Shri Atmananda Jain Granth Ratnamala Serial No. 87

BRIHAT KALPA SUTRA

AND

ORIGINAL NIRYUKTI

OF

STHAVIR ARYA BHADRABAHU SWAMI

AND

A Bhashya by Shri Sanghadas Gani Kshamashramana thereon with a Commentary begun by Acharya Shri Malayagiri and Completed by Acharya Shri Kshemakirti.

Volume IV

SECOND AND THIRD UDDESHAS

EDITED BY

GURU SHRI CHATURVIJAYA

AND HIS

SHISHYA PUNYAVIJAYA

THE FORMER BEING THE DISCIPLE OF

PRAVARTAKA SHRI KANTIVIJAYAJI

INITIATED BY

NYAYAMBHONIDHI SHRIMAD VIJAYANANDA SURIJI

1ST ACHARYA OF

BRIHAT TAPA GACHCHHA SAMVIGNA SHAKHA.

Publishers:—SHRI ATMANAND JAIN SABHA, BHAVNAGAR

Vir Samvat 2465
Vikrama Samvat 1994

Copies 500

Atma Samvat 42
A. D. 1938

Printed by Ramchandra Yesu Shedge,
at the Nirnaya Sagar Press,
26-28, Kolbhat Street,
Bombay.

Published by Vallabhadas Tribhuvandas
Gandhi, Secretary, Shree Jain
Atmananda Sabha,
Bhavnagar.

श्रीआत्मानन्द-जैनग्रन्थरत्नमालायाः सप्ताशीतितमं रत्नम् (८७)

स्थविर-आर्यभद्रबाहुस्वामिप्रणीतस्वोपज्ञनिर्युक्त्युपेतं

बृहत् कल्पसूत्रम् ।

श्रीसङ्घदासगणिक्षमाश्रमणसूत्रितेन भाष्येणोपबृंहितम् ।

जैनागम-प्रकरणाद्यनेकग्रन्थातिगूढार्थप्रकटनप्रौढटीकाविधानसमुपलब्ध-
'समर्थटीकाकारे'तिख्यातिभिः श्रीमद्भिर्मलयगिरिसूरिभिः
प्रारब्धया बृद्धपोशालिकतपागच्छीयैः श्रीक्षेमकीर्त्त्या-
चार्यैः पूर्णीकृतया च वृत्त्या समलङ्कृतम् ।

तस्यायं

चतुर्थो विभागः

द्वितीय-तृतीयावुद्देशकौ ।

तत्सम्पादकौ—

सकलागमपरमार्थप्रपञ्चनप्रवीण-बृहत्तपागच्छान्तर्गतसंविग्नशाखीय-आद्याचार्य-
न्यायाम्भोनिधि-श्रीमद्विजयानन्दसूरीश(प्रसिद्धनाम-श्रीआत्मारामजी-
महाराज)शिष्यरत्नप्रवर्त्तक-श्रीमत्कान्तिविजयमुनिपुङ्गवानां
शिष्य-प्रशिष्यौ चतुरविजय-पुण्यविजयौ ।

प्रकाशं प्रापयित्री—

भावनगरस्था श्रीजैन-आत्मानन्दसभा ।

वीरसंवत् २४६५
ईस्वी सन १९३८

प्रतयः ५००

विक्रमसंवत् १९९४
आत्मसंवत् ४२

इदं पुस्तकं मुम्बय्यां कोलभाटवीथ्यां
२६-२८ तमे गृहे निर्णयसागर-
मुद्रणालये रामचन्द्र येसु शेडगे-
द्वारा मुद्रापितम्

प्रकाशितं च तत् "वल्लभदास त्रिभुवनदास
गांधी, सेक्रेटरी श्रीआत्मानन्द जैन
सभा, भावनगर" इत्यनेन

आ फोटो अमदावाद निवासी नगरशेठ श्रीयुत चीमनलाल लालभाईनां धर्मपत्नी

बृहत्तपागच्छान्तर्गत संविग्नशाखीय आद्याचार्य

न्यायाम्भोनिधि श्री १००८ श्री विजयानन्दसूरि

प्रशिष्यरत्न शान्तमूर्ति महाराज

जन्म-विक्रम संवत् १९१४

दीक्षा-विक्रम संवत् १९३५

श्री १००८ श्री हंसविजयजी महाराज

स्वर्गगमन-विक्रम संवत् १९९० फागुण शुदि प्रथम १०

श्रीमती महालक्ष्मीबहेन तरफथी तैयार कराववामां आव्यो छे.

स्म र णा ञ्ज लिः

पूज्यपाद, प्रातःस्मरणीय, शान्तमूर्ति, निर्मलज्ञान-चारित्रादि सद्गुण विभूषित,

देशविदेशमां परिभ्रमण करी जैनशासननी अभिवृद्धि करनार,

अनेक प्राचीन जैन तीर्थोना जीर्णोद्धार करावनार,

प्रभावसंपन्न, ख्यातकीर्ति, पुनीतनामधेय, पुण्यपुरुष

श्री १००८ श्रीहंसविजयजी महाराजश्रीना

पवित्र गुणपूर्ण मंगलनामनुं

निर्युक्ति-भाष्य-वृत्तिविभूषित बृहत्कल्पसूत्रना चतुर्थ विभागमां

स्मरण करी अमे कृतकृत्य थइए छीए.

चरणसेवको—

मुनि चतुरविजय

तथा

मुनि पुण्यविजय

बृहत्कल्पसूत्रचतुर्थविभागसंशोधनकृते सङ्गृहीतानां प्रतीनां सङ्केताः ।

भा० पत्तनस्थभाभापाटकसत्कचित्कोशीया प्रतिः ।

डे० अमदावादडेलाउपाश्रयभाण्डागारसत्का प्रतिः ।

मो० पत्तनान्तर्गतमोंकामोदीभाण्डागारसत्का प्रतिः ।

ले० पत्तनसागरगच्छोपाश्रयगतलेहेरुवकीलसत्कज्ञानकोशगता प्रतिः ।

कां० प्रवर्तकश्रीमत्कान्तिविजयसत्का प्रतिः ।

तामू० पत्तनीयश्रीसङ्घभाण्डागारसत्का ताडपत्रीया मूलसूत्रप्रतिः ।

ताटी० पत्तनीयश्रीसङ्घभाण्डागारसत्का ताडपत्रीया टीकाप्रतिः ।

ताभा० पत्तनीयश्रीसङ्घभाण्डागारसत्का ताडपत्रीया भाष्यप्रतिः ।

प्रकाश्यमानेऽस्मिन् ग्रन्थेऽस्माभिर्येऽशुद्धाः पाठाः प्रतिषूपलब्धास्तेऽस्मत्कल्पनया संशोध्य (   ) एतादृग्वृत्तकोष्ठकान्तः स्थापिताः सन्ति, दृश्यतां पृष्ठ १० पङ्क्ति २६, पृ० १७ पं ३०, पृ० २५ पं० १२, पृ० ३१ पं० १७, पृ० ४० पं० २४ इत्यादि । ये चास्माभिर्गलिताः पाठाः सम्भावितास्ते [   ] एतादृक्चतुरस्रकोष्ठकान्तः परिपूरिताः सन्ति, दृश्यतां पृष्ठ ३ पंक्ति ९, पृ० १५ पं० ६, पृ० २८ पं० ५, पृ० ४९ पं० २६ इत्यादि ।

प्रकाश्यमानेऽस्मिन् ग्रन्थे टीकाकृताऽस्माभिश्च निर्दिष्टानामवतरणानां स्थानदर्शकाः सङ्केताः ।

अनुयो०	अनुयोगद्वारसूत्र
आचा० श्रु० अ० उ०	आचाराङ्गसूत्र श्रुतस्कन्ध अध्ययन उद्देश
आव० हारि० वृत्तौ	आवश्यकसूत्र हारिभद्रीयवृत्तौ
आव० नि० गा० / आव० निर्यु० गा०	आवश्यकसूत्र निर्युक्ति गाथा
आव० मू० भा० गा०	आवश्यकसूत्र मूलभाष्य गाथा
उ० सू०	उद्देश सूत्र
उत्त० अ० गा०	उत्तराध्ययनसूत्र अध्ययन गाथा
ओघनि० गा०	ओघनिर्युक्ति गाथा
कल्पबृहद्भाष्य	बृहत्कल्पबृहद्भाष्य
गा०	गाथा
चूर्णि	बृहत्कल्पचूर्णि
जीत० भा० गा०	जीतकल्पभाष्य गाथा
तत्त्वार्थ०	तत्त्वार्थाधिगमसूत्राणि
दश० अ० उ० गा०	दशवैकालिकसूत्र अध्ययन उद्देश गाथा
दश० अ० गा० / दशवै० अ० गा०	दशवैकालिकसूत्र अध्ययन गाथा
दश० चू० गा०	दशवैकालिकसूत्र चूलिका गाथा
देवेन्द्र० गा०	देवेन्द्र-नरकेन्द्रप्रकरणगत देवेन्द्रप्रकरण गाथा
नाट्यशा०	भरतनाट्यशास्त्रम्
पञ्चव० गा०	पञ्चवस्तुक गाथा
पिण्डनि० गा०	पिण्डनिर्युक्ति गाथा
प्रज्ञा० पद	प्रज्ञापनोपाङ्गसटीक पद
प्रशम० आ०	प्रशमरति आर्या
मल०	मलयगिरीया टीका
महानि० अ०	महानिशीथसूत्र अध्ययन
विशे० गा०	विशेषावश्यकमहाभाष्य गाथा
विशेषचूर्णि	बृहत्कल्पविशेषचूर्णि

व्य० भा० पी० गा०	व्यवहारसूत्र भाष्य पीठिका गाथा
व्यव० उ० भा० गा०	व्यवहारसूत्र उद्देश भाष्य गाथा
श० उ०	शतक उद्देश
श्रु० अ० उ०	श्रुतस्कन्ध अध्ययन उद्देश
सि० / सिद्ध०	सिद्धहेमशब्दानुशासन
सि० हे० औ० सू०	सिद्धहेमशब्दानुशासन औणादिक सूत्र
हैमाने० द्विस०	हैमानेकार्थसङ्ग्रह द्विस्वरकाण्ड

यत्र टीकाकृद्भिर्ग्रन्थाभिधानादिकं निर्दिष्टं स्यात् तत्रास्माभिरुल्लिखितं श्रुतस्कन्ध-अध्ययन-उद्देश-गाथादिकं स्थानं तत्तद्ग्रन्थसत्कं ज्ञेयम्, यथा पृष्ठ १५ पं० ९ इत्यादि। यत्र च तन्नोल्लिखितं भवेत् तत्र सामान्यतया सूचितमुद्देशादिकं स्थानमेतत्प्रकाश्यमानबृहत्कल्पसूत्रग्रन्थसत्कमेव ज्ञेयम्, यथा पृष्ठ २ पंक्ति २-३-४, पृ० ५ पं० ३, पृ० ८ पं० २७, पृ० ११ पं० २७, पृ० ६७ पं० १२ इत्यादि।

प्रमाणत्वेनोद्धृतानां प्रमाणानां स्थानदर्शक-ग्रन्थानां प्रतिकृतयः।

अनुयोगद्वारसूत्र—	शेठ देवचन्द लालभाई जैन पुस्तकोद्धार फंड सुरत।
अनुयोगद्वारसूत्र चूर्णी—	रतलाम श्रीऋषभदेवजी केशरीमलजी श्वेताम्बर संस्था।
अनुयोगद्वारसूत्र सटीक (मलधारीया टीका) —	शेठ देवचन्द लालभाई जैन पुस्तकोद्धार फण्ड सुरत।
आचाराङ्गसूत्र सटीक—	आगमोदय समिति।
आवश्यकसूत्र चूर्णी—	रतलाम श्रीऋषभदेवजी केशरीमलजी श्वेताम्बर संस्था।
आवश्यकसूत्र सटीक (श्रीमलयगिरिकृत टीका) —	आगमोदय समिति।
आवश्यकसूत्र सटीक (आचार्य श्रीहरिभद्रकृत टीका) —	आगमोदय समिति।
आवश्यक निर्युक्ति—	आगमोदय समिति प्रकाशित हारिभद्रीय टीकागत।
ओघनिर्युक्ति सटीक—	आगमोदय समिति
कल्पचूर्णि—	हस्तलिखित।
कल्पबृहद्भाष्य—	"
कल्पविशेषचूर्णि—	"
कल्प-व्यवहार-निशीथसूत्राणि—	जैनसाहित्यसंशोधक समिति।

जीवाजीवाभिगमसूत्र सटीक—	आगमोदय समिति।
दशवैकालिक निर्युक्ति टीका सह—	शेठ देवचन्द लालभाई जैन पुस्तकोद्धार फण्ड सुरत।
दशाश्रुतस्कन्ध अष्टमाध्ययन (कल्पसूत्र) —	शेठ देवचन्द लालभाई जैन पुस्तकोद्धार फंड सुरत।
देवेन्द्रनरकेन्द्र प्रकरण सटीक—	श्रीजैन आत्मानन्दसभा भावनगर।
नन्दीसूत्र सटीक (मलयगिरिकृत टीका) —	आगमोदय समिति।
नाट्यशास्त्रम्—	निर्णयसागर प्रेस मुंबई।
निशीथचूर्णि—	हस्तलिखित।
पिण्डनिर्युक्ति—	शेठ देवचन्द लालभाई जैन पुस्तकोद्धार फंड सुरत।
प्रज्ञापनोपाङ्ग सटीक—	आगमोदय समिति।
बृहत्कर्मविपाक—	श्रीजैन आत्मानन्द सभा भावनगर।
महानिशीथसूत्र—	हस्तलिखित।
राजप्रश्नीय सटीक—	आगमोदय समिति।
विपाकसूत्र सटीक—	"
विशेषणवती—	रतलाम श्रीऋषभदेवजी केशरीमलजी श्वेताम्बर संस्था।
विशेषावश्यक सटीक—	श्रीयशोविजय जैन पाठशाला बनारस।
व्यवहारसूत्रनिर्युक्ति भाष्य टीका—	श्रीमाणेकमुनिजी सम्पादित।
सिद्धप्राभृत सटीक—	श्रीजैन आत्मानन्द सभा भावनगर।
सिद्धहेमशब्दानुशासन—	शेठ मनसुखभाई भगुभाई अमदावाद।
सिद्धान्तविचार—	हस्तलिखित।
सूत्रकृताङ्ग सटीक—	आगमोदय समिति।
स्थानाङ्गसूत्र सटीक	"

॥ अर्हम् ॥

प्रासंगिक निवेदन ।

निर्युक्ति-भाष्य-वृत्तिसहित बृहत्कल्पसूत्रना आ अगाउ अमे त्रण विभाग प्रसिद्ध करी चूक्या छीए। आजे एनो चतुर्थ विभाग प्रसिद्ध करवामां आवे छे। पहेला त्रण विभागमां पहेलो उद्देश समाप्त थयो छे अने आ विभागमां बीजो-त्रीजो उद्देश पूर्ण थाय छे। आ विभागनी समाप्ति साथे निर्युक्ति-भाष्य-वृत्तिसहित बृहत्कल्पसूत्रनी मनाती ४२६०० श्लोक-संख्या पैकी ३३८२५ श्लोक सुधीनो अंश समाप्त थाय छे। आ प्रमाण अमे अमारी नोंध अनुसार जणावीए छीए। निर्युक्ति-भाष्य-वृत्तियुक्त बृहत्कल्पसूत्रनी जुदी जुदी प्रतोमां ग्रन्थाग्रं०नी नोंध अति अस्तव्यस्त होई एने आधारे विवेक करी आपेली अमारी ग्रन्थप्रमाणनी संख्या सर्वथा वास्तविक होवामाटे अमे भार मूकता नथी ते छतां अमे एटलुं भारपूर्वक कहीए छीए के अमे ग्रन्थाग्रं०नी नोंध आपवा माटे अतिघणी काळजी अने चोकसाई राखेली छे।

पहेलां प्रसिद्ध करवामां आवेला त्रण विभागना संशोधनमां जे जे हस्तलिखित प्रतिओनो उपयोग करवामां आव्यो छे ते बधीओनो परिचय अमे ते ते विभागना "प्रासंगिक निवेदन" वगेरेमां आप्यो छे। प्रस्तुत चतुर्थ विभागना संशोधनमां, तृतीय विभागना "प्रासङ्गिक निवेदन"मां जणावेल द्वितीयखंडनी सात प्रतिओ उपरांत तेज भंडारमांनी त० प्रति सिवायनी तृतीयखंडनी छ प्रतिओनो पण अमे उपयोग कर्यो छे; जेमनो परिचय आ नीचे आपवामां आवे छे।

तृतीयखंडनी प्रतिओ

१–२ डे० प्रति अने कां० प्रति—आ बन्नेय प्रतिओनो परिचय आ पहेलां प्रकाशित थइ चूकेला विभागोमां संपूर्णपणे अपाइ गयेल होवाथी आने अंगे अमारे अहीं कशुं ज कहेवानुं रहेतुं नथी।

३ भा० प्रति—आ प्रति पाटण–भाभाना पाडामांना विमलना ज्ञानभंडारनी छे। एनां पानां २२९ छे। दरेक पानामां पूठीदीठं १८–१९ लीटीओ लखेली छे अने दरेक लीटीमां ४० थी ४७ अक्षरो छे। प्रतिनी लंबाई ११॥ इंचनी अने पहोळाई ४॥ इंचनी छे। प्रतिना अंतमां नीचे प्रमाणेनी, प्रस्तुत प्रति जेना उपरथी लखाई छे तेना लखावनारनी तेम ज प्रस्तुत प्रतिना लखनार-लखावनारनी पुष्पिका छे—

॥ छ ॥ मंगलं महाश्री ॥ : ॥ छ ॥ शुभं भवतु ॥ छ ॥ ॥ श्रीजैन्न श्रीजिनाय नमः ॥

श्रीमद्गूर्जरवंशमौक्तिकमणिः सद्वृत्तताभाजनं,
　तेजस्वी पुरुषोऽजयद्दय इति ख्यातः क्षमायामभूत् ।
आश्चर्याय बभूव यस्य गुरुता सा काऽपि भूमण्डले,
　यस्याः साम्यमुपैति नैव निवहः क्षोणीधराणामपि ॥ १ ॥
जैत्रश्रीरिति चैतस्य, जज्ञे श्रीरिव वल्लभा ।
वसन्ती हृदयाम्भोजे, परं चापल्यवर्जिता ॥ २ ॥
सुतस्तस्योदारः स्फुरदुरुयशाः सत्त्वसदनं,
　हरिश्चन्द्रो नामा नव इव यभौ कोऽपि जगति ।
यतो यस्यान्तेहा अगमदनिशं चैकदशया,
　तथा नासीच्छकादपि परिभवो यज्जनयितुः ॥ ३ ॥
पुण्यश्रीकुक्षिभूस्तस्य, तनयो विनयोद्यतः ।
कुमारपाल इत्यासीत्, सङ्घाधिपतिपुङ्गवः ॥ ४ ॥
षड्वेदवह्नीन्दु १३४६ मिते च वर्षे, तीर्थेषु यात्रां परमां विधाय ।
बिम्बे विधोरेष लिलेख लक्ष्मलक्ष्मेण दक्षः प्रकटां स्वसंज्ञाम् ॥ ५ ॥
एतस्याऽनङ्गपालाख्यस्तेजःपालोऽथ केशवः ।
गजश्च नयपालश्च, जयन्ति भुवि सोदराः ॥ ६ ॥
कुमारपालस्य च देविनीति, जायाऽस्ति साक्षादिव गेहनीतिः ।
पुत्रास्त्वमी धर्मधुरैकधुर्याः, ख्यातास्त्रयो निर्मितधर्मकार्याः ॥ ७ ॥
आद्यस्तेषु प्रतीतो नृपसदसि सदा लब्धहम्मीरवीर-
　प्राज्यप्रौढाधिकारस्फुरितगुरुयशाः क्षेत्रसिंहो विवेकी ।
अर्थिस्वान्तोदधीन्दुः सकरुणहृदयः सोमसिंहो द्वितीयः,
　मूलं सन्नीतिवल्लेरतिधिषणमतिर्मूलराजस्तृतीयः ॥ ८ ॥
श्रीवज्रसेनाह्वगुरोर्मुखेन्दुवाक्चन्द्रिकापानपरश्चकोरः ।
श्रीक्षेत्रसिंहः सकुटुम्बकोऽपि, सौहित्यमुच्चैरनिशं बभार ॥ ९ ॥
तेषामेवोपदेशेनालेखयद् भ्रातृसंयुतः ।
कल्पाध्ययनटीकायाः, पुस्तकत्रितयं मुदा ॥ १० ॥
पुष्पदन्ताविमौ यावद्, वर्त्तेते गगनाङ्गणे ।
साधुभिर्वाच्यमानोऽयं, तावन्नन्दतु पुस्तकः ॥ ११ ॥

संवत् १६०८ वर्षे महाचैत्रमासे शुक्लपक्षे द्वादश्यां तिथौ गुरुवासरे ॥ श्री········
भ० श्रीश्रीश्री······································ ॥

जादृशं पुस्तके दृष्टं, तादृशं लिखितं मया।
यदि शुद्धमशुद्धं वा, मम दोषो न दीयते ॥ १ ॥

ग्रन्थाग्रम् सहश्र ४२६०० ॥ ॥ श्री ॥ छ ॥ ॥ श्री ॥ ॥ श्रीरस्तु नो गुरोः ॥ छ ॥ श्री ॥ ॥ श्री ॥ छ ॥ ....

आ पुष्पिकामां ज्यां टपकां मूकवामां आव्यां छे ते अक्षरोने आ प्रतिना कोई उठाउगीरे भूसी नाख्या छे । प्रतिनी स्थिति साधारण छे । प्रति भाभाना पाडाना ज्ञानसंग्रहमांनी होवाथी एनी अमे भा० संज्ञा राखी छे । आ प्रति अमे ज्ञानभंडारना वहीवटदार शेठ उत्तमचंद नागरदास द्वारा मेळवी छे ।

४ मो० प्रति—आ प्रति पाटण–सागरगच्छना उपाश्रयमां मूकेला शेठ मोका मोदीना भंडारनी छे। एनां पानां १५१ छे। दरेक पानानी पूठीदीठ सत्तर सत्तर लीटीओ छे अने ए दरेक लीटीमां ६६ थी ७० अक्षरो छे। प्रतिनी लंबाई १३॥ इंचनी अने पहोळाई ५। इंचनी छे। प्रतिना अंतमां लेखकनी पुष्पिका आदिनो उल्लेख नथी, ते छतां आ प्रति एक ज लेखकना हाथे लखायेली होई तेना पहेला बीजा खंडो अनुक्रमे संवत् १५७३–७४ मां लखायेला होवाथी आ त्रीजो खंड ए पछीना वर्षमां लखायेलो छे एमां लेश पण शंकाने स्थान नथी । प्रतिनी स्थिति जीर्ण जेवी छे। प्रति मोदीना भंडारनी होई तेनी अमे मो० संज्ञा राखी छे।

५ ले० प्रति—आ प्रति पाटण–सागरगच्छना उपाश्रयमां रहेला लेहेरु वकीलना ज्ञानभंडारनी छे। आ प्रति अपूर्ण होई तेनां पानां मात्र ४१ रह्यां छे अने बीजां गूम थयां छे। दरेक पानानी पूठीदीठ सत्तर सत्तर लीटीओ छे अने दरेक लीटीमां ६९ थी ७४ अक्षरो छे। प्रतिनी लंबाई १३॥ इंचनी अने पहोळाई ५ इंचनी छे। प्रतिनी स्थिति जीर्ण जेवी छे। प्रति लेहेरु वकीलना भंडारनी होवाथी एनी अमे ले० संज्ञा राखी छे।

उपरोक्त बन्नेय प्रतिओ अमे भंडारना संरक्षक हेमचन्द्रसभा द्वारा मेळवी छे।

६ ताटी० प्रति—आ प्रति पाटण–वखतजीनी सेरीमां रहेला संघना ज्ञानभंडारनी छे। एनां पानां ३३५ छे। दरेक पानानी पूठीदीठ ४ थी ६ लीटीओ लखायेली छे अने दरेक लीटीमां १३० थी १४४ अक्षरो छे। प्रतिनी लंबाई ३४। इंचनी अने पहोळाई २। इंचनी छे। प्रति लांबी होई एने त्रण विभागमां लखवामां आवी छे अने तेने बांधवामाटे त्रण विभागना बे अंतरोमां वचमां काणां पाडेलां छे। प्रतिना अंतमां नीचे प्रमाणेनी पुष्पिका छे—

ग्रं० ९५५१ ॥ साहु० आसधरसुत साधु० श्रीरत्नसीहसुत तेजपालश्रेयोऽर्थं अयं कल्पवृत्तिपुस्तकं तृतीयषंडं करापितं लिषापितं च ॥ सुभं भवतु ॥

आ पुष्पिकामां संवतनो निर्देश नथी, ते छतां प्रतिनुं स्वरूप जोतां ते ग्रन्थरचनाना नजीकना समयमां लखायेली होवानी संभावना करी शकाय छे । आ प्रति, तेने बांधवानी बेकाळजीने लीधे वळी गयेली छे, ते छतां तेनी स्थिति एकंदर घणी सारी छे । प्रति ताडपत्रीय होई तेनी अमे ताटी० संज्ञा राखी छे । मुद्रित तृतीय विभागमां अमे आ प्रतिनी संज्ञा मात्र ता० राखी हती, परंतु प्रस्तुत ग्रंथना संशोधनमां भाष्य अने टीका ए उभयनी ताडपत्रीय प्रतोनो उपयोग करेल होवाथी टीका अने भाष्यगाथाना पाठभेदमां बन्नेयना संकेतने समजवामां गरबड न थाय ए माटे आ विभागमां अमे भाष्यनी प्रतिने ताभा० संज्ञाथी अने वृत्तिनी प्रतिने ताटी० संज्ञाथी ओळखावी छे । आ प्रति अमे ज्ञानभंडारनी संरक्षक शेठ धर्मचंद अभेचंदनी पेढी द्वारा मेळवी छे ।

तृतीयखंडनो विभाग

भा० प्रति अने ताटी० प्रतिमां त्रीजा खंडनी समाप्ति साथे ज प्रस्तुत महाशास्त्रनी समाप्ति थाय छे । अने डे० प्रति अने कां० प्रति एक विभागमां लखायेली होवा छतां ए बन्नेय प्रतो खंडात्मक प्रतो उपरथी लखायेली होवाथी एमां खंडसमाप्तिनो उल्लेख ते ते स्थळे नोंधायेलो छे, जे अमे पहेलाना विभागोना "प्रासङ्गिक निवेदन"मां जणावी चूक्या छीए; ते मुजब आ बन्नेय प्रतोमां पण त्रीजा खंडनी समाप्ति साथे ज प्रस्तुत महाग्रन्थनी समाप्ति थाय छे । अर्थात् भा० ताटी० डे० अने कां० आ चारे प्रतिओमां त्रीजा खंडनी समाप्ति साथे ज निर्युक्ति-भाष्य-वृत्तियुक्त बृहत्कल्पसूत्र महाग्रंथनी समाप्ति थाय छे ।

मो० प्रति अने ले० प्रति चार खंडमां लखायेल होवाथी एना तृतीयखंडनी समाप्ति मुद्रित पांचमा विभागना १४६९ मा पानामां चोथा उद्देशाना २९ मा सूत्रमां ५५४९ भाष्यगाथानी टीका समाप्त थया पछी थाय छे (जुओ पृ० १४६९ टिप्पणी १) । आ खंडनो विभाग पाडवामां तेना लखनार-लखावनाराओए जरा सरखो य विवेक दाखव्यो नथी । कारण के आ पछी थोडे ज अंतरे चालु सूत्रनी व्याख्या समाप्त थाय छे त्यां विभाग न पाडतां अधूरी सूत्रव्याख्याए विभाग पाडी नाख्यो छे ।

प्रतिओनी समविषमता

प्रस्तुत चतुर्थ विभागना संशोधनमाटे उपर जणाव्या मुजब तृतीय खंडनी कुल छ प्रतो एकत्र करवामां आवी छे, जे चार वर्गमां वहेंचाइ जाय छे—एक वर्ग मो० ले० ताटी० प्रतिनो, बीजो डे० प्रतिनो, त्रीजो भा० प्रतिनो अने चोथो वर्ग कां० प्रतिनो । आ चारे वर्गनी प्रतिओ एक-बीजा वर्गनी प्रतिओथी पाठभेदवाळी छे; ते छतां मो० ले० ताटी० वर्गनी प्रतिओ अने डे० प्रति परस्पर घणुं खरुं मळती रहे छे, ज्यारे भा० प्रति अने कां० प्रति परस्पर जुदा वर्गनी तेमज अतिशय पाठभेदवाळी छतां

आपसमां घणी वार मळती रहे छे । आम छतां त्रीजा विभागना "प्रासङ्गिक निवेदन"मां जणाव्या प्रमाणे पाठभेदना विषयमां एक बीजा वर्गनी प्रतिओ केटलीये वार सेळभेळ थइ जाय छे, जे टिप्पणमां आपेला समविषम पाठभेदो उपरथी जोइ शकाशे ।

पाठभेदनी बाबतमां वधारे तरीके अमारे अहीं एटलुं ज उमेरवानुं छे के-पहेला त्रण विभाग करतां आ विभागमां एटले के बीजा त्रीजा उद्देशामां पाठभेदो बहुज ओछा प्रमाणमां आव्या छे अने ए पाठभेदो पण मुख्यत्वे करीने भा० प्रति अने कां० प्रतिना ज छे ।

प्रस्तुत विभागमां अने आ पछीना विभागोमां आपेला सूत्रोना संख्यादर्शक अंको, प्रकरणोनां नाम अने तेनो विभाग वगेरेना संबंधमां अमारे जे कांइ कहेवानुं छे ते अमे छेल्ला विभागमां स्पष्ट रीते जणावीशुं ।

अंतमां अमे एटलुं ज निवेदन करीए छीए के अमारा प्रस्तुत संशोधन वगेरेमां स्खलना नजरे आवे तो विशेषज्ञ विद्वानो क्षमा करे ।

निवेदक—गुरु–शिष्य

मुनि चतुरविजय–पुण्यविजय

॥ अर्हम् ॥

द्वितीयोद्देशकप्रकृतानामनुक्रमः ।

तृतीयोद्देशकप्रकृतानामनुक्रमः ।

१ यद्यप्यत्र कृत्स्नाकृत्स्नप्रकृतम् इति मुद्रितं वर्तते तथाप्यत्र कृत्स्नाकृत्स्नवस्त्रप्रकृतम् इति बोद्धव्यम् ॥

२ १०७५ पृष्ठशिरोदेशे सूत्रम् इत्यस्योपरिष्टाद् भिन्नाभिन्नवस्त्रप्रकृतम् इति ज्ञातव्यम् ॥

३ अत्र यथारत्नाधिकवस्त्रग्रहणप्रकृतम् इति मुद्रितं विद्यते तत्स्थाने वस्त्रपरिभाजनप्रकृतम् इति ज्ञेयम् ॥

१ अत्र यथारत्नाधिकशय्यासंस्तारग्रहणप्रकृतम् इति मुद्रितं तत्स्थाने शय्यासंस्तारकपरिभाजनप्रकृतम् इति ज्ञेयम् ॥

२ अत्र सेनाप्रकृतम् इति मुद्रितं तत्स्थाने रोधकप्रकृतम् इति विज्ञेयम् ॥

३ अत्र अवग्रहक्षेत्रप्रमाणप्रकृतम् इति मुद्रितं वर्तते तत्स्थाने अवग्रहप्रमाणप्रकृतम् इति बोद्धव्यम् ॥

|| अर्हम् ||

बृहत्कल्पसूत्र चतुर्थ विभागनो विषयानुक्रम ।

द्वितीय उद्देश ।

तृतीय उद्देशक।

१ आ ठेकाणे मूळमां निर्ग्रन्थ्युपाश्रयप्रवेशप्रकृतम् एम छपायुं छे तेने बदले उपाश्रयप्रवेशप्रकृतम् समजवुं ॥

---

१ १०७४ मा पृष्ठमां ३९१७ गाथानी व्याख्या पछी ॥ कृत्स्नाकृत्स्नप्रकृतं समाप्तम् ॥ एटलुं उमेरवुं ॥

१ १०७५ मा पानाने मथाळे सूत्रमूना पहेलां भिन्नाभिन्नवस्त्रप्रकृतम् एटलुं उमेरवुं ॥

---

१ आ ठेकाणे मूळमां यथारत्नाधिकवस्त्रग्रहणप्रकृतम् छपायुं छे तेने बदले यथारत्नाधिकवस्त्रपरिभाजनप्रकृतम् समजवुं ॥

१ आ ठेकाणे मूळमां यथारत्नाधिकशय्यासंस्तारकग्रहणप्रकृतम् छपायुं छे तेने बदले यथारत्नाधिकशय्यासंस्तारकपरिभाजनप्रकृतम् समजवुं ॥

४५९८–४६४९ शय्यासंस्तारकप्रकृत

सूत्र २२–२४ १२४२–५३

7

॥ अर्हम् ॥

पूज्यश्रीभद्रबाहुस्वामिविनिर्मितस्वोपज्ञनिर्युक्त्युपेतं

बृहत् कल्पसूत्रम् ।

श्रीसङ्घदासगणिक्षमाश्रमणसूत्रितेन लघुभाष्येण भूषितम् ।

आचार्यश्रीमलयगिरिपादविरचितयाऽर्धपीठिकावृत्त्या तपाश्रीक्षेमकीर्त्या-चार्यवरानुसन्धितया शेषसमग्रवृत्त्या समलङ्कृतम् ।

द्वितीय-तृतीयावुद्देशकौ ।

बृहत्कल्पसूत्र-चतुर्थविभागस्य शुद्धिपत्रम्

पत्रम्	पङ्क्तिः	अशुद्धम्	शुद्धम्
९३६	२३	॥ ॥	॥ ३३३१ ॥
९३६	२४	॥ ३३३१ ॥	०
९३८	१८	-विषयां यत-	-विषयामयत-
९६७	२८	ओरुभण,	ओरुभण
१००३	२८	सागं च	सागं व
१०१५	१८	गुरू	गुरू,
१०१५	२४	चेइयकंड-	चेइय कंड-
१०३०	६	अज्जो !	अज्जो !,
१०५३	१९	दुल्लभें,	दुल्लभे,
१०७८	१३	यावत	यावत्
१०९९	१५	भीयते	मीयते
१११५	१२	दर्घ्य-	दैर्घ्य-
११२२	१६	षणम् ।	षणम् ॥ ४११८ ॥
११२२	१६	॥ ४११८ ॥	०
११७८	२१	कोप्परपट्ट-	कोप्पर पट्ट-
१२५०	१४	एषा	०
१२५०	१५	पुरा-	एषा पुरा-
१२८०	२८	दाईय-	दाइय-
१२८९	२१	'भेक्षे'	भैक्षे
१२८९	२४	वईयासु	वइयासु
१३०५	२५	४७७१	४८७१

॥ अर्हम् ॥

॥ प्रकृतनाम्नां संशोधनम् ॥

पत्र १०२३ मध्ये निर्ग्रन्थ्युपाश्रयप्रवेशप्रकृतम् इत्यस्य स्थाने उपाश्रयप्रवेशप्रकृतम् इति ज्ञेयम् ॥

पत्रं १०५० पंक्तिः २२ ॥ निर्ग्रन्थ्युपाश्रयप्रवेशप्रकृतं समाप्तम् ॥ इत्यस्य स्थाने ॥ उपाश्रयप्रवेशप्रकृतं समाप्तम् ॥ इति ज्ञेयम् ॥

पत्रं १०६७ पङ्क्तिः १ कृत्स्नाकृत्स्नप्रकृतम् इत्यस्य स्थाने
कृत्स्नाकृत्स्नवस्त्रप्रकृतम् इति ज्ञेयम् ॥

पत्र १०७४ मध्ये ३९१७ गाथाव्याख्यानन्तरम्—

कृत्स्नाकृत्स्नवस्त्रप्रकृतं समाप्तम् ॥ इति ज्ञेयम् ॥

पत्र १०७५ शिरोदेशे "सूत्रम्" इत्यस्योपरि भिन्नाभिन्नवस्त्रप्रकृतम् इति ज्ञेयम् ॥

पत्रं ११६७ पङ्क्तिः ६ यथारत्नाधिकवस्त्रग्रहणप्रकृतम् इत्यस्य स्थाने यथारत्नाधिकवस्त्रपरिभाजनप्रकृतम् इति ज्ञेयम् ॥

पत्रं ११८० पङ्क्तिः २९ ॥ यथारत्नाधिकवस्त्रग्रहणप्रकृतं समाप्तम् ॥ इत्यस्य स्थाने ॥ यथारत्नाधिकवस्त्रपरिभाजनप्रकृतं समाप्तम् ॥ इति ज्ञेयम् ॥

पत्रं ११८१ पङ्क्तिः १ यथारत्नाधिकशय्यासंस्तारग्रहणप्रकृतम् इत्यस्य स्थाने यथारत्नाधिकशय्यासंस्तारपरिभाजनप्रकृतम् इति ज्ञेयम् ॥

पत्रं ११९२ पङ्क्तिः १२ ॥ यथारत्नाधिकशय्यासंस्तारग्रहणप्रकृतं समाप्तम् ॥ इत्यस्य स्थाने ॥ यथारत्नाधिकशय्यासंस्तारपरिभाजनप्रकृतं समाप्तम् ॥ इति ज्ञेयम् ॥

पत्रं १२९८ पङ्क्तिः १६ अवग्रहक्षेत्रप्रमाणप्रकृतम् इत्यस्य स्थाने
अवग्रहप्रमाणप्रकृतम् इति ज्ञेयम् ॥

॥ श्रीमद्विजयानन्दसूरिवरेभ्यो नमः ॥

पूज्यश्रीभद्रबाहुस्वामिविनिर्मितस्वोपज्ञनिर्युक्त्युपेतं

बृहत् कल्पसूत्रम् ।

श्रीसङ्घदासगणिक्षमाश्रमणसूत्रितेन लघुभाष्येण भूषितम्

आचार्यश्रीमलयगिरिपादविरचितयाऽर्धपीठिकावृत्त्या तपाश्रीक्षेमकीर्त्त्याचार्यवरानुसन्धितया शेषसमग्रवृत्त्या समलङ्कृतम् ।

द्वितीय उद्देशः ।

उपाश्रयप्रकृतम्

बीजसूत्राणि १-३

व्याख्यातः प्रथम उद्देशकः, सम्प्रति द्वितीयः[1] प्रारभ्यते, तस्य[2] चेदमादिसूत्रम्—

उवस्सयस्स अंतोवगडाए सालीणि वा वीहीणि वा मुग्गाणि वा मासाणि वा तिलाणि वा कुलत्थाणि वा गोहूमाणि वा जवाणि वा जवजवाणि वा [3]उक्खित्ताणि वा विक्खित्ताणि वा वि[4]इकिन्नाणि वा विप्पकिन्नाणि वा, नो कप्पइ निग्गंथाण वा निग्गंथीण वा अहालंदमवि वत्थए १ ॥

अथास्य सूत्रस्य कः सम्बन्धः? इत्याह—

एरिसए खेत्तम्मी, उवस्सए केरिसम्मि वसितव्वं ।
पुव्वुत्तदोसरहिते, वीयादिजढेस संबंधो ॥ ३२९० ॥

'ईदृशे' प्रथमोद्देशकान्त्यसूत्रवर्णिते आर्यक्षेत्रे विहरद्भिरुपाश्रये कीदृशे वस्तव्यम्? इति चिन्तायामनेन सूत्रेणोपवर्ण्यते । पूर्वम्—आद्योद्देशके ये उपाश्रयस्य दोषाः—सागारिकत्वादय

---

१ °य आर° ताटी॰ मो॰ ले॰ ॥ २ अस्य त॰ डे॰ ॥

३ डे॰ प्रतिं विहाय सर्वास्वपि प्रतिषु—उक्खित्ताणि वा विखित्ताणि वा इति पाठो दृश्यते। टीका पुनरेतत्पाठानुसारेण भा॰ प्रतावेव वर्त्तते। दृश्यतां पत्रं ९२४ टिप्पणी ३ ॥

४ भा॰ कां॰ तामू॰ विनाऽन्यत्र—विइकिन्ना° ताटी॰ मो॰ ले॰ । विकिन्ना° तामू॰ ॥

उक्ताः (सूत्रम् २५-२९) तैः रहितो बीजादिपरित्यक्तश्च य उपाश्रयस्तत्र वस्तव्यमिति । एष पूर्वसूत्रेण सहास्य सम्बन्धः ॥ ३२९० ॥

अहवा पढमे सुत्तम्मि पलंबा वण्णिया ण भोत्तव्वा ।
तेसिं चिय रक्खट्ठा, तस्सहवासं निवारेति ॥ ३२९१ ॥

'अथवा' इति सम्बन्धस्य प्रकारान्तरताद्योतकः । प्रथमोद्देशके 'प्रथमे' प्रलम्बसूत्रे (गा० ८४९-५७) सविस्तरं प्रलम्बान्युपवर्णितानि, तानि च न भोक्तव्यानीति प्रतिषिद्धानि; अतो द्वितीयोद्देशकेऽपि प्रथमसूत्रे 'तेषामेव' प्रलम्बानां रक्षार्थं तैः—बीजाख्यैः प्रलम्बैः सह वासम्—अवस्थानं निवारयति ॥ ३२९१ ॥

अवि य अणंतरसुत्ते, उवस्सतो अधिकतो णिसिं जत्थ ।
समणाण न निग्गंतुं, कप्पति अह तेण जोगो उ ॥ ३२९२ ॥

'अपि च' इत्यभ्युच्चये, न केवलं पूर्वोक्तं सम्बन्धद्वयम्, तृतीयोऽपि सम्बन्धोऽस्तीति भावः । पूर्वसूत्रस्याधस्ताद् 'अनन्तरसूत्रे' "नो कप्पइ निग्गंथस्स एगाणियस्स राओ वा वियाले वा" (उ० १ सू० ४९) इत्यादिलक्षणे उपाश्रयोऽधिकृतः, यत्रैकाकिनां श्रमणानां 'निशि' रात्रौ विचारभूम्याद्यर्थं न निर्गन्तुं कल्पते । 'अथ' अयं तेन सूत्रेण सह 'योगः' सम्बन्धः ॥३२९२॥

इत्यनेकैः सम्बन्धैरायातस्यास्य व्याख्या—उपाश्रयस्य या 'अन्तर्वगडा' वगडाया अभ्यन्तरम्, तच्च प्रतिश्रयमध्यं वा स्यात् प्राङ्गणं वा[३] । तत्र "सालीणि व" त्ति शालिबीजानि वा "वीहीणि व" त्ति व्रीहिबीजानि वा, एवं मुद्ग-माष-तिल-कुलत्थ-गोधूम-[यव-]यवयवैरपि तत्तद्बीजान्युच्यन्ते, यवयवाः—यवविशेषास्तद्बीजानि वा । एतानि बीजानि यत्रोपाश्रये उत्क्षिप्तानि वा विक्षिप्तानि वा व्यतिकीर्णानि वा विप्रकीर्णानि वा तत्र नो कल्पते निर्ग्रन्थानां वा निर्ग्रन्थीनां वा यथालन्दमपि वस्तुम् । इह यथालन्दं त्रिधा—जघन्यं मध्यममुत्कृष्टं च । यावता कालेनोदकार्द्रो हस्तः शुष्यति तद् जघन्यम्, पञ्चरात्रिन्दिवान्युत्कृष्टम्, तयोरपान्तराले सर्वमपि मध्यमम् । अत्र जघन्य-मध्यमयोः सूत्रावतारः । अपिशब्दः सम्भावनायाम् । जघन्यमपि मध्यममपि वा यथालन्दं नो कल्पते वस्तुम्, किं पुनरुत्कृष्टम्? इति भावः । अत्र चोत्क्षिप्तादीनि पदानि भाष्यगाथयैव व्याख्यास्यन्त इत्यभिप्रायेणात्र न व्याख्यातानीति सूत्रसङ्क्षेपार्थः ॥

अथ निर्युक्तिविस्तरः—

नामं ठवणा दविए, भावे य उवस्सओ मुणेयव्वो ।
एएसिं नाणत्तं, वोच्छामि अहाणुपुव्वीए ॥ ३२९३ ॥

नामोपाश्रयः स्थापनोपाश्रयो द्रव्योपाश्रयो भावोपाश्रयश्चेति उपाश्रयश्चतुर्द्धा मन्तव्यः । एतेषा-

---

१ वासमपि निवा° भा० ॥ २ यत्र एकस्य-एकाकिनः श्रमणस्य 'निशि' भा० ॥
३ वा । तत्र शालयो वा व्रीहयो वा मुद्गा वा माषा वा तिला वा कुलत्था वा गोधूमा वा यवा वा यवयवा वा । वाशब्दाः सर्वेऽपि विकल्पार्थाः । सूत्रे च प्राकृतत्वान्नपुंसकनिर्देशः । यवयवा यवविशेषाः, शेषाः सुप्रसिद्धाः । एतानि धान्यानि यत्रोपाश्रये उत्कीर्णानि वा विकीर्णानि वा व्यतिकीर्णानि भा० ॥

मुपाश्रयाणां 'नानात्वं' विशेषमहमानुपूर्व्या वक्ष्यामि ॥ ३२९३ ॥

तत्र नाम-स्थापने क्षुण्णत्वादनादृत्य द्रव्य-भावोपाश्रयौ प्रतिपादयति—

दव्वम्मि ऊ उवस्सओ, कीरइ कड वुत्थमेव सुन्नम्मि ।
भावम्मि निसिट्ठे संजएसु दव्वम्मि इयरेसु ॥ ३२९४ ॥

'द्रव्ये तु' द्रव्यविषयः पुनरुपाश्रयो यः संयतार्थं 'क्रियते' क्रियमाणो वर्त्तते, कृतो वा[1] परमद्यापि न संयतेभ्यो वितीर्यते, अथवा यो गृहस्थैरात्मार्थं निष्पादितः परं तत्र संयता मासकल्पं वर्षाकल्पं वा "वुत्थ" त्ति उषित्वा अन्यत्र गताः, साम्प्रतं स उपाश्रयः शून्यस्तिष्ठति एष द्रव्योपाश्रयः । भावोपाश्रयो नाम यः संयतेभ्यः 'निसृष्टः' प्रदत्तः, तैः परिभुज्यमान इत्यर्थः । यः पुनः 'इतरेषां' पार्श्वस्थादीनां निसृष्टः सोऽपि द्रव्योपाश्रयो विज्ञेयः ।

आह च बृहद्भाष्यकृत्—

जो समणट्ठाएँ कतो, वुत्था वा आसि जत्थ समणा उ ।
अहवा दव्वउवस्सओ, पासत्थादीपरिग्गहिओ ॥ ॥ ३२९४ ॥

अथोपाश्रयस्यैकार्थिकान्याह—

उवसग पडिसग सेज्जा, आलय वसधी णिसीहिया ठाणे ।
एगट्ठ वंजणाई, उवसग वगडाय निक्खेवो ॥ ३२९५ ॥

उपेत्य—आगत्य साधुभिराश्रीयत इत्युपाश्रयः । एवं प्रतिश्रीयत इति प्रतिश्रयः । शेरते साधवोऽस्यामिति शय्या । आलीयन्ते साधवोऽत्रेत्यालयः । वसन्ति साधवोऽस्यामिति वसतिः । निषेधः—गमनादिव्यापारपरिहारः स प्रयोजनमस्याः तमर्हतीति वा नैषेधिकी । तिष्ठन्ति साधवोऽत्रेति स्थानम् । एतान्येकार्थानि 'नानाव्यञ्जनानि' पृथगक्षराण्युपाश्रयस्य नामानि । अथ वगडाया निक्षेपः कर्त्तव्यः ॥ ३२९५ ॥ तमेवातिदेशेनाह—

एमेव होंति वगडा, चउव्विहा सा उ वतिपरिक्खेवो[2] ।
दव्वम्मि तिप्पगारा, भावे समणेहि भुंजंती ॥ ३२९६ ॥

'एवमेव' उपाश्रयवद् वगडा अपि नामादिभेदात् चतुर्विधा भवति । तत्र द्रव्यवगडा गृहसम्बन्धी वृतिपरिक्षेपो मन्तव्यः । सा च त्रिप्रकारा, तद्यथा—सचित्ता अचित्ता मिश्रा च । इयं त्रिप्रकाराऽपि यथा मासकल्पप्रकृते द्रव्यपरिक्षेपः (गा० ११२२-२३) उक्तस्तथैव वक्तव्या । 'भावे' भाववगडा 'श्रमणैः' साधुभिर्यो वृतिपरिक्षेपः परिभुज्यते सा मन्तव्या ॥ ३२९६ ॥ ◁[3] अथ कोऽसावुपाश्रयो यस्यैषा वगडा वर्णिता ? उच्यते—▷

वलया कोट्ठागारा, हेट्ठा भूमी य होइ रमणिज्जा ।

---

१ °तार्थं क्रियमाणः कृतो वा वर्त्तते, स चाद्या° भा० । "दव्वम्मि तु० गाधा । कीरमाणो वा कतो वा संजतेहिं अपरिग्गहितो ।" इति चूर्णौ । "दव्वम्मि उ० गाहा । जो संजयट्ठाए उवस्सओ कीरइ कतो वा, जो ण ताव णिसिरिज्जइ ।" इति विशेषचूर्णौ ॥

२ °वति । सा तु वगडा वृतिपरिक्षेपो मन्तव्यः । तत्र द्रव्यवगडा त्रिप्रकारा, भा० ॥

३ ◁ ▷ एतच्चिह्नमध्यगतमवतरणमिदं भा० नास्ति ॥

वीएहिँ विप्पमुक्को, उवस्सओ एरिसो होइ ॥ ३२९७ ॥

'वलयानि' कटपल्यादीनि 'कोष्ठागाराणि च' सुप्रतीतानि यत्र भवन्ति, अधस्ताच्च तत्र भूमिर्भवति 'रमणीया' बीजाद्यभावेन प्रशस्ता, ईदृश उपाश्रयो बीजैर्विप्रमुक्तो भवति ॥३२९७॥

इदमेव व्याख्यानयति—

कडपल्लाणं सण्णा, तणपल्लाणं च देसितो वलया ।
णिप्परिसाडिमभुंजंतगा य कयभूमिकम्मंता ॥ ३२९८ ॥

'देशीतः' देशीभाषामाश्रित्य कटपल्यानां तृणपल्यानां च वलयानीति संज्ञा । ◁ तेषां मालेषु बद्धेषु धान्यानि क्रियन्ते ▷ । तानि च यत्र 'निःपरिशाटीनि' परिशाटिरहितानि, 'अभुज्यमानानि' अव्यापार्यमाणानि, तथा कृतं भूमिकर्म—छगणलेपनादिकम् अन्तेषु—प्रान्तप्रदेशेषु येषां तानि कृतभूमिकर्मान्तानि, अधस्ताच्च भूमिका बीजादिविप्रमुक्ता, ईदृशे प्रतिश्रये वस्तुं कल्पते ॥ ३२९८ ॥ अथ कोष्ठागाराणि व्याचष्टे—

चाउस्सालघरेसु व, जत्थोव्वर-कोट्ठएसु धण्णाइं ।
निच्चट्ठइतमभोगा, तेसु निवासं न वारेइ ॥ ३२९९ ॥

अथवा चतुःशालादिगृहेषु यत्रोपाश्रयेऽपवरकेषु वा इष्टकादिमयेषु कोष्ठकेषु वा मृत्तिकामयेषु धान्यानि 'नित्यस्थगितानि' सदापिहितानि 'अभोग्यानि' परिभोगरहितानि तिष्ठन्ति तत्र ये शेषा अपवरकाः कोष्ठका वा तेषु निवासं न वारयति ॥ ३२९९ ॥

क्व पुनस्तर्हि वस्तुं न कल्पते ? इत्याह—

सालीहिँ वीहीहिँ, तिल-कुलत्थेहिँ विप्पकिण्णेहिँ ।
आदिण्णे वितिकिण्णे, अहलंद ण कप्पती वासो ॥ ३३०० ॥

शालिभिर्व्रीहिभिस्तिलैः कुलत्थैः उपलक्षणत्वाद् मुद्ग-माषादिभिश्च विप्रकीर्णैराकीर्णैर्व्यतिकीर्णैः उपलक्षणत्वाद् विकीर्णैश्च सङ्कुले उपाश्रये निर्ग्रन्थानां निर्ग्रन्थीनां च यथालन्दमपि कालं न कल्पते वासः । एषा श्रीभद्रबाहुस्वामिकृता गाथा । अनया सूत्रपदानि संगृहीतानि—आकीर्णग्रहणेन च उत्क्षिप्तपदं विकीर्णग्रहणे तु विक्षिप्तपदं गृहीतं मन्तव्यम् ॥ ३३०० ॥

---

१ भूमिरतिरमणीया बीजादिविप्रमुक्ता । ईदृश भा० ॥ २ देशविशेषमा° भा० ॥
३ "कडपल्ल त्ति वा धण्णसाल त्ति वा तणपल्ल त्ति वा वलय त्ति वा एगट्ठं, तेसिं माला बद्धा, तेसु धन्नाणि कीरंति" इति चूर्णौ विशेषचूर्णौ च ॥ ४ ◁ ▷ एतदन्तर्गतः पाठः भा० नास्ति ॥ ५ °न्तानि, ईदृशानि वलयानि यत्र मालोपरि भवन्ति, अधस्ता° भा० ॥
६ "उव्वरओ त्ति वा कोट्ठगो त्ति वा एगट्ठं" विशेषचूर्णौ ॥
७ "सालीहिं° गाहा पुरातना ॥ एतीसे विभासागाहाओ तिन्नि—सालीहिं व० गाहा कण्ठ्या ॥ ओखित्त० गाहा कण्ठ्या ॥ विखिहं च० गाहा कण्ठ्या ॥" इति विशेषचूर्णौ ॥
८ 'विप्रकीर्णैः' इतस्ततो विक्षिप्तैः 'आकीर्णैः' एकजातीयैर्धान्यैरभिव्याप्ते 'व्यतिकीर्णैः' तैरेवानेकजातीयैः सङ्कुले भा० ॥
९ °था ॥ ३३०० ॥ अथैनामेव भाष्यकारो व्याख्यानयति—तत्र परः प्राह । भा० ॥

अत्र परः प्राह—ननु जातिवाचकाः शब्दाः 'सम्पन्नः शालिः' इत्यादिवदेकवचननिर्देशेन व्यवह्रियमाणा उपलभ्यन्ते, ततः किमर्थमत्र "शालिभिर्व्रीहिभिः" इत्यादौ बहुवचनेन निर्देशः कृतः ? उच्यते—

सालीहिँ व वीहीहिँ व, इति उत्ते होति एतदुत्तं तु ।
सालीमादीयाणं, होंति पगारा बहुविहा उ ॥ ३३०१ ॥

शालिभिर्वा[1] व्रीहिभिर्वा 'इत्युक्ते' एवं बहुवचननिर्देशे कृते एतद् 'उक्तम्' अभिहितं भवति—शाल्यादीनां धान्यानां बहुविधाः प्रकारा भवन्ति । तद्यथा—कलमशालिः रक्तशालिर्महाशालिरित्यादि ॥ ३३०१ ॥ उत्क्षिप्तादिपदानां[2] व्याख्यानमाह[3]—

उक्खित्त[4] भिन्नरासी, विक्खित्ते[5] तेसि होति संबंधो ।
वितिकिण्णे सम्मेलो, विपइण्णे संथडं जाणे ॥ ३३०२ ॥

उत्क्षिप्तानि[6] नाम येषां धान्यानां राशयो भिन्नाः । विक्षिप्तानि[7] नाम त एव धान्यराशयो भिन्नाः परमेकतः सम्बद्धाः, अत एवाह—'विक्षिप्तपदे[8] व्याख्यायमाने 'तेषां' भिन्नराशीनां सम्बन्धो भवति । व्यतिकीर्णानि तु तानि सर्वाण्यपि धान्यान्येकतः सम्मिलितानि, आह च—व्यतिकीर्णपदे तेषां धान्यानां सम्मीलको भवति । विप्रकीर्णानि तु सर्वतः संस्तृतानि पुष्पप्रकरवत्, अत एवाह—विप्रकीर्णपदे 'संस्तृतं' विप्रकिरणं जानीयात् ॥ ३३०२ ॥

अथ यथालन्दपदं व्याचष्टे—

तिविहं च अहालंदं, जहन्नयं मज्झिमं च उक्कोसं ।
उदउल्लं च जहण्णं, पणगं पुण होइ उक्कोसं ॥ ३३०३ ॥

'त्रिविधं च' त्रिप्रकारं यथालन्दम्, तद्यथा—जघन्यं मध्यममुत्कृष्टं च । तत्रोदकार्द्रः करो यावता कालेन शुष्यति तावन्मात्रं जघन्यम् । 'पञ्चकं' पञ्चरात्रिन्दिवानि पुनरुत्कृष्टम् । अर्थादापन्नं तयोरपान्तरालवर्त्ति सर्वमपि मध्यमम् ॥ ३३०३ ॥

अथात्र वीजाकीर्णे प्रतिश्रये तिष्ठतां प्रायश्चित्तमाह—

वीयाईआइण्णे, लहुओ मासो उ ठायमाणस्स ।
आणादिणो अ दोसा, विराहणा संजमाऽऽताए ॥ ३३०४ ॥

"वीयाइ" त्ति आदिशब्दः स्वगतानेकभेदसूचकः । ततश्च वीजैः—शाल्यादिभेदादनेकप्रकारैराकीर्णे उपाश्रये तिष्ठत आचार्यादेर्लघुको मासः प्रायश्चित्तम्, अयं च तपः-कालविशेषितः । तद्यथा—आचार्यस्य तपसा कालेन च गुरुकः, उपाध्यायस्य तपसा गुरुकः, वृषभस्य कालेन गुरुकः, भिक्षोस्तपसा कालेन च लघुकः । एतत् प्रत्येकवीजविषयं प्रायश्चित्तमुक्तम् । अनन्तवीजेष्वप्येवमेव । नवरं मासलघुस्थाने मासगुरुकम् । संयतीनामपि प्रवर्त्तिनी-गणावच्छेदिन्य-

---

१ °लिभिर्व्रीहिभिश्च 'इत्यु° भा० ॥ २ उत्कीर्णादिप° भा० ॥ ३ एतदग्रे ताटी० मो० ले० ग्रन्थाग्रम्—१०० वर्त्तते ॥ ४ उक्खिन्न भि° भा० कां० चूर्णौ विशेषचूर्णौ च ॥
५ विक्खिण्णे ते° भा० त० डे० कां० । विकेण्णे ते° ताभा० ॥ ६ उत्कीर्णानि नाम भा० ॥
७ विकीर्णानि नाम भा० ॥ ८ विकीर्णपदे व्या° भा० ॥

भिषेका-भिक्षुणीनामेवमेव वक्तव्यम् । आज्ञादयश्च दोषा अत्र भवन्ति । तथा विराधना संयमे आत्मनि च मन्तव्या । इयं द्विधाऽपि पुरस्तादभिधास्यते ॥ ३३०४ ॥

प्रकारान्तरेण प्रायश्चित्तमेवाह—

उक्खित्तमाइएसुं, थिरा-ऽथिरेसुं तु ठायमाणस्स ।
पणगादी जा भिण्णो, विसेसितो भिक्खुमाईणं ॥ ३३०५ ॥
साहारणम्मि गुरुगा, दसादिगं मासेँ ठाति समणीणं ।
मासो विसेसिओ वा, लहुओ साहारणे गुरुगो ॥ ३३०६ ॥

उत्क्षिप्तादिषु पदेषु स्थिरा-ऽस्थिरभेदभिन्नेषु तिष्ठतां भिक्षुप्रभृतीनां पञ्चकादारभ्य भिन्नमासं यावत् तपः-कालविशेषितं प्रायश्चित्तम् । तद्यथा—उत्क्षिप्तेषु स्थिरसंहननिषु बीजेषु तिष्ठति लघुपञ्च◁रात्रिन्दिवानि, अस्थिरसंहननिषु लघु▷दशरात्रिन्दिवानि; विक्षिप्तेषु स्थिरेषु तिष्ठति लघुदशरात्रिन्दिवानि, अस्थिरेषु लघुपञ्चदशरात्रिन्दिवानि; व्यतिकीर्णेषु स्थिरेषु तिष्ठति लघुपञ्चदशरात्रिन्दिवानि, अस्थिरेषु लघुविंशतिरात्रिन्दिवानि; विप्रकीर्णेषु स्थिरेषु तिष्ठति लघुविंशतिरात्रिन्दिवानि, अस्थिरेषु लघुपञ्चविंशतिरात्रिन्दिवानि । एतत् सर्वमपि प्रायश्चित्तं भिक्षोस्तपसा कालेन च लघुकम्, वृषभस्य कालेन गुरुकम्, उपाध्यायस्य तपसा गुरुकम्, आचार्यस्य तपसा कालेन च गुरुकम् । एतत् प्रत्येकबीजविषयं प्रायश्चित्तमुक्तम् ॥ ३३०५ ॥

साधारणबीजेषु त्वेतदेव गुरुकं कर्त्तव्यम्, गुरुपञ्चकादारभ्य गुरुपञ्चविंशतिकान्तमित्यर्थः । श्रमणीनां तु लघुदशरात्रिन्दिवेभ्यः प्रारब्धं लघुमासे तिष्ठति । तत्रापि भिक्षुण्या उभयलघुकम्, अभिषेकायाः कालगुरुकम्, गणावच्छेदिन्यास्तपोगुरुकम्, प्रवर्त्तिन्या उभयगुरुकम् ।

---

१ उक्खित्तमा° मो॰ ले॰ विना ॥ २ उत्कीर्णादि° भा॰ ॥

३ "उक्खिरण॰ गाधाद्वयम् । उक्खित्तेसु थिरेसु भिक्खू ठाति ना, अथिरेसु १०; विक्खिण्णेसु थिरेसु १०, अथिरेसु १०ना; वितिकिण्णेसु थिरेसु १०ना, अथिरेसु थ; विप्पतिण्णेसु थिरेसु थ; अथिरेसु थना । एतं भिक्खुस्स उभयलहुं, वसभस्स कालगुरुं, अभिसेतस्स तवगुरुं, आयरियस्स उभयगुरुं । एतं परित्तएसुं । एतं चेव गुरुगं पच्छित्त संजतीणं दससु आरद्धं मासलहुए ठाति, भिक्खुणि-अभिसेयपत्त-गणावच्छेइणी-पवत्तिणीणं । एतं परित्तेसु । अणंतेसु एतं चेव गुरुगं । एसा संजमविराधणा ॥" इति चूर्णिः ।

"उक्खित्तेसु अथिरेसु ठायंतस्स पंचराइंदिया, थिरेसु दस; विक्खिण्णेसु अथिरेसु दस, थिरेसु पनरस; वितिगिण्णेसु अथिरेसु पनरस, थिरेसु वीस; विप्पकिण्णेसु अथिरेसु वीस, थिरेसु पणुवीस । एवं भिक्खुस्स दोहि लहुया, वसभस्स कालगुरु, अभिसेयस्स तवगुरु, आयरियस्स उभयगुरु । एयं परित्तेसु । संजईण दससु आरद्धं मासलहुए ठाति । भिक्खुणी अभिसेयपत्ता गणावच्छेइणी पवत्तिणी एयासिं तव-कालविसेसो । एतं परित्तेसु । अणंतेसु एए चेव पायच्छित्ता । अहवा सव्वेसिं चेव उक्खित्तेसु मासलहुं उभयलहुं, विक्खिण्णेसु कालगुरुं, वितिकिण्णेसु तवगुरुं, विप्पकिण्णेसु उभयगुरुं । एतं परित्ते । अणंते एतं चेव मासगुरुं । आणादी दोसा । विराहणा दुविहा संजमा-ऽऽयाए । संजमविराहणा णिंतो वा अतिंतो वा बीयकायसंघट्टं करेइ तण्णिप्फण्णं, जे य तदस्सिया पाणा ॥" इति विशेषचूर्णिः ॥

४ उत्कीर्णेषु स्थि° भा॰ ॥ ५ ◁ ▷ एतच्चिह्नमध्यगतः पाठः कां॰ एव वर्तते ॥

एवं प्रत्येकबीजविषयमुक्तम् । अनन्तबीजेषु त्वेवमेव गुरुदशरात्रिन्दिवेभ्यः आरब्धं गुरुमासान्तं वक्तव्यम् । अथवा भिक्षुप्रभृतीनां चतुर्णामप्यविशेषेणोत्कीर्णादिषु चतुर्ष्वपि तपः-कालविशेषितो मासलघुकः, तद्यथा—उत्कीर्णेषु तपसा कालेन च लघुकः, विकीर्णेषु कालेन गुरुकः, व्यतिकीर्णेषु तपसा गुरुकः, विप्रकीर्णेषु तपसा कालेन च गुरुकः । अनन्तबीजेष्वप्युत्कीर्णादिष्वेवमेव तपः-कालविशेषितं मासगुरुकम् । द्विविधा च विराधना संयमा-ऽऽत्मविषयाऽत्र मन्तव्या । तत्र संयमविराधना निर्गच्छन् वा प्रविशन् वा बीजानां सङ्घट्टनं परितापनमपद्रावणं वा कुर्यात्; ये च तदाश्रिताः प्राणिनस्तेषामपि सङ्घट्टनादिकं कुर्यात् तन्निष्पन्नं प्रायश्चित्तम् ॥ ३३०६ ॥

अथात्मविराधनां भावयति—

सालि-जव अच्छि सालुग, णिस्सरणं मास-मुग्गमादीसु ।
सँस्सू गुज्झ कुतूहल, विप्पइरण मास णिस्सरणं ॥ ३३०७ ॥

तत्र स्थितानां साधूनां शालि-यवानां शालुकान्यक्ष्णोः प्रविशन्ति । तैश्च प्रविष्टैश्चक्षुषी अनागाढमागाढं वा परिताप्येते । तथा मुद्ग-माषादिषु विप्रकीर्णेषु गमना-ऽऽगमने विदधानानां 'निस्सरणं' प्रस्खलनं भवति, ततश्च हस्तभङ्गादयो दोषाः । अत्र श्वश्रूदृष्टान्तः—

एगो अगारो चिंतेइ—जइ सस्सुगाए गुज्झोरुगाइ पेच्छामि । ताहे मासा अइगमण-निग्गमणपहे विप्पकिन्ना । सा तत्थ वच्चंती फिल्लसिया गलियवसणा उत्ताणिया पडिया ॥

इदमेवाह—"सस्सू" इत्यादि । श्वश्र्वाः सम्बन्धि यद् गुह्यं तदवलोकने यत् कुतूहलं तद्वशाद् माषाणां विप्रकिरणम्, ततस्तस्याः श्वश्र्वाः 'निस्सरणं' प्रस्खलनमभवत् । एवं तत्र स्थितानां साधूनामप्यात्मविराधना भवेत् ॥ ३३०७ ॥ ⊲ द्वितीयपदमाह—⊳

बिइयपय कारणम्मि, पुव्विं वसभा पमज्ज जतणाए ।
विक्खिरणम्मि वि लहुओ, तत्थ वि आणादिणो दोसा ॥ ३३०८ ॥

द्वितीयपदे 'कारणे' अध्वनिर्गमनादौ शुद्धोपाश्रयालाभे बीजाकीर्णेऽप्युपाश्रये तिष्ठन्ति । कथम्? इत्याह—पूर्वं वृषभा दण्डप्रोञ्छनकं गृहीत्वा तत्र गत्वा यतनया यथा तेषां बीजानां परितापनादि न भवति तथा प्रमृज्य ततः सबाल-वृद्धमपि गच्छमानीय यथालन्दं कालं तिष्ठन्ति । यदि प्रमार्जनां विदधाना बीजानां विकिरणम्—इतस्ततो विक्षेपणं कुर्वते तदा लघुमासः प्रायश्चित्तम् । तत्राप्यविधिप्रमार्जने आज्ञादयो दोषाः ॥ ३३०८ ॥ अथैतदेव स्पष्टयति—

गीया पुरा गंतु समिक्खियम्मि, थिरे पमज्जित्तुमहाथिरे वा ।
साहट्टुमेगंति वसंति लंदं, उक्कोसयं जाणिय कारणं वा ॥ ३३०९ ॥

केचिदध्वनिर्गतादयः साधवो विवक्षितं ग्रामं प्राप्ताः, तत्र च गीतार्थाः पुरतो गत्वा त्रिकृत्वः शुद्धां वसतिं समीक्षन्ते—प्रत्युपेक्षन्ते । यदि तथासमीक्षिते न प्राप्यते तदा शाल्यादिबीजेषूत्कीर्णेषु प्रथमं स्थिरसंहननिषु तिष्ठन्ति, तदभावेऽस्थिरसंहननिष्वपि । तानि च

१ का० विनाऽन्यत्र—त्वयमेव भा० । त्वेनमेव ताटी० त० डे० मो० ले० ॥
२ °प्युत्क्षिप्तादिष्वे° भा० ॥ ३ सुस्सू ताभा० विना ॥ ४ °क्षुषोरनागाढमागाढं वा परिताप्यते भा० ॥ ५ ⊲ ⊳ एतन्मध्यगतमवतरणं भा० नास्ति ॥ ६ °षां जीवानां परि° मो० ले० ॥

बीजानि यतनया प्रमृज्य तत एकान्ते संहरन्ति-संस्थापयन्ति । संहृत्य च तत्र जघन्यं वा मध्यमं वा यथालन्दं वसन्ति । 'कारणं वा' अध्वपरिश्रमादिकं ज्ञात्वोत्कृष्टमपि यथालन्दं वसन्ति । अत्र पाठान्तरम्—"साहट्टुमेगं तु" त्ति तानि बीजानि संहृत्य ततः 'एकम्' इति जघन्यं यथालन्दं वसन्ति, शेषं प्राग्वत् । उत्कीर्णानामभावे विकीर्णेषु, तेषामभावे व्यतिकीर्णेषु, तदप्राप्तौ विप्रकीर्णेष्वपि तिष्ठन्ति । तत्रापि प्रथमं प्रत्येकेषु, ततः साधारणेष्वपि । अथोत्क्रमेण तिष्ठन्ति ततो मासलघु । संयतीनामप्येवमेव द्वितीयपदं मन्तव्यम् ॥ ३३०९ ॥

सूत्रम्—

अह पुण एवं जाणिज्जा—नो उक्खित्ताइं नो विक्खित्ताइं नो विइकिण्णाइं नो विप्पकिण्णाइं रासिकडाणि वा पुंजकडाणि वा भित्तिकडाणि वा कुलियाकडाणि वा लंछियाणि वा मुद्दियाणि वा पिहिताणि वा कप्पइ निग्गंथाण वा निग्गंथीण वा हेमंतगिम्हासु वत्थए २ ॥

◁ अथ पुनरेवं जानीयात्—तानि शाल्यादीनि बीजानि तत्रोपाश्रये नो उत्क्षिप्तानि नो विक्षिप्तानि नो विकीर्णानि नो विप्रकीर्णानि, किन्तु राशीकृतानि वा पुञ्जीकृतानि वा भित्तिकृतानि वा कुलिकाकृतानि वा लाञ्छितानि वा मुद्रितानि वा पिहितानि वा, तत एवं कल्पते निर्ग्रन्थानां वा निर्ग्रन्थीनां वा हेमन्त-ग्रीष्मेषु वस्तुमिति सूत्राक्षरार्थः ॥ ▷

अत्र भाष्यम्—

रासीकडा य पुंजे-कुलियकडा पिहित मुद्दिते चेव ।
ठायंतगाण लहुगा, कास अगीतत्थ सुत्तं तु ॥ ३३१० ॥

यत्रोपाश्रये राशीकृतानि पुञ्जीकृतानि कुलिकाकृतानि पिहितानि मुद्रितानि चशब्दाद् भित्तिकृतानि लाञ्छितानि च बीजानि तत्र तिष्ठतां चतुर्लघुकाः । कस्य पुनरेतत् प्रायश्चित्तम्? उच्यते—अगीतार्थस्य । 'सूत्रं तु' सूत्रं पुनर्गीतार्थविषयं द्रष्टव्यमिति वाक्यशेषः ॥ ३३१० ॥

अथ राशीकृतादिपदानां व्याख्यानमाह—

पुंजो य होति वट्टो, सो चेव य ईसिआयतो रासी ।
कुलिया कुड्डलीणा, भित्तिकडा संसिया भित्ती ॥ ३३११ ॥

'वृत्तः' वृत्ताकारो धान्योत्करः पुञ्ज इत्युच्यते । स एव 'ईषदायतः' मनाग् दीर्घो राशिः । अपुञ्जः पुञ्जः कृतानीति व्युत्पत्त्या पुञ्जीकृतानि, एवं राशीकृतानीत्यपि । तथा कुलिका कुड्यमुच्यते, ततः कुलिकाकृतानि नाम कुड्यालीनानि कृत्वा स्थापितानि । भित्तिकृतानि तु भित्तौ

१ °क्खिणाइं नो विक्खिण्णाइं तामू० ताटी० मा० ॥ २ विकिण्णा° तामू० । विइकिण्णा° ताटी० ॥ ३ ◁ ▷ एतच्चिह्नान्तर्वर्तिनीयं सूत्रवृत्तिर्भा० प्रतौ नास्ति ॥

संश्रितानि, भित्तिनिश्रया स्थापितानीत्यर्थः । अथ कुड्य-भित्त्योः कः प्रतिविशेषः ? उच्यते—इष्टकादिरचिता भित्तिः, मृत्पिण्डादिनिर्मितं कुड्यम् ॥ ३३११ ॥

छारेण लंछिताइं, मुद्दा पुण छाणपाणियं दिण्णं ।
परिकल्लाइँ करेत्ता, किलिंजकडएहिँ पिहिताइं ॥ ३३१२ ॥

लाञ्छितानि नाम 'क्षारेण' भस्मना चिह्नितानि । तथा मुद्रा पुनः छगणपानीयं तद् यत्र प्रदत्तं तानि मुद्रितानि । "परिकल्लाइं" ति यानि नापि लाञ्छितानि नापि मुद्रितानि किन्तु तदुभयप्रकारबाह्यानि कृत्वा विवक्षितप्रदेशे स्थापयित्वा किलिञ्जकटैरेवमेव स्थगितानि तानि पिहितान्युच्यन्ते । एवंविधेषु बीजेषु हेमन्त-ग्रीष्मयोर्गीतार्थस्य वस्तुं कल्पते नागीतार्थस्येति ॥ ३३१२ ॥ परः प्रेरयति—

नत्थि अगीतत्थो वा, सुत्ते गीतो व वण्णितो कोइ ।
जा पुण एगाणुण्णा, सा सेच्छा कारणं किं वा ॥ ३३१३ ॥

सूत्रे अगीतार्थो वा गीतार्थो वा न कश्चिद् निर्द्धार्य 'वर्णितः' निर्दिष्टोऽस्ति, अतो येयं भवद्भिः एकस्य—गीतार्थपक्षस्यानुज्ञा अपरस्यागीतार्थपक्षस्य प्रतिषेधः क्रियते सैषा युष्माकं व्याख्यातॄणां स्वेच्छा, न पुनर्भगवदुक्तमिति भावः । अथ कारणं किमप्यत्रास्ति ततोऽभिधीयताम् ॥ ३३१३ ॥ सूरिराह—

एयारिसम्मि वासो, ण कप्पती जति वि सुत्तऽणुण्णातो ।
अव्वोकडो उ भणितो, आयरिओ उवेहती अत्थं ॥ ३३१४ ॥

'एतादृशे' उपाश्रये वासो यद्यपि सूत्रेऽनुज्ञातस्तथापि न कल्पते, यतः 'अव्याकृतः' अविशेषित एवार्थः सूत्रे भणितः, परमाचार्यस्तमर्थम् 'उत्प्रेक्षते' विषयविभागप्रकटनेनोन्मीलयति । यथा किलैकस्माद् मृत्पिण्डात् कुलालोऽनेकानि घट-शरावादिरूपाणि निष्पादयति, एवमाचार्योऽप्येकस्मात् सूत्रपदादभ्यूह्यानेकेषामर्थविकल्पानामुपदर्शनं करोति । यथा वा सान्धकारे गृहादौ विद्यमाना अपि घटादयः पदार्थाः प्रदीपं विना न विलोक्यन्ते, तथा सूत्रेऽप्यर्थविशेषा आचार्येणाप्रकाशिताः सन्तोऽपि नोपलभ्यन्ते ॥ ३३१४ ॥ किञ्च—

जं जह सुत्ते भणितं, तहेव तं जइ वियालणा नत्थि ।
किं कालियाणुओगो, दिट्ठो दिट्ठिप्पहाणेहिं ॥ ३३१५ ॥

'यद्' वस्तु 'यथा' येन विधिरूपेण प्रतिषेधरूपेण वा प्रकारेण सूत्रे भणितं तत् तथैव यदि प्रतिपत्तव्यं 'विचारणा' विषयविभागव्यवस्थापना युक्ता-ऽयुक्तविमर्शो वा 'नास्ति' न क्रियते ततः 'किं' केन हेतुना कालिकश्रुतस्यानुयोगः 'दृष्टः' विधेयतयोपलब्धः 'दृष्टिप्रधानैः' केवलज्ञान-श्रुतज्ञानरूपलोचनप्रवरैस्तीर्थकर-गणधरैः ?; अथवा 'दृष्टिप्रधानैः' नैगमादिनयमतविशारदैः श्रीभद्रबाहुस्वामिभिः किमिति निर्युक्तिकरणद्वारेण कालिकश्रुतानुयोगो 'दृष्टः' प्रतिपादितः ? ॥ ३३१५ ॥ अपि च—

उस्सग्गसुत्तं किंची, किंची अववातियं भवे सुत्तं ।

---

१ पक्खिखल्लाइं ताभा० ॥ २ "पक्खिखल्लाइं" कां० ॥

तदुभयसुत्तं किंची, सुत्तस्स गमा मुणेयव्वा ॥ ३३१६ ॥

किञ्चिदुत्सर्गसूत्रम् १, किञ्चित् पुनरापवादिकं सूत्रम् २, किञ्चित् तदुभयसूत्रम्, तच्च द्विधा— उत्सर्गापवादिकम् अपवादौत्सर्गिकम् ३–४ । एते सूत्रस्य 'गमाः' प्रकाराश्चत्वारो ज्ञातव्याः । अथवा 'गमा नाम' द्विरुच्चारणीयानि पदानि । तद्यथा— उत्सर्गौत्सर्गिकम् ५ अपवादापवादिकम् ६ एवमेतौ[1] द्वौ भेदौ चत्वारश्च प्रागुक्ता इत्येवं सूत्रस्य षड् भेदाः सञ्जाताः । एते च पुरस्तादुदाहरिष्यन्ते ॥ ३३१६ ॥ ◁ अन्येऽपि च सूत्रस्य भेदा भवन्तीति दर्शयति—▷[2]

णेगेसु एगगहणं, सलोम णिल्लोम अकसिणे अइणे ।
विहिभिन्नस्स य गहणं, अववाउस्सग्गियं सुत्तं ॥ ३३१७ ॥

'अनेकेषु' कषायेन्द्रिया-ऽऽश्रवादिष्वर्थेषु ग्रहीतव्येषु क्वापि सूत्रे एकस्य-अन्यतरस्य ग्रहणं भवेत्, यथा— यत्र सूत्रे क्रोधनिग्रहः साक्षादुपदिष्टस्तत्र माननिग्रहादयोऽप्यर्थत उक्ता द्रष्टव्याः । एवमिन्द्रिया-ऽऽश्रवादिष्वपि भावनीयम् ।

कानिचित्तु सूत्राणि साधूनां साध्वीनां च प्रत्येकविषयाणि । यथेहैव कल्पाध्ययने सलोमसूत्रं निर्लोमसूत्रं वा । तद्यथा— "नो कप्पइ निग्गंथाणं अलोमाइं चम्माइं धारित्तए ( ) । कप्पइ निग्गंथाणं सलोमाइं चम्माइं धारित्तए (उ० ३ सू० ४) । नो कप्पइ निग्गंथीणं सलोमाइं चम्माइं धारित्तए । (उ० ३ सू० ३) । कप्पइ निग्गंथीणं अलोमाइं चम्माइं धारित्तए ( ) ।"

कानिचित्तु सामान्यसूत्राणि भवन्ति, यथा अकृत्स्नाजिनविषयं सूत्रम् । तच्चेदम्— "कप्पइ निग्गंथाण वा निग्गंथीण वा अकसिणाइं चम्माइं धारित्तए" (उ० ३ सू० ६) ।

अथ "अनानुपूर्व्येपि व्याख्याङ्गम्"[3] इति न्यायोपदर्शनार्थं प्रागुक्तसूत्रषट्कमध्यात् चतुर्थभेदमुदाहरति— "विहिभिन्नस्स य" इत्यादि । इहैव ग्रन्थे यद् विधिभिन्नस्य ग्रहणमुक्तं तदपवादौत्सर्गिकं सूत्रम् । तच्चेदम्— "कप्पइ निग्गंथीणं पक्के तालपलंबे भिन्ने पडिगाहित्तए, से वि य विहिभिन्ने नो चेव णं अविहिभिन्ने" (उ० १ सू० ५) ॥ ३३१७ ॥

आह यद्यपवादेनानुज्ञातं तर्हि भूयः कथं प्रतिषिध्यते ? इत्याह—

उस्सग्गठिई सुद्धं, जम्हा दव्वं विवज्जयं लभति ।
ण य तं होइ विरुद्धं, एमेव इमं पि पासामो ॥ ३३१८ ॥

'उत्सर्गस्थितौ' उत्सर्गपदे 'शुद्धम्' उद्गमादिदोषरहितं यद् भक्त-पानादिद्रव्यं ग्रहीतुं कल्पते तदेवापवादपदे यस्माद् 'विपर्ययं' वैपरीत्यं लभते, अशुद्धमप्युपादातुं कल्पते इत्यर्थः । 'न च' नैव तत् तथा गृह्यमाणं विरुद्धं भवति, ज्ञानादिगुणोपकारकत्वादविरुद्धमेवेति भावः । एवमेव 'अमुमपि' प्रकृतमर्थं "कल्पते निर्ग्रन्थीनां पक्वं तालप्रलम्बं भिन्नं प्रतिग्रहीतुम्" (उ० १ सू० ५) इत्यपवादेनानुज्ञातस्याप्यविधिभिन्नप्रतिषेधरूपमविरुद्धमेव पश्यामः ॥ ३३१८ ॥

अथोत्सर्गसूत्रादीनामुदाहरणान्याह—

१ °वमेते सूत्रस्य भा० ॥ २ ◁ ▷ एतदन्तर्गतमवतरणं भा० नास्ति ॥
३ °र्व्योऽपि व्याख्यानम्" इति भा० कां० विना ॥

उस्सग्ग गोयरम्मी, निसेज्ज कप्पाऽववादतो तिण्हं ।
मंसं दल मा अट्ठी, अववादुस्सग्गियं सुत्तं ॥ ३३१९ ॥

उत्सर्गसूत्रं गोचरं पर्यटतः साधोर्गृहद्वयापान्तराले या 'निषद्या' निषदनं तद्विषयम् । तच्चेदम्—"नो कप्पइ निग्गंथाण वा निग्गंथीण वा अंतरगिहंसि आसइत्तए वा जाव काउस्सग्गं वा ठाणं वा ठाइत्तए (उ० ३ सू० २२) त्ति ।"

यत्तु 'त्रयाणां' जराभिभूतादीनां निषद्या कल्पते इत्येवंलक्षणं सूत्रं तदापवादिकम् । तच्चेदम्—"अह पुण एवं जाणिज्जा जराजुण्णे १ वाहिए २ तवस्सी ३ मुच्छिज्ज वा पवडिज्ज वा एवण्हं कप्पइ अंतरगिहंसि आसइत्तए ।" (उ० ३ सूत्र २२/२)

इदं पुनरपवादौत्सर्गिकम्—"[1]मंसं दल मा अट्ठि" त्ति पुद्गलं प्रयच्छ मा अस्थीनीति ॥३३१९॥

नो कप्पति य अभिन्नं, अववातेणं तु कप्पती भिन्नं ।
कप्पति पक्कं भिण्णं, विधीय अववायउस्सग्गं ॥ ३३२० ॥

"नो कल्पतेऽभिन्नमामप्रलम्बं प्रतिग्रहीतुम्" (उ० १ सू० १) एतद्वा उत्सर्गसूत्रम् ।

यत् पुनः 'अपवादपदेन' अध्वा-ऽवमौदर्यादिषु भिन्नं प्रतिग्रहीतुं कल्पते इत्येवंरूपं (उ० १ सू० २) तदापवादिकम् ।

यत् पुनः "निर्ग्रन्थीनां कल्पते पक्वं प्रलम्बं विधिभिन्नं नाविधिभिन्नम्" (उ० १ सू० ५) इति सूत्रं तदपवादौत्सर्गिकम् । एतत् प्रागुक्तमपि स्पष्टीकरणार्थमिहाभिहितम् ।

इदं त्वौत्सर्गापवादिकम्—"नो कप्पइ० राओ वा वियाले वा सेज्जा-संथारयं पडिगाहित्तए । नऽन्नत्थ एगेणं पुव्वपडिलेहिएणं सिज्जा-संथारएणं (उ० १ सू० ४३) ।

इदं पुनरुत्सर्गौत्सर्गिकम्—"नो कप्पइ० असणं वा [2]४ पढमाए पोरिसीए पडिगाहित्ता पच्छिमं पोरिसिं उवाइणावेत्तए । से य आहच्च उवाइणाविए सिया, जो तं भुंजइ भुंजंतं वा साइज्जइ से आवज्जइ चाउम्मासियं परिहारट्ठाणं उग्घाइयं (उ० ४ सू० ११) ।

तथा येषु सूत्रेष्वपवादो भणितस्तेष्वेवार्थतः पुनरनुज्ञा प्रवर्तते तान्यपवादापवादिकानि ॥ ३३२० ॥ किञ्चान्यत्—

कत्थइ देसग्गहणं, कत्थति भण्णंति णिरवसेसाइं ।
उक्कम-कमजुत्ताइं, कारणवसतो णिजुत्ताइं ॥ ३३२१ ॥

क्वचित् सूत्रेऽभिधेयपदानां देशतो ग्रहणं क्रियते, कुत्रापि च निरवशेषाण्यभिधेयपदानि भण्यन्ते, तथा कानिचित् सूत्राण्युत्क्रमयुक्तानि, कानिचित्तु क्रमयुक्तानि 'कारणवशतः' कारणविशेषमाश्रित्य 'नियुक्तानि' गणधरादिभिः श्रुतधरैर्विरचितानि ॥ ३३२१ ॥

एतदेव विवृणोति—

देसग्गहणे बीएहि सूयिया मूलमादिणो हुंति ।
कोहादिअणिग्गहिया, सिंचंति भवं निरवसेसं ॥ ३३२२ ॥

---

१ "अभिकंखसि मे दाउं जावइयं तावइयं पुग्गलं दलयाहि, मा य अट्ठियाणि" इतिरूपं सूत्रं आचाराङ्गे श्रु० २ चू० १ अ० १ उ० १० ॥ २ वा ४ पढ° तं० डे० ॥

देशग्रहणे कृते सति तज्जातीयानां सर्वेषामपि ग्रहणं भवति, यथा—"सालीणि वा वीहीणि वा" इत्यादावस्मिन्नेव सूत्रे बीजैर्गृहीतैर्मूलादयोऽपि भेदाः सूचिता भवन्ति ।

कुत्रापि च सूत्रे निरवशेषाण्यभिधेयपदानि गृह्यन्ते, यथा दशवैकालिके क्रोधादयोऽनिगृहीताः सन्तः 'भवं' संसारं 'निरवशेषं' चतुर्गतिकमपि सिञ्चन्तीत्युक्तम् । तथा च तत्सूत्रम्—

कोहो य माणो य अणिग्गहीया, माया य लोभो अ पवड्ढमाणा ।
चत्तारि एए कसिणा कसाया, सिंचंति मूलाइँ पुणब्भवस्स ॥
(अध्य० ८ श्लो० ४०) ॥ ३३२२ ॥

◁ अथोत्क्रम-क्रमयुक्तानि सूत्राणि दर्शयति— ▷

सत्थपरिण्णादुक्कमें, गोयर पिंडेसणा कमेणं तु ।
जं पि य उक्कमकरणं, तमभिणवधम्ममादऽट्ठा ॥ ३३२३ ॥

शस्त्रपरिज्ञाध्ययने तेजःकायोद्देशकानन्तरं वायुकायोद्देशकः क्रमप्राप्तोऽपि नोक्तः, किन्तु वनस्पति-त्रसकायोद्देशकौ प्ररूप्य पर्यन्तेऽसौ भणितः, एवमादिकमुत्क्रमयुक्तं सूत्रमुच्यते ।

क्वचित्तु सूत्रे क्रमेणैवार्थपदानि भवन्ति, यथा—अष्टौ गोचरभूमयः, तद्यथा—"पेडा अद्धपेडा गोमुत्तिया पतंगवीहिया अंतोसंवुक्का बाहिंसंवुक्का उज्जुगी गंतुंपच्चागता ।"

तथा सप्तपिण्डैषणासूत्रमपि क्रमनिबद्धं मन्तव्यम् । तद्यथा—"असंसट्ठा संसट्ठा उद्धडा अप्पलेवा उग्गहिता पग्गहिता उज्झितधम्मिया ।"

अथवा 'पिण्डैषणा' इति प्रथमं पिण्डपदं तत एषणापदं यत्र ओघनिर्युक्त्यादौ सूत्रे यथाक्रमं प्ररूप्यते तत् क्रमनिबद्धम् ।

यदपि चोत्क्रमकरणं शस्त्रपरिज्ञादावध्ययने तदभिनवधर्माद्यर्थम् । किमुक्तं भवति?—अभिनवधर्मा शैक्षः, स ह्यद्याप्यपरिणतजिनवचनतया वायुकायं परिस्फुटमनुपलभ्यमानतया प्रथमतः प्ररूप्यमाणं न सम्यक् प्रतिपद्यते, अतो वनस्पति-त्रसान् प्ररूप्य यदा तेषु सम्यग् जीवत्वं प्रतिपन्नस्तदा वायुकायं जीवत्वेन प्ररूप्यमाणं सुखेनैव श्रद्धत्ते, एवमादिभिः कारणैरुत्क्रमकरणं मन्तव्यम् ॥३३२३॥ अथ "बीएहि सूइया मूलमाइणो" (गा० ३३२२) त्ति पदं व्याचष्टे—

बीएहि कंदमादी[1], वि सूयिया तेहिं सव्व वणकाओ ।
भोम्मादिगा वणेण तु, सभेद सारोवणा भणिता ॥ ३३२४ ॥

इहैव सूत्रे बीजैर्गृहीतैः कन्द-मूलादयोऽपि भेदाः सूचिताः, तेष्वपि तिष्ठतः प्रायश्चित्तं भवतीति भावः । 'तैश्च' कन्दादिभिः सर्वोऽपि 'वनस्पतिकायः' परीत्ता-ऽनन्तभेदभिन्नः सूचितः । 'वनेन तु' वनस्पतिना 'भौमादयः' पृथिव्यप्कायादयः कायाः सूचिताः । एवं 'सभेदाः' भेदप्रभेदसहिताः षडपि कायाः 'सारोपणाः' सप्रायश्चित्ता भणिता अवसातव्याः ॥ ३३२४ ॥

जत्थ उ देसग्गहणं, तत्थेऽवसेसाइं सूइयवसेणं ।
मोत्तूणं अहिगारं, अणुयोगधरा पभासंति ॥ ३३२५ ॥

---

१ ◁ ▷ एतन्मध्यगतमवतरणं भा० नास्ति ॥ २ °दी, तु सू° ताभा० ॥
३ सूचिताः । तैश्च सर्वोऽपि भा० ॥ ४ °त्थ वि सेसाइं ताभा० ॥ ५ पसासंति ताभा० ॥

एवमत्रापि यत्र देशग्रहणं तत्रावशेषाण्यर्थपदानि, सूचितं सूचा, भावे क्तप्रत्ययः, तद्वशेनावगन्तव्यानि । तथा कुत्रापि सूत्रेऽनुयोगधराः 'अधिकारं' प्रस्तुतार्थं मुक्त्वा सूत्रानुपाति प्रसङ्गागतमर्थं प्रथमतः प्रभाषन्ते, यथा पिण्डाधिकारे प्रस्तुते—

"पुढवी आउक्काए, तेऊ वाऊ वणस्सई चेव ।
बिइ तिय चउरो पंचिंदिया य लेवो दसमओ अ ॥" (गा० ३३६)

इत्यादिनौघनिर्युक्तौ सविस्तरं कायप्ररूपणा कृता । एवं विचित्राणि सूत्राणि भवन्ति, अत एव यावदमीषामर्थः सूरिणा न व्यक्तीकृतस्तावन्न सम्यगवगमपथमुपगच्छति ॥ ३३२५ ॥

अथौत्सर्गिका-ऽऽपवादिकसूत्रयोर्विषयविभागमाह—

उस्सग्गेणं भणियाणि जाणि अववादतो तु जाणि भवे ।
कारणजातेण मुणी!, सव्वाणि वि जाणितव्वाणि ॥ ३३२६ ॥

उत्सर्गेण यानि सूत्राणि भणितानि यानि चापवादतः सूत्राणि तानि हे मुने ! कारणजातेन सर्वाण्यपि ज्ञातव्यानि । किमुक्तं भवति?—प्रतिषिद्धस्य आचरणहेतुः कारणम्, तच्च ज्ञानादि, तत्र चोत्सर्गसूत्रेषु साक्षादुत्सर्गविषयो निबन्धः, अर्थतस्तु कारणजाते तत्राप्यनुज्ञा मन्तव्या; अपवादसूत्रेषु पुनः कारणजातमुद्दिश्य साक्षादपवादविषयो निबन्धः, अर्थतस्तु तत्राप्युत्सर्गो द्रष्टव्यः । एवं सर्वसूत्रेषु तत्त्वत उत्सर्गा-ऽपवादावुभावपि निबद्धाववगन्तव्यौ ॥ ३३२६ ॥

अथ किं पुनरनयोः स्वस्थानम्? इत्याह—

उस्सग्गेण निसिद्धाइँ जाइँ दव्वाइँ संथरे मुणिणो ।
कारणजाते जाते, सव्वाणि वि ताणि कप्पंति ॥ ३३२७ ॥

'उत्सर्गेण' संस्तरणमाश्रित्य यानि 'द्रव्याणि' प्रलम्बादीनि 'मुनेः' संयतस्य प्रतिषिद्धानि तान्येव 'कारणजाते' विशुद्धालम्बनप्रकारे 'जाते' समुत्पन्ने सति सर्वाण्यपि कल्पन्ते ॥३३२७॥

अत्र परः प्रश्नयति—

[2]जं चिय पए णिसिद्धं, तं चिय जति भूतो कप्पती तस्स ।
एवं होतऽणवत्था, ण य तित्थं णेव सच्चं तु ॥ ३३२८ ॥

'यदेव' प्रलम्बादिकं 'प्राक्' पूर्वं निषिद्धं तदेव यदि 'भूयः' पुनरपि 'तस्य' साधोः कल्पते, तत एवं सूत्रार्थस्य यदृच्छाप्रवृत्तौ चरण-करणस्यानवस्था भवति । ततश्च न तीर्थमनुस(ष)जति, नैव च प्रतिषिद्धं समाचरतः 'सत्यं' संयमो भवति, तदभावे दीक्षा निरर्थिका, तन्निरर्थकतायां मोक्षस्याप्यभावः प्राप्नोति ॥ ३३२८ ॥ अपि च—

उम्मत्तवायसरिसं, खु दंसणं ण वि य कप्पऽकप्पं तु ।
अध ते एवं सिद्धी, ण होज्ज सिद्धी उ कस्सेवं ॥ ३३२९ ॥

आचार्य! पूर्वमेकत्र सूत्रे प्रतिषिध्य पुनस्तदेवानुजानत इदं भवतो दर्शनमुन्मत्तवाक्यसदृशं प्राप्नोति, तथा नापि च 'इदं कल्प्यम्, इदमकल्प्यम्' इति व्यवस्था भवति, यदि चैवमपि ब्रुवतस्तवाभिप्रेतार्थसिद्धिर्भवति तर्हि कस्य न सा भवेत्? चरक-परिव्राजकादीनामप्यसमञ्जस-

१ °ज्ञानुग° भा० ॥ २ जं पि य भा० ॥ ३ यद्यपि प्र° भा० ॥

प्रलापिनां सा भविष्यतीति भावः ॥ ३३२९ ॥ सूरिराह—

ण वि किंचि अणुण्णायं, पडिसिद्धं वा वि जिणवरिंदेहिं ।
एसा तेसिं आणा, कज्जे सच्चेण होतव्वं ॥ ३३३० ॥

हे नोदक! यदेतद् भवता प्रलपितं तत् प्रवचनरहस्यानभिज्ञतासूचकम्, यतो जिनवरेन्द्रैस्तथाविधकारणाभावे नापि 'किञ्चिद्' अकल्पनीयमनुज्ञातम्, कारणे च समुत्पन्ने नापि किञ्चित् प्रतिषिद्धम्, किन्तु एषा 'तेषां' तीर्थकृतां निश्चय-व्यवहारनयद्वयाश्रिता सम्यगाज्ञा मन्तव्या— यदुत 'कार्ये' ज्ञानादावालम्बने 'सत्येन' सद्भावसारेण साधुना भवितव्यम्, न मातृस्थानतो यत्किञ्चिदालम्बनीयमित्यर्थः । अथवा सत्यं नाम—संयमः तेन कार्ये समुत्पन्ने भवितव्यम्, यथा यथा संयम उत्सर्पति तथा तथा कर्त्तव्यमिति भावः । आह च बृहद्भाष्यकारः—

कज्जं नाणादीयं, सच्चं पुण होइ संजमो नियमा ।
जह जह सो होइ थिरो, तह तह कायव्वयं होइ ॥ ॥ ३३३० ॥

इदमेव भावयति—

दोसा जेण निरुब्भंति जेण खिज्जंति पुव्वकम्माइं ।
सो सो मोक्खोवाओ, रोगावत्थासु समणं वा ॥ ३३३१ ॥

'येन' अनुष्ठानविशेषेण 'दोषाः' रागादयो निरुध्यन्ते, पूर्वोपचितानि च कर्माणि येन क्षीयन्ते, 'स सः' अनुष्ठानविशेषो मोक्षोपायो ज्ञातव्यः । 'रोगावस्थासु' ज्वरादिरोगप्रकारेषु 'शमनमिव' उचितौषधप्रदानापथ्यपरिहाराद्यनुष्ठानमिव; यथा तेन विधीयमानेन ज्वरादिरोगः क्षयमुपगच्छति, एवमुत्सर्गे उत्सर्गमपवादेऽपवादं समाचरतो रागादयो दोषा निरुध्यन्ते पूर्वकर्माणि च क्षीयन्ते । अथवा यथा कस्यापि रोगिणः पथ्यौषधादिकं प्रतिषिध्यते कस्यापि पुनस्तदेवानुज्ञायते, एवमत्रापि यः समर्थस्तस्याकल्प्यं प्रतिषिध्यतेऽसमर्थस्य तु तदेवानुज्ञायते । उक्तश्च भिषग्वरशास्त्रे—

उत्पद्येत हि साऽवस्था, देश-काला-ऽऽमयान् प्रति ।
यस्यामकार्यं कार्यं स्यात्, कर्म कार्यं च वर्जयेत् ॥

एवंविधं चोत्सर्गो-ऽपवादविभागमगीतार्थो न जानाति ॥ ३३३१ ॥ अतः—

अगीयस्स न कप्पइ, तिविहं जयणं तु सो न जाणाइ ।
अणुन्नवणाए जयणं, सपक्ख-परपक्खजयणं च ॥ ३३३२ ॥

अगीतार्थस्य प्रस्तुतसूत्रविषयभूतं वस्तुं न कल्पते, यतोऽसौ त्रिविधां यतनां न जानीते । तद्यथा—अनुज्ञापनायतनां स्वपक्षयतनां परपक्षयतनां चेति । तिस्रोऽप्येता वक्ष्यमाणस्वरूपाः । परः प्राह—अगीतार्थेनापि तावत् सूत्रमधीतम् अतः कथमसौ न जानीते ? उच्यते—इह सर्वेषामप्यागमानामर्थपरिज्ञानमाचार्यसहायकादेवोपजायते, न यथाकथञ्चित् । उक्तश्च—

सत्स्वपि फलेषु यद्वन्न ददाति फलान्यकम्पितो वृक्षः ।
तद्वत् सूत्रमपि बुधैरकम्पितं नार्थवद् भवति ॥ ॥ ३३३२ ॥

१ व तामा० ॥ २ °स्य बीजाकीर्णे उपाश्रये वस्तुं कं° ॥

इदमेवाह—

निउणो खलु सुत्तत्थो, ण हु सक्को अपडिबोधितो णाउं ।
ते सुणह तत्थ दोसा, जे तेसिं तहिँ वसंताणं ॥ ३३३३ ॥

'निपुणः' सूक्ष्मः खलु सूत्रस्यार्थो भवति, अत एव न शक्योऽसावाचार्येणाप्रतिबोधितः सम्यक् परिज्ञातुम्; अतोऽगीतार्थः सूत्रमात्रेण पठितेन न यतनामवबुध्यते, अतः 'तेषाम्' अगीतार्थानां 'तत्र' बीजाकीर्णोपाश्रये वसतां ये दोषा भवन्ति तान् शृणुत ॥ ३३३३ ॥

अगीयत्था खलु साहू, णवरिं दोसे गुणे अजाणंता ।
रमणिज्जभिक्ख गामो, ठायंतऽह धण्णसालाए ॥ ३३३४ ॥

अगीतार्थाः खलु, के ? 'साधवः' साधुक्रियासु[1] उद्यताः 'नवरं' केवलं सदोषाया निर्दोषाया वा वसतेरनुज्ञापने दोषान् गुणाँश्चाजानन्तः क्वापि ग्रामे भैक्षं प्रभूतं लब्ध्वा भिक्षया 'रमणीयोऽयं ग्रामः' इति कृत्वा 'अथ' अनन्तरं धान्यशालायां तिष्ठन्ति ॥ ३३३४ ॥ इदमेव स्पष्टतरमाह—

रमणिज्जभिक्ख गामो, ठायामों इहेव वसहि झोसेह ।
धण्णघराणुण्णवणा, जति रक्खह देमु तो भंते ! ॥ ३३३५ ॥

कश्चिदगीतार्थगच्छो ग्रामानुग्रामिकं विहरन् कमपि ग्रामं सम्प्राप्तः । तत्र बहिर्देवकुलादौ स्थित्वा भिक्षां पर्यटन्[2] प्रभूतम् इष्टं च भैक्षं लब्धवान् । ततस्तैः साधुभिः परस्परमुक्तम्—रमणीयोऽयं ग्रामः अत इहैव मासकल्पं तिष्ठामः, परं वसतिरद्यापि न गवेषिता अतस्तां "झोसेह" त्ति देशीवचनत्वाद् गवेषयत । ततस्तैर्वसतिं प्रत्युपेक्षमाणैः कस्याप्यगारिणो धान्यगृहं दृष्टम्, ततस्तस्यानुज्ञापना कृता । गृहपतिः प्राह—यदि भदन्त ! मदीयं धान्यगृहं तस्कर-गवादिभिरुपद्रूयमाणं रक्षत ततोऽहं प्रयच्छामि नान्यथा ॥ ३३३५ ॥ अपि च—

वसहीरक्खणवग्गा, कम्मं न करेमों णेव पवसामो ।
णिच्चिंतो होहि तुमं, अम्हे रत्तिं पि जग्गामो ॥ ३३३६ ॥

वयमस्या वसतेः—धान्यशालारूपाया रक्षणे व्यग्राः सन्तः कृष्यादिकं कर्मापि न कुर्महे, न च सुहृदादिभिरामन्त्रिताः क्वापि विवाहादौ कार्ये ग्रामान्तरे प्रवसामः । ततस्तेऽगीतार्था वसत्यनुज्ञापनाविधिमजानन्तो ब्रुवते—निश्चिन्तस्त्वमत्रार्थे भव, वयं रात्रिमपि प्रहरकेण जागरिष्यामः॥३३३६॥

जोतिस-णिमित्तमादी, छंदं गणियं व अम्ह साधेत्था ।
अक्खरमादी डिंभे, गाधेस्सह अजतणा सुणणे ॥ ३३३७ ॥

ज्योतिषं निमित्तम् आदिशब्दादन्यदपि गन्धर्वविद्यादिकं तथा छन्दःशास्त्रं गणितशास्त्रं वा यद्यस्माकं कथयिष्यथ, अक्षराणि नाम—लिपिविज्ञानं तद् आदिशब्दाद् व्याकरणादिकं वा यद्यस्माकं 'डिम्भानि' बालकानि ग्राहयिष्यथ ततस्तिष्ठन्तु भवन्त इति । एवं वसतिस्वामिनोक्ते सति यदि तेऽगीतार्थास्तत् 'प्रतिशृण्वन्ति' 'आमम्, कथयिष्यामो ग्राहयिष्यामो वा' इत्यनुमन्यन्ते ततोऽनुज्ञापनाया अयतना कृता भवति ॥ ३३३७ ॥ तत्र चामी दोषाः—

---

१ मो॰ ले॰ विनाऽन्यत्र—°क्रियासु यताः त॰ डे॰ । °क्रियायामुद्यताः ताटी॰ भा॰ कां॰ ॥
२ °क्षार्थं पर्य° डे॰ ॥

अणुण्णवण अजतणाए, पउत्थ सागारिए घरे चेव ।
तेसिं पि य चीयत्तं, सागारियवज्जियं जातं ॥ ३३३८ ॥

एवमयतनानुज्ञापनया तत्र तेषु स्थितेषु सागारिकश्चिन्तयति—'एते साधवस्तावद् मदीयं धान्यगृहं रक्षन्ति अतः कस्मादहं स्वजनादिकार्ये न गच्छामि ?' इति परिभाव्य कुत्रचिद् ग्रामादौ प्रवसति । प्रोषिते च तस्मिन् गृह एव वा निश्चिन्ततया धान्यानां व्यापारमवहमाने तेषामपि संयतानां प्रीतिकं भवति—साधु साधु सागारिकवर्जितं जातम् ॥ ३३३८ ॥

अस्या एव गाथायाः पूर्वार्द्धं व्याचष्टे—

तेसु ठिएसु पउत्थो, अच्छंतो वा वि ण वहती तत्तिं ।
जति वि य पविसितुकामो, तह वि य ण चएति अतिगंतुं ॥ ३३३९ ॥

'तेषु' संयतेषु तत्र स्थितेषु स सागारिको निश्चिन्ततया प्रोषितो गृहे वा तिष्ठन् धान्यानां 'तप्तिं' व्यापारं न वहति । यद्वा धान्यं सम्भालयितुं यद्यप्यसौ तत्र प्रवेष्टुकामः तथापि 'नातिगन्तुं' न प्रवेष्टुं शक्नोति ॥ ३३३९ ॥ कुतः ? इति चेद् उच्यते—

संथारएहि य तहिं, समंततो आतिकिण्ण विइकिण्णं ।
सागारितो ण एती, दोसे य तहिं ण जाणाती ॥ ३३४० ॥

संस्तारकैः 'तत्र' उपाश्रये समन्ततः 'अतिकीर्णे' परिपाट्या प्रस्तृतैर्मीलितं 'व्यतिकीर्णं' तैरेवानानुपूर्व्या प्रस्तृतैर्व्याप्तं दृष्ट्वा सागारिकः 'नैति' नागच्छति, ततो ये तत्र धान्यपरिशटनादयो दोषास्तानसौ न जानीते ॥ ३३४० ॥

◁ गता अनुज्ञापनाया अयतना । अथ संयतलक्षणस्वपक्षविषयां यतनामाह—▷

ते तत्थ सण्णिविट्ठा, गहिया संथारगा जधिच्छाए ।
णाणादेसी साधू, कासइ चिंता समुप्पण्णा ॥ ३३४१ ॥

'ते' अगीतार्थाः 'तत्र' उपाश्रये 'सन्निविष्टाः' स्थिताः, यदृच्छया च तैस्तत्र संस्तारका गृहीताः, न गणावच्छेदिकेन यथारत्नाधिकं प्रदत्ता इति भावः, नानादेशीयाश्च तत्र साधवः, तेषां मध्ये "कासइ" त्ति कस्यचिद् मन्दधर्मणश्चिन्ता समुत्पन्ना ॥ ३३४१ ॥ यथा—

अणुहूया धण्णरसा, णवरं मोत्तूण सेडगतिलाणं ।
काहामि कोउहल्लं, पासुत्तेसुं समारद्धो ॥ ३३४२ ॥

अनुभूतास्तावदपरेषां धान्यानां रसाः, 'नवरं' केवलं "सेडगतिलाणं" ति श्वेतकतिलानां रसं मुक्त्वा, अत एतद्विषयं 'कौतुकम्' अभिलाषं 'करिष्यामि' पूरयिष्यामीत्यर्थः । एवं विचिन्त्य शेषसाधुषु रात्रौ प्रसुप्तेषु समारब्धस्तान् तिलान् भक्षयितुम् ॥ ३३४२ ॥ ततश्च—

विगयम्मि कोउहल्ले, छट्ठवतविराहण त्ति पडिगमणं ।
वेहाणस ओहाणे, गिलाण सेधेण वा दिट्ठो ॥ ३३४३ ॥

१ 'अतिकीर्णे' परिपाट्या प्रस्तृतैर्मीलिते 'व्यतिकीर्णं' तैरेवानानुपूर्व्या [प्रस्तृतैः] व्याप्ते सागारिकः भा० ॥
२ ◁ ▷ एतन्मध्यगतमवतरणं भा० नास्ति ॥ ३ "सेडगतिला पंडरा" इति चूर्णौ ॥

'विगते' व्यतीते सति कौतुके 'षष्ठव्रतस्य विराधना ममाभूत्, एकव्रतभङ्गे च सर्वव्रतभङ्गः' इति कृत्वा 'प्रतिगमनं' भूयोऽपि गृहवासाश्रयणं कुर्यात्, वैहायसं वा मरणमभ्युपगच्छेत्, 'अवधावनं वा' संविग्नविहारं कुर्वीत, पार्श्वस्थादिविहारमाद्रियेत इत्यर्थः । अथवा स संयतस्तिल-भक्षणं विदधानो ग्लानेन वा शैक्षेण वा दृष्टो भवेत् ॥ ३३४३ ॥ ततश्च—

दद्रूण वा गिलाणो, खुधितो भुंजेज्ज जा विराधणता ।
एमेव सेधमादी, भुंजे अप्पच्चयो वा सिं-॥ ३३४४ ॥

तं साधुं तिलान् भक्षयन्तं दृष्ट्वा ग्लानः क्षुधितः सन् तांस्तिलान् भुञ्जीत, ततश्चापथ्यप्रति-सेवनेन या तस्य परितापनादिका विराधना तन्निष्पन्नं प्रायश्चित्तम् । एवमेव शैक्षादयोऽपि तं तिलान् भुञ्जानं दृष्ट्वा तथैव भुञ्जीरन्, अप्रत्ययो वा तेषां भवेत्—यथैतद् मृषा तथाऽन्यदप्य-मीषामेवंविधमिति ॥ ३३४४ ॥

उड्डाहं व करेज्जा, विप्परिणामो व होज्ज सेहस्स ।
गेण्हंतेण व तेणं, सव्वो पुंजो समारद्धो ॥ ३३४५ ॥

स शैक्षस्तं तिलान् भक्षयन्तं विलोक्यापरापरजनेभ्यः कथयन्नुड्डाहं वा कुर्यात्, विपरिणामो वा शैक्षस्य भवेत्, विपरिणतश्च सम्यक्त्वं चारित्रं लिङ्गं वा परित्यजेत् । तेन च साधुना 'गृह्णता' भक्षयता सर्वोऽपि तिलपुञ्जः खादितुं समारब्धः ॥ ३३४५ ॥ ततश्च—

फेडिय मुद्दा तेणं, कज्जे सागारियस्स अतिगमणं ।
केण इमं तेणेहिं, तेणाणं आगमो कत्तो ॥ ३३४६ ॥

तिलपुञ्जस्य या छगणपानीयादिना मुद्रा कृताऽऽसीत् सा 'तेन' तिलान् भक्षयता 'स्फेटिता' अपनीता । तत्र च कचित् कार्ये 'सागारिकस्य' शय्यातरस्य 'अतिगमनं' प्रवेशो भवेत् । दृष्टश्च तेन खण्डितस्तिलपुञ्जः । ततः पृष्टाः—केनेदं धान्यं विलुप्तम् ? । साधवो भणन्ति—स्तेनैः । सागारिकः प्राह—स्तेनानामागमः कुतो नामासद्गृहे सञ्जातो येनास्माभिर्न ज्ञातः ? इति । ततः सागारिकेण चेतसि निश्चितम्—नूनमेतैरेव भक्षितमिदं धान्यमिति ॥ ३३४६ ॥

स च भद्रको वा स्यात् प्रान्तो वा । भद्रकस्तावदिदं ब्रूयात्—

इहरा वि ताव अम्हं, भिक्खं व बलिं व गिण्हह ण किंचि ।
एण्हिं खु तारितो मी, गिण्हह छंदेण जा अट्ठो ॥ ३३४७ ॥

इतरथाऽपि तावदस्माकं गृहे भिक्षां वा 'बलिं वा' देवतानिवेदनमुद्धरितं गृह्णीथ, अत इदानीं संसारसागरात् तारितोऽस्म्यहम्, अन्येनापि येन भवताम् 'अर्थः' प्रयोजनं तद् भगवन्तः 'छन्देन' स्वेच्छया गृह्णीध्वम् ॥ ३३४७ ॥

लहुगा अणुग्गहम्मी[2], अप्पत्तिग धम्मकंचुए गुरुगा ।
कडुग-फरुसं भणंते, छम्मासा करभरे छेदो ॥ ३३४८ ॥

यद्येवं भद्रकोऽनुग्रहं मन्यते तदा चतुर्लघवः । अथ प्रान्तोऽसौ ततोऽप्रीतिकं कुर्यात्—एते धर्मकञ्चुकप्रविष्टा लोकं मुष्णन्ति; एवमप्रीतिके चतुर्गुरवः । अथासौ 'कटुक-परुषं' 'चौरस्त्वम्,

१ °तो स्हि, गि° भा० । °तो मिं, गि° ताभा० ॥ २ °ह्यंमि, अ° ताभा० ॥

धिग् मुण्ड !, दुरात्मन् !' इत्यादि वचनं भणति तदा षड्गुरवः । अथैवं ब्रूयात्—अहो ! राजकरभरभग्नैरस्माभिरिदानीं श्रमणकरो वोढव्यः; तदा छेदः प्रायश्चित्तम् ॥ ३३४८ ॥

मूलं सएज्झएसुं, अणवट्ठप्पो तिए चउक्के य ।
रच्छा-महापथेसु य, पावति पारंचियं ठाणं ॥ ३३४९ ॥

सइज्झका नाम—सहवासिनः, प्रातिवेश्मिका इत्यर्थः, तैः परिज्ञातम् यथा—श्रमणैर्धान्यं स्तैन्येन भक्षितम्; ततो मूलम् । अथ त्रिके चतुष्के वा साधूनां स्तेनवादः प्रसरमुपगतः ततोऽनवस्थाप्यम् । अथ रथ्यासु महापथेषु वा स्तैन्यापयशः समुच्छलितं ततः पाराञ्चिकं स्थानमाचार्यादिः प्राप्नोति ॥ ३३४९ ॥ अथ कटुक-परुष-करभरपदानि व्याचष्टे—

चोरु त्ति कडुय दुब्बोडितो त्ति फरुसं हतो सि पव्वावी! ।
समणकरो वोढव्वो, जातो णे करभरहताणं ॥ ३३५० ॥

'चौरस्त्वम्' इत्यादि वचनं कटुकम् । यत्तु 'दुर्मुण्डः' इति वा 'हतोऽसि प्रव्रजित !' इति वा वचनं तत् परुषं मन्तव्यम् । तथा स शय्यातरो ब्रूयात्—अस्माकं करभरहतानां सम्प्रति श्रमणानां करो वोढव्यः सञ्जातः ॥ ३३५० ॥

एषा स्वपक्षविषया अयतनाऽभिहिता । अथ परपक्षविषयामयतनामाह—

परपक्खम्मि अजयणा, दारे उ अवंगुतम्मि चउलहुगा ।
पिहणे वि होंति लहुगा, जंते तसपाणघातो य ॥ ३३५१ ॥

मनुष्य-गवादयो येऽसंयतास्ते परपक्षः तद्विषया अयतना भाव्यते—इह कोलिकादिजीवविराधनाभयाद् यदि द्वारमपावृतं करोति—न स्थगयतीत्यर्थः ततश्चतुर्लघवः । अथ द्वारस्य पिधानं कुर्वन्ति तदापि चतुर्लघवः । 'यन्त्रे' चचुइआरकाख्ये सञ्चारिमानामुद्देहिकादीनां त्रसप्राणिनां घातो भवतीति तन्निष्पन्नं प्रायश्चित्तम् ॥ ३३५१ ॥

गोणे य साणमादी, वारण लहुगा य जं च अधिकरणं ।
खरए य तेणए या, गुरुगा य पदोसओ जं च ॥ ३३५२ ॥

अपिहिते द्वारे[3] गौः प्रविष्टो धान्यं भक्षयेत्, श्वानो वा आदिशब्दाद् मार्जारो वा प्रविश्य धान्यं विकिरेत् खादेद्वा, ते च यदि वार्यन्ते तदा चतुर्लघवः । ते च वारिताः प्रतिनिवृत्य व्रजन्तो हरितमर्दनादिरूपं यदधिकरणं कुर्वन्ति तन्निष्पन्नम्; चशब्दादन्तरायं च तेषां कृतं भवति । तथा शय्यातरस्य यद् व्यक्षरकं—दास-दासीरूपं ये च स्तेनकास्ते धान्यं हर्तुकामा यदि वार्यन्ते तदा चतुर्गुरुकाः । ते च वारिताः प्रद्वेषतो यदभ्याख्यान-परितापनादिकं करिष्यन्ति तन्निष्पन्नं प्रायश्चित्तम् ॥ ३३५२ ॥

तेसि अवारणे लहुगा, गोसे सागारियस्स सिट्ठम्मि ।

१ °षयां यतनामसौ न जानीते । कथम्? इति चेद् उच्यते—आवर्तनपीठिकायां जीवव्यपरोपणभया° भा० ॥ २ ताटी० कां० विनाऽन्यत्र—°र्लघु । 'यन्त्रे' चचुइआकारके सञ्चारि° त० डे० मो० ले० । °र्लघु । वर्त्तनपीठिकायां सञ्चारि° भा० ॥
३ द्वारे गो-श्वान-मार्जारादयः प्रविशेयुः । ते च यदि भा० ॥

लहुगा य जं च जत्तो, असिट्ठे संकापदं जं च ॥ ३३५३ ॥

अथैतद्दोषभयात् 'तेषां' द्व्यक्षरकादीनां वारणं न करोति तदा चतुर्लघवः । ते चावारिताः सन्तः प्रविश्य धान्यं भक्षयेयुरपहरेयुर्वा ततो यदि 'गोसे' प्रत्यूषे सागारिकस्य कथयन्ति यथा 'अमुकेनामुकेन च रात्रौ धान्यमपहृतम्' ततश्चतुर्लघुकाः । 'शिष्टे' कथिते सति स रुष्टः सन् यद् द्व्यक्षरकादीनां परितापनादि 'यतः' बन्धन-घातनविशेषतः करिष्यति तन्निष्पन्नं प्रायश्चित्तम् । अथ न कथयन्ति ततोऽपि चतुर्लघुकाः । यच्च साधूनामुपरि शङ्कापदं शय्यातरः करोति—'नूनमेतैरपहृतं यदेवं न कथयन्ति' तत्र चतुर्लघु । निःशङ्किते चतुर्गुरु ॥ ३३५३ ॥

गवादीनां वारणे दोषानुपदर्शयति—

तिरियनिवारण अभिहणण मारणं जीवघातो णासंते ।
खरिया छोभ विसाऽगणि, खरए पंतावणादीया ॥ ३३५४ ॥

गवादीनां तिरश्चां निवारणे शृङ्गादिना संयतानामभिघातो मारणं वा भवेत् । ते च निवारिता नश्यन्तो जीवघातं कुर्युः । द्व्यक्षरिका च निवारिता संयतानां 'छोभम्' अभ्याख्यानं दद्यात्—एष श्रमणो मां प्रार्थयते; विषं वा दद्यात्, वसतिं वाऽग्निना प्रज्वालयेत् । द्व्यक्षरको वा प्रद्विष्टः प्रान्तापनादिकं कुर्यात् ॥ ३३५४ ॥

अथ स्तेनका येन कारणेन धान्यमपहरन्ति तत् प्रतिपादयति—

आसन्नो य छणूसवो, कज्जं पि य तारिसेण धण्णेणं ।
तेणाण य आगमणं, अच्छह तुण्हिक्कका तेणा ॥ ३३५५ ॥

क्षणः—एकदैवसिकः, उत्सवः—बहुदैवसिकः, क्षणयुक्त उत्सवः क्षणोत्सवः, शाकपार्थिवादिवद् मध्यपदलोपी समासः, क्षण उत्सवो वा इत्यर्थः । स स्तेनानां प्रत्यासन्नो वर्त्तते, तत्र च तेषां तादृशेन धान्येन कार्यमस्ति ततः स्तेनानामागमनम्, ततश्चागीतार्था भणन्ति—भदन्त ! स्तेनाः समायाताः सन्ति अतस्तूष्णीकास्तिष्ठथ । न कल्पते साधूनामेवमाख्यातुम्—अयं स्तेनः, अयं चोपचरक इति । अथवा संयतैः 'स्तेना आयाताः सन्ति' इत्युक्ते स्तेना ब्रुवते—संयताः ! तूष्णीकास्तिष्ठथ, अन्यथा युष्मानपद्रावयिष्यामः ॥ ३३५५ ॥

एवमुक्त्वा तैः किं कृतम् ? इत्याह—

गहियं च णेहिँ धण्णं, घेत्तूण गता जहिं सि गंतव्वं ।
सागारिओ य भणती, सउणी वि य रक्खए णेड्डं ॥ ३३५६ ॥

गृहीतं च 'तैः' स्तेनकैर्धान्यम्, गृहीत्वा च ते गतास्तत्र स्वस्थाने यत्र तेषां गन्तव्यम् । सागारिकश्चात्मीयकार्येण प्रभाते समागतो मुद्रामेदं दृष्ट्वा भणति—भगवन् ! 'शकुनिकाऽपि' पक्षिण्यपि तावदात्मनः 'नीडम्' आश्रयं रक्षति, भवद्भिः पुनरेतदपि न रक्षितमिति भावः ॥ ३३५६ ॥

रासी ऊणे दट्ठुं, सव्वं णीतं व धण्णखेरिं वा ।
केण इमं तेणेहिं, असिट्ठे भद्देतर इमं तु ॥ ३३५७ ॥

१ 'तेषां' द्व्यक्षरक-द्व्यक्षरिका-स्तेनानामवारणे प्रत्येकं चतुर्लघवः भा० ॥

स सागारिकस्तत्र धान्यराशीन् 'ऊनान्' तुच्छान् दृष्ट्वा, सर्वं वा धान्यं 'नीतम्' अपहृतं विलोक्य, यद्वा धान्यस्य खेरिं-परिशाटिं दृष्ट्वा पृच्छति—केनेदमपहृतम्? । साधवो ब्रुवते—स्तेनैः । स भूयः पृच्छति—के पुनः स्तेनाः? । ततो यदि नाम्ना वर्णेन वयसा वा निर्दिश्य कथयन्ति ततः स्तेनानां ग्रहणा-ऽऽकर्षणादयो दोषाः । 'अशिष्टे' अकथिते 'एतैरेव हृतम्' इति शङ्का स्यात्, तत्र भद्रकेतरदोषा भवन्ति । यद्यसौ सागारिको भद्रकस्तदा अनुग्रहं मन्येत । अथ 'इतरः' प्रान्तस्ततोऽप्रीतिकादयो दोषाः ॥ ३३५७ ॥

तेषु च भद्रक-प्रान्तदोषेष्विदं प्रायश्चित्तम्—

लहुगा अणुग्गहम्मि, गुरुगा अप्पत्तियम्मि कायव्वा ।
कडुग-फरुसं भणंते, छम्मासा करभरे छेदो ॥ ३३५८ ॥
मूलं सएज्झएसुं, अणवट्ठप्पो तिए चउक्के य ।
रच्छा-महापहेसु य, पावति पारंचियं ठाणं ॥ ३३५९ ॥

गाथाद्वयस्य व्याख्या प्राग्वत् (गा० ३३४८-४९) ॥ ३३५८ ॥ ३३५९ ॥

एगमणेगे छेदो, दिय रातों विणास-गरहमादीया ।
जं पाविहिंति विहणिग्गतादि वसधिं अलभमाणा ॥ ३३६० ॥

सागारिकः प्रद्विष्टः सन् एकेषां-तेषामेव अनेकेषां वा-सर्वसाधूनाम्, यद्वा एकस्य-तद्द्रव्यस्य अनेकेषां वा-तद्द्रव्या-ऽन्यद्रव्याणां व्यवच्छेदं विदध्यात् । अथवा दिवा निष्काशयति चतुर्लघु, रात्रौ निष्काशयति चतुर्गुरु । निष्काशिताश्च स्तेन-श्वापदादिभिर्विनाशं लोकाद्वा गर्हामासादयन्ति, 'एते स्तेनाः' इति कृत्वा निष्काशिताः, ◁[1] आदिग्रहणेन ग्रहणा-ऽऽकर्षणादयो दोषाः ▷ । यच्च विधं-अध्वा ततो निर्गता आदिशब्दादशिवादिनिर्गता वा तदीयदोषेण वसतिमलभमाना आत्मविराधनादिकं प्राप्स्यन्ति तन्निष्पन्नम् ॥ ३३६० ॥

एतेऽगीतार्थानां दोषा उक्ताः । अथ गीतार्थानधिकृत्य विधिमाह—

गीयत्थेसु वि एवं, णिक्कारण कारणे अजतणाए ।
कारणे कडजोगिस्सा, कप्पति तिविहाएँ जतणाए ॥ ३३६१ ॥

गीतार्था अपि यदि निष्कारणे धान्यशालायां तिष्ठन्ति, कारणे वा स्थिता यतनां न कुर्वन्ति ततस्तेष्वप्येवमेव दोषाः । अथ 'कृतयोगी' गीतार्थः कारणे तिष्ठति तदा तस्य 'त्रिविधया यतनया' अनुज्ञापनादिविषयया वक्ष्यमाणया तत्र स्थातुं कल्पते ॥३३६१॥ इदमेव स्पष्टतरमाह—

निकारणम्मि दोसा, पडिबद्धे कारणम्मि निद्दोसा ।
ते चेव अजतणाए, पुणो वि सो लग्गती दोसे ॥ ३३६२ ॥

धान्यप्रतिबद्धे गृहे निष्कारणे तिष्ठतामेते दोषा मन्तव्याः । कारणे तु यतनया तिष्ठन्तो निर्दोषाः । अथ कारणे स्थितो यतनां न करोति तदा 'तानेव' पूर्वोक्तान् दोषान् 'लगति' प्राप्नोति ॥ ३३६२ ॥ किं पुनस्तत् कारणम्? इत्याह—

अद्धाणनिग्गतादी, तिक्खुत्तो मग्गिऊण असतीए ।

१ ◁ ▷ एतन्मध्यगतः पाठः मा० नास्ति ॥

गीतत्था जतणाए, वसंति तो धण्णसालाए ॥ ३३६३ ॥

अध्वनिर्गतादयः 'त्रिकृत्वः' त्रीन् वारान् विशुद्धां वसतिं मार्गयित्वा यदि न प्राप्नुवन्ति तदा गीतार्था यतनया धान्यशालायां वसन्ति ॥ ३३६३ ॥ तामेव यतनामाह—

तुस-धन्नाइं जहियं, णिप्परिसाड-परिसाडगाइं वा ।
तेसु पढमं तु ठायति, तेसऽसती दंतखज्जेसु ॥ ३३६४ ॥

येषूपाश्रयेषु 'तुषधान्यानि' व्रीहि-यवादीनि निष्परिशाटीनि परिशाटीनि वा भवन्ति तेषु प्रथमतस्तिष्ठन्ति । तेषामभावे यत्र 'दन्तखाद्यानि' तिलादीनि धान्यानि तत्र तिष्ठन्ति ॥ ३३६४ ॥

तिष्ठतां च यदि वसतिस्वामी ब्रूयात्—यद्यस्माकम् असद्बालकानां वा ज्योतिषादिकमक्षरादिविज्ञानं वा कथयिष्यथ गृहादिकं वा रक्षिष्यथ ततो वसतिं प्रयच्छाम इति । तत्र साधुभिर्वक्तव्यम्—

ण वि जोइसं ण गणियं, ण अक्खरे ण वि य किंचि रक्खामो ।
अप्पस्सगा असुणगा, भातणखंभोवमा वसिमो ॥ ३३६५ ॥

वयं नापि ज्योतिषं न गणितं नाक्षराणि वा शिक्षयामो न वा जानीमः, नापि च किञ्चिद् गृहादिकं रक्षामः, किन्तु भाजनस्तम्भोपमा वसामः । यथा भवतां भाजन-स्तम्भ-कुड्यादीनि सौस्थ्य-दौःस्थ्यव्यापारं न वहन्ति, एवं वयमपि भवद्भिर्मन्तव्याः । अत एव भवद्गृहे कस्यापि[1] कार्यस्य[2] विपत्तिं पश्यन्तोऽप्यपश्यकाः । यदा च कोऽपि ब्रूयात्—इदं शय्यातरस्य कथयत तदा वयं शृण्वन्तोऽप्यश्रोतारो मन्तव्याः । ◁[3] यद्येवमभ्युपगच्छति तदा स्थातव्यम् ॥ ३३६५ ॥

अत एवाह—▷

निक्कारणम्मि एवं, कारणे दुलभे भणंतिमं वसभा ।
अम्हे ठितेल्लग च्चिय, अधापवत्तं वहह तुब्भे ॥ ३३६६ ॥

'निष्कारणे' कारणाभावे एवं तिष्ठन्ति । अथाशिवादौ कारणे शुद्धा वसतिर्दुर्लभा ततो धान्यशालायां तिष्ठन्त इत्थं साधारणवचनं वृषभा भणन्ति—वयं तावदत्र स्थिता एव, यूयमपि यथाप्रवृत्तं दिवसदैवसिकं व्यापारं वहथैव ॥ ३३६६ ॥

गता अनुज्ञापनायतना । अथ स्वपक्षयतनामाह—

आमं ति अब्भुवगते, भिक्ख-वियारादि णिग्गत मिएसु ।
भणति गुरू सागारिय, णाउं जे कत्थ किं धण्णं ॥ ३३६७ ॥

'आमम्' इत्यनुमतार्थद्योतकमव्ययम् । यदि सागारिकेणानुमतम्—मम निष्प्रत्युपकारिणो भूत्वा यूयं तिष्ठत; ततस्तत्र स्थातव्यम् । स्थितानां च तत्रायं विधिः—यदा सर्वेऽपि मृगाः–अगीतार्था भिक्षायां विचारभूम्यादौ वा निर्गता भवन्ति तदा 'गुरुः' आचार्यः सागारिकमन्यव्यपदेशेन भणति । किमर्थम् ? इत्याह[4]—कुत्र किं धान्यं वर्त्तते ? इति ज्ञातुम् । "जे" इति पादपूरणे ॥ ३३६७ ॥

---

१ भवद्गृहे कस्यापि भा० कां० ॥ २ °स्याधिपत्ति त० डे० ॥ ३ ◁ ▷ एतन्मध्यगतः पाठः भा० नास्ति ॥ ४ °ह—'ज्ञातुं' परीक्षितुम्, "जे" इति वाक्यालङ्कारे, कुत्र किं धान्यं वर्त्तते ॥ भा० ॥

सालीणं वीहीणं, तिल-कुलत्थाण मुग्ग-मासाणं ।
दिट्ठ मए सण्णिचया, अण्णे देसे कुडुंबीणं ॥ ३३६८ ॥

शालीनां व्रीहीणां तिल-कुलत्थानां मुद्गानां माषाणां च सन्निचया अन्यस्मिन् देशे कुटुम्बिनां गृहेषु मया दृष्टाः ॥ ३३६८ ॥

एवं च भणितमित्तम्मि कारणे सो भणाति आयरियं ।
अत्थि महं सण्णिचया, पेच्छह णाणाविहे धण्णे ॥ ३३६९ ॥

एवं चाचार्येण भणितमात्रेऽपि स सागारिकः कथनकारणे क्रमप्राप्ते सति आचार्यं भणति—भगवन् ! सन्ति मे बहवः सन्निचयाः, पश्यत नानाविधानि धान्यानि । एवं ब्रुवन् हस्तसंज्ञया निर्दिशति, यथा—अत्र शालयः सन्ति, अत्र गोधूमाः, अत्र तिला इत्यादि ॥ ३३६९ ॥

उवलक्खिया य धण्णा, संथाराणं जहाविधि ग्गहणं ।
जो जस्स उ पाउग्गो, सो तस्स तहिं तु दायव्वो ॥ ३३७० ॥

आचार्येणोपलक्षितानि तानि धान्यानि, ततः संस्तारकाणां 'यथाविधि' यथारत्नाधिकं ग्रहणे प्राप्तेऽपि तत्र सूरय औत्पत्तिकीं सामाचारीं स्थापयन्ति । कथम् ? इत्याह—यः 'यस्य' शैक्ष-ग्लानादेर्गीतार्थादेर्वा धान्यस्य दूरेऽदूरे वा यत्र संस्तारकः प्रायोग्यः स तस्य तत्रावकाशे दातव्यः ॥ ३३७० ॥

निक्खम-पवेसवज्जण, दूरेण अभाविया तु धण्णाणं ।
धण्णंतेण परिणता, चिलिमिणि दिवरत्तऽसुण्णं तु ॥ ३३७१ ॥

यत्र सागारिको धान्यग्रहणार्थं निष्क्रामति प्रविशति वा तमवकाशं वर्जयित्वा साधुभिरासितव्यं शयितव्यं वा । ये पुनः 'अभाविताः' अगीतार्थास्ते धान्यानां दूरेण स्थाप्यन्ते । ये तु 'परिणताः' धर्मश्रद्धालवः स्थिरचेतसश्च ते धान्यानाम् अन्तेन—पार्श्वेन क्रियन्ते । धान्यानां चापान्तराले चिलिमिलिका दातव्या । गीतार्थपरिणामकैश्च दिवा च रात्रौ चाशून्यं कर्त्तव्यम् ॥ ३३७१ ॥

ते तत्थ सन्निविट्ठा, गहिया संथारगा विहीपुव्वं ।
जागरमाणं वसंती, सपक्खजतणाएँ गीयत्था ॥ ३३७२ ॥

'ते' साधवः 'तत्र' उपाश्रये सन्निविष्टाः सन्तः स्वाध्यायादिकं कुर्वन्तीति वाक्यशेषः । तैश्च संस्तारकाः 'विधिपूर्वं' यथा पूर्वोक्ता दोषा न भवन्ति तथा गृहीताः । तत्र च गीतार्थाः 'स्वपक्षयतनायै' स्वपक्षविषयरक्षार्थं 'जाग्रतः' सजागराः 'वसन्ति' स्वपन्ति ॥ ३३७२ ॥

ठाणं वा ठायंती, णिसिज्ज अहवा सजागर सुवंति[1] ।
बहुसो अभिद्दवेंते, वयणमिणं वायणं देमि ॥ ३३७३ ॥

ये वा दृढसंहननास्ते 'स्थानं तिष्ठन्ति' कायोत्सर्गं कुर्वन्तीत्यर्थः । अथवा "निसिज्ज" त्ति

१ °ण सुवंती भा० । एतदनुसारेणैव भा० टीका । दृश्यतां टिप्पणी २ ॥
२ °तनां—स्वपक्षविषयां रक्षां कुर्वाणाः 'जाग्रतः' सजागराः स्वपन्ति भा० ॥
३ °न्तीति भावः । अथवा भा० ॥

निषण्णाः ते सूत्रार्थमनुप्रेक्षमाणास्तिष्ठन्ति । यश्च शैक्षादिरपरिणतस्तेषां धान्यराशीनां समीपे व्रजति तत्र गुरवो वृषभा वा सजागराः स्वपन्तस्तथा काशितादिशब्दं कुर्वन्ति यथाऽसौ प्रतिनिवर्त्तते । अथासौ 'बहुशः' भूयो भूयोऽभिद्रवति ततो गुरुभिः सामान्यत इदं वचनं वक्तव्यम्—आर्याः ! उत्तिष्ठत येन युष्मभ्यं वाचनां प्रयच्छामि । यद्वा तमेव साधुं भणन्ति—आर्य ! तुभ्यमहं वाचनां प्रयच्छामि ? ॥ ३३७३ ॥

फिडियं धण्णट्ठं वा, जतणा वारेंति न उ फुडं बेंति ।
मा णं सोही[1] अण्णो, णित्थक्को लज्ज गमणादी ॥ ३३७४ ॥

'स्फिटितं' दिङ्मूढतया द्वारात् परिभ्रष्टं 'धान्यार्थिनं वा' धान्यभक्षणाभिलाषिणं साधुं यतनया वारयन्ति, न पुनस्तस्य सम्मुखं 'स्फुटं' रूक्षवचनं ब्रुवते । कुतः ? इत्याह—मा स्फुटमभिधीयमानमन्यः श्रोष्यति, स च श्रुत्वा अन्येषां कथयेत्, ततश्च परम्परया सर्वैरपि साधुभिर्ज्ञाते 'नित्थक्कः' निर्लज्जो भवेत् । यद्वा 'ज्ञातोऽस्म्यहम्' इति लज्जया प्रतिगमन-वैहायसादीनि विदध्यात् ॥ ३३७४ ॥ कथं पुनर्वारयन्ति ? इत्याह—

दारं न होइ एत्तो, णिद्दामत्ताणि पुंछ अच्छीणि ।
भण जं व संकियं ते, गिण्हह वेरत्तियं भंते ! ॥ ३३७५ ॥

यः स्फिटितो धान्यार्थी वा साधुः स वक्तव्यः—आर्य ! यत्र भवान् गच्छति इतो द्वारं न भवति, निद्राप्रमत्ते वाऽक्षिणी 'प्रोञ्छ' हस्तेन परिस्पृश्योन्मीलयेत्यर्थः, यद्वा किमपि ते सूत्रेऽर्थे वा शङ्कितं तदस्माकमग्रे भण येन निःशङ्कितं कुर्महे । यद्वा साधवो वक्तव्याः—'भदन्ताः !' आर्याः ! गृह्णीध्वं वैरात्रिकं कालं येन स्वाध्यायः क्रियते ॥ ३३७५ ॥

गता स्वपक्षयतना । अथ परपक्षयतनामाह[2]—(सर्वग्रन्थाग्रम्–२३४२०)

परपक्खम्मि वि दारं, पिहेंति जतणाएँ दो वि वारेंति ।
तह वि य अठायमाणे, उवेह पुट्ठा व साहिंति ॥ ३३७६ ॥

'परपक्षे' गो-श्वान-मार्जारादौ प्रतिश्रयं प्रविशति यतनया द्वारं पिदधति । अथ द्वारं पिधातव्यं न भवति ततः 'द्वावपि' तिर्यङ्-मनुष्यौ दासी-दासौ वा स्त्री-पुरुषौ वा आक्रान्तिकाऽनाक्रान्तिकस्तेनौ वा प्रविशन्तौ निवारयन्ति । यदि तथापि 'न तिष्ठन्ति' धान्यग्रहणाद् नोपरमन्ते तत उपेक्षां कुर्वन्ति, तूष्णीकास्तिष्ठन्तीति भावः । सागारिकेण च 'केनेदं धान्यं नीतम् ?'[3] इति पृष्टाः सन्तः कथयन्ति—अमुकेनामुकया वा इति सङ्ग्रहगाथासमासार्थः ॥ ३३७६ ॥

अथैनामेव विवरीषुराह—

पेहिय पमज्जिया णं, उवओगं काउ सणिय ढक्केंति ।
तिरिय णर दोन्नि एते, खर-खरि पुं-थी णिसिद्धितरे ॥ ३३७७ ॥

चक्षुषा प्रत्युपेक्ष्य रजोहरणेन प्रमृज्य शनैर्यथा जीवानां विराधना न स्यात् तथा 'तं' द्वारं 'ढक्कयन्ति' स्थगयन्ति । अथ तदानीमचक्षुर्विषयं ततः श्रोत्रादिभिरिन्द्रियैरुपयोगं कृत्वा द्वार-

१ सोहिति अ° ता० ॥ २ एतदनन्तरं ताटी० मो० ले० प्रतिषु ग्रन्थाग्रम्—७५०० इति वर्त्तते ॥
३ °न्यं गृहीतम् ?' कां० ॥

पिधानं कुर्वन्ति । तथा द्वौ नाम—तिर्यङ्-नरौ, अथवा खरः—दासः खरिका—दासी एतौ, यद्वा पुरुष-स्त्रीरूपौ, अथवा निसृष्टः इतरश्च—अनिसृष्टः । निसृष्टो नाम—यस्य शय्यातरेण प्रवेशोऽनुज्ञातः, अनिसृष्टस्तद्विपरीतः । अथवा निसृष्टाः—आक्रान्तिकाः स्तेनाः, अनिसृष्टाः अनाक्रान्तिकाः । एते धान्यग्रहणं कुर्वन्तो वारणीयाः ॥ ३३७७ ॥ कथम् ? इत्याह—

गेण्हंतेसु य दोसु वि, वयणमिणं तत्थ बिंति गीयत्था ।
बहुगं च णेसि धण्णं, किं पगतं होहिती कल्लं ॥ ३३७८ ॥

स्त्री-पुरुषादिरूपयोर्द्वयोरपि धान्यं गृह्णतयोर्गीतार्था इदं वचनं ब्रुवते—भो भद्र ! बह्विदं धान्यमद्य नयसि किं कल्ये 'प्रकृतं' प्रकरणं भविष्यति ? ॥ ३३७८ ॥

नीसट्ठेसु उवेहं, सद्देण व तासिता उ तुंण्हिक्का ।
बहुसो भणाति महिलं, जह तं वयणं सुणति अण्णो ॥ ३३७९ ॥

निसृष्टाः—आक्रान्तिकस्तेनाः ये बलादपि हरन्ति तेषु समागतेषु उपेक्षां कुर्वन्ति—तूष्णीकास्तिष्ठन्ति । अथवा खड्गादिना शस्त्रेण त्रासिताः सन्त इतरेष्वप्यनाक्रान्तिकेषु तूष्णीका भवन्ति । अथ महिला काचित् तत्र धान्यं नयति ततस्तां महिलां तथा भणन्ति यथा तद् वचनमन्यः शृणोति ॥ ३३७९ ॥ इदमेव व्यक्तीकरोति—

साहूणं वसहीए, रत्तिं महिला ण कप्पती एंती ।
बहुगं च णेसि धण्णं, किं पाहुणगा विकालो य ॥ ३३८० ॥

साधूनां वसतौ रात्रौ 'महिला' स्त्री न कल्पते "एंती" आगच्छन्ती, त्वं च बह्विदं धान्यं गृह्णासि किं प्राघुणकाः समायाताः ?, विकालश्च सम्प्रति वर्त्तते ततो नेदानीं ते ग्रहीतुमवसर इति ॥ ३३८० ॥

तेणेसु णिसट्ठेसुं, पुव्वा-ऽवररत्तिमाल्लियंतेसु ।
तेणभियरक्खणट्ठा, वयणमिणं बेंति गीतत्था ॥ ३३८१ ॥

'निसृष्टेषु' आक्रान्तिकेषु स्तेनेषु पूर्वरात्रमपररात्रं वा तत्राऽऽलीयमानेषु स्तेनेभ्यः सकाशाद् बीजानां रक्षणार्थं गीतार्था उच्चशब्देनेदं वचनं ब्रुवते ॥ ३३८१ ॥ किं तत् ? इत्याह—

जागरह नरा ! णिच्चं, जागरमाणस्स वड्ढते बुद्धी ।
जो सुवति ण सो धण्णो, जो जग्गति सो सया धण्णो ॥ ३३८२ ॥

भो नराः ! नित्यं 'जागृत' जाग्रतस्तिष्ठत, यतो जाग्रतो बुद्धिः सूत्रा-ऽर्थानुप्रेक्षादिना वर्द्धते, अत एव यः स्वपिति नासौ 'धन्यः' ज्ञानादिधनार्हः, यस्तु जागर्त्ति स सदा धन्यः ॥ ३३८२ ॥

सीतंति सुवंताणं, अत्था पुरिसाण लोगसारत्था ।
तम्हा जागरमाणा, विधुणध पोराणयं कम्मं ॥ ३३८३ ॥

स्वपतां पुरुषाणाम् 'अर्थाः' ज्ञानादयः 'लोकसारार्थाः' त्रैलोक्यप्रधानप्रयोजनभूताः 'सीदन्ति' हानिमुपगच्छन्ति । यत एवं तस्माद् जाग्रतः सन्तः पुरातनं कर्म विधूनयत ॥ ३३८३ ॥

सुवति सुवंतस्स सुतं, संकित खलियं भवे पमत्तस्स ।

---

१ तुसिणीया ता० ॥

जागरमाणस्स सुतं, थिर-परिचितमप्पमत्तस्स ॥ ३३८४ ॥

'स्वपतः' निद्रायमाणस्य 'श्रुतम्' आचारादिकं 'स्वपिति' विस्मरति । 'प्रमत्तस्य' विकथादिप्रमादनिमग्नस्य 'शङ्कितं' 'किमत्र प्रदेशे इदमालापकपदमर्थपदं वा भवति ? उत न ?' इति संशयकोडीकृतम्; स्खलितं वा भवति, न परावर्त्तयतः शीघ्रमागच्छति किन्तु संस्मरणेनेति भावः । 'जाग्रतस्तु' विकथादिप्रमादेनाप्रमत्तस्य श्रुतं स्थिर-परिचितं भवति । स्थिरं नाम-निःशङ्कितम् अविस्मरणधर्मकं वा, परिचितं नाम-परावर्त्यमानं क्रमेणोत्क्रमेण वा समागच्छति द्रुतं वा समाप्तिं याति ॥ ३३८४ ॥[3]

नालस्सेण समं सुक्खं, न विज्जा सह निद्दया ।
न वेरग्गं ममत्तेणं, नारंभेण दयालुया ॥ ३३८५ ॥

नालस्येन समं सौख्यं, न विद्या सह निद्रया ।
न वैराग्यं ममत्वेन, नारम्भेण दयालुता ॥ इति ॥ ३३८५ ॥ अपि च—

जागरिया धम्मीणं, आहम्मीणं च सुत्तया सेया ।
वच्छाहिवभगिणीए, अकहिंसु जिणो जयंतीए ॥ ३३८६ ॥

धार्मिकाणां जागरिका श्रेयसी, अधार्मिकाणां तु सुप्तता श्रेयसी, एवं वच्छाधिपस्य-शतानीकनृपतेर्भगिन्याः जयन्तीनामिकायाः 'जिनः' वर्द्धमानस्वामी कथितवान् ।

अत्र कथानकम्—

वच्छाजणवए कोसंबी नयरी । सयाणिओ राया । तस्स जयंती नाम भगिणी परमसाविया । अन्नया तत्थ भगवं वद्धमाणसामी समोसढो । जयंती हट्ठ-तुट्ठा निग्गया भगवन्तं वंदित्ता पुच्छइ—सुत्तया भंते ! सेया ? जागरिया सेया ? । भगवया वागरियं—जयंती ! धम्मियाणं जागरिया सेया न सुत्तया, अधम्मियाणं सुत्तया सेया न जागरिया । एवं पन्नत्तीए आलावगा भाणियव्वा (शतक १२ उद्देश २) ॥ ॥ ३३८६ ॥ किञ्च—

सुवइ य अयगरभूओ सुयं च से नासई अमयभूयं ।
होहिइ गोणब्भूओ, नट्ठम्मि सुए अमयभूए ॥ ३३८७ ॥

यः खलु अजगरभूतः स निश्चिन्तः निर्भरं स्वपिति नान्यः । तस्य च एवंस्वपतः श्रुतमपि 'अमृतभूतं' माधुर्यादिगुणैः सुधासहोदरं नश्यति । नष्टे च श्रुतेऽमृतभूते 'गोभूतः' बलीवर्द-कल्पोऽसौ भविष्यति ॥ ३३८७ ॥

एवमादीनि वाक्यानि गीतार्थास्तत्र महता शब्देनोद्घोषयन्ति । यद्येवमुपरताः स्तेनास्ततो लष्टम्, अथ नोपरतास्ततः किं कर्त्तव्यम् ? इत्याह—

१-२ परिजितं त० विना ॥

३ एतदनन्तरं भा० प्रतौ "सुवइ य अय०" ३३८७ गाथा तट्टीका, तदनन्तरं "जागरिया०" ३३८६ गाथा तट्टीका जयन्तीकथानकं च, तदनन्तरं पुनः "नालस्सेण०" ३३८५ गाथा वर्त्तते, तट्टीका चेत्थंरूपा—एतान्यालस्यादीनि कुर्वतः सौख्यादीनि न भवन्तीति भावः ॥ ३३८५ ॥ एतदनन्तरं च "सुवइ य०" ३३८७ गाथाटीकानन्तरवर्त्ति-एवमादीनि०-इत्याद्यवतरणानुसन्धानं भवति ॥

तासेऊण अवहिए, अचेइय हिए व गोसि साहंति ।
जाणंता वि य तेणं, साहंति न वन्न-रूवेहिं ॥ ३३८८ ॥

यथाकान्तिकस्तेनैः साधून् खड्गादिशस्त्रेण त्रासयित्वा धान्यमपहृतम्, अनाकान्तिकस्तेना वा समागच्छन्तः संयतैः न चेतिताः—न ज्ञाताः एवं तैरप्यपहृते 'गोसे' प्रभाते शय्यातरस्य कथयन्ति, यथा—स्तेनैर्धान्यमपहृतम् । अथासौ भूयः प्रश्नयेत्—के पुनः स्तेनाः ? । ततो यद्यपि तान् वर्ण-रूपादिभिर्जानन्ति तथापि न कथयन्ति, मा भूवन् ग्रहणा-ऽऽकर्षणादयस्तेषामुपद्रवाः । अथ वर्णादिभिरकथितेषु तेषु साधवः स्तैन्यार्थकारितया शङ्क्यन्ते ततो यतनया कथयितव्याः ॥ ३३८८ ॥ इदमेव भावयति—

सुण सावग ! जं वत्तं, तेणाणं संजयाण इह अज्ज ।
तेणेहिं पविट्ठेहिं, जाहे नीएक्कसिं धन्नं ॥ ३३८९ ॥
ताहे उवगरणाणिं, भिन्नाणि हियाणि चेव अन्नाणि ।
हरिओवही वि जाहे, तेणा न लभंति ते पसरं ॥ ३३९० ॥
गहियाऽऽउह-प्पहरणा, जाधे वधाए समुट्ठिया अम्हं ।
नत्थि अकम्मं ति ततो, एतेसि ठिता मु तुण्हिक्का ॥ ३३९१ ॥

हे श्रावक ! शृणु स्तेनानां संयतानां च इह अद्य यद् वृत्तम्—यदा किल स्तेनैः प्रविष्टैरेकशो धान्यं 'नीतं' बहिर्निष्काशितं तत उपकरणान्यप्यस्मत्सम्बन्धीनि तैः कानिचिद् भिन्नानि, अन्यानि पुनरपहृतानि । ततो हृतोपधयोऽपि ते स्तेना यदा द्वितीयं वारं धान्यं हर्तुकामा अप्यस्माकं पार्श्वतः प्रसरं न लभन्ते तदा गृहीतायुध-प्रहरणा अस्माकं वधाय ते समुत्थिताः । अभिहितं च तैः—श्रमणाः ! तूष्णीम्भावमास्थायापसरत यूयम्, अन्यथा सर्वानपद्रावयिष्याम इति । ततश्चिन्तितमस्माभिः—नास्त्यमीषां पापकर्मकारिणामकर्मेति । ततो वयमेतेषु तूष्णीकाः स्थिताः ॥ ३३८९ ॥ ३३९० ॥ ३३९१ ॥ एवमाचार्येणोक्ते सति शय्यातरः किमुक्तवान् ? इत्याह—

सेज्जायरो य भणती, अण्णं धण्णं पुणो वि होहिति णे ।
एसो अणुग्गहो मे, जं साधु ण दुक्खविओ को वि ॥ ३३९२ ॥

शय्यातरः सूरीन् भणति—भगवन् ! अस्माकमन्यदपि धान्यं पुनरपि भविष्यति, परमेष महाननुग्रहो मे संवृत्तः, यत् कोऽपि युष्मदीयः साधुः स्तेनैर्न दुःखापित इति ॥ ३३९२ ॥

सूत्रम्—

अह पुण एवं जाणिज्जा नो रासिकडाइं नो पुंजकडाइं नो भित्तिकडाइं नो कुलियकडाइं कोट्ठाउत्ताणि वा पल्लाउत्ताणि वा मंचाउत्ताणि वा मालाउत्ताणि वा ओलित्ताणि वा लित्ताणि वा पिहियाणि वा

१ °ए, गोसे सागारियस्स साहंति ताभा० भा० कां० विना ॥

लंछियाणि वा मुद्दियाणि वा, कप्पइ निग्गंथाण वा निग्गंथीण वा वासावासं वत्थए ३ ॥

◁ अथ पुनरेवं जानीयात्—नो राशीकृतानि नो पुञ्जीकृतानि नो भित्तिकृतानि नो कुलिकाकृतानि कोष्ठागुप्तानि वा पल्यागुप्तानि वा मञ्चागुप्तानि वा मालागुप्तानि वा अवलिप्तानि वा लिप्तानि वा पिहितानि वा लाञ्छितानि वा मुद्रितानि वा । तत्र ▷ कोष्ठे—कुशूले आगुप्तानि—प्रक्षिप्य रक्षितानि कोष्ठागुप्तानि । एवमुत्तरत्रापि भावनीयम् । नवरं पल्यं—वंशकटकादिकृतो धान्याधारविशेषः, मञ्चः—स्थूणानामुपरिस्थापितवंशकादिमयो लोकप्रसिद्धः, मालकः—गृहस्योपरितनो भागः, 'अवलिप्तानि नाम' द्वारदेशे पिधानेन सह गोमयादिना कृतोपलेपानि, 'लिप्तानि' मृत्तिकया सर्वतः खरण्टितानि, 'पिहितानि' स्थगितानि, 'लाञ्छितानि' रेखा-ऽक्षरादिभिः कृतलाञ्छनानि, 'मुद्रितानि' मृत्तिकादिमुद्रायुक्तानि । एवंविधेषु धान्येषु कल्पते निर्ग्रन्थानां वा निर्ग्रन्थीनां वा वर्षावासं वस्तुमिति सूत्रार्थः ॥ अथ भाष्यम्—

कोट्ठाउत्ता य जहिं, पल्ले माले तधेव मंचे य ।
ओलित्त पिहिय मुद्दिय, एरिसएँ ण कप्पती वासो ॥ ३३९३ ॥

यत्रोपाश्रये कोष्ठागुप्तानि पल्यागुप्तानि मालागुप्तानि मञ्चागुप्तानि अवलिप्तानि पिहितानि मुद्रितानि, उपलक्षणत्वाद् लिप्तानि लाञ्छितानि वा धान्यानि सम्भवन्ति, ईदृशे न कल्पते वासः ॥ ३३९३ ॥ अथ सूत्रस्यैव विषमपदानि व्याचष्टे—

छगणादी ओलित्ता, लित्ता मट्टियकता उ ते चेव ।
कोट्ठियमादी पिहिता, लित्ता वा पल्ल-कडपल्ला ॥ ३३९४ ॥
ओलिंपिऊण जहि अक्खरा कया लंछियं तयं बिंति ।
जहियं मुद्दा पडिया, होति तगं मुद्दियं धण्णं ॥ ३३९५ ॥

द्वारदेशे यानि छगणादिना लिप्तानि तान्यवलिप्तानि । यानि तु मृत्तिकया कृतानि—खरण्टितानि तानि लिप्तानि । कोष्ठिकादीनि यानि द्वारदेशे स्थगितानि तानि पिहितानि । पल्यकटपल्यानि तु लिप्तानि भवन्ति । इह पल्यात् कटपल्यमुच्चतरं भवतीति विशेषः ॥ ३३९४ ॥

अवलिप्य 'यत्र' धान्येऽक्षराणि कृतानि तद् लाञ्छितमिति ब्रुवते । यत्र तु धान्ये मुद्रा पतिता तद् मुद्रितं भवति ॥ ३३९५ ॥

उडुबद्धम्मि अतीए, वासावासे उवट्ठिते संते ।
ठायंतगाण लहुगा, कास अगीयत्थ सुत्तं तु ॥ ३३९६ ॥

ऋतुबद्धे कालेऽतीते वर्षावासे उपस्थिते सति यदि कोष्ठागुप्तादिधान्ययुक्ते प्रतिश्रये तिष्ठन्ति तदा चतुर्लघवः । कस्य पुनरेतत् प्रायश्चित्तम् ? । सूरिराह—अगीतार्थस्य । 'सूत्रं तु' ◁ "कल्पते कोष्ठागुप्तादिधान्येषु वर्षावासे वस्तुम्" इतिलक्षणं ▷ गीतार्थविषयं मन्तव्यमिति वाक्यशेषः ॥ ३३९६ ॥ इत ऊर्ध्वम्—

१ ◁ ▷ एतन्मध्यगतः पाठः भा० नास्ति ॥ २ °क्तानि । शेषं प्राग्वदिति सूत्रार्थः भा० ॥

"नत्थि अगीयत्थो वा, गीतो वा कोऽपि वणिओ सुत्ते।" (गा० ३३१३)
इत्यादिका गाथाः पूर्वोक्ता एव तावदध्येतव्याः यावत्—

ते तत्थ सन्निविट्ठा, गहिता संथारगा जहिच्छाए।
णाणादेसी साधू, कासइ इच्छा समुप्पण्णा ॥ (गा० ३३४१)

कीदृशी पुनरिच्छा तस्य समुद्भूता? इत्युच्यते—

अणुभूता धण्णरसा, नवरं मुत्तूण गंधसालीणं।
काहामि कोउहल्लं, थेरीएँ परंधणं भणियं ॥ ३३९७ ॥

अनुभूतास्तावत् सर्वेषामपि धान्यानां रसाः, नवरं गन्धशालीनां रसं मुक्त्वा, तेऽद्यापि नास्वादिता इति भावः। अतः 'करिष्यामि' पूरयिष्यामि कौतूहलमिति विचिन्त्य तेन कोष्ठ-पल्यादेः शालीनाकृष्य स्थविराया अग्रे 'परन्धनं' 'पाकं कुरुष्व' इति वचो भणितम् ॥३३९७॥

इदमेव स्पष्टयति—

इहरा कहासु सुणिमो, इमे हु ते कलमसालिणो सुरभी।
थोवे वि णत्थि तित्ती, को य रसो अण्णमण्णाणं ॥ ३३९८ ॥

'इतरथा' अद्यदिनात् पूर्वं वयं गन्धशालीन् 'कथासु' वार्त्तान्तरेषु शृणुमः, इमे तु प्रत्यक्ष-मुपलभ्यमानाः 'ते' कथान्तरश्रुताः कलमशालयः सुरभयः, तथा स्तोकेऽप्यत्र कलमशालौ नास्ति तृप्तिः, कश्च 'रसः' आस्वादोऽन्योऽन्यमिश्रितानाममीषाम्?। इत्थं विचिन्त्य पल्यात् तान् शालीनाकृष्य स्थविरायाः समर्पयति। साऽप्युपस्कृत्य तस्य संयतस्य दत्त्वा शेषमात्मना भुङ्क्ते। ततोऽसौ लब्धास्वादो दिवसे दिवसे एवमेव विदधाति ॥३३९८॥ ततः किमभूद्? इत्याह—

निग्घोलियं च पल्लं, कज्जे सागारियस्स अतिगमणं।
सागारिओ विसन्नो, भीतो पुण पासए कूरं ॥ ३३९९ ॥

तेन संयतेनैवं शालीनपहरता तत् पल्यं 'निर्घोलितं' रिक्तीकृतम्। ततः कचिदात्मीयकार्ये सागारिकस्य तत्र 'अतिगमनं' प्रवेशोऽभवत्। ततः सागारिकः पल्यं रिक्तीकृतं दृष्ट्वा 'विषण्णः' विषादमुपगतवान्। भीतश्च 'मा स्तेनादयोऽत्र प्रविष्टा भवेयुः' इति शङ्कया तत्र परिभ्रमन् शालिकूरमानीतं पश्यति ॥ ३३९९ ॥

सो भणइ कओ लद्धो, एसो अम्हं खु लद्धिसंपन्नो।
ओभावणं व कुज्जा, धिरत्थु ते एँरिसो लाभो ॥ ३४०० ॥

'सः' सागारिको भणति—कुत एष शालिकूरो लब्धः?। ततः साधवस्तदीयं वृत्तान्तमजा-नाना ब्रुवते—एष साधुरस्माकं लब्धिसम्पन्नोऽतः प्रतिदिनमीदृशं शालिकूरमानयति। ततः सागारिकस्तं साध्वाभासं ब्रूते—धिगस्तु मुण्ड! तवेदृशं लाभं येन प्रतिदिवसं शालीनपहृत्या-स्माकं पल्यं रिक्तीकृतमिति। अपभ्राजनां वाऽसौ लोकमध्ये कुर्यात्, यथा—स्तेनका अमी। अत्र च भद्रक-प्रान्तकृता दोषा भवन्ति ॥ ३४०० ॥ भद्रकस्तावदिदमभिदध्यात्—

इहरह वि ताव अम्हं, भिक्खं व बलिं व गिण्हह न किंचि।

---

१ परिसे लाभे भा० ॥ २ तत आचार्यस्तदीयवृत्तान्तमजानानो ब्रूते भा० ॥

इणिंह खु तारिओ मिं, ठवेमि अन्ने वि जा धन्ने ॥ ३४०१ ॥

उक्तार्था (गा० ३३४७) ॥ ३४०१ ॥

यस्तु प्रान्तो भवति स ब्रूयात्—अहो! धर्मकञ्चुकप्रविष्टा अमी लोकं मुष्णन्तीत्यादि। अत्र—

"लहुगा अणुग्गहम्मी, अप्पत्तिय धम्मकंचुए गुरुगा।" (गा० ३३४८)

इत्यारभ्य

"सेज्जायरो पभणई, अन्नं धन्नं पुणो वि होहिइ णे।

एसो अणुग्गहो मे, जं साहु न दुक्खविओ कोइ ॥ (गा० ३३९२)

इतिपर्यन्ता गाथास्तदवस्था एवात्र द्रष्टव्याः ॥

विकटसूत्रम् ४

सूत्रम्—

उवस्सयस्स अंतोवगडाए सुराविंयडकुंभे वा सोवीरकवियडकुंभे वा उवनिक्खित्ते सिया, नो कप्पइ निग्गंथाण वा निग्गंथीण वा अहालंदमवि वत्थए। हुरत्था य उवस्सयं पडिलेहमाणे नो लभेज्जा, एवं से कप्पइ एगरायं वा दुरायं वा वत्थए। जे तत्थ एगरायाओ वा दुरायाओ वा परं वसइ से संतरा छेए वा परिहारे वा ४ ॥

एवमुदकादिसूत्राण्यप्युच्चारणीयानि। अथामीषां कः सम्बन्धः? इत्याह—

पगयं उवस्सएहिं, वाघाया तेसि होंति अन्नोन्ना।
साहारण-पत्तेगा, जा पिंडो एस संबंधो ॥ ३४०२ ॥

इहोपाश्रयैः 'प्रकृतम्' अधिकारो वर्त्तते। 'तेषां च' उपाश्रयाणां 'व्याघाताः' दोषाः 'अन्योऽन्ये' अपरापरे ◁ बीजे-विकटोदकप्रतिबद्धतादयो भवन्ति। तेषु च यत्राल्पतरा दोषाः▷ भवन्ति ◁ तत्र स्थातव्यम् ▷ इति ज्ञापनार्थं साधारणसूत्र-प्रत्येकसूत्राणामारम्भः क्रियते—"जा पिंडो" त्ति "उवस्सयस्स अंतोवगडाए पिंडए वा लोयए वा०" (उ० २ सू० ८) इत्यादिकं वक्ष्यमाणं पिण्डसूत्रं यावद् ◁ एष सम्बन्धो मन्तव्यः ▷। साधारणसूत्राणि नाम—यत्रैकसूत्रे

---

१ वाघातो तेसि होति अन्नोन्ने ताभा० ॥ २-३-४ ◁ ▷ एतन्मध्यगतः पाठः भा० नास्ति। "पगतं० गाधा । तेसिं उवस्सगाणं जत्थ दोसो णत्थि। तस्स अलंभे जत्थ जत्थ अप्पतरा दोसा तत्थ तत्थ ठाइयव्वं। 'साधारण' त्ति एकसूत्रे यानि बहूनि सूत्रपदानि गृहीतानि। 'पत्तेय' त्ति एकसूत्रे यदेकपदं गृहीतम्, प्रदीप-ज्योतिःसूत्रे इत्यर्थः । जाव "उवस्सगस्स अंतो० पिंडए०" एषां सर्वेषामेव एष सम्बन्धो पदिष्टो भवति ॥ इमो पत्तेयसुत्तसंबंधो—साडच्छ० गाधा कण्ठ्या ॥ इति चूर्णौ विशेषचूर्णौ च ॥

ण्यादिप्रभृतीनि बहूनि पदानि भवन्ति। प्रत्येकसूत्राणि तु—यत्रैकसूत्रे एकमेव पदम्। ततश्चात्र विकटसूत्रमुदकसूत्रं पिण्डसूत्रमित्येतानि त्रीणि साधारणसूत्राणि, प्रदीपसूत्रं ज्योतिःसूत्रं च प्रत्येकसूत्रे ॥ ३४०२ ॥

एष पञ्चानामपि सूत्राणां सम्बन्धः सामान्यत उक्तः। अथ विशेषतः सम्बन्धमाह—

सालुंच्छूहि व कीरति, विगडं भुत्त तिसितोदयं पिवति।
आहारिमम्मि दोसा, जह तह पिज्जे वि जोगोऽयं ॥ ३४०३ ॥

शालिभिरिक्षुभिर्वा विकटं क्रियते, अतो धान्यसूत्रानन्तरमिदं विकटसूत्रमारभ्यते। शालि-कूरादिकमाहारं भुक्त्वा तृषितो भवेत्, तृषितश्चोदकं पिबतीति उदकसूत्रं निरूपणीयम्। यद्वा 'आहारिमे' तिलादौ भुक्ते सति यथा दोषा भवन्ति तथा 'पेयेऽपि' मद्यादौ पीयमाने दोषा भवन्त्येवेति तत्प्रतिबद्धे प्रतिश्रयेऽपि न स्थातव्यमिति ॥ ३४०३ ॥

अनेन सम्बन्धेनायातस्यास्य व्याख्या—सुराविकटं पिष्टनिष्पन्नम्, सौवीरकविकटं तु पिष्टवर्जैर्गुडादिद्रव्यैर्निष्पन्नम्। ततः सुराविकटकुम्भो वा सौवीरकविकटकुम्भो वा यत्रोपाश्रयस्यान्तर्वगडायामुपनिक्षिप्तः स्यात् तत्र नो कल्पते निर्ग्रन्थानां वा निर्ग्रन्थीनां वा यथालन्दमपि कालं वस्तुम्। "हुरत्था य" त्ति देशीपदं बहिरर्थाभिधायकम्, चशब्दो वाक्यभेदद्योतकः, ततोऽयमर्थः—अथ बहिरन्योपाश्रयं प्रत्युपेक्षमाणोऽपि नो लभेत तत एवं "से" तस्य साधोः कल्पते एकरात्रं वा द्विरात्रं वा तत्र वस्तुम्। यस्तत्रैकरात्राद्वा द्विरात्राद्वा 'परम्' ऊर्ध्वं वसति "से" तस्य संयतस्य 'स्वान्तरात्' स्वस्कृतं यदन्तरं—त्रिरात्र-चतूरात्रादिकालावस्थानरूपं तस्मात् 'छेदो वा' पञ्चरात्रिन्दिवादिः 'परिहारो वा' मासलघुकादिस्तपोविशेषो भवतीति सूत्रार्थः ॥

अथ विस्तरार्थं भाष्यकृद् विभणिषुराह—

देसीभासाइ कयं, जा बहिया सा भवे हुरत्था उ।
गंथऽणुलोमेण कयं, परिहारो होइ पुव्वं तु ॥ ३४०४ ॥

"हुरत्था" इति यत् पदं तद् देशीभाषया 'कृतं' निबद्धं बहिरर्थाभिधायकम्। ततो या विवक्षितोपाश्रयाद् बहिर्वर्तिनी वगडा सा "हुरत्था" इति शब्देनोच्यते। अथ परः प्राह—परिहारस्तावत् तपोविशेष उच्यते, छेदस्तु पर्यायच्छेदरूपः, ततः सूत्रे "से संतरा परिहारे वा छेए वा" इति पठितुमुचितम्, किमर्थं व्यत्यासेन पाठः? इत्याशङ्क्याह—ग्रन्थानुलोम्येन सूत्रे परिहारपदात् पूर्वं छेदपदं कृतम्। किमुक्तं भवति?—एवंविधो हि पाठः सुललितपदविन्यासतया सुश्लिष्टो भवतीति कृत्वा सूत्रकृता प्रथमं छेदपदमुपन्यस्तम् ॥ ३४०४ ॥

अहवण वारिज्जंतो, निक्कारणओ व तिण्ह व परेणं।
छेयं चिय आवज्जे, छेयमओ पुव्वमाहंसु ॥ ३४०५ ॥

अथवा यदि तत्र विकटयुक्तोपाश्रये गुर्वादिना वार्यमाणः 'निष्कारणतो वा' दर्पतस्तिष्ठति, त्रयाणां वाऽहोरात्राणां परतस्तिष्ठति, तदा छेदाख्यमेव प्रायश्चित्तमसावापद्यते, अतश्छेदपदं 'पूर्वं' प्रथममुक्तवन्तो भगवन्तो भद्रबाहुस्वामिनः ॥ ३४०५ ॥

१ °लुच्छूहि भा० ॥ २ अतस्तदनन्तर° भा० ॥

अथ सुरा-सौवीरकपदे व्याचष्टे—

पिट्ठेण सुरा होती, सोवीरं पिट्ठवज्जियं जाणे ।
ठायंतगाण लहुगा, कास अगीयत्थ सुत्तं तु ॥ ३४०६ ॥

व्रीह्यादिसम्बन्धिना पिष्टेन यद् विकटं भवति सा सुरा । यत्तु पिष्टवर्जितं[2] द्राक्षा-खर्जूरादिभिर्द्रव्यैर्निष्पाद्यते तद् मद्यं सौवीरकविकटं जानीयात् । एतद् द्विविधमपि यत्रोपनिक्षिप्तं भवति तत्रोपाश्रये तिष्ठतां चतुर्लघुकाः । कस्य पुनरेतत् प्रायश्चित्तम्? इत्याह—अगीतार्थस्य । 'सूत्रं तु' "कप्पइ एगरायं वा दुरायं वा वत्थए" इत्यादिलक्षणं गीतार्थविषयं मन्तव्यम् ॥ ३४०६ ॥

इत ऊर्ध्वं "नत्थि अगीयत्थो वा०" (३३१३) इत्यादिकाः "कासइ इच्छा समुप्पन्ना" (गा० ३३४१) इतिपर्यन्ता गाथास्तदवस्था एवात्र द्रष्टव्याः । अथ कीदृशी तस्येच्छा समुत्पन्ना? इत्याह—

अणुभूआ मज्जरसा, णवरिं मुत्तूणिमेसि मज्जाणं ।
काहामि कोउहल्लं, पासुत्तेसुं समारद्धो ॥ ३४०७ ॥

अनुभूता मया बहवो मद्यरसाः, परममीषां मद्यानां रसान् मुक्त्वा, अतः 'करिष्यामि' पूरयिष्यामि कौतूहलमिति विचिन्त्य प्रसुप्तेषु शेषसाधुषु समारब्धोऽसौ तद्भाजनमुद्घाट्य विकटपानं कर्तुम् ॥ ३४०७ ॥ ततश्च—

इहरा कहासु सुणिमो, इमं खु तं काविसायणं मज्जं ।
पीते वि जायति सती, तज्जुसिताणं किमु अपीते ॥ ३४०८ ॥

'इतरथा' अद्यदिनात् पूर्वं कथास्वेव शृणुमः, परमिदं 'तत्' कथान्तरश्रुतं कापिशायनं नाम मद्यम् । एवं तद्-मद्यं जुषितं-सेवितं यैस्ते तज्जुषिताः[3], गृहवासे विकटपायिन इत्यर्थः, तेषां पीतेऽपि विकटे स्मृतिरुपजायते, किं पुनरपीते? ॥ ३४०८ ॥

विगयम्मि कोउहल्ले, छट्ठवयविराहण त्ति पडिगमणं ।
वेहाणस ओहाणे, गिलाणसेहेण वा दिट्ठो ॥ ३४०९ ॥

गतार्था (गा० ३३४३) ॥ ३४०९ ॥

उड्डाहं व करिज्जा, विप्परिणामो व हुज्ज सेहस्स ।
गिण्हंतेण व तेणं, खंडिय विद्धे व भिन्ने वा ॥ ३४१० ॥

शैक्षस्तं संयतं विकटपानं कुर्वाणं दृष्ट्वा लोकस्य पुरत उड्डाहं कुर्यात्, विपरिणामो वा शैक्षस्य भवेत्, विपरिणतश्च सम्यग्दर्शनं चारित्रं लिङ्गं वा परित्यजेत् । तथा 'तेन' संयतेन विकटभाजनं गृह्णता वाशब्दाद् मुञ्चता वा तद् भाजनं 'खण्डितम्' एकदेशभग्नं 'विद्धं वा' पातितच्छिद्रं 'भिन्नं वा' द्विधाकृतं भवेत् ॥ ३४१० ॥ इत ऊर्ध्वं "फेडिय मुद्दा तेणं" (गा० ३३४६) इत्यारभ्य "अम्हे ठिएल्लग चिय, अहापवत्तं वहह तुब्भे" (गा० ३३६६) इतिपर्यन्तं गाथाकदम्बकं तथैवाध्येतव्यम् । नवरं मद्याभिलापः कर्तव्यः । ततश्च—

---

१ "एस सुत्तत्थो णिज्जुत्तीए वित्थारेति—पिट्ठेण० गाथा ।" इति चूर्णौ विशेषचूर्णौ च ॥
२ °तं तालफल-द्राक्षा° भा० ॥ ३ जुषितुं-सेवितुं शीलं येषां ते तज्जु° भा० ॥

आमं ति अब्भुवगए, भिक्ख-वियाराइनिग्गयमिएसु ।
भणइ गुरू सागारिय, कहिं मज्जं जाणणट्ठाए ॥ ३४११ ॥

यदि शय्यातरेण 'आमम्' इत्यभ्युपगतं 'यूयं निश्चिन्तास्तिष्ठथ, वयं यथाप्रवृत्तं व्यापारं चिन्तयिष्यामः' इति, ततः 'गुरुः' आचार्यो भिक्षाचर्या-विचारभूम्यादिनिर्गतेषु मृगेषु—अगीतार्थसाधुषु सागारिकं भणति 'कुत्र मद्यमस्ति?' इत्येवं परिज्ञानार्थम् ॥ ३४११ ॥

किं भणति? इत्याह—

गोडीणं पिट्ठीणं, वंसीणं चेव फलसुराणं च ।
दिट्ठ मए सन्निचया, अन्ने देसे कुडुंबीणं ॥ ३४१२ ॥

'गौडीनां' गुडनिष्पन्नानां 'पैष्टीनां' व्रीह्यादिधान्यक्षोदनिष्पन्नानां 'वांशीनां' वंशकरीलकनिष्पन्नानां 'फलसुराणां च' तालफल द्राक्षा-खर्जूरादिनिष्पन्नानाम् एवंविधानां सुराणां सन्निचया अन्यस्मिन् देशे मया कुटुम्बिनां गृहेषु दृष्टाः ॥ ३४१२ ॥

"एवं च भणियमित्तम्मि कारणे सो भणाइ आयरियं ।
अत्थि महं सन्निचया, पिच्छह नाणाविहे मज्जे ॥" (गा० ३३६९)

इत्यादिकाः "दारं न होइ इत्तो०" (गा० ३३७१) इतिपर्यन्ता गाथाः प्राग्वदत्र सव्याख्याना द्रष्टव्याः । अथात्रैव या विशेषतो यतना कर्त्तव्या तामभिधित्सुराह—

गहियम्मि वि जा जयणा, गेलन्ने अधव तेण गंधेणं ।
सागारियादिगहणं, णेयव्वं लिंगभेयाई ॥ ३४१३ ॥

शैक्षकेण विकटे 'गृहीते' पीते सति या यतना कर्त्तव्या सा वक्तव्या । ग्लानत्वे वा वैद्योपदेशेन विकटं ग्रहीतव्यम्, अथवा 'तेन' विकटसम्बन्धिना गन्धेन कस्यापि गृहवासे विकटभावितस्याप्युपपातो भवेत्, ततः सागारिकः—शय्यातरः स आदिशब्दात् श्रावको वा यो मातापितृसमानस्ततो विकटस्य ग्रहणं कर्त्तव्यम् । यदि स्वलिङ्गेन न प्राप्यते उड्डाहो वा भवति ततो लिङ्गभेदादिकमपि 'नेतव्यं' कर्त्तव्यमिति यावत् । एष निर्युक्तिगाथासमासार्थः ॥ ३४१३ ॥

अथैनामेव विवरीषुराह—

पीयं जया होज्जऽविगोविएणं, तत्थाऽऽणइत्ताण रसं छुभंति ।
भिन्ने उ गोणादिपए करेंति, तेसिं पवेसस्स उ संभवम्मि ॥ ३४१४ ॥

यदा किल 'अविकोविदेन' शैक्षकेण शेषसाधुषु प्रसुप्तेषु तद् विकटं पीतं भवेत् तदा गीतार्थाः 'तत्र' विकटभाजने 'रसम्' इक्षुरसादिकमानीय प्रक्षिपन्ति । अथ कथमपि तद् भाजनं गृह्यमाणं मुच्यमानं वा भिन्नं ततो भिन्ने सति तस्मिन् गवादीनां पदानि प्रतिश्रयप्राङ्गणे प्रविशन्ति निर्गच्छन्ति च 'कुर्वन्ति' आलिखन्तीत्यर्थः, येन सागारिको जानीते, यथा—गवादिना प्रविश्य भग्नमिदं भाजनमिति । परं यदि 'तेषां' गवादीनां तत्र प्रवेशः सम्भवति; अन्यथा हि सागारिकः प्रद्वेषं यायात्—एकं तावदमी इत्थं स्तेनकर्मकारिणः अपरं च तदपह्नवनायेत्थं

१ °त्सुः सङ्ग्रहगाथामाह भा० ॥ २ "गहियम्मि य० गाहा पुरातना" इति विशेषचूर्णौ ॥ ३ °ष सङ्ग्रहगा° भा० ॥

प्रपञ्चमुपरचयन्ति, धिगमीषां पाषण्डिनां धर्ममिति ॥ ३४१४ ॥

बंधित्तु पीए जयणा ठवेंति, मुद्दा जहा चिट्ठइ अक्खुया से ।
ऊणम्मि दिट्ठम्मि भणंति पुट्ठा, नूणं परिस्संदति भाणमेयं ॥ ३४१५ ॥

विकटे पीते तद् भाजनं द्वारदेशे वस्त्रादिना बद्ध्वा 'जतुना' लाक्षया स्थगयन्ति, यथा "से" तस्य भाजनस्य मुद्रा अक्षता तिष्ठति । अथ सागारिकः तद् भाजनमूनं दृष्ट्वा पृच्छति—किमर्थमिदं न्यूनमवलोक्यते ? । एवं पृष्टाः सन्तो भणन्ति—नूनं भाजनमिदं परिस्यन्दति ॥३४१५॥

सव्वम्मि पीए अहवा बहुम्मि, संजोगपाढी व ठवंति अन्नं ।
अन्नं व मग्गित्तु छुभंति तत्था, कीयंकयं वा गिहिलिंगमाई ॥ ३४१६ ॥

सर्वस्मिन् अथवा बहुके विकटे पीते सति ये 'संयोगपाठिनः' विकटनिष्पत्तियोग्यद्रव्यसंयोगवेदिनस्ते तथाविधानि द्रव्याणि संयोज्य अन्यद् विकटं स्थापयन्ति । अथ न सन्ति संयोगपाठिनस्ततोऽन्यद् विकटं मार्गयित्वा तत्र प्रक्षिपन्ति । तच्च प्रथमतः शुद्धम्, तदभावे पञ्चकपरिहाण्या चतुर्लघुकं प्राप्तेन क्रीतकृतमपि ग्रहीतव्यम् । यदि स्वलिङ्गेन गृह्णतामुड्डाहो भवति, न वा तेन प्राप्यते ततो गृहिलिङ्गम् आदिशब्दादन्यतीर्थिकलिङ्गं वा कर्तव्यम् ॥ ३४१६ ॥

◁ अथ "गेलन्ने अहव तेण गंधेणं" (गा० ३४१३) इत्यादिपदानि व्याख्याति—▷[1]

तब्भावियट्ठा व गिलाणए वा, पुराण सागारिय सावए वा ।
वीसंभणीआण कुलाणऽभावा, गिण्हंति रूवस्स विवज्जएणं ॥ ३४१७ ॥

तेन—विकटेन पूर्वं भावितस्तद्भावितः स तत्र विकटेनाध्युपपन्नो भवति;[2] ग्लानो वा कश्चित् तेनैवोपयुक्तेन प्रगुणीभवति नान्यथा; ततस्तदर्थं 'पुराणस्य' पश्चात्कृतस्य सकाशात्, तदभावे माता-पितृसमानो यः सागारिकस्तस्य हस्तात्, तदप्राप्तौ प्रतिपन्नाणुव्रतस्य माता-पितृसमानस्य श्रावकस्य पार्श्वाद् ग्रहीतव्यम् । अमीषामभावे यथाभद्रकाण्यपि यानि विश्रम्भणीयानि कुलानि, नोड्डाहकारीणीत्यर्थः, तेषु ग्रहीतव्यम् । तेषामभावे यदि स्वलिङ्गेन गृह्यते ततः प्रवचनोपघातो भवेत् ततो रूपस्य विपर्ययेण गृह्णन्ति, लिङ्गविवेकं कृत्वा विकटमुत्पादयन्तीति भावः ॥३४१७॥

अच्चाउरं वा वि समिक्खिऊणं, खिप्पं तओ घेत्तु दलित्तु तस्स ।
अन्नं रसं वा वि तहिं छुभंती, संगं च से तं हवयंति तत्तो ॥ ३४१८ ॥

अत्यातुरं वा तं ग्लानं समीक्ष्य 'क्षिप्रं' शीघ्रं 'ततः' प्रतिश्रयवर्तिनो विकटभाजनाद् गृहीत्वा 'तस्य' ग्लानस्य दत्त्वा गीतार्थास्तत्रान्यं वा रसं प्रक्षिपन्ति[3] । ततश्च "से" तस्य ग्लानस्य 'तं' विकटविषयं सङ्गं हापयन्ति, कार्ये निष्ठिते सति विकटप्रसङ्गं निवारयन्तीति भावः ॥ ३४१८॥

गता स्वपक्षयतना । अथ परपक्षयतनामाह—

"परपक्खम्मि वि दारं, पिहंति जयणाएँ दो वि वारिंति ।
तह वि य अठायमाणे, उवेह पुट्ठा व साहंति ॥" (गा० ३३७६)

इत्यादिका मद्याभिलापविशेषिता गाथाः सर्वा अपि तथैवात्र वक्तव्याः ॥

---

१ ◁ ▷ एतदन्तर्गतमवतरणं भा० नास्ति ॥ २ °कटगन्धेनाध्यु° भा० कां० ॥
३ °न्ति । यश्च "से" तस्य ग्लानस्य विकटविषयः सङ्गः तं हाप° भां० ॥

उदकसूत्रम् ५

सूत्रम्—

उवस्सयस्स अंतो वगडाए सीओदगवियडकुंभे वा उसिणोदगवियडकुंभे वा उवनिक्खित्ते सिया, नो कप्पइ निग्गंथाण वा निग्गंथीण वा अहालंदमवि वत्थए। हुरत्था य उवस्सयं पडिलेहमाणे नो लभेज्जा, एवं से कप्पइ एगरायं वा दुरायं वा वत्थए। जे तत्थ परं एगरायाओ वा दुरायाओ वा वसइ से संतरा छेए वा परिहारे वा ५ ॥

अथास्य सम्बन्धमाह—

छोढूण दवं पिज्जइ, गालिंति दवं व छोढुणं तं तु ।
पातुं मुहं व धोवइ, तेणऽहिकारो सजीवं वा ॥ ३४१९ ॥

यतः 'द्रवं' पानीयं प्रक्षिप्य विकटं पीयते, अतो विकटसूत्रानन्तरमुदकसूत्रम् । यद्वा द्रवं प्रक्षिप्य 'तद्' विकटं गालयन्ति, अथवा विकटं पीत्वा तज्जनितदौर्गन्ध्यव्यपगमार्थमुदकेन मुखं धावति तेन कारणेन विकटानन्तरमुदकाधिकारः प्रारभ्यते । यद्वा तद् विकटं निर्जीवम् इदं तु सजीवं निर्जीवं वा भवेदिति ॥ ३४१९ ॥

अनेकैः सम्बन्धैरायातस्यास्य व्याख्या प्राग्वत् । नवरं विकृतं–शीतोष्णादिशस्त्रेण विकारं प्रापितम्, प्राशुकीकृतमित्यर्थः, शीतोदकं च तद् विकृतं च शीतोदकविकृतं तस्य कुम्भः–घटः । एवमुष्णोदकविकृतकुम्भोऽपि ॥ अथ भाष्यम्—

सीतोदे उसिणोदे, फासुगमप्फासुगे य चउभंगो ।
ठायंतगाण लहुगा, कास अगीतत्थ सुत्तं तु ॥ ३४२० ॥

शीतोदकोष्णोदक-प्राशुका-ऽप्राशुकपदैश्चतुर्भङ्गी भवति । गाथायां प्राकृतत्वात् पुंस्त्वनिर्देशः । तद्यथा—शीतोदकं प्राशुकं १ शीतोदकमप्राशुकम् २ उष्णोदकं प्राशुकम् ३ उष्णोदकमप्राशुकम् ४ । तत्र प्रथमभङ्गे उष्णोदकमेव शीतीभूतं तन्दुलधावनादिकं वा, द्वितीयभङ्गे शीतोदकमेव स्वभावस्थम्, तृतीयभङ्गे उष्णोदकमुद्वृत्तत्रिदण्डम्, चतुर्थभङ्गे तापोदकादिकं मन्तव्यम् । एवंविधोदकप्रतिबद्धे प्रतिश्रये तिष्ठतां चतुर्लघुकाः । एवमविशेषेणोक्तावप्ययं विशेषः—प्रथमतृतीयभङ्गयोर्मासलघु । द्वितीयचतुर्थभङ्गयोश्चतुर्लघवः ।

आह च निशीथचूर्णिकृत्—

पढमतइयभंगे ठायंतस्स मासलहुं । बीयचउत्थेसु चउलहुं ।

१ °कृतं-वह्न्यादिशस्त्रेण भा० ॥

आह कस्य पुनरेतत् प्रायश्चित्तम्? गुरुराह—अगीतार्थस्य। सूत्रं पुनरनुज्ञाविषयं गीतार्थमधिकृत्य प्रवृत्तमित्युपस्कारः ॥ ३४२० ॥

इत ऊर्ध्वम् "नत्थि अगीयत्थो वा०" (गा० ३३१३) इत्यारभ्य "कासइ इच्छा समुप्पन्ना" (गा० ३३४१) इतिपर्यन्तं भाष्यमुदकाभिलापविशेषितं वक्तव्यम् ॥

कीदृशी पुनरिच्छा तस्य समुत्पन्ना? उच्यते—

अणुभूया उदगरसा, नवरं मोत्तुं इमेसि उदगाणं ।
काहामि कोउहल्लं, पासुत्तेसुं समारद्धो ॥ ३४२१ ॥

'अनुभूता मया उदकानां रसाः, नवरं मुक्त्वा अमीषामुदकानां रसान्, अतः करिष्याम्यहमेतद्विषयं कुतूहलं सफलम्' इति विचिन्त्य प्रसुप्तेषु शेषसाधुषु समारब्ध उदकपानं कर्तुम् ॥ ३४२१ ॥ कानि पुनस्तान्युदकानि? इत्याह—

धारोदए महासलिलजले संभारिते व्व दव्वेहिं ।
तण्हातियस्स व सती, दिया व राओ व उप्पज्जे ॥ ३४२२ ॥

'धारोदकं नाम' गिरिनिर्झरजलम्, यथा उज्जयन्तादौ, आन्तरिक्षं ◁ वा धारोदकम् । तथा ▷ महासलिलाः—गङ्गा-सिन्धुप्रभृतयो महानद्यः तासां जलं महासलिलाजलम् । 'द्रव्यैः' कर्पूर-पाटलादिभिः 'सम्भारितं' वासितं द्रव्यसम्भारितम् । एषु पानीयेषु तृष्णायितस्याभिलाषो भवति । पूर्वानुभूतेषु तु दिवा वा रात्रौ वा 'स्मृतिः' संस्मरणमुत्पद्यते ॥ ३४२२ ॥

ततश्चोदकमापिबन्नात्मनो हृदयस्य प्रत्यक्षमिदमाह—

इहरा कहासु सुणिमो, इमं खु तं विमलसीतलं तोयं ।
विगयस्स वि णत्थि रसो, इति सेवे धारतोयादी ॥ ३४२३ ॥

इतरथा कथान्तरेषु शृणुमः, परमिदमद्य विमलशीतलं 'तत्' कथान्तरश्रुतं तोयमास्वादितम् । यच्चोष्णोदकादिकं विकृतं—व्यपगतजीवमुदकमापिबामः तस्यापि शस्त्रोपहतत्वेनान्यथाभूतस्य रसो नास्तीति मत्वा धारातोयादिकं जलं सेवते ॥ ३४२३ ॥

विगयम्मि कोउयम्मी, छट्ठवयविराहण त्ति पडिगमणं ।
वेहाणस ओहाणे, गिलाणसेहेण वा दिट्ठो ॥ ३४२४ ॥

विगते उदकपानकौतुके स संयतः 'षष्ठव्रतविराधना मया कृता' इति मत्वा प्रतिगमनं वा वैहायसं वा मरणं संविग्नविहाराद्वा अवधावनं कुर्वीत । ग्लानेन वा शैक्षेण वा स दृष्टो भवेत् ॥ ३४२४ ॥ ततश्च—

तण्हाइओ गिलाणो, तं दट्ठु पिएज्ज जा विराहणया ।
एमेव सेहमादी, पियंति अप्पच्चओ वा सिं ॥ ३४२५ ॥

ग्लानस्तृष्णायितः 'तं' संयतमुदकमापिबन्तं दृष्ट्वा पानीयं पिबेत् । तेन चापथ्येन या तस्यानागाढपरितापनादिका विराधना तन्निष्पन्नं प्रायश्चित्तम् । एवमेव च शैक्षादयोऽप्यपरिणतास्त-

---

१ °यन्त-सप्तधारादिषु । महा° भा० ॥ २ ◁ ▷ एतदन्तर्गतः पाठः कां० एव वर्तते । "धारोदयं जधा उज्जितातो पडंति, अधवा अंतरिक्खतं धारोदयं ।" इति चूर्णौ ॥

दुर्वकमापिबन्ति, अमत्ययो वा अमीषां भवेत्—यथैतद् मृषा तथाऽन्यदपि सर्वममीषामुन्मत्तप्रलपितमिति ॥ ३४२५ ॥

"उड्डाहं व करिज्जा, विप्परिणामो व हुज्ज सेहस्स ।
गिण्हंतेण व तेणं, खंडिय भिंदे व भिले वा ॥" (गा० ३३४५)

इत्यारभ्य

"आसन्नो य छणूसवो, कज्जं पि य तारिसेण उदगेण ।
तेणाण य आगमणं, अच्छइ तुण्हिक्कया तेणा ॥" (गा० ३३५५)

इतिपर्यन्ता गाथा गतार्थाः ॥ अथ यैः कारणैः स्तेना उदकमपहरन्ति तानि दर्शयति—

ऊसव-छणेसु संभारियं दगं तिसिय-रोगियट्ठाए ।
दोहल कुतूहलेण व, हरंति पडिवेसयाईया ॥ ३४२६ ॥

उत्सवाः क्षणाश्च पूर्वोक्ताः, तेषु प्रत्यासन्नेषु स्तेना उदकमपहरेयुः । यद्वा तृषिताः सन्तः स्वयं पानार्थं 'सम्भारितं' कर्पूर-पाटलादिवासितं चतुर्मूलं पञ्चमूलकृतं वा तद् उदकमपहरन्ति । यद्वा रोगी कश्चित् तेषामस्ति तस्य तत् पानीयं पथ्यं तदर्थम्, अथवा गुर्विण्यास्तादृशमुदकमपातुं दोहदः समुत्पन्नः, यदि वा कुतूहलं तेषामुदपादि 'कीदृशोऽस्य पानीयस्य रसः ?' । एवमेभिः कारणैः प्रतिवेश्मिकादयः स्तेना अपहरेयुः ॥ ३४२६ ॥

गहियं च तेहिँ उदगं, घित्तूण गया जहिं सि गंतव्वं ।
सागारिओ व भणई, सउणी वि य रक्खई निडं ॥ ३४२७ ॥

उक्तार्था (गा० ३३५६) ॥ ३४२७ ॥

दगभाणूणे दट्ठुं, सजलं व हियं दगं व परिसडियं ।
केण इमं तेणेहिं, असिट्ठे भद्देयर इमे उ ॥ ३४२८ ॥

सागारिको दकभाजनानि न्यूनानि सजलं वा भाजनमपहृतं दकं वा परिशटितं दृष्ट्वा पृच्छति—केनेदं जलमपहृतम् ? । साधवो ब्रुवते—स्तेनैः । ततोऽसौ भूयः प्रश्नयति—के पुनः स्तेनाः ? । ततो यदि नाम्ना वर्णेन वा तान् कथयन्ति ततस्तेषां बन्धनादयो दोषाः । अथ न कथयन्ति ततः 'अशिष्टे' अकथिते भद्रक-प्रान्तकृता इमे दोषाः ॥ ३४२८ ॥

"लहुगा अणुग्गहम्मी, गुरुगा अप्पत्तियम्मि कायव्वा ।
कडुग-फरुसं भणंते, छम्मासा करभरे छेओ ॥" (गा० ३३५८)

इत ऊर्द्धम्—

"आमं ति अब्भुवगए, भिक्ख-वियाराइ निग्गयमिएसुं ।
भणइ गुरू सागारियं, कत्थ दगं जाणणट्ठाए ॥" (गा० ३३६७)

इतिपर्यन्तं गाथाकदम्बकं प्राग्वत् ॥ कथं पुनः सूरयः सागारिकं प्रश्नयन्ति ? इत्याह—

चउमूल पंचमूलं, तालोदाणं च तावतोयाणं ।
दिट्ठ मए सन्निचया, अन्ने देसे कुडंबीणं ॥ ३४२९ ॥[1]

---

[1] एतदनन्तरं ग्रन्थाग्रम्—१००. ताटी० मो० ले० ॥

'चतुर्मूलं नाम' चतुर्भिः सुरभिमूलैर्मावितम् । एवं यत् पञ्चभिः सुरभिमूलैर्भावितं तत् पञ्चमूलम् । तालोदकानि यथा तोसलिविषये । तापतोयानि राजगृहादौ । एवंविधानामुदकानां सन्निचया मयाऽन्यस्मिन् देशे कुटुम्बिनां गेहेषु दृष्टाः ॥ ३४२९ ॥

"एवं च भणियमेत्तम्मि कारणे सो भणाइ आयरिए ।
अत्थि महं सन्निचया, पेच्छह नाणाविहे उदए ॥" (गा० ३३६९)

इत आरभ्य

"जाणंता वि य तेणं, न वन्न-रूवेण साहंति ॥" (गा० ३३८८)

इतिपर्यन्तं भाष्यं तथैवात्र वक्तव्यम् । नवरमुदकाभिलापः कर्त्तव्यः ॥

ज्योतिःसूत्रम् ६

सूत्रम्—

उवस्सयस्स अंतो वगडाए सव्वराईए जोई झियाएज्जा, नो कप्पइ निग्गंथाण वा निग्गंथीण वा अहालंदमवि वत्थए । हुरत्था य उवस्सयं पडिलेहमाणे नो लभेज्जा, एवं से कप्पइ एगरायं वा दुरायं वा वत्थए । जे तत्थ एगरायाओ वा दुरायाओ वा परं वसइ से संतरा छेए वा परिहारे वा ६ ॥

एवं प्रदीपसूत्रमप्युच्चारणीयम् । अथास्य सूत्रद्वयस्य कः सम्बन्धः ? इत्याह—

उदगाणंतरमग्गी, सो उ पईवो व होज्ज जोई वा ।
पडिवक्खेणं व गयं, समागमो एस सुत्ताणं ॥ ३४३० ॥

प्रवचने ह्यप्कायप्ररूपणानन्तरमग्निकायः प्ररूप्यते, अतोऽत्राप्युदकसूत्रानन्तरमग्निसूत्रमारभ्यते । 'स च' अग्निः प्रदीपो वा स्याद् ज्योतिर्वा । "पडिवक्खेणं व गयं" ति भावप्रधानत्वान्निर्देशस्य प्रतिपक्षतया वा इदं सूत्रमागतम् । किमुक्तं भवति ?—अप्कायस्याग्निकायः शस्त्रम्, अग्निकायस्याप्यप्कायः, अत एतौ परस्परं प्रतिपक्षौ, प्रतिपक्षत्वेन चाप्कायानन्तरं साम्प्रतमग्निकायः प्ररूपणीयः । एषः 'समागमः' सम्बन्धो द्वयोरपि सूत्रयोर्मन्तव्य इति ॥ ३४३० ॥

अनेन सम्बन्धेनायातस्यास्य प्रथमसूत्रस्य तावद् व्याख्या—सा च प्राग्वत् । नवरं सार्वरात्रिकं 'ज्योतिः' अग्निर्यत्रोपाश्रये 'ध्यायेत्' धातूनामनेकार्थत्वात् प्रज्वलेत् तत्र साधु-साध्वीनां वस्तुं न कल्पते ॥ अथ भाष्यविस्तरः—

देसीभासाएँ कयं, जा बहिया सा भवे हुरत्था उ ।
बंधऽणुलोमेण कयं, छेए परिहार पुव्वं तु ॥ ३४३१ ॥

---

१ °दकं यथा भा० ॥ २ °धानां तोयानां सन्नि° भा० ॥

अहवण चारिज्जंतो, निक्कारणओ व तिण्ह व परेणं ।
छेयं चिय आवज्जे, छेयमओ पुव्वमाहंसु ॥ ३४३२ ॥

गाथाद्वयमपि गतार्थम् (गा० ३४०४-५) ॥ ३४३१ ॥ ३४३२ ॥

ज्योतिःस्वरूपं निरूपयति—

दुविहो य होइ जोई, असव्वराई य सव्वराई य ।
ठायंतगाण लहुगा, कास अगीयत्थ सुत्तं तु ॥ ३४३३ ॥

'ज्योतिः' अग्निकायोद्दीप्तं तद् द्विविधं भवति—'असार्वरात्रिकं' कियतीमपि रात्रिं यत् प्रज्वलति, तद्विपरीतं सार्वरात्रिकम् । उभयोरपि तिष्ठतां चतुर्लघुकाः । आह कस्य पुनरेतत् प्रायश्चित्तम् ? उच्यते—अगीतार्थस्य । सूत्रं तु गीतार्थमधिकृत्य प्रवृत्तम् ॥ ३४३३ ॥

इत ऊर्द्धम्—"नत्थि अगीयत्थो वा०" (गा० ३३१३) इत्यारभ्य "रमणिज्जभिक्ख गामो, ठायंतऽह जोइसालाए" (गा० ३३३४) इतिपर्यन्तं भाष्यं तथैवात्र वक्तव्यम् ॥

अथ तत्र स्थितानां दोषानुपदर्शयति—

उवगरणे पडिलेहा, पमज्जणाऽऽवास पोरिसि मणे य ।
निक्खमणे य पवेसे, आवडणे चेव पडणे य ॥ ३४३४ ॥

सज्योतिषि वसतौ स्थितानामुपकरणप्रत्युपेक्षणे, वसतेः प्रमार्जने, आवश्यकस्य सूत्रार्थपौरुष्योर्वा करणे, "मणे य" त्ति मनसा राग-द्वेषगमने, निष्क्रमणे च प्रवेशे च क्रमेण नैषेधिक्यावश्यक्योः करणे, 'आपतने च' गच्छतामुल्मुकादिषु प्रस्खलने, 'पतने च' प्रतीते, एतेषु या तेजःकायस्य आत्मनो वा विराधना तन्निष्पन्नं प्रायश्चित्तम् । अथैतद्दोषभयात् प्रतिलेखना-प्रमार्जनादि न करोति ततोऽपि प्रायश्चित्तम् ॥ ३४३४ ॥ किं पुनस्तद् ? इत्यत आह—

पणगं लहुओ लहुया, चउरो लहुगा य चउसु ठाणेसु ।
लहुगा गुरुगा य मणे, सेसेसु वि होंति चउलहुगा ॥ ३४३५ ॥

यदि ज्योतिःशालायां स्थिताः 'अग्निसङ्घट्टो मा भूत्' इति कृत्वा वस्त्राद्युपकरणं न प्रत्युपेक्षन्ते ततो जघन्ये पञ्चकं मध्यमे मासलघु उत्कृष्टे चत्वारो लघवः । वसतिं न प्रमार्जयन्ति यद्वा निर्गच्छन्तः प्रविशन्तो वाऽग्निविराधनाभयान्न प्रमार्जयन्ति उभयत्रापि मासलघु । आवश्यकं न कुर्वन्ति चतुर्लघु । सूत्रपौरुषीं न कुर्वन्ति ◁ मासलघु । अर्थपौरुषीं न कुर्वन्ति ▷ मासगुरु । अथैतद्दोषभयादुपकरणप्रत्युपेक्षणां वसतिप्रमार्जनामावश्यकं सूत्रार्थपौरुष्यौ च कुर्वन्ति तत एतेषु चतुर्ष्वपि स्थानेषु प्रत्येकं चत्वारो मासा लघवः । यस्तु 'शोभनं समजनि यदेवं सप्रकाशे स्थाने स्थिताः' इत्येवं रागं करोति, यस्य वा सप्रकाशे निद्रा नागच्छति स यदि तत्र द्वेषं करोति, तत एवं मनसा राग-द्वेषकरणे यथाक्रमं चतुर्गुरवश्चतुर्लघवश्च । 'शेषेष्वपि' आव-

१ आपतनं नाम-गच्छतामुल्मुकादिषु प्रस्खलनम्, पतनं-प्रतीतम्, तयोर्या तेजःकाय-विराधना या चानागाढपरितापादिका आत्मविराधना तन्निष्पन्नं प्रायश्चित्तम् ॥ ३४३४ ॥ अथैनामेव गाथां भाष्यकारो विवृणोति—पणगं० भा० ॥ २ चउरो मासा य चउसु ताभा० विना ॥ ३ ◁ ▷ एतदन्तर्गतः पाठः कां० मो० ले० नास्ति ॥

श्यकी-नैषेधिकीकरणादिषु स्थानेषु प्रत्येकमग्निविराधनानिष्पन्नं चतुर्लघु ॥ ३४३५ ॥

अमुमेवार्थं स्फुटतरमाह—

पेह पमज्जण वासग अग्गी, ताणि अकुव्वओ जा परिहाणी ।
पोरिसिभंगे अभंगि सजोई, होति मणे उ रती चऽरई वा ॥ ३४३६ ॥

उपकरणप्रत्युपेक्षां वसतिप्रमार्जनां "वासय" त्ति आकारलोपादावासकं च यदि करोति तदाऽग्निविराधनानिष्पन्नं चतुर्लघु । अथैतद्दोषभयादेतानि न करोति ततो या संयमपरिहाणिस्तन्निष्पन्नम् । सूत्रपौरुषीभङ्गे मासलघु, अर्थपौरुषीभङ्गे मासगुरु । "अभंगि" त्ति तयोः करणेऽग्निविराधना । अथ 'सज्योतिरुपाश्रयः' इति मनसि रतिर्भवति तदा चतुर्गुरु, अरतिर्भवति चतुर्लघु ॥ ३४३६ ॥

जइ उस्सग्गे न कुणइ, तइ मासा सव्व अकरणे लहुगा ।
वंदण-थुईअकरणे, मासो संडासकाईसुं ॥ ३४३७ ॥

आवश्यके 'यति' यावतः कायोत्सर्गान् न करोति 'तति' तावन्तो लघुमासाः । अथ सर्वमप्यावश्यकं न करोति ततश्चतुर्लघु[2] । अथ वन्दनकं न ददाति स्तुतिमङ्गलं वा न करोति ततो यावन्ति वन्दनकानि यावतीः स्तुतीर्वा न प्रयच्छति तावन्ति मासलघूनि । अथ ददाति ततश्चतुर्लघु[3] । उपविशन् सन्दशकं न प्रमार्जयति मासलघु, अथ प्रमार्जयति ततश्चतुर्लघु[4] ॥ ३४३७ ॥ अथ निष्क्रमणादिपदेषु प्रायश्चित्तमाह—

आवस्सिगा-निसीहिग-पमज्ज-आसज्जअकरणे इमं तु ।
पणगं पणगं लहु लहु, आवडणे लहुग जं चऽन्नं ॥ ३४३८ ॥

निष्क्रामन्तो यद्यावश्यिकीं न कुर्वन्ति पञ्चकम् । प्रविशन्तो नैषेधिकीं न कुर्वन्ति पञ्चकम् । निर्गम-प्रवेशौ कुर्वाणा न प्रमार्जयन्ति मासलघु । आसज्जशब्दस्याकरणे मासलघु । आपतनं नाम—यद् भूमिमसम्प्राप्तस्य प्राप्तस्य वा जानु-कूर्पराभ्यां प्रस्खलनम्, पतनं—सर्वगात्रेण भूमौ प्रपातः, द्वयोरपि चत्वारो लघुमासाः । यच्चापतितः पतितो वा आत्मविराधनादिकमापद्यते तन्निष्पन्नम्[1] । अथवा यच्चान्यदग्नौ प्रतापनादि करोति तदत्र द्रष्टव्यम् ॥ ३४३८ ॥

तदेव दर्शयति—

सेहस्स विसीयणया, ओसक्कऽतिसक्क अन्नहिं नयणं ।
विज्झविऊण तुअट्टण, अहवा वि भवे पलीवणया ॥ ३४३९ ॥

शैक्षस्य शीतार्त्तस्य विशीतना स्यात्, अग्नौ प्रताप्य स विगतशीतमात्मानं कुर्यादिति भावः । अत्र च यावतो वारान् हस्तौ पादौ वा प्रतापयन् परावर्त्तयति तावन्ति चतुर्लघूनि । तथा

१ °स्तमापद्यते । सूत्र° भा० ॥
२ °घु । अथ कुर्वन्ति तत एकैकस्मिन् कायोत्सर्गे प्रत्येकं चतुर्लघु । अथ वन्द° कां० ॥
३ तथापि मासलघु । उप° भा० ॥
४ °यतः छेदनकैरग्निर्विराध्यते ततश्चतुर्लघु ॥ ३४३७ ॥ आवस्सि° भा० ॥
५ °कऽधिस° भा० कां० । एतदनुसारेण भा० कां० टीका । दृश्यतां पत्रं ९६२ टिप्पणी १ ।

'अवष्वष्कणं' शीघ्रविध्यापनार्थं ज्वलतामुल्मुकानामपकर्षणम् । 'अतिष्वष्कणं तु' तेषामेव प्रज्वालनार्थमुदीरणम् । 'अन्यत्र नयनं नाम' शयनस्थानभावादग्नेः स्थानान्तरसङ्क्रमणम् । तथा प्रदीपनकभयादग्निं क्षारेण धूल्या वा विध्याप्य त्वग्वर्त्तनम् । एतेषु प्रत्येकं चतुर्लघुकम् ॥३४३९॥

अथवा प्रतापयतः प्रमादतः प्रदीपनकं भवेत् तत्रेदं प्रायश्चित्तम्—

गाउअ दुगुणादुगुणं, बत्तीसं जोयणाइँ चरिमपदं ।
चत्तारि छ च लहु गुरु, छेओ मूलं तह दुगं च ॥ ३४४० ॥

गव्यूतादारभ्य द्विगुणाद्विगुणवृद्ध्या द्वात्रिंशद्योजनलक्षणं चरमपदं यावदिदं प्रायश्चित्तम्—यद्येकं गव्यूतं दह्यते ततश्चत्वारो लघुमासाः, अर्द्धयोजनं दह्यते चत्वारो गुरुमासाः, योजनं दह्यते षण्मासा लघवः, योजनद्वये षण्मासा गुरवः, चतुर्षु योजनेषु च्छेदः, अष्टसु मूलम्, षोडशसु अनवस्थाप्यम्, द्वात्रिंशद्योजनेषु दग्धेषु पाराञ्चिकम् ॥ ३४४० ॥ तथा—

गोणे य साणमाई, वारणें लहुगा य जं च अहिगरणं ।
लहुगा अवारणम्मि, खंभ-तणाई पलीवेज्जा ॥ ३४४१ ॥

तत्र प्रविशतो गो-श्वानादीन् यदि वारयति तदा चतुर्लघुकाः, यच्च ते वारिताः सन्तो हरितकायादिविराधनारूपमधिकरणं कुर्वन्ति तन्निष्पन्नम् । अथ न वारयति ततोऽपि चतुर्लघवः । प्रविष्टाश्च प्रज्वलदिन्धनचालनेन स्तम्भ-तृणादीनि प्रदीपयेयुः तत्रापि गव्यूतादारभ्य द्विगुणद्विगुणवृद्ध्या द्वात्रिंशद्योजनेषु पाराञ्चिकम् । यत एते दोषा अतो न ज्योतिःशालायां स्थातव्यम् । भवेत् कारणं येन तत्रापि तिष्ठेयुः ॥ ३४४१ ॥ किं पुनस्तत् ? इति चेद् उच्यते—

अद्धाणनिग्गयाई, तिक्खुत्तो मग्गिऊण असतीए ।
गीयत्था जयणाए, वसंति तो अगणिसालाए ॥ ३४४२ ॥

अध्वा—महदरण्यं ततो निर्गता आदिशब्दादशिवा-ऽवमौदर्यादिषु वर्त्तमाना विकालवेलायां तं ग्रामं प्राप्ताः 'त्रिकृत्वः' त्रीन् वारान् शुद्धां वसतिं मार्गयन्ति । यदि न प्राप्यते ततो गीतार्था यतनया अग्निशालायां वसन्ति ॥ ३४४२ ॥ एतदेव स्पष्टयति—

अद्धाणनिग्गयाई, तिण्हं असईएँ फरुससालाए ।
गीयत्था जयणाए, वसंति तो पयणसालाए ॥ ३४४३ ॥

अध्वनिर्गतादयः 'तिसृणां' पणितशाला-भाण्डशाला-कर्मशालानामन्यतरस्याः 'परुषशालायाः' कुम्भकारशालाया अभावे ततो गीतार्था यतनया 'पचनशालायां' भाजनपाकशालायां वसन्ति । इह शालात्रयग्रहणादन्या अपि कुम्भकारशालाः सूचिताः ॥ ३४४३ ॥

तासां स्वरूपमुपदर्शयितुमाह—

पणिए य भंडसाला, कम्मे पयणे य वग्घरणसाला ।
इंधणसाला गुरुगा, सेसासु वि होंति चउलहुगा ॥ ३४४४ ॥

---

१ 'अभिष्व° भा० कां० । "ओसक्कइ' त्ति उम्मुगं ओसारेति, 'अभिसक्कइ' त्ति उत्तुअति उम्मुगं" इति चूर्णौ । "ओसक्कइ' उम्मुगं ओसारेइ, 'अइसक्कइ' उम्मुयं उत्तुयइ" इति विशेषचूर्णौ ॥
२ °गुणाद्वि° मो० ले० ॥ ३ °स्याः परुषः-कुम्भकारः तस्य शालाया अभावे भा० ॥

पणितशाला भाण्डशाला कर्मशाला पचनशाला व्याघरणशाला इन्धनशाला चेति । अत्र निष्कारणे इन्धनशालायां तिष्ठतां चतुर्गुरुकाः । 'शेषासु' पणितशालाप्रभृतिषु चतुर्लघुकाः ॥ ३४४४ ॥ अथैतासामेव व्याख्यानमाह—

कोलालियावणो खलु, पणिसाला भंडसाल जहिँ भंडं ।
कुंभारकुडी कम्मे, पयणे वासासु आवाओ ॥ ३४४५ ॥
तोसलिए वग्घरणा, अग्गीकुंडं तहिँ जलति निच्चं ।
तत्थ सयंवरहेउं, चेडा चेडी य छुब्भंति ॥ ३४४६ ॥

कौलालिकाः[1]—कुलालक्रय-विक्रयिणस्तेषामापणः पणितशाला मन्तव्या । किमुक्तं भवति ?— यत्र कुम्भकारा भाजनानि विक्रीणते, वणिजो वा कुम्भकारहस्ताद् भाजनानि क्रीत्वा यत्रापणे विक्रीणन्ति सा पणितशाला । भाण्डशाला यत्र घट-करकादिभाण्डजातं सङ्गोपितमास्ते । कर्मशाला कुम्भकारकुटी, यत्र कुम्भकारो घटादिभाजनानि करोतीत्यर्थः । पचनशाला नाम यत्रापाकस्थाने वर्षासु भाजनानि पच्यन्ते । इन्धनशाला तु यत्र तृण-करीष-कचवरास्तिष्ठन्ति ॥ ३४४५ ॥

व्याघरणशाला नाम तोसलिविषये ग्राममध्ये शाला क्रियते, तत्राग्निकुण्डं स्वयंवरहेतोर्नित्यमेव प्रज्वलति, तत्र च बहवश्चेटकाः एका च स्वयंवरा चेटिका 'प्रक्षिप्यन्ते' प्रवेश्यन्ते इत्यर्थः । यस्तेषां मध्ये तस्यै प्रतिभाति तमसौ वृणीते, एषा व्याघरणशाला । एतासु तिष्ठतां चत्वारो लघुकाः ॥ ३४४६ ॥ नवरम्—

इंधणसाला गुरुगा, आदित्ते तत्थ नासिउं दुक्खं ।
दुविह विराहण झुसिरे, सेसा अगणी य सागरिए ॥ ३४४७ ॥

इन्धनशालायां तिष्ठतां चत्वारो गुरुकाः । कुतः ? इत्याह—तत्र तृण-करीषादौ 'आदीप्ते' प्रदीप्ते सति नंष्टुं 'दुःखं' दुष्करम् । शुषिरं च तत् तृणादि भवति, ततस्तत्र 'द्विविधा विराधना' संयमा-ऽऽत्मविषया । 'शेषासु' पणितशालादिषु भाजनविक्रयिक-क्रयिकादिना जनेन सागारिकम् । पचनशालायां पुनरग्निदोषो भवति ॥३४४७॥ एतासु द्वितीयपदे तिष्ठतां विधिमाह—

पढमं तु भंडसाला, तहि सागरि नत्थि उभयकालं पि ।
कम्मा[3]ऽऽपणि निसि नत्थी, सेस कमेणिंधणी जाव ॥ ३४४८ ॥

शुद्धोपाश्रयालाभे प्रथमं भाण्डशालायां तिष्ठन्ति, यतस्तत्र 'उभयकालेऽपि' दिवा रात्रौ च[2] सागारिकं नास्ति । तदभावे कर्मशालायाम् । तदप्राप्तौ[4] आपणशालायामपि, यतस्तत्र 'निशि' रात्रौ सागारिकं नास्ति । तदभावे 'शेषासु' पचनशालादिषु क्रमेण स्थातव्यं यावदिन्धनशाला । तद्यथा—प्रथमं पचनशालायाम्, ततो व्याघरणशालायाम्, तत इन्धनशालायामपि ॥३४४८॥ तत्र स्थितानां यतनामाह—

ते तत्थ सन्निविट्ठा, गहिया संथारगा विहीपुव्वं ।
जागरमाण वसंती, सपक्खजयणाएँ गीतत्था ॥ ३४४९ ॥

---

१ °काः-कुम्भकारास्तेषा° भा० ॥ २ °कालम्मि ताभा० ॥ ३ कम्म पणिय निसि ताभा० । एतदनुसारेण भा० टीका । दृश्यतां टिप्पणी ४ ॥ ४ °प्राप्तौ पणितशा° भा० ॥

'ते' साधवः 'तत्र' उपाश्रये सन्निविष्टाः सन्तः स्वाध्यायं कुर्वन्ति । 'विधिपूर्वं' यथारत्नाधिकं संस्तारकास्तैस्तत्र गृहीताः । ततश्च गीतार्थाः स्वपक्षयतनां कुर्वाणा जाग्रतः सन्तः 'वसन्ति' तिष्ठन्तीत्यर्थः ॥ ३४४९ ॥ कथम् ? इत्याह—

पासे तणाण सोहण, अहिसकोसक अन्नहिं नयणं ।
संवरणा लिंपणया, छुक्कारण वारेणाऽऽगड्डी ॥ ३४५० ॥

अग्नेः पार्श्वे यदि तृणानि भवन्ति ततस्तेषां शोधना कर्त्तव्या । श्वापदभयेऽनाक्रान्तिकस्तेनसम्भवे वा अग्नेरभिष्वष्कणं कुर्वन्ति । यदि तत्र आक्रान्तिकस्तेनानां सम्भवस्तदा तमग्निमवष्वष्कयन्ति, स्वमुकामा वा तमन्यत्र नयन्ति, बहिः सङ्क्रामयन्तीत्यर्थः । कृते कार्ये क्षारेण मल्लकेन वा तस्याग्नेः 'संवरणम्' आच्छादनं कर्त्तव्यम् । ततो यथाऽऽयुष्कमनुपाल्य स्वयमेव विध्यायति । प्रदीपनकभयात् तत्र स्तम्भस्य च्छगणादिना लेपनं कर्त्तव्यम् । श्वानो वा गौर्वा यदि तत्र प्रविशति[3] स्तेनो वा ढौकते तदा "छुक्कारण" त्ति छिछिकारः कर्त्तव्यः । अथ तथापि न तिष्ठन्ति ततो निवारणा तेषां कर्त्तव्या । सहसा च प्रदीपनके लग्ने कटादेराकर्षणं कर्त्तव्यम् । यद्वा तत् प्रदीपनकं धूल्यादिना विध्यापयितव्यम् ॥ ३४५० ॥

अथोपकरणप्रत्युपेक्षणादिषु द्वारेषु यतनामाह—

कडओ व चिलिमिणी वा, असती सभए व बाहि जं अंतं ।
ठाणाऽसति य भयम्मि व, विज्झायऽगणिम्मि पेहिंति ॥ ३४५१ ॥

अग्नेरन्तरे—वंशमयः कटो वस्त्रमयी वा चिलिमिलिका दातव्या । ततः प्रत्युपेक्षणा-प्रमार्जनादीनि सर्वाण्यपि पदानि कुर्वन्ति । कटक-चिलिमिलिकयोरभावे प्रतिश्रयाद् बहिरुपकरणं प्रत्युपेक्षणीयम् । अथ बहिः 'सभयं' स्तेनभययुक्तं ततो यदन्त्यं परिजीर्णमुपकरणं तद् बहिः प्रत्युपेक्षन्ते, सारोपकरणं तु विध्याते ज्योतिषि प्रत्युपेक्षितव्यम् । अथ बहिः स्थानं नास्ति यद्वाऽन्त्योपकरणस्यापि तत्रापहरणभयं ततः सर्वमप्युपधिं विध्यातेऽग्नौ प्रत्युपेक्षन्ते ॥३४५१॥

निंता न पमज्जंती, मूगाऽऽवासं तु वंदणगहीणं ।
पोरिसि बाहि मणेण व, सेहाण य दिंति अणुसट्ठिं ॥ ३४५२ ॥

निर्गच्छन्तः प्रविशन्तो वा तत्र भुवं न प्रमार्जयन्ति, वसतिमपि न प्रमार्जयन्ति, आवश्यकमपि 'मूकं' वाग्योगविरहितं वन्दनकहीनं च कुर्वन्ति, सूत्रार्थपौरुष्यौ बहिर्विदधति, बहिः स्थानाभावे मनसैव सूत्रमर्थं वाऽनुप्रेक्षन्ते, ये च शैक्षाः ज्योतिःप्रकाशे रागमुपगच्छन्ति तेषां गीतार्था अनुशिष्टिं प्रयच्छन्ति ॥ ३४५२ ॥ कथम् ? इत्याह—

नाणुज्जोया साहू, दव्वुज्जोयम्मि मा हु सज्जित्था ।
जस्स वि न एइ निद्दा, स पाउय निमीलिओ गिम्हे ॥ ३४५३ ॥

'ज्ञानोद्योताः' सकलजीवादिपदार्थसार्थप्रकाशकज्ञानलक्षणभावोद्योतकलिताः साधवो भवन्ति, अतः 'द्रव्योद्योते' कतिपयपदार्थप्रकाशके ज्योतिःप्रभृतिके 'मा सजत' मा रागमुपगच्छत ।

१ "पासे तणाण० गाहा पुरातना" इति विशेषचूर्णौ ॥ २ °रणोगड्डी ताभा० ॥
३ भा० कां० विनाऽन्यत्र—°ति ततो वा ढौ° ताटी० मो० ले० ॥ ४ °पकरणं विध्या° कां० ॥

यस्य वा साधोः सप्रकाशे निद्रा नागच्छति स कल्पेन प्रावृतः स्वपिति । अथ ग्रीष्मकाले प्रावृतस्य घर्मो भवति ततो निमीलितलोचनः स्वपिति ॥ ३४५३ ॥

अथ "मूकावश्यकं वन्दनकहीनम्" (गा० ३४५२) इति पदं व्याचष्टे—

आवास बाहि असई, ठिय वंदण विगड जयण थुइहीणं ।
सुत्तत्थ बाहि अंतो, चिलिमिणि काऊण वे झरंति ॥ ३४५४ ॥

आवश्यकं बहिः कुर्वन्ति । अथ बहिः स्थानं नास्ति ततो यो यत्र स्थितः स तत्रैव स्थितो मनसैव करोति । द्वादशावर्त्तवन्दनकं न प्रयच्छन्ति । 'विकटनाम्' आलोचनां यतनया वर्षाकल्पप्रावृता निश्चेष्टा एव कुर्वन्ति । 'स्तुतिहीनं नाम' स्तुतिमङ्गलं मनसैव कुर्वन्ति । अथ "पोरिसि बाहि" (गा० ३४५२) त्ति पदं व्याख्यायते—सूत्रार्थपौरुष्यौ बहिः कुर्वन्ति । अथ बहिः स्थानं नास्ति ततः प्रतिश्रयस्याभ्यन्तरेऽपि चिलिमिलिकां कृत्वा 'झरन्ति' स्वाध्यायं कुर्वन्ति । वा विकल्पोपदर्शने, चिलिमिलिकाया अभावे मनसैव सूत्रमर्थं वाऽनुप्रेक्षन्ते इत्यर्थः ॥ ३४५४ ॥

मूगा विसंति निंति व, उम्मुगमाई कओ वि अछिवंता ।
सेहा य जोइ दूरे, जग्गंति य जा धरइ जोई ॥ ३४५५ ॥

'मूकाः' तूष्णीकाः प्रविशन्ति निर्गच्छन्ति वा, नैषेधिकीमावश्यिकीं च मनसैव कुर्वन्तीत्यर्थः । 'उल्मुकम्' अलातम् आदिशब्दादग्निशकटिकां वा क्वचिदप्यस्पृशन्तः तथा निर्गच्छन्ति वा प्रविशन्ति वा यथाऽऽपतन-प्रपतने न भवतः । ये च शैक्षा अगीतार्थाश्च निर्धर्माणस्ते ज्योतिषो दूरे स्थापयितव्याः । गीतार्थवृषभाश्च तावद् जाग्रति यावद् 'ज्योतिः' अग्निर्ध्रियते, न विध्यायतीति भावः, मा शैक्षादयः प्रतापयेयुरिति कृत्वा ॥ ३४५५ ॥

अद्धाणाई अइनिद्दपिल्लिओ गीऑसक्किउं सुवइ ।
सावयभय उस्सके, तेणभए होइ भयणा उ ॥ ३४५६ ॥

अध्वादिपरिश्रान्तोऽतिनिद्राप्रेरितो वा गीतार्थस्तमग्निमपसर्प्य स्वपिति । सिंह-व्याघ्रादिश्वापदभये यतनया तान्युल्मुकान्युत्सर्पयति । स्तेनभये तु भजना भवति—यद्याक्रान्तिकस्तेनास्ततः 'मा ज्योतिः प्रज्वलदवलोक्यागमनं कार्षुः' इति कृत्वा तमग्निमपसर्पयति, अथानाक्रान्तिकास्ततो ज्वलन्तमग्निं दृष्ट्वा 'जाग्रत्यमी' इति बुद्ध्या ते नाभिद्रवन्ति अतस्तेषु तमग्निमुत्सर्पयतीति ॥ ३४५६ ॥

अद्धाणविवित्ता वा, परकड असती सयं तु जालेंति ।
सूलाई व तवेउं, कयकज्जा छार अक्कमणं ॥ ३४५७ ॥

अध्वनि विविक्ताः—मुषिताः 'परकृतम्' अन्यप्रज्वालितमग्निं सेवन्ते । अथ परकृतो वह्निर्न प्राप्यते ततः 'स्वयम्' आत्मनैव ज्वालयन्ति, शीतार्त्तास्तत्रेन्धनं प्रक्षिपन्तीत्युक्तं भवति । शूलम् आदिशब्दाद् विसूचिकां वा तापयितुं परकृताभावे स्वयं ज्वालयन्ति, 'कृतकार्याः' निष्ठिते कार्ये क्षारेणाक्रमणं कुर्वन्ति, मा प्रदीपनकं भविष्यतीति कृत्वा ॥ ३४५७ ॥

१ च सर्द° ताभा० ॥ २ च म कुर्वे° भा० ॥

सावयभय आणिंति व, सोउमणा वा वि बाहि नीणिंति ।
बाहिं पलीवणभया, छारे तस्सऽसति निव्वावे ॥ ३४५८ ॥

श्वापदभयेऽन्यतः स्थानादग्निमानयन्ति । स्वप्तुमनसो वा तस्मात् स्थानाद् बहिर्नयन्ति । अथ बहिः प्रदीपनकभयान्न नयन्ति । ततस्तत्र स्थितमेव क्षारेण छादयन्ति । 'तस्य' क्षारस्याभावे 'निर्वापयन्ति' विध्यापयन्तीत्यर्थः ॥ ३४५८ ॥

प्रदीपसूत्रम् ७

सूत्रम्—

उवस्सयस्स अंतो वगडाए सव्वराईए पईवे दिप्पेज्जा, नो कप्पइ निग्गंथाण वा निग्गंथीण वा अहालंदमवि वत्थए । हुरत्था य उवस्सयं पडिलेहमाणे नो लभेज्जा, एवं से कप्पइ एगरायं वा दुरायं वा वत्थए । जे तत्थ परं एगरायाओ वा दुरायाओ वा वसइ से संतरा छेए वा परिहारे वा ७ ॥

अस्य व्याख्यानं ज्योतिःसूत्रवद् मन्तव्यम् ॥ अथ भाष्यम्—

देसीभासाय कयं, जा बहिया सा भवे हुरत्था उ ।
बंधऽणुलोमेण कयं, छेया परिहार पुव्वं तु ॥ ३४५९ ॥
अहवण वारिज्जंतो, निक्कारणओ व तिण्ह च परेणं ।
छेयं चिय आवज्जे, छेयमओ पुव्वमाहंसु ॥ ३४६० ॥

गाथाद्वयमपि गतार्थम् (गा० ३४०४–५) ॥ ३४५९ ॥ ३४६० ॥

दुविहो य होइ दीवो, असव्वराई य सव्वराई य ।
ठायंते लहु लहुगा, कास अगीयत्थ सुत्तं तु ॥ ३४६१ ॥

द्विविधश्च भवति दीपः, तद्यथा—असार्वरात्रिकश्च सार्वरात्रिकश्च । तत्रासार्वरात्रिकप्रदीपयुक्तायां वसतौ तिष्ठतां मासलघु, सार्वरात्रिकप्रदीपयुक्तायां तु चत्वारो लघवः । कस्य पुनरेतत् प्रायश्चित्तम् ? । सूरिराह—अगीतार्थस्य ॥ ३४६१ ॥

इत ऊर्द्धम्—"नत्थि अगीयत्थो वा०" (गा० ३३१३) इत्यारभ्य "ठायंति पईवसालाए" (गा० ३३३४) इतिपर्यन्तं भाष्यं भावदत्र वक्तव्यम् ॥

अथ तत्र स्थितानां दोषानाह—

उवगरणे पडिलेहा, पमज्जणाऽऽवास पोरिसि मणे य ।
निक्खमणे य पवेसे, आवडणे चेव पडणे य ॥ ३४६२ ॥

पणगं लहुओ लहुगा, चउरो लहुगा य चउसु ठाणेसु ।
लहुगा गुरुगा य मणे, सेसेसु वि होंति चउलहुगा ॥ ३४६३ ॥

द्वे अपि प्राग् (गा० ३४३४-३५) व्याख्याते ॥३४६२॥३४६३॥ मनोद्वारे विशेषमाह—

गुरुगा य पगासम्मि उ, लहुगा ते चेव अप्पगासम्मि ।
सायम्मि होंति गुरुगा, अस्साए होंति चउलहुगा ॥ ३४६४ ॥

प्रदीपस्य प्रकाशेऽसिरोच्यमाने चत्वारो गुरुकाः । अप्रकाशे चत्वारो लघुकाः । एतदेवो-त्तरार्द्धेन व्याचष्टे—सातं सुखं रतिरित्येकोऽर्थः, यदि प्रकाशे रतिं मन्यते तदा चत्वारो गुरवः । अथ असातम्-अरतिं मन्यते ततश्चत्वारो लघुकाः ॥ ३४६४ ॥ तथा—

पडिमाएँ झामियाए, उड्डाहो तणाणि वा भवे हेट्ठा ।
साणाइ चालणा लालं, मूसए खंभ तणाई पलीवेज्जा ॥ ३४६५ ॥

देवकुलादौ प्रदीपशालायां या स्कन्द-मुकुन्दादिप्रतिमा तस्यां प्रदीपेन 'ध्यामितायां' दग्धा-यामुड्डाहो भवेत्—अमीभिः श्रमणकैः प्रत्यनीकतया स्कन्दादिप्रतिमा दग्धेति । 'अधस्ताद्वा' संस्तारकादौ तृणानि भवेयुः तानि दह्येरन् । श्वानादिना वा प्रदीपस्य चालना भवेत्, मूषको वा 'लालां' वर्त्तिमपहरेत् ततः स्तम्भः प्रदीप्येत तृणानि वा प्रदीप्येरन् ॥ ३४६५ ॥

ततश्च—

गाउय दुगुणादुगुणं, बत्तीसं जोयणाइँ चरिमपदं ।
चत्तारि छ च लहु गुरु, छेदो मूलं तह दुगं च ॥ ३४६६ ॥

उक्तार्था (गा० ३४४०) ॥ ३४६६ ॥ द्वितीयपदे प्रदीपशालायामपि वसेयुः । कथम्? इत्याह—

अद्धाणनिग्गयाई, तिक्खुत्तो मग्गिऊण असईए ।
गीयत्था जयणाए, वसंति तो दीवसालाए ॥ ३४६७ ॥

(ग्रन्थाग्रम्–२३९२०) अध्वनिर्गतादयस्त्रिकृत्वः शुद्धां वसतिं मार्गयन्ति । यदि न प्राप्यते ततो गीतार्था यतनया प्रदीपशालायां वसन्ति ॥ ३४६७ ॥

कथं पुनर्यतना कर्त्तव्या? इत्याह—

⊲ ते तत्थ सन्निविट्ठा, गहिया संथारगा विहीपुव्वं ।
जागरमाण वसंती, सपक्खजयणाएँ गीतत्था ॥ ३४६८ ॥

प्राग्वत् (गा० ३४४९) ॥ ३४६८ ॥ विशेषयतनामाह— ⊳

पडिमाझामण ओरुभण, लिंपणा दीवगस्स ओरुभणं ।
ओसक्कण उस्सक्कण, छुकारण चारणोकड्डी ॥ ३४६९ ॥

यत्र प्रतिमाध्यापनभयं तत्र तस्मादवकाशात् प्रतिमायाः 'अवरोहणम्' अन्यत्र सङ्क्रामणं कर्त्तव्यम् । अथ प्रतिमा सङ्क्रामयितुं न शक्यते ततः स्तम्भ-कुड्यादीनां लिम्पनं प्रदीपस्य च

१ ग्रन्थाग्रम् ८००० मो० ले० । ग्रं० १०० ताटी० ॥ २ ⊲ ⊳ एतन्मध्यगतः पाठः भा० नास्ति । नास्तीयं गाथा चूर्णिकृता विशेषचूर्णिकृता वाऽऽदृता ॥

ततः स्थानाद् 'अवरोहणं' सङ्क्रामणं विधेयम् । अथ शृङ्खलादीपोऽसौ न ततः स्थानादवतारयितुं शक्यते ततो लालाया अवसर्पणमुत्सर्पणं वा कुर्यात् । श्वान-गवादीनां च 'छुक्कारणं' छिछिरिति प्रतिषेधकरणेन, वारणं वा दण्डादिदर्शनेन, अपकर्षणं वा वर्त्तेः कर्त्तव्यम् ॥ ३४६९ ॥

अथोत्सर्पणमवसर्पणं च व्याख्यानयति—

संकलदीवे वत्तिं, उव्वत्ते पीलए व मा डज्झे ।
रूएण व तं नेहं, घेत्तूण दिवा विगिंचिति ॥ ३४७० ॥

'शृङ्खलादीपे' स्थानान्तरं सङ्क्रामयितुमशक्ये वर्त्तिमुद्वर्त्तयेद्वा[1] निष्पीडयेद्वा, 'मा दह्यतां' मा प्रदीप्यतामिति कृत्वा । रूतेन वा 'तं' प्रदीपवर्त्तिनं 'स्नेहं' तैलं गृहीत्वा ततो दिवा "विगिंचंते" परिष्ठापयन्ति ॥ ३४७० ॥

हेट्ठा तणाण सोहण, ओसक्कऽभिसक्क[2] अन्नहिं नयणं ।
आगाढे कारणम्मि, ओसक्कऽहिसक्कणं[3] कुज्जा ॥ ३४७१ ॥

प्रदीपस्याधस्तात् तृणानां शोधनं कर्त्तव्यम् । यद्वा तं प्रदीपमवसर्पयति वा अभिसर्पयति वा अन्यत्र वा नयति सङ्क्रामयतीत्यर्थः । एतच्चावसर्पणमभिसर्पणं वा आगाढे कारणे समुत्पन्ने गीतार्थः कुर्यात्, नानागाढे ॥ ३४७१ ॥

मज्झे व देउलाई, बाहिं च ठियाण होइ अतिगमणं ।
जे तत्थ सेहदोसा, ते इह आगाढे जयणाए ॥ ३४७२ ॥

◁[4] ते साधवो विकाले सम्प्राप्ताः सन्तः सप्रदीपे देवकुले स्थिता भवेयुः । ▷ यद्वा ग्रामादेर्मध्ये देवकुलम्, आदिशब्दात् प्रपा-सभादिकं वा, तच्च दिवा सागारिकाकुलं तत्र प्रभातेऽपि समागता दिवा बहिः स्थित्वा सन्ध्यायां तत्र प्रविशन्ति । यद्वा बहिःस्थितानां 'स्तेन-श्वापदादिभयमत्र रात्रौ भवति' इति श्रुत्वा ग्राममध्ये[5] 'अतिगमनं' प्रवेशो भवति, तत्र च सप्रदीपायां वसतौ स्थितैर्ये पूर्वं शैक्षविषयाः[6] प्रतापनादयो दोषा उक्ताः ते इहागाढे कारणे यतनया परिहर्त्तव्याः ॥३४७२॥ यदि प्रमादतः प्रदीपनकं भवेत् ततः को विधिः ? इत्याह—

अन्नाए तुसिणीया, नाए दट्ठूण करण सविउलं ।
बाहिं देउल सद्दो, समागयाणं खरंटो य ॥ ३४७३ ॥

यदि केनापि न ज्ञातम् यथा—'अत्र संयताः स्थिताः सन्ति' ततस्तूष्णीका भूत्वा पलायन्ते । अथ ज्ञातम्—'संयता अत्र स्थिताः सन्ति' इति ततः प्रदीप्तं दृष्ट्वा महता शब्देन 'सविउलं' बोलं कुर्वन्ति यावद् भूयान् जनो मिलितः । ततो बहुजनस्य पुरतो भणन्ति—पश्यत पश्यत केनापि पापेन प्रदीपनकं कृतमिति । यद्वा देवकुलाद् बहिर्निर्गत्य तथैव 'शब्दः' बोलः क्रियते, समागतानां लोकानां खरण्टना कर्त्तव्या—नूनं युष्माभिरेवैतत् प्रदीपितं येनैते श्रमणा दह्यन्ते, अस्माकं चोपकरणं सर्वमप्यत्र दग्धम् । एवं खरण्टिताः सन्तो न किञ्चिदुल्लपन्ति ॥ ३४७३ ॥

---

१ °र्त्तयति वा निष्पीडयति वा 'मा भा० ॥ २ °क्कऽतिस° ताभा० ॥
३ °क्कऽइस° ताभा० विना ॥ ४ ◁ ▷ एतच्चिह्नान्तर्गतः पाठः भा० नास्ति ॥
५ ग्रामान्तः 'अति° भा० ॥ ६ शैक्षादयो दोषाः भा० ॥

पिण्डादिसूत्राणि ८-१०

सूत्रम्—

उवस्सगस्स अंतो वगडाए पिंडए वा लोयए वा खीरे वा दहिं वा नवणीए वा सप्पिं वा तेल्ले वा फाणिए वा पूवे वा सक्कुली वा सिहरिणी वा उक्खित्ताणि वा विक्खित्ताणि वा विइकिन्नाणि वा विप्पइन्नाणि वा, नो कप्पइ निग्गंथाण वा निग्गंथीण वा अहालंदमवि वत्थए ८ ॥

अथास्य सूत्रस्य कः सम्बन्धः ? इत्याह—

देहोवहीण डाहो, तदन्नसंघट्टणाय जोतिम्मि ।
संगाल चरणडाहो, एसो पिंडस्सुवग्घाओ ॥ ३४७४ ॥

तेन—शैक्षेण अन्येन वा—श्वान-गवादिना ज्योतिषः सङ्घट्टने कृते देहस्य वा उपधेर्वा दाहो भवति इति पूर्वसूत्रे उक्तम् । अत्रापि पिण्डादियुक्तोपाश्रये स्थितस्य 'साङ्गारं' सरागं ◁ "रागेण सइंगालं" (पिण्डनि० गा० ६५९) ति वचनात् ▷ पिण्डादिकं समुद्दिशतश्चरणस्य दाहो भवतीति । एष पिण्डसूत्रस्य पूर्वसूत्रेण सह 'उपोद्घातः' सम्बन्धः ॥ ३४७४ ॥

अनेन सम्बन्धेनायातस्यास्य व्याख्या—उपाश्रयस्यान्तर्वगडायां पिण्डको वा लोचकं वा क्षीरं वा दधि वा नवनीतं वा सर्पिर्वा तैलं वा फाणितं वा पूपो वा शष्कुलिका वा शिखरिणी वा, एतान्युत्क्षिप्तानि वा विक्षिप्तानि वा व्यतिकीर्णानि वा विप्रकीर्णानि वा भवेयुः, नो कल्पते निर्ग्रन्थानां वा निर्ग्रन्थीनां वा यथालन्दमपि वस्तुमिति सूत्रार्थः ॥   अथ भाष्यम्—

पिंडो जं संपन्नं, पिंडगेज्झं व पिंडविगई वा ।
जं तु सभावा लुत्तं, तं जाणसु लोयगं नाम ॥ ३४७५ ॥

पिण्डो नाम—यदशनादिकं 'सम्पन्नं' विशिष्टाहारगुणयुक्तं षड्रसोपेतमिति यावत्, यद्वा यत् 'पिण्डग्राह्यं' पिण्डरूपतया हस्ते ग्रहीतुं शक्यते, 'पिण्डविकृतिर्वा' गुडादिघनविकृतिरूपा पिण्डोऽभिधीयते । 'यत्तु' यत् पुनरशनादि स्वभावादेव 'लुप्तम्' आहारगुणैरनुपेतं तद् लोचकं नाम जानीहि क्षीर-दधि-नवनीत-सर्पिः-तैलादीनि सुप्रसिद्धानीति ॥ ३४७५ ॥

पूवो उ उल्लखज्जं, छुइगुलो फाणियं तु दविओ वा ।
सक्कुलिगाई सुक्कं, तु खज्जगं सूयिअं सव्वं ॥ ३४७६ ॥

---

१ दधी वा तामू० ॥ २-३ °क्खित्ताणि वा तामू० ताटी० भा० कां० ॥ ४ ◁ ▷ एतदन्तर्गतः पाठः भा० कां० नास्ति ॥ ५ °ख्या प्राग्वत् ॥ पिण्डादिपदानि तु भाष्येणैव व्याख्यायन्ते—पिंडो भा० ॥ ६ अत्र कां० ॥ ७ °लानि सु° भा० ॥ ८ चूर्णिकृदभिमतः "छुइगुलो" त्ति पाठः । "छुइगुलो' त्ति फाणितं, 'द्रवितो व' त्ति पिंडगुलो वा पाणिएण समं द्रवितो छुइगुलो त्ति भण्णइ" इति चूर्णौ ॥

'पूपः' आर्द्रखाद्यकविशेषः, तद्ग्रहणेन लपनश्रीप्रभृतिकं सर्वमप्यार्द्रखाद्यकं गृहीतम्। "छुट्टगुलो" त्ति आर्द्रो गुडः, 'द्रविकः' पिण्डगुड एव पानीयेन द्रावितः, एतदुभयमपि फाणितमुच्यते। शष्कुलिकाग्रहणेन शष्कुलिका-मोदकादिकं सर्वमपि शुष्कखाद्यकं सूचितम्॥३४७६॥

जा दहिसरम्मि गालियगुलेण चउजायसुगयसंभारा।
कूरम्मि छुब्[1]भमाणी, बंधति सिहरं सिहरिणी उं॥ ३४७७॥

दध्नः शरे गालितेन गुडेन या निष्पन्ना, अपरं च 'चतुर्जातकसुकृतसम्भारा' एला-त्वक्-तमालपत्र-नागकेसराख्यैश्चतुर्भिर्गन्धद्रव्यैराधिक्येनोपजनितवासा, कूरमध्ये प्रक्षिप्यमाणा शिखरं बध्नाति सा शिखरिणीत्युच्यते। ◁[2] उक्षिप्त-विक्षिप्तादिपदव्याख्या प्राग्वत् ▷[3]॥ ३४७७॥

अथैतेषु तिष्ठतां प्रायश्चित्तमाह—

पिंडाईआइन्ने, निग्गंथाणं न कप्पई वासो।
चउरो य अणुग्घाया, तत्थ वि आणाइणो दोसा॥ ३४७८॥

पिण्डादिभिः शिखरिणीपर्यन्तैराकीर्णे प्रतिश्रये निर्ग्रन्थानाम् ◁ उपलक्षणत्वाद् निर्ग्रन्थीनां च ▷ न कल्पते वासः। अथ तिष्ठन्ति ततश्चत्वारोऽनुद्घाता मासाः। तत्राप्याज्ञादयो दोषा मन्तव्याः॥ ३४७८॥

चउरो विसेसिया वा, दोण्ह वि वग्गाण ठायमाणाणं।
अहवा चउगुरुगाई, नायव्वा छेयपज्जंता॥ ३४७९॥

अथवा 'द्वयोरपि' निर्ग्रन्थ-निर्ग्रन्थीवर्गयोस्तत्र तिष्ठतोश्चतुर्गुरुकास्तपः-कालविशेषिताः। तद्यथा—भिक्षोश्चतुर्गुरुकं तपसा कालेन च लघु, वृषभस्य कालगुरु, उपाध्यायस्य तपोगुरु, आचार्यस्य तपसा कालेन च गुरुकम्। एवं भिक्षुणीप्रभृतीनामपि मन्तव्यम्। अथवा चतुर्गुरुकमादौ कृत्वा छेदपर्यन्ता चतुर्णामपि यथाक्रमं शोधि[4]र्ज्ञातव्या॥ ३४७९॥

सूत्रम्—

अह पुण एवं जाणेज्जा—नो उक्खि[5]त्ताइं नो विक्खि[6]त्ताइं नो विइकि[7]ण्णाइं नो विप्पकिण्णाइं रासिकडाणि[8] वा पुंजकडाणि वा कुलियाकडाणि वा ◁ भित्ति[9]कडाणि वा ▷ लंछियाणि वा मुद्दियाणि वा ◁ [10]पिहियाणि वा ▷ कप्पइ निग्गंथाण वा निग्गंथीण वा हेमंत-गिम्हासु वत्थए ९॥

१ छुप्पमा° ताटी० त० डे०॥ २-३ ◁ ▷ एतदन्तर्गतः पाठः भा० नास्ति॥ ४ °धिर्मन्तव्या भा०॥ ५-६ त० डे० विनाऽन्यत्र—°क्खित्ताइं नो तामू० ताटी० मो० ले० का०। °क्खित्ताणि वा नो भा०॥ ७ °ण्णाणि वा नो भा०॥ ८ °ण्णाणि वा रा° भा०॥ ९ ◁ ▷ एतन्मध्यगतः पाठः तामू० नास्ति॥ १० ◁ ▷ एतदन्तर्गतः पाठः तामू० एव वर्तते॥

◁ अस्य व्याख्या प्राग्वत् । नवरं यत्र पिण्डादीनि राशीकृतादिरूपाणि तत्र गीतार्थानां कल्पते ऋतुबद्धे वस्तुमिति सूत्रहृदयम् ॥ ▷ अत्र—

"पुंजो उ होइ वट्टो, सो चेव य ईसि आयओ रासी ।" (गा० ३३११)

इत्यादिर्भाष्यगाथाः पिण्डाद्यभिलापेन प्राग्वद् मन्तव्याः यावत् "कासय इच्छा समुप्पन्ना" (गा० ३३४१) इति ॥ कीदृशी पुनरिच्छा समुत्पन्ना ? इत्युच्यते—

अणुभूया पिंडरसा, नवरं मुंजूणिमेसि पिंडाणं ।
काहामो कोउहल्लं, तहेव सेसा वि भणियव्वा ॥ ३४८० ॥

अनुभूतास्तावदन्येषां पिण्डानां रसाः परममीषां पिण्डानां रसान् मुक्त्वा, अतः 'करिष्यामः' पूरयिष्यामः कौतूहलमिति विचिन्त्य प्रसुप्तेषु शेषसाधुषु तानि भोज्यानि भुङ्क्ते । 'शेषाण्यपि' क्षीरादीनि "अणुभूया खीररसा" इत्याद्यभिलापेन तथैव भणितव्यानि यावद् द्वितीयपदे तत्रापि प्रतिश्रये स्थिता अगीतार्थसाधुषु भिक्षाचर्यादिनिर्गतेषु सूरयः सागारिकमित्थं ब्रुवते ॥३४८०॥

तेल्ल-गुड-खंड-मच्छंडियाण महु-पाण-सक्कराईणं ।
दिट्ठ मए सन्निचया, अन्ने देसे कुडुंबीणं ॥ ३४८१ ॥

तैल-गुड-खण्ड-मत्स्यण्डिकानां मधु-पान-शर्करादीनां च सन्निचया मयाऽन्यस्मिन् देशे कुटुम्बिनां गृहेषु दृष्टाः । शेषं सर्वमपि पिण्डाभिलापेन प्राग्वदवसातव्यम् ॥ ३४८१ ॥

सूत्रम्—

अह पुण एवं जाणिज्जा—नो रासिकडाइं जाव नो भित्तिकडाइं कोट्ठाउत्ताणि वा पल्लाउत्ताणि वा मंचाउत्ताणि वा मालाउत्ताणि वा कुंभिउत्ताणि वा करभिउत्ताणि वा ओलित्ताणि वा विलित्ताणि वा लंछियाणि वा मुद्दियाणि वा पिहियाणि वा कप्पइ निग्गंथाण वा निग्गंथीण वा वासावासं वत्थए १० ॥

अस्य व्याख्या प्राग्वत् । नवरं कुम्भी—मुखाकारा कोष्ठिका, करभी—घटसंस्थानसंस्थिता, तयोरागुप्तानि—प्रक्षिप्य रक्षितानि कुम्भ्यागुप्तानि करभ्यागुप्तानि वा ॥ अत्र भाष्यम्—

कुंभी करहीएँ तहा, पल्ले माले तहेव मंचे य ।
ओलित्त पिहिय मुद्दिय, एरिसएँ ण कप्पती वासो ॥ ३४८२ ॥

---

१ ◁ ▷ एतच्चिह्नान्तर्गतः पाठः भा० नास्ति ॥ २ °त्र भाष्यम्—"पुंजो भा० ॥ ३ °दि प्राग्वद् मन्तव्यं याव° भा० ॥ ४ °त्तूणमेसि भा० विना ॥ ५ °हामो कोहल्लं ता भा० ॥ ६ °ममीषां सुस्वादुतराणां पिण्डा° कां० ॥ ७ °डाणि वा जा° भा० ॥ ८ °डाणि वा को° भा० ॥ ९ "कुम्भी उट्टिया, करभी दुक्कणादि" इति चूर्णौ विशेषचूर्णौ च ॥ १० अस्य त० डे० ॥

यत्रोपाश्रये कुम्भ्यां वा करभ्यां वा पल्ये वा माले वा मञ्चे वा चशब्दात् कोष्ठे वा प्रक्षिप्तानि पिण्डप्रभृतीनि भवन्ति, तानि चावलिप्तानि पिहितानि मुद्रितानि वा भवेयुः, ईदृशे न कल्पते वस्तुम् ॥ ३४८२ ॥ तथा चाह—

उडुबद्धम्मि अईते, वासावासे उवट्ठिए संते ।
ठायंतगाण गुरुया, कास अगीतत्थ सुत्तं तु ॥ ३४८३ ॥

ऋतुबद्धे काले व्यतीते वर्षावासे चोपस्थिते ◁ यद्यपि सूत्रेण तत्रोपाश्रये स्थातुमनुज्ञातं तथापि न कल्पते, ▷ यदि तिष्ठन्ति ततश्चतुर्गुरुकाः । शिष्यः पृच्छति—कस्य पुनरेतत् प्रायश्चित्तम्? । सूरिराह—अगीतार्थस्य । सूत्रं पुनर्गीतार्थमधिकृत्य प्रवृत्तम् । शेषं पिण्डाभिलापेन तथैव वक्तव्यम् ॥ ३४८३ ॥

आगमनगृहादिसूत्राणि ११-१२

सूत्रम्—

नो कप्पइ निग्गंथीणं अहे आगमणगिहंसि वा वियडगिहंसि वा वंसीमूलंसि वा रुक्खमूलंसि वा अब्भावगासियंसि वा वत्थए ११ ॥

◁ इह निर्ग्रन्थ-निर्ग्रन्थीनां सामान्यतः सदोषा उपाश्रया उक्ताः, अथ केवलानामेव निर्ग्रन्थीनामभिधीयन्त इत्यनेन सम्बन्धेनायातस्य ▷ अस्य व्याख्या—अधःशब्द इह अवशब्दार्थे । पथिकादीनामागमनेनोपेतं तदर्थं वा गृहमागमनगृहम् । विवृतम्—अनावृतं गृहं विवृतगृहम् । वंसीमूलं नाम—गृहाद् बहिःस्थितमलन्दकादिकम् । वृक्षमूलं तु वृक्षस्य—सहकारादेः मूलम्—अधोभागः । अभ्रावकाशमाकाशमुच्यते । एतेषु प्रतिश्रयेषु निर्ग्रन्थीनां वस्तुं न कल्पते इति सूत्रसङ्क्षेपार्थः ॥ अत्र भाष्यविस्तरः—

आगमणे वियडगिहे, वंसीमूले य रुक्खमब्भासे ।
ठायंतिकाण गुरुगा, तत्थ वि आणादिणो दोसा ॥ ३४८४ ॥

आगमनगृहे विवृतगृहे वंसीमूले वृक्षमूलेऽभ्रावकाशे च तिष्ठन्तीनां निर्ग्रन्थीनां चत्वारो गुरुकाः । तत्राप्याज्ञादयो दोषा मन्तव्याः ॥ ३४८४ ॥ अथवा—

आगमगिहादिएसुं, भिक्खुणिमादीण ठायमाणीणं ।
गुरुगादी जा छेदो, विसेसितं चउगुरू वा सिं ॥ ३४८५ ॥

आगमनगृहादिषु भिक्षुण्यादीनां तिष्ठन्तीनां चतुर्गुरुकमादौ कृत्वा छेदं यावत् प्रायश्चित्तम् । तद्यथा—भिक्षुण्याश्चतुर्गुरुकम्, अभिषेकायाः षड्लघुकम्, गणावच्छेदिन्याः षड्गुरुकम्, प्रवर्तिन्याश्छेदः । यद्वा "सिं" आसां चतसृणामपि तपः-कालविशेषितं चतुर्गुरुकं भवति । तत्र भिक्षुण्यास्तपसा कालेन च लघुकम्, अभिषेकायाः कालेन गुरुकम्, गणावच्छेदिन्यास्तपसा गुरुकम्, प्रवर्तिन्यास्तपसा कालेन च गुरुकम् ॥ ३४८५ ॥ अथागमनगृहं व्याचष्टे—

१-२ ◁ ▷ एतच्चिह्नान्तर्गतः पाठः भा० नास्ति ॥ ३ °ह्व अथश° भा० । °ह्व वाश° त० ॥

आगंतुगारत्थिजणो जहिं तु, संठाति जं चाऽऽगमणम्मि तेसिं ।
तं आगमोगं तु विऊ वदंति, सभा पवा देउलमादियं वा ॥ ३४८६ ॥

आगन्तुकः—पथिकादिरगारस्थजनो यत्रागत्य सन्तिष्ठते, यच्च 'तेषां' पथिकादीनामागमने वर्त्तते, तद् 'आगमौकः' आगमनगृहं 'विद्वांसः' श्रुतधरा वदन्ति । तच्च सभा वा प्रपा वा देवकुलादिकं वा मन्तव्यम् ॥ ३४८६ ॥ तत्र तिष्ठन्तीनां दोषानाह—

आगमणगिहे अज्जा, जणेण परिवारिया अणज्जेण ।
दट्ठुं कुलप्पसूता, संजमकामा विरज्जंति ॥ ३४८७ ॥

आगमनगृहे स्थिता आर्या अनार्येन जनेन परिवारिता दृष्ट्वा कुलप्रसूताः स्त्रियः 'संयमकामाः' प्रव्रज्यां ग्रहीतुमनसो विरज्यन्ते ॥ ३४८७ ॥ कथम्? इत्याह—

उवस्सए एरिसए ठियाणं, ण सीलभारा सगला भवंति ।
को दाणि हंसेण किणेज्ज काकं, एवं नियचंति कुलप्पसूया ॥ ३४८८ ॥

ईदृशे उपाश्रये स्थितानामार्यिकाणां शीलं—ब्रह्मचर्यं तत्प्रधाना भाराः—संयमयोगधुरालक्षणाः 'सकलाः' सम्पूर्णा न भवन्ति, किन्तु खण्डित-विराधिताः; अस्माकं च सुसंवृतगृहमध्यमध्यावसन्तीनां प्रत्यपायाभावाद् निष्कलङ्कं शीलमनुपालयन्तीनां हंसकल्पो गृहवासः, एवंविधे तु तरुणादिप्रत्यपायबहुले प्रतिश्रये तिष्ठन्तीनां या प्रव्रज्या सा बहुदोषमलीमसतया काककल्पा, अतः क इदानीं हंसेन काकं क्रीणीयात्? । एवं विचिन्त्य कुलप्रसूताः स्त्रियः प्रव्रज्याग्रहणाद् निवर्त्तन्ते ॥ ३४८८ ॥ अथात्रैव विशेषदोषानभिधित्सुराह—

काइय पडिलेह सज्झाए, भुंजणे वीयारमेव गेलण्णे ।
साणादी उवगरणे, तरुणाई जे भणिय दोसा ॥ ३४८९ ॥

कायिक्यां प्रत्युपेक्षणायां स्वाध्याये भोजने विचारे ग्लानत्वे च दोषा भवन्ति । श्वानादिना चोपकरणमपह्रियते । तरुणादयश्च दोषा ये प्रथमोद्देशके भणितास्तेऽत्र मन्तव्या इति[1] निर्युक्तिगाथासमासार्थः ॥ ३४८९ ॥ अथ व्यासार्थं प्रतिद्वारं[2] बिभणिषुराह—

मोयस्स वायस्स य सण्णिरोहे, गेलण्ण णीसट्ठमसण्णिरोहे ।
पलोट्टणा घाण ससद्द मत्ते, आतोभया तत्थ भवंति कीवे ॥ ३४९० ॥

यद्यागमनगृहे स्थिताः सागारिकमिति कृत्वा मोकस्य वातस्य वा सन्निरोधं कुर्वन्ति ततो 'ग्लान्यं' ग्लानत्वं भवति । अथ तयोः सन्निरोधं न कुर्वते ततो 'निसृष्टाः' निर्लज्जा भवेयुः । अथ मात्रके कायिकीं व्युत्सृजन्ति ततो मात्रकस्य प्रलोटनायां दुरभिगन्धघ्राणिः समुच्छलति । मात्रके च सशब्दं प्रश्रवणमागच्छति, तं च श्रुत्वा सागारिका उड्डाहं कुर्वन्ति । आत्म-परोभयसमुत्थाश्च तत्र दोषा भवन्ति । तत्रात्मसमुत्थदोषा नाम—सा संयती स्वयं क्षुभ्येत । परसमुत्थस्तु "कीवे" त्ति शब्दक्लीबः संयत्याः कायिकीशब्दं श्रुत्वा क्षुभ्येत । उभयसमुत्थस्तु द्वावपि क्षुभ्येताम् ॥ ३४९० ॥

पेहिंति उड्डाह पवंच तेणा, अपेहणे सोहि तिहोवहिस्सा ।
कीरंतऽकीरंत सुते य दोसा, ण णिंति भिक्खस्स निरुद्धमग्गा ॥ ३४९१ ॥

1 °त्युद्धारगाथामाह भा० ॥ 2 °ति द्वारगा° भा० ॥

यदि संयत्यः सागारिके पश्यति स्वकीयमुपकरणं प्रत्युपेक्षन्ते तत उड्डाहो भवति, प्रपञ्चं वा स सागारिकः कुर्वीत, तथैव स्वकीयं वस्त्रं प्रत्युपेक्षेत इत्यर्थः । स्तेना वा तं सारोपधिं प्रत्युपेक्ष्यमाणं दृष्ट्वा हरेयुः । अथैतद्दोषभयाद् न प्रत्युपेक्षन्ते ततस्त्रिविधोपधेः 'शोधिः' प्रायश्चित्तम् । तद्यथा—जघन्ये पञ्चकम्, मध्यमे मासलघु, उत्कृष्टे चतुर्लघु । 'श्रुते' स्वाध्याये क्रियमाणे सागारिका आलापकान् आगमय्य तथैव उद्घट्टयेयुः । अथ स्वाध्यायो न क्रियते ततः सूत्रार्थनाशादयो दोषाः । तथा सागारिकैर्निष्क्रमण-प्रवेशस्थानोपविष्टैर्निरुद्धमार्गाः सत्यो न भैक्षाय 'निर्गच्छन्ति' निर्गन्तुं शक्नुवन्तीति भावः ॥ ३४९१ ॥

दुक्खं च भुंजंति सति ट्ठितेसु, तक्किंति देंते य अदेंति दोसा ।
भुंजंति गुत्ता अधिकारिया उ, कुलुग्गया किं पुण जा अतोया ॥ ३४९२ ॥

सागारिकेषु तत्र 'सदा' नित्यमेव स्थितेषु संयत्यो दुःखं भुञ्जते । अथ तेषां मध्यात् कश्चिद् द्रमकप्रायः 'तर्कयति' आहारयाच्ञां करोति ततो यदि दीयते तदा असंयतपोषणादधिकरणम्; अथ न दीयते ततोऽसौ प्रद्वेषं गच्छेत्, प्रद्विष्टश्च प्रान्तापनम् उड्डाहम् अभ्याख्यानमदानं वा कुर्यात्; एवमुभयथाऽपि दोषाः । किञ्च कुलोद्गताः स्त्रियः 'गुप्ताः' एकान्ते स्थिता अधिकारिण्यश्च भुञ्जते, किं पुनर्याः 'अतोयाः' शीतोदकविरहिताः संयत्यः काञ्जिकेनाचमनकारिण्य इत्यर्थः ? ताभिः सुतरामेकान्ते भूत्वा भोक्तव्यमिति ॥ ३४९२ ॥

वीयारभोमे बहि दोसजालं, णिसट्ठ-बीभच्छकया य अंतो ।
कीरंत किच्चे य गिलाण दोसा, कालादिवत्ती य तहोसहस्स ॥ ३४९३ ॥

यदि सागारिकमिति मत्वा विचारभूमौ बहिर्गच्छन्ति ततः 'दोषजालं' मासकल्पप्रकृताभिहितं दूषणनिकुरम्बं ढौकते । अथैतद्दोषभयादन्तः संज्ञां व्युत्सृजेयुः ततः सागारिकालोके व्युत्सृजन्त्यो निसृष्टाः—निर्लज्जा बीभत्साश्च गण्यन्ते, तत्कृताश्चोड्डाहादयो दोषाः । ग्लानायाश्च संयत्याः 'कृत्ये' अकल्प्यपथ्यौषधप्रदानादौ क्रियमाणे सागारिका वदेयुः—एतदमूषामकल्पनीयं परमेतदपि प्रतिसेवन्ते, नूनं सर्वमप्यलीकममूषामित्यादयो दोषाः । अथ सागारिकमिति मत्वा न क्रियते तत औषधस्य कालातिपत्तिः स्यात्, कालातिक्रमेण चौषधे दीयमाने ग्लाना परितापमश्नुयात् ॥ ३४९३ ॥

हरंति भाणाइ सुणादिया य, सयंति भीया व वसंति णिच्चं ।
णिच्चाउले तत्थ णिरुद्धचारे, पेगग्गया होति कओ सि झाओ ॥ ३४९४ ॥

तत्रागमनगृहे शुनकादयः प्रविश्य भाजनादिकं हरन्ति । ततः 'नित्यम्' अहोरात्रमपि तत्र श्वानादिभयभीताः शेरते वा वसन्ति वा । 'नित्याकुले च' सदैव सागारिकैराकीर्णेऽत एव 'निरुद्धचारे' गमा-ऽऽगमरहिते तत्रैकाग्रता न भवति, कुतः स्वाध्यायः "सिं" अमूषां भविष्यति ? ॥ ३४९४ ॥

तरुणा-वेसित्थि-विवाह-रायमादीसु होति सतिकरणं ।

१ °क्खं ति भुं° तामा° भा° विना ॥ २ °लातिपत्ती ताभा° ॥ ३ °चारे नैकाग्रता भवति । कुतः पुनः स्वाध्यायः "से" तस्य भविष्यति ? इति ॥ भा° ॥

इच्छमणिच्छे तरुणा, तेणा ताओ व उवहिं वा ॥ ३४९५ ॥

तत्रागमनगृहे बहवस्तरुणा वेश्यास्त्रियो वा कामुकवृन्दपरिवृताः, विवाहो वा महता विच्छर्देन विधीयमानः, राजादयो वा निर्गच्छन्तः प्रविशन्तो विलोक्यन्ते ततः स्मृतिकरण-कौतुके भुक्ता-ऽभुक्तानां जायेते । तथा यदि तरुणान् अवभाषमाणान् इच्छति ततो व्रतविराधना, अथ नेच्छति ततस्ते उड्डाहं कुर्युः । स्तेना वा ताः संयतीरपहरेयुः 'उपधिं वा' वस्त्रादिकं वा हरेयुः ॥ ३४९५ ॥ तदेवं व्याख्याता "काइय पडिलेह" इत्यादिका (३४८९) निर्युक्तिगाथा । अथागमनगृह एव दोषान्तराण्याह—

ओभावणा कुलघरे, ठाणं वेसित्थि-खंडरक्खाणं ।
उद्धंसणा पवयणे, चरित्तभासुंडणा सज्जो ॥ ३४९६ ॥

धूर्तैः परिवारितासु तासु कुलगृहस्यापभ्राजना स्यात्, अन्यच्च तद् आगमनगृहं वेश्यास्त्रीणां 'खण्डरक्षाणां च' हिण्डिकानां स्थानं वर्त्तते, तत्र स्थितानाम् 'उद्धर्षणा' प्रवचनविषया हीला चारित्रस्य च भ्रंशना 'सद्यः' शीघ्रं भवति । तथा तरुणादीन् दृष्ट्वा कस्याश्चिद् दश कामवेगा भवेयुः ॥ ३४९६ ॥ ते च सप्रायश्चित्ता अमी—

चिंताइ दट्ठुमिच्छइ, दीहं णीससति तह जरे डाहे ।
भत्तारोयग मुच्छा, उम्मत्तो ण याणती मरणं ॥ ३४९७ ॥
मासो लहुओ गुरुओ, चउरो लहुगा य होंति गुरुगा य ।
छम्मासा लहु-गुरुगा, छेदो मूलं तह दुगं च ॥ ३४९८ ॥

द्वे अपि प्राग् व्याख्याते (गा० २२५८–६२) ॥ ३४९७ ॥ ३४९८ ॥ ◁ उक्ता आगमनगृहे दोषाः, अथ विवृतगृह-वंशीमूलयोर्दोषानाह— ▷

एए चेव य दोसा, सविसेसतरा हवंति विगडगिहे ।
वंसीमूलट्ठाणे, पडिबद्धे जे भणिय दोसा ॥ ३४९९ ॥

'एत एव' आगमनगृहोक्ता दोषाः सविशेषतरा विवृतगृहे तिष्ठन्तीनां भवन्ति । वंसीमूलस्थाने तु ते दोषा द्रष्टव्याः ये द्रव्यतो भावतश्च प्रतिबद्धे प्रतिश्रयेऽप्कायप्रयोजनादय आत्म-परोभयसमुत्थाश्च दोषाः प्रथमोद्देशके भणिताः ॥३४९९॥ अथैनामेव गाथां व्याख्यानयति—

अवाउडं जं तु चउदिसिं पि, तीसुं दुसुं वा वि तहेकतो वा ।
अहे भवे तं वियडं गिहं तु, उड्ढं अमालं च अछन्नगं वा ॥ ३५०० ॥

विवृतगृहं द्विधा—अधोविवृतम् ऊर्द्धविवृतं च । यत् पार्श्वतश्चतसृषु तिसृषु वा दिक्षु द्वयोर्वा दिशोरेकस्यां वा दिशि 'अपावृतं' कुड्यरहितं परमुपरि च्छन्नं तदधोविवृतगृहं भवेत् । यत् पुनः 'अमालं' मालरहितम् अच्छन्नं वा छादरहितं परं पार्श्वतः कुड्ययुक्तं तदूर्द्धविवृतं भवति ॥३५००॥

---

१ °कम् ॥ ३४९५॥ किञ्च—ओभा° भा० ॥ २ च' आरक्षिणां स्था° भा० ॥
३ ◁ ▷ नास्त्येतदन्तर्गतमवतरणं भा० कां० ॥ ४ तत्र विवृतगृहं व्याख्या° भा० ॥
५ पि, दिसामओ तिन्नि दुवे त्थ एकं । अहे ताभा० ॥ ६ °छत्तगं ताभा० ॥
७ वा' पार्श्वतः कुड्ययुक्तम् उपर्यनाच्छादितमित्यर्थः तदू° भा० ॥

अजंतिया तेण-सुणा उवेंति, गोणादि णिस्संकमभिद्दवंति ।
तेणादिया तत्थ चिलीय दोसा, कडादिकम्मं तु सजीवघातं ॥ ३५०१ ॥

'तत्र' विवृतगृहे 'अयन्त्रिताः' कुड्याद्यभावादनिरुद्धप्रचाराः स्तेन-शुनका उपायान्ति, ततश्चोपकरणहरणादयो दोषाः । गवादयश्च शृङ्गाद्यभिघातेन निःशङ्कमभिद्रवन्ति । अथ तत्र पार्श्वतश्चिलिमिलिका दीयते ततः "चिलीए" त्ति "सूचनात् सूत्रम्" इति कृत्वा चिलिमिलिकायाः स्तेनादयो दोषाः, ते तामपहृत्य गच्छेयुरिति भावः । "कडाइ" त्ति अथ कटं किलिश्चं वा कारयित्वा तत्र स्थापयन्ति तत आधाकर्मदोषनिष्पन्नं प्रायश्चित्तं 'सजीवघातम्' इति कटादौ निष्पाद्यमाने येषां जीवानामुपघातो भवति तन्निष्पन्नं पृथक् प्रायश्चित्तम् ॥ ३५०१ ॥

अथ वंशीमूलं व्याचष्टे—

जाओ(जो आ)वणे वी य वहिं घरस्स, अलिंदओ वा अवसारिगा वा ।
गेहस्स पासे पुर पिट्ठओ वा, तं वंसिमूलं कुसला वदंति ॥ ३५०२ ॥

यो गृहाद् वहिर्द्वाराग्रवर्तिस्थण्डिकारूप अलिन्दकः, या वा 'अपसारिका' पटालिका, कुत्र? इत्याह—गेहस्य पार्श्वे वा पुरतो वा पृष्ठतो वा तद् वंशीमूलं नाम गृहं 'कुशलाः' तीर्थकरादयो वदन्ति । अत्र तिष्ठन्तीनां प्रतिवद्धसूत्रोक्ता दोषाः ॥ ३५०२ ॥

अथ वृक्षमूला-ऽभ्रावकाशयोर्दोषानाह—

अट्ठिं व दारुगादी, सउणगपरिहार पुप्फ-फलमादी ।
एवं तु रुक्खमूले, अब्भावासम्मि सिण्हाई ॥ ३५०३ ॥

अस्थि वा दारुकं वा आदिशब्दाद् लेष्टुकादिकं वा वातेन चालितं सत् प्रपतेत्, शकुनाः—पक्षिणस्तेषां सम्बन्धी परिहारः—पुरीषमुपरि निपतेत्, पुष्पाणि वा फलानि वा आदिशब्दाद् पत्राणि वा पतेयुः, एषु यथायोगमात्म-संयमविराधना मन्तव्या । एवं वृक्षमूले ◁ वृक्षस्याधोवर्तिनि वा गृहे ▷ तिष्ठन्तीनां दोषाः । अभ्रावकाशे तु सिण्हा—अवश्यायो भवेत्, ◁ आदिशब्दात् ▷ सचित्तं रजः प्रपतेदित्यादिपरिग्रहः । अवश्यायेनार्द्रीभूतानां विसूचिकादिभिरात्मविराधना मन्तव्या । यत एते दोषा अतो न आगमनगृहादिषु स्थातव्यम् । भवेत् कारणं येन तत्रापि स्थीयते ॥ ३५०३ ॥ किम्? इत्याह—

अद्धाणनिग्गयादी, तिक्खुत्तो मग्गिऊण असतीये ।
वाडगआगमणगिहे, इयरम्मि य णिग्गहसमत्थे ॥ ३५०४ ॥

अध्वनिर्गतादयस्त्रिकृत्वो निर्दोषां वसतिं मार्गयित्वा यदि न प्राप्नुवन्ति ततो वाटकस्य मध्यवर्ति यद् आगमनगृहं—देवकुलादिकं तत्र वसन्ति । कथम्? इत्याह—इतरः—शय्यातरः स यदि निग्रहसमर्थः—जितेन्द्रियः प्रत्यनीकनिवारणक्षमश्च भवति ततस्तत्र वस्तव्यम्, नान्यथा ॥ ३५०४ ॥ अथेदमेव स्फुटतरमाह—

जं देउलादी उ णिवेसणस्सा, मज्झम्मि गुत्तं सुपुरोहडं च ।

१ °वर्तिन्याश्चलुम्पिकायाः पर्यन्ते अलि° भा० ॥ २-३ ◁ ▷ एतदन्तर्गतः पाठः भा० नास्ति ॥ ४ वागड आग° कां० विशेषचूर्णौ च ॥ ५ वाकटस्य कां० ॥ ६ °त्तं च पु° ताभा० ॥

अदुट्ठगम्मं ण य दुट्ठमज्झे, अदूरगेहं तहियं वसंति ॥ ३५०५ ॥

'निवेशनस्य' वाटकस्य मध्ये यद् देवकुलादि 'गुप्तं' वृत्या फलिहकेन वा आवृतम्, 'सुपुरोहडं' रमणीयसंयतीप्रायोग्यविचारभूमिकम्, अदुष्टानां–शिष्टजनानां गम्यम्–आश्रयः, न च दुष्टजनमध्ये तद् वर्त्तते, 'अदूरगेहं' प्रत्यासन्नप्रातिवेश्मिकगृहं तत्र प्रथमतो वसन्ति ॥३५०५॥

जुवाणगा जे सविगारगा य, पुत्तादओ तुज्झ इहं वसंति ।

मा ते वि अम्हं इह संवयंतु, इच्छंत सत्ते य वसंति तत्थ ॥ ३५०६ ॥

तत्र यः सागारिकस्तं ब्रुवते—ये युवानः सविकाराः पुत्रादयस्त्वत्सम्बन्धिनः 'इह' अस्मिन् गृहे वसन्ति मा तेऽप्यस्माकं प्रतिश्रये सम्प्रति 'संव्रजन्तु' समायान्तु । एवमुक्ते यद्यसौ 'इच्छति' प्रतिशृणोति, यदि च स्वयं 'शक्तः' तन्निवारणक्षमः ततस्तत्र वसन्ति ॥ ३५०६ ॥

भोइयकुले व गुत्ते, दुज्जणवज्जे वसंति उ पउत्थे ।

महतरगादिसुगुत्ते, वंसीमूलम्मि ठायंति ॥ ३५०७ ॥

अथेदृशमागमनगृहं न प्राप्यते ततो भोजिकस्य–ग्रामस्वामिनः कुले–गृहे 'गुप्ते' वृत्या फलिहकेन वा सुसंवृते 'दुर्जनवर्जे' दुःशीलजनप्रवेशरहिते यदलिन्दकादि तत्र वसन्ति । स च भोजिको यदि प्रोषितस्तदा महत्तरकादिभिः–प्रधानपुरुषैस्तद् गृहं यदि सुगुप्तं–सुरक्षितं भवति तत एवंविधे वंशीमूलगृहे तिष्ठन्ति ॥ ३५०७ ॥

तस्सऽसइ उड्ढवियडे, वसंति कडगादि छोढुणं उवरिं ।

तस्सऽसति पासवियडे, कडगादी पंतवत्थेहिं ॥ ३५०८ ॥

'तस्य' यथोक्तगुणोपेतस्य वंशीमूलगृहस्याभावे ऊर्ध्वविवृतगृहे उपरि कटादिकं प्रक्षिप्य तिष्ठन्ति, आदिशब्दाद् वस्त्रचिलिमिलिकया वाऽऽच्छादनं कुर्वन्ति । तस्याभावे पार्श्वविवृतेऽपि तिष्ठन्ति, अधोविवृते इत्यर्थः । तत्र च कट-किलिञ्चादिभिश्चिलिमिलिकां कृत्वा पार्श्वतः प्रदद्यात् । अथ कटादयो न प्राप्यन्ते ततः 'प्रान्तवस्त्रैः' परिजीर्णचीवरैः पार्श्वानि च्छादयितव्यानि ॥३५०८॥

विहं पवन्ना घणरुक्खहेट्ठे, वसंति उस्सा-ऽवणिरक्खणट्ठा ।

तस्साऽसती अब्भगवासिए वि, सुवंति चिट्ठंति व उण्णिछन्ना ॥ ३५०९ ॥

अथ 'विहं' अध्वानं प्रपन्नास्ताः संयत्यस्तत्र चाधोविवृतमपि गृहं न प्राप्यते ततो घनः–बहलो निश्छिद्रो यो वृक्षः–वटादिस्तस्याधस्ताद् अवश्यायस्य–अन्तरिक्षसूक्ष्माप्कायस्य अवनेश्च सचित्तपृथिवीकायस्य रक्षणार्थं वसन्ति । तस्याप्यभावे 'अभ्रावकाशकेऽपि' आकाशे और्णिककल्पच्छन्नाः स्वपन्ति वा तिष्ठन्ति वा ॥ ३५०९ ॥

सूत्रम्—

कप्पइ निग्गंथाणं अहे आगमणगिहंसि वा वियडगिहंसि वा वंसीमूलंसि वा रुक्खमूलंसि वा अब्भावगासंसि वा वत्थए १२ ॥

---

१ वाकटस्य कां० ॥ २ संपयं० ताभा० विशेषचूर्णौ च ॥

अस्य व्याख्या प्राग्वत् ॥ अथ भाष्यम्—

एसेव गमो नियमा, निग्गंथाणं पि णवरि चउलहुगा ।
णवरिं पुण णाणत्तं, अब्भावासम्मि वतिगादी ॥ ३५१० ॥

'एष एव' निर्ग्रन्थीसूत्रोक्तो गमः आगमनगृहादिविषयो नियमाद् निर्ग्रन्थानामपि भवति, नवरं प्रायश्चित्तं चतुर्लघुकाः, शेषं तु सर्वमपि दोषजालं तथैव वक्तव्यम् । नवरं पुनरत्र द्वितीयपदे तिष्ठतां नानात्वम् । किम् ? इत्याह—व्रजिका—गोकुलं तस्यां ग्लानार्थं गताः सन्त आदिशब्दादध्वनि वा वर्त्तमाना अभ्रावकाशे वसेयुः । उत्सर्गतस्तु निर्ग्रन्थानामप्यागमनगृहादिषु स्थातुं न कल्पते ॥ ३५१० ॥ आह सूत्रेणानुज्ञातमवस्थानमतस्तेन सह विरोधः प्राप्नोति ? सूरिराह—

सुत्तनिवाओ पोराण आगमे भोइए व रक्खंते ।
आराम अहेविगडे, वंसीमूले व णिद्दोसे ॥ ३५११ ॥

पुराणं—चिरन्तनं यदागमनगृहं तत्र सागारिकः सम्प्रति कोऽपि नागच्छति, यद्वा यत्रागमनगृहे स्थितानां भोजिकः—ग्रामस्वामी जनमुपागच्छन्तं रक्षति, ईदृशे 'सूत्रनिपातः' सूत्रावतारो मन्तव्यः । तथा य आरामो नवमालिकागुल्मादिभिर्गुप्तस्तत्राधोविवृते सूत्रमवतरति । वंशीमूलमपि यद् निर्दोषं तत्र सूत्रावतारः ॥ ३५११ ॥ अथैनामेव निर्युक्तिगाथां भाष्यकारः स्पष्टयति—

अभुज्जमाणी उ सभा पवा वा, गामेगपासम्मि ण याऽणुपंथे ।
पभू व वारेति जणं उवेंतं, ण कुप्पती सो य तहिं तु ठंति ॥ ३५१२ ॥

सभा वा प्रपा वा या अपरिभुज्यमाना ग्रामस्यैकपार्श्वे भवति, 'न च' नैव 'अनुपथे' मार्गाभ्यर्णे यद्वा भुज्यमानायामपि यत्र स्थितानां 'प्रभुः' ग्रामस्वामी सम्यग्दृष्टिर्भद्रको वा जनमुपयान्तं निवारयति, 'स च' जनो वार्यमाणः साधूनां ग्रामस्वामिनो वा न कुप्यति 'तत्र' ईदृशे आगमनगृहेऽपि तिष्ठन्ति ॥ ३५१२ ॥

गुम्मेहि आरामघरम्मि गुत्ते, वईय तुंगाय व एगदारे ।
अहे अगुत्ते छइयम्मि ठंती, ण जत्थ लोगो बहु सण्णिलेति ॥ ३५१३ ॥

'गुल्मैः' नवमालिका—कोरिण्टकादिभिर्गुप्ते, वृत्या वा 'तुङ्गया' उच्चैस्तरया परिक्षिप्ते, एकद्वारे आरामगृहे अधोऽगुप्तेऽप्युपरि 'छादिते' स्थगिते तिष्ठन्ति, परं यत्र 'बहुः' भूयान् लोको न 'सन्निलीयते' न समायाति ॥ ३५१३ ॥

जं वंसिमूलऽण्णमुहं च तेणं, [1]पिहद्दुवारं ण तओ उ छिंडी ।
सुणेंति सद्दं न परोप्परस्स, न काइयं णेव य दिट्ठिवातो ॥ ३५१४ ॥

यद् 'वंशीमूलम्' अलिन्दकादि 'तेन' मूलगृहेण सहान्यतोमुखं पृथग्द्वारं च, अत एव 'ततः' तदभिमुखा छिण्डिका न भवति, यत्र च परस्परं संयता अविरतिकाश्च शब्दं न शृण्वन्ति, न चैकत्र कायिकीं कुर्वते, नैव च परस्परं दृष्टिपातः, केवलं मूलगृहेण सह द्रव्यतः प्रतिबद्धम्, न चाप्काययोजनादयो दोषाः, एवंविधे कल्पते वस्तुम् ॥ ३५१४ ॥

असई य रुक्खमूले, जे दोसा तेहिं वज्जिए ठंति ।

१ पिहं तु दारं न ततो य छिंडी ताभा० ॥

अद्धाणमब्भवासे, मेलण्णागाढ वइगादी ॥ २५१५ ॥

एतेषामागमनगृहादीनामभावे ये पूर्वमस्थि-दारुकादयो दोषा उक्तास्तैर्वर्जिते वृक्षमूले तिष्ठन्ति । तथा अध्वानं प्रतिपन्ना अपरप्रतिश्रयाभावे आगाढे वा ग्लानत्वे व्रजिकादौ सम्प्राप्ता अभ्रावकाशे वसन्ति ॥ २५१५ ॥ अथ वृक्षमूले तिष्ठतां विशेषमुपदर्शयति—

कडं कुणंतेऽसति मंडवस्सा, कडाऽसती पोत्तिमत्तेणगम्मि ।
सद्दोवओगो धणुतासणा य, सोट्टादि पाडिंति य पुव्वलग्गे ॥ २५१६ ॥

यत्र वृक्षमूलेऽधस्ताद् मण्डपो भवति तत्र प्रथमतः स्थातव्यम् । तदभावे कटं कुर्वन्ति, कटचिलिमिलिकां ददतीति भावः । अथ कटो न प्राप्यते ततः पोतं-वस्त्रं तैश्चिलिमिलिकाः कुर्वन्ति यदि 'अस्तेनकं' स्तेनभयं न स्यात् । अथ स्तेनभयं तत्र वर्त्तते सागारिका वा ब्रुवते 'श्रमणकाः पटमण्डपं कुर्वन्ति' ततः शब्दः कर्त्तव्यः, पक्षिणां 'छिछिका' इत्यादिना शब्देन निवारणं कार्यमिति भावः । उपयोगो वा दातव्यः । धनुषा वा पाषाणैर्वा पक्षिणां त्रासनां कुर्वन्ति, भयमुपजनयन्तीत्यर्थः । सोट्टा नाम—शुष्ककाष्ठानि तानि ◁ आदिशब्दाद् लेष्टुकादीनि च ▷ पूर्वलग्नानि पातयन्ति । एषा वृक्षमूले तिष्ठतां यतना भणिता । अथाभ्रावकाशे तिष्ठतां प्रतिपाद्यते—आगाढे ग्लानत्वे दुग्धादिना प्रयोजनं भवेत् तत्राभ्रावकाशे वसनं सम्भवेत् ॥ २५१६ ॥

कथम्? इत्याह—

विसोहिकोडिं हवइत्तु गामे, चिरं च कज्जं ति वयंति घोसं ।
अब्भासगामाऽसति तत्थ गंतुं, पडालि-रुक्खाऽसतिए अछण्णे ॥ २५१७ ॥

यदा स्वग्रामे शुद्धं दुग्धादि न प्राप्यते तदा स्वग्राम एव ये विशोधिकोटिदोषास्तान् पञ्चकादिप्रायश्चित्तक्रमेण हापयित्वा दुग्धादिकं गृह्णन्ति । अथ तथापि न लभ्यते 'चिरं चा' प्रभूतदिवसान् तेन ग्लानस्य कार्यमिति कृत्वा 'घोषं' गोकुलं व्रजन्ति । कथम्? इत्याह—'अभ्यासे' गोकुलप्रत्यासन्ने ग्रामे स्थित्वा गोकुलाद् दुग्धादिकमानेतव्यम् । अथ नास्ति प्रत्यासन्नग्रामस्ततः 'तत्र' व्रजिकायां गत्वा पटालिकायां तिष्ठन्ति । तस्या अभावे वृक्षमूले । तस्याप्यभावेऽच्छन्नेऽभ्रावकाशेऽपि तिष्ठन्ति ॥ २५१७ ॥

॥ उपाश्रयप्रकृतं समाप्तम् ॥

---

१ सोढादि भा० । "सोट्टा सुक्ककट्ठा" इति विशेषचूर्णौ ॥
२ °स्त्रं तन्मयी चिलिमिलिका दातव्या यदि भा० ॥
३ °योगं वा प्रयच्छन्ति । धनु° भा० ॥
४ सोढा नाम भा० ॥
५ ◁ ▷ एतच्चिह्नान्तर्गतः पाठः भा० नास्ति ॥

सागारिकपारिहारिकप्रकृतम्

सूत्रम्—

एगे सागारिए पारिहारिए, दो तिन्नि चत्तारि पंच सागारिया पारिहारिया, एगं तत्थ कप्पागं ठवइत्ता अवसेसे निव्विसेज्जा १३ ॥

अथास्य सूत्रस्य कः सम्बन्धः ? इत्याह—

जहुत्तदोसेहिं विवज्जिया जे, उवस्सगा तेसु जती वसंता ।
एगं अणेगे व अणुण्णवित्ता, वसंति सामिं अह सुत्तजोगो ॥ ३५१८ ॥

यथोक्तैः—बीज-विकटादिभिरावकाशतापर्यन्तैर्दोषैर्विवर्जिताः ये उपाश्रयास्तेषु यतयो वसन्त एकं वा अनेकान् वा गृहस्वामिनोऽनुज्ञाप्य वसन्तीत्यनेन सूत्रेण प्रतिपाद्यते । 'अथ' अयं पूर्वसूत्रैः सहास्य सूत्रस्य योगः—सम्बन्धः ॥ ३५१८ ॥

अनेन सम्बन्धेनायातस्यास्य व्याख्या—एकः 'सागारिकः' वसतिस्वामी परिहारं—परित्याग-मर्हतीति व्युत्पत्त्या 'पारिहारिकः' भिक्षाग्रहणे परिहर्त्तव्य इत्यर्थः । यथा चैकः सागारिकः पारिहारिकः तथा द्वौ त्रयश्चत्वारः पञ्च सागारिकाः पारिहारिकाः, न तेषां बहूनामपि गृहेषु प्रवेष्टव्यमिति भावः । अथ सूत्रेणैव सूत्रमपवदति—"एगं तत्थ कप्पागं" इत्यादि । बहुज-नसाधारणे देवकुलादौ स्थिताः 'तत्र' तेषु बहुषु सागारिकेषु मध्ये येन सागारिकतया स्थापि-तेन शेषगृहेषु प्रवेष्टुं कल्पते तमेकं कल्पकं स्थापयित्वा शेषेषु सागारिककुलेषु 'निर्विशेयुः' प्रविशेयुरिति सूत्रसङ्क्षेपार्थः ॥

विस्तरार्थं भाष्यकृद् विभणिषुराह—

सागारिउ त्ति को पुण, काहे वा कतिविहो व से पिंडो ।
असिज्जायरो व काहे, परिहरियव्वो व सो कस्सा ॥ ३५१९ ॥
दोसा वा के तस्सा, कारणजाए व कप्पती कम्मि ।
जयणाए वा काए, एगमणेगेसु घेत्तव्वो ॥ ३५२० ॥

सागारिक इति पदमेकार्थिकनामभिः प्ररूपणीयम् । कः पुनः सागारिको भवति ? इति चिन्तनीयम् । कदा वा स शय्यातरो भवति ? । कतिविधो वा "से" तस्य पिण्डः ? । अश-य्यातरो वा कदा भवति ? । कस्य वा संयतस्य सम्बन्धी 'सः' सागारिकः परिहर्त्तव्यः ? । के वा 'तस्य' सागारिकपिण्डस्य ग्रहणे दोषाः ? । कस्मिन् वा कारणजातेऽसौ कल्पते ? । कया वा यत-

---

१ °दि । 'तत्र' तेषु बहुषु सागारिकेष्वेकं कल्पकं स्थापयित्वा अवशेषाणि सागारिक-कुलानि 'निर्विशेत्' उपभुञ्जीत । किमुक्तं भवति ?—ग्लानादिकारणे येन सागा° भा० ॥
२ °षु सर्वेष्वपि कुलेषु प्रविशेदिति सूत्र स° भा० ॥

नया स पिण्ड एकस्मिन् वा सागारिके 'अनेकेषु वा' द्व्यादिषु सागारिकेषु ग्रहीतव्यः [1]इति द्वारगाथाद्वयसमासार्थः ॥ ३५१९ ॥ ३५२० ॥ अथ व्यासार्थं प्रतिद्वारमभिधित्सुराह—

सागारियस्स णामा, एगट्ठा णाणवंजणा पंच ।
सागारिय सेज्जायर, दाता य तरे धरे चेव ॥ ३५२१ ॥

सागारिकस्य नामानि शक्रेन्द्र-पुरन्दरादिवदेकार्थानि 'नानाव्यञ्जनानि' पृथगक्षराणि पञ्च भवन्ति । तद्यथा—सागारिकः १ शय्याकरः २ शय्यादाता ३ शय्यातरः ४ शय्याधरः ५ चेति ॥ ३५२१ ॥ अथैतेषामेव व्याख्यानमाह—

अगमकरणादगारं, तस्सहजोगेण होइ सागारी ।
सेज्जाकरणे सेज्जाकरो उ दाता तु तद्दाणा ॥ ३५२२ ॥
गोवाइऊण वसहिं, तत्थ वि ते यावि रक्खिउं तरइ ।
तद्दाणेण भवोघं, च तरति सेज्जातरो तम्हा ॥ ३५२३ ॥
जम्हा धारइ सिज्जं, पडमाणिं छज्ज-लेपमाईहिं ।
जं वा तीऍ धरेती, नरगा आयं धरो तम्हा ॥ ३५२४ ॥

न गच्छन्तीत्यगमाः—वृक्षास्तैः कृतमगारम्, पृषोदरादित्वादिष्टरूपनिष्पत्तिः, तेन—अगारेण सह यस्य योगो विद्यते स सागारिकः, सर्वधनादेराकृतिगणत्वाद् मत्वर्थीय इकप्रत्ययः । यतश्चासौ शय्यां—प्रतिश्रयं करोति अतः शय्याकरः । तस्याः—शय्याया दानाच्च शय्यादाता भण्यते । यतश्चासौ वसतिं 'गोपायितुं' संरक्षितुं 'तरति' शक्नोति ततः शय्यातरः; यद्वा 'तत्र' तस्यां—शय्यायां स्थितान् साधून् स्तेनादिप्रत्यपायेभ्यो रक्षितुं तरति ततोऽसौ शय्यातरः; अथवा तस्याः—शय्याया दानेन 'भवौघं' संसारप्रवाहं तरति अतः शय्यातर उच्यते । यस्माच्च शय्यां पतन्तीं छादन-लेपनाभ्याम् आदिशब्दात् स्थूणादानादिभिश्च धारयति अतः शय्याधरः; यद्वा तया—शय्यया साधूनां वितीर्णया नरकादात्मानं धारयतीति शय्याधरः ॥ ३५२२ ॥ ३५२३ ॥ ३५२४ ॥ गतं सागारिकद्वारम् । अथ 'कः पुनः सागारिको भवति ?' इति प्रश्नस्य निर्वचनमाह—

सेज्जायरो पभू वा, पभुसंदिट्ठो व होइ कायव्वो ।
एगमणेगे व पभू, पभुसंदिट्ठे वि एमेव ॥ ३५२५ ॥

शय्यातरः प्रभुर्वा प्रभुसन्दिष्टो वा कर्त्तव्यो भवति । तत्र प्रभुः—उपाश्रयस्वामी । प्रभुसन्दिष्टस्तु तेनैव प्रभुणा यत् कृतप्रमाणतया निर्दिष्टः । यः प्रभुः स एको वा स्यादनेको वा, प्रभुसन्दिष्टोऽपि 'एवमेव' एकोऽनेको वा भवति ॥ ३५२५ ॥ अमुमेवार्थं विशेषत आह—

सागारिय संदिट्ठे, एगमणेगे चउक्कभयणा तु ।
एगमणेगा वज्जा, णेगेसु उ वज्जए एक्कं ॥ ३५२६ ॥

सागारिके सन्दिष्टे च एकानेकपदनिष्पन्ना चतुष्कभजना कर्त्तव्या । सा चेयम्—एकः प्रभुरेकं सन्दिशति एष प्रथमो भङ्गः १ एकः प्रभुरनेकान् सन्दिशति इति द्वितीयः २ अनेके प्रभव एकं सन्दिशन्ति इति तृतीयः ३ अनेके प्रभवोऽनेकान् सन्दिशन्ति इति चतुर्थः ४ ।

---

१ उ डावते पणं ताभा० ॥

अत्र चैको वा अनेके वा शय्यातरा वर्ज्याः । अपवादपदे पुनरनेकेषु शय्यातरेष्वेकं सागारिकं स्थापयित्वा वर्जयेत्, शेषेषु तु प्रविशेत् । एतदुपरिष्टाद् व्यक्तीकरिष्यते ॥ ३५२६ ॥

अथ 'कदा सागारिको भवति ?' इति प्रश्नस्य प्रतिवचनमाह—

अणुणविय उग्गहंगण, पायोग्गाणुण्ण अतिगते ठविते ।
सज्झाय भिक्ख भुत्ते, णिक्खित्ताऽऽवासए एको ॥ ३५२७ ॥
पढमे बितिए ततिए, चउत्थ जामे व होज्ज वाघातो ।
निव्वाघाए भयणा, सो वा इतरो व उभयं वा ॥ ३५२८ ॥

अत्र नैगमनयाश्रिता बहव आदेशाः । तत्रैक आचार्यदेशीयो ब्रूते—क्षेत्रे प्रत्युपेक्षिते सति यदा प्रतिश्रयोऽनुज्ञापितस्तदा सागारिको भवति १ । अपरो भणति—यदा सागारिकस्यावग्रहं प्रविष्टाः २ । अन्यो ब्रूते—यदा तस्य गृहस्याङ्गणं प्रविष्टाः ३ । अपरः प्राह—यदा तृण-डगलादिकं प्रायोग्यमनुज्ञापितम् ४ । अन्यो भणति—यदा वसतिम् 'अतिगताः' प्रविष्टाः ५ । अपरो ब्रूते—दण्डकाद्युपकरणे स्थापिते दानश्राद्धादिकुलानां वा स्थापने स्थापिते ६ । तदपरः प्राह—यदा स्वाध्यायः कर्तुमारब्धः ७ । अन्यो भणति—यदा गुरूणां पार्श्वे उपयोगं कृत्वा भिक्षां पर्यटितुं लग्नाः ८ । अपरो ब्रूते—यदा भोक्तुमारब्धाः ९ । अन्यो भणति—भाजनेषु निक्षिप्तेषु १० । एको ब्रूते—यदा दैवसिकमावश्यकं कृतम् ११ ॥ ३५२७ ॥

अपरो भणति—रात्रौ प्रथमे यामे गते सति शय्यातरो भवति १२ । तदपरः—द्वितीययामे गते १३ । अन्यः—तृतीययामे गते १४ । अपरोऽभिधत्ते—चतुर्थे यामे गते सति १५ । आचार्यः प्राह—एते सर्वेऽप्यनादेशाः । कुतः ? इत्याह—अनुज्ञापितावग्रहादिषु निक्षिप्तान्तेषु दिवसत एव व्याघातो भवेत्, व्याघाताच्चान्यां वसतिमन्यद्वा क्षेत्रं गताः ततः कस्यासौ शय्यातरो भवतु ? । आवश्यकादिषु च चतुर्थयामपर्यन्तेषु वसतिव्याघातेन बोधिकस्तेनादिभयेन वाऽन्यत्र सङ्क्रामतां कस्य शय्यातरो भवितुमर्हति ? । आदेशः पुनरयम्—'निर्व्याघाते' व्याघाताभावे यद्यन्यां वसतिं न गताः तत्रैव रात्रावुषितास्ततो भजना कर्तव्या । स वा शय्यातरो भवेत् 'इतरो वा' अन्य उभयं वा ॥ ३५२८ ॥ इदमेव भावयति—

जइ जग्गंति सुविहिया, करेंति आवासगं च अण्णत्थ ।
सेज्जातरो ण होती, सुत्ते व कए व सो होती ॥ ३५२९ ॥

'यदि' इत्यभ्युपगमे, रात्रेश्चतुरोऽपि प्रहरान् 'सुविहिताः' शोभनानुष्ठानाः साधवो यदि जाग्रति प्राभातिकं चावश्यकमन्यत्र गत्वा कुर्वन्ति तदा स मूलोपाश्रयस्वामी शय्यातरो न भवति, किन्तु 'सुप्ते वा' शयिते कृते सति कृते वा प्राभातिकावश्यके स शय्यातरो भवति । अथ शय्यातरगृहे रात्रौ सुप्त्वा प्राभातिकप्रतिक्रमणं तत्रैव कुर्वन्ति तदा परिस्फुटं स एव शय्यातर इति ॥ ३५२९ ॥

अन्नत्थ व सेऊणं, आवासग चरममण्णहिं तु करे ।
दोण्णि वि तरा भवंती, सत्थादिसु इहरहा भयणा ॥ ३५३० ॥

१ व होति वा° ताभा० ॥

अन्यत्र स्थाने सुप्त्वा 'चरमं' प्राभातिकमावश्यकमन्यत्र कुर्वन्ति तदा यस्यावग्रहे रात्रौ सुप्ता यदवग्रहे च प्राभातिकप्रतिक्रमणं कृतं तौ द्वावपि शय्यातरौ भवतः । इदं प्रायः सार्थादिषु सम्भवति, आदिशब्दात् चौरावस्कन्दभयादिपरिग्रहः । 'इतरथा तु' ग्रामादिषु वसतां 'भजना' विकल्पना ॥ ३५३० ॥ तामेवाह—

असइ वसहीय वीसुं, वसमाणाणं तरा तु भयितव्वा ।
तत्थऽण्णत्थ व वासे, छत्तच्छायं तु वज्जेंति ॥ ३५३१ ॥

यत्र सङ्कीर्णायां वसतौ सर्वेऽपि साधवो न मान्ति तत्र 'विष्वग्' अन्यस्यां वसतौ वसतां साधूनां शय्यातरा भक्तव्याः । तत्र हि यदि साधवः पृथग्वसतावुषित्वा द्वितीयदिने सूत्रपौरुषीं कृत्वा समागच्छन्ति ततो द्वावपि शय्यातरौ । अथ मूलवसतिमागम्य सूत्रपौरुषीं कुर्वन्ति तत एक एव मूलवसतिदाता शय्यातरः । लाटाचार्याभिप्रायः पुनरयम्—शेषाः साधवः 'तत्र वा' मूलवसतौ 'अन्यत्र वा' प्रतिवसतौ वसन्तु, न तेषां सम्बन्धिना सागारिकेणेहाधिकारः, किन्तु सकलगच्छस्य च्छत्रकल्पत्वात् छत्रः–आचार्यस्तस्य च्छायां वर्जयन्ति, मौलशय्यातरगृहमित्यर्थः इति विशेषचूर्णि-निशीथचूर्ण्योरभिप्रायः ।

मूलचूर्ण्यभिप्रायः पुनरयम्—विस्तीर्णाया वसतेरभावे विष्वग्वसतौ वसतां शय्यातरा भजनीयाः, यदि संस्तरति ततः सर्वेऽपि शय्यातराः परिह्रियन्ताम्, अथ न संस्तरति तत एकं शय्यातरकुलं निर्विशन्ति शेषाणि परिहरन्ति । तथाऽप्यसंस्तरणे द्वित्र्यादिक्रमेण तावद् वक्तव्यं यावद् यस्य वसतावाचार्यः स एको वर्जनीयः, शेषाः सर्वेऽपि निर्वेशनीयाः । तथा "तत्थऽन्नत्थ व वासे" इत्यादि । किलैकस्याचार्यस्य बहव आचार्याः श्रुतार्थमुपसम्पन्नाः, ते चैकस्यां वसतावमान्तः पृथक्पृथग्वसतिषु स्थिताः सन्तः 'तत्र' मूलाचार्यसमीपे 'अन्यत्र वा' आत्मीयासु वसतिषु वसन्तु सर्वेषामपि शय्यातराः परिहर्त्तव्याः । असंस्तरणे तु पूर्वोक्तक्रमेण तावद् वक्तव्यं यावत् छत्रच्छायां वर्जयन्ति, मौलाचार्यशय्यातरगृहमित्यर्थः ॥ ३५३१ ॥

---

१ छत्रस्य-आचार्यस्य च्छा° भा° कां० ॥

२ "असइ० गाहा । जइ संकुया वसही अद्धगा अन्नत्थ सोवगा जंति, तत्थ जे गया कल्लेगाणियं पोरिसिं तत्थेव करेंति दो वि सेज्जायरा । अह मूलवसही पडियागंता करेंति पोरिसिं मूलवसहिदाया सेज्जायरो । एसा भयणा । अहवा लाडाचार्यानामादेशेन—जत्थ आयरिओ वसति सो सेज्जाय···················छत्तो आयरिओ ॥ काहे त्ति गयं ।" इति विशेषचूर्णिः ॥

३ "असति० गाथा ॥ जति संकुडा वसधी, अद्धगा अण्णत्थ सोवगा जंति ताधे सेज्जातरा भयितव्वा । कधं ? जति संथरति सव्वे वज्जेंतु, अध ण संथरति तो एगं णिव्विसंति, दो तिण्णि जाव जस्स वसधीए आयरिओ जेसु ठवति सो वज्जेतव्वो । एस भयणा । 'तत्थऽण्णत्थ व वासे' त्ति जत्थ एगस्स आयरियस्स बहवे आयरिया सुओवसंपण्णगा एगाए वसधीए अमायंता पिधप्पिधासु वसधीसु ठिता ते पुण आयरिया 'तत्थ व' त्ति मूलायरियसगासे वा वसंतु 'अण्णत्थ व' त्ति अप्पऽप्पणिज्जियासु वसधीसु वसन्तु सव्वे सेज्जातरा वज्जेतव्वा । असंथरणे जाव जत्थ आयरिओ वसति सो वज्जेतव्वो । छत्तो-आयरिओ । छद अपवारणे । आचार्यसमाः सेज्जातरमित्यर्थः । एतं पसंगेण भणियं ॥ काधे त्ति गतं ॥" इति चूर्णिः ॥

गतं 'कदा सागारिकः ?' इति द्वारम् । अथ 'कतिविधः शय्यातरपिण्डः ?' इति द्वारमाह—

दुविह चउव्विह छव्विह, अट्ठविहो होति बारसविहो य ।
सेज्ञातरस्स पिंडो, तव्विवरीओ अपिंडो उ ॥ ३५३२ ॥

द्विविधो वा चतुर्विधो वा षड्विधो वा अष्टविधो वा द्वादशविधो वा शय्यातरस्य पिण्डो भवति । तद्विपरीतः पुनः 'अपिण्डः' शय्यातरपिण्डो न भवति ॥ ३५३२ ॥

अथैनामेव गाथां विवृणोति—

आहारोवहि दुविहो, विदु अण्णे पाण ओहुवग्गहिए ।
असणादिचउर ओहे, उवग्गहे छव्विहो एस ॥ ३५३३ ॥
अण्णे पाणे वत्थे, पादे सूयादिया य चउरट्ठ ।
असणादी वत्थादी, सूचादि चउक्कगा तिन्नि ॥ ३५३४ ॥

द्विविधः शय्यातरपिण्डो भवति, तद्यथा—आहार उपधिश्च । "विदु" त्ति द्विगुणितौ द्वौ चत्वारो भवन्तीति कृत्वा चतुर्विधः शय्यातरपिण्डः पुनरयम्—अन्नं पानं औघिकोपकरणं औपग्रहिकोपकरणं चेति । तथा अशनादयश्चत्वार औघिकोपधिः औपग्रहिकोपधिश्चेति षड्विधः ॥ ३५३३ ॥

अन्नं पानं वस्त्रं पात्रं 'शूच्यादयः' शूची-पिप्पलक-नखरदनिका-कर्णशोधनरूपाश्चत्वार इत्य-ष्टविधः । तथाऽशनादीनि वस्त्रादीनि सूच्यादीनि चेति त्रीणि चतुष्कानि द्वादश भवन्ति । तद्यथा—अशनं १ पानं २ खादिमं ३ स्वादिमं ४ वस्त्रं ५ पात्रं ६ कम्बलं ७ पादप्रोञ्छनं ८ सूची ९ पिप्पलको १० नखच्छेदनकं ११ कर्णशोधनकं १२ चेति ॥ ३५३४ ॥

तण-डगल-छार-मल्लग-सेज्ञा-संथार-पीढ-लेवादी ।
सेज्ञातरपिंडो सो, ण होति सेहो य सोवहिओ ॥ ३५३५ ॥

तृण-डगल-क्षार-मल्लक-शय्या-संस्तारक-पीठ-लेपा आदिशब्दात् कुडमुखादिकं च एष शय्या-तरपिण्डो न भवति । यदि च शय्यातरस्य पुत्रादिः शैक्षो वस्त्र-पात्रसहितः प्रव्रजितुमुपतिष्ठते तदा स सागारिकपिण्डो न भवति, अतः कल्पते सोपधिरप्यसौ प्रव्राजयितुम् ॥ ३५३५ ॥

गतं 'कतिविधः सागारिकपिण्डः ?' इति द्वारम् । अथ ['अ]शय्यातरः कदा भवति ?' इति द्वारं निरूपयितुमाह—

आपुच्छियँ उग्गाहिय, वसहीतो णिग्गतोग्गहे एगे ।
पढमादि जाव दिवसं, चुत्थे वँजेज्जऽहोरत्तं ॥ ३५३६ ॥

अत्र नैगमनयाश्रितानि बहूनि मतान्तराणि । तत्रैको ब्रूते—सूरिभिः शय्यातरो यदा "उच्छू वोलिंति वई" (गा० १५२९) इत्यादिवचोभिरापृष्टस्तदाऽसावशय्यातरो भवति । अपरः

१ °ण्डः, यथा—आ° भा० ॥
२ "कतिविधे त्ति गतम् । इदानीमसेज्जातरो व काधे त्ति—आपुच्छि० गाधा ॥" इति चूर्णौ । "कइविहे त्ति गयं । असेज्जायरो व्व काहे त्ति—आपुच्छिय० गाहा" इति विशेषचूर्णौ ॥
३ °यमुग्गा° तामा० ॥
४ वज्जे अहो° तादी० भा० कां० ॥

प्राह—यदा निर्गन्तुकामैः पात्राद्युपकरणमुद्ग्राहितं तदा अशय्यातरः । अन्यो ब्रूते—यदा वसते-र्निर्गता भवन्ति । तदपरो भणति—यदा सागारिकस्यावग्रहाद् निर्गताः । एको ब्रूते—सूर्योद्गमे निर्गतानां प्रथमपौरुष्यामतीतायामशय्यातरः । अन्योऽभिधत्ते—द्वितीयस्यां पौरुष्यां गतायाम् । अपरो ब्रूते—तृतीयस्याम् । तदन्यः प्राह—'यावद् दिवसं' दिवससत्काश्चतस्रः पौरुष्यः तावतः कालादूर्द्ध्वमशय्यातरः । एते सर्वेऽप्यनादेशाः । सिद्धान्तः पुनरयम्—"वुत्थे वज्जेज्जऽहोरत्तं" ति यस्यां वसतावुषितास्ततो यस्यां वेलायां निर्गताः तत ऊर्द्ध्वमहोरात्रं यावत् तद्गृहेऽशनादिकं वर्जयेयुः, ततः परं तु कल्पते । आपृष्टादिषु तु सागारिकावग्रहनिर्गतान्तेष्वादेशेषु यदि कथमपि गमनविघ्नमुत्पन्नं ततो भूयोऽपि तस्यामेव वसतौ स्थितेषु कथमशय्यातरो भवितुमर्हति ? । ये पुनः प्रथमादिप्रहरविभागेनाशय्यातरमिच्छन्ति तेषां सूर्यास्तमननिर्गतानां रात्रौ प्रथमादिपौरुषीविभागेनाशय्यातरः प्राप्नोति तच्च न युज्यते ॥ ३५३६ ॥ कुतः ? इति चेद् उच्यते—

अग्गहणं जेण णिसिं, अणंतरेगंतरं दुहिं च ततो ।
गहणं तु पोरिसीहिं, चोदग ! एते अणादेसा ॥ ३५३७ ॥

'येन' हेतुना 'निशि' रजन्यामस्माकं भक्त-पानादेरग्रहणं ततो यत्किञ्चिदनन्तरमेकान्तरद्व्यन्तराभिर्वा पौरुषीभिः शय्यातरपिण्डस्य ग्रहणमिच्छन्ति, हे नोदक ! त एते सर्वेऽप्यनादेशाः । आदेशः पुनरयम्—सन्ध्यायां दिवा निर्गतानां रजन्याश्चतुरो यामान् शय्यातरः, ततः परं सूर्योद्गमेऽशय्यातरः ॥ ३५३७ ॥ एवं जघन्यत उक्तम् । उत्कर्षतः पुनरित्थम्—

सूरत्थमणम्मि उ णिग्गयाण दोण्ह रयणीण अट्ठ भवे ।
देवसिय मज्झ चउ दिणणिग्गति वितियम्मि सा वेला ॥ ३५३८ ॥

'सूर्यास्तमनसमये' रात्रौ निर्गतानां तामेव रात्रिमपरं चाहोरात्रं शय्यातरो भवति । ततो द्वयो रजन्योरष्टौ यामाः दैवसिकाश्च रजनीद्वयमध्यवर्तिनश्चत्वारो यामाः एवं द्वादशानां यामानामन्ते उत्कर्षतोऽशय्यातरो भवति, ◁ एष एक आदेशः । द्वितीयः पुनरयम्—▷ "दिणनिग्गए विइयम्मि सा वेल" त्ति सूर्योदये दिवा यदि निर्गतास्तदा द्वितीये दिने तस्यामेव वेलायामशय्यातरः, एवमहोरात्रं वर्जितं भवति ॥ ३५३८ ॥ गतम् 'अशय्यातरो वा कदा ?' इति द्वारम् । अथ 'शय्यातरः कस्य परिहर्त्तव्यः ?' इति द्वारनिरूपणायाह—

लिंगत्थस्स उ वज्जो, तं परिहरतो व भुंजतो वा वि ।
जुत्तस्स अजुत्तस्स व, रसावणो तत्थ दिट्ठंतो ॥ ३५३९ ॥

'लिङ्गस्थस्य' साधुलिङ्गधारिणः 'तं' शय्यातरपिण्डं परिहरतो वा भुञ्जानस्य वा साधुगुणैर्युक्तस्य वा अयुक्तस्य वा शय्यातरः 'वर्ज्यः' वर्जनीयः । अत्र 'रसापणः' मद्यहट्टो दृष्टान्तः । यथा—महाराष्ट्रदेशे रसापणे मद्यं भवतु वा मा वा तथापि तत्परिज्ञानार्थं तत्र ध्वजो बध्यते, तं ध्वजं दृष्ट्वा सर्वे भिक्षाचरादयः परिहरन्ति । एवमस्माकमपि साधुगुणैर्युक्तोऽयुक्तो वा भवतु

१ वज्जे अहो° ताटी० भा० कां० ॥ २ भा० का० विनाऽन्यत्र—°तानामेकरात्रिं° मो० लें० । °तानामेव रात्रिं° ताटी० त० डे० ॥ ३ ◁ ▷ एतदन्तर्गतः पाठः भा० नास्ति ॥ ४ °तम् 'शय्या° भा० कां० विना । "असेज्जायरे त्ति गयं" इति चूर्णौ ॥

परं रजोहरणध्वजो दृश्यते इति कृत्वा लिङ्गस्थस्यापि शय्यातरः परिह्रियते ॥ ३५३९ ॥

अथ 'के दोषाः ?' इति द्वारमाह—

तित्थंकरपडिकुट्ठो, आणा अण्णाय उग्गमो ण सुज्झे ।
अविमुत्ति अलाघवता, दुल्लभ सेज्जा य वोच्छेदो ॥ ३५४० ॥

तीर्थकरैः प्रतिकुष्टः—निषिद्धः शय्यातरपिण्डोऽतस्तं गृह्णता तेषामाज्ञा न कृता भवति । "अन्नाय" त्ति 'अज्ञातोञ्छम्' आसन्ननिवासवशाद् ज्ञातस्वरूपतया न शुध्यति । प्रत्यासन्नतया तत्रैव पुनः पुनः भैक्ष-पानादिनिमित्तं प्रविशत उद्गमोऽपि न शुध्यति । 'अविमुक्तिर्नाम' स्वाध्यायश्रवणादिना आवर्जितः शय्यातरो दुग्ध-दध्यादि प्रणीतद्रव्यं ददाति, तद्ग्रहणलोलुपतया तद्गृहं न विमुञ्चति । 'अलाघवता तु' विशिष्टाहारलाभेन उपचितगल-कपोलतया शरीरलाघवं प्रचुरवस्त्रादिलाभेन उपकरणलाघवं च न भवेत् । दुर्लभा च शय्या भवति, येन किल शय्या दत्ता तेनाहाराद्यपि देयमिति भयाद् भूयः शय्यामगारिणो न प्रयच्छन्तीति भावः । 'व्यवच्छेदश्च' विनाशः शय्यायाः क्रियेत, अथवा भक्त-पानादिप्रतिषेध इह व्यवच्छेदशब्देनोच्यते । एष निर्युक्तिगाथासमासार्थः ॥ ३५४० ॥ अथैनामेव प्रतिपदं विवृणोति—

पुर-पच्छिमवज्जेहिं, अवि कम्मं जिणवरेहिँ लेसेणं ।
भुत्तं विदेहएहि य, ण य सागरियस्स पिंडो उ ॥ ३५४१ ॥

पूर्वस्तीर्थकरः—ऋषभस्वामी पश्चिमः—श्रीमन्महावीरः एतद्वर्जैरजितादिभिर्मध्यमजिनवरैर्विदेहजैश्च तीर्थकरैराधाकर्मापि 'लेशेन' सूत्रादेशतः 'भुक्तं' भोक्तुमनुज्ञातमिति भावः, 'न च' नैव सागारिकस्य पिण्डः । इयमत्र भावना—मध्यमतीर्थकृतां ◁ विदेहतीर्थकृतां ▷ च ये साधवस्तेषां यस्यैव योग्यमाधाकर्म कृतं तस्यैव न कल्पते शेषाणां तु कल्पते इति तैराधाकर्मभोजनमपि कथञ्चिदनुज्ञातम्, न पुनः शय्यातरपिण्डः,

सेज्जायरपिंडम्मी, चाउज्जामे य पुरिसजिट्ठे य ।
किइकम्मस्स य करणे, चत्तारि अवट्ठिया कप्पा ॥ (पञ्चाश० १७-१०)

इति वचनात् ॥ ३५४१ ॥ ◁ अथाज्ञाद्वारमज्ञातोञ्छद्वारं चाह—▷

सव्वेसि तेसि आणा, तप्परिहारीण गेण्हता ण कता ।
अण्णायं च न जुज्जति, जहिँ ठितो गेण्हतो तत्थ ॥ ३५४२ ॥

सर्वेषामपि 'तेषां' तीर्थकृतां 'तत्परिहारिणां' शय्यातरपिण्डप्रतिषेधकारिणामाज्ञा तत्पिण्डं गृह्णता न कृता भवति । तथा यत्रैव गृहे स्थितस्तत्रैव भिक्षां गृह्णतोऽज्ञातोञ्छं 'न युज्यते' न घटते, न शुध्यतीत्यर्थः, अज्ञातस्य—अविदितस्य यद् उञ्छं—भैक्षग्रहणं तदज्ञातोञ्छमिति व्युत्पत्तेः ॥ ३५४२ ॥ ◁ उद्गमाशुद्धिद्वारमाह—▷

बाहुल्ला गच्छस्स उ, पढमालिय-पाणगादिकज्जेसु ।

१ °ज्जा विउच्छेदो ताभा० ॥ २ °नकादि° भा० कां० ॥ ३ °य सन्नहगा° भा० ॥ ४ ◁ ▷ एतदन्तर्गतः पाठः भा० कां० एव वर्त्तते ॥ ५ ◁ ▷ एतदन्तर्गतमवतरणं भा० नास्ति ॥ ६ अतः सर्वे° भा० ॥ ७ ◁ ▷ एतदन्तर्गतमवतरणं भा० नास्ति ॥

सज्झायकरणआउट्टिता करे उग्गमेगतरे ॥ ३५४३ ॥

गच्छस्य यद् बाहुल्यं—साधूनां प्राचुर्यं तस्माद्धेतोः प्रथमालिका-पानकौषधादिकार्येषु पुनः पुनः प्रविशतां तथा स्वाध्यायश्रवणेन करणेन च—यथोक्तक्रियाकलापानुष्ठानेन आवर्तिताः—आवर्जिता उद्गमदोषाणामेकतरान् कुर्युः ॥ ३५४३ ॥ ◁ अविमुक्तिद्वारमाह—▷

दव्वे भावऽविमुत्ती, दव्वे वीरल्ल ण्हारुबंधणता ।
सउणग्गहणे कड्डुण, पइद्ध मुक्को वि आणेइ ॥ ३५४४ ॥

अविमुक्तिर्द्विधा—द्रव्यतो भावतश्च । द्रव्याविमुक्तौ 'वीरल्लः' ओलायकः पक्षी दृष्टान्तः । स स्नायुः—तन्त्री तद्बन्धनेन पादे बद्ध्वा यत्र तित्तिरिप्रभृतिकः पक्षी दृश्यते तत्र मुच्यते, ततस्तेन यदा तस्य शकुनकस्य ग्रहणं कृतं स्यात् तदा भूयोऽपि तयैव तन्त्र्या तस्य कर्षणं क्रियते, तत आगतस्य हस्ततले मांसं दीयते, ततो मांसे 'प्रगृद्धः' आसक्तः सन् मुक्तोऽपि स्नायुबन्धनमन्तरेणापि शकुनिमानयति, आनीय च तत्रैवावतिष्ठते ॥ ३५४४ ॥

एषा द्रव्याविमुक्तिः । अथ भावाविमुक्तिमाह—

भावे उक्कोस-पणीयगेहितो तं कुलं ण छड्डेति ।
ण्हाणादी कज्जेसु व, गतो वि दूरं पुणो एति ॥ ३५४५ ॥

'भावे' भावाविमुक्तिः पुनरियम्—उत्कृष्टद्रव्यं—शाल्योदनादि प्रणीतं—घृतादि तयोर्या गृद्धिः—लौल्यं ततः 'तत् कुलं' शय्यातरसम्बन्धि न परित्यजति । अथवा स्नान-रथयात्रादौ पर्वणि कार्येषु च—कुल-गण-सङ्घप्रयोजनेषु दूरमपि गतो भूयः तत् कुलमागच्छति ॥३५४५॥

अथालाघवतां व्याचष्टे—

उवहि सरीरमलाघव, देहे णिद्धाइविंचियसरीरो ।
संघंसग-सासभया, ण विहरइ विहारकामो वि ॥ ३५४६ ॥

'अलाघवं' गौरवं तच्च द्विधा—उपधौ शरीरे च । तत्र 'देहे' देहविषयमलाघवमिदम्—स्निग्धं—घृतादि तेन आदिशब्दाद् गुड-शर्करादिमधुरद्रव्यैः प्रतिदिनमभ्यवह्रियमाणैर्बृंहितशरीरः सन् मार्गे गच्छतां शरीरजाड्यसमुत्थो यो गात्रसङ्घर्षो यश्च श्वासः तद्भयाद् विहरणकामोऽपि न विहरति ॥ ३५४६ ॥ अथोपकरणालाघवमाह—

सागारि-पुत्त-भाउग-णत्तुग दाण अतिखद्ध भारभया ।
ण विहरति ओम सावय, णियडाऽगणि भाण एज्ज त्ति ॥ ३५४७ ॥

सागारिकेण—शय्यातरेण तदीयैश्च पुत्रैर्भ्रातृभिर्नप्तृभिश्च—पौत्रैः कस्यापि साधोरतिखद्धस्य—अतीवप्रभूतस्य कम्बलाद्युपकरणस्य दानमकारि, स च साधुस्तद्भारभयान्न विहरति । अन्यदा च तत्र 'अवमं' दुर्भिक्षं सञ्जातम्, स च तदापि न विहरति । "सावय" त्ति श्रावकेण चिन्तितम्—एष साधुः किमद्यापि न विहरति ? नूनं बहूपकरणप्रतिबद्धोऽयम् । ततस्तेन श्रावकेण तस्य संयतस्य भिक्षाचर्यां विनिर्गतस्य सर्वमप्युपकरणं निष्काश्यान्यत्र सङ्गोप्य 'निकृत्या' मायया

१ °शन्तः तथा भा० का० विना ॥ २ ◁ ▷ एतदन्तर्गतमवतरणं भा० नास्ति ॥ ३ °हणाऽऽकड्ड° भा० तामा० ॥ ४ °स्य आक° भा० का० ॥ ५ मांसप्रगृद्धः सन् भा० ॥

तदीय उपाश्रयः सर्वोऽपि "अगणि" त्ति अग्निना प्रदीपितः । ततः समायातः संयतः, दृष्टः प्रतिश्रयो दग्धः, कृतवान् 'हा कष्टम्! हा हा कष्टम्!! बह्वुपकरणं दग्धम्!!!' इति परिखेदम्। पृष्टश्च श्रावकः—किञ्चिदुपकरणं निष्काशितं न वा? इति। स प्राह—न शक्तं किमपि निष्काशयितुम् परं "भाण" त्ति भाजनद्वयं महता कष्टेन निष्काशितम्। ततः साधुना भणितम्—विहरामि सम्प्रति यस्यां दिशि सुभिक्षम्। श्रावकः प्राह—"एज्ज" त्ति सुभिक्षीभूते भूयोऽप्यागच्छेत्। ततः प्रतिपन्नं साधुना तद्वचनम्। समागतः कालान्तरेण पुनरपि तत्रैवासौ। निवेदितः श्रावकेण यथावस्थितो व्यतिकरः, क्षमयित्वा च दत्तं सर्वमपि तदीयमुपकरणम्। एवमादयो दोषा उपकरणालाघवे भवन्ति ॥ ३५४७ ॥ अथ दुर्लभशय्याद्वारमाह—

भिक्खा पयरणगहणं, दोगच्चं अण्णआगमे ण देमो ।

पयरण णत्थि ण कप्पति, असाहु तुच्छे य पण्णवणा ॥ ३५४८ ॥

कस्यापि श्रेष्ठिनो गृहे पञ्चशतिको गच्छो वर्षासु स्थितः। स च शय्यातरो गृहमानुषाण्यादिशति—यदि साधवो गृहात् तुच्छैर्भाजनैर्निर्गच्छन्ति ततो महदमङ्गलं स्यात्, अतो दिने दिनेऽमीषां प्रथममेव भिक्षा दातव्या। ततस्ते साधवः सर्वेऽपि तस्मिन् गृहे प्रतिदिनं प्रथमतः प्रतरणभिक्षां[1] गृह्णन्ति। ततश्च शय्यातरस्य कालान्तरेण 'दौर्गत्यं' दरिद्रता। अन्येषां च साधूनां तत्रागमनम्। ते च तं श्रेष्ठिनं वसतिं याचन्ते। स प्राह—विद्यते वसतिः परं न प्रयच्छामः। साधुभिरुक्तः—किं कारणं न प्रयच्छसि?। स प्राह—'प्रतरणं'[3] प्रथमदातव्यभिक्षारूपं नास्ति। साधवो ब्रुवते—न कल्पतेऽस्माकं प्रतरणं ग्रहीतुम्। स प्रतिब्रूते—'असाधु' अमङ्गलमिदं यद् मम गृहात् तुच्छैर्भाजनैर्निर्गच्छन्ति। ततस्तस्य साधुभिः प्रज्ञापना कृता—आयुष्मन्! इदमेव भवतः परमं मङ्गलं यदेवं साधूनां वसतिरुपयुज्यते, अनया हि दत्तया भवता सर्वमपि भक्त-पानादिकं दत्तमेव भवति। इत्थं प्रज्ञापितः स तेषां वसतिं प्रदत्तवान्। एवं दुर्लभा शय्या भवति ॥ ३५४८ ॥ अथ व्यवच्छेदद्वारमाह—

थल देउलिया ठाणं, सतिकालं दट्ठु दट्ठु तहिँ गमणं ।

निग्गऍ वसहीभंजण, अण्णे उब्भामगाऽऽउट्टा ॥ ३५४९ ॥

कस्यापि ग्रामस्य मध्ये स्थलम्। तत्र च ग्रामेण मिलित्वा देवकुलिका कारिता। तत्र साधवः स्थिताः। ते च तत्रोन्नततरे देवकुले स्थिताः 'सत्कालं' भिक्षाया देशकालं दृष्ट्वा दृष्ट्वा 'तत्र' तेषु कुलेषु भिक्षार्थं गच्छन्ति, न चैकमपि कुलं तेषां भिक्षां गृह्णतामुद्वरति। एवं च निर्विण्णाः सर्वेऽपि गृहस्थाः। ततो निर्गतेषु साधुषु 'वसतेः' देवकुलिकायास्तैर्भञ्जनम् 'मा अन्योऽप्येवमागत्य स्थास्यति' इति।[4] इतश्चान्यस्मिन्नीदृशे स्थलग्रामेऽन्ये केचन साधवो देवकुलिकायां स्थिताः। ते च भगवन्तो निःस्पृहाः बहिर्ग्रामेपूद्भ्रामकभिक्षाचर्यया गच्छन्ति स्वाध्यायपराश्च तिष्ठन्ति। ततस्ते गृहस्था आवृत्ताः सम्भूय तान् साधून् निमन्त्रयन्ति। साधवो ब्रुवते—बाल-वृद्धादीनां

१ प्रचर° भा०। विशेपचूर्णौ 'पतरण' 'पचरण' इति द्वावपि शब्दौ दृश्येते ॥ २ °कम्—किं भा० ॥ ३ 'प्रचर° भा० ॥ ४ तादी० भा० कां० विनाऽन्यत्र—अन्येऽप्येवमागतास्तापयिष्यन्तीति मो० ले० डे०। अन्येऽप्येवमागतास्तापयन्तीति त० ॥

कार्ये ग्रहीष्यामः । एवं घृतादि दुर्लभद्रव्यमपि सुलभं भवति, न च शय्याया व्यवच्छेदो जायते ॥ ३५४९ ॥ गतं 'दोषा वा के तस्य ?' इति द्वारम् । अथ 'कारणजाते कस्मिन् कल्पते ?' इति द्वारमाह—

दुविहे गेलन्नम्मी, निमंतणे दव्वदुल्लभे असिवे ।
ओमोदरिय पओसे, भए व गहणं अणुण्णायं ॥ ३५५० ॥

'द्विविधे' आगाढे अनागाढे च ग्लानत्वे १ तथा निमन्त्रणे २ दुर्लभद्रव्ये ३ अशिवे ४ अवमौदर्ये ५ 'प्रद्वेषे वा' राजद्विष्टे ६ 'भये वा' बोधिकस्तेनादिसमुत्थे ७, एवं सप्तसु कारणेषु शय्यातरपिण्डस्य ग्रहणमनुज्ञातम् । एष[1] निर्युक्तिगाथार्थः ॥ ३५५० ॥ साम्प्रतमेनामेव विवृणोति—

तिपरिरयमणागाढे, आगाढे खिप्पमेव गहणं तु ।
कज्जम्मि छंदिया घेच्छिमो त्ति ण य बेंति उ अकप्पं ॥ ३५५१ ॥

'त्रिपरिरयं' त्रीन् वारान् परिभ्रमणं तदनागाढे ग्लानत्वे कर्त्तव्यम् । यदि तथापि ग्लानप्रायोग्यं न लभ्यते ततः पञ्चकपरिहाण्या मासलघुप्राप्ताः शय्यातरपिण्डं गृह्णन्ति । आगाढे तु ग्लानत्वे क्षिप्रमेव ग्रहणं कार्यम् । तथा शय्यातरेण 'भक्त-पानमस्मद्गृहे गृह्णीत' एवं 'छन्दिताः' निमन्त्रिताः सन्तो भणन्ति—कार्ये समुत्पन्ने ग्रहीष्याम इति । न च ब्रुवते—युष्मदीयं भक्तपानमस्माकं न कल्पते ॥ ३५५१ ॥

जं वा असहीणं तं, भणंति तं देह तेण णे कज्जं ।
णिव्वंधे चेव सइं, घेत्तूण पसंग वारेंति ॥ ३५५२ ॥

यद् वा द्रव्यं तस्य गृहे 'अस्वाधीनं' नास्तीत्यर्थः तद् 'भणन्ति' याचन्ते इत्यर्थः । यथा—अमुकं द्रव्यं प्रयच्छत तेनास्माकं गुरुतरं कार्यम् । अथ शय्यातरो निर्बन्धम्—अतीवाग्रहं करोति ततः 'सकृद्' एकवारं गृहीत्वा भूयः प्रसङ्गं निवारयन्ति ॥ ३५५२ ॥

दुल्लभदव्वं व सिया, संभारघयादि घेप्पती तं तु ।
ओमऽसिवे पणगादिसु, जतिऊणमसंथरे गहणं ॥ ३५५३ ॥

दुर्लभद्रव्यं वा सम्भारघृतादिकं शय्यातरगृहे स्यात्, सम्भारः—बहुद्रव्यसंयोगस्तत्प्रधानं घृतं सम्भारघृतम्, आदिशब्दात् शतपाकतैलादि, तच्च ग्लानादिनिमित्तं शय्यातरगृहे गृह्यते । अवमौदर्या-ऽशिवयोरसंस्तरणे पञ्चकहान्या यतित्वा मासलघुप्राप्ताः शय्यातरकुले ग्रहणं कुर्वन्ति ॥ ३५५३ ॥

उवसमणट्ठ पदुट्ठे, सत्थो वा जा ण लब्भते ताव ।
अच्छंता पच्छण्णं, गेण्हंति भए वि एमेव ॥ ३५५४ ॥

प्रद्विष्टस्य राज्ञ उपशमनार्थं तिष्ठन्तः, यद्वा राज्ञा निर्विषया आज्ञप्ताः सन्तो यावत् तत्र सार्थो न लभ्यते तावत् प्रच्छन्नं तिष्ठन्तः शय्यातरकुले भक्त-पानं गृह्णन्ति, मा पर्यटतो राजा वा राजपुरुषा वा द्राक्षन्निति कृत्वा । भयं—बोधिकस्तेनादिप्रभवं तत्र बहिर्ग्रामेषु भिक्षां गन्तुं न शक्यते स्वग्रामे च न लभ्यते अतः 'एवमेव' शय्यातरकुले गृह्णन्ति ॥ ३५५४ ॥

---

१ एषा निर्युक्तिगाथा ताटी० भा० कां० ॥

अथ 'कया यतनया ग्रहीतव्यः ?' इति द्वारमाह—

तिक्खुत्तो सक्खेत्ते, चउद्दिसिं मग्गिऊण कडयोगी ।
दव्वस्स य दुल्लभया, सागारियसेवणा दव्वे ॥ ३५५५ ॥

'स्वक्षेत्रे' सक्रोशयोजनाभ्यन्तरे स्वग्राम-परग्रामयोः 'त्रिकृत्वः' त्रीन् वारान् चतसृष्वपि दिक्षु शुद्धं भैक्षं दुर्लभद्रव्यं वा मार्गयित्वा यदि न प्राप्नोति ततः 'कृतयोगी' गीतार्थः 'द्रव्यस्य' शुद्धभक्त-पानादेर्दुर्लभतां मत्वा सागारिकद्रव्यस्य—शय्यातर◁ पिण्डस्य पतिसेवनां करोति ॥ ३५५५ ॥ उक्त एकशय्यातर ▷ विषयो विधिः । अथानेकशय्यातरविषयं विधिमाह—

णेगेसु पिया-पुत्ता, सवत्ति वणिए घडा वए चेव ।
एएसिं णाणत्तं, वोच्छामि अहाणुपुव्वीए ॥ ३५५६ ॥

अनेकेषु शय्यातरेष्वमी भेदाः—पिता-पुत्रौ सपत्न्यो वा वणिजो वा घटा वा-गोष्ठी व्रजो वा-गोकुलम् । एतेषां द्वाराणां 'नानात्वं' विभागं 'वक्ष्यामि' प्ररूपयिष्यामि यथानुपूर्व्या ॥ ३५५६ ॥

प्रतिज्ञातमेव निर्वाहयति—

पिते[2]-पुत्त थेरए या, अप्पभु दोसा य तम्मि उ पउत्थे ।
जेट्ठातिअणुण्णवणा, पाहुणए जं विधिग्गहणं ॥ ३५५७ ॥

यदि पिता पुत्रश्च द्वावपि प्रभू तत उभावपि अनुज्ञापयितव्यौ । अथ पिता स्थविर इति कृत्वा चशब्दात् पुत्रोऽप्यतिबाल इति कृत्वा यद्यप्रभुस्तदा नानुज्ञापनीयः । दोषाश्चानुज्ञापनायां निष्काशनादयः प्रभुकृता भवन्ति । अथ स प्रभुः प्रोषितस्ततस्तस्यैव यो ज्येष्ठः पुत्र आदिशब्दादनुज्येष्ठादयो वा तेषामनुज्ञापना कर्त्तव्या, प्राघुणको वा यस्तस्याभ्यर्हितः सोऽनुज्ञापनीयः । सर्वत्र यद् विधिना ग्रहणं तदेवानुज्ञातं भगवद्भिर्नोविधिनेति ॥ ३५५७ ॥ अथैनामेव व्याख्यानयति—

दुप्पभिइ पिया-पुत्ता, जहिँ होंति पभू ततो भणइ सव्वे ।
णातिक्कमंति जं वा, अपभुं च पभुं व तं पुव्वं ॥ ३५५८ ॥

द्विप्रभृतयोऽनियताः पितापुत्रा यत्र प्रभवो भवन्ति तत्र सर्वानपि तान् मिलितान् 'भणति' अनुज्ञापयति । यं वा प्रभुमप्रभुं वा 'नातिक्रामन्ति' नाप्रमाणयन्ति तं पूर्वमनुज्ञापयति ॥ ३५५८ ॥

अप्पभु लहुओ दिय णिसि, पभुणिच्छूढे विणास गरहा य ।
असहीणम्मि पभुम्मि उ, सहीणजेट्ठाद्ऽणुण्णवणा ॥ ३५५९ ॥

यद्यप्रभुमनुज्ञापयन्ति ततो मासलघु । प्रभुश्च समागतो दिवा निष्काशयति चतुर्लघु । निशायां निष्काशयति चतुर्गुरु । रात्रौ निष्काशिताः स्तेन-श्वापदादिभिर्विनाशं प्राप्नुवन्ति । अन्यत्र वसतिमलभमाना लोकतो गर्हामासादयन्ति, यथा—किं यूयं शोभनैः कर्मभिर्निर्धाटिताः ? वयमपि न प्रयच्छाम इति । अथ 'प्रभुः' पिता न स्वाधीनः किन्तु प्रोषितः ततो यः स्वाधीनः ज्येष्ठादिः पुत्र आदिशब्दादनुज्येष्ठादिकोऽपि यः प्रभुः सोऽनुज्ञापयितव्यः । अथ सर्वेऽपि प्रभवः ततो युगपत् ते सर्वेऽप्यनुज्ञापनीयाः ॥ ३५५९ ॥

---

१ ◁ ▷ एतच्चिह्नान्तर्गतः पाठः कां० एव वर्त्तते ॥
२ "पियपुत्त० गाहा पुरातना" इति विशेषचूर्णौ ॥

पाहुणयं च पउत्थे, भणंति मेत्तं व णातगं वा से ।
तं पि य आगतमेत्तं, भणंति अमुएण णे दिण्णं ॥ ३५६० ॥

प्रभौ प्रोषिते सति प्राघुणको यस्तस्याभ्यर्हितः समायातः तं वा मित्रं वा तदीयं 'ज्ञातकं वा' स्वजनं 'भणन्ति' अनुज्ञापयन्ति । 'तं च' प्रभुमागतमात्रमेव भणन्ति—'अमुकेन' युष्मन्मित्रादिना अस्माकमिदं गृहं प्रदत्तम् । स चामीष्टनामग्रहणे कृते न निर्धाटयति ॥ ३५६० ॥

अप्रभुविषयं विधिमाह—

अप्पभुणा उ विदिण्णे, भणंति अच्छामु जा पभू एती ।
पत्ते उ तस्स कहणं, सो उ पमाणं ण ते इतरे ॥ ३५६१ ॥

अप्रभुरनुज्ञापितो भणति—अहं न जानामि । ततः साधवो भणन्ति—यावत् प्रभुरागच्छति तावद् वयं तिष्ठामः । एवमनुज्ञापितेनाप्रभुणा वितीर्णे प्रतिश्रये यदा प्रभुः प्राप्तो भवति तदा तस्याग्रे यथाभूतं कथयितव्यम् । कथिते च स ददाति वा निष्काशयति वा स एव तत्र प्रमाणम्, न 'ते' पूर्वानुज्ञापिताः 'इतरे' अप्रभवः । एवमुक्तेन विधिना यद् वसतेर्ग्रहणं तदेवानुज्ञातमिति ॥ ३५६१ ॥

इय एसाऽणुण्णवणाजतणा पिंडो पभुस्स ऊ वज्जो ।
सेसाणं तु अपिंडो, सो वि य वज्जो दुविहदोसा ॥ ३५६२ ॥

'इति' एवमुक्तप्रकारेण एषा प्रतिश्रयानुज्ञापनायां यतना प्रोक्ता । अथ शय्यातरपिण्डपरिहरणे यतनाऽभिधीयते—यः प्रभुः स शय्यातर इति कृत्वा तद्गृहे पिण्डो वर्ज्यः । 'शेषाणाम्' अप्रभूणाम् 'अपिण्डः' शय्यातरपिण्डो न भवति, परं सोऽपि 'द्विविधदोषात्' भद्रक प्रान्तकृतदोषपरिहारार्थं वर्जनीयः ॥ ३५६२ ॥ गतं पितापुत्रद्वारम् । अथ सपत्नीद्वारम्—

एगे महाणसम्मी, एकतों उक्खित्तें सेसपडिणीए ।
जेट्ठाएँ अणुण्णवणा, पउत्थें सुय जेट्ठ जाव पभू ॥ ३५६३ ॥

शय्यातरे प्रोषिते सति यास्तदीयाः पत्न्यस्तासां यद् भोजनं तत्र चतुर्भङ्गी—एकत्र राद्धमेकत्र भुक्तं १ एकत्र राद्धं विष्वग् भुक्तं २ विष्वग् राद्धमेकत्र भुक्तं ३ विष्वग् राद्धं विष्वग् भुक्तम् ४ । तत्र "एगे महाणसम्मी एगतो" त्ति एकस्मिन् महानसे राद्धमेकतो भुक्तमिति प्रथमभङ्गो गृहीतः । "उक्खित्तं" ति एकत इति पदमनुवर्त्तते, एकतः—एकस्मिन् स्थाने 'उत्क्षिप्तं' भोजनभूमिकां नीतं भुक्तमिति यावत् अर्थादापन्नं विष्वग् राद्धम्, एतेन तृतीयभङ्ग उपात्तः । द्वितीय-चतुर्थभङ्गौ पुनरवर्जनीयाविति कृत्वा न गृहीतौ । (ग्रन्थाग्रम्—२४४२०) "सेसपडिणीए" त्ति यद् एकत्र राद्धमेकत्र भुक्तं तत्र भुक्तशेषं यद्यपि शेषसपत्नीभिः स्वगृहं प्रत्यानीतं तथापि भद्रक-प्रान्तदोषपरिहारार्थं वर्जनीयम् । तथा प्रभौ प्रोषिते तदीया ज्येष्ठभार्या वसतिमनुज्ञाप्यते । अथ सा न सुतमाता ततोऽनुज्येष्ठाऽपि या पुत्रवती । द्वयोर्वा पुत्रवत्योर्या ज्येष्ठपुत्रा, यत्पुत्रो वा प्रभुः, या वा स्वयं गृहे 'प्रभुः' प्रमाणभूता सा अनुज्ञापनीया । एषा चिरन्तनगाथा ॥ ३५६३ ॥ अथैनामेव विवृणोति—

१ ग्रन्थाग्रम्-९००० त० डे० ॥

तम्मि असाहीणे जेट्ठपुत्तमाया व जा व से इट्ठा ।
अह पुत्तमाय सव्वा, जीसे जेट्ठो पभू वा वि ॥ ३५६४ ॥

'तस्मिन्' गृहस्वामिनि 'अस्वाधीने' असन्निहिते ज्येष्ठा भार्या पुत्रमाता वा या वा "से" तस्य गृहपतेः 'इष्टा' वल्लभा सा वसतिमनुज्ञापनीया । अथ सर्वा अपि पुत्रमातरोऽभीष्टाश्च ततो यस्याः पुत्रो ज्येष्ठस्तामनुज्ञापयन्ति । अथ ज्येष्ठः पुत्रो न प्रभुः ततः कनिष्ठोऽपि यस्याः पुत्रः प्रभुः सा अनुज्ञापयितव्या ॥ ३५६४ ॥ पिण्डग्रहणे विधिमाह—

असहीणे पभुपिंडं, वज्जंती सेसए तु भद्दादी ।
साहीणे जहिँ भुंजइ, सेसे वि उ भद्द-पंतेहिं ॥ ३५६५ ॥

अस्वाधीने गृहस्वामिनि या तत्पत्नी प्रभुस्तस्याः पिण्डं साधवो वर्जयन्ति । शेषसपत्नीगृहेषु न शय्यातरपिण्डः परं भद्रक-प्रान्तकृता दोषा भवन्ति अतस्तासामपि पिण्डः परिहर्त्तव्यः । अथ स्वाधीनः शय्यातरः ततो यस्या गृहे भुङ्क्ते तत्र शय्यातरपिण्ड इति कृत्वा वर्जयन्ति । शेषाण्यपि सपत्नीगृहाणि भद्रक-प्रान्तदोषपरिहारार्थं वर्जयन्ति ॥ ३५६५ ॥

एगत्थ रंधणे भुंजणे य वज्जेंति भुत्तसेसं पि ।
एमेव वीसु रद्धे, भुंजंति जहिं तु एगत्था ॥ ३५६६ ॥

एकत्र राद्धमेकत्र भुक्तमित्यादिचतुर्भङ्ग्यां यत्रैकत्र रन्धनं भोजनं वा तत्र भुक्तशेषमपि वर्जयन्ति, प्रथमभङ्गे इत्यर्थः । एवमेव विष्वग् राद्धेऽपि यत्रैकत्र भुञ्जते तत्र भुक्तशेषमपि न गृह्णन्ति, तृतीयभङ्गे इति भावः ॥ ३५६६ ॥

एवमस्वाधीनभर्तृकाणां विधिरुक्तः । अथ स्वाधीनभर्तृकाणां यो विधिस्तमाह—

नियय व अणियय वा, जहिं तरो भुंजती तु तं वज्जं ।
सेसासु वि ण य गिण्हति, मा छोभगमादि भद्दाई ॥ ३५६७ ॥

नियतं वा अनियतं वा यत्र शय्यातरो भुङ्क्ते तद् गृहं वर्जनीयम् । नियतं नाम—यदेकस्या एव गृहे प्रतिदिनं भुङ्क्ते । अनियतं तु—वारकेण सर्वासामपि गृहे भुङ्क्ते । शेषपत्नीगृहेषु यद्यपि शय्यातरपिण्डो न भवति तथापि न गृह्णाति, मा भद्रक-प्रान्तकृता छोभकादयो दोषा भवेयुः । छोभकः—प्रक्षेपकः तं शेषपत्नीगृहे भद्रकः शय्यातरः कुर्यात्, 'मम गृहे तावदमी न गृह्णन्ति अत एवमपि दत्त्वा पुण्यमुपार्जयामि' इति बुद्ध्या । यस्तु प्रान्तः स द्वेषं यायात्—अहो ! दुर्दृष्टधर्माणोऽमी, यदि मदीयगृहे न कल्पते तत एतासां मद्वृत्तोपजीविनीनां गृहे कथं कल्पते ? इति; प्रद्विष्टश्च प्रतिश्रयान्निष्काशयेत् ॥ ३५६७ ॥ गतं सपत्नीद्वारम् । अथ वणिग्द्वारमाह—

दोसु वि अव्वोच्छिण्णे, सव्वं जंतम्मि जं च पाउग्गं ।
खंधे संखडि अडवी, असती य घरम्मि सो चेव ॥ ३५६८ ॥

कोऽपि शय्यातरो देशान्तरं गन्तुकामो नगरादेर्बहिः स्थितो वर्त्तते, तस्य च 'द्वयोरपि गृहयोः' अन्तर्गृहाद् बहिर्गृहे बहिर्गृहाच्चाभ्यन्तरगृहे भक्तादिकमव्यवच्छिन्नं यद् आनीयते तन्न कल्पते । अथासौ शय्यातरस्ततः स्थानात् प्रस्थितः ततः 'याति' गच्छति तस्मिन् 'सर्वं'

तद्दिवसनीतमन्यदिवसनीतं च भक्त-पानं न कल्पते ।[1] सर्वमित्युक्ते मा भूदतिप्रसङ्ग इत्याशङ्क्याह—यच्च 'प्रायोग्यं' यतिजनयोग्यम्, एषणीयं प्रासुकं चेत्यर्थः, "खंधे" त्ति स्कन्धप्रदेशे मोट्टां कृत्वा बहिर्ग्रामेषु व्यवहरन् शय्यातरः साधूनां दधि-दुग्धादिकं दद्यात्, "संखडि" त्ति सङ्खडीं कुर्वन् साधूनामपि दद्यात्, "अडवि" त्ति अटवीं वा काष्ठच्छेदनादिनिमित्तं गृहीतशम्बलो गच्छन् साधून् दृष्ट्वा तन्मध्यात् तेषामपि दद्यात्, एतेषु त्रिष्वपि न कल्पते । "असई य घरम्मि सो चेव" त्ति यदि शय्यातरः सपुत्र-पशु-बान्धवो गृहे नास्ति किन्तु देशान्तरं प्रोषितः तदा देशान्तरस्थितोऽपि स एव शय्यातरो नान्य इति निर्युक्तिगाथासमासार्थः ॥ ३५६८ ॥

अथैनामेव विवरीषुराह—

निग्गमगाइ बहि ठिए, अंतो खेत्तस्स वज्जए सव्वं ।
बाहिं तद्दिणणीए, सेसेसु पसंगदोसेण ॥ ३५६९ ॥

शय्यातरो वाणिज्येन देशान्तरं गन्तुकामो निर्गमकः—प्रस्थानं स शुभमुहूर्ते क्रियते इत्यादिकारणेन नगरादेर्बहिर्गत्वा सक्रोशयोजनक्षेत्रस्याभ्यन्तरे बहिर्वा स्थितो भवेत् । यदि 'अन्तः' क्षेत्राभ्यन्तरे स्थितः तदा 'सर्वं' तद्दिवसा-ऽन्यदिवसनीतं शय्यातरपिण्ड इति कृत्वा वर्जयेत् । अथासौ क्षेत्राद् बहिः स्थितस्ततस्तद्दिवसनीतं शय्यातरपिण्डः, शेषदिवसनीतं तु यत् परिवासितं यद् वा तत्रैवोपस्कृतं तन्न शय्यातरपिण्डः, परं तदपि 'प्रसङ्गदोषेण' 'मा भद्रक-प्रान्तकृतदोषाणां प्रसङ्गो भवेत्' इति कृत्वा न ग्रहीतव्यम् ॥ ३५६९ ॥

ठितो जया खेत्तबहिं सगारो, भत्तादियं तस्स दिणे दिणे य ।
अच्छिण्णमाणिज्जति णिज्जती य, गिहा तदा होति तहिं वि वज्जे ॥ ३५७० ॥

यदा सागारिकः क्षेत्राद् बहिः स्थितस्तदा तस्य भक्तादिकमव्यवच्छिन्नं दिने दिने गृहाद् बहिरानीयते बहिःस्थानाच्च गृहं नीयते तत् सर्वमपि तत्र स्थितस्य तस्य वर्जयेत् ॥ ३५७० ॥

बाहिं ठिय पठियस्स उ, सयं व संपत्थिया उ गेण्हंति ।
तत्थ उ भद्दगदोसा, ण होंति ण य पंतदोसा उ ॥ ३५७१ ॥

शय्यातरः क्षेत्राद् बहिः स्थितो यस्यां वेलायामग्रतो गन्तुं प्रस्थितः, स्वयं वा साधवः पूर्णे मासकल्पे सम्प्रस्थिताः तदा तद्दिवसा-ऽन्यदिवसानीतं सर्वमपि प्रायोग्यं भक्त-पानं गृह्णन्ति । कुतः ? इत्याह—'तत्र' तस्यां वेलायां गृह्यमाणे भद्रकदोषाः प्रान्तदोषाश्च न भवन्ति, पुनर्ग्रहणाभावादिति भावः ॥ ३५७१ ॥ अथ स्कन्धपदं सङ्खडिपदमडवीपदं च व्याख्याति—

अंतो बहि कच्छउडियादि ववहरंते पसंगदोसा उ ।
देउल-जण्णगमादी, कट्ठादऽडविं च वच्चंते ॥ ३५७२ ॥

क्षेत्रस्यान्तर्बहिर्वा शय्यातरः 'कक्षापुटिकादिः' कक्षाप्रदेशे पुटा यस्य स कक्षापुटिकः—गृहीतोभयमोट्टाक इत्यर्थः, आदिशब्दात् कौतुपिकादिर्वा बहिर्ग्रामेषु व्यवहरन् साधूनां दधि-दुग्धादिकं दापयति । तत्र क्षेत्रस्यान्तस्तद्दिननीतमन्यदिननीतं च शय्यातरपिण्डः । बहिः

१ अत्रान्तरे ग्रन्थाग्रम् ८५०० इति मो० ले० ॥ २ इति सङ्ग्रहगाथा° भा० । "दोसु वि अव्वोच्छिण्णे० गाहा पुरातना" इति विशेषचूर्णौ ॥

पुनस्तद्दिवसनीतं शय्यातरपिण्डः, शेषदिवसनीतं न शय्यातरपिण्डः, परं भूयः प्रसङ्गदोषान्न गृह्यते । एवं देवकुल-तडाग-यज्ञादिकां सङ्खडीं कुर्वता काष्ठादिनिमित्तं च शम्बलं गृहीत्वाऽटवीं व्रजता क्षेत्रान्तर्दीयमानं शय्यातरपिण्डः । क्षेत्रबहिस्तद्दिवसनीतं शय्यातरपिण्डः, न द्वितीयादिदिवसनीतम्, परं तदपि न ग्रहीतव्यम्, मा भूयः सङ्खडिकरणमटवीगमनं वा साधूनां दानार्थं कार्षीदिति कृत्वा ॥ ३५७२ ॥ अथ 'गृहे असन् स एव शय्यातरः' इति पदं व्याचष्टे—

मुत्तूण गेहं तु सपुत्त-दारो, वाणिज्जमादी जति कारणेहिं ।
सयं व अण्णं व वएज्ज देसं, सेज्जातरो तत्थ स एव होति ॥ ३५७३ ॥

'मुक्त्वा' परित्यज्य गेहं साधूनपर्यापिरवेत्यर्थः सपुत्र-दारः शय्यातरो वाणिज्यादिभिः कारणैर्यदि स्वकमन्यं वा देशं व्रजति तत्रापि स एव शय्यातरो भवति, न पुनर्दूरदेशान्तरस्थितत्वात् तस्य शय्यातरत्वमपगच्छतीति ॥ ३५७३ ॥ गतं वणिग्द्वारम् । घटाद्वारमाह—

महतर अणुमहतरए, ललियासण कडुअ दंडपतिए य ।
एतेहिँ परिग्गहिया, होंति घडातो तदा काले ॥ ३५७४ ॥

महत्तरोऽनुमहत्तरको ललितासनिकः कटुको दण्डपतिकश्चेति, एतैः पञ्चभिः परिगृहीतास्तदा पूर्वकाले 'घटाः' गोष्ठ्यः 'भवन्ति' बभूवुरित्यर्थः ॥ ३५७४ ॥

अथामूनेव महत्तरादीन् व्याख्यानयति—

सव्वत्थ पुच्छणिज्जो, तु महतरो जेट्ठमासण धुरे य ।
तहियं तु असण्णिहिए, अणुमहतरतो धुरे ठाति ॥ ३५७५ ॥

यः 'सर्वत्र' सर्वेषु गोष्ठिकार्येषूत्पद्यमानेषु सर्वैरपि गोष्ठिपुरुषैः प्रच्छनीयः, यस्य च ज्येष्ठं बृहत्तरमासनम्, 'धुरि च' सर्वेषामादौ स्थाप्यते स महत्तरः । ततः 'तस्मिन्' मूलमहत्तरेऽसन्निहिते यस्तत्र सर्वैरपि प्रच्छनीयः 'धुरि च' प्रथमं तिष्ठति सोऽनुमहत्तरः ॥ ३५७५ ॥

भोयणमासणमिट्ठं, ललिए परिवेसिया दुगुणभागो ।
कडुओ उ दंडकारी, दंडपती उग्गमे तं तु ॥ ३५७६ ॥

यस्य भोजनमासनं च 'इष्टम्' मनोभिरुचितं क्रियते, परिवेषिका च स्त्री तस्याभीष्टा क्रियते, इष्टभोजनस्य द्विगुणो भागो दीयते स ललितमशनमासनं वाऽस्येति व्युत्पत्त्या ललिताशनिको ललितासनिको वा । अपराधापन्नस्य गोष्ठिकस्य यो दण्डपरिच्छेदकारी स कटुको भण्यते । यः पुनस्तं दण्डमुद्गमयति स दण्डपतिः ॥ ३५७६ ॥

एतेषां महत्तरादीनां यद् देवकुल-सभादिकं तस्य कथमनुज्ञापना विधेया ? इत्याह—

उल्लोमाऽणुण्णवणा, अप्पभुदोसा य एक्कओ पढमं ।
जेट्ठादिअणुण्णवणा, पाहुणए जं विहिग्गहणं ॥ ३५७७ ॥

महत्तरादिक्रममुल्लङ्घ्य यदि उल्लोमं–प्रतीपक्रमेणानुज्ञापनां करोति तदा मासलघु, 'अप्रभुदोषाश्च' निष्काशनादयो भवेयुः, अतः सर्वेऽप्येकतो मिलिताः प्रथममनुज्ञापनीयाः । अथ सर्वे मिलिता नावाप्यन्ते ततो ज्येष्ठमहत्तरस्य, तदभावे यथाक्रममनुमहत्तरादीनामनुज्ञापना

१ °धूनामर्प° भा० मो० ले० ॥

विधेया । अथ महत्तरादीनामेकोऽपि गृहे न प्राप्यते ततो यस्तेषामभ्यर्हितः प्राघुणकस्तमनुज्ञापयन्ति । एवंविधेन विधिना यदुपाश्रयस्य ग्रहणं तदेवानुज्ञातम्, नाविधिग्रहणम् ॥ ३५७७ ॥

अमुमेवार्थं स्फुटतरमाह—

उल्लोम लहू दिय णिसि, तेणेकहिँ पिंडिए अणुण्णवणा ।
असहीणे जेट्ठादि व, जइ व समाणा महत्तरं वा ॥ ३५७८ ॥

यदि 'उल्लोमं' महत्तरादिक्रमन्यत्यासेनानुज्ञापयन्ति तदा मासलघु । तेनैकत्र 'पिण्डितानां' मिलितानां पञ्चानामप्यनुज्ञापना कर्त्तव्या । अथ सर्वेऽपि मिलिता अस्वाधीनाः—न प्राप्यन्ते इत्यर्थः ततो ज्येष्ठ-महत्तरादिगृहेषु गत्वा अनुज्ञापना विधेया । 'यति वा' यावतः त्रिप्रभृतीन् तत्र सतः—स्वाधीनान् पश्यन्ति तावतामनुज्ञापनां कुर्वन्ति । महत्तरं वा एकमप्यनुज्ञापयन्ति, तस्य प्रमाणभूततया सर्वेषामनतिक्रमणीयत्वात् ॥ ३५७८ ॥ गतं घटाद्वारम्, व्रजद्वारमाह—

वर्हिं दोहणवाडग, दुद्ध-दही-सप्पि-तक्क-णवणीते ।
आसण्णम्मि ण कप्पति, पंच पए उप्परिं वोच्छं ॥ ३५७९ ॥

कस्यापि शय्यातरस्य सम्बन्धी ग्रामाद् बहिर्गवां दोहनवाटको भवेत्, तस्मिन् दुग्ध-दधि-सर्पिस्तक्र-नवनीताख्यानि पञ्च 'पदानि' द्रव्याणि भवन्ति । एतच्च द्रव्यपञ्चकम् 'आसन्ने' क्षेत्राभ्यन्तरे दीयमानं न कल्पते, शय्यातरपिण्डत्वात् । अथैतानि दुग्धादीनि क्षेत्रस्य 'उपरि' बहिर्वर्त्तन्ते ततस्तद्विषयं ग्रहणविधिमहं वक्ष्यामि ॥ ३५७९ ॥ प्रतिज्ञातमेव निर्वाहयति—

निज्जंतं मोत्तूणं, वारग भति दिवसए भवे गहणं ।
छिण्णं भतीय कप्पति, असती य घरम्मि सो चेव ॥ ३५८० ॥

गोकुलाद् दुग्धादिपञ्चकं शय्यातरगृहे यद् नीयते स शय्यातरपिण्डो भवति, अतस्तद् दुग्धादिकं नीयमानं मुक्त्वा यदन्यत् तत्रैव गोकुले परिभुज्यते तन्न भवति शय्यातरपिण्डः, परं तदपि भद्रक-प्रान्तदोषपरिहारार्थं न गृह्यते । यस्मिन् पुनर्दिवसे 'भृतकस्य' गोपालस्य वारकस्तस्मिन् दुग्धादिकं शय्यातरपिण्डो न भवति, परं शय्यातरस्यापश्यतो ग्रहणं भवेद् न पश्यतः । तथा भृतिर्नाम—गोपालकस्य दुग्धचतुर्थभागादि परिभाषिता दिवसदैवसिकी वृत्तिः तथा 'छिन्नं' विभक्तं यद् दुग्धादिकं तद् गोपालसत्कमिति कृत्वा कल्पते ग्रहीतुं यदि शय्यातरो न पश्यति । तथा यदि साधूनां शय्यां समर्प्य शय्यातरः सपुत्र-दारो व्रजिकायां गच्छेत् ततो गृहेऽविद्यमानोऽपि स एव शय्यातरो भवति ॥ ३५८० ॥ अथास्या एव विषमपदानि विवृणोति—

बाहिरखेत्ते छिण्णो, वारगदिवसे भतीय छिण्णे य ।
सो उण सागरिपिंडो, वज्जो पुण दिट्ठि भद्दादि ॥ ३५८१ ॥

सक्रोशयोजनक्षेत्रस्य बहिर्यश्छिन्नो विभागः शय्यातरगृहे न नीयते, गोपालकवारकदिवसे वा यः सर्वोऽपि दोहो गोपसत्कः, प्रतिदिवसलभ्यो वा भृत्या छिन्नो यो दुग्धचतुर्थभागादिरूपो विभागः स एष सर्वोऽपि सागारिकपिण्डो न भवति, परं 'भद्रक-प्रान्तकृता दोषा दृष्टे

१ अत्र "दिय णिसि" त्ति पदं चूर्णिकृता नास्ति विवृतम् । "जं दिया वा राओ वा भिच्छुभिहिति" इति विशेषचूर्णिकृता विवृतम् ॥ २ सारियपिंडो ताभा० ॥

सति मा भूवन्' इति कृत्वा शय्यातरस्य पश्यतः सोऽपि वर्जनीयः ॥ ३५८१ ॥ अथ यदुक्तं सूत्रे—"एगं तत्थ कप्पागं ठवइत्ता अवसेसे निव्विसिज्जा" तदेतद् विभावयिषुराह—

एगं ठवें णिव्विसए, दोसा पुण भद्दए य पंते य ।
णिस्साए वा छुभणं, विणास गरहं व पावंति ॥ ३५८२ ॥

यद्यनेकेषु शय्यातरेषु निष्कारणे एकं सागारिकं स्थापयन्ति शेषान् 'निर्विशन्ति' उपभुञ्जते ततो भद्रक-प्रान्तविषया दोषा भवन्ति । भद्रको निर्विश्यमानशय्यातरस्य निश्रया तदीयभक्त-पानमध्ये प्रक्षेपं कुर्यात्, 'मम गृहे तावदमी न गृह्णन्ति अतो मदीयमिदं भवद्भिः संयतानां दातव्यम्' इति कृत्वा । यस्तु प्रान्तः स एक एव स्थाप्यमानः प्रद्वेषं यायात्, प्रद्विष्टश्च वसतेर्निष्काशनं कुर्यात्, निष्काशिताश्च स्तेन-श्वापदादिभिर्विनाशं लोकाद् वा गर्हामासादयन्ति । कारणे पुनरेकमपि स्थापयन्तो निर्दोषाः ॥ ३५८२ ॥ कथम्? इत्याह—

सड्ढेहि वा वि भणिया, एग ठवेत्ताण णिव्विसे सेसे ।
गणदेउलमादीसु व, दुक्खं खु विवज्जिउं बहुगा ॥ ३५८३ ॥

वाशब्द उत्सर्गपदे तावन्न कल्पते एकः सागारिकः स्थापयितुम्, द्वितीयपदे तु कल्पतेऽपीत्यस्यार्थस्य सूचनार्थः । ये श्राद्धाः—साधुसामाचारीकोविदास्तैः साधवो भणिताः—आर्याः! एकं शय्यातरं स्थापयित्वा शेषान् निर्विशत, मा सर्वानपि परिहरत । एवमुक्ता एकं स्थापयित्वा शेषान् निर्विशन्ति । अथवा गणस्य—बहुजनसमूहस्य सामान्ये देवकुल-सभादौ स्थिता अनुक्ता अप्येकं स्थापयित्वा शेषान् निर्विशन्ति । कुतः? इत्याह—'दुःखं' दुष्करं तत्र बहून् वर्जयितुम् ॥ ३५८३ ॥

गिण्हंति वारएणं, अणुग्गहत्थीसु जह रुई तेसिं ।
पक्कण्णपरीमाणं, संतमसंतेयरे दव्वे ॥ ३५८४ ॥

यद्वा ते सर्वेऽपि शय्यातरा अनुग्रहार्थिनः ततो यथा तेषां रुचिरुपजायते तथा वारकेण गृह्णन्ति । तत्र च पक्के—उपस्कृते अन्ने परिमाणं ज्ञातव्यम्—किं परिमितानामुपस्क्रियते? उतापरिमितानाम्? इति । तदपि द्रव्यं तस्य गृहे तत्र देशे वा 'सद्' विद्यमानम्? उत 'असद्' अविद्यमानम्? । यदि पूर्वपरिणामेन सद् द्रव्यमुपस्कुर्वन्ति तदा कल्पते, अन्यथा भजनीयम् । एवं तस्य शय्यातरस्य द्रव्ये सम्यगुपयोगो दातव्यः ॥ ३५८४ ॥

सूत्रम्—

नो कप्पइ निग्गंथाण वा निग्गंथीण वा सागारियपिंडं बहिया अनीहडं असंसट्ठं वा संसट्ठं वा पडिग्गाहित्तए १४ ॥

अथास्य सम्बन्धमाह—

---

१ दुःखतरं कां० ॥

अंतो नूण न कप्पइ, कप्पइ णिक्खामिओ हु मा एवं ।
पत्तेय विमिस्सं वा, पिंडं गेण्हेज्ज ऽतो सुत्तं ॥ ३५८५ ॥

नूनम् 'अन्तः' गृहाभ्यन्तरे शय्यातरपिण्डो न कल्पते, गृहाद् बहिर्निष्क्रामितस्तु कल्पते। एवं विचिन्त्य मा 'प्रत्येकम्' असंसृष्टं 'विमिश्रं वा' संसृष्टं पिण्डं गृह्णीयात्, अत एतत् सूत्रमारभ्यते । वक्ष्यमाणसूत्रद्वयस्याप्ययमेव सम्बन्धो द्रष्टव्यः ॥ ३५८५ ॥

अनेन सम्बन्धेनायातस्यास्य व्याख्या—नो कल्पते निर्ग्रन्थानां वा निर्ग्रन्थीनां वा सागारिकपिण्डं बहिर्वाटकाद् 'अनिर्हृतम्' अनिष्क्रामितम् 'असंसृष्टं वा' अन्यदीयपिण्डैः सहामीलितं 'संसृष्टं वा' अन्यदीयपिण्डैः समं मीलितं[1] प्रतिग्रहीतुमिति सूत्रार्थः ॥ अथ भाष्यविस्तरः[2]—

वाडगदेउलियाए, इच्छा देंतम्मि गहण तह चेव ।
णीसट्ठमणीसट्ठे, गहणा-ऽगहणे इमे दोसा ॥ ३५८६ ॥

शय्यातरवाटकस्य मध्ये काचिद् देवकुलिका तस्यां यद् वानमन्तरं तदर्थं वाटकवास्तव्या अगारिणः सङ्खडीं कुर्वन्ति । तत्र च भिक्षाचरेभ्यो दातुं तेषामिच्छा समजनि । ततो वाटकवास्तव्यजने 'ददति' दातुमुपस्थिते ग्रहणं तथैव मन्तव्यं यथा पूर्वसूत्रे अभिहितम् । तथा निसृष्टं नाम—यद् बल्यादिकं वानमन्तरस्य निवेदितम्, अनिसृष्टं तु तद्विपरीतम्, तयोर्ग्रहणेऽग्रहणे च 'अमी' वक्ष्यमाणा दोषा भवन्तीति सङ्ग्रहगाथासमासार्थः ॥३५८६॥ अथैनामेव विवृणोति—

उप्पत्तियं वा वि धुवं व भोज्जं, तस्सेव मज्झम्मि उ वाडगस्स ।
अमिस्सिते सागरिचोल्लगम्मि, अण्णेहिं सो चेव उ तस्स पिंडो ॥ ३५८७ ॥

'तस्यैव' सागारिकसत्कस्य वाटकस्य मध्ये वानमन्तरमुद्दिश्य 'भोज्यं' सङ्खडिर्भवेत्, तच्चौत्पत्तिकं वा स्याद् ध्रुवं वा । औत्पत्तिकं नाम—पर्वतिथिमन्तरेणाकस्मिकम् । ध्रुवं तु—पर्वतिथिभावि, यथा नवम्यां दशम्यां वा । तत्रान्यैश्चोल्लकैः समममिश्रितो यः सागारिकचोल्लकस्तस्मिन् सङ्खड्यां दीयमाने स एव तस्य शय्यातरस्य पिण्डो भवति ॥ ३५८७ ॥

अस्य निवेदितस्यानिवेदितस्य वा ग्रहणे तावदिमे दोषाः—

भद्दो तन्नीसाए, पंतो घेप्पंतें दट्ठूणं भणइ ।
अंतोघरे ण इच्छह, इह गहणं दुट्ठधम्मो त्ति ॥ ३५८८ ॥

यः सागारिको भद्रकः सः 'तन्निश्रया' वानमन्तरनिवेदनाव्याजेनान्यदप्यात्मीयमाहारजातं तत्र प्रक्षिपेत् । यस्तु प्रान्तः स तथा गृह्यमाणं दृष्ट्वा भणति—'अन्तर्गृहे' गृहाभ्यन्तरे दीयमानं मदीयं पिण्डं नेच्छथ, इह पुनरेवं दीयमानस्य ग्रहणं कुरुथ, अहो! दुष्टधर्माणो यूयमिति ॥ ३५८८ ॥ तथैतद्दोषभयान्न गृह्णन्ति ततः किं भवति? इत्याह—

तेसु अगिण्हंतेसु य, तीसे परिसाएँ एवमुप्पज्जे ।
को जाणइ किं एते, साहू घेत्तुं ण इच्छंति ॥ ३५८९ ॥

'तेषु' साधुषु तं शय्यातरसत्कं निवेदनापिण्डमगृह्णानेषु 'तस्याः' सङ्खडिकारिण्याः पर्षद

१ भा० कां० विनाऽन्यत्र—सह मी°-त० । सम्मी°-तादी० मो० ले० डे० ॥
२ "निर्युक्तिविस्तरः—वाडग० गाथा" इति चूर्णौ ॥

एवं चिन्ता समुत्पद्यते, यथा—'को जानाति' को नामासुमर्थं सम्यग् वेत्ति किम् 'एते' साधव इदं शय्यातरसत्कमाहारजातं ग्रहीतुं नेच्छन्ति ? ॥ ३५८९ ॥

नूणं सें जाणंति कुलं व गोत्तं, आगंतुओ सो य तहिं सगारो ।
भूणग्घऽसोयं व ततो चएवि, जं अम्ह इच्छंति ण सेज्जदातुं ॥ ३५९० ॥

नूनं "से" तस्य शय्यास्वामिनो जानन्त्यमी कुलं वा गोत्रं वा, यथाऽयं नीचकुलोत्पन्नो हीनगोत्रो वेति । स च सागारिकः 'तत्र' ग्रामादावागन्तुकः अतो न तदीयं कुलादि तत्र कोऽपि वेत्ति । यद्वा ते गृहस्थाश्चिन्तयेयुः—'भ्रूणघ्नः' बालमारकोऽयं शौचं वा—शुचिसमाचारतारूपमस्य नास्ति, ◁ तत एतदीयं पिण्डं त्यक्त्वा ▷ यदमी अस्माकं चोल्लकं ग्रहीतुमिच्छन्ति, न शय्यादातुः सम्बन्धिनम् ॥ ३५९० ॥ ततः सागारिक इत्थं चिन्तयेत्—

ओभामिओ णेहि सवासमज्झे, चंडालभूतो य कतो इमेहिं ।
गेहे वि णिच्छंति असाधुधम्मा, अतो परं किं व करेज्ज अण्णं ॥ ३५९१ ॥

अपभ्राजितोऽहम् 'अमीभिः' श्रमणकैः 'स्ववासमध्ये' स्वकीयसहवासिजनमध्ये, चाण्डालभूतश्च कृतोऽहममीभिर्मुण्डैः, गेहेऽपि च मदीये नेच्छन्त्यमी असाधुधर्माणः पिण्डं ग्रहीतुम्, अतः परं किं वा मम 'अन्यद्' अपरं कुर्युः ? यत् कर्तुं योग्यं तदमीभिः कृतमिति भावः ॥ ३५९१ ॥ ततश्च—

राओ दिया वा वि हु णेच्छुभेज्जा, एगस्सऽणेगाण व सेज्जछेदं ।
अद्धाण णिंता व अलंभे जं तू, पावेज्ज तं वा वि अगिण्हमाणा ॥ ३५९२ ॥

रात्रौ वा दिवा वा साधून् प्रतिश्रयाद् निष्काशयेत् । 'एकस्य वा' तस्यैव गच्छस्य 'अनेकेषां वा' बहूनां गच्छानां शय्यादानव्यवच्छेदं कुर्यात् । ततोऽध्वनि वहमाना निर्गच्छन्तो वा साधवस्तदीयदोषेण वसतिमलभमाना यत् परितापनादिकं प्राप्नुयुः तत् ते शय्यातरचोल्लकमगृह्णानाः प्राप्नुवन्ति, तन्निष्पन्नं तेषां प्रायश्चित्तमिति भावः ॥ ३५९२ ॥

एवमसंसृष्टपिण्डविषया दोषा उक्ताः । अथ संसृष्टपिण्डविषयानाह—

संसट्ठस्स उ गहणे, तहियं दोसा इमे पसज्जंति ।
तण्णीसाएँ अभिक्खं, संखडिकारावणं होज्जा ॥ ३५९३ ॥

यद्यन्यदीयचोल्लकैः संसृष्टं सागारिकपिण्डं गृह्णन्ति तदा तत्रैते दोषाः प्रसजन्ति—'तन्निश्रया' 'यद्यन्यदीयपिण्डसंसृष्टो मदीयः पिण्डो अमीषां कल्पते तत इत्थं कृत्वा भूयो भूयो दापयिष्यामि' इत्यालम्बनेन नाटकवास्तव्यजनैरभीक्ष्णं सङ्खडीकारापणं भवेत् ॥ ३५९३ ॥

अलऽम्ह पिंडेण इमेण अज्जो !, भुज्जो ण आणेति जहेस इत्थं ।
साहू ण इच्छंति इमस्स दोसा, अम्हे वि वज्जेमु ण को वि एस ॥ ३५९४ ॥

अथ भूयो यथैष सागारिकोऽत्र पिण्डं नानयतीत्येवमर्थं साधवो गृहस्थान् ब्रुवते—आर्याः ! अलमस्माकमनेन संसृष्टपिण्डेनेति । ततस्तेऽगारिणश्चिन्तयेयुः—अस्य सागारिकस्य दोषाद् यदि साधवोऽमुं पिण्डं नेच्छन्ति ततो वयमपि दान-ग्रहणादिव्यवहारमनेन सह वर्जयामः, यतो

१ ◁ ▷ एतदन्तर्गतः पाठः भा० नास्ति ॥ २ भूओ ताभा० ॥

न कोऽप्येष विशेषतो ज्ञायते, आगन्तुकत्वात् ॥ ३५९४ ॥

अगम्मगामी किलिवोऽहवाऽयं, वोट्टी व हुज्जा सें सुणादिणा वा ।
दोसा बहू तेण जहिं सगारो, पिंडं णए तत्थ उ णाभिगच्छे ॥ ३५९५ ॥

अथवाऽयमगम्यगामी 'क्लीबो वा' नपुंसकः किल भविष्यति, 'वोट्टी वा' विट्टालना "से" तस्य शय्यातरपिण्डस्य शुनकादिना कृता भवेत् । एवमादयो बहवो दोषा यतो भवन्ति तेन यत्र सङ्खडीकरणे सागारिकः स्वकीयं पिण्डं नयति तत्र प्रथमत एव नैवाभिगच्छेत् ॥३५९५॥

सूत्रम्—

**नो कप्पइ निग्गंथाण वा निग्गंथीण वा सागारिय-
पिंडं बहिया नीहडं असंसट्ठं पडिग्गाहित्तए ।
कप्पइ निग्गंथाण वा निग्गंथीण वा सागारियपिंडं
बहिया नीहडं संसट्ठं पडिग्गाहित्तए १५ ॥**

अस्य व्याख्या प्राग्वत् । ◁ नवरं सागारिकपिण्डो वाटकाद् बहिर्निष्कामितोऽपि 'असंसृष्टः' अन्यपिण्डैः समममीलितो न कल्पते, संसृष्टस्तु कल्पते इति ॥ ▷ अथ भाष्यम्—

बहिया उ असंसट्ठे, दोसा ते चेव मोत्तु संसट्ठं ।
संसट्ठमणुण्णायं, पेच्छउ सागारितो मा वा ॥ ३५९६ ॥

सागारिकवाटकाद् बहिर्निष्कामिते असंसृष्टे गृह्यमाणे 'त एव' पूर्वसूत्रोक्ता भद्रक-प्रान्त-दोषाः, परं मुक्त्वा संसृष्टम्, तत्र दोषा न भवन्तीति भावः । अत एव यद् वाटकाद् बहिर्निष्कामितं संसृष्टं तदत्र सूत्रेऽनुज्ञातम्, सागारिकः पश्यतु वा मा वा । इदं पुरस्ताद् व्यक्तीकरिष्यते ॥ ३५९६ ॥

नीसट्ठमसंसट्ठो, वि अपिंडो किमु परेहिँ संसट्ठो ।
अप्पत्तियपरिहारी, सगारदिट्ठं परिहरंति ॥ ३५९७ ॥

निसृष्टो नाम—बहिर्निष्कास्य वानमन्तरस्य निवेदितः, यस्य वा याचकादेरर्थाय निष्काशितस्तस्मै प्रदत्तः, स यद्यप्यन्यैश्चोल्लकैरसंसृष्टस्तथापि 'अपिण्डः' न सागारिकपिण्डः, किं पुनः 'परैः' अन्यैश्चोल्लकैः समं संसृष्टः ? स सुतरां सागारिकपिण्डो न भवतीत्यर्थः, परमप्रीतिकपरिहारिणः सन्तः सागारिकदृष्टं तमपि परिहरन्ति ॥ ३५९७ ॥ इदमेव सापवादमाह—

अदिट्ठस्स उ गहणं, असती तव्वज्जितेण दिट्ठस्स ।
दिट्ठे व पत्थियाणं, गहणं अंतो व बाहिं वा ॥ ३५९८ ॥

प्रथमं सागारिकेण सकुटुम्बेनादृष्टस्य, ततः "असइ" त्ति संस्तरणाभावे 'तद्वर्जितेन' तमेकं

१ शुनादिना श्वपाकेनैकत्र भोजनादिना कृता भा० ॥ २ ◁ ▷ एतच्चिह्नगतः पाठः भा० नास्ति ॥ ३ वा धार्मिकादे° भा० कां० । वा याचकादे° ताटी० । "जो बहिता णीणित्ता णिवेदितो वाणमंतरस्स, जस्स वा धम्मियादिणो अट्ठाए णीणितो सो णिसट्ठो भण्णइ" इति चूर्णौ ॥

सागारिकं वर्जयित्वा शेषकुटुम्बेन दृष्टस्य संसृष्टपिण्डस्य ग्रहणमनुज्ञातम् । अथ ते साधवो ग्रामान्तरं प्रस्थिताः ततः सागारिकेणापि दृष्टस्य संसृष्टस्य वा असंसृष्टस्य वा वाटकस्यान्तर्वा बहिर्वा सर्वत्र ग्रहणमनुज्ञातम्, पुनर्ग्रहणाभावेन भद्रक-प्रान्तदोषाणामभावात् ॥ ३५९८ ॥

पाहुणगा वा बाहिं, घेत्तुमसंसट्ठगं च वच्चंति ।
अंतो वा उभयं पी, तत्थ पसंगादओ णत्थि ॥ ३५९९ ॥

अथवा प्राघुणकाः साधवः केचित् तत्र समायाताः, ते च तं ग्रामं व्यतीत्याग्रतो गन्तुकामाः वाटकाद् बहिर्निष्कामितं निसृष्टमनिसृष्टमपि गृहीत्वा समुद्दिश्य च व्रजन्ति । तदभावे 'अन्तः' वाटकाभ्यन्तरे वर्त्तमानमुभयमपि प्राघुणकाः साधवो गृह्णन्ति, प्रथमं संसृष्टं तदभावासंसृष्टमपीत्यर्थः । कुतः ? इत्याह—'तत्र' एवंविधे प्राघुणकानां ग्रहणे प्रसङ्गादयो दोषाः भद्रक-प्रान्तकृताः पुनर्ग्रहणाभावान्न सन्ति । प्रसङ्गो नाम—तन्निश्रया भूयः सङ्खडीकारापणम्, आदिशब्दाद् निष्काशनादिपरिग्रहः ॥ ३५९९ ॥

अथ "संसट्ठमणुण्णायं" (गा० ३५९६) इत्यादिपदानां भावार्थं गाथात्रयेणाह—

जो उ महाजणपिंडेण मेलितो बाहि सागरियपिंडो ।
तस्स तहिं अपभुत्ता, ण होति दिट्ठे वि अचियत्तं ॥ ३६०० ॥
जं पुण तेसिं चिय भायणेसु अविमिस्सियं भवे दव्वं ।
तं दिस्समाण गहियं, करेज्ज अप्पत्तियं पभुणो ॥ ३६०१ ॥
जं पुण तेण अदिट्ठे, दुचाण गहणं तु होतऽसंसट्ठे ।
तहियं ताणि कधिज्जा, ण यावि ण य आयरो तत्थ ॥ ३६०२ ॥

यस्तु सागारिकपिण्डो महाजनपिण्डेन सह वाटकाद् बहिर्मीलितः स साधूनां कल्पते । कुतः ? इत्याह—'तस्य' सागारिकस्य तत्राप्रभुत्वाद् महाजनस्यैव च प्रभुत्वाद् दृष्टेऽपि सागारिकस्य नाप्रीतिकं भवति ॥ ३६०० ॥

यत् पुनर्द्रव्यं 'तेषामेव' शय्यातरमानुषाणां भाजनेषु 'अविमिश्रितम्' असंसृष्टं भवति तद् दृश्यमानं गृहीतं सत् 'प्र-

☞ भोः' शय्यातरस्याप्रीतिकं कुर्याद् अतो न ग्राह्यम् ॥ ३६०१ ॥

१ स्य पिण्ड° भा० ॥ २ °र्वा देवकुलिकायामुद्यानादिषु सर्वत्र कां० ॥

३ "बहिया व असंसट्ठे०" गा० ३५९६ तः आरभ्यैतास्तिस्रो गाथाः पुरातना इति चूर्णिकृतो विशेषचूर्णिकृतश्चाभिप्रायः । तथाहि तद्वचनम्—"एताओ पुराणियाओ गाहाओ, एतासिं इमाओ विभासागाधाओ—जो तु महा० गाथात्रयम् ।" इति ॥

४ ☞ ☜ एतादृग्हस्तचिह्नमध्यवर्त्ती (इत आरभ्य ३६०७ गाथाटीकान्तर्गतहस्तचिह्नं यावत्) समग्रोऽप्ययं ग्रन्थसन्दर्भः भा० प्रति विहायास्मत्पार्श्ववर्त्तिनीषु सर्वास्वपि प्राचीनासु प्रतिषु नास्ति, किं बहुना ? ताडपत्रीयप्रतावप्ययं पाठो न विद्यते । सम्भावयामश्च वयम्—यदुत ज्ञानकोशगतेषु निखिलेष्वप्यर्वाचीन-प्राचीनकल्पटीकादर्शेषु नैवायं ग्रन्थसन्दर्भो भूत्रा भविष्यतीति । अस्मत्सविधवर्तिनीषु भा० प्रतिवर्जितप्रतिषु सत् प्र[..........]येदिति भावः इति रूपः पाठो वर्त्तते । सम्भाव्यते किल—सत् प्र इतिपाठानन्तरवर्ति मूलप्रतिगतमेकं तालपत्रमकल्पनीयेन केनचित् प्रमाददोषेण भ्रष्टमिति तत्परम्परा निखिलेष्वप्यादर्शेष्ववतीर्णमिति ॥

यत् पुनः 'तेन' सागारिकेणादृष्टस्यासंसृष्टस्यापि "दुघाणे" दुर्भिक्षे संस्तरणाभावाद् ग्रहणं क्रियते तत्र 'तानि' शय्यातरमानुषाणि गत्वा शय्यातरस्य कथयेयुर्न वा; कथितेऽपि 'न च' नैव 'तत्र' दुर्भिक्षे शय्यातरस्य तथाविध आदरो भवति, येन भूयः सङ्खडीं कुर्यादिति भावः ॥३६०२॥

सूत्रम्—

जो खलु निग्गंथो वा निग्गंथी वा सागारियपिंडं बहिया नीहडं असंसट्ठं संसट्ठं करेइ, करेंतं वा साइज्जइ, से दुहओ वीइक्कममाणे आवज्जइ चाउम्मासियं परिहारट्ठाणं अणुग्घाइयं १६ ॥

यः खलु निर्ग्रन्थो निर्ग्रन्थी वा सागारिकपिण्डं बहिर्निर्गतमसंसृष्टं संसृष्टं करोति, कुर्वन्तं वा 'स्वादयति' कारयति कुर्वन्तमनुमन्यते वेत्यर्थः, सः 'द्विधा' लौकिक-लोकोत्तरिकभेदाद् द्विप्रकारां मर्यादां व्यतिक्रामन् आपद्यते चातुर्मासिकं परिहारस्थानमनुद्घातिकम्, चतुरो गुरुमासानित्यर्थः । एष सूत्रसङ्क्षेपार्थः ॥ अथ भाष्यविस्तरः—

संसट्ठस्स उ करणे, चउरो मासा हवंतऽणुग्घाता ।
आणादिणो य दोसा, विराहणा संजमा-ऽऽदाए ॥ ३६०३ ॥

असंसृष्टमस्माकं ग्रहीतुं न कल्पत इति कृत्वा यदि संसृष्टं करोति, तुशब्दस्यानुक्तसमुच्चयार्थत्वात् कारयति वा कुर्वन्तमनुमोदयति वा, ततश्चत्वारो मासा अनुद्घाताः प्रायश्चित्तं भवति, आज्ञादयश्च दोषाः, विराधना च संयमा-ऽऽत्मविषया ॥ ३६०३ ॥

सयमेव उ करणम्मी, उदगप्फुस भंडणुण्हवण पंते ।
तेणा चारभडा वा, कम्मबंधे पसज्जणया ॥ ३६०४ ॥

स्वयमेव करणे तावदिमे दोषाः—'संयतेनाशुचिना स्पृष्टमिदं भाजनम्' इति विचिन्त्य उदकेन स्पर्शनं—प्रक्षालनम्, तथा 'किमस्मदीयानि भाजनानि स्पृशसि ?' इति 'भण्डनं' कलहम्, "उण्हवण" त्ति तेषां भाजनानामग्निकायेनाङ्गारणम्, एतानि प्रान्ताः सङ्खडिकारिणः कुर्वन्ति । तथा 'स्तेनाः' चौराः 'चारभटाः' राजपुरुषा एते तत्रागत्य तं संयतसंसृष्टं पिण्डं अपहरेयुः, ततश्च कर्मबन्धस्य प्रसजना भवति यावदसौ संयतो भूयो नावर्त्तते ॥३६०४॥ किञ्च—

भिंदेज्ज भाणं दवियं व उज्झे, डज्झेज्ज उण्हेण कडी व भुज्जे ।
संसत्तगं तं व जहिं व छुब्भे, विरोहि दव्वं व जहिं व छड्डे ॥ ३६०५ ॥

संयतः सागारिकपिण्डमन्यत्र प्रक्षिपन् तद् भाजनं प्रमादतो भिन्द्यात्, तत्र पश्चात्कर्मा-ऽन्यप्रवाहनादयो दोषाः । यद्वा तत्र भाजने यद् 'द्रव्यं' शालि-दाल्यादि तद् अन्यत्र सञ्चारयन् 'उज्झेत्' परित्यजेत् । अथवा तद् द्रव्यमतीवोष्णं तेनासौ दह्येत, कटी वा तथाकुर्वतो 'भुज्येत' वक्रीभवेत् । यत्र वाऽसौ सागारिकपिण्डं प्रक्षिपति 'तद्' द्रव्यं 'संसक्तं' जन्तुसंसक्तियुक्तम्, ततः संयमविराधना । विरोधि वा तद् द्रव्यम्, प्रक्षेपणीयद्रव्येण सह भुज्यमानं

रोगादिविकारकारकमित्यर्थः, तत्रात्मविराधना। 'यत्र वा' भूभागे तद् द्रव्यं प्रक्षिपन् प्रमादतः छर्दयति तत्र षट्कायविराधना॥ ३६०५॥

अथ "तेणा चारभडा वा, कम्मबंधे पसज्जणया॥" (गा० ३६०४) इति व्याचष्टे—

तं तेण छूढं तहिगं च पत्ता, तेणा भडा घोड कुकम्मिगा य।
आसत्त णामऽट्ठित आउ मंसा, ण जिण्णऽणादेस ण जा विउट्टे॥ ३६०६॥

'तद्' द्रव्यं 'तेन' संयतेन 'तत्र' भाजने प्रक्षिप्तम्, तत्र च प्राप्ताः 'स्तेनाः' चौराः 'भटाः' राजपुरुषाः 'घोटाः' पञ्चालचट्टाः 'कुकर्मिणश्च' कुकर्मकारिणः एते तद् भाजनमुत्कृष्टशालि-दाल्यादिद्रव्यभूतमपहृत्य गच्छेयुः। तत्र केचिदाचार्यदेशीया ब्रुवते—यावत् तेषामासप्तमं कुलमनुवर्त्तते तावत् तस्य संयतस्य कर्मबन्धः। अपरे—तेषां यावद् नाम-गोत्रमनुवर्त्तते। अन्ये—यावत् तेषामस्थीनि सन्ति। अपरे पुनराहुः—यावत् ते आयुर्धारयन्ति। एके भणन्ति—यावत् तेषां तद्द्रव्याभ्यवहारप्रत्ययो मांसोपचयः। अन्ये तु ब्रुवते—यावत् तेषां तद् भक्तं भुक्तं सद् नाद्यापि जीर्णं तावत् प्रतिसमयं तस्य कर्मबन्धः। सूरिराह—एते सर्वेऽप्यनादेशाः। सिद्धान्तपक्षः पुनरयम्—यावदसौ संयतः 'न व्यावर्त्तते' न तस्मात् स्थानादालोचनाप्रदानादिना प्रतिक्रामति तावत् कर्मबन्धो मन्तव्यः॥ ३६०६॥ किञ्च—

णिच्छंति य मरुगादी, ओभावण जं च अंतरायं तु।
कुज्जा य पच्छकम्मं, पवत्तणं घाय बंधं वा॥ ३६०७॥

संयतेन स्पृष्टमिति कृत्वा तद् भक्तं मरुकादयो भोक्तुं नेच्छन्ति। ततश्च 'अहो! अमी अशुचयो यैः स्पृष्टमन्नमुच्छिष्टमिति कृत्वा ब्राह्मणादयो न भुञ्जते' इति महती साधूनामपभ्राजना स्यात्। यच्च मरुकादीनां तद् भक्तमभुञ्जानानामन्तरायं तन्निष्पन्नं प्रायश्चित्तम्। पश्चात्कर्म वा स गृहपतिः कुर्यात्, मरुकादिभोजनार्थं भूयोऽप्यभिनवं भक्तपाकं कारयेदिति भावः। यद्वा 'साधुभिरिदं पवित्रीकृतम्' इति मत्वा भद्रकास्तस्यान्नादेः स्वगृहे प्रवर्त्तनं कुर्युः। अथ ते प्रान्तास्ततो घातं वा बन्धं वा कुपिताः सन्तः संयतानां कुर्युः॥ ३६०७॥

एते तावत् स्वयं करणे दोषा अभिहिताः। अथ स्वयं संसृष्टं कर्त्तुमसमर्था अन्यैः कारयन्ति यो वा कोऽप्यन्यः प्रक्षिपति तमनुमोदयन्ति तत इमे दोषाः—

कारावणमण्णेहिं, अणुमोदण उम्हमादिणो दोसा।
दुविहे वतिक्कमम्मि, पायच्छित्तं भवे तिविहं॥ ३६०८॥

अन्यैः कारापणे कुर्वतो वा अनुमोदने उष्मादयो दोषा भवन्ति। उष्मा नाम—तेनात्युष्ण-द्रव्येण तस्य अगारिणो हस्तादौ परितापः, आदिशब्दाद् यदीयं द्रव्यमसौ तत्र प्रक्षिपति स तेन सहासङ्खडं कुर्यात्—कस्मान्मदीयं स्पृशसि? इति। एवमादयो दोषाः। अत्र च 'द्विविधे व्यतिक्रमे' लौकिक-लोकोत्तरिकमर्यादातिक्रमरूपे प्रायश्चित्तं त्रिविधं भवति। तत्रैकं स्वयं करणे, द्वितीयं कारापणे, तृतीयमनुमताविति॥ ३६०८॥ इदमेवोत्तरार्द्धं व्याचष्टे—

लोउत्तरं च मेरं, अतिचरई लोइयं च भेलंतो।
अहवा सयं परेहि य, दुविहो तु वतिक्कमो होति॥ ३६०९॥

पढमिल्लुगम्मि ठाणे, दोहि वि गुरुगा तवेण कालेण ।
बितियम्मि य तवगुरुगा, कालगुरू होंति ततियम्मि ॥ ३६१० ॥

सागारिकचोल्लकमितरेषां चोल्लकैः समं मीलयन् 'लोकोत्तरिकीं मर्यादां' "न कल्पते सागारिकपिण्डोऽसंसृष्टः संसृष्टः कर्तुम्" इति भगवदाज्ञालक्षणां 'लौकिकीं च' 'न मीलनीया अस्माकं चोल्लकाः' इत्येवंरूपां मर्यादाम् 'अतिचरति' अतिक्रामतीत्यर्थः । अथवा स्वयं करणं परैश्च क्रियमाणस्य स्वादनमित्येवं द्विविधो व्यतिक्रमो भवति ॥ ३६०९ ॥

तत्र 'प्रथमस्थाने' स्वयंकरणलक्षणे चत्वारो गुरवो द्वाभ्यामपि गुरुकाः, तद्यथा—तपसा कालेन च । 'द्वितीये' कारापणे त एव चत्वारो गुरवस्तपोगुरुकाः । 'तृतीये' अनुमोदनालक्षणे स्थाने त एव चतुर्गुरुकाः कालगुरवो भवन्ति ॥ ३६१० ॥ किञ्च—

अम्हच्चयं छूढमिणं किमट्ठा, तं केण उत्ते कहिते जतीहिं ।
ते चेव तोयादि पवत्तणा य, असिट्ठ तेणे व असंखडादी ॥ ३६११ ॥

अस्मदीयं तदिदं द्रव्यं किमर्थं केनान्यत्र प्रक्षिप्तम्?, इत्थं सङ्खडिकारिभिः साक्षेपमुक्ते रक्षपालो ब्रवीति—यतिभिरिदमेकत्र मीलितम् । एवं कथिते सति त एव 'तोयादयः' उदकस्पर्शन-भण्डनादयो दोषाः । अथ ते भद्रकास्ततः 'साधुहस्तेन पवित्रीभूतमिदम्' इति मत्वा प्रवर्त्तनं कुर्युः । अथासौ रक्षपालो न कथयति ततः 'अशिष्टे' अकथिते 'तेनैव' रक्षपालेन सममसङ्खडं कुर्युः, आदिशब्दाद् वधं वा बन्धं वा ते तस्य कुर्वन्ति । यत एते दोषा अतो नासंसृष्टं संसृष्टं कर्त्तव्यं कारयितव्यं क्रियमाणमनुमोदयितव्यं चेति ॥ ३६११ ॥

अथ द्वितीयपदमाह—

अद्धाणणिग्गयादी, पविसंता वा वि अहव ओमम्मि ।
अणुमोदण कारावण, पभुणिक्खंतस्स वा करणं ॥ ३६१२ ॥

अध्वनो निर्गता आदिशब्दाद् अशिवादिविनिर्गता अध्वनि वा प्रविशन्तोऽथवाऽवमौदर्ये वर्त्तमानाः संसृष्टं पिण्डं कुर्वन्तः प्रथममनुमोदनं ततः कारापणमपि प्रतिसेवन्ते । यो वा प्रभुः—बलवान् राज-गणसम्मतो वा निष्क्रान्तः—प्रतिपन्नदीक्षस्तस्य स्वयमपि करणं भवतीति सङ्ग्रहगाथासमासार्थः । अथ विस्तरार्थोऽभिधीयते—ते साधवो विप्रकृष्टादध्वनो निर्गतास्तं वा प्रविशन्तोऽवमौदर्ये वा अन्यत्र पर्याप्तमलभमानास्तत् सागारिकसत्कं द्रव्यं स्निग्धं शरीरोपष्टम्भकं मत्वा प्रथमं तावदन्यं संसृष्टं कुर्वन्तमनुमोदयन्ति । अथान्यः संसृष्टं कुर्वन्न प्राप्यते ततः कारयेयुरपि ॥ ३६१२ ॥ कथम्? इत्याह—

पुराण सागं च महत्तरं वा, अण्णं व गाहेंति तहिं च छोढुं ।
सागारिओ वा वि विगोवितो जो, स पिंडमण्णेसु तु संदधाति ॥ ३६१३ ॥

'पुराणं' पश्चात्कृतम्, तदभावे प्रतिपन्नाणुव्रतं श्रावकम्, तदभावे यस्तत्र महत्तरस्तम्, 'अन्यं वा' प्रमाणभूतं 'तत्र' अन्यपिण्डेषु सागारिकपिण्डं प्रक्षेप्तुं 'आहयन्ति' प्रज्ञापयन्तीत्यर्थः । यो वा सागारिकः 'विकोविदः' विशेषेण साधुसामाचारीकुशलः स स्वकीयं पिण्डमन्येषु पिण्डेषु 'सन्दधाति' मिश्रयतीत्यर्थः ॥ ३६१३ ॥

सम्मिस्सियं वा वि अमिस्सियं वा, गिण्हंति गीता इतरेहिँ मिस्सं ।
कारेंतऽदिट्ठं चेऽविगोवितेसू, दिट्ठं च तप्पच्चयकारि गीता ॥ ३६१४ ॥

यदि सर्वेऽपि गीतार्थास्ततः सम्मिश्रितं वा अमिश्रितं वा सागारिकपिण्डं गृह्णन्ति । अथ 'इतरैः' अगीतार्थैर्युक्तास्ततः 'मिश्रं' संसृष्टं गृह्णन्ति नासंसृष्टम् । अथासंसृष्टं (अथ संसृष्टं) न प्राप्यते अविकोविदाश्च—अगीतार्थास्तत्र सन्ति ततः 'अदृष्टं' यथा ते न पश्यन्ति तथा पुराणादिना संसृष्टं कारयन्ति । अथादृष्टे कार्यमाणे तेषामप्रत्यय उत्पद्यते, यथा—एतैः सागारिकपिण्ड एवासंसृष्ट आनीतः; ततस्तत्प्रत्ययकारिणो गीतार्थास्तैर्दृष्टमपि संसृष्टं कारयन्ति ॥ ३६१४ ॥

अथ "पभुनिक्खंतस्स वा करणं" (गा० ३६१२) इति पदं व्याख्यानयति—

जो उज्जिओ आसि पभू व पुव्वं, तप्पक्खिओ राय-गणच्चिओ वा ।
सवीरिओ पक्खिवती इमं तु, वोत्तूण किं अच्छइ एस वीसुं ॥ ३६१५ ॥

यस्तत्र ग्रामे पूर्वम् 'ऊर्जितः' बलवान् 'प्रभुर्वा' अधिपतिरासीत्, 'तत्पाक्षिको वा' तस्य ग्रामस्य हितैषी 'राज-गणार्चितो वा' राजसम्मतो मल्लादिगणसम्मतो वा आसीत्, एवंविधोऽपि यः 'सवीर्यः' शक्तिमान्, भाजनभेदादयो दोषा यस्य न भवन्तीति भावः; सः 'एनं' सागारिकपिण्डमन्यपिण्डेषु प्रक्षिपति, परमिदं वचनमुक्त्वा, यथा—किमेषः 'विष्वक्' पृथक् तिष्ठतीति ॥ ३६१५ ॥

॥ सागारिकपारिहारिकप्रकृतं समाप्तम् ॥

आ हृ ति का नि र्हृ ति का प्र कृ त म्

सूत्रम्—

सागारियस्स आहडिया सागारिएण पडिग्गाहिया, तम्हा दावए नो से कप्पइ पडिग्गाहित्तए । सागारियस्स आहडिया सागारिएण अप्पडिग्गाहिया, तम्हा दावए एवं से कप्पइ पडिग्गाहित्तए १७॥

अथास्य सूत्रस्य कः सम्बन्धः ? इत्याह—

नीहडसागरिपिंडस्स विवक्खो आहडो अह उ जोगो ।
नीहडसुत्ते पुणरवि, जोगो संदट्ठओ नाम ॥ ३६१६ ॥

पूर्वसूत्रे निर्हृतः सागारिकपिण्ड उक्तः, इह तु तद्विपक्ष आहृत उच्यते । 'अथ' एष प्रस्तुतसूत्रस्य 'योगः' सम्बन्धः । तथा इतः सूत्रादनन्तरं पुनरपि निर्हृतसूत्रं भविष्यति[2] ततोऽयं सूत्रत्रयस्य 'योगः' सम्बन्धः सन्दष्टको नाम मन्तव्यः । किमुक्तं भवति ?—आदौ निर्हृ-

१ च अगोवि° ताभा० चूर्णिं विशेषचूर्णिं च विना ॥ २ °ति तद्विषयश्च 'योगः' भा० ॥

तसूत्रम्, मध्ये आहृतसूत्रम्, अवसाने तु भूयोऽपि निर्हृतसूत्रम्; एष ईदृशः सम्बन्धः सदृशपूर्वापरसूत्रद्वयेन सन्दंशकेनेव गृहीतत्वात् सन्दष्टक इत्यभिधीयते । अनेन वक्ष्यमाणसूत्रस्याप्यत्रैव सम्बन्धोऽभिहित इति ॥ ३६१६ ॥

अनेन सम्बन्धेनायातस्यास्य व्याख्या—'आहृतिका' प्रहेणकं सा सागारिकस्य गृहे कुतोऽपि गृहान्तरादागता, सा च सागारिकेण 'प्रतिगृहीता' स्वीकृता, 'ततः' तस्या मध्याद् दद्याद् नो "से" तस्य साधोः कल्पते प्रतिग्रहीतुम् । सागारिकस्याहृतिका सागारिकेण 'अप्रतिगृहीता' न स्वीकृता तस्या मध्याद् दद्यादेवं "से" तस्य साधोः कल्पते प्रतिग्रहीतुमिति सूत्रसङ्क्षेपार्थः ॥

साम्प्रतं निर्युक्तिविस्तरः—

आहडिया उ अभिघरा, कुलपुत्तग भगिणि मट्टिगालित्ते ।
दव्वे खेत्ते काले, भावम्मि य होइ आहडिया ॥ ३६१७ ॥

अभिशब्दोऽत्र पृथगर्थवाचकः । ततश्च 'अभिगृहाद्' अपरस्माद् वेश्मनो यद् विशिष्टं खाद्यकद्रव्यमागतं सा आहृतिका भण्यते । सा चैवं सम्भवति—कश्चित् कुलपुत्रकः क्वचिद् ग्रामे परिवसति, तस्य चान्यदा प्राघूर्णकः समायातः तदर्थं विविधमतिशायि द्रव्यमुपस्कृतम्, कुलपुत्रस्य च भगिनी तत्रैव ग्रामे परिणीता तदर्थं स्वकीयभार्याहस्ते घृतपूरादिकं प्रेषयति, सा च भगिनी तदानीं मृत्तिकालिप्तहस्ता ततस्तां भ्रातृजायां ब्रवीति—स्थापय त्वमिदममुकत्र प्रदेशे, अहमिदानीमक्षणिका तिष्ठामीति । सा चाहृतिका चतुर्द्धा, तद्यथा—द्रव्याहृतिका क्षेत्राहृतिका कालाहृतिका भावाहृतिका चेति ॥ ३६१७ ॥ अथैनामेव निर्युक्तिगाथां विवरीषुराह—

आएसड्ड विसेसे, सति काले भगिणि संभरित्ताणं ।
भज्जिं भज्जाहत्थे, कुलओ पेसेति भगिणीए ॥ ३६१८ ॥

आदेशः—प्राघूर्णकस्तदर्थं घृतपूर-लपनश्रीप्रभृतेः खाद्यकद्रव्यस्य विशेषे सञ्जाते सति 'काले' भोजनदेशकाले भगिनीं संस्मृत्य भार्याहस्ते 'भर्जिकां' प्रहेणकं 'कुलजः' कुलपुत्रको भगिनीनिमित्तं प्रेषयति एषा आहृतिकोच्यते । अस्यां च चत्वारो भङ्गाः, तद्यथा—द्रव्यतः प्रतिगृहीता न भावतः १ भावतः प्रतिगृहीता न द्रव्यतः २ द्रव्यतोऽपि भावतोऽपि प्रतिगृहीता ३ नापि द्रव्यतो नापि भावतः प्रतिगृहीता ४ ॥ ३६१८ ॥ एषां यथाक्रमं भावनामाह—

उच्छंगे अणिच्छाए, ठविया दव्वगहिया ण पुण भावे ।
एत्थ पुण भद्द-पंता, अचियत्तं चेव घेप्पंते ॥ ३६१९ ॥
वावार मट्टिया-असुइलित्तहत्था उ बिइयओ भंगो ।
दोसु वि गहिए तइओ, चउत्थभंगे उ पडिसेहो ॥ ३६२० ॥

यदर्थं सा भर्जिका प्रेषिता सा भगिनी तं भ्रातरं प्रति केनापि कारणेन रुष्टा सती भ्रातृजायया समर्प्यमाणामपि तां न गृह्णाति, ततस्तया ननान्दुरुत्सङ्गेऽनिच्छयाऽपि सा भर्जिका स्थापिता, एषा द्रव्यतः प्रतिगृहीता न पुनर्भावतः । इयं च शय्यातरपिण्डो न भवति, भावतो-

१ "आएसड्डऽइरेसे" इति पाठः चूर्णौ विशेषचूर्णौ च । तथाहि—"पाहुणगस्स अट्ठाए अतिरेसगं दव्वं खज्जगादि कतं" इति ॥

ऽगृहीतत्वात् । परमत्र पुनर्भद्रक-प्रान्तदोषा भवन्ति, भद्रकस्तन्निश्रया प्रक्षेपं प्रान्तस्तु निष्काशन-वसतिव्यवच्छेदादिकं कुर्यादिति भावः । अप्रीतिकं चैवं गृह्यमाणे भवति—किमेष मदीयः पिण्डो न भवति येनैवममी इदं गृह्णन्ति ? ॥ ३६१९ ॥

तथा सा भगिनी यदा कमपि दलन-पेषणादिव्यापारं कुर्वाणा मृत्तिकया वा अशुच्या वा लिप्तहस्ता भवति तदा ब्रवीति—स्थापय त्वममुकत्र प्रदेशे, एषा भावतः प्रतिगृहीता न द्रव्यत इति द्वितीयो भङ्गः । तृतीये तु भङ्गे 'द्वाभ्यामपि' द्रव्य-भावाभ्यां प्रतिगृहीता । चतुर्थभङ्गे 'द्वाभ्यामपि' द्रव्य-भावाभ्यां प्रतिषेधः । किमुक्तं भवति ?—सा भगिनी रुष्टा सती बलादर्प्य-माणामपि तां मर्जिकां हस्ताभ्यामपि न स्पृशतीति । सा चाहृतिका द्रव्य-क्षेत्र-काल-भावभेदात् चतुर्विधा । पुनरेकैका द्विविधा—छिन्ना अच्छिन्ना च ॥ ३६२० ॥ अथैता एव भावयति—

संकप्पियं च दव्वं, दिट्ठा खेत्तेण कालतो छिन्नं ।
दोसु उ पसंगदोसा, सागारिएँ भावतो दुविहो ॥ ३६२१ ॥

यद् द्रव्यं सङ्कल्पितम्, यथा—अमुकं घृतपूरादिकं तत्र गृहे नेतव्यम्, चाशब्दस्यानुक्त-प्रकारान्तरद्योतकत्वाद् यद् वा तत्र गृहे नयनार्थं पृथक् स्थापितम्, तदुभयमपि द्रव्यतश्छिन्नम् । या पुनराहृतिका स्वगृहमानीयमाना सागारिकेण दृष्टा सा क्षेत्रतश्छिन्ना । तथा 'अमुकस्यां वेलायां नेतव्यम्' इति निर्दिष्टं द्रव्यं कालतश्छिन्नम् । उपलक्षणमिदम्, तेनं 'न नेष्यामि' इति यत्र भावो निवृत्तस्तद् भावतश्छिन्नम् । अच्छिन्ना त्वाहृतिका चतुर्द्धाऽप्येतद्विपरीता । तथा 'द्वयोर्भङ्गयोः' 'द्रव्यतः प्रतिगृहीता न भावतः, नापि द्रव्यतो नापि भावतः प्रतिगृहीता' इत्येवं-लक्षणयोः न सागारिकपिण्डः, परं प्रसङ्गदोषान्न गृह्यते । "भावउ" त्ति 'भावतः प्रतिगृहीता न द्रव्यतः' इत्येवंरूपो यो भङ्गः, यश्च 'द्रव्यतोऽपि भावतोऽपि प्रतिगृहीता' इत्येवंलक्षणो द्विविधः प्रतिगृहीतो भङ्गः, एतयोः सागारिकपिण्ड इति कृत्वा न कल्पते ॥ ३६२१ ॥

अथैनामेव निर्युक्तिगाथां व्याचष्टे—

संकप्पियं वा अहवेगपासे, सगारिदिट्ठं अमुगं तु वेलं ।
नियट्ट भावे नऽमुगं अदिट्ठा, काले ण निद्देस अछिन्न भावे ॥ ३६२२ ॥

यद् घृतपूरादि तत्र गृहे नयनाय सङ्कल्पितम्, अथवा यदेकपार्श्वे विश्वक् स्थापितं तदेतद् द्रव्यतश्छिन्नम् । सागारिकेण स्वगृहमानीयमानं यद् दृष्टं तत् क्षेत्रतश्छिन्नम् । 'अमुकस्यां' मध्याह्नादिलक्षणायां वेलायां नेतव्यमिति निर्दिष्टं कालतश्छिन्नम् । यत्र तु 'न नेष्यामि' इति भावो निवृत्तस्तद् भावतश्छिन्नम् । एवं चतुर्द्धाऽपि छिन्नं व्याख्यातम् । अथाच्छिन्नं व्याख्याति—"नऽमुगं" इत्यादि । यद् द्रव्यममुकं नेतव्यमिति न सङ्कल्पितं न वा पृथक् स्थापितं तद् द्रव्यतोऽच्छिन्नम् । या वा आहृतिका सागारिकेणानीयमाना न दृष्टा तत् क्षेत्रतोऽच्छिन्नम् । कालेऽच्छिन्नं यत्र प्रतिनियतायाः वेलाया निर्देशो नास्ति । भावेऽच्छिन्नं तु यत्राद्यापि 'नेष्यामि' इति भावोऽव्यवच्छिन्नः, न निवर्तते इत्यर्थः ॥ ३६२२ ॥ अथात्रैव ग्रहणविधिमाह—

भावो जाव न छिज्जइ, विप्परिणय गेण्ह मोत्तु खेत्तं तु ।

१ तेन 'नेष्यासि' भा० कां० विना ॥ २ खेत्तम्मि ताभा० ॥

खेत्ते वि होति गहणं, अंदिट्ठे विप्परिणतम्मि ॥ ३६२३ ॥

भावो यावदद्यापि न व्यवच्छिद्यते तावन्न कल्पते । यदा तु 'न नेष्यामि' इति भावः 'विपरिणतः' व्यवच्छिन्नस्तदा ◁ क्षेत्रच्छिन्नं मुक्त्वा यदन्यत् क्षेत्रतोऽच्छिन्नं यच्च द्रव्यतः कालतश्च छिन्नमच्छिन्नं वा तद् ग्रहीतुं कल्पते, ▷ क्षेत्रच्छिन्नं तु न कल्पत इति भावः । अथैतदेवापवदति—"खेत्ते वि" इत्यादि । क्षेत्रच्छिन्नस्यापि ग्रहणं भवति यदि स तद् द्रव्यं नयन्नपान्तराले 'न नेष्यामि' इति विपरिणतो भवति, तच्च सागारिकेण अदृष्टम्–अदृश्यमानं ग्रहीतव्यम् ॥ ३६२३ ॥ यतः—

पुरतो पसंग-पंता, अचियत्तं चेव पुव्वभणियं तु ।
वितिय-ततिया उ पिंडो, पढम-चउत्था पसंगेहिं ॥ ३६२४ ॥

अथ सागारिकस्य पुरतो गृह्णन्ति ततो भद्रकः प्रसङ्गः तन्निश्रया तत्र प्रक्षेपम्, प्रान्तश्च निष्काशनादिकं कुर्यात्, अप्रीतिकं च पूर्वभणितं तस्य तथापश्यतो गृह्यमाणे भवति, ततः पुरतो न ग्रहीतव्यम् । तथा द्वितीय-तृतीयौ भङ्गौ शय्यातरपिण्ड इति कृत्वा परिहर्त्तव्यौ । प्रथम-चतुर्थौ तु न शय्यातरपिण्डः, परं प्रसङ्गदोषभयात् तावपि परिहर्त्तव्यौ ॥ ३६२४ ॥

अथाचार्यो विनेयवर्गव्युत्पादनार्थमाक्षेप-परिहारौ निरूपयितुकाम इदमाह—

कप्पइ अपरिग्गहिया, णिक्खेवे चउ दुगं अजाणंता ।
जाणंता वि य केई, सम्मोहं काउ लोभा वा ॥ ३६२५ ॥

केचिदाचार्या निक्षेपचतुष्कस्य–'द्रव्यतः प्रतिगृहीता न भावतः' इत्यादिलक्षणभङ्गचतुष्टयस्य 'द्विकं' प्रथम-चतुर्थभङ्गद्वयमाश्रित्येदं सूत्रं प्रवृत्तमित्येवंविधमर्थमजानन्तः, यद्वा जानन्तोऽपि तदर्थं केचिदगीतार्थानां सम्मोहं कृत्वा लोभाद् ब्रुवते—कल्पते सागारिकेणापरिगृहीता आहृतिका ॥ ३६२५ ॥ इदमेव स्पष्टयति—

जं आहडं होइ परस्स हत्थे, जं णीहडं वा वि परस्स दिन्नं ।
तं सुत्तछंदेण वयंति केई, कप्पं ण चे सुत्तमसुत्तमेवं ॥ ३६२६ ॥

यद् 'आहृतकं' प्रहेणकं शय्यातरगृहमानीयमानं परस्य हस्ते भवति, एतेन प्रस्तुतमेव सूत्रं गृहीतम्; यच्च 'निर्हृतं' सागारिकगृहाद् निष्काशितं परस्य दत्तम्, अनेन च वक्ष्यमाणं सूत्रमुपात्तम्; तदेवंविधं द्रव्यं 'सूत्रच्छन्देन' सूत्राभिप्रायेण 'कल्प्यं' कल्पनीयम् 'न' नैव 'चेद्' यदि आचार्य ! एवमस्मदुक्तं मन्यसे ततः सूत्रमसूत्रमेव प्राप्नोति, अप्रमाणमित्यर्थः । एवं केचिदाचार्यदेशीया वदन्ति ॥ ३६२६ ॥ अत्र सूरिः प्रतिवचनमाह—

सुत्तं पमाणं जति इच्छितं ते, ण सुत्तमत्थं अतिरिच्च जाती ।
अत्थो जहा पस्सति भूतमत्थं, तं सुत्तकारीहिँ तहा णिबद्धं ॥३६२७॥

यदि 'ते' तव सूत्रं प्रमाणत्वेन 'इष्टम्' अनुमतं तत इदमप्यक्षिणी निमील्य विचारयतु देवानांप्रियः—सूत्रं तावद् 'अर्थं' व्याख्यानमतिरिच्य 'न याति' न प्रवर्त्तते, नावबुध्यते

१ अदिट्ठं विप्प° ताभा० ॥ २ ◁ ▷ एतच्चिह्नमध्यवर्त्ती पाठः भा० कां० एव वर्त्तते ॥
३ °र्थः ॥ ३६२६ ॥ एवमाचार्यदेशीयेनोक्ते सूरिः भा० ॥

इत्यर्थः; अत एव 'अर्थः' निर्युक्ति-भाष्यादिरूपः 'यथा' येन प्रकारेण 'भूतं' सद्भूतम् 'अर्थम्' अभिधेयं पश्यति 'सूत्रकारिभिरपि' गणधर-स्थविरैः 'तत्' सूत्रम् 'तथा' तेनैवाभिप्रायेण निबद्ध-मवसातव्यम् ॥ ३६२७ ॥ अमुमेवार्थं द्रढयति—

छाया जहा छायवतो णिवद्धा, संपत्थिए जाति ठिते य ठाति ।
अत्थो तहा गच्छति पज्जवेसु, सुत्तं पि अत्थाणुचरं तहेव ॥ ३६२८ ॥

'छाया' प्रतीता, सा यथा 'छायावतः' पुरुषादेः 'निबद्धा' परतन्त्रा सती तस्मिन् सम्प्रस्थिते याति, स्थिते च तस्मिन् साऽपि तिष्ठति; तथाऽत्रापि छायावत्पुरुषस्थानीयोऽर्थो येषु 'पर्यायेषु' भङ्गकादिविषयेषु प्रकारेषु गच्छति सूत्रमपि छायास्थानीयं तस्यैवार्थस्यानुचरं सत् 'तथैव' तेषु तेषु पर्यायेषु गच्छति ॥ ३६२८ ॥ इदमेव स्पष्टतरमाह—

जं केणई इच्छइ पज्जवेण, अत्थो ण सेसेहि उ पज्जवेहि ।
विही व सुत्ते तहि वारणा वा, उभयं व इच्छंति विकोवणट्ठा ॥ ३६२९ ॥

'अर्थः' व्याख्यानविधिर्येन केनचित् पर्यायेण यत् सूत्रं ग्रहीतुमिच्छति न 'शेषैः' अपरैः पर्यायैः, तत्र स एव प्रमाणयितव्यो न शेषा इति वाक्यशेषः । यथेहैव सूत्रे यथाभावेन विपरिणते आनेतरि यदि सागारिको न पश्यति ततः कल्पते प्रतिग्रहीतुं तद् द्रव्यम् । एतेन पर्यायेण अर्थ आहृतिकामिच्छति, न शेषैरविपरिणत-क्षेत्रच्छिन्नतादिभिः पर्यायैः । एवमर्थेनेप्सितेऽनीप्सिते वा वस्तुनि सूत्रकारः कथं सूत्रं बध्नीयात्? इत्याह—विधिर्वा तत्र सूत्रे वक्तव्यः, यथा अत्रैवाऽऽहृतिकासूत्रे द्वितीये आलापके; 'वारणा वा' प्रतिषेधः, यथेहैव प्रथमे आलापके; 'उभयं वा' विधि-प्रतिषेधरूपं क्वचिदेकत्रापि सूत्रे शिष्यमतिविकोपनार्थं सूरय इच्छन्ति, यथा "कप्पइ निग्गंथीणं पक्के तालपलंबे भिन्ने पडिगाहित्तए, से वि य विहिभिन्ने नो चेव णं अविहिभिन्ने ।" (उ० १ सू० ५) ॥ ३६२९ ॥ अपि च—

उस्सग्गओ नेव सुतं पमाणं, ण वाऽपमाणं कुसला वयंति ।
अंधो य पंगुं वहते स चावि, कहेति दोण्हं पि हिताय पंथं ॥ ३६३० ॥

'उत्सर्गतः' सामान्येन 'श्रुतं' सूत्रं नैव प्रमाणं न वा अप्रमाणम्, किन्तु पूर्वापराविरुद्ध-वृद्धसम्प्रदायागतेनार्थेन युक्तं प्रमाणम्, अन्यथा पुनरप्रमाणम्, इत्येवं 'कुशलाः' तीर्थकर-गणधरा वदन्ति । तथाहि—यथा किल कश्चिदन्धो देशान्तरं गन्तुमनाः स्वयं मार्गमपश्यन् पङ्गुं गन्तुमशक्तं चक्षुष्मत्तया स्कन्धे विन्यस्य वहति, 'स चापि' पङ्गुः 'द्वयोरपि' आत्मनस्तस्य च 'हिताय' गर्ता-प्रपाताद्युपद्रवरक्षणाय 'पन्थानं' मार्गं कथयति । एवमर्थेनाप्रबोधितं सद् अन्ध-स्थानीयं सूत्रम्, तद् यदा पङ्गुस्थानीयमर्थमात्मन उपरिकृतं वहति तदा सोऽप्यर्थः सूत्रनिश्रया गच्छन् सम्यग्विषयविभागदर्शितया निष्प्रत्यपायं मुक्तिमार्गमुपदिशतीति, अतोऽर्थसव्यपेक्षमेव सूत्रं प्रमाणमिति स्थितम् ॥ ३६३० ॥ अथ "जाणंता वि य केई, सम्मोहं काउ लोभा वा ।" (गा० ३६२५) इति पश्चार्द्धं व्याचष्टे—

अप्पस्सुया जे अविकोविता वा, ते मोहइत्ता इमिणा सुएण ।

---

१ °मर्थोऽपीप्सि° भा० कां० ॥

तेसिं पगासो वि तमंतमेति निसाविहंगेसु व सूरपादा ॥ ३६३१ ॥

ये 'अल्प[1]श्रुताः' अधीतस्वल्पसूत्रा ये वा 'अविकोविदाः' अगीतार्थास्तान् अनेन सूत्रेण मोहयित्वा विजानन्तोऽपि लोभबहुलतया सागारिकस्याहृतिकापिण्डं आहयन्तीति वाक्यशेषः । 'तेषां च'[2] एवं मोहितानां 'प्रकाशः' प्रस्तुतसूत्रस्यार्थः कथ्यमानोऽपि 'तमस्तमायते' प्रबलान्धकारतया परिणमते । यथा 'निशाविहङ्गाः' उलूकाद्यास्तेषु सूर्यस्य पादाः—किरणाः प्रकाशरूपा अपि महान्धकारीभवन्ति ॥ ३६३१ ॥ आह—यद्येवं ततः "कल्पते सागारिकेणापरिगृहीता आहृतिका" इति प्रस्तुतसूत्रं कथं नीयते ? अत्रोच्यते—

अहभावविप्परिणए, अदिट्ठ सुयं तु तम्मि उ पउत्थे ।
नीहडियाए पुरओ, संछोभगमादिणो दोसा ॥ ३६३२ ॥

यस्तामाहृतिकां प्रहिणोति नयति वा तस्मिन् यथाभावं—स्वयमेव विपरिणते—न प्रहेष्यामि न नेष्यामीति वा विपरिणाममापन्ने कल्पते । यद्वा तेन त[3]त्रागच्छता श्रुतम्—यस्य सकाशमहमिदं नयामि स प्रोषितः—ग्रामान्तरं गतः, ततस्तस्मिन् प्रोषिते सति स नेता 'न नयामि' इति विपरिणतः, अत्रान्तरे साधवः समायाताः ततः सागारिकेणादृष्टं कल्पते प्रतिग्रहीतुम्, अत्र सूत्रनिपातः । तथा वक्ष्यमाणसूत्रे भणिष्यमाणायां निर्हृतिकायां सागारिकस्य पुरतो गृह्यमाणायां संछोभकः—प्रक्षेपक आदिशब्दाद् निष्काशन-शय्यान्यवच्छेदादयश्च दोषा भवन्ति, अतः सागारिकस्य पुरतः सा न ग्रहीतव्या ॥ ३६३२ ॥

अत्र कथं स तत्राहृतिकां नयन् विपरिणमति ? इत्युच्यते—

नीयं पि मे ण घेच्छति, धम्मो व जतीण होति देंतस्स ।
वसणऽब्भुदओ वा सिं, भंडणकम्मे व अद्दण्णा ॥ ३६३३ ॥

मया तत्र नीतमप्येतद् घृतपूरादिकं स न ग्रहीष्यति, यद्वा यतीनामेवंविधं द्रव्यं ददतो मम धर्मो महान् भवति, अथवा येषां समीपे तद् नीयते तेषां स्वजनमरण-धनहरणादिकं व्यसनं शोककारणमजनिष्ट, 'अभ्युदयो वा'[4] कोऽप्युत्सवविशेषस्तेषां वर्त्तते, 'भण्डनं वा' कल[5]हस्तदानीं महता भरेण वर्त्तते, 'कर्मणि वा' कृष्यादौ ते 'अद्दन्नाः' अक्षणिकाः सन्ति ततो नीतमपि नामी ग्रहीष्यन्ति ॥ ३६३३ ॥

इति भावम्मि णियत्ते, तेहि अदिट्ठस्स कप्पती गहणं ।
छेत्तादिणिग्गतेसु व, कप्पति गहणं जहिं सुत्तं ॥ ३६३४ ॥

'इति' अनन्तरोक्तप्रकारेण भावे निवृत्ते सति येषां समीपे तद् नीयते 'तैः' शय्यातरमानुषैरदृष्टस्य कल्पते ग्रहणम् । यद्वा क्षेत्र[6]-खलादौ निर्गतेषु तेषु ग्रहणं कल्पते । एवं यत्र सूत्रमवतरति स एष विषय उक्त इति ॥ ३६३४ ॥

---

१ °ल्पसूत्राः' अधी° त० डे० ॥ २ तेषां 'प्रकाशः' अर्थः स चेह "भावो जाव न छिज्जइ" (गा० ३६२३) इत्यादिप्रागुक्तगाथारूपो गृह्यते, सोऽपि° भा० ॥ ३ तथा गच्छता भा० कां० विना ॥ ४ वा' विवाहादिक उत्सव° भा० ॥ ५ °हस्तेषां तदानीं भा० ॥ ६ ताटी० कां० मो० ले० विनाऽन्यत्र—°त्र-खलादिनिर्ग° भा० । °त्र-कालादौ निर्ग° त० डे० ॥

सूत्रम्—

सागारियस्स नीहडिया परेण अपडिग्गाहिता, तम्हा दावए नो से कप्पइ पडिग्गाहित्तए ।
सागारियस्स नीहडिया परेण पडिग्गाहिया, तम्हा दावए एवं से कप्पइ पडिग्गाहित्तए १८ ॥

◁ अस्य सम्बन्धः प्रागेवोक्तः । व्याख्याऽपि प्राग्वत् । नवरं ▷ सागारिकद्रव्यं यदन्यत्र नीयते सा निर्हृतिकेत्युच्यते । सा यस्य समीपे प्रेषिता तेनाप्रतिगृहीता न कल्पते, प्रतिगृहीता तु कल्पते ॥ अथ भाष्यम्—

पढम-चउत्था पिंडो, बितिओ ततिओ य होति उ अपिंडो ।
पुरतो ते वि विवज्जे, भद्दग-पंतेहिँ दोसेहिं ॥ ३६३५ ॥

निर्हृतिकायामपि द्रव्यतः प्रतिगृहीता न भावत इत्यादयश्चत्वारो भङ्गाः । नवरमत्र प्रथम-चतुर्थौ भङ्गौ शय्यातरपिण्डः, एकत्र भावतोऽपरत्र तु द्रव्यतो भावतश्च परेणाप्रतिगृहीतत्वात् । द्वितीयस्तृतीयश्च भङ्गो न भवति शय्यातरपिण्डः, परं सागारिकस्य पुरतः 'तावपि' द्वितीय-तृतीयभङ्गौ भद्रक-प्रान्तदोषभयाद् विवर्जयेयुः ॥ ३६३५ ॥

तत्र भद्रकस्तन्निश्रया प्रक्षेपं कुर्यात्, यस्तु प्रान्तः स इदं ब्रूयात्—

केणावि अभिप्पाएण दिज्जमाणं पि णेच्छिउं पुव्विं ।
अम्हे ओभावेंता, पुरओ च्चिय णे पडिच्छंति ॥ ३६३६ ॥

अमी श्रमणकाः केनाप्यभिप्रायेण पूर्वमस्माभिर्दीयमानमपि 'अनीप्सित्वा' अप्रतिगृह्य साम्प्रतं बहुजनमध्येऽस्मानपभ्राजयन्त इत्थमस्माकमेव पुरत इदमेव द्रव्यं प्रतीच्छन्ति ॥ ३६३६ ॥

किं तं न होति अम्हं, खेत्तंतरियं व किं विसमदोसं ।
सुव्वत्त सोत्तिगादिव, चरेंति जतिणो वि डंभेणं ॥ ३६३७ ॥

किमेतद् द्रव्यमिदानीमस्माकं सत्कं न भवति?, अथ 'क्षेत्रान्तरमागतम्' इति कृत्वा कल्पते तदप्यसङ्गतम्, यतः क्षेत्रान्तरितं विषं किमदोषं भवति? तदमी सुव्यक्तं 'श्रोत्रिया इव' धिग्जातीया इव यतयोऽपि सन्तो दम्भेन चरन्ति । किमुक्तं भवति?—धिग्जातीयाः 'अशूद्रान्निका वयम्' इति कृत्वा शूद्रगृहे न समुद्दिशन्ति परं तन्दुलादीनि गृह्णन्ति; यथा तेषामशूद्रान्नव्रतं दम्भ एवममीषामपि शय्यातरपिण्डपरिहारादिव्रतं दम्भ इव लक्ष्यते ॥ ३६३७ ॥

अथाहृतिका निर्हृतिका वा येषु कारणेषु गृह्यते तान्याह—

दुविहे गेलन्नम्मी, णिमंतणे दव्वदुल्लभे असिवे ।
ओमोदरिय पओसे, भए य गहणं अणुण्णायं ॥ ३६३८ ॥

१ ◁ ▷ एतदन्तर्गतः पाठः भा० नास्ति ॥

अस्य व्याख्या प्राग्वत् (गा० ३५५०) ॥ ३६३८ ॥ अत्र निमन्त्रणापदं विशेषतो भावयति—

निब्बंधनिमंतेंते, भणंति भज्जि दलाहि, जा एसा ।
तं पुण अविगीतेसुं, गीया इतरं पि गेण्हंति ॥ ३६३९ ॥

शय्यातरं महता निर्बन्धेन निमन्त्रयमाणं साधवो भणन्ति—या तवैषा भर्जिका-प्रहेणकं आहृतिका निर्हृतिका वा तां प्रयच्छ । 'तत् पुनः' आहृतिकाया निर्हृतिकाया वा ग्रहणम-गीतार्थेषु कुर्वन्ति । ये तु गीतार्थास्ते 'इतरमपि' सागारिकपिण्डमपि गृह्णन्ति ॥ ३६३९ ॥

णेच्छंतमगीतं एतिणेव सुत्तेण पत्तियावेंति ।
सच्छंदेण ण भणिमो, फुड-वियडमिणं भणति सुत्तं ॥ ३६४० ॥

अथागीतार्थे आहृतिकां निर्हृतिकां वा नेच्छति ग्रहीतुं तत एतेनैव सूत्रेण प्रत्याययन्ति, यथा—आर्याः! वयं 'स्वच्छन्देन' स्वाभिप्रायेण न भणामः, किन्तु 'स्फुट-विकटम्' अतीव-व्यक्ताक्षरमिदमेव सूत्रं भणति, यथा—कल्पते सागारिकेणाप्रतिगृहीता आहृतिका परेण च प्रतिगृहीता निर्हृतिकेति ॥ ३६४० ॥ अपि च—

जो तं जगप्पदीवेहिँ पणीयं सव्वभावपण्णवणं ।
ण कुणति सुतं पमाणं, ण सो पमाणं पवयणम्मि ॥ ३६४१ ॥

'तत्' सकलत्रिलोकीप्रसिद्धं 'जगत्प्रदीपैः' भगवद्भिस्तीर्थकरैः प्रणीतं सर्वेषाम्—उत्सर्गो-ऽपवाद-निश्चय-व्यवहारादीनां भावानां प्रज्ञापना—प्ररूपणा यत्र तत् तथाविधं श्रुतं यः कश्चित् प्रमाणं न करोति नासौ 'प्रवचने' चतुर्वर्णसङ्घमध्ये प्रमाणं भवति ॥ ३६४१ ॥

अमुमेवार्थमन्योक्तिभङ्ग्या द्रढयति—

जस्सेव पभावुम्मिल्लिताइँ तं चेव हयकतग्घाइं ।
कुमुदाइँ अप्पसंभाविपाइँ चंदं उवहसंति ॥ ३६४२ ॥

यस्यैव प्रभावेणोन्मीलितानि-प्रबुद्धानि तमेव चन्द्रं कुमुदान्युपहसन्तीति सण्टङ्कः । कथम्भूतानि? इत्याह—हतकृतघ्नानि, हतशब्दो निन्दावाचकः, कृतघ्नतया पापानीत्यर्थः । आत्मानं सम्भावयन्ति—'वयमेव शोभनानि' इत्यभिमन्यन्ते तच्छीलानि च यानि तान्यात्मसम्भावीनि, ⁌ कुत्सितान्यात्मसम्भावीनि आत्मसम्भाविकानि । ⁍ एवंविधानि परमोपकारिणमपि चन्द्रं 'वयमतीवावदातानि, भवाँस्तु सकलङ्कत्वान्न तथा' इति स्वकीयश्वेतप्रभापटलेनोपहसन्तीवोपहसन्तीत्युच्यते । एवमार्याः! भवन्तोऽपि यस्यैव प्रभावेणोन्मीलितविवेकलोचनाः सञ्जाताः तदेव श्रुतं साम्प्रतमप्रमाणयन्तो हतकृतघ्ना इव लक्ष्यन्ते । एवं प्रज्ञापिताः सन्तः प्रतिपद्यन्ते सूत्राशातनापातकभयादगीतार्था अप्याहृतिकादिग्रहणम् ॥ ३६४२ ॥

॥ आहृतिका-निर्हृतिकाप्रकृतं समाप्तम् ॥

---

१ ⁌ ⁍ एतन्मध्यगतः पाठः भा० एव वर्त्तते ॥

अंशिकाभक्तम्

सूत्रम्—

सागारियस्स अंसियाओ अविभत्ताओ अव्वोच्छिन्नाओ अव्वोगडाओ अनिज्जूढाओ, तम्हा दावए नो से कप्पइ पडिग्गाहित्तए।

सागारियस्स अंसियाओ विभत्ताओ वोच्छिन्नाओ वोगडाओ निज्जूढाओ, तम्हा दावए एवं से कप्पइ पडिग्गाहित्तए १९ ॥

अथास्य सम्बन्धमाह—

छिन्नममत्तो कप्पति, अच्छिण्णो ण कप्पती अह तु जोगो।
पत्तेगं वा भणितो, इयाणि साहारणं भणिमो ॥ ३६४३ ॥

आहृतिका-निर्हृतिकापिण्डवदंशिकापिण्डोऽपि सागारिकेण 'छिन्नममत्वः' 'ममायम्' इति भावाद् निवर्त्तितः कल्पते, अच्छिन्नममत्वस्तु न कल्पते। अथैषः 'योगः' सम्बन्धः। यद्वा 'प्रत्येकम्' एकस्यैव सागारिकस्य सत्कं पिण्डमाश्रित्य विधिर्भणितः। इदानीं तु सागारिकस्यान्येषां च साधारणं पिण्डमधिकृत्य विधिं भणामः ॥ ३६४३ ॥

अनेन सम्बन्धेनायातस्यास्य व्याख्या—सागारिकस्य या अंशिका तस्या अन्येषामंशिकाभ्योऽविभक्ताया अव्यवच्छिन्नाया अव्याकृताया अनिर्गूढाया मध्यात् कश्चिद् भक्त-पानं दद्यात्, नो "से" तस्य साधोः कल्पते प्रतिग्रहीतुम्। सागारिकस्यांशिका विभक्ता व्यवच्छिन्ना व्याकृता निर्गूढा च यस्माद् राशेर्भवति तस्माद् दद्यात्, एवं "से" तस्य कल्पते प्रतिग्रहीतुमिति सूत्रसङ्क्षेपार्थः ॥ अथ निर्युक्तिविस्तरः—

सागारियस्स अंसिय, अविभत्ता खेत्त-जंत-भोजेसु।
खीरे मालाकारे, सगारदिट्ठं परिहरंति ॥ ३६४४ ॥

सागारिकस्यांशिका अविभक्ता न कल्पते। सा च क्षेत्रे वा यन्त्रे वा भोज्येषु वा क्षीरे वा मालाकारे वा सम्भवति। अत्र च सागारिकदृष्टं सर्वत्रापि परिहरन्तीति निर्युक्तिगाथासमासार्थः ॥ ३६४४ ॥ अथैनामेव विवरीषुः सूत्रस्य विषमपदानि तावद् विवृणोति—

अंसो ति व भागो ति व, एगट्ठा पुंज एव अविभत्ता।
कतभागो वि ण सव्वो, वोच्छिज्जति सा अवोच्छिण्णा ॥ ३६४५ ॥

अंश इति वा भाग इति वा एकार्थे पदे। अंश एवांशिका, स्वार्थे कः प्रत्ययः। तत्र यावान् सागारिकादीनां साधारणश्चोल्लक उपस्कृतस्तावानद्याप्यखण्डः पुञ्ज एव यदाऽऽस्ते न

---

१ निर्यूढा मो० ले० ॥ २ स्वार्थिकः कप्रत्य° भा० ॥ ३ भा० विनाऽन्यत्र—°व अयस्ते त० डे० मो० ले०। °व......आस्ते कां०। °व अयस्ते ताटी० ॥

भागादिविवक्षा कृता सा अंशिका अविभक्तेत्युच्यते । यत्र तु भागाः कृताः परं मूलराशिः कृतभागोऽपि न सर्वो व्यवच्छिद्यते सा अव्यवच्छिन्ना ॥ ३६४५ ॥

अव्वोगडा उ तुज्झं, ममं तु वा जा ण ताव णिद्दिसति ।
तत्थेव अच्छमाणी, होति अणिज्जूहिया अंसी ॥ ३६४६ ॥

सर्वेषामपि समा भागाः स्थापिताः परम् 'एष भागस्तव, एष पुनर्मम' इत्येवं यां न तावद् निर्दिशति साऽव्याकृताऽभिधीयते । या तु निर्दिष्टा परमद्यापि न ततोऽन्यत्र नीयते सा अंशिका तत्रैव तिष्ठन्ती अनिर्गूढा भवति । एवंविधा न कल्पते प्रतिग्रहीतुमिति ॥ ३६४६ ॥

अथ क्षेत्रद्वारं व्याचष्टे—

सीताइ जन्नो पहुगादिगा वा, जे कप्पणिज्जा जतिणो भवंति ।
साली-फलादीण व णिक्कयम्मि, पडेज्ज तेल्लं लवणं गुलो वा ॥ ३६४७ ॥

सागारिकस्यान्येषां च साधारणे क्षेत्रे 'सीतायाः' हलपद्धतिदेवतायाः 'यज्ञः' पूजा भवेत् तत्र शाल्यादिद्रव्यं यद् उपस्कृतम्, पृथुकादयो वा ये तत्र क्षेत्रे यतीनां कल्पनीया भवन्ति, यद् वा तत्र शालीनां—कलमादीनां फलानां—चिर्भटादीनाम् आदिशब्दाद् योवारिप्रभृतीनां धान्यानां विक्रीयमाणानां निष्क्रये तैलं वा लवणं वा गुडो वा पतेत्, एषा सर्वाऽपि क्षेत्रविषया सागारिकांशिका ॥ ३६४७ ॥ यन्त्रद्वारमाह—

जंते रसो गुलो वा, तेल्लं चक्कम्मि तेसु वा जं तू ।
विक्केज्जंते पडितं, पवत्तणंते य पगयं वा ॥ ३६४८ ॥

यन्त्रमपि सागारिकस्यान्यैः सह साधारणं स्यात् । तच्च द्विधा—इक्षुयन्त्रं तिलयन्त्रं च । तत्रेक्षुयन्त्रे कोल्हुकाख्ये रसो गुडो वा भवेत् । तिलयन्त्रं तु चक्रमुच्यते, तत्र तैलं तिला-ऽतसी-सर्षपादीनां भवेत् । 'तेषु वा' रसादिषु विक्रीयमाणेषु 'यत् तु' तन्दुल-घृत-वस्त्रादिकमापतितम्, अथवा यन्त्रस्य प्रवर्त्तने—प्रथमप्रारम्भे 'अन्ते वा' परिसमाप्तौ यत् ते सम्भूय 'प्रकृतं' प्रकरणं कुर्वन्ति, एषा यन्त्रविषया अंशिका ॥ ३६४८ ॥ अथ भोज्य-क्षीरद्वारे व्याख्यानयति—

गण-गोट्ठिमादि भोज्जा, भुत्तुव्वरियं व तत्थ जं किंचि ।
भाउगमादीण पओ, अविभत्तं जं व गोवेणं ॥ ३६४९ ॥

गणः—मल्लादिगणरूपः गोष्ठी—महत्तरादिपुरुषपञ्चकपरिगृहीता तयोः, आदिशब्दादन्यस्यापि महाजनस्य साधारणानि यानि भोज्यानि—सङ्खडयः यद् वा किञ्चिद् मोदकचूरिप्रभृतिकं तत्र भुक्तोद्वरितं द्रव्यम्, एषा भोज्यविषया सागारिकांशिका । तथा सागारिकसम्बन्धिनां भ्रातृ-भ्रातृव्यादीनां 'पयः' दुग्धं यावदद्यापि सागारिकेण सहाविभक्तम्, यद् वा दुग्धं वृत्तिच्छिन्नं सागारिकदुग्धमध्यादद्यापि गोपेनाविभक्तम्, एषा क्षीरविषया सागारिकांशिका ॥ ३६४९ ॥

मालाकारद्वारमाह—

पुप्फपणिएण आरामिगाण पडियं ण जाव उ विरिकं ।
पक्खेवगादि समुद्दं, अचियत्तादी य पुव्वुत्ता ॥ ३६५० ॥

---

१ °नियूंढा भा० मो० ले० ताडी० ॥ २ °वु यावा° भा० ॥ ३ कोल्हका° भा० कां० विना ॥

पुष्पाणां पणितेन—विक्रयेण यद् 'आरामिकाणां' मालिकानां घृतादिकं पतितं तद् आरामस्वामिना सागारिकेण यावदद्यापि न 'विरिक्तं' विभक्तं तावदेषाऽपि सागारिकांशिका। अत्र च क्षेत्रादिषु मालाकारान्तेषु द्वारेषु यदि सागारिकस्य सम्मुखं पश्यतस्तदीयायामंशिकायामविभक्तायां साधवो भक्तादिकं गृह्णन्ति तदा भद्रककृताः प्रक्षेपकादयः प्रान्तकृताः पुनरभीतिकादयः पूर्वोक्ता दोषा मन्तव्याः ॥ ३६५० ॥ मालाकारद्वारं प्रकारान्तरेणाह—

अहवा वि मालकारस्स अंसियं अवणयंति भुज्जेसु ।
सो य सगारो तेसिं, तं पि ण इच्छंति अविभत्तं ॥ ३६५१ ॥

अथवा मालाकारस्य पुष्पावचयनादिनिर्विष्टामंशिकां 'भोज्येषु' शालि-दाल्यादिषु यावत् तस्य आभाव्यं तावन्मात्रमगारिणः प्रागेवापनयन्ति, स च मालाकारः 'तेषां' साधूनां सागारिकः, अतो यावदसौ मालाकारांशिका अविभक्ता तावत् तामपि ग्रहीतुं नेच्छन्ति ॥३६५१॥

द्वितीयपदमाह—

गेलण्णमाईसु उ कारणेसू, माऽदिप्पसंगो ण य सव्वे गीता ।
गिण्हंति पुंजा अविरेडियातो, तस्सऽण्णतो वा वि विरेडियाओ ॥ ३६५२ ॥

ग्लानत्वा-ऽवमौदर्यादिषु कारणेषु संस्तरणाभावे 'मा प्रथमत एव शय्यातरपिण्डग्रहणेऽतिप्रसङ्गो भवतु' इति कृत्वा, न च ते सर्वेऽपि गीतार्था अतः प्रथमम् 'अविरिक्ताद्' अन्यैः समं साधारणात् पुञ्जात्, ततः 'अन्यसादपि' विरिक्तात् 'तस्य' सागारिकस्य सत्कात् पुञ्जाद् गृह्णन्ति ॥ ३६५२ ॥

॥ अंशिकाप्रकृतम् ॥

पूज्यभक्तउपकरणप्रकृतम्

सूत्रम्—

सागारियस्स पूयाभत्ते उद्देसिए चेइए पाहुडियाए, सागारियस्स उवगरणजाए निट्ठिए निसट्ठे पाडिहारिए, तं सागारिओ देज्जा[2] सागारियस्स परिजणो देज्जा[3], तम्हा दावए नो से कप्पइ पडिगाहित्तए २० ॥

अथास्य सूत्रस्य कः सम्बन्धः? इत्याह—

दव्वे छिण्णमछिण्णं, ण कप्पती कप्पए य इति वुत्तं ।
इदमण्णं पुण भावे, अव्वोच्छिण्णम्मि पडिसिद्धं ॥ ३६५३ ॥

---

१ अत्र च भा० ॥ २-३ देइ भा० ॥

द्रव्यतः 'छिन्नं' विभक्तं सद् अशिकाद्रव्यं कल्पते, तदेव 'अच्छिन्नं' 'अविभक्तं' न कल्पते इति प्रोक्तम् । इदं पुनरन्यद् अस्मिन् सूत्रे सागारिकस्याव्यवच्छिन्ने भावे प्रतिषिद्धम्, न कल्पते इत्यर्थः ॥ ३६५३ ॥

अविसेसिओ व पिंडो, हेट्ठिमसुत्तेसु एसमक्खातो ।
इह पुण तस्स विभागो, सो पुण उवकरण भत्ते वा ॥ ३६५४ ॥

अथवा अधस्तनसूत्रेषु 'अविशेषितः' विभागरहितः 'एषः' सागारिकपिण्ड आख्यातः । 'इह पुनः' प्रस्तुतसूत्रे 'तस्य' सागारिकपिण्डस्य विभाग उच्यते । कथम्? इत्याह—'स पुनः' पिण्ड उपकरणं वा भवेद् भक्तं वा इति ॥ ३६५४ ॥

अनेन सम्बन्धेनायातस्यास्य व्याख्या—सागारिकस्य ये पूज्याः—स्वामि-कलाचार्यादयस्तदर्थं भक्तम्—अशनादि पूज्यभक्तम्, तच्चोद्देशः—सङ्कल्पस्तेन निर्वृत्तमौद्देशिकम्, तानेव पूज्यानुद्दिश्य कृतमित्यर्थः । ततस्तेषामेव प्राभृतिकायां 'चेतितं' ढौकनीकृतम्, उपनीतमिति भावः । तथा सागारिकस्य उपकरणजातं—वस्त्र-कम्बलादिकं पूज्यानामर्थाय 'निष्ठितं' निष्पादितम्, ततः 'निसृष्टं' पूज्येभ्यः प्रदत्तम् । 'तच्च' भक्तमुपकरणं वा तेभ्यः प्रातिहारिकं दत्तम्, भुक्तावशेषं सदिदं भूयोऽप्यस्माकं प्रत्यर्पणीयमिति भावः । तद् एवंप्रकारं संयतानां सागारिको वा दद्यात् सागारिकस्य परिजनो वा दद्यात् किं कल्पते? न वा? इत्याह—(ग्रन्थाग्रं २४९२,०) 'तस्माद्' पूज्यभक्ताद् पूज्योपकरणाद्वा प्रातिहारिकाद् दद्यात् परं न कल्पते प्रतिग्रहीतुमिति सूत्रार्थः ॥

अथ भाष्यम्—

संबंधी सामि गुरू पासंडी वा वि तं समुद्दिस्स ।
पूया उक्खित्तं ति य, पट्टगभत्तं च एगट्ठा ॥ ३६५५ ॥

सागारिकस्यैव यः 'सम्बन्धी' पितृव्य-मातुलादिर्यो वा तस्य 'स्वामी' प्रभुः 'गुरुर्वा' कलाचार्यः यस्य वा पाषण्डिनो भक्तः स पूज्य उच्यते तं समुद्दिश्य कृतं पूज्यभक्तमुच्यते । "तत्त्व-भेद-पर्यायैर्व्याख्या" इति वचनादेकार्थिकान्याह—पूज्यभक्तम् उत्क्षिप्तभक्तं पट्टकभक्तम्, एतान्येकार्थानि पदानि ॥ ३६५५ ॥

चेइयकडमेगट्ठं, पाहुडिय पहेणगं च एगट्ठा ।
उवगरणं वत्थादी, जाव विभागो व जोग्गं वा ॥ ३६५६ ॥

चेतितं कृतं चेत्येकार्थम् । प्राभृतिका प्रहेणकमिति च एकार्थे । उपकरणं वस्त्रादिकम् । वस्त्रं चेह क्षौमिकं गृह्यते, तच्च परिधानं प्रावरणं वा पूज्यानां दातव्यम्, आदिग्रहणात् पाषण्डिनः प्रतिग्रहो वा कम्बलं वा एकादशप्रतिमां प्रतिपित्सोर्वा रजोहरणं दातव्यम्, एवमादिको यावान् विभागोऽत्र घटते यद् वा यस्योपकरणं योग्यं तद् वक्तव्यम् ॥ ३६५६ ॥

---

१ °तिकया 'चे' भा० ॥ २-३ ददाति भा० ॥ ४ ग्रन्थाग्रम्—९००० डे० तामी० । ग्रन्थाग्रम्—१०००० मो० ले० ॥ ५ अत्रान्तरे मो० ले० प्रतिसत्कः द्वितीयः खण्डः समाप्यते । अन्ते च इति श्रीकल्पवृत्तिद्वितीयखण्डं समाप्तम् इत्युल्लिखितं वर्तते ॥ ६ °दिशब्दात् पा° भा० ॥

निट्ठिय कडं च उक्कोसकं च दिण्णं तु जाणसु णिसट्ठं ।
भुत्तुव्वरियं पडिहारियं तु इयरं पुणो चत्तं ॥ ३६५७ ॥

निष्ठितं कृतमित्येकोऽर्थः । यद्वा यद् उत्कृष्टं वस्त्रादि तद् निष्ठां प्राप्तमिति कृत्वा निष्ठितमुच्यते । यत्तु दत्तं तद् निसृष्टं जानीहि । भुक्तोद्धरितं भूयोऽस्माकं प्रत्यर्पणीयमिति यत् प्रतिज्ञातं तत् प्रातिहारिकम् । 'इतरत् पुनः' अप्रातिहारिकं सागारिकेण भक्तमुपकरणं वा यत् 'त्यक्तं' निर्देयतया दत्तमित्यर्थः । [1]◁ एवंविधं प्रातिहारिकदत्तं शय्यातरपिण्ड इति कृत्वा न ग्रहीतव्यम् ▷ ॥ ३६५७ ॥

सूत्रम्—

सागारियस्स पूयाभत्ते उद्देसिए चेइए जाव पाडिहारिए, तं नो सागारिओ देज्जा नो सागारियस्स परिजणो देज्जा, सागारियस्स पूया देज्जा, तम्हा दावए नो से कप्पइ पडिग्गाहित्तए २१ ॥

अस्य व्याख्या प्राग्वत् । नवरम्—अत्र न सागारिको न वा सागारिकस्य परिजनो दद्यात्[2] किन्तु सागारिकस्य 'पूज्यः' सम्बन्धि-स्वाम्यादिर्दद्यात्[3] तथापि न कल्पते, प्रातिहारिकतया दत्तमिति कृत्वा सागारिकपिण्डत्वात् ॥

सूत्रम्—

सागारियस्स पूयाभत्ते उद्देसिए चेइए पाहुडियाए सागारियस्स उवगरणजाए निट्ठिए निसट्ठे अपाडिहारिए, तं सागारिओ देइ सागारियस्स परिजणो देइ, तम्हा दावए नो से कप्पइ पडिग्गाहित्तए २२ ॥

अयमप्रातिहारिकतया सागारिकपिण्डो न भवति, परं सागारिकस्तत्परिजनो वा ददातीति कृत्वा प्रक्षेपकादिदोषसद्भावाद् न कल्पते ॥

सूत्रम्—

सागारियस्स पूयाभत्ते जाव अपाडिहारिए, तं नो सागारिओ देइ, नो सागारियस्स परिजणो देइ, सागारियस्स पूया देइ, तम्हा दावए एवं से कप्पइ पडिगाहित्तए २३ ॥

---

१ ◁ ▷ एतच्चिह्नगतः पाठः भा० नास्ति ॥ २ ददाति कि° भा० ॥ ३ °र्ददाति त° भा० ॥

अत्र सागारिकेणादिष्टं तत्पूज्योऽप्रातिहारिकं ददातीति कृत्वा कल्पते, परं द्वितीयपदे, नोत्सर्गतः ॥ यत आह—

पूयाभत्ते चेतिएँ, उवकरणे णिट्ठिते णिसट्ठे य ।
तं पि ण कप्पति घेत्तुं, पक्खेवगमादिणो दोसा ॥ ३६५८ ॥

पूज्यानामर्थाय यद् भक्तं 'चेतितं' कृतम्, यच्चोपकरणं निष्ठितं तत् तेभ्यः 'निसृष्टम्' अप्रातिहारिकतया प्रदत्तं तदपि न कल्पते प्रतिग्रहीतुम्, प्रक्षेपकादयो दोषा भद्रक-प्रान्तकृता मा भूवन्निति ॥ ३६५८ ॥

॥ पूज्यभक्त-उपकरणप्रकृतं समाप्तम् ॥

उ प धि प्र कृ त म्

सूत्रम्—

कप्पइ निग्गंथाण वा निग्गंथीण वा इमाइं पंच वत्थाइं धारित्तए वा परिहरित्तए वा, तंजहा— जंगिए भंगिए साणए पोत्तए तिरीडपट्टे नामं पंचमे २४ ॥

अथास्य सूत्रस्य कः सम्बन्धः ? इत्याह—

उवगरणं चिय पगयं, तस्स विभागो उ बितिय-चरिमम्मि ।
आहारो वा वुत्तो, इदाणि उवधिस्स अधिकारो ॥ ३६५९ ॥

पूर्वसूत्रे तावदुपकरणमेव प्रकृतम्, अतः 'तस्य' उपकरणस्य 'विभागः' विशेषप्ररूपणं द्वितीयोद्देशकस्य चरमे अन्त्ये सूत्रद्वये क्रियते । अथवा पूर्वसूत्रेषु समपञ्चमाहार उक्तः, इदानीं तस्मिन् सूत्रे 'उपधि(धे)रधिकारः' यादृश उपधिर्ग्रहीतुं कल्पते तादृक् प्रतिपाद्यते इति भावः ॥ ३६५९ ॥

ताइं विरूवरूवाइँ देइ वत्थाणि ताणि वा घेत्तुं ।
सेस जतीणं देज्जा, तत्थ इमे पंच कप्पंति ॥ ३६६० ॥

अथवा 'तानि' परिधान-प्रावरण-कम्बलादीनि विरूपरूपाणि वस्त्राणि यदा सागारिकोऽप्रातिहारिकतया ददाति तदा तानि गृहीत्वा पूज्यः कलाचार्यादिः 'शेषाणि' मुक्तोद्धरितानि यतीनां दद्यात्, 'तत्र' तेषु दीयमानेष्वमूनि पञ्च वस्त्राणि कल्पन्ते ॥ ३६६० ॥

अनेन सम्बन्धेनायातस्यास्य व्याख्या—कल्पते निर्ग्रन्थानां वा निर्ग्रन्थीनां वा इमानि पञ्च वस्त्राणि 'धारयितुं वा' परिग्रहे धर्तुं 'परिहर्तुं वा' परिभोक्तुम् । तद्यथा—जङ्गमाः-त्रसाः तदवयवनिष्पन्नं जाङ्गमिकम्, सूत्रे प्राकृतत्वाद् मकारलोपः, भङ्गा-अतसी तन्मयं भाङ्गिकम्,

सनसूत्रमयं सानकम्, 'पोतकं' कार्पासिकम्, तिरीटः—वृक्षविशेषस्तस्य यः पट्टो वल्कलक्षणस्तन्निष्पन्नं तिरीटपट्टकं नाम पञ्चमम् । एष सूत्रसङ्क्षेपार्थः ॥

अथ विस्तरार्थं भाष्यकृद् विभणिषुराह—

जंगमजायं जंगिय, तं पुण विगलिंदियं च पंचिंदी ।
एक्केकं पि य एत्तो, होति विभागेणऽणेगविहं ॥ ३६६१ ॥

जङ्गमेभ्यो जातं जङ्गिकम्, तत् पुनर्विकलेन्द्रियनिष्पन्नं पञ्चेन्द्रियनिष्पन्नं वा । अनयोर्मध्ये एकैकमपि विभागेन चिन्त्यमानमनेकविधं भवति ॥ ३६६१ ॥ तद्यथा—

पट्ट सुवन्ने मलए, अंसुग चीणंसुके च विगलेंदी ।
उण्णोट्टिय मियलोमे, कुतवे किट्टे त पंचेंदी ॥ ३६६२ ॥

"पट्ट" त्ति पट्टसूत्रजम्, "सुवन्ने" त्ति सुवर्णवर्णं सूत्रं केषाञ्चित् कृमीणां भवति तन्निष्पन्नं सुवर्णसूत्रजम्, मलयो नाम—देशस्तत्सम्भवं मलयजम्, अंशुकः—श्लक्ष्णपट्टः तन्निष्पन्नमंशुकम्, चीनांशुको नाम—कोशिकाराख्यः कृमिः तस्माद् जातं चीनांशुकम्, यद्वा चीना[1] नाम जनपदः तत्र यः श्लक्ष्णतरः पट्टस्तस्माद् जातं चीनांशुकम्, एतानि विकलेन्द्रियनिष्पन्नानि । तथा और्णिकमौष्ट्रिकं मृगरोमजं चेति प्रतीतानि, कुतपो जीणम्, किट्टं—तेषामेवोर्णारोमादीनामवयवाः तन्निष्पन्नं वस्त्रमपि किट्टम्, एतानि पञ्चेन्द्रियनिष्पन्नानि द्रष्टव्यानि ॥ ३६६२ ॥

अथ भाङ्गिकादीनि चत्वार्यप्येकगाथया व्याचष्टे—

अतसी-वंसीमादी, उ भंगियं साणियं च सणवके ।
पोत्तय कप्पासमयं, तिरीडरुक्खा तिरिडपट्टो ॥ ३६६३ ॥

अतसीमयं वा "वंसि" त्ति वंशकरील्लस्य मध्याद् यद् निष्पद्यते तद् वा, एवमादिकं भाङ्गिकम् । यत् पुनः सनवृक्षवल्काद् जातं तद् वस्त्रं सानकम् । पोतकं कर्पासमयम् । तिरीटवृक्षवल्काद् जातं तिरीटपट्टकम् ॥ ३६६३ ॥

पंच परूवेऊणं, पत्तेयं गेण्हमाण संतम्मि ।
कप्पासिगा य दोण्णि उ, उण्णिय एक्को य परिभोगो ॥ ३६६४ ॥

एवं पञ्च वस्त्राणि प्ररूप्य सम्प्रति ग्रहणविधिरभिधीयते—'प्रत्येकम्' एकैकस्य साधोः प्रायोग्याणि वस्त्राणि गृह्णता 'सति' विद्यमाने लाभे द्वौ कल्पौ कार्पासिकौ एकश्चौर्णिक इत्येवं त्रयः कल्पा ग्रहीतव्याः । परिभोगश्चामीषां वक्ष्यमाणविधिना विधातव्यः । एषा पुरातना गाथा ॥ ३६६४ ॥ अथैनामेव विवृणोति—

एकोत्ति सोत्ति दोण्णी, तिण्णि वि गेण्हिज्ज उण्णिए लहुओ ।
पाउरमाणे चेवं, अंतो मज्झे व जति उण्णी ॥ ३६६५ ॥

एक और्णिकः कल्पो द्वौ वा सौत्रिकौ प्रत्येकं ग्रहीतव्यौ । अथ त्रीनपि कल्पान् सौत्रिकान्

1 चीनो नाम भा० कां० तामी० विना ॥ 2 "पंचिंदियं मियलोमं सलोमं मूसगलोमं वा, कुतवं छागलं, किट्टं एतेसिं चेवावयवणिप्फण्णं" इति चूर्णौ । "उण्णिय-उट्टिया प्रतीता, मियलोमे पन्नएयाणं रोमा, कुतवो तस्सेव अवयवा, किट्टिसं सछगलियारोमं, एयाणि पंचिंदियणिप्फण्णाणि" इति विशेषचूर्णौ ॥

और्णिकान् वा गृह्णाति ततो मासलघु । प्रावृण्वन्नपि यद्येकमौर्णिकं प्रावृणोति ततः 'एवमेव' मासलघु । 'अन्तर्वा' शरीरानन्तरितं 'मध्ये वा' द्वयोः सौत्रिकयोर्मध्यभागे यदौर्णिकं प्रावृणोति तदाऽपि मासलघु ॥ ३६६५ ॥ इदमेव भावयति—

अब्भिंतरं व बाहिं, बाहिं अब्भिंतरं करेमाणे ।
परिभोगविवच्चासे, आवज्जइ मासियं लहुअं ॥ ३६६६ ॥

अभ्यन्तरपरिभोग्यं—सौत्रिकं कल्पं बहिः 'कुर्वन्' प्रावृण्वन् बहिःपरिभोग्यं वा—और्णिकमभ्यन्तरं कुर्वन् परिभोगव्यत्यासं करोति, तत्र चापद्यते मासिकं लघुकम् । यत एवमतः सौत्रिकं कल्पमन्तः प्रावृणुयात्, और्णिकं तु बहिः । एष विधिपरिभोग उच्यते ॥ ३६६६ ॥

अत्र विधीयमाने गुणानुपदर्शयति—

छप्पइय-पणगरक्खा, भूसा उज्झायणा य परिहरिया ।
सीतत्ताणं च कतं, खोम्मिय अब्भिंतरे तेण ॥ ३६६७ ॥

और्णिके ह्यन्तः परिभुज्यमाने षट्पदिकाः संसज्येरन्, ताः सौत्रिकमन्तः प्रावृण्वता रक्षिता भवन्ति । और्णिकं चान्तः परिभुज्यमानं मलीमसं भवति, तत्र च पनकः संसज्यते, अतो विधिपरिभोगे पनकस्यापि रक्षा कृता भवति । सौत्रिकेण च बहिः प्रावृतेन विभूषा भवेत् । तथा वस्त्रमहर्निशमपि परिभुज्यमानं मलक्षमं—न मलीमसं भवति, कम्बली तु परिभुज्यमाना मलीमसा जायते, मलीमसतया च दुर्गन्धा, अतो विधिपरिभोगे "उज्झायणा" दुर्गन्धता साऽपि परिहृता । सौत्रिककल्पगर्भया च कम्बलिकया प्राव्रियमाणया शीतत्राणं कृतं स्यात् । एतेन कारणकलापेन 'क्षौमिकं' कार्पासिकं वस्त्रमभ्यन्तरे प्रावरणीयम् ॥ ३६६७ ॥

अथ कार्पासिकं न प्राप्यते ततः किं कर्त्तव्यम्? इत्याह—

कप्पासियस्स असती, वागय पट्टे य कोसियारे य ।
असती य उण्णियस्सा, वागत कोसेज्ज पट्टे य ॥ ३६६८ ॥

कार्पासिकस्याभावे वल्कजम्, तस्याभावे पट्टवस्त्रम्, तदप्राप्तौ कौशिकारवस्त्रमपि ग्रहीतव्यम् । अथौर्णिकं न प्राप्यते तत और्णिकस्य स्थाने प्रथमं वल्कजं ततः कौशेयं ततः पट्टजमपि ग्राह्यम् । यद्वा पट्टशब्देनात्र तिरीटपट्टकमुच्यते । चशब्दादतसी-वंशीमयमपि ग्रहीतव्यम् ॥ ३६६८ ॥ अथ प्रावरणे गणनाविधिमाह—

ण उण्णियं पाउरते तु एक्कं, दोण्णी जता खोम्मिय उण्णियं च ।
दो सुत्ति अंतो बहि उण्णि तीसु, दुगादि उण्णी वि बहिं परेणं ॥ ३६६९ ॥

और्णिकं कल्पमेकं न प्रावृणुते, अर्थादापन्नं सौत्रिकमेकमपि प्रावृणुयात् । यदा तु द्वौ कल्पौ प्रावृणोति तदा 'क्षौमिकं' सौत्रिकमन्तः द्वितीयं पुनरौर्णिकं बहिः प्रावृणुयात्[1] । त्रिषु कल्पेषु प्रावरीतुमिष्टेषु द्वौ सौत्रिकावन्तः एकं त्वौर्णिकं बहिः प्रावृणुयात् । अथौर्णिकान् द्व्यादीनपि प्रावरीतुमिच्छति ततो द्वित्रिप्रभृतयोऽप्यौर्णिका बहिः सौत्रिकात् परतः प्रावरणीयाः ॥ ३६६९ ॥ अथ वस्त्रग्रहणे विधिमाह—

---

१ °णुयात्, अ° भा० ॥

पंचण्हं वत्थाणं, परिवाडीगाएँ होइ गहणं तु ।
उप्परिवाडी गहणे, पच्छित्ते मग्गणा होइ ॥ ३६७० ॥

'पञ्चानां' जङ्गिकादीनां वस्त्राणां परिपाट्या ग्रहणं कर्त्तव्यम् । परिपाटिर्नाम—पूर्वं कार्पासिकमौर्णिकं च, तदभावे वल्कज-पट्टजादिकमित्यादिरनन्तरोक्तः क्रमः । तामुल्लङ्घ्य उत्परिपाट्या ग्रहणे प्रायश्चित्तस्य मार्गणा भवति । तद्यथा—जघन्यमुपधिमुत्परिपाट्या गृह्णाति पञ्चरात्रिन्दिवानि, मध्यमे मासलघु, उत्कृष्टे चतुर्लघवः ॥ ३६७० ॥ एतदेव भावयति—

अलंभऽहाडस्स उ अप्पकम्मं, अलंभें तस्सावि उ जं सकम्मं ।
एतं अकाउं चउरो उ मासा, भवंति वत्थे परिवाडिहीणे ॥ ३६७१ ॥

इह छेदन-सीवन-सन्धानादेरेकमपि परिकर्म यत्र न भवति तद् यथाकृतम् । यस्य तु दशिका वा केवलं छेत्तव्याः, सन्धानं वा द्वयोः खण्डयोर्विधेयम्, तुन्ननं वा कर्त्तव्यं तदल्पपरिकर्म । यत्तु बहुधा छिद्यमानं सन्धीयमानं वा प्रमाणप्राप्तं भवति, यद् वा बहुधा सीवितव्यं तद् वस्त्रं बहुपरिकर्मोच्यते । तत्र प्रथमं यथाकृतं मार्गयितव्यम्, तस्यालाभेऽल्पपरिकर्म, तस्याप्यभावे यत् 'सकर्म' बहुपरिकर्मकम् । अथैवंविधं योगमकृत्वा प्रथममेवाल्पपरिकर्म बहुपरिकर्म वा गृह्णाति ततश्चत्वारो मासा लघवः । तुशब्दो विशेषणे, तल्लभ्यश्चायमर्थः—उत्कृष्टस्य वस्त्रस्य यथाकृतादिविपर्यासग्रहणे चतुर्लघवः, मध्यमस्य विपर्यासे मासिकम्, जघन्यस्य व्यत्यासे पञ्चकम् । एवं 'परिपाटीहीने' यथोक्तग्रहणक्रमरहिते वस्त्रे गृह्यमाणे प्रायश्चित्तम् ॥ ३६७१ ॥

अथ द्वितीयपदमाह—

अद्धाणमाईसु उ कारणेसुं, कुज्जा अलंभम्मि उ उक्कमं पि ।
गेलन्नमादीसु विवज्जयं वा, असतीय कुज्जा खलु खुम्मियस्स ॥ ३६७२ ॥

अध्वा—विप्रकृष्टो मार्गस्तं प्रपन्नानां ततो वा निर्गतानां दुर्लभं वस्त्रं भवेत्, एवमादिषु कारणेषु वस्त्रस्यालाभे उत्क्रममपि कुर्यात्, यथाकृतादिक्रमव्यत्यासेनापि गृह्णीयादिति भावः । तथा ग्लानत्वा-ऽनात्मवशतादिषु कारणेषु 'विपर्ययमपि' परिभोगविपर्यासमपि कुर्यात्, अन्तःपरिभोग्यं बहिः बहिःपरिभोग्यं चान्तः प्रावृणुयादिति भावः । क्षौमिकस्य वा कल्पस्याभावे खल्वेकमप्यौर्णिकं प्रावृणुयात् ॥ ३६७२ ॥

॥ उपधिप्रकृतं समाप्तम् ॥

---

१ अभावे तस्सा° तामा° ॥

र जो ह र ण प्र कृ त म्

सूत्रम्—

कप्पइ निग्गंथाण वा निग्गंथीण वा इमाइं पंच रयहरणाइं धारित्तए वा परिहरित्तए वा, तंजहा— उण्णिए उट्टिए साणए वच्चाचिप्पए मुंजचिप्पए नाम पंचमे २५ ॥

अथास्य सम्बन्धमाह—

उदितो खलु उक्कोसो, उवही मज्झिममिदाणि वोच्छामि ।
संखा व एस सरिसी, पाउंछण सुत्तसंबंधो ॥ ३६७३ ॥

'उदितः' भणितः खल्वनन्तरसूत्रे 'उत्कृष्टः' और्णिक-सौत्रिककल्परूप उपधिः । इदानीं तु 'मध्यममुपधिं' रजोहरणमहमस्मिन् सूत्रे वक्ष्ये । यद्वा अनयोः सूत्रयोर्या पञ्चलक्षणा सङ्ख्या एषा 'सदृशी' वस्त्राणां रजोहरणानां च तुल्या, अत इदं 'पादप्रोञ्छनं' रजोहरणं तद्विषयं सूत्रमारभ्यते । एष सम्बन्धः ॥ ३६७३ ॥

अनेन सम्बन्धेनायातस्यास्य व्याख्या—कल्पते निर्ग्रन्थानां वा निर्ग्रन्थीनां वा इमानि पञ्च रजोहरणानि धारयितुं वा परिहर्त्तुं वा । 'तद्यथा' इति उपप्रदर्शनार्थः । 'और्णिकम्' ऊरणिकानामूर्णाभिर्निर्वृत्तम्, 'औष्ट्रिकं' उष्ट्ररोमभिर्निर्वृत्तम्, 'सानकं' सनवृक्षवल्कात् जातम्, वच्चकः—तृणविशेषस्तस्य चिप्पकः—कुट्टितः त्वग्रूपः तेन निष्पन्नं वच्चकचिप्पकम्, मुञ्जः—शरस्तम्बस्तस्य चिप्पकाद् जातं मुञ्जचिप्पकं नाम पञ्चममिति सूत्रार्थः ॥ अथ भाष्यविस्तरः—

अब्भिंतरं च बज्झं, हरति रयं तेण होइ रयहरणं ।
तं उण्णि उट्टि सणयं, वच्चयचिप्पं च मुंजं च ॥ ३६७४ ॥

यस्मादाभ्यन्तरं बाह्यं च रजो हरति तेन रजोहरणं भवति । तत्र बाह्यं रजो हरतीति सुप्रतीतम्; आभ्यन्तरं कथं पुनरपहरति ? इति उच्यते—रजोहरणेन प्रमार्जिते भूभागे ये आदाननिक्षेपादयः संयमव्यापारा विधीयन्ते ते[1] तदष्टकर्मरूपमाभ्यन्तरं रजोऽपहरन्ति, अतः कारणे कार्याध्यारोपं विधाय तदप्याभ्यन्तररजोहरणमुच्यते । उक्तं च—

संजमजोगा एत्थं, रओहरा तेसि कारणं जेणं ।
रयहरणं उवयारा, तेणं भण्णइ रओ कम्मं ॥ (पञ्चवस्तुके गा० १३३)

तच्च पञ्चविधम्—और्णिकमौष्ट्रिकं शनकं वच्चकचिप्पकं मुञ्जचिप्पकं चेति ॥ ३६७४ ॥

तत्राद्यानि त्रीणि सुप्रसिद्धानि, अन्त्यद्वयं व्याख्यानयति—

वच्चक मुंजं कत्तंति चिप्पिउं तेहि वूयए गोणी ।
पाउरणऽत्थुरणाणि य, करेंति देसिं समासज्ज ॥ ३६७५ ॥

१ मो० ले० विनाऽन्यत्र—तेऽष्टकर्म° त० डे० । ते कर्म° भा० कां० ॥

कचिद् धर्मचक्रभूमिकादौ देशे 'वच्चकं' दर्भाकारं तृणविशेषं 'मुञ्जं च' शरस्तम्बं प्रथमं 'चिप्पित्वा' कुट्टयित्वा तदीयो यः क्षोदस्तं कर्त्तयन्ति। ततः 'तैः' वच्चकसूत्रैर्मुञ्जसूत्रैश्च 'गोणी' बोरको व्यूयते, प्रावरणा-ऽऽस्तरणानि च 'देशी' देशविशेषं समासाद्य कुर्वन्ति। अतस्तन्निष्पन्नं रजोहरणं वच्चकचिप्पकं मुञ्जचिप्पकं वा भण्यते ॥ ३६७५ ॥

रयहरणपंचगस्सा, परिवाडीयाएँ होति गहणं तु ।
उप्परिवाडी गहणे, आवज्जति मासियं लहुअं ॥ ३६७६ ॥

'रजोहरणपञ्चकस्य' अनन्तरोक्तस्य परिपाटिकया ग्रहणं भवति। उत्परिपाट्या तु ग्रहणे आपद्यते मासिकं लघुकम् ॥ ३६७६ ॥ का पुनः परिपाटिः ? इत्याह—

तिविहोन्निय असतीए, उट्टियमादीण गहण धरणं तु ।
उप्परिवाडी गहणे, तत्थ वि सट्ठाणपच्छेत्तं ॥ ३६७७ ॥

यथाकृतादिभेदात् त्रिविधं यदौर्णिकं तत् प्रथमतो ग्रहीतव्यम्। यथाकृतादिलाभवर्चः प्राग्वद् द्रष्टव्यः। अथौर्णिकं न प्राप्यते तत औष्ट्रिकादीनामपि चतुर्णां यथाक्रमं ग्रहणं धारणं वा कर्त्तव्यम्। अथ 'उत्परिपाट्या' यथोक्तक्रमव्यत्यासेन ग्रहणं करोति ततस्तत्रापि स्वस्थानप्राय-श्चित्तम्, मध्यमोपधिनिष्पन्नं लघुमासिकमिति भावः ॥ ३६७७ ॥

आह—किमर्थं प्रथममौर्णिकं गृह्यते ? उच्यते—

उट्ट-सणा कुच्छंती, उल्ला इयरेसु मद्दवं णत्थि ।
तेणोण्णियं पसत्थं, असतीय उ उक्कमं कुज्जा ॥ ३६७८ ॥

"उट्ट-सण" त्ति औष्ट्रिक-शनजे रजोहरणे वर्षाकाले व्याघारितवृष्टिकायेनार्द्रीभूते सती कुथ्यतः। ततश्च पनकसम्मूर्च्छनादयो दोषाः प्रमार्जनाकार्यं च न भवति। अथार्द्रेणापि प्रमार्जयन्ति ततो दशिकान्तेषु गोलकाः प्रतिबध्यन्ते, मलिनीभूते च तत्राप्कायविराधना। तथा 'इतरयोः' वच्चक-मुञ्जचिप्पकाख्ययो रजोहरणयोर्मार्दवं नास्ति, स्वभावत एव कठिनत्वात्। तेन कारणेनौर्णिकरजोहरणमौष्ट्रिकादिभ्यः प्रशस्तम्। और्णिकस्य 'असति' अभावे उत्क्रमं कुर्यात्, औष्ट्रिकादीन्यपि यथालाभं गृह्णीयादिति भावः ॥ ३६७८ ॥

॥ रजोहरणप्रकृतं समाप्तम् ॥

॥ इति कल्पाध्ययनटीकायां द्वितीय उद्देशकः परिसमाप्तः ॥

द्वैतीयीकोद्देशकोऽयं मयाऽपि, स्पष्टीचक्रे सद्गुरूणां प्रसादात् ।
सूते नाम्भोबिन्दुनिस्यन्दमिन्दुग्रावा चन्द्रज्योत्स्नया चुम्बितः किम् ? ॥

॥ नमः श्रीजिनप्रवचनस्थविरेभ्यः स्थविरेभ्यः ॥

पूज्यश्रीभद्रबाहुस्वामिविनिर्मितस्वोपज्ञनिर्युक्त्युपेतं

बृहत् कल्पसूत्रम् ।

श्रीसङ्घदासगणिक्षमाश्रमणसूत्रितेन लघुभाष्येण भूषितम्

तपाश्रीक्षेमकीर्त्त्याचार्यवरविहितया वृत्त्या समलङ्कृतम् ।

तृतीय उद्देशः ।

निर्ग्रन्थ्युपाश्रयप्रवेशप्रकृतम्

व्याख्यातो द्वितीय उद्देशकः, अथ तृतीयः प्रारभ्यते, अस्य चेदमादिसूत्रम्—

नो कप्पइ निग्गंथाणं निग्गंथीणं उवस्सयंसि[1] चिट्ठित्तए वा निसीइत्तए वा तुयट्टित्तए वा निद्दाइत्तए वा पयलाइत्तए वा, असणं वा[2] ४ आहारं आहारित्तए, उच्चारं[3] वा पासवणं वा खेलं वा सिंघाणं वा परिट्ठवित्तए, सज्झायं वा करित्तए, झाणं वा झाइत्तए, काउस्सग्गं वा ठाणं ठाइत्तए १ ॥

अथास्य सूत्रस्य कः सम्बन्धः ? इत्याह—

वत्थाणि एवमादीणि गणहरो गेण्हिउं सयं चेव ।
वँचति वतिणीवसहिं, पवत्तिणीए पणामेउं ॥ ३६७१ ॥

'एवमादीनि' द्वितीयोद्देशकचरमसूत्रद्वयोक्तानि निर्ग्रन्थीप्रायोग्याणि वस्त्राणि गृहीत्वा 'गणधरः' निर्ग्रन्थीवर्चापकः प्रवर्त्तिन्यास्तानि वस्त्राणि स्वयमेव "पणामेउं" ति अर्पयितुं व्रतिनीनां वसतिं व्रजति, अतस्तद्विषयो विधिरनेन सूत्रेण प्रतिपाद्यते ॥ ३६७२ ॥

१ °सि आसइत्तए वा चिट्ठि° तामू० मु० । भाष्ये टीकायां च नास्ति "आसइत्तए" ति पदम्, दृश्यतां गाथा ३६८८ । चूर्णावपि नेक्ष्यत इदं पदम् । विशेषचूर्णौ पुनः विद्यते ॥ २ वा ४ आहारं तामू० ॥ ३ °च्चारं वा ४ परि° तामू० ॥ ४ वच्चति पवत्तिणीए, वसहिं सिग्घं पणामेउं त० डे० मो० ले० ॥

प्रकारान्तरेण सम्बन्धमाह—

वीएहिँ उ संसत्तो, वितियस्सातिम्मि इह उ इत्थीहिँ ।
वितिए उवस्सगा वा, पगता इहइं पि सो चेव ॥ ३६८० ॥

द्वितीयोद्देशकस्यादिसूत्रे बीजैः संसक्त उपाश्रयो भणितः, 'इह तु' तृतीयोद्देशकस्यादिसूत्रे स्त्रीभिः संसक्त उच्यते । यद्वा द्वितीये उद्देशके बहुषु सूत्रेषूपाश्रयाः प्रकृता येषु साधूनां वस्तुं न कल्पते, अत इहाप्यादिसूत्रे स एवोपाश्रयः प्रोच्यते ॥ ३६८० ॥

तत्थ अकारण गमणं, पडुच्च सुत्तं इमं समुदियं तु ।
कज्जेण वा गते तू, तुवट्टमादीणि वारेति ॥ ३६८१ ॥

'तत्र' निर्ग्रन्थीनामुपाश्रयेऽकारणं—वक्ष्यमाणकारणकलापं विना यद् गमनं तद् प्रतीत्य इदं सूत्रं 'समुदितं' समायातम्, तदनेन प्रतिषिध्यते इति भावः । अथ कार्येण तत्र गताः ततः 'गते तु' गमने पुनः सञ्जाते त्वग्वर्त्तनादीनि कर्त्तुं वारयति ॥ ३६८१ ॥

अनेन सम्बन्धेनायातस्यास्य व्याख्या—नो कल्पते निर्ग्रन्थानां निर्ग्रन्थीनामुपाश्रये स्थातुं वा निषत्तुं वा त्वग्वर्त्तयितुं वा निद्रायितुं वा प्रचलायितुं वा, अशनं वा पानं वा खादिमं वा स्वादिमं वा चतुर्विधमप्याहारमाहर्त्तुम्, उच्चारं वा प्रश्रवणं वा खेलं वा सिंघाणं वा परिष्ठापयितुम्, स्वाध्यायं वा कर्त्तुम्, ध्यानं वा ध्यातुम्, कायोत्सर्गं वा स्थानं स्थातुमिति सूत्रसङ्क्षेपार्थः ॥

अथ विस्तरार्थं भाष्यकृद् विभणिषुराह—

आपुच्छमणापुच्छा, व अकज्जे चउगुरुं तु वच्चंते ।
आपुच्छिय पडिसिद्धे, सुद्धा लग्गा उवेहंता ॥ ३६८२ ॥

स्थविराणामापृच्छयाऽनापृच्छया वा यदि अकार्ये निर्ग्रन्थीनामुपाश्रयं व्रजति ततश्चतुर्गुरुकम् । स्थविरा आपृष्टाः सन्तो यदि प्रतिषेधं कुर्वन्ति—'मा व्रज, न वर्त्तते निष्कारणं निर्ग्रन्थीनामुपाश्रयं गन्तुम्' एवं प्रतिषिद्धे स्थविराः 'शुद्धाः' न प्रायश्चित्तभाजः । अथ स्थविरा उपेक्षन्ते ततस्तेऽपि लग्नाः, चतुर्गुरुकमापन्ना इत्यर्थः ॥ ३६८२ ॥ अथवा—

चउरो गुरुगा लहुगा, मासो गुरुगो य होति लहुगो य ।
आयरिए अभिसेगे, भिक्खुम्मि य गीतऽगीतत्थे ॥ ३६८३ ॥

आचार्यो यदि निष्कारणं निर्ग्रन्थीप्रतिश्रयं गच्छति ततश्चत्वारो गुरवः । अभिषेको व्रजति चत्वारो लघवः । गीतार्थभिक्षुर्व्रजति गुरुको मासः । अगीतार्थभिक्षुर्व्रजति लघुको मासः ॥ ३६८३ ॥ यद्वा—

गमणे दूरे संकिय, णिस्संकऽभिलाव कक्ख सतिकरणं ।
ओभासण पडिसुणणे, संपत्ताऽऽरोवणा भणिता ॥ ३६८४ ॥

निष्कारणं संयतीनामुपाश्रये गच्छति १ तत्र गतो दूरे स्थितः संयतीः पश्यति एतास्ता इति २ कतरा कतरा पुनरियम् ? इत्येवं शङ्कां करोति ३ अमुका अमुका वा इयमिति निःशङ्कितं जानाति ४ संयतीभिः समम् 'अभिलापं' संलापं करोति ५ कक्षान्तरादीनि विलोकयति ६

१ जानीते ४ भा० ॥

'स्मृतिकरणम्' 'ईदृशी ममाप्यासीत्' इति लक्षणं करोति ७ तामवभाषते ८ अवभाषिता सती सा प्रतिशृणोति ९ सम्पत्तिं तया सह करोति १०, एतेषु दशसु स्थानेषु आरोपणा वक्ष्यमाणा भणिता ॥ ३६८४ ॥ अथात्र स्मृतिकरणपदं व्याचष्टे—

भावंम्मि उ संबंधो, सतिकरणं एरिसा व सा आसि ।
अहवा णं इणमट्ठं, पणएमि सती भवति एसा ॥ ३६८५ ॥

'भावे' भावतः—प्रतिसेवनाभिप्रायेण तया सह यः सम्बन्धः क्रियते, यादृशी त्वं ईदृशी 'सा' मेद्भार्या आसीत्, एतत् स्मृतिकरणमुच्यते । अथवा 'एतां' संयतीमहम् 'अमुमर्थं' प्रतिसेवनालक्षणं 'प्रणयामि' प्रार्थयामीत्येषा स्मृतिरुच्यते ॥ ३६८५ ॥

अथानन्तरोक्तेषु दशसु स्थानेषु प्रायश्चित्तमाह—

चउरो य अणुग्घाया, लहुगो लहुगा य होंति गुरुगा य ।
छम्मासा लहु-गुरुगा, छेदो मूलं तह दुगं च ॥ ३६८६ ॥

संयतीप्रतिश्रयगमने चत्वारोऽनुद्धाता मासाः । दूरदर्शने मासलघु । शङ्कायां चतुर्लघवः । निःशङ्किते चतुर्गुरवः । आलापे षण्मासा लघवः । कक्षान्तराद्यवलोकने षण्मासा गुरवः । स्मृतिकरणे छेदः । अवभाषणे मूलम् । प्रतिश्रवणेऽनवस्थाप्यम् । सम्पत्त्यां पाराञ्चिकम् ॥३६८६॥

एवं तावदोघतः प्रायश्चित्तमुक्तम् । अथ विभागतस्तदेव दर्शयितुमाह—

निक्कारणगमणम्मि, बहवे दोसा य पच्चवाता य ।
जिण-थेरपडिकुट्ठा, तेसिं[4] चाऽऽरोवणा इणमो ॥ ३६८७ ॥

निष्कारणगमने बहवो दोषाश्च प्रत्यपायाश्च भवन्ति । तत्र दोषा आत्म-परोभयसमुत्थाः पारलौकिकाः, प्रत्यपायाश्च भोगिनी-घाटिकादय ऐहलौकिकाः । ते चोभयेऽपि जिनैः—तीर्थकृद्भिः स्थविरैश्च—गणधरादिभिः प्रतिकुष्टाः, यथाऽमी भवन्ति तथा न विधेयमित्युपदिष्टमिति भावः । तेषां च दोषाणाम् 'इयं' वक्ष्यमाणा 'आरोपणा' प्रायश्चित्तम् ॥ ३६८७ ॥

तत्रैतेषु सूत्रोक्तपदेषु भवति—

चिट्ठित्त णिसीइत्ता, तुयट्ट णिद्दा य पयल सज्झाए ।
झाणा-ऽऽहार-विहारे, पच्छित्ते मग्गणा होइ ॥ ३६८८ ॥

स्थातुं निषत्तुं त्वग्वर्त्तनं निद्रां प्रचलां स्वाध्यायं ध्यानमाहारं वा कर्तुं विहारं—चङ्क्रमणम् उपलक्षणत्वाद् उच्चार-प्रश्रवणे कायोत्सर्गं वा कर्तुं न कल्पते । अथ करोति ततः प्रायश्चित्तस्य मार्गणा भवति ॥ ३६८८ ॥ इदमेव प्रकटयति—

एतेसिं तु पयाणं, पत्तेय परूवणा विभागो य ।
जो एत्थं आवण्णोऽणावण्णो वा वि जो एत्थं ॥ ३६८९ ॥

'एतेषां' स्थानादीनां पदानां प्रत्येकं प्ररूपणा 'विभागश्च' दोषाणां विभागलक्षणः कर्तव्यः । कथम् ? इत्याह—यः 'अत्र' दोषजाले प्रायश्चित्तजाते वाऽऽपन्नो यो वाऽनापन्नः तदेतद्

---

१ 'बस्स उ ताभा० चूर्णौ च ॥ २ मदीया भार्या भा० कां० ॥ ३ अभिलापे कां० ॥ ४ °सिं ताऽऽरो° ताभा० ॥

वक्तव्यम् ॥ ३६८९ ॥ यथाप्रतिज्ञातमेव निर्वाहयति—

निक्कारणमविहीए, निक्कारणओ तहेव य विहीए ।
कारणओ अविहीए, कारणतो चेव य विहीए ॥ ३६९० ॥
आदिभयणाण तिण्हं, अण्णतरीए उ संजतीसेज्जं ।
जे भिक्खू पविसेज्जा, सो पावति आणमादीणि ॥ ३६९१ ॥

साध्वीप्रतिश्रये प्रविशतां चत्वारो भङ्गाः, तद्यथा—निष्कारणेऽविधिना साध्वीप्रतिश्रये १ निष्कारणं विधिना २ कारणतोऽविधिना ३ कारणतो विधिना प्रविशति ४ ॥ ३६९० ॥

अत्र 'आदिभजनानाम्' आद्यानां त्रयाणां भङ्गानाम् अन्यतरया भजनया—भङ्गकेन संयतीनां शय्यां—वसतिं यो भिक्षुः प्रविशति स आज्ञादीनि दूषणानि प्राप्नोति ॥ ३६९१ ॥

तत्र प्रथमभङ्गव्याख्यानार्थमाह—

निक्कारणम्मि गुरुगा, तीसु वि ठाणेसु मासियं गुरुगं ।
लहुगा य दारमूले, अतिगयमेत्ते गुरू पुच्छा ॥ ३६९२ ॥

निष्कारणे संयतीवसतिं गच्छतश्चतुर्गुरुकाः । अविधिना च प्रविशतस्त्रिष्वपि स्थानेषु मासिकं गुरुकम् । त्रीणि स्थानानि नाम—अग्रद्वार-मध्या-ऽऽसन्नलक्षणानि, एतेषु नैषेधिकीमकुर्वतस्त्रीणि मासगुरुकाणि भवन्ति । यदि 'द्वारमूले' मूलद्वारसमीपे बहिस्तिष्ठति ततश्चतुर्लघवः । अथैकमपि पदमुपाश्रयमध्येऽतिगतः—प्रविष्टस्तदा अतिगतमात्रे चतुर्गुरुः । "पुच्छि" त्ति नोदकः पृच्छां करोति ॥ ३६९२ ॥ कथम्? इत्याह—

पाणाइवायमादी, असेवतो केण होंति गुरुगा उ ।
कीस व बाहिं लहुगा, अंतो गुरु चोतग! सुणेहिं ॥ ३६९३ ॥

प्राणातिपातादिकमपराधमसेवमानस्य केन कारणेन चतुर्गुरुका भवन्ति? कस्माद्वा 'बहिः' द्वारमूले चतुर्लघुकाः? कस्माच्चान्तःप्रविष्टमात्रस्य चतुर्गुरुकम्? । आचार्यः प्राह—हे नोदक! 'शृणु' निशमयात्र कारणं येनैवं प्रायश्चित्तं दीयते ॥ ३६९३ ॥ किं तत्? इत्याह—

वीसत्था य गिलाणा, खमिय वियारे य भिक्ख सज्झाए ।
पालीय होइ भेदो, अप्पाण परे तदुभए य ॥ ३६९४ ॥

काचिदार्यिका तत्र 'विश्वस्ता' अपावृतशरीरा भवेत् सा संक्षोभमुपयायात् । ग्लाना वा क्षपिका वा संयतसंक्षोभेण न भुञ्जीत । विचारभूमौ भिक्षायां स्वाध्यायभूमौ वा प्रस्थितानां तासां व्याघातो भवेत् । पाली नाम—संयममहातडागस्यानतिक्रमलक्षणः सेतुः तस्या आत्म-परोभयसमुत्थो भेदो भवति; यद्वा "पालि" त्ति वसतिपालिका भण्यते, तया सार्द्धमालापादि कुर्वत आत्मसमुत्थः परसमुत्थ उभयसमुत्थो वा भेदो भवतीति द्वारगाथासमासार्थः ॥ ३६९४ ॥

साम्प्रतमेनामेव विवृणोति—

काई सुहवीसत्था, दरजिमिय अवाउडा य पयलाति ।
अतिगतमेत्ते य तहिं, संकिय पपलाइया थद्धा ॥ ३६९५ ॥

---

१ °रणमविधिना प्रविशति १ निष्का° भा० कां० ॥

काचिदार्यिका वसतेरन्तःस्थिता 'सुखविश्वस्ता' आत्मसुखेनापावृतशरीरा तिष्ठति, दरजिमिता वा-अर्धभुक्ता दरनिवसिता काचिदास्ते, अपावृतनिषण्णा वा काचित् प्रचलायते । ततः 'तस्मिन्' संयतेऽकस्माद् 'अतिगतमात्रे' प्रविष्टमात्र एव 'दृष्टाऽहमनेनापावृता' इति 'शङ्किता' शङ्काकुला सती प्रपलायते, सहसैव नश्यतीत्यर्थः । प्रपलायिता च सती संक्षोभतः स्तब्धगात्रा सा भवेत् ॥ ३६९५ ॥ अथेदमेव व्याचष्टे—

वीरल्लसउणवित्तासियं जहा सउणिवंदयं वुण्णं ।
वच्चति णिरावयक्खं, दिसि-विदिसाओ विभज्जंतं ॥ ३६९६ ॥

वीरल्लशकुनः-हुलायकः, तेन समागच्छता वित्रासितं सद् यथा शकुनिकानां-पक्षिणीनां वृन्दं "वुन्नं" विषण्णं सद् 'निरपेक्षं' पुत्रभाण्डाद्यपेक्षारहितं दिशो विदिशश्च 'विभज्यमानं' वियुज्यमानं 'व्रजति' सहसैव पलायते ॥ ३६९६ ॥ एष दृष्टान्तः, अयमर्थोपनयः—

तम्मि य अतिगतमित्ते, वित्तत्थाओ जहेव ता सउणी ।
गेण्हंति य संघाडिं, रयहरणे यावि मग्गंति ॥ ३६९७ ॥

'तस्मिन्' संयतेऽतिगतमात्र एव यथैव ताः शकुनिकास्तथैव ता अपि संयत्यो वित्रस्ता भवन्ति । ततश्च काचिदपावृतगात्रा त्वरितं प्रावृणोति, अन्याः काश्चन सङ्घाटिका गृह्णन्ति, यास्तु संयतं सहसा समागतं दृष्ट्वा रजोहरणं मुक्त्वा नष्टाः ताः पश्चात् सुस्थीभूताः सत्यो रजोहरणानि मार्गयन्तीति ॥ ३६९७ ॥ यच्च नोदकेनोक्तम् "प्राणातिपातादिकमसेवमानस्य कस्माच्चतुर्गुरुकं दीयते ?" (गा० ३६९३) तदेतत् परिहरन्नाह—

छक्कायाण विराहण, पक्खुलणं खाणु कंटए विलिया ।
थद्धा य पेच्छिउं भावभेओ दोसा उ वीसत्थे ॥ ३६९८ ॥

ताः संयत्यः कुम्भकारशालादौ स्थिता भवेयुः, तत्र च निरपेक्षा नश्यन्त्यो मृत्तिकामर्दनेन पृथिवीकायम्, उदककुम्भप्रलोटनेनाप्कायम्, उल्मुकघट्टनेनाग्निकायम्, "यत्राग्निस्तत्र नियमाद् वायुः" इति कृत्वा वायुकायम्, बीज-हरितमर्दनेन वनस्पतिम्, कुन्थु-कीटिकादिमर्दनेन त्रसकायं च विराधयेयुः; एषा षट्कायविराधना, सा च तत्त्वतस्तेनैव साधुना कृता । प्रस्खलनं नाम-अधस्तादुपरि वा आस्फालनं यद् वा तासां नश्यन्तीनां भवेत् । स्थाणुना वा कण्टकेन वा पादयोरुपघातः स्यात् । "विलिया" 'व्रीडिता' अकस्मात् तद्दर्शनाद् लज्जिता सती काचिद् वैहायसोद्बन्धनादि कुर्यात् । भयातिरेकतो वा स्तब्धा भवेत् । तां च तथाभूतां दृष्ट्वा भावभेदो भवति, 'सात्त्विकभावप्रभवोऽयमस्य शरीरे स्तम्भः' इत्येवमितराः संयत्यश्चिन्तयेयुरिति भावः । एवमादयो दोषा विश्वस्तार्यिकाविषया मन्तव्याः ॥ ३६९८ ॥ गतं विश्वस्ताद्वारम् । अथ ग्लानाद्वारमाह—

कालाइक्कमदाणे, गाढतरं होज्ज णेव पउणेज्जा ।
संखोभेण णिरोधो, मुच्छा मरणं च असमाही ॥ ३६९९ ॥

ग्लाना संयती तस्य संयतस्य सङ्क्षोभेण न भुङ्क्ते, प्रतिचारिका वा तदर्थं भिक्षां न गच्छति । ततः कालातिक्रमेण तस्या भक्त-पानप्रदाने गाढतरं ग्लानत्वं भवेत्, न वा सा प्रगुणीभवेत् । अथवा तदीयसङ्क्षोभेण तस्या वातकर्मणः कायिक्याः संज्ञाया वा निरोधो भवेत्, ततस्तद्बाधया

मूर्च्छा सञ्जायेत, निरोधेन वा मरणमाप्नुयात्, असमाधिर्वा तस्या भवेत्, तत्रानागाढपरितापनादिनिष्पन्नं प्रायश्चित्तम् ॥ ३६९९ ॥ अथ क्षपिकाद्वारमाह—

पारणगपट्ठिया आणियं च अविगडियऽदंसिय ण भुंजे ।
अचियत्त अंतराए, परिताव असब्भवयणे य ॥ ३७०० ॥

क्षपिका चतुर्थादितपःकर्मकारिणी पारणकार्थं प्रस्थिताऽपि 'ज्येष्ठार्य आगतः' इति मत्वा निवर्त्तते । प्रवर्त्तिनी वा तस्य समीपे निविष्टा वर्त्तते, तया च क्षपिकया पारणकमानीतम्, परम् 'अविकटितम्' अनालोचितम् 'अदर्शितं वा' अनालोकितं सा न भुङ्क्ते इति कृत्वा प्रवर्त्तिनीं प्रतिपालयन्ती तिष्ठति । ततश्च तस्या अप्रीतिकमन्तरायोऽनागाढमागाढं वा परितापो भवेत् । असभ्यवचनं वा सा ब्रूयात्—अहो ! अयमसत्कार्याणां कीलक इव साम्प्रतमुपस्थित इति ॥ ३७०० ॥ विचारद्वारमाह—

नोल्लेऊण ण सक्का, अंतो वा होज्ज णत्थि वीयारो ।
संते वा ण पवत्तति, णिच्छुभण विणास गरिहा य ॥ ३७०१ ॥

स साधुर्द्वारमूले उपविष्टत्वाद् 'नोदयितुं' लङ्घयितुं न शक्यते, तासां च संयतीनामन्तः विचारभूमिर्नास्ति, अस्ति वा परं तस्यां संज्ञा न प्रवर्त्तते, शय्यातरेण वा सा नानुज्ञाता, तस्यां व्युत्सर्जने निष्काशनमसौ कुर्यात्, निष्काशिताश्च श्वापदादिभिर्विनाशं लोकाच्च गर्हामासादयन्ति, तन्निष्पन्नं तस्य संयतस्य प्रायश्चित्तम् ॥ ३७०१ ॥ अथ भिक्षाद्वारमाह—

सइकालफेडणे एसणादिपेल्लंतऽपेल्लणे हाणी ।
संकायऽभाविएसु य, कुलेसु दोसा चरंतीणं ॥ ३७०२ ॥

संयत्यो भिक्षायां प्रस्थिताः, स च साधुः समायातः, ततस्तस्य दाक्षिण्येन तावत् स्थिता यावद् भिक्षायाः सत्कालः—देशकालः स्फिटितः । ततोऽवेलायां भिक्षामटन्त्य एषणाशुद्धेः आदिशब्दाद् उद्गमोत्पादनाशुद्धेश्च प्रेरणं कुर्युः । अथ न प्रेरयेयुः ततस्तासामात्मनो हानिः परिताप-महादुःखादिना भवेत् । अभावितकुलेषु वाऽकाले चरन्तीनां शङ्कादयो दोषा भवेयुः । शङ्का मैथुनार्थविषया, आदिशब्दाद् भोजिका-घाटिकादिदोषपरिग्रहः ॥ ३७०२ ॥

अथ स्वाध्यायद्वारमाह—

सज्झाए वाघातो, विहारभूमिं व पत्थिय णियत्ता ।
अकरण णासाऽऽरोवण, सुत्तऽत्थ विणा य जे दोसा ॥ ३७०३ ॥

'ज्येष्ठार्य आगतः' इति कृत्वा ताः पठनं परावर्त्तनं वा न कुर्वन्ति, एवं स्वाध्यायव्याघातो भवेत् । वसतौ वा अस्वाध्यायिके जाते 'विहार[1]भूमिं' स्वाध्यायभुवं प्रस्थिताः भूयस्तं समागतं दृष्ट्वा निवृत्ताः, ततः "अकरणे"ति सूत्रपौरुषीं न कुर्वन्ति मासलघु, अर्थपौरुषीं न कुर्वन्ति मासगुरु । सूत्रा-ऽर्थनाशनिष्पन्ना चारोपणा, सा चेयम्—सूत्रं नाशयति चतुर्लघु, अर्थं नाशयति चतुर्गुरु । सूत्रा-ऽर्थाभ्यां च विना ये 'दोषाः' चरण-करणहान्यादयस्तन्निष्पन्नं सर्वमपि संयतस्य प्रायश्चित्तम् ॥ ३७०३ ॥ पालीभेदद्वारमाह—

१ °भूमौ' स्वाध्यायभुवि 'प्रस्थि° भा० ॥

संजममहातलागस्स णाणवेरग्गसुपडिपुण्णस्स ।
सुद्धपरिणामजुत्तो, तस्स उ अणइक्कमो पाली ॥ ३७०४ ॥

संयमः—पञ्चाश्रवादिविरमणात्मकः स एव महद्—विस्तीर्णं यत् तडागं तस्य, 'ज्ञानवैराग्यसुप्रतिपूर्णस्य' ज्ञानम्—आचारादिश्रुतं तत्समुत्थं यद् वैराग्यं—प्रतिसमयविशुद्ध्यमानो भवनिर्वेदः तेन जलस्थानीयेन सुष्ठु—अतीव प्रतिपूर्णस्य, यः शुद्धपरिणामयुक्तस्तस्यानतिक्रमः स पालिरित्युच्यते ॥ ३७०४ ॥ तस्य भेदः कथं भवति ? इत्याह—

संजमअभिमुहस्स वि, विसुद्धपरिणामभावजुत्तस्स ।
विकहादिसमुप्पण्णो, तस्स उ भेदो मुणेयव्वो ॥ ३७०५ ॥

संयमाभिमुखस्यापि तस्य विशुद्धिपरिणामभावयुक्तस्य पालिस्थानीयस्यानतिक्रमस्य यः 'विकथादिसमुत्पन्नः' मिथःकथादिकरणसमुद्भूतः 'भेदः' विनाशः स इह पालीभेदो ज्ञातव्यः । स चाऽऽत्म-परोभयसमुत्थो भवेत् ॥ ३७०५ ॥

अहवा पालयतीति, उवस्सयं तेण होति सा पाली ।
तीसे जायति भेदो, अप्पाण-परोभयसमुत्थो ॥ ३७०६ ॥

अथवा या तत्रोपाश्रयं पालयति सा "सत्यभामा भामा" इति न्यायात् पाली भण्यते । तस्या एकाकिन्यास्तं संयतं दृष्ट्वा आत्मसमुत्थः परसमुत्थ उभयसमुत्थो वा भेदो जायते ॥ ३७०६ ॥ कथम् ? इति चेद् उच्यते—

मोहतिगिच्छा खमणं, करेमि अहमवि य बोहि पुच्छा य ।
मरणं वा अचियत्ता, अहमवि एमेव संबंधो ॥ ३७०७ ॥

स संयतस्तं संयतीप्रतिश्रयं गतो यावदेका वसतिपालिका तिष्ठति, ततस्तेन सा पृष्टा—आर्ये ! किमिति भवती भिक्षां नावतीर्णा ? । सा प्राह—अद्य मम क्षपणम् । स प्रश्नयति—किंनिमित्तम् ? । सा प्रतिब्रूते—मोहचिकित्सार्थम् । तयाऽपि स संयत एवमेव पृष्टो ब्रवीति—अहमपि मोहचिकित्सार्थं क्षपणं करोमि । ततस्तेन पृच्छा कृता—आर्ये ! भवत्या कथं बोधिरासादिता ? । सा प्राह—मरणं मदीयभर्तुरजनिष्ट, तस्य वा अहम् 'अप्रीतिका' द्वेष्या पूर्वमभुवं अतः प्रव्रजिता । ततस्तया सोऽप्येमेव पृष्टः प्राह—अहमपि 'एवमेव' अभीष्टकलत्रवियोगादिना प्राव्राजिषम् । एवं भिन्नकथासद्भावकथनैर्भावसम्बन्धो भवति ॥३७०७॥ इदमेव स्फुटतरमाह—

ओमाणस्स व दोसा, तस्स वं गमणेण सग्गलोगस्स ।
महतरियपभावेण य, लद्धा मे संजमे बोही ॥ ३७०८ ॥

अपमानं नाम—ससापत्न्यतायां यद् भर्ता माम् अवमतया पश्यति स तस्य दोषादहं प्रवव्राज । अथवा मदीयो भर्ता मय्येकान्तानुरक्त आसीत्, अतस्तस्य स्वर्गलोकस्य गमनेन तथा महत्तरिकया यद् ममानवरतं धर्माख्यानकानि कथितानि तत्प्रभावेण च लब्धा मया संयमे बोधिः, संयमं प्रतिपन्नवतीत्यर्थः ॥ ३७०८ ॥ यद्वा—

पदूमिता मि घरासे, तेण हतासेण तो ठिता धम्मे ।

१ व मरणेण ताभा० ॥

सिहं दाइ रहस्सं, ण कहिज्जइ जं अणत्तस्स ॥ ३७०९ ॥

'प्रदुमिता' प्रकर्षेण क्लेशिताऽस्मि अहं "घरासे" गृहवासे, प्राकृतत्वाद् वाशब्दलोपः, तेन 'हताशेन' कुपतिना, ततः स्थिताऽहमेवंविधे धर्मे । इदं च रहस्यमिदानीं मया भवतां 'शिष्टं' कथितम्, यद् 'अनाप्तस्य' भवद्व्यतिरिक्तस्य कस्यापि पुरतो न कथ्यते ॥ ३७०९ ॥

रिक्खस्स वा वि दोसो, अलक्खणो सो अभागधिज्जो णु ।
न य निग्गुणा मि अज्जो! तुब्भे वि य नाहिह विसेसं ॥ ३७१० ॥

मम पाणिग्रहणदिवसे यद् ऋक्षं–नक्षत्रं तस्य वा कोऽपि दोष आसीत्, तेन स तादृशो निःस्नेहोऽलक्षणोऽभागधेयश्च मम भर्त्ता अभवत्, न चाहं 'निर्गुणा' गुणविकला, यद्वा आर्य ! यूयमपि ज्ञास्यथ मदीयं 'विशेषं' सगुण-निर्गुणताविभागम् ॥ ३७१० ॥ एवमुक्ते संयतो ब्रूयात्—

इट्ठकलत्तविओगे, अण्णम्मि य तारिसे अविज्जंते ।
महतरयपभावेण य, अहमवि एमेव संबंधो ॥ ३७११ ॥

इष्टकलत्रस्य वियोगे सञ्जातेऽन्यस्मिंश्च तादृशे कलत्रेऽविद्यमाने महत्तरः–आचार्यो मम धर्ममाख्याति स, ततस्तत्प्रभावेणाहमपि प्रव्रजितः । "एमेव" त्ति यथा तया सविकारमात्मीयं चरितमाख्यातं तथा संयतोऽप्येवमेव कथयति । एवं तयोः परस्परं भावसम्बन्धो भवति ॥ ३७११ ॥ किञ्चान्यत्—

[1]किं पिच्छह सारिक्खं, मोहं मे णेति मज्झ वि तहेव ।
उच्छंगगता मि मता, इहरा ण वि पत्तियंतो मि ॥ ३७१२ ॥

संयतस्तां संयतीं निश्चलया दृष्ट्या निरीक्षते, ततः सा ब्रवीति—किमेवं पश्यथ? । स प्राह—मदीयभोगिन्या सह यद् भवत्याः सर्वथैव सादृश्यं तद् मां मोहं नयति, किमेषा सैव? इति विभ्रमं जनयतीत्यर्थः । सा ब्रवीति—ममापि त्वं तथैव मोहं जनयसि । स प्राह—किं करोमि? ममोत्सङ्गे गता–स्थिता सती सा मृता, 'इतरथा' यदि परोक्षं सा मृताऽभविष्यद् ततो देवानामपि वचनेन प्रत्ययं नागमिष्यम्, यथा—त्वं सा मम पत्नी न भवसीति ॥ ३७१२ ॥

इय संदंसण-संभासणेहिं भिन्नकध-विरहजोएहिं ।
सेज्जातरादिपासण, वोच्छेद दुदिट्ठधम्म त्ति ॥ ३७१३ ॥

"इय" एवं यत् परस्परं सन्दर्शनं यच्च सम्भाषणं–'किमिति त्वमद्य भिक्षां न गता?' इत्यादिपृच्छारूपं ताभ्याम्, तथा यास्तया सह भिन्नकथाः, यश्च विरहे–एकान्ते योगः, एतैश्चारित्रस्य भेद उपजायते । तथा शय्यातर आदिशब्दादन्यो वा यः तत्परिजनादिस्तयोस्तथाविधं चेष्टितं पश्यति स तद्द्रव्या-ऽन्यद्रव्ययोर्व्यवच्छेदं कुर्यात् । 'दुर्दृष्टधर्माण एते' इत्येवं विपरिणाममुपगच्छेत् । [2]◁ अथासौ तया सह सम्पर्चिं गच्छति ततो नरकायुर्बध्नाति, तीर्थकृतां सङ्घस्य च महतीमाशातनां विधाय बोधिलाभप्रतिबन्धकं कर्मजालमुपचिनोति । उक्तं च—

लिंगेण लिंगिणीए, संपत्तिं जइ निगच्छई मूढो ।
निरयाउयं निबंधइ, आसायणया अबोही य ॥ ▷ (कल्पबृहद्भाष्ये) ॥ ३७१३ ॥

---

१ किं पेक्खह ताभा० ॥ २ ◁ ▷ एतच्चिह्नान्तर्गतः पाठः भा० नास्ति ॥

◁ एतत् सर्वं स्थानं निषदनं चाश्रित्योक्तम् । अथ त्वग्वर्तनादीनि पदान्यङ्गी ▷ कृत्याह—

पयला निद्द तुअट्टे, अच्छिदिट्ठम्मि चमढणे मूलं ।
पासवणे सच्चित्ते, संका वुच्छम्मि उड्डाहो ॥ ३७१४ ॥

प्रचलायनं नाम—निषण्णस्य सुप्तजागरावस्था, निद्रायणं तु—निषण्णस्यैव स्वपनम्, त्वग्वर्तनं—संस्तारके प्रस्तीर्य शयनम्, अक्षिचमढनं—चक्षुषोर्मीलनम् । एतानि कुर्वाणो यद्यपि सागारिकादिना न दृष्टस्तथापि चतुर्गुरु, दृष्टे तु शङ्कायां चतुर्गुरु, निःशङ्किते मूलम्, प्रश्रवणं संयतीनां कायिकाभूमौ करोति चतुर्लघु । "सच्चित्ते" त्ति संयत्याः कायिकीं व्युत्सृजत्या योनौ संयतनिसृष्टं शुक्रबीजमवगाहेत ततो मूलम् । "संका वुच्छम्मि" त्ति तं संयतं तत्र कायिकीं व्युत्सृजन्तं दृष्ट्वा सागारिकादिः शङ्कां कुर्यात्—किं मन्ये एष श्रमणको रजन्यामत्रैवोषितः ?, ततो महानुड्डाहः प्रवचनस्य भवतीति । एषा पुरातना गाथा ॥ ३७१४ ॥

अथास्या एव व्याख्यानमाह—

पयला निद्द तुअट्टे, अच्छीणं चमढणम्मि चउगुरुगा ।
दिट्ठे वि य संकाए, गुरुगा सेसेसु वि पदेसु ॥ ३७१५ ॥

प्रचलां निद्रां त्वग्वर्तनमक्षिचमढनं च कुर्वाणं यदि परो न पश्यति ततश्चतुर्गुरुकाः, दृष्टेऽपि प्रचलादौ शङ्कायां चतुर्गुरुकाः, निःशङ्किते मूलम् । 'शेषेष्वपि' अशनादिसमुद्देशन-स्वाध्यायकरणादिषु सूत्रोक्तपदेषु परेणादृष्टेषु चत्वारो गुरवः, दृष्टेष्वपि शङ्कायां चतुर्गुरु, निःशङ्किते मूलम् ॥ ३७१५ ॥ का पुनः शङ्का भवेत् ? इति चेद् उच्यते—

सज्झाएण णु खिण्णो, आउ अण्णेण जेण पयलाति ।
संकाएँ हुंति गुरुगा, मूलं पुण होति णिस्संके ॥ ३७१६ ॥

'नुः' इति वितर्के, किमेष संयतः स्वाध्यायजागरेण खिन्नः ? आहोश्विदन्येन सागारिकप्रसङ्गेन रात्रौ खिन्नः ? येनैवं प्रचलायते, एवं शङ्कायां चतुर्गुरुकाः, निःशङ्किते तु मूलं भवति ॥ ३७१६ ॥

अन्नत्थ मोय गुरुओ, संजतिवोसिरणभूमिए गुरुगा ।
जोणोगाहण बीए, केयी धाराएँ मूलं तु ॥ ३७१७ ॥

संयतीकायिकाभूमिं विमुच्यान्यत्र मोकस्य व्युत्सर्जने मासगुरु । अथ संयतीव्युत्सर्जनभूमौ व्युत्सृजति ततश्चतुर्गुरु । तत्र च कदाचिद् दृष्टिक्लीबस्यान्यस्य वा बीजनिसर्गो भवेत्, तच्च बीजं संयतीधाराहतं सद् ऊर्ध्वमुखमुद्धावितं योनाववगाहेत तत्र संयतस्य मूलम्, वैहायसितायां च तस्यामुड्डाहादयो दोषाः । केचिदाचार्या ब्रुवते—धारया स्पृष्टमात्र एव बीजे मूलं भवति । यत एते दोषा अतो निष्कारणे संयतीवसतिमविधिना न प्रविशेत् ॥ ३७१७ ॥

गतः प्रथमो भङ्गः । द्वितीयभङ्गमाह—

१ ◁ ▷ एतन्मध्यगतः पाठः तादी० त० डे० मो० ले० नास्ति, कां० भा० एव वर्तते ॥
२ अशिवादि° भा०, कां० विना ॥ ३ आओ अ° ताभा० । आतो अ° बृहद्भाष्ये ॥
४ "जे थाहडा उड्डाहादयो दोसा" इति चूर्णौ विशेषचूर्णौ च ॥

निक्कारणे विधीय वि, दोसा ते चेव जे भणिय पुव्विं ।
वीसत्थाई मुत्तुं, गेलन्नाई उवरिमा उ ॥ ३७१८ ॥

निष्कारणे 'विधिनाऽपि' नैषेधिकीत्रयकरणरूपेण प्रवेशे त एव दोषाः ये 'पूर्वं' प्रथमभङ्गे सप्रपञ्चमुक्ताः । नवरं विश्वस्ताविषया ये दोषा उक्ताः, आदिशब्दस्तेषामेवानेकभेदसूचकः, तान् मुक्त्वा ये ग्लान्यादिविषया उपरितना दोषास्ते द्वितीयभङ्गे सम्भवन्ति, विश्वस्तादोषास्तु नैषेधिकीत्रयकरणेन न सम्भवन्तीति भावः ॥ ३७१८ ॥

निक्कारणे विधीय वि, तिट्ठाणे गुरुगो जेण पडिकुट्ठं ।
कारणगमणे सुद्धो, णवरिं अविधीय मासतियं ॥ ३७१९ ॥

निष्कारणे विधिनाऽपि प्रविशन् यस्त्रिषु स्थानेषु नैषेधिकीं प्रयुङ्क्ते तस्यापि मासगुरुकम् । कुतः ? इत्याह—येन प्रतिक्रुष्टं भगवता निष्कारणमार्यिकावसतौ गमनम् । अथ तृतीयभङ्गमाह—"कारण" इत्यादि । कारणे यः संयतीवसतौ गच्छति स शुद्धः । नवरम् 'अविधिना' असामाचार्या प्रवेशनिष्पन्नं त्रिषु स्थानेषु यदि नैषेधिकीत्रयं न करोति ततो मासलघुत्रयम्, द्वयोः स्थानयोर्न करोति मासलघुद्वयम्, एकस्मिन् स्थाने न करोति एकं मासलघुकम् ॥ ३७१९ ॥

कारणतो अविधीए, दोसा ते चेव जे भणिय पुव्विं ।
कारणे विधीय सुद्धो, इच्छं तं कारणं किन्नु ॥ ३७२० ॥

कारणतोऽविधिना प्रविशतो दोषास्त एव भवन्ति ये विश्वस्तादिविषयाः पूर्वं भणिता इति । कारणे तु 'विधिना' त्रिषु स्थानेषु नैषेधिकीत्रयं कृत्वा प्रविशन् शुद्धः । शिष्यः पृच्छति—इच्छाम्यहं ज्ञातुम् किं तत् कारणम् ? येन तत्र गम्यते ॥ ३७२० ॥ सूरिराह—

गम्मइ कारणजाए, पाहुणए गणहरे महिड्ढीए ।
पच्छादणा य सेहे, असहुस्स चउक्कभयणा उ ॥ ३७२१ ॥

गम्यते संयतीनां प्रतिश्रये 'कारणजाते' उपाश्रय-संस्तारकप्रदानादिके । प्राघुणको वा साधुः संयतीनामनाबाधपृच्छानिमित्तं गच्छेत् । गणधरो वा मूर्च्छा-विसूचिकादौ संयतीनामागाढे कारणे समुत्पन्ने दिवा रात्रौ वा गच्छेत् । 'महर्द्धिको वा' राजा-ऽमात्यादिप्रव्रजितः संयतीनां तेजो-गौरवादिजननार्थं यायात् । "सेहि" त्ति शैक्षस्य राजपुत्रप्रव्रजितादेरमात्यादिभिरुन्निष्क्रामयितुमारब्धस्य प्रच्छादना संयतीप्रतिश्रये नीत्वा कर्त्तव्या । काचिद्वा संयती ग्लाना तस्याश्चिकित्सा कर्त्तव्या, तत्रासहिष्णोः साधोः साध्व्या[श्च] श्चतुष्कभजना भवति, चतुर्भङ्गीत्यर्थः । सा चेयम्—साध्वी सहिष्णुः साधुरपि सहिष्णुः १ साध्वी सहिष्णुः साधुरसहिष्णुः २ साध्वी असहिष्णुः साधुः सहिष्णुः ३ साध्वी साधुश्च द्वावप्यसहिष्णू ४ । एष द्वारगाथासङ्क्षेपार्थः ॥ ३७२१ ॥

अथ विस्तरार्थमभिधित्सुः प्रथमद्वारमङ्गीकृत्याह—

---

१ "कारण० पच्छद्धं । कारणगमणे सुद्धो, अविधीए मासलहुगो तिसु ठाणेसु ।" इति चूर्णौ ॥ २ अविधिप्रवेश° भा० ॥ ३ °सगुरुत्र° भा० ॥ ४ °सगुरुद्व° भा० ॥ ५ °सगुरुकम् भा० ॥ ६ °हिष्णुपदोपलक्षिता चतुष्क° भा० ॥ ७ साधोश्चतु° कां० विना ॥

उवस्सए य संथारे, उवही संघपाहुणे ।
सेहट्ठवणुद्देसे, अणुन्ना भंडणे गणे ॥ ३७२२ ॥
अणप्पज्झ अगणि आऊ, वीआर पुत्त संगमे ।
संलेहण वोसिरणे, वोसट्ठे निट्ठिए तिहं ॥ ३७२३ ॥

उपाश्रयस्य संस्तारकस्योपधेर्वा प्रदानार्थं संयतीप्रतिश्रयं गच्छेत् । काश्चिद्वा संयत्यः परीषहपराजिता अवधावनाभिमुख्यो वर्त्तन्ते तासां स्थिरीकरणार्थं सङ्घप्राघुणो गच्छेत् । इह कुलस्थविरो गणस्थविरः सङ्घस्थविरो वा सङ्घस्य गौरवार्हतया प्राघुण इव प्राघुण उच्यते । शैक्षस्य वोपस्थापनां स्थापनाकुलानां वा स्थापनां कर्तुं तत्र व्रजेत् । वसतावस्वाध्यायिके श्रुतस्योद्देशमनुज्ञां वा कर्तुं तत्र गच्छेत् । 'भण्डनं' कलहः तद् वा तासां परस्परमुत्पन्नं तदुपशमनार्थं गन्तव्यम् । "गणे" त्ति प्रवर्त्तिन्यां कालगतायां गणचिन्तार्थं गच्छेत् ॥

"अणप्पज्झ" त्ति देशीपदमनात्मवशवाचकम्, ततश्चानात्मवशायाः—यक्षाविष्टादिरूपाया आर्यिकाया मन्त्र-तन्त्रादिप्रयोगेणात्मवशतां कर्तुं गच्छेत् । अग्निना वा संयतीवसतिर्दग्धा, अप्कायपूरेण वा प्लाविता, विचारभूमौ वा गच्छन्तीनां तासां सोपसर्गम्, "पुत्ते" त्ति पुत्रः उपलक्षणत्वात् पिता भ्राता वा तासां कालगतो भवेत्, "संगमे" त्ति पुत्र-भ्रात्रादिरेव तासां सज्ञातकश्चिरादागतो भवेत् तस्य यः सङ्गमः—मीलकस्तदर्थम्, तथा 'संलेखनं' भक्तप्रत्याख्यानाय परिकर्मणां काचिदार्यिका करोति, 'व्युत्सर्जनं वा' भक्तप्रत्याख्यानं कर्तुकामा काचिद् विद्यते, 'व्युत्सृष्टं वा' कयाचिद् भक्तं प्रत्याख्यातम् अनशनं प्रतिपन्नमित्यर्थः, एतेषु कारणेषु गच्छेत् । अथ काचिद् 'निष्ठिता' कालगता ततः शेषसंयतीनां शोकापनयनार्थं 'त्र्यहं' त्रीन् दिवसान् यावदुपर्युपरि सूरिणा गन्तव्यमिति श्लोकद्वयसङ्क्षेपार्थः ॥ ३७२२ ॥ ३७२३ ॥

अथैतदेव प्रतिपदं विभावयिषुराह—

अज्जाणं पडिकुट्ठं, वसही-संथारगाण गहणं तु ।
ओभासिउ दाउं वा, वच्चेज्जा गणहरो तेणं ॥ ३७२४ ॥

आर्याणां स्वयं वसतेः संस्तारकाणां च ग्रहणं भगवता 'प्रतिकुष्टं' प्रतिषिद्धम्, अतो वसतिमवभाषितुं गणधरो गच्छति । संस्तारकांश्च तासां प्रायोग्यानुत्पाद्य तान् प्रदातुं गणधरस्तत्र व्रजेत् ॥ ३७२४ ॥ अथोपधिद्वारमाह—

पडियं पम्हुट्ठं वा, पलावियं अवहियं व उग्गमियं ।
उवहिं भाएतुं जे, दाएउं वा वि वच्चेज्जा ॥ ३७२५ ॥

भिक्षादौ पर्यटन्तीनां तासामुपधिः पतितः, स्वाध्यायभूमौ वा गतानां "पम्हुट्ठं" ति विस्मृतः, उदकेन वा प्लावितः, स्तेनैर्वाऽपहृतः, स च भूयोऽपि साधुभिर्लब्धः; अपूर्वो वा उपधिस्तैः 'उद्गमितः' उत्पादितः, अतस्तमुपधिं भाजयितुं वा दातुं वा गणधरो व्रजेत् । तत्र पतित-विस्मृतादेरुपकरणस्य यद् यस्याः सत्कं तस्य तस्या एव यद् विभज्य समर्पणं तद् भाजनमुच्यते,

१ भा० कां० विनाऽन्यत्र—°धावना भवति मुख्या वर्त्त° मो०· ले० । °धारणा भवति मुख्या वर्त्त° त० डे० ॥ २ °स्परं समु° मो० ले० ॥

यत् पुनरपूर्व उपधिरुत्पाद्य तासां दीयते तद् दानम्। अथवा भाजनं प्रवर्त्तिन्या अभावे शेषसंयतीनां विभज्य समर्पणम्, यत्तु प्रवर्त्तिन्या हस्ते समर्प्यते तद् दानम् ॥ ३७२५ ॥

अथ सङ्घप्राघुणद्वारमाह—

ओहाणाभिमुहीणं, थिरकरणं काउ अज्जियाणं तु ।
गच्छेज्जा पाहुणओ, संघ-कुलथेर-गणथेरो ॥ ३७२६ ॥

अवधावनाभिमुखीनां परीषहपराजितानामार्यिकाणां स्थिरीकरणं कर्तुं प्राघुणको गच्छेत्। कः पुनः प्राघुणकः ? इत्याह—सङ्घस्थविरः कुलस्थविरो गणस्थविरो वा, उपलक्षणमिदम्, तेनान्योऽपि यः स्थिरीकरणलब्धिसम्पन्नः स गच्छति ॥ ३७२६ ॥ अथ शैक्षद्वारमाह—

अन्नत्थ अप्पसत्था, होज्ज पसत्था य अज्जिगोवसए ।
एएण कारणेणं, गच्छेज्ज उवट्ठवेउं जे ॥ ३७२७ ॥

अन्यत्र विधीयमाना उपस्थापना क्षारा-ऽङ्गार-कचवराद्यप्रशस्तद्रव्ययुक्तत्वादप्रशस्ता भवेत्, आर्यिकोपाश्रये तु प्रशस्ता, एतेन कारणेन शैक्षमुपस्थापयितुं "जे" इति पादपूरणे आर्यिकावसतिं गच्छेत् ॥ ३७२७ ॥ स्थापनाद्वारमाह—

ठवणकुलाइँ ठवेउं, तासिं ठवियाणि वा निवेएउं ।
परिहरिउं ठवियाणि, ठवणाऽऽदियणं व वोत्तुं जे ॥ ३७२८ ॥

दानश्राद्धादीनि स्थापनाकुलानि तासां समक्षं स्थापयितुम्, यद्वा तानि स्ववसतौ स्थापितानि परं तासां 'निवेदयितुम्' 'अमुकममुकं च कुलं स्थापितम्' इत्येवं ज्ञापयितुम्, इदानीं वा तानि कुलानि स्थापितानि ततः 'परिहर्त्तुं' 'न निर्वेष्टव्यानि' इत्येवं निवारयितुम्, येषु जन्मसूतक-मृतसूतकादियुक्तेषु कुलेषु पूर्वमित्वरस्थापना कृता तेषु विवक्षितावधिपरिपूर्त्त्यनन्तरं भूयोऽपि 'आदानं' ग्रहणं कुरुतेत्यनुज्ञावचनं वक्तुं गन्तव्यम् ॥ ३७२८ ॥ अथोद्देशा-ऽनुज्ञाद्वारद्वयमाह—

वसहीएँ असज्झाए, गोरव भय सड्ढ मंगले चेव ।
उद्देसादी काउं, वादेउं वा वि गच्छेज्जा ॥ ३७२९ ॥

वसतावस्वाध्यायिके जाते संयतीवसतिमुद्देशमनुज्ञां वा कर्तुं गच्छेत्। अथवा यदाचार्यः स्वयं तासामुद्देशादिकं करोति ततस्ता आचार्यविषयं यद् गौरवं यच्च तदीयं भयं ताभ्यां शीघ्रं तदङ्ग-श्रुतस्कन्धादिकमधीयते, आचार्येण वा स्वयमुद्दिष्टे तासां महती श्रद्धोपजायते, प्रशस्तद्रव्यादिगुणयुक्तत्वाच्च तत्रोद्देशादौ विधीयमाने मङ्गलं भवेत्, एतैः कारणैरुद्देशादिकं कर्तुं तत्र गच्छेत्। प्रवर्त्तिन्यां वा कालगतायामन्या काचित् तासां वाचनादात्री न विद्यते ततो गणधरो वाचयितुं गच्छेत् ॥ ३७२९ ॥ भण्डनद्वारमाह—

उप्पन्ने अहिगरणे, विओसवेउं तहिं पसत्थं तु ।
अच्छेंति खउरियाओ, संजमसारं ठवेउं जे ॥ ३७३० ॥

अधिकरणे उत्पन्ने सति ताः संयमस्य सारं—सर्वस्वभूतमुपशमं पार्श्वे स्थापयित्वा "जे" इति प्राग्वत् "खउरियाओ" कलुषितचेतसः परस्परमनालपन्त्यस्तिष्ठन्ति, ततस्ता व्युपशमयितुं 'तत्रैव'

१ °याणि व, ठ° ताभा० ॥ २ °तेत्याज्ञा° त० डे० ॥ ३ °रमा° भा० विना ॥

संयतीवसतौ गणधरस्यान्यस्य वा तथाविधोपशमनालब्धिसम्पन्नस्य गमनं प्रशस्तं भवति ॥ ३७३० ॥

गणधरद्वारमाह—

जइ कालगया गणिणी, नत्थि उ अन्ना उ गणहरसमत्था ।
एतेण कारणेणं, गणचिंताए वि गच्छेज्जा ॥ ३७३१ ॥

यदि 'गणिनी' प्रवर्त्तिनी कालगता, नास्ति चान्या संयती गणभरोद्वहनसमर्था, अत एतेन कारणेन गणचिन्ताकरणार्थमपि गच्छेत् ॥ ३७३१ ॥ अथानात्मवशाद्वारमाह—

अन्नं जक्खाइट्ठं, [व] खित्तचित्तं व दित्तचित्तं वा ।
उम्मायं पत्तं वा, काउं गच्छेज्ज अप्पज्झं ॥ ३७३२ ॥

यक्षेण आविष्टा—गृहीता यक्षाविष्टा । अपमाननया क्षिप्तं—नष्टं चित्तं यस्याः सा क्षिप्तचित्ता । या तु हर्षातिरेकेणापहृतचित्ता सा दीप्तचित्ता भण्यते । या तु मोहनीयकर्मोदयेन चित्तशून्यतामुपगता सा उन्मादप्राप्ता । ईदृशामार्यां विज्ञायाचार्यो मन्त्रेण वा तन्त्रेण वा "अप्पज्झं" ति 'आत्मवशां' स्वस्थचित्तां कर्तुं संयतीवसतिं गच्छेत् ॥ ३७३२ ॥ अग्निद्वारमाह—

जइ अगणिणा उ वसही, दड्ढा डज्झइ व डज्झिहिति व त्ति ।
नाऊण व सोऊण व, उवघेत्तुं जे व जाएज्जा ॥ ३७३३ ॥

यद्यग्निना संयतीवसतिर्दग्धा, दह्यते वा सम्प्रतिकाले, अथवा प्रत्यासन्नाग्निप्रदीपनदर्शनेन धक्ष्यते इति ज्ञात्वा वा स्वयं 'श्रुत्वा वा' परमुखेनाकर्ण्य तां वसतिम् 'उपग्रहीतुं' संस्थापयितुं निर्वापयितुं वा "जे" इति पादपूरणे संयतीवसतिं 'यायात्' गच्छेत् ॥ ३७३३ ॥

अथाप्कायद्वारमाह—

नईपूरेण व वसही, वुज्झइ वूढा व वुज्झिहिति व त्ति ।
उदगभरियं व सोच्चा, उवघेत्तुं तं तु वच्चेज्जा ॥ ३७३४ ॥

नदीपूरेण प्रसरता वसतिः साम्प्रतम् 'उह्यते' नीयते, 'व्यूढा वा' नीता, 'वक्ष्यते वा' नेष्यते, उदकेन वा वसतिर्भृता, एवं श्रुत्वा 'तां' वसतिम् 'उपग्रहीतुम्' उलिञ्चनादिकं कर्तुं व्रजेत् ॥ ३७३४ ॥

विचारद्वारमाह—

घोडेहि व धुत्तेहि व, अहवा वि जतीवियारभूमीए ।
जयणाए व करेउं, संठवणाए व वच्चेज्जा ॥ ३७३५ ॥

घोडाः—चट्टाः धूर्त्ताः—द्यूतकारादयः, तैर्वसत्याः पुरोहडे गच्छन्त्यस्ता उपसर्ग्यन्ते ततस्तेषां सानुनयनिवारणार्थं गच्छेत् । अथवा यतीनां विचारभूमौ ताः समागच्छन्ति तन्निवारणार्थं गच्छति । अथवा यतनया तासां कायिकाभूमिं विचारभूमिं वा कर्तुं पूर्वकृताया वा संस्थापनानिमित्तं व्रजेत् ॥ ३७३५ ॥ पुत्रद्वारमाह—

पुत्तो वा भाया वा, भगिणी वा होज्ज ताण कालगया ।
अज्जाएँ दुक्खियाए, अणुसट्ठीए वि गच्छेज्जा ॥ ३७३६ ॥

पुत्रो वा भ्राता वा भगिनी वा तासां कालगता भवेत् ततो या तत्रार्यिका 'दुःखिता' शोकसा-

१ नदिपूरएण वसही ताभा० ॥

गाढागाढा भवति तस्या अनुशिष्ट्यर्थमपि सूरिः स्वयमेव गच्छेत् ॥ ३७३६ ॥

तस्याश्चेयमनुशिष्टिर्दातव्या—

तेलोक्कदेवमहिया, तित्थयरा नीरया गया सिद्धिं ।
थेरा वि गया केई, चरणगुणपभावया धीरा ॥ ३७३७ ॥

येऽपि तावत् 'त्रैलोक्यदेवमहिताः' भुवनत्रयवासिभिः सुरा-ऽसुरैरभ्यर्चितास्तीर्थकरास्तेऽपि भगवन्तः 'नीरजसः' सकलकर्मनिर्मुक्ताः 'गताः' प्राप्ताः सिद्धिम्, तथा 'स्थविरा अपि' ऋषभसेन-गौतमादयः केचित् चरमदेहधारिणो गताः सिद्धिम्। कथम्भूताः ? चरणगुणानां—मूलोत्तरगुणरूपाणां स्वयमेव चरणेनान्येषां चोपदेशद्वारेण प्रभावकाः—प्रकर्षेण स्फातिं नेतारश्चरणगुणप्रभावकाः, 'धीराः' परीषहोपसर्गैरक्षोभ्याः, यद्येवंविधा अपि महापुरुषाः कालगतास्ततः शेषजनमरणे किमाश्चर्यम् ? इति भावः ॥ ३७३७ ॥ तथा—

बंभी य सुंदरी या, अन्ना वि य जाउ लोगजेट्ठाओ ।
ताओ वि य कालगया, किं पुण सेसाउ अज्जाउ ॥ ३७३८ ॥

ब्राह्मी च सुन्दरी च अन्या अपि च या लोकज्येष्ठा आर्यचन्दना-मृगावतीप्रभृतय आर्यिकास्ता अपि कालगताः, किं पुनः शेषा आर्यिकाः ? ॥ ३७३८ ॥ ततः—

न हु होइ सोइयव्वो, जो कालगओ दढो चरित्तम्मि ।
सो होइ सोतियव्वो, जो संजमदुब्बलो विहरे ॥ ३७३९ ॥

'न हु' नैवासौ साधु-साध्वीजनः शोचितव्यो भवति, यश्चारित्रे 'दृढः' निःप्रकम्पः सन् भक्तप्रत्याख्यानादिविधिना कालगतः; किन्तु स वराकः शोचनीयो भवति यः पृथिव्याद्युपमर्दनमनेषणीयपिण्डादिग्रहणं वा कुर्वन् संयमेन दुर्बलो विहरति ॥ ३७३९ ॥ अपि च—

लद्धूण माणुसत्तं, संजमसारं च दुल्लभं जीवा ।
आणाइ पमाएणं, दोग्गइभयवड्ढणा होंति ॥ ३७४० ॥

'लब्ध्वा' प्राप्य मानुषत्वं तथा संयम एव सारः—प्रधानं मोक्षाङ्गं तं च 'दुर्लभं' महानीरधिनिमग्नानर्घ्यरत्नमिव दुःप्रापं लब्ध्वा ये जीवा भागवत्याः 'आज्ञायाः' विधि-प्रतिषेधरूपायाः प्रमादेन कालं गमयन्ति ते दुर्गतिभयवर्धना भवन्ति, आत्मनो देवादिदुर्गतिपरिभ्रमणजनितं भयं वर्द्धयन्तीति भावः। एवमनुशिष्टिस्तासां दातव्या ॥ ३७४० ॥ अथ सङ्गमद्वारमाह—

पुत्तो पिया व भाया, अज्जाणं आगओ तहिं कोई ।
घित्तूण गणहरो तं, वच्चति तो संजतीवसहिं ॥ ३७४१ ॥

पुत्रः पिता वा भ्राता वा आर्याणां सम्बन्धी चिरप्रोषितस्तत्र कश्चिदागतो भवेत्, ततस्तं गृहीत्वा गणधरः संयतीवसतिं व्रजति, येन तासां तस्मिन् संज्ञातकसाधौ दृष्टे समाधिरुपजायते ॥ ३७४१ ॥ अथ संलेखन-व्युत्सर्जन-व्युत्सृष्ट-निष्ठितद्वाराणि युगपदाह—

संलिहियं पि य तिविहं, वोसिरियव्वं च तिविह वोसट्ठं ।

---

१ °न्नां-लोकोत्तर° ताटी० मो० ले० ॥ २ °यमाचर° भा० कां० ॥ ३ °नस्य मर° भा० का० ॥
४ शोचनीयो भव° भा० ॥

कालगय त्ति य सोच्चा, सरीरमहिमाइ गच्छेज्जा ॥ ३७४२ ॥

इहं संलेखितम् अपिशब्दात् संलेख्यमानं वस्तु त्रिधा—आहारः शरीरमुपकरणं च, यद्वोपधिः शरीरं कषायाश्चेति । व्युत्सृष्टव्यमप्येवमेव त्रिविधम्, अनशनप्रतिपत्तिकाले एतदेव त्रयं व्युत्सर्जनीयमिति भावः । एवं व्युत्सृष्टमपि त्रिविधम् । एषु त्रिष्वपि तस्याः स्थिरीकरणार्थं सूरिणा गन्तव्यम् । यावत् 'कालगता सा संयती' इति वार्त्ता श्रुता, तां च श्रुत्वा तस्याः शरीरमहिमार्थं गणधरः स्वयमेव गच्छेत् ॥ ३७४२ ॥

जाहे वि य कालगया, ताहे वि य दुन्नि तिन्नि वा दिवसे ।
गच्छेज्ज संजईणं, अणुसट्ठिं गणहरो दाउं ॥ ३७४३ ॥

यदापि च प्रवर्त्तिनीप्रभृतिका महानिनादसंयती कालगता भवति तदा द्वौ त्रीन् वा दिवसान् संयतीनामनुशिष्टिं प्रदातुं गणधरो गच्छेत् ॥ ३७४३ ॥

गतं "गम्यते कारणजाते" (गा० ३७२१) इति मूलद्वारम् । अथ प्राघुणकद्वारमाह—

अप्पबिति अप्पतितिया, पाहुणया आगया सउवचारा ।
सिज्जायर मामाए, पडिकुट्ठुद्देसिए पुच्छा ॥ ३७४४ ॥

प्राघुणकाः साधव आत्मद्वितीया आत्मतृतीया वा तत्रागताः, तैश्च तत्र श्रुतम्, यथा—अत्र संयत्यस्तिष्ठन्ति; ततस्ते तासां वसतिं सोपचाराः प्रविशन्ति । सोपचारा नाम-त्रिषु स्थानेषु प्रयुक्तनैषेधिकीशब्दाः, यद्वा संयतीभिर्येषां वक्ष्यमाण उपचारः प्रयुक्तस्ते सोपचारा उच्यन्ते । तेषु समागतेषु प्रवर्त्तिनी यदि स्थविरा तत आत्मद्वितीया निर्गच्छति, अथ तरुणी तत आत्मतृतीया । या च तत्र स्थविरा सा पुरतस्तिष्ठति । ततः साधवः शय्यातरकुलं मामाककुलं प्रतिकुष्टकुलानि च-रजकादिसम्बन्धीनि औद्देशिकं च येषु कुलेषु क्रियते तानि प्रवर्त्तिन्याः समीपे पृच्छन्ति ॥ ३७४४ ॥ अथोपचारं व्याख्याति—

आसंदग कट्ठमओ, भिसिया वा पीढगं व कट्ठमयं ।
तक्खणलंभे असई, पडिहारिग पेहऽभोगऽण्णे ॥ ३७४५ ॥

यदि साधुषु समागतेषु तत्क्षणादेव काष्ठमय आसन्दकोऽशुषिरादिगुणोपेतः प्राप्यते, वृषिका वा काष्ठमयं वा पीठकं लभ्यते ततस्तदानीमेव तद् ग्रहीतव्यम् । अथ तत्क्षणादेवासन्दकादि न लभ्यते ततोऽनागतं प्रातिहारिकं गृहीत्वा स्थापयन्ति । "पेह" त्ति तच्चोभयसन्ध्यं प्रत्युपेक्षन्ते । "भोगऽन्ने" त्ति अकारप्रश्लेषादन्यो नाम-संयतीजनस्तस्य प्रातिहारिकस्य भोगं न करोति । ततस्ते तत्रोपविष्टाः संयतीनां निराबाधादिवार्त्तां पृष्ट्वा शय्यातरकुलादीनि पृच्छन्ति ॥ ३७४५ ॥

अथ केन विधिना ते पृच्छन्ति ? केन वा विधिना तास्तेषां दर्शयन्ति ? इत्युच्यते—

बाहाइ अंगुलीइ व, लट्ठीइ व उज्जुअं ठिओ संतो ।
न पुच्छेज्ज न दाएज्जा, पच्चावाया भवे तत्थ ॥ ३७४६ ॥

शय्यातरादिकुलं पृच्छन् दर्शयन् वा 'बाहया' बाहुं प्रसार्य, एवमङ्गुल्या वा यष्ट्या वा

---

१ °हं संलेखनायां संलेख्यं वस्तु भा० ॥ २ °ज्ज संजतीणं, अणुसट्ठिं वा भवे ताभा० ॥

गृहस्य 'ऋजुकं' सम्मुखं स्थितः सन् न पृच्छेद् न वा दर्शयेत्। कुतः ? इत्याह—यतस्तत्रैवं पृच्छ्यमाने दर्श्यमाने वा प्रत्यपाया बहवो भवन्ति ॥ ३७४६ ॥ तानेवाह—

तेणेहि[1] अगणिणा वा, जीवियववरोवणं व पडिणीए।
खरए खरिया सुण्हा, नट्ठे वट्टक्खुरे संका ॥ ३७४७ ॥

वाहादिकं प्रसार्य साधुना यद् गृहं पृष्टम् संयत्या वा दर्शितम् ततः स्तेनैः किञ्चिदपहृतं भवेत्, अग्निना वा तद् गृहं दग्धम्, प्रत्यनीकेन वा तस्मिन् गृहे कस्यापि जीवितव्यपरोपणं कृतम्, (ग्रन्थाग्रम्[3]–२५४२०) व्यक्षरको वा व्यक्षरिका वा केनचिदपहृता, स्नुषा वा केनचिद् धूर्त्तेन सह पलायिता, 'वृत्तखुरो वा' प्रधानस्तुरङ्गमो नष्टो भवेत् ततः साधु-साध्वीविषया शङ्का भवेत्—नूनमेतैरेवापहृतम् दग्धमित्यादि; ततो नाविधिना पृच्छेत् न वा दर्शयेत् ॥ ३७४७ ॥ तत्र चाऽऽसीनास्ते साधवो न हसन्ति न वा कन्दर्पं कुर्वन्ति, किन्तु—

सेज्जायराण धम्मं, कहिंति अज्जाण देंति अणुसट्ठिं।
धम्मम्मि य कहियम्मि य, सव्वे संवेगमावन्ना ॥ ३७४८ ॥

शय्यातराणां धर्मं कथयन्ति, आर्याणां चोदयतां स्थिरीकरणार्थं सीदन्तीनां पुनरुद्यमनार्थ-मनुशिष्टिं प्रयच्छन्ति। धर्मे च कथिते 'सर्वे' श्राद्धाः संयत्यश्च संवेगमापन्ना भवन्ति, आत्मनश्च निर्जरा भवति ॥ ३७४८ ॥ प्राघुणकद्वारमेव प्रकारान्तरेण व्याचष्टे—

अन्नो वि अ आएसो, पाहुणग अभासिया उ तेणभए।
चिलिमिणिअंतरिया खलु, चाउस्साले वसेज्जा णं ॥ ३७४९ ॥

अयम् 'अन्यः' अपर आदेशः प्राघुणकद्वारे समस्ति—ते प्राघुणकाः 'अभाषिकाः' द्रविडा-दिदेशोद्भवाः, ततस्तत्र तेषामुपाश्रयो दुर्लभः, अतस्तदर्थं संयत्यो वसतिं मार्गयन्ति। यदि ताभि-रपि गवेषयन्तीभिर्न लब्धा ततो वृक्षमूलादिषु बहिर्वसन्ति। अथ बहिः स्तेनभयं ततो यत्रार्याः स्थिताः सन्ति तत् चतुःशालं भवेत्, तत्रान्यस्यां शालायां साधवश्चिलिमिलिकया अन्तरिता वसेयुः ॥ ३७४९ ॥ चतुःशालस्याभावे विधिमाह—

कुड्डंतरस्स असती[4], कडओ पुत्ती व अंतरे थेरा।
तेसंतरिया खुड्डा, समणीण वि मग्गणा एवं ॥ ३७५० ॥

अन्यस्या वसतेरभावे संयताः संयत्यश्चैकस्मिन् गृहे वसन्तः[5] ◁ कुड्यान्तरिते वसन्ति। ▷[6] कुड्यान्तरस्याभावे कटकोऽपान्तराले दीयते। कटकस्याभावे पोतं—वस्त्रं तन्मयी ◁ [7]चिलिमि-लिका। अथ ▷ चिलिमिलिकायाः स्तेनभयं ततो यस्मिन् पार्श्वे संयत्यस्ततः प्रथमं स्थविराः, तैरन्तरिताः क्षुल्लकाः, ततो मध्यमाः, ततस्तरुणा इति। एवं श्रमणीनामपि मार्गणा कर्त्तव्या, तद्यथा—स्थविरसाधूनामासन्ने क्षुल्लिकाः, ततः स्थविराः, ततो मध्यमाः, ततो दृढकुड्यासन्ने तरुण्यः स्थाप्यन्ते ॥ ३७५० ॥ तत्रस्थितानां विधिमाह—

---

१ °हिंऽगणि° ताभा० ॥ २ खर-पे(त्रे)खरिया ताभा० विना ॥ ३ °म्—९५०० तादी०। °म्—५०० मो० ले० ॥ ४ °तरियस्सऽसती भा० ताभा० चूर्णौ विशेषचूर्णौ च ॥ ५ °न्तः 'कुड्यान्तरस्यासति' कुड्यान्तरस्याभावे त० ॥ ६ ◁ ▷ एतदन्तर्गतः पाठः भा० कां० एव वर्त्तते ॥ ७ ◁ ▷ एतदन्तर्गतः पाठः भा० एव वर्त्तते ॥

अन्नाए आभोगं, नाएँ ससद्दं करेंति सज्झायं ।
अच्छुव्वाया व सुवे, अच्छंति व अन्नहिं दिवसं ॥ ३७५१ ॥

यदि तत्र जनेनाज्ञाताः स्थितास्ततो रात्रौ 'आभोगम्' उपयोगं कुर्वते, तूष्णीका आसते इत्यर्थः । अथ ज्ञातास्ततः 'सशब्दं' महता शब्देन युक्तं स्वाध्यायं कुर्वन्ति । अथातीवोद्वाताः–परिश्रान्तास्ततः स्वपन्ति । कारणतश्चैकं द्वौ त्रीन् वा दिवसान् तत्रैव यदि स्थातव्यं ततो दिवसम् 'अन्यत्र' उद्यानादिषु स्थित्वा रात्रौ तत्र वसन्ति । कारणाभावे तु तत्रैकरात्रमुषित्वा प्रभाते व्रजन्ति ॥ ३७५१ ॥

समणी समण पविट्ठे, निसंत उल्लावऽकारणे गुरुगा ।
पयला निद्द तुयट्टे, अच्छीमलणे गिही मूलं ॥ ३७५२ ॥

श्रमणीजने श्रमणजने च कायिकां कृत्वा प्रविष्टे सति यद्येको वाऽनेके वा एकया वाऽनेकाभिर्वा संयतीभिः समं 'निशान्ते' निःसंचरवेलायामुल्लापम् 'अकारणे' आगाढकारणाभावे कुर्वन्ति ततश्चतुर्गुरुकम् । तथाऽन्यत्रोद्यानादिषु श्वापद-स्तेनादिभयाद् दिवाऽपि तत्रैव तिष्ठन्तो यदि प्रचलायन्ते निद्रायन्ते त्वग्वर्त्तयन्ति वा अक्षिणी वा मलयन्ति तत्र चतुर्गुरुकम् । अथ गृही प्रचलादि विदधानं तं दृष्ट्वा शङ्कां करोति—किमेष स्वाध्यायजागरेण खिन्नः प्रचलायते ? उत सागारिकजागरेण ? इत्यादि ततश्चतुर्गुरु । निःशङ्किते मूलम् ॥ ३७५२ ॥

उच्चारं पासवणं, व अन्नहिं भत्तएसु व जयंति ।
अदिट्ठ पविट्ठा वा, अदिट्ठ णिंतेधरा भयिता ॥ ३७५३ ॥

उच्चारं प्रश्रवणं वा संयतीकायिकाभूमिं विमुच्यान्यत्र कुर्वन्ति, मात्रकेषु वा कृत्वा बहिः परिष्ठापनीयां यतन्ते । तत्र च यदि गृहिभिरदृष्टाः ◁ प्रविष्टास्ततोऽदृष्टा एव निर्गच्छन्ति, अथ दृष्टाः ▷ प्रविष्टास्ततः 'भक्ताः' विकल्पिताः, दृष्टा अदृष्टा वा निर्गच्छन्तीति भावः ॥ ३७५३॥

तत्थऽन्नत्थ व दिवसं, अच्छंता परिहरंति निद्दाई ।
जयणाए व सुविंती, उभयं पि य मग्गए वसहिं ॥ ३७५४ ॥

तत्र रजन्यामुषित्वा दिवसतः 'तत्र वा' संयतीवसतौ 'अन्यत्र वा' उद्यानादिषु तिष्ठन्तो निद्रा-प्रचलादिकं परिहरन्ति, यवनिकान्तरिता वा यतनया स्वपन्ति यथा सागारिको न पश्यति । यदि ते तत्र कियन्तमपि कालं स्थातुकामास्ततः 'उभयमपि' साधवः साध्व्यश्चान्यां वसतिं मार्गयन्ति । लब्धायां च तत्र साधवस्तिष्ठन्ति ॥ ३७५४ ॥ गतं प्राघुणकद्वारम् । अथ गणधरद्वारमाह—

अहिणा विसूइका वा, सहसा डाहो व होज्ज सासो वा ।
जति आगाढं अज्जाण होइ गमणं गणहरस्स ॥ ३७५५ ॥

'अहिना' सर्पेण काचिदार्यिका दष्टा, अतिमात्रे वा भुक्ते विशूचिका कस्याश्चिदजनिष्ट, सहसा पित्तेनाग्निना वा 'दाहः' दाहज्वरो वाऽभवत्, श्वासो वा कस्याश्चिदकस्मादजनि, एवमादिकं यदि आगाढं कार्यमार्याणां भवति ततो दिवा रात्रौ वा गणधरस्य गमनमनुज्ञातम् ॥ ३७५५ ॥ अथवा—

---

१ °ना । यतस्तत्र यदि भा॰ कां॰ विना ॥ २ ◁ ▷ एतच्चिह्नगतः पाठः भा॰ कां॰ एव वर्त्तते ॥

पडिणीय मेच्छ मालव, गय गोणा महिस तेणगाई वा।
आसन्ने उवसग्गे, कप्पइ गमणं गणहरस्स ॥ ३७५६ ॥

प्रत्यनीक-म्लेच्छ-मालवस्तेन-गज-गो-महिष-स्तेनकादयो वा संयतीनामुपसर्गं कर्तुमारब्धाः, यद्वा न तावत् ते उपसर्गयन्ति परं तेषामासन्न उपसर्गो वर्त्तते तत्क्षणादेव भावीत्यर्थः, ततः कल्पते गणधरस्यान्यस्य वा समर्थस्य तन्निवारणार्थं गमनम् ॥ ३७५६ ॥

गतं गणधरद्वारम्। अथ महर्द्धिकद्वारमाह—

राया ऽमच्चे सेट्ठी, पुरोहिए सत्थवाह पुत्ते य।
गामउडे रट्ठउडे, जे य गणहरे महिड्ढीए ॥ ३७५७ ॥

'राजा' पृथिवीपतिः। 'अमात्यः' मन्त्री। अष्टादशानां प्रकृतीनां महत्तरः श्रेष्ठी। पौर-जनपदयुक्तस्य राज्ञो होमादिनाऽशिवाद्युपद्रवप्रशमनः पुरोहितः। यस्तु क्रयाणकजातं गृहीत्वा लाभार्थमन्यदेशं व्रजन् सार्थं वाहयति—योग-क्षेमचिन्तया पालयति स सार्थवाहः। पुत्रशब्दः प्रत्येकमभिसम्बध्यते, यथा—राजा राजपुत्र इत्यादि। तथा 'ग्रामकूटः' ग्राममहत्तरः, 'राजकूटः' राष्ट्रमहत्तरः, एते प्रव्रजिता इह गृह्यन्ते। यश्च गणधरो राजादिबहुमतो विद्यातिशयसम्पन्नो वा, एते सर्वेऽपि महर्द्धिका उच्यन्ते ॥ ३७५७ ॥

एतेषां संयतीवसतिं गच्छताममी गुणा भवन्ति—

अज्जाण तेयजणणं, दुज्जण सचमक्कारया य गोरवया।
तम्हा समणुण्णायं, गणहर गमणं महिड्ढीए ॥ ३७५८ ॥

आर्याणां 'तेजोजननं' माहात्म्योत्पादनम्। दुर्जनानां च 'सचमत्कारता' साशङ्कता भवति, न किञ्चित् प्रत्यनीकत्वं कुर्वन्तीत्यर्थः। लोके च आर्याणां गौरवमुपजायते। तस्माद् गणधरस्य 'महर्द्धिकस्य च' राजप्रव्रजितादेर्गमनमार्यिकाप्रतिश्रये समनुज्ञातम् ॥ ३७५८ ॥

ताश्चार्यिकास्तान् राजादिदीक्षितान् दृष्ट्वा इत्थं चिन्तयन्ति—

संतविभवा जइ तवं, करेंति अवइज्झिऊण इड्ढीओ।
सीयंतथिरीकरणं, तित्थविवड्ढी य वण्णो य ॥ ३७५९ ॥

सद्विभवा अप्यमी यदि 'ऋद्धीः' राज्यादिसम्पदः 'अपोज्झ्य' परित्यज्य तपः कुर्वन्ति ततो वयमसतीं सम्पदं प्रार्थयमानाः किमेवं प्रमादमध्यास्तिष्ठामः? इत्येवं सीदन्तीनामार्यिकाणां स्थिरीकरणं कृतं भवति। स्थिरीकरणे च क्रियमाणे तीर्थस्य विवृद्धिः। तीर्थवृद्धौ च प्रवचनस्य 'वर्णः' यशःप्रवादः प्रभावितो भवति ॥ ३७५९ ॥

गतं महर्द्धिकद्वारम्। अथ 'प्रच्छादना च शैक्षे' इति द्वारमाह—

वीसुंभिओ य राया, लक्खणजुत्तो न विज्जती कुमरो।
पडिणीएहि व कहिए, आहावंती दवदवस्स ॥ ३७६० ॥

कस्यापि नृपतेस्त्रयः पुत्राः सम्यग्दर्शनलब्धबुद्धयो दीक्षां कक्षीकृतवन्तः। कालान्तरेण च स राजा 'विश्वग्भूतः' शरीरात् पृथग्भूतः, कालगत इत्यर्थः। ततोऽमात्यादयः 'वयमराजकाः

१ गोणो म° ताभा० ॥ २ सच्चंकार° ताभा० ॥

सन्तोऽनाथाः' इति परिभाव्य राज्यलक्षणोपेतं कुमारं प्रयत्नेन गवेषितवन्तः, परं न विद्यते कोऽपि लक्षणयुक्तः कुमारः । ततः कथितं 'प्रत्यनीकैः' तच्चनिकादिभिः, यथा—येषां मध्येऽस्यैव नृपतेः पुत्राः प्रव्रजिताः सन्ति ते साधवो विहरमाणा इहैवोद्याने सम्प्राप्ताः । ततस्तेऽमात्यादयः सम्यग् ज्ञात्वा छत्र-चामर-खड्गादिकं राजार्हं वस्तु गृहीत्वा द्रुतद्रुतम् 'आधावन्ति' साधूनां समीपमागच्छन्ति ॥ ३७६० ॥ अथ प्रत्यनीकाः केन कारणेन कथयन्ति ? इत्युच्यते—

अइ सिं जणम्मि वन्नो, य आयति इड्ढिमंतपूया य ।
रायसुयदिक्खिएणं, तित्थविवड्ढी य लद्धी य ॥ ३७६१ ॥

अमुना राजसुतेन दीक्षितेन 'सिं' अमीषां श्रमणानाम् 'अति' अतीव 'जने' लोके 'वर्णः' यशःप्रवादो विजृम्भते, यथा—अहो ! अमीषामेव धर्मः प्रतपति यत्रेदृशाः प्रव्रजन्ति । 'आयतिश्च' सन्ततिरमीषामनेनाव्यवच्छिन्ना भविष्यति । ऋद्धिमन्तश्च–श्रेष्ठ्यादय एतत्प्रभावेणामीषां पूजां कुर्वन्ति । तथा 'राजसुतोऽत्र प्रव्रजितः' इति कृत्वाऽन्येऽपि बहव इभ्यपुत्रादयः प्रव्रजन्तीति तीर्थवृद्धिः । लब्धिश्चाहार-वस्त्रादीनां प्रचुरा भवति । उत्प्रव्रजितेन पुनरमुना वर्णादयो न भविष्यन्तीति बुद्ध्या प्रत्यनीकाः कथयन्ति ॥ ३७६१ ॥

ततस्तानमात्यादीनुत्प्रव्राजनार्थमागच्छतः श्रुत्वा ते राजपुत्राः किं कुर्वन्ति ? इत्याह—

दट्ठूण य राइड्ढिं, परीसहपराइतो तहिं कोइ ।
आपुच्छइ आयरिए, सम्मत्ते अप्पमाओ हु ॥ ३७६२ ॥

तां राजसमृद्धिमागच्छन्तीं दृष्ट्वा तत्र कोऽपि राजपुत्रः परीषहपराजितः सन्नाचार्यानापृच्छते—भगवन् ! अशक्तोऽहं प्रव्रज्यामनुपालयितुम् । तत आचार्या भणन्ति—सौम्य ! सम्यक्त्वे भवता 'हुः' निश्चितमप्रमादः कर्त्तव्यः ॥ ३७६२ ॥

नाऊण य माणुस्सं, सुदुल्लभं जीवियं च निस्सारं ।
संघस्स चेतियाण य, वच्छल्लत्तं करेज्जाहि ॥ ३७६३ ॥

ज्ञात्वा 'मानुष्यं' मनुष्यभवं सुदुर्लभं जीवितं च निस्सारं मत्वा सङ्घस्य चैत्यानां च 'वत्सलत्वं' भक्तिं कुर्या इति ॥ ३७६३ ॥ द्वितीयः पुनराह—

किं काहिंति ममेते, पडलग्गतणं व मे जढा इड्ढी ।
को वाऽनिट्ठफलेसुं, विभवेसु चलेसु रज्जेज्जा ॥ ३७६४ ॥

किं करिष्यन्ति मम 'एते' अमात्यादयः ? पटलग्नतृणमिव मया राज्यऋद्धिः "जढा" परित्यक्ता, अपि च राज्यादिविभवानां भुक्तानां ध्रुवं नरकपातः फलम्, चलाश्चामी सन्ध्याभ्ररागवत्, अतः को वाऽनिष्टफलेषु चलेषु च विभवेषु 'रज्येत' रागमनुबध्नीयात् ? । एवमुक्त्वा प्रकट एव प्रदेशे स्थितः सर्वानुपसर्गानभिभूय स संयममनुपालयति ॥ ३७६४ ॥

यस्तु तृतीयः स किं करोति ? इत्याह—

तइओ संजमअट्ठी, आयरिए पणमिऊण तिविहेणं ।
गेलन्नं नियडीए, अज्जाण उवस्सगमतीति ॥ ३७६५ ॥

१ इत्युच्यते भा० ॥

तृतीयो राजपुत्रः संयमार्थी स गुरुभिरभिहितः—आर्य ! संयतीप्रतिश्रये निलीयस्व । स आह—इच्छाम्यहं भगवद्वचनम्, निस्तारयत मां येन केनापि प्रकारेणास्मादुपसर्गसमुद्रात् । एवमुक्त्वा स आचार्यान् 'त्रिविधेन' मनो-वाक्-कायकर्मणा प्रणम्य निकृत्या ग्लानत्वं कृत्वाऽऽर्याणामुपाश्रयं प्रविशति ॥ ३७६५ ॥

अंतद्धाणा असई, जइ मंसू लोय अंविलीबीए ।
पीसित्ता देंति मुहे, अपगासे ठवेंति य विरेगो ॥ ३७६६ ॥

यद्यन्तर्धानकारणमञ्जन-मन्त्रादि विद्यते ततः सोऽन्तर्हितः कृत्वा तत्रैव स्थाप्यते । अथ नास्त्यन्तर्धानकरणं ततः संयतीनेपथ्यं कारयित्वा तद्वसतिं नेतव्यः । यदि तस्य 'श्मश्रु' कूर्चं विद्यते ततो लोचः क्रियते । अम्लिनीबीजानि च पिष्ट्वा तस्य मुखे ददति, तैर्मुखमालिम्पन्तीत्यर्थः । अप्रकाशे च प्रदेशे संयतीवसतौ तं स्थापयन्ति । विरेकश्च विरेचनकारकौषधप्रयोगेण क्रियते ॥ ३७६६ ॥

संथार कुसंघाडी, अमणुन्ने पाणए य परिसेओ ।
घंसण पीसण ओसह, अद्धिति खरकम्मि मा बोलं ॥ ३७६७ ॥

संस्तारके स संयतः शाय्यते । मलिनां त्रुटितां च कुसङ्घाटीं स प्रावरणं कार्यते । 'अमनोज्ञं' दुर्गन्धि पानकं तेन तस्य परिषेकः क्रियते । तथा काश्चन संयत्यस्तत्र चन्दनस्य घर्षणम् अन्यास्तु पेषणं औषधस्य कुर्वन्ति । अपराः पुनः करतलपर्यस्तमुखा भूमिगतदृष्टयोऽधृतिं कुर्वाणास्तिष्ठन्ति, 'खरकर्मिकेषु च' राजपुरुषेषु समागतेषु भणन्ति—मा बोलं कुरुत, एषा प्रवर्तिनी ग्लाना न युष्मदीयं बोलं सहते । एवमसौ तत्र संयतीवेषेण तिष्ठन् सर्वाण्यपि स्थान-निषदनादीनि पदानि कुर्यात् ॥ ३७६७ ॥ गतं 'प्रच्छादना च शैक्षे' इति द्वारम् । अथ 'असहिष्णोश्चतुष्कभजना' इति द्वारं विभावयिषुराह—

दोन्नि वि सहू भवंती, सो वऽसहू सा व होज्ज ऊ असहू ।
दोण्हं पि उ असहूणं, तिगिच्छ जयणाय कायव्वा ॥ ३७६८ ॥

यस्या ग्लानसाध्व्याश्चिकित्सा क्रियते यश्च तस्याः प्रतिचरकः तौ द्वावपि सहिष्णू भवतः, एष प्रथमो भङ्गः । "सो वऽसहु" त्ति साध्वी सहिष्णुः 'स च' साधुरसहिष्णुरिति द्वितीयः । "सा व होज्ज ऊ असहु" त्ति 'सा' साध्वी असहिष्णुः साधुः सहिष्णुः, एष तृतीयः । साध्वी साधुश्च द्वावप्यसहिष्णू इति चतुर्थः । एतेषु चतुर्षु भङ्गेषु यतनया चिकित्सा कर्त्तव्या ॥ ३७६८ ॥

तत्र प्रथमभङ्गं तावद् भावयति—

सोऊण ऊ गिलाणं, पंथे गामे व भिक्खवेलाए ।
जइ तुरियं नागच्छइ, लग्गइ गुरुए चउम्मासे ॥ ३७६९ ॥

श्रुत्वा ग्लानां संयतीं पथि वा परिभ्रमन् ग्रामे वा तिष्ठन् भिक्षावेलायां वा पर्यटन् यदि त्वरितं ग्लानासमीपं नागच्छति ततश्चतुरो मासान् गुरुकान् 'लगति' प्राप्नोति, अतो ग्लानां श्रुत्वा निर्जरामभिलषता सर्वेणाप्यक्षेपेणैव तस्याः समीपं गन्तव्यम् ॥ ३७६९ ॥

कथं पुनस्तस्याः श्रवणं भवति ? उच्यते—यत्र ग्रामे ग्लाना विद्यते तस्य बहिरदूरसमीपे

व्यतिव्रजन्तं संयतं गृहस्थः कोऽपि ब्रूते—युष्माकं ग्लानायाः प्रतिजागरणं क्रियते ? न क्रियते ? । साधुराह—सुष्ठु क्रियते ? । गृही ब्रवीति—यद्येवं ततः—

लोलंती छग-मुत्ते, सोउं घेत्तुं दवं तु आगच्छे ।
तूरंतो तं वसहिं, णिवेयणं छायणऽज्झाए ॥ ३७७० ॥

एकाकिनी संयती 'छगण-मूत्रे' आत्मीय एव पुरीष-प्रश्रवणे 'लोरुन्ती' विलुठन्ती अत्र ग्रामे तिष्ठति । एवं श्रुत्वा तत एव 'द्रवं' पानकं गृहीत्वा त्वरमाणः संयतीवसतिमागच्छति । ततो बहिः स्थित्वा शय्यातरीपार्श्वादार्यिकाया निवेदनं कारयति, यथा—बहिः साधुरागतोऽस्तीति । सा च शय्यातरी तस्या आर्यिकाया दुर्निवसितगात्राणां छादनं कुर्यात् । अथ सा न करोति तत आत्मनाऽपि यतनया तां छादयति ॥ ३७७० ॥

ततः स साधुस्तस्या इत्थं स्थिरीकरणं करोति—

आसासो वीसासो, मा भाहि इति थिरीकरण तीसे ।
धुविउं चीरऽत्थुरणं, तीसेऽप्पण बाहि कप्पो य ॥ ३७७१ ॥

'आश्वासो नाम' धीरा भव, अहं ते सर्वमपि वैयावृत्त्यं करिष्ये । 'विश्वासस्तु' त्वं मम माता भगिनी दुहिता वा अतो मा भैषीः, एवं वयोऽनुरूपमविरुद्धं वचनं ब्रवीति । इत्थं तस्याः स्थिरीकरणं कृत्वा छगण-मूत्रखुलितां तां धावित्वा तस्या एवौपग्रहिकाणि चीवराणि तेषामभावे आत्मीयान्यपि संस्तारके आस्तृणाति तां वा परिधापयति । ततः खरण्टितचीवराणां प्रतिश्रयाद् बहिः कल्पो दातव्यः । भूमेरपि तस्या उपलेपनं कर्त्तव्यम् ॥ ३७७१ ॥

अथ प्रवेशविधिं विशेषत आह—

एएहिँ कारणेहिं, पविसंते ऊ णिसीहिया तिन्नि ।
ठिच्चाणं कायव्वा, अंतर दूरे पवेसे य ॥ ३७७२ ॥

'एतैः' ग्लानत्वादिभिः कारणैः संयतीवसतौ प्रविशता तिस्रो नैषेधिक्यः कर्त्तव्याः । कथम् ? इत्याह—'स्थित्वा' प्रथमनैषेधिकीकरणानन्तरं कियन्तमपि कालं प्रतीक्ष्य द्वितीया नैषेधिकी, ततो द्वितीयानन्तरं तृतीयाऽप्येवमेव कर्त्तव्या । तथा प्रथमा नैषेधिकी 'दूरे' अग्रद्वारे, द्वितीया 'अन्तरे' मध्यभागे, तृतीया 'प्रवेशे' मूलद्वारे विधातव्या ॥ ३७७२ ॥ ततः—

पडिहारिए पवेसो, तक्कज्जसमाणणा य जयणाए ।
गेलण्णे चिट्ठणादी, परिहरमाणो जतो खिप्पं ॥ ३७७३ ॥

शय्यातरीभिः 'प्रतिहारिते' आर्याया ज्ञापिते सति प्रवेशः कर्त्तव्यः । प्रविष्टेन च तस्य विवक्षितस्य ग्लानकार्यस्य पूर्वोक्तया वक्ष्यमाणया च यतनया समापना कर्त्तव्या । एवं ग्लानत्वे तत्र स्थानादीनि पदानि कुर्यात् । तथा ग्लानकृत्यान्युत्सर्गतोऽशुद्धं परिहरन् करोति । अथ शुद्धं न प्राप्यते ततः "जउ" त्ति अनागाढे पञ्चकहान्या 'यतः' यतमानः करोति, "खिप्पं" ति आगाढे क्षिप्रमेव करोति । अथवाऽऽत्म-परोभयसमुत्थदोषान् परिहरमाणो ग्लानकृत्यं करोति, कुतः ? इत्याह—"जतो खिप्पं" ति यत आत्मसमुत्थादिदोषान् अपरिहरतः क्षिप्रमेव संयमवि-

१ °रणा कि° भा० कां० ॥ २ °नं कार्यते । अ° भा० कां० ॥

राधना भवति ॥ ३७७३ ॥ कीदृशः पुनस्तां प्रतिजागर्ति ? इत्युच्यते—

पियधम्मो दढधम्मो, मियवादी अप्पकोतुहल्लो य ।
अज्जं गिलाणियं खलु, पडिजग्गति एरिसो साहू ॥ ३७७४ ॥

प्रियः—इष्टो धर्मो यस्य स प्रियधर्मा । धर्मे यः दृढः—निश्चलो दृढधर्मा, राजदन्तादित्वाद् दृढशब्दस्य पूर्वनिपातः । मितं—परिमिताक्षरं वदितुं शीलमस्येति मितवादी । अल्पशब्दस्य इह अभाववचनत्वाद् अल्पम्—अविद्यमानं कौतूहलं स्त्रीरूपदर्शनादिपु यस्य सोऽल्पकौतूहलः । ईदृशः साधुरार्यां ग्लानां प्रतिजागर्ति ॥ ३७७४ ॥

सो परिणामविहिण्णू, इंदियदारेहिँ संवरियदारो ।
जं किंचि दुब्भिगंधं, सयमेव विगिंचणं कुणति ॥ ३७७५ ॥

'सः' वैयावृत्त्यकरः 'वर्ण-गन्धादिभिः शुभा अपि भावा भूयोऽप्यशुभा भवन्ति, अशुभा अपि च संस्कारविशेषतो विश्रसया वा शुभा जायन्ते' इत्येवं पुद्गलानां परिणामविधिं जानातीति परिणामविधिज्ञः । तथा इन्द्रियद्वारेभ्यः संवृतद्वारः, इह "गम्ययपः कर्माधारे" (सिद्ध० २–२–७४) इत्यनेन पञ्चमी, ततोऽयमर्थः—इन्द्रियरूपाणि द्वाराण्यधिकृत्य संवृतद्वारः, न पुनर्बाह्यद्वाराणि । ईदृशः साधुर्यत् किञ्चिदार्यिकायाः संज्ञादिकं दुरभिगन्धं तस्य स्वयमेव 'विवेचनं' स्फेटनं परिष्ठापनं वा करोति ॥ ३७७५ ॥

संवृतद्वारपदस्य सफलीकरणार्थमाह—

गुज्झंग-वदण-कक्खोरुअंतरे तह थणंतरे दट्ठुं ।
साहरति ततो दिट्ठिं, न य बंधति दिट्ठिए दिट्ठिं ॥ ३७७६ ॥

गुह्याङ्गस्य वदनस्य कक्षाया ऊर्वोश्च यान्यन्तराणि—अवकाशास्तानि तथा स्तनान्तराणि च दृष्ट्वा 'संहरति' भास्करादिव ततो दृष्टिं निवर्त्तयति, 'न च' नैव आर्यिकाया दृष्टौ दृष्टिं 'बध्नाति' मीलयतीत्यर्थः ॥ ३७७६ ॥ अथ 'यत् किञ्चिद् दुरभिगन्धम्' इत्यादि व्याचष्टे—

उच्चारे पासवणे, खेले सिंघाणए विगिंचणया ।
उव्वत्तण परियत्तण, णंतग णिल्लेवण सरीरे ॥ ३७७७ ॥

उच्चारस्य प्रश्रवणस्य खेलस्य सिङ्घानस्य च विवेचनं करोति । उद्वर्त्तनं नाम—तस्या उत्तानायाः पार्श्वतः करणम्, तत इतरस्यां दिशि स्थापनं परिवर्त्तनम्, ते अपि करोति । 'नन्तकं' वस्त्रं तथा शरीरं च यदि संज्ञया मूत्रेण वा लिप्तं ततस्तदपि निर्लेपयितव्यम् ॥ ३७७७ ॥

किरियातीतं णाउं, जं इच्छति एसणाएँ जं तत्थ ।
सद्धावणा परिण्णा, पडियरण कहा णमोकारो ॥ ३७७८ ॥

क्रियायां क्रियमाणायामपि या न प्रगुणीभवति सा क्रियातीता, तां ज्ञात्वा सा प्रष्टव्या—केन भवत्याः समाधिरुत्पद्यते ? । ततो यद् द्रव्यमिच्छति तदेषणया शुद्धं शुद्धस्यालाभे पञ्चकहानियतनयाऽपि गृहीत्वा दातव्यम् । ततः सा तथा श्रद्धाप्यते यथा 'परिज्ञाम्' अनशनं प्रतिपद्यते । अनशनप्रतिपन्नायाश्च सर्वप्रयत्नेन प्रतिचरणम् । धर्मकथा च तथा कर्त्तव्या यथा सम्यगु-

१ °स्याभावे पञ्च° भा० ॥

समार्थमाराधयति । नमस्कारश्च तस्या मरणवेलायां दातव्य इति ॥ ३७७८ ॥

क्रियासाध्याया विधिमाह—

दव्वं तु जाणियव्वं, समाधिकारं तु जस्स जं होति ।
णायम्मि य दव्वम्मि, गवेसणा तस्स कायव्वा ॥ ३७७९ ॥

यस्य रोगस्य यद् द्रव्यं पथ्यं यस्या वा ग्लानाया यत् समाधिकारकं तत् प्रथमत एव ज्ञातव्यम् । ज्ञाते च तस्मिन् द्रव्ये सर्वप्रयत्नेन तस्य गवेषणा कर्त्तव्या ॥ ३७७९ ॥

सयमेव दिट्ठपाढी, करेति पुच्छति अजाणओ वेज्जं ।
दीवण दव्वादिम्मि य, उवदेसे ठाति जा लंभो ॥ ३७८० ॥

वैद्यकशास्त्ररूपो दृष्टः पाठो येन स एवंविधः स्वयमेव चिकित्सां करोति । अथ 'अज्ञः' वैद्यकशास्त्राभिप्रायं न जानाति ततो वैद्यं पृच्छति । तस्य च वैद्यस्य दीपनं करोति, यथा—अहं कारणत एकाकी सञ्जातः, अतो मा अपशकुनं गृह्णीध्वम् । ततो वैद्येन द्रव्य-क्षेत्र-काल-भावभेदात् चतुर्विधे उपदेशे दत्ते सति ब्रवीति—यदि वयमेतन्न लभामहे ततः किं प्रयच्छामः ? । एवं पृष्टे भूयो द्रव्यान्तरे उपदिष्टे ब्रूते—यद्येतदपि न लभामहे ततः किं कर्त्तव्यम् ? । एवं तावत् पृच्छति यावद् यस्य द्रव्यस्य ध्रुवो लाभः । तदुपदेशे च पृच्छा 'तिष्ठति' उपरमत इत्यर्थः ॥ ३७८० ॥ अथ रात्रौ विधिमाह—

अब्भासे व वसेज्जा, संबद्ध उवस्सगस्स वा दारे ।
आगाढे गेलण्णे, उवस्सए चिलिमिणिविभत्ते ॥ ३७८१ ॥

संयतीप्रतिश्रयस्य 'अभ्यासे' समीपे यदसम्बद्धमन्यगृहं तत्र वसेत्, तस्याभावे सम्बद्धेऽप्यन्यगृहे, तदभावे उपाश्रयस्य वा द्वारे । अथागाढं ग्लानकार्यं भवति तत उपाश्रयेऽपि चिलिमिलिकाविभक्ते वसति ॥ ३७८१ ॥ किमर्थं पुनरुपाश्रयस्यान्तर्वसति ? इत्याह—

उव्वत्तण परियत्तण, उभयविगिंचट्ठ पाणगट्ठा वा ।
तक्करभय भीरू अध, णमोक्कारट्ठा वसे तत्थ ॥ ३७८२ ॥

तस्या उद्वर्त्तनं परिवर्त्तनं वा कर्तुम्, उभयस्य वा—कायिकी-संज्ञालक्षणस्य विवेचनार्थम्, तृष्णार्त्ताया वा रात्रौ पानकदानार्थम्, यद्वा तत्र तस्करभयं सा च संयती स्वभावेनैव भीरुः ततो भयरक्षणार्थम्, 'अथ' इति अथवा मरणवेलायाः प्रत्यासन्नत्वाद् नमस्कारदानार्थं वा तत्र रात्रौ वसेत् ॥ ३७८२ ॥

धिइ-बलजुत्तो वि मुणी, सेज्जातर-सण्णि-सिज्झगादिजुतो ।
वसति परपच्चयट्ठा, सलाहणट्ठा य अवराणं ॥ ३७८३ ॥

यद्यपि स मुनिः सहिष्णुत्वाद् धृति-बलयुक्तस्तथापि शय्यातरेण संज्ञिना वा—श्रावकेण सिज्झकेन वा—सहवासिना युतः—सहितः संयतीप्रतिश्रये वसति । तं च शय्यातरादिकमित्थं भणति—न वर्त्तते ममैकाकिनः संयतीप्रतिश्रये रात्रौ वस्तुम्, अतो मम द्वितीयेन भवता

१ °रू य व ताभा० ॥ २ °म्, मरण° भा० कां० ॥ ३ सिज्जग° ताभा० विना ॥ ४ °ना 'सिज्जकेन सिज्झकेन वा' सह° भा० ॥

भवितव्यम् । अथ किमर्थमेवं करोति? इति चेद् इत्याह—'परपत्ययार्थं' परेषाम्—अगारिणां प्रतीत्युत्पादननिमित्तम्, यथा—नैष विरुद्धाभिप्रायेणात्र वसति । 'अपरेषां च' साधूनां श्लाघनार्थम्, धन्या अमी येषामेवंविधः सुदृष्टो धर्म इति ॥ ३७८३ ॥

सो निज्जराएँ वट्टति, कुणति य आणं अणंतणाणीणं ।
स बितिज्जओ कहेती, परियट्टेगागि वसमाणो ॥ ३७८४ ॥

'सः' साधुरेवं कुर्वन् विपुलायां निर्जरायां वर्त्तते, आज्ञां च 'अनन्तज्ञानिनां' तीर्थकृतां करोति । स च सद्वितीयो वसन् तस्य द्वितीयस्य धर्मं कथयति, अथैकाकी वसति ततः सर्वामपि रात्रिं परिवर्त्तयति ॥ ३७८४ ॥

पडिजग्गिया य खिप्पं, दोण्ह सहूणं तिगिच्छ जतणाए ।
तत्थेव गणहरो अण्णहिं व जयणाएँ तो नेइ ॥ ३७८५ ॥

एवं तेन साधुना प्रतिजागरिता सा 'क्षिप्रं' शीघ्रं प्रगुणीभवेत् । इत्थं द्वयोः सहिष्णवोर्यतनया चिकित्साकरणमुक्तम् । तां च प्रगुणीभूतां गृहीत्वा यदि तस्या गणधरः 'तत्रैव' आसन्ने समस्ति ततस्तं गाढं स्मरण्टयित्वा तस्य समर्पयति । अथ 'अन्यत्र' दूरदेशे ततः सार्थेन सह तां तत्र प्रस्थापयति, स्वयं वा यतनया तत्र नयति ॥ ३७८५ ॥ कथम्? इत्याह—

निक्कारणिगिं चमढण, कारणिगिं णेति अहव अप्पाहे ।
गमणित्थि मिस्स संबंधि वज्जिते असति एगागी ॥ ३७८६ ॥

यदि सा ग्लाना संयती निष्कारणं गणाद् निष्क्रम्यैकाकिनी भूता ततस्तां 'चमढयति' निर्भर्त्सयतीत्यर्थः । अथ कारणिका ततस्तां स्वयं नयति, येषां वा आचार्याणां सा संयती तेषां सन्दिशति, यथा—युष्माकं संयती साम्प्रतमत्र तिष्ठति, अस्या आनयनकृते सङ्घाटकः प्रहेयः । यदा पुनः स स्वयं नयति तदा इयं यतना—"गमणित्थि" इत्यादि । स्त्रीसार्थेन सम्बन्धिना समं प्रथमतो नयति, ◁ ततः स्त्रीसार्थेनैवासम्बन्धिमिश्रेण, ▷ ततः स्त्रीसार्थेनैवासम्बन्धिना । ततः पुरुषमिश्राभिरपि स्त्रीभिः—प्रथमं सम्बन्धिपुरुषयुक्ताभिः, ◁ ततोऽसम्बन्धिमिश्रपुरुषयुक्ताभिः, ▷ ततोऽसम्बन्धिपुरुषयुक्ताभिरपि । ततः पुरुषैरेव केवलैः—प्रथमं सम्बन्धिभिः, ततोऽसम्बन्धिमिश्रैः, ततोऽसम्बन्धिभिरपि समं नयति । एषां प्रकाराणामभावे स साधुरेकाक्यपि तां नयति, तत्र चात्मना पुरतो गच्छति, संयती तु नासन्ने नातिदूरे पृष्ठतः स्थिता आगच्छति ॥ ३७८६ ॥ गतः प्रथमो भङ्गः । अथ द्वितीयं भङ्गं विभावयिषुराह—

न वि य समत्थो सव्वो, हवेज्ज एतारिसम्मि कज्जम्मि ।

---

१ °द् उच्यते—'पर° कां० ॥

२-३ ◁ ▷ एतच्चिह्नान्तर्गतः पाठः भा० एव वर्त्तते । चूर्णिरप्येतत्पाठसंवादिनी, तथा च तत्पाठः—"निक्कारणिए गाथा कण्ठ्या । इत्थिसत्थेण संबंधिणा समं णेति, असइ इत्थीसत्थेण चेव असंबंधिमीसेणं, असति इत्थिसत्थेण चेव असंबंधिणा । एवं पुममीसाहिं वि थीहिं तिगं, पुरिसेहिं पि तिगं । अण्णे भणंति—इत्थिसत्थेण समं णेति, असति इत्थिनीसेणं, असति संबंधेयपुरिसेहिं समं । असति 'वज्जिते' त्ति असंबंधेएहिं समं । असतीते तेसिं सत्थाणं एगागी वि णेति ॥" इति ॥

कायव्वो पुरिसकारो, समाहिसंधाणणट्ठाए ॥ ३७८७ ॥

'साध्वी सहिष्णुः साधुरसहिष्णुः' इत्ययं भङ्गो भाव्यते—'नापि च' नैव सर्वोऽपि साधुः 'एतादृशे' स्त्रियाः स्पर्शादावपि मनोनिग्रहात्मके कार्ये समर्थो भवेत् ततः किं सा ग्लाना सती तेन परित्यक्तव्या ? न इत्याह—ज्ञान-दर्शन-चारित्राणां यः समाधिः—अन्योऽन्याविरोधेनैकत्रावस्थानं तस्य सन्धानार्थं तथा साधुना पुरुषकारः कर्त्तव्यः यथा तस्याश्चिकित्सा क्रियते आत्मनश्च शीलखण्डना न भवति ॥ ३७८७ ॥ स पुनः साधुः कथमसहिष्णुर्भवति ? इत्युच्यते—

सोऊण य पासित्ता, संलावेणं तहेव फासेणं ।
एतेहि असहमाणे, तिगिच्छ जयणाइ कायव्वा ॥ ३७८८ ॥

स्त्रियाः शब्दं श्रुत्वा रूपं वा तदीयं दृष्ट्वा तया सार्द्धं वा यः संलापो यो वा तस्याः स्पर्शस्तेन वा तस्य मोहोद्भवः समुल्लसति । एतैः प्रकारैः 'असहमानः' इन्द्रियनिग्रहं कर्तुमक्षमो यस्तेन यतनया चिकित्सा कर्त्तव्या । तद्यथा—प्रथमं सा ग्लाना प्रष्टव्या—आर्ये ! भवती किं सहिष्णुः ? उतासहिष्णुः ? । सा च गीतार्था वा भवेदगीतार्था वा ॥ ३७८८ ॥ तत्र—

अविकोविया उ पुट्ठा, भणाइ किं मं न पाससी णियए ।
छग-मुत्ते लोलंतिं, तो पुच्छसि किं सहू असहू ॥ ३७८९ ॥

'अविकोविदा' अगीतार्था पृष्टा इदं भणति—किं मां न पश्यसि निजके छगण-मूत्रे लोलन्तीम् ? तत एवं पृच्छसि किं सहिष्णुः ? असहिष्णुः ? इति ॥ ३७८९ ॥ साधुराह—

पासामि णाम एतं, देहावत्थं तु भगिणि ! जा तुज्झं ।
पुच्छामि धितिबलं ते, मा बंभविराहणा होज्जा ॥ ३७९० ॥

'नाम' इति कोमलामन्त्रणे, भगिनि ! पश्याम्यहमेनां देहावस्थां या साम्प्रतं तव वर्त्तते, परमहं 'ते' तव धृतिबलं पृच्छामि, मा मम तव च ब्रह्मव्रतविराधना भवेदिति कृत्वा ॥३७९०॥ ततः साध्वी ब्रूते—

इहरा वि ताव सद्दे, रूवाणि य बहुविहाणि पुरिसाणं ।
सोऊण व दट्टूण व, ण मणक्खोभो महं कोति ॥ ३७९१ ॥

'इतरथाऽपि' नीरोगाया अपि मम तावत् पुरुषाणां गीतादीन् शब्दान् श्रुत्वा रूपाणि च 'बहुविधानि' विशिष्टनेपथ्यालङ्कृतानि दृष्ट्वा 'कोऽपि' मनागपि न मनःक्षोभो भवति ॥३७९१॥ किञ्च—

संलवमाणी वि अहं, ण यामि विगतिं ण संफुसित्ताणं ।
हट्ठा वि किन्तु एण्हिं, तं पुण णियगं धितिं जाण ॥ ३७९२ ॥

अहं सकलमपि दिवसं पुरुषेण सह संलपन्ती 'विकृतिं' विकारं न यामि, न वा पुरुषस्य हस्ताद्यवयवैः संस्पृश्याऽपि विकारं गच्छामि । तदेवं 'हृष्टाऽपि' नीरोगाऽप्यहमेवं सहिष्णुः, किं पुनः 'इदानीं' ग्लानाद्यवस्थां प्राप्ता ? त्वं पुनः 'निजकाम्' आत्मीयां धृतिं जानीहि ॥३७९२॥

---

१ संधारणट्ठाए भा० । एतदनुसारेणैव भा० टीका । दृश्यतां टिप्पणी २ ॥ २ सन्धारणार्थं भा० ॥ ३ °यवसंस्पृष्टाऽपि भा० ॥

एवमुक्ते स किं करोति? इत्याह—

सो मग्गति साहम्मिं, सण्णि अहाभद्दिगं च सूइं वा ।
देति य से वेदणगं, भत्तं पाणं च पाउग्गं ॥ ३७९३ ॥

'सः' असहिष्णुः साधुस्तत्रान्यत्र वा ग्रामे 'साधर्मिकीं' संयतीं मार्गयति, तत्र च प्रथमं संविग्नां गीतार्थाम्, तदभावे संविग्नामगीतार्थाम्, तदलाभे पार्श्वस्थां गीतार्थाम्, तदप्राप्तौ पार्श्वस्थामेवागीतार्थाम् । अथ संयती न प्राप्यते ततः 'संज्ञिनीं' श्राविकाम्, तामपि प्रथमं गृहीताणुव्रताम्, ततो दर्शनश्राविकामपि; तदप्राप्तौ यथाभद्रिकामपि गवेषयति । तदलाभे 'सूतिकां' नवप्रसूतस्त्रीसूतिकर्मकारिणीं मार्गयति । सा च धर्मकथया प्रज्ञाप्यते यथा मुधिकयैव संयत्या वैयावृत्त्यं करोति । अथासौ मुधिकया नेच्छति ततो वेतनमपि तस्यै भक्तं पानं वा प्रायोग्यं ददाति ॥ ३७९३ ॥

एयासिं असतीए, ण कहेति जहा अहं खु मिं असहू ।
सद्दादीजयणं पुण, करेमों एसा खलु जिणाणा ॥ ३७९४ ॥

'एतासाम्' अनन्तरोक्तस्त्रीणामभावे स साधुस्तस्याः पुरतो नैवं कथयति, यथा—अहमसहिष्णुरस्मि; परमेवं स्वचेतसि निश्चिनोति, यथा—शब्दादिविषयां यतनां कुर्मः । एषा 'खलु' निश्चितं जिनानामाज्ञा ॥ ३७९४ ॥ यतनामेवाह—

सद्दम्मि हत्थ-वत्थादिएहिँ दिट्ठिम्मि चिलिमिणंतरिओ ।
संलावम्मि परम्मुहों, गोवालगकंचुतो फासे ॥ ३७९५ ॥

यद्यसौ साधुः शब्देऽसहिष्णुस्ततस्तां ग्लानां भणति—मा वचनेन मां व्यापारयेः, किन्तु हस्तेन वा वस्त्रेण वा अङ्गुल्या वा संज्ञां कुर्याः । यस्तु दृष्टिक्लीवः स सर्वमपि वैयावृत्त्यं चिलिमिलिकया अन्तरितः करोति । अथासौ संलापक्लीवस्ततोऽवश्यसंलपनीये पराङ्मुखः संलापं करोति । स्पर्शक्लीवस्तु गोपालककञ्चुकमात्मना प्रावृत्य तस्याः सर्वमप्युद्वर्तनादिकृत्यं करोति ॥ ३७९५ ॥

गतो द्वितीयभङ्गः । अथ तृतीय-चतुर्थभङ्गयोरतिदेशमाह—

एसेव गमो नियमा, निग्गंथीए वि होति असहूए ।
दोण्हं पि हु असहूणं, तिगिच्छ जयणाएँ कायव्वा ॥ ३७९६ ॥

'एष एव' द्वितीयभङ्गोक्तः 'गमः' प्रकारो नियमाद् निर्ग्रन्थ्यामप्यसहिष्णौ कर्त्तव्यः । नवरं यां शब्दादियतनामसावात्मना कृतवान् तां सा संयती कारयितव्या । 'द्वयोरपि च' संयती-संयतयोरसहिष्ण्वोः 'यतनया' द्वितीय-तृतीयभङ्गोक्तया चिकित्सा कर्त्तव्या ॥ ३७९६ ॥

◁ प्रगुणीभूता च काचिदिदं ब्रूयात्— ▷

आयंकविप्पमुक्का, हट्ठा बलिया य णिव्वुया संती ।
अज्जा भणेज्ज काई, जेट्ठज्जा! वीसमामो ता ॥ ३७९७ ॥

---

१ परं शब्दादिविषयां यतनां करोति । एषा° भा० ॥ २ दिट्ठीएँ चि° ताभा० ॥ ३ ◁ ▷ एतदन्तर्गतमवतरणं भा० नास्ति ॥

आतङ्केन-रोगेण विप्रमुक्ता सती हृष्टा सञ्जाता, तथा बलिका-उपचितमांस-शोणिता, निर्वृता-स्वस्थीभूतेन्द्रिया, एवंविधा सती काचिदार्यिका ब्रूयात्—ज्येष्ठार्य ! चिरं संयमभाराक्रान्तावावाम् अत एनं भारं परित्यज्य यथासुखं किञ्चित् कालं तावद् 'विश्राम्यावः' विश्रामं गृह्णीवः ॥ ३७९७ ॥ किञ्च—

दिट्ठं च परामुट्ठं, च रहस्सं गुज्झ एक्कमेक्कस्स ।
तं वीसमामो अम्हे, पच्छा वि[1] तवं चरिस्सामो ॥ ३७९८ ॥

'रहस्यम्' एकान्तयोग्यं यद् गुह्यं तद् मदीयं भवता मयाऽपि भवदीयमुद्वर्तन-परिवर्तनादिक्रियासु बहुश एकैकस्य दृष्टं परामृष्टं च, 'तत्' तस्माद् विश्राम्यावः किञ्चित् कालं 'पश्चात्' पश्चिमे काले तपश्चरिष्यावः ॥ ३७९८ ॥

तं सोचा सो भगवं, संविग्गोऽवज्जभीरू दढधम्मो ।
अपरिमियसत्तजुत्तो, णिक्कंपो मंदरो चेव ॥ ३७९९ ॥

'तत्' तस्या आर्यिकाया वचनं श्रुत्वा स भगवान् 'संविग्नः' मोक्षाभिलाषी, अवद्यं-पापं ततो भीरुः-चकितः, 'दृढधर्मा' चारित्रे स्थिरः, अपरिमितम्-इयत्तारहितं यत् सत्त्वं-धृतिबलं तेन युक्तः, अत एव निष्कम्पः 'मन्दर इव' मेरुगिरिरिव । यथा हि मन्दरो वायुना न कम्प्यते एवं परिभोगनिमन्त्रणवायुना स भगवान् न कम्पितवान् ॥ ३७९९ ॥ किन्तु—

उद्धंसिया य तेणं, सुट्ठु वि जाणाविया य अप्पाणं ।
चरसु तवं निस्संका, उ सासियं सो उ चेतेइ ॥ ३८०० ॥[2]

'उद्धर्षिता' खरण्टिता गाढं तेन भगवता सा संयती, यथा—निर्धर्मे ! ईदृशं दुःखमनुभूय भवत्या वैराग्यमपि न सञ्जातम्, मयाऽपि साधर्मिकेति कृत्वा भवती चिकित्साकरणेन प्रगुणीकृता, इतरथा मृता अभविष्यत् । एवं 'सुट्ठु अतीव ज्ञापिता सा 'आत्मानं' आत्मनो निरभिलाषतामित्यर्थः । ततश्च चर सम्प्रति निःशङ्का तपःकर्म, एवं तां शासित्वा 'सः' साधुः आवश्यकीं 'चेतयति' गमनं करोतीत्यर्थः ॥ ३८०० ॥ अथ द्वितीयपदमाह—

विइयपयमणप्पज्झे, पविसे अविकोविए व अप्पज्झे ।
तेण-ऽगणि-आउसंभम, बोहिकतेणेसु जाणमवि ॥ ३८०१ ॥

द्वितीयपदे संयतीवसतौ 'अनात्मवशः' क्षिप्तचित्तादिको नैषेधिकीत्रयकरणमन्तरेणापि प्रविशेत् । आत्मवशो वा यः 'अविकोविदः' शैक्षः सोऽप्यविधिना प्रविशेत् । यद्वा स्तेना-ऽग्न्यप्कायसम्भ्रमेषु बोधिकस्तेनेषु वा 'जानन्नपि' गीतार्थोऽपि सहसा प्रविशेत् ॥ ३८०१ ॥

सूत्रम्—

नो कप्पइ निग्गंथीणं निग्गंथउवस्सयंसि चिट्ठित्तए वा जाव काउस्सग्गं वा ठाणं ठाइत्तए २ ॥

---

१ वि वयं चरि° ताभा० ॥ २ °का, तु सासितुं सो ताभा० ॥

अस्य सम्बन्धमाह—

पडिवक्खेणं जोगो, तासिं पि ण कप्पती जतीणिलयं ।
णिकारणगमणादी, जं जुज्जति तत्थ तं णेयं ॥ ३८०२ ॥

"पडिवक्खेणं" ति भावप्रधानत्वाद् निर्देशस्य प्रतिपक्षतया 'योगः' सम्बन्धः क्रियते—यथा निर्ग्रन्थानां निर्ग्रन्थ्युपाश्रये गमनादिकं कर्त्तुं न कल्पते तथा 'तासामपि' निर्ग्रन्थीनां 'यतिनिलये' निर्ग्रन्थोपाश्रये निष्कारणे गमनादिकं कर्तुं न कल्पते । एतदर्थप्रतिपादनार्थमिदं सूत्रमारभ्यते । अत्र च 'यत्' प्रायश्चित्त-दोषजालादि पूर्वसूत्रोक्तं 'यत्र' निष्कारणगमनादौ युज्यते तत्र तद् 'ज्ञेयं' स्वबुद्ध्याऽभ्यूह्य ज्ञातव्यम् ॥ ३८०२ ॥

अनेन सम्बन्धेनायातस्यास्य व्याख्या प्राग्वत् ॥ अथ भाष्यम्—

एसेव गमो णियमा, पण्णवण-परूवणासु अज्जाणं ।
पडिजग्गती गिलाणं, साहुं जतणाएँ अज्जा वि ॥ ३८०३ ॥

'एष एव' पूर्वसूत्रोक्तो गमो नियमात् प्रज्ञापना-प्ररूपणयोरार्याणामपि मन्तव्यः । प्रज्ञापना नाम—निष्कारणेऽविधिना प्रविशतीत्याद्युल्लेखेन चतुर्भङ्ग्याः सामान्यतः कथनम् । प्ररूपणा—पृथगेकैकभङ्गकस्य स्वरूपनिरूपणम् । तथा साधुं ग्लानमार्याऽपि यतनया तथैव प्रतिजागर्त्ति ॥ ३८०३ ॥ नवरम्—

सा मग्गइ साधम्मिं, सण्णि अहाभद्द संवरादी वा ।
देति य से वेदणयं, भत्तं पाणं च पायोग्गं ॥ ३८०४ ॥

द्वितीय-तृतीय-चतुर्थभङ्गेषु 'सा' संयती 'साधर्मिकं' साधुं मार्गयति, तदप्राप्तौ 'संज्ञिनं' श्रावकम्, तदलाभे यथाभद्रकम्, तदभावे संवरं—स्नानिकाशोधकम्, आदिशब्दादन्यमपि तथाविधं मार्गयति । यदि चासौ मुधिकया नेच्छति ततस्तस्य वेतनकमपि ददाति । भक्तं पानं च तस्य ग्लानस्य प्रायोग्यमुत्पादयति ॥ ३८०४ ॥

॥ निर्ग्रन्थ्युपाश्रयप्रवेशप्रकृतं समाप्तम् ॥

च र्म प्र कृ त म्

सूत्रम्—

नो कप्पइ निग्गंथीणं सलोमाइं चम्माइं अहिट्ठित्तए ३ ॥

अथास्य सूत्रस्य कः सम्बन्धः ? इत्याह—

बंभवयपालणट्ठा, अण्णोण्णउवस्सयं ण गच्छंति ।
उवकरणं पि ण इच्छति, जहिँ पीला तस्स जोगोऽयं ॥ ३८०५॥

---

१ पूर्वोक्तो भा० ॥ २ "संवरो ण्हाणितासोधको" इति चूर्णौ विशेषचूर्णौ च ॥ ३ जोगेसो भा० । एतदनुसारेणैव भा० टीका । दृश्यतां पत्रं १०५१ टिप्पणी १ ॥

ब्रह्मव्रतपालनार्थं निर्ग्रन्था निर्ग्रन्थ्यश्चान्योऽन्योपाश्रयं न गच्छन्ति । अत उपकरणमपि तादृशं साधुः साध्वी वा नेच्छति ग्रहीतुम्, यत्र गृहीते 'तस्य' ब्रह्मचर्यस्य पीडा भवति । [1]अयं 'योगः' सम्बन्धः ॥ ३८०५ ॥

सतिकरणादी दोसा, अण्णोण्णउवस्सगाभिगमणेण ।
सतिकरण-कोउहल्ला, मा होज्ज सलोमए अहवा ॥ ३८०६ ॥

स्मृतिकरण-कौतुकादयो दोषा अन्योऽन्योपाश्रयाभिगमनेन भवन्ति । अतः सलोमनि चर्मणि गृहीते संयतीनां स्मृतिकरण-कौतूहले मा भूतामिति प्रकृतं सूत्रमारभ्यते । 'अथवा' इत्ययमपरः सम्बन्धः ॥ ३८०६ ॥

अनेन सम्बन्धेनायातस्यास्य व्याख्या—नो कल्पते निर्ग्रन्थीनां सलोमानि चर्माणि 'अधिष्ठातुं' निषदनादिना परिभोक्तुमिति सूत्रार्थः ॥ [2]अथ भाष्यविस्तरः—

चम्मम्मि सलोमम्मि, णिग्गंथीणं उवेसमाणीणं ।
चउगुरुगाऽऽयरियादी, तत्थ वि आणादिणो दोसा ॥ ३८०७ ॥

सलोमनि चर्मणि निर्ग्रन्थीनामुपविशन्तीनां चतुर्गुरुकाः । अत एवाचार्य एतत् सूत्रं प्रवर्त्तिन्या न कथयति चतुर्गुरवः, प्रवर्त्तिनी श्रमणीनां न कथयति चतुर्गुरुकाः, श्रमण्यो न प्रतिशृण्वन्ति मासलघु । 'तत्रापि' अकथनेऽश्रवणे सलोमचर्मोपवेशने चाज्ञादयो दोषाः ॥३८०७॥

अथानन्तरोक्तमेव प्रायश्चित्तं विशेषयन्नाह—

गहणे चिट्ठ णिसीयण, तुयट्टणे य गुरुगा सलोमम्मि ।
णिल्लोमे चउलहुगा, समणीणारोवणा चम्मे ॥ ३८०८ ॥

सलोमचर्मणो ग्रहणं कुर्वन्ति चतुर्गुरुकाः तपसा कालेन च लघवः । गृहीत्वा तत्र 'स्थानम्' ऊर्ध्वस्थानरूपं कुर्वन्ति चतुर्गुरुकाः तपसा लघवः कालेन गुरवः, निषदनं कुर्वन्ति चतुर्गुरुकाः तपसा गुरवः कालेन लघवः, त्वग्वर्त्तनं कुर्वन्ति तपसा कालेन च गुरवः । निर्लोमचर्मणि तु चतुर्लघुकाः । एवमेव चतुर्षु स्थानेषु तपः-कालविशेषिता एषा श्रमणीनां 'चर्मणि' चर्मविषयाऽऽरोपणा मन्तव्या ॥ ३८०८ ॥ अत्र दोषान् दर्शयति—

कुंथु-पणगाइ संजमे, कंटग-अहि-विच्छुगाइ आयाए ।
भारो भयभुत्तियरे, पडिगमणाई सलोमम्मि ॥ ३८०९ ॥

सलोमचर्मणि कुन्थु-पनकादयो वर्षासु सम्मूर्च्छेयुः, तेषु स्थान-निषदनादिना विराध्यमानेषु संयमविराधना । कण्टकेन अहिना वृश्चिकादिना वा तत्रोपविष्टाः सुप्ता वा यद् उपघातमाप्नुवन्ति सा आत्मविराधना । भारश्च मार्गे गच्छन्तीनां तस्य महान् भवति । भयं च स्तेनादिभ्यस्तद्विषयं भवति । भुक्तभोगिनीनां च स्मृतिकरणम् इतरासां तु कौतुकमुपजायते । ततश्च प्रतिगमनं—भूयोऽपि गृहवासाश्रयणम्, आदिशब्दादन्यतीर्थिकगमनादि वा कुर्युः ॥ ३८०९ ॥

अथैनामेव निर्युक्तिगाथां व्याख्यानयति—

तसपाणविराहणया, चम्म सलोमे उ होति अहिकरणं ।

---

१ एषः 'यो° भा० ॥ २ "निर्युक्ति विस्तरः—चम्मम्मि गाहा" इति चूर्णौ विशेषचूर्णौ च ॥

णिल्लोमे तसपाणा, संकुयमाणे य करणं वा ॥ ३८१० ॥

सलोमनि चर्मणि संसक्तानां कुन्थुप्रभृतीनां त्रसप्राणिनां विराधना भवति । तच्चातिरिक्तोपकरणत्वादधिकरणं भवति । निर्लोमन्यपि चर्मणि परिभुज्यमाने त्रसप्राणिनो विराध्यन्ते । सङ्कुचति च तस्मिन् 'करणं' पादकर्म संयती कुर्यात् ॥ ३८१० ॥

अविदिण्णोवधि पाणा, पडिलेहा वि य ण सुज्झति सलोमे ।
वासासु य संसज्जति, पतावमपतावणे दोसा ॥ ३८११ ॥

तीर्थकरैः अवितीर्णः—अदत्तोऽयं सलोमचर्मलक्षण उपधिः । शुषिरतया च तत्र रोमान्तरेषु प्राणिनः सम्मूर्च्छन्ति, प्रत्युपेक्षणाऽपि च न शुध्यति । वर्षासु च कुन्थु-पनकादिभिस्तत् चर्म संसज्यते । यदि संसजनभयात् प्रतापयति ततोऽग्निविराधना, अथ न प्रतापयति ततस्त्रसप्राणिनः संसजन्ति, एवमुभयथाऽपि दोषा भवन्ति ॥ ३८११ ॥

आगंतु तदुब्भूया, सत्ताऽझुसिरे वि गिण्हितुं दुक्खं ।
अह उज्झति तो मरणं, सलोम-णिल्लोमचम्मेयं ॥ ३८१२ ॥

'आगन्तुकास्तदुद्भूताश्च' कुन्थु-पनकादयः सत्त्वा अशुषिरेऽपि ग्रहीतुं दुःखेन शक्यन्ते किं पुनः शुषिरे सलोमचर्मणि ? । ततो यत् तेषां भूयोभूयः सङ्घट्यमानानां परितापनं तन्निष्पन्नं प्रायश्चित्तम् । अथ तदुद्भवान् जन्तूनुज्झति ततस्तेषां मरणं भवेत् । एतत् सलोम चर्माश्रित्योक्तम् । अथ सलोम-निर्लोम्नोरुभयोरपि दोषा उच्यन्ते ॥ ३८१२ ॥

भारो भय परितावण, मारण अहिकरणमेव अविदिण्णे ।
तित्थकर-गणहरेहिं, सतिकरणं भुत्तभोगीणं ॥ ३८१३ ॥

सलोम्ना निर्लोम्ना वा चर्मणा मार्गे गच्छन्तीनां भारो भयं चोत्पद्यते । कुन्थु-पनकादिजीवानां परितापनं मारणं वा भवति । अथैतद्दोषभयात् परित्यजति ततोऽसंयतैर्गृहीतेऽधिकरणम् । तीर्थकर-गणधरैश्च 'अवितीर्णः' अदत्तोऽयमुपधिः । सलोमनि च परिभुज्यमाने स्मृतिकरणं भुक्तभोगिनीनाम्, इतरासां कौतुकमुपजायते ॥ ३८१३ ॥ कथम् ? इत्याह—

जइ ता अचेतणम्मि, अयिणे फरिसो उ एरिसो होति ।
किमुया सचेतणम्मि, पुरिसे फरिसो उ गमणादी ॥ ३८१४ ॥

यदि तावदचेतने 'अजिने' चर्मणि ईदृशः स्पर्शो भवति ततः किं पुनः सचेतनस्य पुरुषस्य स्पर्शो भवति ? । एवं विचिन्त्य काचिदार्यिका 'गमनम्' अवधावनं कुर्यात्, आदिशब्दाद् वैहायसमरणं वा प्रतिपद्यते ॥ ३८१४ ॥ द्वितीयपदमाह—

बिइयपय कारणम्मि, चम्मुव्वलणं तु होति णिल्लोमं ।
आगाढ कारणम्मि, चम्म सलोमं पि जतणाए ॥ ३८१५ ॥

द्वितीयपदे कारणे चर्मापि गृह्णीयात् । कथम् ? इत्याह—'उद्वलनम्' अभ्यङ्गनं कस्याश्चिदार्यिकायाः कर्त्तव्यं तदर्थं निर्लोम चर्म गृह्यते । अथागाढं कारणं ततः सलोमचर्मणोऽपि

१ °णं मन्तव्यम् । नि° भा० ॥ २ °श्च सत्त्वाः शुषिरेऽपि ग्रहीतुं दुःखेन शक्यन्ते ततो यत् भा० ॥ ३ फासो का० ॥ ४ °पद्येत भा० कां० ॥

यतनया परिभोगः कर्त्तव्य इति ॥ ३८१५ ॥ अथैनामेव निर्युक्तिगाथां विवृणोति—

उड्डुम्मि वातम्मि धणुग्गहे वा, अरिसासु सूले व विमोइते वा ।
एगंग-सव्वंगगए व वाते, अब्भंगिता चिट्ठति चम्मऽलोमे ॥ ३८१६ ॥

यस्याः संयत्याः प्राचुर्येणोर्द्धवात उच्छलति, 'धनुर्ग्रहोऽपि' वातविशेषो यः शरीरं कुब्जीकरोति स वा यस्या अजनिष्ट, अर्शांसि वा सञ्जातानि, शूलं वा अभीक्ष्णमुद्धावति, पाणि-पादाद्यङ्गं वा 'विमोचितं' स्वस्थानात् चलितम्, एकाङ्गगतो वा सर्वाङ्गगतो वा कस्याश्चिद् वातः समुत्पन्नः सा निर्लोमचर्मणि अभ्यङ्गिता तिष्ठति ॥ ३८१६ ॥

अथ सलोमविषयं विधिमाह—

तरच्छचम्मं अणिलामइस्स, कडिं व वेढेंति जहिं व वातो ।
एरंड-ऽणेरंडसुणेण डक्कं, वेढेंति सोविंति व दीविचम्मे ॥ ३८१७ ॥

'अनिलामयी' वातरोगिणी तस्याः कटीं तरक्षचर्मणा वेष्टयन्ति । 'यत्र वा' हस्तादौ वातो भवति तं वेष्टयन्ति । एरण्डेन वा—हडक्कितेन अनेरण्डेन वा शुना या दष्टा तां वा चर्मणा वेष्टयन्ति, द्वीपिचर्मणि वा तां स्वापयन्ति ॥ ३८१७ ॥

पुया व घस्संति अणत्थुयम्मि, पासा व घस्संति वं थेरियाए ।
लोहारमादीदिवसोवभुत्ते, लोमाणि काउं अह संपिहंति ॥ ३८१८ ॥

स्थविरायाः संयत्या अनास्तृते प्रदेशे उपविशन्त्याः पुतौ घृष्येते, सुप्ताया वा पार्श्वौ घृष्येते, ततः सलोम चर्मापि यद् दिवसतो लोहारादिभिरुपविशद्भिरुपभुक्तं तत् प्रातिहारिकं दिने दिने मार्गयित्वा लोमान्यधः कृत्वा 'सम्पिदधति' परिभुञ्जते इत्यर्थः ॥ ३८१८ ॥

दिवसे दिवसे च दुल्लभे, उच्चत्ता घेत्तुं तमाइणं ।
लोमेहिं उण संविजोअए, मउअट्ठा व न ते समुद्धरे ॥ ३८१९ ॥

अथ प्रातिहारिकं दिवसे दिवसे गवेष्यमाणं दुर्लभं—न लभ्यते इत्यर्थः, ततः 'उच्चतया' निर्देजत्वेन "णं" इति तदजिनं गृहीत्वा रोमभिः 'संवियोजयेत्' रोमाण्युत्खनेदिति भावः । अथ तेषूत्खातेषु तदजिनं परुषस्पर्शं भवति ततो मृदुतार्थं न 'तानि' रोमाणि समुद्धरेत् ॥३८१९॥

सूत्रम्—

कप्पइ निग्गंथाणं सलोमाइं चम्माइं अहिट्ठित्तए, से वि य परिभुत्ते नो चेव णं अपरिभुत्ते, से वि य पडिहारिए नो चेव णं अप्पडिहारिए, से वि य एगराईए नो चेव णं अणेगराईए ४ ॥

कल्पते निर्ग्रन्थानां सलोमानि चर्माणि 'अधिष्ठातुं' परिभोक्तुम् । तत्रापि यत् चर्म परि-

---

१ व सोवियाए मो० ले० ॥ २ अत्र वृत्तिकृतां "णमाइणं" इति पाठोऽभिमतः, न चासौ क्वचिदपि भाष्यपुस्तकादर्शे दृश्यते ॥

भुक्तं तदेव ग्राह्यं नापरिभुक्तम् । तदपि च प्रातिहारिकं नाप्रातिहारिकम् । तदपि चैकरात्रिकं नैवानेकरात्रिकमिति सूत्रार्थः । एतद् निर्ग्रन्थानामपवादसूत्रम् ॥

अत्र शिष्यः प्राह—निर्ग्रन्थीनां किं कारणं न कल्पते ? सूरिराह—

दोसा तु जे होंति तवस्सिणीणं, लोमाइणे ते ण जतीण तम्मि ।
तं कप्पती तेसि सुतोवदेसा, जं कप्पती तासि ण तं जतीणं ॥३८२०॥

ये 'दोषाः' स्मृतिकरणादयस्तपस्विनीनां लोमयुक्तेऽजिने–चर्मणि भवन्ति ते यतीनां 'तस्मिन्' सलोमचर्मणि न भवन्ति । अतस्तत् कल्पते तेषां 'श्रुतोपदेशात्' प्रस्तुतसूत्रवचनात् । यच्च निर्लोम चर्म तासां कल्पते न तद् यतीनाम्, स्मृतिकरणादिदोषप्रसङ्गादिति ॥ ३८२० ॥ सलोमापि चर्म निर्ग्रन्थानामुत्सर्गतो न कल्पते, यत आह—

निग्गंथाण सलोमं, ण कप्पती झुसिर तं तु पंचविहं ।
पोत्थग-तणपण दूसं, दुविहं चम्मम्मि पणगं च ॥ ३८२१ ॥

सलोम चर्म निर्ग्रन्थानां न कल्पते, शुषिरं जीवाश्रयस्थानमिति कृत्वा । अथ कतिविधं शुषिरम् ? इति प्रश्नावकाशमाशङ्क्याह—'तत्तु' शुषिरं पञ्चविधम्, तद्यथा—पुस्तकपञ्चकं तृणपञ्चकं दूष्यं–वस्त्रं तत्पञ्चकं 'द्विविधं' अप्रत्युपेक्ष्यदूष्यपञ्चकं दुःप्रत्युपेक्ष्यदूष्यपञ्चकं च चर्मपञ्चकं चेति ॥ ३८२१ ॥ एतान्येव यथाक्रमं व्याचष्टे—

गंडी कच्छवि मुट्ठी, छिवाडि संपुडग पोत्थगा पंच ।
तिण सालि-वीहि-कोद्दव-रालग-आरण्णगतणं च ॥ ३८२२ ॥

गण्डीपुस्तकः कच्छपीपुस्तकः मुष्टिपुस्तकः सम्पुटफलकपुस्तकः छेदपाटीपुस्तकश्चेति पञ्च पुस्तकाः । एतेषां च स्वरूपमित्थमुक्तं पूर्वसूरिभिः—

बाहुल्ल-पुहत्तेहिं, गंडीपोत्थो उ तुल्लगो दीहो ।
कच्छवि अंते तणुओ, मज्झे पिहुलो मुणेयव्वो ॥
चउरंगुलदीहो वा, वट्टागिइ मुट्ठिपुत्थगो अहवा ।
चउरंगुलदीहो च्चिय, चउरंसो होइ विन्नेओ ॥
संपुडगो दुगमाई, फलगा वोच्छं छिवाडिमेत्ताहे ।
तणुपत्तूसियरूवो, होइ छिवाडी बुहा बिंति ॥
दीहो वा हस्सो वा, जो पिहुलो होइ अप्पबाहुल्लो ।
तं मुणियसमयसारा, छिवाडिपोत्थं भणंतीह ॥

तथा शालीनां १ व्रीहीणां २ कोद्रवस्य ३ रालकस्य च ४ यानि पलालप्रायाणि तृणानि यच्च 'आरण्यकतृणं' श्यामाकादि, एतत् तृणपञ्चकम् ॥ ३८२२ ॥[2]

अथ दूष्यपञ्चकद्वयं चर्मपञ्चकं चाह—

कोयव पावारग दाढिआलि पूरी तधेव विरली य ।
एयं दुपेहपणयं, इणमण्णं अपडिलेहाणं ॥ ३८२३ ॥

१ °च्छभ मु° ताभा० ॥ २ एतदग्रे ग्रन्थाग्रम्—१००० ताटी० मो० ले० ॥

उवहाण तूलि आलिंगणी उ गंडोवहाण य मसूरा ।
गो-माहिस-अय-एलग-रण्णमियाणं च चम्मं तु ॥ ३८२४ ॥

'कोयविर्नाम' रूतपूरितः पटः, या लोके 'माणिकी' इति प्रसिद्धा। 'प्रावारकः' नेपालादिरुत्वणरोमा बृहत्कम्बलः। "दाढिगालि" त्ति यथा मुखमध्ये यमलितोभयदन्तपङ्क्तिरूपा दाढिकालिः-दन्तावलिर्निरीक्ष्यते एवं धौतपोतिकाऽपि द्विजसत्कसदशवस्त्रपरिधानरूपा दृश्यमाना दाढिकालिरिव प्रतिभातीति कृत्वा दाढिकालिरुच्यते। पूर्यते-स्तोकैरपि तन्तुभिः पूर्णीभवतीति पूरिका-स्थूलशणगुणमयपटात्मिका, यथा धान्यगोणिकाः क्रियन्ते हस्त्याद्यास्तरणानि वा। विरलिका नाम-द्विसरसूत्रपाटी। एतानि पञ्चापि सम्यक् प्रत्युपेक्षितुं न शक्यन्त इति दुःप्रत्युपेक्ष्यदूष्यपञ्चकमुच्यते। इदमन्यद् 'अप्रत्युपेक्ष्याणां' सर्वथाऽपि प्रत्युपेक्षितुमशक्यानां दूष्याणां पञ्चकं भवति ॥ ३८२३ ॥ तद्यथा—

'उपधानं' हंसरोमादिपूर्णमुच्छीर्षकम्। 'तूली' संस्कृतरूतादिभृता अर्कतूलादिभृता वा प्रतीता। आलिङ्गनिका पुरुषप्रमाणा, या शयानैर्जानु-कूर्परादिषु दीयते। 'गण्डोपधानं' गल्लमसूरिका। 'मसूरकं नाम' चर्मकृतं वस्त्रकृतं वा वृत्तं बूयादिपूर्णं चक्कल-गद्दिकादि। चर्मपञ्चकं पुनरिदम्—गोचर्म, माहिषचर्म, अजाः-छगलिकास्तासां चर्म, एडकाः-अजविशेषास्तच्चर्म, आरण्यकाश्च ये मृगाः-हरिण-शशकादयः तेषां चर्म पञ्चमं ज्ञातव्यम् ॥ ३८२४ ॥

अथात्रैव प्रायश्चित्तमाह—

जहिँ गुरुगा तहिँ लहुगा, जहिं लहुगा चउगुरू तहिं ठाणे ।
दोहिँ लहू कालगुरू, तवगुरुगा दोहि वी गुरुगा ॥ ३८२५ ॥

'यत्र' सलोमचर्मणि पुरुषतुल्यस्पर्शत्वाद् निर्ग्रन्थीनां चतुर्गुरुकाः प्रायश्चित्तमुक्तं तत्र निर्ग्रन्थानां चतुर्लघुकाः। 'यत्र तु' निर्लोमचर्मणि निर्ग्रन्थीनां चतुर्लघुकाः तत्र निर्ग्रन्थानां चतुर्गुरुकाः, स्त्रीतुल्यस्पर्शत्वात्। परमुभयेऽपि प्रथमे ग्रहणाख्ये स्थाने द्वाभ्यां लघवः, तपसा कालेन चेत्यर्थः। ऊर्द्धस्थाने कालगुरवः। निषदने तपोगुरवः। त्वग्वर्त्तने 'द्वाभ्यामपि' तपः-कालाभ्यां गुरवः। पुस्तकपञ्चके तृणपञ्चके दूष्यपञ्चकद्वये च निर्ग्रन्थानां निर्ग्रन्थीनां च चतुर्लघवः। आह च चूर्णिकृत्—

"पोत्थग-तण-दूसेसु चउलहुगा।" ॥ ३८२५ ॥

अथ पुस्तकपञ्चके तावद् दोषानुपदर्शयति—

संघंस अपडिलेहा, भारो अहिकरणमेव अविदिण्णं ।
संकामण पलिमंथो, पमाय परिकम्मणा लिहणा ॥ ३८२६ ॥

पुस्तकादिकं[3] ग्रामान्तरं नयतः स्कन्धे सङ्घर्षः स्यात्, ततश्च व्रणोत्पत्त्यादयो दोषाः। शुषिरत्वाच्च तत्र प्रत्युपेक्षणा न शुध्यति। भारो मार्गे गच्छतां भवेत्। अधिकरणं च कुन्थु-

---

१ द्विसर° भा० ॥ २ तादी० भा० विनाऽन्यत्र—चूयादि° मो० ले०। त्रूयादि° त० डे० कां० ॥ ३ °कं वहतः स्क° भा०। "खंधे संघंसो भवति वहंतस्स" इति चूर्णौ। "खंधंतेण वहंतस्स संघंसो भवति" इति विशेषचूर्णौ ॥

पनकादिसंसक्तिलक्षणं भवति; यद्वा तत् पुस्तकं स्तेनैरपह्रियेत ततोऽधिकरणम् । तीर्थकरैरदत्तश्चायमुपधिः । स्थानान्तरे च पुस्तकं सङ्क्रामयतः पलिमन्थः । 'प्रमादो नाम' पुस्तके लिखितमस्तीति कृत्वा न गुणयति, अगुणनाच्च सूत्रनाशादयो दोषाः । परिकर्मणायां च सूत्रार्थपरिमन्थो भवति । अक्षरलेखनं च कुर्वतः कुन्थुप्रभृतित्रसप्राणव्यपरोपणेन कृकाटिकादिबाधया च संयमा-ऽऽत्मविराधना ॥ ३८२६ ॥ किञ्च—

पोत्थग जिण दिट्ठंतो, वग्गुर लेवे य जाल चक्के य ।
लोहित लहुगा आणादि मुयण संघट्टणा बंधे ॥ ३८२७ ॥

पुस्तके शुषिरतया यो जन्तूनामुपघातस्तत्र 'जिनैः' तीर्थकृद्भिर्वागुरया लेपेन जालेन चक्रेण च दृष्टान्तः कृतः । "लोहिय" त्ति यदि तेषां पुस्तकान्तर्गतानां जन्तूनां 'लोहितं' रुधिरं भवेत् ततः पुस्तकबन्धनकालेऽक्षराणि परिस्पृश्य तद् रुधिरं परिगलेत् । "लहुग" त्ति यावतो वारांस्तत् पुस्तकं बध्नाति मुञ्चति वा अक्षराणि वा लिखति तावन्ति चतुर्लघूनि, आज्ञादयश्च दोषाः । पुस्तकस्य मोचने बन्धे च सङ्घट्टनम्, उपलक्षणत्वात् परितापनमपद्रावणं वा यद् आपद्यते तन्निष्पन्नं प्रायश्चित्तमिति निर्युक्तिगाथासमासार्थः ॥ ३८२७ ॥ साम्प्रतमेनामेव विवृणोति—

चउरंगवग्गुरापरिवुडो वि फिट्टेज्ज अवि मिगो रण्णे ।
छीर खउर लेवे वा, पडिओ सउणो पलाएज्जा ॥ ३८२८ ॥

चतुरङ्गसेनारूपा[1] या वागुरा तया परिवृतोऽपि—समन्ताद् वेष्टितोऽपि मृगः, 'अपि' इति सम्भावनायाम्, सम्भाव्यते अयमर्थः—यत् तथाविधदक्षतादिगुणोपेतो मृगोऽरण्ये तादृशादपायात् स्फिटेत्, न पुनः पुस्तकपत्रान्तरप्रविष्टा जीवाः स्फिटेयुः । तथा 'शकुनः' पक्षी, स चेह मक्षिकादिः, 'क्षीरे वा' दुग्धे 'खपुरे वा' चिक्कणद्रव्ये 'लेपे वा' अवश्रावणादौ पतितोऽपि पलायेत, न पुनः पुस्तकजीवास्ततः पलायितुं[2] शक्नुयुः ॥ ३८२८ ॥

सिद्धत्थगजालेण व, गहितो मच्छो वि णिप्फिडेज्जा हि ।
तिलकीडगा व चक्के, तिला व ण य ते ततो जीवा ॥ ३८२९ ॥

सिद्धार्थकाः—सर्षपास्तेऽपि येन जालेन गृह्यन्ते तत् सिद्धार्थकजालम् तेनापि गृहीतो मत्स्यः कदाचिद् निःस्फिटेत् । तथा 'चक्रे' तिलपीडनयन्त्रे प्रविष्टास्तिलकीटका वा तिला वा निर्गच्छेयुः, न च ते जीवाः 'ततः' पुस्तकाद् निर्गन्तुं शक्नुयुः ॥ ३८२९ ॥

जइ तेसिं जीवाणं, तत्थगयाणं तु लोहियं होज्जा ।
पीलिज्जंते धणियं, गलेज्ज तं अक्खरे फुसितं ॥ ३८३० ॥

यदि तेषां 'तत्रगतानां' पुस्तक-पत्रान्तरस्थितानां 'जीवानां' कुन्थुप्रभृतीनां लोहितं भवेत् ततः पुस्तकबन्धनकाले तेषां 'धणियं' गाढतरं पीड्यमानानां 'तद्' अनन्तरोक्तं रुधिरमक्षराणि स्पृष्ट्वा बहिः परिगलेत् ॥ ३८३० ॥ अत एव—

जत्तियमेत्ता वारा, उ मुंचई बंधई व जति वारा ।
जति अक्खराणि लिहति व, तति लहुगा जं च आवज्जे ॥ ३८३१ ॥

---

१ °रूपया वागुरया 'परि° भा० कां० ॥ २ °सितुं भा० कां० ताटी० ॥

यावन्मात्रान् वारान् पुस्तकं 'मुञ्चति' छोटयति, यति वारांश्च बध्नाति, 'यति वा' यावन्ति अक्षराणि लिखति 'तति' तावन्ति चतुर्लघूनि । यच्च कुन्थु-पनकादीनां सङ्घट्टनं परितापनमपद्रावणं वा आपद्यते तन्निष्पन्नं प्रायश्चित्तम् ॥ ३८३१ ॥ अथ तृणपञ्चकादिषु दोषानाह—

तणपणगम्मि वि दोसा, विराहणा होति संजमा-ऽऽताए ।
सेसेसु वि पणगेसुं, विराहणा संजमे होति ॥ ३८३२ ॥

तृणपञ्चकेऽपि 'दोषाः' आज्ञाभङ्गादयो भवन्ति, विराधना च संयमा-ऽऽत्मविषया । 'शेषेष्वपि' दूष्यपञ्चकादिषु संयमविषया विराधना भवति ॥ ३८३२ ॥ इदमेव भावयति—

अहि-विच्चुग-विसकंडगमादीहि खयं व होज्ज आयाए ।
कुंथादि संजमम्मि, जति उव्वत्तादि तति लहुगा ॥ ३८३३ ॥

तृणादिषु शुषिरत्वादहिर्वा वृश्चिको वा विषकण्टको वा भवेद् एतैः आदिशब्दात् मत्कोटकादिभिश्च तत्र शयान आसीनो वोपद्रूयेत, क्षतं वा दर्भादिषु सुप्तस्य भवेत्, एषाऽऽत्मविराधना । कुन्थु-पनकादिप्राणिव्यपरोपणं तु संयमविराधना । तृणेषु च प्रसुप्तः 'यति' यावतो वारानुद्वर्त्तनं परिवर्त्तनमाकुञ्चनं प्रसारणं वा करोति 'तति' तावन्तश्चतुर्लघुकाः ॥३८३३॥

अत्र परः प्राह—

दिट्ठ सलोमे दोसा, णिल्लोमं णाम कप्पती घेत्तुं ।
गिण्हणे गुरुगा पडिलेह पणग तसपाण सतिकरणं ॥ ३८३४ ॥

सलोमचर्मणि यतो दोषा दृष्टाः अतो निर्ग्रन्थानां निर्लोम चर्म 'नाम' इति सम्भावयामः कल्पते ग्रहीतुम् । सूरिराह—यदि निर्लोमचर्मणो ग्रहणं करोति ततश्चतुर्गुरुकाः, यतस्तत्र प्रत्युपेक्षणा न शुध्यति, पनकत्रसप्राणिनो वा सम्मूर्च्छन्ति, सुकुमारतया भुक्तभोगिनः स्मृतिकरणं भवति अभुक्तभोगिनस्तु कौतुकम् ॥ ३८३४ ॥ इदमेव स्पष्टयति—

भुत्तस्स सतीकरणं, सरिसं इत्थीण एयफासेणं ।
जति ता अचेयणम्मि, फासो किमु चेयणे इतरे ॥ ३८३५ ॥

भुक्तभोगिनः स्मृतिकरणं भवति—अहो ! स्त्रीणां सम्बन्धी यः स्पर्शोऽस्माभिरनुभूतपूर्वः तेन सदृशमेतत् ◁ चर्मानुभूयते । अभुक्तभोगिनः कौतुकम्, यथा—यदि तावदचेतनेऽपि ▷ चर्मण्येतादृशः सुखस्पर्शोऽनुभूयते किं पुनः सचेतने 'इतरस्मिन्' स्त्रीशरीरे भविता ? । एवं विचिन्त्य प्रतिगमनादीनि कुर्युः । यत एते दोषा अतो ◁[3]निर्लोमापि न ग्रहीतव्यम् ॥३८३५॥

आह यदि ▷ निर्लोम ग्रहीतुं न कल्पते तर्हि मा कल्पताम्, यत्तु सलोमकं तत् तावत् सूत्रेणानुज्ञातम्, भवद्भिस्तु तदपि प्रतिषिद्धम् तदेतत् कथम् ? इति अत्रोच्यते—

सुत्तनिवाओ वुड्ढे, गिलाण तद्दिवस भुत्त जतणाए ।
आगाढ गिलाणे मक्खणट्ठ, घट्ठे भिण्णे व अरिसाउ ॥ ३८३६ ॥

सूत्रनिपातो वृद्धे ग्लाने वा भवति, वृद्धस्य ग्लानस्य वा परुषस्पर्शमसहिष्णोरास्तरणार्थं सलोम चर्म ग्राह्यमिति भावः । तच्च 'तद्दिवसभुक्तं' कुम्भकारादिभिस्तस्मिन्नेव दिवसे परिभुक्तम्,

१ °शमिदं भा० ॥ २-३ ◁ ▷ एतच्चिह्नान्तर्गतः पाठः भा० कां० एव वर्त्तते ॥

तत्र हि त्रसादयः प्राणिनो न भवन्ति, तच्च गृहीत्वा 'यतनया' रोमाण्युपरि कृत्वा परिभोक्तव्यम्। आगाढे च ग्लानत्वे यत् तैलेन म्रक्षणं तदर्थम्, यस्य वा गुदादिपार्श्वाणि घृष्टानि, यो वा साधुर्भिन्नकुष्ठी, यस्य वा अर्शांसि समुद्भूतानि तदर्थं वा निर्लोम चर्म ग्रहीतव्यमिति सङ्ग्रहगाथासमासार्थः ॥ ३८३६ ॥ अथैनामेव विवृणोति—

संथारहु गिलाणे, अमिलादीचम्म घेप्पति सलोमं।
वुड्ढा-ऽसहु-बालाण व, अच्छुरणट्ठा वि एमेव ॥ ३८३७ ॥

ग्लानस्य संस्तारकार्थममिलादिसम्बन्धि सलोम चर्म गृह्यते। वृद्धा-सहिष्णु-बालानामप्यास्तरणार्थम् 'एवमेव' सलोम चर्म ग्राह्यम् ॥ ३८३७ ॥ तच्च कीदृशम्? इत्याह—

कुम्भार-लोहकारेहिँ दिवसमलियं तु तं तसविहूणं।
उवरिं लोमे काउं, सोत्तुं गोसे समप्पेंति ॥ ३८३८ ॥

कुम्भकार-लोहकारादिभिः स्वस्वकर्म कुर्वाणैर्यद् दिवसतो 'मलितं' परिभुक्तं तत् त्रसविहीनं भवति। अतः सन्ध्यासमये तेषु उत्थितेषु तत् प्रातिहारिकं गृहीत्वा लोमान्युपरि कृत्वा रात्रौ तत्र सुप्त्वा 'गोसे' प्रभाते प्रत्यर्पयन्ति ॥ ३८३८ ॥

अवताणगादि णिल्लोम तेल्ल वम्मट्ठ घेप्पती चम्मं।
घट्ठा व जस्स पासा, गलंतकोढेऽरिसासुं वा ॥ ३८३९ ॥

अवयाणादितैलेन वा ग्लानस्याभ्यङ्गे विधातव्ये निर्लोम चर्म ग्रहीतव्यम्। अध्वानादौ वा वर्मार्थम्, यस्य वा पार्श्वाणि घृष्टानि तस्यास्तरणार्थम्, यो वा गलत्कुष्ठः साधुस्तस्य परिधानार्थमास्तरणार्थं वा, अर्शांसि वा यस्य समुत्पन्नानि तस्योपवेशनार्थं निर्लोम चर्म गृह्यते ॥३८३९॥

सोणिय-पूयालित्ते, दुक्खं धुवणा दिणे दिणे चीरे।
कच्छुल्ले किडिभिल्ले, छप्पतिगिल्ले व णिल्लोमं ॥ ३८४० ॥

शोणितेन पूयेन वा आलिप्तस्य चीवरस्य दिने दिने धावना दुष्करा, अतः कच्छूवतः किटिभवतश्च निर्लोम चर्म कल्पते। कच्छूः—पामा, किटिभं—शरीरैकदेशभावी कुष्ठभेदः। तथा यस्य षट्पदिकाः प्राचुर्येण सम्मूर्च्छन्ति स षट्पदिकावान् निर्लोमचर्मपरिधानं गृह्णाति ॥ ३८४० ॥[२]

जह कारणे णिल्लोमं, तु कप्पती तह भवेज्ज इयरं पि।
आगाढि सलोमं आदिकाउ जा पोत्थए गहणं ॥ ३८४१ ॥

यथा कारणे निर्लोम चर्म कल्पते तथा 'इतरदपि' शुषिरमपि ग्रहीतुं कल्पते। किं बहुना? आगाढे कारणे सलोम चर्म आदौ कृत्वा पश्चानुपूर्व्या तावद् नेतव्यं यावत् पुस्तकस्यापि ग्रहणं कर्त्तव्यम् ॥ ३८४१ ॥ एतदेव स्पष्टयति—

भत्तपरिण्ण गिलाणे, कुसमाइ खराऽसती तु झुसिरा वि।
अप्पडिलेहियदूसाऽसती य पच्छा तणा होंती ॥ ३८४२ ॥

१ °मये तत् मो० ले०। °मये तेषां तत् त० डे० ॥
२ अत्र शिष्यः प्रश्नयति इत्यवतरणं भा०। न चैतत् सम्यक्सङ्गतिमत् ॥

'भक्तपरिज्ञावतः' प्रतिपन्नानशनस्य तथा ग्लानस्यास्तरणार्थं कुशादीन्यशुषिरतृणानि गृह्यन्ते । अथ तानि 'खराणि' कर्कशानि न वा तानि प्राप्यन्ते ततः शुषिराण्यपि तृणानि ग्रहीतव्यानि । अथवा भक्तप्रत्याख्यानिनो ग्लानस्य वा सुखशयनार्थं प्रथमतः 'अप्रत्युपेक्ष्यदूष्यम्' उपधान-तूल्यादि ग्रहीतव्यम्, तदभावे यथाक्रममशुषिर-शुषिराणि पश्चात् तृणानि भवन्ति, तानि प्रस्तीर्यन्त इत्यर्थः ॥ ३८४२ ॥

दुप्पडिलेहियदूसे, अद्धाणादी विविच गेण्हंति ।
घेप्पति पोत्थगपणगं, कालिय-णिज्जुत्तिकोसट्ठा ॥ ३८४३ ॥

अध्वादौ 'विविक्ताः' मुषिताः सन्तो यथोक्तमुपधिमलभमानाः 'दुष्प्रत्युपेक्ष्यदूष्याणि' कोयवि-प्रावारप्रभृतीनि गृह्णन्ति । तथा मति-मेधादिपरिहाणिं विज्ञाय कालिकश्रुतस्य उपलक्षणत्वाद् उत्कालिकश्रुतस्य वा निर्युक्तीनां चाऽऽवश्यकादिप्रतिबद्धानां दान-ग्रहणादौ कोश इव--भाण्डागारमिवेदं भविष्यतीत्येवमर्थं पुस्तकपञ्चकमपि गृह्यते ॥ ३८४३ ॥

सूत्रम्—

नो कप्पइ निग्गंथाण वा निग्गंथीण वा कसिणाइं चम्माइं धारित्तए वा परिहरित्तए वा ५ ॥

अस्य सम्बन्धमाह—

चम्मं चेवाहिकयं, तस्स पमाणमिह मिस्सिए सुत्ते ।
अपमाणं पडिसिज्झति, ण उ गहणं एस संबंधो ॥ ३८४४ ॥

इह पूर्वसूत्रे चर्मैव तावदधिकृतम् अतः 'तस्य' चर्मणः प्रमाणमिह 'मिश्रिते' निर्ग्रन्थ-निर्ग्रन्थीप्रतिबद्धे सूत्रे प्ररूप्यते, 'अप्रमाणं' प्रमाणातिरिक्तं तत् प्रतिषिध्यते, न पुनः सर्वथा चर्मणो ग्रहणम् । एष सम्बन्धः ॥ ३८४४ ॥

अहवा अच्छुरणट्ठा, तं वुत्तमिदं तु पादरक्खट्ठा ।
तस्स वि य वण्णमादी, पडिसेहेती इहं सुत्ते ॥ ३८४५ ॥

अथवा 'तत्' पूर्वसूत्रोक्तं चर्म आस्तरणार्थमुक्तम्, 'इदं तु' प्रस्तुतसूत्रे पादरक्षार्थमुच्यते । 'तस्यापि च' चर्मणो ये वर्णादयो गुणास्तद्युक्तमिह सूत्रे प्रतिषेधयतीति ॥ ३८४५ ॥

अनेन सम्बन्धेनायातस्यास्य व्याख्या—नो कल्पते निर्ग्रन्थानां वा निर्ग्रन्थीनां वा 'कृत्स्नानि' वर्ण-प्रमाणादिभिः प्रतिपूर्णानि चर्माणि धारयितुं वा परिहर्तुं वेति सूत्रार्थः ॥

अथ भाष्यविस्तरः—

सगल प्पमाण वण्णो, बंधणकसिणे य होइ णायव्वे ।
अकसिणमट्ठारसगं, दोसु वि पासेसु खंडाइं ॥ ३८४६ ॥

कृत्स्नं चतुर्धा—सकलकृत्स्नं १ प्रमाणकृत्स्नं २ वर्णकृत्स्नं ३ बन्धनकृत्स्नं ४ चेति भवति ज्ञातव्यम् । एतच्चतुर्विधमपि न कल्पते प्रतिग्रहीतुम् । परः प्राह—यद्येवं ततो यद् अकृत्स्नं

१ च देश्येकादिप्र° ताटी० ॥ २ °ण्णगादी भा० कां० विना ॥

चर्म तद् 'अष्टादशकम्' अष्टादशभिः खण्डैः कर्त्तव्यमित्यर्थः । तानि च खण्डानि द्वयोरपि पार्श्वयोः परिज्ञातव्यानि इति सङ्ग्रहगाथासमासार्थः ॥ ३८४६ ॥ अथैनामेव विवरीषुराह—

एगपुड सकलकसिणं, दुपुडादीयं पमाणतो कसिणं ।
खल्लग खउसा वग्गुरि, कोसग जंघऽद्धजंघा य ॥ ३८४७ ॥

'एकपुटम्' एकतलं चर्म सकलकृत्स्नमुच्यते । 'द्विपुटादिकं' द्वि-त्रिप्रभृतितलं तु प्रमाणतः कृत्स्नम् । तथा खल्लका द्विधा—अर्धखल्लका समस्तखल्लका च । या पादार्द्धं छादयति साऽर्धखल्लका, या पुनरुपानत् सम्पूर्णं पादं स्थगयति सा समस्तखल्लका । या तु घुण्टकं पिदधाति सा खपुसा । या पुनरङ्गुलीश्छादयित्वा पादावप्युपरि च्छादयति सा वागुरा । यत्र तु 'पाषाणादिषु प्रतिस्फलिताः पादनखाः मा भज्यन्ताम्' इति बुद्ध्या अङ्गुल्योऽङ्गुष्ठो वा प्रक्षिप्यन्ते स कोशकः । या तु सम्पूर्णां जङ्घां पिदधाति सा जङ्घा । जङ्घार्धपिधायिनी सैवार्धजङ्घा । एतान्यपि प्रमाणकृत्स्नानि ॥ ३८४७ ॥ अथैतदेव स्पष्टयति—

पायस्स जं पमाणं, तेण पमाणेण जा भवे कमणी ।
मज्झम्मि तु अक्खंडा, अण्णत्थ व सकलकसिणं तु ॥ ३८४८ ॥

पादस्य यत् प्रमाणं तेन प्रमाणेन या युक्ता क्रमणिका मध्यप्रदेशेऽन्यत्र वाऽखण्डा भवति तदेतत् सकलकृत्स्नमुच्यते ॥ ३८४८ ॥

दुपुडादि अद्धखल्ला, समत्तखल्ला य वग्गुरी खपुसा ।
अद्धजंघ समत्ता य, पमाणकसिणं मुणेयव्वं ॥ ३८४९ ॥

'द्विपुटादिका' द्वि-त्रिप्रभृतितलोपेता या उपानद् या वाऽर्धखल्ला समस्तखल्ला वागुरा खपुसा अर्धजङ्घा समस्तजङ्घा चेति सर्वमप्येतत् प्रमाणकृत्स्नं ज्ञातव्यम् ॥ ३८४९ ॥

तत्रैव कानिचिद् विषमपदानि व्याचष्टे—

उवरिं तु अंगुलीओ, जा छाए सा तु वग्गुरी होति ।
खपुसा य खलुगमेत्तं, अद्धं सव्वं च दो इयरे ॥ ३८५० ॥

या पादयोरङ्गुलीश्छादयित्वोपर्यपि छादयति सा वागुरा भवति । खलुकः—घुण्टकः तन्मात्रं यावदाच्छादयन्ती खपुसा । 'इतरे तु द्वे' जङ्घा-ऽर्धजङ्घालक्षणे अर्धां सर्वां च जङ्घां यथासंख्यं छादयत इति ॥ ३८५० ॥ गतं प्रमाणकृत्स्नम्, अथ वर्णकृत्स्न-बन्धनकृत्स्ने प्रतिपादयति—

वण्णड्ढ वण्णकसिणं, तं पंचविहं तु होइ नायव्वं ।
बहुबंधणकसिणं पुण, परेण जं तिण्ह बंधाणं ॥ ३८५१ ॥

यत् चर्म वर्णेन आढ्यम्—उज्ज्वलमित्यर्थः तद् वर्णकृत्स्नम् । तच्च कृष्णादिवर्णभेदात् पञ्चविधं ज्ञातव्यम् । यत्तु त्रयाणां बन्धानां 'परतः' बहुभिर्बन्धैर्बद्धं तद् बन्धनकृत्स्नमुच्यते ॥ ३८५१ ॥ अथैतेष्वेव प्रायश्चित्तमाह—

लहुओ लहुगा दुपुडादिएसु गुरुगा य खल्लगादीसु ।

---

१ खल्ल-ऽद्धखल्ल-खउसा, वग्गुरि-जंघ-ऽद्धजंघा य तामा० ॥ २ अत्रैव भा० कां० ॥
३ खलकः मो० ॥ ४ °गादि ख° ताभा० विना ॥

आणादिणो य दोसा, विराहणा संजमा-ऽऽदाए ॥ ३८५२ ॥

सकलकृत्स्नं गृह्णतां लघुमासः । द्विपुटादिषु चत्वारो लघवः । 'खल्लकादिषु' समस्ता-ऽर्धखल्लका-खपुसा-वागुरा-जङ्घा-ऽर्धजङ्घासु चत्वारो गुरुकाः । आज्ञादयश्च दोषाः, विराधना च संयमा-ऽऽत्मविषया भवति । ◁ तत्र क्रमणिकादिभिः पिनद्धाभिः कीटिकादिव्यपरोपणात् संयमविराधना, आत्मविराधना तु बन्धे छिन्ने सति प्रस्खलनं भवेत् प्रमत्तं वा देवता छलयेत् ▷ ॥३८५२॥

◁ अंगुलिकोसे पणगं, सगले सुक्के य खल्लगे लहुओ ।
बंधण वण्ण पमाणे, लहुगा तह पूरपुण्णे य ॥ ३८५३ ॥

अङ्गुलिकोशे अङ्गुष्ठकोशके च पञ्चकम् । सकलकृत्स्ने 'शुष्के च' पूरपूरणविरहिते खल्लके मासलघु । बन्धनकृत्स्ने वर्णकृत्स्ने 'प्रमाणकृत्स्ने च' द्विपुटादिरूपे पूरपूर्णे च खल्लके चतुर्लघवः ॥ ३८५३ ॥ अर्धखल्लकादिषु यत् पूर्वं चतुर्गुरुकमुक्तं तदेव विशेषयन्नाह—

अद्धे समत्त खल्लग, वग्गुरि खपुसा य अद्धजंघा य ।
गुरुगा दोहि विसिट्ठा, वग्गुरिए अण्णतरएणं ॥ ३८५४ ॥ ▷

'अर्द्धखल्लकायाम्' उपानहि यच्चतुर्गुरु तत् तपसा कालेन च लघुकम् । समस्तखल्लकायां कालगुरुकम् । वागुरिकायाम् 'अन्यतरेण' तपसा कालेन वा गुरुकम् । खपुसायां तपोगुरुकम् । अर्धजङ्घायां समस्तजङ्घायां च तपसा कालेन च गुरुकम् ॥ ३८५४ ॥ किञ्च—

जत्तियमित्ता वारा, तु बंधते मुंचते व जति वारा ।
सट्ठाणं तति वारे, होति विवड्ढी य पच्छित्ते ॥ ३८५५ ॥

यावन्मात्रान् वारान् अङ्गुलीकोश-सकलकृत्स्नादिकं बध्नाति, मुञ्चति वा 'यति' यावतो वारान् तति तावन्तो वाराः स्वस्थानं मन्तव्यम् । 'स्वस्थानं नाम' यद् यत्र पञ्चकादिचतुर्गुरुकान्तं प्रायश्चित्तमुक्तम् । तथाऽऽज्ञाभङ्गे चतुर्गुरु, अनवस्थायां चतुर्लघु, मिथ्यात्वे चतुर्लघु, आत्मविराधनायां चतुर्गुरु, संयमविराधनायां कायनिष्पन्नम्, एवमाज्ञादिभिः पदैरभीक्ष्णसेवानिष्पन्ना वा प्रायश्चित्तस्य विवृद्धिर्भवति ॥ ३८५५ ॥ अथोपानहोर्दोषप्रदर्शनार्थमिदमाह—

गव्वो णिम्मद्दवता, णिरवेक्खो णिद्दतो णिरंतरता ।
भूताणं उवघाओ, कसिणे चम्मम्मि छद्दोसा ॥ ३८५६ ॥

उपानहोः पिनद्धयोर्गर्वो निर्मार्दवता च भवेत्, जीवेषु निरपेक्षो निर्दयश्चासौ भवति, 'निरन्तरता' निरन्तरभूमिस्पर्शिता, 'भूतानां तु' प्राणिनामुपघातश्चोपजायते । एवं कृत्स्ने चर्मणि षड् दोषा भवन्तीति द्वारगाथासङ्क्षेपार्थः ॥ ३८५६ ॥ साम्प्रतमेनामेव प्रतिपदं विवृणोति—

आसगता हत्थिगतो, गव्विज्जइ भूमितो य कमणिल्लो ।
पादो उ समाउको, कमणीउ खरा अवि य भारो ॥ ३८५७ ॥

'अश्वगताद्' अश्वारूढाद् हस्तिगतः पुरुषो यथा गर्वायते एवं भूमिगतात् क्रमणिकावान् गर्वं करोति—अहो ! अहं सोपानत्को व्रजामीति । तथा पादः स्वभावेनैव समार्दवस्ततः स न

१ ◁ ▷ एतच्चिह्नमध्यगतः पाठः भा० नास्ति ॥ २ बन्धे छि° ताटी० कां० ॥ ३ ◁ ▷ एतच्चिह्नान्तर्गतः पाठः ताटी० मो० ले० डे० नास्ति ॥ ४ च' पूरणवि° त० ॥ ५ अथैनामेव भा० ॥

तथा जीवोपघातं करोति यथा क्रमणिकाः 'खराः' कर्कशस्पर्शा जीवोपघातं कुर्वन्ति । अपि च भारस्तासां महान् भवति, ततस्तदाक्रान्ता वहवो जीवा विनाशमश्नुवते ॥ ३८५७ ॥

निरपेक्षद्वारमाह—

कंटाई देहंतो, जीवे वि हु सो तहेव देहिज्जा ।
अत्थि महं ति य कमणी, णावेक्खइ कंटएण जिए ॥ ३८५८ ॥

अनुपानत्को गच्छन् कण्टकादीन् मार्गे प्रेक्षते, ततस्तान् प्रेक्षमाणो जीवानपि तथैवासौ प्रेक्षेत । सोपानत्कस्तु गच्छन् विद्येते मम क्रमणिके इति कृत्वा निरपायत्वादात्मनो न कण्टकादिकमपेक्षते, ततश्चासौ जीवेष्वपि निरपेक्षो भवति ॥ ३८५८ ॥ अथ निर्दयद्वारमाह—

पुव्विं अदया भूएसु होति वंधति कमेसु तो कमणी ।
जायति हु तदब्भासा, सुदयालुस्सावि णिद्दयया ॥ ३८५९ ॥

पूर्वं तावद् 'अदया' निर्दयत्वं भूतेषु मनसि सञ्जातं भवति, ततः क्रमयोः क्रमणिके बध्नाति । तदभ्यासाच्च सुदयालोरपि प्रायो निर्दयतैव भवति ॥ ३८५९ ॥ निरन्तरद्वारमाह—

अवि यंऽवखुज्जपादेण पेल्लितो अंतरंगुलगतो वा ।
मुच्चेज्ज कुलिंगादी, ण य कमणीपेल्लितो जियती ॥ ३८६० ॥

कुशब्दस्येषदर्थवाचकतया[1] असम्पूर्णानि लिङ्गानि—इन्द्रियाणि यस्यासौ कुलिङ्गी—विकलेन्द्रियः स आदिशब्दाद् मण्डूक्यादिश्च अनुपानत्कस्य पादेन प्रेरितः, 'अपि' इति सम्भावनायाम्, सम्भाव्यतेऽयमर्थः—यदाम्रकुब्जं पादतलमध्यं तत्र तथा अन्तराङ्गुलम्—अङ्गुलीनामङ्गुष्ठस्य चापान्तरालं तत्र वा गतः सन् 'मुच्येत' न म्रियेत, सोपानत्कस्य तु निरन्तरभूमिस्पर्शिनीभिः क्रमणीभिः प्रेरितः—आक्रान्तो न जीवति, अवश्यं मरणमाप्नोतीत्यर्थः ॥ ३८६० ॥

भूतोपघातद्वारमाह—

किह भूयाणुवघातो, ण होहिती पगतिपेलवतणूणं ।
सभराहि पेल्लियाणं, कक्खडफासाहिँ कमणीहिँ ॥ ३८६१ ॥

'कथं' केन प्रकारेण 'भूतानां' प्राणिनां प्रकृत्या—स्वभावेनैव पेलवतनूनाम्—अदृढशरीराणां 'सभाराभिः' पुरुषभाराक्रान्ताभिः कर्कशस्पर्शाभिः क्रमणीभिः प्रेरितानामुपघातो न भविष्यति ? भविष्यत्येवेत्यर्थः । यत एते दोषा अतः क्रमणिका न परिधातव्याः । कारणे तु प्राप्ते परिदध्यादपि ॥ ३८६१ ॥ किं पुनस्तत् कारणम् ? इत्याह—

विह अतराऽसहु संभम, कोट्ठाऽरिस चक्खुदुव्वले वाले ।
अज्जा कारणजाते, कसिणग्गहणं अणुण्णायं ॥ ३८६२ ॥

विहं—अध्वा, अतरः—ग्लानः, असहिष्णुर्नाम—राजादिदीक्षितः सुकुमारपादः, सम्भ्रमः—चौर-श्वापदादिसंक्षोभः, कुष्ठरोगी अर्शोरोगी चक्षुषा वा दुर्बलः कश्चिद् भवति, बालो वा यदि यत्र तत्र पादौ निक्षिपति, आर्या वा अध्वानं नीयन्ते, कारणजातं वा—कुल-गण-सङ्घविषयमुपस्थितम् । एतेषु कृत्स्नस्य चर्मणो ग्रहणमनुज्ञातमिति द्वारगाथासमासार्थः ॥ ३८६२ ॥

---

१ °ब्दस्य कदर्थ° मो० ले० ॥

अथैनामेव विवृणोति—

कंटा-ऽहि-सीयरक्खट्ठता विहे खवुसमादि जा गहणं ।
ओसहपाण गिलाणे, अहुणुट्ठियभेसयट्ठा वा ॥ ३८६३ ॥

'विहे' अध्वनि प्रतिपद्यमाने कण्टकस्य अहेः शीतस्य च रक्षार्थमङ्गुलिकोशकं खल्लकादि वा गृह्णन्ति । किं बहुना? खपुसामादौ कृत्वा यावदर्धजङ्घा-समस्तजङ्घयोरपि ग्रहणम् । तथा ग्लान औषधपानं कृत्वा वैद्योपदेशेन पृथिव्यां पादौ न स्थापयति । अधुनोत्थितो वा ग्लानः क्रमयोः क्रमणिके आविध्यति, मा शीतानुभावेन भक्तं न जरिष्यतीति कृत्वा । ग्लानस्य वा भेषजार्थं त्वरितं ग्रामान्तरं गन्तव्यम् ततः क्रमणिकाः पिनद्धव्याः ॥ ३८६३ ॥

अरिसिल्लस्स व अरिसा, मा खुब्भे तेण बंधते कमणी ।
असहुमवंताहरणं, पादो घट्ठो तु गिरिदेसे ॥ ३८६४ ॥

अर्शोवतः पादतलदौर्बल्यादर्शांसि मा क्षुभ्येरन्निति कृत्वा क्रमणिके असौ बध्नाति । असहिष्णुर्नाम—मार्गे गच्छन्नुपानद्भिर्विना गन्तुं न शक्नोति, यदि गच्छति ततः पादाभ्यां रुधिरं परिगलति; अत्र अवन्तीसुकुमारोदाहरणं भवति, तच्चाऽऽवश्यकाद् (हारि० वृत्तिः पत्र ६७०) विज्ञेयम्; स क्रमणिके बध्नीयात् । उदका-ऽग्नि-स्तेन-श्वापदादौ वा सम्भ्रमे क्रमणिकाः परिमोक्तव्याः । गिरिदेशे वा पर्यटतः कस्यापि पादतलं घृष्टं तत उपानहौ पिनह्य पर्यटति ॥ ३८६४ ॥

कुट्ठिस्स सक्करादीहि वा वि भिण्णो कमो मधूला वा ।
बालो असंफरो पुण, अज्जा विहि दोच्च पासादी ॥ ३८६५ ॥

कुष्ठिनः सम्बन्धी शोणित-पूयेन 'भिन्नः' स्फटितः क्रमः शर्करा-कण्टकादिभिराक्रान्तो महतीं पीडामुपजनयति, 'मधूला वा' पादगण्डं कस्यापि समजनि ततः क्रमणिके बध्नाति । बालो वा कश्चिद् 'असंस्फरः' असंवृतो यत्र तत्र पादं मुञ्चन् कण्टकादिभिरुपद्रूयेत, अतोऽसौ क्रमणिके परिधाप्यते । आर्या वा 'विधम्' अध्वानं नेतव्याः, तत्र च "दोच्च" त्ति चौरादिभयम्, ततो वृषभाः क्रमणिकाः पिनह्य पन्थानं मुक्त्वा पार्श्वस्थिता गच्छन्ति, आदिशब्दात् सर्वाणि वा तत्रोत्पथेन व्रजन्ति । यो वा चक्षुषा दुर्बलः स वैद्योपदेशेनोपानहौ पिनह्यति, यतः पादयोरभ्यङ्गनोपानद्बन्धनादिपरिकर्म यत् क्रियते तत् चक्षुष उपकाराय परिणमते । यत उक्तम्—

दन्तानामञ्जनं श्रेष्ठं, कर्णानां दन्तधावनम् ।
शिरोऽभ्यङ्गश्च पादानां, पादाभ्यङ्गश्च चक्षुषोः ॥ ॥ ३८६५ ॥

कारणजातद्वारमाह—

कुलमाइकज्ज दंडिय, पासादी तुरियधावणट्ठा वा ।
कारणजाते वऽण्णे, सागारमसागरे जतणा ॥ ३८६६ ॥

कुलादिषु—कुल-गण-सङ्घविषयेषु कार्येषु दण्डिकावलगनार्थम्, पार्श्वस्थितैः आदिशब्दात् पुरः पृष्ठतो वा गच्छद्भिः, त्वरितं वा धावनार्थम्, कारणजाते वा 'अन्यस्मिन्' आगाढे समु-

१ °रक्खाए वा विहे ताभा० ॥ २ अहेर्वातस्य मो० छे० । अहेर्वाशस्य त० डे० । नेदं लेखकलिपिभ्रमनिष्पन्नं पाठभेदयुगलं समीचीनमिति ॥ ३ °दर्शःक्षोभो मा भूदिति भा० ॥

स्पन्ने उपानहः परिभोक्तव्याः । तत्र च सागारिका-ऽसागारिकविषया यतना, यत्र सागारिकदोषो नास्ति तत्र नास्ति यतनाक्रमः, यत्र पुनः सागारिका उड्डाहं कुर्वन्ति तत्र ग्रामादिषु क्रमणिका अपनीय प्रविशन्तीति भावः ॥ ३८६६ ॥

एवमध्वादिषु कारणेषु कृत्स्नचर्मणो ग्रहणे प्राप्ते विधिमाह—

पंचविहम्मि वि कसिणे, किण्हग्गहणं तु पढमतो कुज्जा ।
किण्हम्मि असंतम्मि, विवण्णकसिणं तहिं कुज्जा ॥ ३८६७ ॥

पञ्चविधे वर्णकृत्स्ने प्रथमतः कृष्णवर्णकृत्स्नग्रहणं कुर्यात् । ततः कृष्णे वर्णकृत्स्ने 'असति' अलभ्यमाने लोहितादिवर्णकृत्स्नमपि गृह्णीयात् । तच्च कृत्स्नमूप-तैलादिभिः 'विवर्णं' विरूपवर्णं कुर्याद् यथा लोको नोड्डाहं कुरुते आत्मनो वा न तत्र रागो भवति ॥ ३८६७ ॥

किण्हं पि गेण्हमाणो, झुसिरग्गहणं तु वज्जए साहू ।
बहुबंधणकसिणं पुण, वज्जेयव्वं पयत्तेणं ॥ ३८६८ ॥

कृष्णवर्णमपि गृह्णन् शुषिरग्रहणं साधुः प्रयत्नतो वर्जयेत् । अत्र पाठान्तरम्—"कसिणं पि गिण्हमाणो" त्ति, 'कृत्स्नं' सकलकृत्स्नं प्रमाणकृत्स्नं वा द्वितीयपदे गृह्णन् शुषिरग्रहणं साधुर्वर्जयेत् । यत्तु बहुबन्धनकृत्स्नं तत् प्रयत्नतो वर्जयितव्यम् ॥ ३८६८ ॥

अथ किं तद् बन्धनम्? इत्याशङ्क्याह—

दोरेहि व वज्झेहि व, दुविहं तिविहं व बंधणं तस्स ।
अणुमोदण कारावण, पुव्वकतम्मि अधीकारो ॥ ३८६९ ॥

दवरकैर्वा वध्रैर्वा द्विविधं त्रिविधं वा बन्धनं तस्य चर्मणो भवति, द्वौ वा त्रयो वा बन्धा दातव्या इत्यर्थः । एवंविधं बन्धनकृत्स्नमनुज्ञातम्, न चतुरादिबहुबन्धनबद्धम् । तथा कृत्स्नमकृत्स्नं वा चर्म साधुना स्वयं न कर्त्तव्यम्, अन्येन न कारापयितव्यम्, अन्यस्य कुर्वतो नानुमोदना कर्त्तव्या, किन्तु यत् पूर्वमेव गृहस्थैर्यथाभावेन कृतं तस्मिन् 'अधिकारः' प्रयोजनम्, तस्य ग्रहणं कर्त्तव्यमिति भावः ॥ ३८६९ ॥ अथ द्वौ त्रयो वा बन्धाः कुत्र भवन्ति? इति उच्यते—

खुलए एगो बंधो, एगो पंचंगुलस्स दोण्णेते ।
खुलए एगो अंगुट्ठ बितिय चउरंगुले ततितो ॥ ३८७० ॥

'खुलके' घुण्टके एको वध्रबन्धो भवति, 'एकस्तु' द्वितीयो बन्धः 'पञ्चाङ्गुलस्य' चतसृणामङ्गुलीनामङ्गुष्ठस्य चेत्यर्थः, एतौ द्वौ बन्धौ मन्तव्यौ । यदा तु त्रयो बन्धा भवन्ति तदा खुलके एकः अङ्गुष्ठे द्वितीयः चतसृणामङ्गुलीनां तृतीयः ॥ ३८७० ॥

अथ स्वयङ्करणादिषु प्रायश्चित्तमाह—

सयकरणे चउलहुगा, परकरणे मासियं अणुग्घायं ।
अणुमोदणे वि लहुओ, तत्थ वि आणादिणो दोसा ॥ ३८७१ ॥

स्वयं यदि चर्म करोति तदा चतुर्लघवः । अथ परेण कारयति तदा मासिकमनुद्घातम्,

१ °णं पि य, व° ताभा० ॥ २ भा० विनाऽन्यत्र—कृष्णवर्णमकृष्णमपि कां० । कृत्स्नवर्णकृष्णमपि मो० ले० । कृत्स्नवर्णकृत्स्नमपि ताटी० त० डे० ॥ ३ °न्धा भवन्ति इ° भा० ॥

मासगुरुकमित्यर्थः। अनुमोदनायां मासलघु। तत्रापि स्वयङ्करणादावाज्ञादयो दोषा उड्डाहश्च भवति, तथाहि—तं संयतं स्वयमेव चर्म कुर्वाणं दृष्ट्वा लोको ब्रवीति—अहो! चर्मकरोऽसमिति। अथ पूर्वकृतं न लभ्यते ततोऽनुमोदनया गृह्णीयात्। कथम्? इति चेद् उच्यते—यदि कोऽपि ब्रूयात्—अहं ते उपानहौ करोमि? ततः प्रतिशृणुयात् तूष्णीको वा तिष्ठेत्। अथाऽनुमोदनया न प्राप्यते ततोऽन्येन कारयेत्। एवमप्यलाभे आत्मनाऽपि यतनया कुर्यात्॥ ३८७१॥

सूत्रम्—

कप्पइ निग्गंथाण वा निग्गंथीण वा अकसिणाइं चम्माइं धारित्तए वा परिहरित्तए वा ६॥

◁ 'कल्पते निर्ग्रन्थानां वा निर्ग्रन्थीनां वा [अकृत्स्नानि] चर्माणि धारयितुं वा परिहर्तुं वा इति सूत्रार्थः॥ ▷ अथ भाष्यम्—

अकसिणचम्मग्गहणे, लहुओ मासो उ दोस आणादी।
बितियपद घेप्पमाणे, अट्ठारस जाव उक्कोसा॥ ३८७२॥

यद्यपि सूत्रेऽनुज्ञातं तथापि न कल्पते अकृत्स्नचर्म प्रतिग्रहीतुम्। यदि गृह्णाति ततो लघुको मासः प्रायश्चित्तम्, आज्ञादयश्च दोषाः। 'द्वितीयपदे तु' पूर्वोक्तैरध्वादिभिः कारणैरकृत्स्ने गृह्यमाणे विधिरभिधीयते। तत्र नोदकः प्राह—यद्यकृत्स्नं ग्रहीतुं कल्पते ततो द्वयोरुपानहोरुत्कर्षतोऽष्टादश खण्डानि यावत् कर्त्तव्यानि॥ ३८७२॥ इदमेव व्याचष्टे—

अकसिणमट्ठारसगं, एगपुड विवण्ण एगबंधं च।
तं कारणम्मि कप्पति, णिक्कारण धारणे लहुओ॥ ३८७३॥

अकृत्स्नं नाम 'अष्टादशकम्' अष्टादशभिः खण्डैः कृतम् १ तदपि 'एकपुटम्' एकतलं २ 'विवर्णं' न वर्णाढ्यं ३ 'एकबन्धं च' न द्व्यादिबन्धनोपेतम् ४, एभिश्चतुर्भिः पदैर्यथाक्रमं सकलप्रमाण-वर्ण-बन्धनैः कृत्स्नता परिहृता। तदेवंविधमकृत्स्नं चर्म कारणे धारयितुं कल्पते। अथ निष्कारणे धारयति ततो लघुमासः। एषा पुरातना गाथा॥३८७३॥ अथैनां व्याख्याति—

जइ अकसिणस्स गहणं, भाए काउं कमेण अट्ठदस।
एगपुड-विवण्णेहि य, तहिं तहिं बंधते कज्जे॥ ३८७४॥

यद्यकृत्स्नस्य चर्मणो ग्रहणं कर्त्तव्यं तत उपानहावष्टादश भागान् वक्ष्यमाणक्रमेण कृत्वा तैः खण्डैरेकपुटैर्विवर्णैः चशब्दादेकबन्धैश्च यत्र यत्र पादप्रदेशे आबाधा तत्र तत्र कार्ये समुत्पन्ने बध्नीयात्॥ ३८७४॥ कथं पुनरष्टादश खण्डानि भवन्ति? इत्युच्यते—

पंचंगुल पत्तेयं, अंगुट्ठमज्झे य छट्ठ खण्डं तु।
सत्तममग्गतलम्मी, मज्झऽट्ठम पण्हिया णवमं॥ ३८७५॥

१ ◁ ▷ एतदन्तर्गतः पाठः भा० नास्ति॥ २ अत्र भा° भा०॥ ३ °कृत्स्नच° भा०॥ ४ ततो मासलघु प्रा° का०॥ ५ °कृत्स्ने गृ° भा० कां० त०॥ ६ °कृत्स्नं ग्र° भा०॥

इहैकस्य पादस्य पञ्चानामङ्गुलीनां बन्धनाय प्रत्येकमेकैकं खण्डं कर्त्तव्यम्, अङ्गुष्ठस्य चाधः षष्ठं खण्डम्, अग्रतले सप्तमम्, मध्यतलेऽष्टमम्, पार्ष्णिकायां नवमम्, एवं द्वितीयस्याप्युपानहो नव खण्डानि, सर्वाण्यप्येवमष्टादश खण्डानि भवन्ति ॥ ३८७५ ॥

एवं परेणोक्ते सति सूरिराह—

एवइयाणं गहणे, मासो मुंचंति होति पलिमंथो ।
बितियपद घेप्पमाणे, दो खंडा मज्झपडिबंधा ॥ ३८७६ ॥

एतावतां खण्डानां ग्रहणे मासलघु प्रायश्चित्तम्, असामाचारीनिष्पन्नमित्यर्थः । मुच्यमानेषु चैतावत्सु खण्डेषु महान् सूत्रा-ऽर्थयोः परिमन्थो भवति । आह—यद्येवं ततः कियन्ति खण्डानि क्रियन्ते ? इत्याह—द्वितीयपदे यदा चर्म गृह्यते तदा मध्यप्रतिबद्धे द्वे खण्डे कर्त्तव्ये, मध्यभागात् त्रोटयित्वा खण्डद्वयं विधाय मध्ये वर्ध्रादिना बन्धनीयमित्यर्थः । ◁ अत्र पूर्वार्द्धस्येदं पाठान्तरम्—"मुचंते पलिमंथो, जत्तियमित्तं तु तत्तिए गहणं ।" अष्टादश खण्डानि मुञ्चति साधोर्महान् पलिमन्थः, ततो यावन्मात्रमपरिमन्थाय भवति तावन्मात्रं ग्रहीतव्यम् । उत्तरार्द्धं प्राग्वत् ▷[1] ॥ ३८७६ ॥ अथाष्टादशानां खण्डानां करणे कीदृशः परिमन्थो भवति ? इत्याह—

पडिलेहा पलिमंथो, णदिमादुदए य मुंच-बंधंते ।
सत्थफिडणेण तेणा, अंतरवेधो य डंकणता ॥ ३८७७ ॥

यावदष्टादश खण्डानि द्विसन्ध्यं प्रत्युपेक्षते तावत् सूत्रार्थयोः परिमन्थो भवति । नद्यादिदकमवतितीर्षुश्च यावदष्टादश खण्डानि मुञ्चति उत्तीर्णश्च यावत् तानि भूयोऽपि बध्नाति तावत् सार्थात् स्फिटति, स्फिटितश्च स्तेनानां गम्यो भवति । बहूनां खण्डानामन्तरेषु च कण्टकैर्विध्येत । बहुबन्धघर्षेण वा पादयोर्डङ्को भवेत् । यत एवमतः पूर्वोक्तनीत्या खण्डद्वयं विधेयम् ॥ ३८७७ ॥ कथं पुनस्तद् बन्धनीयम् ? इत्याह—

तज्जायमतज्जायं, दुविहं तिविहं व बंधणं तस्स ।
तज्जायम्मि वि लहुओ, तत्थ वि आणादिणो दोसा ॥ ३८७८ ॥

'तस्य' चर्मखण्डद्वयस्य तज्जातं वा बन्धनं भवति अतज्जातं वा बन्धनं भवति । तज्जातं नाम तस्मिन्–चर्मणि जातम् वर्ध्रादिबन्धनमित्यर्थः, तद्विपरीतं दवरकादिकमतज्जातम् । एतच्च द्विविधं त्रिविधं वा भवति, द्वौ वा त्रयो वा बन्धा दातव्या इति भावः । अत्र प्रथममतज्जातेन दवरकादिना बन्धनीयम् । यदि तज्जातेन वर्ध्रादिना बध्नाति ततो मासलघु, तत्राप्याज्ञादयो दोषा भवन्ति ॥ ३८७८ ॥

॥ चर्मप्रकृतं समाप्तम् ॥

---

१ ◁ ▷ एतदन्तर्गतः पाठः भा० नास्ति ॥

कृत्स्नाकृत्स्नप्रकृतम्

सूत्रम्—

नो कप्पइ निग्गंथाण वा निग्गंथीण वा कसिणाइं वत्थाइं धारित्तए वा परिहरित्तए वा ।

कप्पइ निग्गंथाण वा निग्गंथीण वा अकसिणाइं वत्थाइं धारित्तए वा परिहरित्तए वा ७ ॥

अस्य सम्बन्धमाह—

पडिसिद्धं खलु कसिणं, चम्मं वत्थकसिणं पि णेच्छामो ।
अववादियं तु चम्मं, ण वत्थमिति जोगणाणत्तं ॥ ३८७९ ॥

प्रतिषिद्धं खल्वनन्तरसूत्रे चर्मकृत्स्नम्, यथा च तन्न कल्पते तथा वस्त्रकृत्स्नमपि नेच्छामः प्रतिग्रहीतुम् । यद्वा पूर्वसूत्रे चर्म आपवादिकमुक्तम्, इदं तु वस्त्रं नापवादिकं किन्तु सदैव साधुभिः परिभुज्यमानत्वेनौत्सर्गिकम्, अत इदं प्रतिपक्षतया सूत्रमारभ्यते इति योगस्य—सम्बन्धस्य नानात्वं—प्रकारान्तरतेत्यर्थः ॥ ३८७९ ॥

अनेन सम्बन्धेनायातस्यास्य व्याख्या—◁ "नो कप्पइ" त्ति आर्षत्वादेकवचनम्, नो कल्पन्ते निर्ग्रन्थानां वा निर्ग्रन्थीनां वा ▷ 'कृत्स्नानि' सकलकृत्स्नादिरूपाणि वस्त्राणि 'धारयितुं वा' परिग्रहे धर्तुं 'परिहर्तुं वा' परिभोक्तुम्, अकृत्स्नानि तु कल्पन्त इति सूत्रसङ्क्षेपार्थः ॥

अथ निर्युक्ति-भाष्यविस्तरः—

कसिणस्स उ वत्थस्सा, णिक्खेवो छव्विहो तु कातव्वो ।
नामं ठवणा दविए, खेत्ते काले य भावे य ॥ ३८८० ॥

कृत्स्नस्य वस्त्रस्य निक्षेपः षड्विधः कर्त्तव्यः । तद्यथा—नामकृत्स्नं १ स्थापनाकृत्स्नं २ द्रव्यकृत्स्नं ३ क्षेत्रकृत्स्नं ४ कालकृत्स्नं ५ भावकृत्स्नं ६ चेति । तत्र नाम-स्थापने गतार्थे ॥३८८०॥

द्रव्यकृत्स्नमाह—

दुविहं तु दव्वकसिणं, सकलकसिणं पमाणकसिणं च ।
एतेसिं दोण्हं पी, पत्तेय परूवणं वोच्छं ॥ ३८८१ ॥

'द्विविधं' द्विप्रकारं द्रव्यकृत्स्नम्, तद्यथा—सकलकृत्स्नं प्रमाणकृत्स्नं चेति । एतयोर्द्वयोरपि 'प्रत्येकं' पृथक् प्ररूपणां वक्ष्ये ॥ ३८८१ ॥ प्रतिज्ञातमेव निर्वाहयति—

घण मसिणं णिरुवहयं, जं वत्थं लब्भते सदसियागं ।
एतं तु सकलकसिणं, जहण्णगं मज्झिमुक्कोसं ॥ ३८८२ ॥

---

१ ◁ ▷ एतदन्तर्गतः पाठः भा० नास्ति ॥ २ भा० ताटी० विनाऽन्यत्र—°लरूपा° त० डे० मो० ले० । °लकृत्स्नरूपा° कां० ॥ ३ °र्तुं न कल्पते(न्ते), अकृ° भा० ॥ ४ °सियागं भा० ॥

'घनं' तन्तुभिः सान्द्रं 'मसृणं' सुकुमारस्पर्शं 'निरुपहतम्' अञ्जन-खञ्जनादिदोषरहितम्, एवंविधं यद् वस्त्रं सदशाकं लभ्यते एतत् सकलकृत्स्नमुच्यते । तच्च जघन्यं मध्यममुत्कृष्टं वा ज्ञातव्यम् । जघन्यं मुखपोतिकादि, मध्यमं पटलकादि, उत्कृष्टं कल्पादि ॥ ३८८२ ॥

वित्थारा-ऽऽयामेणं, जं वत्थं लब्भए समतिरेगं ।
एयं पमाणकसिणं, जहण्णयं मज्झिमुक्कोसं ॥ ३८८३ ॥

विस्तारश्च–पृथुत्वं आयामश्च–दैर्घ्यं विस्तारा-ऽऽयामम्, द्वन्द्वैकवद्भावः, तेन, यद् वस्त्रं यथोक्तप्रमाणतः समतिरिक्तं लभ्यते एतत् प्रमाणकृत्स्नं भण्यते । तच्च जघन्य-मध्यमोत्कृष्टभेदात् त्रिविधं प्राग्वद् द्रष्टव्यम् ॥ ३८८३ ॥ क्षेत्रकृत्स्नमाह—

जं वत्थ जम्मि देसम्मि दुल्लहं अच्चियं व जं जत्थ ।[1]
तं खित्तजुयं कसिणं, जहण्णयं मज्झिमुक्कोसं ॥ ३८८४ ॥

यद् वस्त्रं यस्मिन् देशे[2] दुर्लभम्, यत्र वा यद् 'अर्चितं' सुमहार्घम्, यथा—पूर्वदेशजं वस्त्रं लाटविषयं प्राप्य महार्घ्यम्, तत् क्षेत्रयुतं कृत्स्नमुच्यते, क्षेत्रकृत्स्नमित्यर्थः । तदपि जघन्य-मध्यमोत्कृष्टभेदात् त्रिविधम् ॥ ३८८४ ॥ कालकृत्स्नमाह—

[3]जं वत्थ जम्मि कालम्मि अग्घितं दुल्लभं व जं जत्थ ।
तं कालजुतं कसिणं, जहण्णयं मज्झिमुक्कोसं ॥ ३८८५ ॥

यद् वस्त्रं यस्मिन् काले 'अर्घितं' बहुमूल्यम्, यच्च यत्र दुर्लभम्, यथा—ग्रीष्मे काषायिकादि, शिशिरे प्रावारादि, वर्षासु कुङ्कुमखचितादि, तदेतत् कालकृत्स्नम् । एतदपि जघन्य-मध्यमोत्कृष्टभेदात् त्रिविधम् ॥ ३८८५ ॥ भावकृत्स्नमाह—

दुविहं च भावकसिणं, वण्णजुतं चेव[4] होति मोल्लजुयं ।
वण्णजुयं पंचविहं, तिविहं पुण होइ मोल्लजुतं ॥ ३८८६ ॥

द्विविधं च भावकृत्स्नम्, तद्यथा—वर्णयुतं मूल्ययुतं च, वर्णतो मूल्यतश्चेत्यर्थः । तत्र वर्णयुतं 'पञ्चविधं' कृष्णादिवर्णभेदात् पञ्चप्रकारम् । मूल्ययुतं पुनः 'त्रिविधं' जघन्यादिभेदात् त्रिप्रकारम् ॥ ३८८६ ॥ इदमेव स्पष्टयति—

पंचण्हं वण्णाणं, अण्णतराएण जं तु वण्णड्ढं ।
तं वण्णजुयं कसिणं, जहण्णयं मज्झिमुक्कोसं ॥ ३८८७ ॥

'पञ्चानां' कृष्णादीनां वर्णानामन्यतरेण वर्णेन यद् आढ्यं–समृद्धं[5] तदेतद् वर्णयुतं कृत्स्नमुच्यते । इदमपि जघन्यं मध्यममुत्कृष्टं चेति । मूल्ययुतं सभेदमप्युपरि वक्ष्यते ॥ ३८८७ ॥

अथानन्तरोक्तकृत्स्नेषु प्रायश्चित्तमाह—

चाउम्मासुक्कोसे, मासो मज्झे य पंच य जहण्णे ।
तिविहम्मि वि वत्थम्मि, तिविधा आरोवणा भणिया ॥ ३८८८ ॥

१ °म्मि अच्चियं दुल्लहं व जं भा० । एतदनुसारेणैव भा० टीका । दृश्यतां टिप्पणी २ ॥ २ °शेऽर्चितं यत्र वा यद् 'दुर्लभं' सुम° भा० ॥ ३ जं जं तु जम्मि ताभा० ॥ ४ °व तह य मो° ताभा० ॥ ५ °मृद्धं तद् व° भा० कां० ताटी० विना ॥

'उत्कृष्टे' कल्पादौ कृत्स्ने चतुर्लघवः । 'मध्यमे' पटलकादौ लघुमासः । 'जघन्ये' मुखवस्त्रिकादौ पञ्चरात्रिन्दिवानि । एवं त्रिविधेऽपि कृत्स्नवस्त्रे यथाक्रमं त्रिविधा आरोपणा भणिता ॥३८८८॥

दव्वाइतिविहकसिणे, एसा आरोवणा भवे तिविहा ।
एसेव वण्णकसिणे, चउरो लहुगा व तिविधे वि ॥ ३८८९ ॥

एषा च त्रिविधाऽप्यारोपणा द्रव्यादौ त्रिविधकृत्स्ने ◁ भवति, द्रव्यकृत्स्ने ▷ क्षेत्रकृत्स्ने काल-कृत्स्ने चेत्यर्थः । एषैव च वर्णकृत्स्नेऽपि मन्तव्या । अथवा वर्णकृत्स्ने जघन्यादिभेदात् त्रिविधेऽपि चतुर्लघुकमेव । नवरं तपः-कालविशेषोऽत्र क्रियते—उत्कृष्टे यत् चतुर्लघु तत् तपसा कालेन च गुरुकम्, मध्यमे तदेव तपोगुरुकम्, जघन्ये कालगुरुकम्; यद्वा उत्कृष्टे द्वाभ्यां गुरुकम्, मध्यमेऽन्यतरगुरुकम्, जघन्ये द्वाभ्यामपि लघुकम् ॥३८८९॥ अथ मूल्ययुतं व्याख्यानयति—

मुल्लजुयं पि य तिविहं, जहण्णगं मज्झिमं च उक्कोसं ।
जहण्णेणऽट्ठारसगं, सतसाहस्सं च उक्कोसं ॥ ३८९० ॥

मूल्ययुतमपि कृत्स्नं त्रिविधम्—जघन्यं मध्यममुत्कृष्टं च । यस्य रूपकाणामष्टादशकं मूल्यं तद् जघन्यम्, शतसहस्ररूपकमूल्यमुत्कृष्टम्, शेषमष्टादशकादूर्ध्वं शतसहस्रादर्वाग्मूल्यलभ्यं सर्वमपि मध्यमम् ॥ ३८९० ॥ अथ कतमेन रूपकेणेदं प्रमाणं निरूप्यते ? इत्याह—

दो साभरगा दीविच्चगा तु सो उत्तरापथे एक्को ।
दो उत्तरापहा पुण, पाडलिपुत्तो हवति एक्को ॥ ३८९१ ॥

'द्वीपं नाम' सुराष्ट्राया दक्षिणस्यां दिशि समुद्रमवगाह्य यद् वर्त्तते तदीयौ द्वौ 'साभरकौ' रूपकौ स उत्तरापथे एको रूपको भवति । द्वौ च उत्तरापथरूपकौ पाटलिपुत्रक एको रूपको भवति ॥ ३८९१ ॥ अथवा—

दो दक्खिणावहा तु, कंचीए णेलओ स दुगुणो य ।
एगो कुसुमणगरगो, तेण पमाणं इमं होति ॥ ३८९२ ॥

दक्षिणापथौ द्वौ रूपकौ काञ्चीपुर्या द्रविडविषयप्रतिबद्धाया एकः 'नेलकः' रूपको भवति । 'सः' काञ्चीपुरीरूपको द्विगुणितः सन् कुसुमनगरसत्क एको रूपको भवति । कुसुमपुरं पाटलिपुत्रमभिधीयते । 'तेन च' रूपकेणेदमनन्तरोक्तमष्टादशकादिप्रमाणं प्रतिपत्तव्यं भवति ॥ ३८९२ ॥ अथ मूल्यवृद्ध्या प्रायश्चित्तवृद्धिमुपदर्शयति—

अट्ठारस वीसा या, अगुणापण्णा य पंच य सयाइं ।
एगूणगं सहस्सं, दस पण्णासं सतसहस्सं ॥ ३८९३ ॥
चत्तारि छच्च लहु गुरु, छेदो मूलं च होइ बोद्धव्वं ।
अणवठ्ठप्पो य तहा, पावति पारंचियं ठाणं ॥ ३८९४ ॥

अष्टादशरूपकमूल्यं वस्त्रं गृह्णाति चत्वारो लघवः । विंशतिरूपकमूल्ये चत्वारो गुरवः । एकोनपञ्चाशन्मूल्ये षड्लघवः । पञ्चशतमूल्ये षड्गुरवः । एकोनसहस्रमूल्ये ◁ छेदः । दशसहस्र-

१ ◁ ▷ एतदन्तर्गतः पाठः भा० कां० एव वर्त्तते ॥ २ °रावहो ए° ताभा० ॥ ३ °हा वा, कंचीए णेलओ हवइ एक्को ताभा० ॥ ४ ◁ ▷ एतदन्तर्गतः पाठः भा० कां० एव वर्त्तते ॥

मूल्ये ऽ॰ मूलम् । पञ्चाशत्सहस्रमूल्येऽनवस्थाप्यम् । शतसहस्रमूल्ये पाराञ्चिकं स्थानं प्राप्नोति ॥ ३८९३ ॥ ३८९४ ॥ प्रकारान्तरेणात्रैव प्रायश्चित्तमाह—

अट्ठारस वीसा या, सयमड्ढाइज्ज पंच य सयाइं ।
सहस्सं च दससहस्सा, पण्णास तथा सतसहस्सं ॥ ३८९५ ॥
लहुगो लहुगा गुरुगा, छम्मासा होंति लहुग गुरुगा य ।
छेदो मूलं च तहा, अणवट्ठप्पो य पारंची ॥ ३८९६ ॥

अष्टादशरूपकमूल्ये वस्त्रे गृह्यमाणे लघुमासः । विंशतिमूल्ये चतुर्लघवः । शतमूल्ये चतुर्गुरवः । अर्धतृतीयशतमूल्ये पड्लघवः । पञ्चशतमूल्ये षड्गुरवः । सहस्रमूल्ये छेदः । दशसहस्रमूल्ये मूलम् । पञ्चाशत्सहस्रमूल्येऽनवस्थाप्यम् । शतसहस्रमूल्ये पाराञ्चिकम् ॥ ३८९५ ॥ ३८९६ ॥

अथवा—

अट्ठारस वीसा या, पण्णास तथा सयं सहस्सं च ।
पण्णासं च सहस्सा, तत्तो य भवे सयसहस्सं ॥ ३८९७ ॥
चउगुरुग छच्च लहु गुरु, छेदो मूलं च होति बोद्धव्वं ।
अणवट्ठप्पो य तहा, पावति पारंचियं ठाणं ॥ ३८९८ ॥

अष्टादशरूपकमूल्ये चतुर्गुरवः । विंशतिमूल्ये षड्लघवः । पञ्चाशन्मूल्ये षड्गुरवः । शतमूल्ये छेदः । सहस्रमूल्ये मूलम् । पञ्चाशत्सहस्रमूल्येऽनवस्थाप्यम् । शतसहस्रमूल्ये पाराञ्चिकम् ॥ ३८९७ ॥ ३८९८ ॥ प्रकारान्तरेण भावकृत्स्नमुपदर्शयति—

अहवा रागसहगतो, वत्थं धारेति दोससहितो वा ।
एवं तु भावकसिणं, तिविहं परिणामणिप्फण्णं ॥ ३८९९ ॥

अथवा 'अहो ! रमणीयं वस्त्रम्' इत्येवं रागसहगतो यद्वा 'अहो ! मे मलिनं कुथितं वस्त्रम्' इत्येवं द्वेषसहितो यद् वस्त्रं धारयति तदेतद् भावकृत्स्नं मन्तव्यम् । इदं च परिणामनिष्पन्नं त्रिविधम्, तद्यथा—जघन्येन राग-द्वेषपरिणामेन जघन्यम्, मध्यमेन मध्यमम्, उत्कृष्टेनोत्कृष्टम् ॥ ३८९९ ॥ अथ द्रव्यादिकृत्स्नेषु दोषानाह—

भारो भय परियावण, मारण अहिगरण दव्वकसिणम्मि ।
पडिलेहाऽऽणालोवो, मणसंतावो उवायाणं[1] ॥ ३९०० ॥

प्रमाणातिरिक्तं वस्त्रं वहत आत्मन एव भारो भवति, अध्वप्रपन्नानां सकलकृत्स्नादौ स्तेनेभ्यो भयं भवेत्, ते च साधूनां बन्धनादिरूपं परितापनं मारणं वा कृत्वा तादृशं वस्त्रमपहरेयुः, अविरतकैश्च गृहीतेऽधिकरणं भवेत्, एते द्रव्यकृत्स्ने गृह्यमाणे दोषाः । तथा 'क्षेत्र-कालकृत्स्नोपधिं मा सागारिको द्राक्षीत्' इति कृत्वा यदि न प्रत्युपेक्षन्ते तत उपधिनिष्पन्नं तीर्थकृतां चाज्ञालोपः कृतो भवति । अथ प्रत्युपेक्षन्ते ततः स्तेनास्तादृशं वस्त्रं दृष्ट्वा हरेयुः, पन्थानं वा वद्ध्वा तिष्ठेयुः । हृते च तस्मिन् महान् मनःसन्तापो भवति । यद्वा तत् कृत्स्नं वस्त्रं शैक्षस्योत्प्रव्रजितुकामस्योपादानं भवति, तदपहृत्योत्प्रव्रजेदित्यर्थः ॥ ३९०० ॥

[1] पडिलेही नालोगो, मणसंतावो य आयाणं ताभा॰ ॥

गहणं च गोम्मिएहिं, परितावण धोव कम्मबंधो य ।
अन्ने वि तत्थ रुंभइ, तेणक ते वा अहव अन्ने ॥ ३९०१ ॥

कृत्स्नवस्त्रनिमित्तं 'गौल्मिकैः' शुल्कपालैर्ग्रहणं प्राप्नुवन्ति, 'कुतोऽमीषामीदृशानि वस्त्राणि ? नूनं कस्यापि गृहादपहृतानि' इति कृत्वा । ते च गृहीत्वा बन्धनादिभिः परितापनां कुर्वन्ति, ततस्तानि वस्त्राण्यपहृत्य प्रावृण्वन्ति, मलिनीभूतानि च तानि धावन्ति । तत्र कर्मबन्धस्तावद् भवति यावत् तस्मात् स्थानान्न प्रतिक्रामति । यद्वा "परितावण धोव्व कम्मबंधो य" त्ति प्रमाणातिरिक्तवस्त्राणि धावनकाले महता प्रयासेन धाव्यन्ते, तत्र परितापनादयो दोषाः । प्रभूतेन च पानकेन वस्त्रधावनेऽनुपदेशकारितया कर्मबन्धो भवति । तथा गौल्मिका अन्यानपि साधून् निरुन्धन्ति, सर्वेषामपीदृशानि वस्त्राणि सन्तीति कृत्वा । 'त एव च' गौल्मिका अपरेण मार्गेण गत्वा स्तेनका भवन्ति, अथवा तैः प्रेरिताः सन्तोऽन्येऽपहरन्ति ॥ ३९०१ ॥

भावकसिणम्मि दोसा, ते चेव उ नवरि तेणदिट्ठंतो ।
देसी गिलाण जावोग्गहो उ दव्वम्मि बितियपयं ॥ ३९०२ ॥

'भावकृत्स्नेऽपि' वर्णयुत-मूल्ययुतलक्षणे 'त एव' भार-भय-परितापनादयो दोषाः । 'नवरं' केवलमत्र स्तेनदृष्टान्तो भवति, स चानन्तरमेव वक्ष्यते । कारणे तु प्राप्ते कृत्स्नमपि गृह्णीयात् । कथम् ? इत्याह—"देसी" इत्यादि । देशविशेषं ग्लानं वा प्रतीत्य सकलकृत्स्नं प्रमाणकृत्स्नं वा गृह्णीयात् । आचार्या वा कुलादिकार्येषु निर्गताः ततः "जावोग्गहो" त्ति यावत् तेषां समीपे वस्त्रस्यावग्रहो नानुज्ञापितस्तावत् तस्य दशिका न वि(छि)द्यन्ते इत्येवमत्र द्रव्यकृत्स्ने द्वितीयपदं मन्तव्यमिति सङ्ग्रहगाथासमासार्थः ॥ ३९०२ ॥ अथैनामेव विवरीषुः स्तेनदृष्टान्तमाह—

उवसामिओ णरिंदो, कंबलरयणेहिँ छंदए गच्छं ।
णिब्बंध एगगहणं, णिवचयणे पाउतो णीति ॥ ३९०३ ॥
तेणाऽऽलोग णिसिज्जा, रत्तिं तेणागमो गुरुग्गहणं ।
दरिसणमपत्तियंते, सिव्वावणया य रोसेणं ॥ ३९०४ ॥

एगेणं आयरिएणं धम्मकहालद्धिसंपन्नेणं राया उवसामिओ । सो सव्वं गच्छं कंबलरयणेहिं पडिलाभिउं उवट्ठिओ आयरिएहिं निसिद्धो—न वट्टइ एयारिसं मुल्लकसिणं गिण्हिउं ति । तहा वि अतिनिबंधेणं एगं गहियं । राया भणइ—पाउया हट्टमग्गेणं गच्छह । तहा कयं । तेणगेण दिट्ठा । तेहिं वसहिं आगंतुं निसिज्जाओ कयाओ । सो तेणओ रत्तिं आगंतुं आयरियाणं उवरिं छुरियं कड्ढिऊण भणइ—देहि मे तं वत्थं, अन्नहा मारिस्सामि । ते भणंति—इमाणि खंडाणि अत्थि । सो भणाइ—सिव्विता मे देह, अन्नहा ते उद्दविस्सामि । तेहिं सिव्विता दिन्नं ॥

अथ गाथाद्वयस्याक्षरार्थः—केनचिदाचार्येणोपशामितो नरेन्द्रः कम्बलरत्नैर्गच्छं 'छन्दयति' निमन्त्रयते । तत आचार्यो महति निर्बन्धे एकस्य कम्बलरत्नस्य ग्रहणं कृत्वा नृपवचनात् तेन प्रावृतो निर्गच्छति । ततः स्तेनेन 'आलोकः' अवलोकनं कृतम् । आचार्यैश्च वसतिमागम्य

---

१ °यणेण छं° भा० ॥ २ °यणेणं प° भा० ॥ ३ °रत्नेन गच्छं भा० कां० ॥ ४ कृत्वा आचा° भा० कां० विना ॥

कम्बलरत्नेन निषद्याः कृताः। रात्रौ स्तेनस्यागमः। गुरोश्च तेन छुरिकामाकृष्य ग्रहणं कृत्वा भणितम्—प्रयच्छत मम तत् कम्बलरत्नम्। सूरिभिरुक्तम्—खण्डितं तदस्माभिः। स प्राह—दर्शयत। ततस्तत्र 'अप्रत्ययति' प्रत्ययमकुर्वाणे खण्डानां दर्शनम्। रोषाच्च तेन भूयः सीवनं कारयित्वा कम्बलरत्नं गृहीतम्। यत एवमादयः कृत्स्ने दोषाः अतो द्रव्यतः स्थूरम-दशाकं यथोक्तप्रमाणोपेतं क्षेत्रतः कालतश्च सर्वजनभोग्यं भावतो वर्णहीनमल्पमूल्यं च वस्त्रं ग्रहीतव्यम् ॥ ३९०३ ॥ ३९०४ ॥

अथ द्वितीयपदं विभावयिषुः सङ्ग्रहगाथोक्तं देशीपदं व्याख्यानयति—

न पारदोच्चा गरिहा व लोए, थूणाइएसुं विहरिज्ज एवं।
भोगाऽइरित्ताऽऽरभडा विभूसा, कप्पेज्जमिच्चेव दसाउ तत्थ ॥३९०५॥

"पारदोच्च" त्ति चौरभयं तद् यत्र नास्ति, यत्र च तथाविधे वस्त्रे प्राव्रियमाणे लोके गर्हा नोपजायते तत्र स्थूणादिविषयेषु 'एवं' सकलकृत्स्नमपि वस्त्रं प्रावृत्य विहरेत्, परं तस्य दशाश्छेत्तव्याः। कुतः? इत्याह—"भोग" त्ति तासां दशानां शुषिरतया परिभोगः कर्तुं न कल्पते, अतिरिक्तश्चोपधिर्भवति, प्रत्युपेक्ष्यमाणे च दशिकाभिरारभडादोषाः, विभूषा च सदशाके वस्त्रे प्राव्रियमाणे भवति। 'इत्येवम्' एभिः कारणैस्तत्र दशाः 'कल्पयेत्' छिन्द्यात् ॥३९०५॥

कारणतो न छिन्द्यादपीति दर्शयति—

पासगंतेसु वद्धेसु, दढं होहिति तेण तु।
णातिदिग्घदसं वा वि, ण तं छिंदिज्ज देसिओ ॥ ३९०६ ॥

किञ्चिद् वस्त्रं प्रथमत एव दुर्बलम् ततः पार्श्वा-ऽन्तेषु दशिकाभिर्बद्धेषु 'दृढं' चिरकाल-वहनक्षमं भविष्यतीति कृत्वा तेन कारणेन दशिकास्तस्य न कल्पयेत्। यद्वा 'देशीतः' सिन्ध्वादिदेशमाश्रित्य यत्रातिदीर्घदशाकं वस्त्रं तत्र छिन्द्यात्, तस्य दशिका न कल्पयितव्या इति भावः ॥ ३९०६ ॥ अथ ग्लानद्वारं व्याचष्टे—

असंफुरगिलाणट्ठा, तेण माणाधियं सिया।
सदसं वेज्जकज्जे वा, विसकुंभट्ठयाति वा ॥ ३९०७ ॥

असंस्फरो नाम—ग्लानो यः क्षीणबलतया सङ्कुचितपादः स्वप्तुं न शक्नोति, ◁ तस्य प्रमाण-युक्तं वस्त्रं प्राव्रियमाणं ह्रसति, तेन ▷ तदर्थं 'मानाधिकमपि' प्रमाणातिरिक्तमपि वस्त्रं स्यात्। यद्वा ग्लानचिकित्सको यो वैद्यः 'तत्कार्ये' तस्य दानार्थम्, अथवा दीर्घजातीयेन कश्चिद् दष्टो भवेत् ततस्तस्य 'विद्याकार्ये' विद्यायां प्रयुज्यमानायामपमार्जनाय सदशं वस्त्रमुपयुज्यते। विष-कुम्भः—स्फोटिकाविशेषस्तस्यापमार्जनाय वा सदशं वस्त्रं ग्रहीतव्यम् ॥ ३९०७ ॥

अथ यावदवग्रहद्वारमाह—

अविभत्ता ण छिज्जंति, लाभो छिज्जिज्ज मा खलु।
पारदोच्चाववादस्स, पडिपक्खो व होज्ज उ ॥ ३९०८ ॥

आचार्याः कुलादिकार्येषु निर्गतास्ततो यावदद्यापि तैः प्रतिनिवृत्य वस्त्राणि न विभक्तानि

१ °नकृतं भवि° भा० कां० विना ॥ २ ◁ ▷ एतदन्तर्गतः पाठः भा० नास्ति ॥

तावत् तानि प्रमाणातिरिक्तान्यपि न छिद्यन्ते, 'मा खलु लाभश्छिद्येत्' मा भूयो वस्त्रलाभव्यवच्छेदो भवेदिति भावः । तथा "न पारदुच्चा" (गा० ३९०५) इत्यादिना स्थूणादौ विषये यत् कृत्स्नवस्त्राणां प्रावरणमनुज्ञातमेष पारदुच्चापवादो भण्यते । यत्तु 'तेषां कृत्स्नवस्त्राणां दशाः परिभोगा-ऽतिरिक्तादिदोषपरिहारार्थं छेत्तव्याः' (गा० ३९०५) इत्युक्तम् एष तस्य पारदोच्चापवादस्य प्रतिपक्ष उच्यते स चात्र यावदवग्रहद्वारे भवेत्, अविभक्तानामपि तेषां वस्त्राणां दशिकाश्छेत्तव्या इति भावः ॥ ३९०८ ॥

अववायाववादो वा, एत्थ जुज्जइ कारणे ।
सट्ठाणं व तमब्भेति, अच्छिज्जं जं उदाहडं ॥ ३९०९ ॥

अपवादापवादो वा अत्र कारणे युज्यते । किमुक्तं भवति ?—'स्थूणाविषयादि[1] प्रतीत्य यत् कृत्स्नं वस्त्रं कल्पते' एष तावदपवादः, यत्तु तत्र 'दशिकाश्छेत्तव्याः' इत्युक्तम् एष भूयोऽपि तत्रापवादे उत्सर्गो मन्तव्यः, अयमप्यपोद्यते—यदा 'तत् पार्श्वान्तेषु दशिकाभिर्बद्धेषु दृढं भविष्यति' इति मत्वा सिन्धुविषये वा नातिदीर्घदशाकस्य वस्त्रस्य यद् दशा अपि न छिद्यन्ते, एतेनापवादे य उत्सर्गः सोऽप्यपोदित इति कृत्वा अपवादापवाद उच्यते, सोऽप्यत्र घटते । एवं च 'स्वस्थानं वा' कृत्स्नत्वमेव 'तद्' वस्त्रम् 'अभ्येति' प्राप्नोति यद् 'अच्छेद्यम्' अच्छेदनीयम् 'उदाहृतम्' उक्तम् । इयमत्र भावना—प्रमाणातिरिक्तं दशिकाश्च यस्य न छिद्यन्ते तत् कृत्स्नमेव ज्ञातव्यं नाकृत्स्नमिति ॥ ३९०९ ॥

गतं द्रव्यकृत्स्ने द्वितीयपदम् । अथ भावकृत्स्ने द्वितीयपदमाह—

देसी गिलाण जावोग्गहो उ भावम्मि होति बितियपदं ।
तब्भाविते य तत्तो, ओमादिउवग्गहट्ठा वा ॥ ३९१० ॥

देशी-ग्लान-यावदवग्रहविषयं भावकृत्स्ने द्वितीयपदं भवति । 'ततः' तदनन्तरं तैः—भावकृत्स्नैर्गृहवासे भावितस्तद्भावितस्तद्विषयं द्वितीयपदम्, सोऽपि भावकृत्स्नानि परिभुञ्जीतेत्यर्थः । अवमौदर्यादिषु वा गच्छस्योपग्रहार्थं तानि धारयेदिति सङ्ग्रहगाथासमासार्थः ॥ ३९१० ॥

अथैनामेव विवृणोति—

देसी गिलाण जावोग्गहो उ दव्वकसिणम्मि जं वुत्तं ।
तह चेव होति भावे, तं पुण सदसं व अदसं वा ॥ ३९११ ॥

देशी-ग्लान-यावदवग्रहद्वारेषु यदेव द्रव्यकृत्स्ने द्वितीयपदमुक्तं तदेव 'भावकृत्स्नेऽपि' वर्णाढ्ये बहुमूल्ये वा वस्त्रे मन्तव्यम् । नवरं तत् पुनः सदशमदशं वा भवेत्, उभयमप्यपवादपदे ग्राह्यमिति भावः ॥ ३९११ ॥ अथ क्षेत्रकृत्स्नमपवदति—

नेमालि[2] तामलित्तीय, सिंधूसोवीरमादिसु ।
सव्वलोकोवभोज्जाइं, धरिज्ज कसिणाइँ वि ॥ ३९१२ ॥

नेपालविषये ताम्रलिप्त्यां नगर्यां सिन्धुसौवीरादिषु च विषयेषु सर्वलोकोपभोज्यानि

१ "थूणा त्त(तू)राण विसओ" इति चूर्णौ विशेषचूर्णौ च ॥ २ तादी० तामा० विनाऽन्यत्र— नेपाल भा० के० । तेमाल मो० ले० त० ॥

कृत्स्नान्यपि वस्त्राणि धारयेत् ॥ ३९१२ ॥ कुतः ? इत्याह—

आइन्नता ण चोरादी, भयं णेव य गारवो ।
उज्झाइवत्थवं चेव, सिंधूमादीसु गरहितो ॥ ३९१३ ॥

नेपालादौ देशे सर्वलोकेनापि तादृग्वस्त्राणामाचीर्णता, न च तत्र चौरादिभयम्, नैव च 'गौरवम्' 'अहो ! अहमीदृशानि वस्त्राणि प्रावृणोमि' इत्येवंलक्षणम्, अपि च उज्झाइतं-विरूपं यद् वस्त्रं तद्वान् सिन्धुसौवीरकादिषु गर्हितो भवति, अतस्तत्र कृत्स्नान्यपि परिभोक्तव्यानि ॥ ३९१३ ॥ अथ कालकृत्स्नमपवदति—

नीलकंबलमादी तु, उण्णियं होति अंचियं ।
सिसिरे तं पि धारेज्जा, सीतं नऽण्णेण रुब्भति ॥ ३९१४ ॥

नीलकम्बलादिकमौर्णिकं महाराष्ट्रविषये 'अर्चितं' महार्घ्यं भवति, तदपि तत्र प्रायः 'शिशिरे' शीतकाले 'धारयेत्' प्रावृणुयादित्यर्थः, शीतं यतो नान्येन वस्त्रेण निरुध्यते ॥ ३९१४ ॥

अथ तद्भावितपदं व्याख्याति—

न लभइ खरेहिँ निद्दं, अरतिं च करिंति से दिवसतो वि ।
उज्झाइगं व भण्णति, थूलेहिँ अभावितो जाव ॥ ३९१५ ॥

'खरैः' स्थूलतया कठिनस्पर्शैश्चीवरै राजादिप्रव्रजितः कश्चिद् निद्रां न लभते, तानि च तस्य दिवसतोऽप्यरतिं कुर्वन्ति, "उज्झाइयं वा" जुगुप्सां मन्यते तैः, ततः स्थूलैर्यावदद्याप्यभावितस्तावत् तस्य भावकृत्स्नवस्त्रमनुज्ञातम् ॥ ३९१५ ॥

'अवमादिषु गच्छोपग्रहार्थम्' इति भावयति—

ओमा-ऽसिव-दुट्ठेसु, सीमट्ठेऊण तं असंथरणे ।
गच्छो नित्थारिज्जति, जाव पुणो होति संथरणं ॥ ३९१६ ॥

अवमौदर्या-ऽशिव-राजद्विष्टेषु भक्त-पानालाभे गच्छस्यासंस्तरणं भवेत्, ततः शतसहस्रमूल्यं वस्त्रं "सीमट्ठेऊण" त्ति चूर्णिकारवचनाद् विक्रीय गच्छो निस्तार्यते यावत् पुनरपि संस्तरणं भवति । विशेषचूर्णौ तु—"सीमट्ठेऊण" इत्यस्य स्थाने "उवक्कमट्ठा व" त्ति पाठः, तत्रोपक्रमः—कालगमनं तदर्थम् । किमुक्तं भवति ?—कस्यापि साधोरतर्कितं कालगमनं भवेत् तस्याच्छादनार्थं 'भावकृत्स्नं' वर्णाढ्यं वस्त्रं प्रागेव ग्रहीतव्यम् ॥ ३९१६ ॥

अथवा द्रव्यकृत्स्नं भावकृत्स्नं चेति द्विविधमेवेह कृत्स्नम् । कथम् ? इति चेद् उच्यते—

माणाहियं दसाधिय, एताइँ पडंति दव्वकसिणम्मि ।
तस्सेव य जो वण्णो, मुल्लं च गुणो य तं भावे ॥ ३९१७ ॥

क्षेत्रकृत्स्ने कालकृत्स्ने च यद् 'मानाधिकं' यथोक्तप्रमाणातिरिक्तम्, यच्च 'दशाधिकं' सदशाकं वस्त्रम्, एते द्वे अपि द्रव्यकृत्स्ने निपततः । यस्तु तस्यैव वस्त्रस्य 'वर्णः' कृष्णत्वादिकः, यच्च 'मूल्यम्' अष्टादशरूपकादि, यश्च 'गुणः' मृदुत्वादिः, तदेतत् सर्वमपि भावकृत्स्नेऽवतरति ॥ ३९१७ ॥

---

१ °रथेयुः त० डे० ॥ २ अंचियं ताभा० ॥ ३ °लैर्यद्यद्याप्य° भा० ॥ ४ °र्णा स्यात् । कश्चित्तु—"सी° भा० ॥

सूत्रम्—

नो कप्पइ निग्गंथाण वा निग्गंथीण वा अभिन्नाइं वत्थाइं धारित्तए वा परिहरित्तए वा ८ ॥

नो कल्पते निर्ग्रन्थानां वा निर्ग्रन्थीनां वा 'अभिन्नानि' अच्छिन्नानि वस्त्राणि धारयितुं वा परिहर्तुं वेति[2] ॥[1]

अथ भाष्यम्—

अकसिण भिण्णमभिण्णं, व होज्ज भिण्णं तु अकसिणे भइतं ।
कसिणा-ऽकसिणे य तहा, भिन्नमभिन्ने य चउभंगो ॥ ३९१८ ॥

यत् पूर्वसूत्रेऽकृत्स्नमुक्तं तद् भिन्नं वा स्याद् अभिन्नं वा । भिन्नमपि अकृत्स्ने 'भक्तं' विकल्पितम्, अकृत्स्नं वा कृत्स्नं वा भवतीत्यर्थः । अत एव कृत्स्ना-ऽकृत्स्नपदाभ्यां भिन्ना-ऽभिन्नपदाभ्यां च चतुर्भङ्गी । गाथायां पुंस्त्वनिर्देशः प्राकृतत्वात् । सा चेयम्—कृत्स्नमभिन्नं १ कृत्स्नं भिन्नं २ अकृत्स्नमभिन्नं ३ अकृत्स्नं भिन्नम् ४ । तत्राद्यभङ्गे कृत्स्नपदेन द्रव्य-क्षेत्राद्यविशिष्टं सामान्यतः कृत्स्नं गृहीतम्, अभिन्नपदेन तु सकलम् । आह च बृहद्भाष्यकृत्—

दव्वाईअविसिट्ठं, कसिणग्गहणेण होइ गहियं तु ।
गहणेण अभिन्नस्स उ, सगलग्गहणं कयं होइ ॥

एवं द्वितीयभङ्गे द्रव्य-क्षेत्रादिकृत्स्नमसकलं गृहीतम् । तृतीयभङ्गे तु क्षेत्र-काल-भावैरकृत्स्नं परं सकलम् । चतुर्थभङ्गे क्षेत्रादिभिरकृत्स्नमसकलम् ॥ ३९१८ ॥ अत्र विधिमतिदिशन्नाह—

तम्मि वि सो चेव गमो, उस्सग्ग-ऽववादतो जहा कसिणे ।
भिण्णग्गहणं तम्हा, असती य सयं पि भिंदिज्जा ॥ ३९१९ ॥

'तस्मिन्नपि' अभिन्ने स एव उत्सर्गतोऽपवादतश्च 'गमः' प्रकारो यथा कृत्स्ने भणितः । तथाहि—कृत्स्नवद् द्रव्या[द्य]भिन्नमपि चतुर्धा, तत्र द्रव्याभिन्नं गणनया प्रमाणतश्चातिरिक्तम्, क्षेत्राभिन्नं यद् यस्मिन् क्षेत्रे महार्घ्यम्, कालाभिन्नं यद् यस्मिन् कालेऽर्चितम्, भावाभिन्नं तथैव वर्णयुतं मूल्ययुतं च; या च कृत्स्ने आरोपणा सैवाभिन्नेऽपि द्रष्टव्या, परमिदं चतुर्ष्वपि द्रव्यादिषु सकलमेव प्रतिपत्तव्यम् । यत एवं तस्माद् भिन्नस्य वस्त्रस्य ग्रहणं कर्त्तव्यम् । अथ भिन्नं न प्राप्यते ततः स्वयमपि भिन्द्यात्, यावता प्रमाणेनातिरिक्तं तावत् छित्त्वा प्रमाणयुक्तं कुर्यादिति भावः ॥ ३९१९ ॥ परः प्राह—यदि पूर्वसूत्रोक्त एव गम इहापि सूत्रे वक्तव्यः ततः—

पुणरुत्तदोसो एवं, पिट्ठस्स व पीसणं णिरत्थं तु ।
कारणमवेक्खति सुत्तं, दुविहपमाणं इहं सुत्ते ॥ ३९२० ॥

पुनरुक्तदोष एवं प्राप्नोति, एतच्च पुनर्भणनं पिष्टस्येव पेषणं 'निरर्थकं' परिफल्गुप्रायमेव पश्यामः, अतो नेदं सूत्रमारम्भणीयमिति भावः । सूरिराह—सूत्रमिदं कारणमपेक्षते । किं

---

१ अस्य व्याख्या प्राग्वत् ॥ अथ भा० ॥ २ °ति ॥ भा° भा० कां० विना ॥

पुनस्तत् कारणम् ? इत्याह—इह सूत्रे वस्त्राणां 'द्विविधप्रमाणं' गणनालक्षणं १ प्रमाणलक्षणं २ नियम्यते, कियन्ति किंप्रमाणानि वा तानि ग्रहीतव्यानि ? इत्येवं निरूप्यत इत्यर्थः ॥३९२०॥

तम्हा उ भिंदियव्वं, केई पम्हेहि अह व तह चेव ।
लोगंते पाणादीविराधणा तेसिं पडिघातो ॥ ३९२१ ॥

यस्मादभिन्नस्य धारणे पूर्वसूत्रोक्ता दोषास्तस्मात् प्रमाणातिरिक्तं वस्त्रं 'भेत्तव्यं' छेदनीयम्, न तदवस्थं धारयितव्यम् । अथवाऽत्र 'केचिद्' नोदकाः प्रेरयन्ति—वस्त्रे छिद्यमाने यानि पक्ष्माण्युड्डीयन्ते तैर्लोकान्तं यावद् गच्छद्भिर्बहूनां प्राणादीनां—त्रसप्राणिप्रभृतीनां सूक्ष्मजन्तूनां विराधना भवति, अतः "तह चेव" त्ति यथा लब्धं तथैवाधितिष्ठेत् । एवं वदतां 'तेषां' नोदकानां 'प्रतिघातः' निराकरणं विधेयमिति पुरातनगाथासमासार्थः ॥ ३९२१ ॥

अथैनामेव विवरीषुः परप्रेर्यमेव प्रपञ्चयन्नाह—

सद्दो तहिं मुच्छति छेदणा वा, धावंति ते दो वि उ जाव लोगो ।
वत्थस्स देहस्स य जो विकंपो, ततो वि वातादि भरिंति लोगं ॥ ३९२२ ॥

भो आचार्य ! 'तत्र' वस्त्रे छिद्यमाने शब्दः सम्मूर्च्छति, 'छेदनका वा' सूक्ष्मपक्ष्मावयवा उड्डीयन्ते, एते च द्वयेऽपि ततो निर्गता लोकान्तं यावद् 'धावन्ति' प्राप्नुवन्ति । तथा वस्त्रस्य देहस्य च यः 'विकम्पः' चलनं ततोऽपि विनिर्गता वातादयः प्रसरन्तः सकलमपि लोकमापूरयन्ति ॥ ३९२२ ॥

अहिच्छसे जंति न ते उ दूरं, संखोभिया तेहँऽवरे वयंति ।
उड्डं अधे यावि चउद्दिसिं पि, पूरिंति लोगं तु खणेण सव्वं ॥ ३९२३ ॥

अथ आचार्य ! त्वम् 'इच्छसि' मन्यसे 'ते च' वस्त्रच्छेदनसमुत्थाः शब्द-पक्ष्म-वातादिपुद्गला न 'दूरं' लोकान्तं यान्ति तर्हि तैः 'संक्षोभिताः' चालिताः सन्तोऽपरे व्रजन्ति, एवमपराऽपरपुद्गलप्रेरिताः पुद्गलाः प्रसरन्तः क्षणेनोर्द्धमधस्तिर्यक् चतसृष्वपि दिक्षु सर्वमपि लोकमापूरयन्ति ॥ ३९२३ ॥ यत एवमतः—

विन्नाय आरंभमिणं सदोसं, तम्हा जहालद्धमधिट्ठिहिज्जा ।
वुत्तं सएयो खलु जाव देही, ण होति सो अंतकरी तु ताव ॥ ३९२४ ॥

'इमम्' अनन्तरोक्तं सर्वलोकपूरणात्मकमारम्भं 'सदोषं' सूक्ष्मजीवविराधनया सावद्यं विज्ञाय 'तस्मात्' कारणाद् यथालब्धं वस्त्रमधितिष्ठेत्, न छेदनादिकं कुर्यात् । यतः 'उक्तं' भणितं व्याख्याप्रज्ञप्तौ—यावदयं 'देही' जीवः 'सैजः' सकम्पः चेष्टावानित्यर्थः तावदसौ कर्मणो भवस्य वा अन्तकारी न भवति । तथा च तदालापकः—

जाव णं एस जीवे सया समियं एयइ वेयइ चलइ फंदइ घट्टइ खुब्भइ उदीरइ तं तं भावं परिणमइ ताव णं तस्स जीवस्स अंते अंतकिरिया न भवति । (श० उ० पत्र.) ॥ ३९२४ ॥

---

१ °ह—अत्र सूत्रे भा० ॥ २ °णा१प्रमाण२लक्षणं निय° भा० ॥ ३ एतदनन्तरं ग्रन्थाग्रम्—१५०० इति ताटी० मो० ले० ॥ ४ वा, पावंति ताभा० ॥ ५ तेहियरे ताभा० ॥

अथेत्थं भणिष्यथ एवं तर्हि भिक्षादिनिमित्तमपि चेष्टा न विधेया इति, नैवम्, यतः—

जा यावि चिट्ठा इरियाइआओ, संपस्सहेताहिं विणा न देहो ।
संचिट्ठए नेवमछिज्जमाणे, वत्थम्मि संजायइ देहनासो ॥ ३९२५ ॥

याश्चापि चेष्टा ईर्यादिकाः सम्पश्यत, तत्रेरणमीर्या—भिक्षा-संज्ञाभूम्यादौ गमनम्, आदिशब्दाद् भोजन-शयनादयो गृह्यन्ते, एताभिर्विना देहः पौद्गलिकत्वात् 'न सन्तिष्ठते' न निर्वहति, देहमन्तरेण च संयमस्यापि व्यवच्छेदः प्राप्नोति, वस्त्रे पुनरच्छिद्यमाने नैवं देहनाशः सञ्जायते, अतो न तत् छेदनीयम् ॥ ३९२५ ॥ किञ्च—

जहा जहा अप्पतरो से जोगो, तहा तहा अप्पतरो से बंधो ।
निरुद्धजोगिस्स व से ण होति, अछिद्दपोतस्स व अंबुणाथे ॥ ३९२६ ॥

यथा यथा "से" तस्य जीवस्याल्पतरो योगस्तथा तथा "से" तस्याल्पतरो बन्धो भवति, यो वा निरुद्धयोगी—शैलेश्यवस्थायां सर्वथा मनो-वाक्कायव्यापारविरहितः तस्य 'सः' कर्मबन्धो न भवति । दृष्टान्तमाह—अच्छिद्रपोतस्येव 'अम्बुनाथे' समुद्रे । यथा किल निश्छिद्रप्रवहणं सलिलसञ्चयसम्पूर्णेऽपि जलधौ वर्त्तमानं स्वल्पमपि जलं नाश्रवति, एवं निरुद्धयोग्यपि जन्तुः कर्मवर्गणापुद्गलैरञ्जनचूर्णपूर्णसमुद्गकवद् निरन्तरनिचितेऽपि लोके वर्त्तमानः स्वल्पीयोऽपि कर्म नोपादत्ते । अतः कर्मबन्धस्य योगान्वय-व्यतिरेकानुविधायितया तत्परिजिहीर्षुणा वस्त्रच्छेदनादिव्यापारो न विधेयः ॥ ३९२६ ॥ इत्थं परेण स्वपक्षे स्थापिते सति सूरिराह—

आरंभमिट्ठो जति आसवाय, गुत्तीय सेआय तधा तु साधू ! ।
मा फंद वारेहि व छिज्जमाणं, पतिण्णहाणी व अतोऽण्णहा ते ॥ ३९२७ ॥

"आरंभमिट्ठो" त्ति मकारोऽलाक्षणिकः, हे नोदक ! यद्यारम्भस्तव 'आश्रवाय' कर्मोपादानाय 'इष्टः' अभिप्रेतः 'गुप्तिश्च' तत्परिहाररूपा 'श्रेयसे' कर्मानुपादानायाभिप्रेता, तथा च सति हे साधो ! मा स्पन्द मा वा वस्त्रं छिद्यमानं वारय । किमुक्तं भवति ?—यदि वस्त्रच्छेदनमारम्भतया भवता कर्मबन्धनिबन्धनमभ्युपगम्यते ततो येयं वस्त्रच्छेदनप्रतिषेधाय हस्तस्पन्दनादिका चेष्टा क्रियते यो वा तत्प्रतिषेधको ध्वनिरुच्चार्यते तावप्यारम्भतया भवता न कर्त्तव्यौ । 'अतः' मदुक्तादुपदेशादन्यथा चेत् करोषि ततस्ते 'प्रतिज्ञाहानिः' स्ववचनविरोधलक्षणं दूषणमापद्यते इत्यर्थः ॥ ३९२७ ॥ अथ ब्रवीथाः—योऽयं मया वस्त्रच्छेदनप्रतिषेधको ध्वनिरुच्चार्यते स आरम्भप्रतिषेधकत्वान्निर्दोष इति अत्रोच्यते—

अदोसवं ते जति एस सद्दो, अण्णो वि कम्हा ण भवे अदोसो ।
अधिच्छया तुज्झ सदोस एक्को, एवं सती कस्स भवे न सिद्धी ॥ ३९२८ ॥

यद्येष त्वदीयः शब्दोऽदोषवान् ततः 'अन्योऽपि' वस्त्रच्छेदनादिसमुत्थः शब्दः कस्माददोषो न भवेत् ? तस्यापि प्रमाणातिरिक्तपरिभोग-विभूषादिदोषपरिहारहेतुत्वात् । अथ 'इच्छया' स्वाभिप्रायेण तव 'एकः' वस्त्रच्छेदनशब्दः सदोषः अपरस्तु निर्दोषः एवं सति कस्य न स्वपक्षसिद्धिर्भवेत् ? सर्वस्यापि वाग्डम्बरमात्रेण भवत इव स्वाभिप्रेतार्थसिद्धिर्भवेदिति भावः ।

---

१ °स्स चओ ण ताभा० ॥ २ वा गाढं मच्चत्तमाजे° भा० कां०-विना ॥

ततश्चास्माभिरप्येवं वक्तुं शक्यम्—योऽयं वस्त्रच्छेदनसमुत्थः शब्दः स निर्दोषः, शब्दत्वात्, भवत्परिकल्पितनिर्दोषशब्दवदिति ॥ ३९२८ ॥ किञ्च—

तं छिंदओ होज्ज सतिं तु दोसो, खोभादि तं चेव जतो करेति ।
जं पेहतो होंति दिणे दिणे तु, संपाउणंते य णिवुज्झ ते वी ॥ ३९२९ ॥

यतः 'तदेव' वस्त्रं छिद्यमानं पुद्गलानां क्षोभादि करोति अतः 'तद्' वस्त्रं छिन्दतः 'सकृद्' एकवारं दोषो भवेत् । अच्छिद्यमाने तु वस्त्रे प्रमाणातिरिक्तं तत् प्रत्युपेक्षमाणस्य ये भूमिलोलनादयः प्रत्युपेक्षणादोषा दिने दिने भवन्ति, ये च तद् वस्त्रं सम्प्रावृण्वतो विभूषादयो बहवो दोषाः, तानपि 'निबुध्यस्व' अक्षिणी निमील्य सम्यग् निरूपयेति भावः ॥ ३९२९ ॥

आह—यदि वस्त्रच्छेदने युष्मन्मतेनापि सकृद् दोषः सम्भवति ततः परिह्रियतामसौ, गृहस्थैः स्वयोगेनैव यद् भिन्नं वस्त्रं तदेव गृह्यताम्, उच्यते—

घेत्तव्वगं भिन्नमहिच्छितं ते, जा मग्गते हाणि सुतादि ताव ।
अप्पेस दोसो गुणभूतिजुत्तो, पमाणमेवं तु जतो करिंति ॥ ३९३० ॥

अथ 'ते' तव 'इष्टं' मतं यथा चिरमपि गवेष्य भिन्नं ग्रहीतव्यम् तत उच्यते—यावत् तद् भिन्नं वस्त्रं मार्गयति तावत् तस्य 'श्रुतादौ' सूत्रा-ऽर्थपौरुष्यादौ हानिर्भवति । अपि च य एष वस्त्रच्छेदनलक्षणो दोषः स प्रत्युपेक्षणाशुद्धि-विभूषापरिहारप्रभृतीनां गुणानां भूत्या—सम्पदा युक्तः, बहुगुणकलित इति भावः । कुतः ? इत्याह—यतः प्रमाणमेव वस्त्रस्य तदानीं साधवः कुर्वन्ति, न पुनस्तत्राधिकं किमपि सूत्रा-ऽर्थव्याघातादिकं दूषणमस्तीति ॥ ३९३० ॥

अथ "जा यावि चिट्ठा इरियाइयाओ" (३९२५) इत्यादि परोक्तं परिहरन्नाह—

आहार-णीहारविहीसु जोगो, सव्वो अदोसाय जहा जतस्स ।
हियाय सस्सम्मि व सस्सियस्स, भंडस्स एयं परिकम्मणं तु ॥ ३९३१ ॥

यथा 'यतस्य' प्रयत्नपरस्य साधोराहार-नीहारादिविधिविषयः सर्वोऽपि योगो भवन्मतेनाप्यदोषाय भवति तथा 'भाण्डस्य' उपकरणस्य 'परिकर्मणमपि' छेदनादिकम् 'एवमेव' यतनया क्रियमाणं निर्दोषं द्रष्टव्यम् । दृष्टान्तमाह—"हियाय सस्सम्मि व सस्सियस्स" त्ति सस्येन चरतीति सास्यिकः—कृषीवलस्तस्य यथा सस्यविषयं परिकर्मणं—निद्दिणनादिकं हिताय भवति तथेदमपि भाण्डपरिकर्मणम् । तथा चोक्तम्—

यद्वत् सस्यहितार्थं, सस्याकीर्णेऽपि विचरतः क्षेत्रे ।
या भवति सस्यपीडा, यत्नवतः साऽल्पदोषाय ॥
तद्वज्जीवहितार्थं, जीवाकीर्णेऽपि विचरतो लोके ।
या भवति जीवपीडा, यत्नवतः साऽल्पदोषाय ॥ ॥ ३९३१ ॥

किञ्च—

अप्पेव सिद्धंतमजाणमाणो, तं हिंसगं भाससि जोगवंतं ।
दव्वेण भावेण य संविभत्ता, चत्तारि भंगा खलु हिंसगत्ते ॥ ३९३२ ॥

१ °पावणं° ताभा० भा० कां० विना ॥ २ °णं-लवनादिकं भा० ॥

'अपि' इत्यभ्युच्चये, अस्त्यन्यदपि वक्तव्यमिति भावः, यदेवं 'योगवन्तं' वस्त्रच्छेदनादि-व्यापारवन्तं जीवं हिंसकं त्वं भाषसे तद् निश्चीयते सम्यक् सिद्धान्तमजानान एवं प्रलपसि । नहि सिद्धान्ते योगमात्रप्रत्ययादेव हिंसोपवर्ण्यते, अप्रमत्तसंयतादीनां सयोगिकेवलिपर्यन्तानां योगवतामपि तदभावात् । कथं तर्हि सा प्रवचने प्ररूप्यते ? इत्याह—द्रव्येण भावेन च संविभक्ताश्चत्वारो भङ्गाः खलु हिंसकत्वे भवन्ति । तथाहि—द्रव्यतो नामैका हिंसा न भावतः १ भावतो नामैका हिंसा न द्रव्यतः २ एका द्रव्यतोऽपि भावतोऽपि ३ एका न द्रव्यतो नापि भावतः ४ ॥ ३९३२ ॥ अथैषामेव यथाक्रमं भावनां कुर्वन्नाह—

आहच्च हिंसा समितस्स जा तू, सा दव्वतो होति ण भावतो उ ।
भावेण हिंसा तु असंजतस्सा, जे वा वि सत्ते ण सदा वधेति ॥ ३९३३ ॥
संपत्ति तस्सेव जदा भविज्जा, सा दव्वहिंसा खलु भावतो य ।
अज्झत्थसुद्धस्स जदा ण होज्जा, वधेण जोगो दुहतो वऽहिंसा ॥ ३९३४ ॥

'समितस्य' ईर्यासमितावुपयुक्तस्य या "आहच्च" कदाचिदपि हिंसा भवेत् सा द्रव्यतो हिंसा, इयं च प्रमादयोगाभावात् तत्त्वतोऽहिंसैव मन्तव्या, "प्रमत्तयोगात् प्राणव्यपरोपणं हिंसा" (तत्त्वा० अ० ७ सू० ८) इति वचनात्; न भावत इति । 'भावेन'-भावतो या हिंसा न तु द्रव्यतः सा 'असंयतस्य' प्राणातिपातादेरनिवृत्तस्य उपलक्षणत्वात् संयतस्य वा अनुपयुक्तगमना-ऽऽगमनादि कुर्वतो यानपि सत्त्वानसौ सदैव न हन्ति तानप्याश्रित्य मन्तव्या, "जे वि न वाविज्जंती, नियमा तेसिं पि हिंसओ सो उ ।" (ओघ नि० गा० ७५३) इति वचनात् ॥ ३९३३ ॥

यदा तु तस्यैव प्राणिव्यपरोपणसम्प्राप्तिर्भवति तदा सा द्रव्यतो भावतोऽपि हिंसा प्रतिपत्तव्या । यः पुनरध्यात्मना—चेतःप्रणिधानेन शुद्धः—उपयुक्तगमना-ऽऽगमनादिक्रियाकारीत्यर्थः तस्य यदा 'वधेन' प्राणिव्यपरोपणेन सह 'योगः' सम्बन्धो न भवति तदा 'द्विधाऽपि' द्रव्यतो भावतोऽपि च अहिंसा, हिंसा न भवतीति भावः । तदेवं भगवत्प्रणीते प्रवचने हिंसाविषयाश्चत्वारो भङ्गा उपवर्ण्यन्ते । अत्र चाद्यभङ्गे हिंसायां व्याप्रियमाणकाययोगोऽपि भावत उपयुक्ततया भगवद्भिरहिंसक एवोक्तः । ततो यदुक्तं भवता—'वस्त्रच्छेदनव्यापारं कुर्वतो हिंसा भवति' इति तत् प्रवचनरहस्यानभिज्ञतासूचकमिति ॥ ३९३४ ॥ किञ्च—

रागो य दोसो य तहेव मोहो, ते बंधहेतू तु तओ वि जाणे ।
णाणत्तगं तेसि जधा य होति, जाणाहि बंधस्स तहा विसेसं ॥ ३९३५ ॥

'रागश्च' अभिष्वङ्गलक्षणः 'द्वेषश्च' अप्रीतिकरूपः तथैव 'मोहः' अज्ञानलक्षणः, एतान् त्रीनपि बन्धहेतून् जानीहि । 'नानात्वं' विशेषो यथा 'तेषां' रागादीनां भवति तथा कर्मबन्धस्यापि विशेषं जानीहि ॥ ३९३५ ॥ इदमेव विभावयिषुर्द्वारगाथामाह—

तिव्वे मंदे णातमणाए भावाधिकरणे विरिए य ।
जह दीसति णाणत्तं, तह जाणसु कम्मबंधे वि ॥ ३९३६ ॥

हिंसादिकं पापं कुर्वतो रागादिपरिणामस्तीव्रो वा भवेद् मन्दो वा । "नायमनाए" त्ति एको

हिंसादिफलविपाके व्यापाद्ये वा जीवे जीवतया ज्ञाते हिंसां करोति, अपरस्तु न जानाति परमेवमेव जन्तून् हिनस्ति । तथा भावः—औदयिकादिः, अधिकरणं—निर्वर्त्तनादिरूपं प्रागुक्तम्, 'वीर्यं' देहबलं बाल-पण्डितादिसामर्थ्यं वा । एवं तीव्र-मन्दादिकं नानात्वं यथा रागादिषु दृश्यते तथा कर्मबन्धेऽपि नानात्वं जानीहि इति द्वारगाथासमासार्थः ॥ ३९३६ ॥

अथैनामेव विवरीषुराह—

तिव्वेहि होति तिव्वो, रागादीएहिँ उवचओ कम्मे ।
मंदेहि होति मंदो, मज्झिमपरिणामतो मज्झो ॥ ३९३७ ॥

पापं विदधानस्य यदि 'तीव्राः' सङ्क्लिष्टपरिणामा रागादयो भवन्ति ततस्तैस्तीव्रः कर्मणामुपचयो भवति। यदा तु त एव मन्दाः—प्रतनुपरिणामाः तदा कर्मोपचयोऽपि मन्दो भवति। यदा तेषां मध्यमः परिणामः—नातितीव्रो न चातिमन्द इत्यर्थः तदा मध्यमः कर्मोपचयो भवति ॥ ३९३७ ॥ अथ ज्ञाताज्ञातद्वारमाह—

जाणं करेति एको, हिंसमजाणमपरो अविरतो य ।
तत्थ वि बंधविसेसो, महंतरं देसितो समए ॥ ३९३८ ॥

इह द्वावविरतौ, तत्रैकस्तयोर्जानन् हिंसां करोति, विचिन्त्येत्यर्थः; अपरः पुनरजानन्। 'तत्रापि' तयोरपि बन्धविशेषः "महंतरं" ति महता अन्तरेण देशितः 'समये' सिद्धान्ते। तथाहि—यो जानन् जीवहिंसां करोति स तीव्रानुभावं बहुतरं पापकर्मोपचिनोति, इतरस्तु मन्दतरविपाकमल्पतरं तदेवोपादत्ते ॥ ३९३८ ॥

विरतो पुण जो जाणं, कुणति अजाणं व अप्पमत्तो वा ।
तत्थ वि अज्झत्थसमा, संजायति णिज्जरा ण चयो ॥ ३९३९ ॥

यः पुनः 'विरतः' प्राणातिपातादेर्निवृत्तः सः 'जानानोऽपि' सदोषमित्यवबुध्यमानोऽपि गीतार्थतया द्रव्य-क्षेत्राद्यागाढेषु प्रलम्बादिग्रहणेन हिंसां करोति, यद्वा न जानाति परम् 'अप्रमत्तः' विकथादिप्रमादरहित उपयुक्तः सन् यत् कदाचित् प्राण्युपघातं करोति तत्रापि 'अध्यात्मसमा' चित्तप्रणिधानतुल्या निर्जरा सञ्जायते, यस्य यादृशस्तीव्रो मन्दो मध्यमो वा शुभाध्यवसायस्तस्य तादृश्येव कर्मनिर्जरा भवतीति भावः । "न चउ" त्ति न पुनः 'चयः' कर्मबन्धः सूक्ष्मोऽपि भवति, प्रथमस्य भगवदाज्ञया यतनया प्रवर्त्तमानत्वात्, द्वितीयस्य तु प्रमादरहितस्याजानतः कथञ्चिद् प्राण्युपघातसंभवेऽप्यदुष्टत्वात् ॥ ३९३९ ॥ अथ भावद्वारमाह—

एगो खओवसमिए, वट्टति भावेऽवरो उ ओदइए ।
तत्थ वि बंधविसेसो, संजायति भावणाणत्ता ॥ ३९४० ॥

'एकः' कोऽपि क्षायोपशमिके भावे वर्त्तते, अपरश्चौदयिके, तत्रापि बन्धविशेषः सञ्जायते, भावनानात्वात् । तथाहि—य औदयिके भावे वर्त्तते स तीव्रतरं कर्मोपचिनोति, यस्तु क्षायोपशमिके स मन्दतरमिति ॥ ३९४० ॥

---

१ महत्तरं भा० शाभा० । एतदनुसारेणैव भा० टीका । दृश्यतां टिप्पणी ३ ॥ २ °ष्वः 'महत्तरः' सातिशयेन महान् देशितः भा० ॥

एमेव ओवसमिए, खओवसमिए तहेव खइए य ।
बंधा-ऽबंधविसेसो, ण तुल्लबंधा य जे बंधी ॥ ३९४१ ॥

एवमेवौपशमिके क्षायोपशमिके तथैव क्षायिके च भावे बन्धा-ऽबन्धविशेषः सम्यगुपयुज्य वक्तव्यः । येऽपि 'बन्धिनः' कर्मबन्धका जीवास्तेऽपि न तुल्यबन्धकाः, किन्तु प्रकृति-स्थित्यनुभाव-प्रदेशैः परस्परविसदृशकर्मबन्धकाः ॥ ३९४१ ॥ अथाधिकरणद्वारमाह—

अहिकरणं पुव्वुत्तं, चउव्विहं तं समासओ दुविहं ।
णिव्वत्तणताए वा, संजोगे चेवऽणेगविधं ॥ ३९४२ ॥

अधिकरणं पूर्वं—प्रथमोद्देशके यथा निर्वर्त्तना-निक्षेपणा-संयोजना-निसर्जनाभेदात् चतुर्विधमुक्तं तथैव ज्ञातव्यम् । नवरं 'तद्' अधिकरणं समासतो द्विविधं भवति । तद्यथा—निर्वर्त्तनायां 'संयोगे चैव' संयोजनायां च । पुनरेकैकमनेकविधं भवति ॥ ३९४२ ॥

तत्र निर्वर्त्तनाधिकरणमनेकविधमुपदर्शयति—

एगो करेति परसुं, णिव्वत्तेति णखछेदणं अवरो ।
कुंत-कणगे य वेज्झे, आरिय सूई अ अवरो उ ॥ ३९४३ ॥

'एकः' लोहकारः 'पर्शुं' कुठारं करोति । अपरस्तु नखच्छेदनम्, तथा कुन्तः—प्रतीतः, कणकः—बाणविशेषः, तौ, चकारादपराण्यपि शक्ति-शूलप्रभृतीनि 'वेधकानि' परशरीरवेधकारीणि शस्त्राणि करोति । अपरस्तु लोहकार आरिकां सूचीं वा करोति । तत्र यः कुठार-कुन्त-कणकादीनि करोति स तीव्रकर्मबन्धभाक्, यस्तु नखच्छेदना-ऽऽरिका-सूच्यादि निर्वर्त्तयति स स्वल्पकर्मबन्धक इति ॥ ३९४३ ॥

सूईसुं पि विसेसो, कारणसूईसु सिव्वणीसुं च ।
संगामिय परियाणिय, एमेव य जाणमादीसु ॥ ३९४४ ॥

सूचीष्वपि विशेषो विद्यते—एकाः कारणसूच्योऽपराः सीवनसूच्यः । तत्र याः परव्यपरोपणादिकारणमुद्दिश्य कारयित्वा परस्य नखमूलादौ कुट्यन्ते ताः कारणसूच्य उच्यन्ते, तासु विधीयमानासु महान् कर्मबन्धो भवति । यास्तु वस्त्रसीवनार्थं क्रियन्ते तासु स्वल्पतरः कर्मबन्धः । एवमेव च यानादिष्वपि वक्तव्यम् । तथाहि—किमपि यानं साङ्ग्रामिकं भवति, यत्रारूढैः सङ्ग्रामः क्रियते; अपरं तु 'पारियानिकं' परियानं—गमनं तत् प्रयोजनमस्येति पारियानिकम्, उद्यानादौ यस्मिन्नारूढैर्गम्यते । तत्र साङ्ग्रामिकयानादीनि कुर्वतो महान् कर्मबन्धः, पारियानिकानि तु कुर्वाणस्याल्पतरः ॥ ३९४४ ॥

आह यदि नाम अधिकरणमनेकविधम् ततस्तन्निमित्तः कर्मबन्धविशेषः कथमुपपद्यते ? यावता परिणामवैचित्र्यप्रत्यय एवासाविष्यत इत्याह—

कारग-करेंतगाणं, अधिकरणं चेव तं तहा कुणति ।
जह परिणामविसेसो, संजायति तेसु वत्थूसु ॥ ३९४५ ॥

कारापक-कुर्वतोस्तदधिकरणमेव 'तथा' तेन रूपेण 'करोति' बुद्धिमुपजनयति यथा 'तेषु'

१ °कम्, ग्रामान्तरादौ उद्या° भा० ॥

पर्शु-नखच्छेदनादिषु वस्तुषु कार्यमाणेषु क्रियमाणेषु च 'परिणामविशेषः' सङ्क्लिष्टा-ऽसङ्क्लिष्टरूपमध्यवसायवैचित्र्यं सञ्जायते, यथा—कारयाम्यहमिदं पर्शु-कुन्त-कणकादिकम्, ततोऽनेन वैरिणं व्यापाद्य आत्मनः सुखमुत्पादयिष्यामीत्यादि। अतस्तत्त्वतः परिणामवैचित्र्यप्रत्ययं एवात्रापि कर्मबन्धविशेष इति न किञ्चिदनुपपन्नम् ॥ ३९४५ ॥

उक्तं निर्वर्त्तनाधिकरणम्। अथ संयोजनाधिकरणमाह—

संजोययते कूडं, हलं पडं ओसहे य अण्णोण्णे।
भोयणविहिं च अण्णे, तत्थ वि णाणत्तगं बहुहा ॥ ३९४६ ॥

कश्चिद् लुब्धको मृगादीनां बन्धनाय कूटं रज्ज्वादिना संयोजयति, अपरो हालिकादिः क्षेत्रकर्षणाय हलं युगादिना योजयति, अन्यस्तु पटं पटान्तरेण सह सीवनप्रयोगेण संयुनक्ति, कश्चित्तु वैद्यादिः 'औषधानि' हरीतकी-पिप्पलीप्रभृतीन्यन्यान्यानि परस्परमेकत्र मीलयति, अन्यस्तु 'भोजनविधिं' शालि-दालि-घृत-शालनकादिकं संयुनक्ति, तत्रापि कर्मबन्धविशेषस्य बहुधा नानात्वं प्रतिपत्तव्यम्। तथाहि—यः कूटं संयोजयति तस्य सङ्क्लिष्टपरिणामतया तीव्रतरः कर्मबन्धः, तदपेक्षया हलं संयोजयतः स्वल्पतरः, पटं संयोजयतः स्वल्पतम इत्यादि स्वबुद्ध्या सम्यगुपयुज्य वक्तव्यम् ॥ ३९४६ ॥

अथ निर्वर्त्तना-संयोजने द्वे अपि यत्र सम्भवतः तान्युपदर्शयति—

निव्वत्तणा य संजोयणा य सगडाइएसु अ भवंति।
आसज्जुत्तरकरणं, निव्वत्ती मूलकरणं तु ॥ ३९४७ ॥

निर्वर्त्तना च संयोजना च शकटादिषु द्वे अपि भवतः। तथाहि—शकटाङ्गानाम्-उद्धि-चक्रप्रभृतीनां या प्रथमतो घटना सा निर्वर्त्तना, या पुनस्तेषामेव निर्वर्त्तितानामेकत्र सङ्घातना सा संयोजना। अत्र च 'उत्तरकरणं' संयोजनारूपामुत्तरक्रियाम् 'आसाद्य' प्रतीत्य 'निर्वृत्तिः' प्रथमतो निर्वर्त्तना मूलकरणं प्रतिपत्तव्यम् ॥ ३९४७ ॥

गतमधिकरणद्वारम्। अथ वीर्यद्वारमाह—

देहबलं खलु विरियं, बलसरिसो चेव होति परिणामो।
आसज्ज देहविरियं, छट्ठाणगया तु सव्वत्तो ॥ ३९४८ ॥

यद् 'देहबलं' संहननजनितं शरीरसामर्थ्यं तत् खलु वीर्यं मन्तव्यम्। तस्य च बलस्य सदृश एव प्राणिनां परिणामो भवति। तथाहि—यः सेवार्त्तसंहननी जघन्यबलो जीवस्तस्य परिणामोऽपि शुभोऽशुभो वा मन्द एव भवति न तीव्रः, ततः शुभा-ऽशुभकर्मबन्धोऽपि तस्य स्वल्पतर एव, अत एवास्योर्द्ध्वगतौ कल्पचतुष्टयादूर्द्ध्वम् अधोगतौ नरकपृथ्वीद्वयादध उपपातो न भवतीति प्रवचने प्रतिपाद्यते। एवं कीलिकादिसंहननिष्वपि भावना कार्या। इदं च देहवीर्यम् 'आसाद्य' प्राप्य षट्स्थानगताः 'सर्वतः' सर्वेष्वपि संहननेषु प्राणिनः परस्परं भवन्ति। तथाहि—सेवार्त्तसंहननिषु ये सर्वजघन्यबलास्तदपेक्षया अपरेऽनन्तभागवृद्ध्या अस-

१ °णविही उ अ° ताभा० ॥ २ उ तामा० ॥ ३ कां० विनाऽन्यत्र—°हवपंम् मो० ले० तादी० त० डे०। °हबलम् भा० ॥ ४ °वृद्धाः अ° भा० कां० ॥

ङ्ख्यातभागवृद्ध्या सङ्ख्यातभागवृद्ध्या सङ्ख्यातगुणवृद्ध्या असङ्ख्यातगुणवृद्ध्या अनन्तगुणवृद्ध्या वा भवन्ति, एवं कीलिकादिष्वपि । यतः षट्स्थानपतिताः प्राणिनोऽतो देहबलवैचित्र्येण परिणामवैचित्र्यात् कर्मबन्धोऽपि विचित्रो भवतीति स्थितम् ॥ ३९४८ ॥

बलद्वारमेव प्रकारान्तरेण व्याचष्टे—

अहवा बालादीयं, तिविहं विरियं समासतो होति ।
बंधविसेसो तिण्ह वि, पंडिय बंधी अबंधी य ॥ ३९४९ ॥

अथवा वीर्यं बालादिभेदात् त्रिविधम् । तत्र बालस्य—असंयतस्य प्राणातिपाताद्यसंयमकरणे यद् वीर्यं तद् बालवीर्यम्, बालपण्डितस्य—देशविरतस्य संयमा-ऽसंयमविषयं वीर्यं बालपण्डित-वीर्यम्, पण्डितस्य—सर्वविरतस्य सर्वसंयमविषयं वीर्यं पण्डितवीर्यम् । एतत् त्रिविधं वीर्यं समासतो भवति । एषां त्रयाणामपि बन्धविशेषः, तद्यथा—बालवीर्यवान् प्रभूततरं कर्म बध्नाति, बालपण्डितवीर्यवान् ◁ अल्पतरम्, पण्डितवीर्यवान् ▷ अल्पतमम् । स च पण्डितो द्विधा—बन्धी अबन्धी च । प्रमादादीनां कर्मबन्धहेतूनां क्वापि कियतां सद्भावादवश्यं बध्नातीति बन्धी, "णिन् चावश्यकाधमर्ण्ये" (सि० हे० ५-४-३६) इति णिन्प्रत्ययः, तद्विपरीतो अबन्धी । तत्र प्रमत्तसंयतमादौ कृत्वा सयोगिकेवलिनं यावद् बन्धकः, अयोगिकेवली तु नियमादबन्धकः ॥ ३९४९ ॥ गतं वीर्यद्वारम् । अथोपसंहरन्नाह—

तम्हा ण सव्वजीवा, उ बंधगा णेव बंधणा तुल्ला ।
अधिकिच्च संपरागं, इरियावहिबंधगा तुल्ला ॥ ३९५० ॥

यत एवं तस्मान्न सर्वेऽपि जीवा बन्धकाः । येऽपि बन्धकास्तेषामपि 'साम्परायं' कषाय-प्रत्ययं कर्माधिकृत्य बन्धनं नैव तुल्यम्, रागादिवैचित्र्यतः कर्मबन्धविशेषस्यानन्तरमेव प्रसाधि-तत्वात् । ये तूपशान्तमोह-क्षीणमोह-सयोगिकेवलिन ऐर्यापथस्य—योगमात्रप्रत्ययस्य कर्मणो बन्धकास्ते परस्परं तुल्याः, एकस्यैव सातवेदनीयस्य द्विसमयस्थितिकस्य सर्वेषामपि बन्धनात् । तदेवं न योगप्रत्ययः कर्मबन्धस्याल्पबहुत्वविशेषः, किन्तु रागादितीव्र-मन्दताप्रत्ययः, ततो वस्त्रच्छेदनं विधिना कुर्वतां न कश्चिद् दोषः ॥ ३९५० ॥ अपि च—

संजमहेऊ जोगो, पउज्जमाणो अदोसवं होइ ।
जह आरोग्गणिमित्तं, गंडच्छेदो व विज्जस्स ॥ ३९५१ ॥

संयमः—प्रत्युपेक्षणादिशुद्धिरूपस्तद्धेतुः 'योगः' वस्त्रच्छेदनादिव्यापारः प्रयुज्यमानोऽदोषवान् भवति । यथा 'आरोग्यनिमित्तं' रोगिणो रोगव्यपगमार्थं वैद्यस्य गण्डच्छेदोऽदुष्ट इति ॥३९५१॥

परः प्राह—यद्येवं ततो यथाऽहं भणामि तथा वस्त्रं छिद्यताम् । कथम्? इति चेद् उच्यते—

भिन्नम्मि माउगंतम्मि केइ अहिकरण गहिय पडिसेहो ।
एवं खु भिज्जमाणं, अलक्खणं होइ उड्ढं च ॥ ३९५२ ॥

इह वस्त्रं यतो व्यूयते तदादिभूतत्वाद् मातृकेव मातृका, अन्तश्चेह दशान्त उच्यते,

१-२-३-४-५ °वृद्धाः भा० कां० ॥ ६ ◁ ▷ एतन्मध्यगतः पाठः भा० कां० एव वर्तते ॥ ७ यतो मातुमारभ्यते तदा° भा० ॥

मातृका चान्तश्च मातृकान्तम्, द्वन्द्वैकवद्भावः, तस्मिन् भिन्ने सति वस्त्रं यद्यपि स्तेनैरपह्रियेत तथापि तैर्गृहीते सति नाधिकरणं भवति, उभयपार्श्वयोश्छिन्नत्वेन परिभोगाभावादित्यभिप्रायः । एवं केचिदाचार्यदेशीया भणन्ति तेषामेवं वदतां प्रतिषेधः कर्त्तव्यः । कथम्? इत्याह—'एवम्' अमुना प्रकारेण 'खुः' अवधृतार्थे, अवधारितोऽयमर्थः, परमेवं भिद्यमानं वस्त्रमलक्षणं भवति । भूयोऽपि परः प्राह—यद्येवं तत ऊर्द्धं कृत्वा तद् वस्त्रं द्विधा छिद्यताम् । सूरिराह—एवमप्यलक्षणदोषाश्चापरे बहवो भवन्ति, अतो नैवं छेदनीयमिति सङ्ग्रहगाथासमासार्थः ॥ ३९५२ ॥

अथैनामेव विवृणोति—

उभओ पासिं छिज्जउ, मा दसिया उक्किरिज्ज एगत्तो ।
अहिकरणं णेवं खलु, उद्धो[1] फालो व मज्झम्मि ॥ ३९५३ ॥

परः प्राह—उभयपार्श्वयोर्वस्त्रं छिद्यताम् । किं कारणम्? इति चेद् अत आह—यद्येकपार्श्वतश्छिद्यते तदा कदाचित् स्तेनैरपह्रियेत, ततस्ते तत्रैकतश्छिन्ने दशिका उत्किरेयुः, उत्कीर्य च तद् वस्त्रं विक्रीणन्तः सदशाकतया प्रभूतं मूल्यं प्राप्नुयुः, स्वयं वा तत् परिभुञ्जीरन्, ततो द्वयोरपि पार्श्वयोश्छेदनीयम्, एवंविधीयमानेऽधिकरणं न भवति । अथ नैवं भवतां विचारचर्यायां सङ्गच्छते ततो मध्ये गृहीत्वोर्द्धः फालो विधीयताम्, उर्द्धं द्विधा फाल्यतामिति भावः ॥ ३९५३ ॥ अथ सूरिः प्रथमं परोक्तमाद्यमकारं दूषयन्नाह—

भन्नइ दुहतो छिन्ने, उभतो दसियाइँ किण्ण जायंति ।
कुप्पासए करेंति व, अदसाणि व किं ण भुंजंति ॥ ३९५४ ॥

भण्यते अत्रोत्तरम्—त्वदुक्तनीत्या द्विधा छिन्ने वस्त्रे किमुत्कीर्यमाणा उभयतो दशिका न जायन्ते? जायन्त एव । अथवा तेनोभयतश्छिन्नेन वाससा ते स्तेनाः 'कूर्पासकान्' ◁ कञ्चुकान् ▷[2] कुर्वन्ति । अथवा ते किमदशाकानि वस्त्राणि न भुञ्जते? येनैवमुच्यते—उभयतश्छेत्तव्यमिति ॥ ३९५४ ॥ अथ द्वितीयं प्रकारमङ्गीकृत्य परिहरन्नाह—

उद्धप्फालाणि करेंति अणिहुआ दुब्बलं च तं होति ।
कज्जं[3] तं च ण पुस्सति, असिव्व-सिव्वंतदोसा य ॥ ३९५५ ॥

इह 'अनिभृता नाम' त्रिदण्डिनः, त एव[4] प्राय ऊर्द्धफालानि वस्त्राणि वसितुं प्रावरीतुं वा कुर्वन्ति नान्ये । तथा 'तद्' ऊर्द्धफालितं वस्त्रं दुर्बलं भवति । दुर्बलत्वादेव च 'तद्' विवक्षितं 'कार्यं' प्रावरणादिकं 'न पुष्यति' न पूरयति, परिभुज्यमानमचिरादेव स्फटतीति भावः । स्फटितं च यदि न सीव्यते ततो बहुतरं स्फटति, ततश्च वस्त्राभावे ये तृणग्रहणादयो दोषास्तान् प्राप्नुवन्ति । अथ सीव्यते ततः सूत्रा-ऽर्थपरिमन्थादयो दोषाः ॥ ३९५५ ॥ अपि च—

छिन्नम्मि माउगंते, अलक्खणं मज्झफालियं चेव ।
गुणवुड्ढा जं गहियं, न करेति गुणं अलं तेणं ॥ ३९५६ ॥

१ उद्धो चा दो व म° ताभा० ॥ २ ◁ ▷ एतच्चिह्नान्तर्गतः पाठः भा० कां० एव वर्त्तते । "कुप्पासओ कंचुगो" इति चूर्णौ विशेषचूर्णौ च ॥ ३ °ज्जं च तं ण ताभा० ॥ ४ इह ये 'अनिभृताः' त्रिदण्डिनः, त एव भा० । "अणिहुता डिंडिया, वादिया इत्यर्थः ।" इति चूर्णौ विशेषचूर्णौ च ॥

'मातृकान्ते' उभयपार्श्वरूपे छिन्ने सति वस्त्रमलक्षणं भवति । मध्यस्फाटितमपि तदलक्षणमेवोपजायते । अलक्षणे च वस्त्रे प्रत्युत ज्ञानादीनामुपघातो भवति, न पुनः कोऽपि गुणः । अतो गुणबुद्ध्या यद् वस्त्रं गृहीतं सत् तमेव गुणं न करोति अलं 'तेन' वस्त्रेण, न तद् ग्रहीतुमुचितमिति भावः ॥ ३९५६ ॥ अथ भूयोऽपि परः प्रेरयति—

किं लक्खणेण अम्हं, सव्वणियत्ताण पावविरयाणं ।
लक्खणमिच्छंति गिही, धण-धण्णे-कोसपरिवुड्ढी ॥ ३९५७ ॥

अस्माकं सर्वस्माद्—धन-धान्यादिपरिग्रहाद् निवृत्तानां पापात्—प्राणातिपातादेर्विरतानां किं वस्त्रादिलक्षणेनान्वेषितेन? न किञ्चिदित्यर्थः । ये तु गृहिणः सारम्भाः सपरिग्रहास्ते ◁ धन-धान्य-कोशपरिवृद्धिनिमित्तं लक्षणमिच्छन्ति, अस्माकं तु ▷ धन-धान्याद्यभावान्न किमपि वृद्धिं प्रापणीयमस्तीति परस्याभिप्रायः ॥ ३९५७ ॥ सूरिराह—

लक्खणहीणो उवही, उवहणती णाण-दंसण-चरित्ते ।
तम्हा लक्खणजुत्तो, गच्छे दमएण दिट्ठंतो ॥ ३९५८ ॥

लक्षणैः—प्रशस्तवर्ण-संस्थानादिभिर्हीन उपधिः साधूनां ज्ञान-दर्शन-चारित्राण्युपहन्ति, तस्माद् लक्षणयुक्तोऽसौ धारयितव्यः । तेन हि धार्यमाणेन गच्छे महती ज्ञानादिस्फातिरुपजायते । तथा चात्र द्रमकेण दृष्टान्तः क्रियते ॥ ३९५८ ॥ तमेवाह—

थाइणि वलवा वरिसं, दमओ पालेति तस्स भाएणं ।
चेडीघडण निकायण, उविट्ठ दुम चम्म भेसणया ॥ ३९५९ ॥
दुण्ह वि तेसिं गहणं, अलं मि अस्सेहि अस्सिसामं भणइ ।
वड्ढइ भज्जइ धूयापयाण कुलएण ओवम्मं ॥ ३९६० ॥

इह पारसविषये कस्यचिद् गृहे प्रभूताः प्रतिवर्षप्रसविन्यो वडवाः सन्ति । तत एव च तुरङ्गमा अपि तस्य बहवः समजायन्त । तेन चाश्वस्वामिना 'एतावदश्वसमूहमध्ये त्वया वर्षान्ते अश्वद्वयं भृतौ ग्राह्यम्' इत्युक्त्वा कश्चिद् द्रमकोऽश्व-वडवारक्षणार्थं धृतः । तस्य च तत्पुत्र्या सार्धं सङ्गतिरभूत् । भृतिकाले च समायाते तेनाश्वरक्षकेण सा तद्दुहिता पृष्टा—कथय, अमीषां मध्ये किमपि लक्षणयुक्तमश्वद्वयं येन तद् गृह्णामि । ततस्तयाऽभिहितोऽसौ—सर्वेष्वश्वेष्वरण्ये वृक्षच्छायायां विश्रब्धमुपविष्टेषु चर्ममयं कुतपं पाषाणखण्डानां भृत्वा वृक्षशिखरमारुह्य ततः स चर्मकुतपः खडक्खडारवं कुर्वन्नधस्ताद् मोक्तव्यः, पटहश्च तदग्रतो वादनीयः, एवंकृते यौ न समुत्त्रस्यतः; तथा खुरखुरकेण चर्ममयेण पाषाणखण्डभृतेन पृष्ठतो वाद्यमानेन सर्वानपि वाहय, यौ शेषाश्ववाहनिकातोऽधिकं निर्वहतः तौ द्वावपि गृहाणेति । तेन सर्वं तथैव कृतम् । मूल्यकाले च तेनाश्वस्वामी याचितः—ममामुकममुकं चाश्वं देहि । तुरङ्गमस्वामी तु 'समस्तलक्षणयुक्ताविमावश्वौ' इति कृत्वा ब्रवीति—शेषान् द्वौ त्रीन् सर्वान् वा गृहाण, किमेताभ्यां करिष्यसि? । सोऽपि तदश्वद्वयवर्जमपरं कथमपि नेच्छति । ततश्चाश्वस्वामिना स्वभार्याऽभिहिता—प्रदीयतामस्मै स्वपुत्रिका येन गृहजामातृत्वं प्रतिपन्नो न सलक्षणा-

१ °न्ते' प्रागुक्तस्वरूपे भा० ॥ २ ◁ ▷ एतदन्तर्गतः पाठः भा० कां० एव वर्तते ॥

वश्वौ गृहीत्वाऽन्यत्र भजति । सा च 'हीनोऽसौ' इति नेच्छत्यमुमर्थम् । ततोऽश्वस्वामी भार्यावबोधाय वर्द्धकिसुतं दृष्टान्तीकरोति, यथा—

केनापि वर्द्धकिना भागिनेयः स्वसुतां दत्त्वा गृहजामाता कृतः । स च कमपि व्यवसायं न करोति ततो वर्द्धकिदुहित्रा प्रेरितः—किमिति पुरुषान्तररहितः परदत्तमुपजीवँस्तिष्ठसि ? विधेहि किञ्चित् कर्मान्तरमिति । ततः कुठारं गृहीत्वा काष्ठकर्त्तनार्थमटवीं गतः । समीलपितकाष्ठप्राप्त्यभावाच्च प्रतिदिवसं रिक्त एव निवर्त्तते । षष्ठे च मासे लब्धं कृष्णचित्रककाष्ठम् । घटितस्तत्र कुलकः—कलसिकाचतुर्थांशरूपो धान्यमानविशेषः । ततः प्रेषिता स्वभार्या 'द्रव्यलक्षेण यो गृह्णाति तस्मै प्रदातव्यः' इत्युक्त्वा हट्टमार्गे विक्रयार्थम् । सा च तन्मूल्ये लक्षं याचमाना लोकैरुपहस्यते । समायातश्च तत्र कश्चिद् बुद्धिमान् वणिक्, परिभावितं च तेन स्वचेतसि—नूनमत्र कारणेन भवितव्यम्, यदेवमियमस्य काष्ठस्य मूल्ये लक्षं याचते । ततो यावत् तेन धान्यं मिमीते तावन्न कथञ्चित् क्षीयते । अतो धान्याद्यक्षयनिमित्तं लक्षमपि दत्त्वा गृहीतस्तेन कुलकः । ततः प्रभृति तेन सलक्षणजामातृकेण गृहे धृतेन सर्वमपि वर्द्धकिकुटुम्बं धन-धान्यादिना वृद्धिमुपययौ ॥

तथा त्वमपि निजदुहितरं यद्यस्मै प्रयच्छसि ततोऽनेनास्मद्गृहे तिष्ठता समस्तलक्षणोपेतमश्वद्वयमपि तिष्ठति । ततोऽश्वद्वयमाहात्म्येन च सर्वाः सम्पदः करस्था एवास्माकं भवन्ति इत्यादि बहुविधमुक्त्वा दापिता तस्मै दुहिता ॥

अथ गाथाद्वयस्याक्षरार्थः—स्थायिन्यो नाम वडवास्ता उच्यन्ते या वर्षे वर्षे विजायन्ते । ताश्च वर्षमेकं कश्चिद् द्रमकः पालयति, उपलक्षणमिदम्, तेनाश्वानपि पालयतीत्यादि द्रष्टव्यम् । कथं पालयति ? इत्याह—'तस्य' अश्वाधिपतेः 'भागेन' वेतनभूताश्वद्वयलक्षणेन । ततश्च तस्य तत्राश्ववडवं पालयतश्चेटिकया समं घटना । तया च स निकाचनां कारितः—एवंविधलक्षणोपेतमेवाश्वद्वयं ग्रहीतव्यं नान्यदिति । किं पुनस्तल्लक्षणम् ? इत्याह—उपविष्टेष्वश्वेषु द्रुममारुह्य चर्मकुतपस्य ◁ पाषाणभृतस्य भूमौ पातनेन ▷ प्रेषणा कर्त्तव्या, यौ न त्रस्यतस्तौ लक्षणयुक्तौ । ततो भृतिकाले 'द्वयोरपि तयोः' सलक्षणयोरश्वयोरसौ ग्रहणं करोति । 'अलं मे परैरश्वैः, इदमेवाश्वद्वयं समर्पय' इत्येवम् 'आधिकम्' अश्वस्वामिनं भणति । स च स्वभार्यावबोधाय 'वर्द्धकेः' रथकारस्य 'भचकः' भागिनेयस्तस्य यद् वर्द्धकिना दुहितुः प्रदानं ततः स्वभार्यया प्रेरितेन तेन कृष्णचित्रकाष्ठमानीय यत् कुलको घटितस्तेनोपलक्षितम् 'औपम्यं' दृष्टान्तं कृतवान् । एवं गच्छेऽपि लक्षणयुक्तेनोपधिना ज्ञानादीनां वृद्धिरुपजायते । ततश्च स्थितमेतत्—विधिनैव तथा वस्त्रं छेदनीयं यथा प्रमाणयुक्तं भवति ॥ ३९५९ ॥ ३९६० ॥

अथ प्रमाणादिस्वरूपनिरूपणाय द्वारगाथामाह—

दव्वप्पमाण अतिरेग हीण, परिकम्म विभूसणा य मुच्छा य ।
उवहिस्स य प्पमाणं, जिण थेर अहक्कमं वोच्छं ॥ ३९६१ ॥

इह द्रव्यं—वस्त्रं तस्य प्रमाणं गणनया प्रमाणेन च द्विविधं वक्तव्यम् । अतिरिक्ते हीने वा

१ ◁ ▷ एतच्चिह्नगतः पाठः भा० कां० एव वर्तते ॥ २ स्वभार्या° भा० कां० विना ॥

वस्त्रे दोषा अभिधातव्याः । परिकर्मणं सीवनमित्येकोऽर्थः, तन्निरूपयितव्यम् । "विभूसणा य" त्ति विभूषार्थं यदि वस्त्रं क्षालयति वा रजति वा घर्षति वा सम्प्रमार्ष्टि वा तदा प्रायश्चित्तं भवतीति वक्तव्यम् । "मुच्छा य" त्ति मूर्च्छया यदि वस्त्रं न परिभुङ्क्ते तदाऽपि प्रायश्चित्तं वक्तव्यम् । तत्र प्रथमद्वारे तावदुपधेः प्रमाणं जिनकल्पिक-स्थविरकल्पिकानङ्गीकृत्य यथाक्रममहं वक्ष्ये ॥ ३९६१ ॥ प्रतिज्ञातमेव निर्वाहयितुं जिनकल्पिकानामुपधिं गणनाप्रमाणतो निरूपयति—

पत्तं पत्ताबंधो, पायट्ठवणं च पायकेसरिया ।
पडलाइँ रयत्ताणं, च गोच्छओ पायनिज्जोगो ॥ ३९६२ ॥
तिन्नेव य पच्छागा, रयहरणं चेव होइ मुहपोत्ती ।
एसो दुवालसविहो, उवही जिणकप्पियाणं तु ॥ ३९६३ ॥

'पात्रं' प्रतिग्रहः, 'पात्रबन्धः' येन वस्त्रखण्डेन चतुरस्रेण पात्रकं बध्यते, 'पात्रस्थापनं' कम्बलमयं यत्र पात्रकं स्थाप्यते, 'पात्रकेसरिका' यया पात्रं प्रत्युपेक्ष्यते, 'पटलकानि' यानि भिक्षां पर्यटद्भिः पात्रोपरि स्थाप्यन्ते, 'रजस्त्राणं' पात्रवेष्टकम्, 'गोच्छकः' कम्बलमयो यः पात्रकोपरि दीयते । एष सप्तविधः 'पात्रनिर्योगः' पात्रपरिकरभूत उपकरणकलाप इत्यर्थः ॥ ३९६२ ॥

तथा—'त्रय एव' न चतुः-पञ्चप्रभृतयः, क एते ? इत्याह—'प्रच्छादकाः' प्रावरणरूपाः कल्पाः, द्वौ सौत्रिकावेकश्चौर्णिकः इत्यर्थः । 'रजोहरणं' प्रतीतम् । 'च' समुच्चये । एवशब्दः पादपूरणे । 'मुखपोतिका' प्रसिद्धा । एष द्वादशविध उपधिर्जिनकल्पिकानां मन्तव्यः । तुशब्दो विशेषणे, स चैतद् विशिनष्टि—जिनकल्पिका द्विविधाः—पाणिपात्राः प्रतिग्रहधारिणश्च । पुनरेकैके द्विविधाः—अप्रावरणाः सप्रावरणाश्च । तत्राप्रावरणानां पाणिपात्राणां रजोहरण-मुखवस्त्रिकारूपो द्विविध उपधिः । सप्रावरणानां तु त्रिविधो वा चतुर्विधो वा पञ्चविधो वा—तत्र त्रिविधो रजोहरणं मुखवस्त्रिका एकः सौत्रिकः कल्पः, चतुर्विधः स एवौर्णिककल्पसहितः, पञ्चविधश्चतुर्विध एव द्वितीयसौत्रिककल्पेन सहितः । प्रतिग्रहधारिणां प्रावरणवर्जितानां च नवविध उपधिः, तद्यथा—पात्रं १ पात्रकबन्धः २ पात्रस्थापनं ३ पात्रकेसरिका ४ पटलकानि ५ रजस्त्राणं ६ गोच्छकः ७ रजोहरणं ८ मुखवस्त्रिका ९ चेति । ये तु प्रावरणसहितास्तेषामत्रैव नवविधे एककल्पप्रक्षेपे दशविधः, कल्पद्वयप्रक्षेपे एकादशभेदः, कल्पत्रयप्रक्षेपे तु द्वादशविधः । तदेवमुत्कर्षतो जिनकल्पिकानां द्वादशविध उपधिः सम्भवति, एष तुशब्दसूचितो विशेषार्थः । "एकग्रहणे तज्जातीयानां सर्वेषां ग्रहणम्" इति न्यायाद् अन्येऽपि ये गच्छनिर्गतास्तेषां यथायोगमिदमेवोपकरणप्रमाणमवसातव्यम् ॥ ३९६३ ॥

अथ स्थविरकल्पिकानङ्गीकृत्याह—

एए चेव दुवालस, मत्तग अइरेग चोलपट्टो य ।
एसो उ चउदसविहो, उवही पुण थेरकप्पम्मि ॥ ३९६४ ॥

'एत एव' अनन्तरोक्ता द्वादशोपधिभेदा अपरं चातिरिक्तं मात्रकं चोलपट्टकश्च, एष चतुर्दशविध उपधिः स्थविरकल्पे भवति ॥ ३९६४ ॥ अनन्तरोक्तमेवार्थमुपसंहरन्नाह—

१ °क-स्थिरक° भा० ॥ २ °शविधः, कल्प° कां० ॥

जिणा बारसरूवाइं, थेरा चउदसरूविणो ।
ओहेण उवहिमिच्छंति, अओ उड्ढं उवग्गहो ॥ ३९६५ ॥

'जिनाः' जिनकल्पिका उपकरणानां द्वादशरूपाणि धारयन्तीति शेषः । स्थविरास्तु 'चतुर्दशरूपिणः' उपकरणचतुर्दशकधारिण इत्यर्थः । एवम् 'ओघेन' सामान्येनोपधिमिच्छन्ति तीर्थकराः, ओघोपधिमित्यर्थः । 'अत ऊर्ध्वम्' अतिरिक्तो दण्डक-चिलिमिलिकादिः स्थविरकल्पिकानां सर्वोऽप्युपग्रहोपधिर्मन्तव्यः ॥ ३९६५ ॥

◄ अथ जिनकल्पिकानामुपधेरुत्कृष्टादिविभागं प्रमाणप्रमाणं चाह— ►[1]

चत्तारि य उक्कोसा, मज्झिमग-जहन्नगा वि चत्तारि ।
कप्पाणं तु पमाणं, संडासो दो य रयणीओ ॥ ३९६६ ॥

जिनकल्पिकानां चत्वार्युपकरणान्युत्कृष्टानि भवन्ति, त्रयः कल्पाः प्रतिग्रहश्चेति । मध्यम-जघन्यान्यपि प्रत्येकं चत्वारि—तत्र पटलकानि रजस्त्राणं रजोहरणं पात्रकबन्धश्चेति मध्यमानि, मुखवस्त्रिका पात्रकेसरिका पात्रस्थापनं गोच्छकश्चेति जघन्यानि । एतेषां च ये कल्पास्तेषां 'सन्दंशकः' कुरण्टको द्वौ च 'रत्नी' हस्तौ दीर्घत्वेन प्रमाणं भवति, विस्तरतस्तु सार्धं हस्तमेकम् ॥ ३९६६ ॥ अथवा—

अन्नो वि य आएसो, संडासो सत्थिए णुवन्ने य ।
जं खंडियं दढं तं, छम्मासे दुब्बलं इयरं ॥ ३९६७ ॥

अन्योऽपि च 'आदेशः' प्रकारोऽस्ति । कः ? इत्याह—सन्दंशः स्वस्तिकश्च । तत्र जिनकल्पिकस्योत्कुटुकनिविष्टस्य जानुसन्दंशकादारभ्य पुतौ पृष्ठं च छादयित्वा स्कन्धोपरि यावता प्राप्यते एतावत् तदीयकल्पस्य दैर्घ्यप्रमाणम्, अयं च सन्दंशक उच्यते । तथा तस्यैव कल्पस्य द्वावपि पृथुत्वकर्णौ हस्ताभ्यां गृहीत्वा द्वे अपि बाहुशीर्षे यावत् प्राप्येते, तद्यथा—दक्षिणेन हस्तेन वामं बाहुशीर्षं वामेन दक्षिणम्, एष द्वयोरपि कलाचिकयोर्हृदये यो विन्यासविशेषः स स्वस्तिकाकार इति कृत्वा स्वस्तिक उच्यते, एतत् पृथुत्वप्रमाणमवसातव्यम् । "णुवन्ने य" त्ति[2] निपन्नः—त्त्वर्तितस्तद्विषयं स्थविरकल्पिकानामादेशद्वयं तच्चाग्रे (गा० ३९६९) वक्ष्यते । जिनकल्पिकश्च यद् वस्त्रं 'खण्डितम्' एकस्मात् पार्श्वेतरच्छिन्नं प्रमाणयुक्तं च यदि च तत् परिभुज्यमानं षण्मासान् यावद् ध्रियते तदीदृशं दृढमिति ज्ञात्वा गृह्णाति, 'इतरद् नाम' षण्मासानपि यावन्न निर्वाहक्षमं तद् दुर्बलमिति कृत्वा न गृह्णाति ॥ ३९६७ ॥

अथ किमर्थमसौ स्वस्तिकं करोति ? इत्याह—

संडासछिड्डेण हिमादि एति, गुत्ता वऽगुत्ता वि य तस्स सेज्जा ।
हत्थेहि सो सोत्थिकडेहि घेत्तुं, वत्थस्स कोणे णुवई व झाती ॥ ३९६८ ॥

'तस्स' जिनकल्पिकस्य शय्या 'गुप्ता वा' घनकुड्य-कपाटयुक्ता अगुप्ता वा भवेत्, अतः सन्दंशकच्छिद्रेण 'हिमादिकं' शीत-वात-सर्पादिकम् 'एति' आगच्छति, ततस्तस्य रक्षणार्थं 'स्वस्तिककृताभ्यां' स्वस्तिकाकारनिवेशिताभ्यां हस्ताभ्यां द्वावपि वस्त्रस्य कोणौ गृहीत्वा उत्कु-

१ ◄ ► नास्त्येतदन्तर्गतमवतरणं भा० ॥ २ त्ति अनुपलभः भा० विना ॥

टक एव स स्वपिति वा ध्यायति वा । तत्र प्रायेण धर्मजागरिकया जागर्ति, परं केचिदाचार्या ब्रुवते—उत्कुटुक एव तृतीये यामे क्षणमात्रं स्वपितीति ॥ ३९६८ ॥

अथ गच्छवासिनां कल्पप्रमाणमाह—

कप्पा आयपमाणा, अड्ढाइज्जा उ वित्थडा हत्था ।
एयं मज्झिम माणं, उक्कोसं होंति चत्तारि ॥ ३९६९ ॥

कल्पाः 'आत्मप्रमाणाः' सार्धहस्तत्रयप्रमाणायामाः, अर्धतृतीयांश्च हस्तान् 'विस्तृताः' पृथुला विधेयाः, एतद् मध्यमं 'मानं' प्रमाणं भवति । उत्कर्षतो दैर्घ्येण चत्वारो हस्ताः । एतदादेशद्वयं मन्तव्यम् ॥ ३९६९ ॥ अत्रैव कारणमाह—

संकुचिय तरुण आयप्पमाण सुयणे न सीयसंफासो ।
दुहओ पेल्लण थेरे, अणुचिय पाणाइरक्खोऽऽया ॥ ३९७० ॥

यो भिक्षुस्तरुणो बलवान् स सङ्कुचितपादः स्वप्तुं शक्नोति, तस्य तथा स्वपने शीतस्पर्शो न भवति, अतस्तस्य आत्मप्रमाणाः कल्पा अनुज्ञाताः । यस्तु स्थविरो वयसा वृद्धः स क्षीणबलत्वान्न शक्नोति सङ्कुचितपादः शयितुम्, अतस्तस्यानुग्रहार्थं दैर्घ्येणात्मप्रमाणादूर्ध्वं षडङ्गुलानि विस्तरतोऽप्यर्धतृतीयहस्तप्रमाणादभ्यधिकानि षडङ्गुलानि विधीयन्ते । एवं विधीयमाने गुणमुपदर्शयति—"दुहओ पेल्लण" त्ति शिरः-पादान्तलक्षणयोर्द्वयोरपि पार्श्वयोर्यत् कल्पस्य 'प्रेरणम्' आक्रमणं तेन स्थविरस्य शीतं न भवति । 'अनुचितः' अभावितः शैक्ष इत्यर्थः, तस्यापि स्वपनविधावनभिज्ञस्य कल्पप्रमाणमेवमेव ज्ञातव्यम् । अपि च एवं प्राणिनां रक्षा कृता भवति, न मण्डूकप्लुत्या कीटिकादयः प्राणिनः प्रविशन्तीति भावः, आदिशब्दाद् दीर्घजातीयादयोऽपि न प्रविशन्ति, तेनात्मनोऽपि रक्षा कृता भवति ॥ ३९७० ॥

अथ पात्रकबन्धादीनां प्रमाणनिरूपणायाह—

पत्ताबंधपमाणं, भाणपमाणेण होइ कायव्वं ।
चउरंगुलं कमंता, पत्ताबंधस्स कोणा उ ॥ ३९७१ ॥

पात्रकबन्धप्रमाणं भाजनप्रमाणेन कर्त्तव्यं भवति । यदि मध्यमं जघन्यं वा पात्रं भवति तदा पात्रकबन्धोऽपि तदनुसारेण करणीयः, अथोत्कृष्टप्रमाणं पात्रं तदा सोऽपि गुरुतरः कार्यः । किं बहुना ? यथा ग्रन्थौ कृते सति पात्रकबन्धस्य कोणाश्चतुरङ्गुलमूर्ध्वं क्रामन्तो भवन्ति, ग्रन्थेरतिरिक्ताश्चतुरङ्गुला अञ्चला यथा भवन्तीति भावः, तथा पात्रकबन्धप्रमाणं विधेयम् ॥ ३९७१ ॥

रयताणस्स पमाणं, भाणपमाणेण होति कायव्वं ।
पायाहिणं करिंतं, मज्झे चउरंगुलं कमति ॥ ३९७२ ॥

रजस्त्राणस्य प्रमाणं भाजनप्रमाणेन कर्त्तव्यं भवति । कथम् ? इत्याह—प्रादक्षिण्येन वेष्टनं कुर्वत् पात्रस्य मध्ये 'चतुरङ्गुलं' चत्वार्यङ्गुलानि यथा रजस्त्राणमतिक्रामति तथा रजस्त्राणप्रमाणं विधेयम् ॥ ३९७२ ॥ पटलकानां प्रमाणमाह—

१ भणितम् । उ° भा° ॥ २ °क्खा य ताभा° ॥ ३ "अणुचित त्ति अभावितस्स त्ति" इति चूर्णौ विशेषचूर्णौ च ॥

तिविहम्मि कालछेए, तिविहा पडला उ होंति पायस्स ।
गिम्ह-सिसिर-वासासुं, उक्कोसा मज्झिम जहन्ना ॥ ३९७३ ॥

त्रिविधे 'कालच्छेदे' कालविभागे त्रिविधानि पटलकानि पात्रस्य भवन्ति । इदमेव व्याचष्टे—ग्रीष्म-शिशिर-वर्षासु प्रत्येकमुत्कृष्टानि मध्यमानि जघन्यानि च । तत्र यानि अत्यन्तदृढानि तान्युत्कृष्टानि, दृढ-दुर्बलानि मध्यमानि, दुर्बलानि जघन्यानि ॥ ३९७३ ॥

इदमेव भावयति—

गिम्हासु तिन्नि पडला, चउरो हेमंतें पंच वासासु ।
उक्कोसगा उ एए, एत्तो वोच्छामि मज्झिमए ॥ ३९७४ ॥

'ग्रीष्मेषु' चतुर्ष्वप्युष्णर्तुमासेषु त्रीणि पडलानि भवन्ति, ◁ कालस्यात्यन्तरूक्षतया त्वरितमेव पृथिवीरजःप्रभृतीनां परिणतेस्तैः पटलकानां भेदासम्भवात् । चत्वारि पटलकानि 'हेमन्ते' शीतकाले भवन्ति, कालस्य स्निग्धतया विमर्देन पृथिवीरजःप्रभृतीनां परिणतेः । पञ्च पटलकानि वर्षासु भवन्ति, ▷ कालस्यात्यन्तस्निग्धत्वात् । एतान्युत्कृष्टानि मन्तव्यानि । अत ऊर्द्धं मध्यमानि वक्ष्ये ॥ ३९७४ ॥ प्रतिज्ञातमेवाह—

गिम्हासु होंति चउरो, पंच य हेमंतें छच्च वासासु ।
मज्झिमगा खलु एए, एत्तो उ जहन्नए वोच्छं ॥ ३९७५ ॥

ग्रीष्मेषु चत्वारि पटलकानि, हेमन्ते पञ्च, वर्षासु षट्, मनाग् जीर्णतया प्रभूततराणामेव स्वकार्यसाधनात् । एतानि खलु मध्यमकानि मन्तव्यानि । अत ऊर्द्धं जघन्यानि वक्ष्ये ॥ ३९७५ ॥

गिम्हासु पंच पडला, हेमंते छच्च सत्त वासासु ।
तिविहम्मि कालछेए, तिविहा पडला उ पायस्स ॥ ३९७६ ॥

ग्रीष्मेषु पञ्च पटलकानि, हेमन्ते षट्, वर्षासु सप्त । एतानि जघन्यानि । एवं त्रिविधे कालच्छेदे त्रिविधानि पटलकानि पात्रस्य भवन्ति ॥ ३९७६ ॥

उक्तं पटलकानां गणनाप्रमाणम्, अथ प्रमाणप्रमाणम्—तत्र च विशेषचूर्णिः—गच्छनिग्गयाणं चउरंसा पडला, जं भाणे मज्झे कए हेट्ठा अट्ठ अंगुलाइं लंबंति । गच्छवासीणं जं उग्गाहिए समाणे चउहिं अंगुलेहिं जत्तुए न पावति; अहवा दीहत्तणेण अड्ढाइज्जा हत्था, रुंदत्तणेण दिवड्ढो हत्थो ॥ रजोहरणप्रमाणमाह—

घणं मूले थिरं मज्झे, अग्गे मद्दवजुत्तया ।
एगंगियं अज्झुसिरं, पोरायामं तिपासियं ॥ ३९७७ ॥

१ ◁ ▷ एतच्चिह्नान्तर्गतः पाठः भा० प्रतावेव वर्त्तते । कां० प्रतौ तु एतत्स्थाने—कालस्यात्यन्तरूक्षत्वात् । 'हेमन्ते' शीतकाले चतुर्षु मासेषु चत्वारि, [कालस्य स्निग्धत्वात् । वर्षासु पञ्च पटलकानि भवन्ति,] इति कोष्ठान्तर्गतगलितपाठरूपः पाठ उपलभ्यते । अन्यासु पुनः प्रतिषु सर्वथा पाठो गलित इति ॥ २ °सु चउरो पडला, पंच ताभा० ॥ ३ "रयहरणं गणणप्पमाणेण एगं गच्छणिग्गयाणं, गच्छवासीणं दो वासासु । पमाणप्पमाणेण समं दसियासु बत्तीसं अंगुलाइं—जस्स चउव्वीसं अंगुलाइं दंडो तस्स अट्ठ अंगुलाइं दसियाओ, जस्स पुण वीसं अंगुलाइं दंडो तस्स बारसंगुला दसियाओ ।" इति विशेषचूर्णौ ॥

'मूले' हस्तग्रहणप्रदेशे रजोहरणं 'घनं' निबिडवेष्टितम्, 'मध्ये' मध्यभागे 'स्थिरं' दृढम्, 'अग्रे' दशिकापर्यन्ते 'मार्दवयुक्तता' दशिका मृदुस्पर्शा विधेया इत्यर्थः । 'एकाङ्गिकं नाम' तज्जातदशिकं न वा व्यादिखण्डनिष्पन्नम्, 'अशुषिरं' न रोमबहुलं न वा ग्रन्थिलम्, "पोरायामं" ति पर्वायामं अङ्गुष्ठपर्वणि प्रतिष्ठितायाः प्रदेशिन्या यावदपान्तरालं तावत्प्रमाणायामम्, "तिपासियं" ति त्रिभिर्दवरकवेष्टकैः पाशितं-बद्धम्, एवंविधं रजोहरणं कर्त्तव्यम् ॥३९७७॥

इदमेव स्पष्टतरमाह—

अप्पोल्लं मिदुपम्हं च, पडिपुन्नं हत्थपूरिमं ।
तिपरियल्लमणीसट्ठं, रयहरणं धारए मुणी ॥ ३९७८ ॥

'अप्पोल्लं' दृढवेष्टनादशुषिरमशुषिरदण्डं वा, तथा मृदूनि-कोमलानि पक्ष्माणि-दशिकारोमाग्रभागरूपाणि यस्य तद् मृदुपक्ष्मकम्, 'प्रतिपूर्णं' बाह्येन निषद्याद्वयेन युक्तं सद् 'हस्तपूरिमं' यथा हस्तं पूरयति तथा कर्त्तव्यमित्यर्थः, 'त्रिपरिवर्त्तं' त्रीन् वारान् वेष्टनीयम्, 'अनिसृष्टं नाम' हस्तप्रसाणादवग्रहादस्फेटितम्, एवंविधं रजोहरणं मुनिर्धारयेत् ॥ ३९७८ ॥

उण्णियं उट्टियं चेव, कंबलं पायपुंछणं ।
रयणीपमाणमित्तं, कुज्जा पोरपरिग्गहं ॥ ३९७९ ॥

'और्णिकम्' ऊर्णामयं 'औष्ट्रिकं वा' उष्ट्ररोममयं यत् कम्बलं तत् 'पादप्रोञ्छनं' रजोहरणं कर्त्तव्यम् । 'रत्निप्रमाणमात्रं' हस्तप्रमाणायामदण्डकं 'पर्वपरिग्रहम्' अङ्गुष्ठपर्वलग्नप्रदेशिनीशुषिरपूरकम् एवंविधं रजोहरणं कुर्यात् ॥ ३९७९ ॥

◁ औपग्रहिकोपधिविशेषभूतानां संस्तारकादीनां प्रमाणमाह—▷

संथारुत्तरपट्टा, अड्ढाइज्जा उ आयया हत्थे ।
तेसिं विक्खंभो पुण, हत्थं चतुरंगुलं चेव ॥ ३९८० ॥

संस्तारकोत्तरपट्टकावर्धतृतीयान् हस्तान् 'आयतौ' दीर्घौ भवतः, तयोः 'विष्कम्भः' विस्तारः पुनरेकं हस्तं चतुरङ्गुलं च भवति, चतुर्भिरङ्गुलैरधिको हस्त इत्यर्थः ॥ ३९८० ॥

दुगुणो चतुग्गुणो वा, हत्थो चतुरंसो चोलपट्टो उ ।
एगगुणा उ निसेज्जा, हत्थपमाणा सपच्छाया ॥ ३९८१ ॥

द्विगुणश्चतुर्गुणो वा कृतः सन् यथा हस्तप्रमाणश्चतुरस्रो भवति तथा चोलपट्टकः कर्त्तव्यः । तत्र द्विगुणः स्थविराणाम्, चतुर्गुणस्तरुणानाम् । तथा रजोहरणपट्टसौर्णिकी निषद्या 'एकगुणा' गुणनया एकत्वसङ्ख्यायुक्ता प्रमाणेन च हस्तप्रमाणा 'सप्रच्छादका' तावत्प्रमाणयैव सौत्रिकया प्रच्छादकनिषद्यया सहिता भवति ॥ ३९८१ ॥ ◁ मुखवस्त्रिकाप्रमाणमाह—▷

चउरंगुलं विहत्थी, एयं मुहणंतगस्स उ पमाणं ।
बितियं पि य प्पमाणं, मुहप्पमाणेण कायव्वं ॥ ३९८२ ॥

'चतुरङ्गुलं' चत्वार्यङ्गुलानि वितस्तिश्चैका एतद् 'मुखानन्तकस्य' मुखवस्त्रिकायाः प्रमाणम् ।

---

१ °ङ्गुलिप° मो० ले० ॥ २ ◁ ▷ एतदवतरणं भा० नास्ति ॥ ३ हत्थायामा सप° ताभा० ॥
४ ◁ ▷ एतच्चिह्नमध्यगतमवतरणं भा० नास्ति ॥

द्वितीयमप्यत्र प्रमाणं भवति, किम्? इत्याह—मुखप्रमाणेन मुखानन्तकं कर्त्तव्यम्। किमुक्तं भवति?—वसतिं प्रमार्जयन् रजःप्रवेशरक्षणार्थं कोणद्वये गृहीत्वा नासिकां मुखं च प्रच्छाद्य कृकाटिकायां यावता ग्रन्थिं दातुं शक्नोति तावत्प्रमाणा मुखवस्त्रिका कर्त्तव्या॥ ३९८२॥

गोच्छक पडिलेहणिया, पायट्ठवणं च होइ तह चेव।
तिण्हं पि य प्पमाणं, विहत्थि चउरंगुलं चेव॥ ३९८३॥

गोच्छकः पात्रप्रत्युपेक्षणिका पात्रकस्थापनं च तथैवात्र प्रमाणतो निरूपणीयं भवति। कथम्? इत्याह—'त्रयाणामपि' गोच्छकादीनां प्रमाणं वितस्तिश्चतुरङ्गुलं च भवति, षोडशाङ्गुलप्रमाणानि चतुरस्राणि त्रीण्यपि भवन्तीति भावः॥ ३९८३॥ तदेवमुक्तं पात्र-मात्रकवर्जितानां शेषोपकरणानां प्रमाणम्, पात्र-मात्रकयोस्तु वस्त्राधिकारादत्र न क्रियते, पुरस्ताद् विधास्यते। इह स्थविरकल्पिकानां त्रयः प्रच्छादका भवन्तीति पूर्वमुक्तं तदिदानीं द्रढयन्नाह—

जो वि तिवत्थ दुवत्थो, एगेण अचेलगो व संथरइ।
न हु ते खिंसंति परं, सव्वेण वि तिन्नि घेत्तव्वा॥ ३९८४॥

योऽपि साधुः त्रिवस्त्रो द्विवस्त्रो वा संस्तरति, त्रिभिर्द्वाभ्यां वा कल्पैरित्यर्थः, स त्रीन् द्वौ वा कल्पान् परिभुञ्जाम्, योऽप्येकेन कल्पेन संस्तरति स एकमेव परिभुञ्जाम्, यो वा जिनकल्पिकादिरचेलकः संस्तरति स एकमपि कल्पं मा गृह्णातु, परं 'नहि' नैव 'ते' स्वल्पतरवस्त्रा अचेलका वा 'परम्' अन्यमधिकतरवस्त्रं खिंसन्ति। कुतः? इति चेद् उच्यते—सर्वेणापि स्थविरकल्पिकेन त्रयः कल्पा नियमाद् ग्रहीतव्याः। यद्यपि शीतपरीषहसहिष्णुतया कश्चिदेकेनापि कल्पेनाप्रावृतः संस्तरति तथापि भागवतीमाज्ञामनुवर्त्तमानः सोऽपि त्रीन् कल्पान् गृह्णाति॥ ३९८४॥ किमर्थं पुनरीदृशी भगवतामाज्ञा? इति उच्यते—

अप्पा असंथरंतो, निवारिओ होइ तीहि वत्थेहिं।
गिण्हति गुरुविदिण्णे, पगासपडिलेहणे सत्त॥ ३९८५॥

'आत्मा' शरीरं स शीतादिना 'असंस्तरन्' त्रिभिर्वस्त्रैर्निवारितो भवति। तथा चात्र विशेषचूर्णिलिखितो भावार्थः—

उस्सग्गेणं ण चेव पाउरियव्वं। जाहे न संथरइ ताहे एक्कं पाउणइ। जाहे तेण वि न संथरेज्जा ताहे विइयं पि उण्णियं पाउणेज्जा। जाहे तेण वि न संथरेज्जा ताहे तइयं पि पाउणिज्जा। जइ नाम तह वि न संथरेज्जा ताहे तिन्नि वि छड्डेऊण बाहिं पडिमाए ठाइ, ताव अच्छइ जाव सीएणं नीसट्ठं द्राविती, पच्छा तम्मि चेव निवेसइ। जइ तत्थ न संथरेज्जा ताहे अंतो पडिमं ठाइ, तत्थ झाणोवगओ चिट्ठइ। जइ न संथरइ ताहे तम्मि चेव निवेसइ। एवं पि जइ न संथरेइ ताहे एक्कं कप्पं गिण्हेज्जा, जाहे तेण वि न संथरेइ ताहे विइयं, ततो तइयं, तत्थ से अईव सायं भवइ। एवं अप्पा तिहिं वत्थेहिं निवारिओ हवइ त्ति।

अथ तानि परिजीर्णानि ततो न त्रिभिः शीतं निवारयितुं पार्यते तत आह—गुरुभिः—आचार्यैर्वितीर्णानि 'प्रकाशप्रत्युपेक्षणानि' जीर्णत्वादचौरहरणीयानि सप्त वस्त्राण्युत्कर्षतो गृह्णाति

१ वितत्थि ताभा०॥

॥ ३९८५ ॥ इदमेव स्पष्टयति—

तिन्नि कसिणे जहन्ने, पंच य दढदुब्बलाइँ गेण्हेज्जा ।
सत्त य परिजुन्नाइं, एयं उक्कोसगं गहणं ॥ ३९८६ ॥

कृत्स्नानि नाम—घनमसृणानि यैरन्तरितः सविता न दृश्यते ईदृशानि त्रीणि वस्त्राणि जघन्यतो गृह्णीयात्, यानि तु दृढदुर्बलानि तानि पञ्च गृह्णीयात्, यानि परिजीर्णानि तानि सप्त । एतदुत्कृष्टं ग्रहणं मन्तव्यम् ॥ ३९८६ ॥

◁ कीदृशं पुनरुपधिं भिक्षुर्धारयति ? इत्याह—▷

भिन्नं गणणाजुत्तं, पमाण इंगाल-धूमपरिसुद्धं ।
उवहिं धारए भिक्खू, जो गणचिंतं न चिंतेइ ॥ ३९८७ ॥

'भिन्नं नाम' सदशं सकलं वा यत्र भवति, 'गणनायुक्तं' गणनाप्रमाणोपेतम्, प्रमाणेन च—यथोक्तदैर्घ्य-विस्तरविषयमानेन युक्तमित्यनुवर्त्तते, तथा 'अङ्गार-धूमाभ्यां' ◁ राग-द्वेषपरिणामाभ्यां ▷ परि—समन्तात् शुद्धं—विरहितम्, एवंविधमुपधिं स भिक्षुर्धारयेत्, यो गणचिन्तां न चिन्तयति, सामान्यसाधुरिति भावः । यस्तु गणचिन्तकस्तस्य न प्रतिनियतमुपधिप्रमाणम् ॥ ३९८७ ॥ तथा चाह—

गणचिंतगस्स एत्तो, उक्कोसो मज्झिमो जहन्नो य ।
सव्वो वि होइ उवही, उवग्गहकरो महाणस्स ॥ ३९८८ ॥

गणचिन्तकः—गणावच्छेदिकादिस्तस्य सद्भावामत ऊर्द्ध्वं उत्कृष्टो मध्यमो जघन्यश्च 'सर्वोऽपि' औघिक-औपग्रहिकश्चोपधिर्महाजनस्योपग्रहकरो भवति ॥ ३९८८ ॥ इदमेव भावयति—

आलंबणे विसुद्धे, दुगुणो तिगुणो चउग्गुणो वा वि ।
सव्वो वि होइ उवही, उवग्गहकरो महाणस्स ॥ ३९८९ ॥

आलम्बनं द्विधा—द्रव्यतो गर्त्तादौ निमज्जतो रज्ज्वादि, भावतः संसारगर्त्तायां निपततां ज्ञानादि । इह पुनर्यत्र क्षेत्रे काले वा दुर्लभं वस्त्रं तदादिकमालम्बनं गृह्यते, तत्र 'विशुद्धे' प्रशस्ते सति द्विगुणो वा त्रिगुणो वा चतुर्गुणो वा औघिक औपग्रहिकश्चोपधिः सर्वोऽपि 'महाजनस्य' गच्छस्योपग्रहकरो भविष्यतीति कृत्वा गणचिन्तकस्य परिग्रहे भवतीति ॥३९८९॥

गतं प्रमाणद्वारम्, अथातिरिक्त-हीनद्वारमाह—

पेहा-ऽपेहादोसा, भारो अहिकरणमेव अतिरित्ते ।
एए भवंति दोसा, कज्जविवत्ती य हीणम्मि ॥ ३९९० ॥

अतिरिक्तमुपधिं यदि प्रत्युपेक्षते तदा सूत्रा-ऽर्थयोर्महान् परिमन्थः, अथ न प्रत्युपेक्षते तत उपधिनिष्पन्नम्, एवं प्रेक्षा-ऽप्रेक्षयोरुभयोरपि दोषाः । भारश्च महान् मार्गे गच्छतां भवति । अपरिभोग्यस्य चोपधेर्धारणे अधिकरणम् । एतेऽतिरिक्ते दोषा भवन्ति । अथ 'हीनं' यथोक्त-

१ ◁ ▷ एतदन्तर्गतमवतरणं भा० नास्ति ॥ २ "भिण्णं दव्वतो भावतो य । दव्वतो पमाणेणं गणणाए य । भावतो मुल्लगहुगं ।" इति विशेषचूर्णौ ॥ ३ ◁ ▷ एतदन्तर्गतः पाठः भा० कां० एव वर्त्तते ॥ ४ घयमुभयथाऽपि दो° भा० ॥

प्रमाणाद् न्यूनमुपकरणं भवति ततः कार्यस्य विपत्तिः, यत् तेन कम्पादिना कार्यं तन्न सिध्यतीति भावः ॥ ३९९० ॥ अथ परिकर्मणिद्वारमाह—

परिकम्मणि चउभंगो, कारणे विहि बितिओ कारणे अविही ।
निक्कारणम्मि उ विही, चउत्थो निक्कारणे अविही ॥ ३९९१ ॥

परिकर्मणायां चतुर्भङ्गी, गाथायां पुंस्त्वं प्राकृतत्वात् । सा चेयम्—कारणे विधिना परिकर्मणमित्येको भङ्गः, कारणेऽविधिनेति द्वितीयः, निष्कारणे विधिनेति तृतीयः, निष्कारणेऽविधिनेति चतुर्थः ॥ ३९९१ ॥

कारणे अणुन्न विहिणा, सुद्धो सेसेसु मासिका तिन्नि ।
तव-कालेसु विसिट्ठा, अंते गुरुगा य दोहिं पि ॥ ३९९२ ॥

कारणे विधिना परिकर्मणमनुज्ञातम्, अत एवायं प्रथमो भङ्गः शुद्धः । 'शेषेषु' त्रिषु भङ्गेषु त्रीणि मासिकानि भवन्ति, नवरं तपः-कालयोर्विशिष्टानि—तत्र द्वितीयभङ्गे कालगुरुकम्, तृतीये तपोगुरुकम्, 'अन्त्ये' चतुर्थभङ्गे 'द्वाभ्यामपि' तपः-कालाभ्यां गुरुकम् । अत्र च गंगेरसीवनादिकम् अविधिपरिकर्मणं मन्तव्यम् । एकसरा द्विसरा ऋषकण्टका च सीवनिका विधिपरिकर्मणं समनुज्ञातम् ॥ ३९९२ ॥ विभूषाद्वारमाह—

उदाहडा जे हरियाहडिए, परेहि धोयाइपया उ वत्थे ।
भूसानिमित्तं खलु ते करिंति, उग्घातिमा वत्थे सवित्थरा उ ॥ ३९९३ ॥

प्रथमोद्देशके हृताहृतिकासूत्रे (सू० ४५) 'परैः' स्तेनैः कृतानि धौतादिपदानि यानि वस्त्रे उदाहृतानि तानि यद्यात्मनो विभू◁षानिमित्तं करोति तदा सविस्त▷राश्चत्वार उद्घातिमा मासा भवन्ति । इयमत्र भावना—विभूषानिमित्तं यद्यात्मीयं वस्त्रं प्रक्षालयति रजति घृष्टं मृष्टं वा करोति पटवासादिना वा वासयति तदा चतुर्लघुकम् । सविस्तरग्रहणाद् धौतादिपदानि कुर्वतो या आत्मविराधना तन्निष्पन्नमपि प्रायश्चित्तम् ॥ ३९९३ ॥

किमर्थं पुनर्विभूषामासेवते ? इत्याह—

मलेण घत्थं बहुणा उ वत्थं, उज्झाइगो हं चिमिणा भवामि ।
हं तस्स धोव्वम्मि करेमि तत्तिं, वरं न जोगो मलिणाण जोगो ॥ ३९९४ ॥

इदं मदीयं वस्त्रं बहुना मलेन 'ग्रस्तम्' आपूरितम्, अतोऽनेनाहं "उज्झाइओ" विरूपो भवामि । यतश्चाहं विरूप उपलभ्ये ततः 'तस्य' वस्त्रस्य धौतव्ये तप्तिमहं करोमि, येन गोमूत्रादिना शुध्यति तदानयामीत्यर्थः । कुतः ? इत्याह—वरं मे वस्त्रेण सह न योगः, परं मलिनवस्त्राणां योगो न वरम्, मलिनवस्त्रप्रावरणादप्रावरणमेव श्रेय इति भावः । कारणे तु वस्त्रं धावन्नपि शुद्धः ॥ ३९९४ ॥

१ °कर्मणा° भा० कां० ॥ २ च गर्धरसी° मो० ले० । "अविधीए गंगरसिव्वणादि, विधी ऋसकंटा एगसरिया बिसरिया य" इति चूर्णौ । "अविही गग्गरसिव्वणा-तुण्णणाई य । विही ऋसकंटा एगसरिगा बिसरिगा य" इति विशेषचूर्णौ ॥ ३ °रा ऋषक° मो० ले० तादी० ॥ ४ ◁ ▷ एतदन्तर्गतः पाठः भा० कां० एव वर्तते ॥

परः प्राह—ननु वस्त्रधावने विभूषा भवति, सा च साधूनां कर्तुं न कल्पते, "विभूसा इत्थिसंसग्गी" (दशवै० अ० ८ गा० ५७) इत्यादिवचनात्; सूरिराह—

कामं विभूसा खलु लोभदोसो, तहा वि तं पाउणओ न दोसो ।
मा हीलणिज्जो इमिणा भविस्सं, पुव्विड्ढिमाई इय संजई वि ॥ ३९९५ ॥

'कामम्' अनुमतमेतत्, 'खलुः' अवधारणे, यैषा विभूषा सा लोभदोष एव, तथापि 'तद्' ◁ वस्त्रं शुचि ▷ भूतं कारणे कृत्वा प्रावृण्वतो न दोषः । कस्य? इत्याह—यः पूर्वं राजादिकं ऋद्धिमानासीत् स तादृशीमृद्धिं विहाय प्रव्रजितः सन् चिन्तयति—माऽमुना मलक्लिन्नवाससा अबुधजनस्येहलोकप्रतिबद्धस्य हीलनीयो भविष्यामि, यथा—नूनं केनापि देवादिना शापशप्तोऽयम्, यदेवं तादृशीं विभूतिं विहाय साम्प्रतमीदृशीमवस्थां प्राप्तः । आदिशब्दादाचार्यादिरप्येवमेव शुचिभूतं वस्त्रं प्रावृणोति । संयत्यपि ऋद्धिमत्प्रव्रजिता नित्यं पाण्डुरपटप्रावृता तिष्ठति पर्यटति वा ॥ ३९९५ ॥

◁[1] शुचिभूतं वस्त्रं प्रावृण्वतस्तस्य कथं रागो भवति? इत्याह—▷

न तस्स वत्थाइसु कोइ संगो, रज्जं तणं चेव जढं तु तेणं ।
जो सो उ उज्झाइय वत्थजोगो, [3]तं गारवा सो न चएति मोत्तुं ॥ ३९९६ ॥

योऽसौ ऋद्धिमान् प्रव्रजितस्तस्य वस्त्रादिषु 'कोऽपि' स्वल्पोऽपि 'सङ्गः' रागो नास्ति, यतः 'तेन' महात्मना राज्यं तृणमिव परित्यक्तम्; यः पुनरसौ "उज्झाइओ" विरूपोऽहममुना मलविलीनेन वाससा इत्येवमभिप्रायेण धौतादिगुणोपेतस्य वस्त्रस्य योगस्तमसौ विभूषाप्रियः संयतः "गारव" त्ति ऋद्धिगौरवान्न मोक्तुं शक्नोति, अतस्तस्य प्रायश्चित्तमुक्तमिति भावः ॥ ३९९६ ॥ गतं विभूषाद्वारम् । अथ मूर्च्छाद्वारमाह—

महद्धणे अप्पधणे व वत्थे, मुच्छिज्जती जो अविवित्तभावो ।
सतं पि नो भुंजति मा हु झिज्झे, वारेति चऽन्नं कसिणा दुगा दो ॥ ३९९७ ॥

'महाधने' महामूल्ये 'अल्पधने वा' अल्पमूल्ये वस्त्रे यः 'अविविक्तभावः' विवेकविकलाशयः 'मूर्च्छति' मूर्च्छां करोति; कथमेतद् ज्ञायते? इत्याह—स्वयमपि तत् प्रधानं वस्त्रं न परिभुङ्क्ते 'मा क्षीयतां' मा परिभुज्यमानं सत् परिजीर्यतामिति कृत्वा, 'अन्यं' परिभुञ्जानं च वारयति, तस्य प्रायश्चित्तम् 'कृत्स्नाः' सम्पूर्णाः "दुगा दो" त्ति चत्वारो मासाः, चतुर्गुरुकमित्यर्थः ॥ ३९९७ ॥ अथ किमर्थं वस्त्रे मूर्च्छां करोति? इत्याह—

देसिल्लगं वण्णजुयं मणुन्नं, चिरादणं दाइँ सिणेहओ वा ।
लब्भं च अन्नं पि इमप्पभावा, मुच्छिज्जई ईय भिसं कुसत्तो ॥ ३९९८ ॥

"देसिल्लगं" देशविशेषोद्भवम्, 'वर्णयुतं' वर्णाढ्यम्, स्वदेशीयं परदेशीयं वा श्लक्ष्णं स्थूलं वा यद् मनसो रुच्यते तद् मनोज्ञम्, 'चिरन्तनं नाम' यदाचार्यपरम्परागतम्, "दाइं" ति निपातो विकल्पार्थे, येन वा तत् प्रदत्तं तस्योपरि महान् स्नेहः, यद्वाऽमुना वस्त्रेण तिष्ठताऽह-

१ ◁ ▷ एतदन्तर्गतः पाठः भा० कां० एव वर्त्तते ॥ २ ◁ ▷ एतदन्तर्गतमवतरणं भा० नास्ति ॥ ३ तं संजतो सो त० डे० ॥ ४ कमस्त्रे ताभा० ॥

मन्यदपि वस्त्रमेतत्प्रभावादेव लप्स्ये, एवमेभिः कारणैः 'भृशम्' अत्यर्थं 'कुसत्त्वः' तुच्छधृतिबलो मूर्च्छेति, मूर्च्छितश्च न विवक्षितं वस्त्रं परिभुङ्क्ते ॥ ३९९८ ॥

उक्तो वस्त्रविषयो विधिः, अथ पात्रविषयं तमेवाभिधित्सुराह—

दव्वप्पमाणअतिरेगहीणदोसा तहेव अववाए ।
लक्खणमलक्खणं तिविह उवहि वोच्चत्थ आणादी ॥ ३९९९ ॥
को पोरुसी य कालो, आगर चाउल जहन्न जयणाए ।
चोदग असती असिव, प्पमाण उवओग छेयण मुहे य ॥ ४००० ॥

द्रव्यमिह—पात्रं तस्य यद् वक्ष्यमाणं प्रमाणं ततोऽतिरिक्ते हीने च पात्रे दोषा वक्तव्याः १ । तथैव 'अपवादः' कारणे हीना-ऽतिरिक्तधारणलक्षणः २ । पात्रस्य किं लक्षणम् ? किं वा अलक्षणम् ? ३ । 'त्रिविधः' उत्कृष्टादिभेदाद् यथाकृतादिभेदाद्वा त्रिप्रकार उपधिर्यथा गृह्यते ४ । यथोक्तक्रमाच्च विपर्यस्तेन ग्रहणे प्रायश्चित्तमाज्ञादयश्च दोषाः ५ ॥ ३९९९ ॥

तथा "को" त्ति कः पात्रं गृह्णाति ? ६ । "पोरिसि" त्ति बहुबन्धनबद्धं पात्रं धारयता सूत्रा-ऽर्थपौरुष्यौ द्वे अपि हापयित्वाऽपरं पात्रं गवेषणीयम् ७ । "कालो" त्ति तस्य च गवेषणे कियान् कालः ? इति ८ । 'आकरः' कुत्रिकापणादि यत्र पात्रं गवेष्यमाणं लभ्यते ९ । "चाउल" त्ति तन्दुलधावनेन उपलक्षणत्वादुष्णोदकादिना वा भावितं किं कल्पते ? न वा ? इति १० । "जहन्न जयण" त्ति जघन्यं पञ्चकप्रायश्चित्तम्, जघन्यानि वा—सर्षपादीनि बीजानि तद्युक्तमपि पात्रं यतनया ग्रहीतव्यम् ११ । नोदकः प्रेरयति—कथं बीजभृतमपि पात्रमनुज्ञायते ? १२ । सूरिराह—यदेतद् बीजयुक्तपात्रग्रहणमनुज्ञातं तद् 'असत्तायां' पात्रकस्याभावे, यत्र वा भाजनानि लभ्यन्ते तत्र अपान्तराले वा अशिवम् १३ । "प्रमाण उवओग छेयण" त्ति यदि प्रमाणयुक्तं पात्रं न लभ्यते तत उपयोगपूर्वकं पात्रस्य च्छेदनं विधाय प्रमाणं विधेयम् १४ । "मुहे" त्ति अल्पपरिकर्म-सपरिकर्मकयोर्मुखकरणं सम्भवति न यथाकृते १५ । एवमेतानि द्वाराणि प्ररूपणीयानीति द्वारगाथाद्वयसङ्क्षेपार्थः ॥ ४००० ॥ साम्प्रतमेतदेव विवरीषुराह—

पमाणातिरेगधरणे, चउरो मासा हवंति उग्घाया ।
आणाइणो य दोसा, विराहणा संजमा-ऽऽयाए ॥ ४००१ ॥

प्रमाणातिरिक्तपात्रकस्य धारणे चत्वारो मासा उद्घातिका भवन्ति, आज्ञादयश्च दोषाः, विराधना च संयमा-ऽऽत्मविषया ॥ ४००१ ॥ इदमेव भावयति—

गणणाएँ पमाणेण य, गणणाएँ समत्तओ पडिग्गहओ ।
पलिमंथ भरुड्डुंग, अतिप्पमाणे इमे दोसा ॥ ४००२ ॥

गणनया प्रमाणेन च पात्रकस्य प्रमाणं द्विविधम् । तत्र गणनायां 'समात्रकः' मात्रकसहितः प्रतिग्रहो मन्तव्यः । अथ इत ऊर्ध्वं तृतीयादिकं पात्रं धारयति ततः परिकर्मण-रञ्जनादौ प्रत्युपेक्षणादिषु च महान् परिमन्थो भवति, अध्वनि बहूनि पात्राणि वहमानस्य भारः, बहूपकरणश्च 'उड्डुण्डुकः' जनोपहास्यो भवति, अहो ! भारवाहकोऽयमिति । तत्र च 'अतिप्रमाणे'

१ एतदग्रे ग्रन्थाग्रम्—११००० इति ताटी० ॥

प्रमाणद्वयातिरिक्ते पात्रे एते दोषाः ॥ ४००२ ॥ तद्यथा—

भारेण वेयणा वा, अभिहणमाई ण पेहए दोसा ।
रीयाइ संजमम्मि य, छक्काया भाणभेओ य ॥ ४००३ ॥

प्रभूतपात्रवहने भारेणाक्रान्तस्य वेदना, तयाऽर्दितो गो-हस्ति-तुरङ्गमादीनभिघातं-प्रहारं प्रयच्छति, न पश्यति, आदिशब्दात् स्थाणु-कण्टकादीनि न प्रेक्षते, एवमात्मविराधनायां ◁ [1]दोषाः । संयमविराधनायाम् ▷ ईर्यादिकं न शोधयति, ततश्च षट्कायविराधना, अनुपयुक्तो वा प्रस्खलितो भाजनभेदमपि विदध्यात् ॥ ४००३ ॥

एते गणनातिरिक्ते दोषा उक्ताः, प्रमाणातिरिक्ते तु पात्रे इमे दोषाः—

भाणऽप्पमाणगहणे, भुंजणे गेलन्नऽभुंज उज्झिमिगा ।
एसणपेल्लण भेओ, हाणि अडंते दुविह दोसा ॥ ४००४ ॥

"भाणऽप्पमाण" त्ति अकारप्रश्लेषाद् 'अप्रमाणस्य' अतिबृहत्तरप्रमाणस्य भाजनस्य ग्रहणे इमे दोषाः—तदतिबृहत्तरं भाजनं परिपूर्णमपि भृत्वा यदि सर्वमपि भुङ्क्ते ततो ज्वरादिकं ग्लानत्वं भवेत् । अथ न भुङ्क्ते ततः 'उज्झिमिका' परिष्ठापनिका भवति । अतिबृहत्तरं च पात्रं यदा चिरेणापि न पूर्यते तदा एषणाप्रेरणं कृत्वाऽपि बिभृयात् । भरितं चातिभारेण प्रतिस्खल्य भेदमुपगच्छेत् । ततो भाजनेन विना या आत्मनः कार्यपरिहाणिस्तन्निष्पन्नं प्रायश्चित्तम् । गुरुत्वेन चात्म-संयमविराधनालक्षणा द्विविधा दोषा भवन्ति—तत्रात्मविराधनायां पर्यटतोऽतिभारेण कटी-स्कन्धादिकं परिताप्येत, संयमविराधनायामीर्यामशोधयन् षट्कायान् विराधयेत् ॥ ४००४ ॥ गतमतिरिक्तद्वारम् । अथ हीनद्वारमाह—

हीणप्पमाणधरणे, चउरो मासा हवंति उग्घाया ।
आणादिणो य दोसा, विराहणा संजमा-ऽऽयाए ॥ ४००५ ॥

यत् प्रतिग्रहस्य मात्रकस्य वा प्रमाणं वक्ष्यते ततो हीनं यदि धारयति तदा चत्वारो मासा उद्घातिमा भवन्ति, एतच्च प्रतिग्रहे मन्तव्यम् । मात्रके तु मासलघु । आह च **निशीथचूर्णिकृत्**—

पडिग्गहगे चउलहुं, मत्तगे मासलहुं ।

आज्ञादयश्च दोषाः, विराधना च संयमा-ऽऽत्मविषया ॥ ४००५ ॥ इदमेव भावयति—

ऊणेण न पूरिस्सं, आकंठा तेण गिण्हती उभयं ।
मा लेवकडं ति पुणो, तत्थुवओगो न भूमीए ॥ ४००६ ॥

अनेन प्रमाणहीनेन 'ऊनेन' अभरितेन नाहमात्मानं पूरयिष्ये, तत आकण्ठात् तत्र भाजने 'उभयमपि' कूरं कुसणं च गृह्णाति । ततो मा पात्रबन्धो लेपकृतो भवत्विति कृत्वा '[2]तत्रैव' पात्रकबन्धखरण्टने उपयोगो भवति, न पुनर्भूमौ ॥ ४००६ ॥ अनुपयुक्तस्य चेमे दोषाः—

खाणू कंटग विसमे, अभिहणमाई ण पेहए दोसे ।
रीया पगलिय तेणग, भायणभेए य छक्काया ॥ ४००७ ॥

---

१ ◁ ▷ एतदन्तर्गतः पाठः भा० कां० एव वर्त्तते ॥ २ भा० विनाऽन्यत्र—भवेत् 'तत्रै° मो० ले० त० डे० ताडी० ॥

ईर्यायामनुपयुक्तः स्थाणुना कण्टकेन वा विध्यते, विषमे वा भूभागे निपतेत्, गवादिकृताभिघातादींश्च दोषान् न प्रेक्षते, इयमात्मविराधना । संयमविराधना त्वेवम्—अनुपयुक्त ईर्यां न शोधयेत्, भाजनाच्च भक्तं पानकं वा परिगलेत्, तच्च प्रगलितं विलोक्य स्तेनाः 'परिपूर्णं भृतमिदं भाजनमस्ति' इति परिभाव्यापहरेयुः । अथ कुत्रापि प्रस्खलितस्ततो भाजनभेदः षट्कायविराधना वा भवेत् ॥ ४००७ ॥

गुरु पाहुण खम दुब्बल, बाले वुड्ढे गिलाण सेहे य ।
लाभाऽऽलाभऽद्धाणे, अणुकंपा लाभवोच्छेदो ॥ ४००८ ॥

प्रमाणहीनं भाजनं धारयता गुरु-प्राघुणक-क्षपक-दुर्बला बालो वृद्धो ग्लानः शैक्षश्च परित्यक्ता मन्तव्याः । तथा क्षेत्रप्रत्युपेक्षणार्थं प्रेषितस्तेन लघीयसा भाजनेन कथं लाभा-ऽलाभपरीक्षां करोतु ? । अध्वनि प्रपन्नानां सङ्खडिर्भवेत्, तत्र पर्याप्ते लभ्यमाने लघौ भाजने किं नाम गृह्णातु ? । छिन्नाध्वनि वा कश्चिद् दानश्रद्धालुरनुकम्पया यद् यदुपस्थाप्यते तत् तद् भाजनं भरति, तत्र गच्छसाधारणं भाजनमुपस्थापयितव्यम् । हीनभाजने पुनरुपस्थाप्यमाने तस्य लाभस्य व्यवच्छेदो भवति, निर्जरायाश्च लाभो न भवतीति सङ्ग्रहगाथासमासार्थः ॥ ४००८ ॥

अथैनामेव विवरीषुः प्रथमतः प्रायश्चित्तमाह—

गुरुगा य गुरु-गिलाणे, पाहुण-खमए य चउलहू होंति ।
सेहस्स होइ गुरुओ, दुब्बल जुयले य मासलहू ॥ ४००९ ॥

गुरूणां ग्लानस्य चोपष्टम्भमकुर्वतश्चतुर्गुरुकाः । प्राघुणकस्य क्षपकस्य चोपष्टम्भाकरणे चतुर्लघवो भवन्ति । शैक्षस्यादाने मासगुरुकः । दुर्बलस्य 'युगलस्य च' बाल-वृद्धलक्षणस्यादाने मासलघु ॥ ४००९ ॥

अप्प-परपरिच्चाओ, गुरुमाईणं अदेंत-देंतस्स ।
अपरिच्छिए य दोसा, वोच्छेओ निजराऽलाभे ॥ ४०१० ॥

लघुतरभाजनगृहीतं गुर्वादीनां यदि ददाति तत आत्मपरित्यागः, अथ स्तोकमिति कृत्वा न ददाति ततो गुर्वादीनां परेषां परित्यागः कृतो भवति । तथा प्रमाणहीनं भाजनं गृहीत्वा क्षेत्रप्रत्युपेक्षणार्थं गतः कथं लाभा-ऽलाभं परीक्षताम् ? । ततोऽपरीक्षिते क्षेत्रे ये दोषास्ते मन्दपरीक्षिते मन्तव्याः । अध्वनि प्रपन्नानां च सङ्खडिर्भवेत्, दानश्राद्धो वा कश्चिदनुकम्पया प्रभूतं भक्त पानं दद्यात्, यद्वा स्वस्थानेऽपि घृतादि साधारणद्रव्यं लभ्येत तत्र लघुतरभाजने भक्त-पानलाभस्य निर्जरायाश्च व्यवच्छेदो भवति ॥ ४०१० ॥

अथ क्षुल्लकभाजनस्यैव दोषान्तराभिधानायाह—

लेवकडे वोसट्ठे, सुक्खे लग्गे य कोडिते सिहरे ।
एए हवंति दोसा, डहरे भाणे य उड्डाहो ॥ ४०११ ॥

तक्रादिना तदवमप्रमाणं भाजनमाकण्ठमापूरितं ततो "वोसट्ठे" त्ति प्रच्छर्दिते तक्रादौ तद् भाजनं लेपकृतं क्रियते । अथ पात्रलेपनभयात् तत्र शुष्कमेव भक्तं गृह्णाति ततस्तद् भक्तं भुञ्जानस्य गलके उदरे वा लगेत्, लग्ने च तत्राजीर्णं भवेत् । "कोडियं" ति गाढचम्पितं

चम्प्यमानं वा पात्रकं भज्येत । 'शिखरं वा' पात्रस्योपरि भक्तस्य शिखां कुर्वन्तं दृष्ट्वा लोको ब्रूयात्—अहो ! असन्तुष्टा बहुभक्षका अमी; एवमुड्डाहो भवेत् । एते डहरे भाजने दोषाः ॥ ४०११ ॥ अथैनामेव भावयति—

धुवणा-ऽधुवणे दोसा, वोसट्टंते य काय आउसिणे ।
सुक्खे लग्गाऽजीरग, कोडिय सिहरे य उड्डाहो ॥ ४०१२ ॥

अतिभृतत्वेन तक्र-तीमनादीनि प्रलोठयता यत् पात्रकं लेपकृतीकृतं तस्य धावना-ऽधावनयोरुभयोरपि दोषाः । तत्र धावने प्लावनादयः, अधावने तु रात्रिभोजनव्रतभङ्गः । "वोसट्टंते य" परिगलति भक्त-पाने षण्णां कायानां विराधना । अथवा तेनोष्णेन परिगलता दग्धशरीरस्यात्मविराधना । शुष्के च भक्तेऽतिमात्रं भुज्यमाने गलके उदरे वा लग्नेऽजीर्णे भवेत्, तत्र च ग्लानारोपणा । "कोडितं" गाढं चम्पितं सत् तत् पात्रकं भज्येत । 'शिखरे च' भक्तस्योपरि शिखायां विचीयमानायां उड्डाहो भवति । यत एवमादयो दोषास्ततः प्रमाणयुक्तमेव ग्रहीतव्यम् ॥ ४०१२ ॥ कीदृशं पुनस्तत् प्रमाणम् ? इत्याशङ्क्य प्रमाणमाह—

तिन्नि विहत्थी चउरंगुलं च भाणस्स मज्झिमपमाणं ।
एत्तो हीण जहन्नं, अतिरेगयरं तु उक्कोसं ॥ ४०१३ ॥

पात्रस्य परिधिर्दवरकेण मीयते, तत्र च मिते यदा स मानदवरकस्तिस्रो वितस्तयश्चत्वार्यङ्गुलानि च भवन्ति तदा तस्य 'भाजनस्य' पात्रकस्य तद् मध्यमप्रमाणम् । 'इतः' मध्यमप्रमाणाद् हीनं यत् पात्रं तद् जघन्यम् । 'अतिरिक्ततरं तु' मध्यमप्रमाणाद् बृहत्तरमुत्कृष्टम् ॥ ४०१३ ॥

अथवा—

उक्कोसतिसामासे, दुगाउअद्धाणमागओ साहू ।
चउरंगुलवज्जं भत्त-पाण पज्जत्तियं हेट्ठा ॥ ४०१४ ॥

उत्कृष्टस्तृण्मासः स उच्यते यस्मिन् अतीवप्रबला पिपासा समुल्लसति, स च ज्येष्ठ आषाढो वा; तस्मिन् काले द्विगव्यूतप्रमाणादध्वन आगतो यः साधुः तस्यैतद्देशकाला-ऽध्वखिन्नस्य यत् 'चतुरङ्गुलवर्जम्' उपरितनैश्चतुर्भिरङ्गुलैर्न्यूनमधस्ताद् भक्त-पानस्य भृतं सत् पर्याप्तं भवति तदित्थम्भूतं पात्रकस्य प्रमाणं मन्तव्यम् ॥ ४०१४ ॥

एयं चेव पमाणं, सविसेसयरं अणुग्गहपवत्तं ।
कंतारे दुब्भिक्खे, रोहगमाईसु भइयव्वं ॥ ४०१५ ॥

एतदेव प्रमाणं 'सविशेषतरं' समधिकतरं यस्य भाजनस्य भवति तद् 'अनुग्रहप्रवृत्तं' गच्छस्यानुग्रहार्थं प्रवर्तते । कथम् ? इत्याह—'कान्तारे' महत्यामटव्यां वर्तमानस्य तदुत्तीर्णस्य वा गच्छस्यानुग्रहार्थं तद् गृहीत्वा वैयावृत्यकरः पर्यटति, दुर्भिक्षेऽप्यलभ्यमानायां भिक्षायां तद् गृहीत्वा चिरमटित्वा बालादिभ्यो ददाति, एवं नगरस्य रोधके सञ्जाते आदिशब्दादपरेषु वा भयविशेषेषु कश्चिद् दानश्रद्धालुर्यावदेकस्मिन् भाजने माति तावत् प्रचुरतरमपि भक्त-पानं

१ °अथैतदेव भा° भा० ॥ २ °नादि प्रलो° कां० । °नादिना प्रलो° भा० ॥ ३ °ता दग्ध° भा० कां० तादी० ॥ ४ चंपितं भा० ॥ ५ °दा तत् पात्रकं मध्य° भा० ॥

दद्यात्, तत्र तद् अतिरिक्तभाजनं 'भक्तव्यं' सेवनीयम् ॥ ४०१५ ॥

अथापवादद्वारमभिधित्सुर्यैः[1] कारणैरधिकं हीनं वा धारयति तानि तावद् दर्शयति—

अन्नाणे गारवे लुद्धे, असंपत्ती य जाणए ।
लहुओ लहुया गुरुगा, चउत्थो सुद्धो उ जाणओ ॥ ४०१६ ॥

यदि अज्ञानेन हीना-ऽधिकप्रमाणं[2] भाजनं धारयति ततो लघुमासः । गौरवेण धारयतश्चत्वारो लघवः । लोभनं—लुब्धं लोभ इत्यर्थः, तेन धारयतश्चत्वारो गुरवः । असम्प्राप्तिर्नाम—प्रमाणयुक्तस्य पात्रस्याप्राप्तिस्तस्यां यो हीना-ऽतिरिक्तं धारयति सः 'चतुर्थः' असम्प्राप्तिधारकः शुद्धः । तथा ज्ञायको नाम—पात्रलक्षणा-ऽलक्षणवेदी स लक्षणयुक्तं हीना-ऽधिकप्रमाणमपि धारयन् शुद्ध इति द्वारश्लोकसमासार्थः ॥ ४०१६ ॥ अथैनमेव विवृणोति—

हीणा-ऽदिरेगदोसे, अजाणओ सो धरिज्ज हीण-ऽहियं ।
पगईय थोवभोगी, सति लाभे वा करेतोमं ॥ ४०१७ ॥

पात्रस्य ये हीना-ऽतिरिक्तविषया दोषाः पूर्वमुक्तास्तान् यो यतिर्न जानीते स हीना-ऽधिकप्रमाणं धारयेत् । तथा कश्चिद् ऋद्धिगौरवगुरुकः सत्यपि भक्त-पानलाभे प्रकृत्यैव स्तोकभोजी 'स्वल्पाहारोऽयं महात्मा' इति ख्यापनार्थम् 'अवमं' हीनप्रमाणं भाजनं करोति ॥ ४०१७ ॥

◁ [3]किं पुनस्तस्य ऋद्धिगौरवम्? इत्याह— ▷

ईसरनिक्खंतो वा, आयरिओ वा वि एस डहरेणं ।
इति गारवेण ओमं, अइप्पमाणं चिमेहिं तु ॥ ४०१८ ॥

'ईश्वरनिष्क्रान्तो वा' राजादिमहर्द्धिकप्रव्रजितः, आचार्यो वा एष साधुर्यदेवं 'डहरेण' लघुना भाजनेन भिक्षां पर्यटति, 'इति' एवं 'गौरवेण' यशःप्रवादलिप्सालक्षणेनावमं भाजनं करोति । अतिप्रमाणं पुनः पात्रममुना कारणेन करोति ॥ ४०१८ ॥

अणिगूहियबल-विरिओ, वेयावच्चं करेति अहो[4]! समणो ।
मम तुल्लो न य कोयी, पसंसकामी महल्लेणं ॥ ४०१९ ॥

'अथ' इत्युपन्यासे । अहो! अयं श्रमणः पुण्यात्मा अनिगूहितबल-वीर्यो महता भाजनेन सकलस्यापि गच्छस्य वैयावृत्यं करोति, एवं प्रशंसाकामी नास्ति कोऽपि मम बाहुबलमङ्गीकृत्य 'तुल्यः' सदृश इति ख्यापनार्थमतिरिक्तं भाजनं करोति ॥ ४०१९ ॥

◁ [5]अथ लुब्धपदं व्याचष्टे— ▷

अंतं न होइ देयं, थोवासी एस देह से सुद्धं ।
उक्कोसस्स व लंभे, कहि घेच्छ महल्ल लोभेणं ॥ ४०२० ॥

क्षुल्लकभाजनेन गृहाङ्गणस्थितं साधुं दृष्ट्वा गृहस्वामी भणति—'स्तोकाशी' स्तोकाहारोऽयं मुनिः अतोऽस्यान्तप्रान्तं भक्तं न देयम्, किन्तु 'शुद्धम्' उत्कृष्टद्रव्यम् अस्य प्रयच्छथ[6], एवं

१ °त्सुराह—अन्ना° भा० ॥ २ °धिकरणं भाज° भा० कां० विना ॥ ३ ◁ ▷ एतच्चिह्नान्तर्गतमवतरणं भा० नास्ति ॥ ४ अह स° तामा० विना ॥ ५ ◁ ▷ एतच्चिह्नान्तर्गतमवतरणं भा० नास्ति ॥ ६ °च्छस्व, एवं मो० ले० । °च्छध्वम्, एवं भा० ॥

विचिन्त्य लुब्धतया हीनप्रमाणं करोति । तथा 'उत्कृष्टस्य' शालि-मुद्गदाल्यादेर्द्रव्यस्य प्रभूतस्य लाभे सति चिन्तयति—अनेन प्रमाणोपेतभाजनेन पूर्वं सामान्यभक्तस्य भृतेन पश्चादुत्कृष्टद्रव्यं लभ्यमानं कुत्र ग्रहीष्यामि ? इति विचिन्त्य लोभेन महत्तरं भाजनं गृह्णाति ॥ ४०२० ॥

अथासम्प्राप्ति-ज्ञायकपदे व्याख्याति—

जुत्तपमाणस्सऽसती, हीण-ऽतिरित्तं चउत्थो धारेति ।
लक्खणजुय हीण-ऽहियं, नंदी गच्छट्ठ वा चरिमो ॥ ४०२१ ॥

युक्तप्रमाणं—यथोक्तप्रमाणोपेतं तद् अनेकशो गवेष्यमाणमपि न प्राप्यते, अतस्तस्याभावे हीनं वाऽतिरिक्तं वा पात्रं 'चतुर्थः' सङ्ग्रहगाथोक्त(गा० ४०१६)क्रमप्रामाण्यादसम्प्राप्तिमान् धारयति । तथा यद् लक्षणयुक्तं तद् लक्षणा-ऽलक्षणवेदी हीना-ऽधिकप्रमाणमपि ज्ञानादिवृद्धिनिमित्तं धारयति । यद्वा गच्छस्योपग्रहकरं यद् नन्दीभाजनं तद् गच्छार्थं 'चरमः' चरमद्वारवर्ती—ज्ञायको धारयति ॥ ४०२१ ॥ गतमपवादद्वारम्, अथ लक्षणा-ऽलक्षणद्वारमाह—

वट्टं समचउरंसं, होइ थिरं थावरं च वन्नड्ढं ।
हुंडं वायाइद्धं, भिन्नं च अधारणिज्जाइं ॥ ४०२२ ॥

'वृत्तं' वर्तुलं तदपि 'समचतुरस्रं' उच्छ्रयपरिधिना कुक्षिपरिधिना च तुल्यं 'स्थिरं' सुप्रतिष्ठानं दृढं वा 'स्थावरम्' अप्रातिहारिकं 'वर्णाढ्यं' स्निग्धवर्णोपेतं पाठान्तरेण "धन्नं तु" त्ति[3] एतैर्गुणैर्युक्तं 'धन्यं' ज्ञानादिधनावहमित्यर्थः, एवंविधं लक्षणयुक्तमुच्यते । तथा 'हुण्डं' विषमसंस्थितं क्वचिद् निम्नं क्वचिदुन्नतमित्यर्थः, 'वाताविद्धं' निष्पत्तिकालमन्तरेणार्वागपि शुष्कम् अत एव सङ्कुचितं वलिभृतं च सञ्जातम्, 'भिन्नं नाम' सच्छिद्रं राजियुक्तं वा, एतान्यलक्षणतयाऽधारणीयानि ॥ ४०२२ ॥ अथ लक्षणा-ऽलक्षणयुक्तयोरेव गुण-दोषानाह—

संठियम्मि भवे लाभो, पतिट्ठा सुपतिट्ठिए ।
निव्वणे कित्तिमारोग्गं, वन्नड्ढे नाणसंपया ॥ ४०२३ ॥
हुण्डे चरित्तभेओ, सबलम्मि य चित्तविब्भमं जाणे ।
दुप्पुते खीलसंठाणे, नत्थि ठ्ठाणं ति निद्दिसे ॥ ४०२४ ॥
पउमुप्पले अकुसलं, सव्वणे वणमाइसे ।
अंतो बहिं व दड्ढे, मरणं तत्थ निद्दिसे ॥ ४०२५ ॥

'संस्थिते' वृत्त-समचतुरस्रे पात्रे धार्यमाणे विपुलो भक्त-पानादिलाभो भवति । 'सुप्रतिष्ठिते' स्थिरे पात्रे चारित्रे गणे आचार्यादिपदे वा 'प्रतिष्ठा' स्थिरता सञ्जायते । 'निर्व्रणे' व्रणविकले कीर्त्तिरारोग्यं च भवति । 'वर्णाढ्ये' स्निग्धवर्णोपेते 'ज्ञानसम्पत्' प्रभूतसूत्रा-ऽर्थलाभरूपा भवति ॥ ४०२३ ॥

'हुण्डे' विषमसंस्थिते 'चारित्रस्य भेदः' मूलोत्तरगुणविषयाश्चारित्रातिचारा इत्यर्थः । शबलं—विचित्रवर्णं तत्र 'चित्तविभ्रमं' क्षिप्तचित्ततादिरूपं सम्भवन्तं जानीयात् । दुप्पुयं नाम—

१ °ड्डया च° ताभा० ॥ २ "वट्टं दुविहं—समचउरंसवट्टं उद्धवट्टं च ।" इति विशेषचूर्णौ ॥ ३ "धन्नड्ढं" ति. एतै° भा० कां० विना ॥ ४ क्वचिन्नं क्वचिदुन्नमित्य° भा० कां० विना ॥

पुष्पकमूले न प्रतिष्ठितम्, कीलकसंस्थानं तु–कर्पराकारं कीलकवद् दीर्घम्, ईदृशे पात्रे गणे चरणे वा स्थानं नास्तीति निर्दिशेत् ॥ ४०२४ ॥

'पद्मोत्पले' अधः पद्मोत्पलाकारपुष्पकयुक्ते साधूनामकुशलं भवति । सव्रणे व्रणमादिशेत्, पात्रकस्वामिनो व्रणो भवतीति भावः । अन्तर्बहिर्वा दग्धे सति पात्रके मरणं निर्दिशेत् ॥ ४०२५ ॥ अत्रैव प्रायश्चित्तमाह—

दड्ढे पुप्फगभिन्ने, पउमुप्पल सव्वणे य चउगुरुगा ।
सेसगभिन्ने लहुगा, हुंडादीएसु मासलहू ॥ ४०२६ ॥

अन्तर्बहिर्वा दग्धे पात्रे तथा पुष्पकं–पात्रकस्य नाभिः तत्र यद् भिन्नं तस्मिन् तथा पद्मोत्पलाकारपुष्पकयुक्ते सव्रणे च प्रत्येकं चतुर्गुरुकाः । शेषेषु–पुष्पकव्यतिरिक्तेषु कुक्ष्यादिस्थानेषु भिन्ने चतुर्लघुकाः । हुण्डे आदिशब्दाद् वाताविद्धे दुष्पुते कीलकसंस्थाने अवर्णाढ्ये शबले च मासलघु ॥ ४०२६ ॥ गतं लक्षणा-ऽलक्षणद्वारम्, अथ त्रिविधोपधिद्वारमाह—

तिविहं च होइ पायं, अहाकडं अप्प-सपरिकम्मं च ।
पुव्वमहाकडगहणं, तस्सऽसति कमेण दोण्णियरे ॥ ४०२७ ॥

त्रिविधं च भवति पात्रम्—अलाबुमयं दारुमयं मृत्तिकामयम् । पुनरेकैकं त्रिविधम्—यथाकृतमल्पपरिकर्म सपरिकर्म च । पूर्वं यथाकृतस्य ग्रहणम्, तस्याभावे क्रमेणेतरे द्वे पात्रके ग्रहीतव्ये, प्रथममल्पपरिकर्म तदप्राप्तौ बहुपरिकर्मापीत्यर्थः ॥ ४०२७ ॥

विपर्यस्तद्वारमाह—

तिविहे परूविअम्मि, वोच्चत्थे गहणे लहुग आणादी ।
छेदण-भेदणकरणे, जा जहिँ आरोवणा भणिता ॥ ४०२८ ॥

यथाकृतादिभेदात् त्रिविधे पात्रे प्ररूपिते सति ततो विपर्यस्तग्रहणे चतुर्लघुकाख्यं प्रायश्चित्तम्, आज्ञादयश्च दोषा वक्तव्याः । तत्र यथाकृतादिप्ररूपणं तावद् विधीयते—यथाकृतं नाम–पूर्वकृतमुखं प्रदत्तलेपं च सर्वथा परिकर्मरहितम्, अल्पपरिकर्म तु पात्रं तदुच्यते यदर्धाङ्गुलं यावत् छिद्यते, अर्धाङ्गुलात् परतश्छिद्यमानं बहुपरिकर्मकम् । पुनरेकैकं त्रिधा उत्कृष्ट-मध्यम-जघन्यभेदात् । तत्रोत्कृष्टस्य यथाकृतस्योत्पादनाय निर्गतस्तस्य योगमकृत्वाऽल्पपरिकर्म गृह्णाति चतुर्लघवः, बहुपरिकर्म गृह्णाति चतुर्लघवः । यदा यथाकृतं योगे कृतेऽपि न प्राप्यते तदाऽल्पपरिकर्मणो योगमकृत्वा बहुपरिकर्म गृह्णाति चतुर्लघव आज्ञादयश्च दोषाः, एवं मध्यम-जघन्ययोरपि भावना कर्तव्या । नवरं मध्यमस्य विपर्यासेन ग्रहणे मासलघु, जघन्यस्य विपर्यासग्रहणे पञ्चकम् । अपि च सपरिकर्मणि पात्रे छेदन-भेदनादि कुर्वतो या यत्रारोपणा पीठिकायां पात्रकल्पिकद्वारे (गा० ६६८) भणिता सैवेहापि मन्तव्या ॥ ४०२८ ॥

अथ 'कः' इति द्वारं विवृणोति—

को गेण्हति गीयत्थो, असतीए पायकप्पिओ जो उ ।
उस्सग्ग-ऽववाएहिं, कहिज्जती पायगहणं से ॥ ४०२९ ॥

कः संयतः पात्रं गृह्णाति ? । सूरिराह—'गीतार्थः' परिज्ञातसकलच्छेदश्रुतार्थः पात्रकं

गृह्णाति । अथ नास्ति गीतार्थस्ततो यः 'पात्रकल्पिकः' गृहीतपात्रैषणासूत्रार्थः स गृह्णाति । तस्याप्यभावे यो मेधावी तस्य पात्रग्रहणमुत्सर्गतोऽपवादतश्च कथ्यते ततोऽसौ पात्रं गृह्णीयात् ॥ ४०२९ ॥ अथ पौरुषीद्वारमाह—

हुंडादि एकबंधे, सुत्तत्थे करेंते मग्गणं कुज्जा ।
दुग-तिगबंधे सुत्तं, तिण्हुवरिं दो वि वज्जेज्जा ॥ ४०३० ॥

यत् पात्रं हुण्डम्, आदिशब्दाद् दुष्पुतं कीलकसंस्थितं शबलं च, यच्चैकबन्धम्, एतानि परिभुञ्जानः सूत्रा-ऽर्थपौरुष्यौ द्वे अपि कुर्वन् यथाकृतादेः पात्रस्य मार्गणां कुर्यात् । अथ द्विविधं त्रिविधं (द्विबन्धं त्रिबन्धं) वा पात्रं परिभुज्यमानमस्ति ततः सूत्रपौरुषीं कृत्वाऽर्थपौरुषीं हापयित्वा मार्गयति । अथ त्रयाणां बन्धानामुपरि चतुःप्रभृतिस्थानेषु तत् पात्रं बद्धमस्ति ततः सूत्रार्थपौरुष्यौ द्वे अपि वर्जयेत्, सूर्योदयादारभ्यैवापरं पात्रकं मार्गयतीति ॥ ४०३० ॥

अथ कालद्वारमाह—

चत्तारि अहाकडए, दो मासा होंति अप्पपरिकम्मे ।
तेण पर मग्गियम्मि य, असति ग्गहणं सपरिकम्मे ॥ ४०३१ ॥

हुण्ड-शबलताद्यपलक्षणयुक्तं पात्रं धारयता चतुरो मासान् यथाकृतं मार्गयितव्यम् । चतुर्षु मासेषु पूर्णेष्वपि यदा यथाकृतं न प्राप्यते तदा द्वौ मासावल्पपरिकर्मगवेषणे भवतः । ततः परं मार्गितेऽप्यल्पपरिकर्मण्यप्राप्ते षण्मास्यां पूर्णायां सपरिकर्मणो ग्रहणं करोति ॥ ४०३१ ॥

तच्च कियन्तं कालं गवेषणीयम्? इत्याह—

पणयालीसं दिवसे, मग्गित्ता जा न लब्भए ततियं ।
तेण परेण न गिण्हइ, मा पक्खेणं न रज्जेज्जा ॥ ४०३२ ॥

पञ्चचत्वारिंशतं दिवसान् 'तृतीयं' बहुपरिकर्म मार्गयित्वा यदि न लभ्यते ततः किम्? इत्याह—"तेण परेण" त्ति प्राकृतत्वात् पञ्चम्यर्थे तृतीया, ततः पञ्चचत्वारिंशतो दिवसेभ्यः परं बहुपरिकर्म न गृह्णाति । कुतः? इति चेद् उच्यते—यथाकृतगवेषणकालादारभ्य सार्धसप्तसु मासेषु गतेषु पञ्चदशभिर्दिवसैर्वर्षारात्रो भवति, तेन च पक्षमात्रेण कालेन मा तत् पात्रकं 'न रज्येत' मा लिप्तं सत् प्रगुणीभवेत् । किमुक्तं भवति?—वर्षाकाले पात्रस्य परिकर्म कर्तुं न[3] लभ्यते, बहुपरिकर्मणि च पात्रे छेदन-भेदनादि प्रभूतं परिकर्म विधेयम्, तच्च पक्षमात्रेण न कर्तुं पार्यते, अतः पञ्चचत्वारिंशद्दिवसेभ्यः परतो न ग्रहीतव्यमिति ॥ ४०३२ ॥

गतं कालद्वारम्, अथाकरद्वारमाह—

कुत्तीय सिद्ध-णिण्हग-पवंच-पडिमाउवासगाईसु ।
कुत्तियवज्जं बितियं, आगरमाईसु वा दो वि ॥ ४०३३ ॥

यथाकृतं पात्रकं कुत्रिकापणे मार्गयितव्यम् । सिद्धपुत्रकस्य वा निह्नवस्य वा प्रपञ्चश्रमणस्य वा

१ "दुबंधणं तिबंधणं च सुत्तपोरिसिं करेंतो अत्थपोरिसिं अकरेंतो वि मग्गिज्जा" इति चूर्णौ विशेषचूर्णौ च ॥ २ °त्रं नद्ध° भा० का० विना ॥ ३ न कल्पते, बहु° भा० कां० ॥ ४ °यितुं सिद्ध° भा० कां० विना ॥

एकादशीं प्रतिमां पूरयित्वा वा श्रमणोपासको गृहं प्रत्यागतस्तदादेर्वा पार्श्वे यथाकृतं पात्रं प्राप्यते । 'कुत्रिकापणवर्जं' शेषेषु सिद्धपुत्रकादिषु 'द्वितीयम्' अल्पपरिकर्म प्राप्यते । अथवा आकरादिषु 'द्वे अपि' अल्पपरिकर्म-सपरिकर्मणी प्राप्येते ॥ ४०३३ ॥ तद्यथा—

आगर नई कुडंगे, वाहे तेणे य भिक्ख जंत विही ।
कय कारियं व कीतं, जइ कप्पइ घेप्पतू अज्जो ! ॥ ४०३४ ॥

'आकरः' भिल्लपल्ल्यादिः[2] यत्रालाबूनि प्राप्यन्ते, नद्यो यास्तुम्बकैस्तीर्यन्ते, 'कुडङ्गं नाम' यत्र वनखण्डे तुम्बकानि जायन्ते, "वाहे तेणे य" त्ति व्याधपल्ल्यां स्तेनपल्ल्यां वाऽलाबूनि लभ्यन्ते, "भिक्ख" त्ति ये भिक्षाचरा अलाबुकानि गृहीत्वा भिक्षां पर्यटन्ति, "जंत" त्ति यन्त्र-शालासु गुडादीनामुत्सेचनार्थमलाबूनि धार्यन्ते, एतेषु स्थानेषु "विहि" त्ति विधिना पात्रकं ग्रहीतव्यम् । कः पुनर्विधिः ? इति चेद् उच्यते—तत्राकरादिषु गत्वाऽवभाषणे कृते दायकेन च पात्रके दर्शिते प्रष्टव्यम्—कस्यार्थमेतत् कृतम् ? । ततस्तेऽभिदध्युः—युष्माकमर्थाय कृतं कारितं क्रीतं वा, यदि कल्पते तत आर्य ! गृह्यताम् । एवमुक्ते सति गृह्णातीति सङ्ग्रह-गाथासमासार्थः ॥ ४०३४ ॥ अथैनामेव गाथाद्वयेन विवृणोति—

आगर पल्लीमाई, निच्चुदग नदी कुडंगमुस्सरणं ।
वाहे तेणे भिक्खे, जंते परिभोगऽसंसत्तं ॥ ४०३५ ॥
तुंभऽट्ठाएँ कयमिणं, अन्नेसऽट्ठाएँ अहवण सअट्ठा ।
जो [4]घेच्छति व तदट्ठा, एमेव य कीय-पामिच्चे ॥ ४०३६ ॥

आकरो नाम भिल्लपल्ली भिल्लकोट्टं वा, तत्र प्रायोऽलाबूनि प्रभूतानि प्राप्यन्ते । तथा नित्योदकाः—अगाधजला महानद्यो यत्र ग्रामादौ अलाबुभिस्तीर्यन्ते तत्र पात्राणि प्राप्यन्ते । 'कुडङ्गं' वृक्षगहनं तत्र तुम्बिकानाम् 'उत्सरणं' वापनं क्रियते, यद्वा तासामेव नदीनां कूलेषु ये वृक्षकुडङ्गास्तेषु तुम्बिका वाप्यन्ते । व्याधपल्ल्यां स्तेनपल्ल्यां च तुम्बकेषु काञ्जिक-पानीयादीनि प्रक्षिप्यन्ते, तत्र कौलालभाजनाभावात् । भिक्षाचरा भिक्षार्थमलाबूनि गृह्णन्ति । यन्त्रशालादिषु च गुडोत्सेचनादिहेतोरलाबूनि गृह्यन्ते । एतेष्वाकरादिषु यस्य प्रतिदिवसं परिभोगः क्रियमाणो विद्यते तत् पात्रकं जन्तुभिरसंसक्तं भवतीति कृत्वा ग्रहीतव्यम् ॥ ४०३५ ॥

पात्रे च दर्शिते कस्यार्थमेतत् कृतम् ? इति पृष्टो दाता ब्रूयात्—युष्माकमर्थाय कृतमिदं कारितं वा, अथवाऽन्येषां साधूनामर्थाय कृतम्, "अहवण" त्ति निपातोऽथवार्थे, 'स्वार्थम्' आत्मनोऽर्थाय कृतमिदमस्माभिः, यद्वा य एव भिक्षाचरो ग्रहीष्यति तस्यार्थाय कृतमिदम् यावन्तिकमित्यर्थः । एवमेव च क्रीत-प्रामित्यादिकमपि वक्तव्यम् । यच्चात्रात्मार्थं कृतादिकं तत् कल्पते, आधाकर्मिकादिकं तु न कल्पते ॥४०३६॥ गतमाकरद्वारम् । अथ चाउलद्वारमाह—

चाउल उण्होदग तुयरे कुसणें तहेव तक्के य ।
जं होइ भावियं तं, कप्पति भइयव्वगं सेसं ॥ ४०३७ ॥

---

१ °स्तस्य वा पा° भा० ॥ २ °दिः, 'नद्यः' प्रतीताः, 'कुड° भा० ॥ ३ तुम्हऽट्ठा° ताभा० ॥
४ घेप्पति ताभा० ॥

"चाउल" त्ति तन्दुलधावनम्, 'उण्णोदकं' प्रतीतम्, 'तुवरं' कुसुम्भोदकादि, 'कुसणं' मुद्गदाल्यादि तस्य यदुदकं तदपि कुसणम्, तक्रं प्रतीतम्, एतैर्यद् भावितं तत् कल्पते। 'शेषम्' एतद्विपरीतजलभावितं 'भक्तव्यं' विकल्पनीयम् ॥ ४०३७ ॥ भजनामेवोपदर्शयति—

सीतजलभावियं अविगते तु सीतोदए ण गिण्हंति ।
मज्ज-वस-तेल्ल-सप्पी-महुमादीभावियं भयितं ॥ ४०३८ ॥

शीतजलभावितं यत् पात्रं तद् 'अविगते' अपरिणते शीतोदके न गृह्णन्ति । मद्य-वसा-तैल-सर्पिर्मध्वादिभिस्तु भावितं 'भक्तं' विकल्पितम् । तथाहि—यदि तेषां मद्यादीनामवयवा निःशेषा अप्यपनेतुं शक्यन्ते ततो गृह्यते, ◁ इतरथा न गृह्यते; ▷ अथवा विकटादिभावितं यत्र जुगुप्सितं तत्र न गृह्यते, अजुगुप्सितं तु गृह्यते ॥४०३८॥ पात्रग्रहण एव विधिमाह—

ओभासणा य पुच्छा, दिट्ठे रिक्के मुहं वहंते य ।
संसट्ठे निक्खित्ते, सुक्खे य पगास दट्ठूणं ॥ ४०३९ ॥
ओमंथ पाणमाई, पुच्छा मूलगुण उत्तरगुणे य ।
तिट्ठाणे तिक्खुत्तो, सुद्धो ससिणिद्धमादीसु ॥ ४०४० ॥
दाहिणकरेण[3] कोणं, घेत्तुत्ताणेण वाममणिबंधे ।
घट्टेइ तिन्नि वारे, तिन्नि तले तिन्नि भूमीय ॥ ४०४१ ॥
तस वीयम्मि वि दिट्ठे, न गेण्हती गेण्हती तु अदिट्ठे ।
गहणम्मि उ परिसुद्धे, कप्पति दिट्ठेहि वि बहूहिं ॥ ४०४२ ॥

एताश्चतस्रोऽपि गाथाः पीठिकायां सविस्तरं व्याख्याताः (गा० ६६०-६५-६६-६७) इति नेह भूयो व्याख्यायन्ते ॥ ४०३९ ॥ ४०४० ॥ ४०४१ ॥ ४०४२ ॥

गतं चाउलद्वारम् । अथ जघन्ययतनाद्वारमाह—

पच्छित्त पण जहण्णं, तेण उ तव्वुड्ढिए य जयणाए ।
जहन्ना व[4] सासवादी, तेहिं उ जयणेयर कलादी ॥ ४०४३ ॥

जघन्यं प्रायश्चित्तं पञ्चकम् तेन यतना जघन्ययतना । कथम्? इत्याह—'तद्वृद्ध्या' पञ्चकादिवृद्धिरूपया यतनया पात्रकासत्तायां यतन्ते । अथवा सर्षपादीनि बीजानि 'जघन्यानि' सूक्ष्माणीत्यर्थः, तैर्युक्तं पात्रकं वक्ष्यमाणया पञ्चागकरवृद्धियतनया गृह्णन्ति, 'इतराणि तु' बादराणि बीजानि कलाः—चणकास्तदादीनि, आदिशब्दाद् मसूरादीनि च ॥ ४०४३ ॥

अमुमेवार्थं विवरीषुराह—

छब्भागकए हत्थे, सुहुमेसु पढमपव्व पणगं तू ।
दस बितिए राइदिणा, अंगुलिमूलेसु पन्नरस ॥ ४०४४ ॥
वीसं तु आउलेहा, अंगुट्ठंतो य होइ पणुवीसा ।
पसयम्मि[5] होइ मासो, चाउम्मासा भवे चउसु ॥ ४०४५ ॥

---

१ °भावियं तं, अविगय सीओदगे ण गि° ताभा० ॥ २ ◁ ▷ एतदन्तर्गतः पाठः भा० एव वर्त्तते ॥ ३ °ण कण्णं, घेत्तु° ताभा० ॥ ४ व सरिसवा° ताभा० ॥ ५ पसतिम्मि ताभा० ॥

इह हस्तः षड् भागाः क्रियते—तत्र प्रथमपर्वाण्येको भागः, द्वितीयपर्वाणि द्वितीयः, अङ्गुलिमूलानि तृतीयः, आयुषो रेखा चतुर्थः, अङ्गुष्ठबुध्नं पञ्चमः, अङ्गुष्ठमतिक्रम्य शेषः सर्वोऽपि षष्ठो भागः। एवं षड्भागीकृते हस्ते प्रथमपर्वमात्रेषु सूक्ष्मबीजेषु 'पञ्चकं' पञ्चरात्रिन्दिवानि प्रायश्चित्तम्, द्वितीयपर्वमात्रेषु दशरात्रिन्दिवानि, अङ्गुलिमूलेषु पञ्चदशरात्रिन्दिवानि ॥ ४०४४ ॥ आयूरेखामात्रेषु विंशतिरात्रिन्दिवानि, अङ्गुष्ठबुध्नमात्रेषु पञ्चविंशतिरात्रिन्दिवानि, प्रसृतिप्रमाणेषु मासलघु, चतुःप्रसृतिप्रमाणेषु चत्वारो मासा लघवः ॥ ४०४५ ॥

एवं सूक्ष्मबीजेषु प्रायश्चित्तमुक्तम्, अथ बादरबीजेषु तदेवातिदिशन्नाह—

एसेव कमो नियमा, थूलेसु वि बीयपव्वमारद्धो ।
अंजलि चउक्क लहुगा, ते चिय गुरुगा अणंतेसु ॥ ४०४६ ॥

एष एव क्रमो नियमात् 'स्थूलेष्वपि' चणकादिबीजेषु मन्तव्यः । नवरं द्वितीयपर्वाण्यादौ कृत्वाऽत्र प्रायश्चित्तक्रमः प्रारभ्यते, तद्यथा—द्वितीयपर्वमात्रेषु बादरबीजेषु पञ्चकम्, अङ्गुलिमूलमात्रेषु दशकम्, आयूरेखामात्रेषु पञ्चदशकम्, अङ्गुष्ठमूलमात्रेषु विंशतिः, प्रसृतिप्रमाणेषु भिन्नमासः, अञ्जलिमात्रेषु मासलघु, अञ्जलीचतुष्कपरिमाणेषु चतुर्लघु, एतद् प्रत्येकबीजविषयं भणितम् । अनन्तबीजेषु सूक्ष्म-स्थूरेषु यथाक्रममेतान्येव प्रायश्चित्तानि गुरुकाणि कर्त्तव्यानि ॥ ४०४६ ॥

निक्कारणम्मि एए, पच्छित्ता वण्णिया उ बीएसु ।
नायव्वा अणुपुव्वी, एसेव उ कारणे जयणा ॥ ४०४७ ॥

एतानि प्रायश्चित्तानि निष्कारणे 'बीजेषु' बीजयुक्ते पात्रके गृह्यमाणे वर्णितानि । 'कारणे तु' पात्रकस्यासत्त्वालक्षणे 'आनुपूर्व्या' प्रथमपर्वादिरूपया 'एषैव' पञ्चकादिका यतना कर्त्तव्या ॥ ४०४७ ॥ अथ यथाकृते प्रथमपर्वप्रमाणानि बीजान्यल्पपरिकर्मकं च शुद्धं प्राप्यतेऽनयोः कतरद् ग्रहीतव्यम्? उच्यते—यथाकृतं ग्राह्यं नाल्पपरिकर्म । एवं द्वितीयपर्वादिष्वपि वक्तव्यम्, यावद् बीजैराकण्ठभृतमपि यथाकृतं ग्राह्यम् । तथा चाह—

वोसट्ठं पि हु कप्पइ, बीयाईणं अधाकडं पायं ।
न य अप्प-सपरिकम्मा, तहेव अप्पं सपरिकम्मा ॥ ४०४८ ॥

आगन्तुकानां बीजादीनां 'वोसट्टमपि' आकण्ठभृतमपि यथाकृतं पात्रं कल्पते न चाल्पपरिकर्म-सपरिकर्मणी शुद्धे अपि । 'तथैव' एवमेवाल्पपरिकर्मकमागन्तुकबीजानां भृतमपि कल्पते, न च सपरिकर्मकं शुद्धमपि ॥ ४०४८ ॥ अत्रैवैदम्पर्यमाह—

थूला वा सुहुमा वा, अवहंते वा असंथरंतम्मि ।
आगंतुअ संकामिय, अप्पबहु असंथरंतम्मि ॥ ४०४९ ॥

यथाकृते 'स्थूलानि वा' चणकादीनि बीजानि भवन्तु 'सूक्ष्माणि वा' सर्षपादीनि, यदि तस्य प्राक्तनं भाजनं नवरङ्गत्वादवहमानकम्, तेन वा भाजनेन न संस्तरति, सर्वथा वा भाजनं तस्य नास्ति, एवमसंस्तरतोऽल्पबहुत्वं तोलयित्वा बहुगुणकरमिति कृत्वा यथाकृतमागन्तुकबीजानां भृतमपि बीजानि यतनयाऽन्यत्र सङ्क्रमय्य ग्रहीतुं कल्पते ॥ ४०४९ ॥

गतं जघन्ययतनाद्वारम्। अथ "चोयग असई असिव" (गा० ४०००) त्ति द्वारद्वयमाह—

थूल-सुहुमेसु वुत्तं, पच्छित्तं तेसु चेव भरिओ वि ।
जं कप्पइ त्ति भणिअं, ण जुज्जई पुव्वमवरेणं ॥ ४०५० ॥

स्थूल-सूक्ष्मेषु बीजेषु पूर्वं सप्रपञ्चं प्रायश्चित्तमुक्तम्, सम्प्रति 'तैरेव' बीजैर्भृतोऽपि यथाकृतप्रतिग्रहो ग्रहीतुं कल्पते, 'इति' एवं यद् भणितं तदेतद् युष्माकं पूर्वमपरेण न युज्यते ॥ ४०५० ॥ गुरुराह—

चोयग ! दुविहा असई, संताऽसंता य संत असिवादी ।
इयरा उ झामियाई, संते भणिया उ सा सोही ॥ ४०५१ ॥

हे नोदक ! द्विविधा असत्—सदसत्ता असदसत्ता च । तत्र सदसत्ता नाम यत्र ग्रामे नगरे वा भाजनानि सन्ति तत्र अपान्तराले वा अशिवम्, स्वग्रामे वा येषु कुलेषु लभ्यन्ते तेष्वशिवम्, आदिशब्दादवमौदर्यादीनि तत्र अपान्तराले वा विद्यन्ते, अथवा अस्ति भाजनं परं नवरङ्गत्वाद् न तावद् वहति, यद्वा तद् भाजनमतिलघुतरमतो न तेन संस्तीर्यते । 'इतरा' असदसत्ता सा पुनरियम्—पात्रं 'ध्यामितं' प्रदीपनकेन दग्धम्, आदिशब्दात् स्तेनैर्वाऽपहृतं भग्नं वा । एवंविधयोर्द्वयोरप्यसत्तयोर्यथाकृतमागन्तुकबीजानां भृतमपि कल्पते, न पुनः शुद्धमल्पपरिकर्म । यत् पुनरस्माभिः 'शोधिः' प्रायश्चित्तमुक्तं सा द्विविधाया असत्ताया अभावे सति पात्रे यो गृह्णाति तद्विषया मन्तव्या ॥ ४०५१ ॥ किञ्च—

जो उ गुणो दोसकरो, न सो गुणो दोसमेव तं जाणे ।
अगुणो वि होति उ गुणो, विणिच्छयो सुंदरो जस्स ॥ ४०५२ ॥

'यस्तु' यः पुनर्गुणः 'दोषकरः' आत्मोपघातादिदोषजनकः स परमार्थतो गुण एव न भवति किन्तु दोषमेव तं जानीयात्, दोषकारणत्वात्; यस्य तु 'विनिश्चयः' निर्वाहः सुन्दरः स कथञ्चिदगुणोऽपि परिणामसुन्दरतया गुण एव भवति, गुणकारणत्वात्; एवमिहापि यथाकृते यद्यपि तान्यागन्तुकबीजानि यतनयाऽन्यत्र सङ्क्रामयतः स्वल्पः सङ्घट्टनदोषस्तथापि न तत्र सूत्रार्थयोः परिमन्थः, न च छेदन-भेदनादिना आत्मोपघातः, अपि च तद् गृहीतं सत् तस्यामेव वेलायां भक्त-पानग्रहणे उपयुज्यते, एवं सदोषमपि तद् बहुगुणम् । अल्पपरिकर्मादौ तु परिकर्म्यमाणे सूत्रार्थपरिमन्थः, छेदनादिनाऽऽत्मोपघात इत्यादयो बहवो दोषाः, अतः सगुणमपि तद् बहुदोषतरम् ॥ ४०५२ ॥

अथ "पमाण उवभोग छेयण" (गा० ४०००) त्ति द्वारमाह—

असइ तिगे पुण जुत्ते, जोगे ओहोवही उवग्गहिए ।
छेयण-भेयणकरणे, सुद्धो जं निज्जरा विउला ॥ ४०५३ ॥

यथाकृतं त्रीन् वारान् मार्गितं परं न लब्धम्, ततो वारत्रिकं 'योगे' व्यापारे 'युक्ते' कृतेऽपि यथाकृतस्य 'असति' अप्राप्तौ, 'पुनःशब्दः' अवधारणे, स चैतदवधारयति—वारत्रयात् परतोऽल्पपरिकर्मकमेव ग्रहीतव्यम् । अथ तदपि न प्राप्यते ततो बहुपरिकर्मापि ग्राह्यम् ।

१ °श्चयो न बहिः सुन्द° भा० कां० विना ॥

एष ओघोपधौ औपग्रहिकोपधौ च सर्वस्मिन्नपि विधिरवसातव्यः । एवं च क्रमागतमल्पपरिकर्मादि गृहीत्वा तत्रोपयुक्तो यः छेदन-भेदने करोति सः 'शुद्धः' न प्रायश्चित्तभाग्, कुतः ? इत्याह—'यद्' यस्माद् यथोक्तक्रमागतं विधिं निदर्शनस्य निर्जरा विपुला भवति ॥४०५३॥

ननु चाल्पपरिकर्मादौ छेदनादिपरिकर्मसम्भवादात्म-संयमविराधना भवति ततः कथं तस्य ग्रहणमनुज्ञायते ? उच्यते—

चोयग ! एताए चिय, असईय अहाकडस्स दो इयरे ।
कप्पंति छेयणे पुण, उवओगं मा दुवे दोसा ॥ ४०५४ ॥

हे नोदक ! या पूर्वं द्विविधा असत्ता प्ररूपिता 'एतयैव' यथाकृतस्यासत्तया 'द्वे इतरे' अल्पपरिकर्म-सपरिकर्मणी कल्पेते प्रतिग्रहीतुम्, परं तयोश्छेदनादौ महता प्रयत्नेनोपयोगं करोति, मा 'द्वौ' संयमा-ऽऽत्मविराधनालक्षणौ दोषौ भूतामिति कृत्वा ॥ ४०५४ ॥

अहवा वि कतो णेणं, उवओगो न वि य लब्भती पढमं ।
हीणाहियं व लब्भति, सपमाणा तेण दो इयरे ॥ ४०५५ ॥

अथवा कृतः 'अनेन' साधुना 'उपयोगः' मार्गणव्यापारः परं न लभ्यते 'प्रथमं' यथाकृतं पात्रम्, अथवा लभ्यते परं स्वप्रमाणतो हीनाधिकं तेन कारणेन 'द्वे इतरे' अल्पपरिकर्म-सपरिकर्मणी यथाक्रमं गृह्णाति ॥ ४०५५ ॥ कुतः ? इति चेद् उच्यते—

जह सपरिकम्मलंभे, मग्गंते अहाकडं भवे विपुला ।
निज्जरमेवमलंभे, वितियस्सियरे भवे विउला ॥ ४०५६ ॥

यथा 'सपरिकर्मणः' अल्पपरिकर्मपात्रकस्य लाभेऽपि यथाकृतं मार्गयतो विपुला निर्जरा भवति, तथा यथाकृतालाभे 'इतरस्मिन्' बहुपरिकर्मणि लभ्यमानेऽपि 'द्वितीयस्य' अल्पपरिकर्मणो मार्गणे उपलक्षणत्वादल्पपरिकर्मणोऽप्यलाभे बहुपरिकर्ममार्गणे विपुलैव निर्जरा द्रष्टव्या ॥ ४०५६ ॥ अथवा—

असिवे ओमोदरिए, रायदुट्ठे भए व गेलन्ने ।
सेहे चरित्त सावयभए य ततियं पि गिण्हिज्जा ॥ ४०५७ ॥

यत्र यथाकृतमल्पपरिकर्म वा भाजनं प्राप्यते तत्र अपान्तराले वाऽशिवमवमौदर्यं राजद्विष्टं 'भयं वा' बोधिकस्तेनादिसमुत्थं वर्त्तते, ग्लानत्वं वा कस्यापि साधोः सञ्जातं तत्प्रतिबन्धेन न शक्यते तत्र गन्तुम्, शैक्षस्य वा तत्र सागारिकम्, चारित्रस्य वा चरिकाद्युपसर्गसमुत्थो भेदः, श्वापदाः—सिंहादयस्तेषां वा भयम्, एवमादिभिः कारणैः 'तृतीयमपि' बहुपरिकर्म पात्रं स्वस्थाने गृह्णीयात् ॥ ४०५७ ॥ उक्तमेवार्थं सिंहावलोकितेनाह—

आगंतुगाणि ताणि य, चिरपरिकम्मे य सुत्तपरिहाणी ।
एएण कारणेणं, अहाकडे होति गहणं तु ॥ ४०५८ ॥

यथाकृते यानि बीजानि तान्यागन्तुकानि, चिरकालपरिकर्मणि च क्रियमाणे सूत्रार्थपरिहाणिः, एतेन कारणेन यथाकृतस्य ग्रहणं कार्यम्, नाल्पपरिकर्मादेः ॥ ४०५८ ॥

अथ मुखद्वारमाह—

बितिय-ततिएसु नियमा, मुहकरणं होज्ज तस्सिमं माणं ।
तं चिय तिविहं पायं, करंडगं दीह वट्टं च ॥ ४०५९ ॥

'द्वितीय-तृतीययोः' अल्पपरिकर्म-सपरिकर्मणोर्नियमाद् मुखकरणं भवेत् । 'तस्य च' मुखस्य 'इदं' वक्ष्यमाणं मानम् । तत्र यस्य पात्रस्य मुखं विचारयितव्यं तत् त्रिविधम्—[1] करण्डकं दीर्घं वृत्तं च । 'करण्डकं' करण्डकाकारं बहुपृथुत्वमल्पोच्छ्रयम्, 'दीर्घम्' अल्पपृथुत्वं बहूच्छ्रयम्, 'वृत्तं' चतुरस्रम् ॥ ४०५९ ॥ एतेषां मुखप्रमाणमाह—

अकरंडगम्मि भाणे, हत्थो उट्ठं जहा न घट्टेति ।
एयं जहन्नगमुहं, वत्थुं पप्पा विसालतरं ॥ ४०६० ॥

'अकरण्डके' करण्डकाकाररहिते दीर्घे समचतुरस्रे[2] वा भाजने हस्तः प्रविशन् निर्गच्छन् वा यथा 'ओष्ठं' कर्णं 'न घट्टयति' न स्पृशति एतत् सर्वजघन्यं मुखप्रमाणम् । अतः परं 'वस्तु' बृहत्तरपात्रादिकं 'प्राप्य' प्रतीत्य विशालतरं मुखं क्रियते । यत् पुनः करण्डकाकारं पात्रं तस्य विशालमेव मुखं कर्त्तव्यम्, अन्यथा तद् दुःप्रत्युपेक्षं भवति ॥ ४०६० ॥

एष प्रतिग्रहविधिरुक्तः । इदानीं मात्रकविधिः, तत्र परः प्रेरयति—ननु तीर्थकरैस्तावद् मात्रकं नानुज्ञातम्, कथम्? इति चेद् उच्यते—

दव्वे एगं पायं, भणिओ तरुणो य एगपाओ उ ।
अप्पोवही पसत्थो, चोएति न मत्तओ तम्हा ॥ ४०६१ ॥

उपकरणद्रव्यावमौदरिकायामेकमेव पात्रमुक्तम् । तथा चागमः—

एगे वत्थे एगे पाए चियत्तोवगरणसाइज्जणया ।

तथा यो भिक्षुस्तरुणो युगवान् बलवान् स एकपात्रो भवेत् । तथा च आचारसूत्रम्—

जे भिक्खू तरुणे जुगवं बलवं० से एगं पायं धारेज्जा । (श्रु० २ चू० १ अ० ६ उ० १)

अल्पोपधिश्च प्रशस्तः । तथा च दशवैकालिकसूत्रम्—

अप्पोवही कलहविवज्जणा य, विहारचरिया इसिणं पसत्था । (चू० २ गा० ५)

यत एवमतो न मात्रकं ग्रहीतव्यम्, गाथायां पुंस्त्वं प्राकृतत्वाद् इति परः प्रेरयति ॥४०६१॥

अथ सूरिराह—

जिणकप्पे तं सुत्तं, सपडिग्गहकस्स तस्स तं एगं ।
नियमा थेराण पुणो, बितिज्जओ मत्तओ होइ ॥ ४०६२ ॥

हे नोदक ! यदेकपात्रादिप्रतिपादकं सूत्रं तद् जिनकल्पविषयं मन्तव्यम् । तथाहि—यः सप्रतिग्रहो जिनकल्पिकस्तस्य 'तत्' प्रतिग्रहलक्षणमेकं पात्रं भवति । स्थविराणां पुनर्नियमाद् द्वितीयं मात्रकं भवति, "एगं पायं जिणकप्पियाण थेराण मत्तओ बीओ ।" (ओघनि० गा० ६७९) इति वचनात् ॥ ४०६२ ॥

णणु दव्वोमोयरिया, तरुणाइविसेसओ य मत्तो वि ।
अप्पोवही दुपत्तो, जेणं तिप्पभिति बहुसद्दो ॥ ४०६३ ॥

---

१ ◁ ▷ एतदन्तर्गतः पाठः भा० कां० एव वर्त्तते ॥ २ °स्रे' समचतु° भा० कां० ॥

यच्च द्रव्यावमौदरिकायामेकं पात्रमुक्तं तत्र द्वयोः पात्रयोर्धारणे ननु द्रव्यावमौदरिका किं न भवति ? त्रिप्रभृतीनामग्रहणाद् भवत्येवेति भावः । यच्चाभिहितम् "जे भिक्खू तरुणे" इत्यादि तत्र यदि सर्वेणापि साधुनैकमेव पात्रकं धारयितव्यं ततः किं तरुणादिभिर्विशेषणैरभिहितैः ? अतो ज्ञायते तरुणादिविशेषणाभिधानाद् मात्रकमपि सामर्थ्यादनुज्ञातम् । यदपि "अप्पोवही" इत्यादि अभिहितं तत्र तु 'द्विपात्रः' पात्रद्वयोपेतोऽल्पोपधिरेव भवति, यतस्त्रिप्रभृतिष्वेव पदार्थेषु वहुशब्दो वर्त्तते, अतो ग्रहीतव्यं मात्रकम् ॥ ४०६३ ॥

अथ न गृह्णाति तत इमे दोषाः—

अग्गहणे वारत्तग, पमाण हीणाऽधि सोहि अववाए ।
परिभोग गहण-वितियपय-लक्खणाई मुहं जाव ॥ ४०६४ ॥

मात्रकस्याग्रहणे दोषा वक्तव्याः । वारत्तगदृष्टान्तश्चात्र भवति । प्रमाणम् हीना-ऽधिकप्रमाणे च दोषाः । 'शोधिः' मात्रकपरिभोगे प्रायश्चित्तम् । 'अपवादः' हीना-ऽधिकधारणालक्षणः । परिभोगः कारणे मात्रकस्य यथा विधीयते । ग्रहण-द्वितीयपद-लक्षणादीनि मुखं यावद् यानि प्रतिग्रहद्वाराण्यभिहितानि तदेतत् सर्वं वक्तव्यमिति द्वारगाथासंक्षेपार्थः ॥ ४०६४ ॥

अथैनामेव विवरीषुराह—

मत्तअगेण्हणें गुरुगा, मिच्छत्ते अप्प-परपरिच्चाओ ।
संसत्तगगहणम्मि, संजमदोसा सवित्थारा ॥ ४०६५ ॥

मात्रकं यदि न गृह्णाति ततश्चतुर्गुरुकाः । येऽभिनवश्राद्धास्ते तेनैव प्रतिग्रहेण भोजनं पुनर्निर्लेपनं च कुर्वाणं दृष्ट्वा 'दुर्दृष्टधर्माणोऽमी' इति मिथ्यात्वं गच्छेयुः । यदि प्रतिग्रहे आचार्यादीनामर्थाय गृह्णाति तत आत्मपरित्यागः । अथात्मनो गृह्णाति ततः परेषाम्—आचार्यादीनां परित्यागः कृतो भवति । संसक्तभक्त-पानं चाप्रत्युपेक्षितं यदि प्रतिग्रहे गृह्णाति ततः संयमदोषाः सविस्तराः "छकाय चउसु लहुगा" (गा० ४६१, ८७२, २७७१ प्रभृतयः) इत्यादिविस्तरसहिता वक्तव्याः ॥ ४०६५ ॥ अथ वारत्तगदृष्टान्तमाह—

वारत्तग पव्वज्जा, पुत्तो तप्पडिम देवथलि साहू ।
पडियरणेगपडिग्गह, आयमणुव्वालणा छेओ ॥ ४०६६ ॥

वारत्तगपुरं नगरं । तत्थ य अभयसेणो राया । तस्स अमच्चो वारत्तगो नाम, सो पत्तेगबुद्धो घरसारं पुत्तस्स निसिरियं पव्वइओ । तस्स पुत्तेण पिउभत्तीए देवकुलं कारेत्ता रयहरण-मुहपोत्तिय-⊲ पडिग्गहधारिणी पिउ ⊳ पडिमा ठाविया, तत्थ य सत्तागारो पवत्तिओ । तत्थ य एगो साहू एगपडिग्गहधारी पडिग्गहए भिक्खं घेत्तुं तं भोत्तुं तत्थेव पडिग्गहे पुणो पाणगं घेत्तुं सन्नं वोसिरिउं तेणेव पडिग्गहेणं निल्लेवेइ । तेसिं सत्ताकारनिउत्ताणं चिंता जाया—'कहं निल्लेवेइ ?' त्ति पडियरिओ । दिट्ठो तेहिं, निच्छूढो । तस्स अन्नेसिं च साहूणं वोच्छेओ तत्थ जाओ ॥

१ °समासार्थः कां० ॥ २ °भगसे° भा० चूर्णौ विशेषचूर्णौ च ॥ ३ ⊲ ⊳ एतदन्तर्गतः पाठः भा० कां० एव वर्त्तते ॥

अथ गाथाक्षरार्थः—वारत्तकेन प्रव्रज्यायां गृहीतायां पुत्रस्तस्य वारत्तकस्य प्रतिमां देवकुलेऽचीकरत् । तत्र च स्थली प्रवर्तिता । साधुश्चैकेन प्रतिग्रहेण भिक्षार्थमायातः । प्रतिचरणं च कुर्वाणैस्तेनैव प्रतिग्रहेण 'आचमनं' निर्लेपनं कुर्वाणं दृष्ट्वा तस्य 'उद्दालना' निष्काशना कृता । तस्यान्येषां च साधूनां व्यवच्छेदः कृतः । एवं मात्रकस्याग्रहणे उड्डाहो भवेत् ॥ ४०६६ ॥

अथ प्रमाणद्वारमाह—

जो मागहओ पत्थो, सविसेसतरं तु मत्तगपमाणं ।
दोसु वि दव्वग्गहणं, वासावासासु अहिकारो ॥ ४०६७ ॥

यो 'मागधः' मगधदेशोद्भवः 'प्रस्थः'

"दो असईओ पसई, दो पसईओ य सेइया होति ।
चउसेइयाहि पत्थो"

इति क्रमनिष्पन्नः, ततो मागधप्रस्थात् सविशेषतरं मात्रकप्रमाणं भवति । तेन च मात्रकेण 'द्वयोरपि' ऋतुबद्ध-वर्षावासयोर्गुरु-ग्लानादियोग्यस्य भक्त-पानद्रव्यस्य ग्रहणं क्रियते । अन्ये तु व्याचक्षते—"दोसु वि" त्ति प्रतिग्रहे भक्तं मात्रके पानकं गृह्यते । वर्षावासे तु विशेषतो मात्रकेणाधिकारः, यतो वर्षासु प्रथममेव यत्र धर्मलाभयति तत्र पानकं गृह्णाति, यतः कदाचिद् व्याघारितं वर्षं निपतेद् येन गृहाद् गृहं सञ्चरितुं न शक्यते ततः पानकेन विना प्रतिग्रहो लेपकृतो भवति । अथवा वर्षावासे भक्त-पानं संसज्यत इति कृत्वा मात्रकेण तस्य शोधनं कार्यम् ॥ ४०६७ ॥ प्रकारान्तरेण मात्रकप्रमाणमाह—

सुक्खोल्लओदणस्सा, दुगाउतद्धाणमागओ साहू ।
भुंजति एगट्ठाणे, एतं खलु मत्तगपमाणं ॥ ४०६८ ॥

शुष्कौदनस्यान्यभाजनगृहीतेन तीमनेनार्द्रस्य भृतं यद् 'एकस्थाने' एकवारं द्विगव्यूतमात्राद्ध्वन आगतः साधुर्भुङ्क्ते एतत् खलु मात्रकप्रमाणं मन्तव्यम् ॥ ४०६८ ॥ यदि वा—

भत्तस्स व पाणस्स व, एगतरागस्स जो भवे भरिओ ।
पज्जत्तो साहुस्स उ, बितियं पि य मत्तयपमाणं ॥ ४०६९ ॥

भक्तस्य वा पानकस्य वाऽनयोरेकतरस्य यद् भृतं सद् एकस्य साधोः पर्याप्तं भवति एतद् द्वितीयमपि मात्रकप्रमाणमवगन्तव्यम् ॥ ४०६९ ॥ अथ हीनद्वारमाह—

डहरस्सेमे दोसा, ओभावण खिंसणा गलंते य ।
छण्हं विराहणा भाणभेदो जं वा गिलाणस्स ॥ ४०७० ॥

'डहरस्य' यथोक्तप्रमाणाद् लघुतरस्य मात्रकस्येमे दोषाः, तद्यथा—'अपभ्राजना' तद् लघुतरं मात्रकमतीव भ्रियमाणं दृष्ट्वा लोको ब्रूयात्—अहो ! अमी बुभुक्षादुःखभग्नाः प्रव्रजन्ति । अथवा भक्त-पानं परिगलद् विलोक्य 'अहो ! अमी असन्तुष्टा एवं सिच्यमाना अपि न गणयन्ति' इति खिंसां कुर्यात् । अतिभृते च गलति षट्कायानां विराधना । अथ परिगलनभयात् तत्रैवोपयोगं ददाति ततः स्थाण्वादौ प्रस्खलितस्य भाजनभेदो भवेत् । यद्वा ग्लानस्य उपलक्षणत्वाद् बाल-

१ °वासे अहीका° ताभा० ॥

वृद्धादीनां च तेन डहरमात्रकेणापर्याप्तं भवति तन्निष्पन्नं प्रायश्चित्तम् ॥ ४०७० ॥ तथा—

पडणं अवंगुतम्मि, पुढवी-तसपाण-तरुगणादीणं ।
आणिज्जंते गामंतरातो गलणे य छक्काया ॥ ४०७१ ॥

डहरमात्रके आकण्ठभृते लेपकृतीकरणभयाद् 'अपावृते' उद्घाटिते पृथिवीरजः-त्रसप्राणि-तरुगणादीनां पतनं भवेत् । अथवा ग्रामान्तरादतिभृते तस्मिन् आनीयमाने परिगलति षट्काया विराध्यन्ते ॥ ४०७१ ॥ अथाधिकद्वारमाह—

अहियस्स इमे दोसा, एगतरस्सोग्गहम्मि भरितम्मि ।
सहसा मत्तगभरणे, भारादि विगिंचणियमादी ॥ ४०७२ ॥

प्रमाणाधिकस्य मात्रकस्येमे दोषाः—'एकतरस्य' भक्तस्य वा पानकस्य वा प्रतिग्रहे भृते सति पश्चाद् मात्रके ग्रहणं कुर्यात् । सहसा वा तस्य मात्रकस्य भरणे कृते भारेण स्थाणु-कण्टकादीनि न प्रेक्षते तत्रात्मविराधना, ईर्याया अशोधने संयमविराधना । अन्यच्च द्वयोरपि प्रतिग्रह-मात्रकयोर्भृतयोः 'विवेचनं' परिष्ठापनं भवेत् तत्र षट्कायविराधना । अथ न परिष्ठापयति ततोऽतिप्रचुरेण भक्षितेन ग्लानत्वं भवेत् । यत एवमादयो दोषाः अतः प्रमाणयुक्तं ग्रहीतव्यम् ॥ ४०७२ ॥ अथ शोधिद्वारमाह—

जइ भोयणमावहती, दिवसेणं तत्तिया चउम्मासा ।
दिवसे दिवसे तस्स उ, बितिएणारोवणा भणिया ॥ ४०७३ ॥

'यति' यावतो वारान् एकदिवसेन मात्रके 'भोजनं' भक्त-पानम् ⊲ आत्मनो योग्यम् ⊳ 'आवहति' आनयतीत्यर्थः तावन्ति चतुर्लघूनि । अथ दिवसे दिवसे मात्रकं परिभुङ्क्ते ततो द्वितीयप्रायश्चित्तेनारोपणा भणिता । किमुक्तं भवति ?—द्वितीयदिवसे मात्रकं यावतो वारान् परिभुङ्क्ते तावन्ति चतुर्गुरुकाणि, एवं तृतीये षड्लघु, चतुर्थे षड्गुरु, पञ्चमे छेदः, षष्ठे मूलम्, सप्तमेऽनवस्थाप्यम्, अष्टमे पाराञ्चिकम् ॥ ४०७३ ॥ गतं शोधिद्वारम् । अथापवादद्वारमाह—

अण्णाणे गारवे लुद्धे, असंपत्ती य जाणए ।
लहुगो लहुगा गुरुगा, चउत्थो सुद्धो उ जाणओ ॥ ४०७४ ॥

इयं यथा प्रतिग्रहे (गा० ४०१६) तथा मात्रकेऽपि वक्तव्या ॥ ४०७४ ॥

परिभोगद्वारमाह—

बाले वुड्ढे सेहे, आयरिय गिलाण खमग पाहुणए ।
दुल्लभ संसत्त असंथरंत अद्धाणकप्पम्मि ॥ ४०७५ ॥

बालस्य वृद्धस्य शैक्षस्याचार्यस्य ग्लानस्य क्षपकस्य प्राघुणकस्य च प्रायोग्यं मात्रके गृह्यते । यद्वा बाल-वृद्धादयः प्रतिग्रहं हिण्डापयितुं न शक्नुवन्ति अतस्ते मात्रके भक्त-पानमानयेयुः भुञ्जीरन् वा । गच्छसाधारणं वा दुर्लभद्रव्यं घृतादिकं मात्रके गृह्णीयात् । यत्र वा भक्त-पानं संसज्यते तत्र मात्रके गृह्यते, तद्धि संसक्तं मात्रके शोधयित्वा पश्चात् प्रतिग्रहे प्रक्षिप्यते ।

---

१ एते दोषाः भा० ॥ २ ⊲ ⊳ एतच्चिह्नान्तर्गतः पाठः भा० नास्ति । "जत्तिए वारे आणेति एगदिवसेणं तत्तिया चउलहुगा" इति चूर्णौ विशेषचूर्णौ च ॥

अवम-राजद्विष्टादिषु वा असंस्तरणे प्रतिग्रहे भृतेऽन्यस्मिन् लभ्यमाने मात्रके गृह्यते । अध्वनि कल्पोऽध्वकल्पः, कल्पग्रहणं कारणे विधिना अध्वा प्रतिपन्न इति ख्यापनार्थम्, तत्रासंस्तरणे प्रतिग्रहे भृते सति मात्रकेऽपि गृह्यते ॥ ४०७५ ॥

अथ ग्रहण-द्वितीयपदद्वारे व्याख्यायेते—ग्रहणं नाम को मात्रकं गृह्णाति ? तत्र निर्वचनं यथा प्रतिग्रहे । द्वितीयपदं पुनरशिवादिभिः कारणैः [1] यथाकृतमात्रकस्य यत्र सम्भवस्तत्र गन्तुमशक्तौ [2] स्वस्थान एवाल्पपरिकर्म-बहुपरिकर्मणी ग्रहीतव्ये । लक्षणादीनि द्वाराणि प्रतिग्रह इव मन्तव्यानि ॥ अल्पपरिकर्मणि सपरिकर्मणि च पात्रे लेपप्रदानं सम्भवति अतस्तद्विषयं विधिमाह—

हरिए बीए चले जुत्ते, वच्छे साणे जलट्ठिए ।
पुढवी संपातिमा सामा, महावाए महियाऽमिते ॥ ४०७६ ॥
पुव्वण्हे लेवदाणं, लेवग्गहणं सुसंवरं काउं ।
लेवस्स आणणा लिंपणा य जतणाय कायव्वा ॥ ४०७७ ॥

गाथाद्वयमपि पीठिकायां (गा० ५००, ४२१) सप्रपञ्चं व्याख्यातमिति ॥ ४०७६ ॥ ॥ ४०७७ ॥

सूत्रम्—

कप्पइ निग्गंथाण वा निग्गंथीण वा भिन्नाइं वत्थाइं धारित्तए वा परिहरित्तए वा ९ ॥

[1] अस्य व्याख्या प्राग्वत् ॥ [2] आह—किमनेन सूत्रेण प्रयोजनम् ? पूर्वसूत्रेणैव गतार्थत्वात्, उच्यते—

अव्वोगडो उ भणितो, उवधिविभागो उ आदिसुत्तेसु ।
सो पुण विभज्जमाणो, उवरिसुए वोगडो होति ॥ ४०७८ ॥

'अव्याकृतः' 'अयं जिनकल्पिकानाम्, अयं स्थविरकल्पिकानाम्, अयमार्यिकाणाम्' इत्येवमविशेषित एवोपधिविभागः 'आदिसूत्रेषु' अनन्तरोक्तेषु भणितः, 'स पुनः' उपधिविभागो जिनकल्पिकादिविभागैर्विभज्यमानोऽस्मिन् प्रस्तुते उपरिसूत्रे 'व्याकृतः' स्फुटो भवति, अत इदं सूत्रमारभ्यते ॥ ४०७८ ॥ तमेवोपधिविभागं प्रचिकटयिषुराह—

चोद्दसग पणवीसो, ओहोवग्गहो अणेगविधो ।
संथारपट्टमादी, उभयोपक्खम्मि णेयव्वो ॥ ४०७९ ॥

इह जिनकल्पिकानामौघिक एवोपधिर्भवति नौपग्रहिकः, स्थविरकल्पिकानां तु द्विविधोऽपि भवति । तत्रौघोपधिर्द्विधा—चतुर्दशविधः पञ्चविंशतिविधश्च । चतुर्दशविधः साधूनाम्, पञ्चविंशतिविधस्तु साध्वीनाम् । उपग्रहोपधिः पुनरनेकविधः, स च संस्तारपट्टादिरूपः 'उभयपक्षे'

१–२ [1] [2] एतदन्तर्गतः पाठः भा० नास्ति ॥

साधु-साध्वीजनलक्षणे ज्ञातव्यः ॥ ४०७९ ॥ तत्र स्थविरकल्पिकानां चतुर्दशविध ओघोपधिः प्रागनन्तरसूत्र एवोक्तः, अथार्याणां पञ्चविंशतिविधं तमेवाह—

पत्तं पत्तावंधो, पायट्ठवणं च पायकेसरिया ।
पडलाइँ रयत्ताणं, च गोच्छओ पायनिज्जोगो ॥ ४०८० ॥
तिण्णेव य पच्छाया, रयहरणं चेव होइ मुहपोत्ती ।
तत्तो य मत्तए खलु, चोद्दसमे कमढए होति ॥ ४०८१ ॥
उग्गहणंतग पट्टो, अड्ढोरुअ चलणिया य बोधव्वा ।
अब्भिंतर-बाहिणियंसणी य तह कंचुए चेव ॥ ४०८२ ॥
उक्कच्छिय वेकच्छिय, संघाडी चेव खंधकरणी य ।
ओहोवहिम्मि एते, अज्जाणं पण्णवीसं तु ॥ ४०८३ ॥

पात्रकादीनि त्रयोदशोपकरणानि साधूनामिव द्रष्टव्यानि । चतुर्दशं तु चोलपट्टकस्थाने तासां कमठकं भवति, तच्चाष्टकमयमेकैकं संयतीनां निजोदरप्रमाणेन विज्ञेयम् १४ । तथाऽवग्रहानन्तकं १५ पट्टः १६ अर्द्धोरुकं १७ चलनिका च बोद्धव्या १८, अभ्यन्तरनिवसनी १९ बहिर्निवसनी २० तथा कञ्चुकश्चैव २१ औपकक्षिकी २२ वैकक्षिकी २३ सङ्घाटी २४ स्कन्धकरणी २५ । एवमेतान्योघोपधौ आर्यिकाणां पञ्चविंशतिरुपकरणानि भवन्तीति ॥ ४०८० ॥ ४०८१ ॥ ४०८२ ॥ ४०८३ ॥ अथैतान्येव विवृणोति—

नावनिभो उग्गहणंतओ उ सो गुज्झदेसरक्खट्ठा ।
सो य पमाणेणेक्को, घण-मसिणो देहमासज्ज ॥ ४०८४ ॥

इह 'अवग्रहः' इति योनिद्वारस्य सामयिकी संज्ञा, तस्यानन्तकं—वस्त्रमवग्रहानन्तकम्, गाथायां पुंस्त्वं प्राकृतत्वात्, तच्च 'नौनिभं' मध्यभागे विशालं पर्यन्तभागयोस्तु तनुकं गुह्यदेशरक्षार्थं क्रियते । तच्च गणनया एकम्, आर्तव-बीजपातसंरक्षणार्थं च घनं—घनवस्त्रेण, पुरुषसमानकर्कशस्पर्शपरिहरणार्थं च मसृणं—मसृणवस्त्रेण क्रियते । प्रमाणेन च 'देहं' स्त्रीशरीरमासाद्य तद् विधीयते, देहो हि कस्याश्चित् तनुः कस्याश्चित्तु स्थूलः ततस्तदनुसारेण विधेयमित्यर्थः ॥४०८४॥

पट्टो वि होइ एक्को, देहपमाणेण सो उ भइयव्वो ।
(सर्वग्रन्थाग्रम्—२७०००)
छादंतोग्गहणंतं, कडिबद्धो मल्लकच्छा वा ॥ ४०८५ ॥

पट्टोऽपि गणनयैको भवति । स च पर्यन्तभागवर्तिवीटकबन्धबद्धः, पृथुत्वेन चतुरङ्गुलप्रमाणः समतिरिक्तो वा, दैर्घ्येण तु स्त्रीकटीप्रमाणः । स च देहप्रमाणेन भक्तव्यः, पृथुलकटीभागाया दीर्घः सङ्कीर्णकटीभागायास्तु ह्रस्व इत्यर्थः । स चावग्रहानन्तकमुभयान्तयोराच्छादयन् कटीबद्धः सन् मल्लकक्षावद् ज्ञायते ॥ ४०८५ ॥

अड्ढोरुगो वि ते दो, वि गिण्हिउं छादए कडीभागं ।
जाणुप्पमाण चलणी, असिव्विया लंखियाए व ॥ ४०८६ ॥

---

१ एतदग्रे ग्रन्थाग्रम् ११५०० ताटी० । ग्रन्थाग्रम् २५०० मो० ले० ॥

अर्धोरुकोऽपि 'तौ द्वावपि' अवग्रहानन्तक-पट्टावुपरिष्टाद् गृहीत्वा सर्वं कटीभागमाच्छादयति, स च मल्लचलनाकृतिः केवलमूर्वोरन्तरे ऊरुद्वये च कसाबद्धः । चलनिकाऽप्येवमेव, नवरमधो जानुप्रमाणा अस्यूता लङ्खिकापरिधानवत्–वंशाग्रनर्तकीचलनकवदसौ मन्तव्या ॥ ४०८६ ॥

अंतोनियंसणी पुण, लीणतरा जाव अद्धजंघातो ।
बाहिर खुलगपमाणा, कडीय दोरेण पडिबद्धा ॥ ४०८७ ॥

अन्तर्निवसनी पुनरुपरि कटीभागादारभ्याधोऽर्धजङ्घा यावद् भवति । सा च परिधानकाले लीनतरा परिधीयते, मा भूदनावृता जनोपहास्येति । बहिर्निवसनी पुनरुपरि कटीभागादारभ्याधः 'खुलकप्रमाणा' चरणगुल्फं यावदित्यर्थः, कट्यां च दवरकेण प्रतिबद्धा ॥ ४०८७ ॥

इदमधःशरीरस्य षड्विधमुपकरणमुक्तम् । अथोर्द्धकायोपयोगि कञ्चुकादिकं व्याख्याति—

छादेति अणुक्कुयिते, उरोरुहे कंचुओ असिव्वितओ ।
एमेव य उकच्छी, सा णवरं दाहिणे पासे ॥ ४०८८ ॥

दर्ध्यमाश्रित्य स्वहस्तेनार्धतृतीयहस्तप्रमाणः पृथुत्वेन तु हस्तमानः 'असीवितः' उभयतः कटीदेशे कसावबद्धः कञ्चुकः क्रियते । स च उरोरुहौ छादयति, किम्भूतौ ? 'अनुत्कुचितौ' [अ]श्लथौ; गाढपरिधाने हि विविक्तविभागौ भवेताम् । कक्षायाः समीपमुपकक्षम्, तत्र भवा औपकक्षिकी, अध्यात्मादित्वादिकण्प्रत्ययः, 'एवमेव च' कञ्चुकवत् तस्या अपि स्वरूपं वक्तव्यम् । सा नवरं दक्षिणे पार्श्वे समचतुरस्रा स्वहस्तेन सार्धहस्तप्रमाणा उरोभागं पृष्ठं च प्रच्छादयन्ती वामस्कन्धे वामपार्श्वे च वीटकबद्धा परिधीयते ॥ ४०८८ ॥

वेगच्छिया उ पट्टो, कंचुकमुकच्छियं च छादेति ।
संघाडीओ चउरो, तत्थ दुहत्था उ वसधीए ॥ ४०८९ ॥
दुन्नि तिहत्थायामा, भिक्खट्ठा एग एग उच्चारे ।
ओसरणे चउहत्थाऽनिसन्नपच्छाइणी मसिणा ॥ ४०९० ॥

औपकक्षिकीविपरीतो वैकक्षिकीनामकः पट्टः कञ्चुकमौपकक्षिकीं च छादयन् वामपार्श्वे परिधीयते । तथोपरि परिभोग्याः सङ्घाटिकाश्चतस्रो भवन्ति—एका द्विहस्ता, द्वे त्रिहस्ते, एका च चतुर्हस्ता; दैर्घ्येण चतस्रोऽपि सार्धहस्तत्रयप्रमाणाश्चतुर्हस्ता वा मन्तव्याः । तत्र 'द्विहस्ता' द्विहस्तविस्तृता सङ्घाटिका वसत्यां परिधीयते, न तां विहाय प्रकटदेहया कदाचिदासितव्यमिति भावः ॥ ४०८९ ॥

ये च द्वे 'त्रिहस्तायामे' त्रिहस्तविस्तृते तयोर्मध्ये एका भिक्षार्थं गच्छन्त्या प्रावियते, एका उच्चारभूमिं व्रजन्त्या । तथा 'समवसरणे' व्याख्यानश्रवणादौ गच्छन्ती चतुर्हस्तां प्रावृणोति, सा च प्राक्तनसङ्घाटीभ्यो बृहत्तरप्रमाणा अनिषण्णप्रच्छादनार्थं क्रियते; यतो न तत्र संयतीभिरुपवेष्टव्यम्, किन्तूर्द्धस्थिताभिरनुयोगश्रवणादि विधेयम्, ततस्तया स्कन्धादारभ्य पादौ यावद् वपुः प्रच्छाद्य तिष्ठन्ति । एताश्च पूर्वप्रावृतवेषप्रच्छादनार्थं प्रवचनवर्णप्रभावनार्थं च मसृणाः

१ °लमुपरि ऊरु° भा० कां० ताटी० ॥ २ °वत् सा म° मो० ले० ॥ ३ °तरी जा° ताभा० ॥ ४ °भूदुत्प्लुता जनो° भा० कां० ताटी० ॥

क्रियन्ते । यतस्तोऽपि च गणनाप्रमाणेनैकमेव रूपं गण्यते, युगपत् परिभोगाभावात् ॥४०९०॥

खंधकरणी उ चउहत्थवित्थरा वायविहुतरक्खट्ठा ।
खुज्जकरणी उ कीरति, रूववतीणं कुडुहहेउं ॥ ४०९१ ॥

स्कन्धकरणी चतुर्हस्तविस्तरा समचतुरस्रा प्रावरणस्य वातविधुतरक्षणार्थं चतुष्फला स्कन्धे कृत्वा प्राव्रियते । रूपवतीनां च संयतीनां कुडुमहेतोः कुब्जकरण्यपि क्रियते, पृष्ठदेशे संवर्त्तितया औपकक्षिकी-वैकक्षिकीनिबद्धया तथा विरूपतापादनाय कुटुमं विधीयत इति भावः ॥ ४०९१ ॥ उपसंहरन्नाह—

संघातिमेतरो वा, सव्वोऽवेसो समासओ उवधी ।
पासगबद्धमझुसिरो, जं चाऽऽइण्णं तगं णेयं ॥ ४०९२ ॥

सर्वोऽपि 'एषः' अनन्तरोक्त उपधिः समासतो द्विधा—सङ्घातिम इतरश्च । द्वित्र्यादिखण्डानां मीलनेन निष्पन्नः सङ्घातिमः, 'इतरः' तद्विपरीतोऽसङ्घातिमः । अयं च 'पाशकबद्धः' कसाबद्धः तथा 'अशुषिरः' गृहिसीवनिकारहितः प्रतिथिग्गलवर्जितो वा । यच्चात्र द्रव्य-क्षेत्र-काल-भावेषु संविग्नगीतार्थैः पूर्वसूरिभिराचीर्णं तत् सर्वमपि 'ज्ञेयं' सम्यगुपादेयतया मन्तव्यम् ॥ ४०९२ ॥ अथ जिनकल्पिकादीनामुपधेरुत्कृष्टादिविभागमाह—

उक्कोसओ जिणाणं, चउव्विहो मज्झिमो वि य तहेव ।
जहण्णो चउव्विहो खलु, एत्तो थेराण वोच्छामि ॥ ४०९३ ॥

त्रयः कल्पाः प्रतिग्रहश्चेति जिनकल्पिकानामुत्कृष्ट उपधिश्चतुर्विधः । एवं मध्यमोऽपि रजोहरण-पटलक-पात्रबन्ध-रजस्त्राणभेदात् चतुर्विधः । जघन्योऽपि मुखपोतिका-पादकेसरिका-गोच्छक-पात्रस्थापनभेदात् चतुर्विधः । इत ऊर्ध्वं स्थविरकल्पिकानां वक्ष्यामि ॥ ४०९३ ॥

उक्कोसो थेराणं, चउव्विहो छव्विहो य मज्झिमओ ।
जहण्णो चउव्विहो खलु, एत्तो अज्जाण वोच्छामि ॥ ४०९४ ॥

उत्कृष्टो जघन्यश्च जिनकल्पिकानामिव द्रष्टव्यः । नवरं मध्यमः षड्विध इत्थम्—रजोहरणं पटलकानि पात्रकबन्धो रजस्त्राणं मात्रकं चोलपट्टकश्चेति । [इत ऊर्ध्वमार्याणां वक्ष्यामि] ॥ ४०९४ ॥

उक्कोसो अट्ठविहो, मज्झिमओ होइ तेरसविहो उ ।
जहण्णो चउव्विहो खलु, एत्तो उ उवग्गहं वोच्छं ॥ ४०९५ ॥

आर्याणामुत्कृष्ट उपधिरष्टविधः—त्रयः कल्पाः ३ प्रतिग्रहः ४ अभ्यन्तरनिवसनी ५ बहिर्निवसनी ६ सङ्घाटिका ७ स्कन्धकरणी ८ चेति । मध्यमस्त्रयोदशविधो भवति, तद्यथा—रजोहरणं १ पटलकानि २ पात्रकबन्धः ३ रजस्त्राणं ४ मात्रकं ५ कमठकम् ६ अवग्रहानन्तकं ७ पट्टः ८ अर्धोरुकः ९ कञ्चुकः १० चलनिका ११ औपकक्षिकी १२ वैकक्षिकी १३ चेति । जघन्यश्चतुर्विधः—मुखपोतिका पात्रकेसरिका गोच्छकः पात्रस्थापनं चेति । इत ऊर्ध्वमतिरिक्तो

१ °णी च की° ताभा० ॥ २ °तीए कु° ताभा० ॥ ३ °पात्रके° मो० ॥ ४ पादके° भा० कां० तादी० ॥

य उपधिः स उपग्रहोपधिरुच्यते, तमपि जघन्यादिविभागनिरूपणेनाहं वक्ष्ये ॥ ४०९५ ॥

तत्र जघन्यं तावदाह—

पीढग णिसिज्ज दंडगपमज्जणी घट्टए डगलमादी ।
पिप्पलग सूयि णहरणि, सोहणगदुगं जहण्णो उ ॥ ४०९६ ॥

पीठकं काष्ठमयं छगणमयं वा । निषद्या रजोहरणस्य सौत्रिकी औणिकी चेति द्विविधा । 'दण्डकप्रमार्जनी नाम' यया वसतिः प्रमार्ज्यते । 'घट्टकः' लिप्तपात्रमसृणताकारकः पाषाणः । डगलकाः—पुतप्रोञ्छनोपयोगिनो लेष्टवः, आदिशब्दात् कुटमुख-क्षारादिपरिग्रहः । 'पिप्पलकः' क्षुरप्रः । 'सूची' यया वस्त्रं सीव्यते । 'नखहरणी' यया नखा उद्ध्रियन्ते । 'शोधनकद्विकं तु' कर्णशोधनं दन्तशोधनं चेति । एष जघन्य औपग्रहिकोपधिः ॥४०९६॥ अथ मध्यममाह—

वासत्ताणे[1] पणगं, चिलिमिणिपणगं दुगं च संथारे ।
दंडादीपणगं पुण, मत्तगतिग पादलेहणिया ॥ ४०९७ ॥
चम्मतिगं पट्टदुगं, णायव्वो मज्झिमोवही एसो ।
अज्जाण वारए पुण, मज्झिमए होति अतिरित्तो ॥ ४०९८ ॥

वर्षात्राणानां पञ्चकम्—वालमयं सूत्रमयं सूचीमयं कुटशीर्षकं छत्रकं चेति । तत्र वालमयं सूत्रमयं च प्रतीतम्, सूची—ताडपत्रसूच्यादिखुम्पकः, कुटशीर्षकं पलाशपत्रमयम्, छत्रकं वंशमयम् । चिलिमिलिपञ्चकम्—वालमयी सूत्रमयी वल्कमयी कटमयी दण्डमयी चेति, पञ्चापि प्रथमोद्देशके (सू० १८ गा० २३७४) विख्याताः । संस्तारकद्विकं शुषिरा-ऽशुषिरभेदात् । शुषिरस्तृणादिमयः, अशुषिरः काष्ठमयः । दण्डादिपञ्चकम्—दण्डको विदण्डको यष्टिर्वियष्टिर्नालिका चेति । मात्रकत्रिकं तु खेल-प्रश्रवणोच्चारमात्रकभेदात् । पादलेखनिका वटोदुम्बर-प्लक्षा-ऽम्लिकाकाष्ठमयी वर्षासु कर्दमापनयनी ॥ ४०९७ ॥

चर्मत्रिकं पुनरिदम्—आस्तरणं प्रावरणमुपवेशनं च । दवानलादिभये यद् भूमावास्तीर्यते प्रलम्बादिनिकरणाय वा तदास्तरणम्, षट्पदिकाभये यत् प्राव्रियते तत् प्रावरणम्, यत्रार्शो-रोगादिभिः कारणैरुपविश्यते तदुपवेशनम् । अथवा कृत्तिः तलिका वद्ध्रश्चेति चर्मत्रिकम् । पट्टद्विकम्—संस्तारपट्ट उत्तरपट्टश्च, अथवा पर्यस्तिकापट्टः सन्नाहपट्टश्चेति । तत्र पर्यस्तिकापट्टो योगपट्ट उच्यते, सन्नाहपट्टस्तु विहारे उपधेः शरीरेण सह बन्धनार्थः । एष मध्यम उपग्रहोपधिः साधूनां ज्ञातव्यः । आर्याणामप्येवमेव, नवरम्—तासां जनमध्य[2] एवोपाश्रयस्यानुज्ञातत्वात् ससागारिके वसन्तीनां प्रश्रवणव्युत्सर्जनानन्तरमुदकस्पर्शनार्थं वारको मध्यमोपध्यतिरिक्तो भवति ॥ ४०९८ ॥ अथोत्कृष्टमाह—

अक्खा संथारो या, दुविहो एगंगिएतरो चेव ।
पोत्थगपणगं फलगं, बितियपदे होति उक्कोसो ॥ ४०९९ ॥

'अक्षाः' अनुयोगदाने गुरूणां मङ्गचारणिकार्थमुपकरणम् । संस्तारको द्विविधः—एकाङ्गिक इतरश्च । तत्रैकाङ्गिकः—तिनिशादिकाष्ठपट्टरूपः, इतरः—दवरकावबद्धकम्बिकामयः ।

1 वासाताणे ताभा० ॥ 2 °ध्ये आश्रया° कां० भा० ॥

प्रथमपदमुत्सर्गः तदपेक्षया द्वितीयपदम्—अपवादस्तत्र प्रागुक्तस्वरूपं पुस्तकपञ्चकं गृह्यते, 'फलकं नाम' पट्टिका यस्यां लिखित्वा पठ्यते । एष उत्कृष्ट औपग्रहिकोपधिर्मन्तव्यः ॥ ४०९९ ॥

॥ भिन्नाभिन्नवस्त्रप्रकृतं समाप्तम् ॥

अ व ग्र हा न न्त का व ग्र ह प ट्ट क प्र कृ त म्

सूत्रम्—

नो कप्पइ निग्गंथाणं उग्गहणंतगं वा उग्गहपट्टगं वा धारित्तए वा परिहरित्तए वा १० ॥

अथास्य सूत्रस्य कः सम्बन्धः ? इत्याह—

उभयम्मि वि अविसिट्ठं, वत्थग्गहणं तु वण्णियं एयं ।
जं जस्स होति जोग्गं, इदाणि तं तं परिकहेति ॥ ४१०० ॥

उभयं—भिन्ना-ऽभिन्नसूत्रद्वयम् एतस्मिन् 'अविशिष्टम्' 'इदं साधूनां कल्पते न कल्पते वा' इत्यादिविशेषरहितम् 'इदम्' ('एतत्') अनन्तरोक्तं वस्त्रग्रहणं वर्णितम् । इदानीं तु यद् यस्य संयतस्य संयत्या वा योग्यं तत् तत् सूत्रेणैव साक्षात् परिकथयतीति ॥ ४१०० ॥

अनेन सम्बन्धेनायातस्यास्य व्याख्या—नो कल्पते निर्ग्रन्थानाम् 'अवग्रहानन्तकं वा' गुह्यदेशपिधानवस्त्रम् 'अवग्रहपट्टकं वा' तस्यैवाच्छादकपट्टं धारयितुं वा परिहर्त्तुं वा इति सूत्रसङ्क्षेपार्थः ॥ अथ निर्युक्तिविस्तरः—

निग्गंथोग्गहधरणे, चउरो लहुगा य दोस आणादी ।
अतिरेगउवहि तह लिंगभेद बितियं अरिसमादी ॥ ४१०१ ॥

निर्ग्रन्थानामवग्रहानन्तक-पट्टयोर्धारणे चत्वारो लघुमासाः आज्ञादयश्च दोषाः, अतिरिक्तोपधित्वादधिकरणं भवेत् । तथा लिङ्गभेदः कृतो भवति, साध्वीनां लिङ्गमाश्रितं भवतीत्यर्थः । द्वितीयपदविषयम् अर्शोरोगादिकं तत्रावग्रहानन्तकं पट्टकं वा धारयेत् ॥ ४१०१ ॥

द्वितीयपदमेव भावयति—

भगंदलं जस्सऽरिसा व णिच्चं, गलंति पूयं [1]रसि सोणियं वा ।
उड्डाह-सज्झाय-दयाणिमित्तं, सो उग्गहं बंधति पट्टगं च ॥ ४१०२ ॥

'भगन्दरः' पुतसन्धौ व्रणविशेषोऽर्शांसि वा यस्य नित्यं पूयं वा रसिकां वा शोणितं वा गलन्ति सः 'उड्डाह-स्वाध्याय-दयानिमित्तम्' 'अहो ! अमी ईदृशा ⊲[3] एवं पापोपहता रोगाभिभूतवपुषः प्रव्रज्यां प्रतिपद्यन्ते' इत्यादिक उड्डाहो मा भूत्, तथा शोणिते परिगलति स्वाध्यायः कर्तुं न कल्पते, पूय-रसिका-शोणितगन्धाघ्राणाच्च कीटिकादिप्राणिनामभिलीयमानानामुपघातो भवेत्, अतोऽवग्रहानन्तकं पट्टकं वा बध्नाति ॥ ४१०२ ॥

---

१ वा अवग्रहपट्टकं वा धारयि° भा० ॥ २ °यं रसि मो० ले० ॥ ३ ⊲ ⊳ एतच्चिह्नान्तर्गतः पाठः ताटी० मो० ले० कां० नास्ति ॥

तत्र च बद्धे पूयादिभिरुपलिप्ते धावनविधिमाह—

पूय-लसिगा उवस्सऍ, धोव्वति असहुस्स पट्टों रुहिरं च ।
उग्गह पट्टं च सहू, वीयारे लोहियं धुवति ॥ ४१०३ ॥

पूय-रसिके अस्वाध्यायिकं न भवतीति कृत्वा ते उपाश्रय ▷ एव धाव्येते । यो भगन्दरादिरोगवान् बहिर्गन्तुमसहिष्णुस्तस्य पट्टो रुधिरं चोपाश्रये कचिद् मात्रके धाव्यते, ततस्तद्धावनं हस्तशताद् बहिः परिष्ठाप्यते । अथासौ बहिर्गन्तुं सहिष्णुस्ततो विचारभूमौ गतः स्वयमेवावग्रहपट्टकं रुधिरं च धावति ॥ ४१०३ ॥ पट्टबन्धने विधिमाह—

ते पुण होंति दुगादी, दिवसंतरिएहिँ बज्झए तेहिं ।
अरुगं इहरा कुच्छइ, ते वि य कुच्छंति णिचोल्ला ॥ ४१०४ ॥

'ते पुनः' अवग्रहानन्तक-पट्टाः 'द्विकादयः' द्वि-त्रिप्रभृतिसङ्ख्याकाः कर्त्तव्याः, तैर्दिवसान्तरितैर्व्रणो बध्यते । किमुक्तं भवति ?—येनावग्रहानन्तकेन पट्टकेन वा अद्य व्रणो बद्धः द्वितीयदिने स उन्मोच्य प्रक्षाल्य चापरिभोग्यो विधेयः, यः पुनराद्यदिने न परिभुक्तः तेन तस्मिन् दिने व्रणो बन्धनीयः । 'इतरथा' प्रतिदिनं तेनैव पट्टेन बन्धे दीयमाने 'अरुकं' व्रणः 'कुथ्यति' पूतिभावमुपगच्छति, 'तेऽपि च' पट्टाः प्रतिदिनं बध्यमानतया नित्यं—सदैवार्द्राः सन्तः कुथ्यन्ति, अतो द्व्यादयः पट्टाः कर्त्तव्याः ॥ ४१०४ ॥

सूत्रम्—

कप्पइ निग्गंथीणं उग्गहणंतगं वा उग्गहपट्टगं वा धारित्तए वा परिहरित्तए वा ११ ॥

◁ अस्य व्याख्या प्राग्वत् ॥ ▷ अत्र भाष्यविस्तरः—

निग्गंथीण अगिण्हणें, चउरो गुरुगा य आयरियमादी ।
तच्चणिय ओगाहण, णिवारणऽण्णोसि ओहसणं ॥ ४१०५ ॥

निर्ग्रन्थीनामवग्रहानन्तकस्य पट्टकस्य वा अग्रहणे चतुर्गुरुकाः । इदं सूत्रमाचार्यः प्रवर्त्तिन्या न कथयति चत्वारो गुरवः । प्रवर्त्तिनी संयतीनां न कथयति चत्वारो गुरवः । आर्यिका न प्रतिशृण्वन्ति मासलघु । भिक्षादौ गच्छन्ती यद्यवग्रहानन्तकं पट्टकं वा न गृह्णाति तत एते दोषाः—तच्चनिकस्य–रुधिरस्य भिक्षां गच्छन्त्याः 'अवगाहनं' प्रसरणम् अन्येषु दिवसेष्ववग्रहानन्तक-पट्टाभ्यां निवारितमासीत् परं तद्दिवसमगृहीतयोस्तयो रुधिरमवगाढम्, ततो लोकस्तद् दृष्ट्वा उपहसनं कुर्यात् ॥ ४१०५ ॥ कथम् ? इति चेद् उच्यते—

भिक्खाइ गयाऍ निग्गयं, रुहिरं दट्ठुमसंजता वदे ।
धिगहो ! बत ! केणऽयं जणो, दोसमिणं असमिक्ख दिक्खिओ ॥ ४१०६ ॥

भिक्षायां गतायास्तस्या रुधिरं निर्गतं दृष्ट्वा असंयता वदेयुः—'बत !' इत्यामन्त्रणे, भो भो लोकाः ! धिगहो ! कष्टम्, केनायं स्त्रीलक्षणो जनोऽमुं दोषमसमीक्ष्य दीक्षितः ? ॥ ४१०६ ॥

१ ◁ ▷ एतदन्तर्गतः पाठः भा० नास्ति ॥ २ अथ भा° भा० त० डे० ॥

अपि च—

छक्कायाण विराहण, पडिगमणादीणि जाणि ठाणाणि।
तब्भाव पिच्छिऊणं, बितियं असती अहव जुण्णा ॥ ४१०७ ॥

शोणिते परिगलति षट्कायानां विराधना भवति। सा च 'यद् द्रष्टव्यं तद् दृष्टम्' इति कृत्वा प्रतिगमना-ऽन्यतीर्थिकगमनादीनि यानि स्थानानि कुर्यात् तन्निष्पन्नं प्रवर्तिन्याः प्रायश्चित्तम्। स चासौ—शोणितपरिगलनलक्षणो भावश्च तद्भावस्तं 'प्रेक्ष्य' विलोक्य तरुणा उपसर्गयेयुरिति वाक्यशेषः। द्वितीयपदमत्राभिधीयते—"असइ" त्ति नास्त्यवग्रहानन्तकम्, अथवा जीर्णा स्थविरा सा संयती अतो विद्यमानमपि न गृह्णीयादपि ॥ ४१०७ ॥

अथेदमेव भावयति—

दिट्ठं अदिट्ठव्वय महं जणेणं, लज्जाएँ कुज्जा गमणाइगाइं।
लज्जाएँ भंगो व हवेज्ज तीसे, लज्जाविणासे च स किं न कुज्जा ॥ ४१०८ ॥

'यद् ममाद्रष्टव्यं तद् दृष्टं तावद् जनेन, अतो नाहमत्र स्थातुं शक्नोमि' इति कृत्वा लज्जया 'गमनादीनि' गृहवासाश्रयणादीनि कुर्यात्, यद्वा 'तस्याः' संयत्या लज्जाया भङ्गो भवेत्, लज्जाविनाशे च सा किं नामाकृत्यं न कुर्यात्? ॥ ४१०८ ॥ तथा—

तं पासिउं भावमुदिण्णकम्मा, पेल्लेज्ज संजेज्ज व सा वि तत्थ।
तं लोहियं वा वि सरक्खमादी, विज्जा समालब्भऽभिजोययंति ॥ ४१०९ ॥

'तं' रुधिरपरिगलनरूपं भावं दृष्ट्वा केचित् तरुणा उदीर्णकर्माणश्चतुर्थप्रतिसेवनार्थं प्रेरयेयुः। 'साऽपि च' संयती तत्र 'सजेत्' सङ्गं कुर्यात्। यद्वा तद् लोहितं 'सरजस्कादयः' कापालिकप्रभृतयः 'समालभ्य' गृहीत्वा विद्याप्रयोगेण 'अभियोजयन्ति' वशीकुर्वन्ति ॥ ४१०९ ॥

यत एवमतः—

अंतो घरस्सेव जतं करेती, जहा णडी रंगमुवेउकामा।
लज्जापहीणा अह सा जणोघं, संपप्प ते ते पकरेति हावे ॥ ४११० ॥

यथा 'नटी' रङ्गनर्त्तकी 'रङ्गं' नाट्यस्थानमुपैतुकामा गृहस्यैव 'अन्तः' मध्ये 'जयं' लज्जाया अभिभवं करोति, 'अथ' अनन्तरं सा लज्जाप्रहीणा सती 'जनौघं' जनसमुदायं सम्प्राप्य 'तान् तान् भावान्' अङ्गविक्षेपादीन् प्रकरोति; एवं संयत्यपि भिक्षां गन्तुमनाः प्रतिश्रयमध्य एवावग्रहानन्तकादिभिरुपकरणैरात्मानं सुप्रावृतं करोति, ततो भिक्षां पर्यटन्ती तरुणादिष्ववलोकमानेष्वपि सुखेनैव लज्जां पराजयते ॥ ४११० ॥ अथ द्वितीयपदमाह—

असईय णंतगस्स उ, पणवण्णुत्तिण्णिगा व ण उ गिण्हे।
निग्गमणं पुण दुविहं, विधि अविही तत्थिमा अविही ॥ ४१११ ॥

अवग्रहानन्तकस्याभावे पञ्चपञ्चाशद्वर्षेभ्य उत्तीर्णा वा संयती प्रम्लानयोनिकतया न गृह्णीयादपि। इह च भिक्षाया निर्गमनं द्विविधम्—विधिना अविधिना च। तत्र तावदयमविधिः ॥ ४१११ ॥

उग्गहमादीहि विणा, दुणियत्था वा वि उक्खुलणियत्था।

१ भज्जेज्ज मो० त० ॥ २ °रुप्रवहनरूपं मो० ॥ ३ 'भजेत्' भा० विना ॥

एका दुवे य अविही, चउगुरु आणा य अणवत्था ॥ ४११२ ॥

अवग्रहानन्तकादिभिर्विना भिक्षां निर्गच्छति, दुर्निवसिता वा <[1] उक्खुलनिवसिता वा [1]> भिक्षां पर्यटति, एका वा द्वे वा भिक्षायां गच्छतः, एष सर्वोऽप्यविधिरुच्यते । अत्र च चतुर्गुरुकाः, आज्ञा च भगवतां विराधिता स्यात्, 'अनवस्था च' एकामविधिना निर्गच्छन्तीं दृष्ट्वा अन्याऽपि निर्गच्छतीत्येवंलक्षणा भवति ॥ ४११२ ॥ तथा—

मिच्छत्त पवडियाए, वाएण व उद्धुयम्मि पाउरणे ।
गोयरगया व गहिया, धरिसणदोसे इमे लहति ॥ ४११३ ॥

अवग्रहानन्तकादिभिर्विना भिक्षां गता सहसा मूर्च्छादिना प्रपतेत् । ततः प्रपतिताया वातेन वा प्रावरणे समुद्धूतेऽप्रावृतत्वं दृष्ट्वा लोको मिथ्यात्वं गच्छेत्, यथा—नास्त्यमीषाममुष्य दोषस्य प्रतिषेधः, कथमन्यथेयमित्थं निर्गच्छेत् ? । गोचरगता वा काचिदविधिनिर्गता केनचिद् विटेन गृहीता धर्षणदोषान् 'अमून्' वक्ष्यमाणान् लभते । ते चोपरि दर्शयिष्यन्ते (गा० ४११६-१८) ॥ ४११३ ॥

अथ विधिनिर्गमे गुणमाह—

अड्ढोरुगा-दीहणि[2]यासणादी, सारक्खिया होति पदे वि जाव ।
तिण्हं पि बोलेण जणोऽभिजातो, एकंबरा खिप्पमुवेति णासं ॥ ४११४ ॥

याऽर्धोरुक-दीर्घनिवसन्यादिभिः सुप्रावृता निर्गता सा केनचिद् धर्षितुमारब्धाऽपि पदावपि यावत् संरक्षिता भवति, तिसृणां च संयतीनां बोलेन 'अभिजातः' शिष्टो जनो भूयान् मिलतीति शेषः । या पुनरेकाम्बरा निर्गच्छति सा 'क्षिप्रं' शीघ्रं 'विनाशं' संयमपरिभ्रंशमुपैति ॥ ४११४ ॥

उव्वेल्लिए गुज्झमपस्सतो से, हाहक्कितस्सेव महाजणेणं ।
धिद्धि त्ति[3] ओथुक्कित-तालियस्सा, पत्तो समं रण्णदवो व वेदो ॥ ४११५ ॥

विधिनिर्गतायाः केनचित् प्रत्यनीकेन 'उद्वेल्लिते' उत्सारितेऽपि बाह्योपकरणे यावदसौ गुह्यं न पश्यति तावद् महाजनेन हाहाकृतो धिग्धिगिति भणनपूर्वकं[4] च ओथुक्कितः—गाढं जुगुप्सितस्ताडितश्चासौ, ततस्तस्यैवंविधां विडम्बनां प्रापितस्य 'वेदः' मोहोदयोऽरण्यदव इव सद्यः शमं प्राप्तः ॥ ४११५ ॥ अथाविधिनिर्गमने दोषानाह—

तत्थेव य पडिबंधो, पडिगमणादीणि जाणि ठाणाणि ।
डिंडी य बंभचेरे, विधिणिग्गमणे गुणो बोच्छं ॥ ४११६ ॥

येन सा अविधिनिर्गता धर्षिता तत्रैव 'प्रतिबन्धः' अनुरागो भवेत् । तदनुरक्ता च सती प्रतिगमनादीनि यानि स्थानानि करोति तन्निष्पन्नं प्रवर्त्तिन्याः प्रायश्चित्तम् । ऋतुसमयगृहीतायाश्च कस्याश्चिद् डिण्डिमबन्धो भवेत्, ततश्च महती प्रवचनापभ्राजना । ब्रह्मचर्यविराधना च

[1] <[1] [1]> एतदन्तर्गतः पाठः भा० कां० एव वर्त्तते ॥ [2] °णियंस° ताभा० ॥ [3] ताभा० विनाऽन्यत्र—त्ति उत्थुक्कि° मो० त० । त्ति ओच्छुक्कि° भा० डे० । त्ति उच्छुक्कि° ताटी० कां० । त्ति तो त्थुक्कि° बृहद्भाष्ये ॥ [4] °कं च थुक्कि° भा० विना ॥

परिस्फुटैव तस्याः सञ्जायते । विधिनिर्गमने च 'पुनः' भूयोऽपि गुणान् वक्ष्ये ॥ ४११६ ॥

एतच्च सांन्यासिकीकृत्य प्रथममविधिनिर्गमने दोषशेषमाह—

न केवलं जा उ विहम्मिआ सती, सवच्चतामेति मधूमुहे जणे ।
उवेति अन्ना वि उ वच्चपत्ततं, अपाउता जा अणियंसिया य ॥ ४११७ ॥

न केवलं यैव 'सती' साध्वी 'विधर्मिता' शीलधर्मात् च्याविता सैव 'मधुमुखे जने' दुर्जनलोके 'सवाच्यतां' सकलङ्कतामुपगच्छति, 'अन्याऽपि' एतद्व्यतिरिक्ताऽपि 'वाच्यपात्रतां' वचनीययोग्यतामुपैति या 'अप्रावृता' औपकक्षिक्याद्युपरितनोपकरणरहिता 'अनिवसिता च' अवग्रहानन्तकाद्यधस्तनोपकरणवर्जिता भवति ॥ ४११७ ॥ किञ्च—

ण भूसणं भूसयते सरीरं, विभूसणं सील हिरी य इत्थिए ।
गिरा हि संखारजुया वि संसती, अपेसला होइ असाहुवादिणी ॥ ४११८ ॥

'भूषणं' हारादिकं पिनह्यमानं शरीरं न भूषयति, किन्तु 'शीलं' ब्रह्मचर्यं 'ह्रीश्च' लज्जा एतदेव द्वयं स्त्रिया विभूषणम् । अमुमेवार्थं प्रतिवस्तूपमया द्रढयति—'गीः' वाणी सा संस्कारयुक्ताऽपि 'संसदि' सभायां यदि 'असाधुवादिनी' जकार-मकाराद्यसभ्यप्रलापिनी तदा 'अपेशला' शिष्टजनजुगुप्सनीयतया न शोभना भवति; एवमियमपि स्त्री हारादिविभूषिताऽपि यदि शील-लज्जाविकला तदा शिष्टजनस्य जुगुप्सनीया भवति, अतः स्त्रियाः शीलं लज्जा च विभूषणम् । एतच्च शील-लज्जाद्वयं संयत्या विधिप्रावरणे भवति ॥४११८॥ अतस्तदेवाभिधित्सुराह—

पट्टऽड्ढोरुय चलणी, अंतो तह बाहिरा णियंसणिया ।
संघाडि खुजकरणी, अणागते चेव सतिकाले ॥ ४११९ ॥

पट्टकोऽर्धोरुकश्चलनिका अन्तर्निवसनी बहिर्निवसनी सङ्घाटिका कुब्जकरणी उपलक्षणत्वादवग्रहानन्तकं कञ्चुक औपकक्षिकी वैकक्षिकी चानागत एव 'सत्काले' भिक्षासमये दृढतरमेतान्युपकरणानि साध्व्या प्रावरणीयानि ॥ ४११९ ॥ इदमेव विभावयिषुराह—

उग्गहणमादिएहिं, अज्जाओ अतुरियाउ भिक्खस्स ।
जोहो व्व लंखिया वा, अगिण्हणे गुरुग आणादी ॥ ४१२० ॥

अवग्रहानन्तकादिभिरुपकरणैः 'आर्याः' संयत्यो भिक्षाऽत्वरिता आत्मानं भावयन्ति । क इव ? इत्याह—योध इव लङ्खिकेव वा । यथा योधः सङ्ग्रामशिरसि प्रवेष्टुमनाः सन्नाहं पिनह्यति, यथा च लङ्खिका रङ्गभुवं प्रविशन्ती पूर्वं चलनिकादिना गुडापिनद्धमिवात्मानं करोति, एवमार्योऽप्यवग्रहानन्तकादिसुप्रावृता निर्गच्छति । अथैतान्युपकरणानि न गृह्णाति ततश्चतुर्गुरुका आज्ञादयश्च दोषाः ॥ ४१२० ॥ अथ विशेषज्ञापनार्थमिदमाह—

जोहो मुरुंडजड्डो, णाडइणी लंखिया कतलिखंभो ।
अज्जाभिक्खग्गहणे, आहरणा होंति णायव्वा ॥ ४१२१ ॥

आर्याया भिक्षाग्रहणे यद् उपकरणप्रावरणं तत्रैतान्युदाहरणानि ज्ञातव्यानि । तद्यथा—'योधः' प्रतीतः १ 'मुरुण्डजड्डो' मुरुण्डस्य राज्ञो हस्ती २ 'नाटकिनी' नर्तकी ३ 'लङ्खिका'

१ °क्षाया [प्र]त्व° भा० ॥

वंशाग्रनर्त्तकी ४ 'कदलीस्तम्भः' प्रतीतः ५ ॥ ४१२१ ॥ तत्र योधदृष्टान्तमाह—

वणिओ पराजितो मारिओ व संखे अवम्मितो जोहो ।
सावरणे पडिपक्खो, भयं च कुरुते विचक्खस्स ॥ ४१२२ ॥

योधः 'सङ्ख्ये' सङ्ग्रामे अवर्मितः प्रविशन् व्रणितः पराजितो मारितो वा जायते । 'व्रणितो नाम' परैः प्रहारजर्जरीकृतः, 'पराजितः' पराभग्नः, 'मारितः' पञ्चत्वं प्रापितः । यस्तु सावरणस्तस्य प्रतिपक्षो वक्तव्यः । किमुक्तं भवति ?—यः सन्नाहं पिनह्य रणशिरसि प्रविशति स च प्रहारैर्जर्जरीभवति, न वा पराजीयते, न वा मरणमासादयति, प्रत्युत विपक्षस्य भयं कुरुते; एवमार्याऽपि यथोक्तोपकरणप्रावरणमन्तरेण भिक्षां प्रविष्टा तरुणैरुपद्रूयते, सुप्रावृता तु सर्वेषामेव तेषामगम्या भवति ॥ ४१२२ ॥

उक्तो योधदृष्टान्तः । सम्प्रति मुरुण्डजङ्गदृष्टान्तं गाथाचतुष्टयेनाह—

विहवससा उ मुरुंडं, आपुच्छति पव्वयामऽहं कत्थ ।
पासंडे य परिक्खति, वेसग्गहणेण सो राया ॥ ४१२३ ॥
डोंबेहिं च धरिसणा, माउग्गामस्स होइ कुसुमपुरे ।
उब्भावणा पवयणे, णिवारणा पावकम्माणं ॥ ४१२४ ॥
उज्झसु चीरे सा यावि णिवपहे मुयति जे जहायाहिं ।
उच्छूरिया णडी विव, दीसति कुप्पासगादीहिं ॥ ४१२५ ॥
धिद्धिक्कतो य हाहक्कतो य लोएण तज्जितो मेंठो ।
ओलोयणट्ठितेण य, णिवारितो रायसीहेण ॥ ४१२६ ॥

कुसुमपुरे नगरे मुरुण्डो राया । तस्स भगिणी विहवा । सा अन्नया रायं पुच्छइ—अहं पव्वइउकामा, तो आइसह कत्थ पव्वयामि ? त्ति । तओ राया पासंडीणं वेसग्गहणेण परिक्खं करेइ । हत्थिमिंठा संदिट्ठा, जहा—पासंडिमाउग्गामेसु हत्थिं सन्निज्जाह, भणिज्जाह य—पोत्तं मुयाहि, अन्नहा इमिणा हत्थिणा उवद्दवेस्सामि त्ति, एक्कम्मि य मुक्के मा ठाहिह, ताव गहग्गहावेह जाव सवे मुक्का । तओ एगेण मिंठेण चरियाए रायपहे तहा कयं जाव नग्गीभूया । रन्ना सव्वं दिट्ठं । नवरं अज्जा विहीए पविट्ठा । रायपहोत्तिण्णाए हत्थी सन्निओ—मुयसु पुत्तं ति । तीए पढमं मुहपोत्तिया मुक्का, ततो निसिज्जा, एवं जाणि जाणि बाहिरिल्लाणि चीवराणि ताणि ताणि पढमं मुयइ, जाव बहूहिं वि मुक्केहिं नडी विव कंचुकादीहिं सुप्पाउया दीसइ ताहे लोगेण अक्कंदो कओ—हा पाव ! किमेवं महासइतवस्सिणिं अभिद्दवेसि ? त्ति । रन्ना वि ओलोयणट्ठिएण वारिओ, चिंतियं च—एस धम्मो सव्वन्नुदिट्ठो । अन्नेण य बहुजणेण कया सासणस्स पसंसा ॥

अथाक्षरार्थः—विधवा स्वसा मुरुण्डं राजानमापृच्छति—कुत्राहं प्रव्रजामि ? इति । ततः स राजा वेषग्रहणेन पाषण्डिनः परीक्षते । परीक्षार्थमेव च 'डोम्बैः' हस्तिमिण्ठैः कुसुमपुरे 'मातृग्रामस्य' पाषण्डिस्त्रीजनस्य धर्षणा भवति, वर्त्तमाननिर्देशस्तत्कालापेक्षया । तदानीं च प्रवचनस्य 'उद्भावना' प्रभावना समजनि । ये च पापकर्माणः संयतीरभिद्रवितुमिच्छन्ति तेषां निवारणा

जाता, 'न शक्यन्ते अमूरेवंविधेन वेषेण छलयितुम्' इति कृत्वा । कथं पुनरेतत् संवृत्तम् ? इत्याह—"उज्झसु चीरे" इत्यादि, विधिनिर्गता संयती मिण्ठेनाभिहिता—'उज्झ' परित्यज चीवराणि । साऽप्येवमभिहिता 'नृपपथे' राजमार्गे यानि यथावहिरुपकरणानि तानि तथा मुञ्चति । एवं बहुषु वस्त्रेषु मुक्तेष्वपि यदा सा नटीवत् 'कूर्पासकादिभिः' कञ्चुकादिभिर्वस्त्रैः 'उच्छूरिता' सुप्रावृता दृश्यते तदा लोकेन स मिण्ठो धिग्धिक्कृतश्च हाहाकृतश्च तथा 'तर्जितः' गाढं निर्भर्त्सितः । ततश्च 'अवलोकनस्थितेन' गवाक्षोपविष्टेन राजसिंहेनासौ निवारितः । 'सर्वज्ञदृष्टश्चायं धर्मः' इति कृत्वा साधूनां समीपे भगिनी प्रव्रज्याग्रहणार्थं विसर्जितेति ॥ ४१२३ ॥ ४१२४ ॥ ४१२५ ॥ ४१२६ ॥

उक्तो मुरुण्डजद्दृष्टान्तः । अथ नर्त्तकी-लङ्खिकादृष्टान्तद्वयमाह—

पाए वि उक्खिवंती, न लज्जती णट्टिया सुणेवत्था ।
उच्छूरिया व रंगम्मि लंखिया उप्पयंती वि ॥ ४१२७ ॥

यथा नर्त्तकी सुनेपथ्या सती पादावप्युत्क्षिपन्ती न लज्जते, लङ्खिका वा रङ्गभूमौ 'उत्पतन्त्यपि' करणशतान्यपि कुर्वती यथा 'उच्छूरिता' सुप्रावृता सती न लज्जते, एवं संयत्यपि सुप्रावृता न लज्जत इत्युपनयः ॥ ४१२७ ॥ अथ कदलीस्तम्भदृष्टान्तमाह—

कयलीखंभो व जहा, उव्वेल्लेउं सुदुकरं होति ।
इय अज्जाउवसग्गे, सीलस्स विराहणा दुक्खं ॥ ४१२८ ॥

कदलीस्तम्भो वा यथा पटलबहलत्वाद् 'उद्वेल्लयितुम्' उद्वेष्टयितुं सुदुष्करो भवति, एवमार्यिकाऽपि बहूपकरणप्रावृता नोद्वेष्टयितुं शक्या । "इय" एवं योधादिभिर्दृष्टान्तैर्विधिनिर्गताया आर्यायाः केनचिदुपसर्गे क्रियमाणेऽपि शीलस्य विराधना 'दुःखं' दुष्करा मन्तव्या ॥ ४१२८ ॥

किञ्च—

एका मुक्का एका य धरिसिया णिवेदण जतणाय होति कायव्वा ।
बाहाड न जहितव्वा, सेज्जतरादी सयं वा वि ॥ ४१२९ ॥

'एका' काचिद् विधिनिर्गता गृहीताऽपि मुक्ता, 'एका च' अपरा धर्षिता, ततः 'यतनया' यथा शेषसंयत-संयतीजनो न जानाति तथा गुरूणां निवेदना कर्त्तव्या । अथ सा बाहाडिता ततो न परित्यक्तव्या किन्तु शय्यातरादिना स्वयं वा तस्या वर्त्तापनं विधेयमिति[1] निर्युक्तिगाथासमासार्थः ॥ ४१२९ ॥ अथैनामेव विवृणोति—

विहिणिग्गता उ एका, गोयरियाएँ गहिता गिहत्थेहिं ।
संवरियपभावेण य, फिडिया अविराहियचरित्ता ॥ ४१३० ॥

'एका' काचिद् विधिनिर्गता गोचरचर्यां पर्यटन्ती गृहस्थैर्गृहीता, परं 'संवृतप्रभावेन' सुप्रावरणमाहात्म्येन सा अविराधितचारित्रा स्फिटिता ॥ ४१३० ॥

लोएण वारितो वा, दट्ठूण सयं व तं सुणेवत्थं ।
सुदिट्ठं तुवसंतो, सविम्हओ खामयति पच्छा ॥ ४१३१ ॥

---

१ °ति सक्कहगाथा° भा० ॥

येन सा धर्षितुमारब्धा स लोकेन वा धिक्कारपुरस्सरं वारितः, स्वयं वा 'तां' संयतीं 'सुनेपथ्यां' सुप्रावृतां दृष्ट्वा 'सुदृष्टममीषां धर्मरहस्यम्' इतिं कृत्वोपशान्तः सन् सविस्मयः पश्चात् तां संयतीं क्षामयति ॥ ४१३१ ॥

णाभोग पमादेण व, असती पट्टस्स णिग्गया गहणे ।
विहिणिग्गतमाहच्च व, बाहाडितधाडणे गुरुगा ॥ ४१३२ ॥

सा कदाचिद् 'अनाभोगेन' अत्यन्तविस्मृत्या 'प्रमादेन वा' विकथा-निद्रादिप्रमत्ततया अवग्रहपट्टस्य वा अभावे एवमेव भिक्षार्थं निर्गता, एवम् ◁ विधिनिर्गता केनचिद् धर्षिता, ▷ विधिनिर्गता वा "आहच्च" कदाचित् प्रच्छन्नेऽवकाशे गृहीता ततो गुरूणां यतनया निवेदनीयम् । अथ सा कदाचिद् बाहाडिता ततो यस्तां धाटयति-निष्काशयतीत्यर्थः तस्य चतुर्गुरुकाः ॥ ४१३२ ॥ कुतः ? इत्याह—

निज्जूढ पदुट्ठा सा, भणेइ एतेहिँ चेव कतमेतं ।
राय-गिहीहि सयं वा, तं च पसासंति मा वितियं ॥ ४१३३ ॥

सा 'निर्यूढा' निष्काशिता सती साधूनामुपरि प्रद्वेषं यायात्, प्रद्विष्टा च भणति—एतैरेव श्रमणैरित्थं ममैतत् कृतमिति, ततो न परित्यक्तव्या । येन च धर्षिता तमनवस्थाप्रसङ्गवारणार्थं राज्ञा प्रशासयन्ति, गृहिभिर्वा शिक्षयन्ति । यदि प्रभवस्ततः स्वयमपि शासन्ते, 'मा द्वितीयं वारमित्थं प्रवर्त्ततामयम्' इति कृत्वा ॥ ४१३३ ॥ अथ तस्याः सारणविधिमाह—

दुविहा णायमणाया, अगीयअण्णाय सण्णिमादीसु ।
सब्भावे सिं कहिते, सारिंती जा थणं पियती ॥ ४१३४ ॥

या बाहाडिता सा द्विविधा—ज्ञाता अज्ञाता च, ज्ञातगर्भा अज्ञातगर्भा चेत्यर्थः । तत्र या अज्ञाता सा अगीतार्थी यथा न जानन्ति तथा संज्ञी-श्रावकस्तदादिकुलेषु स्थाप्यते, तेषां संज्ञि-प्रभृतीनां सद्भावः प्रथममेव कथयितव्यः, कथिते च सद्भावे ते माता-पितृसमानतया तां तावत् 'सारयन्ति' प्रासुकेन प्रत्यवतारेण पालयन्ति यावत् तदीयं कल्पस्थमाणडं स्तन्यं पिबति, स्तन्य-पानान्न निवर्त्तत इत्यर्थः ॥ ४१३४ ॥

जत्थ उ जणेण णातं, उवस्सए चेव तत्थ ण य भिक्खं ।
किं सक्का छड्डेउं, बेंति अगीते असति सड्ढे ॥ ४१३५ ॥

यत्र तु जनेन ज्ञातम् यथा—एषा बाहाडिता, तत्रोपाश्रय एव स्थाप्यते, न श्रावकादिकुलेषु । न च सा भिक्षां हिण्डापयितव्या, किन्तु शेषसाध्वीभिः साधुभिर्वा तस्याः प्रायोग्यं भक्त-पानमानीय दातव्यम् । यद्यगीतार्था भणन्ति—किमेवमीदृश्याः सङ्ग्रहः क्रियते ?; ततः सूरयो ब्रुवते—यदि नाम न सङ्गृह्यते ततः कथयत किं साम्प्रतमेषा शक्या परित्यक्तुम् ? । अथैवं प्रज्ञापिता अपि ते न प्रतिपद्यन्ते ततः श्राद्धान् प्रज्ञापयन्ति ॥ ४१३५ ॥ यथा—

दुरतिकम्मं खु विधियं, अवि य अकामा तवस्सिणी गहिता ।

१ 'दृष्टोऽमीषां धर्मः' इति भा० ॥ २ ◁ ▷ एतच्चिह्नान्तर्गतः पाठः भा० कां० एव वर्त्तते ॥ ३ निज्जूढ मो० ताटी० ॥ ४ भणिज्ज एते° ताभा० ॥

को जाणति अण्णस्स वि, हवेज्ज तं सारवेमो णं ॥ ४१३६ ॥

खुरवधारणे, 'दुरतिक्रममेव' प्रतिकर्त्तुमशक्यमेव, केनाप्यनार्येणेदमकार्यं विहितम् अतः किं क्रियते ?, अपि च 'अकामा' अनिच्छन्ती बलादेव तेन पापात्मना तपस्विनी गृहीता, ततः को जानाति अन्यस्या अप्येवंविधो वृत्तान्तः परवशतया भवेत्, तदेनां सम्प्रति 'सारयामः' परिपालयाम इत्यर्थः ॥ ४१३६ ॥

मा य अवण्णं काहिह, किं ण सुतं केसि-सच्चईणं भे ।
जम्मं ण य वयभंगो, संजातो तासि अज्जाणं ॥ ४१३७ ॥

'हुं हुं विध्वस्तशीलेयम्' इत्येवमस्याः 'अवर्णम्' अवज्ञां वा मा कार्षुः, किं न श्रुतं भवद्भिः केशि-सत्यकिनोर्जन्म ? यथा—तौ आर्यिकाभ्यां पुरुषसंवासमन्तरेणापि कथञ्चिदुपात्तबीजपुद्गलाभ्यां प्रसुषुवाते, न च 'तयोः' आर्यिकयोर्व्रतभङ्गः सञ्जातः, विशुद्धपरिणामत्वात् । अनयोः कथानके यथाक्रमं पञ्चकल्पा-ऽऽवश्यकटीकाभ्यामवसातव्ये ॥ ४१३७ ॥

अवि य हु इमेहिँ पंचहिँ, ठाणेहिँ थी असंवसंती वि ।
पुरिसेण लभति गब्भं, लोएण वि गाइयं एयं ॥ ४१३८ ॥

अपि चेत्यभ्युच्चये, 'हुः' निश्चितमेतत्—एतैः पञ्चभिः स्थानैः स्त्री पुरुषेण सममसंवसन्त्यपि गर्भं लभते । न केवलमस्माभिरेवैतदुच्यते किन्तु लोकेनापि 'गीतं' संशब्दितमेतत् ॥ ४१३८ ॥

तान्येवोपदर्शयति—

दुव्वियड-दुण्णिसण्णा, सयं परो वा सि पोग्गले छुभति ।
वत्थे वा संसट्ठे, दगआयमणेण वा पविसे ॥ ४१३९ ॥

विवृता—अनावृता, सा चोत्तरीयापेक्षयाऽपि स्याद् अतो दुःशब्देन विशेष्यते—दुष्ठु विवृता दुर्विवृता—परिधानवर्जितेत्यर्थः, एवं दुर्विवृता सती दुर्निषण्णा—दुष्ठु—विरूपतयोपविष्टा दुर्विवृत-दुर्निषण्णा सा शुक्रपुद्गलान् कथञ्चित् पुरुषनिसृष्टान् आसन्नस्थान् सङ्गृह्णीयात् १, स्वयं वा पुत्रार्थितया शीलरक्षकतया च शुक्रपुद्गलान् योनावनुप्रवेशयेत् २, 'परो वा' श्वश्रूप्रभृतिकः पुत्रार्थमेव "से" तस्या योनौ प्रक्षिपेत् ३, वस्त्रं वा शुक्रपुद्गलसंसृष्टम् उपलक्षणत्वात् तथाविधमन्यदपि केशिमातुः केशवत् कण्डूयनार्थं रक्तनिरोधार्थं वा तया प्रयुक्तं तद् अनुप्रविशेत्, अनाभोगेन वा तथाविधं वस्त्रं परिहितं सद् योनिमनुप्रविशेत् ४, दकं—पानीयं तेन वा तस्या आचमन्त्याः पूर्वपतिता उदकमध्यवर्तिनः शुक्रपुद्गला अनुप्रविशेयुः ५ । एवं पुरुषसंवासमन्तरेणापि गर्भसम्भवे भवन्तो नास्या अवज्ञां कर्तुमर्हन्ति । एवं प्रज्ञाप्य तेषां श्राद्धानां गृहे तां स्थापयन्ति ॥ ४१३९ ॥ गता ज्ञातविषया यतना । अथाज्ञातविषयां तामाह—

अविदिय जण गब्भम्मि य, सण्णीमादीसु तत्थ वऽण्णत्था ।
लाढेंति फासुएणं, लिंगविवेगो य जा पिबति ॥ ४१४० ॥

जनेनाविदितो यो गर्भस्तत्र ये माता-पितृसमानाः संज्ञिनः आदिशब्दाद् यथाभद्रका वा तेषां गृहेषु तत्र वा अन्यत्र वा ग्रामे स्थापयन्ति । ते च संज्ञिप्रभृतयस्तां प्राशुकेन प्रत्यवतारेण 'लाढयन्ति' यापयन्तीत्यर्थः । यावच्चापत्यभाण्डं स्तन्यं पिबति तावत् तया लिङ्गविवेकः कर्तव्यः ॥ ४१४० ॥

एएसिं असतीए, सण्णायग-णालबद्धकिढ फासुं ।
अण्णो वि जो परिणतो, स सिद्धवेसेतरीऽगारी ॥ ४१४१ ॥

'एतेषां' संज्ञिप्रभृतीनामभावे ये तस्याः संयत्याः संज्ञातकास्तेषां गृहेषु स्थाप्यते । [संज्ञातक-गृहाणाम्] अभावे यः संयतो नालबद्धः सोऽपि यदि किढः–वृद्धस्तदाऽसौ श्राद्धवेषं कार्यते, इतराऽपि गृहिलिङ्गं करोति, ततस्तौ प्राशुकाहारेण यापयन्तौ तिष्ठतः । नालबद्धस्याभावे अन्योऽपि यो वयसा परिणतः स सिद्धपुत्रवेषं कार्यते, इतरा अगारीवेषं करोति ॥ ४१४१ ॥

अत्रेयं प्रायश्चित्तमार्गणा—

मूलं वा जाव थणा, छेदो छग्गुरुग जं चऽधालहुअं ।
बितियपदे असतीए, उवस्सए वा अहव जुण्णा ॥ ४१४२ ॥

यदि तया प्रतिसेव्यमानया स्वादितं ततो मूलम् । वाशब्द उत्तरापेक्षया विकल्पार्थः । "जाव थण" त्ति पश्चाद् व्याख्यास्यते । गर्भमाहूतं दृष्ट्वा स्वादयति च्छेदः । अपत्यं जातं दृष्ट्वा 'सहायकं मे भविष्यति' इति स्वादयन्त्याः षड्गुरवः । यया तु न स्वादितं तस्याः परप्रत्ययनिमित्तं यत् किमपि यथालघु प्रायश्चित्तं दातुं युज्यते तद् दातव्यम् । "जाव थण" त्ति यावत् तस्या अपत्यं स्तन्यपानोपजीवि भवति तावत् तपोर्हं प्रायश्चित्तं न दातव्यम् । द्वितीयपदे अवग्रहा-नन्तकस्याभावे उपाश्रये वा तिष्ठन्ती अथवा 'जीर्णा' स्थविरा सा संयती अतोऽवग्रहानन्तकं न गृह्णात्यपि ॥ ४१४२ ॥ अथास्या एव पूर्वार्धं व्याख्याति—

सेविज्जंतें अणुमए, मूलं छेओ तु डिंडिमं दिस्स ।
होहिति सहातगं मे, जातं दट्ठूण छग्गुरुगा ॥ ४१४३ ॥

सेव्यमानया यद्यनुमतं ततो मूलम् । अथ 'डिण्डिमं' गर्भं दृष्ट्वा हर्षमुद्वहति छेदः । पुत्र-भाण्डं दृष्ट्वा 'सहायकं मे भविष्यति' इत्यनुमन्यते षड्गुरवः ॥ ४१४३ ॥

तेण परं चउगुरुगा, छम्मासा जा ण ताव पूरिंति ।
जा तु तवारिह सोही, अणवत्थणिते ण तं देंती ॥ ४१४४ ॥

'ततः परं' जन्मानन्तरं यावत् षण्मासा न पूर्यन्ते तावद् यत्र यत्र स्वादयति तत्र तत्र चतुर्गुरवः । या च तस्याः तपोर्हा शोधिरुक्ता ताम् 'अनपस्तनिते' स्तन्यपानादनुपरते अपत्य-भाण्डे न ददति, मा स्तन्यं न भविष्यतीति कृत्वा ॥ ४१४४ ॥

मेहुण्णे गब्भे आहिते य सातिज्जियं जति ण तीए ।
परपच्चया लहुसगं, तहा वि से दिंति पच्छित्तं ॥ ४१४५ ॥

मैथुने प्रतिसेव्यमाने गर्भे च आहूते यद्यपि तया न स्वादितं तथापि 'परप्रत्ययार्थं' मा भूदगीतार्थानामप्रत्यय इत्यर्थः, यथालघुकं प्रायश्चित्तं तस्याः सूरयः प्रयच्छन्ति ॥ ४१४५ ॥

अथ यस्तस्याः खिंसां करोति तस्य प्रायश्चित्तमाह—

खिंसाएँ होंति गुरुगा, लज्जा णिच्छुकतो य गमणादी ।
दप्पकते वाऽऽउड्डे, जति खिंसति तत्थ वि तहेव ॥ ४१४६ ॥

---

१ जाव ता ण पू° ताभा०॥ २ यावत् तस्याः तादी० भा० कां० विना ॥

यस्तस्याः 'खिंसां' 'विध्वस्तशीलत्वाद् मलिना इयम्' इत्येवं करोति तस्य संयतस्य संयत्या वा चतुर्गुरुकाः प्रायश्चित्तम् । सा च खिंसिता सती लज्जया प्रतिगमनादीनि कुर्यात्, निच्छक्का वा-निर्लज्जा वा भवेत्, तत एव सर्वजनप्रकटमात्मानं प्रतिसेवयेत् । अथ दर्पतस्तया मैथुनं प्रतिसेवितं परं पश्चाद् आवृत्ता-आलोचना-प्रायश्चित्तप्रतिपत्त्यादिना प्रतिनिवृत्ता तामपि यः खिंसति तस्यापि तथैव चतुर्गुरु ॥ ४१४६ ॥ किं कारणम्? इति चेद् अत आह—

उम्मग्गेण वि गंतुं, ण होति किं सोतवाहिणी सलिला ।
कालेण फुंफुगा वि य, विलीयते हसहसेऊणं ॥ ४१४७ ॥

उन्मार्गेणापि गत्वा 'सलिला' नदी पश्चात् किं 'श्रोतोवाहिनी' मार्गगामिनी न भवति? भवत्येवेति भावः । 'फुम्फुका' करीषाग्निः सोऽपि च "हसहसेऊणं" ति जाज्वलित्वा भृशमुद्दीप्तो भूत्वेत्यर्थः कालेन गच्छता 'विलीयते' विलयं याति । उपनययोजना सुगमा ॥ ४१४७ ॥

॥ अवग्रहानन्तका-ऽवग्रहपट्टकप्रकृतं समाप्तम् ॥

नि श्रा प्र कृ त म्

सूत्रम्—

निग्गंथीए अ गाहावइकुलं पिंडवायपडियाए अणुप्पविट्ठाए चेलट्ठे समुप्पज्जेज्जा, नो से कप्पइ अप्पणो नीसाए [2]चेलं पडिग्गाहित्तए, कप्पइ से पवत्तिणिनीसाए [3]चेलं पडिग्गाहित्तए ।

नो य से तत्थ पवत्तिणी सामाणा सिया जे से तत्थ सामाणे आयरिए वा उवज्झाए वा पवित्ती वा थेरे वा गणी वा गणधरे वा गणावच्छेइए वा जं चऽन्नं कट्टु पुरतो विहरइ कप्पइ से तन्नीसाए [4]चेलं पडिग्गाहित्तए १२ ॥

अथास्य सूत्रस्य कः सम्बन्धः? इत्याह—

नियमा सचेल इत्थी, चालिज्जति संजमा विणा तेणं ।
उग्गहे[5]मादीचेलाण गेण्हणे तेण जोगोऽयं ॥ ४१४८ ॥

---

१ साऽपि भा० कां० ॥ २-३-४ सर्वेष्वपि टीकापुस्तकादर्शेषु चेलाई पाठ उपलभ्यते, किन्तु टीकाकृता चूर्णिकृता विशेषचूर्णिकृता च चेलं इति पाठ आदृत इत्यस्माभिरपि स एव मूले आदृतः । ताम्र० प्रत्योः पुनः चेलट्ठं पाठः प्राप्यते ॥ ५ °हणमादि चे° ताभा० ॥

'नियमाद्' अवश्यन्तया 'स्त्री' निर्ग्रन्थी सचेला भवति । यतः 'तेन' चेलेन विना सा संयमात् चाल्यते इत्यनन्तरसूत्रे उक्तम् । तेन कारणेनावग्रहानन्तकादीनां चेलानां ग्रहणे विधिरभिधीयते । अयं 'योगः' प्रकृतसूत्रस्य सम्बन्धः ॥ ४१४८ ॥ अथवा—

चेलेहि विणा दोसं, णाउं मा ताणि अप्पणा गेण्हे ।
तत्थ वि ते च्चिय दोसा, तव्वारणकारणा सुत्तं ॥ ४१४९ ॥

चेलैर्विना भिक्षामटन्त्याः संयत्या महान् दोषो भवतीति ज्ञात्वा मा 'तानि' चेलान्यात्मना गृह्णीयात् । कुतः ? इत्याह—'तत्रापि' आत्मना चेलग्रहणेऽपि त एव दोषा भवन्ति ये पूर्वं चेलस्याग्रहणे प्रोक्ताः । अतः 'तद्वारणकारणात्' स्वयङ्ग्रहणप्रतिषेधार्थमिदं सूत्रमारभ्यते ॥ ४१४९ ॥

इदमेव सोपपत्तिकमाह—

सयगहणं पडिसेहति, चेलग्गहणं ण सव्वसो तासिं ।
संडासतिरो वण्ही, ण डहति कुरुए य किच्चाई ॥ ४१५० ॥

स्वयङ्ग्रहणमत्र सूत्रे सूत्रकृत् प्रतिषेधयति, न पुनः सर्वथा 'तासां' संयतीनां चेलग्रहणम् । यतः सन्दंशकेन तिरोहितो वह्निर्गृह्यमाणो न दहति 'कृत्यानि च' धान्यपाकादीनि कार्याणि कुरुते; एवं संयतीनामपि साधुभिस्तिरोहितं चेलग्रहणं न दुष्यति, कार्यं च संयमपालनात्मकं करोति ◁ अत इदमारभ्यते ▷ ॥ ४१५० ॥

अनेन सम्बन्धेनायातस्यास्य व्याख्या—निर्ग्रन्थ्या गृहपतिकुलं पिण्डपातप्रतिज्ञया अनुप्रविष्टायाश्चेलेनार्थः—◁ प्रयोजनं चेलार्थः ▷ स समुत्पद्येत । नो "से" तस्याः कल्पते आत्मनो निश्रया चेलं प्रतिग्रहीतुम्, किन्तु कल्पते "से" तस्याः प्रवर्तिनीनिश्रया चेलं प्रतिग्रहीतुम् । अथ न तत्र प्रवर्तिनी "सामाणा" सन्निहिता ततो यस्तत्राचार्यो वा उपाध्यायो वा प्रवर्त्ती वा स्थविरो वा गणी वा गणधरो वा गणावच्छेदको वा सन्निहितो भवेत् । 'गणी' गणाधिपतिराचार्यः, 'गणधरः' संयतीपरिवर्तकः, शेषाः सर्वेऽपि प्रतीताः । एतेषां निश्रया यं वा 'अन्यं' गीतार्थं साधुं पुरतः कृत्वा विहरति तन्निश्रया कल्पते "से" तस्याश्चेलं प्रतिग्रहीतुमिति सूत्रसङ्क्षेपार्थः ॥ अथ विस्तारार्थं भाष्यकारो विभणिषुराह—

चेलट्ठे पुव्व भणिते, पडिसेहो कारणे जहा गहणं ।
णवरं पुण णाणत्तं, णीसागहणं ण उ अणीसा ॥ ४१५१ ॥

चेलार्थः 'पूर्वं' प्रथमोद्देशके "णिग्गंथिं च णं केइ वत्थेण वा पाएण वा निमंतिज्जा" (सू० ३९) इत्यादिसूत्रे यथा भणितः, यथा च तत्र संयतीनां स्वयं वस्त्रग्रहणप्रतिषेधः, यथा च कारणे ग्रहणमुक्तं तथैवात्रापि वक्तव्यम् । 'नवरं' केवलं पुनरत्र 'नानात्वं' विशेषो वस्त्रग्रहणं ताभिर्निश्रया कर्तव्यम् न पुनरनिश्रया । निश्रा नाम—संज्ञातकादिना वस्त्रं दीयमानं प्रवर्तिन्या निवेदयति, प्रवर्तिनी गणधरस्य निवेदयति, ततो गणधरः स्वयमागत्य परीक्षाशुद्धं कृत्वा गृह्णाति । अथ नास्ति तत्र प्रवर्तिनी ततस्तद् वस्त्रं वर्णेन रूपेण चिह्नेन चोपलक्ष्य गणधरस्य

१-२ ◁ ▷ एतदन्तर्गतः पाठः भा० नास्ति ॥ ३ °रः क्र° भा० विना ॥ ४ "णिज्जुत्ती वित्थारेति—चेलट्ठे० गाहा ॥" इति विशेषचूर्णौ ॥

कथयति, स चागत्य स्वयं गृह्णाति । एतन्निश्राग्रहणमुच्यते ॥ ४१५१ ॥

आयरिओ गणिणीए, पवत्तिणी भिक्खुणीण ण कधेति ।
गुरुगा लहुगा लहुगो, तासिं अप्पडिसुणंतीणं ॥ ४१५२ ॥

आचार्य एतत् सूत्रं गणिन्या न कथयति चत्वारो गुरवः । प्रवर्तिनी भिक्षुणीनां न कथयति चत्वारो लघवः । 'तासां' भिक्षुणीनामप्रतिशृण्वतीनां मासलघु ॥ ४१५२ ॥

अथ स्वयं वस्त्रग्रहणे दोषानाह—

मिच्छत्ते संकादी, विराहणा लोभे आभियोगे य ।
तुच्छा ण सहति गारव, भंडण अट्ठाणठवणं च ॥ ४१५३ ॥

पुरुषेण संयत्याः वस्त्रं दीयमानं दृष्ट्वा अभिनवधर्माणो मिथ्यात्वं गच्छेयुः 'दुर्दृष्टधर्माणोऽमी' इति । शङ्कादयश्च दोषा भवन्ति । 'विराधना च' संयमा-ऽऽत्मविषया । "लोभे" त्ति स्तोकेनापि वस्त्रादिप्रदानेन स्त्री प्रलोभ्यते । "आभियोगे" त्ति आभियोगिकवस्त्रप्रदानेन कश्चित् कार्मणं कुर्यात् । स्त्री च प्रायेण तुच्छा भवति, तुच्छत्वेन च 'गौरवं' लब्धिमाहात्म्यं न सहते, ततश्च 'भण्डनं' कलहो अस्थानस्थापनं च भवतीति सङ्ग्रहगाथासमासार्थः ॥४१५३॥

अथैनामेव विवरीषुराह—

इत्थी वि ताव देंती, संकिज्जइ किं णु केणति पयुत्ता ।
किं पुण पुरिसो देंतो, परिजुण्णाइं पि जुण्णाए ॥ ४१५४ ॥

'स्त्री' अविरतिका साऽपि वस्त्रं संयत्याः प्रयच्छन्ती शङ्क्यते—किं केनचित् कामुकेन प्रयुक्ता सती प्रयच्छति ? उत स्वयमेव धर्मार्थम् ? इति; किं पुनः पुरुषः परिजीर्णान्यपि वस्त्राणि जीर्णाया अपि आर्यिकायाः प्रयच्छन् ? स सुतरां शङ्क्यते इति भावः । तत्र शङ्कायां चतुर्गुरु । चतुर्थार्थमेवेति निःशङ्किते मूलम् । एवं मिथ्यात्वं शङ्कादयश्च दोषा भवेयुः । विराधना च संयमा-ऽऽत्मविषया अभ्युह्य वक्तव्या ॥४१५४॥ लोभद्वारमभियोगद्वारं चाह—

नामिज्जइ थोवेणं, जच्चसुवण्णं व सारणी वा वि ।
अभियोगियवत्थेण व, कड्ढिज्जइ पट्टए नातं ॥ ४१५५ ॥

यथा जात्यं सुवर्णं 'सारणी वा' कुल्या स्तोकेनापि प्रयत्नेन नाम्यते तथा संयत्यपि स्तोकेनापि वस्त्रादिप्रदानेन नाम्यते । यद्वा तद् वस्त्रं केनापि विद्या-मन्त्रादिबलेनाभियोगिकं-वशीकरणकर्मक्षमं कृतमस्ति ततस्तेन सा 'कृष्यते' येन कार्मणं कृतं तदभिमुखं नीयते । पट्टकेन चात्र 'ज्ञातं' दृष्टान्तो भवति, स च यथा प्रथमोद्देशके (गाथा २८१९) ॥ ४१५५ ॥

अथ गौरवादिद्वारत्रयं युगपदाह—

वत्थेहि वच्चमाणी, दाएंती वा वि उयध वत्थे मे ।
मच्छरियाओ बेंती, धिरत्थु वत्थाण तो तुज्झं ॥ ४१५६ ॥
हिंडामो सच्छंदा, णेव सयं गेण्हिमो य पवयामो ।
ण य जं जणो वियाणति, कम्मं जाणामो तं काउं ॥ ४१५७ ॥

काचिदार्यिका तुच्छतया गौरवमसहिष्णुर्वस्त्रेभ्यो व्रजन्ती आत्मानं ख्यापयति—अहमी-

दृशानि ईदृशानि वस्त्राणि गृहीत्वा समागमिष्यामि; यद्वा स्वयमानीतानि वस्त्राणि दर्शयन्ती ब्रूयात्—"उयह" पश्यत मदीयानि वस्त्राणि इति । तत इतराः संयत्यो मत्सरिता ब्रुवते—धिगस्तु भवदीयानि वस्त्राणि भवतीं च यदेवमात्मानं विकत्थयसि; अपि च यथा यूयं स्वच्छन्दाः पर्यटथ न तथा वयं हिण्डामः, नैव च स्वयं गृह्णीमः, न वाऽऽत्मानं "प्रवदामः" प्रकर्षेण श्लाघामहे, न च यत् कुण्टलादिकं कर्म कर्तुं युष्मादृशो जनो जानाति तद् वयं कर्तुं जानीमः ॥ ४१५६ ॥ ४१५७ ॥

जम्हा य एवमादी, दोसा तासिं तु गिण्हमाणीणं ।
तम्हा तासि णिसिद्धं, वत्थग्गहणं अणीसाए ॥ ४१५८ ॥

यस्मादेवमादयो दोषास्तासां गृह्णतीनां भवन्ति तस्मात् तासामनिश्रया वस्त्रग्रहणं निषिद्धम् ॥ ४१५८ ॥ परः प्राह—

सुत्तं णिरत्थगं खलु, कारणियं तं च कारणमिणं तु ।
असती पाउग्गे वा, मन्नक्खो वा इमा जतणा ॥ ४१५९ ॥

यदि संयतीनामनिश्रया वस्त्रग्रहणं न कल्पते ततः सूत्रं निरर्थकं प्राप्नोति । सूरिराह—कारणिकं सूत्रम् । तच्च कारणमिदम्—न सन्ति संयतीनां वस्त्राणि, सन्ति वा परं न प्रायोग्याणि, "मन्नक्खो वा" महद् दौर्मनस्यं संज्ञातकादीनां संयतीभिर्वस्त्रेऽगृह्यमाणे भवति तत्रेयं यतना ॥ ४१५९ ॥ तामेवाभिधित्सुराह—

तरुणीण य पव्वज्जा, णियएहिं णिमंतणा य वत्थेहिं ।
पडिसेहण णिब्बंधे, लक्खण गुरुणो णिवेदेज्जा ॥ ४१६० ॥

कस्याप्याचार्यस्य पार्श्वे महर्द्धिकानां बहुजनपाक्षिकाणां तरुणीनां प्रव्रज्या समजनि, ताश्च कियन्तमपि कालमन्यस्मिन् देशे विहृत्य सूरिभिः सार्धं तत्रैव समायाताः, ततः 'निजकैः' सज्ञातकैस्तासां वस्त्रैर्निमन्त्रणा कृता, ततः 'न कल्पते अस्माकं ◁ वस्त्रग्रहणं कर्तुम्' ▷ इति प्रतिषेधः कर्तव्यः । अथ गाढतरं निर्बन्धं कुर्वन्ति तत इदं वक्तव्यम्—अस्माकं गुरव एव वस्त्रस्य लक्षणं जानते ततो गुरूणां निवेदयाम इति, अनुज्ञाते तेषां निवेदयेयुः ॥ ४१६० ॥

इदमेव व्याख्याति—

थेरा परिच्छंति कयेसु तेसिं, णाहिंति ते दिस्स अजोग्ग जोग्गं ।
पिच्छामु ता तस्स पमाण-वण्णे, तो णं कधेस्सामो तहा गुरूणं ॥ ४१६१ ॥
सागारऽकडे लहुगो, गुरुगो पुण होति चिंधऽकरणम्मि ।
गणिणीअसिट्ठे लहुगा, गुरुगा पुण आयनीसाए ॥ ४१६२ ॥

'स्थविराः' आचार्या अस्मत्प्रायोग्यं वस्त्रं परीक्षन्ते अतः कथयामस्तेषाम्, ज्ञास्यन्ति ते दृष्ट्वैव वस्त्रमयोग्यं योग्यं वा, परं वयं तावदिदानीं तस्य वस्त्रस्य प्रमाणं वर्णं च पश्यामः; ततः "ण"मिति तद् वस्त्रं 'तथा' तेन प्रमाण-वर्णादिना प्रकारेण गुरूणां कथयिष्यामः; एवं यद् वस्त्रं साकारत्वेन व्यवस्थापितं तत् साकारकृतम् । तच्च यदि न कुर्वन्ति ततो मासलघु ।

१ ◁ ▷ एतदन्तर्गतः पाठः भा० नास्ति ॥ २ इत्युक्त्वा तेषां ताटी० भा० कां० ॥

साकारकृतं कृत्वा प्रमाण-वर्णाभ्यां चिह्नं न कुर्वन्ति मासगुरु । यदि गणिन्या अग्रे एतद्वस्त्रप्रमाणादि न कथयन्ति ततश्चतुर्लघवः । अथात्मनिश्रया स्वयमेव गृह्णन्ति चतुर्गुरवः ॥४१६१ ॥ ४१६२ ॥ अथ गृहस्था एवं ब्रूयुः—

जइ मे रोयति गिण्हध, ण वयं गणिणिं गुरुं व जाणामो ।
इय वि भणिया वि गणिणो, कथेंति ण य तं पडिच्छंति ॥ ४१६३ ॥

यदि "मे" भवतीनां रोचते ततो गृह्णीध्वमेतद् वस्त्रम्, न वयं 'गणिनीं' प्रवर्तिनीं 'गुरुं वा' आचार्यं जानीमः, इत्यपि भणिताः संयत्यः 'गणिनः' सूरेः कथयन्ति, न पुनः 'तद्' वस्त्रं प्रतीच्छन्ति ॥ ४१६३ ॥ सूरिभिश्च संयतीमुखाद् वस्त्रवृत्तान्तं श्रुत्वा इत्थं वक्तव्यम्—

कतरो भे णत्थुवधी, जो दिज्जउ भणह मा विसूरित्था ।
पुव्वुप्पण्णो दिज्जति, तस्सऽसतीए इमा जयणा ॥ ४१६४ ॥

'भणत' प्रतिपादयत वर्षाकल्पा-ऽन्तरकल्पादीनां मध्यात् कतरः "भे" भवतीनां नास्त्युपधिः यः साम्प्रतं दीयताम्, मा यूयमुपधिना विना 'विसूरयथ' खेदमुद्वहथ, इत्युक्ते यस्योपधेरभावस्तं निवेदयन्ति । स यदि पूर्वोत्पन्नो वर्तते ततो दीयते । अथ पूर्वोत्पन्नो नास्ति ततस्तस्याभावे इयं यतना ॥ ४१६४ ॥

नाऊण य परीत्तं, वावारे तत्थ लद्धिसंपण्णे ।
गंधड्ढे परिभुत्ते, कप्पकते दाण गहणं वा ॥ ४१६५ ॥

"परीत्तं" स्तोकम्, अभावोपलक्षणं चेदम्, ततोऽयमर्थः—परीत्तं नाम न सन्ति संयतीनां वस्त्राणि इति ज्ञात्वा ये तत्र लब्धिसम्पन्नाः साधवस्तान् व्यापारयेत्, यथा—आर्याः ! संयतीनां प्रायोग्याणि वस्त्राणि गवेषयत । ततस्ते वस्त्राणि गृहीत्वा गुरूणां समर्पयन्ति, तानि च गन्धाढ्यानि परिभुक्तानि वा भवेयुः ततः कल्पे कृते सति दानं ग्रहणं वा कर्तव्यम् । किमुक्तं भवति ?—तानि वस्त्राणि प्रक्षाल्य सप्त दिवसानि स्थापयित्वा यदि नास्ति कोऽपि विकारस्ततो गणधरेण प्रवर्तिन्या दातव्यानि । प्रवर्तिनीहस्ताच्च संयतीभिर्ग्रहीतव्यानि इति सङ्ग्रहगाथासमासार्थः ॥ ४१६५ ॥ साम्प्रतमेनामेव विवृणोति—

गुरुस्स आणाएँ गवेसिऊणं, वावारिता ते अहछंदिया वा ।
दुधापमाणेण जहोदियाई, गुरूण पाएसु णिवेदयंति ॥ ४१६६ ॥

ये 'व्यापारिताः' गुरुभिर्वस्त्रग्रहणाय प्रवर्तिताः, ये वा 'यथाच्छन्दिकाः' अव्यापारिता एव गुरूणां पुरतो भणन्ति—वयं वस्त्राणि गवेषयिष्यामः, आभिग्रहिका इति भावः; ते द्वयेऽपि गुरोराज्ञया वस्त्राणि 'द्विधाप्रमाणेन' गणनाप्रमाणेन प्रमाणप्रमाणेन च यथा भगवद्भिस्तीर्थकरैः 'उदितानि' भणितानि तथा गवेषयित्वा गुरूणां 'पादयोः' पुरतस्तानि 'निवेदयन्ति' निक्षिपन्तीत्यर्थः ॥ ४१६६ ॥ ततश्च—

गंधड्ढ अपरिभुत्ते, वि धोविउं देति किमुअ पडिपक्खे ।
गणिणीऍ णिवेदेआ, चतुगुरु सय दाण अद्दाणे ॥ ४१६७ ॥

यानि गन्धाढ्यानि तानि यद्यपि अपरिभुक्तानि तथापि 'धावित्वा' प्रक्षाल्य संयतीनां

ददाति 'किमुत' किं पुनः 'पतिपक्षान्' परिभुक्तान् ? इत्यर्थः, तानि सुतरां प्रक्षालनीयानीति भावः । उपलक्षणमिदम्, तेन यद्यपि तानि न गन्धाढ्यानि तथापि धावनीयान्येव, धावित्वा[1] च तानि सप्त दिवसानि स्थापयित्वा स्थविरः प्रावरणं कार्यते । यदि नास्ति कोऽप्यभियोग-विकारस्ततो गणधरः 'गणिन्याः' प्रवर्तिन्यास्तानि 'निवेदयेद्' अर्पयेदित्यर्थः । सा च संयतीनां ददाति । अथ गणधरः स्वयं तासां ददाति ततश्चतुर्गुरु, अस्थाने च शेषसंयतीभिः स्थाप्येत । शुद्धभावेनापि हि यदि काचिदार्यिका विशेष्य आलप्यते तथापि काचिदपरा संयती तत्र विरूपकाभिप्रायतया शङ्कां करोति, किं पुनः स्वयं वस्त्रप्रदाने ? ॥ ४१६७ ॥ अपि च—

इहरह वि ताव मेहा, माणं भंजंति पणइणिजणस्स ।
किं पुण बलाग-सुरचाव-विज्जुपज्जोविया संता ॥ ४१६८ ॥

'इतरथाऽपि च' बलाका-सुरचापादिविशेषमन्तरेणापि तावद् मेघा गगनमण्डलमापूर्य गर्जयन्तः 'प्रणयिनीजनस्य' मानवतीलोकस्य मानं भञ्जन्ति, किं पुनः बलाका-सुरचाप-विद्युत्प्रद्योतिताः सन्तः ?, एवंविधाः सुतरां मानमुन्मूलयन्ति; एवमियमपि 'अतिप्रौढा समर्था चाहम्' इति कृत्वा अस्माकं मानभङ्गं पुराऽपि करोति, साम्प्रतं तु गुरुभिः स्वयं पूजित-सत्कारिता विशेषतः करिष्यतीति शेषसाध्व्यश्चिन्तयेयुः ॥ ४१६८ ॥

दुल्लभवत्थे व सिया, आसण्णणियाण वा वि णिब्बंधे ।
पुच्छंतऽज्जं थेरा, वत्थपमाणं च वण्णं च ॥ ४१६९ ॥

अथ स देशो दुर्लभवस्त्रो भवेत् ततो ये व्यापारितास्तैरपि न लब्धानि वस्त्राणि, अथवा यैः 'निजैः' सज्ञातकैस्ता निमन्त्रितास्ते तासाम् 'आसन्नाः' अतीवप्रत्यासन्नसम्बन्धास्ततो न तन्निर्बन्धो अप्रमाणीकर्तुं शक्यते, एवमादौ कारणे समुत्पन्ने 'स्थविराः' आचार्याः 'आर्यां' प्रवर्तिनीं वस्त्रस्य प्रमाणं वर्णं च पृच्छन्ति—कीदृशैर्वस्त्रैर्यूयं निमन्त्रिताः ? किं वा तेषां प्रमाणम् ? ॥ ४१६९ ॥ ततः संयत्यो ब्रुवते—

सेयं व सिंधवण्णं, अहवा मइलं च ततियगं वत्थं ।
तस्सेव होति गहणं, विवज्जए भाव जाणित्ता ॥ ४१७० ॥

एकं वस्त्रं 'श्वेतं' शरदिन्दु-कुन्दावदातम्, द्वितीयं 'सैन्धववर्णं' पाण्डुरम्, ⊲ अथवाशब्दो वर्णप्रकारान्तरताद्योतकः,[2] ⊳ तृतीयं परिमलितत्वाद् मलिनम्, प्रमाणमपि च तस्य वस्त्रस्य ईदृशमस्तीति ताभिरुक्ते गुरुभिस्तत्र गत्वा तस्यैव वस्त्रस्य ग्रहणं कर्तव्यम् । अथ ते गृहस्थास्तत्र गतानामाचार्याणामन्यानि वस्त्राणि दर्शयन्ति तत एवं विपर्यये 'भावं' भद्रक-प्रान्तगतमभिप्रायं ज्ञात्वा ग्रहणं कर्तव्यं न वा ॥ ४१७० ॥ इदमेव स्पष्टयन्नाह—

पुव्वगता भे पडिच्छह, अम्हे वि य एमु ता तहिं गंतुं ।
गुरुआगमण कधेत्ता, पीणावेंताऽऽगते तम्मि ॥ ४१७१ ॥

सूरयः प्रवर्तिनीं भणन्ति—यूयं तत्र पूर्वगताः प्रतीक्षत, वयमपि युष्माकमनुमार्गत एवागच्छामः । ततस्ताः संयत्यः 'तत्र' गृहस्थकुले गत्वा गुरूणामागमनं कथयन्ति । ततः 'तस्मिन्'

१ धावयित्वा त० डे० ॥ २ ⊲ ⊳ एतन्मध्यगतः पाठः भा० नास्ति ॥

गुरावागते संयत्यो भणन्ति—निष्काशयत तानि वस्त्राणि यैर्वयं निमन्त्रिताः। एवमुक्ते यदि तान्येव दर्शयन्ति ततो गृह्णन्ति ॥ ४१७१ ॥ अथान्यानि ततः सूरिभिरिदं वक्तव्यम्—

अन्नं इदं ति पुट्ठा, भणंति किह तुब्भ तारिसं देमो।
इति भद्दे पंतेसु तु, धुणंति सीसं ण तं एतं ॥ ४१७२ ॥

येन भवद्भिः संयत्यो निमन्त्रिता नेदं तद् वस्त्रम् किन्तु प्रमाणेन वर्णेन वा अन्यादृशत्वेनान्यदिदमिति पृष्टाः सन्तस्ते गृहस्था यदि भद्रकास्तत इदं भणन्ति—कथं वयं युष्माकं स्वयमेवागतानां 'तादृशं' सामान्यवर्णादियुक्तं प्रयच्छामः? इदं तु ततो विशिष्टतरवर्णादिगुणोपेतम्, अत इदं गृहीत ⊲ इति भद्रका ब्रूयुः ⊳। ये तु प्रान्तास्तेषु सूरयः शीर्षं धूनयन्ति, इदं च वचनं ब्रुवते—येन संयत्यो निमन्त्रितास्तदिदं वस्त्रं न भवति ॥ ४१७२ ॥

एवमुक्ते ते चिन्तयेयुः—

बहु जाणिया ण सक्का, वंचेउं तेसि जाणिउं भावं।
णेच्छंति भद्दएसु तु, पहट्ठभावेसु गेण्हंति ॥ ४१७३ ॥

अये! अमीभिराचार्यैः 'बहु' प्रभूतं 'ज्ञाताः' उपलक्षिता वयम्—यदेते आभियोगिकानि वस्त्राणि प्रयच्छन्तीति, अतो न शक्या अमी वञ्चयितुम्? इत्यादिकं तेषां 'भावम्' अभिप्रायं मुखविकारादिभिराकारैर्ज्ञात्वा नेच्छन्ति। भद्रकेषु तु प्रहृष्टभावेषु गृह्णन्ति ॥ ४१७३ ॥

भद्रकेष्वेव विशेषमुपदर्शयति—

न वि एयं तं वत्थं, जं तं अज्जाण पीणियं भे त्ति।
तुब्भे इमं पडिच्छध, तं चिय एताण दाहामो ॥ ४१७४ ॥

नाप्येतत् तद् वस्त्रं यत् तद् आर्यिकाणामर्थाय निष्काशितं भवद्भिः; इत्युक्ते यदि गृहस्था ब्रुवते—यूयं तावदिदं वस्त्रं प्रतीच्छत, एतासां तु वयं तदेव दास्यामः ॥ ४१७४ ॥

ततो वक्तव्यम्—

अण्णेण णे ण कज्जं, एतट्ठा चेव गेण्हिमो अम्हे।
जति ताणि वि इति वुत्ते, णीणेंति दुए वि गिण्हंति ॥ ४१७५ ॥

अन्येन वस्त्रेण "णे" अस्माकं न कार्यम्, एतासामेवार्थाय वयं सम्प्रति गृह्णीमः; इत्युक्ते यदि 'तान्यपि' प्राक्तनानि वस्त्राणि आनयन्ति ततः 'द्वयान्यपि' प्राक्तन-पश्चात्तनानि गृह्णन्ति ॥ ४१७५ ॥

ताणि वि उवस्सयम्मि, सत्त दिणे ठविय कप्प काऊणं।
थेरा परिच्छिऊणं, विहिणा अप्पेंति तेणेव ॥ ४१७६ ॥

तान्यपि वस्त्राणि गृहीत्वा उपाश्रये आनीय सप्त दिनानि स्थापयित्वा कल्पं कृत्वा स्थविरप्रावरणद्वारेण परीक्ष्य यदि नास्ति कोऽप्यभियोगविकारस्ततः 'स्थविराः' आचार्यास्तेनैव विधिना संयतीनामर्पयन्ति ॥ ४१७६ ॥

एवमाचार्यनिश्रया ग्रहणमुक्तम्। अथोपाध्यायादिनिश्रया तदेवाह—

१ ⊲ ⊳ एतदन्तर्गतः पाठः भा० नास्ति ॥ २ °वन्ति—यू° तादी० त० डे० ॥

आयरिएँ उवज्झाए, पवत्ति थेरे गणी गणधरे य ।
गणवच्छेइयणीसा, पवित्तिणी तत्थ आणेति ॥ ४१७७ ॥

आचार्यस्याभावे उपाध्यायस्य प्रवर्तिनः स्थविरस्य गणिनो गणधरस्य गणावच्छेदिनो वा निश्रया वस्त्रग्रहणं कर्तव्यम् । एतेषामभावे प्रवर्तिनी 'तत्र' गृहस्थकुले गत्वा स्वयमानयति ॥ ४१७७ ॥ इदमेव व्याख्यानयति—

आयरिए असधीणे, साहीणे वा वि वाउल गिलाणे ।
एकेक्कगपरिहाणी, एमादीकारणेहिं तु ॥ ४१७८ ॥

यदि तत्राचार्यो अस्वाधीनः स्वाधीनो वा परं 'व्याकुलः' कुलादिकार्येषु व्यापृतः ग्लानो वा तत उपाध्यायनिश्रया ग्रहणं विधेयम् । तत्रापि स एव विधिः । अथोपाध्यायोऽस्वाधीनो व्याकुलो वा, तत एकैकपरिहाण्या तावद् नेयं यावत् प्रवर्तिनीनिश्रयाऽपि ग्रहीतव्यम् । एवमादिभिः कारणैः संयतीनां वस्त्रग्रहणं भवतीति ॥ ४१७८ ॥

सुत्तणिवातो थेरी, गहणं तु पवत्तिणीय नीसाए ।
तरुणीण य अग्गहणं, पवत्तिणी तत्थ आणेति ॥ ४१७९ ॥

अत्र पुनः सूत्रनिपात इत्थं मन्तव्यः—(ग्रन्थाग्रम्—२७४२०) आचार्यादीनां गणावच्छेदिकान्तानामभावे प्रवर्तिन्या निश्रया स्थविरा आर्यिकाः स्वयं वस्त्रग्रहणं कुर्वन्ति । तरुणीनां तु सर्वथैव वस्त्रस्याग्रहणमुत्सर्गतः, प्रवर्तिनी स्वयं तत्र गत्वा आनयति ॥ ४१७९ ॥

इदमेव भावयति—

साहू जया तत्थ न होज्ज कोई, छंदेज्ज णीया तरुणी जया य ।
पवत्तिणी गंतुं सयं तु गेण्हे, आसंकभीया तरुणी न नेति ॥ ४१८० ॥

यदा तत्राचार्यादीनां मध्यात् कोऽपि गीतार्थः साधुर्न भवति, यदा च 'निजकाः' संज्ञातकास्तरुणीः 'छन्दयेयुः' निमन्त्रयेरन् तदा प्रवर्तिनी स्वयं तत्र गत्वा गृह्णाति । 'आशङ्काभीता च' प्रत्यपायशङ्कया चकिता तरुणीरात्मना सार्धं न नयति ॥ ४१८० ॥

असती पवत्तिणीए, आयरियादि व्व जं व णीसाए ।
आगाढकारणम्मि उ, गिहिणीसाए वसंतीणं ॥ ४१८१ ॥

अथ नास्ति प्रवर्तिनी तत आचार्योपाध्यायादीन् 'यं वा' सामान्यसाधुमपि 'निश्राय' निश्रां कृत्वा विहरति तन्निश्रया ग्रहणं कर्तव्यम् । आगाढे तु कारणे गृहिनिश्रया वसन्तीनां स्वयमपि ग्रहणं भवतीति वाक्यशेषः ॥ ४१८१ ॥ इदमेव सविशेषमाह—

असती पवत्तिणीए, अभिसेगादी विवज्जए णीसा
गेण्हंति थेरिया पुण, दुगमादी दोण्ह वी असती ॥ ४१८२ ॥

प्रवर्तिन्या अभावे अभिषेका-गणावच्छेदिनीप्रभृतयो या गीतार्थाः संयत्यस्ताः स्वयं गत्वा गृह्णन्ति । "विवज्जए नीस" त्ति विपर्ययो नाम—अभिषेकादयोऽपि न सन्ति ततः परस्परनिश्रया स्थविरा आर्यिका गृह्णन्ति । ताश्च 'द्विकादयः' द्वि-त्रिप्रभृतिसङ्ख्याकाः पर्यटन्ति । अथ

१ इतोऽग्रे ग्रन्थाग्रम्—१२००० इति ताटी० । ग्रन्थाग्रम्—३००० इति मो० ले० ॥

द्वे अपि न भवतस्ततो वक्ष्यमाणविधिना ग्रहीतव्यम् ॥ ४१८२ ॥

कथं पुनर्द्वयोरप्यभावः ? इत्याशङ्क्याह—

दुब्भूइमाईसु उ कारणेसुं, गिहत्थणीसा वइणी वसंती ।
जे नालबद्धा तह भाविया वा, निद्दोस सन्नी व तहिं वसेज्जा ॥ ४१८३ ॥

'दुर्भूतिः' अशिवम्, आदिशब्दादवमौदर्यादिपरिग्रहः, तेषु कारणेषु गृहस्थनिश्रया एकाकिनी व्रतिनी वसन्ती ये 'नालबद्धाः' तस्या एव सज्ञातकाः, ये वा अनालबद्धा अपि 'भाविताः' साधुसामाचारीपरिकर्मितमतयो यथाभद्रकाः, ये वा 'निर्दोषाः' हास्य-कन्दर्पादिदूषणरहिताः संज्ञिनस्तेषां गृहे वसेत् ॥ ४१८३ ॥

तत्र च स्थितां भिक्षां पर्यटन्तीं यदा कोऽपि वस्त्रेण निमन्त्रयेत् तदा वक्तव्यम्—

सेज्जायरो व सण्णी, व जाणति वत्थलक्खणं अम्हं ।
तेण परिच्छियमेतं, तदणुण्णातं परिग्घेच्छं ॥ ४१८४ ॥

शय्यातरो वा संज्ञी वा अस्माकं प्रायोग्यस्य वस्त्रस्य लक्षणं जानाति, अतस्तेन परीक्षितं तदनुज्ञातं च सद् अहमिदं परिग्रहीष्यामि ॥ ४१८४ ॥

पंतो दट्ठूण तगं, संकाए अवणयं करेज्जाहि ।
अण्णासिं वा दिण्णं, वइतं णीयं व हसिता व ॥ ४१८५ ॥

ततः संयत्या समानीतं 'तकं' शय्यातरं संज्ञिनं वा दृष्ट्वा प्रान्तः शङ्कया 'अपनयं' वस्त्रस्यैकान्ते स्थापनं कुर्यात्; यद्वा ब्रूयात्—अन्यासां संयतीनां दत्तं व्रजिकां वा नीतं हसेद्वा ॥ ४१८५ ॥ अथवा—

तुब्भे वि कहं विमुहे, काहामो तेण देमो से अण्णं ।
इति पंते वज्जणता, भद्देसु तधेव गेण्हंती ॥ ४१८६ ॥

युष्मानपि कथं विमुखान् करिष्यामः ? अतः 'तस्याः' अपरस्याः संयत्या अन्यद् वस्त्रं दास्यामः, इदं तु यूयं गृह्णीत, इति ब्रुवाणे प्रान्ते वर्जनं कर्तव्यम्, न तदीयं वस्त्रं ग्रहीतव्यमिति भावः । भद्रेषु तु 'तथैव' पूर्वोक्तप्रकारेण गृह्णन्ति ॥ ४१८६ ॥

अंबा वि होंति सित्ता, पियरो वि य तप्पिया वदे भद्दो ।
धम्मो य णे भविस्सति, तुब्भं च पियं अतो अण्णं ॥ ४१८७ ॥

भद्रक इत्थं वदेत्—आम्रा अपि सिक्ता भवन्ति, पितरोऽपि च तर्पिता भवन्ति; एवं "णे" अस्माकं धर्मो भविष्यति, युष्माकं च प्रियम्, अतो अन्यद् वस्त्रं दास्याम इत्युक्ते गृह्णते ॥ ४१८७ ॥ अथ ये चतुर्थावभाषणनिमित्तं प्रयच्छन्ति ते कथं ज्ञातव्याः ? इत्याह—

वेवहु चला य दिट्ठी, अण्णोण्णणिरिक्खियं खलति वाया ।
देण्णं मुहवेवण्णं, ण याणुरागो उ कारीणं ॥ ४१८८ ॥

ये कारिणः—चतुर्थनिमित्तं वस्त्रदायिनस्तेषां शरीरे 'वेपथुः' कम्पश्चला च दृष्टिर्भवति, 'अन्यान्यनिरीक्षितं' 'कस्को नाम मां जनाति ?' इति बुद्ध्या अन्यस्यान्यस्य च सम्मुखं निरी-

१ अन्यान्य° भा० कां० विना ॥

क्षन्त इति भावः, वाक् च तेषां स्खलति, ज्ञाते च तदभिप्राये तेषां दैन्यं मुखवैवर्ण्यं चोपजायते, न च तेषां वस्त्रं ददानानाम् 'अनुरागः' हृष्टप्रहृष्टतालक्षणो भवति ॥ ४१८८ ॥

॥ निश्राप्रकृतं समाप्तम् ॥

त्रि कृ त्स्न प्र कृ त म्

सूत्रम्—

निग्गंथस्स तप्पढमयाए संपव्वयमाणस्स कप्पइ रयहरण-गोच्छ-पडिग्गहमायाए तिहिं कसिणेहिं वत्थेहिं आयाए संपव्वइत्तए । से अ पुव्वोवट्ठिए सिया एवं से नो कप्पइ रयहरण-पडिग्गह-गोच्छयमायाए तिहि य कसिणेहिं वत्थेहिं आयाए संपव्वइत्तए । कप्पइ से अहापरिग्गहियाइं वत्थाइं गहाय आयाए संपव्वइत्तए १३ ॥

अथास्य सूत्रस्य कः सम्बन्धः? इत्याह—

णिग्गंथिचेलगहणं, भणियं समणाणिदाणि वोच्छामि ।
निक्खंते वा वुत्तं, निक्खममाणे इमं सुत्तं ॥ ४१८९ ॥

निर्ग्रन्थीविषयं चेलग्रहणं भणितम्, इदानीं श्रमणानां यथा वस्त्रं ग्रहीतुं कल्पते तथाऽभिधीयते । यद्वा 'निष्क्रान्तः' दीक्षितस्तद्विषयं वस्त्रग्रहणमुक्तम्, इदं तु 'निष्क्रामति' दीक्षामाददाने वस्त्रग्रहणाभिधायकं सूत्रमारभ्यते ॥ ४१८९ ॥

अनेन सम्बन्धेनायातस्यास्य व्याख्या—निर्ग्रन्थस्य तत्प्रथमतया सम्—इति सम्यक् प्रकर्षेण—पुनरनङ्गीकारलक्षणेन व्रजतः—गृहवासाद् निर्गच्छतः सम्प्रव्रजतः कल्पते रजोहरण-गोच्छक-प्रतिग्रहमादाय त्रिभिः कृत्स्नैर्वस्त्रैरात्मना सम्प्रव्रजितुम् । इह रजोहरणग्रहणेन मध्यमोपधिः गोच्छकग्रहणेन जघन्योपधिः प्रतिग्रहग्रहणेनोत्कृष्टोपधिः सर्वो गृहीतः, ततोऽयमर्थः—जघन्य-मध्यमोत्कृष्टोपधिनिष्पन्ना ये त्रयः कृत्स्नाः—प्रतिपूर्णा वस्त्र-पात्रप्रत्यवताराास्तैरात्मना सहितैः प्रव्रज्या ग्रहीतुं कल्पते । "से य" त्ति चशब्दो अथशब्दार्थः, अथासौ प्रव्रज्याप्रतिपत्तेः पूर्वम् उपस्थितः—दीक्षितः स्यात् ततो नो कल्पते "से" तस्य पूर्वोपस्थितस्य रजोहरण-गोच्छक-प्रतिग्रहमादाय त्रिभिः कृत्स्नैर्वस्त्रैरात्मना सम्प्रव्रजितुम्; किन्तु कल्पते "से" तस्य 'यथापरिगृहीतानि' क्रीतकृतादिदोषरहितानि वस्त्राणि गृहीत्वा आत्मना सम्प्रव्रजितुम् इति सूत्रसङ्क्षेपार्थः ॥

१ °ण जाव संपव्वइत्तए । कप्प° भा० ॥ २ °ग्गहियएहिं वत्थेहिं आयाए इति भा० । एतत्पाठभेदानुसारेणैव भा० प्रतौ टीका वर्त्तते, दृश्यतां टिप्पणी ४ ॥ ३ °ग्रन्थ्याः चेल° भा० ॥ ४ °हीतैः क्रीतकृतादिदोषरहितैः वस्त्रैः आत्म° भा० ॥ ५ °त्रसमासार्थः ताटी० भा० कां० ॥

अथ विस्तरार्थोऽभिधीयते—आह—न तावदद्याप्ययं प्रव्रजितः ततः कथं निर्ग्रन्थो भवति? इति उच्यते—

दव्वम्मि य भावम्मि य, पव्वइए एत्थ होंति चउभंगो ।
दव्वेण लिंगसहितो, ओहावति जो उ णीसंको ॥ ४१९० ॥
पव्वज्जाएँ अभिमुहो, परलिंगे कारणेण वा बितिओ ।
ततितो उ उभयसहितो, उभओविजढे चरिम भंगो ॥ ४१९१ ॥

द्रव्ये च भावे च प्रव्रजित इत्यत्र चतुर्भङ्गी भवति । तद्यथा—द्रव्यतो निर्ग्रन्थो न भावतः १ भावतो निर्ग्रन्थो न द्रव्यतः २ एको द्रव्यतोऽपि भावतोऽपि ३ अपरो न द्रव्यतो न भावतः ४ । तत्र द्रव्यतो निर्ग्रन्थः स उच्यते यः 'लिङ्गसहितः' द्रव्यलिङ्गयुक्तो निःशङ्कः सन् 'अवधावति' उत्प्रव्रजतीत्यर्थः ॥ ४१९० ॥

यस्तु प्रव्रज्यायामभिमुखो न तावदद्यापि प्रव्रजति कारणेन वा यः साधुः परलिङ्गे वर्तते सः 'द्वितीयः' द्वितीयभङ्गवर्ती । यस्तु 'उभयसहितः' द्रव्य-भावलिङ्गयुक्तः सः 'तृतीयः' उभयथाऽपि निर्ग्रन्थ इति भावः । 'उभयविमुक्ते तु' द्रव्य-भावलिङ्गरहिते गृहस्थादौ 'चरमः' चतुर्थो भङ्गो भवति ॥ ४१९१ ॥ अत्राचार्यो ◁ देवस्य मानुष्या सह संवासलक्षणं ▷ दृष्टान्तं कर्तुकामः प्रथमतः सिद्धान्तं प्रज्ञापयति—

चउधा खलु संवासो, देवाऽसुर रक्खसे मणुस्से य ।
अंण्णोण्णकामणेण य, संजोगा सोलस हवंति ॥ ४१९२ ॥

देवसंवासः असुरसंवासो राक्षससंवासो मनुजसंवासश्चेति संवासश्चतुर्धा । अत्र चान्योन्यकाम्यया षोडश संयोगा भवन्ति, तद्यथा—देवो देव्या सार्धं संवसति १ देवो असुर्या सार्धम् २ देवो मनुष्या सार्धम् ३ देवो राक्षस्या सार्धम् ४, असुरो देव्या समं संवसति ५ असुरोऽसुर्या ६ असुरो मनुष्या ७ असुरो राक्षस्या ८, राक्षसो देव्या ९ राक्षसोऽसुर्या १० राक्षसो मनुष्या ११ राक्षसो राक्षस्या १२, मनुष्यो देव्या १३ मनुष्योऽसुर्या १४ मनुष्यो राक्षस्या १५ मनुष्यो मनुष्या १६ चेति । अत्र देवशब्देन वैमानिको ज्योतिष्को वा, असुरशब्देन भवनवासी, राक्षसशब्देन तु सामान्यतो व्यन्तरः परिगृह्यते ॥ ४१९२ ॥

अथामूनेव षोडश भङ्गान् चतुर्षु भङ्गेष्ववतारयन्नाह—

अधवण देव-छवीणं, संवासे एत्थ होंति चउभंगो ।

"अहवण" त्ति प्रकारान्तरद्योतकः । देव-च्छविमतोः संवासे चतुर्भङ्गी भवति—देवो देव्या सार्धं संवसति १ देवः छविमत्या सार्धम् २ छविमान् देव्या सार्धम् ३ छविमान् छविमत्या ४ । अत्र देवशब्देन सामान्यतो भवनपत्यादिनिकायचतुष्टयाभ्यन्तरवर्ती गृह्यते, छविमांश्च मनुष्य उच्यते । अत एतेषु चतुर्षु भङ्गेषु पूर्वोक्ताः षोडशापि भङ्गा अन्तर्भूताः ॥

एवं सिद्धान्तं प्रज्ञाप्य प्रस्तुतार्थसाधकं दृष्टान्तमाह—

---

१ ◁ ▷ एतदन्तर्गतः पाठः भा० नास्ति ॥ २ अंण्णण्ण° कां० ॥ ३ चान्यान्य° भा० कां० मो० ले० ॥ ४ °कामनया तांटी० भा० कां० ॥

पव्वज्जाभिमुहंतर, गुज्झग उब्भामिया वासो ॥ ४१९३ ॥
बितियणिसाए पुच्छा, एत्थ जती आसि तेण मि न आतो ।
जतिवेसोऽयं चोरो, जो अज्ज तुहं वसति दारे ॥ ४१९४ ॥

"पव्वज्जा" इत्यादि । एकः कश्चित् तरुणः प्रव्रज्याभिमुखो गुरूणां पार्श्वे प्रस्थितः । अन्तरा च कस्मिंश्चिद् ग्रामे एकस्या वरतरुण्या गृहे वासार्थमुपगम्य द्वारमूले सुप्तः । सा च तरुणी 'उद्भ्रामिका' कुशीला । 'गुह्यकश्च' कश्चिद् यक्षः तया उद्भ्रामिकया सह रात्रौ वासं कृत्वा प्रभाते स्वस्थानं गच्छति । एवं दिवसे दिवसे करोति । तस्मिंश्च दिवसे स यक्षो नोपागमत् । द्वितीये च दिवसे कोऽपि सलिङ्गावधावी चौर्यं कर्तुकामस्तस्मिन्नेव ग्रामे तस्या एव तरुण्या गृहे तथैव द्वारमूले प्रसुप्तः, यक्षश्च तद्दिवसमागतः । यस्मिन् दिवसे यक्षो नायातः ततो यो द्वितीयो दिवसस्तत्र निशायामागतस्य यक्षस्य पार्श्वे पृच्छा कृता—कल्ये किं नागतोऽसि ? । यक्षः प्राह—अत्र कल्ये यतिरासीत् तेन कारणेन अहमत्र नायातः, अपि च साधुसम्बन्धिना तेजसैव तमुल्लङ्घ्य गन्तुं न[2] शक्यते । सा प्राह—किमेवं मृषा भाषसे ? अयमपि तावदन्यः साधुर्द्वारमूले सुप्तस्तिष्ठति अत एनमुल्लङ्घ्य कथमद्यागतोऽसि ? इति । यक्षः प्राह—एष चारित्रं प्रति विपरिणतश्चौर्यं कर्तुकामः, अतो यतिवेषेण चौरोऽयं मन्तव्यः यस्तव अद्य द्वारे[1] वसतीति ॥

तदेवमनेन दृष्टान्तेन प्रव्रज्यायामभिमुखः प्रव्रजित एवोच्यते । ◁[3] उक्तं च नैश्चयिकनय-वक्तव्यतामङ्गीकृत्य भगवत्याम्—

नेरईए णं भंते ! नेरईएसु उववज्जइ ? अनेरईए नेरईएसु उववज्जइ ? गोयमा ! नेरईए नेरईएसु उववज्जइ, नो अनेरईए नेरईएसु उववज्जइ (श० ४ उ० ९ । प्रज्ञा० पद १७ उ० ३) । ▷ ॥ ४१९३ ॥ ४१९४ ॥

अथ रजोहरणादिपदानि व्याचष्टे—

रयहरणेण विमज्झो, गुच्छगगहणे जहण्णगहणं तु ।
भवति पडिग्गहगहणे, गहणं उक्कोसउवधिस्स ॥ ४१९५ ॥

रजोहरणग्रहणेन विमध्यमोपधिर्गृहीतः, गोच्छकग्रहणेन जघन्योपधिग्रहणं भवति, प्रतग्रहग्रहणेन चोत्कृष्टस्योपधेर्ग्रहणं मन्तव्यम् ॥ ४१९५ ॥

पडिपुण्णा पडुकारा, कसिणग्गहणेण अप्पणो तिण्णि ।
पुव्विं उवट्ठितो पुण, जो पुव्वं दिक्खितो आसी ॥ ४१९६ ॥

कृत्स्नवस्त्रग्रहणेनेदमुक्तं भवति—तेन प्रव्रजता आत्मनो योग्यास्त्रयः प्रत्यवताराः प्रतिपूर्णा ग्रहीतव्याः । पूर्वमुपस्थितः पुनः स उच्यते यः पूर्वं दीक्षित आसीत् ॥ ४१९६ ॥

एष सूत्रार्थः । अथ निर्युक्तिविस्तरः—

सोऊण कोइ धम्मं, उवसंतो परिणओ य पव्वज्जं ।
पुच्छति पूयं आयरिय उवज्झाए, पवत्ति संघाडए चेव ॥ ४१९७ ॥

---

१ बारे ताभा० ॥ २ न कल्पते त० डे० ॥ ३ ◁ ▷ एतदन्तर्गतः पाठः भा० नास्ति । चूर्णौ विशेषचूर्णौ पुनरयं पाठ उपलभ्यते ॥

इह कश्चित् तथारूपाणां स्थविराणामन्तिके धर्मं श्रुत्वा 'उपशान्तः' प्रतिबुद्धः प्रव्रज्यायां च परिणतः। ततः स आचार्यान् पृच्छति—आदिशत क्षमाश्रमणाः! किं मया कर्तव्यम्?। सूरयस्तस्य सारसम्भवं ज्ञात्वा ब्रुवते—"पूयं" ति चैत्यानां विपुलां पूजां कुरु, श्रमणसङ्घस्य च वस्त्रादिभिः प्रतिलाभनं कुरु। एवमुक्ते स तथैव चैत्यानां श्रमणसङ्घस्य च पूजां करोति। अथ श्रमणसङ्घं न पूजयितुमीशस्तत आचार्यस्योपाध्यायस्य प्रवर्तिनः सङ्घाटकसाधोश्च वस्त्रादिभिः पूजा विधातव्या ॥ ४१९७ ॥ इदमेव भावयति—

णंतग-घत-गुल-गोरस, फासुग पडिलाभणं समणसंघे।
असति गणि-वायगाणं, तदसति सव्वस्स गच्छस्स ॥ ४१९८ ॥

स प्रविव्रजिषुः श्रमणसङ्घस्य सकलस्यापि 'प्राशुकैः' शुद्धैर्वस्त्र-घृत-गुड-गोरसादिभिर्द्रव्यैः प्रतिलाभनां करोति। अथ नास्त्येतावत् सारं ततो ये गणिनः—आचार्या ये वा वाचकाः—उपाध्यायास्तेषां सर्वेषामपि करोति। अथ नास्त्येतावती शक्तिस्ततो यस्मिन् गच्छे असौ प्रव्रजिष्यति तस्य सर्वस्यापि प्रतिलाभनां विधत्ते ॥ ॥ ४१९८ ॥

तदसति पुव्वुत्ताणं, चउण्ह सीसति य तेसि वावारो।
हाणी जा तिण्णि सयं, तदभावे गुरू उ सव्वं पि ॥ ४१९९ ॥

तस्या अपि—सकलगच्छपूजाक्षमायाः सामग्र्या अभावे ये पूर्वमाचार्योपाध्याय-प्रवर्ति-सङ्घाटकसाधुलक्षणाश्चत्वार उक्तास्तेषां पूजां करोति। 'तेषां च' आचार्यादीनां 'व्यापारः' अर्थकथनादिस्तस्य पुरतः 'शिष्यते' कथ्यते, यथा—आचार्योऽर्थं व्याख्यानयति, उपाध्यायः सूत्रं वाचयति, प्रवर्ती तपः-संयमादौ प्रवृत्तिं कारयति, सङ्घाटकसाधुर्भिक्षा-विचारभूम्यादौ गच्छतां साहाय्यं विधत्ते, अत एतेषां पूजां विधेहीति। अथ नास्त्येतावती शक्तिस्ततो यथाक्रमं हान्या प्रथममाचार्योपाध्याय-प्रवर्तिनाम्, तदभावे आचार्योपाध्याययोः, तथाप्यशक्तौ केवलस्यैवाचार्यस्य पूजां करोति। एवमप्यशक्तौ स्वयमात्मनो योग्यान् त्रीन् प्रत्यवतारान्, तदभावे द्वौ, द्वयोरभावे एकमपि प्रत्यवतारमादाय प्रव्रजति। अथ नास्ति तस्यैकोऽपि प्रत्यवतारस्ततः सर्वमपि पात्रनिर्योगादिकं तस्य गुरवः प्रयच्छन्ति ॥ ४१९९ ॥

अथास्य विद्यमानविभवस्योद्गमकोटिदोषैर्विशोधिकोटिदोषैर्वा अविशुद्धानि वस्त्राणि प्रयच्छतो ग्रहीतुं कल्पन्ते न वा? इति चिन्तां चिकीर्षुराह—

अप्पणो कीतकडं वा, आहाकम्मं व घेत्तु आगमणं।
संजोए चेव तधा, अणिदिट्ठे मग्गणा होति ॥ ४२०० ॥

स गृहस्थशैक्ष आत्मनो योग्यं वस्त्र-पात्रादि क्रीतकृतं वा आधाकर्म वा गृहीत्वा गुरूणामन्तिके दीक्षाग्रहणायागमनं कुर्यात्। अत्र क्रीतकृतग्रहणेन विशोधिकोटिदोषा गृहीताः, आधाकर्मग्रहणेन चाविशोधिकोटिदोषा गृहीताः। अमीषां च दोषाणामनिर्दिष्टे उपलक्षणत्वाद् निर्दिष्टे च ये संयोगाः—भङ्गकास्तेषां मार्गणा कर्तव्या भवतीति द्वारगाथासमासार्थः ॥४२००॥

साम्प्रतमेनामेव विवृणोति—

१ नास्ते ताव° कां० मो० ले० विना ॥

कीयम्मि अणिद्दिट्ठे, तेणोग्गहियम्मि सेसगा कप्पे ।
निद्दिट्ठम्मि ण कप्पति, अहव विसेसो इमो तत्थ ॥ ४२०१ ॥

क्रीतकृतं द्विधा—निर्दिष्टम् अनिर्दिष्टं च । निर्दिष्टं नाम—वस्त्र-पात्रादिकं क्रीणान इत्थं निर्देशं करोति—अमूनि मम भविष्यन्ति अमूनि साधूनां दास्यामि । तद्विपरीतमनिर्दिष्टम् । एवमन्येष्वपि दोषेषु भावना कर्तव्या । तत्र यानि वस्त्राणि तेनानिर्दिष्टानि क्रीतानि तेषां मध्ये यत् तस्याभिरुचितं तत्र वस्त्रजाते तेनावगृहीते सति शेषाणि साधूनां कल्पन्ते । 'निर्दिष्टे तु' साधूनामर्थाय यत् क्रीतं तत् किमपि न कल्पते । अथवा 'तत्र' निर्दिष्टेऽयं विशेषोऽभिधीयते ॥४२०१॥

मज्झंतिगाणि गिण्हह, अहगं तुज्झचए परिग्घिच्छं ।
सेहे दिंति व वत्थं, तदभावे वा विगिंचंति ॥ ४२०२ ॥

'मदीयानि' मया आत्मार्थं क्रीतानि वस्त्राणि यूयं गृह्णीथ, अहं तु 'युष्मदीयानि' युष्मदर्थं मयैव क्रीतानि वस्त्राणि परिग्रहीष्ये । एवं तेनोक्ते तान्यात्मार्थक्रीतानि कल्पन्ते । अथवा स ब्रूयात्—मया तावद् युष्मदर्थमेतानि क्रीतानि, इत ऊर्द्ध्वं यद् जानीथ तत् कुरुथ । ततः तद् निर्दिष्टं 'वस्त्रं' वस्त्रप्रत्यवतारं 'शैक्षे' शैक्षस्यानुपस्थापितस्य प्रयच्छन्ति । अथ नास्ति शैक्षः, अस्ति वा परं 'किमहं साधुर्न भवामि यदेवमेतानि मम दीयन्ते ?' इति कृत्वा नेच्छति ततस्तानि "विगिंचंति" परिष्ठापयन्ति ॥ ४२०२ ॥ एवं परिष्ठाप्यमानेषु स शैक्षो ब्रूयात्—

एतं पि मा उज्झह देह मज्झं, मज्झचगा गेण्हह एक दो वा ।
अत्तट्ठिए होंति कदायि सव्वे, सव्वे वि कप्पंति विसोधि एसा ॥ ४२०३ ॥

'एनमपि' वस्त्रप्रत्यवतारमकल्पनीयतया मा यूयमुज्झत किन्तु मह्यं प्रयच्छत, मदीयप्रत्यवतारात् चैकं द्वौ वा यूयं गृह्णीत । अथ तेन बहवः प्रत्यवताराः क्रीतास्ततः को विधिः ? इत्याह—यान् प्रत्यवतारान् एकं वा द्वौ वा त्रीन् वा स दाता आत्मार्थयति सर्वान् वा कदाचिदात्मार्थं करोति तदा सर्वेऽपि कल्पन्ते । एष विशोधिकोटिविषयो विधिरुक्तः ॥ ४२०३ ॥

अथाविशोधिकोटिविषयं तमेवाह—

उग्गमकोडीए वि हु, संछोभो तहेव होतऽनिद्दिट्ठे ।
इयरम्मि वि संछोभो, जइ सो सेहो सयं भणइ ॥ ४२०४ ॥

उद्गमकोटिर्नाम—आधाकर्मादयो अविशोधिकोटयो दोषाः तेष्वपि यद् 'अनिर्दिष्टम्' 'इदं साधूनां दास्यामि इदं मम भविष्यति' इति निर्देशमन्तरेण वस्त्रादि कृतं तत् कल्पते । "संछोभ तहेव होअनिद्दिट्ठि" त्ति अनिर्दिष्टेऽपि यद्यसौ दाता ब्रूयात्—यैर्वस्त्रैर्यूयं निमन्त्रिता यदि तानि नेच्छथ तत इमानि मत्परिगृहीतानि गृह्णीत, यानि युष्माभिः प्रतिषिद्धानि तानि मम भविष्यन्ति । एवमसौ "संछोभं" प्रक्षेपकं कृत्वा यदि ददाति तर्हि सर्वाण्यपि कल्पन्ते । "इतरम्मि वि संछोभो" त्ति इतरद् नाम—निर्दिष्टं तत्रापि संछोभो यदि स्यात् ततः कल्पते । संछोभः पुनरयम्—यद्यसौ गृहस्थशैक्षः 'स्वयम्' अन्येनानुपदिष्ट आत्मनैवेत्थं भणति ॥४२०४॥

१ मज्झच्चगाणि तामा० ॥ २ तुज्झंचए तामा० ॥ ३ मज्झंचगा तामा० ॥ ४ होज्ज क° तामा० ॥ ५ एस भा० तादी० ॥ ६ °व से अणिद्दि° तामा० ॥ ७ °छोभमन्तरेण न कल्पते भा० ॥

उक्कोसगा व दुक्खं, लुवज्जिया केसितोऽहं मि विधेव ।
इति संछोभं तहियं, वदंति निद्दिट्ठगेसुं पि ॥ ४२०५ ॥

यानि वस्त्राणि मया युष्मदर्थं कारितानि तानि 'उत्कृष्टानि' बहुमूल्यानि ततः कथं परित्यज्यन्ते ?; 'दुःखं वा' महता प्रयासेन वा(व्या)यितानि अतः 'क्लेशितः' क्लेशं प्रापितोऽहं वृथैवामीभिः, युष्माकमनुपकरणात्; अतो मदीयानि यूयं गृह्णीथ युष्मदीयानि च मम भवन्तु, 'इति' एवं तत्र 'निर्दिष्टेष्वपि' संयतनिमित्तं निर्दिश्य कृतेष्वपि संछोभं कल्पनीयताकारणं वदन्ति तीर्थकरादयः, संयतनिर्दिष्टान्यपि कल्पन्त इति भावः ॥ ४२०५ ॥

अत्र मतान्तरमुपन्यस्य दूषयन्नाह—

जा संजयणिद्दिट्ठा, संछोभम्मि वि न कप्पते केयी ।
तं तु ण जुज्जइ जम्हा, दिज्जति सेहस्स अविसुद्धं ॥ ४२०६ ॥

या अविशोधिकोटिः 'संयतनिर्दिष्टा' साधून् निर्दिश्य कृता सा संछोभे कृतेऽपि न कल्पते; एवं केचिदाचार्या ब्रुवते तत् तु न युज्यते । यस्मात् 'शैक्षस्य' अनुपस्थापितस्य 'अविशुद्धम्' अनेषणीयं वस्त्र-पात्रादि दीयते इति अत्रैव चतुर्थोद्देशके वक्ष्यति । तत्र शैक्षयोग्यमविशुद्धं साधुभिः परिगृहीतं भवति, अतो ज्ञायते—अविशोधिकोटिदोषदुष्टमपि वस्त्रादिकं संछोभे कृते कल्पते ॥ ४२०६ ॥ किञ्चान्यत्—

जह अत्तट्ठा कम्मं, परिभुत्तं कप्पते उ इतरेसिं ।
इय तेण परिग्गहियं, कप्पइ इयरं पि इयरेसिं ॥ ४२०७ ॥

यथा गृहस्थेनात्मनोऽर्थाय आधाकर्म कृतं तद् 'इतरेषां' संयतानां परिभोक्तुं कल्पते, 'इति' अमुनैव ज्ञापकेन अस्माकमपि स शैक्षो गृहस्थ एवेति कृत्वा 'तेन परिगृहीतं' ममेदमिति बुद्ध्या स्वीकृतम् 'इतरदपि' संयतनिर्दिष्टमपि कल्पते 'इतरेषां' साधूनाम् ॥ ४२०७ ॥ ये पुनराचार्या अविशोधिकोटिनिर्दिष्टं संछोभेऽपि कृते नेच्छन्ति ते इदं कारणमुपवर्णयन्ति—

सहसाणुवादिणातेण केइ णिद्दिट्ठके ण इच्छंति ।
अणिद्दिट्ठे पुण छोभं, वदंति परिफग्गुमेतं पि ॥ ४२०८ ॥

यथा सहस्रानुपाति विषं भक्ष्यमाणं सहस्रान्तरितमपि पुरुषं मारयति, एवमाधाकर्माऽप्युपभुज्यमानं सहस्रान्तरितमपि साधुं संयमजीविताद् व्यपरोपयतीति सहस्रानुपातिविषज्ञातेन केचिदाचार्याः साधुनिमित्तं निर्दिष्टे संछोभेऽपि कृते नेच्छन्ति, अनिर्दिष्टे पुनः छोभं कृत्वा ददानस्य कल्पनीयं वदन्ति एतदपि 'परिफल्गु' निस्सारं मन्तव्यम् ॥ ४२०८ ॥

कथम् ?, इत्याह—

एयं पि सघरमीसेण सरिसगं तेण फग्गुमिच्छामो ।
दुविधं पि ततो गहियं, कप्पति रतणुच्चओ णातं ॥ ४२०९ ॥

यत् ते आचार्यदेशीया अनिर्दिष्टं संछोभे कृते कल्पनीयं ब्रुवते एतदपि स्वगृहयतिमिश्रेण सदृशम्, तेन कारणेन परिफल्गु वयमिच्छामः । त्वदीयाभिप्रायेण ह्येतदपि स्वगृहयतिमिश्रमिति

१ °छोभे गहियं, वयंति णिद्दिट्ठ तेसिं पि ताभा० ॥ २ °शम्, अतः परि° भा० ॥

कृत्वा अकल्पनीयं प्राप्नोति, तच्चानिष्टम्; ततः 'द्विविधमपि' निर्दिष्टा-ऽनिर्दिष्टभेदाद् द्विप्रकारमपि तेन शैक्षेण संछोभकरणेन 'अवगृहीतम्' आत्मीकृतं सत् कल्पते । तथा चात्र 'रत्नोच्चयः' मेरुमहीधरः 'ज्ञातं' दृष्टान्तः । यथा हि तत्र प्रक्षिप्तं तृणादिकमपि सुवर्णीभवति, एवं शैक्षगृहस्थेन परिगृहीतं सर्वमपि कल्पनीयं भवति ॥ ४२०९ ॥ अपि च—

जह उ कडं चरिमाणं, पडिसिद्धं तं हि मज्झिमोग्गहियं ।
पडिवण्णपंचजामे, कप्पति तेसिं तहऽण्णेसिं ॥ ४२१० ॥

यथा 'चरमाणां' चरमतीर्थकृत्तीर्थवर्तिनां पञ्चयामिकानां साधूनामर्थाय किमपि वस्त्रं वा पात्रं वा कृतं तच्च तैः 'प्रतिषिद्धं' न गृहीतम्, 'मध्यमैश्च' श्रीपार्श्वनाथतीर्थवर्तिसाधुभिश्चतुर्यामिकैस्तत् प्रतिगृहीतम् । ते च चतुर्यामिकाः पञ्चयामधर्मं प्रतिपन्नाः ततस्तद्वस्त्रादिकं तेषामन्येषामपि पञ्चयामिकानां परिभोक्तुं यथा कल्पते, एवमत्रापि साधूनामर्थाय कृतं तैः प्रतिषिद्धं शैक्षगृहस्थेनात्मार्थीकृतं सद् दीयमानं कल्पते ॥ ४२१० ॥ अथ संयोगद्वारं व्याख्याति—

उग्गम-विसोधिकोडी, दुगादिसंजोगओ बहू एत्थं ।
पत्तेग-मीसिगासु य, णिद्दिट्ठ तधा अणिद्दिट्ठा ॥ ४२११ ॥

इह उद्गमकोटिभेदाः—आधाकर्म-मिश्रजातादयस्तेषां 'द्विकादिसंयोगतः' द्विकत्रिकचतुष्कादिसंयोगनिष्पन्ना बहवोऽत्र भङ्गका भवन्ति, ते च सुगमतया स्वयमभ्युह्य मन्तव्याः; एवं विशोधिकोटिभेदानामपि—क्रीतकृतादीनां द्विकादिसंयोगनिष्पन्नास्तथैव बहवो भङ्गकाः; एते च प्रत्येकभङ्गका उच्यन्ते । एतेषामेवोद्गमकोटिभेदानां विशोधिकोटिभेदानां च परस्परं द्विकादिसंयोगनिष्पन्ना एवमेव बहवो भङ्गका भवन्ति, ते च मिश्रभङ्गका भण्यन्ते । सर्वेऽप्येते द्विधा—निर्दिष्टा अनिर्दिष्टाश्च । एतासु प्रत्येक-मिश्रासु भङ्गपङ्क्तिषु कल्प्या-ऽकल्प्यविभागः प्रागुक्तप्रकारेणावसातव्यः ॥ ४२११ ॥ अथ वक्ष्यमाणार्थसम्बन्धनाय प्रस्तावनां करोति—

वत्था व पत्ता व घरे वि हुज्जा, दट्ठुं पि कुज्जा णिउणो सयं पि ।
णिज्जुत्तभंडं व रयोहरादी, कोई किणे कुत्तियआवणातो ॥ ४२१२ ॥

वस्त्राणि वा पात्राणि वा प्रायो गृहेऽपि भवेयुः । यत् तु 'निर्युक्तभाण्डं' पात्रनिर्योगोपकरणं वाशब्दस्य व्यवहितसम्बन्धतया रजोहरणादिकं वा यदन्यत्र दुर्लभमुपकरणं तत् कश्चिद् 'निपुणः' बुद्धिमान् साधूनां समीपे दृष्ट्वा तदनुसारेण स्वयमपि कुर्यात्, कश्चित् तु तदेव कुत्रिकापणात् क्रीणीयात् ॥ ४२१२ ॥ अनेन सम्बन्धेन कुत्रिकापणवक्तव्यतामभिधित्सुराह—

कुत्तीयपरूवणया, उक्कोस-जहन्न-मज्झिमट्ठाणा ।
कुत्तिय भंडकिणणा, उक्कोसं हुंति सत्तेव ॥ ४२१३ ॥

प्रथमतः कुत्रिकापणस्य प्ररूपणा कर्तव्या । तत उत्कृष्ट-जघन्य-मध्यमानि मूल्यस्थानानि वक्तव्यानि । एतावता मूल्येन कुत्रिकापणे भाण्डस्य—उपकरणस्य क्रयणं भवतीति निरूपणीयम् । "उक्कोसं" ति उत्कर्षतः सकलस्यापि श्रमणसङ्घस्य योग्या वस्त्र-पात्रप्रत्यवतारा ग्रहीतव्याः । "होंति सत्तेव" त्ति सप्त निर्योगास्तेन ग्रहीतव्या भवन्ति, जघन्यत इति वाक्यशेषः ।

१ °मिकसाधू° मो० ॥

एष चूर्ण्यभिप्रायः। विशेषचूर्ण्यभिप्रायेण तु—जघन्यत एक आत्मनो योग्यो नियोगो ग्रही-तव्यः। उत्कर्षतस्तु सप्त नियोगाः, तेषां च त्रय आत्मनो योग्याः चत्वार आचार्यप्रभृतीनां पूजनीयानां पूजायोग्याः। एष द्वारगाथासमासार्थः॥ ४२१३॥ अथैनामेव विवृणोति—

कु त्ति पुढवीय सण्णा, जं विज्जति तत्थ चेदणमचेयं।
गहणुवभोगे य खमं, न तं तहिं आवणे णत्थि॥ ४२१४॥

'कुः' इति पृथिव्याः संज्ञा, तस्याः त्रिकं कुत्रिकं—स्वर्ग-मर्त्य-पाताललक्षणं तस्यापणः—हट्टः कुत्रिकापणः। किमुक्तं भवति? इत्याह—'तत्र' पृथिवीत्रये यत् किमपि चेतनमचेतनं वा द्रव्यं सर्वस्यापि लोकस्य ग्रहणोपभोगक्षमं विद्यते तत् 'तत्र' आपणे न नास्ति, "द्वौ नञौ प्रकृतार्थं गमयतः" इति वचनाद् अस्त्येवेति भावः॥ ४२१४॥

अथोत्कृष्ट-मध्यम-जघन्यमूल्यस्थानानि प्रतिपादयति—

पणतो पागतियाणं, साहस्सो होति इब्भमादीणं।
उक्कोस सतसहस्सं, उत्तमपुरिसाण उवधी उ॥ ४२१५॥

प्राकृतपुरुषाणां प्रव्रजतामुपधिः कुत्रिकापणसत्कः 'पञ्चकः' पञ्चरूपकमूल्यो भवति। 'इभ्यादीनां' इभ्य-श्रेष्ठि-सार्थवाहादीनां मध्यमपुरुषाणां 'साहस्रः' सहस्रमूल्य उपधिः। 'उत्तमपुरुषाणां' चक्रवर्त्ति-माण्डलिकप्रभृतीनामुपधिः शतसहस्रमूल्यो भवति। एतच्च मूल्यमानं जघन्यतो मन्तव्यम्, उत्कर्षतः पुनस्त्रयाणामप्यनियतम्। अत्र च पञ्चकं जघन्यम्, सहस्रं मध्यमम्, शतसहस्रमुत्कृष्टम्॥ ४२१५॥

कथं पुनरेकस्यापि रजोहरणादिवस्तुन इत्थं विचित्रं मूल्यं भवति? इत्युच्यते—

विक्किंतगं जधा पप्प होइ रयणस्स तव्विहं मुल्लं।
कायगमासज्ज तहा, कुत्तियमुल्लस्स णिक्कं ति॥ ४२१६॥

यथा 'रत्नस्य' मरकत-पद्मरागादेर्विक्रेतारं 'प्राप्य' प्रतीत्य तद्विधं मूल्यं भवति, यादृशो मुग्धः प्रबुद्धो वा विक्रेता तादृशमेव स्वल्पं बहु वा मूल्यं भवतीति भावः; एवं 'क्रायकं' ग्राहकमासाद्य कुत्रिकापणे भाण्डमूल्यस्य 'निष्कं' परिमाणं भवति, न प्रतिनियतं किमपीति भावः। इतिशब्दः स्वरूपोपदर्शने॥ ४२१६॥

एवं ता तिविह जणे, मोल्लं इच्छाएँ दिज्ज बहुयं पि।
सिद्धमिदं लोगम्मि वि, समणस्स वि पंचगं भंडं॥ ४२१७॥

एवं तावत् 'त्रिविधे' प्राकृत-मध्यमोत्तमभेदभिन्ने जने 'मूल्यं' पञ्चकादिरूपकपरिमाणं जघन्यतो मन्तव्यम्। इच्छया तु 'बह्वपि' यथोक्तपरिमाणादधिकमपि प्राकृतादयो दद्युः, न कोऽप्यत्र प्रतिनियमः। न चैतदत्रैवोच्यते, किन्तु लोकेऽपि 'सिद्धं' प्रतीतमिदम्, यथा—श्रमणस्यापि 'पञ्चकं' पञ्चरूपकमूल्यं भाण्डं भवति। इह च रूपको यस्मिन् देशे यद् नाणकं व्यवह्रियते तेन प्रमाणेन प्रतिपत्तव्यः॥४२१७॥ अथ कुत्रिकापणः कथमुत्पद्यते? इत्याह—

पुव्वभविगा उ देवा, मणुयाण करेंति पाडिहेराइं।

१ कु त्ति य पुढवीसण्णा ताभा०॥ २ णिक्को त्ति ताभा०॥

लोगच्छेरयभूया, जह चक्कीणं महाणिहयो ॥ ४२१८ ॥

'पूर्वभविकाः' भवान्तरसङ्गतिका देवाः पुण्यवतां मनुजानां 'प्रातिहार्याणि' यथाभिलषिताथोंपढौकनलक्षणानि कुर्वन्ति । यथा लोकाश्चर्यभूताः 'महानिधयः' नैसर्पप्रभृतयः 'चक्रिणां' भरतादीनां प्रातिहार्याणि कुर्वन्ति । वर्तमाननिर्देशस्तत्कालमङ्गीकृत्याविरुद्धः । एवं कुत्रिकापणा उत्पद्यन्ते ॥ ४२१८ ॥ ते चैतेषु स्थानेषु पुरा बभूवुः इति दर्शयति—

उज्जेणी रायगिहं, तोसलिनगरे इसी य इसिवालो ।
दिक्खा य सालिभद्दे, उवकरणं सयसहस्सेहिं ॥ ४२१९ ॥

उज्जयिनी राजगृहं च नगरं कुत्रिकापणयुक्तमासीत् । तोसलिनगरवास्तव्येन च वणिजा ऋषिपालो नाम वानमन्तर उज्जयिनीकुत्रिकापणात् क्रीत्वा स्वबुद्धिमाहात्म्येन सम्यगाराधितः, ततस्तेन ऋषितडागं नाम सरः कृतम् । तथा राजगृहे श्रेणिके राज्यमनुशासति शालिभद्रस्य सुप्रसिद्धचरितस्य दीक्षायां शतसहस्राभ्याम् 'उपकरणं' रजोहरण-प्रतिग्रहलक्षणमानीतम्, अतो ज्ञायते यथा राजगृहे कुत्रिकापण आसीदिति पुरातनगाथासमासार्थः ॥ ४२१९ ॥

साम्प्रतमेनामेव विवृणोति—

पज्जोए णरसीहे, णव उज्जेणीय कुत्तिया आसी ।
भरुयच्छवणियऽसद्दह, भूयऽट्ठम सयसहस्सेणं ॥ ४२२० ॥
कम्मम्मि अदिज्जंते, रुट्ठो मारेइ सो य तं घेत्तुं ।
भरुयच्छाऽऽगम, वावारदाण खिप्पं च सो कुणति ॥ ४२२१ ॥
भीएण खंभकरणं, एत्थुस्सर जा ण देमि वावारं ।
णिज्जित भूततलागं, आसेण ण पेहसी जाव ॥ ४२२२ ॥

चण्डप्रद्योतनाम्नि नरसिंहे अवन्तिजनपदाधिपत्यमनुभवति नव कुत्रिकापणा उज्जयिन्यामासीरन् ।

तदा किल भरुयच्छाओ एगो वाणियओ असद्दहंतो उज्जेणीए आगंतूण कुत्तियावणाओ भूयं मग्गइ । तेण कुत्तियावणवाणिएण चिंतियं—'एस ताव मं पवंचेइ ता एयं मोल्लेण वारेमि' त्ति भणियं—जइ सयसहस्से देसि तो देमि भूयं । तेण तं पि पडिवन्नं ताहे तेण भन्नइ—पंचरत्तं उदिक्खाहि तओ दाहामि । तेण अट्ठमं काऊण देवो पुच्छिओ । सो भणइ—देहि, इमं च भणिहिज्ज—जइ कम्मं न देसि तो भूओ तुमं उच्छाएहिइ । 'एवं भवउ' त्ति भणित्ता गहिओ तेण भूओ भणइ—कम्मं मे देहि । दिन्नं, तं खिप्पमेव कयं । पुणो मग्गइ, अन्नं दिन्नं । एवं सव्वम्मि कम्मे निट्ठिए पुणो भणइ—देहि कम्मं । तेण भन्नइ—एत्थं खंभे चडुत्तरं करेहि जाव अन्नं किंचि कम्मं न देमि । भूओ भणइ—अलाहि, पराजितो मि, चिंधं ते करेमि—जाव नावलोएसि तत्थ तलागं भविस्सइ । तेण अस्से विलग्गिऊण बारस जोयणाइं गंतुण पलोइयं जाव तक्खणमेव कयं तेण भरुयच्छस्स उत्तरे पासे भूयतलागं नाम तलागं ॥

अमुमेवार्थमभिधित्सुराह—"भरुयच्छ" इत्यादि । भरुकच्छवणिजा अश्रद्दधता 'भूतः'

१ °हस्सेणं तामा० ॥ २ तो एयं मो° मा० ॥

पिशाचविशेषः कुत्रिकापणे मार्गितः । ततोऽष्टमं कृत्वा शतसहस्रेण भूतः प्रदत्तः, इदं च भणितम्—कर्मण्यदीयमाने अयं 'रुष्टः' कुपितो मारयतीति । स च भूतं गृहीत्वा भरुकच्छे आगमनं कृत्वा व्यापारदानं तस्य कृतवान् । स भूतस्तं व्यापारं क्षिप्रमेव करोति । ततः सर्वकर्मपरिसमाप्तौ वणिजा भीतेन भूतस्य पार्श्वात् स्तम्भ एकः कारयाञ्चक्रे । ततस्तं भूतमभिहितवान्—यावदपरं व्यापारं न ददामि तावद् 'अत्र' स्तम्भे 'उत्सर' आरोहा-ऽवरोहक्रियां कुरु इति भावः । ततः स भूत उक्तवान्—निर्जितोऽहं भवता, अत आत्मनः पराजयचिह्नं करोमि । अश्वेन गच्छन् यावद् 'न प्रेक्षसे' न पश्चादवलोकसे तत्र प्रदेशे तडागं करिष्यामि इति भणित्वा तथैव कृते भूततडागं कृतवान् ॥ ४२२० ॥ ४२२१ ॥ ४२२२ ॥

एमेव तोसलीए, इसिवालो वाणमंतरो तत्थ ।
णिज्जित इसीतलागे, रायगिहे सालिभद्दस्स ॥ ४२२३ ॥

'एवमेव' तोसलिनगरवास्तव्येन वणिजा उज्जयिनीमागम्य कुत्रिकापणाद् ऋषिपालो नाम वानमन्तरः क्रीतः । तेनापि तथैव निर्जितेन ऋषितडागं नाम सरश्चक्रे । तथा राजगृहे शालिभद्रस्य रजोहरणं प्रतिग्रहश्च कुत्रिकापणात् प्रत्येकं शतसहस्रेण क्रीतः ॥ ४२२३ ॥

अथ सप्त निर्योगान् व्याचष्टे—

तिण्णि य अत्तट्ठेती, चत्तारि य पूयणारिहे देति ।
दिंतस्स य घित्तव्वो, सेहस्स विविंचणं वा वि ॥ ४२२४ ॥

⊲ सप्त निर्योगान् गृहीत्वा प्रव्रजतोऽयं गुणः—⊳[1] तेषां सप्तानां निर्योगाणां मध्यात् त्रीन् स शैक्षः 'आत्मार्थयति' आत्मनोऽर्थाय गृह्णातीत्यर्थः; चतुरश्च निर्योगान् 'पूजनार्हाणाम्' आचार्योपाध्याय-प्रवर्ति-सङ्घाटकसाधूनां प्रयच्छति । तस्य चैवं प्रयच्छतो यद्यसौ निर्योगः शुद्धः ततो ग्रहीतव्यः । अथाशुद्धस्ततः शैक्षस्य दातव्यः । शैक्षस्याभावे 'विवेचनं' परिष्ठापनं तस्य क्रियते ॥४२२४॥ एवं तस्य त्रीन् निर्योगान् गृहीत्वा प्रव्रजितस्य यद् भवति तद् दर्शयति—

सज्झाए पलिमंथो, पडिलेहणियाएँ सो हवइ सिग्गो ।
एगं च देति तहितं, दोण्णि य से अप्पणो हुंति ॥ ४२२५ ॥

तस्य त्रीन् निर्योगान् उभयकालं प्रत्युपेक्षमाणस्य महान् स्वाध्यायविषयः परिमन्थो भवति । तया च महत्या प्रत्युपेक्षणया सः 'सिग्गः' परिश्रान्तो भवति । तत एवं निर्विण्णः सन् स एकं निर्योगं सूरीणां ददाति । प्रदत्ते च तस्मिन् तस्य द्वौ निर्योगावात्मनः सत्कायां भवतः ॥४२२५॥

एवमप्यसौ द्वाभ्यां निर्योगाभ्यां शेषसाधुभ्यो अन्यादृश इव दृश्यते ततः—

निग्गमणे बहुभंडो, कत्तो कतरो व वाणिओ एइ ।
बितियं पि देति तहियं, मा भंते ! दुल्लहं होज्जा ॥ ४२२६ ॥

मासकल्पे पूर्णे ततः क्षेत्राद् निर्गच्छतां स एवैकः 'बहुभाण्डः' बहूपकरणो दृश्यते ततो लोकस्तमुद्दिश्य ब्रवीति—अहो ! कुतः कतरो वा अयं वाणिज एवमुपस्करसम्भारभारितः समुपैति ? । एवमुपहासमाकर्ण्य स द्वितीयमपि निर्योगं गुरूणां ददाति । तत्र च गुरुभिर्वक्त-

[1] ⊲ ⊳ एतदन्तर्गतः पाठः भा० नास्ति ॥

व्यम्—'हे भदन्त !' आर्य ! मा 'ते' तव भूयो दुर्लभमुपकरणं भवेद् अत आत्मपार्श्वे एव तावद् धारय ॥ ४२२६ ॥ स आह—

भारेण खंधं च कडी य बाहा, पीलिज्जए णिस्ससए य उच्चं ।
तेणा य उवधीणमभिद्दवेज्जा, ण इत्तिया इंति ममोवभोगं ॥ ४२२७ ॥

मम मार्गं गच्छतो द्वयोः प्रत्यवतारयोर्महान् भारो भवति, तेन स्कन्धः कटी बाहा च गाढतरं पीड्यते, ततश्च 'उच्चम्' ऊर्द्धं निःश्वसीम्यहम्, निःश्वासेनाकुलो भवामीत्यर्थः । स्तेनाश्च सामुपकरणमालितं दृष्ट्वा उपधिकारणादभिद्रवेयुः । एतावन्ति च वस्त्र-पात्राणि ममोपभोगं नायान्ति ॥ ४२२७ ॥ यच्च भगवद्भिरुक्तम्—'मा भूयो दुर्लभं भवेत्' तत्रोच्यते—

जं होहिति[1] बहुगाणं, इमम्मि धम्मच्चरणं पवण्णाणं ।
तं होहिति अम्हं पी[2], तुम्हेहिँ समं पवण्णाणं ॥ ४२२८ ॥

यद्[3] युष्माकं बहूनाम् 'अस्मिन्' भागवते शासने धर्मचरणं प्रपन्नानामुपकरणं भविष्यति तदस्माकमपि युष्माभिः समं हिण्डमानानां चारित्रं प्रपन्नानां भविष्यति ॥ ४२२८ ॥

एष तत्प्रथमतया प्रव्रजतो विधिरुक्तः । अथ पूर्वोपस्थितविषयं तमेवाह—

सिद्धी वीरणसढए, अब्भुट्ठाणं पुणो अजाणंते ।
कत कारितं च कीतं, जाणंते अधापरिग्गहिते ॥ ४२२९ ॥

यश्चारित्रं परित्यज्य गृहवासमुपगतस्तस्य कथं पुनरपि प्रव्रज्यायामभ्युत्थानसिद्धिः सञ्जाता ? । अत्र वीरणसढकदृष्टान्तो वक्तव्यः, एवं तस्य पुनरभ्युत्थानं भवति । स च द्विधा—जानानो अजानानश्च । यः कल्पा-ऽकल्पविभागं जानाति स जानानः, तद्विपरीतो अजानानः, अगीतार्थ इत्यर्थः । अजानति भूयः प्रव्रज्यायामभ्युत्तिष्ठमाने कृतं वा कारितं वा क्रीतं वा दीयमानं पूर्वोक्तविधिना कल्पते । यस्तु जानानस्तस्य 'यथापरिगृहीतानि' शुद्धान्येव अर्हीतुं कल्पन्ते, न कृत-कारितादीनि ॥ ४२२९ ॥ अथ वीरणसढकदृष्टान्तमाह—

जह सो वीरणसढओ, णइतीररुहो जलस्स वेगेणं ।
थोवं थोवं खणता, छूढो सोयं ततो वूढो ॥ ४२३० ॥

यथा 'सः' कश्चिद् विवक्षितः 'वीरणसढकः' वीरणानां–तृणविशेषाणां स्तम्बो नद्यास्तीरे रोहति स–जायते सेति नदीतीररुहः, नद्याः प्रत्यासन्नतया जलस्य वेगेन स्तोकं स्तोकेन[4] खनता भूमिकानिहितमूलजालोऽप्यचिरादेव स्रोतसि प्रक्षिप्तः । ततश्च स्रोतसा 'व्यूढः' वाहयित्वा समुद्रं प्रापित इति भावः ॥ ४२३० ॥ एष दृष्टान्तः । अयमर्थोपनयः—

ठिय-गमिय-दिट्ठ-ऽदिट्ठेहि साधुहिं अहरिहं समणुसड्ढो ।
उण्हेहुण्हतरेहि य, चालिज्जति बद्धमूलो वि ॥ ४२३१ ॥

कश्चित् पश्चात्कृतः सिद्धपुत्रकादिविशेषेण, साधूनामागमनमार्गभूते क्वचिद् ग्रामे गृहवासमध्यास्य तिष्ठन् ये तत्र मासकल्पं वर्षाकल्पं वा स्थिताः साधवः, ये च "गमि" त्ति तत्र

१ जइ हो° मो० ले० ॥ २ पि हु, तु° ताभा० ॥ ३ यदि यु° त० डे० मो० ले० ॥ ४ स्तोकं ख° भा० कां० ॥

गच्छन्त आगच्छन्तो वा द्वित्राणि दिनानि तिष्ठन्ति, तैर्दृष्टैरदृष्टैश्च साधुभिः 'यथार्हं' यथायोग्यं 'समनुशिष्टः सन्' उष्णैरुष्णतरैश्च वचनैरुदकवेगस्थानीयैरनेकशः प्रेर्यमाणः कलत्रादिपरिग्रहप्रविस्तारेण बद्धमूलोऽपि चाल्यते, गृहवासं त्याजयित्वा संयमरूपे स्रोतसि प्रक्षिप्य गच्छरत्नाकरं प्राप्यत इति भावः ॥ ४२३१ ॥ अथ जानाना-ऽजानानविषयं विधिविभागमाह—

कप्पा-ऽकप्पविसेसे, अणधीए जो उ संजमा चलिओ ।
पुव्वगमो तस्स भवे, जाणंते जाइँ सुद्धाइं ॥ ४२३२ ॥

वस्त्र-पात्रादिविषये कल्पा-कल्पविशेषे अनधीते सति यः संयमात् चलितस्तस्य पूर्वः—प्राक्तनो गमः—प्रकारो भवति यथा शैक्षगृहस्थस्योक्तः । यस्तु कल्पा-ऽकल्पविधिं जानाति तस्य सर्वाणि शुद्धान्येव ग्रहीतुं कल्पन्ते, न क्रीतादिदोषदुष्टानि ॥ ४२३२ ॥

सूत्रम्—

निग्गंथीए णं तप्पढमयाए संपव्वयमाणीए कप्पइ रयहरण-गोच्छ-पडिग्गहमायाए चउहिं कसिणेहिं वत्थेहिं आयाए संपव्वइत्तए । सा य पुव्वोवट्ठिया सिया एवं से नो कप्पइ रयहरण-गोच्छ-पडिग्गहमायाए[1] चउहिं कसिणेहिं वत्थेहिं आयाए संपव्वइत्तए । कप्पइ से अहापरिग्गहिएहिं वत्थेहिं आयाए संपव्वइत्तए १४ ॥

अस्य व्याख्या प्राग्वत् । ◁ नवरं निर्ग्रन्थ्याश्चतुर्भिः प्रत्यवतारैः सहितायाः प्रव्रजितुं कल्पते इति विशेषः ॥ ▷ अथ भाष्यम्—

एसेव गमो णियमा, निग्गंथीणं पि होइ नायव्वो[3] ।
जाणंतीणं[4] कप्पति, घेत्तुं जें अधापरिग्गहिते ॥ ४२३३ ॥

एष एव गमो निर्ग्रन्थीनामपि भवति ज्ञातव्यः । सा च पूर्वोपस्थिता स्यादिति अत्र सूत्रे तासां कल्पा-ऽकल्पविभागं जानतीनां यानि 'यथापरिगृहीतानि' शुद्धानि तानि कल्पन्ते ग्रहीतुम् । "जे" इति वाक्यालङ्कारे ॥ ४२३३ ॥

समणीणं णाणत्तं, णिज्जोगा तासि अप्पणो चउरो ।
चउरो पंच व सेसा, आयरिगादीण अट्ठाए ॥ ४२३४ ॥

निर्ग्रन्थेभ्यः सकाशात् श्रमणीनामिदं 'नानात्वं' विशेष उच्यते—'तासां' प्रव्रजन्तीनामात्मनो योग्याश्चत्वारो निर्योगा भवन्ति, शेषास्तु आचार्यादीनामर्थाय चत्वारो वा पञ्च वा । तत्र यदा चत्वारस्तदा एकमाचार्यस्य द्वितीयं प्रवर्तिन्याः तृतीयं गणावच्छेदिन्याः चतुर्थं सङ्घाटक-

१ °मायाए जाव संपव्वइत्तए । कप्पइ भा० ॥ २ ◁ ▷ एतदन्तर्गतः पाठः भा० नास्ति ॥ ३ नेयव्वो ताभा० ॥ ४ °तीण ण क° भा० ताभा० ॥

साध्व्याः प्रयच्छति । यदा तु पञ्च तदा चत्वारस्तथैवाचार्यादीनां पञ्चमः पुनरुपाध्यायस्य योग्य इति चूर्ण्यभिप्रायः । बृहद्भाष्यकारः पुनराह—

चत्तारि अप्पणो से, चउरो पंचऽहव सेसगा हुंति ।
आयरिय उवज्झाए, पवत्तिणिऽभिसेय संघाडे ॥
पंचेए निज्जोगा, अभिसेगा वज्ज हुंति चत्तारि । चि । ॥ ४२३४ ॥

॥ त्रिकृत्स्नप्रकृतं समाप्तम् ॥

स म व स र ण प्र कृ त म्

सूत्रम्—

नो कप्पइ निग्गंथाण वा निग्गंथीण वा पढमसमोसरणुद्देसपत्ताइं चेलाइं पडिग्गहित्तए । ◁ कप्पइ निग्गंथाण वा निग्गंथीण वा दोच्चसमोसरणुद्देसपत्ताइं चेलाइं पडिग्गहित्तए ▷ १५ ॥

अथास्य सूत्रस्य कः सम्बन्धः ? इत्याह—

दिट्ठं वत्थग्गहणं, न य वुत्तो तस्स गहणकालो उ ।
ओसरणम्मि अगेज्झं, तेण समोसरणसुत्तं तु ॥ ४२३५ ॥

पूर्वसूत्रे वस्त्रग्रहणं दृष्टम्, न च 'तस्य' वस्त्रस्य ग्रहणकाल उक्तः, कदा कल्पते कदा च न ? इति । अतो वर्षाकालाख्ये प्रथमे 'ओसरणे' समवसरणे अग्राह्यं तद् वस्त्रम्, द्वितीये तु ऋतुबद्धाख्ये ग्राह्यमिति निरूपणाय इदं समवसरणसूत्रमारभ्यते ॥ ४२३५ ॥

अहवा वि सउवधीओ, सेहो दव्वं तु एयमक्खायं ।
तं काले खित्तम्मि य, गज्झं कहियं अगज्झं वा ॥ ४२३६ ॥

अथवा पूर्वसूत्रे सोपधिकशैक्षलक्षणं द्रव्यमेतदाख्यातम् । 'तद्' द्रव्यं कुत्र काले क्षेत्रे वा ग्राह्यम् ? कुत्र वा अग्राह्यम् ? इत्यधुना प्रतिपाद्यते ॥ ४२३६ ॥

अनेन सम्बन्धेनायातस्यास्य व्याख्या—◁ "नो[3] कप्पइ"[2] त्ति आर्षत्वादेकवचनम् । ▷ नो कल्पन्ते निर्ग्रन्थानां वा निर्ग्रन्थीनां वा प्रथमसमवसरणे—वर्षाकाले उद्देशः—क्षेत्र-कालविभागस्तं

---

१ ◁ ▷ एतच्चिह्नान्तर्गतोऽयं सूत्रांशः भा० पुस्तके नात्र वर्त्तते, किन्तु अग्रे ४२९५-९६ गाथाऽनन्तरं पृथक्सूत्रत्वेनोपक्षिप्तो वर्त्तते । टीकाऽप्यस्य सूत्रांशस्य भा० प्रतौ नाऽत्र वर्त्तते किन्तु तत्रैव इति भा० प्रतौ सूत्रव्याख्यायां भाष्यगाथाव्याख्यायामपि च तत्र तत्र पाठभेदा दृश्यन्ते । दृश्यतां पत्र ११४९ टिप्पणी २, पत्र ११५० टिप्पणी १-२ । चूर्णिकृता विशेषचूर्णिकृता च पुनः सहैव सूत्रांशद्वयमत्रोपन्यस्तमपि पुनरुपर्युक्त ४२९५-९६ गाथाऽनन्तरं द्वितीयसमवसरणसूत्रांश उपक्षिप्तो परीक्ष्यते । दृश्यतां पत्र ११६४ टिप्पणी १ ॥ २ अथ किं वस्त्रस्य ग्रहणे कालः कोऽपि विद्यते ? इत्याह—'अवसरणे' वर्षाकाले अग्राह्यं तद् वस्त्रम्, अत इदं भा० ॥ ३ ◁ ▷ एतच्चिह्नान्तर्गतः पाठः भा० नास्ति ॥

प्राप्तानि प्रथमसमवसरणोद्देशप्राप्तानि 'चेलानि' वस्त्राणि प्रतिग्रहीतुम् । किमुक्तं भवति ?—इह साधवो यत्र वर्षावासं चिकीर्षवस्तत् क्षेत्रं यावद् नाद्यापि प्राप्नुवन्ति प्राप्ता वा परं नाद्याप्यापाढपूर्णिमा लगति तावत् कल्पन्ते वस्त्राणि प्रतिग्रहीतुम् । अथ वर्षावासप्रायोग्यं क्षेत्रं प्राप्ताः आषाढपूर्णिमा च सञ्जाता तत इयन्तं क्षेत्र-कालविभागं प्राप्तानि वस्त्राणि न कल्पन्ते । ◁ [1]द्वितीयसमोसरणोद्देशप्राप्तानि तु कल्पन्ते । ▷ इति सूत्रसङ्क्षेपार्थः ॥

साम्प्रतं विस्तरार्थमभिधित्सुः प्रेर्यमुत्थापयन्नाह—

पढमम्मि समोसरणे, उद्देसकडं न कप्पती जस्स ।
तस्स उ किं कप्पंती, उग्गमदोसा उ अवसेसा ॥ ४२३७ ॥

इह परः प्रस्तुतसूत्रस्य सूरिपरम्परायातमनन्तरोक्तमर्थमनवबुध्यमानः प्रेरयति—ननु च सूत्रे "उद्देसपत्ताइं" ति यत् पदं तस्यायमर्थः—उद्देशनमुद्देशः—औद्देशिकाख्यो द्वितीय उद्गमदोपस्तं प्राप्तानि वस्त्राणि न कल्पन्ते, एतच्च न युज्यते, यतो यस्य साधोः प्रथमसमवसरणे उद्देशकृतं वस्त्रादि न कल्पते तस्य अवशेषाः आधाकर्मादयः पञ्चदशोद्गमदोषाः किं कल्पन्ते ? यदेवमुद्देशकृतमेव प्रतिषिध्यते ॥ ४२३७ ॥ पर एव सूरीणामभिप्रायमाशङ्क्य परिहरति—

उद्देसग्गहणेण व, उग्गमदोसा उ सव्वे जंति गहिता ।
उप्पादणादि सेसा, तम्हा कप्पंति किं दोसा ॥ ४२३८ ॥

अथ "एकग्रहणे तज्जातीयग्रहणम्" इति न्यायाद् उद्देशग्रहणेन सर्वेऽप्युद्गमदोषा गृहीताः; एवं तर्हि उत्पादनादयः शेषा दोषाः किं कल्पन्ते ? येनोद्गमदोषा एव गृह्यन्ते ॥ ४२३८ ॥

पर एवाचार्यस्याशयमाशङ्कमान इदमाह—

अहवा उद्दिस्स कता, एसणदोसा वि होंति गहिता तु ।
आदीअंतग्गहणे, गहिया उप्पादणा वि तहिं ॥ ४२३९ ॥

अथवा यस्मादेपणादोषा अपि साधून् 'उद्दिश्य' प्रणिधाय कृताः अत उद्देशग्रहणेन तेऽपि गृहीताः । एवं च आद्यस्य—उद्गमदोषकलापस्य अन्त्यस्य च—एपणादोपजालस्य ग्रहणे उत्पादनादोषा अपि गृहीता अत्र मन्तव्याः, "आद्यन्तग्रहणे मध्यस्यापि ग्रहणम्" इति न्यायात् । अतो द्वाचत्वारिंशदपि दोषा न कल्पन्ते इति सिद्धम् ॥ ४२३९ ॥

एवमाचार्यस्याकूतमाशङ्क्य दूषणान्तरमाह—

एए अ तस्स दोसा, उडुबद्धे जं च कप्पते घित्तुं ।
कोई भणिज्ज दोसु वि, ण कप्पति सुत्तं तु सूएति ॥ ४२४० ॥

यद्येवं सामर्थ्याक्षिप्ता द्वाचत्वारिंशदपि दोषाः प्रथमसमवसरणे प्रतिषिद्धास्तर्हि ऋतुबद्धाख्ये द्वितीयसमवसरणे एते सर्वेऽपि दोषास्तस्य साधोः कल्पन्ते; यथा अत्रैव सूत्रेऽभिहितम्—"कल्पन्ते द्वितीयसमवसरणे उद्देशप्राप्तानि चेलानि प्रतिग्रहीतुम्" अतोऽपि ज्ञायते द्वितीयसम-

१ ◁ ▷ एतच्चिह्नान्तर्गतः पाठः भा० नास्ति ॥ २ यथाऽग्रेतनसूत्र एवाभिधास्यते—"कल्पन्ते द्वितीयसमवसरणे उद्देशप्राप्तानि चेलानि प्रतिग्रहीतुम्" एवं कश्चित् परो ब्रूयात् तत्र सूरिराह इति भा० पाठः ॥

वसरणे द्वाचत्वारिंशद्दोषदुष्टमपि कल्पते । एवं कश्चित् परो भणेत् तत्र सूरिराह—द्वयोरपि समवसरणयोर्न कल्पन्ते । भूयोऽपि परः प्राह—यद् यूयं द्वितीयेऽपि समवसरणे प्रतिषेधयथ तन्न युज्यते, यतः 'श्रुतं' सूत्रमेव "कल्पते" इति ब्रुवाणमनुज्ञां सूचयति ॥४२४०॥ अपि च—

एवं सुत्तविरोधो, दोचम्मि कप्पति त्ति जं भणितं ।
सुत्तणिवातो जम्मि त, तं सुण वोच्छं समासेणं ॥ ४२४१ ॥

एवं भवतां सूत्रेण समं विरोधः प्राप्नोति, यतः सूत्रे "द्वितीये समवसरणे कल्पते" इति भणितम् । अथ गुरुराह—सर्वमप्येतदाकाशरोमन्थनमिव लक्ष्यते, सूत्राभिप्रायमनवबुध्यैव यथातथामलपनात् । कः पुनः सूत्राभिप्रायः? इति चेद् अत आह—यस्मिन्नर्थे सूत्रस्य निपातः–अवतारस्तं शृणु 'समासेन' सङ्क्षेपेण वक्ष्येऽहम् ॥ ४२४१ ॥

समोसरणे उद्देसे, छव्विधे पत्ताण दोण्ह पडिसेधो ।
अप्पत्ताण उ गहणं, उवधिस्सा सातिरेगस्स ॥ ४२४२ ॥

प्रथमसमवसरणं ज्येष्ठावग्रहो वर्षावास इति चैकार्थम् । द्वितीयसमवसरणम् ऋतुबद्ध इति चैकार्थम् । तत्र य उद्देशस्तद्विषयः षड्विधो निक्षेपः कर्तव्यः । "पत्ताण दुण्ह पडिसेहो" त्ति आर्षत्वाद् विभक्तिव्यत्यये 'द्वाभ्यां' क्षेत्र-कालाभ्यां प्राप्तानां वस्त्रादिग्रहणे प्रतिषेधो भवति, अप्राप्तानां तु सातिरेकस्योपधेर्ग्रहणं भवति इति[1] निर्युक्तिगाथासमासार्थः ॥ ४२४२ ॥

अथ विस्तारार्थ उच्यते—तत्रोद्देशः षोढा—नामोद्देशः स्थापनोद्देशः द्रव्योद्देशः क्षेत्रोद्देशः कालोद्देशो भावोद्देशश्चेति । नामोद्देशो यस्योद्देश इति नाम क्रियते । स्थापनोद्देश उद्देशवतः पुरुषादेः स्थापना । द्रव्योद्देशं ज्ञ-भव्यशरीरव्यतिरिक्तं स्वयमेव भाष्यकृदाह—

दव्वेणं उद्देसो, उद्दिस्सति जो व जेण दव्वेणं ।
दव्वं वा उद्दिसते, दव्वब्भूओ तदट्ठी वा ॥ ४२४३ ॥

'द्रव्येण' रजोहरणादिना यद् उद्देशः क्रियते स द्रव्योद्देशः । यो वा 'येन' सचित्तादिना द्रव्येणोद्दिश्यते, तत्र सचित्तेन यथा—गोभिर्गोमान्, तुरगैस्तुरगपतिः, गजैर्गजपतिरिति; अचित्तेन यथा—दण्डेन दण्डी, छत्रेण छत्री, कपालेन कपालीत्यादि; मिश्रेण यथा—शकटेन शाकटिकः, रथेन रथिक इत्यादि । द्रव्यं वा व्याधिप्रशमनं यदुद्दिशति, अमुकमौषधद्रव्यं भवता ग्रहीतव्यमिति । 'द्रव्यभूतो वा' ज्ञाता अनुपयुक्तो यद् अङ्ग-श्रुतस्कन्धादिकमुद्दिशति । 'द्रव्यार्थी वा' द्रव्यनिमित्तं धनुर्वेदादिकं यदुद्दिशति एष सर्वोऽपि द्रव्योद्देशः ॥ ४२४३ ॥

खित्तम्मि जम्मि खित्ते, उद्दिस्सति जो व जेण खेत्तेण ।
एमेव य कालस्स वि, भावो उ पसत्थमपसत्थो ॥ ४२४४ ॥

क्षेत्रोद्देशो चिन्त्यमाने यस्मिन् क्षेत्रे अङ्ग-श्रुतस्कन्धादेरुद्देशः क्रियते व्यावर्ण्यते वा; यो वा येन क्षेत्रेणोद्दिश्यते–अभिधीयते, यथा—भरते भवो भारतः, सुराष्ट्रायां भवः सौराष्ट्रः, मगधेषु भवो मागध इत्यादि । एवमेव च यस्मिन् काले अङ्गादिकमुद्दिश्यते, येन वा कालेनोद्दिश्यते, यथा—सुषमायां भवः सौषमः, शरदि जातः शारद इत्यादि; एष कालोद्देशः ।

१ °ति सङ्क्षेपगा° भा० ॥

भावोद्देशो द्विधा—प्रशस्तोऽप्रशस्तश्च ॥ ४२४४ ॥ उभयमपि दर्शयति—

कोहाई अपसत्थो, णाणमादी य होइ उ पसत्थो ।
उदओ वि खलु पसत्थो, तित्थकरा-ऽऽहारउदयादी ॥ ४२४५ ॥

क्रोध-मानादिरौदयिको भावो अप्रशस्तो भावोद्देशः । ज्ञान-दर्शनादिः क्षायोपशमिक औपशमिकः क्षायिको वा भावः प्रशस्तो भावोद्देशो भवति । 'उदयोऽपि' औदयिकभावोऽपि तीर्थकरा-ऽऽहारक-यशःकीर्त्यादिनामकर्मोदयरूपः प्रशस्तो भवति । आदिशब्दस्य गाथायां व्यत्ययेन निर्देशो बन्धानुलोम्यात् । अत्र क्षेत्रोद्देशेन कालोद्देशेन चाधिकारः, शेषास्तु विनेयव्युत्पादनार्थमुच्चरितार्थसदृशा इति कृत्वा प्ररूपिताः । तदत्र परेण यद् उद्गमौद्देशिकं प्रतिपादितं तद् नाधिकृतमिति स्थितम् ॥ ४२४५ ॥ अथ "मासानाम्" इति पदं व्याख्याति—

खित्तेण य कालेण य, पत्ता-ऽपत्ताण होंति चउभंगो ।
दोहि वि पत्तो ततिओ, पढमो बितिओ य एक्केणं ॥ ४२४६ ॥

क्षेत्रेण कालेन च प्राप्ता-ऽप्राप्तानां चतुर्भङ्गी भवति—क्षेत्रेण प्राप्ता न कालेन १ कालेन प्राप्ता न क्षेत्रेण २ क्षेत्रेण कालेन च प्राप्ताः ३ नापि क्षेत्रेण नापि कालेन ४ । अत्र तृतीयो भङ्गो द्वाभ्यामपि क्षेत्र-कालाभ्यां प्राप्तः, चतुर्थः पुनरुभाभ्यामप्यप्राप्तः ॥ ४२४६ ॥

अथामूनेव भङ्गान् भावयति—

वासाखित्त पुरेक्खड, उडुबद्ध ठियाण खेत्तओ पत्तो ।
अद्धाणमादिएहिं, दुल्लभखित्ते य बीओ उ ॥ ४२४७ ॥

वर्षाक्षेत्रे 'पुरस्कृतं' प्रथमत ऋतुबद्धकाले स्थितानां 'क्षेत्रतः प्राप्ताः' इति प्रथमो भङ्गो भवति । इयमत्र भावना—ऋतुबद्धे चरमो मासकल्पो यत्र कृतः अन्यच्च वर्षावासप्रायोग्यं क्षेत्रं नास्ति ततस्तत्रैव वर्षावासं कर्तुकामा आषाढपूर्णिमामद्याप्यप्राप्नुवन्तः क्षेत्रतः प्राप्ता न कालत इत्याद्यो भङ्गो भवति । अध्वप्रतिपन्नतादिभिः कारणैर्दुर्लभे वा वर्षावासप्रायोग्ये क्षेत्रेऽपान्तराल एव आषाढपूर्णिमा सञ्जाता एवं द्वितीयो भङ्गो भवति ॥ ४२४७ ॥

आसाढपुण्णिमाए, ठिया उ दोहिं पि होंति पत्ता उ ।
तत्थेव य पडिसिज्झइ, गहणं ण उ सेसभंगेसु ॥ ४२४८ ॥

वर्षाक्षेत्रे आषाढपूर्णिमायां ये स्थितास्ते द्वाभ्यामपि क्षेत्र-कालाभ्यां प्राप्ता भवन्ति । आषाढपूर्णिमामप्राप्तानामन्तरा अध्वनि वर्त्तमानानां ऋतुबद्धे मासकल्पेन वा अन्यत्र क्षेत्रे स्थितानां चतुर्थो भङ्गो भवति । अत्र च 'तत्रैव' तृतीयभङ्ग एव वस्त्रादीनां ग्रहणं प्रतिषिध्यते, न 'शेषेषु' प्रथम-द्वितीय-चतुर्थभङ्गेषु, एकतरेण द्वाभ्यां वा अप्राप्तत्वात् ॥ ४२४८ ॥

एतेन "दोण्ह पडिसेहो" त्ति व्याख्यातम् । अथ "अप्पत्ताण तु गहणं, उवहिस्सा साइरेगस्स" (गा० ४२४२) त्ति पश्चार्धं व्याचिख्यासुराह—

दुण्ह जओ एगस्सा, णिप्फज्जति जं च होति वासासु ।
अग्गहणम्मि वि लहुगा, तत्थ वि आणादिणो दोसा ॥ ४२४९ ॥

इह वर्षाकाले क्षेत्र-कालाभ्यामप्राप्तैरेव सातिरेक उपधिर्ग्रहीतव्यः । कियत्प्रमाणः? इति

चेद् उच्यते—द्वयोर्जनयोः सम्बन्धिना यावतोपकरणेनैकस्य साधोर्योग्यः परिपूर्णः प्रत्यवतारोऽतिरिक्तो निष्पद्यते, यच्च वर्षासु वर्षाकल्पादिकमुपयुज्यते तदात्मनो योग्यं द्विगुणं भवति, इयत्प्रमाणं ग्रहीतव्यम् । इदमुक्तं भवति—एकैकः साधुरर्धतृतीयान् प्रत्यवतारान् गृह्णाति । किं कारणम्? कदाचिदध्वनिर्गताः साधवो विविक्ता आगच्छेयुः ततो द्वौ साधू एकस्य साधोः सम्पूर्णं प्रत्यवतारं प्रयच्छतः, तयोश्चात्मनः प्रत्येकं द्विगुणाः प्रत्यवतारास्तिष्ठन्ति । यद्येवं न गृह्णन्ति ततश्चतुर्लघुकाः, तत्राप्याज्ञादयो दोषा भवन्ति ॥ ४२४९ ॥

वर्षास्वतिरिक्तोपकरणग्रहणे कारणमुपदर्शयितुं दृष्टान्तमाह—

दव्वोवक्खर-णेहादियाण तह खार-कडुय-भंडाणं ।
वासारत्त कुडुंबी, अतिरेगं संचयं कुणइ ॥ ४२५० ॥

द्रव्यं—हिरण्यादि, उपस्करः—सूर्पादि, स्नेहः—घृतं तैलं वा, आदिशब्दादेरण्डादितैलपरिग्रहः, क्षारः—वस्तुलादिः लवणं वा, कटुकं—शुण्ठी-पिप्पल्यादि, भाण्डानि—घट-पिठरादीनि, अथवा कटुभाण्डं—वेसण-मरिच-हिङ्गुप्रभृतिद्रव्यजातम् । एतेषां द्रव्योपस्करादीनां कुटुम्ब्यपि वर्षारात्रेऽतिरिक्तं सञ्चयं करोति ॥ ४२५० ॥ किं कारणम्? इति चेद् उच्यते—

वणिया ण संचरंती, हट्टा ण वहंति कम्मपरिहाणी ।
गेलण्णाऽऽएसेसु य, किं काहिति अगहिते पुव्विं ॥ ४२५१ ॥

वर्षाकाले वणिजो ग्रामेषु क्रयविक्रयार्थं न सञ्चरन्ति, पत्तनेष्वपि वर्ष-वर्दलवशेन हट्टा न वहन्ति, अपि च यदि कुटुम्बी द्रव्योपस्करादीनामतिरिक्तं सञ्चयं न कुर्यात् तत उत्पन्ने प्रयोजने क्रयविक्रयार्थं तेन आपणवीथ्यां गन्तव्यम्, ततश्च हलकर्षणप्रभृतीनां कर्मसंयोगानां परिहाणिर्भवति, ग्लानत्वे वा सञ्जाते 'आदेशेषु वा' प्राघूर्णकेष्वागतेष्वतिरिक्तसञ्चये पूर्वमगृहीते किं पथ्यभोजन-प्राघूर्णकभक्त्यादिकं करिष्यति? ॥ ४२५१ ॥

तह अन्नतित्थिगा वि य, जो जारिसो तस्स संचयं कुणति ।
इह पुण छण्ह विराहण, पढमम्मि य जे भणिय दोसा ॥ ४२५२ ॥

'तथा' इति दृष्टान्तान्तरोपन्यासे । 'अन्यतीर्थिका अपि' सरजस्कादयः 'यो यादृशः'[1] यस्य येनोपकरणेन प्रयोजनमित्यर्थः स तस्यातिरिक्तं सञ्चयं वर्षासु करोति, यथा—सरजस्का रक्षायाः, दकसौकरिका मृत्तिकायाः, बोटिकाश्छगण-लवणयोरित्यादि । 'इह' इति अस्मिन् पुनर्जैनशासने यद्यतिरिक्तमुपकरणं न गृह्णन्ति ततः षण्णां जीवनिकायानां विराधना भवति । अथातिरिक्तोपकरणाभावाद् वर्षासूपधिं गृह्णन्ति ततो ये प्रथमे समवसरणे उपकरणं गृह्णतो दोषा भणितास्तान् प्राप्नुवन्ति ॥ ४२५२ ॥

कथं पुनः षण्णां कायानां विराधना भवति? इति उच्यते—

रयहरणेणोल्लेणं, पमज्जणे फरुससाल पुढवीए ।
गामंतरिंत गलणे, पुढवी उदगं च दुविहं तु ॥ ४२५३ ॥

---

१ °द्यते, येन वर्षो° भा० कां० विना ॥ २ °च्छन्ति, तयो° मो० ले० विना ॥ ३ °गुणः प्रत्यवतारस्तिष्ठति भा० कां० ॥

"फरुससाले" त्ति कुम्भकारशाला तस्यां वर्षासु स्थितानां द्वितीयरजोहरणाभावे यद् वर्षेणाऽऽर्द्रीभूतं रजोहरणं तेनैव प्रमार्जने पृथिवीकायस्य विराधना। ग्रामान्तरं वा भिक्षाचर्यादिकार्येण "इंत" त्ति गच्छत आगच्छतो वा अन्तरा गाढतरं वर्षितुमारब्धे मलिनरजोहरणे परिगलति पृथिवीं 'द्विविधं च' भौमा-ऽऽन्तरिक्षभेदाद् द्विप्रकारमुदकं विराधयति ॥ ४२५३ ॥

अहवा अंबीभूए, उदगं पणओ य तावणे अगणी।
उल्लंडगबंध तसा, ठाणाइसु केण व पमज्जे ॥ ४२५४ ॥

अथवा द्वितीयरजोहरणाभावे यदाऽऽर्द्रं रजोहरणं शोषयति ततोऽनग्रहात् स्फिटति। अथ न शोष्यते ततोऽम्लीभवति। एवमम्लीभूते तस्मिन्नुदकं विराध्यते, पनकश्च सम्मूर्च्छति। अथैतद्दोषपरिहारार्थमग्नौ तापयति ततोऽग्निविराधना। अथार्द्रेण प्रमार्जयति ततो दशिकान्तेषु उल्लण्डकाः—मृद्गोलकाः प्रतिबध्यन्ते। तेषु प्रतिबद्धेषु यदि प्रमार्जनं करोति ततस्त्रसविराधना, अथ न प्रमार्जयति ततः संयमविराधना। स्थान-निषदनादिषु वा केन प्रमार्जयतु? ॥४२५४॥

एमेव सेसगम्मि, संजमदोसा उ भिक्खणिज्जोए।
चोल-निसिज्जा उल्ले, अजीर गेलण्णमायाए ॥ ४२५५ ॥

एवमेव वर्षाकल्पादावपि शेषोपकरणे 'भिक्षानिर्योगे च' पटलक-पात्रबन्धरूपे द्विगुणेऽगृहीते 'संयमदोषाः' षट्कायविराधनालक्षणा रजोहरणवद् वक्तव्याः। चोलपट्टे रजोहरणनिषद्यायां च द्विगुणायामगृह्यमाणायां बहिर्गतानां वर्षेणार्द्रीभावे सञ्जाते नित्यपरिभोगेन भक्तं न जीर्यते, अजीर्यमाणे च भक्ते ग्लानत्वं भवति, ततश्च 'आत्मविराधना' परिताप-महादुःखादिका ॥ ४२५५ ॥ किञ्च—

अद्धाणणिग्गतादी, परिता वा अहव णट्ठ गहणम्मि।
जं च समोसरणम्मि, अगेण्हणे जं च परिभोगो ॥ ४२५६ ॥

छिन्नादच्छिन्नाद्वा अध्वनो निर्गताः आदिशब्दादशिवादिकारणविनिर्गता वा ये 'परीताः' परिमितोपकरणाः अथवा "नट्ठ" त्ति नष्टोपकरणा हारितोपधय इत्यर्थः "गहणम्मि" त्ति प्रत्यनीकेन वा उपधेर्ग्रहणे कृते विविक्ता आगच्छेयुः। एतेषामागतानामतिरिक्तोपकरणाभावाद् यद्युपग्रहं न करोति तत उपधिनिष्पन्नं प्रायश्चित्तम्। अथ तदर्थं नूतनमुपधिं गृह्णन्ति ततोऽप्युपधिनिष्पन्नम्, यच्च प्रथमे समवसरणे उपकरणग्रहणे दोषजालं तत् प्राप्नुवन्ति। अथ न गृह्णन्ति तत उपकरणं विना यत् तृणादिपरिभोगे दूषणकदम्बकं तद् आसादयन्ति ॥ ४२५६ ॥

अमुमेवार्थं व्याख्याग्रन्थेन स्पष्टयति—

अद्धाणणिग्गयादीणमदेंते होति उवधिनिप्फन्नं।
जं ते अणेसणऽग्गि, सेवे देंतऽप्पणा जं च ॥ ४२५७ ॥

अध्वनिर्गतादीनामतिरिक्ताभावे उपकरणं यदि न प्रयच्छन्ति तत उपधिनिष्पन्नं भवति, प्रायश्चित्तमिति शेषः। तच्च जघन्ये पञ्चकम्, मध्यमे मासलघुकम्, उत्कृष्टे चतुर्लघवः। 'ते च' अध्वादिनिर्गता अनेषणीयोपकरणमग्निं वा यद् आसेवन्ते तन्निष्पन्नमप्रयच्छतां प्रायश्चित्तम्। अथात्मीयमुपकरणं तेषां प्रयच्छन्ति तत आत्मनः परिहाणिः, यच्चात्मना तृणादिसेवनं

कुर्वन्ति तन्निष्पन्नम् ॥४२५७॥ ¹ के पुनः प्रथमसमवसरणे वस्त्रग्रहणे दोषाः ? इत्याह— ¹

अत्तट्ठ परट्ठा वा, ओसरणे गेण्हमाणे पण्णरस ।
दाउ परिभोग छप्पति, डउरं उट्ठे य गेलण्णं ॥ ४२५८ ॥

अथात्मनो वा परेषां वा—अध्वनिर्गतादीनामर्थाय प्रथमसमवसरणे उपधिं गृह्णन्ति तत आधाकर्मादयः पञ्चदशोद्गमदोषा भवन्ति । आत्मोपधिमध्वनिर्गतादीनां दत्त्वा तमेवैकं प्रत्यवतारं नित्यं परिभुञ्जानस्य षट्पदिकाः सम्मूर्च्छन्ति । तासु चान्न-पानमध्ये पतितासु भक्षितासु च "डउरं" ति जलोदरं भवति । एकप्रत्यवतारेण चार्द्रेण रात्रौ प्रावृतेन सुप्तस्य भक्तं न जीर्यति; अजीर्यति च ग्लानत्वमुपजायते ॥ ४२५८ ॥

तम्हा उ गेण्हियव्वं, बितियपदम्मि जहा ण गेण्हेज्जा ।
अद्धाणे गेलन्ने, अहवा वि भवेज्ज असतीए ॥ ४२५९ ॥

यत एवं तस्मात् कारणादात्मनो द्विगुणप्रत्यवतारादतिरिक्तं ग्रहीतव्यम् । द्वितीयपदे यथा न गृह्णीयुस्तथाऽभिधीयते—अध्वनि वहमानानां ग्लानत्वे वा द्विविधायामसत्त्यां वा वर्त्तमानानामग्रहणं भवेत् ॥ ४२५९ ॥ इदमेव व्याख्याति—

कालेणेवद्धिएणं, पाविस्सामंतरेण वाघातो ।
गेलण्णे चाऽऽत्त-परे, दुविधा पुण होति असती उ ॥ ४२६० ॥

ग्रीष्मस्य चरमे मासि केचिदध्वानं प्रतिपन्नाश्चिन्तितवन्तश्च—यावदाषाढपूर्णिमा नोपैति तावदेतावता कालेन वर्षाक्षेत्रं प्राप्स्यामः, अन्तरा च नद्यादिव्याघातो भवेद् अत आषाढपूर्णिमाकाले अतिक्रान्ते प्राप्ताः ततो द्विगुणोऽतिरिक्तो वा उपधिर्न गृहीतः । अथवा आत्मनो ग्लानत्वेन परस्य वा—ग्लानस्य व्यावृततया नातिरिक्तो गृहीतः । असत्ता पुनर्द्विविधा भवति—सदसत्ता असदसत्ता च । सदसत्तायामनेषणीयं लभ्यते, अथवा बहवः साधवो वस्त्रग्रहणस्याकल्पिका एकः कल्पिकः अतः सर्वेषां योग्योऽतिरिक्तोपधिर्ग्रहीतुं न पार्यते । असदसत्ता तु मार्गितमपि न लभ्यते । एतैः कारणैः पूर्वमतिरिक्तोपधावगृहीतेऽपि शुद्धः ॥ ४२६० ॥

गहिए व अगहिए वा, अप्पत्ताणं तु होति अतिगमणं ।
उवही-संथारग-पादपुंछणादीण गहणट्ठा ॥ ४२६१ ॥

एवं गृहीतेऽगृहीते वा वर्षावासप्रायोग्ये उपधौ कालतोऽप्राप्तानामाषाढपूर्णिमाया अर्वाक् पञ्चभिर्दिवसैर्वर्षाक्षेत्रे 'अतिगमनं' प्रवेशो भवति । किमर्थम् ? इत्याह—उपधिः—वर्षाकल्पादिकः संस्तारकः—काष्ठमयः कम्बिकामयो वा पादप्रोञ्छनं—रजोहरणम् आदिशब्दात् तृण-डगलादिपरिग्रहः, एतेषां ग्रहणार्थमप्राप्ते काले प्रवेष्टव्यम् ॥ ४२६१ ॥ इदमेव व्यक्तीकरोति—

कालेण अपत्ताणं, पत्ता-ऽपत्ताण खेत्तओ गहणं ।
वासाजोगोवधिणो, खेत्तम्मि तु डगलमादीणि ॥ ४२६२ ॥

कालतो नियमादप्राप्तानां क्षेत्रतः प्राप्तानामप्राप्तानां वा वर्षावासयोग्यपटलक-पात्रबन्धादेरुप-

१ ¹ ¹ एतच्चिह्नगतमवतरणं भा० नास्ति ॥ २ °वधिकं ग्र° कां० ॥ ३ °तरे उ या° तामा० ॥ ४ °घातेन रुद्धाः अत भा० ॥ ५ °यामेषणीयं न ल° कां० ॥

घेर्ग्रहणं भवति, एतेन प्रथम-चरमभङ्गौ सूचितौ । कालतः प्राप्तैरप्राप्तैर्वा क्षेत्रतो नियमात् प्राप्तैर्डगलादीनि ग्रहीतव्यानि, अनेन तु द्वितीय-तृतीयभङ्गौ गृहीताविति ॥ ४२६२ ॥

तान्येव डगलादीनि दर्शयति—

डगल-ससरक्ख-कुडमुह-मत्तगतिग-लेच-पादलेहणिया ।
संथार-पीढ-फलगा, णिज्जोगो चेव दुगुणो तु ॥ ४२६३ ॥

इष्टका-चीरादिमयानि डगलानि पुतप्रोञ्छनार्थं गृह्यन्ते । सरजस्कः—क्षारः, स संज्ञा-खेलादिनिसर्जनार्थम् । कुटमुखं—घटकण्ठकः, तत्र ग्लानयोग्यमौषधं कायिकीमात्रकं वा स्थाप्यते । मात्रकत्रिकं—खेलमात्रकं कायिकीमात्रकं संज्ञामात्रकं चेति । लेपः—प्रतीतः, स विनष्टभाजनसंस्थापनार्थम् । पादलेखनिका वर्षासु कर्दमनिर्लेखनार्थम् । संस्तारकः परिशाटी अपरिशाटी चेति द्विविधः, उभयोऽपि शयनार्थं जीवादिरक्षणार्थं च गृह्यते । पीठं—छगणादिमयम्, उपवेशनार्थम् । फलकः—चम्पकपट्टादिमयः, शयनोपयोगी । पात्रसत्कश्च 'निर्योगः' प्रत्यवतारो द्विगुणः । एतानि सर्वाण्यपि तदानीं गृह्यन्ते ॥ ४२६३ ॥ अथ शिष्यः प्रश्नयति—

चत्तारि समोसरणे, मासा किं कप्पती ण कप्पति वा ।
कारणिग पंच रत्ता, सव्वेसिं मल्लगादीणं ॥ ४२६४ ॥

आषाढपूर्णिमानन्तरं ये चत्वारः प्रथमसमवसरणे मासास्तेषु ग्रहीतुं कल्पते वा न वा ? । सूरिराह—उत्सर्गतो न कल्पते, द्वितीयपदे क्षेत्रस्याप्राप्तौ अध्वनिर्गता वा आषाढपूर्णिमायां प्राप्तास्ततः संस्ताराद्युपधिं डगलादीनि च पञ्च रात्रिन्दिवानि गृह्णन्ति, पर्युषणाकल्पं च रजन्यामाकर्षन्ति, ततः पञ्चम्यां पर्युषणं कुर्वन्ति । अथ पूर्वोक्तकारणात् पञ्चम्यामेव ते प्राप्ताः ततः पञ्चरात्रं तथैव संस्तारक-डगलादीनि गृह्णन्ति, दशम्यां पर्युषणयन्ति । विशेषचूर्णिकृत् पुनराह—

ते खेत्ताणं अलंभे आसाढपुण्णिमाए चेव ठिया, तेहिं य उवही न गहिओ संथारगाई ताहे जाव पंचरत्तं ताव गेण्हंति, पच्छा पंच दिवसे पज्जोसवणाकप्पं कहंति, दसमीए पज्जोसवेंति, एएण कारणेणं कप्पइ पंचरत्तं, अह पंचमीए पत्ता ताहे तहेव पंच रत्तगा वड्ढंति [जाव भद्दवयसुद्धपंचमी] त्ति ।

एवं सर्वेषां मल्लकादीनामुपकरणानामर्थाय कारणिकानि पञ्च रात्रिन्दिवानि प्रवर्धमानानि तावद् मन्तव्यानि यावद् भाद्रपदशुद्धपञ्चम्यां गृहीतेऽगृहीते वा डगल-मल्लकादौ नियमात् पर्युषणं विधेयम् ॥ ४२६४ ॥

तेसिं तत्थ ठिताणं, पडिलेहुच्छुद्ध चारणादीसु ।
लेवाईण अगहणे, लहुगा पुव्विं अगहिते वा ॥ ४२६५ ॥

'तेषां' साधूनां 'तत्र' वर्षाक्षेत्रे स्थितानामियं सामाचारी—सभा-प्रपा-ऽऽराम-देवकुल-शून्यगृहादिषु यद् वस्त्रम् 'उत्सुद्धं' पथिकादिभिः परित्यक्तं तत् प्रत्युपेक्षन्ते, यदा किल कार्यमुत्पत्स्यते तदा ग्रहीष्यते । तदभावे चारणादिषु प्रत्युपेक्षन्ते । वर्षासु यदि लेपम् आदिशब्दात् पात्रं

१ °योगी । एते सर्वेऽपि प्रथमतः क्षेत्रबहिर्गृह्यन्ते । अथ बहिर्न गृहीतास्ततः क्षेत्र एव गृह्यन्ते भा० ॥

वा वस्त्रं वा गृह्णन्ति ततश्चतुर्लघुकाः । पूर्वं वा लेपादीनि यदि न गृहीतानि तदाऽपि चतुर्लघु ॥ ४२६५ ॥ इदमेव व्याख्याति—

वासाण एस कप्पो, ठायंता चेव जाव उ सकोसं ।
परिभुत्त विप्पइण्णं, वाघातट्ठा निरिक्खंति ॥ ४२६६ ॥

"वासाण" त्ति विभक्तिव्यत्ययाद् वर्षासु तिष्ठतामेषः 'कल्पः' सामाचारी—सर्वतः सक्रोशं योजनं यावद् यत् कार्पटिकैः परिभुक्तं 'विप्रकीर्णं' पूर्वं परिभुज्य ततोऽकिञ्चित्करमिति मत्वा परिष्ठापितं तत् तिष्ठन्त एव व्याघातार्थं निरीक्षन्ते ॥ ४२६६ ॥

कः पुनर्व्याघातः ? इति चेद् उच्यते—

अद्धाणणिग्गतादी, झामिय वूढे व सेह परिजुण्णे ।
आगंतु बाहि पुव्विं, दिट्ठं अस्सण्णि-सण्णीसु ॥ ४२६७ ॥

अध्वनिर्गतादयः साधव आगच्छेयुः, आत्मीयो वा उपधिः 'ध्यामितः' दग्धो भवेत्, उदकेन वा व्यूढः, 'शैक्षो वा' अवश्यप्रव्राजनीयः पुराणादिरुपस्थितः, परिजीर्णो वा उपधिः, एतैः कारणैरागन्तुकेषु तालचरादिषु पूर्वं मार्गयन्ति । ततः क्षेत्रबहिरसंज्ञिषु पूर्वदृष्टम्, ⊲ ततः संज्ञिषु पूर्वदृष्टं ⊳ गृह्णन्ति ॥ ४२६७ ॥ अथेदमेव विभावयिषुरागन्तुकान् व्याख्याति—

तालायरे य धारे, वाणिय खंधार सेण संवट्टे ।
लाउलिग-वइग-सेवग-जामाउग-पंथिगादीसुं ॥ ४२६८ ॥

'तालाचराः' नट-नर्त्तक-चट्टादयः, "धारे" त्ति देवच्छत्रधारकाः, 'वणिजः' वौलिञ्जुकाः, राजबिम्बसहितं स्वचक्रं परचक्रं वा स्कन्धावार उच्यते, राजबिम्बविरहिता सेना, चौरधाटीभयेन बहवो ग्रामा नायकाधिष्ठिता एकत्र स्थिताः संवर्त्तः, लाकुटिकाः—डङ्गराः, व्रजिकाः—गोकुलिकाः, सेवकाः—चारभट्टकाः, जामातृकाः प्रसिद्धाः, पथिकाः—ये बहुवस्त्रं देशं प्रति प्रस्थिताः । एवमादिषु पूर्वं मार्गयन्ति ॥ ४२६८ ॥ कथम् ? इत्याह—

आगंतुगेसु पुव्वं, गवेसती चारणादिसु बाहिं ।
पच्छा जे सग्गामं, तालायरमादिणो एंति ॥ ४२६९ ॥

"बाहिं" ति सक्रोशयोजनान्तर्वर्त्तिष्वन्तरपल्लिकासहितेषु बाह्यग्रामेषु ये 'आगन्तुकाः' चारणादयस्तेषु पूर्वं गवेषयन्ति । 'पश्चाद्' बाह्यग्रामेषु चारणादीनामभावे ये तालाचरादयः स्वग्राममायान्ति तेषु गवेषयितव्यम् ॥ ४२६९ ॥ कथमेतेषु वस्त्रसम्भवः ? इत्याह—

लद्धूण णवे इतरे, समणाणं देज्ज सेव-जामादी ।
चारण-धार-वणीणं, पडंति इयरे उ सङ्घितगा ॥ ४२७० ॥

सेवक-जामातृका नवानि वस्त्राणि लब्ध्वा 'इतराणि' पुराणानि श्रमणानां दद्युः । चारणानां "धार" त्ति देवच्छत्रधाराणां राजादयः प्रसादतो वस्त्राणि प्रयच्छन्ति तानि पुराणानि वा ते

१ °व उक्कोसं भा० । एतदनुसारेणैव भा० टीका । दृश्यतां टिप्पणी ३ ॥ २ °ट्ठा परि° तामा० विना ॥ ३ °री—'उत्कृष्टं क्षेत्रं' सक्रो° भा० ॥ ४ ⊲ ⊳ एतदन्तर्गतः पाठः भा० एव वर्त्तते ॥ ५ वाणिजकाः मो० ॥ ६ °रण-देवच्छत्रधारकाणां रा° भा० ॥

साधूनां दद्युः । "वणीणं" ति वालिङ्क्कवणिजां वल्के वस्त्राणि पतन्ति । 'इतरे तु' पथिकादयः 'श्राद्धाः' श्रावका भवेयुः ॥ ४२७० ॥ बहिर्ग्राम-स्वग्रामेषु चारणादीनामभावे विधिमाह—

बहि-अंत-ऽसण्णि-सण्णिसु, जं दिट्ठं तेसु चेव जमदिट्ठं ।
केयि दुहओ वऽसण्णिसु, गहिते सण्णीसु दिट्ठितरे ॥ ४२७१ ॥

"बहि" त्ति क्षेत्राभ्यन्तरे प्रतिवृषभग्रामेषु येऽसंज्ञिनस्तेषु पूर्वदृष्टं वस्त्रं मार्गयन्ति, तदभावे बहिर्ग्रामेष्वेव संज्ञिषु पूर्वदृष्टम्, तदप्राप्तौ बाह्यग्रामेष्वेवासंज्ञिषु पूर्वमदृष्टम्, तदभावे बहिरेव संज्ञिषु पूर्वमदृष्टम्; तदभावे अन्तः—मूलग्रामेऽसंज्ञिषु पूर्वदृष्टम्, तदसत्त्वे मूलग्राम एव संज्ञिषु पूर्वदृष्टम्, तदसम्भवे मूलग्राम एवासंज्ञिषु यत् पूर्वमदृष्टम्, तदभावे मूलग्राम एव संज्ञिषु पूर्वमदृष्टं वस्त्रं मार्गयन्ति । केचिदाचार्या इत्थं ब्रुवते—'द्वयोरपि' बहिरन्तर्लक्षणयोः स्थानयोः प्रथममसंज्ञिषु गृहीते सति ततो बहिरन्तर्वर्त्तिष्वेव संज्ञिषु यथाक्रमं दृष्टम् इतरच्च–अदृष्टं गृह्णन्तीति । किं पुनः कारणं पूर्वदृष्टं प्रथमं गृह्यते ? उच्यते—तत्र हि पूर्वप्रत्युपेक्षितत्वेनाधाकर्मादय उत्क्षेप-निक्षेपादयश्च दोषाः परिहृता भवन्ति ॥ ४२७१ ॥

कोई तत्थ भणेज्जा, बाहिं खेत्तस्स कप्पती गहणं ।
गंतुं ता पडिसिद्धं, कारण गमणे बहुगुणं तु ॥ ४२७२ ॥

कश्चिद् नोदकः 'तत्र' इति अनन्तरोक्तव्याख्याने इदं भणेत्—यदि पूर्वं प्रतिवृषभग्रामेषु ग्रहीतव्यं ततो मूलग्रामे, एवं तर्हि दूरत्वात् क्षेत्राद् बहिर्ग्रहणं सुतरां कल्पते । गुरुराह—क्षेत्राद् बहिर्वर्षासु गन्तुमपि तावत् प्रतिषिद्धं किं पुनर्वस्त्रग्रहणम् ? । अथ कारणे वर्षासु क्षेत्रबहिर्गमनं करोति तत्र गतश्च वर्षाकल्पादिना निमन्त्र्यते तदा संयमस्य बहुगुणमिति कृत्वा तदपि ग्रहीतव्यम् ॥ ४२७२ ॥ इदमेव व्याचिख्यासुः प्रथमतः परवचनं व्याख्याति—

एवं नाम कप्पति, जं दूरे तेण बाहि गिण्हंतु ।
एवं भणंति गुरुगा, गमणे गुरुगा व लहुगा वा ॥ ४२७३ ॥

---

१ "बहि-अंत० गाथा ॥ बाहिं सग्गामस्स असण्णीसु पुव्वदिट्ठं मग्गिज्जइ, असति तेसु चेव पुव्वं अदिट्ठं पि दिज्जंतं घेप्पति, असति बाहिं चेव सण्णीसु पुव्वं दिट्ठं मग्गिज्जति, असति तेसु चेव अदिट्ठं; असति अंतो सग्गामस्स पुव्वं असण्णीसु दिट्ठं घेप्पति, असति अदिट्ठं पि, असति अंतो चेव सण्णीसु पुव्वं दिट्ठं, असति अदिट्ठं पि । केसिंचि आयरियाणं आदेसो—पुव्वं बाहिं सग्गामस्स असण्णीसु दिट्ठे अदिट्ठे य गहिते ताधे अंतो असण्णीसु चेव दिट्ठादिट्ठं, ताधे बाहिं सण्णीसु दिट्ठादिट्ठं, ताधे अंतो सण्णीसु चेव दिट्ठादिट्ठं । किं कारणं ? सण्णी उग्गमादयो वि कुज्जा ॥" इति चूर्णिः ॥

"बहि-अंतो० गाहा ॥ 'बाहिं' ति भिक्खायरियागामेसु असण्णीसु दिट्ठं मग्गंतु, असइ बाहिं चेव सण्णीसु दिट्ठं, असइ बाहिं चेव असन्नीसु अदिट्ठं, असइ बाहिं चेव सन्नीसु अदिट्ठं । एवं अंतो वि । केसिंचि आयरियाणं आदेसो—पुव्वं असन्नीसु दोहिं वि पगारेहिं–बाहिं अंतो अदिट्ठं दिट्ठं च, ताहे सन्नीसु घेत्तव्वं । किं कारणं ? सन्नी उग्गमादओ वि कुज्जा ॥" इति विशेषचूर्णिः ॥

२ °द्वलासे व° कां० ॥ ३ °दभावे कां० ॥ ४ °दृष्टमपि गृ° भा० ॥ ५ °ति पूर्वव्या° भा० ॥ ६ °ग्रहीतुं सु° भा० ॥ ७ एवं भणंते गु° ताभा० ॥

यद् 'दूरे' ग्रामाद् बहिर्वस्त्रं तद् यदि प्रथमं कल्पते तत एवं नाम क्षेत्राद् बहिः सुतरां प्रथमतरं गृह्णन्तु । सूरिराह—एवं भणतो भवतश्चतुर्गुरुकाः । अथ क्षेत्राद् बहिर्गच्छति ततो गुरुका वा लघुका वा प्रायश्चित्तम् । तत्र नवप्रावृषि चत्वारो गुरवः, शेषे वर्षाकाले चत्वारो लघवः ॥ ४२७३ ॥ ◁ "कारण गमणे बहुगुण"मिति पदं व्याचष्टे—▷

संबद्ध-भाविएसू, कप्पति जा पंच जोयणे कज्जे ।
जुण्णे व वासकप्पं, गेण्हति जं बहुगुणं चऽण्णं ॥ ४२७४ ॥

यानि साधर्मिकसम्बन्धेन सम्बद्धानि परस्परं गमना-ऽऽगमनभावितानि च क्षेत्राणि तेषु वर्षासु कल्पते साधर्मिकाणामुदन्तवहनार्थं चत्वारि पञ्च योजनानि वा यावद् गन्तुं वस्तुं वा । एवं कार्ये गतस्य तस्यापान्तराले वर्षात्राणेन कश्चिद् निमन्त्रणां कुर्यात्, तस्य च प्राक्तनो वर्षाकल्पः परिजीर्णः, तच्च वर्षात्राणं घन-मसृणमभिनवं च, ततो वर्षासु बहुगुणमिति कृत्वा गृह्णाति । कारणतः 'अन्यदपि' पटलकादिकं घन-मसृणादिगुणोपेतमाचार्यप्रायोग्यं वा यद् वस्त्रं लभ्यते तदपि 'भूयान् गुणोऽत्र गृहीते भविष्यति' इति कृत्वा गृह्यते । एवं कारणे गमनं ग्रहणं चोभयमपि दृष्टम्, कारणाभावे तु न कल्पते गन्तुं ग्रहीतुं वा ॥ ४२७४ ॥

अथ गृह्णाति ततोऽमून् षोडश दोषान् प्राप्नोति—

आहाकम्मुद्देसिय, पूतीकम्मे य मीसजाए य ।
ठवणा पाहुडियाए, पादोकर कीत पामिच्चे ॥ ४२७५ ॥
परियट्टिए अभिहडे, उब्भिण्णे मालोहडे इ य ।
अच्छिज्जे अणिसिट्ठे, धोते रत्ते य घट्ठे य ॥ ४२७६ ॥

आधाकर्म १ औद्देशिकं २ पूतिकर्म ३ मिश्रजातं ४ स्थापना ५ प्राभृतिका ६ प्रादुष्करणं ७ क्रीतं ८ प्रामित्यं ९ परिवर्तितम् १० अभ्याहृतम् ११ उद्भिन्नं १२ मालापहृतम् १३ आच्छेद्यम् १४ अनिसृष्टं चेति १५ पञ्चदश दोषाः । "धोए रत्ते य घट्ठे य" त्ति साधूनामर्थाय मलिनवस्त्रं 'धौतं' चोक्षं कृतमित्यर्थः, एवं 'रक्तं' प्रदत्तरागम्, 'घृष्टं' मसृणपाषाणादिनोत्तेजितम्, एते त्रयोऽप्येक एव दोष इति ॥ ४२७५ ॥ ४२७६ ॥

एते सव्वे दोसा, पढमोसरणे ण वज्जिता होंति ।
जिणदिट्ठेहिँ अगहिते, जो गेण्हति तेहि सो पुट्ठो ॥ ४२७७ ॥

एते सर्वेऽप्याधाकर्मादयो दोषाः प्रथमे समवसरणे वस्त्रादिकं गृह्णता न वर्जिता भवन्ति । अथ पूर्वं दर्पतो न गृहीतमुपकरणं ततः प्रथमे समवसरणे यो गृह्णाति सोऽपि जिनैः तीर्थकरैर्ये दृष्टाः कर्मबन्धदोषास्तैः स्पृष्टो मन्तव्यः, भावतस्तेन दोषाणामङ्गीकृतत्वात् ॥ ४२७७ ॥

पढमम्मि समोसरणे, जावतियं पत्त-चीवरं गहियं ।
सव्वं वोसिरियव्वं, पायच्छित्तं च वोढव्वं ॥ ४२७८ ॥

प्रथमे समवसरणे दर्पतो यावत् पात्र-चीवरं गृहीतं तावत् सर्वमपि व्युत्स्रष्टव्यम्, प्रायश्चित्तं

१ गुरुगा भा० ॥ २ ◁ ▷ एतदन्तर्गतमवतरणं भा० नास्ति ॥ ३ °था वा, पा° ताभा० ॥
४ 'रक्तं' छुडिमप्रभृतिभिः प्रद° भा० ॥

च गुरुप्रदत्तं यथोक्तं बोद्धव्यम् । अथवा कार्ये समुत्पन्ने यत् पात्रं वा चीवरं वा वारणादिषु गृहीतं तत् सर्वं कृते कार्ये परिष्ठापनीयम्, अपरिणामकप्रत्ययनिमित्तं च यथालघीयः प्रायश्चित्तं बोद्धव्यम् ॥ ४२७८ ॥

सज्झायट्ठा दप्पेण वा वि जाणंतए वि पच्छित्तं ।
कारण गहियं तु विदू, धरेंतऽगीएसु उज्झंति ॥ ४२७९ ॥

स्वाध्यायार्थं दर्पेण वा यदि "बहि-अंत-ऽसन्नि-सन्निसु, जं दिट्ठं तेसु चेव जमदिट्ठं ।" (गा० ४२७१) इत्यादिकं क्रममुल्लङ्घ्य गृहीतं तत्र 'जानतोऽपि' गीतार्थस्यापि प्रायश्चित्तम् । यत्तु कारणे क्रमेण विधिना गृहीतं तद् यदि सर्वेऽपि 'विदः' गीतार्थास्तदा धारयन्ति । अथागीतार्थमिश्रास्ततोऽन्यस्मिन्नुपकरणे लब्धे तद् उज्झन्ति ॥ ४२७९ ॥ अथ यस्मिन् काले वर्षावासे स्थातव्यं यावन्तं वा कालं येन वा विधिना तदेतदुपदर्शयति—

आसाढपुण्णिमाए, वासावासासु होति अतिगमणं ।
मग्गसिरबहुलदसमी, उ जाव एक्कम्मि खेत्तम्मि ॥ ४२८० ॥

आषाढपूर्णिमायां वर्षावासप्रायोग्ये क्षेत्रे 'अतिगमनं' प्रवेशः कर्तव्यो भवति । तत्र चापवादतो मार्गशीर्षबहुलदशमीं यावदेकत्र क्षेत्रे वस्तव्यम् । एतच्च चिक्खल्ल-वर्षादिकं वक्ष्यमाणं कारणमङ्गीकृत्योक्तम् । उत्सर्गतस्तु कार्त्तिकपूर्णिमायां निर्गन्तव्यम् ॥ ४२८० ॥

इदमेव भावयति—

बाहि ठिया वसभेहिं, खेत्तं गाहेत्तु वासपाउग्गं ।
कप्पं कहेत्तु ठवणा, सावणबहुलस्स पंचाहे ॥ ४२८१ ॥

यत्राषाढमासकल्पः कृतस्तत्र अन्यत्र वा प्रत्यासन्नग्रामे स्थिता वर्षाक्षेत्रं वृषभैः साधुसामाचारीं ग्राहयन्ति । ते च वृषभा वर्षाप्रायोग्यं संस्तारक-तृण-डगल-क्षार-मल्लकादिकमुपधिं गृह्णन्ति । तत आषाढपूर्णिमायां प्रविष्टाः प्रतिपद आरभ्य पञ्चभिरहोभिः पर्युषणाकल्पं कथयित्वा श्रावणबहुलपञ्चम्यां वर्षाकालसामाचार्याः स्थापनां कुर्वन्ति, पर्युषणयन्तीत्यर्थः ॥ ४२८१ ॥

एत्थ य अणभिग्गहियं, वीसतिरायं सवीसगं मासं ।
तेण परमभिग्गहियं, गिहिणायं कत्तिओ जाव ॥ ४२८२ ॥

'अत्र' इति श्रावणबहुलपञ्चम्यादावात्मना पर्युषितेऽपि 'अनभिगृहीतम्' अनवधारितं गृहस्थानां पुरतः कर्तव्यम् । किमुक्तं भवति ?—यदि गृहस्थाः पृच्छेयुः—आर्याः ! यूयमत्र स्थिता वा ? न वा ? इति; एवं पृष्टे सति 'स्थिता वयमत्र' इति सावधारणं न वक्तव्यम्, किन्तु साकारम्, यथा—नाद्यापि कोऽपि निश्चयः स्थिता अस्थिता वेति । इत्थमनभिगृहीतं कियन्तं कालं वक्तव्यम् ? उच्यते—यद्यभिवर्धितोऽसौ संवत्सरस्ततो विंशतिरात्रिन्दिवानि, अथ चान्द्रोऽसौ ततः सविंशतिरात्रं मासं यावदनभिगृहीतं कर्तव्यम् । "तेणं" ति विभक्तिव्यत्ययात् 'ततः परं' विंशतिरात्रात् सविंशतिरात्रमासाच्च ऊर्द्ध्वम् 'अभिगृहीतं' निश्चितं कर्तव्यम् 'गृहिज्ञातं च' गृहस्थानां पृच्छतां ज्ञापना कर्तव्या, यथा—वयमत्र वर्षाकालं स्थिताः । एतच्च गृहिज्ञातं

१ °श्चम्यामारभ्य° भा० ॥ २ न कर्त्तव्यम् मो० त० डे० ताटी० ॥

कार्तिकमासं यावत् कर्तव्यम् ॥ ४२८२ ॥ किं पुनः कारणम् इयति काले व्यतीत एव गृहिज्ञातं क्रियते ? नार्वाग् ? इति अत्रोच्यते—

असिवाइकारणेहिं, अहवण वासं ण सुट्ठु आरद्धं ।
अभिवड्ढियम्मि वीसा, इयरेसु सवीसती मासे ॥ ४२८३ ॥

कदाचित् तत्र क्षेत्रेऽशिवं भवेत्, आदिशब्दाद् राजद्विष्टादिकं वा भयमुपजायेत, एवमादिभिः कारणैः; अथवा तत्र क्षेत्रे न सुष्ठु वर्षं वर्षितुमारब्धं येन धान्यनिष्पत्तिरुपजायते, ततश्च प्रथममेव 'स्थिता वयम्' इत्युक्ते पश्चादशिवादिकारणे समुपस्थिते यदि गच्छन्ति ततो लोको ब्रूयात्—अहो ! एते आत्मानं सर्वज्ञपुत्रतया ख्यापयन्ति परं न किमपि जानते, मृषावादं वा भाषन्ते, 'स्थिताः स्मः' इति भणित्वा सम्प्रति गच्छन्ति इति कृत्वा । अथाशिवादिकारणेषु सञ्जातेष्वपि तिष्ठन्ति तत आज्ञादयो दोषाः । अपि च 'स्थिताः स्मः' इत्युक्ते गृहस्थाश्चिन्तयेयुः—अवश्यं वर्षं भविष्यति येनैते वर्षारात्रमत्र स्थिताः; ततो धान्यं विक्रीणीयुः गृहं वा छादयेयुः हलादीनि वा संस्थापयेयुः । यत एवमतोऽभिवर्धितवर्षे विंशतिरात्रे गते 'इतरेषु च' त्रिषु चन्द्रसंवत्सरेषु सविंशतिरात्रे मासे गते गृहिज्ञातं कुर्वन्ति ॥ ४२८३ ॥

एत्थ उ पणगं पणगं, कारणिगं जा सवीसती मासो ।
सुद्धदसमीठियाण च, आसाढीपुण्णिमोसरणं ॥ ४२८४ ॥

'अत्र' इति आषाढपूर्णिमायां स्थिताः पञ्चाहं यावद् दिवा संस्तारक-डगलादि गृह्णन्ति, रात्रौ च पर्युषणाकल्पं कथयन्ति, ततः श्रावणबहुलपञ्चम्यां पर्युषणं कुर्वन्ति । अथाषाढपूर्णिमायां क्षेत्रं न प्राप्तास्तत एवमेव पञ्चरात्रं वर्षावासप्रायोग्यमुपधिं गृहीत्वा पर्युषणाकल्पं च कथयित्वा दशम्यां पर्युषणयन्ति । एवं कारणिकं रात्रिन्दिवानां पञ्चकं पञ्चकं च वर्धयता तावद् नेयं यावत् सविंशतिरात्रो मासः पूर्णः । अथवा ते आषाढशुद्धदशम्यामेव वर्षाक्षेत्रे स्थितास्ततस्तेषां पञ्चरात्रेण डगलादौ गृहीते पर्युषणाकल्पे च कथिते आषाढपूर्णिमायां 'समवसरणं' पर्युषणं भवति, एष उत्सर्गः । शेषं कालं पर्युषणमनुतिष्ठतां सर्वोऽप्यपवादः । ◁ अपवादेऽपि सविंशतिरात्राद् मासात् परतो नातिक्रमयितुं कल्पते । यद्येतावत्यपि गते वर्षाक्षेत्रं न लभ्यते ततो वृक्षमूलेऽपि पर्युषणयितव्यम् ▷ ॥ ४२८४ ॥

अथ पञ्चकपरिहाणिमधिकृत्य ज्येष्ठकल्पावग्रहप्रमाणमाह—

इय सत्तरी जहण्णा, असिती णउई दसुत्तर सयं च ।
जति वासति मग्गसिरे, दस राया तिण्णि उक्कोसा ॥ ४२८५ ॥

'इतिः' उपप्रदर्शने । ये किल आषाढपूर्णिमायाः सविंशतिरात्रे मासे गते पर्युषणयन्ति तेषां सप्ततिदिवसानि जघन्यो वर्षावासावग्रहो भवति, ◁ भाद्रपदशुद्धपञ्चम्या अनन्तरं कार्तिकपूर्णिमायां सप्ततिदिनसद्भावात् । एवं ▷ ये भाद्रपदबहुलदशम्यां पर्युषणयन्ति तेषामशीतिर्दिवसा मध्यमो वर्षाकालावग्रहः, श्रावणपूर्णिमायां नवतिर्दिवसाः, [श्रावणशुद्धपञ्चम्यां

१ °सवणं ताभा॰ विना ॥ २-३ ◁ ▷ एतदन्तर्गतः पाठः भा॰ नास्ति ॥ ४ एतदनन्तरं चूर्णौ विशेषचूर्णौ चात्र "सावणसुद्धपंचमीए सयं" इति वर्तते ॥

दिवसशतम्,] श्रावणबहुलदशम्यां दशोत्तरं दिवसशतं मध्यम एवं वर्षाकालावग्रहो भवति । शेषान्तरेषु दिवसपरिमाणं गाथायामनुक्तमपि इत्थं वक्तव्यम्—भाद्रपदामावास्यां पर्युषणे क्रियमाणे पञ्चसप्ततिर्दिवसाः, भाद्रपदबहुलपञ्चम्यां पञ्चाशीतिः, श्रावणशुद्धदशम्यां पञ्चनवतिः, श्रावणामावास्यां पञ्चोत्तरं शतम्, श्रावणबहुलपञ्चम्यां पञ्चदशोत्तरं शतम्, आषाढपूर्णिमायां तु पर्युषिते विंशत्युत्तरं दिवसशतं भवति । एवमेतेषां प्रकाराणामन्यतरेण वर्षावासमेकक्षेत्रे स्थित्वा कार्त्तिकचातुर्मासिकप्रतिपदि निर्गन्तव्यम् । अथ मार्गशीर्षे गाढं वर्षं वर्षति कर्दमजलाकुलाश्च पन्थानः ततोऽपवादेनैकं दशरात्रमवतिष्ठन्ते, अथ तथापि वर्षं नोपरमते ततो द्वितीयं दशरात्रं तत्रासते, अथैवमपि वर्षं न तिष्ठति ततस्तृतीयमपि दशरात्रमासते, एवं त्रीणि दशरात्राण्युत्कर्षतस्तत्र क्षेत्रे आसितव्यम्, मार्गशिरःपौर्णमासीं यावदित्यर्थः । तत ऊर्ध्वं यद्यपि कर्दमाकुलाः पन्थानः, वर्षं चागाढमनुपरतं वर्षति, यद्यपि च पानीये प्लवमानैस्तदा गम्यते तथाप्यवश्यं निर्गन्तव्यम् । एवं पाञ्चमासिको ज्येष्ठकल्पावग्रहः सम्पन्नः ॥ ४२८५ ॥

अथ तमेव षाण्मासिकमाह—

काऊण मासकप्पं, तत्थेव ठिताणऽतीतें मग्गसिरे ।
सालंबणाण छम्मासिओ उ जेट्ठोग्गहो होति ॥ ४२८६ ॥

यस्मिन् क्षेत्रे आषाढमासकल्पः कृतस्तद् वर्षावासयोग्यम् अन्यच्च तथाविधं क्षेत्रं नास्ति ततो मासकल्पं कृत्वा तत्रैव वर्षावासं स्थितानां ततश्चतुर्मासानन्तरं कर्दम-वर्षादिभिः कारणैरतीते मार्गशीर्षमासे निर्गच्छतां 'सालम्बनानाम्' एवंविधालम्बनसहितानां षाण्मासिको ज्येष्ठावग्रहो भवति, एकक्षेत्रेऽवस्थानमित्यर्थः ॥ ४२८६ ॥

अह अत्थि पदवियारो, चउपाडिवयम्मि होति निग्गमणं ।
अहवा वि अणिंताणं, आरोवण पुव्वनिद्दिट्ठा ॥ ४२८७ ॥

अथास्ति कर्दम-वर्षादिकारणाभावात् पदविचारः ततश्चतुर्णां मासानां पर्यन्ते या प्रतिपद् तस्यां निर्गमनं कर्त्तव्यम् । अथ ते पदप्रचारसम्भवेऽपि न निर्गच्छन्ति ततोऽनिर्गच्छतां 'पूर्वनिर्दिष्टा' मासकल्पप्रकृते प्रागभिहिता चतुर्लघुकाख्या आरोपणा मन्तव्या ॥ ४२८७ ॥

अथ निर्गतानां सामाचारीमुपदर्शयति—

पुण्णम्मि णिग्गयाणं, साहम्मियखेत्तवज्जिते गहणं ।
संविग्गाण सकोसं, इयरे गहियम्मि गेण्हंति ॥ ४२८८ ॥

पूर्णे वर्षावासावग्रहे निर्गतानां यत्र साधर्मिकैर्वर्षावासः कृतस्तत् क्षेत्रं वर्जयित्वा अन्येषु ग्राम-नगरादिषूपकरणस्य ग्रहणं भवति । ये संविग्नाः साम्भोगिका असाम्भोगिका वा तेषां यद् वर्षाक्षेत्रं तत् सक्रोशयोजनं परिहृत्य गृह्णन्ति । इतरे—पार्श्वस्थादयस्तेषां यद् वर्षावासक्षेत्रं तत्र तैर्गृहीते उपकरणे पश्चात् संविग्ना गृह्णन्ति, तेषां च क्षेत्रं मासद्वयं न परिह्रियते ॥ ४२८८ ॥

कुतः ? इति चेद् उच्यते—

वासासु वि गिण्हंती, णेव य णियमेण इतरे विहरंती ।
तहियं सुद्धमसुद्धे, गहिए गिण्हंति जं सेसं ॥ ४२८९ ॥

'इतरे' पार्श्वस्थादयो वर्षास्वपि वस्त्राणि गृह्णन्ति, न च नियमेनैव चतुर्मासानन्तरं ते विहरन्ति, अतस्तैः शुद्धे अशुद्धे वा उपकरणे गृहीते यत् शेषं वस्त्रादिकं श्राद्धाः प्रयच्छन्ति तद् मासद्वयमध्येऽपि गृह्णन्ति ॥ ४२८९ ॥

सक्खेत्ते परखेत्ते वा, दो मासा परिहरेत्तु गेण्हंति ।
जं कारणं ण णिग्गय, तं पि वहिंझोसियं जाणे ॥ ४२९० ॥

स्वक्षेत्रं—यत्रात्मना वर्षाकल्पः कृतः परक्षेत्रं—यत्रापरे संविग्ना वर्षाकल्पं स्थितास्तत्र स्वक्षेत्रे परक्षेत्रे वा द्वौ मासौ परिहृत्य तृतीयमासि गृह्णन्ति । अथ चतुर्मासानन्तरं कर्दमादिभिः कारणैर्न निर्गतास्ततः 'यं' यावन्तं कालं कारणमपेक्ष्य न निर्गतास्तमपि कालं 'वहिर्जोषितं' बहिःक्षिप्तं 'जानीयाद्' गणयेत्, तावन्तमपि कालं बहिर्निर्गता इव मन्तव्या इति भावः ॥ ४२९० ॥

कैः पुनः कारणैर्न निर्गताः ? इत्याह—

चिक्खल्ल-वास-असिवादिएसु जहिँ कारणेसु उ ण णिंति ।
दिंते पडिसेधेत्ता, गेण्हंति उ दोसु पुण्णेसु ॥ ४२९१ ॥

चिक्खल्लः—कर्दमस्तदाकुलाः पन्थानः, वर्षं वा नोपरमते, अशिव-दुर्भिक्षादीनि वा बहिरुपस्थितानि, एवमादिभिः कारणैर्यत्र न निर्गच्छन्ति तत्र यदि केचिद् वस्त्रादिना निमन्त्रयन्ति तदा तान् ददतः प्रतिषिध्य द्वयोस्तु मासयोः पूर्णयोर्वस्त्रादिकं गृह्णन्ति ॥ ४२९१ ॥

कुतः ? इत्याह—

भावो उ णिग्गतेहिं, वोच्छिज्जइ दिंति ताइँ अण्णस्स ।
अत्तट्ठेति व ताइं, एमेव य कारणमणिंते ॥ ४२९२ ॥

'ये साधव इह क्षेत्रे वर्षावासं स्थितास्तेषां वस्त्राणि दास्यामः' इत्येवं यः श्राद्धानां भावः स निर्गतेषु साधुषु व्यवच्छिद्यते, यानि वा वस्त्राणि दातुं सङ्कल्पितानि तानि 'अन्यस्य' पार्श्वस्थादेः प्रयच्छन्ति स्वयमेव वा 'आत्मार्थयन्ति' परिभुञ्जत इत्यर्थः । अथ चतुर्मासानन्तरं कारणमपेक्ष्य न निर्गच्छन्ति ततो मासद्वयमध्ये श्राद्धानामभ्यर्थनायामप्यगृह्णानेष्वेवमेव भावो व्यवच्छिद्यते, अतो द्वौ मासौ परिहृत्य ग्रहीतव्यम् । कारणे तु मासद्वयमध्येऽपि गृह्णीयात् ॥ ४२९२ ॥

तदेव दर्शयति—

गच्छे सबाल-वुड्ढे, असती परिहर दिवड्ढमासं तु ।
पणतीसा पणुवीसा, पण्णरस दसेव एक्कं च ॥ ४२९३ ॥

सबाल-वृद्धे गच्छे वस्त्राभावे शीतं सोढुमसमर्थे सार्धं मासं 'परिहर' वर्जय, परिहृत्य च तत ऊर्ध्वं गृह्णीयात् । अथ सार्धमासमपि परिहर्तुं न शक्तस्ततः पञ्चत्रिंशतं दिनानि परिहर, अथैवमपि गच्छो न संस्तरति ततः पञ्चविंशतिदिनानि, तथाप्यसंस्तरणे पञ्चदश दिनानि, तथाप्यशक्तौ दश दिवसान्, तथाप्यसामर्थ्ये एकमपि दिनं परिहरेदिति सङ्ग्रहगाथासमासार्थः ॥ ४२९३ ॥

अथैनामेव विवृणोति—

बाल-ऽसहु-वुड्ढ-अतरंत-खमग-सेहाउलम्मि गच्छम्मि ।

---

१ °गृह्णत्स्वेवमेव भा० ॥ २ दिनानि, त° कां० ॥

सीतं अविसहमाणे, गेण्हंति इमाएँ जयणाए ॥ ४२९४ ॥

तथाविधवस्त्राभावाद् बाला-ऽसहिष्णु-वृद्ध-ग्लान-क्षपक-शैक्षाकुले गच्छे शीतम् 'अविषहमाणे' सोढुमशक्ते साधवोऽनया यतनया स्वक्षेत्रे परक्षेत्रे वा वस्त्राणि गृह्णन्ति ॥ ४२९४ ॥

पंचूणे दो मासे, दसदिवसूणे दिवड्ढमासं वा ।
दस-पंचऽधियं मासं, पणुवीसदिणे व वीसं वा ॥ ४२९५ ॥
पन्नरस दस य पंच व, दिणाणि परिहरिय गेण्ह एगं वा ।
अहवा एक्केक्कदिणं, अउणट्ठिदिणाइँ आरब्भ ॥ ४२९६ ॥

आगाढे कारणे पञ्चभिर्दिवसैरूनौ द्वौ मासौ परिहृत्य वस्त्रं ग्रहीतव्यम् । अथ तावन्तं कालं यावद् बाल-वृद्धादयः शीतेन परिताप्यमाना न संस्तरन्ति ततो दशदिवसोनौ द्वौ मासौ परिहृत्य वस्त्रं ग्राह्यम् । एवं सार्धमासं दशदिवसाधिकं वा पञ्चदिवसाधिकं वा अन्यूनाधिकं वा मासं पञ्चविंशतिदिनानि विंशतिदिनानि पञ्चदशदिनानि दशदिनानि पञ्च वा दिनानि यथाक्रमं परिहृत्य वस्त्रं गृह्णीयात् । अथ पञ्च दिवसानपि वस्त्राभावे बाल-वृद्धादयो नात्मानं निर्वाहयितुमीशास्ततश्चत्वारि त्रीणि द्वे यावदेकमपि दिनं परिहृत्य ग्रहीतव्यम् । अथवा एकैकदिनहानिरत्र द्रष्टव्या, तद्यथा—यत्र वर्षावासं स्थितास्तत्र षष्टिदिनानि परिहृत्य उत्सर्गतो वस्त्रग्रहणं कर्त्तव्यम्, कारणे पुनरेकोनषष्टिदिनान्यारभ्यैकैकदिनं हापयता तावद् वक्तव्यं यावदेकमपि दिनं परिहृत्य वस्त्रग्रहणं कार्यम् ॥ ४२९५ ॥ ४२९६ ॥

व्याख्यातं प्रथमसमवसरणसूत्रम्, सम्प्रति द्वितीयसमवसरणसूत्रं व्याख्याति—

बिइयम्मि समोसरणे, मासा उक्कोसगा दुवे हाँति ।
ओमत्थगपरिहाणीय पंच पंचेव य जहण्णे ॥ ४२९७ ॥

द्वितीयं समवसरणं नाम—ऋतुबद्धकालः, तत्र मासकल्पेन स्थिता वस्त्रादिकमुपकरणमुत्पादयन्ति, मासकल्पानन्तरं च तत्र द्वौ मासावुत्कर्षतः परिहर्त्तव्यौ भवतः । कारणे तु तथैवावाङ्मुखपरिहाण्या पञ्च पञ्च दिनानि हापयता तावद् नेयं यावद् जघन्यत एकं दिनं परिहर्त्तव्यम् ॥ ४२९७ ॥ अमुमेवार्थं स्फुटतरमाह—

अपरिहरंतस्सेते, दोसा ते च्चेव कारणे गहणं ।
बाल-वुड्ढाउले गच्छे, असती दस पंच एक्को य ॥ ४२९८ ॥

यत्र क्षेत्रे मासकल्पः कृतस्तत्र द्वौ मासावपरिहरतस्त एव दोषा मन्तव्या ये वर्षावासे मासद्वयमपरिहरत उक्ताः । कारणे तु ग्रहणं कर्त्तव्यम्, कथम्? इत्याह—बाल-वृद्धाकुले गच्छे वस्त्राभावे पञ्चकपरिहाण्या एकैकपरिहाण्या वा तावद् वक्तव्यं यावद् दश वा पञ्च वा एको वा दिवसः परिहर्त्तव्यः । यत्र संविग्नैर्मासकल्पो वर्षाकल्पो वा कृतस्तत्र मासद्वयादुपरि पञ्चसु दिवसेष्वपूर्णेष्वन्येषां न कल्पते किञ्चिदपि ग्रहीतुम् ॥ ४२९८ ॥

---

१ °म् ॥ ४२९५ ॥ ४२९६ ॥ सूत्रम्—कप्पइ निग्गंथाण वा निग्गंथीण वा दोच्चसमोसरणुद्देसपत्ताइं चेलाइं पडिगाहित्तए ॥ अत्र भाष्यम्—बिइयम्मि भा० । चूर्णौ विशेषचूर्णौ चापीदं सूत्रं पूर्वसूत्रपन्यस्तमपि (दृश्यतां पत्र ११४३ टिप्पणी १) पुनरत्राप्युपक्षिप्तं वर्तते ॥

यो गृह्णाति तस्य दोषानुपदर्शयति—

करणाणुपालयाणं, भगवतों आणं पडिच्छमाणाणं ।
जो अंतरा उ गेण्हति, तट्ठाणारोवणमदत्तं ॥ ४२९९ ॥

करणस्य—पिण्डविशुद्ध्यादेः अनु—पश्चात् पूर्वर्षिपरम्पराक्रमेण पालकाः करणानुपालकास्तेषाम्, करणस्य च चरणाविनाभावित्वात् चरणानुपालकानामित्यपि द्रष्टव्यम्, एतेन शीतलविहारितादोषस्तेषां परिहृतो भवति; 'भगवतः' वर्द्धमानस्वामिनो या आज्ञा तां तथेति प्रतिपत्त्या प्रतीच्छताम्, अनेन यथाच्छन्दतादोषस्तेषां नास्तीत्युक्तं भवति; एवंविधानां साधूनां क्षेत्रे 'अन्तरा' तैरगृहीते उपकरणे यो वस्त्रादि गृह्णाति तस्य 'तत्स्थानारोपणा' स्वस्थानप्रायश्चित्तम्, तद्यथा—उत्कृष्टे चतुर्लघवः, मध्यमे मासिकम्, जघन्ये पञ्चकम्; सूत्रादेशेन वा साधर्मिकस्तैन्यमिति कृत्वाऽनवस्थाप्यम् । "अदत्तं" ति भगवता नानुज्ञातमिति कृत्वा तीर्थकरादत्तमपि भवति ॥ ४२९९ ॥

-उवरिं पंचमपुण्णे, गहणमदत्तं गत त्ति गेण्हंति ।
अणपुच्छ दुपुच्छा वा, तं पुण्णें गत त्ति गेण्हंति ॥ ४३०० ॥

परक्षेत्रे द्वयोर्मासयोरुपरि पञ्चसु दिनेष्वपूर्णेषु यदि ग्रहणं करोति तदा अदत्तादानदोषः प्रसज्यते । अथ जानन्ति गता अन्यदेशं क्षेत्रस्वामिनस्ततोऽपूर्णेष्वपि पञ्चरात्रिन्दिवेषु गृह्णन्ति । ◁ अथ शङ्कितं ततो न गृह्णन्ति । ▷ अथ ते परदेशं न गतास्ततो यद्यनापृच्छया ◁ दुःपृच्छया ▷ वा वस्त्रं गृह्णन्ति ततस्तथैवादत्तादानदोषं प्राप्नुवन्ति । यत एवमतः 'तद्' वस्त्रादिकमुपकरणं 'गता निःशङ्कितमन्यदेशं क्षेत्रिकाः' इति विज्ञाय पूर्णे मासद्वये गृह्णन्ति । अत्रानापृच्छा नाम—'क्षेत्रिकैर्वस्त्रग्रहणं कृतं न वा' इति न पृच्छति, दुःपृच्छा पुनः—अविधिना प्रच्छनं ॥ ४३०० ॥ सा चेयम्—

गोवाल-वच्छवाला-कासग-आदेस-बाल-वुड्ढाई ।
अविधी विही उ सावग-महतर-धुवकम्मि-लिंगत्था ॥ ४३०१ ॥

ये गोपाल-वच्छपाल-कर्षकाः प्रभाते निर्गताः सन्तो भूयः प्रदोषे ग्रामं प्रविशन्ति, ये वा तत्रादेशाः—प्राघूर्णका अन्यग्रामादायाताः, ये वा बाल-वृद्धादयोऽत्यन्तमुग्धा निस्सरणशीलाश्च तान् पृच्छति—किं श्रमणैः कृतं वस्त्रग्रहणं न वा ? इति; एषा अविधिपृच्छा । विधिपृच्छा पुनरियम्—श्रावका ग्राममहत्तरा वा प्रच्छनीया येषु साधूनां वस्त्रग्रहणसम्भवो भवति, ये वा ध्रुवकर्मिकाः—लोहकार-रथकारादयः ये वा लिङ्गस्थाः—लिङ्गधारिणस्तान् पृच्छति 'वस्त्रादिग्रहणं साधुभिः कृतं न वा ?' इति ॥ ४३०१ ॥ परक्षेत्रे वस्त्रग्रहणविधिमभिधित्सुराह—

गंतूण पुच्छिऊण य, तेसिं वयणे गवेसणा होति ।
तेसाऽगतेसु सुद्धेसु जत्तियं सेस अग्गहणं ॥ ४३०२ ॥

क्षेत्रस्वामिनां समीपे गत्वा विधिवद् आपृच्छ्य तेषां साधूनां 'वचने' अनुज्ञायां तदीये क्षेत्रे वस्त्रगवेषणा कर्त्तव्या भवति । अथ न ज्ञायन्ते ते कुत्रापि गता अमीभिश्च साधुभिस्तत्र

१-२ ◁ ▷ एतच्चिह्नान्तर्गतः पाठः भा० कां० एव वर्त्तते ॥

वस्त्रग्रहणं कियदपि कृतं ते च क्षेत्रस्वामिन आगताः ततस्तेषु 'शुद्धेषु' विधिना आगतेषु यावद् वस्त्रादि गृहीतं तावत् तेषां प्रत्यर्पयितव्यम्, शेषस्य ◁ चोपकरणस्य ▷ ग्रहणं न कर्तव्यम् ॥ ४३०२ ॥

इदमेव सविशेषमाह—

उप्पन्न कारणाऽऽगंतु पुच्छिउं तेहि दिण्ण गेण्हंति ।
तेसाऽऽगयेसु सुद्धेसु जत्तियं सेस अग्गहणं ॥ ४३०३ ॥

बाल-वृद्ध-शैक्षादीनां शीतपरितापनालक्षणे वस्त्रग्रहणकारणे उत्पन्ने स्वक्षेत्रे वस्त्रदुर्लभतां सम्यग् निश्चित्य परक्षेत्रे वस्त्रग्रहणं कर्तुकामाः क्षेत्रस्वामिनामन्तिके गत्वा पृष्ट्वा च तैः 'दत्तम्' अभ्यनुज्ञातं यावत्प्रमाणं वस्त्रादि तावदेवं गृह्णन्ति, नातिरिक्तम् । अथ न ज्ञायन्ते ते कुत्रापि गतास्ततो विधिपृच्छया उपकरणे गृहीते यदि ते क्षेत्रिकाः शुद्धा आगच्छेयुः ततः शुद्धेषु तेष्वागतेषु ततो यावद् गृहीतं तावत् तेषां प्रत्यर्पयन्ति, शेषस्य चाग्रहणम् ॥ ४३०३ ॥

कथं पुनस्ते क्षेत्रिका आगताः शुद्धा अशुद्धा वा भवन्ति ? इति उच्यते—

पडिजग्गंति गिलाणं, ओसहहेऊहि अहव कज्जेहिं ।
एतेहिं होंति सुद्धा, अह संखडिमादि तह चेव ॥ ४३०४ ॥

क्षेत्रिका मासद्वये पूर्णेऽपि अमीभिः कारणैर्न समागन्तुं शक्नुयुः—ग्लानं प्रतिजाग्रतः स्थिताः, ग्लानस्य वा औषधम्—अगदं तन्मीलनहेतोः स्थिताः, कुल-गण-सङ्घकार्येषु वा व्यापृताः; एवमादिभिः कारणैरनागच्छन्तः शुद्धाः । अथ सङ्खडिनिमित्तं स्थिता व्रजिकादिषु वा प्रतिबध्यमाना आगताः ततः 'तथैव' मासद्वयं यावत् तदीयं क्षेत्रम्, उपरि तु पञ्चरात्रं न ते प्रभवः, ततो यत् तैस्तत्र क्षेत्रे गृहीतं तद् गृहीतमेव, न क्षेत्रिकाणां प्रयच्छन्ति ॥ ४३०४ ॥

अमूनि तु विशुद्धकारणानि—

तेणभय सावयभया, वासेण णदीय वा वि(नि)रुद्धाणं ।
दायव्वमदेंताणं, चउगुरु तिविहं च णवमं वा ॥ ४३०५ ॥

स्तेनभयाद्वा ◁ श्वापदभयाद्वा ▷ वर्षेण वा नद्या वा निरुद्धानां चिरादागमनमभूत् ततो यद् गृहीतं तत् तेषामागतानां दातव्यम् । अथ न ददति ततश्चतुर्गुरुकम्, उपकरणनिष्पन्नं वा 'त्रिविधं' पञ्चक-मासिक-चतुर्लघुकलक्षणम्, 'नवमं वा' सूत्रादेशेनानवस्थाप्यम् ॥ ४३०५ ॥

परदेसगते णाउं, सयं व सेज्जातरं व पुच्छित्ता ।
गेण्हंति असढभावा, पुण्णेसु तु दोसु मासेसु ॥ ४३०६ ॥

स्वयमपि क्षेत्रिकान् परदेशगतान् ◁ ज्ञात्वा शय्यातरं वा पृष्ट्वा परदेशगतान् ▷ निश्चित्य द्वयोर्मासयोः पूर्णयोः 'अशठभावाः' शुद्धपरिणामा गृह्णन्ति ॥ ४३०६ ॥

विइयपदमणाभोगे, सुद्धा देंता अदेंते ते चेव ।
आउट्टिया गिलाणादि जत्तियं सेस अग्गहणं ॥ ४३०७ ॥

---

१ ◁ ▷ एतन्मध्यगतः पाठः भा० कां० एव वर्त्तते ॥ २ °व ग्रहीतव्यम्, नाति° कां० ॥ ३ °द्धाः समाग° त० डे० ॥ ४-५ ◁ ▷ एतन्मध्यगतः पाठः भा० कां० एव वर्त्तते ॥

द्वितीयपदमत्रोच्यते—'अनाभोगो नाम' 'किमत्र साधवो वर्षाकल्पं मासकल्पं वा कृतवन्तो न वा?' इति न सम्यक् परिज्ञातं ततः परक्षेत्रेऽपि गृह्णीयुः, पश्चाद् ज्ञाते क्षेत्रिकाणां प्रयच्छन्तः शुद्धाः, अप्रयच्छतां त एव दोषाः । अथ 'आकुट्टिकया' आभोगेन गृहीतं परं ग्लानादीनामर्थे ततो यावत् तेषामुपयुज्यते तावद् गृह्णन्ति, 'शेषम्' अतिरिक्तं न गृह्णन्ति ॥ ४३०७ ॥

॥ समवसरणप्रकृतं समाप्तम् ॥

यथारत्नाधिकवस्त्रग्रहणप्रकृतम्

सूत्रम्—

कप्पइ निग्गंथाण वा निग्गंथीण वा अहाराइणियाए चेलाइं पडिग्गाहित्तए १६ ॥

अस्य सम्बन्धमाह—

दिट्ठं वत्थग्गहणं, तेसिं परिभायणे इमं सुत्तं ।
अविणय असंविभागा, अधिकरणादी य णेवं तु ॥ ४३०८ ॥

द्वितीयसमवसरणे दृष्टं तावद् वस्त्रग्रहणम् । सम्प्रति तेषां वस्त्राणां 'परिभाजने' विभज्य प्रदाने यो विधिस्तदभिधायकमिदं सूत्रमारभ्यते । इत्थं विभज्य प्रदाने किं प्रयोजनम्? इति चेद् अत आह—'एवं' यथारत्नाधिकं वस्त्राणां विभज्य दानेऽविनयोऽसंविभागोऽधिकरणादयश्च दोषा न भवन्तीति ॥ ४३०८ ॥

अनेन सम्बन्धेनायातस्यास्य व्याख्या—कल्पते निर्ग्रन्थानां वा निर्ग्रन्थीनां वा 'यथारात्निकं' यो यो रात्निकः—भावरत्नैरधिकस्तदनतिक्रमेण चेलानि प्रतिग्रहीतुमिति सूत्रार्थः ॥

अथ निर्युक्तिविस्तरः—

संघाडएण एकतो, हिंडंती वंदएण जयणाए ।
साधारणऽणापुच्छा, उ अदत्तं एकओ भागा ॥ ४३०९ ॥

सङ्घाटकेन 'एकतः' एकस्यां दिशि साधवो वस्त्रग्रहणार्थं हिण्डन्ते । अथ सङ्घाटकेन न प्राप्यते ततो वृन्देनापि यतनया पर्यटन्ति । अथ 'साधारणं' बहूनामाचार्याणां सामान्यं तत् क्षेत्रं ततो यदि तत्रापरेषामाचार्याणामनापृच्छया गृह्णन्ति तदा "अदत्तं" ति साधर्मिकस्तैन्यं भवति, अतस्तानापृच्छ्य ◁ ग्रहीतव्यानि, ▷ गृहीत्वा च तेषां वस्त्राणाम् 'एकतः' एकसदृशा भागाः कर्त्तव्या न विसदृशा इति सङ्ग्रहगाथासमासार्थः ॥ ४३०९ ॥ साम्प्रतमेनामेव विवृणोति—

निस्साधारण खेत्ते, हिंडंतो चेव गीतसंघाडो ।
उप्पादयते वत्थे, असती तिगमादिवंदेणं ॥ ४३१० ॥

'निस्साधारणे' एकाचार्यप्रतिबद्धे क्षेत्रे गीतार्थसङ्घाटको भिक्षां हिण्डमान एव वस्त्राण्युत्पाद-

---

१ °रणाऽणपु° ताभा० ॥ २ ◁ ▷ एतन्मध्यगतः पाठः भा० कां० एव वर्त्तते ॥

यति । अथ सङ्घाटकेन हिण्डमाना न प्राप्नुवन्ति ततः 'त्रिकादिवृन्देन' त्रिचतुःपञ्चादिसाधुसमूहेन पर्यटन्त उत्पादयन्ति ॥ ४३१० ॥ ◁ साधारणक्षेत्रे पुनरयं विधिः—▷

दुगमादीसामण्णे, अणपुच्छा तिविह सोधि णवमं वा ।
संभोइयसामन्ने, तह चेव जहेकगच्छम्मि ॥ ४३११ ॥

द्विकादीनां—द्वित्रिप्रभृतीनामाचार्याणां सामान्ये क्षेत्रे तेषामनापृच्छया गृह्णतस्त्रिविधा 'शोधिः' प्रायश्चित्तम्—जघन्ये पञ्चकम्, मध्यमे मासिकम्, उत्कृष्टे चतुर्लघवः; 'नवमं वा' सूत्रादेशेनानवस्थाप्यम् । ते चाचार्याः परस्परं ◁ साम्भोगिका असाम्भोगिका वा । तत्र ▷ साम्भोगिकसामान्ये क्षेत्रे वस्त्रग्रहणे तथैव विधिरवसातव्यो यथा एकस्मिन् गच्छे ◁ सङ्घाटकादिक्रमेण ▷ अनन्तरगाथायामुक्तः ॥ ४३११ ॥ ◁ असाम्भोगिकेषु विधिमाह—▷

अमणुण्णकुलविरेगे, साही पडिवसभ-मूलगामे य ।
अहवा जो जं लामी, ठायंति जधासमाधीए ॥ ४३१२ ॥

अमनोज्ञाः—असाम्भोगिकास्तैः सह यत् क्षेत्रं साधारणं तत्र कुलादीनां विरेकः—विभजनं कर्त्तव्यम्, यथा—एतेषु कुलेषु युष्माभिर्वस्त्राणि ग्रहीतव्यानि, एतेषु पुनरस्माभिः; यद्वाऽस्यां साहिकायां—गृहपङ्क्तिरूपायां भवद्भिः, अस्यां पुनरस्माभिः; अथवा प्रतिवृषभग्रामेषु यूयं ग्रहीष्यथ, वयं मूलग्रामे ग्रहीष्यामः; मूलग्रामे वा यूयं, वयं प्रतिवृषभग्रामेषु; अथवा यो यद् वस्त्रं कुलादौ पर्यटन् "लामी" लप्स्यते तेन तस्य ग्रहणं कर्त्तव्यम् । एतेषामन्यतमेन प्रकारेण व्यवस्थां स्थापयित्वा यथासमाधिना तत्र तिष्ठन्ति ॥ ४३१२ ॥

एवमसाधारणे साधारणे वा क्षेत्रे वस्त्राणि गृहीत्वा किं कर्त्तव्यम् ? इत्याह—

वत्थेहिँ आणितेहिं, देंति अहारातिणिं तहिं वसभा ।
अदाणे गुरुणो लहुगा, सेसे लहुओ इमे होंति ॥ ४३१३ ॥

वस्त्रेषु समानीतेषु ये वृषभास्ते यथारत्नाधिकं तत्र वस्त्राणि प्रयच्छन्ति । यदि तत्र गुरूणां प्रथमतो वस्त्रदानं न कुर्वन्ति तदा चतुर्लघुकाः । शेषाणां यथारत्नाधिकं विभज्य न प्रयच्छन्ति लघुमासः । ते च रत्नाधिकाः 'इमे' वक्ष्यमाणा भवन्ति ॥ ४३१३ ॥

तत्र गुरूणां यादृशानि वस्त्राणि दीयन्ते तदेतत् प्रतिपादयति—

विदु क्खमा जे य मणाणुकूला, जे योवजुज्जंति असंथरंते ।
गुरुस्स साणुग्गहमप्पिणित्ता, भाएंति सेसाणि उ झंझहीणा ॥ ४३१४ ॥

साधुभिर्यथाविधि गृहीत्वा भूयांसि वासांसि वृषभाणां समर्पितानि, ततो वृषभाः "विदु" त्ति 'विदित्वा' सुन्दरा-ऽसुन्दरताविभागं विज्ञाय यानि 'क्षमाणि' दृढानि यानि च 'मनोऽनुकूलानि' गुरूणां मनसोऽभिरुचितानि यानि चाऽसंस्तरति गच्छे गुरुपरिभुक्तान्यपि शेषसाधूनामुपयुज्यन्ते तानि गुरोः 'सानुग्रहं' सविशेषं यथा भवति एवमर्पयित्वा शेषाणि वस्त्राणि झञ्झा—कलहस्तेन हीनाः—विरहिताः सन्तो यथारत्नाधिकं परिभाजयन्ति ॥ ४३१४ ॥

अथ तानेव रत्नाधिकानाह—

१-२ ◁ ▷ एतन्मध्यगतः पाठः भा० कां० एव वर्त्तते ॥ ३-४ ◁ ▷ एतदन्तर्गतः पाठः भा० नास्ति ॥

उवसंपज्ज गिलाणे, परित्त सुत सोअव्वए य जाती य ।
तव भासा लद्धीए, ओमे दुविहस्स अरिहा उ ॥ ४३१५ ॥

"उवसंपज्ज" त्ति यः तत्प्रथमतया उपसम्पदं प्रतिपद्यते । 'ग्लानः' मन्दः, स च द्विधा—आगाढोऽनागाढश्च । 'परीत्तः' परिमितोपधिः । "सुत" त्ति बहुश्रुतः । "सोअव्वए" त्ति यो व्याख्यानमण्डल्या उत्थितानां सूत्रार्थे श्रोतव्ये ज्येष्ठतया व्यवह्रियते । "जाइ" त्ति जातिस्थविरः षष्टिवर्षपर्यायः । "तव" त्ति तपस्वी । "भास" त्ति यः अभाषिकः—तद्देशभाषायामनभिज्ञः । "लद्धीए" त्ति यस्य लब्ध्या वस्त्राणि लभ्यन्ते । एतेषामुपसम्पद्यमानादीनां यथाक्रमं दत्त्वा ततो यो यः पर्यायरत्नाधिकः स स प्रथमं गृह्णाति, "ओमि" त्ति अवमरात्निकः पश्चाद् गृह्णाति । एते यथाक्रमं 'द्विविधस्य' ओघोपधेरौपग्रहिकोपधेश्च ग्रहणे 'अर्हाः' योग्या मन्तव्याः ॥ ४३१५ ॥

एएसि परूवणया, जा य विणा तेहिँ होति परिहाणी ।
अहवा एक्केक्कस्स उ, अद्धोक्कंतीकमो होति ॥ ४३१६ ॥

'एतेषाम्' उपसम्पद्यमानादीनां 'प्ररूपणा' व्याख्या कर्त्तव्या, सा चानन्तरमेव कृता । यद्येतेषां यथाक्रमं वृषभा न प्रयच्छन्ति ततो या तेषां 'तैः' वस्त्रैर्विना 'परिहाणिः' संयमविराधनादिका भवति तन्निष्पन्नं प्रायश्चित्तम् । अथवा 'एकैकस्य' उपसम्पद्यमानादेः प्रत्येकं ग्लानादिविषयोऽयमर्द्धापक्रान्तिक्रमो भवति ॥ ४३१६ ॥ तद्यथा—

उवसंपज्ज गिलाणो, अगिलाणो वा वि दोण्णि वि गिलाणा ।
तत्थ वि य जो परित्तो, एस गमो सेसगेसुं पि ॥ ४३१७ ॥

उपसम्पद्यमानो द्विविधः—ग्लानोऽग्लानश्च । तत्र यो ग्लानस्तस्य दातव्यम् । अथ द्वावपि ग्लानावग्लानौ वा ततो यस्तत्र परीत्तोपधिस्तस्मै दातव्यम् । एवमेषः 'गमः' प्रकारः 'शेषेष्वपि' बहुश्रुतादिपदेषु मन्तव्यः, तद्यथा—द्वावपि परीत्तोपधी अपरीत्तोपधी वा ततो यो बहुश्रुतस्तस्मै देयम् । अथ द्वावपि बहुश्रुतौ ततो यश्चिन्तनिकाकारकस्तस्य दातव्यम् । अथ द्वावपि चिन्तनिकाकारकौ ततो यस्तत्र जातिस्थविरस्तस्य दातव्यम् । अथ द्वावपि जातिस्थविरौ ततो यस्तपस्वी तस्य दातव्यम् । अथोभावपि तपस्विनौ ततो योऽभाषिकस्तस्मै दातव्यम् । अथ द्वावप्यभाषिकौ भाषिकौ वा ततो यो लब्धिमान् तस्मै प्रदातव्यम् ॥ ४३१७ ॥

प्रकारान्तरेण यथारत्नाधिकपरिपाटीमाह—

आयरिए य गिलाणे, परित्त पूया पवत्ति थेर गणी ।
सुत भासा लद्धीए, ओमे परियागरातिणिए ॥ ४३१८ ॥

आचार्यस्य पूर्वं विशिष्टानि वस्त्राणि दत्त्वा ततो ग्लानस्य दातव्यानि । ततः परीत्तोपधेः, ततः "पूय" त्ति चूर्ण्यभिप्रायेण 'पूजनार्हस्य' उपाध्यायस्य बृहद्भाष्याभिप्रायेण तु 'पूजना-

१ "पूयणारिहस्स उवज्झायस्स" इति चूर्णौ विशेषचूर्णौ चापि पाठः ॥

२ "अधवा अण्णा वि इमा, अधरातिणियाए होति परिवाडी । आयरिए य गिलाणे, परित्त पुज्जे गुरूणं च ॥ पूताऽऽयरियपि-भाती, ततो पवत्ती य थेर गण वच्छे । सुत भासा लद्धीए, तोमे परिआगरायणिये ॥" बृहद्भाष्यम् ॥

हैस्स' गुरुसम्बन्धिपितृ-पितृव्यादेः, ततः प्रवर्तिनः, तदनन्तरं स्थविरस्य, ततः "गणि" त्ति गणावच्छेदिकस्य, ततः श्रुतसम्पन्नस्य, ततोऽभाषिकस्य, ततो लब्धिमतो यथाक्रमं दातव्यम्। अर्द्धापक्रान्तिचारणिका प्राग्वत् कर्त्तव्या। तदनन्तरं यो यः पर्यायरात्निकस्तस्य तस्य प्रथमम्, अवमरात्निकस्य तु पश्चाद् यथाक्रमं दातव्यम्॥ ४३१८॥ एवं तावत् सङ्घाटकेनानीतानां विधिरुक्तः। अथ वृन्देनानीतानां यो विधिस्तमभिधित्सुराह—

एगेगेहिँ आणियाणं, परिच्च परियाग खुभिय पिंडेत्ता।
आवलिया मंडलिया, लुद्धस्स य सम्मता अक्खा॥ ४३१९॥

अनेकैः साधुभिरानीतानां वस्त्राणां परिभाजने विधिरुच्यते—आचार्यादिक्रमेण परीत्तोपधीनां यावद् दत्त्वा ततो ये[1] पर्यायरात्निकास्तेषामहिण्डमानानामपि प्रथमतो दातव्यम्। तत्र च यैस्तानि वस्त्राणि समानीतानि ते 'पिण्डित्वा' सम्भूय 'क्षुभितं' क्षोभं कुर्वीरन्, कलहमिति यावत्। कश्चित्तु ब्रूयात्—आवलिकया मण्डलिकया वा विभजनं विधीयताम्। "लुद्धस्स य सम्मता अक्ख" त्ति कस्यापि पुनर्लुब्धस्याक्षान् पातयित्वा वस्त्रविभजनमभिमतम्। एष सङ्ग्रहगाथासंक्षेपार्थः[2]॥ ४३१९॥ साम्प्रतमेनामेव विवरीषुराह—

गेण्हंतु पूया गुरवो जदिट्ठं, सच्चं भणामऽम्ह वि एयदिट्ठं।
अणुण्हसंवट्टियऽकक्कसंगा, गिण्हंति जं अन्नि न तं सहामो॥ ४३२०॥

अहिण्डमानानां वस्त्रेषु दीयमानेषु ये वस्त्राणामानेतारस्ते ब्रवीरन्—यद् 'इष्टं' मनोऽनुकूलं वस्त्रं गुरवो गृह्णन्ति तत् ते सकलगच्छस्वामितया पूज्या इति कृत्वा गृह्णन्तु, यद् गुरूणामुत्कृष्टं वस्तु दीयते तद् 'सत्यम्' अवितथमिति वयमपि भणामः, न केवलं वचसैव भणामः किन्तु मनसाऽप्यस्माकमेतदिष्टमेव, परमनुष्णेन—भिक्षापरिभ्रमणाभावादुष्णलगनाभावेन संवर्त्तितानि—वर्तुलीभूतानि अत एवाकर्कशानि अङ्गानि—पाणि-पाद-पृष्ठोदरप्रभृतीनि येषां तेऽनुष्णसंवर्त्तिताकर्कशाङ्गा एवंविधाः सन्तो यद् 'अन्ये' अहिण्डमानाः प्रथमं गृह्णन्ति न तद् वयं सहामहे॥ ४३२०॥

आगंतुगमादीणं, जइ दायव्वाइँ तो किणा अम्हे।
कम्मारभिक्खुयाणं, गाहिज्जामो गईमसग्घं॥ ४३२१॥

आगन्तुकाः—उपसम्पत्तारस्तेषाम् आदिशब्दाद् ग्लानादीनां च यदि दातव्यानि वस्त्राणि ततः "किण" त्ति केन कारणेन वयं 'कर्मकारभिक्षुकाणां' देवद्रोणीवाहकभिक्षुविशेषाणां गतिम् 'अश्लाघ्यां' निन्दनीयां ग्राह्यामहे?। किमुक्तं भवति?—'यदि नामास्मदानीतानां वस्त्राणामेते आगन्तुकादयः स्वामिभावं भजन्ते ततः किमेवं वयं देवद्रोणीवाहकभिक्षुकवद् मुधैव वस्त्राद्यानयनकर्म कार्यामहे?' [3]इति वस्त्राण्यानेतारश्चिन्तयेयुः॥ ४३२१॥ ततः—

विरिच्चमाणे अहवा विरिक्के, खोभं विदित्ता बहुगाण तत्थ।
ओमेण कारिंति गुरू विरेगं, विमज्झिमो जो व तहिं पहू य॥ ४३२२॥

एवं 'विरिच्यमाने' विभज्यमानेऽथवा 'विरिक्ते' विभक्ते उपकरणे बहूनामनन्तरोक्तं क्षोभं

---

१ °ये ऽहिण्डमानाः पर्यायरात्निकास्तेषां दात° भा०॥ २ °समासार्थः कां०॥ ३ ◁▷ एतच्चिह्नान्तर्गतः पाठः भा० नास्ति॥

विदित्वा यस्तत्र 'अवमः' सर्वेषामपि पर्यायलघुः यो वा विमध्यमोऽपि तत्र वस्त्रविभजने 'पटुः' कुशलस्तेन गुरवो विभजनं कारयन्ति ॥ ४३२२ ॥ अथ कोऽपि लुब्ध एवमप्यपरितुष्यन् ब्रूयात्—आवलिकया मण्डलिकया वा वस्त्राणि विभज्यन्ताम्; ततः को विधिः ? इत्याह—

आवलियाएँ जतिट्ठं, तं दाऊणं गुरूण तो सेसं ।
गेण्हंति कमेणेव उ, उप्परिवाडी न पूयंति ॥ ४३२३ ॥
मंडलियाएँ विसेसो, गुरुगहिते सेसगा जहावुड्ढं ।
भाए समे करेत्ता, गेण्हंति अणंतरं उभओ ॥ ४३२४ ॥

आवलिका नाम—ऋज्वायतश्रेण्या वस्त्राणां व्यवस्थापनम्, तया समभागीकृत्य वस्त्रेषु स्थापितेषु यद् इष्टं वस्त्रं तद् गुरूणां दत्त्वा शेषाणि यथारत्नाधिकं गृह्णन्ति यावदावलिका निष्ठामुपगच्छति । उत्परिपाट्या तु ग्रहणं 'न पूजयन्ति' न प्रशंसन्ति, तीर्थकरादय इति गम्यते ॥ ४३२३ ॥

मण्डलिकायामप्येवमेव, नवरं तस्यां विशेषोऽयमुपदर्श्यते—पूर्वं गुरुभिर्गृहीते ततः शेषाः 'यथावृद्धं' यो यः पर्यायवृद्धस्तदनतिक्रमेण समान् भागान् कृत्वा 'उभयोरपि' आद्यन्तलक्षणयोः पार्श्वयोः 'अनन्तरम्' अव्यवहितं वस्त्राणि गृह्णन्ति । इयमत्र भावना—मण्डलिकया वस्त्रेषु स्थापितेषु प्रथममाचार्येण गृहीते ततो यः शेषाणां मध्ये रत्नाधिकः स मण्डलिकाया धुरि स्थापितं वस्त्रं गृह्णाति, अवमरात्निकस्तु पर्यन्तस्थापितं—सर्वान्तिकम्, ततोऽपि योऽवमपर्यायः स धुरि स्थापितादनन्तरं गृह्णाति, तदपेक्षया लघुतरः पर्यन्तपार्श्वादुपान्त्यं गृह्णाति; एवं तावद् गृह्णन्ति यावद् मण्डलिका निष्ठिता भवति ॥ ४३२४ ॥

एवमपि विभज्यमाने कोऽपि लोभाभिभूतमानसो ब्रूयात्—अक्षान् पातयित्वा यद् यस्य भागे समायाति तत् तस्य दीयताम्; एवं ब्रुवाणोऽसौ प्रज्ञापयितव्यः । कथम् ? इति चेद् उच्यते—

जइ ताव दलंतऽगारिणो, धम्मा-ऽधम्मविसेसबाहिला ।
बहुसंजयविंदमज्झके, उवकरणे सि किमेव मुच्छितो ॥ ४३२५ ॥

यदि तावदगारिणो धर्मा-ऽधर्मविशेषबाह्या अपि मूर्च्छां परित्यज्य साधूनामित्थमात्मीयानि वस्त्राणि "दलंति" प्रयच्छन्ति, ततः 'बहुसंयतवृन्दमध्यके' प्रभूतसाधुजनमध्यभागे त्वमेवैक उपकरणे किमेवं सम्यक्परिज्ञातजिनवचनोऽपि मूर्च्छितोऽसि ? नैतद् भवतो युज्यत इति भावः ॥ ४३२५ ॥ एवमप्युक्तो यद्यसौ नोपशाम्यति ततो वक्तव्यम्—

अज्जो ! तुमं चेव करेहि भागे, ततो णु घेच्छामों जहक्कमेणं ।
गिण्हाहि वा जं तुह एत्थ इट्ठं, विणासधम्मीसु हि किं ममत्तं ॥ ४३२६ ॥

आर्य ! त्वमेव समान् भागान् कुरु, ततो यथाक्रमेण वयं ग्रहीष्यामः । यद्वा गृहाण यत् तवामीषां वस्त्राणां मध्ये 'इष्टम्' अभिरुचितम्, विनाशधर्माणि हि—विनश्वरस्वभावानि वस्त्रादीनि वस्तूनि, अतः किं नाम तेषु ममत्वं विधीयते ? ॥ ४३२६ ॥

१ कमेण जओ, उप्प° मो० ॥ २ °का नाम-परिमण्डलाकारेण वस्त्राणां स्थापना, तस्यां विशे° भा० ॥ ३ °वरं तेषां विशे° भा० कां० विना ॥

एवमप्युक्तो यदि नोपरमते ततः को विधिः ? इत्याह—

तह वि अठियस्स दाउं, विगिंचणोवट्ठिए खरंटणया ।
अक्खेसु होंति गुरुगा, लहुगा सेसेसु ठाणेसु ॥ ४३२७ ॥

तथाप्यस्थितस्य तस्य तद् अभीष्टं वस्त्रं दत्त्वा विवेचनं कर्त्तव्यम्, 'निर्गच्छ मदीयाद् गच्छात्' इति भणनीयमिति भावः । ततो यदि भूयोऽप्युपतिष्ठते—मिथ्या मे दुष्कृतम्, न पुनरेवं विधास्यामीति; ततः 'खरण्टना' वक्ष्यमाणा कर्त्तव्या, प्रायश्चित्तं च दातव्यम् । किम् ? इत्याह—'अक्षेषु गुरुका भवन्ति' यो ब्रवीति 'अक्षान् पातयित्वा विभजत' तस्य चतुर्गुरुकम् । 'शेषेषु स्थानेषु' क्षोभकरणा-ऽऽवलिका-मण्डलिकाविभाजनलक्षणेषु चतुर्लघुकम् ॥ ४३२७ ॥

अथ खरण्टनामुपदर्शयति—

हिरन्न-दारं पसु-पेसवग्गं, जदा व उज्झित्तु दमे ठितो सि ।
किलेसलद्धेसु इमेसु गेही, जुत्ता न कत्तुं तव खिंसणेवं ॥ ४३२८ ॥

हिरण्यं च—सुवर्णं दाराश्च—कलत्रं हिरण्य-दारम्, पशवश्च—गो-महिषीप्रभृतयः प्रेष्याश्च—कर्मकरास्तेषां वर्गः—समूहः, तमेवमादिकं परिग्रहं 'उज्झित्वा' तृणवत् परित्यज्य यदा किल त्वमेवंविधे 'दमे' संयमे स्थितोऽसि तदा साम्प्रतमेषु वस्त्रेषु 'क्लेशलब्धेषु' प्रभूतगृहपरिभ्रमणादिप्रयासप्राप्तेषु तव गृद्धिः कर्त्तुं न युक्ता । एवं खिंसना तस्य कर्त्तव्या ॥ ४३२८ ॥

सम्मं विदित्ता समुवट्ठियं तु, थेरा सि तं चेव कदाइ देज्जा ।
अन्नेसि गाहे बहुदोसले वा, छोढूण तत्थेव करिंति भाए ॥ ४३२९ ॥

'सम्यग्' अपुनःकरणेन समुपस्थितं तं विदित्वा 'स्थविराः' सूरयः कदाचित् तस्यैव 'तद्' वस्त्रं दद्युः । अथान्येषामपि बहूनां तद्वस्त्रग्रहणे 'ग्राहः' महान् निर्बन्धः, "बहुदोसले वा" प्रभूतदोषवानसौ संयतो बहुभिः सह द्वेषवान्—विरोधविधायी यः स बहुद्वेषवानिति वा, ततस्तस्य दीयमानेऽन्येषां महदप्रीतिकमुपजायते; एवंविधं कारणं विचिन्त्य 'तत्रैव' तेषु वस्त्रेषु मध्ये प्रक्षिप्य एकसदृशान् भागान् कुर्वन्ति, ततो यथारत्नाधिकं गृह्णन्ति ॥ ४३२९ ॥

एवं तावदनेकैरानीतानां वस्त्राणां परिभाजने विधिरुक्तः, अथ क्षपकेणानीतानां तेषामेव विधिमभिधित्सुराह—

खमए लद्धूण अंबले, दाउ गुरूण य सो वलिट्ठए ।
बेइ गुरुं एमेव सेसए, देह जईण गुरूहिँ वुच्चई ॥ ४३३० ॥
सयमेव य देहि अंबले, तव जे रोयइ इत्थ संजए ।
इइ छंदिय-पेसिओ तहिं, खमओ देइ लिसीण अंबले ॥ ४३३१ ॥

कोऽपि क्षपकः कुत्रापि भावितकुलादौ 'अम्बराणि' वस्त्राणि लब्ध्वा यानि 'वरिष्ठानि' सर्वप्रधानानि वासांसि तानि गुरूणां दत्त्वा ततो गुरुं ब्रवीति—एवमेव शेषाण्यपि मदानीतानि वस्त्राणि यतीनां प्रयच्छत । ततो गुरुभिरसावुच्यते—स्वयमेव त्वममूनि अम्बराणि देहि यस्तवात्र संयतः 'रोचते' वस्त्रदानयोग्यतया रुचिगोचरीभवति । 'इति' अमुना

१ °शादयस्ते° भा० ॥

प्रकारेण 'छन्दित-प्रेषितः' पूर्वं छन्दितः—यस्य रोचते तस्मै दातव्यानीत्येवमनुज्ञातच्छन्दः ततः प्रेषितः—मुत्कलितः सन् स क्षपकस्तत्रावसरे ऋषीणामम्बराणि प्रयच्छति । इह सर्वत्रापि रकारस्य लकारादेशः "र-सोर्ल-शौ" (सिद्धहे० ८–४–२८८) इति मागधभाषालक्षणवशात् ॥ ४३३० ॥ ४३३१ ॥ ततश्च—

खमएण आणियाणं, दिज्जंतेगस्स वारणावयणं ।
गहणं तुमं न याणसि, वंदिय पुच्छा तओ कहणं ॥ ४३३२ ॥

क्षपकेणानीतानां तेनैव दीयमानानां वस्त्राणाम् 'एकस्य' कस्यचिद् लुब्धस्य वारणावचनम्, 'एवममीषां रत्नाधिकानां दीयमानानि मां यावद् न समागमिष्यन्ति' इति बुद्ध्या वस्त्रग्राहकसाधून् 'मा आर्याः ! गृह्णीध्वम्' इत्येवं कोऽपि निवारितवानिति भावः । ततः क्षपकः प्राह—किं मदीयानि वस्त्राणि न गृह्यन्ते ? । इतरः प्राह—ग्रहणमेव तावत् त्वं न जानीषे । क्षपको ब्रवीति—जानामि । इतरो भणति—यद्येवं ततः कीदृशम् ? । क्षपक आह—वन्दित्वा विनयेन पृच्छ येनाहं कथयामि । ततस्तेन क्षपको वन्दित्वा पृष्टः सन् कथयितुमारब्धवान् ॥ ४३३२ ॥

तिविहं च होइ गहणं, सच्चित्ताऽचित्त मीसगं चेव ।
एएसिं नाणत्तं, वोच्छामि अहाणुपुव्वीए ॥ ४३३३ ॥

त्रिविधं च भवति ग्रहणम्, तद्यथा—सचित्तग्रहणमचित्तग्रहणं मिश्रग्रहणं चेति । एतेषां त्रयाणामपि नानात्वं यथाऽऽनुपूर्व्या वक्ष्यामि ॥ ४३३३ ॥ तत्र सचित्तग्रहणं तावदाह—

सच्चित्तं पुण दुविहं, पुरिसाणं चेव तह य इत्थीणं ।
एक्केक्कं पि य इत्तो, पंचविहं होइ नायव्वं ॥ ४३३४ ॥

सचित्तग्रहणं पुनर्द्विविधम्, तद्यथा—'पुरुषाणां च' आचार्यादीनां 'स्त्रीणां च' प्रवर्तिनीप्रभृतीनाम् । एकैकमपि 'इतः' मूलभेदापेक्षया 'पञ्चविधं' वक्ष्यमाणनीत्या पञ्चप्रकारं भवति ज्ञातव्यम् ॥ ४३३४ ॥ कुतः पुनस्तेषां पुरुषाणां स्त्रीणां वा ग्रहणं क्रियते ? इत्याह—

उदगाऽगणि तेणोमे, अद्धाण गिलाण सावय पदुट्ठे ।
तित्थाणुसज्जणाए, अइसेसिगमुद्धरे विहिणा ॥ ४३३५ ॥

उदके वाहकेन आचार्यादयो नेतुमारब्धाः, "अगणि" त्ति महानगरप्रदीपनके वा दाहस्तेषां समुपस्थितः, "तेण" त्ति शरीरस्तेना आचार्यादीन् व्यपरोपयितुमिच्छन्ति, अवमं—दुर्भिक्षं तत्र भक्त-पानलाभाभावात् प्राणसंशयस्तेषामुपतस्थे, अध्वा नाम—छिन्नापातं महदरण्यं तं प्रपन्नानामपान्तराले बुभुक्षा-परिश्रमादिभिरतो गन्तुमशक्नुवतां जीवितं संशयतुलामधिरूढम्, "गिलाण" त्ति शूल-विष-विशूचिकादिकमागाढग्लानत्वमुदपादि, श्वापदाः—सिंह-व्याघ्रादयस्तैरुपद्रोतुमारब्धाः, प्रद्विष्टः—प्रद्वेषमापन्नो राजा साधूनां प्राणापहारं कर्तुमभिलषति । एतेष्वागाढकारणेषु 'तीर्थानुषजनायै' तीर्थस्याव्यवच्छेदेनानुवर्तनाय योऽतिशायी—विशिष्टपात्रभूतः प्रवचनाधारः पुरुषस्तं 'विधिना' वक्ष्यमाणनीत्या समुद्धरेत् ॥ ४३३५ ॥

अथ यदुक्तम्—'एकैकं पञ्चविधं ग्रहणं भवति' तत्र पुरुषविषयं तावदाह—

आयरिए अभिसेगे, भिक्खू खुड्डे तहेव थेरे य ।

गहणं तेसिं इणमो, संजोगक(ग)मं तु वोच्छामि ॥ ४३३६ ॥

'आचार्यः' गच्छाधिपतिः 'अभिषेकः' सूत्रा-ऽर्थ-तदुभयोपेत आचार्यपदस्थापनार्हः 'भिक्षुः' प्रतीतः 'क्षुल्लकः' बालः 'स्थविरः' वृद्धः, एतेषां पञ्चानामपि ग्रहणम् 'इदम्' अनन्तरमेव वक्ष्यमाणं 'संयोगगमं' संयोगतो गमाः—प्रकारा यस्य तत् तथा वक्ष्यामि ॥ ४३३६ ॥

प्रतिज्ञातमेव निर्वाहयति—

सव्वे वि तारणिज्जा, संदेहाओ परक्कमे संते ।
एक्केकं अवणिज्जा, जाव गुरू तत्थिमो भेदो ॥ ४३३७ ॥

'पराक्रमे' शक्तौ सत्यां 'सर्वेऽपि' आचार्यादयः तादृशात् 'सन्देहाद्' नद्याद्युदकनिमज्जनलक्षणा-ऽर्तं तारणीयाः । अथ नास्ति तादृशः पराक्रमस्ततः स्थविरवर्जाश्चत्वारस्तारणीयाः, तत्राप्यशक्तौ क्षुल्लक-स्थविरवर्जास्त्रयः, तत्राप्यसामर्थ्ये आचार्या-ऽभिषेकौ द्वौ, तत्राप्यशक्तौ एक एव आचार्यस्तारयितव्यः । आह च—"एक्केकं" इत्यादि, सर्वान् तारयितुमशक्तौ स्थविरादिकमेकैकमपनयेद् यावद् 'गुरुः' आचार्यः । तत्र चायं वक्ष्यमाणो ◁ ▷ भेदो भवति ॥ ४३३७ ॥

तरुणे निप्फन्न परिवारे, सलद्धिए जे य होति अब्भासे ।
अभिसेगम्मि य चउरो, सेसाणं पंच चेव गमा ॥ ४३३८ ॥

इह द्वावाचार्यौ—एकस्तरुणोऽपरः स्थविरः । यद्यस्ति शक्तिस्ततो द्वावपि तारणीयौ । अथ नास्ति ततस्तरुणो निस्तारणीयः । अथ द्वावपि तरुणौ ततो यस्तयोः 'निष्पन्नः' सम्यक् सूत्रार्थकुशलः स तारयितव्यः । अथ द्वावपि निष्पन्नावनिष्पन्नौ वा ततो यः सपरिवारः स तारणीयः । अथ द्वावपि सपरिवारावपरिवारौ वा ततो यस्तत्र 'सलब्धिकः' लब्धिसम्पन्नस्तं तारयेत् । अथ द्वावपि सलब्धिकावलब्धिकौ वा ततो यः 'अभ्यासे' आसन्ने स्थितः स निस्तारणीयः । अत्रायं विशेषसम्प्रदायः—द्वयोरभ्यासस्थितयोर्यस्तरीतुमशक्तः स तारणीयः । एवमेते आचार्यस्य पञ्च गमा अभिहिताः । अभिषेकस्तु नियमाद् निष्पन्नो भवति, अन्यथा तस्य तत आचार्यपदस्थापनायोग्यत्वानुपपत्तेः । ततस्तस्मिन्नभिषेके निष्पन्ना-ऽनिष्पन्नगमाभावात् शेषाश्चत्वारो गमा एवमेव वक्तव्याः । 'शेषाणां' भिक्षु-क्षुल्लक-स्थविराणां पञ्चापि गमा भवन्ति, ते चाचार्यवद् वक्तव्याः । नवरं बालस्य निष्पन्नता श्रीवज्रस्वामिन इव भावनीया, तरुणता तु प्रथमकुमारत्वे वर्तमानस्यावसातव्या । एवं स्थविरस्यापि जघन्यवृद्धत्वे वर्तमानस्य तरुणता, शेषस्य तु वृद्धता मन्तव्या । त्रयाणामपि च भिक्षुप्रभृतीनां परिवारो गुरुप्रदत्तो माता-पितृ-भ्रातृ-भगिनीप्रभृतिप्रव्रजितस्वजनवर्गो वा द्रष्टव्यः ॥ ४३३८ ॥ अथ स्त्रीविषयं पञ्चविधं ग्रहणमुपदर्शयति—

पवत्तिणि अभिसेगपत्ता, थेरी तह भिक्खुणी य खुड्डी य ।
गहणं तासिं इणमो, संजोगक(ग)मं तु वोच्छामि ॥ ४३३९ ॥

'प्रवर्तिनी' सकलसाध्वीनां नायिका, 'अभिषेकप्राप्ता' प्रवर्तिनीपदयोग्या, 'स्थविरा' वृद्धा, 'भिक्षुणी' प्रतीता, 'क्षुल्लिका' बाला । एतासां पञ्चानामपि ग्रहणम् 'इदम्' अनन्तरमेव 'संयोगगमं' संयोगतोऽनेकप्रकारं वक्ष्यामि ॥ ४३३९ ॥ यथाप्रतिज्ञातमेवाह—

१ ◁ ▷ एतच्चिह्नान्तर्गतो ग्रन्थसन्दर्भः भा० कां० एव वर्तते ॥ २ °रयितव्यौ । भ° कां० ॥

सव्वा वि तारणिज्जा, संदेहाओ परक्कमे संते ।
एक्केक्कं अवणिज्जा, जा गणिणी तत्थिमो भेदो ॥ ४३४० ॥
तरुणी निप्फन्न परिवारा, सलद्धिया जा य होइ अब्भासे ।
अभिसेगाए चउरो, सेसाणं पंच चेव गमा ॥ ४३४१ ॥

इदं गाथाद्वयं साधुगतगाथाद्वयमिव (गा० ४३३७-३८) व्याख्येयम् ॥ ४३४० ॥ ४३४१ ॥ परः प्रेरयन्नाह—

बाला य वुड्ढा य अजंगमा य, लोगे वि एते अणुकंपणिज्जा ।
सव्वाणुकंपाएँ समुज्जएहिं, विवज्जओऽयं कहमीहितो भे ॥ ४३४२ ॥

बालाश्च वृद्धाश्चाजङ्गमाश्चेति लोकेऽपि तावदेतेऽनुकम्पनीया इष्यन्ते, अतः सर्वेषामपि निर्विशेषमनुकम्पायां समुद्यतैः कथमयं "भे" भवद्भिः 'विपर्ययः' वैपरीत्यम् 'ईहितम्' अङ्गीकृतम् ? यदेवं बाल-स्थविरौ परित्यज्य आचार्यादयो निस्तार्यन्ते, वृद्धं वाऽजङ्गममाचार्यं विमुच्य तरुणस्तार्यते ॥ ४३४२ ॥ पर एव प्रत्युत्तरमाशङ्क्य परिहरन्नाह—

जइ बुद्धी चिरजीवी, तरुणो थेरो य अप्पसेसाऊ ।
सोवक्कमम्मि देहे, एयं पि न जुज्जए वोत्तुं[1] ॥ ४३४३ ॥

'यदि' इति अथशब्दार्थे, अथैवं भवतां बुद्धिः स्यात्—'चिरजीवी' प्रभूतवर्षजीवितस्तरुणः, स्थविरः पुनः 'अल्पशेषायुः' स्तोकावशेषायुष्कः, अतः स्थविरं विमुच्य तरुणं तारयामः, एतदप्यसमीचीनम् । कुतः ? इत्याह—'सोपक्रमे' अध्यवसान-निमित्तादिभिरायुष्कोपक्रमकारणैः समप्रत्यपाये देहे सति 'एतदपि' चिरजीवितादिकं वक्तुं न युज्यते ॥ ४३४३ ॥

अवि य हु असहू थेरो, पयरेज्जियरो कदाइ संदेहं ।
ओरालमिदं[3] बलवं, जं घेप्पइ मुच्चई अबलो ॥ ४३४४ ॥

'अपि च' इत्यभ्युच्चये, 'हुः' निश्चये । स्थविरो वृद्धत्वादेव 'असहिष्णुः' न तरीतुं शक्नोति, 'इतरस्तु' तरुणः समर्थतया कदाचित् स्वयमेव 'सन्देहम्' उदकवाहैकहरणरूपं[2] प्राणसन्देहकारणं प्रतरेत्, अतः 'उदारं' परिस्थूरम् 'इदं' भवदीयं वचनम्—यद् 'बलवान्' तरुणो गृह्यते 'अबलस्तु' स्थविरो मुच्यते ॥ ४३४४ ॥ इत्थं परेणोक्ते सूरिराह—

आय-परे उवगिण्हइ, तरुणो थेरो उ तत्थ भयणिज्जो ।
अणुवक्कमे वि थेवो, चिट्ठइ कालो उ थेरस्स ॥ ४३४५ ॥

तरुण आचार्यादिरपूर्वसूत्रा-ऽर्थग्रहण-तपःकर्मकरणादिना वस्त्र-पात्रादिसम्पादन-सूत्रार्थप्रदानादिना वाऽऽत्मानं परांश्चोपगृह्णाति । स्थविरस्तु तत्राऽऽत्म-परोपग्रहकरणे भजनीयः, कदाचित् तं कर्तुं समर्थः कदाचिच्च नेति भावः । तथा 'अनुपक्रमेऽपि' आयुष उपक्रममन्तरेणापि स्थविरस्य स्तोक एव कालोऽवशेषस्तिष्ठति, तरुणस्य तु सोपक्रमायुषोऽपि स्तोको वा भवेद् द्राघीयान् वा, ततः [4]◁ "सोवक्कमम्मि देहे" (गा० ४३४३) इत्यादि त्वदुक्तं ▷ यत्किञ्चि-

१ वत्तुं ताभा० ॥ २ °हकलक्षणं प्रत° भा० ॥ ३ "ओरालमिदं ति सामयिका इयं भाषा, अशोभनमित्यर्थः, स्थूरं वा ।" इति चूर्णौ विशेषचूर्णौ च ॥ ४ ◁ ▷ एतन्मध्यगतः पाठः भा० नास्ति ॥

देतत् ॥ ४३४५ ॥ अथ यदुक्तम् 'बाल-वृद्धादयो लोकेऽप्यनुकम्पनीयाः' (गा० ४३४२) इति तत्परिहाराय लौकिकमेव दृष्टान्तमाह—

दुग्गासे खीरवती, गावी पुस्सइ कुडुंबभरणट्ठा ।
मोत्तु फलदं च रुक्खं, को मंदफला-ऽफले पोसे ॥ ४३४६ ॥

दुर्गासं—दुर्भिक्षं तत्र यथा 'क्षीरवती' भूम्नि मतुप्प्रत्ययविधानाद् बहुक्षीरा गौः कुटुम्बभरणार्थं 'पोष्यते' चारीप्रदानादिना पुष्टिं नीयते, एवमस्माकमपि य आचार्यादिस्तरुणादिगुणोपेततयाऽऽत्मनः परेषां चोपग्रहं कर्तुं समर्थः स निस्तार्यते । तन्निस्तारणे हि बहूनां बाल-वृद्धादीनामपि तदाश्रितानामनुकम्पा कृता भवति । अथ तं परित्यज्य क्षुल्लक-स्थविरादिस्तस्या आपदस्तार्यते ततो बहवो बालादयस्तदाश्रिताः परित्यक्ता भवन्ति । अपि च—'फलदं' प्रभूतफलदायिनं वृक्षं मुक्त्वा को नाम मन्दफलान् अफलान् वा वृक्षान् 'पुष्णीयात्' सारणीसलिलसेचनादिना पुष्टिं प्रापयेत् ? न कोऽपीत्यर्थः । उपनययोजना प्राग्वद् द्रष्टव्या ॥ ४३४६ ॥

उक्तं सचित्तग्रहणम् । अथ मिश्रग्रहणमाह—

एमेव मीसए वी, नेयव्वं होइ आणुपुव्वीए ।
वोच्चत्थे चउगुरुगा, तत्थ वि आणाइणो दोसा ॥ ४३४७ ॥

एवमेव मिश्रविषयमपि ग्रहणम् 'आनुपूर्व्या' आचार्य-प्रवर्तिन्यादिपरिपाट्या ज्ञातव्यं भवति । अथ यथोक्तक्रममुल्लङ्घ्य विपर्यासेन पुरुषाणां स्त्रीणां वा ग्रहणं करोति ततश्चतुर्गुरुकाः । तत्रापि चाज्ञादयो दोषा भवन्ति ॥ ३३४७ ॥

अथ मिश्रग्रहणं कीदृशं प्रतिपत्तव्यम् ? इति उच्यते—

मीसगगहणं तत्थ उ, विणिवाओ जो समंड-मत्ताणं ।
अहवा वि मीसयं खलु, उभओपक्खऽच्चओ घोरो ॥ ४३४८ ॥

इह यः 'सभाण्ड-मात्राणां' पात्र-मात्रकाद्युपकरणसहितानां साधूनां साध्वीनां वा 'विनिपातः' उदकवाहके निमज्जनं 'तत्र' तद्विषयं यद् ग्रहणं तद् मिश्रग्रहणमुच्यते । अथवा यद् उभयोरपि—साधु-साध्वीलक्षणयोः पक्षयोः 'घोरः' रौद्रो युगपदुदकवाहकेनापहरणलक्षणः 'अत्ययः' प्रत्यपायस्ततो यद् ग्रहणं तद् मिश्रग्रहणमिति मन्तव्यम् ॥ ४३४८ ॥

अथामुमेव द्वितीयव्याख्यानपक्षमङ्गीकृत्य निस्तारणविधिमाह—

सव्वत्थ वि आयरिओ, आयरियाओ पवत्तिणी होइ ।
तो अभिसेगप्पत्तो, सेसेसु तु इत्थिया पढमं ॥ ४३४९ ॥

द्वयोरपि पक्षयोरुदकेन ह्रियमाणयोर्यद्यस्ति शक्तिस्ततो युगपद् निस्तारणं कार्यम् । अथ नास्ति युगपद् निस्तारणसामर्थ्यं ततः सर्वत्रापि प्रथममाचार्यो निस्तारणीयः । आचार्यानन्तरं प्रवर्तिनी तारयितव्या भवति । 'ततः' प्रवर्तिन्या अनन्तरमभिषेकपदप्राप्तः । ततः 'शेषेषु तु' भिक्षुप्रभृतिषु पदेषु प्रथमं स्त्री निस्तारयितव्या, ततः पुरुषः । तथाहि—भिक्षु-भिक्षुण्योर्मध्ये प्रथमं भिक्षुणी ततो भिक्षुस्तारणीयः, क्षुल्लक-क्षुल्लिकयोर्मध्ये प्रथमं क्षुल्लिका ततः क्षुल्लकः,

१. च फलनादिना पुष्टिफलदा° भा० कां० विना ॥

स्थविर-स्थविरयोः प्रथमं स्थविरा ततः स्थविर इति ॥ ४३४९ ॥

अथ किमर्थमेषु प्रथमं स्त्री निस्तार्यते ? इत्याह—

अन्नस्स वि संदेहं, दट्ठुं कंपंति जा लयाओ वा ।
अबलाओ पगइभयालुगाउ रक्खा अतो इत्थी ॥ ४३५० ॥

'अन्यस्यापि' पुरुषादेः 'सन्देहम्' आपदं दृष्ट्वा याः स्त्रियः पवनसम्पर्कतो लता इव कम्पन्ते, याश्चावलाः प्रकृत्या-स्वभावेनैव च "भयालुयाउ" त्ति भयबहुलाः, अतस्ताः स्त्रियः प्रथमं रक्षणीयाः ॥ ४३५० ॥ आह—साधु-साध्वीनां निस्तारणे किमेष एवाचार्य-प्रवर्त्तिन्यादिकः क्रमः ? उतान्यथाऽप्यस्ति ? उच्यते—अस्तीति ब्रूमः । तथा चाह—

जं पुण संभावेमो, भाविणमहियमग्नुकातो वत्थूओ ।
तत्थुक्कमं पि कुणिमो, छेओदइए वणियभूया ॥ ४३५१ ॥

'यं पुनः' क्षुल्लकादिकमपि 'अमुकाद्' आचार्यादेर्वस्तुनः सकाशात् प्रवचनप्रभावनादिभिर्गुणैः 'अधिकं' सातिशयं 'भाविनं' भविष्यन्तं सम्भावयामः तत्र वयम् 'उत्क्रममपि' यथोक्तक्रमोल्लङ्घनमपि कुर्महे, क्षुल्लकादिकमपि प्रथमं तारयाम इत्यर्थः । कथम्भूताः ? इत्याह—छेदश्च-व्यय औदयिकश्च-लाभः छेदौदयिकं तत्र वणिग्भूताः सन्तः । किमुक्तं भवति ?—यथा वणिग् यदेव प्रभूतलाभमल्पव्ययं वस्तु तस्य ग्रहणं करोति, एवं वयमपि यत्र विशिष्टपात्रभूते वस्तुनि गृहीते प्रवचनप्रभावना-तीर्थाव्यवच्छेदादिको भूयान् लाभः समुज्जृम्भते स्वल्पश्चेतरपरित्यागलक्षणो व्ययः तं क्षुल्लकादिकमपि गृह्णीम इति ॥ ४३५१ ॥

एवं तावदुदकविषयं ग्रहणमभिहितम्, अथाग्नि-स्तेनादिविषयं तदेवातिदिशन्नाह—

अगणी सरीरतेणे, ओमऽद्धाणे गिलाणमसिवे य ।
सावयभय रायभए, जहेव आउम्मि गहणं तु ॥ ४३५२ ॥

अग्निसम्भ्रमे शरीरस्तेनभये अवमे अध्वनि ग्लानत्वे अशिवे श्वापदभये राजभये च यथैवाप्काये ग्रहणमभिहितं तथैवैतेष्वपि सचित्त-मिश्रभेदाद् द्विविधमपि वक्तव्यम् ॥ ४३५२ ॥

अथाचित्तग्रहणमभिधित्सुराह—

अचित्तस्स उ गहणं, अभिनवगहणं पुराणगहणं च ।
उवठावणाएँ गहणं, तह य उवट्ठाविए गहणं ॥ ४३५३ ॥

अचित्तं—वस्त्र-पात्रादिकमुपकरणं तस्य ग्रहणं द्विधा—अभिनवग्रहणं पुराणग्रहणं च । तत्राभिनवं—प्रथममेव यद् वस्त्रादेर्ग्रहणं तदभिनवग्रहणम्, पुराणस्य—प्राग्गृहीतस्य चोलपट्टकादेः कूर्परादिना ग्रहणं पुराणग्रहणम् । तच्च द्विधा—उपस्थापनायां ग्रहणम् उपस्थापिते ग्रहणं च । तत्रोपस्थापनायां विधीयमानायां हस्तिदन्तोन्नताकारहस्तादिभिर्यद् रजोहरणादि गृह्यते तद् उपस्थापनाग्रहणम् । उपस्थापितस्य—छेदोपस्थापनीयचारित्रं प्रापितस्य यद् उपधेर्धारणं परिभोगो वा तद् उपस्थापितग्रहणम् ॥ ४३५३ ॥ एतामेव गाथां व्याख्यानयति—

ओहे उवग्गहम्मि य, अभिनवगहणं तु होइ अचित्ते ।

१ इदमेव व्या° भा० ॥

इयरस्स वि होइ दुहा, गहणं तु पुराणउवहिस्स ॥ ४३५४ ॥

अचित्तस्य वस्त्र-पात्रादेरभिनवग्रहणं द्विधा—ओघोपधिविषयम् औपग्रहिकोपधिविषयं च । 'इतरस्यापि' पुराणोपधेर्ग्रहणं द्विधा, उपस्थापनाग्रहणमुपस्थापितग्रहणं चेत्यर्थः ॥ ४३५४ ॥

अथवा अभिनवग्रहणमिदमनेकविधम्—

जायण निमंतणुवस्सय, परियावन्नं परिट्ठविय नट्ठं ।
पम्हुट्ठ पडिय गहियं, अभिनवगहणं अणेगविहं ॥ ४३५५ ॥

याच्ञा—अवभाषणम्, निमन्त्रणा—गृहस्थानामभ्यर्थना, तत्पुरस्सरं यद् वस्त्रादेर्ग्रहणम्, यच्चोपाश्रये 'पर्यापन्नस्य' पथिकादिभिर्विस्मृत्या परित्यक्तस्य वस्त्रादेर्ग्रहणम्, यच्च परिष्ठापितस्य भूयः कारणे ग्रहणम्, एवं 'नष्टं' हारितं "पम्हुट्ठं" विस्मृतं 'पतितं' हस्तात् परिभ्रष्टं 'गृहीतं' प्रत्यनीकेन बलादाच्छिद्य स्वीकृतम् । एतेषां पुनर्लब्धानां यद् ग्रहणमेवमादिकमनेकविधमभिनवग्रहणं मन्तव्यम् ॥ ४३५५ ॥ अथ याच्ञा-निमन्त्रणाग्रहणयोर्विधिमतिदिशन्नाह—

जो चेव गमो हेट्ठा, उस्सग्गाईसु वण्णिओ गहणे ।
दुविहोवहिम्मि सो च्चिय, कास त्ति य किं ति कीस त्ति ॥ ४३५६ ॥

य एव 'गमः' प्रकारः 'अधस्तात्' पीठिकायाम् (गा० ६२२–२४) उत्सर्गादिको वस्त्रग्रहणविषयो वर्णितः स एवात्र 'द्विविधोपधेः' ओघिकौपग्रहिकलक्षणस्य ग्रहणे 'कस्य सत्कमेतद् वस्त्र-पात्रादिकं पूर्वमासीद् ? भविष्यति वा ? कस्माद्वा प्रयच्छसि ?' इति पृच्छात्रयपरिशुद्धो द्रष्टव्यः । उपाश्रयपर्यापन्नवस्त्रादिग्रहणविषयस्तु विधिरिहैवोद्देशके पुरस्तादभिधास्यते । परिष्ठापितादेस्तु यथा कारणतो भूयोऽपि ग्रहणं क्रियते तथा व्यवहाराध्ययने भणिष्यते ॥४३५६॥

गतमभिनवग्रहणम् । अथ पुराणग्रहणम्, तच्च द्विधा—उपस्थापनाग्रहणं उपस्थापितग्रहणं च । तत्राद्यं तावदाह—

कोप्परपट्टगगहणं, वामकराणामियाएँ मुहपोत्ती ।
रयहरण हत्थिदंतुन्नएहिँ हत्थेहुवट्ठाणं ॥ ४३५७ ॥

कूर्पराभ्यां चोलपट्टकस्य ग्रहणं कृत्वा वामकरसत्कयाऽनामिकया मुखपोतिकां गृहीत्वा रजोहरणं हस्तिदन्तोन्नताभ्यां हस्ताभ्यामादायोपस्थापनं कर्त्तव्यम्, शैक्षस्य व्रतस्थापना विधेयेत्यर्थः ॥ ४३५७ ॥ अथोपस्थापितग्रहणमाह—

उवट्ठावियस्स गहणं, अहभावे चेव तह य परिभोगे ।
एक्केक्कं पायादी, नेयव्वं आणुपुव्वीए ॥ ४३५८ ॥

उपस्थापितस्य यद् उपकरणग्रहणं तद् द्विधा—यथाभावः परिभोगश्च । अनेन च द्विविधेनापि ग्रहणेनैकैकं पात्रादिकम् 'आनुपूर्व्या' परिपाट्या 'नेतव्यं' ग्रहीतव्यम् ॥ ४३५८ ॥

इदमेव भावयति—

पडिसामियं तु अच्छइ, पायाई एस होतऽहाभावो ।
सइ च्च-पाण-भिक्खा-निल्लेवण पायपरिभोगो ॥ ४३५९ ॥

यत् पात्रादिकं 'प्रतिस्वामितं' विवक्षितसाधुलक्षणेन स्वामिना प्रतिगृहीतं सद् आस्ते न

तदानीं परिभुज्यते एष यथाभावो भवति, स्वपरिग्रहे धारणमित्यर्थः । परिभोगो नाम यत् पात्रादि यस्यां वेलायां परिभुज्यते तत्र सत्-शोभनमाचार्यादिप्रायोग्यं यद् द्रव्यं यच्च पानकं भैक्षं चात्मनो योग्यं तत्पात्रे गृह्यते निर्लेपनं च-आचमनं च तेन विधीयते एष पात्रस्य परिभोगः । इह च पात्रशब्देन प्रतिग्रहो मात्रकं वा गृहीतम् ॥ ४३५९ ॥ तथा—

पाणदय सीयसत्थुय, पमज्ज चिलिमिलि निसिज्ज कालगते ।
गेलन्न लज्ज असहू, छेअण सागारिए भोगो ॥ ४३६० ॥

वर्षाकल्पादिकं 'प्राणिदयार्थम्' अप्कायादिजीवरक्षानिमित्तं परिभोक्तव्यम् । कल्पत्रयं शीतरक्षार्थम् । संस्तारकोत्तरपट्टकौ आस्तरणमास्तृतं तदर्थम् । रजोहरणं च प्रमार्जनार्थं गृह्यते । चिलिमिलिका ज्योतिःशाला-दकतीरादावुपयुज्यते । रजोहरणस्य निषद्याद्वयं निषदनार्थमादीयते । "कालगए" त्ति कालगतस्याच्छादनार्थं नन्तकादिकं गृह्यते । ग्लानत्वं वा कस्यापि सञ्जातं सः अप्रावृतः सुखेनास्तामिति कृत्वा तस्याग्रे चिलिमिलिका दीयते । "लज्ज" त्ति लज्जाव्यपगमार्थं चोलपट्टकः परिभुज्यते । "असहु" त्ति राजादिप्रव्रजिता असहिष्णवः ते कल्पादिकं प्रावृणीयुः । "छेदण" त्ति नखहरणिका-पिप्पलकादिना नखप्रलम्बादीनां छेदनं क्रियते । "सागारिए" त्ति शैक्षस्य सज्ञातकानां सागारिकं ततः कल्पादिकं प्रावार्य प्रच्छन्ने स्थाप्यते । एवमादिकः सर्वोऽपि यथायोगमौघिकस्यौपग्रहिकस्य चोपधेः परिभोगो मन्तव्यः ॥ ४३६० ॥

उक्तं पुराणग्रहणम् । तदुक्तौ च समर्थितमचित्तग्रहणम् । एवं क्षपकेण त्रिविधे ग्रहणे प्ररूपिते सति इतरः प्राह—

उवरिं कहेसि हिट्ठा, न याणसी वयणं न होइ एवं तु ।
चतुरो गुरुगा पुच्छा, नासेहिसि तं जहा वेज्जो ॥ ४३६१ ॥

यद् उपरि कथयितुं योग्यं तत् त्वम् 'अधस्तात्' पूर्वं कथयसि । इयमत्र भावना—यद् भवता प्रथममेवाचार्यादिविषयं पुराणसचित्तग्रहणमभिहितं तदशैक्षलक्षणाभिनवसचित्तग्रहणप्ररूपणादूर्ध्वं प्ररूपयितुं योग्यमासीत्, अभिनव-पुराणपर्याययोः पूर्व-पश्चात्कालभावित्वेन भावात्; तस्य चाभिनवसचित्तग्रहणस्य भवता प्ररूपणैव न कृता, अत एव न जानासि ग्रहणस्वरूपम् । यथा च "वन्दित्वा विनयेन पृच्छ" इत्येवमहङ्कारदूषितं वचनं त्वयोक्तम् (गा० ४३३२) एवमभिधीयमानं न भवति, सतां पूजनीयमिति वाक्यशेषः । एवं च ब्रुवाणस्य भवतश्चत्वारो गुरुकाः । क्षपकः पृच्छति—किमत्र मम क्षूणमापतितं येनैवं प्रायश्चित्तं प्राप्नोमि ? । इतरः प्राह—त्वं पल्लवग्राहितया सम्यक् सिद्धान्ताभिप्रायमविज्ञाय जल्पसि । एवं च प्रज्ञापयन् त्वमात्मना नष्टोऽन्यानपि नाशयिष्यसि, यथा स प्रथमोद्देशकभणितो (गाथा ३२५९-६०) वैद्यः

पूर्वाह्णे वमनं दद्यादपराह्णे विरेचनम् । वातिकेष्वपि रोगेषु, पथ्यमाहुर्विशोषणम् ॥

इति श्लोकमात्रं गृहीत्वा चिकित्सां कुर्वन् विनष्टः एवं भवानपीति चिरन्तनगाथासमासार्थः ॥ ४३६१ ॥ अथैनामेव किञ्चिद् विवृणोति—

वयणं न वि गव्वभालियं, एलिसयं कुसलेहिँ पूजियं ।
अहवा न वि एत्थ लूसिमो, परगं एस अजाणुए जणे ॥ ४३६२ ॥

इतरः क्षपकं ब्रूते—'ईदृशं' 'मां वन्दित्वा विनयेन पृच्छ' इत्येवंरूपं 'गर्वभारितम्' अहङ्कारभारगुरुकं वचनं 'कुशलैः' विद्वद्भिः 'न पूजितं' न श्लाघितम्, अतो नैव भवतो वक्तुं युज्यते। अथवा नाप्यत्र वयं 'रुष्यामः' रोषं कर्तुमर्हामः। कुतः? इत्याह—'अज्ञे' मूर्खे जने प्रकृतिरेषा यत् तथाविधज्ञानविकलोऽप्येष औद्धत्यमुद्वहति ॥ ४३६२ ॥ क्षपकः प्राह—

मूलेण विणा हु केलिसे, तलु पवले य घणे य सोभई।
न य मूलविभिन्नए घडे, जलमादीणि धलेइ कण्हुई ॥ ४३६३ ॥

मूलेन विना 'तरुः' वृक्षः चशब्दावपिशब्दार्थौ, 'प्रवरोऽपि' प्रधानोऽपि सहकारादिरपीत्यर्थः, 'घनोऽपि' पत्रबहलोऽपि कीदृशः शोभते? न कीदृगपीति भावः; एवं विनयमूलविकलो धर्मोऽपि न शोभां बिभर्ति। तथा 'न च' नैव मूले—बुध्ने विभिन्नो घटो जलादीनि वस्तूनि क्वचिदपि धारयति, एवं धर्मघटोऽपि विनयमूले सञ्जातछिद्रो न किमपि ज्ञानादिजलं धारयितुमिष्टे। अतोऽहं विनयं कारयामीति प्रक्रमः ॥ ४३६३ ॥

किं वा मए न नायं, दुविहे गहणम्मि जं जहिं कमती।
भन्नइ अभिनवगहणं, सच्चित्तं ते न विन्नायं ॥ ४३६४ ॥

सचित्ता-ऽचित्तभेदाद् द्विविधेऽपि ग्रहणे यद् यत्राभिनवं पुराणं वा क्रमति तत् तत्र मया किं वा न ज्ञातं येनैवं 'न जानासि ग्रहणस्वरूपम्' इत्याद्यभिधीयते?। इतरः प्रतिब्रूते—भण्यते अत्रोत्तरम्—अभिनवं सचित्तग्रहणं त्वया न विज्ञातम् ॥ ४३६४ ॥ तच्चेदम्—

अट्ठारस पुरिसेसुं, वीसं इत्थीसु दस नपुंसेसु।
पव्वावणाअणरिहा, अनला एएत्तिया वुत्ता ॥ ४३६५ ॥
अडयालीसं एते, वज्जित्ता सेसगाण तिण्हं पि।
अभिनवगहणं एयं, सच्चित्तं ते न विन्नायं ॥ ४३६६ ॥

'पुरुषेषु' पुरुषविषयाः "बाले वुड्ढे नपुंसे य०" इत्यादिगाथाद्वयोक्ता अष्टादश भेदाः, स्त्रीषु त एव गुर्विणी-बालवत्सासहिता विंशतिर्भेदाः, नपुंसकेषु तु "पंडए वाइए कीवे०" इत्यादयो दश भेदाः प्रव्राजनाया अनर्हाः—अयोग्याः। अत एव ["एएत्तिय" त्ति] एते एतावन्तो भेदा अनला इति निशीथाध्ययने उक्ताः, "अली भूषण-पर्याप्ति-वारणेषु" इति धातुपाठाद् अपर्याप्ताः, प्रव्रज्यापरिपालनेऽसमर्था इत्यर्थः ॥ ४३६५ ॥

एतान् सर्वसङ्ख्यया अष्टाचत्वारिंशतं भेदान् वर्जयित्वा शेषाणां 'त्रयाणामपि' पुरुष-स्त्री-नपुंसकानां प्रव्राजनं कर्तुं कल्पते। एतदभिनवग्रहणं सचित्तं "ते" त्वया न विज्ञातम्। एवं तेनोक्ते सति क्षपकः 'सत्ती नोदना' इत्यभिधाय प्रवृत्तस्तथैव यथारत्नाधिकं वस्त्रप्रदानं कर्तुमिति ॥ ४३६६ ॥

॥ यथारत्नाधिकवस्त्रग्रहणप्रकृतं समाप्तम् ॥

---

१ बाले वुड्ढे नपुंसे य, जड्डे कीवे य वाहिए। तेणे रायावगारी य, उम्मत्ते य अदंसणे ॥
दासे दुट्ठे य मूढे य, अणत्ते जुंगिते इ य। ओबद्धए य भयए, सेहनिप्फेडिते ति य ॥"
२ "पंडए वाइए कीवे, कुंभी ईसालुय त्ति य। सउणी तक्कमसेवी य, पक्खियापक्खिए इ य ॥
सोगंधिए य आसत्ते, दस एते णपुंसगा। संकिलिट्ठ त्ति साहूणं, पव्वावेउं अकप्पिया ॥"

य था र त्ना धि क श य्या सं स्ता र ग्र ह ण प्र कृ त म्

सूत्रम्—

कप्पइ निग्गंथाण वा निग्गंथीण वा आहारायणि-याए सेज्जासंथारए पडिग्गाहित्तए १७ ॥

अथास्य सूत्रस्य कः सम्बन्धः ? इत्याह—

घेत्तुं जहक्कमेणं, उवही संथारएसु ठवयंति ।
तेसिं पि जदा गहणं, तं पि हु एमेव संबंधो ॥ ४३६७ ॥

यथारत्नाधिकक्रमेणोपधिं गृहीत्वा ततस्ते स्वस्वसंस्तारकभूमीषु स्थापयन्ति । 'तेषामपि च' संस्तारकाणां यदा ग्रहणं तदा तदपि 'एवमेव' यथारत्नाधिकं कर्त्तव्यम् । एष पूर्वसूत्रेण सह सम्बन्धः ॥ ४३६७ ॥

अनेन सम्बन्धेनायातस्यास्य व्याख्या—कल्पते निर्ग्रन्थानां वा निर्ग्रन्थीनां वा यथारत्नाधिकं शय्यासंस्तारकान् प्रतिग्रहीतुमिति सूत्रसङ्क्षेपार्थः ॥ अथेदमेव सूत्रं विवरीषुराह—

सेज्जासंथारो या, सेज्जा वसही उ थाण संथारो ।
पुव्वण्हम्मि उ गहणं, अगेण्हणे लहुगो आणादी ॥ ४३६८ ॥

शय्यासंस्तारो नाम शय्या—वसतिस्तस्यां यत् 'स्थानं' शयनयोग्यावकाशलक्षणं स शय्या-संस्तारक उच्यते । तस्य च शय्यासंस्तारकस्योपाश्रयं प्राप्तैः पूर्वाह्णवेलायामेव ग्रहणं कर्त्तव्यम् । अग्रहणे मासलघु प्रायश्चित्तम्, आज्ञादयश्च दोषाः ॥ ४३६८ ॥

चोयगपुच्छा दोसा, मंडलिबंधम्मि होइ आगमणं ।
संजम-आयविराहण, वियालगहणे य जे दोसा ॥ ४३६९ ॥

अत्र नोदकः पृच्छां करोति—यदि पूर्वाह्ण एव ग्रामं प्राप्तास्ततस्तदैव शय्यासंस्तारकमपि गृह्णन्तु, वयमप्येतत् प्रतिपद्यामहे; परं यदि भक्तवेलायां प्राप्तास्तदा प्रथमं भिक्षां पर्यटन्तु, ततो बहिरेव समुद्दिश्य चरमपौरुषीप्रत्युपेक्षणां कृत्वा स्वाध्यायं च विधाय विकालवेलायां ग्रामं प्रविशन्तु । सूरिराह—"दोस" त्ति बहिर्भुञ्जानानां बहवो दोषाः । कथम् ? इत्याह—'मण्डली-बन्धे' चिलिमिलिकां दत्त्वा मण्डलीरचनया भोजने विधीयमाने कुतूहलेन सागारिकाणामागमनं भवति, तैः सहासङ्खडे क्रियमाणे संयमा-ऽऽत्मविराधना । विकाले च वसतेर्ग्रहणे ये दोषा भवन्ति तन्निष्पन्नं प्रायश्चित्तं भवतीति द्वारगाथासमासार्थः ॥४३६९॥ साम्प्रतमेनामेव विवरीषुराह—

अइभारेण व इरियं, न सोहए कंटगाइ आयाए ।
भत्तट्ठिय-वोसिरिया, अतिंतु एवं जढा दोसा ॥ ४३७० ॥

परः प्राह—भक्तवेलायां प्राप्तैस्तावत् प्रथमतो भक्तं ग्रहीतव्यम्, अन्यथा वेलातिक्रमे भक्त-पानलाभो न भवेत् । ततो भक्त-पानं गृहीत्वा वसतिं गवेषयित्वा यदि तदानीमेव तत्र प्रवेशः क्रियते तदा भक्त-पानोपकरणसत्को यो अतिभारस्तेन वाशब्दस्यानुक्तसमुच्चयार्थतया बुभुक्षया तृष्णापरितापनया चोपयोगमप्रयच्छन्तः संयमे ईर्यां न शोधयेयुः, आत्मनि कण्टका-

दिकं न पश्येयुः, एवं च यथाक्रमं संयमा-ऽऽत्मनोर्विराधना । ततः 'भक्तार्थि-व्युत्सृष्टाः' पूर्वं भक्तार्थिताः—बहिरेव समुद्दिष्टास्ततो व्युत्सृष्टाः—कृतपुरीष-प्रश्रवणोत्सर्गाः सन्तो ग्रामम् 'अतियन्तु' प्रविशन्तु, एवं हि 'दोषाः' संयमा-ऽऽत्मविराधनालक्षणाः परित्यक्ता भवन्ति ॥ ४३७० ॥ अथाचार्यः प्रत्युत्तरयति—

आयरियवयण दोसा, दुविहा नियमा उ संजमा-ऽऽयाए ।
वच्चह को वा सामी, असंखडं मंडलीए वा ॥ ४३७१ ॥

आचार्यस्य वचनमिदम्—त्वदुक्तनीत्या बहिर्भुञ्जानानां नियमाद् 'द्विविधाः' संयमा-ऽऽत्मविराधना[लक्षणाः] दोषा भवन्ति । तथाहि—तैस्तत्र भक्त-पानमानीतं सागारिकाश्च कुतूहलवशात् तद्दर्शनार्थमागताः, ततो यदि तावन्तं कालं भक्त-पानं धारयन्तस्तिष्ठन्ति तदा भारेण महती परितापना भवेत् सूत्रार्थयोश्च परिहाणिरुपजायेत । अथ सागारिकान् ब्रुवते—'व्रजत यूयम्' ततोऽधिकरणं भवति । अथवा ते सागारिका एवमुच्यमाना ब्रवीरन्[1]—कोऽस्य वृक्षस्य देवकुलस्य वा स्वामी ये चास्माकं सम्मुखं 'व्रजत' इति भणत ? । एवमसङ्खडे तैः सह सञ्जाते ततश्च भाजनभेदादयो दोषाः । अथ मण्डल्यां रचितायां सागारिकाः समागच्छन्ति ततो महान्तमुड्डाहं कुर्युः ॥ ४३७१ ॥ अमुमेवार्थं सविशेषमाह—

भत्तट्ठण सज्झाए, पडिलेहण रत्तिगेण्हणे जं च ।
पुव्वण्हम्मि उ गहणे, परिहरिया ते भवे दोसा ॥ ४३७२ ॥

'भक्तार्थनं' मण्डल्या भोजनं स्वाध्यायं प्रत्युपेक्षणां वा क्रियमाणां विलोक्य ते उड्डाहं उड्डङ्कान् वा कुर्वीरन्, तत्रापि तथैवासङ्खडदोषः । अथ ते सागारिकाः प्रद्विष्टाः सन्तो वसतिं न प्रयच्छन्ति ततोऽपरं ग्रामं गच्छेयुः, तत्र च विकाले प्राप्ताः सन्तो रात्रौ वसतिग्रहणं कुर्वन्तो यद् दोषजालमापद्यन्ते तन्निष्पन्नं प्रायश्चित्तम्, अतः पूर्वाह्णे एव वसतेर्ग्रहणं कर्तव्यम् । ततश्च 'ते' पूर्वोक्ता दोषाः परिहृता भवन्ति ॥ ४३७२ ॥ किञ्च—

कोतूहल आगमणं, संखोहेणं अकंठगमणादी ।
ते चेवऽसंखडादी, वसहिं च न देंति जं चऽन्नं ॥ ४३७३ ॥

मण्डल्यां सागारिकाः कौतूहलेनागमनं कुर्युः तत्र कस्यापि संयतस्य संक्षोभेण भक्त-पानस्य 'अकण्ठगमनादिकम्' अस्रोतोगमनप्रभृतिकं भवेत् । अथवा कोऽप्यसहिष्णुर्ब्रूयात्—किमेवं प्रलोकयथ ?; ततस्त एवासङ्खडादयो दोषाः । अथ 'सागारिकम्' इति कृत्वा अभुक्ता एव भक्त-पानव्यग्रहस्ता ग्रामं प्रविशन्ति तत्र च यैः सममसङ्खडं कृतं ते वसतिं न प्रयच्छेयुः, अन्यानपि च ददतो निवारयेयुः । "जं चऽन्नं" ति वसतावप्राप्यमाणायां यदन्यद् दोषजातमापद्यन्ते तन्निष्पन्नम् ॥ ४३७२ ॥

अथ वसत्यभावादकृतभोजना एवान्यं ग्रामं गच्छेयुः तत इमे दोषाः—

भारेण वेयणाए, न पेहई खाणुमाइए दोसे ।
इरियाइ संजमम्मी, परिगलमाणे य छक्काया ॥ ४३७४ ॥

१ °न्—किमस्य वृक्षस्य देवकुलस्य वा यूयं स्वामिनः ? । एव° भा० ॥

भक्त-पानस्योपकरणस्य च सम्बन्धिना भारेण वेदना या भवेत् तया च स्थाणु-कण्टकादीन् दोषान् न प्रेक्षते, ततश्चात्मविराधना । यत् पुनरीर्याया अशोधनं सा संयमविराधना । परिगलति च भक्त-पाने षट्कायविराधना ॥ ४३७४ ॥ तत्रप्राप्तानां दोषानभिधित्सुराह—

पविसण मग्गण ठाणे, वेसित्थि दुगंछिए य सुण्णे य ।
सज्झाए संथारे, उच्चारे चेव पासवणे ॥ ४३७५ ॥

अन्यस्मिन् ग्रामे विकालवेलायां प्रवेशे कृते वसतेर्मार्गणे परस्परस्फिटितानामाकारणेन महानधिकरणदोषो भवति । वेश्यास्त्रीपाटके चर्मकारादिस्थाने वा जुगुप्सिते तिष्ठतां वक्ष्यमाणं दोषजातं 'शून्यगृहादौ च' अप्रत्युपेक्षितायां ◁ वसतौ स्वाध्यायं ▷ संस्तारकमुच्चारं प्रश्रवणं च कुर्वतामकुर्वतां च बहवो दोषा भवन्तीति द्वारगाथासमासार्थः ॥ ४३७५ ॥

अथैनामेव विवृणोति—

सावय तेणा दुविहा, विराहणा जा य उवहिणा उ विणा ।
गुम्मिय गहणा-ऽऽहणणा, गोणादी चमढणा रत्तिं ॥ ४३७६ ॥

विकाले प्रविशतां श्वापदभयं भवति । 'स्तेना द्विविधाः' शरीरापहारिण उपकरणापहारिणश्च, ते तदानीमभिद्रवन्ति । उपधावपहृते या तेन विना तृणग्रहणा-ऽग्निसेवनादिका संयमविराधना तन्निष्पन्नम् । अथवा स प्रत्यन्तप्रदेशवर्ती ग्रामः ततस्तत्र बद्धस्थानकाः 'गौल्मिकाः' आरक्षिकपुरुषाः स्तेनादीनमिलीयमानान् रक्षन्ति, ते विकालवेलायां प्राप्तानां 'स्तेना अमी' इति बुद्ध्या ग्रहणा-ऽऽहननादिकं कुर्युः । अथवा विकाले प्रविशन्तो गवादिभिः पादप्रहारादिकां चमढनामासादयन्ति । ◁ एते रात्रौ प्राप्तानां दोषाः ▷ ॥ ४३७६ ॥ किञ्च—

फिडियऽन्नोन्नाऽऽगारण, तेणयँ रत्तिं दिया व पंथम्मि ।
साणाइ वेस कुच्छिय, तवोवणं मूसिगा जं च ॥ ४३७७ ॥

विकाले वसतिगवेषणार्थं पृथक् पृथग् गताः, ततः 'स्फिटिताः' परस्परपरिभ्रष्टाः सन्तोऽन्योऽन्यम् आकारणं—व्याहारणं कुर्युः । स्तेनकास्तद्वचनं श्रुत्वा रात्रौ मुषितुमभिलषेयुः, दिवा वा द्वितीये दिवसे 'पथि' मार्गे गच्छतस्तान् स्तेनका मुषेयुः । श्वानादयो वा रात्रौ वसतिगवेषणार्थं पर्यटतस्तान् उपद्रवेयुः । "वेस कुच्छिय" त्ति रात्रौ च वसतिमन्वेषयन्तो न जानन्ति किमेतद् गृहं वेश्यापाटकस्य प्रत्यासन्नम्? उत न? इति, यद्वा किमेतत् चर्मकार-रजकादिजुगुप्सितकुलासन्नम्? आहोश्विद् न? इति । एवं चाजानानास्ते वेश्यापाटकासन्ने प्रतिश्रये वसेयुः ततो लोको ब्रूयात्—अहो! तपोवनमध्यासते जितेन्द्रिया अमी महर्षय इति । अथ जुगुप्सितस्थानासन्ने स्थितास्ततो लोको ब्रवीत—स्वस्थानं मूषिकाः समागताः, एतेऽप्येवंजातीया इति

१ 'वेदनया' च क्षुदादिरूपया स्था° भा० ॥ २ ◁ ▷ एतदन्तर्गतः पाठः भा० कां० एव वर्त्तते ॥ ३ गोमादी ताभा० ॥ ४ °णा च्चेव भा० । एतत्पाठानुसारेणैव भा० प्रतौ व्याख्येति न तत्र "रत्तिं" पदव्याख्या वर्त्तते, दृश्यतां टिप्पणी ५ ॥ ५ ◁ ▷ एतदन्तर्गतः पाठः भा० नास्ति ॥ ६ °य रात्रो दि° भा० ॥ ७ °गा चेव भा० । एतत्पाठानुसारेणैव भा० प्रतौ व्याख्येति न तत्र "जं च" इति पदस्य व्याख्या वर्त्तते । दृश्यतां पत्रं ११८४ टिप्पणी १ ॥

भावः । ◁ "जं च" त्ति यच्च रात्रावन्योऽन्यालपनेऽप्कायानयनादिकमधिकरणं तन्निष्पन्नं प्रायश्चित्तम् । ▷ तथा तत्रोपाश्रये रात्रौ प्राप्ताः सन्तः 'कालभूमी न प्रत्युपेक्षिता' इति कृत्वा यदि स्वाध्यायं न कुर्वन्ति ततः सूत्रा-ऽर्थनाशादयो दोषाः । अथ कुर्वन्ति ततः सामाचारीविराधना ॥ ४३७७ ॥ अथ संस्तारकद्वारं व्याख्याति—

अप्पडिलेहिय कंटा, बिलं व संथारगम्मि आयाए ।
छक्कायाण विराहण, विलीण सेहऽन्नहाभावो ॥ ४३७८ ॥

अप्रत्युपेक्षितायां वसतौ कण्टका भवेयुः, बिलं वा सर्पादिसम्बन्धि, ततः संस्तारके प्रस्तीर्यमाणे आत्मनि विराधना भवेत् । पृथिव्यादयो वा षट्कायास्तत्र भवेयुः, तेषां संस्तारकेणाक्रम्यमाणानां विराधना भवति । 'विलीनं वा' जुगुप्सितं संज्ञा-कायिक्यादिकं तत्र भवेत्, ततः शैक्षस्य जुगुप्सया 'अन्यथाभावः' उन्निष्क्रमणाभिप्रायो भवेत् ॥ ४३७८ ॥

अथोच्चार-प्रश्रवणद्वारद्वयं युगपदाह—

खाणुग-कंटग-वाला, बिलम्मि जइ वोसिरिज्ज आयाए ।
संजमओ छक्काया, गमणे पत्ते अइंते य ॥ ४३७९ ॥

अप्रत्युपेक्षिते प्रतिश्रये स्थाणु-कण्टक-व्याला भवेयुः, तदाकुले बिलसमाकुले वा प्रदेशे यदि व्युत्सृजति तत आत्मविराधना । अथ पृथिव्यादिषट्कायवति भूभागे व्युत्सृजति ततः संयमविराधना । एते द्वे अपि विराधने "गमणे" त्ति संज्ञा-कायिकीव्युत्सर्जनार्थं गच्छतः "पत्ते" त्ति संज्ञाभुवं कायिकीभुवं वा प्राप्तस्य "अइंते अ" त्ति संज्ञां कायिकीं वा व्युत्सृज्य भूयोऽपि वसतिं प्रविशतो यथासम्भवं मन्तव्ये ॥ ४३७९ ॥

अथ विराधनाभयाद् न व्युत्सृजति तत इमे दोषाः—

मुत्तनिरोहे चक्खुं, वच्चनिरोहेण जीवियं चयइ ।
उड्डनिरोहे कोढं, गेलन्नं वा भवे तिसु वि ॥ ४३८० ॥

मूत्रस्य निरोधे विधीयमाने चक्षुरुपहन्यते । वर्चः—पुरीषं तस्य निरोधेन जीवितं परित्यजति, अचिरादेव मरणं भवतीत्यर्थः । ऊर्द्ध्व—वमनं तस्य निरोधे कुष्ठं भवति । 'ग्लान्यं वा' सामान्यतो मान्द्यं 'त्रिष्वपि' मूत्र-पुरीष-वमनेषु निरुध्यमानेषु भवेत् ॥ ४३८० ॥

यत एते दोषा अतः—

पढम-बिइयाएँ तम्हा, गमणं पडिलेहणा पवेसो य ।
पुव्वठियाऽसइ गच्छं, ठवेत्तु बाहिं इमे तिन्नि ॥ ४३८१ ॥

तस्मात् प्रथमायां द्वितीयस्यां वा पौरुष्यां विवक्षितग्रामे गमनं कृत्वा ततो वसतेः प्रत्युपेक्षणा प्रवेशश्च तस्यां कर्त्तव्यः । कथम्? इत्याह—यदि तत्र केऽपि साधवः पूर्वस्थिताः सन्ति तदा सर्वेऽपि प्रविशन्ति । अथ न सन्ति पूर्वस्थिताः ततो गच्छं कचिद् वृक्षादेरधो बहिः स्थापयित्वा 'इमे' ईदृशास्त्रयः साधवो ग्रामं प्रविशन्ति ॥ ४३८१ ॥

परिणयवय गीयत्था, हयसंका पुंछ चिलिमिली दोरे ।

---

१ ◁ ▷ एतदन्तर्गतः पाठः भा० नास्ति ॥ २ °व्याल-बिलसमाकुले प्रदेशे भा० ॥

तिन्नि दुवे एक्को वा, वसहीपेहट्टया पविसे ॥ ४३८२ ॥

ये गीतार्थाः परिणतवयसो अत एव 'हतशङ्काः' अशङ्कनीयाः ते गुरुमापृच्छ्य दण्डप्रोञ्छनकं चिलिमिलीं दवरकांश्च गृहीत्वा त्रयो जनास्तदभावे द्वौ जनौ तदप्राप्तावेको वा वसतिप्रत्युपेक्षणार्थं ग्रामं प्रविशन्ति । ततो वसतिं गृहीत्वा प्रमृज्य च चिलिमिलिकां च दत्त्वा सबालवृद्धमपि गच्छं तत्र प्रवेशयन्ति ॥ ४३८२ ॥

◁ अथ 'विकालवेलायां न प्रवेष्टव्यम्' इति यदुक्तं तदपवदन्नाह— ▷

बिइयं ताहे पत्ता, पए व पत्ता उवस्सयं न लभे ।
सुन्नघर देउले वा, उज्जाणे वा अपरिभोगे ॥ ४३८३ ॥

द्वितीयपदमत्राभिधीयते—'तदानीं' विकालवेलायामेव प्राप्ताः, यद्वा 'प्रगे' प्रभाते प्राप्ताः परमुपाश्रयं न लभन्ते ततो विकालेऽपि प्रविशेयुः । प्रभातप्राप्ताश्च दिवा शून्यगृहे देवकुले वा उद्याने वा 'अपरिभोग्ये' जनोपभोगरहिते तिष्ठन्ति, तत्रैव च समुद्देशनं कुर्वन्ति ॥ ४३८३ ॥

आवाय चिलिमिणीए, रन्ने वा निब्भये समुद्दिसणं ।
सभए पच्छन्नाऽसइ, कमढग कुरुया य संतरिया ॥ ४३८४ ॥

अथ शून्यगृहादौ सागारिकाणामापातो भवति ततश्चिलिमिलिकां दत्त्वा समुद्देष्टव्यम् । अरण्यं वा यदि निर्भयं ततस्तत्र गत्वा समुद्दिशन्ति । अथारण्यं सभयं ततो वसिमसमीप एव यः प्रच्छन्नः प्रदेशस्तत्र समुद्देशनं कर्त्तव्यम् । अथ प्रच्छन्नस्थानं नास्ति ततस्तत्रैव शून्यगृहादौ 'कमठकेषु' शुक्लेपेन सबाह्याभ्यन्तरं लिप्तेषु कांस्यकरोटकाकारेषु समुद्दिशन्ति, 'कुरुकुचा च' समुद्देशनानन्तरं पादप्रक्षालनादिका बहुना द्रवेण कर्त्तव्या, समुद्दिशन्तश्च 'सान्तराः' सावकाशा बृहदन्तराला उपविशन्ति । एवं भुक्त्वा बहिरेव संज्ञादि व्युत्सृज्य ततो ग्रामं प्रविशन्ति । प्रविष्टाश्च या पूर्वं भिक्षां हिण्डमानैर्वसतिः प्रत्युपेक्षिता तस्यां वसन्ति ॥ ४३८४ ॥

कथम्? इत्याह—

कोट्ठग सभा व पुव्वं, काल-वियाराइभूमिपडिलेहा ।
पच्छा अतिंति रत्तिं, अहवण पत्ता निसिं चेव ॥ ४३८५ ॥

'कोष्ठकः' आवासविशेषः 'सभा' प्रतीता, एवमादिकं यत् 'पूर्वं' भिक्षां पर्यटद्भिः प्रत्युपेक्षितं तत्र कालग्रहणयोग्यां भूमिं विचारस्य च—संज्ञाया आदिशब्दात् कायिक्याश्च भूमिं सूर्ये ध्रियमाण एव प्रत्युपेक्षन्ते । ततः पश्चात् सर्वेऽपि वसतौ 'रात्रौ' प्रदोषसमये 'अतियन्ति' प्रविशन्ति । "अहवण" त्ति अथवा ते साधवस्तत्र निशायामेव प्राप्ता भवेयुः ॥ ४३८५ ॥

ततः को विधिः? इत्याह—

गोम्मिय भेसण समणा, निब्भय बहि ठाण वसहिपडिलेहा ।
सुन्नघर पुव्वभणिए, कंचुग तह दारुदंडे य ॥ ४३८६ ॥

गुल्मेन—समुदायेन चरन्तीति 'गौल्मिकाः' स्थानरक्षपालाः ते यदि 'भेषणं' वित्रासनं

१ गुरूनापृ° भा० कां० ॥ २ ◁ ▷ एतदन्तर्गतमवतरणं भा० नास्ति ॥ ३ °त्र प्रोच्यते कां० ॥ ४ रत्तिं, पत्ता वा ते भवे रत्तिं भा० ॥

कुर्वन्ति ततो वक्तव्यम्—श्रमणा वयं न स्तेनाः । यदि च स सन्निवेशो निर्भयो भवति तदा "बहि ठाण" ति बहिरेव गच्छस्तावदवस्थानं करोति, वृषभास्तु वसतिप्रत्युपेक्षणार्थं ग्रामं प्रविशन्ति । तत्र च शून्यगृहं पूर्वभणितेन विधिना प्रत्युपेक्ष्य सर्पादिपतनभयाद् गोपालकञ्चुकं परिधाय 'दारुदण्डेन' दण्डमोञ्छनकेन वसतिमुपरि प्रस्फोटयन्ति, ततो गच्छः प्रविशति ॥ ४३८६ ॥ अथ संस्तारकग्रहणविधिमाह—

संथारगभूमितिगं, आयरिए सेसगाण एक्केक्कं ।
रुंदाएँ पुप्फकिन्ना, मंडलिया आवली इतरे ॥ ४३८७ ॥

"आयरिए" त्ति षष्ठी-सप्तम्योरर्थं प्रत्यभेदादाचार्यस्य योग्यं संस्तारकभूमित्रयं प्रथमतो निरूपणीयम्—तत्रैका निवाता संस्तारकभूमिः, अपरा प्रवाता, अन्या निवात-प्रवाता । शेषाणां साधूनां योग्यामेकैकां संस्तारभूमिमन्वेषयेत् । इह च वसतिस्त्रिधा—विस्तीर्णा क्षुल्लिका प्रमाणयुक्ता च । तत्र रुन्दा नाम—विस्तीर्णा घट्टशालादिरित्यर्थः तस्यां 'पुष्पावकीर्णाः' पुष्पप्रकरवदवकीर्णाः—अनियतक्रमा अयथायथं स्वपन्ति येन सागारिकाणामवकाशो न भवति । अथ क्षुल्लिका ततो मध्ये पात्रकाणि कृत्वा मण्डलिकाकारेण पार्श्वतः शेरते । 'इतरा नाम' प्रमाणयुक्ता तस्याम् 'आवल्या' पङ्क्त्या स्वपन्ति ॥ ४३८७ ॥

◁ अत्रैव विधिविपर्यासे प्रायश्चित्तमाह—▷

सीसं इतो य पादा, इहं च मे वेंटिया इहं मज्झं ।
जइ अगहियसंथारो, भणाइ लहुगोऽहिकरणादी ॥ ४३८८ ॥

इतो मे शीर्षं भविष्यति, इह मे पादौ भविष्यतः, इह च मे वेण्टिका भाजनानि वा स्थास्यन्ति, एवं यद्यगृहीतसंस्तारको आत्मीयया इच्छया भणति विण्टिकादिकं च स्थापयति तदा लघुमासः प्रायश्चित्तम्; अधिकरणादयश्च दोषा भवन्ति । अधिकरणं नाम—द्वितीयोऽपि साधुरेवमेव ब्रूयात्—ममाप्यत्रैव शीर्षादि भविष्यतीति; ततश्चास्थिभङ्गादयो दोषाः ॥ ४३८८ ॥

यत एवमतः—

संथारग्गहणीए, वेंटियउक्खेवणं तु कायव्वं ।
संथारो घेत्तव्वो, माया-मयविप्पमुक्केणं ॥ ४३८९ ॥

"संथारग्गहणीए" त्ति आर्षत्वात् स्त्रीत्वम्, संस्तारकग्रहणकाले वेण्टिकाया उत्क्षेपणं कर्त्तव्यं येन सुखेनैव दृष्टायां भुवि संस्तारका विभक्तुं शक्यन्ते । स च संस्तारको यो यस्मै साधवे दीयते स तेन माया-मदविप्रमुक्तेन ग्रहीतव्यः । माया नाम—'अहं वातार्थी, ममात्रावकाशं प्रयच्छत' इत्यादिका सुन्दरतरावकाशलोभेनासद्भूतकारणनिवेदनलक्षणा, मदः—अहङ्कारः 'अहो ! अहममुष्मादपि गरीयान् येन मे शोभना संस्तारकभूमिः प्रदत्ता' इति ॥ ४३८९ ॥

अथ किमर्थं संस्तारकग्रहणकाले वेण्टिका उत्क्षिप्यन्ते ? उच्यते—

सम-विसमाइँ न पासइ, दुक्खं च ठियम्मि ठायई अन्नो ।
नेव य असंखडादी, विणयो अमभिज्ञया चेव ॥ ४३९० ॥

१ °ण्डलयाका° भा० ॥ २ ◁ ▷ एतच्चिह्नमध्यगतमवतरणं भा० नास्ति ॥

विण्टिका यदि नोत्क्षिप्यन्ते तदा गणावच्छेदिकादिसंस्तारकान् विभजमानः सम-विषमाणि स्थानानि न पश्यति, अवकाशानित्यर्थः । तथा एकस्मिन् साधौ विण्टिकासहिते पूर्वस्थिते सति अन्यो न तिष्ठति, स्थातुं न शक्नोतीति भावः । अपि च वेण्टिकासूत्क्षिप्तासु असङ्खडादयो दोषा नैव भवन्ति । यथारत्नाधिकं च संस्तारकग्रहणे विनयः कृतो भवति । 'अममता च' ममत्वं संस्तारकभूमिविषयं परिहृतं भवति । अतः साधुभिः स्वस्वोपकरणे प्रत्युपेक्षिते उपाश्रये च प्रमार्जिते सति सूरिभिर्वक्तव्यम्—आर्याः ! उत्क्षिपत स्वाः स्वा विण्टिकाः । एवमुक्ते यो नोत्क्षिपति तस्य मासलघु ॥ ४३९० ॥

अथ वेण्टिकासूत्क्षिप्यमाणासु कश्चिदिमां मायां कुर्यात्—

संथारग्गहणीए, कंटग वीयार पासवण धम्मे ।
पयलणे[1] मासो गुरुओ, सेसेसु वि मासियं लहुगं ॥ ४३९१ ॥

संस्तारग्रहणकाले सम-सुन्दरभूमिलोभेन कण्टकोद्धरणमहं सम्प्रति करिष्यामि, 'विचारं वा' संज्ञां वा व्युत्स्रष्टुं प्रस्रवणं वा कर्तुं बहिर्गमिष्यामि, धर्मं वा शय्यातरादेरग्रे कथयिष्यामि इत्यादि ब्रूयात्, प्रचलायनं वा तदानीं विदध्यात्, एवं मायायाः करणे आज्ञादयो दोषाः । अत्र च प्रचलायने मासगुरु । 'शेषेषु' कण्टकादिषु मायाभेदेषु मासलघुकम् ॥ ४३९१ ॥

अथ कण्टकादिपदानि विवृणोति—

दुक्खं ठिओ व निज्जइ, न याणुवाएण पेल्लिउं सक्का ।
जो वि य णे अवणेहिइ, तं पि य नाहामि इति मंता ॥ ४३९२ ॥
संथारभूमिलुद्धो, भणाइ छंदेण भंते ! गिण्हित्तो ।
संथारगभूमीओ, कंटगमहमुद्धरामेणं ॥ ४३९३ ॥

कोऽपि सम-सुन्दरे अवकाशे संस्तारकं कर्तुकामः, तत्र चापरः कोऽपि साधुः स्थितः उपविष्टो वर्तते, स च 'दुःखं' दुःखेन 'नीयते' अन्यत्र स्थाप्यते, न च 'अनुपायेन' कण्टकोद्धरणादिव्याजमन्तरेण प्रेरयितुं शक्यः, योऽपि च "णे" इति मदीयं कण्टकमपनेष्यति तमप्यहं ज्ञास्यामीति मत्वा संस्तारकभूमिलुब्धो भणति—भदन्त ! इतः संस्तारकभूमीतः उत्थाय 'छन्देन' स्वाभिप्रायेण 'गृह्णीत' संस्तारकम्, अहं पुनरत्र कण्टकमेनमुद्धरामीति । एवं मायाकरणे मासलघु प्रायश्चित्तम् ॥ ४३९२ ॥ ४३९३ ॥

◁[2] अथ सद्भावादेव कण्टको लग्नः ततः किम् ? इति अत आह—▷

लग्गे व अणहियासम्मि कंटए उक्खिवावे अन्नेणं ।
मज्झच्चगमवणेत्ता, कमागयं गेण्हह ममं पि ॥ ४३९४ ॥

'वा' इत्यथवा सद्भावेनैव तस्य कण्टको लग्नः स च अनधिसह्यः—सोढुमशक्यः ततो वेण्टिकामन्येनोत्क्षेपयेत् । उत्क्षेप्य च ब्रूयात्—मदीयं कण्टकमपनीय क्रमागतं ममापि योग्यं संस्तारकं गृह्णीत; एष शुद्धः ॥ ४३९४ ॥ अथ विचारादिद्वाराण्यतिदिशन्नाह—

एमेव य वीयारे, उज्जु अणुज्जू तहेव पासवणे ।

---

१ °पयं न भव° भा० ॥ २ ◁ ▷ एतदन्तर्गतमवतरणं भा० नास्ति ॥

धम्मकहालक्खेण व, आवज्जइ मासियं मादी ॥ ४३९५ ॥

एवमेव विचारविषयेऽपि ऋजुरनृजुश्च वक्तव्यः, मायी अमायी चेत्यर्थः । तथैव प्रश्रवणद्वारेऽपि विभाषा कर्त्तव्या । धर्मकथाया वा लक्ष्येण—व्याजेन कश्चित् क्रमागतसंस्तारकव्यत्यासं करोति सोऽपि 'मायी' मायावानिति कृत्वा मासिकं लघुकमापद्यते । अथ सद्भावतो धर्मकथां करोति ततः शुद्ध एव ॥ ४३९५ ॥

अपि च—तदानीं सद्भावतो धर्मकथायां विधीयमानायाममी गुणाः—

दुवियड्ढबुद्धिमलणं, सड्ढा सेज्जायरेयराणं च ।
तित्थविवड्ढि पभावण, असारियं चेव कहयंते ॥ ४३९६ ॥

श्रोतॄणां या दुर्विदग्धा—विपरीतशास्त्रपल्लवग्राहिणी बुद्धिस्तस्या मलनं—मर्दनं कृतं भवति । शय्यातरस्य इतरेषां च—श्राद्धानां श्रद्धा वर्धिता भवति । धर्मश्रवणानन्तरं च बहुषु भव्येषु प्रव्रज्यां प्रतिपद्यमानेषु तीर्थस्य विवृद्धिः कृता भवति, प्रभावना च प्रवचनस्य जायते—अहो ! विजयते जैनेन्द्रशासनं यत्रेदृशा धर्मकथालब्धिसम्पन्ना इति । अपि च—सागारिका बहिर्धर्मश्रवणव्याक्षिप्ताः सन्तः प्रतिश्रयमध्ये न प्रविशेयुः, ततश्च साधूनामुपकरणं प्रत्युपेक्षमाणानामसागारिकं भवति । एवमेते गुणा धर्मं कथयति भवन्ति ॥ ४३९६ ॥

अथ प्रचलायनद्वारं भावयति—

मा पयल गिण्ह संथारगं ति पयलाइ इय वि जइ वुत्तो ।
को नाम न निग्गिण्हइ, खणमित्तं तेण गुरुओ से ॥ ४३९७ ॥

गणावच्छेदिकादिना कश्चित् प्रचलायमानो भणितः—मा प्रचलाय, गृहाण संस्तारकम्; इति उक्तोऽपि यद्यसौ प्रचलायते ततो ज्ञातव्यम्—शठ एषः । कुतः ? इत्याह—'को नाम' महानिद्रालुरपि 'क्षणमात्रं' यावता संस्तारको गृह्यते तावन्मात्रं कालं निद्रां न निगृह्णाति ? स तु तावन्तमपि कालं निद्रानिरोधमकुर्वाणः परिस्फुटं मायावानेव मन्तव्यः । अत एव "से" तस्य तीव्रतरमायाविनो मासगुरु प्रायश्चित्तम् ॥ ४३९७ ॥ अथ संस्तारकग्रहणे विधिमाह—

विच्छिण्ण कोट्टिमतले, डहराए विसमए अ घेप्पंति ।
होइ अहाराइणियं, राइणिया ते इमे होंति ॥ ४३९८ ॥

विस्तीर्णायां वा 'डहरायां वा' सङ्कीर्णायां वसतौ कुट्टिमतले वा विषमे वा भूभागे यथारत्नाधिकं संस्तारका गृह्यन्ते । ते च रत्नाधिका इमे भवन्ति ॥ ४३९८ ॥

उवसंपज्ज गिलाणे, परित्त खमए अवाउडिय थेरे ।
तेण परं विच्छिण्णे, परियाए मोत्तिमे तिन्नि ॥ ४३९९ ॥

प्रथमतो गुरूणां संस्तारकत्रयं दत्त्वा ततो यो ज्ञानाद्यर्थमुपसम्पदं प्रतिपन्नस्तस्य संस्तारको दातव्यः । ततो ग्लानस्य, ततः परीत्तोपधेः, ततः क्षपकस्य, ततो 'अपावृतिकस्य' 'अपावृतेन मया सकलाऽपि रजनी गमनीया' इत्येवं प्रतिपन्नाभिग्रहस्य, तदनन्तरं 'स्थविरस्य' श्रुतेन वयसा वा वृद्धस्य, ततः परं विस्तीर्णे प्रतिश्रये पर्यायरत्नाधिकक्रमेण संस्तारका ग्रहीतव्याः,

१ °माप्नोति । अथ कां० ॥ २ °रको गृह्यते । ते त० डे० मो० ॥ ३ °रको ग्रहीतव्यः । परं त० डे० ॥

परं मुक्त्वा 'अमून् त्रीन्' क्षुल्लक-शैक्ष-वैयावृत्यकरान् वक्ष्यमाणगाथायामभिधास्यमानान् ॥ ४३९९ ॥ आह उपसम्पन्न-ग्लानादीनां क्रियतां प्रथमं संस्तारकप्रदानेनानुग्रहः, यस्तु तपस्वी विपुलां निर्जरामभिलषन् स्वयमेव 'अपावृतेन मया स्थातव्यम्' इत्येवमभिग्रहं गृह्णाति तस्य किमर्थं स्थविरादिभ्यः प्रथमं संस्तारको दीयते ? उच्यते—

कामं सकामकिच्चो, अभिग्गहो न उ बलाभिओगेणं ।
तणुसाहारणहेतुं, तह वि निवाएहि ठावेंति ॥ ४४०० ॥

'कामम्' अनुमतमिदम्—स्वकामेन—स्वकीययैव इच्छया कृत्यः—कर्तव्यो अभिग्रहो न तु बलाभियोगेन, परं तथापि 'तनुसाधारणहेतोः' शरीरस्य शीतोपद्रवसंरक्षणनिमित्तं निवाते प्रदेशे तं स्थापयन्ति ॥ ४४०० ॥ कुतः ? इति चेद्[1] इत्याह—

अन्नोन्नकारेण विनिज्जरा जा, न सा भवे तस्स विवज्जयेणं ।
जहा तवस्सी धुणते तवेणं, कम्मं तहा जाण तवोऽणुमंता ॥ ४४०१ ॥

अन्योन्यकारो नाम—परस्परं वैयावृत्यकरणं तेन या 'विनिर्जरा' विशिष्टकर्मक्षयरूपा सा 'तस्य' अन्योन्यकारस्य 'विपर्ययेण' व्यतिरेकेण न भवति । यथा किल तपस्वी तपसा 'कर्म' ज्ञानावरणादि धुनोति तथा यस्तस्य साहाय्यकरणेन तदीयतपसो अनुमन्ता तमपि तथैव कर्म-क्षयकारिणं जानीहि । अतो युक्तमेवापावृताभिग्रहिकस्यानुग्रहविधानम् ॥ ४४०१ ॥

अथ यदुक्तम्—'अमून् त्रीन् मुक्त्वा' (गा० ४३९९) इति तस्य व्याख्यानार्थमाह—

बीभेंत एव खुड्डे, वेयावच्चकरे सेहे जस्स पासम्मि ।
विसमऽप्पे तिन्नि गुरुणो, इतरे गहियम्मि गिण्हंति ॥ ४४०२ ॥

क्षुल्लकः स्वभावादेव बिभ्यन् भवति, ततो बहिः स्थाप्यमानः कूजित-रुदितादि कुर्यात्, अतो यस्तं परिवर्तयति तस्य समीपे स्थाप्यते । 'वैयावृत्यकरः' ग्लानस्य प्रतिचरकः स ग्लान-स्यैव पार्श्वे क्रियते । शैक्षो यस्य पार्श्वे शिक्षां गृह्णाति तस्यान्तिके स्थापनीयः । तथा विषमे वा 'अल्पे वा' सङ्कीर्णे प्रतिश्रये त्रीन् संस्तारकान् गुरूणां दत्त्वा ततः 'इतरे' उपसम्पन्नादयो गुरुभिर्गृहीते सति संस्तारकत्रये यथोक्तक्रमेण गृह्णन्ति । एष सङ्ग्रहगाथासमासार्थः ॥४४०२॥

अथास्या एव पूर्वार्धं विभावयिषुराह—

बीभेज्ज बाहिं ठवितो उ खुड्डो, तेणाइगम्मो य अजग्गिरो य ।
सारेइ जो तं उभयं च नेई, तस्सेव पासम्मि करेंति तं तू ॥ ४४०३ ॥

क्षुल्लको बहिः स्थापितः सन् बिभियात्, स्तेनादिगम्यो वा भवेत्, 'अजागरणशीलश्च' असौ बहिः सुप्तः सन् केनाप्यनुत्थापितः प्रतिक्रमणवेलायामपि न जागृयात्, ततो यः 'तं' क्षुल्लकं 'सारयति' शिक्षां ग्राहयति 'उभयं च' संज्ञा-कायिकीलक्षणं तदीयं यः 'नयति' परिष्ठापयति तस्यैव पार्श्वे तं कुर्वन्ति ॥ ४४०३ ॥

संथारगं जो इतरं व मत्तं, उव्वत्तमादी व करेइ तस्स ।
गाहेइ सेहं खलु जो व मेरं, करेंति तस्सेव उ तं सगासे ॥ ४४०४ ॥

---

१ °द् उच्यते भा० ॥

ग्लानस्य संस्तारकं यः करोति, 'इतरद्वा' संज्ञाद्युत्सर्जनां यो ग्लानं कारयति, मात्रकं वा परिष्ठापयति, उद्वर्त्तन-परावर्त्तनादीनि वा 'तस्य' ग्लानस्य यः करोति तं वैयावृत्यकरं तस्यैव पार्श्वे स्थापयन्ति । यो वा शैक्षं 'मेरां' सामाचारीं ग्राहयति तं तस्यैव सकाशे कुर्वन्ति ॥४४०४॥ एवं विस्तीर्णायां वसतौ तावद् विधिरुक्तः, अथ सङ्कीर्णायां विधिमभिधित्सुराह—

सम-विसमा थेराणं, आवलिया तत्थ अप्पणो इच्छा ।
खेल पवाय निवाए, पाहुणए जं विहिग्गहणं ॥ ४४०५ ॥

सङ्कीर्णायां वसतौ सर्वत्रापि संस्तारणीयम्, न पुनर्विषम इति कृत्वा कश्चिदप्यवकाशः शून्यो मोक्तव्यः । ततः 'आवलिकया' पङ्क्त्या यथारत्नाधिकं विभज्यमाना संस्तारकभूमिः 'स्थविराणां' वृद्धानां समा वा समागच्छेद् विषमा वा । 'तत्र' विषमायां तेषामात्मीया इच्छा, कोऽर्थः ? यदि सहिष्णुतया विषमेऽपि संस्तारयितुं शक्नुवन्ति ततस्तत्रैव संस्तारयन्ति, अथासहिष्णवस्ततस्तरुणान् समां भूमिमनुज्ञापयन्ति । "खेल" त्ति यस्य खेलः स्पन्दते तस्य मध्येऽवकाशः समायातः, ततस्तेन विविक्तेऽवकाशे यस्य संस्तारकः सोऽनुज्ञापनीयः । यः पित्तलः स प्रवाते स्थातुमभिलषति, यस्तु वातलः स निवाते, एतयोः परस्परं संस्तारकपरावर्त्तो भवति । 'प्राघुणकः' आचार्यादिः समागतस्तस्यापि यद् विधिना वक्ष्यमाणेन संस्तारकग्रहणं तदनुज्ञातमिति पुरातनगाथासमासार्थः ॥ ४४०५ ॥ अथैनामेव विभावयिषुराह—

विसमो मे संथारो, गाढं पासा मि एत्थ भज्जंति ।
को देज्ज मज्झ ठाणं, समं ति तरुणा सयं बेंति ॥ ४४०६ ॥

संस्तारकभूमिः स्थविराणां विषमा तरुणानां समा समायाता, ततो यः स्थविरोऽसहिष्णुः स ब्रूयात्—विषमः 'मे' मदीयः संस्तारकः, पार्श्वाणि च 'अत्र' विषमे शयानस्य गाढं मम भज्यन्ते, अतः को नाम मह्यं समं स्थानं दद्यात् ? इति । ततो ये तरुणास्ते स्वयमेव गुरुभिरनुक्ता ब्रुवते—अस्माकमवकाशे यूयं संस्तारयतेति ॥ ४४०६ ॥

जइ पुण अत्थिज्जंता, न देंति ठाणं बला न दावेंति ।
देंति तहिं पुंछणादी, वहिभावाऽसंखडं मा वा ॥ ४४०७ ॥

यदि पुनस्तरुणाः समं भूभागमर्थ्यमाना अपि न प्रयच्छन्ति ततो वृषभाः सूरयो वा न तैर्बलाद् दापयन्ति, मा बलाद् दाप्यमानास्ते बहिर्भावं गच्छेयुः असङ्खडं वा कुर्युः । स्थविराश्च 'तत्र' विषमेऽवकाशे पादप्रोञ्छनादिकं ददति येन सुखेनैव संस्तारयितुं शक्यते ॥ ४४०७ ॥

खेलद्वारमाह—

मज्झम्मि ठाओ मम एस जातो, पासंदए निच्च ममं च खेलो ।
ठाओ सरावस्स य नत्थि एत्थं[1], सिंचिज्ज खेलेण य मा हु सुत्ते ॥ ४४०८ ॥

श्लेष्मलो ब्रूयात्—मम तावदेषः 'स्थायः' अवकाशो मध्ये सञ्जातः, मम च 'खेलः' श्लेष्मा नित्यं प्रस्पन्दते, अत्र चोभयतोऽपि पार्श्ववर्त्तिसंस्तारकाकीर्णे 'शरावस्य' खेलमल्लकस्य नास्त्यवकाशः, अत्र च संस्तारयन्नहं प्रत्यासन्नसुप्तान् शेषसाधूनपि मा श्लेष्मणा सिञ्चेयमिति ।

१ °त्थं, सिंमेज्ज तादी° ॥

ततो यस्य विविक्ते प्रदेशे संस्तारकः स तस्यात्मीयमवकाशं प्रयच्छति ॥ ४४०८ ॥

प्रवातनिवातद्वारमाह—

निद्दं न विंदामिह उव्वरेणं, को मे पवायम्मि दएज्ज भूमिं ।
सीएण वाएण य मज्झ बाहिं, न पच्चए अन्नमहऽन्न आह ॥ ४४०९ ॥

पित्तलो ब्रूयात्—अहम् 'इह' निवाते संस्तारयन् 'उद्धरेण' घर्मोपतापेन निद्रां 'न विन्दामि' न लभे, अतः को नाम मे प्रवाते भूमिकां दद्यात् ?; 'अथ' अनन्तरम् 'अन्यः' वातलः सः 'आह' ब्रूयात्—शीतेन वातेन च पीड्यमानस्य मम बहिः प्रसुप्तस्यान्नं 'न पच्यते' न जीर्यते; तत एतौ परस्परं संस्तारकं परिवर्त्तयतः ॥ ४४०९ ॥

इह सङ्ग्रहगाथायां खेल-प्रवात-निवातग्रहणमुपलक्षणं तेनेदमभिधीयते—

जोइंति पक्कं न उ पक्कलेणं, ठावेंति तं सूरहगस्स पासे ।
एक्कम्मि खंभम्मि न मत्तहत्थी, वज्झंति वग्घा न य पंजरे दो ॥ ४४१० ॥

यः 'पक्कः' असङ्खडिकः कलहनशील इत्यर्थः तं पक्केन सह न योजयन्ति, किन्तु यः 'शूरहकः' कलहादिकुर्वतां शिक्षां कर्त्तुं समर्थस्तस्य पार्श्वे तं स्थापयन्ति । यत एकस्मिन्नालानस्तम्भे द्वौ मत्तहस्तिनौ न बध्येते, परस्परं भण्डनसम्भवात्; एवमेकस्मिन् पञ्जरे द्वौ व्याघ्रौ न प्रक्षिप्येते ॥ ४४१० ॥

अथ "पाहुणए जं विहिग्गहणं" (गा० ४४०५) ति पदं व्याख्यातुमाह—

रायणिओ आयरिओ, आयरियस्सेव अक्कमइ ठाणं ।
इतरो वसभट्ठाए, ठायइ जे ते व दो ठाणा ॥ ४४११ ॥

यदि प्राघूर्णक आचार्यो रत्नाधिकस्ततोऽसावाचार्यस्यैव 'स्थानम्' अवकाशमाक्रामति, वास्तव्याचार्यस्थाने संस्तारयतीत्यर्थः । 'इतरः' वास्तव्याचार्यः 'वृषभस्य' उपाध्यायस्य 'स्थाने' अवकाशे 'तिष्ठति' संस्तारयति; अथवा यद् आचार्यसत्कं संस्तारकत्रयं तन्मध्यादेकस्मिन् प्राघुणकाचार्यः प्रसुप्तः, "जे ते व दो ठाण" त्ति ततो यौ तौ द्वाववशिष्यमाणौ संस्तारकौ तयोरेकस्मिन् वास्तव्याचार्यः संस्तारयति ॥ ४४११ ॥

ओमो पुण आयरिओ, वसभोगासे अणंतरे वसभो ।
संछोभपरंपरओ, चरिमं सेहं च मोत्तूणं ॥ ४४१२ ॥

अथासौ प्राघुणक आचार्यः 'अवमः' पर्यायलघुस्ततोऽसौ वृषभस्यावकाशे संस्तारयति । वृषभस्तु तदनन्तरे—अवमरात्निकस्थाने स्वपिति[3] । एवं संस्तारकाणां 'संछोभपरम्परकः' परम्परया स्थानान्तरसङ्क्रमणरूपः तावद् मन्तव्यो यावद् द्विचरमः साधुः । यस्तु चरमः—सर्वपाश्चात्यावकाशशायी तं शैक्षं च मुक्त्वा, तयोः संस्तारको नान्यत्र सङ्क्रामयितव्य इति भावः ॥ ४४१२ ॥ इदमेव व्याचष्टे—

---

१ °हकरणशीलः तं भा० ॥ २ °स्य "ठाए" सत्र° भा० ॥

३ एतदग्रे कां० पुस्तके—॥ छ ॥ इति श्रीकल्पस्य द्वितीयं खण्डं ॥ छ ॥ इति वर्त्तते । मो० पुस्तके—ग्रन्थाग्रं० १४१६० इति वर्त्तते ॥

चरिमो बहिं न कीरइ, सेहं न सहायगा विजुयलेंति ।
रंगिड्ढिपुरिसनायं, सव्वे तत्थेव मावेंति ॥ ४४१३ ॥

'चरमः' पर्यन्तवर्ती बहिर्न क्रियते, शैक्षमपि 'सहायकाद्' शिक्षाग्राहकान्न 'वियुगलयन्ति' युगलान्न स्फेटयन्ति, बहिर्निष्काश्यमानौ हि तौ बहिर्भावं गच्छेताम्, बहिर्भावगमनतः प्रतिगमनादीनि कुर्याताम्, अतः संस्तारकाः संक्षिप्य तथा प्रस्तरणीयाः यथा 'तयोरपि' चरम-शैक्षयोः संस्तारकौ प्रतिश्रयमध्य एव पूर्येते । तथा चात्र रङ्गे ये ऋद्धिमन्तः पुरुषास्तैर्ज्ञातम्—दृष्टान्तः कर्त्तव्यः—यथा रङ्गभूमौ पूर्वं प्राकृतजनैराकीर्णायामपि ये राजा-ऽमात्य-श्रेष्ठिप्रभृतयः प्रधानपुरुषाः पश्चादागच्छन्ति तेषामुपवेशनयोग्यान् अवकाशान् दत्त्वा संक्षिप्ततरावकाशस्थापनेन प्रागुपविष्टा अपि तत्रैव माप्यन्ते; एवमस्माकमपि प्राघूर्णकाः प्रधानपुरुषकल्पाः, ततस्तेषां यथायोग्यमवकाशान् दत्त्वा वृषभाः संस्तारकभूमीः संक्षिप्य प्रयच्छन्तः सर्वानपि साधून् तत्रैव मापयन्ति ॥ ४४१३ ॥[1] (ग्रन्थाग्रम्—२९४२०)

॥ यथारत्नाधिकशय्यासंस्तारग्रहणप्रकृतं समाप्तम् ॥

कृ ति क र्म प्र कृ त म्

सूत्रम्—

कप्पइ निग्गंथाण वा निग्गंथीण वा अहारायणियाए किइकम्मं करित्तए १८ ॥

अथ कोऽस्य सूत्रस्य सम्बन्धः ? इत्याह—

संथारं दुरुहंतो, किइकम्मं कुणइ वातिगं सायं ।
पातो वि य पणिवायं, पडिबुद्धो एक्कमेक्कस्स ॥ ४४१४ ॥

'सायं' प्रदोषसमये पौरुष्यां पूर्णायां गुरुप्रदत्तायां भुवि प्रस्तीर्य संस्तारकमारोहन् 'वाचिकं कृतिकर्म' 'नमः क्षमाश्रमणेभ्यः' इति लक्षणं वाचनिकं प्रणामं करोति, 'प्रातरपि च' प्रभातेऽपि प्रतिबुद्धः सन्नेकैकस्य साधोः 'प्रणिपातं' वन्दनं यथारत्नाधिकं करोति, अत इदं कृतिकर्मसूत्रमारभ्यते ॥ ४४१४ ॥

अनेन सम्बन्धेनायातस्यास्य व्याख्या—कल्पते निर्ग्रन्थानां वा निर्ग्रन्थीनां वा 'यथारात्निकं' यो यो रत्नाधिकस्तदनतिक्रमेण कृतिकर्म कर्त्तुमिति सूत्रसङ्क्षेपार्थः ॥

अथ विस्तारार्थं भाष्यकार आह—

किइकम्मं पि य दुविहं, अब्भुट्ठाणं तहेव वंदणगं ।
वंदणगं तहिं ठप्पं, अब्भुट्ठाणं तु वोच्छामि ॥ ४४१५ ॥

१ एतदग्रे त० पुस्तके—॥ छ ॥ ग्रन्थाग्रं० १४१६० ॥ चतुर्दशसहस्र एकाग्रशतषष्टिः ॥ एतत् ग्रन्थाग्रं ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ कल्पटीका द्वितीयखंडं ॥ ॥ श्रीः ॥ ॥ इति वर्त्तते । डे० पुस्तके—॥ छ ॥ ग्रन्थाग्रं० १४१६० ॥ इति वर्त्तते । ताटी० पुस्तके—॥ छ ॥ ग्रंथाग्रं १४१६० ॥ ॥ छ ॥ मंगलं महाश्रीः ॥ शुभं भवतु समस्तसंघस्य ॥ छ ॥ श्री कल्पवृत्तिद्वितीयखंडं इति वर्त्तते ॥

कृतिकर्म द्विविधम्, तद्यथा—अभ्युत्थानं वन्दनकं च । 'तत्र' तयोर्द्वयोर्मध्ये वन्दनकं 'स्थाप्यं' पश्चाद् भणिष्यत इत्यर्थः । अभ्युत्थानं तु साम्प्रतमेव वक्ष्यामि ॥ ४४१५ ॥

प्रतिज्ञातमेव निर्वाहयन्नाह—

अब्भुट्ठाणे लहुगा, पासत्थाद-ऽण्णतित्थि-गिहिएसु ।
अहछंद अण्णतित्थिणि, संजइवग्गे अ गुरुगा उ ॥ ४४१६ ॥

साधुभिः साधूनामेवाभ्युत्थानं विधेयं न गृहस्थादीनाम्, तत्रापि संविग्नानामेव न पार्श्वस्थादीनाम् । अथ पार्श्वस्थादीनामन्यतीर्थिकानां गृहिणां च अभ्युत्थानं करोति तदा चत्वारो लघवः । यथाच्छन्दानामन्यतीर्थिनीनां संयतीवर्गस्य चाभ्युत्थाने चतुर्गुरवः ॥ ४४१६ ॥

अथात्रैव दोषानुपदर्शयति—

उट्ठेइ इत्थि जह एस एतिं, धम्मे ठिओ नाम न एस साहू ।
दक्खिन्नपन्ना वसमेइ चेवं, मिच्छत्तदोसा य कुलिंगिणीसु ॥ ४४१७ ॥

संयतं कस्या अपि स्त्रिय अभ्युत्तिष्ठन्तं दृष्ट्वा श्रावकादिश्चिन्तयेत्—यथैष साधुः स्त्रियमायातीं दृष्ट्वाऽभ्युत्तिष्ठति तथा 'नाम' इति सम्भावनायाम्, सम्भावयाम्यहम्—नैष सम्यग् 'धर्मे' श्रुत-चारित्रात्मके स्थितः, अन्यथा किमेवमेनामभ्युत्तिष्ठति ?, अपि च—एवं स्त्रिया अभ्युत्तिष्ठन् दाक्षिण्यवान् भवति, दाक्षिण्यपण्याच्च तस्याः 'वशम्' आयत्ततामुपैति, ततश्च ब्रह्मचर्यविराधनादयो दोषाः । यास्तु कुलिङ्गिन्यः—तापसी-परिव्राजिकाप्रभृतयः तास्वभ्युत्थीयमानासु यथा-भद्रकादीनां मिथ्यात्वगमनादयो दोषा भवन्ति ॥ ४४१७ ॥ अन्यतीर्थिकेषु पुनरिमे दोषाः—

ओभावणा पवयणे, कुतित्थ उब्भावणा अबोही य ।
खिसिज्जंति य तप्पक्खिएहिँ गिहिसुव्वया बलियं ॥ ४४१८ ॥

भौत-भागवत-सौगतादीनामन्यतीर्थिकानामभ्युत्थाने प्रवचनस्य महती अपभ्राजना भवति—अहो ! निःसारं प्रवचनममीषाम् यदेवमन्यदर्शनिनामभ्युत्थानं विदधतीति । तदीयस्य च कुतीर्थस्य 'उद्भावना' प्रभावना भवति—एतदेव दर्शनं शोभनतरं यदेवं जैना अप्येतत्प्रति-पन्नानभ्युत्तिष्ठन्तीति । "अबोही य" त्ति प्रवचनलाघवप्रत्ययं मिथ्यात्वमोहनीयं कर्मोपचित्य भवोदधौ परिभ्रमन् बोधिलाभं नासादयति । ये च गृहिणः सुव्रताः—शोभनाणुव्रतधारकाः सुश्रावका इत्यर्थः ते 'तत्पाक्षिकैः' शाक्यादिपक्षपातिभिरुपासकैः 'बलिकम्' अत्यर्थं खिंसन्ते—अस्माकमेव दर्शनं सर्वोत्तमम्, भवदीयगुरूणामपि गौरवार्हत्वात् ॥ ४४१८ ॥

एए चेव य दोसा, सविसेसयरऽन्नतित्थिणीसुं पि ।
लाघव अणुज्जियत्तं, तहागयाणं अवन्नो य ॥ ४४१९ ॥

एत एव 'दोषाः' प्रवचनापभ्राजनादयोऽन्यतीर्थिकीष्वपि भवन्ति, नवरं 'सविशेषतराः' शङ्कादिभिर्दोषैः समधिकतरा मन्तव्याः । गृहिणामन्यतीर्थिकादीनां चाभ्युत्थाने सामान्यत इमे दोषाः, तद्यथा—'लाघवम्' 'एतेभ्योऽप्ययं हीनः' इत्येवंलक्षणो लघुभाव उपजायते । 'अनू-र्जितत्वं' वराकत्वमुपदर्शितं भवति, तथाहि लोको ब्रूयात्—अहो ! अदत्तदाना श्वाना इव वराका अमी, यदेवमाहारादिनिमित्तमविरतकानामपि चाटूनि कुर्वन्ति । तथा—तेन यथावस्थितपदार्थो-

पलम्भकात्मकेन प्रकारेण गतं—ज्ञानमेषां ते 'तथागताः' सद्भूतार्थवेदिनः तीर्थकर-गणधरा इत्यर्थः तेषामवर्णवादो भवति, यथा—नामी सम्यग् मोक्षमार्गं दृष्टवन्त इति ॥ ४४१९ ॥

अथ संयतीनामभ्युत्थाने दोषं विशेषतो दर्शयन्नाह—

पायं तवस्सिणीओ, करेंति किइकम्म मो सुविहियाणं ।
एसुत्तिट्ठइ वतिणिं, भवियव्वं कारणेणेत्थं ॥ ४४२० ॥

संयतीमभ्युत्तिष्ठन्तं दृष्ट्वा कश्चिदभिनवधर्मा चिन्तयेत्—प्रायः 'तपस्विन्यः' संयत्यः सुविहितानां कृतिकर्म कुर्वन्ति, "मो" इति पादपूरणे, एष पुनर्व्रतिनीमुत्तिष्ठति, तद् भवितव्यमत्र कारणेनेति । ◁ एवं शङ्कायां चतुर्गुरु, निःशङ्किते मूलम् । ▷ यत एते दोषास्ततो नैषामभ्युत्थानं विधेयम् ॥४४२०॥ अथ येषामभ्युत्थातव्यं तदभ्युत्थानाकरणे प्रायश्चित्तमभिधित्सुराह—

आयरिए अभिसेगे, भिक्खुम्मि तहेव होइ खुड्डे य ।
गुरुगा लहुगा लहुगो, भिन्ने पडिलोम विइएणं ॥ ४४२१ ॥

आचार्येऽभिषेके भिक्षौ तथैव क्षुल्लके आचार्यादीन् प्राघुणकान् यथाक्रममनभ्युत्तिष्ठति गुरुका लघुका लघुको भिन्नमासश्चेति प्रायश्चित्तानि । द्वितीयादेशेनेदमेव प्रायश्चित्तं 'प्रतिलोमं' प्रतीपक्रमेणाचार्यादीनां वक्तव्यम्, आचार्यस्य भिन्नमासः, अभिषेकस्य लघुमासः, भिक्षोश्चतुर्लघवः, क्षुल्लकस्य चतुर्गुरव इति भावः । एष सङ्ग्रहगाथासमासार्थः ॥ ४४२१ ॥

अथैनामेव विवृणोति—

आयरियस्सायरियं, अणुट्ठियंतस्स चउगुरू होंति ।
वसभे भिक्खू खुड्डे, लहुगा लहुगो य भिन्नो य ॥ ४४२२ ॥

आचार्यस्याचार्यं प्राघूर्णकमायान्तमनुत्तिष्ठतश्चतुर्गुरवो भवन्ति, वृषभमनभ्युत्तिष्ठतश्चतुर्लघुकाः, भिक्षुमनुत्तिष्ठतो लघुमासः, क्षुल्लकमनुत्तिष्ठतो भिन्नमासः ॥ ४४२२ ॥

◁ एवमाचार्यस्य प्रायश्चित्तमुक्तम् । अथ शेषाणामतिदिशति—▷

सट्ठाण परट्ठाणे, एमेव य वसह-भिक्खु-खुड्डाणं ।
जं परठाणे पावइ, तं चेव य सोहि सट्ठाणे ॥ ४४२३ ॥

एवमेव वृषभ-भिक्षु-क्षुल्लकानामपि स्वस्थान-परस्थानप्रायश्चित्तं वक्तव्यम् । स्वस्थानं नाम—वृषभस्य वृषभः, परस्थानं वृषभस्याचार्य-◁ भिक्षु-क्षुल्लकाः; एवं ▷ भिक्षु-क्षुल्लकयोरपि स्वस्थान-परस्थानभावना कर्त्तव्या । अत्र च यत् परस्थाने आचार्यः प्राप्नोति तदसावपि वृषभादिः स्वस्थाने प्राप्नोति । किमुक्तं भवति?—वृषभस्य प्राघूर्णकमाचार्यमनभ्युत्तिष्ठतश्चतुर्गुरुकाः, वृषभस्यानभ्युत्थाने चतुर्लघवः, भिक्षोरनभ्युत्थाने मासलघु, क्षुल्लकस्यानभ्युत्थाने भिन्नमासः; एवं भिक्षु-क्षुल्लकयोरपि मन्तव्यम् । अत्र परस्थानमाचार्यस्य वृषभादयः, तेषामनभ्युत्थाने यथाऽसौ चतुर्लघुकादिकमापन्नवान् तथा वृषभादयोऽपि स्वस्थानमनभ्युत्तिष्ठन्तस्तदेव प्राप्नुवन्ति ॥ ४४२३ ॥

---

१ °लम्भात्म° भा० ॥ २ ◁ ▷ एतन्मध्यगतः पाठः भा० नास्ति ॥ ३ °क्खुम्मि तह य होइ ताभा० ॥ ४ अत्र बहुषु स्थलेषु भा० पुस्तके प्राघूर्णिक इति पाठः दृश्यते ॥ ५ ◁ ▷ एतन्मध्यगतमवतरणं भा० नास्ति ॥ ६ ◁ ▷ एतदन्तर्गतः पाठः भा० को० एव वर्तते ॥

अथैतदेव प्रायश्चित्तं तपः-कालाभ्यां विशेषयन्नाह—

दोहि वि गुरुगा एते, आयरियस्सा तवेण कालेण ।
तवगुरुगा कालगुरू, दोहि वि लहुगा य खुड्डस्स ॥ ४४२४ ॥

आचार्यस्य 'एतानि' चतुर्गुरुकादीनि प्रायश्चित्तानि द्वाभ्यामपि गुरुकाणि कर्त्तव्यानि, तद्यथा—तपसा कालेन च । वृषभस्य तपोगुरुकाणि, भिक्षोः कालगुरुकाणि, क्षुल्लकस्य 'द्वाभ्यामपि' तपः-कालाभ्यां लघुकानि ॥ ४४२४ ॥

अहवा अविसिट्ठं चिय, पाहुणयाऽऽगंतुए गुरुगमादी ।
पावेंति अणुट्ठिता, चउगुरु लहुगा लहुग भिन्नं ॥ ४४२५ ॥

'अथवा' इति प्रायश्चित्तस्य प्रकारान्तरताद्योतकः । 'अविशिष्टमेव' आचार्यादिविशेषैर्विरहितं प्राघूर्णकमागन्तुकमनुत्तिष्ठन्तः 'गुर्वादयो' आचार्यप्रभृतयो यथाक्रमं चतुर्गुरुक-चतुर्लघुक-लघुमास-भिन्नमासान् प्राप्नुवन्ति । तद्यथा—आचार्यस्य यं वा तं वा प्राघूर्णकमागतमनभ्युत्तिष्ठतश्चतुर्गुरु, वृषभस्य चतुर्लघु, भिक्षोर्लघुमासः, क्षुल्लकस्य भिन्नमास इति ॥ ४४२५ ॥

अहवा जं वा तं वा, पाहुणगं गुरुमणुट्ठिहं पावे ।
भिन्नं वसभो सुक्कं, भिक्खु लहू खुड्डए गुरुगा ॥ ४४२६ ॥

अथवा यं वा तं वा प्राघूर्णकमनुत्तिष्ठन् 'गुरुः' आचार्यो भिन्नमासं प्राप्नोति, वृषभः 'शुक्लमासं' लघुमासमित्यर्थः, भिक्षुश्चतुर्लघुकम्, क्षुल्लकश्चतुर्गुरुकम् । एतेन "पडिलोम विइयपणं" (गा. ४४२१) ति पदं व्याख्यातम् ॥ ४४२६ ॥

अथ किमर्थमयं द्वितीयादेशः प्रवृत्तः ? इत्याह—

वायण-वावारण-धम्मकहण-सुत्तत्थचिंतणासुं च ।
वाउलिए आयरिए, बिइयादेसो उ भिन्नाई ॥ ४४२७ ॥

इहाचार्यस्यानेकधा व्याक्षेपः, तद्यथा—वाचना नाम—अनुयोगः सा विनेयानां दातव्या, व्यापारणं साधूनां वैयावृत्यादिषु यथायोग्यं विधेयम्, श्राद्धानां धर्मकथनं विधातव्यम्, स्वयं च सूत्रा-ऽर्थयोश्चिन्तना—अनुप्रेक्षा कर्त्तव्या । एवमादिषु कार्येषु निरन्तरमाचार्यो व्याकुलितो भवति, वृषभादयस्तु न तथा व्याकुला इत्यतोऽयं भिन्नमासादिर्द्वितीय आदेशः प्रवृत्तः । इयमत्र भावना—आचार्यो बहुव्याकुलतया प्राघुणकमागच्छन्तं दृष्ट्वाऽपि नाभ्युत्थातुं पारयेत्; अतस्तस्य स्वल्पतरं प्रायश्चित्तम् । वृषभ-भिक्षु-क्षुल्लकास्तु यथाक्रममल्पा-ऽल्पतरा-ऽल्पतमव्याक्षेपाः, ततो लघुमासादीनि प्रभूत-प्रभूततर-प्रभूततमानि तेषां प्रायश्चित्तानीति ॥ ४४२७ ॥

अथ क्षुल्लकस्य गुरुतमप्रायश्चित्तदाने विशेषकारणमाह—

वेसइ लहुमुट्ठेइ य, धूलीधवलो असंफुरो खुड्डो ।
इति तस्स होंति गुरुगा, पालेइ हु चंचलं दंडो ॥ ४४२८ ॥

'क्षुल्लकः' बालः [1]स लघुशरीरतया सुखेनैवोपविशति उत्तिष्ठति च, क्रीडनशीलतया च

---

१ स क्रीडनशीलतया प्रायेण 'धूलीधवलः' रजोगुण्डितदेहो भवति, असंस्फुरश्चासौ, ततः 'लघु' शीघ्रमुपविशति उत्तिष्ठति च, अतो वयसा° भा० ॥

प्रायेण 'धूलीधवलः' रजोगुण्डितदेहः 'असंस्फुरश्च' असंवृतोऽसौ भवति, अतो यद्यसावपि प्राघुणकमागतं नोत्तिष्ठति तदा महद् दूषणमाप्नोति, अत एतस्य चतुर्गुरुकाः प्रायश्चित्तम्। किञ्च—यश्चञ्चलः—◁ स्वभावात् चपलोऽपि सन् गुर्वादीनां नाभ्युत्तिष्ठति ▷ तं 'दण्डः' प्रायश्चित्तलक्षणो दीयमानः पालयति, चञ्चलत्वमपनयतीत्यर्थः ॥ ४४२८ ॥ अपि च—

जइ ता दंडत्थाणं, पावइ बालो वि पयणुए दोसे ।
इ णु दाणि अक्खमं णे, पमाइउं रक्खणा सेसे ॥ ४४२९ ॥

बालस्यापि गुरुके प्रायश्चित्ते दत्ते सति शेषसाधवश्चिन्तयेयुः—यदि तावदयं बालोऽपि 'प्रतनुके' अनभ्युत्थानमात्रलक्षणे स्वल्पेऽप्यपराधे एवं दण्डस्थानं प्राप्नोति "इ णु दाणि" त्ति तत इदानीमस्माकं 'प्रमत्तुम्' अभ्युत्थाने प्रमादं कर्तुम् 'अक्षमम्' अनुचितमिति शेषसाधुवर्गस्यापि रक्षणं कृतं भवति ॥ ४४२९ ॥ आह—अभ्युत्थानमकुर्वतामात्म-संयमयोस्तावत् काचिदपि विराधना नास्ति ततः किं कारणमेवमेव प्रायश्चित्तं दीयते ? उच्यते—

दिट्ठंतो दुवक्खरए, अब्भुट्ठिंतेहिँ जह गुणो पत्तो ।
तम्हा उट्ठेयव्वो, पाहुणओ गच्छें आयरिओ ॥ ४४३० ॥

इह प्राघुणकमाचार्यमनुत्तिष्ठन् भगवतामाज्ञामतिक्रामति । तथा चात्र 'द्व्यक्षरकेण' दासेन दृष्टान्तः—

एगो राया, सो केणइ दुअक्खरएणं आराहिओ । रन्ना से पट्टं बंधिउं पहाणं रज्जं दिन्नं । तत्थ दंड-भड-भोइयाइणो 'दुअक्खरो' त्ति काउं परिभवेणं तस्स अब्भुट्ठाणाइयं न करेंति, ताहे तेण ते अणब्भुट्ठेंता दंडिया मारिया य । जे विणीया ते अब्भुट्ठिंति, तेसिं तेण परितुट्ठेण रज्जसंविभागो दिन्नो ॥

अथार्थोपनयः—यथा तैरभ्युत्तिष्ठद्भिरिहलोके गुणः प्राप्तः तथा साधवोऽपि प्राघुणकमाचार्यमभ्युत्तिष्ठन्त इह परत्र च गुणानासादयन्ति । तस्मात् प्राघुणक आचार्यः सकलेनापि गच्छेनाभ्युत्थातव्यः ॥ ४४३० ॥ अमुमेव द्व्यक्षरकदृष्टान्तं व्याख्यानयति—

आराहितो रज्ज सपट्टबंधं, कासी य राया उ दुवक्खरस्स ।
पसासमाणं तु कुलीयमादी, नाढंति तं तेण य ते विणीया ॥ ४४३१ ॥

'आराधितः' केनापि गुणविशेषेण परितोषं प्रापितः सन् राजा द्व्यक्षरकस्य सपट्टबन्धं राज्यमकार्षीत्, पट्टबन्धनृपतिं तं विहितवानिति भावः । ततस्तं द्व्यक्षरकराजं राज्यं प्रशासतं 'कुलीनादयो नाद्रियन्ते' 'वयं कुलीनाः, अयं तु हीनकुलोत्पन्नः, आदिशब्दाद् वयं प्रधानपुरुषाः, अयं पुनः कर्मकरः' इत्यादिपरिभवबुद्ध्या नाभ्युत्थानादिकमादरं तस्य कुर्वन्ति । ततस्ते तेन राज्ञा 'विनीताः' शिक्षां प्रापिताः, "विनयः शिक्षा-प्रणत्योः" (हैमाने० त्रिस्वर० श्लोक ११०५) इति वचनात् ॥ ४४३१ ॥ कथं शिक्षिताः ? इत्याह—

सव्वस्सं हाऊणं, निज्जूढा[2] मारिया य विवदंता ।
भोगेहिँ संविभत्ता, अणुकूल अणुव्वणा जे उ ॥ ४४३२ ॥

१ ◁ ▷ एतच्चिह्नान्तर्गतः पाठः भा० नास्ति ॥ २ निच्छूढा भा० ॥

सर्वस्वमपहृत्य ते स्वनगराद् "निज्जूढा" निष्काशिताः । ये च तत्र निष्काश्यमाना विवदन्ते—'किमस्माभिरपराद्धम्? यो यो व्यक्षरको भविष्यति तस्य तस्य किं वयमभ्युत्थानं करिष्यामः?' इत्यादि कलहायन्ते ते विवदमाना मारिताः । ये तु तत्र 'अनुकूलाः' अभ्युत्थानादिकारिणः 'अनुल्बणाः' अगर्वितास्ते भोगैः 'सविभक्ताः' राज्यभोगसंविभागस्तेषां कृतः ॥ ४४३२ ॥ एष दृष्टान्तः, अयमर्थोपनयः—

अहिराया तित्थयरो, इयरो उ गुरू उ होइ नायव्वो ।
साहू जहा व दंडिय, पसत्थमपसत्थगा होंति ॥ ४४३३ ॥

यथा 'अधिराजः' मौलः पृथिवीपतिः तथा तीर्थकरः । यथा 'इतरः' व्यक्षरकराजः तथा तीर्थकराधिराजेनैवानुज्ञाताचार्यपदपट्टबन्धसहितगणाधिपत्यराज्यः 'गुरुः' आचार्यो ज्ञातव्यो भवति । यथा च ते प्रशस्ता-ऽप्रशस्तरूपा दण्डिकास्तथा साधवोऽप्युभयस्वभावा भवन्ति ॥ ४४३३ ॥ तत्र—

जह ते अणुट्ठिहंता, हियसव्वस्सा उ दुक्खमाभागी ।
इय णाणे आयरियं, अणुट्ठिहंताण वोच्छेदो ॥ ४४३४ ॥

यथा ते दण्ड-भट-भोजिकादयो व्यक्षरकनृपतिमनुत्तिष्ठन्तो हृतसर्वस्वा ऐहिकस्य दुःखस्याभागिनः सञ्जाताः 'इति' एवमाचार्यमप्यनुत्तिष्ठतां दुर्विनीतसाधूनां ज्ञाने उपलक्षणत्वाद् दर्शन-चारित्रयोश्च व्यवच्छेदो भवति । ततश्चानेकेषां जन्म-जरा-मरणादिदुःखानामाभागिनस्ते सञ्जायन्ते ॥ ४४३४ ॥ एषोऽप्रशस्तोपनयः, अथ प्रशस्तोपनयः—

उट्ठाण-सेज्जा-ऽऽसणमाइएहिं, गुरुस्स जे होंति सयाऽणुकूला ।
नाउं विणीए अह ते गुरू उ, संगिण्हई देइ य तेसि सुत्तं ॥ ४४३५ ॥

उत्थानं—गुरुमागच्छन्तं दृष्ट्वा ऊर्द्धीभवनम्, शय्या—सम-सुन्दरावकाशे गुरूणां संस्तारकरचनम्, आसनम्—उपवेशनयोग्यनिषद्यादिरचनम्, यद्वा "सेज्जा-ऽऽसणं" ति गुरूणां शय्याया आसनाच्च नीचतरशय्या-ऽऽसनयोराश्रयणम्, आदिशब्दादञ्जलिप्रग्रहादिपरिग्रहः । एवमादिभिर्विनयभेदैर्ये शिष्याः सदैव गुरोरनुकूला भवन्ति तान् विनीतान् ज्ञात्वा 'अथ' अनन्तरं गुरुः 'संगृह्णाति' 'मयैते सम्यक् पालनीयाः' इत्येवं सङ्ग्रहबुद्ध्या स्वीकरोति सूत्रं च तेषां प्रयच्छति । ततश्च ते इह परत्र च कल्याणपरम्पराभाजनं जायन्ते ॥ ४४३५ ॥

अथाप्रशस्तोपनयं विशेषतो भावयन्नाह—

पज्जाय-जाई-सुततो य वुड्ढा, जच्चन्निया सीससमिद्धिमंता ।
कुव्वंतऽवण्णं अह ते गणाओ, निज्जूहई नो य ददाइ सुत्तं ॥ ४४३६ ॥

पर्यायतो ये वृद्धास्ते 'अवमरात्निकोऽयम्' इति बुद्ध्या, जातिमधिकृत्य ये वृद्धाः—षष्टिवर्षजन्मपर्याया इत्यर्थस्ते 'बालकोऽयम्' इति बुद्ध्या, 'श्रुततश्च' श्रुतमङ्गीकृत्य ये वृद्धास्ते 'अल्पश्रुतोऽयम्' इति कृत्वा, 'जात्यन्विताः' विशिष्टजातिसम्भूताः 'हीनजात्युद्भवोऽयम्' इति मत्वा, 'शिष्यसमृद्धिमन्तः' परिवारसम्पदुपेताः 'अल्पपरिवारोऽयम्' इति बुद्ध्या गुरोः 'अवज्ञाम्'

१ °द् "निच्छूढा" मो० तादी० । °द् 'निर्यूढाः' निष्का° हे० ॥

अनभ्युत्थानलक्षणां कुर्वन्ति । अथैवमवज्ञाकरणानन्तरं गुरुस्तान् स्वगच्छनगराद् निर्यूहति । ये च बहुपाक्षिकत्वादिभिः कारणैर्निर्यूहितुं न शक्यन्ते तेषां भोगसंविभागकल्पं 'सूत्रं' श्रुतं न प्रयच्छति ॥ ४४३६ ॥ एवं तावत् प्राघुणकमाचार्यमङ्गीकृत्याभ्युत्थाना-ऽनभ्युत्थानयोर्गुण-दोषा उपवर्णिताः । अथ सामान्यतो गच्छमध्यस्थितस्यैवाचार्यस्यानभ्युत्थाने दोषमाह—

मज्झत्थ पोरिसीए, लेवे पडिलेह आइयण धम्मे ।
पयल गिलाणे तह उत्तिमट्ठ सव्वेसि उट्ठाणं ॥ ४४३७ ॥

आचार्यमागच्छन्तं दृष्ट्वा गच्छसाधवो मध्यस्थास्तिष्ठन्ति न पुनरभ्युत्तिष्ठन्ति पूर्वोक्तमेव प्रायश्चित्तम् । सूत्रा-ऽर्थपौरुष्यां लेपप्रदानं प्रतिलेखनां[1] "आइयणं" ति समुद्देशनं धर्मकथां वा विदधानाः प्रचलायमाना वा नाभ्युत्तिष्ठन्ति अत्रापि 'तदेव' वृषभादिविषयं प्रायश्चित्तम् । ग्लानो वा उत्तमार्थप्रतिपन्नो वा शक्तौ सत्यां यदि नोत्तिष्ठति तदा तस्यापि प्रायश्चित्तम् । यत एवमतः सर्वेषामप्यभ्युत्थानं भवति । इदमत्र हृदयम्—आचार्याणामनभ्युत्थाने सूत्रपौरुषी-करणादीनि कदालम्बनानि नालम्बनीयानि, यथा—ममायमालापकोऽर्धपठितो वर्त्तते, लेपो वा पात्रके नाद्यापि परिपूर्णो दत्तः, प्रतिलेखनादिकं वा सम्प्रति कुर्वाणोऽस्मि, ग्लानो वा कृतभक्त-प्रत्याख्यानो वा अहमस्मीति; किन्तु सर्वैरपि सूत्राध्ययनादिव्यापारं परिहृत्याभ्युत्थातव्यम् ॥ ४४३७ ॥ एवं तावदुपाश्रये विधिरभिहितः, अथान्यत्र गृहादौ रथ्यादिषु वा यत्र दृश्यते तत्रायं विधिः—

दूरागयमुट्ठेउं, अभिनिग्गंतुं नमंति णं सव्वे ।
दंडग्गहणं च मोत्तुं, दिट्ठे उट्ठाणमन्नत्थ ॥ ४४३८ ॥

दूरादाचार्यमागतं दृष्ट्वा अभि—आभिमुख्येन निर्गत्य सर्वेऽपि साधवः "ण"मिति एनमाचार्यं 'नमन्ति' शिरसा वन्दन्ते । यदा च गुरव उपाश्रयं प्रविशन्ति तदा दण्डकग्रहणमपि कर्त्तव्यम् । 'अन्यत्र तु' गृहादौ दृष्टे गुरौ दण्डकग्रहणं मुक्त्वा अभ्युत्थानमेव कर्त्तव्यम् ॥ ४४३८ ॥

एवमभ्युत्थाने के गुणाः ? इत्याह—

परपक्खे य सपक्खे, होइ अगम्मत्तणं च उट्ठाणे ।
सुयपूयणा थिरत्तं, पभावणा निज्जरा चेव ॥ ४४३९ ॥

परपक्षः—परपाषण्डिनः स्वपक्षः—पार्श्वस्थादिवर्गस्तयोः 'अगम्यत्वम्' अनभिभवनीयता गुरोरभ्युत्थाने भवति । तथा गुरवो बहुश्रुता भवन्तीति श्रुतपूजनमपि कृतं स्यात् । अन्येषामभ्युत्थानादौ विनये सीदतां स्थिरत्वमनुष्ठितं भवति । प्रभावना च शासनस्यैवं कृता भवेत्—अहो ! शोभनमिदं प्रवचनं यत्रैवंविधो विनयो विधीयते । निर्जरा च कर्मक्षयरूपा विपुला भवति, विनयस्याभ्यन्तरतपोभेदत्वात्, [2]◁ तस्य च निर्जरानिबन्धनतया सुप्रतीतत्वात् ▷ ॥ ४४३९ ॥

आह—यः प्रव्रजितः सर्वपापोरतस्तस्य किं नाम विनयेन कार्यम् ? इति उच्यते—

अकारणा नत्थिह कज्जसिद्धी, न याणुवाएण वदंति तण्णा ।
उवायवं कारणसंपउत्तो, कज्जाणि साहेइ पयत्तवं च ॥ ४४४० ॥

---

१ °खनाम् 'अदनं वा' समु° भा० ॥ २ ◁ ▷ एतन्मध्यगतः पाठः भा० नास्ति ॥

अकारणा कार्यस्य सिद्धिः 'इह' अस्मिन् जगति नास्ति, यद् यस्य कार्यस्योपादानं कारणं तत् तेन विना न सिध्यतीत्यर्थः, यथा मृत्पिण्डं विना घट इति । कारणसद्भावेऽपि 'न च' नैव 'अनुपायेन' उपायाभावेन कार्यं भवतीति 'तज्ज्ञाः' कार्यसिद्धिवेदिनो वदन्ति, यथा मृत्पिण्डसद्भावेऽपि चक्र-चीवरोदकाद्युपायमन्तरेण घटो न सिध्यति । यः पुनरुपायवान् कारण-सम्प्रयुक्तः प्रयत्नवांश्च भवति स कार्याणि साधयति, यथा कुम्भकारो मृत्पिण्डमासाद्य चक्र-चीवराद्युपायसाचिव्यजनितोपष्टम्भः स्वहस्तव्यापारणरूपं प्रयत्नं कुर्वन् घटमिति ॥ ४४४० ॥

आह—यद्येवमुपायकारणयुक्तः कार्याणि साधयति ततः प्रस्तुते किमायातम् ? इत्याह—

धम्मस्स मूलं विणयं वयंति, धम्मो य मूलं खलु सोग्गईए ।
सा सोग्गई जत्थ अबाहया ऊ, तम्हा निसेव्वो विणयो तदट्ठा ॥ ४४४१ ॥

'धर्मस्य' श्रुत-चारित्ररूपस्य 'मूलं' प्रथममुत्पत्तिकारणं 'विनयम्' अभ्युत्थानादिरूपं वदन्ति तीर्थकरादय इति गम्यते । स च धर्मः 'खलु' अवधारणे सुगतेः 'मूलं' कारणं मन्तव्यम्, दुर्गतौ प्रपतन्तं प्राणिनं धारयति सुगतौ च स्थापयतीति निरुक्तिसिद्धत्वात् तस्येति भावः । अथ सुगतिरिह कीदृशी गृह्यते ? इत्याह—सा सुगतिरभिधीयते यत्र 'अबाधता' क्षुत्पिपासा-रोग-शोकादीनां शारीर-मानसानां बाधानामभावः, सिद्धिरित्यर्थः । यत एवं तस्मात् 'तदर्थं' सुगतिनिमित्तं विनयो निषेव्यः । इदमत्र हृदयम्—इह कार्यं तावदव्याबाधसुखलक्षणो मोक्षः, तस्य च कारणं श्रुत-चारित्ररूपः सर्वज्ञभाषितो धर्मः, स च गुरोरभ्युत्थान-वन्दनादिविनय-लक्षणमुपायमन्तरेण न साधयितुं शक्यते, अतः परम्परया मोक्षकारणमेवायमिति मत्वा तदर्थं विनय आसेवितव्य इति ॥ ४४४१ ॥ आह—युक्तं पौरुषी-लेपप्रदानादिकारिणामभ्युत्थानम्, ग्लानोत्तमार्थप्रतिपन्नयोस्तु किमर्थमभ्युत्थानम् ? उच्यते—

मंगल-सद्धाजणणं, विरियायारो न हाविओ चेवं ।
एएहिँ कारणेहिं, अतरंत परिण्ण उट्ठाणं ॥ ४४४२ ॥

'अतरन्तः' ग्लानः "परिन्न" त्ति मतुप्रत्ययलोपात् 'परिज्ञावान्' अनशनी, एतयोर्गुरूणामभ्युत्थाने मङ्गलं भवति, ततश्च ग्लानस्याचिरादेव प्रगुणीभवनं कृतभक्तप्रत्याख्यानस्य तु निर्विघ्नमुत्तमार्थसाधनं स्यात् । तथा ग्लाने परिज्ञावति वा गुरुमभ्युत्तिष्ठति शेषाणामप्यभ्युत्थाने श्रद्धाजननं विहितं भवति, यद्येषोऽप्येवं गुरूनभ्युत्तिष्ठति ततोऽस्माभिः सुतरामभ्युत्थातव्यम् । अपि च—एवं कुर्वता ग्लानेन परिज्ञावता च वीर्याचारो न हापितो भवति । अत एतैः कारणैरेताभ्यामभ्युत्थातव्यम् ॥ ४४४२ ॥ प्रकारान्तरेण प्रायश्चित्तमुपदर्शयन्नाह—

चंकमणे पासवणे, वीयारे साहु संजई सन्नी ।
सन्निणि वाइ अमच्चे, संघे वा रायसहिए वा ॥ ४४४३ ॥
पणगं च भिन्नमासो, मासो लहुगो य होइ गुरुगो य ।
चत्तारि छ च्च लहु गुरु, छेदो मूलं तह दुगं च ॥ ४४४४ ॥

इह प्रथमगाथाया द्वितीयगाथायाश्च पदानां यथासङ्ख्येन योजना । तद्यथा—आचार्यं चङ्क्रमणं कुर्वाणं दृष्ट्वा नाभ्युत्तिष्ठति 'पञ्चकं' पञ्चरात्रिन्दिवानि प्रायश्चित्तम् । प्रश्रवणभूम्या

आगतं नाभ्युत्तिष्ठति भिन्नमासः । 'विचारः' संज्ञा तां कृत्वा समागतस्यानभ्युत्थाने मासलघु । अन्यैः साधुभिः समागतस्यानभ्युत्थाने मासगुरु । संयतीभिः सार्धमागतस्यानुत्थाने चतुर्लघु । संज्ञिनः—श्रावकास्तैः सममायातमनुत्तिष्ठतश्चतुर्गुरु । असंज्ञिभिः सममायातस्यानभ्युत्थाने षड्लघु । संज्ञिनीभिरसंज्ञिनीभिश्च स्त्रीभिः सममायान्तमनभ्युत्तिष्ठतः षड्गुरु । वादिना सार्धमायातेऽनभ्युत्थिते छेदः । अमात्येन सार्धमागते मूलम् । सङ्घेन सार्धमायातेऽनुत्थितेऽनवस्थाप्यम् । राज्ञा सहितं सूरिमागतमनुत्तिष्ठतः पाराञ्चिकम् ॥ ४४४३ ॥ ४४४४ ॥

अथ किमर्थं स्त्रीभिः सममायाते गुरुतरं प्रायश्चित्तम् ? उच्यते—

पूएंति पूइयं इत्थियाउ पाएण ताओ लहुसत्ता ।
एएण कारणेणं, पुरिसेसुं इत्थिया पच्छा ॥ ४४४५ ॥

इह स्त्रियः प्रायेण 'पूजितं पूजयन्ति' यमेवाचार्यादिकं साधु-श्रावकादिभिरभ्युत्थानादिना पूज्यमानं पश्यन्ति तस्यैव पूजां विदधति, ताश्च स्त्रियः प्रायेण 'लघुसत्त्वाः' तुच्छाशया भवन्ति, ततः साधुभिरनभ्युत्थीयमानमाचार्यं गाढतरं परिभवबुद्ध्या पश्यन्ति—न किमप्येष आचार्यो जानाति, न चायं विशिष्टगुणवान् सम्भाव्यते, अन्यथा किमेते साधवो नाभ्युत्तिष्ठन्ति ? । एवमेतेन कारणेन 'पुरुषेषु' साधु-श्रावकादिषु पूर्वं लघुतरप्रायश्चित्तमुक्त्वा पश्चात् स्त्रियोऽधिकृत्य गुरुतरमुक्तम् ॥ ४४४५ ॥

अथ राज्ञा सार्धं समागतस्यानभ्युत्थाने किं कारणं पाराञ्चिकम् ? इत्याह—

पाएणिड्ढा एंति महाणेण समं तू, फातिं दोसो गच्छइ एएसु तणू वि ।
गज्झं वक्कं होज्ज कहं वा परिभूतो, वेडुज्जं वा कुच्छियवेसम्मि मणूसे ॥ ४४४६ ॥

'ऋद्धाः' राजादय ऋद्धिमन्तः 'प्रायेण' बाहुल्येन 'महाजनेन' सामन्त-मन्त्रि-महत्तमादीनां महता समवायेन समं समागच्छन्ति, तत एतेषु 'तनुरपि' स्वल्पोऽप्यनभ्युत्थानमात्रलक्षणो दोषः स्फातिं गच्छति, सर्वत्र विस्तरतीति भावः । अपि च—साधुभिरनभ्युत्थीयमान आचार्यः परिभूतो भवति, परिभवपदमुपगच्छतीत्यर्थः । परिभूतस्य च 'वाक्यं' वचनं कथं नाम राजादीनां 'ग्राह्यम्' उपादेयं भवेत् ? । वैडूर्यमिव रत्नं 'कुत्सितवेषे' कार्पटिकवेषधारिणि मनुष्ये वर्तमानम्; यथा तदीये हस्ते स्थितं सद् अनर्घ्यमपि तद् न जनस्योपादेयम्, एवं गुरूणामपि धर्मकथावाक्यं गाम्भीर्य-माधुर्यादिगुणैरनर्घ्यमपि परिभूततया न राजादीनामुपादेयं भवति । तदनुपादेयतायां च तेषां सम्यग्दर्शनादिप्रतिपत्तिरपि न भवति । अतो राज्ञा सार्धं समायातेऽनभ्युत्थीयमाने पाराञ्चिकम् ॥ ४४४६ ॥ परः प्राह—युक्तं प्रश्रवणभूम्यादेरागतस्याभ्युत्थानम्, यत्तु चङ्क्रमणं कुर्वतोऽभ्युत्थानं तद् नास्माकं युक्तिक्षमं प्रतिभाति, यतः—

अवस्सकिरियाजोगे, वट्टंतो साहु पुज्जया ।
परिफग्गुं तु पासामो, चंकम्मंते वि उट्ठणं ॥ ४४४७ ॥

विचार-विहारादिको योऽवश्यं कर्त्तव्यः क्रियायोगस्तत्र वर्त्तमानो यदा समागच्छति तदा 'साध्वी' श्रेयसी तस्य पूज्यता । यदा तु चङ्क्रमणं करोति तदा निरर्थके योगे वर्त्तते अतश्चङ्क्रमत्यपि गुरौ यद् उत्थानं तत् 'परिफल्गु' निष्फलमेव पश्यामः । यत उक्तं भगवत्याम्—

जावं च णं से जीवे सयासमियं एयइ० तावं च णं से जीवे आरंभे वट्टइ संरंभे वट्टइ० । जावं च णं से जीवे आरंभे वट्टइ० तावं च णं तस्स जीवस्स अंतकिरिया न भवइ (श॰ ३ उ० ३) ॥ ॥ ४४४७ ॥ अत्र सूरिः प्रतिविधानमाह—

कामं तु एअमाणो, आरंभाईसु वट्टई जीवो ।
सो उ अणट्ठा णेट्ठो, अवि बाहूणं पि उक्खेवो ॥ ४४४८ ॥

'कामम्' अनुमतमिदं यद् एष जीवः 'एजमानः' स्पन्दमानः 'आरम्भादिषु' कर्मबन्धकारणेषु वर्त्तते, 'स तु' स पुनः परिस्पन्दः 'अनर्थं' निष्कारणं 'नेष्टः' नाभिमतः अपि 'बाह्वोरुत्क्षेपः' बाहूत्क्षेपमात्रोऽपि, किं पुनश्चङ्क्रमणादिरित्यपिशब्दार्थः, ◁ अर्थादापन्नम्—यः सार्थकश्चङ्क्रमणादिव्यापारः स इष्ट एवेति ▷ ॥ ४४४८ ॥

अथ सार्थकोऽपि व्यापारः कथमिष्टः ? इत्यस्यां जिज्ञासायां यथा योगत्रयेऽपि व्यापार्यमाणे दोषा यथा च गुणा भवन्ति तदेतत् प्रतिपादयति—

मणो य वाया काओ अ, तिविहो जोगसंगहो ।
ते अजुत्तस्स दोसाय, जुत्तस्स उ गुणावहा ॥ ४४४९ ॥

मनोयोगो वाग्योगः काययोगश्चेति त्रिविधो योगसङ्ग्रहो भवति, सङ्क्षेपतस्त्रिधा योगो भवतीत्यर्थः । 'ते च' मनो-वाक्-काययोगाः 'अयुक्तस्य' अनुपयुक्तस्य 'दोषाय' कर्मबन्धाय भवन्ति, युक्तस्य तु त एव 'गुणावहाः' कर्मनिर्जराकारिणः सम्पद्यन्ते ॥४४४९॥ इदमेव भावयति—

जह गुत्तस्सिरियाई, न होंति दोसा तहेव समियस्स ।
गुत्तीट्ठिय प्पमायं, रुंभइ समिई सचेट्ठस्स ॥ ४४५० ॥

यथा किल मनो-वाक्-कायगुप्तस्य ईर्यादिप्रत्यया अनुपयुक्तगमना-ऽऽगमनादिक्रियासमुत्था दोषा न भवन्ति तथैव 'समितस्यापि' चङ्क्रमणं कुर्वत ईर्यादिप्रत्यया दोषा न भवन्त्येव । किं कारणम् ? इत्याह—यदा किल गुप्तिषु—मनोगुप्त्यादिषु स्थितो भवति तदा योऽगुप्तिप्रत्ययः प्रमादस्तं निरुणद्धि, तन्निरोधाच्च तत्प्रत्ययं कर्मापि न बध्नाति । यस्तु समितौ स्थितः स सचेष्टस्य यः प्रमादो यश्च तत्प्रत्ययः कर्मबन्धस्तयोर्निरोधं विदधाति ॥ ४४५० ॥ परः प्राह—यो गुप्तः स समितो भवति उत न ? इति यो वा समितः स गुप्तो भवति उत न ? इति अत्रोच्यते—

समितो नियमा गुत्तो, गुत्तो समियत्तणम्मि भइअव्वो ।
कुसलवइमुदीरंतो, जं वइसमितो वि गुत्तो वि ॥ ४४५१ ॥

इह समितयः प्रवीचाररूपा इष्यन्ते, गुप्तयस्तु प्रवीचारा-ऽप्रवीचारोभयरूपाः । प्रवीचारो नाम—कायिको वाचिको वा व्यापारः । ततो यः 'समितः' सम्यग्गमन-भाषणादिचेष्टायां प्रवृत्तः स नियमाद् 'गुप्तः' गुप्तियुक्तो मन्तव्यः, यस्तु गुप्तः स समितत्वे 'भक्तव्यः' विकल्पनीयः । तत्र ◁ समितः कथं नियमाद् गुप्तः ? इत्याह—▷ 'कुशलां' निरवद्यादिगुणोपेतां वाचमुदीरयन् 'यद्' यस्माद् वाक्समितोऽपि गुप्तोऽपि । किमुक्तं भवति ?—यः सम्यगनुविचिन्त्य निरवद्यां भाषां भाषते स भाषासमितोऽपि वाग्गुप्तोऽपि च भवति, गुप्तेः प्रवीचाररूपतयाऽप्य-

१-२ ◁ ▷ एतच्चिह्नान्तर्गतः पाठः भा० नास्ति ॥

मिधानात्; अतः समितो नियमाद् गुप्त इति ॥ ४४५१ ॥

गुप्तः समितत्वे कथं भजनीयः ? इत्याह—

जो पुण काय-वतीओ, निरुज्झ कुसलं मणं उदीरेइ ।
चिट्ठइ एकग्गमणो, सो खलु गुत्तो न समितो उ ॥ ४४५२ ॥

यः पुनः काय-वाचौ निरुध्य 'कुशलं' शुभं मन उदीरयन् एकाग्रमना धर्मध्यानाद्युपयुक्तचित्तस्तिष्ठति स खलु गुप्त उच्यते, न समितः, समितेः प्रवीचाररूपत्वात् । यस्तु काय-वाचौ सम्यक् प्रयुङ्क्ते स गुप्तोऽपि समितोऽपि मन्तव्यः ॥ ४४५२ ॥

अथ समिति-गुप्तीनां परस्परमवतारं दर्शयन्नाह—

वाइगसमिई बिइया, तइया पुण माणसा भवे समिई ।
सेसा उ काइयाओ, मणो उ सव्वासु अविरुद्धो ॥ ४४५३ ॥

'वाचिकसमितिर्नाम' भाषासमितिः सा द्वितीया वाग्गुप्तिर्मन्तव्या । यदा किल भाषासमितो भवति तदा यथा भाषाया असमितिप्रत्ययं कर्मबन्धं निरुणद्धि तथा वागगुप्तिप्रत्ययमपि कर्मबन्धं निरुणद्धि, एवं भाषासमिति-वाग्गुप्त्योरेकत्वम् । 'तृतीया पुनः' एषणाख्या समितिः 'मानसी' मानसिकोपयोगनिष्पन्ना । किमुक्तं भवति ?—यदा साधुरेषणासमितो भवति तदा श्रोत्रादिभिरिन्द्रियैर्हस्त-मात्रकधावनादिसमुत्थेषु शब्दादिषूपयुज्यते, अत एवास्या मनोगुप्तेश्चैकत्वम् । 'शेषास्तु समितयः' ईर्या-ऽऽदाननिक्षेपोच्चारादिपारिष्ठापनिकाख्याः 'कायिक्यः' कायचेष्टानिष्पन्ना, अत एवासां तिसृणामपि कायगुप्त्या सहैकत्वम् । "मणो उ सव्वासु अविरुद्धो" त्ति मानसिक उपयोगः 'सर्वासु' पञ्चस्वपि समितिषु 'अविरुद्धः' समितिपञ्चकेऽप्यस्तीति भावः । अत एव मनोगुप्तस्य सच्चेष्टस्य सर्वासां समितीनां मनोगुप्त्या सहैकत्वं मन्तव्यम् ॥ ४४५३ ॥

आह—भिक्षार्थं गृहद्वारे स्थितस्य तत्राहारादीनि कल्पनीयानि मार्गयतः श्रोत्रादिभिरुपयुक्तस्य भाषासमिति-मनोगुप्त्येषणासमितीनां तिसृणामपि सम्भवो दृश्यते अतः किमासामेकत्वम् उतान्यत्वम् ? इत्याशङ्क्याह—

वयसमितो च्चिय जायइ, आहारादीणि कप्पणिज्जाणि ।
एसणउवओगे पुण, सोयाई माणसा न वई ॥ ४४५४ ॥

'शङ्कित-म्रक्षितादिदशदोषरहितं मया ग्राह्यम्' इत्येषणासमितिभावसंयुक्तो यदा साधुराहारादीनि कल्पनीयानि मार्गयति तदा वाक्समित एवासौ जायते, न पुनर्मनोगुप्त इत्येवकारार्थः । यदा तु श्रोत्रादिभिरेषणायामुपयोगं करोति तदा मानसी नाम गुप्तिर्भवेत्, मनोगुप्तिरित्यर्थः, न पुनः 'वाग्' भाषासमितिः । इदमत्र तात्पर्यम्—भाषासमितिर्मनोगुप्तिश्चेति द्वे समिति-गुप्ती युगपन्न भवतः किन्तु भिन्नकालम्, यद्यपि च "मणो य सव्वत्थ अविरुद्धो" (गा० ४४५३) त्ति वचनाद् भाषासमितावपि मानसिकोपयोगः समस्ति तथापि गौणत्वादसौ सन्नपि न विवक्ष्यत इति ॥ ४४५४ ॥ अपि च—

जा चिं य ठियस्स चेट्ठा, हत्थादीणं तु भंगियाईसु ।

१ सव्वत्थ अवि॰ भा॰ ताभा॰ ॥ २ °ष्टारूपा, अत भा॰ ॥ ३ °वक्षित मो॰ ॥

सा वि य इरियासमिती, न केवलं चंकमंतस्स ॥ ४४५५ ॥

न केवलं 'चङ्क्रमतः' चङ्क्रमणं कुर्वत एव ईर्यासमितिः किन्तु 'स्थितस्य' गमना-ऽऽगमन-क्रियामकुर्वतः 'भङ्गिकादिपु' भङ्गबहुल-गमबहुलादिश्रुतेषु परावर्त्यमानेषु भङ्गकादिरचनाय याऽपि हस्तादीनां चेष्टा साऽपि परिस्पन्दरूपत्वादीर्यासमितिः प्रतिपत्तव्या ॥ ४४५५ ॥

यच्च परेण प्रागुक्तम् "चङ्क्रमणं निरर्थकम्" (गा० ४४४७) इत्यादि तत्परिहाराय चङ्क्रमणगुणानुपदर्शयति—

वाताई सट्ठाणं, वयंति कुविया उ सन्निरोहेणं ।
लाघवमग्गिपडुत्तं, परिस्समजतो य चंकमतो ॥ ४४५६ ॥

अनुयोगदानादिनिमित्तं यश्चिरमेकस्थानोपवेशनलक्षणः सन्निरोधस्तेन 'कुपिताः' स्वस्थानात् चलिता ये वातादयो धातवस्ते चङ्क्रमतो भूयः स्वस्थानं व्रजन्ति । 'लाघवं' शरीरे लघुभाव उप-जायते । 'अग्निपटुत्वं' जाठरानलपाटवं च भवति । यश्च व्याख्यानादिजनितः परिश्रमस्तस्य जयः कृतो भवति । एते चङ्क्रमतो गुणा भवन्ति अतो न निरर्थकं चङ्क्रमणम् ॥ ४४५६ ॥

आह—यद्येवं ततः किमवश्यं तत्राभ्युत्थानं कर्त्तव्यम् उत न ? इति अत्रोच्यते—

चंकमणे पुण भइयं, मा पलिमंथो गुरूविदिन्नम्मि ।
पणिवायवंदणं पुण, काऊण सइं जहाजोगं ॥ ४४५७ ॥

पुनःशब्दो विशेषणे, स चैतद् विशिनष्टि—पश्रवण-विचारभूम्यादेरागतस्य गुरोः कर्त्तव्यमे-वाभ्युत्थानम्, चङ्क्रमणे पुनः 'भक्तं' विकल्पितम् । कथम् ? इति अत आह—मा सूत्रा-ऽर्थ-परावर्त्तनयोः 'परिमन्थः' व्याघातो भवत्विति कृत्वा यदि गुरवोऽनभ्युत्थानं वितरन्ति तदा नाभ्युत्थातव्यम्, परमेवं गुरुभिर्वितीर्णे सति 'सकृद्' एकवारमभ्युत्थानं विधाय 'प्रणिपात-वन्दनं' शिरःप्रणामलक्षणं कृत्वा 'भगवन् ! अनुजानीध्वम्' इति भणित्वा 'यथायोगं' यथेप्सितं सूत्रार्थगुणनादिकं व्यापारं कुर्यात् । अथ गुरवो न वारयन्ति ततो नियमादभ्युत्थातव्यम् ॥ ४४५७ ॥ पुनरपि परः प्रेरयति—यदि चङ्क्रमणा-ऽभ्युत्थाने सूत्रार्थपरिमन्थदोषो भवति तत इदमस्माभिरुच्यते—

अइमुद्धमिदं वुच्चइ, जं चंकमणे वि होइ उट्ठाणं ।
एवमकारिज्जंता, भद्दगभोई व मा कुज्जा ॥ ४४५८ ॥

'अतिमुग्धम्' अतीवाप्रबुद्धजनोचितमिदं भवद्भिरुच्यते—यत् चङ्क्रमणेऽप्यभ्युत्थानं कर्त्तव्यं भवति । सूरिराह—एवं चङ्क्रमणविषयमभ्युत्थानमकार्यमाणा भद्रकभोजिकस्येव प्रसङ्गतो मा शेषमप्यविनयं कार्षुरिति कृत्वा चङ्क्रमणेऽप्यभ्युत्थानं कार्यन्ते । अथ कोऽयं भद्रक-भोजिकः ? इति उच्यते—[1]

जहा—एगो भोइतो । तस्स रन्ना तुट्ठेणं गाममंडलं पसाएण दिन्नं । सो तत्थ गतो

१ अत्रान्तरे भा० प्रतिसत्को द्वितीयः खण्डः समाप्यते । प्रान्ते च तत्र—॥ छ ॥ इति श्रीकल्पाध्ययनटीकायां द्वितीयखण्डं समाप्तमिति भद्रमस्तु ॥·······ग्रन्थाग्रं सहस्राणि चतुर्दश ॥ छ ॥ इत्युल्लिखितं वरीवृत्यते ॥

ताहे ते गामिल्लगा तुट्ठा 'भद्दओ सामी लद्धो' त्ति, ऋजुरित्यर्थः । तओ ते भोइयं विन्नवेंति—अम्हे तव पुत्ताणुपुत्तियं भिच्चा जाया तो अम्हे 'चिंतणिज्ज' त्ति काउं करं पुव्वपरिमाणाओ थोवतरं करेहि । भोइएण अब्भुवगयं । अन्नया जं जं ते विन्नवेंति तं तं सो भद्दतो भोइतो तेसिं गामिल्लयाणं अणुग्गहं करेइ । अइवीसत्थत्तणेण लद्धपसरा ते जहारिहं विणयं मंसिउमाढत्ता । ततो भोइएण रुट्ठेण ते गामिल्लया दंडिया, केइ उद्दविया । एस दिट्ठंतो ।

अयमत्थोवणओ—चंकमणअणब्भुट्ठाणे सेसं पि विणयं परिहविज्जा ततो रुट्ठो आयरिओ पच्छित्तदंडेण दंडिज्जा । जे य तत्थ अच्चंतावराहिणो ते गच्छाओ निच्छुभिज्जा । विणयमकारिज्जंता य ते इहलोए परलोए य परिचत्ता भवंति । आयरिओ य सरणमुवगयाणं तेसिं न सारक्खणकारी भवइ अओ चंकमणे वि ते अब्भुट्ठाणं कारिज्जंति ॥ ४४५८ ॥

अपि च—

वसभाण होंति लहुगा, असारणे सारणे अपच्छित्ता ।
ते वि य पुरिसा दुविहा, पंजरभग्गा अभिमुहा य ॥ ४४५९ ॥

ये ते गुरुचङ्क्रमणादिषु नाभ्युत्तिष्ठन्ति तान् यदि वृषभाः 'न सारयन्ति' 'कस्मादार्याः ! नाभ्युत्तिष्ठथ ?' ततो वृषभाणां चतुर्लघवः । अथ वृषभैः प्रतिनोदिताः परं ते न प्रतिशृण्वन्ति ततः सारणे कृते सति वृषभा अप्रायश्चित्ता इतरे प्रायश्चित्तमापद्यन्ते । अनभ्युत्थाने असारणायां चामी दोषा भवन्ति—ये प्रतीच्छका उपसम्पत्प्रतिपत्त्यर्थमायातास्ते द्विविधाः पुरुषा भवन्ति—पञ्जरभग्नाः संयमाभिमुखाश्च । तत्र गच्छे वसतां यद् आचार्योपाध्याय-प्रवर्त्तक-स्थविर-गणावच्छेदिकाख्यपदस्थपञ्चकस्य पारतन्त्र्यं या च परस्परं प्रतिनोदना एतत् पञ्जरमुच्यते, एतस्मात् पञ्जराद् भग्नाः—निर्विण्णाः पञ्जरभग्नाः । संयमाभिमुखास्तु—पार्श्वस्थाद्यवसन्नविहारिगच्छात् चारित्राभिलाषिणः संविग्नगच्छं प्रवेष्टुकामाः ॥ ४४५९ ॥

तत्र ये पञ्जरभग्ना आगतास्ते तामनभ्युत्थानविषयामप्रतिनोदनां दृष्ट्वा चिन्तयन्ति—

भग्गऽम्ह कडी अब्भुट्ठणेण देइ य अणुट्ठणे सोही ।
अनिरोहसुहो वासो, होहिइ णे इत्थ अच्छामो ॥ ४४६० ॥

अस्माकं पूर्वस्मिन् गच्छे वसतामाचार्यस्य चङ्क्रमणादिषु वारंवारमभ्युत्थानेन कटी भग्ना, अथासौ नाभ्युत्थीयते ततः 'शोधिं' प्रायश्चित्तं प्रयच्छति गाढं च खर-परुषैः खरण्टयति, अस्मिंस्तु गच्छे न प्रायश्चित्तं न च खरण्टना, अतोऽनिरोधः—अनियन्त्रणा तेन सुखः—सुखदायी वासोऽत्र "णे" अस्माकं भविष्यति, तिष्ठामो वयमत्रेति कृत्वा तत्रैव तिष्ठेयुः, न भूयः स्वगच्छं गच्छेयुः ॥ ४४६० ॥

जे पुण उज्जयचरणा, पंजरभग्गो न रोयए ते उ ।
अन्नत्थ वि सइरत्तं, न लब्भई एति तत्थेव ॥ ४४६१ ॥

ये पुनः 'उद्यतचरणाः' स्वल्पेऽप्यनभ्युत्थानादावपराधे सम्यक् प्रतिनोदनाकारिणस्तान् पञ्जरभग्नः 'न रोचयति' न रुचिपथं प्रापयति, चिन्तयति च—'अन्यत्रापि' गच्छान्तरे 'स्वैरित्वं' स्वातन्त्र्यं न लभ्यते इति विचिन्त्य 'तत्रैव' स्वगच्छे 'एति' समागच्छति ॥ ४४६१ ॥

अथ संयमाभिमुखोऽसौ समागतस्ततः किम्? इत्याह—

चरणोदासीणे पुण, जो विप्पजहाय आगतो समणो ।
सो तेसु पविसमाणो, सड्ढं वड्ढेइ उभओ वि ॥ ४४६२ ॥

यः पुनः श्रमणः 'चरणोदासीनान्' पार्श्वस्थादीन् सुखशीलविहारिणो विप्रहाय संयमाभिमुखः समागतः सः 'तेषु' गच्छान्तरीयेषु साधुषु प्रविशन् उभयेषामपि साधूनां श्रद्धां वर्धयति । तथाहि—यत्र गच्छेऽसौ प्रविशति तदीयाः साधवश्चिन्तयन्ति—एषः 'सुन्दरा अमी' इति परिभाव्यास्माकं मध्ये प्रविशति अतः सुन्दरतरं कुर्महे । यस्मादपि गच्छादायातस्तदीया अपि चिन्तयन्ति—अस्मान् 'सुखशीलान्' इति विज्ञायैष गच्छान्तरं गच्छति अतो वयमुद्यता भवाम इति ॥ ४४६२ ॥ अथासौ संयमाभिमुखस्तत्रापि सामाचारीहापनं प्रतिनोदनाया अभावं च पश्यति ततश्चिन्तयति—

इत्थ वि मेराहाणी, एते वि हु सार-वारणामुक्का ।
अन्ने वयइ अभिमुहो, तप्पच्चयनिज्जराहाणी ॥ ४४६३ ॥

अत्रापि गच्छे न केवलं पूर्वस्मिन् इत्यपिशब्दार्थः, मर्यादायाः—अभ्युत्थानादिसामाचार्या हानिरवलोक्यते, 'एतेऽपि च' साधवः सारणा-वारणामुक्ताः परिस्फुटं प्राक्तनगच्छसाधव इव निरर्गलाः समीक्ष्यन्ते, अतः को नामामीषां समीपे स्थास्यति? इति मत्वा स संयमाभिमुखः साधुः 'अन्यान्' गच्छान्तरीयान् साधून् 'व्रजति' प्रविशति । प्रविशतु नाम गच्छान्तरं का नो हानिः? इति चेद् अत आह—'तत्प्रत्यया' तस्य—साधोः संयमानुपालनोपष्टम्भकरणहेतुका या निर्जरा तस्या हानिः प्राप्नोति, सा न भवतीत्यर्थः ॥ ४४६३ ॥

आह किं कारणमसौ तेषु न प्रविशति? इत्याह—

जहिँ नत्थि सारणा वारणा य पडिचोयणा य गच्छम्मि ।
सो उ अगच्छो गच्छो, संजमकामीण मोत्तव्वो ॥ ४४६४ ॥

विस्मृते क्वचित् कर्त्तव्ये 'भवतेदं न कृतम्' इत्येवंरूपा स्मारणा सारणा, अकर्त्तव्यनिषेधो वारणा, उपलक्षणत्वाद् अन्यथा कर्त्तव्यमनाभोगादिना अन्यथा कुर्वतः सम्यक्प्रवर्त्तना प्रेरणा, निवारितस्यापि पुनः पुनः प्रवर्त्तमानस्य खर-परुषोक्तिभिः शिक्षणं प्रतिनोदना । एताः सारणादयो यत्र गच्छे न सन्ति स गच्छो गच्छकार्याकरणादगच्छो मन्तव्यः, अत एव 'संयमकामिना' संयमाभिमुखेन साधुना मोक्तव्योऽसौ, नाश्रयणीय इति भावः । गाथायां प्राकृतत्वाद् इकारस्य दीर्घत्वम् ॥ ४४६४ ॥ प्रकारान्तरेण प्रायश्चित्तमभिधित्सुः प्रस्तावनामाह—

अयमपरो उ विकप्पो, पुव्वावरवाहय त्ति ते बुद्धी ।
लोए वि अणेगविहं, नणु भेसज मो रुजोवसमे ॥ ४४६५ ॥

'अयम्' अग्रेतनगाथायां वक्ष्यमाणोऽपरः प्रायश्चित्तस्य 'विकल्पः' प्रकारः । अत्र परः प्राह—'पूर्वापरव्याहतमिदं' पूर्वमन्यादृशं प्रायश्चित्तमुक्त्वा यदिदानीमन्यादृशमभिधीयते तदेतत् पूर्वापरविरुद्धम् इति 'ते' तव बुद्धिः स्यात् तत्रोच्यते—ननु लोकेऽपि रुजोपशमे विधातव्ये तथाविधे त्रिफला-त्रिकटुकादिभेदादनेकविधं भेषजं "मो" इति पादपूरणे प्रयुज्यमानं

दृष्टमेव, एवमत्राप्येकस्यैवानभ्युत्थानस्य तथातथाक्षेत्र-महाजनादिभेदेनानेकविधं प्रायश्चित्तमभिधीयमानं न विरुध्यते ॥ ४४६५ ॥ इत्थं पराभिप्रायं परिहृत्य प्रायश्चित्तमाह—

वीयार-साहु-संजइ-निगम-घडा-राय-संघ-सहिते तु ।
लहुगो लहुगा गुरुगा, छम्मासा छेद मूल दुगं ॥ ४४६६ ॥

आचार्यं विचारभूमेरागतं नाभ्युत्तिष्ठन्ति मासलघु, साधुभिः सममायातमनभ्युत्तिष्ठतां चतुर्लघवः, संयतीभिः समं चतुर्गुरवः, निगमैः—पौरवणिग्विशेषैः षड्लघवः, घटया—महत्तरा-ऽनुमहत्तरादिगोष्ठीपुरुषसमवायलक्षणया समं छेदः, सङ्घेन समं मूलम्, राज्ञा सममनवस्थाप्यम्, "सहिए तु" त्ति सङ्घसहितेन राज्ञा सममायातमनभ्युत्तिष्ठतां पाराञ्चिकम् ॥ ४४६६ ॥

गतमभ्युत्थानम् । अथ वन्दनकमभिधित्सुराह—

देसिय राइय पक्खिय, चाउम्मासे तहेव वरिसे य ।
लहु गुरु लहुगा गुरुगा, वंदणए जाणि य पदाणि ॥ ४४६७ ॥

दैवसिके रात्रिके वा आवश्यके वन्दनकं न ददति मासलघु । पाक्षिके वन्दनकं न प्रयच्छन्ति मासगुरु । चातुर्मासिके वन्दनकमददतां चतुर्लघु । सांवत्सरिके वन्दनकादाने चतुर्गुरु । चशब्दाद् विपरीतं न्यूनाधिकं च कुर्वतां लघुमासः । यानि च वन्दनके अवनत-यथाजातादीनि पदानि तेषामप्यकरणेऽसामाचारीनिष्पन्नं मासलघु ॥ ४४६७ ॥

◁ [1]अथैतदेव प्रायश्चित्तं विशेषयन्नाह—▷

आयरियाइ चउण्हं, तव-कालविसेसियं भवे एयं ।
अहवा पडिलोमेयं, तव-कालविसेसओ होइ ॥ ४४६८ ॥

आचार्यादीनां चतुर्णामपि 'एतद्' अनन्तरोक्तं प्रायश्चित्तं तपः-कालविशेषितं भवति—तत्राचार्यस्य द्वाभ्यामपि तपः-कालाभ्यां गुरुकम्, वृषभस्य तपोगुरुकम्, भिक्षोः कालगुरुकम्, क्षुल्लकस्य तपसा कालेन च लघुकम् । अथवा तपः-कालविशेषत एतदेव 'प्रतिलोमं' पश्चानुपूर्व्या वक्तव्यम्—आचार्यस्य द्वाभ्यामपि लघुकम्, वृषभस्य कालगुरुकम्, भिक्षोस्तपोगुरुकम्, क्षुल्लकस्य द्वाभ्यामपि गुरुकम् ॥ ४४६८ ॥

अथ "देसिय-राइय" त्ति पदद्वयं विशेषतो भावयति—

दुगसत्तगकिइकम्मस्स अकरणे होइ मासियं लहुगं ।
आवासगविवरीए, ऊणऽहिए चेव लहुओ उ ॥ ४४६९ ॥

"दुगसत्तग" त्ति द्वे सप्तके चतुर्दश भवन्तीति कृत्वा पूर्वाह्णा-ऽपराह्णयोश्चतुर्दश वन्दनकानि भवन्ति । कथम्? इति चेद् उच्यते—इह रात्रिप्रतिक्रमणे चत्वारि वन्दनकानि—तत्रैकमालोचनायाम्, द्वितीयं क्षामणके, तृतीयं षाण्मासिकतपश्चिन्तनकायोत्सर्गार्थम्, चतुर्थं प्रत्याख्यानग्रहणार्थमिति । तथा स्वाध्याये त्रीणि वन्दनकानि, तत्र च वृद्धसम्प्रदायः—सज्झाए वंदित्ता पट्ठवेइ, एयं पढमं । पवेयंतस्स बिइयं, पच्छा उद्दिट्ठं समुद्दिट्ठं पढइ, उद्देस-समुद्देसवंदणाणमिहेवंतब्भावो । तओ जाहे चउभागावसेसा पोरिसी ताहे पाए पडिले-

१ ◁ ▷ एतच्चिह्नान्तर्गतमवतरणं भा० नास्ति ॥

हेइ, जइ न पढिउकामो तो वंदइ, अह पढिउकामो ताहे अवंदित्ता पाए पडिलेहेइ, पडिलेहित्ता पच्छा पढइ, कालवेलाए वंदिउं पडिक्कमइ, एयं तइयं ।

एवं पूर्वाह्णे सप्त वन्दनानि । अपराह्णेऽप्येवमेव सप्त भवन्ति— तत्र चत्वारि दैवसिकप्रतिक्रमणे, त्रीणि स्वाध्याये, अनुज्ञावन्दनानां स्वाध्यायवन्दनेष्वेवान्तर्भावादिति सर्वसङ्ख्यया चतुर्दश वन्दनकानि भवन्ति । एतच्चाभक्तार्थिकमङ्गीकृत्योक्तम् । यस्तु भक्तार्थिकस्तस्य भोजनानन्तरभाविप्रत्याख्यानवन्दनकसहितानि पञ्चदश भवन्तीति । एतेषां मध्यादेकतरस्यापि कृतिकर्मणोऽकरणे मासिकं लघुकं प्रायश्चित्तं भवति । तथा आवश्यकं कुर्वन् विपरीतमालापकोच्चारणं करोति, तद्यथा—दैवसिके आवश्यके 'क्षामयामि क्षमाश्रमण ! रात्रिकं व्यतिक्रमम्' इत्युच्चरति, रात्रिके वा दैवसिकाभिलापं करोति, एवं पाक्षिक-चातुर्मासिक-सांवत्सरिकेष्वपि प्रतिक्रमणेषु वक्तव्यम्, अत्र सर्वत्राप्यसामाचारीनिष्पन्नं मासलघु । "ऊणऽहिए चेव" त्ति ऊनानि वा—एकद्व्यादिभिर्वन्दनकैर्हीनानि अधिकानि वा—यथोक्तप्रमाणादतिरिक्तानि दैवसिकादिप्रतिक्रमणेषु वन्दनकानि प्रयच्छतो मासलघु ॥ ४४६९ ॥

अथ "वंदणए जाणि य पयाणि" (गा० ४४६७) त्ति पदेन यानि द्व्यवनतादीनि पञ्चविंशतिर्वन्दनकस्यावश्यकपदानि सूचितानि तानि दर्शयति—

दुओणयं अहाजायं, किइकम्मं बारसावयं ।
चउसिरं तिगुत्तं च, दुपवेसं एगनिक्खमणं ॥ ४४७० ॥

अवनतिरवनतम्—उत्तमाङ्गप्रधानं प्रणमनम्, द्वे अवनते यस्मिन् तद् द्व्यवनतम्—एकं यदा प्रथममेव "इच्छामि खमासमणो ! वंदिउं जावणिज्जाए निसीहियाए" इत्यभिधाय छन्दोऽनुज्ञापनायावनमति, द्वितीयं पुनरेवमेव द्वितीयप्रवेशे इति २ । 'यथाजातं नाम' यथा प्रथमतो जननीजठरान्निर्गतो यथा च श्रमणो जातस्तथैव वन्दनकं दातव्यम्—तत्र रजोहरण-मुखवस्त्रिका-चोलपट्टकमात्रया श्रमणः सञ्जातः, रचितकरसम्पुटस्तु योन्या विनिर्गतः, एवम्भूत एव वन्दनकं दत्ते ३ । 'कृतिकर्म' वन्दनकं "बारसावयं" ति द्वादशावर्त्तं भवति—इह प्रथमतः प्रविष्टस्य "अहो-कायं, काय, जत्ता भे, जवणि-ज्जं च भे" इति सूत्राभिधानगर्भा गुरुचरणन्यस्तहस्त-शिरःस्थापनरूपाः षडावर्त्ता भवन्ति, अवग्रहान्निर्गत्य पुनःप्रविष्टस्याप्येवमेव षडिति द्वादशावर्तवन्दनकमुच्यते १५ । चत्वारि शिरांसि—उपचारात् शिरोऽवनमनानि यस्मिन् तत् चतुःशिरः—तत्र संफासनमणे एगं, खामणानमणे सीसस्स बीयं, एवं बीयपवेसे वि दोन्नि त्ति १९ । तथा त्रयः—मनो-वाक्-काययोगा गुप्ताः—सुप्रणिहिता यस्मिन् तत् त्रिगुप्तम्, इयमत्र भावना—मनसा सम्यक्प्रणिहितो वाचा अस्खलितानि सूत्रपदानि विकथादिनिरोधेनोच्चारयन् कायेनावर्त्तान् सम्यक् प्रयुञ्जानो वन्दनं ददाति २२ । द्वौ प्रवेशौ गुरोरवग्रहेऽनुज्ञाप्य प्रविशतो यस्मिन् तद् द्विप्रवेशम् २४ । एकं निष्क्रमणं गुरोरवग्रहादावश्यिक्या निर्गच्छतो यत्र तद् एकनिष्क्रमणम् २५ । एतेषां पञ्चविंशतेरावश्यकानामकरणे प्रत्येकं मासलघु प्रायश्चित्तम् । अथवा "वन्दनके यानि पदानि" (गा० ४४६७) इत्यत्र अनादृतादीनि द्वात्रिंशत्सङ्ख्याकानि दोषपदानि मन्तव्यानि ॥ ४४७० ॥ तानि चामूनि—

अणाढियं च थद्धं च, पविद्धं परिपिंडियं ।
टोलगइ अंकुसं चेव, तहा कच्छभरिंगियं ॥ ४४७१ ॥
मच्छुव्वत्तं मणसा, य पउट्ठं तह य वेइयाबद्धं ।
भयसा चेव भयंतं, मित्ती-गारव-कारणा ॥ ४४७२ ॥
तेणियं पडिणियं चेव, रुट्ठं तज्जियमेव य ।
सढं च हीलियं चेव, तहा विप्पलिउंचियं ॥ ४४७३ ॥
दिट्ठमदिट्ठं च तहा, सिंगं च कर मोअणं ।
आलिद्धमणालिद्धं, ऊणं उत्तरचूलियं ॥ ४४७४ ॥
मूयं च ढड्ढरं चेव, चुडलिं च अपच्छिमं ।
बत्तीसदोसपरिसुद्धं, किइकम्मं पउंजए ॥ ४४७५ ॥

अनादृतं च स्तब्धं च प्रवृद्धं परिपिण्डितं टोलगतिः अङ्कुशं चैव तथा कच्छपरिङ्गितमिति प्रथमगाथायां सप्त दोषाः ॥ ४४७१ ॥

मत्स्योद्वृत्तं मनसा प्रद्विष्टं तथा च वेदिकाबद्धं "भयसा चेव" त्ति भयेनैव "भयंतं" ति भजतो वन्दनमपि भजेत् तथा मैत्रीं गौरवं कारणं चाश्रित्य वन्दनकमिति द्वितीयगाथायामष्टौ दोषाः ॥ ४४७२ ॥

स्तैन्येन—चौर्येण कृतं वन्दनमपि स्तैन्यं प्रत्यनीकवन्दनं रुष्टवन्दनं तर्जयन् वन्दत इति तर्जितवन्दनं शठवन्दनं हीलितवन्दनं तथा विपरिकुञ्चितमिति तृतीयगाथायां सप्त दोषाः ॥ ४४७३ ॥

दृष्टादृष्टं तथा शृङ्गं करो मोचनम् आश्लिष्टा-ऽनाश्लिष्टं न्यूनं उत्तरचूलिकमिति चतुर्थगाथायां सप्त दोषाः ॥ ४४७४ ॥

मूकं ढड्ढरं चुडलिकम् 'अपश्चिमं' पर्यन्तवर्ति इति पञ्चमगाथार्धे त्रयो दोषाः । एवं द्वात्रिंशद्दोषपरिशुद्धं कृतिकर्म प्रयुञ्जीत साधुरिति दोषनामोत्कीर्तनायां पञ्च गाथाः ॥ ४४७५ ॥

इदानीमेतानेव यथाक्रमं व्याचष्टे—

आयरकरणं आढा, तव्विवरीयं अणाढियं होइ ।
दव्वे भावे थद्धो, चउभंगो दव्वतो भइतो ॥ ४४७६ ॥

आदरः—सम्भ्रमस्तत्करणमादृतता सा यत्र न भवति तदनादृतमुच्यते । द्वितीयं दोषमाह—स्तब्धस्तावद् द्रव्यतो भावतश्च भवति । अत्र चतुर्भङ्गिका, तद्यथा—द्रव्यतः स्तब्धो न भावतः १ भावतः स्तब्धो न द्रव्यतः २ अपरो द्रव्यतो भावतश्च ३ अन्यस्तु न द्रव्यतो नापि भावतः ४ इति । अत्र चरमो भङ्गः शुद्धः । शेषभङ्गकेष्वपि भावतः स्तब्धोऽशुद्ध एव, द्रव्यतस्तु 'भक्तः' विकल्पितः, उदर-पृष्ठशूलव्यथादिबाधितोऽवनामं कर्तुमशक्तः कारणिकः स्यादपि स्तब्धो न तु निष्कारणिक इति भावः ॥ ४४७६ ॥ तृतीयं दोषमाह—

पविद्धमणुवयारं, जं अप्पितो ण जंतितो होति ।
जत्थ व तत्थ व उज्झति, कतकिच्चो वक्खरं चेव ॥ ४४७७ ॥

प्रवृद्धं नाम यद् उपचाररहितम् । एतदेव व्याचष्टे—यद् वन्दनकं गुरुभ्यः 'अर्पयन्'

ददद् न यन्त्रितो भवति । अयन्त्रितत्वेन यत्र तत्र वा स्थाने प्रथमप्रवेशादिलक्षणे असमाप्तमपि वन्दनकमुज्झति । क इव यथा किमुज्झति ? इत्याह—"कयकिच्चो वक्खरं चेव" त्ति, एतदुक्तं भवति—यथा केनचिद् भाटिकेन कुतश्चिद् नगराद् नगरान्तरे 'वक्खरं' भाण्डमुपनीतम् । वक्खरस्वामिना च भाटिकोऽभिहितः—प्रतीक्षस्व कञ्चित् कालं यावदस्य वक्खरस्यावतारणस्थानं किञ्चिदन्वेषयामि । स प्राह—'मयाऽस्मिन्नेव नगरे समाने तव्यमिदमित्येवोक्तम्, अतः कृत-कृत्यत्वाद् नातः परं प्रतीक्षेऽहम्' इत्युक्त्वाऽस्थान एव तद् भाण्डमुज्झित्वा गच्छति । एवं साधुरप्यस्थान एव वन्दनकं परित्यज्य नश्यतीत्येतावता दृष्टान्त इति ॥ ४४७७ ॥

चतुर्थं दोषमाह—

परिपिंडिए व वंदइ, परिपिंडियवयण-करणओ वा वि ।
टोलो व्व उप्फिडंतो, ओसक्क-ऽहिसक्कणं दुहओ ॥ ४४७८ ॥

यत्र 'परिपिण्डितान्' एकत्र मिलितानाचार्यादीनेकवन्दनकेनैव वन्दते न पृथक् पृथक् तत् परिपिण्डितमुच्यते; अथवा वचनानि—सूत्रोच्चारणगर्भाणि, करणानि—कर-चरणादीनि[1], परिपिण्डितानि—अव्यवच्छिन्नानि वचन-करणानि यस्य स तथा, ऊर्वोरुपरि हस्तौ व्यवस्थाप्य सम्पिण्डितकर-चरणोऽव्यक्तसूत्रोच्चारणपुरःसरं यत्र वन्दते तद् वा परिपिण्डितमिति भावः । पञ्चमं दोषमाह—उत्ष्वष्कणम्—अग्रतः सरणम् अभिष्वष्कणं—पश्चादपसरणं "दुहओ" त्ति ते द्वे अपि टोलवद् उत्प्लुत्योत्प्लुत्य करोति यत्र तत् टोलगतिवन्दनकमिति ॥ ४४७८ ॥

षष्ठं दोषमाह—

उवगरणे हत्थम्मि व, घित्तु णिवेसेति अंकुसं विंति ।
ठित-विट्ठरिंगणं जं, तं कच्छभरिंगियं नाम ॥ ४४७९ ॥

यत्राङ्कुशेन गजमिव शिष्य आचार्यमूर्द्धस्थितं शयितं प्रयोजनान्तरव्यग्रं वा 'उपकरणे' चोलपट्ट-कल्पादौ हस्ते वा अवज्ञया समाकृष्य वन्दनकदानार्थमासने उपवेशयति तद् अङ्कुशं ब्रुवते । नहि पूज्याः कदाचिदप्युपकरणाद्याकर्षणमर्हन्ति अविनयत्वात्, किन्तु प्रणामं कृत्वा कृताञ्जलिपुटैर्विनयपूर्वकमिदमुच्यते—उपविशन्तु भगवन्तो येन वन्दनकं प्रयच्छामीति; अतो दोषदुष्टमिदम् । सप्तमं दोषमाह—स्थितस्योर्द्धस्थानेन "तित्तीसन्नयराए" इत्यादिसूत्र-मुच्चारयत उपविष्टस्य वा—आसीनस्य "अहो-कायं काय" इत्यादिसूत्रं भणतः कच्छपस्येव—जलचरजीवविशेषस्य रिङ्गणम्—अग्रतोऽभिमुखं यत्किञ्चित् चलनं तद् यत्र करोति शिष्यस्तदिदं कच्छपरिङ्गितं नामेति ॥ ४४७९ ॥ अष्टमं दोषमाह—

उट्ठिंत णिवेसंतो, उव्वत्तति मच्छउ व्व जलमज्झे ।
वंदिउकामो वऽण्णं, झसो व्व परियत्तती तुरियं ॥ ४४८० ॥

उत्तिष्ठन् निविशमानो वा जलमध्ये मत्स्य इव 'उद्वर्त्तते' उद्वेल्लयति यत्र तद् मत्स्योद्वृत्तम्; अथवा एकमाचार्यादिकं वन्दित्वा तत्समीप एवापरं वन्दनार्हं कञ्चन वन्दितुमिच्छंस्तत्समीपं जिगमिषुरुपविष्ट एव 'झष इव' मत्स्य इव त्वरितमङ्गं परावर्त्त्य यत्र गच्छति तद् वा मत्स्यो-

---

१ °नि सम्पिण्डि° भा० ॥

द्धम् ॥ ४४८० ॥ नवममाह—

अप्प-परपत्तिएणं, मणप्पदोसो अणेगउट्ठाणो ।
पंचेव वेइयाओ, भयं तु णिज्जूहणाईयं ॥ ४४८१ ॥

मनःप्रद्वेषः 'अनेकोत्थानः' अनेकनिमित्तो भवति, स च सर्वोऽप्यात्मप्रत्ययेन परप्रत्ययेन वा स्यात् । तत्रात्मप्रत्ययेन यदा शिष्य एव गुरुणा किञ्चित् परुषमभिहितो भवति, परप्रत्ययेन तु यदा तस्यैव शिष्यस्य सम्बन्धिनः सुहृदादेः सम्मुखं सूरिणा किमप्यप्रियमुक्तं भवतीति । एवंप्रकारैरन्यैरपि स्व-परप्रत्ययैः कारणान्तरैर्मानसः प्रद्वेषो भवति यत्र तद् मनसा प्रदुष्टमुच्यते । दशमं दोषमाह—"पंचेव वेइयाउ" त्ति जानुनोरुपरि हस्तौ निवेश्याधो वा पार्श्वयोर्वा उत्सङ्गे वा एकं वा जानुं दक्षिणं वामं वा करद्वयान्तः कृत्वा वन्दनकं यत्र करोति तद् वेदिकाबद्धम् । एकादशं दोषमाह—"भयं तु निज्जूहणाईयं" ति निर्यूहणं—गच्छान्निष्काशनं तदादिकं यद् भयं तेन यत्र वन्दते तद् भयवन्दनकम् ॥ ४४८१ ॥ द्वादशं दोषमाह—

भयति भयस्सति व ममं, इइ वंदति ण्होरगं णिवेसंतो ।
एमेव य मेत्तीए, गारव सिक्खाविणीतोऽहं ॥ ४४८२ ॥

'सत्त्वेयं भो आचार्य ! भवन्तं वन्दमाना वयं तिष्ठामः' इत्येवं निहोरकं निवेशयन् वदन्ते । किमिति ? इत्याह—एष तावद् 'भजते' अनुवर्त्तयति माम्, सेवायां पतितो मे वर्त्तत इत्यर्थः, अग्रे वा मम भजनं करिष्यत्यसौ, ततश्चाहमपि वन्दनकसत्कं निहोरकं निवेशयामीत्यभिप्रायवान् यत्र वन्दते तद् भजमानवन्दनकम् । त्रयोदशं दोषमाह—एवमेवेति, कोऽर्थः ? यथा निहोरकदोषदुष्टं वन्दते तथा मैत्र्याऽपि हेतुभूतया कश्चिद् वन्दते, आचार्येण समं मैत्री मम भविष्यतीत्यर्थः, तदिदं मैत्रीवन्दनकम् । चतुर्दशं दोषमाह—"गारव" त्ति सूचामात्रत्वाद् गर्ववन्दनकमिति प्रत्येयम् । कथम्भूतं तत् ? इत्याह—"सिक्खाविणीओ हं" ति शिक्षा—वन्दनकप्रदानादिसामाचारीविषया तस्यां विनीतः—कुशलोऽहमित्यवगच्छन्त्वमी शेषसाध्वादय इत्यभिप्रायवान् 'यथावद्' आवर्त्ताद्याराधयन् यत्र वन्दत इति ॥ ४४८२ ॥ पञ्चदशं दोषमाह—

णाणाइतिगं मुत्तुं, कारणमिहलोगसाहगं होइ ।
पूया-गारवहेउं, णाणग्गहणे वि एमेव ॥ ४४८३ ॥

ज्ञान-दर्शन-चारित्रत्रयं मुक्त्वा यत् किमप्यन्यद् 'इहलोकसाधकं' वस्त्रादिकं वन्दनकदानात् साधुरभिलषति तत् कारणं भवतीति प्रतिपत्तव्यम् । ननु ज्ञानादिग्रहणार्थं यदा वन्दते तदा किमेकान्तेनैव कारणं न भवति ? इत्याशङ्क्याह—यदि पूजार्थं गौरवार्थं वा वन्दनकं दत्त्वा विनयपूर्वकं ज्ञानं—श्रुतं गृह्णाति, येन लोके पूज्योऽन्येभ्यश्च श्रुतधरेभ्योऽधिकतरो भवामीति तदा तदपि 'एवमेव' कारणवन्दनकं भवतीति ॥ ४४८३ ॥

तत्र किमभिप्रायवत इहलोकसाधकं कारणं भवति ? इत्याह—

आयरतरेण हंदि, वंदामि [1]णं तेण पच्छ पणयिस्सं ।
वंदणग मोल्लभावो, ण करिस्सइ मे पणयभंगं ॥ ४४८४ ॥

१ ण तो य पच्छ ताभा० ॥

'हन्दि' इतीहलोकसाधककारणोपप्रदर्शने । अतिशयादरेण 'वन्दे' प्रणमामि "णं"मिति एनमाचार्यम्, 'तेन च' वन्दनकप्रदानेन हेतुभूतेन पश्चादमुं किञ्चिद् वस्त्रादि 'प्रणयिष्ये' याचिष्ये, न चासौ मम 'प्रणयभङ्गं' प्रार्थनाभङ्गं करिष्यति । कथम्भूतः सन्? इत्याह— वन्दनकमेव मूल्यं तत्र भावः—अभिप्रायो यस्य सूरेः स तथाभूतः, वन्दनकमूल्यवशीकृत इत्यर्थः, इत्यभिप्रायवतः कारणवन्दनकं भवतीति ॥ ४४८४ ॥ षोडशं दोषमाह—

हाउं परस्स चक्खुं, वंदंते तेणियं हवइ एतं ।
तेणो इव अत्ताणं, गूहइ ओभावणा मा मे ॥ ४४८५ ॥

'हापयित्वा' वञ्चयित्वा 'परस्य' साधु-श्रावकादेः 'चक्षुः' दृष्टिं गुरुं वन्दमानस्य शिष्यस्य स्तैन्यं वन्दनकं भवति । एतदेव स्पष्टतरं व्याचष्टे—'स्तेन इव' तस्कर इवान्यसाध्वाद्यन्तर्धानेनात्मानं गूहयति, कस्मात्? इत्याह—"ओभावणा मा मे" त्ति असावप्यतिविद्वान् किमन्येषां वन्दनकं प्रयच्छति? इत्येवम्भूताऽपभ्राजना मम मा भूदिति ॥ ४४८५ ॥

सप्तदशं दोषमाह—

आहारस्स उ काले, णीहारुभयो य होइ पडिणीयं ।
रोसेण धमधमेंतो, जं वंदति रुट्ठमेयं तु ॥ ४४८६ ॥

आहारस्य नीहारस्य वा 'उभयस्य' मूत्र-पुरीषलक्षणस्य काले यत्र वन्दते तत् प्रत्यनीकम् । अष्टादशं दोषमाह—'रोषेण' स्वविकल्पजनितेन क्रोधेन 'धमद्धमन्' जाज्वल्यमानो यद् वन्दते तद् रुष्टं वन्दनकमिति ॥ ४४८६ ॥ एकोनविंशं दोषमाह—

न वि कुप्पसि न पसीयसि, कट्ठसिवो चेव तज्जियं एयं ।
सीसंगुलिमादीहि व, तज्जेति गुरुं पणिवयंतो ॥ ४४८७ ॥

काष्ठघटितशिवदेवताविशेष इवावन्द्यमानो न कुप्यसि, तथा वन्द्यमानोऽप्यविशेषज्ञतया न प्रसीदसीत्येवं तर्जयन्—निर्भर्त्सयन् यत्र वन्दते तत् तर्जितम् । यदि वा 'मेलापकमध्ये वन्दनकं मां दापयँस्तिष्ठस्याचार्य! परं ज्ञास्यते तवैकाकिनः' इत्यभिप्रायवान् यदा शीर्षेण अङ्गुल्या वा—प्रदेशिनीलक्षणया गुरुं 'प्रणिपतन्' वन्दमानस्तर्जयति तद् वा तर्जितम् ॥ ४४८७ ॥

विंशतितमं दोषमाह—

वीसंभट्ठाणमिणं, सब्भावजढे सढं हवइ एतं ।
कवडं ति कययवं ति य, सढया वि य होंति एगट्ठा ॥ ४४८८ ॥

विश्रम्भः—विश्वासस्तस्य स्थानमिदं वन्दनकम्, एतस्मिन् यथावद् दीयमाने श्रावकादयो विश्वसन्तीत्यभिप्रायेणैव 'सद्भावरहिते' अन्तर्वासनाशून्ये वन्दमाने शिष्ये शठमेतद् वन्दनकं भवति । शठशब्दमेव पर्यायशब्दैर्व्याचष्टे—कपटमिति वा कैतवमिति वा शठताऽपि वा इति एकार्थाः शब्दा भवन्ति ॥ ४४८८ ॥ एकविंशं दोषमाह—

गणि! वायग! जिट्ठज्ज!, त्ति हीलियं किं तुमे पणमितेण ।
देसीकहविच्चंते, कधेति दरवंदिए कुंची ॥ ४४८९ ॥

गणिन्! वाचक! ज्येष्ठार्य! किं त्वया वन्दितेन? इत्यादि सोत्प्रासं हीलयित्वा यत्र वन्दते

तद् हीलितवन्दनकम् । द्वाविंशं दोषमाह—'दरवन्दिते' अर्धवन्दनके दत्ते सति देशीकथा-वृत्तान्तान् यत्र करोति तद् विपरिकुञ्चितम् ॥ ४४८९ ॥ दृष्टादृष्टदोषं शृङ्गदोषं चाह—

अंतरितो तमसे वा, ण वंदती वंदती उ दीसंतो ।
एयं दिट्ठमदिट्ठं, सिंगं पुण कुंभगणिवातो ॥ ४४९० ॥

बहुषु वन्दमानेषु साध्वादिना केनचिदन्तरितः 'तमसि वा' सान्धकारप्रदेशे व्यवस्थितो मौनं विधाय उपविश्य वाऽऽस्ते न तु वन्दते, दृश्यमानस्तु वन्दते यत्र तद् दृष्टादृष्टवन्दनकम् । तथा कुम्भशब्देनेह ललाटमुच्यते, तस्य वाम-दक्षिणपार्श्वयोर्यो निपातः—हस्ताभ्यां स्पर्शनं तद्युक्तं वन्दनकं शृङ्गमुच्यते । एतदुक्तं भवति—"अहोकायं" इत्याद्यावर्त्तान् कुर्वन् कराभ्यां न ललाटस्य मध्यदेशं स्पृशति किन्तु वामपार्श्वं दक्षिणपार्श्वं वा स्पृशतीति ॥ ४४९० ॥

गाथापूर्वार्धेन करलक्षणं पश्चार्धेन तु मोचनलक्षणं दोषमाह—

करमिव मन्नइ दिंतो, वंदणगं आरहंतिय करु त्ति ।
लोइयकरस्स मुक्का, न मुच्चिमो वंदणकरस्स ॥ ४४९१ ॥

वन्दनकं ददत् 'करमिव' राजदेयभागमिव मन्यते, आर्हतोऽयं कर इति । गृहीतव्रताश्च वयं लौकिककराद् मुक्तास्तावन्न मुच्यामहे वन्दनकरस्यार्हतस्येति ॥ ४४९१ ॥

सप्तविंशं दोषमाह—

आलिट्ठमणालिट्ठे, रयहर सीसे य होति चउभंगो ।
वयण-करणेहिँ ऊणं, जहन्नकाले व सेसेहिं ॥ ४४९२ ॥

आश्लिष्टमनाश्लिष्टं चेति पदद्वयमाश्रित्य रजोहरण-शिरसोर्विषये चतुर्भङ्गिका भवति, सा च "अहोकायं काय" इत्याद्यावर्त्तकाले सम्भवति—रजोहरणं कराभ्यामाश्लिष्यति शिरश्चेत्येकः, रजोहरणं श्लिष्यति न शिर इति द्वितीयः, शिरः श्लिष्यति न रजोहरणमिति तृतीयः, न रजोहरणं न शिरश्च श्लिष्यति इति चतुर्थो भङ्ग इति । अत्राद्यो भङ्गः शुद्धः, शेषभङ्गत्रये आश्लिष्टानाश्लिष्टदोषदुष्टं प्रकृतवन्दनमवतरति । अष्टाविंशं दोषमाह—वचनैः—आलापकैः करणैर्वा—अवनामादिभिरावश्यकैः 'न्यूनं' हीनं यद् वन्दते, यद्वा कश्चिदत्युत्सुकतया 'जघन्येनैव' स्वल्पेनैव कालेन वन्दनं समापयति शेषैर्वा साधुभिर्वन्दिते सति पश्चाद् वन्दते तद् न्यूनं नाम वन्दनकम् ॥ ४४९२ ॥ एकोनत्रिंशं त्रिंशं च दोषमाह—

दाऊण वंदणं मत्थएण वंदामि चूलिया एसा ।
तुसिणी आवत्ते पुण, कुणमाणो होइ मूयं तु ॥ ४४९३ ॥

यद् वन्दनकं दत्त्वा पश्चाद् महता शब्देन "मस्तकेन वन्दे" इति ब्रूते एषा उत्तरचूलिका मन्तव्या । यत् 'तूष्णीकतया' मौनेन आवर्त्तान् द्वादशापि कुर्वाणो वन्दते तद् मूकवन्दनकं भवति ॥ ४४९३ ॥ एकत्रिंशं द्वात्रिंशं च दोषमाह—

उच्चसरेणं वंदइ, ढड्ढर एयं तु होइ बोधव्वं ।

---

१ °श्यकैः 'शेषैः' अवशिष्यमाणैरपि यत्रात्युत्सुकतया 'जघन्येनैव' स्वल्पेनैव कालेन वन्दनं समापयति तद् न्यूनम् ॥ ४४९२ ॥ एको° भा० ॥

चुडुलि व्व गिण्हिऊणं, रयहरणं होइ चुडुलीओ ॥ ४४९४ ॥

'उच्चस्वरेण' महता शब्देन वन्दनकसूत्रमुच्चारयन् यद् वन्दते तदेतद् दड्डरमिति बोद्धव्यम् । चुडली नाम—उल्का तामिव पर्यन्ते गृहीत्वा रजोहरणं भ्रामयन् यद् वन्दते स चुडुलिका नाम द्वात्रिंशो दोष इति ॥ ४४९४ ॥ साम्प्रतमेतेष्वेव प्रायश्चित्तमाह—

थद्धे गारव तेणिय, हीलिय रुट्ठ लहुगा सढे गुरुगो ।
दुट्ठ पडिणीय तज्जित, गुरुगा सेसेसु लहुगो तु ॥ ४४९५ ॥

स्तब्ध-गौरव-स्तैनित-हीलित-रुष्टेषु प्रत्येकं चतुर्लघवः । शठे मायादोषप्रत्ययं मासगुरुकम् । दुष्ट-प्रत्यनीक-तर्जितेषु चत्वारो गुरुकाः । 'शेषेषु' अनादृत-प्रविद्ध-परिपिण्डितादिषु त्रयोविंशतौ दोषेषु प्रत्येकमसामाचारीनिष्पन्नं मासलघु ॥ ४४९५ ॥ अथ कृतिकर्मकरणविधिमाह—

आयरिय-उवज्झाए, काऊणं सेसगाण कायव्वं ।
उप्परिवाडी मासिग, मदरहिए तिण्णि य थुतीओ ॥ ४४९६ ॥

प्रतिक्रमणसूत्राकर्षणानन्तरमाचार्योपाध्याययोः प्रथमं कृतिकर्म कृत्वा ततः शेषसाधूनां यथारत्नाधिकक्रमं कर्त्तव्यम् । अथोत्परिपाट्या वन्दते ततो लघुमासिकम् । तेनापि चाचार्यादिना मदरहितेन वन्दनकं प्रतीच्छनीयम् । प्रतिक्रमणे च समापिते तिस्रः स्तुतयः स्वरेण च्छन्दसा च प्रवर्धमाना दातव्याः ॥ ४४९६ ॥

आह—शेषसाधूनां किं सर्वेषामपि वन्दनं विधेयम् ? उत न ? इति अत्रोच्यते—

जा दुचरिमो त्ति ता होइ वंदणं तीरिए पडिकमणे ।
आइण्णं पुण तिण्हं, गुरुस्स दुण्हं च देवसिए ॥ ४४९७ ॥

'प्रतिक्रमणे' प्रतिक्रमणसूत्रे 'तीरिते' पारं प्रापिते सति वन्दनं भवति यावद् द्विचरमः साधुः, द्वौ साधू अवशिष्यमाणौ यावत् सर्वेषामपि वन्दनं कृत्वा क्षामणकं कर्त्तव्यमिति भावः । एष विधिः पूर्वं चतुर्दशपूर्वधर-दशपूर्वधरादिकाले आसीत्, सम्प्रति पुनः पूर्वाचार्यैराचीर्णमिदम्—त्रयाणां साधूनां वन्दनकं कर्त्तव्यम्, तत्रैकस्य गुरोर्द्वयोश्च शेषसाध्वोः पर्यायज्येष्ठयोर्दैवसिके उपलक्षणत्वाद् रात्रिके चावश्यकेऽयं विधिरवगन्तव्यः । पाक्षिके तु पञ्च साधवो वन्दित्वा क्षमयितव्याः, चातुर्मासिके सांवत्सरिके च सप्त । आह चावश्यकचूर्णिकृत्—

पक्खिए पंच अवस्सं, चतुमासिए संवत्सरे य सत्त अवस्सं ति ॥ ४४९७ ॥

आह—किमत्र कारणं मौलं विधिमुल्लङ्घ्य पूर्वसूरय इत्थमभिनवां सामाचारीं स्थापयन्ति ? इति उच्यते—

घिइ-संघयणादीणं, मेराहाणिं च जाणिउं थेरा ।
सेह-अगीतट्ठा वि य, ठवणा आइण्णकप्पस्स ॥ ४४९८ ॥

धृतिः—मानसावष्टम्भरूपा संहननं—वज्रऋषभनाराचादि तयोः आदिशब्दाद् द्रव्य-क्षेत्र-कालादीनां च या परिहाणिर्या च मर्यादायाः—सिद्धान्ताभिहितनिरपवादसामाचारीरूपाया हानिस्तां ज्ञात्वा पूर्वसूरय ऐदंयुगीनसाधुजनोचितस्याचीर्णकल्पस्य स्थापनां कुर्वन्ति । किमर्थम् ? इत्याह—शैक्षाणामगीतार्थानां चानुग्रहार्थम्, मा भूदमीषां बहुतरसाधून् वन्दित्वा क्षम-

यतां विशिष्टधृति-संहननादिबलाभावात् परिभग्नानां विपरिणाम इति ॥ ४४९८ ॥

अथाचीर्णस्यैव लक्षणमाह—

असढेण समाइण्णं, जं कत्थई कारणे असावज्जं ।
ण णिवारियमण्णेहिँ य, बहुमणुमयमेतमाइण्णं ॥ ४४९९ ॥

'अशठेन' राग-द्वेषरहितेन कालिकाचार्यादिवत् प्रमाणस्थेन सता 'समाचीर्णम्' आचरितं यद् भाद्रपदशुद्धचतुर्थीपर्युषणापर्ववत् 'कुत्रचिद्' द्रव्य-क्षेत्र-कालादौ 'कारणे' पुष्टालम्बने 'असावद्यं' प्रकृत्या मूलोत्तरगुणाराधनाया अबाधकम्, 'न च' नैव निवारितम् 'अन्यैः' तथाविधैरेव तत्कालवर्तिभिर्गीतार्थैः, अपि तु बहु यथा भवति एवमनुमतमेतदाचीर्णमुच्यते ॥ ४४९९ ॥ अथ ये आचार्यस्यापि पर्यायज्येष्ठास्तैः किमाचार्यस्य वन्दनकं कर्त्तव्यम्? उत न? इति अत्रोच्यते—

वियडण पच्चक्खाणे, सुए य राईणिगा वि हु करिंति ।
मज्झिल्ले न करिंती, सो चेव करेइ तेसिं तु ॥ ४५०० ॥

विकटनम्—आलोचनं प्रत्याख्यानं प्रतीतं तयोः तथा श्रुते च उद्दिश्यमान-समुद्दिश्यमानादौ 'रात्निका अपि' ज्येष्ठार्या अप्युपसम्पदं प्रतिपन्ना अवमरात्निकस्याचार्यस्य वन्दनकं कुर्वन्ति। यत्तु मध्यमं क्षामणकवन्दनं तन्न कुर्वन्ति, किन्तु स एवाचार्यस्तेषां रात्निकानां करोति ॥ ४५०० ॥

अथ यदुक्तम् 'तिस्रः स्तुतयो दातव्याः' (गा० ४४९६) इति तत्र विधिमाह—

थुइमंगलम्मि गणिणा, उच्चारिते सेसगा थुती बेंति ।
पम्हुट्ठमेरसारण, विणयो य ण फेडितो एवं ॥ ४५०१ ॥

पाक्षिकादिषु यद्यप्याचार्योऽवमरात्निकस्तथापि स एवावश्यके समापिते प्रथमतस्तिस्रः स्तुतीर्ददाति, दैवसिक-रात्रिकयोरपि प्रथममाचार्येण स्तुतिमङ्गलं प्रारम्भणीयम्, ततः शेषैः। अत एवाह—स्तुतिमङ्गले 'गणिना' आचार्येणोच्चारिते सति शेषाः साधवः स्तुतीर्ब्रुवते, ददतीत्यर्थः, दत्त्वा च गुरुपादमूल एव कियन्तमपि कालं तिष्ठन्ति । किमर्थम्? इति चेद् अत आह—काचिद् मर्यादा—सामाचारी "पम्हुट्ठा" विस्मृता भवेत् तस्याः सारणं गुरवः कुर्वीरन्। परमोपकारिणश्च गुरवः, तत एव प्रतिक्रमणानन्तरं कियन्तमपि कालं तेषु पर्युपास्यमानेषु विश्रामणादिविधानेन विनयोऽपि 'न स्फेटितः' न हापितो भवति ॥ ४५०१ ॥

अथ के पुनस्ते ये आचार्यस्यापि रत्नाधिका भवन्ति? इति उच्यते—

अन्नेसिं गच्छाणं, उवसंपन्नाण वंदणं तहियं ।
बहुमाण तस्स वयणं, ओमे वाऽऽलोयणा भणिया ॥ ४५०२ ॥

अन्येषां गच्छानां सम्बन्धिन आचार्या रत्नाधिकतराः सूत्रार्थनिमित्तं कमप्यवमरात्निकमाचार्य-

१ °इ केणई असा° भा० ताभा० । एतदनुसारेणैव भा० टीका, दृश्यतां टिप्पणी २ ॥ २ 'अशठेन' अमायाविना सता 'समाचीर्णम्' आचरितं यद् भाद्रपदशुक्लचतुर्थीपर्युषणापर्ववत् 'कुत्रचिद्' द्रव्य-क्षेत्र-कालादौ 'केनचित्' प्रमाणस्थेन संविग्नगीतार्थादिगुणभाजा कालिकाचार्यादिना 'असावद्यं' भा० ॥ ३ थुती बिंति ताभा० विना ॥

मुपसम्पन्नास्तेषां मध्यमवन्दनकमवमरात्निकेन दातव्यम् । शेषकालं तेऽपि रात्निकाः 'तस्य' अवमरात्निकस्य 'बहुमानं' 'पूज्योऽयमस्माकं गुणाधिकतया' इति लक्षणं 'वचनं च' आज्ञानिर्देशं कुर्वन्ति । अवमेऽपि च तत्रालोचना भणिता भगवद्भिः । किमुक्तं भवति ?—तस्य पुरत आलोचनं प्रत्याख्यानं च वन्दनकं दत्त्वा विधेयमिति भगवतामुपदेशः ॥ ४५०२ ॥

अथ परः प्राह—कस्य पुनः कृतिकर्म कर्त्तव्यम् ? कस्य वा न ? इति उच्यते—

सेढीठाणठियाणं, कितिकम्मं बाहिराण भयितव्वं ।
सुत्त-ऽत्थजाणएणं, कायव्वं आणुपुव्वीए ॥ ४५०३ ॥

संयमश्रेण्याः सम्बन्धीनि विशुद्धिप्रकर्षापकर्षकृतस्वरूपभेदरूपाणि यानि स्थानानि तेषु स्थितानां साधूनां कृतिकर्म कर्त्तव्यम् । ये तु संयमश्रेणिस्थानेभ्यो बाह्यास्तेषां 'भक्तव्यं' कर्त्तव्यं वा न वेति भावः । तत्र कारणे समुत्पन्ने 'सूत्रार्थज्ञेन' गीतार्थेन 'आनुपूर्व्या' "वायाइ नमो-कारो" (गा० ४५४५) इत्यादिकया वक्ष्यमाणपरिपाट्या कर्त्तव्यम्, अन्यथा तु नेति पुरातनगाथासमासार्थः ॥ ४५०३ ॥ साम्प्रतमेनामेव विवरीषुराह—

सेढीठाणठियाणं, कितिकम्मं सेढि इच्छिमो णाउं ।
तम्हा खलु सेढीए, कायव्व परूवणा इणमो ॥ ४५०४ ॥

संयमश्रेणिस्थानस्थितानां कृतिकर्म कर्त्तव्यमित्युक्ते कश्चिद् विनेयो ब्रूयात्—वयं तामेव श्रेणिं प्रथमतो ज्ञातुमिच्छामः । सूरिराह—यत एवं भवतः श्रेणिविषया जिज्ञासा तस्माद-स्माभिरपि कर्त्तव्या श्रेणेः प्ररूपणा 'इयं' वक्ष्यमाणलक्षणा ॥ ४५०४ ॥

अतस्तामेव चिकीर्षुः प्रथमतः श्रेणिस्थितानां कृतिकर्मकरणे विधिमाह—

पुव्वं चरित्तसेढीठियस्स पच्छाठिएण कायव्वं ।
सो पुण तुल्लचरित्तो, हविज्ज ऊणो व अहिओ वा ॥ ४५०५ ॥

'पूर्वं' प्रथमं यः सामायिकस्य छेदोपस्थापनीयस्य वा प्रतिपत्त्या चारित्रश्रेण्यां स्थितस्तस्य पश्चात्स्थितेन कृतिकर्म कर्त्तव्यम् । 'स पुनः' पूर्वस्थितस्तं पश्चात्स्थितमपेक्ष्य निश्चयतस्तुल्यचारित्रो न्यूनो वाऽधिको वा भवेत् ॥ ४५०५ ॥ यतः—

निच्छयओ दुन्नेयं, को भावे कम्मि वट्टई समणो ।
ववहारओ य कीरइ, जो पुव्वठिओ चरित्तम्मि ॥ ४५०६ ॥

'निश्चयतः' तत्त्ववृत्त्या कः पूर्वस्थितः पश्चात्स्थितो वा श्रमणः कस्मिन् 'भावे' चारित्रा-ध्यवसायरूपे मन्दे मध्ये तीव्रे वा वर्त्तते इति दुर्ज्ञेयम्, तदपरिज्ञानाच्च कथं निश्चयनयाभि-प्रायेण कृतिकर्म कर्तुं शक्यम् ? । 'व्यवहारतस्तु' व्यवहारनयमङ्गीकृत्य पुनः क्रियते कृतिकर्म यः पूर्वं चारित्रे स्थितस्तस्येति ॥ ४५०६ ॥

ननु फलसाधकत्वाद् निश्चयस्यैव प्रामाण्यं न व्यवहारस्य इत्याह—

ववहारो वि हु बलवं, जं छउमत्थं पि वंदई अरिहा ।
जा होइ अणाभिन्नो, जाणंतो धम्मयं एयं ॥ ४५०७ ॥

व्यवहारोऽपि, आस्तां निश्चय इत्यपिशब्दार्थः, 'हुः' निश्चितं बलवान्, यद् यस्मात्

छद्मस्थमपि स्वगुरुप्रभृतिकं वन्दते 'अरहा:' केवली । कियन्तं कालम्? इत्याह—यावदसौ 'अणाभिन्नोऽस्थि' केवलितया अनभिज्ञातो भवति तावद् 'एतां' व्यवहारनयबलवत्त्वलक्षणां धर्मतां जानन् छद्मस्थमपि वन्दते इति ॥ ४५०७ ॥ कथं पुनरसौ केवलितया ज्ञायते? इत्याह—

केवलिणा वा कहिए, अवंदमाणो व केवलिं अन्नं ।
वागरणपुव्वकहिए, देवयपूयासु व मुणंति ॥ ४५०८ ॥

अन्येन केनापि केवलिना 'कथिते' 'अयं केवली जातः' इत्याख्याते सति, अवन्दमानो वा केवलिनमन्यं केवलितया ज्ञायते । व्याकरणपूर्वं वा—अतिशयिज्ञानगम्यार्थकथनपुरःसरं तेनैव केवलिना स्वयमेव कथिते सति, 'दैवतपूजासु वा' यथासन्निहितदेवैः क्रियमाणां महिमां दृष्ट्वा गुरुप्रभृतयस्तं केवलिनं विदन्ति ॥ ४५०८ ॥ अथ श्रेणिप्ररूपणामाह—

अविभागपलिच्छेया, ठाणंतर कंडए य छट्ठाणा ।
हिट्ठा पज्जवसाणे, वुड्ढी अप्पाबहुं जीवा ॥ ४५०९ ॥
आलाव गणण विरहियमविरहियं फासणापरूवणया ।
गणणपय सेढिअवहार भाग अप्पाबहुं समया ॥ ४५१० ॥

अविभागपरिच्छेदप्ररूपणा स्थानान्तरप्ररूपणा कण्डकप्ररूपणा षट्स्थानप्ररूपणा अधःप्ररूपणा पर्यवसानप्ररूपणा वृद्धिप्ररूपणा अल्पबहुत्वप्ररूपणा जीवप्ररूपणा चेति ॥ ४५०९ ॥

जीवप्ररूपणायां चामूनि प्रतिद्वाराणि, तद्यथा—

आलापप्ररूपणा गणनाप्ररूपणा विरहितप्ररूपणा अविरहितप्ररूपणा स्पर्शनाप्ररूपणा गणनापदप्ररूपणा श्रेण्यपहारप्ररूपणा भागप्ररूपणा अल्पबहुत्वप्ररूपणा श्रमण(समय)प्ररूपणा चेति द्वारगाथाद्वयम् ॥ ४५१० ॥ तत्राविभागपरिच्छेदप्ररूपणां तावत् करोति—

अविभागपलिच्छेदं, चरित्तपज्जव-पएस-परमाणू ।
परमाणुस्स परूवण, चउव्विहा भावओऽणंता ॥ ४५११ ॥

इह संयमस्थानं केवलिप्रज्ञाच्छेदनकेन छिद्यमानं निरंशतया यदा विभागं न यच्छति तदाऽसावन्तिमो अंशो अविभागपरिच्छेद उच्यते, स चारित्रपर्यायश्चारित्रप्रदेशश्चारित्रपरमाणुर्वा भण्यते । परमाणोश्च सामान्यतश्चतुर्विधा प्ररूपणा द्रव्य-क्षेत्र-काल-भावभेदात् । द्रव्यत एकोऽणुकः, क्षेत्रत आकाशप्रदेशः, कालतः समयः, भावतस्त्वेकगुणकालकादिः । अत एव वा चारित्राविभागपरिच्छेदाः, ते च 'अनन्ताः' अनन्तानन्तकप्रमाणाः ॥ ४५११ ॥ तथा चाह—

ते कित्तिया पएसा, सव्वागासस्स मग्गणा होइ ।
ते जत्तिया पएसा, अविभाग तओ अणंतगुणा ॥ ४५१२ ॥

'ते' चारित्रस्य प्रदेशाः 'कियन्तः' किंप्रमाणा इति चिन्तायां निर्वचनमाह—सर्वस्य लोका-ऽलोकगतस्याकाशस्य मार्गणा भवति । यावन्तः किल 'ते' सर्वाकाशस्य प्रदेशाः 'ततः' तेभ्यः सर्वाकाशप्रदेशेभ्यश्चारित्रस्य अविभागपरिच्छेदा अनन्तगुणाः सर्वजघन्येऽपि संयमस्थाने प्रतिपत्तव्याः । एषा अविभागपरिच्छेदप्ररूपणा १ ।

सर्वजघन्यात् संयमस्थानाद् यद् द्वितीयं संयमस्थानं तत् तस्मादनन्तभागवृद्धम् । किमुक्तं

भवति ?—प्रथमसंयमस्थानगतनिर्विभागभागापेक्षया द्वितीये संयमस्थाने निर्विभागा भागा अनन्ततमेन भागेनाधिका भवन्तीति । एषा स्थानान्तरप्ररूपणा २ ।

तस्मादपि यदनन्तरं तृतीयं तत् ततोऽनन्तभागवृद्धम्, एवं पूर्वस्मादुत्तरोत्तराणि अनन्ततमेन भागेन वृद्धानि निरन्तरं संयमस्थानानि तावद् वक्तव्यानि यावदङ्गुलमात्रक्षेत्रासङ्ख्येयभागगतप्रदेशराशिप्रमाणानि भवन्ति । एतावन्ति च समुदितानि स्थानानि कण्डकमित्युच्यते । एषा कण्डकप्ररूपणा ३ ।

अस्माच्च कण्डकात् परतो यदन्यदनन्तरं संयमस्थानं भवति तत् पूर्वस्मादसङ्ख्येयभागाधिकम्[1]। एतदुक्तं भवति—पाश्चात्यकण्डकसत्कचरमसंयमस्थानगतनिर्विभागभागापेक्षया कण्डकानन्तरे संयमस्थाने निर्विभागा भागा असङ्ख्येयतमेन भागेनाधिकाः प्राप्यन्ते । ततः पराणि पुनरपि कण्डकमात्राणि संयमस्थानानि यथोत्तरमनन्तभागवृद्धानि भवन्ति, ततः पुनरेकमसङ्ख्येयभागाधिकं संयमस्थानम्; भूयोऽपि ततः पराणि कण्डकमात्राणि संयमस्थानानि यथोत्तरमनन्तभागवृद्धानि भवन्ति, ततः पुनरप्येकमसङ्ख्येयभागाधिकं संयमस्थानम्; एवमनन्तभागाधिकैः कण्डकप्रमाणैः संयमस्थानैर्व्यवहितानि असङ्ख्येयभागाधिकानि संयमस्थानानि तावद् वक्तव्यानि यावत् तान्यपि कण्डकप्रमाणानि भवन्ति । ततश्चरमादसङ्ख्येयभागाधिकसंयमस्थानात् पराणि यथोत्तरमनन्तभागवृद्धानि कण्डकमात्राणि संयमस्थानानि भवन्ति, ततः परमेकं सङ्ख्येयभागाधिकं संयमस्थानम्; ततो मूलादारभ्य यावन्ति संयमस्थानानि प्रागतिक्रान्तानि तावन्ति भूयोऽपि तेनैव क्रमेणाभिधाय पुनरप्येकं सङ्ख्येयभागाधिकं संयमस्थानं वक्तव्यम्, इदं द्वितीयं सङ्ख्येयभागाधिकं संयमस्थानम्; अनेनैव क्रमेण तृतीयम्, यावत् सङ्ख्येयभागाधिकानि संयमस्थानानि कण्डकमात्राणि भवन्ति तावद् वाच्यम् । तत उक्तक्रमेण भूयोऽपि सङ्ख्येयभागाधिकसंयमस्थानप्रसङ्गे सङ्ख्येयगुणाधिकमेकं संयमस्थानं वक्तव्यम्, ततः पुनरपि मूलादारभ्य यावन्ति संयमस्थानानि प्रागतिक्रान्तानि तावन्ति भूयोऽपि वक्तव्यानि, ततः पुनरप्येकं सङ्ख्येयगुणाधिकं संयमस्थानं वक्तव्यम्; ततो भूयोऽपि मूलादारभ्य तावन्ति संयमस्थानानि तथैव वक्तव्यानि, ततः पुनरप्येकं सङ्ख्येयगुणाधिकं संयमस्थानम्; अमून्यप्येवं सङ्ख्येयगुणाधिकानि संयमस्थानानि तावद् वक्तव्यानि यावत् कण्डकमात्राणि भवन्ति । तत उक्तक्रमेण पुनरपि सङ्ख्येयगुणाधिकसंयमस्थानप्रसङ्गेऽसङ्ख्येयगुणाधिकं संयमस्थानं वक्तव्यम्, ततः पुनरपि मूलादारभ्य यावन्ति संयमस्थानानि प्रागतिक्रान्तानि तावन्ति तेनैव क्रमेण भूयोऽपि वक्तव्यानि, ततः पुनरप्येकमसङ्ख्येयगुणाधिकं संयमस्थानं वक्तव्यम्; ततो भूयोऽपि मूलादारभ्य तावन्ति संयमस्थानानि तथैव वक्तव्यानि, ततः पुनरप्येकमसङ्ख्येयगुणाधिकं संयमस्थानं वक्तव्यम्; अमूनि चैवमसङ्ख्येयगुणाधिकसंयमस्थानानि तावद् वक्तव्यानि यावत् कण्डकप्रमाणानि भवन्ति । ततः पूर्वपरिपाट्या पुनरप्यसङ्ख्येयगुणाधिकसंयमस्थानप्रसङ्गे अनन्तगुणाधिकं संयमस्थानं वक्तव्यम्, ततो भूयोऽपि मूलादारभ्य यावन्ति संयमस्थानानि प्रागतिक्रान्तानि तावन्ति तथैव क्रमेण भूयोऽपि वक्तव्यानि, ततः पुनरप्येकमनन्तगुणाधिकं संयमस्थानं वक्तव्यम्; ततो भूयोऽपि मूलादारभ्य तावन्ति

१ ततः पुनरपि मू° तादी० मो० ॥

संयमस्थानानि तथैव वक्तव्यानि, ततः पुनरप्येकमनन्तगुणाधिकं संयमस्थानं वक्तव्यम्; एवमनन्तगुणाधिकानि तावद् वक्तव्यानि यावत् कण्डकमात्राणि भवन्ति। ततो भूयोऽपि तेषामुपरि पञ्चवृद्ध्यात्मकानि संयमस्थानानि मूलादारभ्य तथैव वक्तव्यानि, यत् पुनरनन्तगुणवृद्धिस्थानं तत्र प्राप्यते, षट्स्थानस्य परिसमाप्तत्वात् । इत्थम्भूतान्यसङ्ख्येयानि कण्डकानि समुदितानि षट्स्थानकं भवति। तस्माच्च प्रथमषट्स्थानकादूर्ध्वमुक्तक्रमेणैव द्वितीयं षट्स्थानकमुत्तिष्ठति, एवमेव च तृतीयम्, एवं षट्स्थानकान्यपि तावद् वाच्यानि यावदसङ्ख्येयलोकाकाशप्रदेशप्रमाणानि भवन्ति। उक्तं च—

छट्ठाणगअवसाणे, अन्नं छट्ठाणयं पुणो अन्नं।
एवमसंखा लोगा, छट्ठाणाणं मुणेयव्वा ॥ [पञ्चसं० गा० ४४४]

इत्थम्भूतानि चासङ्ख्येयलोकाकाशप्रदेशप्रमाणानि षट्स्थानकानि संयमश्रेणिरुच्यते। तथा चोक्तम्—

छट्ठाणा उ असंखा, संजमसेढी मुणेयव्वा ॥ [पिण्डनि० भा० गा० २९]

तदेवं कृता अविभागपरिच्छेद-स्थानान्तर-कण्डक-षट्स्थानकानां प्ररूपणा ४। साम्प्रतमधःस्थानप्ररूपणा क्रियते—

प्रथमादसङ्ख्येयभागवृद्धात् स्थानादधः कियन्ति संयमस्थानान्यनन्तभागवृद्धानि? उच्यते—कण्डकमात्राणि। तथा प्रथमात् सङ्ख्येयभागवृद्धात् स्थानादधः कियन्ति असङ्ख्येयभागवृद्धानि स्थानानि? उच्यते—कण्डकमात्राणि। एवमुत्तरोत्तरस्थानादधोऽध आनन्तर्येण तावद् मार्गणा कर्तव्या यावत् प्रथमादनन्तगुणवृद्धात् स्थानादधः कियन्ति असङ्ख्येयगुणवृद्धानि? उच्यते—कण्डकमात्राणि। इदानीमेकान्तरिता मार्गणा क्रियते—तत्र प्रथमात् सङ्ख्येयभागवृद्धात् स्थानादधः कियन्त्यनन्तभागवृद्धानि स्थानानि? उच्यते—कण्डकवर्गः कण्डकं च। तथा प्रथमात् सङ्ख्येयगुणवृद्धात् स्थानादधः कियन्ति असङ्ख्येयभागवृद्धानि स्थानानि? उच्यते—कण्डकवर्गः कण्डकं च। [तथा प्रथमादसङ्ख्येयगुणवृद्धात् स्थानादधः कियन्ति सङ्ख्येयभागवृद्धानि स्थानानि? उच्यते—कण्डकवर्गः कण्डकं च।] तथा प्रथमादनन्तगुणवृद्धात् स्थानादधः कियन्ति सङ्ख्येयगुणवृद्धानि स्थानानि? उच्यते—कण्डकवर्गः कण्डकं च। एवमुक्तप्रकारेण द्व्यन्तरिता त्र्यन्तरिता चतुरन्तरिता च मार्गणा स्वधिया परिभावनीया।

अथ पर्यवसानद्वारम्—तत्रानन्तगुणवृद्धकण्डकादुपरि पञ्चवृद्ध्यात्मकानि सर्वाणि स्थानानि गत्वा पुनरनन्तगुणवृद्धं स्थानं न प्राप्यते, षट्स्थानस्य परिसमाप्तत्वात्। ततस्तदेव सर्वान्तिमं स्थानं षट्स्थानकस्य पर्यवसानम् ॥ ४५१२ ॥

अथ भाष्यकारः प्रकारान्तरेणाधः-पर्यवसानद्वारयोर्युगपत् प्ररूपणामाह—

एयं चरित्तसेढिं, पडिवज्जइ हिट्ठ कोइ उवरिं वा।
जो हिट्ठा पडिवज्जइ, सिज्झइ नियमा जहा भरहो ॥ ४५१३ ॥

एतां चारित्रश्रेणिं कश्चिद् जीवः 'अधस्ताद्' जघन्यसंयमस्थानेषु प्रतिपद्यते, कश्चित् पुनः

१ °वद् वक्तव्यानि या° मो० ॥

'उपरि' उपरितनेषु पर्यन्तवर्तिषु, उपलक्षणत्वाद् मध्यमेषु वा संयमस्थानेषु प्रतिपद्यते । तत्र योऽधस्तनेषु संयमस्थानेषु चारित्रश्रेणिं प्रतिपद्यते स नियमात् तेनैव भवग्रहणेन सिध्यति, यथा भरतश्चक्रवर्ती ॥ ४५१३ ॥

मज्झे वा उवरिं वा, नियमा गमणं तु हिट्ठिमं ठाणं ।
अंतोमुहुत्त वुड्ढी, हाणी वि तहेव नायव्वा ॥ ४५१४ ॥

यः पुनः 'मध्ये वा' मध्यमेषु 'उपरि वा' उपरितनेषु संयमस्थानेषु चारित्रश्रेणिं प्रतिपद्यते तस्य नियमाद् 'अधस्तनं' सर्वजघन्यं संयमस्थानं यावद् गमनं भवति, ततोऽसौ तेनान्येन वा भवग्रहणेन सर्वाणि संयमस्थानानि स्पृष्ट्वा सिध्यति । या पुनरधस्तनसंयमस्थानेभ्य उपरितनसंयमस्थानारोहणलक्षणा वृद्धिः साऽन्तर्मुहूर्त्तमात्रं भवति । या चोपरितनसंयमस्थानेभ्योऽधस्तनसंयमस्थानेष्ववरोहणरूपा हानिः साऽपि 'तथैव' अन्तर्मुहूर्त्तमात्रैव ज्ञातव्या ५-६ । एतेन वृद्धिद्वारप्ररूपणाऽपि कृता ७ । सम्प्रति अल्पबहुत्वद्वारं प्ररूप्यते—तत्र सर्वस्तोकान्यनन्तगुणवृद्धानि स्थानानि, कण्डकमात्रत्वात् तेषाम् । तेभ्योऽसङ्ख्येयगुणवृद्धानि स्थानानि असङ्ख्येयगुणानि, गुणकारश्चेह कण्डकप्रमाणो ज्ञातव्यः, एकैकस्यानन्तगुणवृद्धस्य स्थानस्याधस्तात् प्रत्येकमसङ्ख्येयगुणवृद्धानि स्थानानि कण्डकमात्राणि प्राप्यन्त इति कृत्वा; अनन्तगुणवृद्धस्थानकण्डकस्य चोपरि कण्डकमात्राण्यसङ्ख्येयगुणवृद्धानि प्राप्यन्ते, न त्वनन्तगुणवृद्धं स्थानम्, तेनोपरिष्टादेकस्य कण्डकस्याधिकस्य प्रक्षेपः । तेभ्योऽप्यसङ्ख्येयगुणवृद्धेभ्यः स्थानेभ्यः सङ्ख्येयगुणवृद्धानि स्थानानि असङ्ख्येयगुणानि, तेभ्योऽपि सङ्ख्येयभागाधिकानि स्थानान्यसङ्ख्येयगुणानि, तेभ्योऽपि असङ्ख्येयभागाधिकानि स्थानान्यसङ्ख्येयगुणानि, तेभ्योऽप्यनन्तभागवृद्धानि स्थानानि असङ्ख्येयगुणानि । गुणकारश्च सर्वत्रापि कण्डकमुपरि चैककण्डकप्रक्षेपः । प्ररूपितमल्पबहुत्वद्वारम् ८ । जीवपदप्रतिबद्धानां त्वालाप-गणनादीनां द्वाराणां प्ररूपणा सम्प्रदायाभावाद् न क्रियते ९ ॥ ४५१४ ॥ अथ प्रस्तुतयोजनां कुर्वन्नाह—

सेढीठाणठियाणं, किइकम्मं बाहिरे न कायव्वं ।
पासत्थादी चउरो, तत्थ वि आणादिणो दोसा ॥ ४५१५ ॥

अनन्तरोक्तायाः श्रेणेः सम्बन्धिषु संयमस्थानेषु स्थितानां साधूनां कृतिकर्म कर्त्तव्यम्, ये तु श्रेणेर्बाह्यास्तेषां न कर्त्तव्यम् । के पुनस्ते ? इत्याह—पार्श्वस्थादयश्चत्वारः । तत्र पार्श्वस्था-ऽवसन्न-कुशील-संसक्त-यथाच्छन्दाः पञ्चाप्येको भेदः, काथिक-प्राश्निक-मामाक-सम्प्रसारका द्वितीयः, अन्यतीर्थिकास्तृतीयः, गृहस्थाश्चतुर्थः; एते चत्वारोऽपि श्रेणिबाह्या मन्तव्याः । 'तत्रापि' एतेषां कृतिकर्मकरणेऽपि, न केवलमभ्युत्थाने इत्यपिशब्दार्थः, आज्ञादयो दोषाः प्रायश्चित्तं च प्राग् यथाऽभ्युत्थाने पार्श्वस्था-ऽन्यतीर्थिकादिविषयं वर्णितं तथैव वक्तव्यम् ॥ ४५१५ ॥ शिष्यः पृच्छति—

लिंगेण निग्गतो जो, पागडलिंगं धरेइ जो समणो ।
किध होइ णिग्गतो त्ति य, दिट्ठंतो सकरकुडेहिं ॥ ४५१६ ॥

'लिङ्गेन' रजोहरणादिना यो मुक्तः स संयमश्रेण्या निर्गतः प्रतीयते, यस्तु श्रमणः प्रकट-

मेव लिङ्गं[1] धारयति स कथं 'निर्गतः' श्रेणिबाह्यो भवति ?, श्रमणलिङ्गस्योपलभ्यमानत्वाद् न भवतीति भावः । अत्र सूरिराह—दृष्टान्तः शर्कराकुटाभ्यामत्र क्रियते—

जहा कस्सइ रन्नो दो घडया सक्करभरिया । ते अन्नया मुद्दं दाऊण दोण्हं पुरिसाणं समप्पिया भणिता य, जहा—सारक्खह, जथा मग्गिज्जइ तया दिज्जाह ॥ ४५१६ ॥

ततः किमभूत् ? इत्याह—

दाउं हिट्ठा छारं, सव्वत्तो कंटियाहि वेढित्ता ।
सकवाडमणाबाधे, पालेति तिसंझमिक्खंतो ॥ ४५१७ ॥

तयोरेकः पुरुषस्तं राज्ञा समर्पितं घटं गृहीत्वा तस्याधः क्षारं दत्त्वा यथा कीटिका नागच्छेयुरिति भावः, ततः सर्वतः कण्टिकाभिस्तं वेष्टयित्वा 'सकपाटे' कपाटपिधानयुक्तेऽनाबाधे प्रदेशे स्थापयित्वा त्रिसन्ध्यमीक्षमाणः सम्यक् पालयति ॥ ४५१७ ॥

द्वितीयः पुनः किं कृतवान् ? इत्याह—

मुद्दं अविद्दवंतीहिं कीडियाहिं स चालणी चेव ।
जज्जरितो कालेणं, पमायकुडए निवे दंडो ॥ ४५१८ ॥

द्वितीयः पुरुषस्तं घटं कीटिकानगरस्यादूरे स्थापयित्वा मध्यंमध्येनावलोकते, ततः शर्करागन्धाघ्राणतः समायाताभिः कीटिकाभिर्मुद्रामविद्रवन्तीभिः 'सः' घटोऽधस्तात् कालेन जर्जरितः कृतः, शर्करा सर्वाऽपि भक्षिता । अन्यदा राज्ञा तौ पुरुषौ घटं याचितौ, ततो द्वाभ्यामप्यानीय दर्शितयोर्घटयोः "पमायकुडए" त्ति येन कुटरक्षणे प्रमादः कृतस्तस्य नृपेण दण्डः कृतः । उपलक्षणमिदम्, तेन यस्तं सम्यक् पालितवान् तस्य विपुला पूजा विदधे । एष दृष्टान्तः, अयमर्थोपनयः—राजस्थानीया गुरवः, पुरुषस्थानीयाः साधवः, शर्करास्थानीयं चारित्रम्, घटस्थानीय आत्मा, मुद्रास्थानीयं रजोहरणम्, कीटिकास्थानीयान्यपराधपदानि, दण्डस्थानीया दुर्गतिप्राप्तिः, पूजास्थानीया स्वर्गादिसुखपरम्पराप्राप्तिः ॥ ४५१८ ॥

तथा चामुमेवोपनयं लेशतो भाष्यकारोऽप्याह—

निवसरिसो आयरितो, लिंगं मुद्दा उ सक्करा चरणं ।
पुरिसा य होंति साहू, चरित्तदोसा मुयिंगाओ ॥ ४५१९ ॥

गतार्था । नवरं 'मुयिङ्गाः' कीटिकाः । यथा तस्य प्रमत्तपुरुषस्य मुद्रासद्भावेऽप्यधःप्रविशन्तीभिः कीटिकाभिर्घटं विभज्य शर्करा विनाशिता, एवं साधोरपि प्रमादिनो रजोहरणमुद्रासद्भावेऽप्यपराधपदैरात्मनि जर्जरिते शर्करातुल्यं चारित्रं कालेन वा सद्यो वा विनाशमाविशति ॥ ४५१९ ॥ तत्र कालेन यथा विनश्यति तथा दर्शयति—

एसणदोसे सीयइ, अणाणुतावी ण चेव वियडेइ ।
णेव य करेइ सोधिं, ण त विरमति कालतो भस्से ॥ ४५२० ॥

एषणादोषेषु सीदति, तद्दोषदुष्टं भक्त-पानं गृह्णातीत्यर्थः । एवं कुर्वन्नपि पश्चात्तापं करिष्यति इत्याह—'अननुतापी' पुरःकर्मादिदोषदुष्टाहारग्रहणाद् अनु—पश्चात् तप्यते—'हा ! दुष्ठु कृतं मया'

---

१ विभिध श° कां० ॥

इत्यादिमानसिकतापं धर्तुं शीलमस्येत्यनुतापी, न तथा अननुतापी । कथमेतद् ज्ञायते ? इत्याह—'न चैव विकटयति' गुरूणां पुरतः स्वदोषं न प्रकाशयति, विकटयति वा परं तस्य 'शोधिं' प्रायश्चित्तं गुरुप्रदत्तं नैव करोति, 'न च' नैव अशुद्धाहारग्रहणाद् विरमति । एवं कुर्वन् 'कालतः' कियताऽपि कालेन चारित्रात् परिभ्रश्येत् । यस्तु मूलगुणान् विराधयति स सद्यः परिभ्रश्यति ॥ ४५२० ॥ अमुमेवार्थं सविशेषमाह—

मूलगुण उत्तरगुणे, मूलगुणेहिं तु पागडो होइ ।
उत्तरगुणपडिसेवी, संचयऽवोच्छेदतो भस्से ॥ ४५२१ ॥

इह प्रतिसेवको द्विधा—मूलगुणप्रतिसेवक उत्तरगुणप्रतिसेवकश्च । तत्र मूलगुणप्रतिसेवायां वर्त्तमानः प्रकट एव प्रतीयते यथा चारित्रात् परिभ्रश्यति । उत्तरगुणप्रतिसेवी तु सञ्चयेन—बह्वपराधमीलकेन योऽशुद्धाहारग्रहणादेरव्यवच्छेदः—परिणामस्यानुपरमस्ततः 'भ्रश्येत्' चारित्रात् परिभ्रंशमाप्नुयात् ॥ ४५२१ ॥ अत्रैवार्थे दृष्टान्तमाह—

अंतो भयणा बाहिं, तु निग्गते तत्थ मरुगदिट्ठंतो ।
संकर सरिसव सगडे, मंडव वत्थेण दिट्ठंतो ॥ ४५२२ ॥

इह सम्बन्धानुलोम्यतः प्रथममुत्तरार्धं व्याख्यायते—

सङ्करः—तृणादिकचवरः तद्दृष्टान्तो यथा—आरामो सारणीए पाइज्जइ । ताए वहंतीए एगं तणं सयं लग्गं तं न अवणीयं, अन्नं लग्गं तं पि न अवणीयं, एवं बहूहिं लग्गंतेहिं तत्थ तेणं आश्रयेण चिक्खल्लधूलीए संचओ जाओ । तेणं संचयेणं तं पाणियं रुद्धं अन्नओ गंतुं पयट्टं, ताहे सो आरामो सुक्को । एवमभिक्खणमभिक्खणं उत्तरगुणपडिसेवाए अवराहसंचओ भवइ, तेण संजमजलं पवहमाणं निरुज्झइ, तओ चारित्तारामो सुक्कइ ॥

सर्षपशकट-मण्डपदृष्टान्तो यथा—शकटे मण्डपे वा क्वाप्येकः सर्षपः प्रक्षिप्तः स तत्र मातः, अन्यः प्रक्षिप्तः सोऽपि मातः, एवं प्रक्षिप्यमाणैः सर्षपैर्भविष्यति स सर्षपो यस्तं शकटं मण्डपं वा भनक्ति । एवं चारित्रेऽप्यशुद्धाहारग्रहणादिरेकोऽपराधः प्रक्षिप्तः स तत्रावस्थितिं कृतवान्, द्वितीयः प्रक्षिप्तः सोऽप्यवस्थितः, एवमपरापरैरुत्तरगुणापराधैः प्रक्षिप्यमाणैर्भविष्यति स उत्तरगुणापराधो येन चारित्रं सर्वथा भङ्गमुपगच्छति ॥

अथ वस्त्रदृष्टान्तो भाव्यते—वस्त्रे क्वचिदेकस्तैलबिन्दुः कथमपि लग्नः स न शोधितः, तदाश्रयेण रेणुपुद्गला अप्यवतस्थिरे, एवमन्यत्राप्यवकाशे तैलबिन्दुर्लग्नः सोऽपि न शोधितः, एवमन्यान्यैस्तैलबिन्दुभिर्लगद्भिरप्यशोध्यमानैः सर्वमपि तद् वस्त्रं मलिनीभूतम् । एवं चारित्रवस्त्रमप्यपरापरैरुत्तरगुणापराधैरुपलिप्यमानमचिरादेव मलिनीभवतीति ॥

तदेवमुत्तरगुणप्रतिसेवी कालेन चारित्राद् परिभ्रश्यतीति स्थितम् । अथ कृतिकर्मविषयं विशेषं विभणिषुराह—"अंतो भयणा" इत्यादि पूर्वार्धम् । यः संयमश्रेणेः 'अन्तः' मध्ये स्थितस्तस्य कृतिकर्मकरणे भजना, सा चाग्रे दर्शयिष्यते । यस्तु श्रेणेर्बहिर्निर्गतस्तस्य कृतिकर्म न कर्त्तव्यम् । तथा च मरुकः—ब्राह्मणस्तस्य दृष्टान्तोऽत्र भवति ॥ ४५२२ ॥

१ °ष्टान्तः क्रियते ॥ ४५२२ ॥ पक्ष° कां० विना ॥

तमेव दर्शयति—

पक्कणकुले वसंतो, सउणीपारो वि गरहिओ होइ।
इय गरहिया सुविहिया, मज्झि वसंता कुसीलाणं ॥ ४५२३ ॥

पक्कणकुलं—मातङ्गगृहं तत्र वसन् 'शकुनीपारगोऽपि' द्विजो गर्हितो भवति। शकुनीशब्देन चतुर्दश विद्यास्थानानि गृह्यन्ते, तानि चामूनि—

अङ्गानि वेदाश्चत्वारो, मीमांसा न्यायविस्तरः।
पुराणं धर्मशास्त्रं च, स्थानान्याहुश्चतुर्दश ॥

तत्राङ्गानि षट्—शिक्षा व्याकरणं कल्पः छन्दो निरुक्तिर्ज्योतिषमिति।

"इय" एवं 'सुविहिताः' साधवः 'कुशीलानां' पार्श्वस्थादीनां मध्ये वसन्तो गर्हिता भवन्ति, अतो न तेषु वस्तव्यं न वा कृतिकर्मादि विधेयम् ॥ ४५२३ ॥

ननु च 'पार्श्वस्थादीनां कृतिकर्म न कर्त्तव्यम्' इति भवद्भिरभिहितम् तत्र पार्श्वस्थादीनां लक्षणं क्वचिदग्रपिण्डभोजित्वादि स्वल्पदोषरूपं क्वचित्तु स्त्रीसेवादि महादोषरूपमावश्यकादिशास्त्रेष्वभिधीयते तदत्र वयं तत्त्वं न जानीमहे कस्य कर्त्तव्यं कृतिकर्म ? कस्य वा न ? इत्याशङ्कावकाशमवलोक्य विषयविभागमुपदर्शयति—

संकिन्नवराहपदे, अणाणुतावी अ होइ अवरद्धे।
उत्तरगुणपडिसेवी, आलंबणवज्जिओ वज्जो ॥ ४५२४ ॥

इह यो मूलगुणप्रतिसेवी स नियमादचारित्रीति कृत्वा स्फुटमेवावन्दनीय इति न तद्विचारणा; परं य उत्तरगुणविषयैर्बहुभिरपराधपदैः सङ्कीर्णः—शबलीकृतचारित्रः, अपरं च 'अपराद्धे' अशुद्धाहारग्रहणादावपराधे कृतेऽपि 'अननुतापी' 'हा ! दुष्ठु कृतम्' इत्यादि पश्चात्तापं न करोति, निःशङ्को निर्दयश्च प्रवर्तत इत्यर्थः। एवंविध उत्तरगुणप्रतिसेवी यदि आलम्बनेन—ज्ञान-दर्शन-चारित्ररूपविशुद्धकारणेन वर्जितः, कारणमन्तरेण प्रतिसेवत इति भावः, तदाऽसौ 'वर्ज्यः' कृतिकर्मकरणे वर्जनीयः। शिष्यः प्राह—नन्वेवमर्थादापन्नम्—आलम्बनसहित उत्तरगुणप्रतिसेव्यपि वन्दनीयः। सूरिराह—न केवलमुत्तरगुणप्रतिसेवी मूलगुणप्रतिसेव्यप्यालम्बनसहितः पूज्यः ॥ ४५२४ ॥ कथम् ? इति चेद् उच्यते—

हिट्ठट्ठाणठितो वी, पावयणि-गणट्ठया उ अधरे उ।
कडजोगि जं निसेवइ, आदिणिगंठो व्व सो पुज्जो ॥ ४५२५ ॥

'अधस्तनस्थानेषु' जघन्यसंयमस्थानेषु स्थितोऽपि, मूलगुणप्रतिसेव्यपीति भावः, 'कृतयोगी' गीतार्थः प्रावचनिकस्य—आचार्यस्य गणस्य च—गच्छस्य अनुग्रहार्थम् "अधरे" आत्यन्तिके कारणे समुपस्थिते यद् निषेवते तत्रासौ संयमश्रेण्यामेव वर्त्तते इति कृत्वा पूज्यः। क इव ? इत्याह—'आदिनिर्ग्रन्थ इव' इह पुलाक-बकुश-कुशील-निर्ग्रन्थ-स्नातकाख्याः पञ्च निर्ग्रन्थाः, तेषामादिभूतः पुलाकः तद्वत्; तस्य ह्येतादृशी लब्धिर्यया चक्रवर्तिस्कन्धावारमपि अभिमादनादौ कुलादिकार्ये स्तम्भीयाद् वा विनाशयेद् वा, न च प्रायश्चित्तमाप्नुयात् ॥ ४५२५ ॥

तथा चाह—

कुणमाणो वि य कडणं, कतकरणो णेव दोसमब्भेति ।
अप्पेण बहुं इच्छइ, विसुद्धआलंबणो समणो ॥ ४५२६ ॥

"कडणं" कटकमर्दं कुर्वाणोऽपि 'कृतकरणः' पुलाको नैव स्वल्पमपि दोषम् 'अभ्येति' प्राप्नोति । कुतः ? इत्याह—यतोऽसौ श्रमणो विशुद्धालम्बनः सन् अल्पेन संयमव्ययेन बहुं संयमलाभमिच्छति ॥ ४५२६ ॥ अमुमेवार्थं समर्थयन्नाह—

संजमहेउं अजतत्तणं पि ण हु दोसकारगं विंति ।
पायण वोच्छेयं वा, समाहिकारो वणादीणं ॥ ४५२७ ॥

प्रावचनिकादेः प्राणव्यपरोपणाद्युपद्रवरक्षणेन यः संयमस्तद्धेतोः—तन्निमित्तं पुलाकादेरयतत्वमपि 'नहि' नैव दोषकारकं ब्रुवते । यथा 'समाधिकारः' वैद्यो व्रणादीनां यत् तथाविधौषधप्रलेपनेन पाचनं यच्च शस्त्रादिना विच्छेदनं यद् वा 'व्यवच्छेदं' लङ्घनं कारयति तत् तदानीं पीडाकरमपि परिणामसुन्दरमिति कृत्वा न सदोषम् एवमिदमपीति ॥ ४५२७ ॥

अथ परस्याभिप्रायमाशङ्कमान आह—

तत्थ भवे जति एवं, अण्णं अण्णेण रक्खए भिक्खू ।
अस्संजया वि एवं, अन्नं अन्नेण रक्खंति ॥ ४५२८ ॥

'तत्र' इत्यनन्तरोक्तेऽर्थेऽभिहिते सति भवेत् परस्याभिप्राय इति वाक्यशेषः—यद्येवं 'भिक्षुः' पुलाकादिः 'अन्यम्' आचार्यादिकम् 'अन्येन' स्कन्धावारादिना कृत्वा रक्षति, एकस्य विनाशेनापरं पालयतीति भावः, तत एवम् 'असंयताः' गृहस्था अप्यन्यमन्येन रक्षन्त्येव, अतो न कश्चिदसंयतानां संयतानां च प्रतिविशेषः ॥ ४५२८ ॥

एवं परेणोक्ते सूरिराह—

न हु ते संजमहेउं, पालिंति असंजता अजतभावे ।
अव्वोच्छित्ति-संजमट्ठा, पालिंति जती जतिजणं तु ॥ ४५२९ ॥

'नहि' नैव 'ते' असंयताः 'अयतभावव्यवस्थितान्' गृहस्थान् संयमहेतोः पालयन्ति, किन्तु स्वात्मनो जीविकादिनिमित्तम् । ये तु यतयस्ते या तीर्थस्याव्यवच्छित्तिर्यश्च तेषां रक्ष्यमाणानामात्मनश्चान्योऽन्योपकारद्वारेण संयमस्तदर्थं यतिजनं पालयन्ति । तुशब्दो विशेषणार्थः, एष विशेषः साधूनां गृहस्थानां चेति ॥ ४५२९ ॥ किञ्च—

कुणइ वयं धणहेउं, धणस्स धणितो उ आगमं णाउं ।
इय संजमस्स वि वतो, तस्सेवऽट्ठा ण दोसाय ॥ ४५३० ॥

यथा धनिको वाणिज्यं कुर्वन् 'आगमं' लाभं ज्ञात्वा 'धनहेतोः' द्रव्योपार्जनार्थं शुल्क-कर्मकरवृत्ति-भाटकादिप्रदानेन धनस्य व्ययं करोति, "इय" एवं पुलाकादेर्मूलगुणप्रतिसेवनां कुर्वाणस्य यः कोऽपि संयमस्य व्ययः सः 'तस्यैव' संयमस्यार्थाय विधीयमानो न दोषाय सञ्जायते, ततः पुष्टालम्बनसहितो मूलगुणप्रतिसेव्यपि शुद्ध इति स्थितम् ॥ ४५३० ॥

१ °स्स वणि° भा० तामौ० । एतदनुसारेणैव भा० टीका, दृश्यतां टिप्पणी २ ॥ २ °था वणिग्र वाणि° भा० ॥

अथापुष्टालम्बनो निरालम्बनो वा प्रतिसेवते ततः संसारोपनिपातमासादयति, तथा चात्र दृष्टान्तमाह—

तुच्छमवलंबमाणो, पडति णिरालंबणो य दुग्गम्मि ।
सालंब-निरालंबे, अह दिट्ठंतो णिसेवंते ॥ ४५३१ ॥

इहालम्बनं द्रव्य-भावभेदाद् द्विधा । तत्र गर्तादौ पतद्भिर्यद् द्रव्यमालम्ब्यते तद् द्रव्यालम्बनम् । तच्च द्विधा—पुष्टमपुष्टं च । अपुष्टं—दुर्बलं कुश-वल्ककादि, पुष्टं—बलिष्ठं तथाविधकठोरवल्ल्यादि । एवं भावालम्बनमपि पुष्टा-ऽपुष्टभेदाद् द्विधा । पुष्टं तीर्थाव्यवच्छित्ति-ग्रन्थाध्ययनादि, अपुष्टं शठतया स्वमतिमात्रोत्प्रेक्षितमालम्बनमात्रम् । ततश्च द्रव्यालम्बनं 'तुच्छम्' अपुष्टमवलम्बमानो निरालम्बनो वा यथा 'दुर्गे' गर्तादौ पतति, यस्तु पुष्टालम्बनमवलम्बते स सुखेनैवात्मानं गर्तादौ पतन्तं धारयति, एवं साधोरपि मूलगुणाद्यपराधान् निषेवमाणस्य सालम्ब-निरालम्बविषयः 'अथ' अयं दृष्टान्तो मन्तव्यः । किमुक्तं भवति ?—यो निरालम्बनोऽपुष्टालम्बनो वा प्रतिसेवते स आत्मानं संसारगर्तायां पतन्तं न सन्धारयितुं शक्नोति, यस्तु पुष्टालम्बनः स तदवष्टम्भादेव संसारगर्तां सुखेनैवातिलङ्घयति । यत एवमतः पुष्टालम्बनवर्जितः कृतिकर्मणि वर्जनीय इति ॥ ४५३१ ॥ अथ श्रेणिस्थानस्थिता अपि ये कृतिकर्मणि नियमेन भजनया वा न व्यवह्रियन्ते तान् प्रतिपादयति—

सेढीठाणे सीमा, कज्जे चत्तारि बाहिरा होंति ।
सेढीठाणे दुयभेययाएँ चत्तारि भइयव्वा ॥ ४५३२ ॥

श्रेणिस्थानं सीमास्थानमित्यनर्थान्तरम्, तत्र वर्तमाना अपि 'चत्वारो जनाः' प्रत्येकबुद्धादयो वक्ष्यमाणाः कार्ये बाह्या भवन्ति । इह कार्यं द्विधा—वन्दनकार्यं कार्यकार्यं च । तत्र वन्दनकार्यं द्विधा—अभ्युत्थानं कृतिकर्म च । कार्यकार्यं कुलकार्यादिभेदादनेकविधम्, कार्यम्—अवश्यकर्तव्यरूपं यत् कार्यं तत् कार्यकार्यमिति व्युत्पत्तेः । एतद् द्विविधमपि प्रत्येकबुद्धादयो न कुर्वन्तीति भावः । तथा श्रेणिस्थाने वर्तमाना अपि गच्छप्रतिबद्धयथालन्दिकादयश्चत्वारो जनाः "दुयभेदयाए" त्ति द्विकभेदम् अनन्तरोक्तकार्यद्वयविधानमङ्गीकृत्य भक्तव्याः, तत्र व्यवह्रियन्ते वा न वेति भावः ॥ ४५३२ ॥ इदमेव स्फुटतरमाह—

पत्तेयबुद्ध जिणकप्पिया य सुद्धपरिहारऽहालंदे ।
एए चउरो दुगभेदयाएँ कज्जेसु बाहिरगा ॥ ४५३३ ॥

प्रत्येकबुद्धा जिनकल्पिकाः शुद्धपरिहारिणो अप्रतिबद्धयथालन्दिकाश्च, एते चत्वारो जना द्विकभेदान्तर्गतेषु कृतिकर्म-कुलकार्यादिषु कार्येषु बाह्या भवन्ति, न तद्विषयं व्यवहारपथमवतरन्तीति भावः ॥ ४५३३ ॥

गच्छम्मि णियमकज्जं, कज्जे चत्तारि होंति भइयव्वा ।
गच्छपडिबद्ध आचण्ण पडिम तह संजतीतो य ॥ ४५३४ ॥

गच्छे नियमाद्—अवश्यन्तया कर्तव्यं यत् कार्यं—कुल-गण-सङ्घविषयं तत्र कार्ये चत्वारो

१ °णो यथालन्दिकाश्चाप्रतिबद्धाः, एते भा० ॥

जना भक्तव्या भवन्ति—गच्छप्रतिबद्धयथालन्दिकाः "आवन्न" त्ति आपन्नपरिहारिकाः प्रतिमाप्रतिपन्नाः संयत्यश्चेति । यदा सङ्घः कुलादिकार्यं कर्तुं न शक्नोति तत एतेऽपि कुर्वन्तीति । वन्दनकार्ये तु गच्छप्रतिबद्धयथालन्दिका यस्याचार्यस्य पार्श्वे सूत्रार्थग्रहणं कुर्वते तस्यावमस्यापि कुर्वन्ति, शेषसाधूनां तु न कुर्वन्ति । आपन्नपरिहारिणां प्रतिमाप्रतिपन्नानां संयतीनां च कृतिकर्म क्रियते वा न वा, तेऽपि कुर्वन्ति वा न वेति ॥ ४५३४ ॥ इदमेव सविशेषमाह—

अंतो वि होइ भयणा, ओमे आवण्ण संजतीओ य ।
बाहिं पि होइ भयणा, अतिबालगवायगे सीसा ॥ ४५३५ ॥

'अन्तरपि' श्रेणेरभ्यन्तरतः स्थितानामपि वन्दनकं प्रतीत्य भजना भवति । कथम्? इत्याह—"ओमि" त्ति योऽवमरात्निकः स आलोचनादौ कार्ये वन्द्यते, अन्यदा तु नेति । "आवन्नि" त्ति आपन्नपरिहारिको न वन्द्यते, स पुनराचार्यान् वन्दते । "संजईउ" त्ति संयत्योऽपि उत्सर्गतो न वन्द्यन्ते, अपवादपदे तु यदि बहुश्रुता महत्तरा काचिदपूर्वश्रुतस्कन्धं धारयति ततस्तस्याः सकाशात् तत्र ग्रहीतव्ये उद्देश-समुद्देशादिषु सा फेटावन्दनकेन वन्दनीया । न केवलमन्तः किन्तु श्रेणेर्बहिरपि स्थितानां कृतिकर्मणि भजना मन्तव्या, कारणे तेषामपि कृतिकर्म विधेयमिति भावः । अथ न कुर्वन्ति ततो महान् दोषो भवति, यथा अजापालकवाचकमवन्दमाना अगीतार्थाः शिष्या दोषं प्राप्तवन्त इति वाक्यशेषः । अथवा "सीस" त्ति संविग्नविहाराद् लिङ्गाद्वा परिच्युतं स्वगुरुं रहसि शीर्षेण प्रणम्य वक्तव्यम्—भगवन्! युष्माभिः परित्यक्ताः सन्तः साम्प्रतमनाथा वयम्, अतः कुरुतोद्यमं भूयश्चरणकरणानुपालनायामिति ॥ ४५३५ ॥ अथ "ओमे आवण्ण संजईओ" त्ति गाथावयवं विवृणोति—

आलोयण-सुत्तट्ठा, खामण ओमे य संजतीसुं च ।
आवण्णो कज्जकज्जं, करेइ ण य वंदती अगुरुं ॥ ४५३६ ॥

आलोचनानिमित्तं सूत्रार्थग्रहणार्थं चावमस्यापि वन्दनकं दातव्यम् । क्षामणके तु स एव रत्नाधिकानां वन्दनकं दद्यात् । संयतीनामप्यालोचना-सूत्रार्थनिमित्तं कृतिकर्म कर्त्तव्यम् । यः पुनरापन्नपरिहारिकः सः 'कार्यकार्यं' कुलकार्यादि करोति । "अगुरुं" ति गुरुं मुक्त्वा न कमपि साधुं वन्दते । उपलक्षणमिदम्, तेन न चासौ केनापि साधुना वन्द्यते ॥ ४५३६ ॥

अथ अजापालकदृष्टान्तमाह—

पेसविया पच्चंतं, गीतासति खित्तपेहग अगीया ।
पेहियखित्ता पुच्छंति वायगं कत्थ रण्णे त्ति ॥ ४५३७ ॥
ओसक्कंते दट्ठुं, संकच्छेती उ वातगो कुविओ ।
पल्लिवति कहण रुंभण, गुरु आगम वंदणं सेहा ॥ ४५३८ ॥

केनचिदाचार्येण गीतार्थाभावेऽगीतार्थाः साधवः प्रत्यन्तपल्ल्यां क्षेत्रप्रत्युपेक्षकाः प्रेषिताः । तत्र च अप्रव्रत एको वाचको राजकुले यत्कृतप्रमाणः परिवसति । ते च प्रत्युपेक्षितक्षेत्राः साधवस्तं वाचकं लोकस्य समीपे पृच्छन्ति—कुत्रासौ तिष्ठति? । लोकेनोक्तम्—अरण्ये । तत-

१ °हारिक-प्रतिमाप्रतिपन्नसाधु-संयतीनां तु कृति° भा० ॥

तेऽपि तत्र गताः, तं चाजारक्षणप्रवृत्तं भ्रष्टव्रतं दृष्ट्वा 'अद्रष्टव्योऽयम्' इति विमृश्यागीतार्थत्वेन शनैः शनैरवष्वष्कन्ति। तांश्च तथा दृष्ट्वा वाचकस्य शङ्का—किमेतेऽपसर्पन्ति ? इति, नूनं मां भ्रष्टव्रतं ज्ञात्वा। ततः शङ्काच्छेदी स वाचकः कुपितः सन् पल्लीपतेः कथयित्वा तेषामगीतार्थानां "रुम्मणं" गुप्तौ प्रक्षेपणं कृतवान्। ततस्तदन्वेषणार्थं गुरूणां तत्रागमनम्। ते च तं वाचकं वन्दित्वा 'शिक्षकाः' अगीतार्था एते इत्याद्युक्त्वा स्वशिष्यान् मोचितवन्तः। एवं श्रेणिबाह्यानामपि वन्दनकं कर्त्तव्यम् ॥ ४५३७ ॥ ४५३८ ॥

अथ "सीस" त्ति पदं प्रकारान्तरेण व्याचष्टे—

अहवा लिंग-विहाराओ पच्चुयं पणिवयत्तु सीसेणं।
भणति रहे पंजलिओ, उज्जम भंते! तव-गुणेहिं ॥ ४५३९ ॥

अथवा लिङ्गाद् वा संविग्नविहाराद् वा प्रच्युतं स्वगुरुं रहसि शीर्षेण प्रणिपत्य 'प्राञ्जलिकः' रचिताञ्जलिपुटो भणति—भदन्त! प्रसादं विधाय उद्यच्छ तपो-गुणेषु, अनशनादौ तपःकर्मणि मूलगुणोत्तरगुणेषु च प्रयत्नं कुर्विति भावः। एवमादिके कारणे श्रेणिबाह्यानामपि 'कृतिकर्म' वन्दनकं कर्त्तव्यम् ॥ ४५३९ ॥ अथ न करोति तत इदं प्रायश्चित्तम्—

उप्पन्न कारणम्मिं, कितिकम्मं जो न कुज्ज दुविहं पि।
पासत्थादीयाणं, उग्घाया तस्स चत्तारि ॥ ४५४० ॥

उत्पन्ने वक्ष्यमाणे कारणे यः कृतिकर्म 'द्विविधमपि' अभ्युत्थान-वन्दनकरूपं पार्श्वस्थादीनां न कुर्यात् तस्य चत्वार उद्घाता मासा भवन्ति, चतुर्लघुकमित्यर्थः ॥४५४०॥ शिष्यः प्राह—

दुविहे किइकम्मम्मिं, वाउलिया मो णिरुद्धबुद्धीया।
आतिपडिसेहितम्मि, उवरिं आरोवणा गुविला ॥ ४५४१ ॥

एवं 'द्विविधे' अभ्युत्थान-वन्दनलक्षणे कृतिकर्मणि पूर्वं प्रतिषिध्य पश्चादनुज्ञाते सति 'व्याकुलिताः' आकुलीभूता वयम्, अत एव निरुद्धा—संशयक्रोडीकृता बुद्धिर्येषां ते निरुद्धबुद्धिकाः सञ्जाता वयम्। कुतः ? इत्याह—आदौ—प्रथमं प्रतिषिद्धं—'द्विविधमपि कृतिकर्म न वर्त्तते पार्श्वस्थादीनां कर्त्तुम्' आरोपणा च महती तत् कुर्वतो निर्दिष्टा; "उवरिं" ति इदानीं पुनस्तेषां वन्दनकमप्रयच्छतो या चतुर्लघुकाख्या आरोपणा प्रतिपाद्यते सा 'गुपिला' गम्भीरा, नास्या भावार्थं वयमवबुध्यामहे इति भावः ॥ ४५४१ ॥

सूरिराह—उत्सर्गतो न कल्पते पार्श्वस्थादीन् वन्दितुम्, परम्—

गच्छपरिरक्खणट्ठा, अणागतं आउवायकुसलेण।
एवं गणाधिवतिणा, सुहसीलगवेसणा कज्जा ॥ ४५४२ ॥

अवम-राजद्विष्टादिषु ग्लानत्वे वा यदशन-पानाद्युपग्रहकरणेन गच्छस्य परिपालनं तदर्थम् 'अनागतम्' अवमादिकारणे अनुत्पन्न एव 'आयोपायकुशलेन' आयो नाम—पार्श्वस्थादेः पार्श्वाद् निःप्रत्यूहसंयमपालनादिको लाभः उपायो नाम—तथा कथमपि करोति-यथा तेषां वन्दनकमददान एव शरीरवार्त्तां गवेषयति; न च तथा क्रियमाणे तेषामप्रीतिकमुपजायते, प्रत्युत स्वचेतसि ते चिन्तयन्ति—अहो! एते स्वयं तपस्विनोऽपि एवमस्माकं स्निह्यन्ति; तत एतयोरायोपाययोः

कुशलेन गणाधिपतिना 'एवं' वक्ष्यमाणप्रकारेण सुखशीलानां—पार्श्वस्थादीनां गवेषणा कार्या ॥ ४५४२ ॥ तत्र येषु स्थानेषु कर्तव्या तानि दर्शयति—

बाहिं आगमणपहे, उज्जाणे देउले सभाए वा ।
रच्छ उवस्सय बहिया, अंतो जयणा इमा होइ ॥ ४५४३ ॥

यत्र ते ग्राम-नगरादौ तिष्ठन्ति तस्य बहिः स्थितो यदा तान् पश्यति तदा निराबाधवार्त्तां गवेषयति । यदा वा ते भिक्षाचर्यादौ तत्रागच्छन्ति तदा तेषामागमनपथे स्थित्वा गवेषणं करोति । एवमुद्याने दृष्टानाम्, चैत्यवन्दननिमित्तं गतैर्देवकुले वा समवसरणे वा दृष्टानाम्, रथ्यायां वा भिक्षामटतामभिमुखागमने मिलितानां वार्त्ता गवेषणीया । कदाचित् ते पार्श्वस्थादयो ब्रवीरन्—अस्माकं प्रतिश्रयं कदाऽपि नागच्छतः; ततस्तदनुवृत्त्या तेषां प्रतिश्रयमपि गत्वा तत्रोपाश्रयस्य बहिः स्थित्वा सर्वमपि निराबाधतादिकं गवेषयितव्यम् । अथ गाढतरं निर्बन्धं ते कुर्वन्ति तत उपाश्रयस्य 'अन्तः' अभ्यन्तरतोऽपि प्रविश्य गवेषयतां साधूनाम् 'इयं' वक्ष्यमाणा पुरुषविशेषवन्दनविषया यतना भवति ॥ ४५४३ ॥ पुरुषविशेषं तावदाह—

मुक्कधुरा संपागडअकिच्चे चरण-करणपरिहीणे ।
लिंगावसेसमित्ते, जं कीरइ तारिसं वोच्छं ॥ ४५४४ ॥

धूः—संयमधुरा सा मुक्ता—परित्यक्ता येन स मुक्तधुरः, सम्प्रकटानि—प्रवचनोपघातनिरपेक्षतया समस्तजनप्रत्यक्षाणि अकृत्यानि—मूलोत्तरगुणप्रतिसेवनारूपाणि यस्य स सम्प्रकटाकृत्यः, अत एव चरणेन—व्रतादिना करणेन च—पिण्डविशुद्ध्यादिना परिहीनः, एतादृशे 'लिङ्गावशेषमात्रे' केवलद्रव्यलिङ्गयुक्ते 'यद्' यादृशं वन्दनं क्रियते तादृशमहं वक्ष्ये ॥ ४५४४ ॥

वायाएँ नमोक्कारो, हत्थुस्सेहो य सीसनमणं च ।
संपुच्छणऽच्छणं छोभवंदणं वंदणं वा वि ॥ ४५४५ ॥

बहिरागमनपथादिषु दृष्टस्य पार्श्वस्थादेर्वाचा नमस्कारः क्रियते, 'वन्दामहे भवन्तं वयम्' इत्येवमुच्चार्यत इत्यर्थः । अथासौ विशिष्टतर उग्रतरस्वभावो वा ततो वाचा नमस्कृत्य 'हस्तोत्सेधम्' अञ्जलिं कुर्यात् । ततोऽपि विशिष्टतरेऽत्युग्रस्वभावे वा द्वावपि वाङ्नमस्कार-हस्तोत्सेधौ कृत्वा तृतीयं शिरःप्रणामं करोति । एवमुत्तरोत्तरविशेषकरणे पुरुष-कार्यभेदः प्राक्तनोपचारानुवृत्तिश्च द्रष्टव्या । "संपुच्छणं" ति पुरतः स्थित्वा भक्तिमिव दर्शयता शरीरवार्त्तायाः सम्प्रच्छनं कर्त्तव्यम्, कुशलं भवतां वर्त्तत इति । "अच्छणं" ति शरीरवार्त्तां प्रश्नयित्वा क्षणमात्रं पर्युपासनम् । अथवा पुरुषविशेषं ज्ञात्वा तदीयं प्रतिश्रयमपि गत्वा छोभवन्दनं सम्पूर्णं वा वन्दनं दातव्यम् ॥ ४५४५ ॥ अथ किमर्थं प्रथमतो वाचैव नमस्कारः क्रियते ? कारणाभावे वा किमिति मूलत एव कृतिकर्म न क्रियते ? इत्याशङ्क्याह—

जइ नाम सूइओ मि, त्ति वज्जितो वा वि परिहरति कोयी ।
इति वि हु सुहसीलजणो, परिहओ अणुमती मा य ॥ ४५४६ ॥

यदि नाम कश्चित् पार्श्वस्थादिर्वाङ्नमस्कारमात्रकरणेन अहो ! 'सूचितः' तिरस्कृतोऽहममुना भङ्ग्यन्तरेणेति, सर्वथा कृतिकर्माकरणेन वा 'वर्जितः' परित्यक्तोऽहममीभिरिति पराभवं

मन्यमानः सुखशीलविहारितां परिहरति। "इय" एवंविधमपि कारणमवलम्ब्य परिहार्यः कृतिकर्मणि सुखशीलजनः, न केवलं पूर्वोक्तं दोषजालमाश्रित्येत्यपिशब्दार्थः। अपि च तस्य कृतिकर्मणि विधीयमाने तदीयायाः सावद्यक्रियाया अप्यनुमतिः कृता भवति, अतः सा मा भूदिति बुद्ध्याऽपि न वन्दनीयोऽसौ ॥ ४५४६ ॥ किञ्च—

लोए वेदे समए, दिट्ठो दंडो अकज्जकारीणं।
दम्मंति दारुणा वि हु, दंडेण जहावराहेण ॥ ४५४७ ॥

'लोके' लोकाचारे 'वेदे' समस्तदर्शनिनां सिद्धान्ते 'समये' राजनीतिशास्त्रे 'अकार्यकारिणां' चौरिकाद्यपराधविधायिनां 'दण्डः' असम्भाष्यता-शलाका-निर्यूहणादिलक्षणः प्रयुज्यमानो दृष्टः। कुतः पुनरसौ प्रयुज्यते? इत्याह—'दारुणाः' रौद्रास्तेऽपि 'यथापराधेन' अपराधानुरूपेण दण्डेन दीयमानेन 'दम्यन्ते' वशीक्रियन्ते। अत इहापि मूलगुणाद्यपराधकारिणां कृतिकर्मवर्जनादिको दण्डः प्रयुज्यते। एतच्च कारणाभावमङ्गीकृत्योक्तम्, कारणे तु वाङ्नमस्कारादिकं वन्दनकपर्यन्तं सर्वमपि कर्त्तव्यम् ॥ ४५४७ ॥ यत आह—

वायाए कम्मुणा वा, तह चिट्ठति जह ण होति से मन्नुं।
पस्सति जतो अवायं, तदभावे दूरतो वज्जे ॥ ४५४८ ॥

'यतः' पार्श्वस्थादेः सकाशात् कृतिकर्मण्यविधीयमाने 'अपायं' संयमा-ऽऽत्मविराधनादिकं पश्यति तं प्रति 'वाचा' मधुरसम्भाषणादिना 'कर्मणा' शिरःप्रणामक्रियया तथा चेष्टते यथा तस्य 'मन्युः' स्वल्पमप्यप्रीतिकं न भवति। अथावन्दनेऽपि संयमोपघातादिरपायो न भवति ततस्तस्य—अपायस्याभावे दूरतस्तं सुखशीलजनं वर्जयेत्, एष विषयविभागः कृतिकर्मकरणाऽकरणयोरिति भावः ॥ ४५४८ ॥

एताइँ अकुव्वंतो, जहारिहं अरिहदेसिए मग्गे।
ण भवति पवयणभत्ती, अभत्तिमंतादिया दोसा ॥ ४५४९ ॥

'एतानि' वाङ्नमस्कारादीनि पार्श्वस्थादीनां 'यथाऽर्हं' यथायोग्यमर्हद्देशिते मार्गे स्थितः सन् कषायोत्कटतया यो न करोति तेन प्रवचने भक्तिः कृता न भवति, किन्तु अभक्तिमत्त्वादयो दोषा भवन्ति; तत्राऽऽज्ञाभङ्गेन भगवतामभक्तिमत्त्वं भवति, आदिशब्दात् स्वार्थपरिभ्रंशः चारिक-हेरिकाद्यभ्याख्यानप्राप्तिः बन्धनादयश्च दोषा भवन्ति ॥ ४५४९ ॥

कानि पुनस्तेषां वन्दने कारणानि? इत्याह—

परिवार परिस पुरिसं, खित्तं कालं च आगमं नाउं।
कारणजाते जाते, जहारिहं जस्स कायव्वं ॥ ४५५० ॥

परिवारं पर्षदं पुरुषं क्षेत्रं कालं च आगमं ज्ञात्वा तथा कारणानि—कुल-गणादिप्रयोजनानि तेषां जातं—प्रकारः कारणजातं तत्र 'जाते' उत्पन्ने सति 'यथार्हं' यस्य पुरुषस्य यद् वाचिकं कायिकं वा वन्दनमनुकूलं तस्य तत् कर्त्तव्यम् ॥ ४५५० ॥

अथ परिवारादीनि पदानि व्याचष्टे—

१ किञ्च—परिवार भा० ॥

परिवारो से सुविहितो, परिसगतो साहती व वेरग्गं ।
माणी दारुणभावो, णिसंस पुरिसाधमो पुरिसो ॥ ४५५१ ॥
लोगपगतो निवे वा, अहवण रायादिदिक्खितो होज्जा ।
खित्तं विहमादि अभावियं व कालो यऽणाकालो ॥ ४५५२ ॥

"से" तस्य पार्श्वस्थादेर्यः परिवारः सः 'सुविहितः' विहितानुष्ठानयुक्तो वर्त्तते । 'पर्षदि गतो वा' सभायामुपविष्टः 'वैराग्यम्' इति कारणे कार्योपचारात् संसारवैराग्यजनकं धर्मं स कथयति येन प्रभूताः प्राणिनः संसारविरक्तचेतसः सञ्जायन्ते । तथा कश्चित् पार्श्वस्थादिः स्वभावादेव 'मानी' साहङ्कारः तथा 'दारुणभावः' रौद्राध्यवसायः 'नृशंसो नाम' क्रूरकर्मा अवन्ध्यमानो वध-बन्धादिकं कारयतीत्यर्थः, अत एव पुरुषाणां मध्येऽधमः पुरुषाधमः एतादृशः पुरुष इह गृह्यते ॥ ४५५१ ॥

यद्वा 'लोकप्रकृतः' बहुलोकसम्मतः, 'नृपप्रकृतो वा' धर्मकथादिलब्धिसम्पन्नतया राजबहुमतः, "अहवण" त्ति अथवा राजादिदीक्षितोऽसौ शैलकाचार्यादिवद्, एवंविधः पुरुष इह प्रतिपत्तव्यः । क्षेत्रं नाम विहादिकमभावितं वा । विहं–कान्तारम्, आदिशब्दात् प्रत्यनीकाद्युपद्रवयुक्तम्, तत्र वर्त्तमानानां साधूनामसावुपग्रहं करोति । 'अभावितं नाम' संविग्नसाधुविषयश्रद्धाविकलम्, पार्श्वस्थादिभावितमित्यर्थः, तत्र तेषामनुवृत्तिं विदधानैः स्थातव्यम् । कालश्च "अणागालो" दुष्काल उच्यते, तत्र साधूनां वर्त्तापनं करोति । एवं परिवारादीनि कारणानि विज्ञाय कृतिकर्म विधेयम्॥ ४५५२ ॥ आगमग्रहणेन च द्वारगाथायां दर्शन-ज्ञानादिको भावः सूचितः, अतस्तमङ्गीकृत्य विधिमाह—

दंसण-नाण-चरित्तं, तव-विणयं जत्थ जत्तियं जाणे ।
जिणपन्नत्तं भत्तीइ पूयए तं तहिं भावं ॥ ४५५३ ॥

दर्शनं च–निःशङ्कितादिगुणोपेतं सम्यक्त्वं ज्ञानं च–आचारादि श्रुतं चारित्रं च–मूलोत्तरगुणानुपालनात्मकं दर्शन-ज्ञान-चारित्रम्, द्वन्द्वैकवद्भावः । एवं तपश्च–अनशनादि विनयश्च–अभ्युत्थानादिः तपो-विनयम् । एतद् दर्शनादि 'यत्र' पार्श्वस्थादौ पुरुषे 'यावद्' यत्परिमाणं स्वल्पं बहु वा जानीयात् तत्र तमेव भावं जिनप्रज्ञप्तं स्वचेतसि व्यवस्थाप्य तावत्यैव 'भक्त्या' कृतिकर्मादिलक्षणया पूजयेत् ॥ ४५५३ ॥

॥ कृतिकर्मप्रकृतं समाप्तम् ॥

---

१ °ति ॥ ४५५२ ॥ एवमादौ कारणे किं विधेयम् ? इत्याह—दंस° भा० ॥

अ न्त र गृ ह स्था ना दि प्र कृ त म्

सूत्रम्—

नो कप्पति निग्गंथाण वा निग्गंथीण वा अंतरगिहंसि चिट्ठित्तए वा निसीयत्तए वा जाव काउस्सग्गं वा ठाणं ठाइत्तए। अह पुण एवं जाणिज्जा—वाहिए जराजुण्णे तवस्सी दुव्वले किलंते मुच्छिज्ज वा पवडिज्ज वा, एवं से कप्पइ अंतरगिहंसि चिट्ठित्तए वा जाव ठाणं ठाइत्तए १९ ॥

अस्य सूत्रस्य कः सम्बन्धः ? इत्याह—

राइणिओ य अहिगतो, स चावि थेरो अणंतरे सुत्ते ।
तस्संतराणि कप्पंति चिट्ठणादीणि संबंधो ॥ ४५५४ ॥

वस्त्रपरिभाजनसूत्रादारभ्य पूर्वसूत्रेषु 'रात्निकोऽधिकृतः' रत्नाधिकस्याधिकारोऽनुवर्त्तते । 'स चापि' रात्निकः कृतिकर्मसूत्रादनन्तरस्मिन् सूत्रे शय्यासंस्तारकविषये 'स्थविरः' षष्टिवर्षपर्याय उक्तः । उपलक्षणमिदम्, तेन ग्लानस्तपस्वी च यः पूर्वं रात्निकतया व्याख्यातः सोऽप्यत्राधिक्रियते । 'तस्य च' स्थविरादेः 'आन्तराणि' गृहद्वयान्तरालभावीनि स्थानादीनि कर्तुं कल्पन्ते, न शेषस्य तरुणादेः समर्थशरीरस्येत्येतदत्र सूत्रे प्रतिपाद्यते ॥ ४५५४ ॥

अनेन सम्बन्धेनायातस्यास्य व्याख्या—नो कल्पते निर्ग्रन्थानां वा निर्ग्रन्थीनां वा 'अन्तरगृहे' गृहस्य गृहयोर्वा अन्तराले, राजदन्तादित्वाद् आर्षत्वाद् वा अन्तरशब्दस्य पूर्वनिपातः, स्थातुं वा निषत्तुं वा; यावत्करणात् त्वग्वर्त्तयितुं वा निद्रायितुं वा प्रचलायितुं वा, अशनं वा पानं वा खादिमं वा स्वादिमं वा [आहारं] आहर्तुम्, उच्चारं वा प्रश्रवणं वा खेलं वा सिङ्घानं वा परिष्ठापयितुम्, स्वाध्यायं वा कर्तुम्, ध्यानं वा ध्यातुम्, "काउस्सग्गं" ति कायोत्सर्गलक्षणं वा स्थानं 'स्थातुं' कर्तुम् । सूत्रेणैवापवादं दर्शयति—अथ पुनरेवं जानीयात् "वाहिए" इत्यादि 'व्याधितः' ग्लानः 'जराजीर्णः' स्थविरः 'तपस्वी' क्षपकः 'दुर्बलः' ग्लानत्वादधुनैवोत्थितोऽसमर्थशरीरः, एतेषां मध्यादन्यतमस्तपसा भिक्षापर्यटनेन वा 'क्लान्तः' परिश्रान्तः सन् मूर्च्छेद्वा प्रपतेद्वा; एवं कारणमुद्दिश्य कल्पते अन्तरगृहे स्थातुं वा यावत् कायोत्सर्गं वा कर्तुमिति सूत्रार्थः ॥ अथ भाष्यविस्तरः—

सब्भावमसब्भावे, दुण्ह गिहाणंतरं तु सब्भावे ।
पास पुरोहड अंगण, मज्झम्मि य होतऽसब्भावं ॥ ४५५५ ॥

गृहान्तरं द्विधा—सद्भावतोऽसद्भावतश्च । द्वयोर्गृहयोर्यद् 'अन्तरं' मध्यं तत् सद्भावगृहान्तरम् । यत्तु गृहस्य पार्श्वतः पुरोहडेऽङ्गणे गृहमध्ये वा तद् असद्भावगृहान्तरं भवति ।

एतस्मिन् द्विविधेऽपि भिक्षाद्यर्थं निर्गतस्य स्थानादि कर्तुं न कल्पते ॥ ४५५५ ॥

कुड्डंतर भित्तीए, निवेसण गिहे तहेव रच्छाए ।
ठायंतगाण लहुगा, तत्थ वि आणादिणो दोसा ॥ ४५५६ ॥

द्वयोः कुड्ययोरन्तरे, "भित्तीए" त्ति शटित-पतितस्वामिनवक्रियमाणस्य वा गृहस्य भित्तौ, 'निवेशने वा' त्रिप्रभृतीनां गृहाणामाभोगे, "गिहि" त्ति गृहपार्श्वे, 'रथ्यायां' प्रतीतायाम्; एतेषु स्थानेषु तिष्ठतश्चतुर्लघुकाः, तत्राप्याज्ञादयो दोषा मन्तव्याः, तन्निमित्तं प्रायश्चित्तं पृथग् भवतीति भावः ॥ ४५५६ ॥ तथा—

खरए खरिया सुण्हा, णट्ठे वट्टक्खुरे व संकिज्जा ।
खण्णे अगणिकाए, दारे वति संकणा तिरिए ॥ ४५५७ ॥

'खरकः' दासः 'खरिका' दासी 'स्नुषा' वधूः 'वृत्तखुरः' तुरङ्गमः, एतेषु नष्टेषु साधुः शङ्क्येत—यः श्रमणकः कल्येऽत्र गृहान्तरे उपविष्ट आसीत् तेन हृतं भविष्यति, द्वारे वा श्रमणेनोद्घाटिते स्तेनः प्रविश्य हृतवानिति । "खन्नि" त्ति खत्रं केनचित् खातम् दत्तमित्यर्थः, अग्निकायो वा केनापि दत्तो भवेत्, द्वारेण वा प्रविश्य वृतिं वा छित्त्वा केनापि सुवर्णादिकम-पहृतं स्यात्, तिर्यग्योनीयो वा गो-महिषीप्रभृतिको हृतो भवेत्, तत्रापि शङ्कायां ग्रहणना-ऽऽकर्षणादयो दोषाः । यत एवमतो गृहान्तरे न स्थातव्यम् ॥ ४५५७ ॥

अथ सूत्रोक्तं द्वितीयपदं भावयति—

उच्छुद्धसरीरे वा, दुब्बल तवसोसिते व जो होज्जा ।
थेरे जुण्ण-महल्ले, वीसंभणवेस हत्तसंके ॥ ४५५८ ॥

उच्छुद्धं—रोगाक्रान्तं शरीरं यस्य स उच्छुद्धशरीरः, वाशब्द उत्तरापेक्षया विकल्पार्थे, 'दुर्बलः' अधुनोत्थितग्लानः, 'तपःशोषितो वा' विकृष्टतपोनिष्टप्तदेहो यो भवेत्, यो वा स्थविरः 'जीर्णः' षष्टिवर्षातिक्रान्तजन्मपर्यायः सोऽपि यदि 'महान्' सर्वेभ्योऽपि वृद्धतरः; एते विश्रामग्रहणार्थं गृहान्तरे तिष्ठेयुः । इह च व्याधितादय उत्सर्गतो भिक्षाटनं न कार्यन्ते, परम् आत्मलब्धिकादिकारणापेक्षया भिक्षामटतां प्रकृतसूत्रावतारो मन्तव्यः । स च व्याधितादिः 'विश्रम्भणवेषः' संविग्नवेषधारी 'हतशङ्कश्च' हास्यादिविकारविकलतया असम्भावनीयव्यलीक-शङ्कः सन् तत्र स्थानादीनि पदानि कुर्यात् ॥ ४५५८ ॥

अहवा ओसहहेउं, संखडि संघाडए व वासासु ।
वाघाए वा तत्थ उ, जयणाए कप्पती ठातुं ॥ ४५५९ ॥

सूत्रोक्तस्तावदपवादो दर्शितः, अथार्थतः प्रकारान्तरेणाप्युच्यते इत्यथवाशब्दार्थः । औषधहेतोर्दातारं गृहेऽस्वाधीनं प्रतीक्षते, सङ्खड्यां वा यावद् वेला भवति, सङ्घाटकसाधुर्वा यावद् भक्त-पानभृतं भाजनं वसतौ विमुच्य समागच्छति, वर्षासु वा गृहं प्रविष्टानां वर्षं निपतेत्, वधू-वराद्यागमनेन वा रथ्यायां व्याघातो भवेत् तावत् तत्रैव गृहान्तरे 'यतनया' वक्ष्यमाणया स्थातुं कल्पते । एषं द्वारगाथासमासार्थः ॥ ४५५९ ॥

---

१ °ष सङ्ग्रहगाथासमासार्थः ॥४५५९॥ अथैनामेव प्रतिपदं विवृणोति—पीसंति भा० ॥

अथैनामेव विवरीपुरौषध-सङ्खडिद्वारे व्याख्यानयति—

पीसंति ओसहाइं, ओसहदाता व तत्थ असहीणो ।
संखडि असतीकालो, उद्विंते वा पडिच्छंति ॥ ४५६० ॥

ग्लानस्यौषधानि पेष्टव्यानि, तत्र पेषणशिला प्रतिश्रये नेतुं न लभ्यते ततस्तेषामेवागारिणां गृहान्तरे स्थित्वा तानि पिंषन्ति । औषधमार्गणार्थं वा कस्यापि गृहं गताः, स चौषधदाता तदानीं तत्रास्वाधीनः, अतस्तं प्रतीक्षमाणैः स्थातव्यम् । सङ्खडी च कापि वर्त्तते, तत्र च 'असत्कालः' अद्यापि देशकालो न भवति, गृहस्वामिना चोक्तम्—प्रतीक्षध्वं क्षणमेकं यावद् वेला भवति, ततस्तस्मिन्नन्यस्मिन् वा गृहे प्रतीक्षणीयम्; अगारिणो वा तदानीं गृहाङ्गणमापूर्य भोक्तुमुपविष्टाः सन्ति ततस्तान् उत्तिष्ठतः प्रतीक्षन्ते ॥ ४५६० ॥ सङ्घाटकद्वारमाह—

एगयर उभयओ वा, अलंभे आहच्च वा उभयलंभो ।
वसहिं जा णेएगो, ता इअरो चिट्ठई दूरे ॥ ४५६१ ॥

'एकतरस्य' भक्तस्य वा पानकस्य वा उभयोर्वा 'अलाभे' दुर्लभतायामित्यर्थः, "आहच्च" कदाचिदुभयमपि प्रचुरतरं लब्धम्, तेन च भाजनमापूरितम्, ततः सङ्घाटकस्य मध्याद् यावदेकः तद् भाजनं वसतिं नयति तावदितरः साधुरगारिणां दूरे भूत्वा तिष्ठति । एष चूर्ण्यभिप्रायः । [विशेषचूर्ण्यभिप्रायः] पुनरयम्—भक्तस्य पानस्य वा उभयस्य वा दुर्लभस्य लाभः समुपस्थितः, मात्रकं च तस्मिन् दिने अनाभोगेन न गृहीतम् ततो यावदेको मात्रकं वसतेरानयति तावदितरस्तत्र गृहिणां दूरे तिष्ठतीति ॥ ४५६१ ॥ वर्षाद्वारमाह—

वासासु व वासंते, अणुण्णवित्ताण तत्थऽणाबाहे ।
अंतरगिहे गिहे वा, जयणाए दो वि चिट्ठंति ॥ ४५६२ ॥

वर्षासु वा कापि गृहे गतानां वर्षे वर्षति गृहस्वामिनमनुज्ञाप्य तत्रानाबाधेऽवकाशेऽन्तरगृहे वा गृहे वा 'द्वावपि' सङ्घाटकसाधू 'यतनया' विकथादिपरिहारेण तिष्ठतः ॥ ४५६२ ॥

प्रत्यनीकद्वारमाह—

पडिणीय णिवे एंते, तस्स व अंतेउरे गते फिडिए ।
वुग्गह णिव्वहणाती, वाघातो एवमादीसु ॥ ४५६३ ॥

प्रत्यनीकं समागच्छन्तं दृष्ट्वा यावदसौ व्यतिव्रजति तावदेकान्ते निलीय तिष्ठन्ति । नृपो वा सम्मुखमेति, तस्य वा नृपस्यान्तःपुरं 'गजो वा' हस्ती निर्गच्छति, ततो यावदसौ स्फिटितो भवति तावत् तत्रैवासते । "वुग्गह" त्ति दण्डिकौ द्विजौ वा द्वौ परस्परं विग्रहं कुर्वन्तौ समागच्छतः, "निव्वहणं" ति वधू-वरं तद् महता विच्छर्देन समायाति, आदिशब्देन गोष्ठिका गीतं गायन्तः समायान्ति, एवमादिषु कारणेषु 'व्याघातः' तत्रैव प्रतीक्षणलक्षणो भवति ॥ ४५६३ ॥ तत्र च तिष्ठतामियं यतना—

---

१ "संघाडए व त्ति—'एगतरं' भत्तं वा पाणं वा 'अलंभे' त्ति दुर्लभं तं च लद्धं, कदाचित् पउरलंभे वा भरितं भाणं । वस० पच्छद्धं । दूरे गंतव्येत्यर्थः ॥" इति चूर्णिः ॥

२ "एगयर० गाहा ॥ 'एगतरं' भत्तं पाणं वा 'अलंभे' त्ति दुलभं तं च लद्धं, मत्तओ य ण गहिओ, ताहे मत्तगस्स आणणट्ठाए एगो तत्थ अच्छइ जाव बिइओ मत्तयं घेत्तुं एइ ॥" इति विशेषचूर्णिः ॥

आयाणगुत्ता विकहाविहीणा, अच्छण्ण छण्णे व ठिया व विट्ठा ।
अच्छंति ते संतमुहा णिविट्ठुं, भजंति वा सेसपदे जहुत्ते ॥ ४५६४ ॥

आदानैः—इन्द्रियैर्गुप्ताः तथा विकथया—भक्तकथादिरूपया विशेषेण हस्तसंज्ञादेरपि परिहारेण हीनाः—त्यक्ताः तत्र गृहान्तरेऽच्छन्ने वा छन्ने वा प्रदेशे ऊर्द्धस्थिता उपविष्टा वा 'ते' साधवः शान्तमुखा आसते। 'निविश्य च' उपविश्य शेषाण्यपि—स्वाध्यायविधानादीनि यथोक्तानि पदानि यथायोगं भजन्ते, न च दोषमापद्यन्ते ॥ ४५६४ ॥ कथम्? इति चेद् उच्यते—

थाणं च कालं च तहेव वत्थुं, आसज्ज जे दोसकरे तु ठाणे ।
ते चेव अण्णस्स अदोसवंते, भवंति रोगिस्स व ओसहाई ॥ ४५६५ ॥

'स्थानं च' स्त्री-पशु-पण्डकसंसक्तभूभागादि 'कालं च' ऋतुबद्धादिकं तथैव 'वस्तु' तरुण-नीरोगादिकं पुरुषद्रव्यमासाद्य यान्येकस्य गृहान्तरे स्थान-निषदनादीनि स्थानानि दोषकारीणि भवन्ति तान्येवान्यस्य पूर्वोक्तविपरीतस्थान-काल-पुरुषवस्तुसान्निध्याद् अदोषवन्ति भवन्ति। रोगिण इवौषधानि—यथा किल यान्यौषधान्येकस्य पित्तरोगिणो दोषाय भवन्ति तान्येवापरस्य वातरोगिणो न कमपि दोषमुपजनयन्ति, एवमत्रापि भावनीयम् ॥ ४५६५ ॥

॥ अन्तरगृहस्थानादिप्रकृतं समाप्तम् ॥

अ न्त र गृ हा ख्या ना दि प्र कृ त म्

सूत्रम्—

नो कप्पति निग्गंथाण वा निग्गंथीण वा अंतरगिहंसि जाव चउगाहं वा पंचगाहं वा आइक्खित्तए वा विभावित्तए वा किट्टित्तए वा पवेइत्तए वा; नऽन्नत्थ एगणाएण वा एगवागरणेण वा एगगाहाए वा एगसिलोएण वा; से वि य ठिच्चा नो चेव णं अट्ठिच्चा २० ॥

अस्य सम्बन्धमाह—

अइप्पसत्तो खलु एस अत्थो, जं रोगिमादीण कता अणुण्णा ।
अण्णो वि मा भिक्खगतो करिज्ञा, गाहोवदेसादि अतो तु सुत्तं ॥ ४५६६ ॥

अतिप्रसक्तः खल्वेषोऽर्थः, यदनन्तरसूत्रे रोगिप्रभृतीनामन्तरगृहे स्थानादीनामनुज्ञा कृता। एवं हि तत्र स्थानादिपदानि कुर्वन् कश्चिद् धर्मकथामपि कुर्वीत, ततश्चातिप्रसङ्गो भवति, अतोऽन्योऽपि भैक्षगतो मा गाथोपदेशादिकं कार्षीदितीदं सूत्रमारभ्यते ॥ ४५६६ ॥

अनेन सम्बन्धेनायातस्यास्य व्याख्या—नो कल्पते निर्ग्रन्थानां वा निर्ग्रन्थीनां वा अन्तर-

गृहे यावत् चतुर्गाथं वा पञ्चगाथं वा आख्यातुं वा विभावयितुं वा कीर्तयितुं वा प्रवेदयितुं वा । एतदेवापवदन्नाह—"नऽन्नत्थ" इत्यादि, "न कल्पते" इति योऽयं निषेधः स एकज्ञाताद्वा एकव्याकरणाद्वा एकगाथाया वा एकश्लोकाद्वा अन्यत्र मन्तव्यः । सूत्रे च पञ्चम्याः स्थाने तृतीयानिर्देशः प्राकृतत्वात् । तदपि च एकज्ञातादिव्याख्यानं स्थित्वा कर्त्तव्यम्, नैव 'अस्थित्वा' भिक्षां पर्यटतोपविष्टेन वा इति सूत्रार्थः ॥

अत्र विषमपदानि भाष्यकृद् विवृणोति—

संहियकड्ढणमादिक्खणं तु पदछेद मो विभागो उ ।
सुत्तत्थोकिट्टणया, पवेतणं तप्फलं जाणे ॥ ४५६७ ॥

इह संहितायाः—अस्खलितपदोच्चारणरूपाया यद् आकर्षणं तद् आख्यानमुच्यते; तच्चेदम्—

व्रत-समिति-कषायाणां, धारण-रक्षण-विनिग्रहाः सम्यक् ।
दण्डेभ्यश्चोपरमो, धर्मः पञ्चेन्द्रियदमश्च ॥

एवं भिक्षां गतो गृहस्थानां धर्मकथनार्थं संहिताकर्षणं करोति । यस्तु पदच्छेदः "मो" इति पादपूरणे सः 'विभागः' विभावना भण्यते, यथा—व्रतानां धारणं समितीनां रक्षणं कषायाणां निग्रह इत्यादि । यत्तु सूत्रार्थकथनं सा उत्कीर्त्तना, सा चेयम्—व्रतानि—प्राणातिपातादिविरमणरूपाणि तेषां सम्यग्—अप्रमत्तेन धारणं कर्त्तव्यम्, समितयः—ईर्यासमित्यादयस्तासामेकाग्रचेतसा रक्षणं विधेयमित्यादि । तस्य—धर्मस्य यत् फलम्—ऐहिका-ऽऽमुष्मिकलाभलक्षणं तत्प्ररूपणं प्रवेदनं जानीयात्, यथा—भगवत्प्रणीतममुं धर्ममनुतिष्ठत इहैव भुवनवन्दनीयतायशःप्रवादादयो गुणा उपढौकन्ते, परत्र च स्वर्गा-ऽपवर्गसौख्यप्राप्तिर्भवतीति ॥ ४५६७ ॥

◁ एवं श्लोकादेराख्यानादिषु भिक्षां गतेन विधीयमानेषु दोषानाह— ▷[1]

एक्का वि ता महल्ली, किमंग पुण होंति पंच गाहाओ ।
साहणे लहुगा आणादिदोस ते चेविमे अण्णे ॥ ४५६८ ॥

एवं संहितादिविस्तरेण व्याख्यायमाना तावदेकाऽपि गाथा 'महती' महाप्रमाणा भवति, किमङ्ग पुनः पञ्च गाथाः ? । अतो यद्येकामपि गाथां कथयति तदा चतुर्लघुका आज्ञादयश्च दोषाः, तथा तुरङ्गमादिहृत-नष्टशङ्कादयः 'त एव' अन्तरगृहोक्ता दोषा भवन्ति, 'इमे च' वक्ष्यमाणा अन्ये दोषाः ॥ ४५६८ ॥ तानेवाह—

गाहा अद्धीकारग, पोत्थग खररडणमक्खरा चेव ।
साहारण पडिणत्ते, गिलाण लहुगाइ जा चरिमं ॥ ४५६९ ॥

भिक्षां पर्यटन् कमप्यगारिणमशुद्धां गाथां पठन्तं श्रुत्वा ब्रवीति—विनाशितेयं त्वया गाथा, तथा "अद्धीकारग" त्ति गाथाया अर्धमहं करोमि अर्धं पुनस्त्वया कर्त्तव्यम्, "पुत्थग" त्ति पुस्तकादेव भवता शास्त्रमधीतं न पुनर्गुरुमुखात्, "खररडणं" ति किमेवं खर इवारटनं करोषि ?, "अक्खरा चेव" त्ति अक्षराण्येव तावद् भवान् जानीते अतः पट्टिकामानय येनाहं भवन्तं तानि शिक्षयामि । इत्यादि ब्रुवाणो यावत् तत्र व्याक्षेपं करोति तावदिमे दोषाः—

१ ◁ ▷ एतच्चिह्नान्तर्गतमवतरणं भा० नास्ति ॥

"साहारणं" ति 'साधारणं' सर्वेषु मिलितेषु यद् मण्डल्यां भोजनं तन्निमित्तमितरे साधवस्तं प्रतीक्षमाणास्तिष्ठन्ति । "पडिणत्ति" त्ति तेन साधुना कश्चिद् ग्लानः 'प्रतिज्ञप्तः' अद्याहं भवतः प्रायोग्यमानेष्यामीति, ततस्तेन वेलाविलम्बेन यदसौ ग्लानः परितापादि प्राप्नोति तत्र चतुर्लघुकादि 'चरमं' पाराञ्चिकं यावत् प्रायश्चित्तमिति द्वारगाथासमासार्थः ॥ ४५६९ ॥

साम्प्रतमेनामेव व्याख्याति—

भग्गविभग्गा गाहा, भणिइहीणा व जा तुमे भणिता ।
अद्धं सें करेमि अहं, तुमं सें अद्धं पसाहेहि ॥ ४५७० ॥

साधुर्भिक्षां गतः स्वपाण्डित्यख्यापनार्थं गृहस्थं पठन्तं श्रुत्वा ब्रवीति—येयं त्वया गाथा भणिता सा भग्नविभग्ना भणितिहीना वा कृता, यद्वा अर्धं "से" तस्या गाथाया अहं करोमि अर्धं पुनस्त्वं प्रसाधय इत्येवमभिनवा गाथा क्रियते ॥ ४५७० ॥

पोत्थगपच्चयपढियं, किं रडसे रासहु व्व असिलायं ।
अकयमुह ! फलयमाणय, जा ते लिक्खंतु पंचग्गा ॥ ४५७१ ॥

पुस्तकप्रत्ययादेव भवता पठितं न गुरुमुखाद् अतः किमेतेन प्रयासेन !, किं वा त्वमेवं रासभ इव "असिलायं" विस्वरमारटसि !, यद्वा अकृतम्—अक्षरसंस्कारेणासंस्कृतं मुखं यस्यासावकृतमुखस्तस्यामन्त्रणं हे अकृतमुख ! पठितशिक्षित एव भवान् किमपि ज्ञास्यति, अतः 'फलकं' पट्टिकामानय येन तव योग्यानि 'पञ्चाग्राणि' अक्षराणि लिख्यन्तामस्माभिः ॥ ४५७१ ॥

एवं भिक्षां पर्यटन् यदि विकत्थते तत इदं प्रायश्चित्तम्—

लहुगादी छग्गुरुगा, तव-कालविसेसिया व चउलहुगा ।
अधिकरणमुत्तरुत्तर, एसण-संकाइ फिडियम्मि ॥ ४५७२ ॥

गाथायाम् अर्धीकारके च चतुर्लघु, पुस्तके चतुर्गुरु, अक्षरशिक्षणे षड्लघु, खररटने षड्गुरु । अथवा तपः-कालविशेषिताश्चतुर्लघुकाः, तद्यथा—गाथा-ऽर्धीकारकयोस्तपः-कालाभ्यां लघुकाः, पुस्तके कालेन गुरुकाः, अक्षरेषु तपसा गुरुकाः, खररटने तपसा कालेन च गुरुकाः । 'अधिकरणं च' कलहस्तेन समं भवति, 'उत्तरोत्तराः' उक्तिप्रत्युक्तीः कुर्वाणस्य च तस्य भिक्षाया देशकालः स्फिटति, तस्मिन् स्फिटिते पर्यटत्नेषणायाः प्रेरणं कुर्यात्, अकालचारिणश्च शङ्कादयो दोषा भवन्ति ॥ ४५७२ ॥

वामद्दति इय सो जाव तेण ता गहियभोयणा इयरे ।
अच्छंतें अंतरायं, एमेव य जो पडिण्णत्तो ॥ ४५७३ ॥

यावदसौ तेन सममुत्तरप्रत्युत्तरिकां कुर्वन् 'व्यामृद्नाति' व्याक्षेपेण वेलां गमयति तावदितरे साधवो गृहीतभोजनाः सन्त आसते, ततोऽन्तरायदोषः । एवमेव च यो ग्लानः 'प्रतिज्ञप्तः' 'त्वद्योग्यं प्रायोग्यमद्य मया आनेतव्यम्' इत्यभ्यर्थितः तस्मिन्नपि तावन्तं कालं बुभुक्षिते तिष्ठति तस्य साधोरन्तरायं भवति ॥ ४५७३ ॥

कालाइक्कमदाणे, होइ गिलाणस्स रोगपरिवुड्ढी ।

१ °ख्यानयति डे० ॥

परितावऽणगाढाती, लहुगाती जाव चरिमपदं ॥ ४५७४ ॥

कालातिक्रमेण च ग्लानस्य भक्त-पानदाने रोगपरिवृद्धिर्भवति । ततश्च यदसावनागाढपरितापनादिकं प्राप्नोति तत्र चतुर्लघुकादि प्रायश्चित्तं यावत् कालगते 'चरमपदं' पाराञ्चिकम् । द्वितीयपदे गोचरप्रविष्टोऽपि परेण पृष्टः सन् कथयेत् ॥ ४५७४ ॥

किं कारणम्? इति चेद् उच्यते—

किं जाणंति वरागा, हलं जहित्ताण जे उ पव्वइया ।
एवंविधो अवण्णो, मा होहिइ तेण कहयंति ॥ ४५७५ ॥

यदा परेण प्रश्निता अपि न कथयन्ति तदा स चिन्तयति—किमेते वराका जानन्ति ये हलं परित्यज्य प्रव्रजिताः? । एवंविधोऽवर्णः प्रवचनस्य मा भूत् तेन कारणेन कथयन्ति ॥ ४५७५ ॥ अथ "एगनाएण वा" इत्यादिसूत्रपदव्याचिख्यासयाऽऽह—

एगं नायं उदगं, वागरणमहिंसलक्खणो धम्मो ।
गाहाहिं सिलोगेहि व, समासतो तं पि ठिचाणं ॥ ४५७६ ॥

परप्रश्नितेन विवक्षितार्थसमर्थनार्थमेकं ज्ञातमभिधातव्यम्, तत्र च उदकदृष्टान्तो भवति । 'व्याकरणं' निर्वचनम्, यथा—केनचिद् धर्मलक्षणं पृष्टस्ततः प्रतिब्रूयात्—अहिंसालक्षणो धर्म इति; अथवा गाथाभिः श्लोकैर्वा समासतो धर्मकथनं कर्त्तव्यम् । तदपि च स्थित्वा नोपविष्टेन न वा भिक्षां हिण्डमानेनेति निर्युक्तिगाथासमासार्थः ॥ ४५७६ ॥

अथैनामेव विवृणोति—

नज्जइ अणेण अत्थो, णायं दिट्ठंत इति व एगट्ठं ।
वागरणं पुण जा जस्स धम्मता होति अत्थस्स ॥ ४५७७ ॥

ज्ञायतेऽनेन दार्ष्टान्तिकोऽर्थ इति ज्ञातं दृष्टान्त इति चैकार्थम् । व्याकरणं पुनर्या यस्य मोक्षादेरर्थस्य 'धर्मता' स्वभावस्तस्य निर्वचनम् ॥ ४५७७ ॥

अथोदकदृष्टान्तो भाव्यते—एगो साहू उब्भामगभिक्खायरियाए अन्नं गामं वच्चइ । तत्थ अंतरा गिहत्थो मिलितो । ते दो वि वच्चंता अंतरापहे उदगं उत्तिण्णा । सो अगारो गामं पविट्ठो । तत्थ य तस्स भगिणी अत्थि तीए घरं पाहुणगो गतो । साहू वि भिक्खं हिंडंतो तं घरं गतो । भगिणीए से पुरेकम्मं कयं । साहुणा पडिसिद्धं । कीस न गिण्हसि? । साहू भणइ—उदगसमारंभो, न वट्टइ । अगारो भणति—जं मए समं पंथे उदगं उत्तिण्णो सि तं किह कप्पइ? अहो! मायाविणो दुद्दिट्ठधम्माणो त्ति । साहू भणति—न वयं मायाविणो न वा दुद्दिट्ठधम्माणो । किन्तु—

पप्पं खु परिहरामो, अप्पप्पविवज्जओ ण विज्जति हु ।
पप्पं खलु सावज्जं, वज्जेंतो होइ अणवज्जो ॥ ४५७८ ॥

'प्राप्यमेव' परिहर्त्तुं शक्यमेव वयं परिहरामः, अप्राप्यस्य—परिहर्त्तुमशक्यस्य मार्गक्रमायातोदकवाहकादेः विवर्जकः—परिहर्त्ता न विद्यते । अत एव प्राप्यं 'सावद्यं' पुरःकर्मादिकं वर्जयन् 'अनवद्यः' निर्दोषो भवति ॥ ४५७८ ॥

अपि च नायमेकान्तो यदेकत्रानवद्यतया दृष्टं तदन्यत्राप्यनवद्यमेव भवति, तथाहि—

चिरपाहुणतो भगिणिं, अवयासिंतो अदोसवं होति ।
तं चेव मज्झ सक्खी, गरहिज्जइ अण्णहिं काले ॥ ४५७९ ॥

चिरकालादायातः प्राघूर्णको भगिनीम् 'अवकाशमानः' सस्नेहमालिङ्गन् अदोषवान् भवति, तथा चात्र त्वमेव मम 'साक्षी' प्रमाणम्, साम्प्रतमेव भवता चिरप्राघूर्णकतया भगिनीपरिष्व-ङ्गस्य कृतत्वादिति भावः । तामेव च भगिनीमन्यस्मिन् काले परिष्वजन् 'गर्ह्यते' निन्द्यते, अत्रापि त्वमेव प्रमाणमिति ॥ ४५७९ ॥ तथा—

पादेहिँ अधोतेहि वि, अक्कमितूणं पि कीरती अच्चा ।
सीसेण वि संकिज्जति, स चेव चितीकया छिविउं ॥ ४५८० ॥

'अर्चा' प्रतिमा सा यावद् नाद्यापि प्रतिष्ठिता तावदधौतैरपि पादैः 'आक्रम्य' उपरि चटि-त्वाऽपि क्रियते । सैव प्रतिमा 'चितीकृता' चैत्यत्वेन व्यवस्थापिता शीर्षेणापि स्प्रष्टुं शङ्क्यते, शिरसा स्पृशद्भिरपि शङ्का विधीयत इति भावः ॥ ४५८० ॥

केइ सरीरावयवा, देहत्था पूइया न उ विउत्ता ।
सोहिज्जंति वणमुहा, मलम्मि वूढे ण सव्वे तु ॥ ४५८१ ॥

'केचित् शरीरावयवाः' दन्त-केश-नखादयो देहस्थाः सन्तः 'पूजिताः' प्रशस्ता भवन्ति, न पुनः 'वियुक्ताः' शरीरात् पृथग्भूताः । तथा 'व्रणमुखान्यपि' श्रोत्र-चक्षुः-पायुप्रभृतीनि मले व्यूढे सति न सर्वाण्यपि शोध्यन्ते किन्तु कानिचिदेवेति ॥ ४५८१ ॥

जइ एगत्थुवलद्धं, सव्वत्थ वि एव भण्णसी मोहा ।
भूमीतो होति कणगं, किण्ण सुवण्णा पुणो भूमी ॥ ४५८२ ॥

यदि नाम एकत्र यद् उपलब्धं सर्वत्रापि तेन भवितव्यम् इत्येवं 'मोहाद्' अज्ञानाद् मन्यसे, ततः कथय भूमीतः कनकमुत्पद्यमानं दृश्यते ततः सुवर्णात् पुनरपि किं न भूमि-रुत्पद्यते? ॥ ४५८२ ॥

तम्हा उ अणेगंतो, ण दिट्ठमेगत्थ सव्वहिं होति ।
लोए भक्खमभक्खं, पिज्जमपिज्जं च दिट्ठाइं ॥ ४५८३ ॥

तस्माद् 'अनेकान्तः' अनियमोऽयम्, कीदृशः? इत्याह—नैकत्र दृष्टं सर्वत्रापि भवतीति । तथा च लोके प्राण्यङ्गत्वे समानेऽप्योदन-पक्वान्नादिकं भक्ष्यं मांस-वसादिकमभक्ष्यम्, तक्र-जला-दिकं पेयं मद्य-रुधिरादिकमपेयम्, इत्यादीनि पृथग् व्यवस्थान्तराणि दृष्टानि; तथाऽत्राप्युदक-समारम्भादौ मन्तव्यानि ॥ ४५८३ ॥

गतमेकज्ञातम्, अथैकव्याकरणेन यथा धर्मोऽभिधीयते तथा दर्शयति—

जं इच्छसि अप्पणतो, जं च ण इच्छसि अप्पणतो ।
तं इच्छ परस्स वि या, एत्तियगं जिणसासणयं ॥ ४५८४ ॥

यद् 'आत्मनः' स्वजीवस्य सुखादिकमिच्छसि यच्च दुःखादिकमात्मनो नेच्छसि तत् 'परस्यापि' आत्मव्यतिरिक्तस्य जन्तोः इच्छ, आत्मवत् परमपि पश्येति भावः । 'एतावद्

जिनशासनं' इयन्मात्रो जिनोपदेश इति ॥ ४५८४ ॥ गाथया पुनरित्थं धर्म उपदिश्यते—

सव्वारंभ-परिग्गहणिक्खेवो सव्वभूतसमया य ।
एक्कग्गमणसमाहाणया य अह एत्तिओ मोक्खो ॥ ४५८५ ॥

सर्वस्य—सूक्ष्म-बादराद्यशेषजीवविषयस्यारम्भस्य सर्वस्य च—सचित्ता-ऽचित्त-मिश्रभेदभिन्नस्य परिग्रहस्य यो निक्षेपः—संन्यासो या च सर्वभूतेषु समता या चैकाग्रमनःसमाधानता 'अथ' एष एतावान् मोक्ष उच्यते, कारणे कार्योपचाराद् एष मोक्षोपाय इत्यर्थः ॥ ४५८५ ॥

श्लोकेन यथा—

सव्वभूतऽप्पभूतस्स, सम्मं भूताइँ पासओ ।
पिहियासवस्स दंतस्स, पावं कम्मं न बंधई ॥ ४५८६ ॥

पाठसिद्धः । ये तु संस्कृतरुचयस्तेषामित्थं गाथया श्लोकेन वा धर्मकथा क्रियते—

व्रत-समिति-कषायाणां, धारण-रक्षण-विनिग्रहाः सम्यक् ।
दण्डेभ्यश्चोपरमो, धर्मः पञ्चेन्द्रियदमश्च ॥
यत्र प्राणिवधो नास्ति, यत्र सत्यमनिन्दितम् ।
यत्रात्मनिग्रहो दृष्टस्तं धर्ममभिरोचयेत् ॥' ॥ ४५८६ ॥

अथ किं कारणं स्थित्वा धर्मः कथनीयः ? इत्याशङ्क्याह—

इरियावहियाऽवण्णो, सिट्ठं पि न गिण्हए अतो ठिच्चा ।
भद्दिड्ढी पडिणीए, अभियोगे चउण्ह वि परेण ॥ ४५८७ ॥

ईर्यापथिकी—चङ्क्रमणक्रिया तां कुर्वन् यदि कथयति तदा लोकेऽवर्णो भवति—दुर्दृष्टधर्माणोऽमी यदेवं गच्छन्तो धर्मं कथयन्ति । अपि च—'शिष्टमपि' कथितमपि धर्ममेवं श्रोता न गृह्णाति अतः स्थित्वा एकश्लोकादि कथनीयम् । अथापवादापवाद उच्यते—कश्चिद् भद्रको धर्मश्रद्धालुर्महर्द्धिमान् धर्मं पृच्छति ततः सत्त्वानुकम्पया 'प्रवचनोपग्रहकरश्च भविष्यति' इति कृत्वा तिस्रश्चतस्रः पञ्च वा बहुतरा वा गाथा उपविश्य कथयितव्याः । प्रत्यनीको वा कश्चिद् व्यतिव्रजति तं प्रतीक्षमाणस्तावद् धर्मं कथयेद् यावदसौ व्यतीतो भवति । यद्वा स प्रत्यनीकः सहसा दृष्टो भवेत् ततो यः सलब्धिकः स उपशामनानिमित्तं बहुविधमुपदेशं दद्यात् । दण्डिकस्य वा 'अभियोगः' बलात्कारो भवेत् । किमुक्तं भवति ?—एकश्लोकेन धर्मे उपदिष्टे दण्डिको ब्रूयात्—कथय कथय मम सम्प्रति महती श्रद्धा वर्त्तते; ततश्चतुर्णां श्लोकानां परतोऽपि कथयेत् ॥ ४५८७ ॥

आह—कीदृशी पुनः कथा कथयितव्या ? कीदृशी वा न ? इति उच्यते—

सिंगाररसुत्तुइया, मोहमई फुंफुका हसहसेति ।
जं सुणमाणस्स कहं, समणेण न सा कहेयव्वा ॥ ४५८८ ॥

यां कथां शृण्वतः श्रोतुः स्त्रीवर्णकादिश्रवणजनितो यः शृङ्गारो नाम रसस्तेनोत्तेजिता सती

१ °ष्टः, स धर्मो मम रोचते भा० ॥ २ एतदनन्तरं कां० पुस्तके रूपकद्वयमपि सुगमम् ॥
अथ किं इति पाठः ॥

मोहमयी फुम्फुका 'हसहसति' जाज्वल्यते सा कथा श्रमणेन न कथयितव्या ॥ ४५८८ ॥

समणेण कहेयव्वा, तव-णियमकहा विरागसंजुत्ता ।
जं सोऊण मणूसो, वच्चइ संवेग-णिव्वेयं ॥ ४५८९ ॥

तपः—अनशनादि नियमाः—इन्द्रिय-नोइन्द्रियनिग्रहास्तत्प्रधाना कथा तपो-नियमकथा 'विरागसंयुक्ता' न निदानादिना रागादिसङ्गता श्रमणेन कथयितव्या, यां श्रुत्वा 'मनुष्यः' श्रोता संवेग-निर्वेदं व्रजति । संवेगः—मोक्षाभिलाषः, निर्वेदः—संसारवैराग्यम् ॥ ४५८९ ॥

सूत्रम्—

नो कप्पति निग्गंथाण वा निग्गंथीण वा अंतरगिहंसि इमाइं पंच महव्वयाइं सभावणाइं आइक्खित्तए वा विभावित्तए वा किट्टित्तए वा पवेयत्तए वा, नऽन्नत्थ एगनाएण वा जाव सिलोएण वा, से वि य ठिच्चा नो चेव णं अठिच्चा २१ ॥

अस्य व्याख्या प्राक्सूत्रवद् द्रष्टव्या । नवरम् 'इमानि' स्वयमनुभूयमानानि पञ्च महाव्रतानि 'सभावनानि' प्रतिव्रतं भावनापञ्चकयुक्तान्याख्यातुं वा विभावयितुं वा कीर्चयितुं वा प्रवेदयितुं वा न कल्पन्ते । ᐊ आख्यानं नाम—साधूनां पञ्च महाव्रतानि पञ्चविंशतिभावनायुक्तानि षट्कायरक्षणसाराणि भवन्ति । विभावनं तु—प्राणातिपाताद् विरमणं यावत् परिग्रहाद् विरमणमिति । भावनास्तु—"इरियासमिए सया जए०" (आव० प्रति० संग्र० पत्र ६५८—२) इत्यादिगाथोक्तस्वरूपाः । षट्कायास्तु—पृथिव्यादयः । कीर्त्तनं नाम—या प्रथमव्रतरूपा अहिंसा सा भगवती सदेव-मनुजा-ऽसुरस्य लोकस्य पूज्या द्वीपः त्राणं शरणं गतिः प्रतिष्ठेत्यादि, एवं सर्वेषामपि प्रश्नव्याकरणाङ्गोक्तान् (संवराध्ययनानि ५ तः १०) गुणान् कीर्त्तयति । प्रवेदनं तु—महाव्रतानुपालनात् स्वर्गोऽपवर्गो वा प्राप्यत इति सूत्रार्थः ॥ ᐅ

परः प्राह—ननु पूर्वसूत्रेण गतार्थमिदम् अतः किमर्थमारभ्यते ? उच्यते—

गहिया-ऽगहियविसेसो, गाधासुत्तातो होति वयसुत्ते ।
णिद्देसकतो व भवे, परिमाणकतो व विण्णेतो ॥ ४५९० ॥

गाथासूत्राद् व्रतसूत्रे ग्रथिता-ऽग्रथितविशेषो मन्तव्यः । किमुक्तं भवति ?—अनन्तरसूत्रे "चउगाहं वा पंचगाहं वा" इत्युक्तं ताश्च गाथा ग्रथिता भवन्ति, इमानि तु महाव्रतानि ग्रथितानि अग्रथितानि वा भवेयुः । ग्रथितानि नाम—पद-पाठबन्धेन वा श्लोकबन्धेन वा बद्धानि, अग्रथितानि तु—मुत्कलैरेव वचनैर्यान्यभिधीयन्ते । यद्वा निर्देशकृतोऽत्र विशेषो भवति—अनन्तरसूत्रे "चतुर्गाथं पञ्चगाथं वा कथयितुं न कल्पते" इत्युद्देशमात्रमेव कृतम्, अत्र तु "महाव्रतानि सभावनाकानि" इत्यनेन तस्यैव विशेषनिर्देशः क्रियते । परिमाणकृतो वा विशेषो

१ ᐊ ᐅ एतच्चिह्नान्तर्गतः पाठः भा० नास्ति ॥

विज्ञेयः—यदधस्तनसूत्रे धर्मस्वरूपमुक्तं तदेवात्र "महाव्रतपञ्चकम्" इति सञ्ज्ञया विशेषितं निरूप्यते ॥ ४५९० ॥ अथात्रैव दोषानाह—

पंचमहव्वयतुंगं, जिणवयणं भावणापिणिद्धागं।
साहणे लहुगा आणाइ दोस जं वा णिसिज्जाए ॥ ४५९१ ॥

इह जिनवचनं मेरुसदृशं पञ्चभिर्महाव्रतैस्तुङ्गम्—उच्छ्रितम्, पञ्चमहाव्रतमयोच्छ्रयमित्यर्थः। तस्यैव च महाव्रतोच्छ्रयस्य रक्षणार्थं भावनाभिः पञ्चविंशतिसङ्ख्याकाभिः पिनद्धं—गाढतरं नियन्त्रितम्। ईदृशं जिनवचनमन्तरगृहे उपविश्य कथयतश्चतुर्लघुकाः आज्ञादयश्च दोषाः। यद् वा गृहनिषद्यायां वाहितायां प्रायश्चित्तं यच्च दोषजालं तद् आपद्यते। तथा महाव्रतपञ्चकविषया दोषा भवन्ति, तथाहि—प्राणवधमापद्येत प्राणवधे वा शङ्क्येत, एवं यावत् परिग्रहमापद्येत परिग्रहे वा शङ्क्येत ॥ ४५९१ ॥ तथाहि—

पाणवहम्मि गुरुव्विणि, कप्पट्ठोद्दाणए य संका उ।
भणिओ ण ठाइ कोयी, मोसम्मि य संकणा साणे ॥ ४५९२ ॥

गृहे उपविश्य साधुर्धर्मं कथयति, गुर्विणी च तस्यान्तिके उपविष्टा शृणोति, यावच्चासौ तत्र तिष्ठति तावत् तदीयगर्भस्य आहारव्यवच्छेदेन विपत्तिर्भवति, एवं प्राणवधे लगति। तथा धर्मं कथयतः काचिदविरतिका शृण्वत्येवापान्तराले कायिकाभूमिं गच्छेत्, तस्याः पुत्रस्तत्रैवास्ते, ततः सपत्नी च्छिद्रं लब्ध्वा तमुत्क्षेपणमिषेण साधोरग्रतो निपात्यापद्रावयति, एवं प्राणातिपातविषया शङ्का भवेत्। तथा 'यत् तीर्थकरैः प्रतिषिद्धं तद् मया न कर्त्तव्यम्' इति प्रतिज्ञाय तैः प्रतिषिद्धां निषद्यां वाहयतो मृषावादो भवति। यद्वा स्वमुखेनैव गृहनिषद्यां निषिध्य पश्चादात्मनैव तां परिभुञ्जानो मृषावादमापद्यते। अथवा स दिने दिने तस्या अविरतिकाया अग्रे धर्मं कथयति ततो गृहस्वामिना भणितः—मा मम गृहमायासीरिति; साधुना भणितम्—आगमिष्यन्ति ते गृहं पाणशुनकाः; एवमुक्त्वाऽपि जिह्वालोलतादोषेण तदेव गृहं व्रजन् 'भणितोऽपि' तेन गृहस्थेन वारितोऽपि कश्चिद् न तिष्ठति, एवं मृषावादमाप्नोति; स च गृहस्थो ब्रूयात्—किं पाणशुनकः संवृत्तोऽसि ? इति। यद्वा गृहस्थो भोजनं कुर्वन् धर्मं शृण्वतीमगारीं किमप्युत्कृष्टं द्वितीयाङ्गं याचेत, सा ब्रूयात्—शुना भक्षितम्; अगारो ब्रूयात्—जानाम्यहं तं श्वानं येन भक्षितमिति; एवं मृषावादविषया शङ्का भवेत् ॥४५९२॥ अथास्या एव पूर्वार्धं व्याचष्टे—

खुहिया पिपासिया वा, मंदक्खेणं न तस्स उट्ठेइ।
गब्भस्स अंतरायं, बाधिज्जइ सन्निरोधेणं ॥ ४५९३ ॥

गुर्विणी धर्मकथां शृण्वती क्षुधिता वा पिपासिता वा भवेत्, सा च तस्य साधोः सम्बन्धिना 'मन्दाक्षेण' लज्जया नोत्तिष्ठति, ततो गर्भस्यान्तरायं भवति। तेन चाऽऽहारव्यवच्छेदलक्षणेन सन्निरोधेन स गर्भो बाध्यते, ततो विपत्तिमप्यसौ प्राप्नुयादिति प्राणवधमापद्यते ॥ ४५९३ ॥

◁ अथ प्राणिवधविषयां शङ्कां दर्शयति—▷

उक्खिविंतो सो हत्था, चुतो त्ति तस्सऽग्गतो णिवाडित्ता।

---

१ ◁ ▷ एतदन्तर्गतमवतरणं भा० नास्ति ॥

सोतार वियारगते, हा इ त्ति सवित्तिणी कुणती ॥ ४५९४ ॥

अविरतिकाया अग्रे स धर्मं कथयति, सा चापान्तराले कायिक्यर्थं निर्गता, ततस्तस्यां 'श्रोत्र्यां' श्राविकायां विचारभूमौ गतायां सपत्नी तदीयं पुत्रं तस्य साधोरग्रत उत्क्षिप्य भूमौ सहसैव निपातयति, निपात्य च 'अहो ! अनेन श्रमणेनायं पुत्र उत्क्षिप्तः सन्नेतदीयहस्ताच्च्युतो विपन्नः' इति महता शब्देन 'हा हा !' इति पूत्कारं करोति, ततो भूयाँल्लोको मिलितस्तं साधुं तत्र स्थितं दृष्ट्वा शङ्कां कुर्यात्—किं मन्ये सत्यमेवेदम् ? इति । मृषावाददोषः प्राक् सप्रपञ्चमुक्त इति न भूयो भाव्यते ॥ ४५९४ ॥ अथादत्तादान-मैथुनयोर्दोषानाह—

सयमेव कोइ लुद्धो, अवहरती तं पडुच्च कम्मकरी ।
वाणिगिणी मेहुण्णे, बहुसो य चिरं च संका य ॥ ४५९५ ॥

कश्चिद् व्रती लुब्धः सन् विजनं मत्वा स्वयमेव सुवर्णसङ्कलिका-मुद्रिकादिकमपहरति, एवमदत्तादानमापद्यते; तं वा संयतं प्रतीत्य 'साधुरत्रार्थे शङ्किष्यते नाहम्' इति कृत्वा कर्मकरी काचिदपहरेत् । वाणिजिका वा काचित् प्रोषितभर्तृका तया समं मैथुनविषया आत्म-परोभयसमुत्था दोषा भवन्ति; अथवा यत्र प्रोषितपतिकास्तिष्ठन्ति तत्रासौ 'बहुशः' वारं वारं व्रजति चिरं च ताभिः सह कन्दर्पं कुर्वाणस्तिष्ठति ततश्चतुर्थविषये शङ्क्येत ॥ ४५९५ ॥

अथ परिग्रहदोषानाह—

धम्मं कहेइ जस्स उ, तम्मि उ वीयारए गए संते ।
सारक्खणा परिग्गहो, परेण दिट्ठम्मि उड्डाहो ॥ ४५९६ ॥

'यस्य' श्रावकादेरग्रे धर्मं कथयति स ब्रूयात्—यावदहं कायिकां व्युत्सृज्य समागच्छामि तावद् भवता गृहं रक्षणीयम्; एवमुक्त्वा तत्र विचारभूमौ गते स संयतो यावत् तद् गृहं संरक्षति तावत् परिग्रहदोषमापद्यते । तदेवं गृहं रक्षन् परेण दृष्टः स शङ्कां कुर्यात्—नूनमेतस्यापि हिरण्यं सुवर्णं वा विद्यते; उड्डाहं च स कुर्यात्—अहो ! अयं श्रमणकः सपरिग्रह इति । यत एते दोषा अतो नान्तरगृहे धर्मकथा कर्त्तव्या ॥ ४५९६ ॥ द्वितीयपदमाह—

एगं णायं उदगं, वागरणमहिंसलक्खणो धम्मो ।
गाहाहि सिलोगेहि य, समासतो तं पि ठिच्चाणं ॥ ४५९७ ॥

गतार्था (गा० ४५७६) ॥ ४५९७ ॥

॥ अन्तरगृहस्थानादिप्रकृतं समाप्तम् ॥

श य्या सं स्ता र क प्र कृ त म्

सूत्रम्—

नो कप्पति निग्गंथाण वा निग्गंथीण वा पाडिहारियं सिज्जा-संथारयं आयाए अपडिहट्टु संपव्वएत्तए २२॥

अस्य सूत्रस्य कः सम्बन्धः ? इत्याह—

अविदिण्णमंतरगिहे, परिकहणमियं पऽदिण्णमिइ जोगो।
णिग्गमणं व समाणं, बहिं व वुत्तं इमं अंतो ॥ ४५९८ ॥

अन्तरगृहे यत् 'परिकथनम्' उपदेशप्रदानं तद् 'अवितीर्णं' तीर्थकरैर्गृहपतिना वा नानुज्ञातम्। 'इदमपि' प्रातिहारिकशय्या-संस्तारकस्याप्रत्यर्पणम् 'अदत्तम्' अननुज्ञातम् 'इति' अयं 'योगः' सम्बन्धः। यद्वा निर्गमनं प्रतिश्रयाद् द्वयोरपि सूत्रयोः 'समानं' तुल्यम्। अथवा पूर्वसूत्रे प्रतिश्रयाद् 'बहिः' भिक्षायां निर्गतस्य धर्मकथनं न कल्पते इत्युक्तम्, इदं पुनः 'अन्तः' प्रतिश्रयमध्ये संस्तारकस्य यद् निक्षेपणं तन्न कल्पते इत्यत्र प्रतिपाद्यते ॥ ४५९८ ॥

अनेन सम्बन्धेनायातस्यास्य व्याख्या—नो कल्पते निर्ग्रन्थानां वा निर्ग्रन्थीनां वा प्रतिहरणं प्रतिहारः—प्रत्यर्पणं तमर्हतीति प्रातिहारिकं शय्या च—सर्वाङ्गीणा संस्तारकः—अर्धतृतीयहस्तमानः शय्या-संस्तारकं तद् 'आदाय' गृहीत्वा कार्यसमाप्तौ 'अप्रतिहृत्य' प्रत्यर्पणमकृत्वा 'सम्प्रव्रजितुं' ग्रामान्तरं विहर्तुमिति सूत्रार्थः[1] ॥ [2]◂ अथ भाष्यविस्तरः—▸

सिज्जा संथारो या, परिसाडी अपरिसाडि मो होइ।
परिसाडि कारणम्मि, अणप्पिणे मासो आणादी ॥ ४५९९ ॥

शय्या संस्तारको वा परिशाटी अपरिशाटी च भवति। परिशाटी तृणादिमयः, अपरिशाटी फलकादिमयः। तत्र परिशाटीसंस्तारकः कारणवशाद् ऋतुबद्धे गृहीतो भवेत् तं मासकल्पे पूर्णेऽनर्पयित्वा व्रजतो मासलघु आज्ञादयो दोषाः ॥ ४५९९ ॥ एते चापरे—

सोचा गत त्ति लहुगा, अप्पत्तिय गुरुग जं च वोच्छेओ।
कप्पट्ठ खेल्लणे णयण डहण लहु लहुग गुरुगा य ॥ ४६०० ॥

संस्तारकस्वामिना श्रुतम्—संस्तारकमनर्पयित्वा गतास्ते संयताः; एवं श्रुत्वा यदि प्रीतिकं करोति—'अनर्पितेऽप्यनुग्रह एवास्माकम्' इति ततश्चतुर्लघवः। अथाप्रीतिकं करोति—मदीयानि तृणानि हारितानि विनाशितानि वा इति तदा चतुर्गुरवः। यच्च तद्द्रव्यस्यान्यद्रव्यस्य वा व्यवच्छेदस्तदाऽपि चतुर्गुरुकम्। अथवा तस्मिन् संस्तारके शून्ये "कप्पट्ठ" त्ति बालकानि खेलन्ते ततो मासलघु, अथान्यत्र तं नयन्ति ततश्चतुर्लघु, अथाग्नौ प्रक्षिप्य दहन्ति चतुर्लघवः, दह्यमाने च तस्मिन्नन्येषां प्राणजातीयानां विराधना भवेत् तन्निष्पन्नं प्रायश्चित्तम् ॥ ४६०० ॥

अथाप्रीतिकपदं व्याचष्टे—

---

१ °जितुमिति सूत्रसमासार्थः भा० ॥ २ ◂ ▸ एतदन्तर्गतः पाठः भा० कां० एव वर्तते ॥

दिज्जंते वि तयाऽणिच्छितूण अप्पेमु मे त्ति नेतूणं ।
कयकज्जा जणभोगं, काऊण कहिं गया भच्छा ॥ ४६०१ ॥

ग्रहणकाले निर्देजमपि दीयमानं तदानीं नेच्छन्ति स्म । 'अनिष्य च' अनभिकाङ्क्ष्य मासकल्पे पूर्णे "भे" भवतामर्पयिष्याम इति भणनपूर्वकं नीत्वा साम्प्रतं 'कृतकार्याः' विहितात्म-प्रयोजनाः शून्ये जनभोग्यं कृत्वा कुत्र ग्रामे नगरे वा गताः ? । "भच्छे"ति नैपातिकं पदं कुत्सायां वर्त्तते, क्व पुनस्ते दुर्दृष्टधर्माणो गताः ? इत्यर्थः ॥ ४६०१ ॥

अथ "कप्पट्ठ खेलणे" इत्यादि विवृणोति—

कप्पट्ठ खेल्लण तुअट्टणे य लहुगो य होति गुरुगो य ।
इत्थी-पुरिसतुयट्टे, लहुगा गुरुगा अणायारे ॥ ४६०२ ॥

तत्र संस्तारके कल्पस्थकानि खेलन्ते लघुको मासः । अथ तान्येव त्वग्वर्त्तयन्ति गुरुको मासः । अथ महती स्त्री महान् पुरुषो वा त्वग्वर्त्तयति चतुर्लघु । अथैतावनाचारमाचरतस्तदा चतुर्गुरुकाः ॥ ४६०२ ॥

वोच्छेदे लहु-गुरुगा, नयणे डहणे य दोसु वी लहुगा ।
विहणिग्गयादऽलंभे, जं पावें सयं व तु णियत्ता ॥ ४६०३ ॥

तस्यैवैकस्य साधोः तस्यैव चैकस्य द्रव्यस्य व्यवच्छेदे चतुर्लघु । अनेकेषां साधूनामन्य-द्रव्याणां च व्यवच्छेदे चतुर्गुरु । संस्तारकस्य कल्पस्थकैरन्यत्र नयने दहने च द्वयोरपि चतुर्ल-घवः । व्यवच्छेदकरणाच्च संस्तारकादेरलाभे विहम्—अध्वा तन्निर्गतादयो यत् परितापनादि प्राप्नुवन्ति स्वयं वा निवृत्तास्तत्र प्राप्ताः संस्तारकादिकमलभमाना यां विराधनामासादयन्ति तन्नि-ष्पन्नं प्रायश्चित्तम् ॥ ४६०३ ॥

माइस्स होति गुरुगो, जति एक्कतों भागऽणप्पिए दोसा ।
अह होंति अण्णमण्णो, ते चेव य अप्पिणणें सुद्धो ॥ ४६०४ ॥

'मायिनः' मायावतो गुरुको मासो भवति । कथं पुनर्मायां करोति ? इत्याह—यदि 'एकतः' एकस्माद् गृहादनेकैः साधुभिरनेके संस्तारका आनीतास्तदा "भाग" त्ति प्रत्यर्पणकाले तेषु पृथग्भागीकृतेपु य आत्मीयं भागं 'तत्रैव गृहे नेतव्यः' इति कृत्वा तेषां मध्ये प्रक्षिपति नात्मना तत्र नयति एष मायी भण्यते । अस्य च येऽनर्पिते संस्तारके दोषाः ते सर्वेऽपि मन्तव्याः । अथान्यान्येभ्यो गृहेभ्य आनीताः संस्तारका भवन्ति तदापि मायाकरणे त एव दोषाः । तस्माद् यतो गृहादानीतस्तत्र विधिना प्रत्यर्पणे शुद्ध इति सङ्ग्रहगाथासमासार्थः ॥ ४६०४ ॥ अथैनामेव विवृणोति—

संथारेगमणेगे, भयणऽट्ठविहा उ होइ कायव्वा ।
पुरिसे घर संथारे, एगमणेगे तिसु पतेसु ॥ ४६०५ ॥

संस्तारके गृह्यमाणे एका-ऽनेकपदाभ्यामष्टविधा भजना कर्त्तव्या भवति, अष्टौ भङ्गा इत्यर्थः । सा चैतेषु त्रिषु पदेषु, तद्यथा—पुरुषे गृहे संस्तारके च । एतेषु एका-ऽनेकपदाभ्यामष्टौ

१ °ना यदासाद° भा० ॥

भङ्गाः, यथा—एकेन साधुना एकस्माद् गृहाद् एकः संस्तारकः आनीतः १ एकेनैकस्मादनेके २ एकेनानेकेभ्यो गृहेभ्य एकः ३ एकेनानेकेभ्यो गृहेभ्योऽनेके संस्तारका आनीताः ४; एवमेकेन साधुना चत्वारो भङ्गा लब्धाः, अनेकैरपि साधुभिरेवमेव चत्वारो भङ्गा लभ्यन्ते, सर्वसङ्ख्यया एतेऽष्टौ भङ्गाः ॥ ४६०५ ॥

आणयणे जा भयणा, सा भयणा होति अप्पिणंते वि ।
वोच्चत्थ मायसहिए, दोसा य अणप्पिणंतम्मि ॥ ४६०६ ॥

संस्तारकस्यानयने या 'भजना' अष्टभङ्गी भणिता सैव भजना संस्तारकमर्पयतोऽपि भवति, यथैवानीतस्तथैव प्रत्यर्पयितव्य इति भावः । अथ विपर्यस्तं प्रत्यर्पयति मायां वा करोति न वा सर्वथैवार्पयति ततो विपर्यस्ते मायासहितेऽनर्पयति च दोषा व्यवच्छेदादयो भवन्ति । तत्र ये आद्याश्चत्वारो भङ्गास्तेषु यथैव ग्रहणं तथैवार्पयन्ति । पञ्चमभङ्गे ग्रहणकाले 'अस्माकमन्यतरः समर्पयिष्यति' इत्येष विधिर्न विहितस्ततो यद्येकः प्रत्यर्पयति तदा विपर्यस्तं भवति । षष्ठभङ्गे एकः साधुः प्रत्यर्पयितुं प्रस्थितः अपरश्चिन्तयति 'मदीया अपि तृणकम्बिकास्तत्रैव नेतव्या' इति कृत्वा तदीयानां तृणादीनां मध्ये प्रक्षिपति, एषा माया भण्यते । सप्तमे भङ्गे तृतीयभङ्गे वा कम्बिकास्तृणानि वा एकस्मिन् गृहेऽर्पयतोऽनर्पणं भवति । यत एते दोषास्तस्मात् पृथक् पृथक् सर्वैरपि प्रत्यर्पणीयाः । कारणे पुनर्विपरीतमर्पयति न वा अर्पयति ॥ ४६०६ ॥

तदेव कारणमाह—

बिइयपय झामिते वा, देसुट्ठाणे व बोधिकभए वा ।
अद्धाणसीसए वा, सत्थो व पधावितो तुरियं ॥ ४६०७ ॥

द्वितीयपदे संस्तारको ध्यामितो भवेत्, देशोत्थाने वा संस्तारकस्वामी कुत्रापि गत इति न ज्ञायते, बोधिकभये संस्तारकस्वामी साधवो वा नष्टाः, अध्वशीर्षके वा सार्थस्त्वरितं प्रधावितो यावत् संस्तारकं प्रत्यर्पयति तावत् सार्थो दूरं गच्छति अपरश्च सार्थो दुर्लभः ॥ ४६०७ ॥

एतेहिँ कारणेहिं, वच्चंते को वि तस्स उ णिवेदे ।
अप्पाहंति व सागारियाइ असदऽण्णसाहूणं ॥ ४६०८ ॥

एतैः कारणैर्न प्रत्यर्पयेयुः—अध्वशीर्षके च त्वरितं व्रजतामेकः कोऽपि साधुर्गत्वा तस्य संस्तारकस्वामिनो निवेदयति—सार्थस्त्वरितं प्रधावितस्ततो नास्माभिः प्रत्यर्पितः, यूयं पुनस्तं संस्तारकमानयध्वम् । अन्यसाधूनां वा निवेदयन्ति—अमुकस्मिन् कुले संस्तारकः प्रत्यर्पणीयः । अन्यसाधूनाम् 'असति' अभावे सागारिकादीन् "अप्पाहन्ति" सन्दिशन्ति—एष संस्तारकोऽमुकस्यार्पणीयः । एष तृणकम्बिकासु विधिरुक्तः ॥ ४६०८ ॥

एसेव गमो नियमा, फलएसु वि होइ आणुपुव्वीए ।
चउरो लहुगा माई, य नत्थि एयं तु नाणत्तं ॥ ४६०९ ॥

एष एव गमो नियमात् फलकेष्वप्यानुपूर्व्या वक्तव्यो भवति । नवरम्—प्रायश्चित्ते विशेषः । फलकमयस्य संस्तारकस्याप्रत्यर्पणे चतुर्लघुकाः । मायी च नास्ति, यथा तृणेषु कम्बिकासु वा अपरास्तृणकम्बिकाः प्रक्षिप्यन्ते तथा फलकानां नास्ति प्रक्षेप इति भावः । एतद्

नानात्वमत्र मन्तव्यम् ॥ ४६०९ ॥

सूत्रम्—

नो कप्पइ निग्गंथाण वा निग्गंथीण वा सागारियं-संतियं सेज्जासंथारयं आयाए अविकरणं कट्टु संपव्वइत्तए २३ ॥

अस्य सम्बन्धमाह—

संथारगअहिगारो, अहवा पडिहारिगा उ सागारी ।
नीहारिमो अणीहारिमो य इति एस संबंधो ॥ ४६१० ॥

संस्तारकस्याधिकारोऽयमनुवर्त्तते, तत इदमपि संस्तारकसूत्रमारभ्यते । अथवा पूर्वसूत्रे प्रातिहारिकः संस्तारक उक्तः, अत्र तु सागारिकसत्कोऽभिधीयते । यद्वा निर्हारिमो अनिर्हारिमश्चेति द्विधा संस्तारकः । तत्र निर्हरणम्—अन्यत्र नयनं तेन निर्वृत्तो निर्हारिमः, अन्यत्र नीत्वा प्रत्यर्पणीय इत्यर्थः । तद्विपरीतोऽनिर्हारिमः । तत्र निर्हारिम उक्तः, इह पुनरनिर्हारिम उच्यते । एष सम्बन्धः ॥ ४६१० ॥

अथ सूत्रस्य व्याख्या—नो कल्पते निर्ग्रन्थानां वा निर्ग्रन्थीनां वा सागारिकः—शय्यातरस्तस्य सत्कं शय्यासंस्तारकम् 'आदाय' गृहीत्वा 'अविकरणं कृत्वा' अविकरणं नाम—यत् साधुना करणं कृतम्—तृणानां प्रस्तरणं कम्बिकानां बन्धनं फलकस्य स्थापनम्, तद् अनपनीय 'सम्प्रव्रजितुं' विहर्तुमिति सूत्रार्थः ॥ अथ निर्युक्त्या विस्तारयितुमाह—

सागारिसंति विकरण, परिसाडिय अपरिसाडिए चेव ।
तम्मि वि सो चेव गमो, पच्छित्तुस्सग्ग-अववाए ॥ ४६११ ॥

सागारिकसत्कस्य संस्तारकस्य विकरणं कृत्वा गन्तव्यम् । स च परिशाटी अपरिशाटी चेति द्विविधः । तत्रापि स एव प्रायश्चित्तोत्सर्गा-ऽपवादेषु गमो मन्तव्यः ॥ ४६११ ॥

अविकरणे चेमे दोषाः—

किड्ड तुअट्टण बाले, णयणे डहणे य होइ तह चेव ।
विकरण पासुड्ढं वा, फलग तणेसुं तु साहरणं ॥ ४६१२ ॥

बालानां—कल्पस्थकानां क्रीडने त्वग्वर्त्तनेऽन्यत्र नयने दहने च दोषास्तथैव भवन्ति ततो विकरणं कर्त्तव्यम् । कथम्? इत्याह—फलकस्य पार्श्वतः स्थापनमूर्द्धकरणं वा, तृणेषु तु 'संहरणम्' एकत्र मीलनम्, तुशब्दात् कम्बिकासु बन्धनच्छोटनम्, एतद् विकरणम् ॥४६१२॥

इदमेव व्याख्याति—

पुंजे वा पासे वा, उवरिं पुंजेसु विकरणं तणेसु ।
फलगं जत्तो गहियं, वाघाए विकरणं कुज्जा ॥ ४६१३ ॥

---

१ °रियं सेज्जा° भा० ॥ २ °हवण पडि° ताभा० ॥

यानि तृणानि पुञ्जाद् गृहीतानि तानि पुञ्जेष्वेव निक्षेपणीयानि, यानि पार्श्वतस्तानि पार्श्वे स्थापनीयानि, एवं तृणेषु विकरणं भवति । फलकं यतो गृहीतं तत्रैव नीत्वा यदि पार्श्वतः स्थापितमासीत् तदा पार्श्वे, अथोर्ध्वं स्थापितमासीत् तत ऊर्द्धं स्थाप्यते । कम्बिका अपि यतो गृहीतास्तत्र बन्धान् छोटयित्वा निक्षेपणीयाः । अथ व्याघातेन तत्र नेतुं न पार्यन्ते तदा तत्रैव स्थापयित्वा नियमाद् विकरणं कुर्यात् ॥ ४६१३ ॥

बितियमहसंथडे वा, देसुट्ठाणादिसू व कज्जेसु ।
एएहिँ कारणेहिं, सुद्धो अविकरणकरणे वि ॥ ॥ ४६१४ ॥

द्वितीयपदे यथासंस्तृते विकरणं न कुर्यात् न च प्रायश्चित्तमाप्नुयात् । यथासंस्तृतं नाम– निष्प्रकम्पं चम्पकपट्टादि । 'देशोत्थानादिषु वा' पूर्वसूत्रोक्तेषु कार्येषु विकरणं न कुर्यात् । एतैः कारणैरविकरणकरणेऽपि शुद्धः ॥ ४६१४ ॥

सूत्रम्—

इह खलु निग्गंथाण वा निग्गंथीण वा पाडिहारिए वा सागारियसंतिए वा सेज्जासंथारए विप्पणसिज्जा से य अणुगवेसियव्वे, सिया से अ अणुगवेस्समाणे लभेज्जा तस्सेव पडिदायव्वे, सिया से अ अणुगवेस्समाणे नो लभिज्जा एवं से कप्पइ दोच्चं पि उग्गहं अणुन्नवित्ता परिहारं परिहरित्तए २४ ॥

अथास्य सम्बन्धमाह—

दोण्हेगयरं नट्ठं, गवेसियं पुव्वसामिणो देंति ।
अपमादट्ठा अहिए, हिए य सुत्तस्स आरंभो ॥ ४६१५ ॥

'द्वयोः' प्रातिहारिक-सागारिकसत्कयोः परिशाट्यपरिशाटिनोर्वा संस्तारकयोरेकतरं संस्तारकं नष्टं गवेषयित्वा पूर्वस्वामिनः प्रयच्छन्ति, अतः 'अहृते' अनष्टेऽप्रमादार्थं हृते च गवेषणादि- सामाचारीप्रदर्शनार्थमस्य सूत्रस्यारम्भः क्रियते ॥ ४६१५ ॥

अनेन सम्बन्धेनायातस्यास्य व्याख्या—'इह' अस्मिन् मौनीन्द्रे प्रवचने स्थितानां 'खलुः' वाक्यालङ्कारे निर्ग्रन्थानां वा निर्ग्रन्थीनां वा प्रातिहारिको वा सागारिकसत्को वा शय्यासंस्तारकः 'विप्रणश्येत्' विविधैः प्रकारैः प्रकर्षेण रक्ष्यमाणोऽपि नश्येत्, स च 'अनुगवेषयितव्यः' विप्रणाशानन्तरं पृष्ठत एव गवेषयितव्यः । 'स्याद्' भवेत् स चानुगवेष्यमाणो लभ्येत तस्यैव संस्तारकस्वामिनः 'प्रतिदातव्यः' प्रत्यर्पणीयः । स्यात् स चानुगवेष्यमाणो नो लभ्येत

---

१ °ज्जा कप्पइ से दोच्चं भा० । एतदनुसारेणैव भा० टीका । दृश्यतां टिप्पणी २ ॥ २ °त ततः कल्पते "से" तस्य 'द्वितीय° भा० ॥

तत एवं "से" तस्य कल्पते 'द्वितीयमप्यवग्रहमनुज्ञाप्य' एकं तावत् प्रथमं यदा गृहीतस्तदाऽनुज्ञापितः, ततो विप्रणष्टः सन् गवेष्यमाणोऽपि यदा न लब्धस्तदा संस्तारकस्वामिनः कथिते सति यदसावन्यं संस्तारकं ददाति, यद्वा स एव संस्तारकस्वामिना मृग्यमाणो लब्धः ततस्तद्विषयं द्वितीयमवग्रहमनुज्ञाप्य 'परिहारं' धारणा-परिभोगलक्षणं 'परिहर्त्तुं' धातूनामनेकार्थत्वात् कर्त्तुमिति सूत्रार्थः ॥ अथ निर्युक्तिविस्तरः—

संथारो नासिहिती, वसहीपालस्स मग्गणा होति ।
सुन्नाई उ विभासा, जहेव हेट्ठा तहेव इहं ॥ ४६१६ ॥

शून्यायां वसतौ कृतायां संस्तारको नङ्क्ष्यतीति मत्वा प्रथमत एव वसतिरशून्या कर्त्तव्या येनासौ न नश्यति, अत एवात्र वसतिपालस्य मार्गणा भवति । कथम्? इत्याह—"सुन्नाई" इत्यादि, यथैव 'अधस्तात्' पीठिकायां शय्याकल्पिकद्वारे "सुन्ने बाल गिलाणे" (गा० ५४२) इत्यादिका विभाषा कृता तथैवेहापि मन्तव्या ॥ ४६१६ ॥

स्थानाशून्यार्थं पुनरिदमाह—

पढमम्मि य चउलहुगा, सेसेसुं मासियं तु नाणत्तं ।
दोहि गुरू एक्केणं, चउत्थपदे दोहि वी लहुगा ॥ ४६१७ ॥

'प्रथमे स्थाने' वसतेः शून्यताकरणलक्षणे चतुर्लघुकाः 'द्वाभ्यां' तपः-कालाभ्यां गुरुकाः । 'शेषेषु' बाल-ग्लाना-ऽव्यक्तस्थापनलक्षणेषु त्रिषु लघुमासिकम् । तच्च बालस्थापने तपसा गुरुकम्, ग्लानस्थापने कालेन गुरुकम्, 'चतुर्थपदे' अव्यक्तस्थापनात्मके 'द्वाभ्यामपि' तपः-कालाभ्यां लघुकम् ॥ ४६१७ ॥ अत्र दोषानुपदर्शयति—

मिच्छत्त-बडुग-चारण-भडाण मरणं तिरिक्ख-मणुयाणं ।
आएस बाल निक्केयणे य सुन्ने भवे दोसा ॥ ४६१८ ॥
बलि धम्मकहा किड्डा, पमज्जणाऽऽवरिसणा य पाहुडिया ।
खंधार अगणि भंगे, मालवतेणा य नाई य ॥ ४६१९ ॥

गाथाद्वयं पीठिकायां सविस्तरं व्याख्यातम् (गा० ५४४–५५४) । यत एते दोषा अतो वसतिः शून्या न कर्त्तव्या, न वा बालो ग्लानोऽव्यक्तो वा वसतिपालः स्थापनीयः ॥ ४६१८ ॥ ४६१९ ॥

संथारविप्पणासो, एवं खु न विज्जतीति चोएति ।
सुत्तं होइ य अफलं, अह सफलं उभयहा दोसा ॥ ४६२० ॥

'नोदयति' परः प्रेरयति—एवं 'खुः' अवधारणे सुरक्षिते क्रियमाणे संस्तारकस्य विप्रणाशो न विद्यते, तथा च "सेज्जासंथारए विप्पणसिज्जा" इत्यादिलक्षणं सूत्रमफलं भवति; अथ सूत्रं सफलं मन्यध्वे ततः 'बालादिदोषरहितो वसतिपालः स्थापनीयः' इति यदुक्तं तदफलं प्राप्नोति; एवमुभयथाऽपि दोषा भवन्ति ॥ ४६२० ॥

सूरिराह—यथा द्वयमपि सफलं भवति तथाऽभिधीयते—

निज्जंताऽऽणिज्जंता, आयावणनीणितो व हीरेज्जा ।

तेण-ऽगणि-उदगसंभम, बोहिकभय रहुउट्ठाणे ॥ ४६२१ ॥

प्रत्यर्पणार्थं नीयमानः संस्तारको राजपुरुषैरन्तरा ह्रियेत, "आणिज्जंतो" त्ति गृहपतिगृहादानीयमानो वा राजपुरुषैर्बलादपह्रियेत, आतापनम्—आतपे संस्तारकस्य प्रदानं तदर्थं वा बहिर्निष्काशितः केनापि ह्रियेत, स्तेना-ऽग्न्युदकसम्भ्रमेषु वा बोधिकभये वा राष्ट्रस्य—देशस्य यद् उत्थानम्—उद्वसीभवनं तत्र ह्रियेत ॥ ४६२१ ॥

पडिसेहेण व लद्धो, पडिलेहणमादिविरहिते गहणं ।
अणुसट्ठी धम्मकहा, वल्लभो वा निमित्तेणं ॥ ४६२२ ॥

प्रतिषेधो नाम—संस्तारको मार्ग्यमाणस्तेन स्वामिना 'नाहं प्रयच्छामि' इति प्रतिषिद्धः; ततः स केनचिद् भद्रकेणानुशिष्टः—किं न प्रयच्छसि ? इति; स प्राह—विप्रणाशभयाद्; इतरो ब्रवीति—नामीषां हस्ताद् विप्रणङ्क्ष्यति; एवंविधेन प्रतिषेधेन वा लब्धः स प्रयत्नेन रक्ष्यमाणोऽपि प्रत्युपेक्षणानिमित्तं बहिर्नीतः, साधुश्च विस्मृतरजोहरणार्थं मध्ये प्रविष्टः, स च 'उत्कृष्टोऽयम्' इति कृत्वा विरहितं मत्वा केनापि गृहीतः, आदिग्रहणाद् उपाश्रयस्यान्तरपि राजवल्लभेन दृष्ट्वा बलामोटिकया ग्रहणं कृतम् । एवं विप्रणष्टे सति येन हृतस्तस्य पार्श्वाद् मार्गयितव्यः । अथ मार्गितोऽपि न ददाति ततोऽनुशिष्टिः क्रियते । तथाप्यप्रयच्छति धर्मकथा कर्त्तव्या । एवमप्यददाने यो द्रमकस्तस्य भापनं क्रियते । यस्तु राजवल्लभः स निमित्तेनावर्त्तनीयः ॥ ४६२२ ॥ कथं पुनरनुशिष्टिः क्रियते ? इत्युच्यते—

दिन्नो भवव्विहेणेव एस णारिहसि णे ण दाउं जे ।
अन्नो वि ताव देयो, दे जाणमजाणयाऽऽणीयं ॥ ४६२३ ॥

य एष भवता संस्तारको गृहीतः स भवद्विधेनैवं विशिष्टपुरुषेण दत्तः, ततः "णे" अस्माकं न नार्हसि दातुम्, अन्योऽपि तावद् भवता संस्तारको देयः, किं पुनर्योऽन्यदत्तः ?, ततो जानताऽजानता वा आनीतममुमस्माकं प्रयच्छ ॥ ४६२३ ॥

◁ एवमनुशिष्ट्या यदि न प्रयच्छति ततोऽयं विधिः— ▷

मंत णिमित्तं पुण रायवल्लभे दमग भेसणमदेंते ।
धम्मकहा पुण दोसु वि, जति अवराहो दुहा वेऽधिओ ॥ ४६२४ ॥

राजवल्लभेऽददति मन्त्रो निमित्तं वा प्रयोक्तव्यम् । द्रमकस्य तु भेषणं कर्त्तव्यम् । धर्मकथा पुनर्द्वयोरपि द्रमक-राजवल्लभयोः प्रयुज्यते, यथा—यतयः—साधवस्तेषामुपकरणापहारादिरपराधः 'द्विधाऽपि' इहलोके परलोके चाहितो भवति ॥ ४६२४ ॥ इदमेव व्यनक्ति—

अन्नं पि ताव तेन्नं, इह परलोकेऽपहारिणामहियं ।
परओ जायितलद्धं, किं पुण मन्नुप्पहरणेसु ॥ ४६२५ ॥

'अन्यदपि' प्राकृतजनविषयमपि यत् स्तैन्यं तत् तावदिह परलोके चाऽपहारिणामहितं भवति, किं पुनः परतो याचितं यद् लब्धं तदपह्रियमाणं 'मन्युप्रहरणेषु' साधुषु ? । किमुक्तं

१ °व शिष्ट° भा० डे० ॥ २ ◁ ▷ एतच्चिह्नान्तर्वर्त्यवतरणं भा० नास्ति ॥ ३ व अहिओ ताभा० ॥ ४ किञ्च—अन्नं भा० ॥

भवति ?—मन्युः-क्रोधस्तत्प्रहरणाः-तदायुधा एव ऋषयः, ततस्तेषां ह्रियमाणमिह-परलोकयोः सुतरामहितं भवति ॥ ४६२५ ॥ एवमप्युक्तो यदि न दद्यात् ततः—

खंते व भूणए वा, भोइग-जामाउगे असइ साहे ।
सिट्ठम्मि जं कुणइ सो, मग्गण दाणं च ववहारे ॥ ४६२६ ॥

"खंते" त्ति पिता तेन गृहीते पुत्रस्य निवेद्यते । भ्रूणकः-पुत्रस्तेन गृहीते पिता प्रज्ञाप्यते । यद्वा या तस्य 'भोजिका' भार्या यो वा जामाता ताभ्यामसौ भाणयितव्यः । "असइ साहे" त्ति सर्वथाऽपि यदि न ददाति तदा महत्तरादीनां निवेद्यते । तस्य 'शिष्टे' कथिते यदसौ महत्तरादिः करोति तत् प्रमाणम् । एवं प्रणष्टस्य संस्तारकस्य मार्गणम् । एवमप्यलभ्यमाने प्रान्तस्य संस्तारकस्वामिनः "दाणं" ति वेतनं दीयते, व्यवहारो वा करणं प्रविश्य कर्त्तव्य इति सङ्ग्रहगाथासमासार्थः ॥ ४६२६ ॥ अथैनामेव विवृणोति—

भूणगगहिए खंतं, भणाइ खंतगहिते य से पुत्तं ।
असति त्ति न देमाणे, कुणति दवावेति व न वा उ ॥ ४६२७ ॥

भ्रूणकेन गृहीतं 'खन्तं' पितरं 'भणति' प्रज्ञापयति । खन्तेन तु गृहीते "से" तस्य पुत्रं भणति । उपलक्षणमिदम्, तेन भोजिकादिनाऽपि भाणयति । "असइ" त्ति एतद् ग्रहणपदम् अतो व्याचष्टे—"न देमाणे" त्ति एवमप्यददाने भोजिकादेर्निवेद्यते । ततो यदसौ बन्धन-रोधनादि करोति दापयति वा न वा तत् प्रमाणम् ॥ ४६२७ ॥

भोइय उत्तरउत्तर, नेयव्वं जाव पच्छिमो राया ।
दाणं विसज्जणं वा, दिट्ठमदिट्ठे इमं होइ ॥ ४६२८ ॥

प्रथमं भोगिकस्य निवेद्यते । यद्यसौ न दापयति ततो यस्तत्र देशारक्षकः स ज्ञाप्यते । एवमुत्तरोत्तरं तावद् नेतव्यम् यावदपश्चिमो राजा । ततो "दाणं" ति भोजिकादयश्चौरसकाशाद् गृहीत्वा साधूनां संस्तारकं दद्युः । "विसज्जणं व" त्ति यद्वा ते भोगिकादयो भणेयुः—गच्छत यूयम्, वयं संस्तारकं संस्तारकस्वामिनः समर्पयिष्याम इति । एष विधिर्दृष्टे संस्तारकस्तेनके मन्तव्यः । अदृष्टे 'इदं' वक्ष्यमाणं भवति ॥ ४६२८ ॥ अथैनामेव गाथां व्याचष्टे—

खंताइसिट्ठऽदिंते, महतर किच्चकर भोइए वा वि ।
देसारक्खियऽमच्चे, करण निवे मा गुरू दंडो ॥ ४६२९ ॥

"खंत" त्ति पिता तदादीनामनन्तरोक्तनीत्या शिष्टे-कथितेऽप्यददाने 'महत्तरस्य' ग्राम-प्रधानपुरुषस्य कथयन्ति । 'कृत्यकरः' ग्रामकृत्ये नियुक्तः 'भोगिकः' ग्रामस्वामी तयोर्वा कथयन्ति । 'देशारक्षकः' महाबलाधिकृतः 'अमात्यः' राजमन्त्री तयोर्वा यथाक्रमं निवेद्यते । तथाऽप्यददाने करणेऽपि निवेदयन्ति । नृपस्य तु न निवेद्यते, 'गुरुः' गरीयान् सर्वस्वहरणा-दिको दण्डो भवेदिति कृत्वा ॥ ४६२९ ॥

एए उ दवावेंती, अहव भणेज्जा स कस्स दायव्वो ।
अमुगस्स त्ति य भणिए, वच्चह तस्सऽप्पिणिस्सामो ॥ ४६३० ॥

१ °म्मि य जं कुणई, सो मग्गण दाण ववहारे ताभा० विना ॥

'एते' भोगिकादयो यदि दापयन्ति ततो लष्टम् । अथवा ते भणेयुः—स संस्तारकः कस्य दातव्यः ? इति; ततः साधुभिः 'अमुकस्य' इति भणिते ते ब्रुवते—व्रजत यूयम्, वयमेव तस्यार्पयिष्याम इति ॥ ४६३० ॥

जति सिं कज्जसमत्ती, वयंति इहरा उ घेत्तु संथारं ।
दिट्ठे णाते चेवं, अदिट्ठऽणाए इमा जयणा ॥ ४६३१ ॥

यदि "सिं" तेषां साधूनां तेन संस्तारकेण कार्यसमाप्तिः सञ्जाता मासकल्पश्च पूर्णस्ततो भोगिकादिभिर्विसर्जिता व्रजन्ति, 'इतरथा' संस्तारककार्येऽसमाप्तेऽपूर्णे मासकल्पे तं वाऽन्यं वा संस्तारकं गृहीत्वा परिभुञ्जते । एवं दृष्टे संस्तारके ज्ञाते वा स्तेने विधिरुक्तः । अदृष्टेऽज्ञाते चेयं यतना भवति ॥ ४६३१ ॥

विज्जादीहि गवेसण, अदिट्ठे भोइयस्स व कहेंति ।
जो भद्दओ गवेसति, पंते अणुसट्ठिमाईणि ॥ ४६३२ ॥

विद्यादिभिः संस्तारकस्तेनस्य गवेषणा कर्त्तव्या । अथ न सन्ति विद्यादयस्ततोऽदृष्टेऽज्ञाते स्तेने भोगिकस्य कथयन्ति । ततो यो भद्रको भवति स स्वयमेव गवेषयति, यस्तु प्रान्तः स स्वयं न गवेषयति, ततस्तत्रानुशिष्यादीनि पदानि प्रयोक्तव्यानि एषा ॥ ४६३२ ॥ पुरातनगाथा, अत एनां व्याख्यानयति—

आभोगिणीय पसिणेण देवयाए निमित्ततो वा वि ।
एवं नाए जयणा, स च्चिय खंतादि जा राया ॥ ४६३३ ॥

आभोगिनी नाम विद्या सा भण्यते या परिजपिता सती मानसं परिच्छेदमुत्पादयति, सा यद्यस्ति ततस्तया येन संस्तारको गृहीतः स आभोग्यते । एवं 'प्रश्नेन' अङ्गुष्ठ-स्वप्नप्रश्नादिना, देवतया वा क्षपकपृष्टया, निमित्तेन वा अविसंवादिना तं स्तेनं जानन्ति । एवं ज्ञाते सति सैव यतना कर्त्तव्या या खन्तादिगृहीते संस्तारके भणिता यावदपश्चिमो राजा ॥ ४६३३ ॥

एतेषामभावे विधिमाह—

विज्जादऽसई भोयादिकहण केण गहिओ न जाणऽम्हे ।
दीहो हु रायहत्थो, भद्दो आमं ति मग्गति य ॥ ४६३४ ॥

विद्यादीनामभावे न ज्ञायते केनापि गृहीत इति ततो भोगिकादीनां कथयन्ति—संस्तारकोऽस्माकं नष्टो वर्त्तते, यूयं तं गवेषयत । भोगिकः प्राह—केन गृहीतः ? । साधवो ब्रुवते—न जानीमो वयम् । भोगिकः प्राह—अज्ञायमानं कथं गवेषयामि ? । साधुभिर्वक्तव्यम्—दीर्घो हि राजहस्तो भवति, तेन हि गवेष्यमाणः सुखेनैव स्तेनः प्राप्येत । ततो यो भद्रको भवति सः 'आमं' सत्यमिदम् इति भणित्वा मार्गयति ॥ ४६३४ ॥ प्रान्तः पुनरिदमाह—

जाणह जेण हडो सो, कत्थ विमग्गामि णं अजाणंतो ।
इति पंते अणुसट्ठी-धम्म-निमित्ताइ तह चेव ॥ ४६३५ ॥

यः प्रान्तः स ब्रूयात्—'जानीत यूयं येनासौ संस्तारको हृतः, अजानानस्तु कुत्राहं मार्ग-

१ °तादिसु तहेव ताभा० ॥

यामि अदेशकवद् अन्धवद्वा?' इति भान्तो ब्रुवाणेऽनुशिष्टि-धर्मकथा-निमित्तादि तथैव प्रयोक्तव्यम् ॥ ४६३५ ॥

असतीय भेसणं वा, भीया वा भोइयस्स व भएणं ।
साहित्थ दारमूले, पडिणीय इमेसु वि छुभेज्जा ॥ ४६३६ ॥

अथ नास्ति तत्र भोगिकोऽस्ति वा परं न दापयति तदा साधवो भेषणं कुर्वन्ति । ततो भीता वा भोगिकस्य वा भयेन द्वारमूले 'संहरन्ति' संस्तारकं स्थापयन्तीत्यर्थः । यस्तु प्रत्यनीकः सः 'एतेष्वपि' पृथिव्यादिषु कायेषु प्रक्षिपेत्, 'यद्यस्माकं न जातस्तत एतेषामपि मा भूत्' इति कृत्वा । एष पुरातनगाथासमासार्थः ॥ ४६३६ ॥ अथैनामेव व्याख्याति—

भोइयमादीणऽसती, अदवावेंते व बिंति जणपुरओ ।
मुज्झीहामो सकज्जे, किह लोगमयाइँ जाणंता ॥ ४६३७ ॥

भोगिकादीनामभावे तेषु वा संस्तारकमदापयत्सु साधवो बहुजनस्य पुरतो ब्रुवते—वयं लोकमतानि जानन्तः स्वकार्ये कथं मुह्यामहे ?, ये हि लोकस्य नष्टं विनष्टं विस्मृतं वा जानीमस्ते कथमात्मीयं न ज्ञास्यामः ? इति भावः, अतो यद्यस्माकं संस्तारकं नार्पयथ ततो वयं जनपुरतस्तं हस्ते गृहीत्वा दापयिष्यामः ॥ ४६३७ ॥ अथ यूयं न प्रतीथ ततः पश्यथ—

पेहुणतंदुल पच्चय, भीया साहंति भोइगस्सेते ।
साहत्थि साहरन्ति व, दोण्ह वि मा होउ पडिणीए ॥ ४६३८ ॥

तन्दुला द्विविधाः क्रियन्ते—एके पेहुणमिश्रिता अपरे केवला एव । पेहुणं नाम—मयूराङ्गिरः । तत एकः साधुः साधूनां मध्यादपसरति गृहस्थाँश्च भणति—युष्माकं मध्यादेकः किमप्युपकरणं गृह्णातु । ततो गृहीते सति स साधुरागत्य भणति—पङ्क्त्या सर्वेऽपि तिष्ठत । स्थितेषु च स नैमित्तिकसाधुरुदकं तेषामञ्जलौ ददाति, येन च साधुना तद् गृह्यमाणं दृष्टं स तन्दुलान् प्रयच्छन् येन गृहीतं तस्य पेहुणमिश्रितान् ददाति, ततो नैमित्तिकसाधुस्तानि पेहुणानि दृष्ट्वा भणति—अनेन गृहीतमिति । एवं प्रत्यये उत्पन्ने भीताश्चिन्तयन्ति—नूनमेते एवं ज्ञात्वा भोगिकस्य कथयिष्यन्ति, राजानं वा प्रत्याययिष्यन्ति । एवं विचिन्त्य स्वहस्तेन प्रतिश्रयद्वारमूले संस्तारकं स्थापयन्ति । प्रत्यनीका वा 'द्वयोरपि वर्गयोः' अस्माकममीषां च मा भूदिति बुद्ध्या एतेषु गत्वा संहरन्ति ॥ ४६३८ ॥

पुढवी आउकाए, अगड वणस्सइ-तसेसु साहरइ ।
घित्तूण य दायव्वो, अदिट्ठ दड्ढे य दोच्चं पि ॥ ४६३९ ॥

कश्चित् प्रत्यनीकः साधुसामाचारीकोविदः 'सचित्तपृथिव्यप्काय-वनस्पति-त्रसेषु प्रक्षिप्तं न ग्रहीष्यन्ति' इति बुद्ध्या तेषु 'अगडे वा' गर्त्तायां प्रक्षिपति । यद्यप्येतेषु प्रक्षिप्तस्तथापि ततो गृहीत्वा संस्तारकस्वामिनो दातव्यः । अथ प्रयत्नेन गवेषितोऽपि न कुत्रापि दृष्टः, यद्वा स प्रत्यनीकतया तेन दग्धः ततः "दोच्चं पि" त्ति द्वितीयमपि वारमवग्रहमनुज्ञापयेत् ॥ ४६३९ ॥

परः प्राह—यथाऽहं भणामि तथा द्वितीयावग्रहोऽनुज्ञापनीयः । कथम् ? इति चेद्

१ न समर्पयथ° भा० ॥ २ °रपि' अस्मा° भा० ॥ ३ °षु संह° डे० कां० ॥

उच्यते—स संस्तारकस्वामी न ज्ञाप्यते, यथा—नष्टः संस्तारकः, किन्तु गत्वा भणितव्यम्—देहि तं संस्तारकं निर्देजमिदानीम्, एष द्वितीयावग्रह उच्यते। गुरुराह—

दिट्ठंत पडिहणेत्ता, जयणाए भद्दतो विसज्जेती।
मग्गंते जयणाए, उवहिग्गहणे ततो विवाओ ॥ ४६४० ॥

दृष्टान्तो नाम—नोदकेन स्वमत्या योऽभिप्रायो दृष्टः तं 'प्रतिहन्य(त्य)' निराकृत्य संस्तारकस्वामिनो यतनया सद्भावः कथनीयः। कथिते च भद्रको विसर्जयति—गच्छत नाहं किञ्चिदपि भणामि। यः प्रान्तः स संस्तारकं मार्गयति तत्रानुशिष्टिः कर्त्तव्या। अथ नेच्छति तदा यतनया प्रान्तोपधिर्दातव्यः। अथ बलादेव सारोपधेर्ग्रहणं करोति ततो राजकुले विवादः कार्यः ॥ ४६४० ॥ अमुमेवार्थं व्याख्याति—

परवयणाऽऽउट्टेउं, संथारं देहि तं तु गुरु एवं।
आणेह भणति पंतो, तो णं दाहं ण दाहं वा ॥ ४६४१ ॥

परः—प्रेरकस्तस्य वचनमत्र भवति—"आउट्टेउं" ति धर्मकथया संस्तारकस्वामी आवर्त्य याच्यते—तं संस्तारकं निर्देजं प्रयच्छ। गुरुराह—एवं मायया याचमानस्य चतुर्गुरुकम्, भद्रक-प्रान्तकृताश्च दोषा भवन्ति। प्रान्तो भणति—आनयत तं संस्तारकं ततो दास्यामि वा न वा ॥ ४६४१ ॥ किञ्च—

दिज्जंतो वि न गहिओ, किं सुहसेज्जो इयाणि सो जाओ।
हिय नट्ठो वा नूणं, अथक्कजायाइ सूएमो ॥ ४६४२ ॥

दीयमानोऽपि तदा निर्देजो न गृहीतः, किमसौ संस्तारकः इदानीं सुखशय्यः सञ्जातः ?। अनया 'अथक्कयाच्ञया' अकालप्रार्थनया 'सूचयामः' सूचां कुर्मः स नूनं हृतो वा नष्टो वा ॥ ४६४२ ॥

भद्दो पुण अग्गहणं, जाणंतो वा वि विप्परिणमेज्जा।
किं फुडमेव न सीसइ, इमे हु अन्ने वि संथारा ॥ ४६४३ ॥

यः पुनर्भद्रकः स साधुषु 'अग्रहणम्' अनादरं कुर्यात्, यो वा जानाति 'संस्तारको हृतो नष्टो वा' इति स सम्यग्दर्शन-प्रव्रज्याद्यभिमुखो विपरिणमेत्—अहो! मायाविनोऽमी। विपरिणतश्च ब्रूयात्—किं स्फुटमेवास्माकं 'न शिष्यते' न कथ्यते यथा संस्तारको नष्टः ?, किमेवं मायया याच्यते ?, इमे 'हुः' इति प्रत्यक्षमुपलभ्यमाना अन्येऽपि संस्तारकाः सन्ति ॥ ४६४३ ॥

इइ चोयगदिट्ठंतं, पडिहंतुं सिस्सते सें सब्भावो।
भद्दो सो मम नट्ठो, मग्गामि न तो पुणो दाहं ॥ ४६४४ ॥

'इतिः' उपप्रदर्शने। एवं भद्रक-प्रान्तदोषोपदर्शनेन 'नोदकदृष्टान्तं' पराभिप्रायं प्रतिहत्य तत्त्वमुच्यते—'तस्य' संस्तारकस्वामिनः सद्भावः 'शिष्यते' निवेद्यते। निवेदिते च भद्रको भणति—स संस्तारको मम नष्टो न युष्माकम्, अद्य प्रभृति नाहं मार्गयामि, लब्धं तु तं पुनरपि युष्मभ्यं दास्यामि ॥ ४६४४ ॥

तुब्भे वि ताव मग्गह, अहं पि झोसेमि मग्गह व अन्नं।
नट्ठे वि तुब्भऽणट्ठा, वदंति पंतेऽणुसट्ठादी ॥ ४६४५ ॥

यूयमपि तावत् तं संस्तारकं मार्गयत, अहमपि तं "झोसेमि" त्ति गवेषयामि, अथ युष्माकं त्वरितं संस्तारकेण प्रयोजनं तदा यावदसौ लभ्यते तावदन्यं मार्गयत । यस्तु प्रान्तः स सद्भावे कथिते भणति—नष्टेऽपि संस्तारके यूयं मम न नष्टाः, यतो जानीथ ततः संस्तारकमानयत मूल्यं वा प्रयच्छत । एवं प्रान्ते 'वदति' ब्रुवाणेऽनुशिष्टि-धर्मकथा-विद्या-मन्त्रादि तथैव प्रयोक्तव्यम् ॥ ४६४५ ॥ तथाऽप्यतिष्ठति विद्यादीनामभावे वा मूल्यं मार्गयत इयं यतना—

मोल्लं णत्थऽहिरण्णा, उवधिं मे देह पंतदायणया ।
अन्नं व देंति फलगं, जयणाएँ मग्गिउं तस्स ॥ ४६४६ ॥

अहिरण्या वयम्, नास्ति मूल्यम् । स ब्रूयात्—उपधिं प्रयच्छत । ततो येन साधुना स संस्तारक आनीतः तस्य सत्कमन्तप्रान्तमुपकरणं दर्शनीयम् । अन्यं वा फलकं यतनया मार्गयित्वा ददति । तच्च प्रथमतः शुद्धम्, तदभावे पञ्चकपरिहाण्या, राजकुले वा गत्वा व्यवहारः क्रियते—

दत्त्वा दानमनीश्वर० ॥ इति ।

एतेन "मग्गण दाणं च ववहारे" (गा० ४६२६) त्ति पदं व्याख्यातम् ॥४६४६॥

सव्वे वि तत्थ रुंभति, भद्दो मुल्लेण जाव अवरण्हे ।
एगं ठवेउ गमणं, सो वि य जावऽट्ठमं काउं ॥ ४६४७ ॥

कोऽपि राजवल्लभादिः सर्वानपि साधूंस्तत्र निरुणद्धि ततो यदि कश्चिद् यथाभद्रको मूल्येन मोचयति स न प्रतिषेद्धव्यः । अथ प्रतिषेधं कुर्वन्ति तदा चतुर्गुरु । अथ नास्ति मोचयिता ततोऽपराह्णं यावत् सर्वेऽपि सबाल-वृद्धास्तिष्ठन्ति । यदि न मुञ्चति तत एकं क्षपकादिकं स्थापयित्वा शेषाः सर्वेऽपि गच्छन्ति । सोऽपीदृशः स्थाप्यते योऽष्टमं कर्तुं समर्थो भवति । असमर्थस्थापने चतुर्गुरु । ततोऽसावष्टमं कृत्वा पलायते ॥ ४६४७ ॥

लद्धे तीरियकज्जा, तस्सेवऽप्पेंति अहव भुंजंति ।
पभुलद्धे वऽसमत्ते, दोच्चोग्गह तस्स मूलाओ ॥ ४६४८ ॥

लब्धे संस्तारके यदि 'तीरितकार्याः' समाप्तप्रयोजनास्ततः 'तस्यैव' संस्तारकस्वामिनो अर्पयन्ति । अथ कार्यमसमाप्तं ततो भुञ्जते । अथ प्रभुणा—संस्तारकस्वामिना लब्धः साधूनां च कार्यमद्याप्यसमाप्तं ततस्तस्य मूलाद् यद् द्वितीयं वारमवग्रहोऽनुज्ञाप्यते एष सूत्रोक्तो द्वितीयावग्रहः ॥ ४६४८ ॥ अथ द्वितीयपदमाह—

बितियं पभुनिव्विसए, णट्ठुट्ठिय सुन्न मयमणप्पज्झे ।
असहू य रायदुट्ठे, बोहिकभय सत्थ सीसे वा ॥ ४६४९ ॥

द्वितीयपदमत्र भवति—संस्तारकेण कार्यं समाप्तम्, योऽपि संस्तारकस्य प्रभुः स राज्ञा निर्विषय आज्ञप्तः, देशभङ्गे वा नष्टः, दुर्भिक्षे वा 'उत्थितः' उद्वसितः, "सुन्ने" त्ति सपुत्र-दारः कुत्राप्यामन्त्रितः सन् गतो गृहं शून्यं सञ्जातम्, 'मृतो वा' कालगतः; एतानि गृहस्थकारणानि । अमूनि तु संयतकारणानि—स साधुरसहिष्णुर्न शक्नोति गवेषयितुम्, राजद्विष्टे बोधिकभये वा अध्वशीर्षके वा सार्थवशगः । एतैः कारणैर्विप्रणष्टं संस्तारकं न गवेषयेत्, न च प्रायश्चित्तमाप्नुयात् ॥४६४९॥

॥ शय्यासंस्तारकप्रकृतं समाप्तम् ॥

---

१ °णाएँ विमग्गिउं तस्स। ताभा० ॥ २ सव्वे व तत्थ ताभा० ॥

अ व ग्र ह प्र कृ त म्

सूत्रम्—

जद्दिवसं समणा निग्गंथा सिज्जा-संथारयं विप्पजहंति तद्दिवसं अवरे समणा निग्गंथा हव्वमागच्छिज्जा स च्चेव उग्गहस्स पुव्वाणुण्णवणा चिट्ठइ अहालंदमवि उग्गहे २५ ॥

अस्य सूत्रस्य कः सम्बन्धः ? इत्याह—

उग्गह एव उ पगतो, सागारियउग्गहाउ साहम्मी ।
रहितं व होइ खित्तं, केवतिकालेस संबंधो ॥ ४६५० ॥

पूर्वसूत्रे तावदवग्रह एव 'प्रकृतः' प्रस्तुतो वर्त्तते, "दोच्चं पि उग्गहं अणुण्णविज्ञा" (सू० २४) इति वचनात्, इदमपि प्रकृतसूत्रमवग्रहविषयम् । यद्वा पूर्वसूत्रद्वये सागारिकावग्रह उक्तः, इह तु सागारिकावग्रहादनन्तरं साधर्मिकावग्रहः प्रतिपाद्यते । अथवा पूर्वसूत्रेषु संस्तारकं प्रत्यर्प्य विहारः कर्त्तव्य इत्युक्तम्, अत्र तु विहारे कृते तैः साधुभिर्विरहितमपि तत् क्षेत्रं कियन्तं कालमवग्रहयुक्तं भवति ? इति निरूप्यते । एष सम्बन्धः ॥ ४६५० ॥

अनेनायातस्यास्य व्याख्या—"जद्दिवसं" ति प्राकृतत्वात् सप्तम्यर्थे द्वितीया, ततो यस्मिन् दिवसे श्रमणा निर्ग्रन्थाः शय्या च–वसतिः संस्तारकश्च–तृण-फलकात्मकः शय्या-संस्तारकम् । अत्र शय्याग्रहणेन ऋतुबद्धकालः सूचितः, संस्तारकग्रहणेन तु वर्षाकालः, अथवा कारणजाते ऋतुबद्धेऽपि संस्तारको गृह्यते इति कृत्वा संस्तारकग्रहणेन द्वावपि गृहीतौ; ततो मासकल्पे वर्षावासे वा पूर्णे शय्यां संस्तारकं वा यस्मिन् दिवसे पूर्वस्थिताः साधवः 'विप्रजहति' परित्यजन्ति तद्दिवस एवापरे श्रमणा निर्ग्रन्थास्तत्र क्षेत्रे "हव्वं" शीघ्रमागच्छेयुः ततः सैवावग्रहस्य पूर्वानुज्ञापना तिष्ठति । किमुक्तं भवति ?—य एव ततः क्षेत्राद् निर्गतास्तेषामेवावग्रहे तत् क्षेत्रम्, ये तु तद्दिवसमन्ये आगतास्ते क्षेत्रोपसम्पन्ना इति कृत्वा यत् तत्र सचित्तादिकं तत् पूर्वस्थितानामाभाव्यम् । कियन्तं कालं यावद् ? इत्याह—"अहालंदमवि उग्गहे" इह यस्यां वेलायां ते साधवो निर्गतास्तावतीं वेलां यावद् द्वितीयेऽप्यह्नि तेषामेवावग्रहो भवतीति वक्ष्यते, ततः यथालन्दम् इहाष्टपौरुषीप्रमाणं मध्यमं गृह्यते, एतावन्तमपि कालं तदीय एवावग्रहे तत् क्षेत्रम्, अतो यद्यागन्तुकास्तत्र सचित्तादिग्रहणं कुर्वन्ति तदा साधर्मिकस्तैन्यप्रत्ययं प्रायश्चित्तमापद्यन्ते । अत्र तु सचित्तेनाधिकार इति सूत्रार्थः ॥ अथ निर्युक्तिविस्तरः, [1]◁ तत्र सचित्तावग्रहः शैक्षविषय इति कृत्वा प्रथमतस्तदुत्पत्तिं दर्शयति—▷

सुत्त-ऽत्थ-तदुभयविसारए य खमए य धम्मकहि वाई ।
कालदुअम्मि वसंते, उवसंतो स-अण्णगामजणो ॥ ४६५१ ॥

---

१ ◁ ▷ एतच्चिह्नान्तर्गतः पाठः भा० नास्ति ॥

'कालद्वये' ऋतुबद्ध-वर्षावासलक्षणे कचित् क्षेत्रे वसतां स्वग्रामजनः-सक्रोशयोजनाभ्यन्तर-वर्त्ती अन्यग्रामजनश्च 'उपशान्तः' प्रतिबुद्धः । कथम्? इत्याह—सूत्रार्थतदुभयविशारद आचार्यः सातिशयं प्रवचनव्याख्यानं करोति, क्षपको मासक्षपणादि तपस्तप्यते, धर्मकथी क्षीराश्रवादि-लब्धिसम्पन्नतया वैराग्यजननीं धर्मकथां विदधाति, वादी परवादिनं निरुत्तरीकरोति । एव-मादिभिः प्रभावकैः स्वग्रामीणोऽन्यग्रामीणश्च भूयान् जनः प्रव्रज्यायां परिणतः कृतः ॥४६५१॥

नीरोगेण सिवेण य, वासावासासु णिग्गया साहू ।
अण्णे वि य विहरंता, तं चेव य आगया खित्तं ॥ ४६५२ ॥

'नीरोगेण' ग्लान्याभावेन 'शिवेन च' राजदौस्थ्याद्युपद्रवाभावेन वर्षावासं कृत्वा ते साधवो निर्गताः । इह 'वर्षावासे भूयान् काल एकत्र स्थीयते, ततः प्रभूतलोकस्योपशमो भवति' इत्यभिप्रायेण वर्षावासग्रहणं कृतम्, अन्यथा ऋतुबद्धेऽपि मासकल्पानन्तरमेव विहारः सम्भ-वति । एवं ते ततः क्षेत्राद् निर्गता अन्ये च साधवो विहरन्तस्तदेव क्षेत्रमागताः ॥ ४६५२ ॥

तत्रावग्रहचिन्तां चिकीर्षुराह—

खित्तोग्गहप्पमाणं, तद्दिवसं केति केतऽहोरत्तं ।
जं वेल णिग्गयाणं, तं वेलं अण्णदिवसम्मि ॥ ४६५३ ॥

इह केचिदाचार्याः क्षेत्रावग्रहस्य कालप्रमाणं ब्रुवते—यस्मिन् दिवसे ते निर्गतास्तमेवैकं दिवसमवग्रहः, तत ऊर्द्ध्वं रात्राववग्रहो व्यवच्छिद्यते । केचित्तु भणन्ति—अहोरात्रमवग्रहः, द्वितीयेऽह्नि सूर्योदयेऽवग्रहो व्यवच्छिद्यत इति भावः । सूरिराह—द्वावप्येतावनादेशौ, अयं पुनरादेशः—यस्यां वेलायां निर्गतास्तामेव वेलां यावदन्यस्मिन् दिवसेऽवग्रहो भवति, ततः परं व्यवच्छिद्यते । इत्थं कालतः प्रमाणमुक्तम् । क्षेत्रतस्तु सर्वतः सक्रोशं योजनमवग्रहः, तत ऊर्द्ध्वमनवग्रह इति ॥ ४६५३ ॥

खेत्तम्मि य वसहीय य, उग्गहो तहिं सेहमग्गणा होइ ।
ते वि य पुरिसा दुविहा, रूवं जाणं अजाणं च ॥ ४६५४ ॥

इहावग्रहः क्षेत्रे वा भवेद् वसतौ वा । यद् इन्द्रकीलादिवर्जितं ग्राम-नगरादि तदिह क्षेत्रं मन्तव्यम्, तत्रावग्रहं प्रतीत्य शैक्षमार्गणा कर्त्तव्या, कस्याऽऽभवति? कस्य वा न? इति विचार-यितव्यमित्यर्थः । यत् पुनरिन्द्रकीलादियुक्तं तदवग्रहयोग्यं क्षेत्रं न भवतीत्यक्षेत्रमभिधीयते, तत्र वसतिविषया शैक्षमार्गणा भवति, सा चोपरिष्टात् करिष्यते । क्षेत्रविषयां तावत् करोति— "ते वि य" इत्यादि, ये पुरुषास्तत्र क्षेत्रे प्रव्रज्यां ग्रहीतुमायातास्ते द्विविधाः—एके रूपं जानन्तोऽपरेऽजानन्तः ॥ ४६५४ ॥ इदमेव व्यक्तीकरोति—

जाणंतमजाणंता, चउव्विहा तत्थ होंति जाणंता ।
उभयं रूवं सद्दं, चउत्थओ होइ जसकित्ती ॥ ४६५५ ॥

जानन्तोऽजानन्तश्चेति शैक्षा द्विविधाः । तत्र जानन्तस्तावत् चतुर्विधाः, तद्यथा—एकः शैक्षो विवक्षितक्षेत्रस्थितस्याचार्यादेः 'उभयं' रूपं शब्दं च जानाति, धर्मकथाश्रवणार्थं समागतो

१ °णा विधेया । यथाप्रतिज्ञातमेव करोति—"ते वि य" भा० ॥

रूपेण स्वरेण च तमुपलक्षयतीत्यर्थः। द्वितीयो रूपं जानाति न शब्दम्, तृतीयः शब्दं न रूपम्, चतुर्थकः पुनर्यशःकीर्तिं जानाति। यशः—सर्वदिग्गामिनी प्रसिद्धिः, सैवैकदिग्गामिनी कीर्त्तिः, यशउपलक्षिता कीर्त्तिः यशःकीर्त्तिरिति समासः। यस्तु रूप-शब्द-यशःकीर्त्तीनामेकमपि न जानाति सोऽजानान उच्यते ॥ ४६५५ ॥

अथ द्वितीयभङ्गमादौ कृत्वा यथाक्रममभूनेव भङ्गान् व्याचष्टे—

उच्चार-चेइगातिसु, पासति रूवं विणिग्गयस्सेगो।
रत्तिं उविंत णिंतो, कासगमादी सुणति सद्दं ॥ ४६५६ ॥
चउथो पुण जसकित्तिं, सुणेइ सग्गाम-वसभवासी वा।
उभयं रूवं सद्दं, कित्तिं च ण जाणते चरिमो ॥ ४६५७ ॥

उच्चारभूमि-चैत्यवन्दनादिषु कार्येषु विनिर्गतस्याचार्यादे रूपम् 'एकः' द्वितीयः शैक्षः पश्यति न पुनः स्वरेण जानीते, उपाश्रये तस्यानागमनात्। तृतीयस्तु शैक्षः 'कर्षकादिः' कर्षकः—कृषीवलस्तत्प्रभृतिकः सकलमपि दिवसं क्षेत्रादौ स्थित्वा 'रात्रौ' प्रदोषे गृहमुपागच्छन् प्रभाते च भूयोऽपि निर्गच्छन् धर्मकथायाः परिवर्त्तनाया वा शब्दं शृणोति न तु रूपमवलोकते ॥ ४६५६ ॥

चतुर्थस्तु शैक्षः स्वग्रामवासी प्रतिवृषभग्रामवासी वा दूरस्थः सन् न रूपं पश्यति न च धर्मकथादिशब्दं शृणोति, किन्तु लोकमुखेन तेषामाचार्यादीनां यशःकीर्तिं शृणोति। यस्तु 'चरमः' अजानानः शैक्षः स रूप-शब्दात्मकमुभयं कीर्त्तिं च न जानाति, परं गृहवासनिर्विण्णतया प्रव्रज्यां ग्रहीतुमायातः। एवं वास्तव्यशैक्षः पञ्चविध उक्तः ॥ ४६५७ ॥

वायाहडो वि एवं, पंचविहो होइ आणुपुव्वीए।
एएसिं सेहाणं, पत्तेयं मग्गणा इणमो ॥ ४६५८ ॥

'वाताहृतो नाम' आगन्तुकशैक्षः सोऽपि 'एवमेव' वास्तव्यशैक्षवत् पञ्चविधः 'आनुपूर्व्या' यथोक्तपरिपाट्या वक्तव्यः। अथैतेषां दशानामपि शैक्षाणां 'प्रत्येकं' पृथक् पृथग् 'इयम्' एतेषु द्वारेषु 'मार्गणा' विचारणा भवति ॥ ४६५८ ॥

तान्येव द्वाराण्यभिधित्सुः श्लोकचतुष्टयमाह—

अव्वाघाए[1] पुणो दाइं, जावज्जीव पराजिए।
पढम-बिइयदिवसेसुं, कहं कप्पो उ जाणते ॥ ४६५९ ॥
जाणाविए कहं कप्पो, वत्थव्वे वाताहडे ति य।
उज्जू अणुज्जुए या वि, कहं कप्पोऽभिधारणे ॥ ४६६० ॥
एगग्गामे अतिच्छंते, कहं कप्पो विहिज्जते।
दुविहा मग्गणा सीसे, एगविहा य पडिच्छए ॥ ४६६१ ॥
पडिसेहियवच्चंते, कहं कप्पो विहिज्जइ।
संगारदिण्णते यावि, कहं कप्पो विहिज्जइ ॥ ४६६२ ॥

१ तद्यथा—अव्वा° भा० ॥

न विद्यते व्याघातः—प्रव्रज्याविघ्नो यस्य सोऽव्याघातः शैक्षः, पूर्वसाधुषु क्षेत्रान्निर्गतेष्वपि प्रव्रज्यां गृह्णाति न पुनः कालक्षेपं करोतीति भावः । "पुणो दाइं" ति 'पुनः' 'भूयोऽपि यदा किल ते साधवः समायास्यन्ति तदा प्रव्रजिष्यामि' इति कश्चित् शैक्षो ब्रूयात् । "जावज्जीव पराजिए" त्ति 'यदा यदाऽहं प्रव्रजितुमभिलषामि तदा तदा नवैर्नवैर्विघ्नैरुत्तिष्ठमानैर्यावज्जीवमहं पराजितः, अत एव मे साम्प्रतमपि व्याघात उत्थितो यदेवं साधवो विहारं कृतवन्तः' इति कश्चिद् ब्रूयात् । एषां शैक्षाणामेकतरे प्रथम-द्वितीयदिवसयोः प्रव्रजितुमुपस्थिते 'ज्ञायके' रूपशब्दादिज्ञे 'कथं' केन प्रकारेण 'कल्पः' पूर्वसाधुसमीपप्रेषणादिको विधिर्विधीयते ? ॥४६५९॥

तथा वास्तव्ये वा वाताहृते वा 'त्वमस्माकं नाभवसि' इति ज्ञापिते कथं कल्पो भवेत् ? । ऋजुर्नाम—य आचार्यादिरेतान् शैक्षान् पूर्वसाधुसमीपे प्रहिणोति, तद्विपरीतोऽनृजुः, एतयोश्चिन्ता कर्त्तव्या । अभिधारणम्—एकमनेकान् वा साधून् मनस्याधाय शैक्षस्य गमनम्, तत्र कथमाभाव्या-ऽनाभाव्यतायाः कल्पः क्रियते[1] ? ॥ ४६६० ॥

"एगग्गामे" त्ति यत्र ग्रामे क्षेत्रिकाः स्थितास्तत्रैव केनापि धर्मकथिना कोऽपि मिथ्यादृष्टिरुपशमितः स कस्याऽऽभवति ? । "अइच्छंते" त्ति कमप्याचार्यमभिधार्यातिक्रामति विवक्षितक्षेत्रमतीत्याग्रतो गच्छति शैक्षे कथं कल्पो विधीयते ? । तथा 'शिष्ये' शिष्यविषया 'द्विविधा' सञ्ज्ञातका-ऽसञ्ज्ञातकशैक्षभेदाद् द्विप्रकारा मार्गणा भवति । प्रतीच्छके च 'एकविधा' केवलसंज्ञातकविषया मार्गणा ॥ ४६६१ ॥

"पडिसेहियवच्चंते" त्ति भगवता प्रतिषिद्धम्—ग्लानप्रतिचरणाव्याप्ृतैः शैक्षो न प्रव्राजनीयः, ये तु तं प्रव्राज्यान्यत्र प्रेषयन्ति तैः प्रेषिते तस्मिन् गच्छान्तरं व्रजति कथं कल्पो विधीयते ? । सङ्गारः—सङ्केतः स दत्तो यस्य शैक्षस्य स सङ्गारदत्तः, आहिताग्न्यादेराकृतिगणत्वात् क्तान्तस्य परनिपातः, तस्मिन्नपि कथं कल्पो विधीयते ? इति । एतत् सर्वं निरूपणीयमिति द्वारश्लोकचतुष्टयसमासार्थः ॥ ४६६२ ॥ अथ विस्तरार्थं बिभणिषुः प्रथमतो ये पूर्वमुभयज्ञादयः पुरुषा उक्तास्तद्विषयकवक्ष्यमाणप्रेषणभेदसङ्ग्रहायाह[2]—

चत्तारि णवग जाणंतगम्मि जाणाविए वि चत्तारि ।
अभिधारणम्मि एए, खित्तम्मि विपरिणया वा वि ॥ ४६६३ ॥

यः पूर्वमुभयज्ञ-रूपज्ञादिभेदात् चतुर्धा ज्ञायक उक्तः तत्र प्रत्येकं चत्वारः 'नवकाः' प्रेषणविषया नवप्रकाररूपा भवन्ति । तथा योऽजानानः सन् साधुभिः 'त्वमस्माकं नाभवसि किन्तु पूर्वसाधूनाम्' इत्येवं ज्ञापितस्तत्रापि चत्वारो नवकाः । अभिधारणं नाम—मनसिकरणम्, ततः क्षेत्रिकं मनसिकृत्य यदि 'एते' अव्याघातादय आगतास्तदा विपरिणता अपि क्षेत्रस्वामिन एवाभाव्या इति सङ्ग्रहगाथासमासार्थः ॥ ४६६३ ॥

अथैनामेव विवरीषुरव्याघातद्वारमङ्गीकृत्य तावदाह—

पियमप्पियं से भावं, दट्ठुं पुच्छित्तु तस्स साहंति ।
कत्थ गता ते भगवं, पुट्ठा व भणंति किं तेहिं ॥ ४६६४ ॥

---

१ °ता क्रिय° कां॰ भा॰ विना ॥ २ °षये वक्ष्यमाणभेद° कां॰ ॥

क्षेत्रिकेषु निर्गतेषु योऽसावुभयज्ञः शैक्षः सः 'प्रव्रजामि' इत्यभिप्रायेणागतो यावदागन्तुकान् साधून् पश्यति ततस्ते साधवस्तस्य प्रियमप्रियं वा भावं प्रहसितमुखतया दीनमुखतया वा दृष्ट्वा पृच्छन्ति—किमेवं प्रहृष्टवदनश्चिन्तापरो वा दृश्यसे ? । एवं पृष्ठा तेन स्वस्वरूपे कथिते सति "साहंति" सद्भावं कथयन्ति, यथा—गतास्तेऽन्यत्र विहारेणेति । यद्वा स स्वयमेव पृच्छेत्— कुत्र गतास्ते भगवन्तः ? । एवं पृष्टाः सन्तो भणन्ति—किं तैर्भवतः प्रयोजनम् ? ॥ ४६६४ ॥ स प्राह—

पव्वइहं ति यं भणिते, अमुगत्थ गया वयं ति दिक्खेउं ।
तेसि समीवं णेमो, ण य वाहणते तयं सो य ॥ ४६६५ ॥

'प्रव्रजिष्याम्यहम्' इति तेन भणिते साधवो वदन्ति—ते क्षेत्रिका अमुकत्र ग्रामादौ गताः, वयं भवन्तं 'दीक्षयित्वा' प्रव्राज्य तेषां समीपे नयामः, स च 'तकम्' अनन्तरोक्तं वचनं 'न च' नैव व्याहन्ति, न विकुट्टयति—तथेति प्रतिपद्यते इत्यर्थः, एषोऽव्याघात उच्यते ॥ ४६६५ ॥

संघाडग एगेणं, पंथुवएसे व मुंडिए तिण्णि ।
इइ तरुण मज्झ थेरे, एक्केक्के तिन्नि नव एते ॥ ४६६६ ॥

ततः साधवस्तं प्रव्राज्य सङ्घाटकेन सह क्षेत्रिकाणामन्तिके प्रेषयन्ति १, अथ सङ्घाटको न पूर्यते तत एकं साधुं सहायं दत्त्वा मुत्कलयन्ति २, तस्याप्यभावे एकाकिनमपि विसर्जयन्ति परं पन्थानमुपदिशेयुः ३, एते तरुणस्य त्रयः प्रकाराः, मध्यम-स्थविरयोरप्येवमेव प्रत्येकं त्रयः, एते नव भवन्ति ९ । एष प्रथमो नवकः ॥ ४६६६ ॥

पढमदिणे सग्गामे, एगो णवगो वितिज्जए वितिओ ।
एमेव परग्गामे, पढमे वितिए य दो णवगा ॥ ४६६७ ॥

एषः 'एकः' प्रथमो नवकः प्रथमदिने स्वग्रामे प्रव्राज्य प्रेषयतां मन्तव्यः, द्वितीये दिवसे एवमेव द्वितीयो नवकः, एवं स्वग्रामे द्वौ नवकावुक्तौ । परग्रामेऽपि 'एवमेव' प्रथम-द्वितीय-दिवसयोर्द्वौ नवकौ । एवमेते चत्वारो नवका मुण्डितं प्रेषयतां भवन्ति ॥ ४६६७ ॥

एमेव अमुंडिस्स वि, चउरो णवगा हवंति कायव्वा ।
एमेव य इत्थीण वि, णवगाण चउक्कगा दुण्णि ॥ ४६६८ ॥

एवमेवामुण्डितस्यापि प्रेष्यमाणस्य चत्वारो नवकाः कर्त्तव्या भवन्ति । एवमेते द्वे नवक-चतुष्टये पुरुषाणामुक्ते । स्त्रीणामप्येवमेव द्वौ नवकानां चतुष्कौ सङ्घाटका-ऽऽत्मद्वितीयादिभिः प्रकारैः कर्त्तव्यौ । अथ-क्षेत्रिकाणामन्तिके न प्रेषयन्ति किन्तु स्वयमेव स्वीकुर्वन्ति ततश्चत्वारो गुरुकाः ॥ ४६६८ ॥ अथ किमर्थममुण्डितं प्रेषयन्ति ? इति उच्यते—

सागारियसंकाए, णिच्छति चिच्छंति वा सयं मा मे ।
ते च अदट्ठुं पुणरवि, पच्चेहममुंडितो एवं ॥ ४६६९ ॥

सागारिकाः—सज्ञातकास्तेषां शङ्कया—'मामभी उत्प्रव्राजयेयुः' इति बुद्ध्या स्वग्रामे नेच्छति स शैक्षः प्रव्रजितुम् । यद्वा अमी साधवः प्रव्राज्य मा मां ग्रहीष्यन्ति, यदि च तान् साधून्

१ °य वुत्ते, अमु° ताभा° ॥

न द्रक्ष्यामि ततः पुनरप्यत्रैव 'प्रत्येष्यामि' प्रत्यागमनं करिष्ये इति बुद्ध्या नागन्तुकैरात्मानं मुण्डापयति, एवममुण्डितं प्रेषयन्ति ॥ ४६६९ ॥

एवं तावदुभयज्ञविषयो विधिरुक्तः, अथ रूपज्ञादिविषयं तमेवातिदिशन्नाह—

एसेव य णवगकमो, सद्दं रूवं च होइ जाणंते ।
जो पुण किर्त्ति जाणति, ण ते वयं सिस्सते तस्स ॥ ४६७० ॥

एष एव नवकक्रमः शब्दं रूपं च जानति शैक्षे वक्तव्यः, शब्दज्ञे रूपज्ञे चेत्यर्थः । यः पुनः शैक्षः कीर्तिमेव जानाति न रूपं न वा शब्दं तस्य 'शिष्यते' निवेद्यते—ते वयं न भवामो येषां सकाशे भवान् प्रव्रजितुमायात इति ॥ ४६७० ॥ ततो ब्रूयात्—

किं व न कप्पइ तुब्भं, दिक्खेउं तेसि तं ण अम्हं ति ।
तत्थ वि सो चेव गमो, णवगाणं जो पुरा भणितो ॥ ४६७१ ॥

किं वा युष्माकं दीक्षयितुं न कल्पते ? । ततः साधुभिर्वक्तव्यम्—तेषामेव त्वमाभवसि नास्माकम् । एवमुक्ते यद्यसौ भणति—यद्येवं तर्हि मां प्रव्राज्य तत्र प्रेषयत अमुण्डितं वा विसर्जयत; ततस्तत्रापि स एव 'गमः' प्रकारो यः सङ्घाटका-ऽऽत्मद्वितीयादिभिर्भेदैर्निष्पन्नानां नवकानां पुरा भणितः ॥ ४६७१ ॥ [1] अथ "अभिधारणम्मि एए, खित्तम्मि विपरिणया वा वि" (गा० ४६६३) इति पश्चार्धं व्याचष्टे—

विप्परिणया वि जति ते, अम्हे तुज्झं भणंतऽलं तेहिं ।
तह वि य ण वि ते तेसिं, अव्वाहयमादिया होंति ॥ ४६७२ ॥

ये अव्याघातादयो वाताहतान्ता शैक्षा अत्र प्रस्तुतास्ते क्षेत्रिकमभिधार्य प्रथममागता अपि कुतोऽपि हेतोस्तं प्रति विपरिणताः सन्तो यद्यागन्तुकान् भणन्ति—वयं युष्माकं सकाशे प्रव्रजिष्यामः 'अलं' पर्याप्तं 'तैः' पूर्वसाधुभिरिति; 'तथाऽपि' एवं ब्रुवाणा अपि 'ते' अव्याहतादयः 'तेषाम्' आगन्तुकानां न भवन्ति, किन्तु क्षेत्रिकस्यैवेति ॥ ४६७२ ॥

गतमव्याघातद्वारम् । अथ "पुणो दाइं" (गा० ४६५९) ति द्वारमाह—

एहिंति पुणो दाइं, पुट्ठे सिट्ठंसि ईय भणमाणा ।
बहुदोसे माणुस्से, अणुसासण णवग तह चेव ॥ ४६७३ ॥

आगन्तुकसाधूनां समीपे 'कुत्र गताः ?' इति पृष्टे ततस्तैः 'शिष्टे' 'अमुकत्र गताः' इति कथिते स शैक्षो ब्रूयात्—"एहिंति पुणो दाइं" ति यदा ते पुनरत्रागमिष्यन्ति तदा प्रव्रजिष्यामि "ईय" एवं भणन् स वक्तव्यः—सौम्य ! 'बहुदोषे' बह्वन्तराये मानुष्ये मा प्रमादं कृथाः । एवमनुशासनं कृत्वा 'तथैव' नवकगमेन प्रेषणं कर्त्तव्यम् ॥ ४६७३ ॥

अनुशासनमेव विशेषत उपदर्शयति—

जं कल्ले कायव्वं, णरेण अज्जेव तं वरं काउं ।
मच्चू अकलुणहिअओ, न हु दीसइ आवयंतो वि ॥ ४६७४ ॥

'यद्' दीक्षाग्रहणादि कार्यं 'कल्ये' द्वितीयदिने नरेण कर्त्तव्यं तदद्यैव कर्तुं 'वरं' प्रशस्यम्,

१ [ ] एतदन्तर्गतमवतरणं भा० नास्ति ॥

यतो मृत्युः 'अकरुणहृदयः' स्वभावादेव कठोराशयः तथा कथमप्यापतति यथा आपतन्नपि न दृश्यते। उक्तं च—

श्वःकार्यमद्य कुर्वीत, पूर्वाह्णे चापराह्णिकम्।
को हि तद् वेत्ति कस्याद्य, मृत्युसेनाऽऽपतिष्यति ? ॥ ॥ ४६७४ ॥

तथा—

तूरह धम्मं काउं, मा हु पमायं खणं पि कुव्वित्था।
बहुविग्घो हु मुहुत्तो, मा अवरण्हं पडिच्छाहि ॥ ४६७५ ॥

भो भव्याः ! त्वरध्वं धर्मं कर्तुम्, मा क्षणमपि प्रमादं कुरुध्वम्। कुतः ? इत्याह—बहवः—शूल-विष-विसूचिका-शस्त्रघाता-ऽग्निदाहादिभेदादनेके विघ्नाः—जीवितान्तराया यत्रासौ बहुविघ्नः, हुशब्दो यस्मादर्थे, अपिशब्दस्य चानुक्तस्यापि गम्यमानत्वाद् यस्माद् मुहूर्तोऽपि बहुविघ्नः, आस्तां प्रहर-दिवसादिः, अतो महाभाग ! मा प्रव्रज्याग्रहणेऽपराह्णमपि प्रतीक्षिष्ठाः। एवमनुशासनं कृत्वा चतुर्भिर्नवकैस्तथैव प्रेषणीयम् ॥ ४६७५ ॥

गतं "पुणो दाइं" ति द्वारम्। अथ यावज्जीवपराजितद्वारमाह—

बहुसो उवट्ठियस्सा, विग्घा उट्ठिंति जज्जिय जितो मि।
अणुसासण पत्थवणं, णवगा य भवे समुंडियरे ॥ ४६७६ ॥

क्षेत्रिकाणां गमनवृत्तान्तं ज्ञात्वा कोऽपि शैक्षो ब्रूयात्—'बहुशः' अनेकशः प्रव्रज्याग्रहणायोपस्थितोऽहम्, परं वारंवारं विघ्ना नवनवा उत्तिष्ठन्ते, अतो "जज्जियं" यावज्जीवमहं विघ्नैर्जितोऽस्मि, यदेवं ते साधवो विहृतवन्तः, अतः परं तेषु समागतेषु प्रव्रजिष्यामि। एवं ब्रुवाणस्यानुशासनं कर्त्तव्यम्—भद्र ! साम्प्रतं तव चारित्रावारककर्मणामनुदयो वर्त्तते, अतो मा प्रमादीः, को जानाति भूयोऽपि तेषामुदयो भवेत् ?; आवश्यकाभिहितश्च (निर्यु० गा० ८३२ पत्र ३४५-१) कूर्मचर्मदृष्टान्तस्तत्पुरतः प्ररूपणीयः। एवमनुशिष्य प्रस्थापनं कर्त्तव्यम्। तत्र च तथैव मुंण्डितेतरयोः प्रत्येकं चत्वारो नवका भवन्ति। एवं प्रथम-द्वितीयदिवसयोरव्याहृतानां कल्पो विधीयते ॥ ४६७६ ॥

अथ "ज्ञापिते कथं कल्पो वास्तव्ये वाताहृतेऽपि च" (गा० ४६६०) इति द्वारमाह—

वाताहडे वि णवगा, तहेव जाणाविए य इयरे य।
एमेव य वत्थव्वे, णवगाण गमो अजाणंते ॥ ४६७७ ॥

वाताहृतो द्विधा—ज्ञापित इतरश्च। यः क्षेत्रिकाणां यशःकीर्त्तिमपि न जानाति स आगन्तुकसाधुभिः 'त्वमस्माकं नाभवसि, ये गतास्तेषामेवाभवसि' इति सद्भावावगमं कारितो ज्ञापित

---

१ °त्; चर्म° भा० ॥ २ आवश्यकाभिहितः कूर्मचर्मदृष्टान्तोऽयम्—"एगो दहो जोयणसयसहस्सविच्छिण्णो चम्मेण णद्धो। एगं से मज्झे छिड्डं जत्थ कच्छभस्स गीवा मायति। तत्थ कच्छभो वाससते वाससते गते गीवं पसारेति। तेण कह वि गीवा पसारिता, जाव तेण छिड्डेण णिग्गता। तेण जोतिसं दिट्ठं कोमुदीए पुप्फ-फलाणि य। सो आगतो 'सयणिज्जयाणं दाएमि'। आणेत्ता सव्वतो पलोएति, ण पेच्छति। अवि सो, ण य माणुसातो ॥" ३ °तादीनां भा० डे० ॥

उच्यते, इतरो नाम—यशःकीर्त्तिज्ञः । तत्र ज्ञापिते 'इतरस्मिंश्च' वाताहृते प्रव्रजितुमायाते तथैव चत्वारो नवका भवन्ति । वास्तव्योऽपि शैक्षो यः क्षेत्रिकाणां यशःकीर्त्तिमपि न जानाति तत्रापि नवकानां गम एवमेव मन्तव्यः ॥ ४६७७ ॥

अथ वास्तव्यो वाताहृतो वा यशःकीर्त्तिमपि न जानाति स कीदृशो भवेत् ? उच्यते—

वत्थव्वे वायाहड, सेवग परतित्थि वणिय सेहे य ।
सव्वेते उज्जुगो अप्पिणाइ मेलाइ वा जत्थ ॥ ४६७८ ॥

वास्तव्यो वा वाताहृतो वा यो राजकुलसेवको यो वा परतीर्थिको यश्च वणिग् एते असन्निहितत्वेन यशःकीर्त्तिमपि गुरूणां न जानीयुः, परं प्रथमद्वितीयदिवसयोः प्रव्रजितुमायातास्तेऽपि क्षेत्रिकाणामाभाव्याः । अथ ऋजु-अनृजुद्वारचिन्ता क्रियते—य आचार्य ऋजुर्भवति स सर्वानप्येतान् क्षेत्रिकाणामर्पयति, यत्र वा क्षेत्रिका भवन्ति तत्र सङ्घाटकादिभिः प्रकारैः प्रेषयित्वा तैः सह मीलयति ॥ ४६७८ ॥

माइल्ले बारसगं, जाणग जाणाविए य चत्तारि ।
वत्थव्वे वायाहड, ण लभति चउरो अणुग्घाया ॥ ४६७९ ॥

यस्तु 'मायावी' अनृजुः स न प्रेषयति, तत्र च प्रकाराणां द्वादशकं भवति, तच्चाग्रे वक्ष्यते । तथा ज्ञायके ज्ञापिते च समुदिताश्चत्वारः प्रकारा भवन्ति, तद्यथा—ज्ञायकं प्रथमदिवसे न प्रेषयति १, द्वितीये तमेव न प्रेषयति, २, एवं ज्ञापितस्यापि द्वौ प्रकारौ । एतैर्वक्ष्यमाणैश्च प्रकारैर्वास्तव्यं वाताहृतं वाऽप्रेषयतश्चत्वारोऽनुद्घाता मासाः, न च तान् शिष्यान् लभते, कुलस्थविरादिभिर्बलात् क्षेत्रिकाणां दाप्यते इत्यर्थः ॥ ४६७९ ॥ अथात्रैव प्रायश्चित्तवृद्धिमाह—

सत्तरत्तं तवो होती, ततो छेदो पहावई ।
छेदेण छिण्णपरियाए, तओ मूलं तओ दुगं ॥ ४६८० ॥

प्राग्वत् (गा० १५५८) द्रष्टव्यम् ॥ ४६८० ॥ प्रकारद्वादशकमाह—

तरुणे मज्झिम थेरे, तद्दिण बितिए य छक्कगं इक्कं ।
एमेव परग्गामे, छक्कं एमेव इत्थीसु ॥ ४६८१ ॥
पुरिसित्थिगाण एते, दो बारसगा उ मुंडिए होंति ।
एमेव य ससिहम्मि य, जाणग जाणाविए भयणा ॥ ४६८२ ॥

तरुण-मध्यम-स्थविरान् प्रत्येकं तद्दिवसे द्वितीयदिने वाऽप्रेषयत एकं प्रकारषट्कं भवति, एतच्च स्वग्रामविषयम्, परग्रामेऽपि एवमेव प्रकारषट्कम्; सर्वेऽप्येते द्वादश प्रकाराः पुरुषेषु भणिताः । एवमेव च स्त्रीष्वपि प्रकारद्वादशकं भवति ॥ ४६८१ ॥

एते द्वे द्वादशके पुरुष-स्त्रीणां मुण्डितविषये भवतः । एवमेव च सशिखाकेऽपि शैक्षे द्वादशकद्वयम् । तदेवं ज्ञायके ज्ञापिते च प्रत्येकं "भयणा" त्ति भङ्गकविकल्पास्तेषां चत्वारि द्वादशकानि भवन्ति ॥ ४६८२ ॥ अथवा—

अव्वाहए पुणो दातिं, जावज्जीवपरादिए ।
तद्दिण बीयदिणे या, सग्गामियरे य बारसहा ॥ ४६८३ ॥

अव्याहृतः पुनरागतप्रव्रजितो यावज्जीवपराजितश्चेति त्रयः शैक्षाः । एतान् तद्दिने द्वितीयदिने वाऽप्रेषयतः प्रकारषट्कम् । एतच्च स्वग्रामे 'इतरंसिश्च' परग्रामे भवतीति कृत्वा द्वाभ्यां गुणितं द्वादशधा भवति ॥ ४६८३ ॥ अथ ऋजु-अनृजुलक्षणमाह—

जाणंतमजाणंते, णेइ व पेसेइ वा अमाइल्लो ।
सो चेव उज्जुओ खलु, अणुज्जुतो जो ण अप्पेति ॥ ४६८४ ॥

जानतो अजानतो वा शैक्षान् योऽमायावी स क्षेत्रिकाणां समीपे स्वयं नयति वा परहस्तेन वा प्रेषयति स एव ऋजुक उच्यते । अनृजुस्तु सोऽभिधीयते यो नार्पयति न वा प्रेषयति ॥ ४६८४ ॥ अथैते वास्तव्या वाताहृता जानन्तोऽजानन्तो वाऽनृजुभिः प्रव्राजिताः कथं पश्चात् परिज्ञायन्ते ? उच्यते—स्नाना-ऽनुयानादिषु यत्र मिलितास्तत्र क्षेत्रिकैः कश्चिदनृजुप्रव्रजितो वाताहृतः पृष्टः—कथं भवान् प्रव्रजितः ?, स भणति—

तुब्भ च्चिय णीसाए, मि आगतो दिक्खितो बला णेहिं ।
अम्हे किमपव्वइया, पुट्ठा व ण ते परिकहेंसु ॥ ४६८५ ॥

युष्माकमेव निश्रया अहमागतः अमीभिश्च बलाद् दीक्षितः, मया भृशममी पृष्टास्तत एभिराख्यातम्—वयं किं प्रव्रजिता न भवामो यदेवं तान् मार्गयसि ?; यद्वा न ते पृष्टाः सन्तः किमप्याख्यातवन्तः ॥ ४६८५ ॥

एवं रूप-शब्द-यशःकीर्तिज्ञो वक्ति । यस्तु कीर्तिमपि न जानाति स ब्रूयात्—

वायाहडो तु पुट्ठो, भणाइ अमुगदिण अमुगकालम्मि ।
एतेहिं दिक्खितोऽहं, तुम्हे वि सुणामि तत्थाऽऽसी ॥ ४६८६ ॥

तुशब्दस्य विशेषणार्थतया यो वाताहृतो यशःकीर्तेरप्यज्ञायकः स पृष्टो भणति—'अमुकदिने' प्रतिपदादौ अमुष्मिन् काले—मार्गशीर्षादौ मासे दीक्षितोऽहमेतैः, दीक्षानन्तरं च शृणोमि, यथा—यूयमपि तत्रासीरन्निति ॥ ४६८६ ॥

एमेव य जसकित्तिं, जाणंतो जो य तं ण जाणाति ।
तस्स वि तहेव पुच्छा, पावयणी वा जदा जातो ॥ ४६८७ ॥

एवमेव वास्तव्योऽपि यो यशःकीर्तिं जानाति यश्च तां न जानाति तस्यापि तथैव स्नानादौ यदा पृच्छा कृता भवति तदा ज्ञायते । यदा वाऽसौ 'प्रावचनिकः' बहुश्रुतो जातः तदा स्वयमेव जानाति—नाहममीषामाभाव्यः ॥ ४६८७ ॥

एवं तावत् सचित्तविषयो विधिरुक्तः । अथाचित्तादिविषयं तमेवातिदिशन्नाह—

एमेव य अचित्ते, दुविहे उवधिम्मि मीसते चेव ।
पुच्छा अपुव्वमुवहिं, दट्ठूण अणुज्जुभूयाणं ॥ ४६८८ ॥

एवमेवाचित्ते 'द्विविधे' ओघोपग्रहोपधिभेदाद् द्विप्रकारे उपधौ 'मिश्रके च' सोपधिकशैक्षे विधिर्मन्तव्यः । कथं पुनरसावाभाव्योऽनाभाव्यो वा ज्ञायते ? इत्याह—'अपूर्वं' सारतरमुपधिं दृष्ट्वा अनृजुभूतानां तेषामन्तिके पृच्छा भवति, 'क्षेत्रिकैरयं कदा कुत्र वा गृहीतः ?' इत्येवं ते प्रष्टव्या इति भावः ॥ ४६८८ ॥

एवं वासावासे, उडुबद्धे पंथे जत्थ वा ठाति ।
सव्वत्थ होति उग्गहो, केसिंचि पतीवदिट्ठंतो ॥ ४६८९ ॥

एवं वर्षावासे ऋतुबद्धे वा विधिर्मन्तव्यः । एतच्च सचित्तमङ्गीकृत्योक्तम् । अचित्ते तु वर्षावासे वा ऋतुबद्धे वा मासद्वयं दिवसपञ्चकं च पूर्वावग्रह इति, पथि वा व्रजतां यत्र क्वाप्याचार्यस्तिष्ठति तत्र सर्वतः सक्रोशं योजनमवग्रहो भवति, तत्राप्येवमेव सचित्तादीनामाभाव्या-ऽनाभाव्यविधिरवसातव्यः । केषाञ्चिदाचार्याणामयमभिप्रायः—मार्गं गच्छतां पृष्ठतो वा नास्त्यवग्रहः; अयं चानादेशः । कुतः ? इत्याह—प्रदीपदृष्टान्तोऽत्र भवति । यथा हि प्रदीपः सर्वतः प्रकाशयति, नैकामपि दिशं प्रकाशशून्यां करोति, एवमवग्रहोऽपि सर्वतो भवति, न कुत्रचिन्न भवत्यपीति ॥ ४६८९ ॥

एवं तावत् क्षेत्रे सचित्तादिविषयो विधिरुक्तः । अथाक्षेत्रे तमेवातिदिशति—

अक्खेत्ते वसधीए, जाणग जाणाविए वि एमेव ।
उज्जुगमणुज्जुगे या, सो चेव गमो हवइ तत्थ ॥ ४६९० ॥

'अक्षेत्रे' इन्द्रकीलादियुक्ते नगरादौ सक्रोशं योजनमवग्रहो न भवति, किन्तु तत्र यस्यां वसतौ यः पूर्वं स्थितस्तस्यां सचित्तादिकं यदुपतिष्ठते तत् तस्य आभवति, न पश्चादागतानाम् । तत्रापि य एव क्षेत्रे गम उक्तः स एव सर्वोऽपि ज्ञायके ज्ञापिते च ऋजुकेऽनृजुके च वक्तव्य इति ॥ ४६९० ॥

अथ "कथं कल्पोऽभिधारणे" (गा० ४६६०) इति निर्वचन्नाह—

अणिदिट्ठ सण्णाऽसण्णी, गहिता-गहिए य ओह सच्छंदो ।
णिद्दिट्ठ लिंगसहितो, सण्णी तस्सेव णऽण्णस्स ॥ ४६९१ ॥

'अभिधारणं' प्रव्रज्यार्थमाचार्यादेर्मनसा सङ्कल्पनम्, तच्च द्विधा—अनिर्दिष्टं निर्दिष्टं च । अनिर्दिष्टं नाम—अभिधारयन् कमप्याचार्यं विशेषतो न निर्दिशति । स चाभिधारको द्विधा—संज्ञी असंज्ञी च । पुनरेकैको द्विधा—गृहीतलिङ्गोऽगृहीतलिङ्गश्च । एष सर्वोऽप्योघतः—सामान्येनाचार्यविशेषमनिर्दिश्य व्रजन् स्वच्छन्द आभाव्यो भवति, यस्यान्तिके प्रव्रजति तस्यैवासौ शिष्य इत्यर्थः । निर्दिष्टं पुनः—अभिधारणं तदुच्यते यत्र 'अमुकस्याचार्यस्य समीपे प्रव्रजिष्यामि' इति निर्देशं करोति । एषोऽपि द्विधा—संज्ञी असंज्ञी च । भूय एकैको द्विधा—लिङ्गसहितो लिङ्गरहितश्च । तत्र लिङ्गसहितः संज्ञी यमाचार्यमभिधार्य गच्छति विपरिणतोऽपि तस्यैवासौ भवति, नान्यस्य ॥ ४६९१ ॥

निद्दिट्ठे अस्सण्णी, गहिया-ऽगहिए य अगहिए सण्णी ।
तस्सेव अविपरिणते, विपरिणते जस्स से इच्छा ॥ ४६९२ ॥

योऽसंज्ञी स गृहीतलिङ्गो अगृहीतलिङ्गो वा भवतु, यस्तु 'संज्ञी' श्रावकः सोऽगृहीतलिङ्गः; एते त्रयोऽप्यविपरिणते भावे यं निर्दिष्टमाचार्यमभिधार्य गच्छन्ति तस्यैवाभवन्ति । अथ तं प्रति भावो विपरिणतस्ततो यस्य सकाशे तेषां प्रव्रजितुमिच्छा तस्यैव ते शिष्याः ॥ ४६९२ ॥ अथ किं कारणं लिङ्गसहितो व्रजति ? इत्याह—

चारिय-समुदाणट्ठा, तेणग गिहिपंत धम्मसड्ढा वा ।
एएहिं लिंगसहितो, सण्णी व सिया असण्णी वा ॥ ४६९३ ॥

चारिकः—हेरिकस्तद्विषया शङ्का मा भूदिति बुद्ध्या लिङ्गं गृहीत्वा व्रजति, तथा समुदानं—भैक्षं तदर्थं लिङ्गं गृह्णाति, गृहीतलिङ्गो हि सुखेनैव भिक्षामाप्नोति । स्तेना वाऽपान्तराले गृहिप्रान्ता धर्मश्रद्धालवो वा तिष्ठन्ति । एतैः कारणैः संज्ञी वा असंज्ञी वा साधुसामाचारीनिपुणो लिङ्गसहितः स्यादिति ॥ ४६९३ ॥

इह यो निर्दिश्य व्रजति स एकमनेकान् वा निर्दिशेत् । तत्र यो अनेकान् निर्दिशति स एवं सङ्कल्पयति—'यो मे प्रतिभासिष्यते तस्य सकाशे प्रव्रजिष्यामि' तद्विषयं विधिमाह—

णेगा उद्दिस्स गतो, लिंगेणऽप्फालितो तु एकेणं ।
दट्ठुं च अचक्खुस्सं, णिद्दिट्ठऽण्णं गतो तस्स ॥ ४६९४ ॥

अनेकानाचार्याननुद्दिश्य लिङ्गेन सहितो बहूनां निर्दिष्टानामन्तिके गतः । तत्र चैकेन 'आस्फालितः' सादरमाभाषितो यदि तमभ्युपगतस्तदा तस्यैवासौ शिष्यः । अथाभाषितोऽपि तम् 'अचक्षुष्यम्' अनिर्दिष्टं दृष्ट्वा निर्दिष्टमेवान्यं कमप्यभ्युपगतस्तदा तस्याभवति ॥ ४६९४ ॥

इदमेव सविशेषमाह—

निद्दिट्ठमणिद्दिट्ठं, अब्भुवगय लिंगि नो लभइ अण्णो ।
लिंगी व अलिंगी वा, स च्छंदेण अणिद्दिट्ठो ॥ ४६९५ ॥

निर्दिष्टमनिर्दिष्टं वा आचार्यमभिधार्य गच्छन् 'लिङ्गी' लिङ्गसहितः शैक्षो यमाचार्यमभ्युपगतस्तस्यैवाभवति, 'नो' नैवान्यस्तं लभते । यस्तु 'अनिर्दिष्टः' नाद्यापि कमप्यभ्युपगतः स लिङ्गी वा भवतु अलिङ्गी वा सः 'छन्देन' यमभिरोचयति तस्याभवति ॥ ४६९५ ॥

एमेव असिहसण्णी, णिद्दिट्ठस्सुवगतो ण अण्णस्स ।
अब्भुवगतो वि ससिहो, जस्सिच्छति दो व अस्सण्णी ॥ ४६९६ ॥

यथा लिङ्गसहितः संज्ञी निर्दिष्टानां बहूनां मध्ये यमेवाभ्युपगतस्तस्यैवाभवति, एवमेवाशिखाकोऽपि संज्ञी बहून् निर्दिश्यागतो यस्यैव निर्दिष्टस्यान्तिके 'उपगतः' प्रव्रजितुं परिणतस्तस्यैवासौ शिष्यो भवति नान्यस्य । यस्तु सशिखाकः संज्ञी स कमप्यभ्युपगतोऽपि यदि पश्चाद् विपरिणतस्तदा यस्यान्तिके प्रव्रजितुमिच्छति तस्याभवति । "दो व अस्सण्णि" त्ति 'द्वौ वा' अशिखाक-सशिखाकलक्षणौ यौ असंज्ञिनौ तावपि पूर्वं कञ्चनाभ्युपगतौ पश्चाद् विपरिणतौ स्वच्छन्देन यदुपकण्ठे प्रव्रजतस्तस्याभाव्यौ ॥ ४६९६ ॥

अस्यैवार्थस्य सुखावबोधाय भङ्गकानाह—

निद्दिट्ठ सन्नि अब्भुवगतेतरे अट्ठ लिंगिणो भंगा ।
एवमसिहे वि ससिहे, वि अट्ठ सव्वे वि चउवीसं ॥ ४६९७ ॥

कमप्याचार्यं निर्दिश्य गच्छन् निर्दिष्टः, 'संज्ञी' श्रावकः, 'अभ्युपगतः' प्रव्रजितुं परिणतः; एतैस्त्रिभिः पदैः "इयरे" त्ति प्रतिपक्षपदसहितैरष्टौ भङ्गाः 'लिङ्गिनः' लिङ्गसहितस्य गच्छतो

१ °क्षामवाप्नो° भा० कां० ॥

भवन्ति । तथाहि—निर्दिष्टः संज्ञी अभ्युपगतः १ निर्दिष्टः संज्ञी अनभ्युपगतः २ निर्दिष्टोऽसंज्ञी अभ्युपगतः ३ निर्दिष्टोऽसंज्ञी अनभ्युपगतः ४, अनिर्दिष्टपदेनाप्येवमेव चत्वारो भङ्गा लभ्यन्ते, एते अष्टौ भङ्गा लिङ्गिन उक्ताः । अशिखाके सशिखाकेऽपि चैवमेव प्रत्येकमष्टौ भङ्गा भवन्ति । सर्वेऽप्येते मीलिताश्चतुर्विंशतिरुपजायन्ते ॥ ४६९७ ॥ एतेषु विधिमाह—

पढम-बिति-ततिय-पंचम-सत्तम-नव-तेरसेसु भंगेसु ।
विप्परिणतो वि तस्सेव होइ सेसेसु सच्छंदो ॥ ४६९८ ॥

प्रथम-द्वितीय-तृतीय-पञ्चम-सप्तम-नवम-त्रयोदशेषु भङ्गेषु विपरिणतोऽपि यं निर्दिश्यागतो यं वा अभ्युपगतस्तस्यैवाभवति । 'शेषेषु' चतुर्थ-षष्ठा-ऽष्टम-दशमैकादश-द्वादश-चतुर्दशादिषु चतुर्विंशान्तेषु सप्तदशसु भङ्गेषु 'स्वच्छन्दः' स्वेच्छा, यः प्रतिभाति तस्यैवाभवतीत्यर्थः ॥ ४६९८ ॥ इदमेव व्यक्तीकुर्वन्नाह—

सव्वो लिंगी असिहो, य सावतो जस्स अब्भुवगतो सो ।
णिद्दिट्ठसण्णिलिंगी, तस्सेवाणब्भुवगतो वि ॥ ४६९९ ॥

सर्वो लिङ्गी अशिखाकश्च श्रावको यस्यान्तिकेऽभ्युपगतः स एव तं लभते । किमुक्तं भवति ?—यो लिङ्गसहितोऽभ्युपगतः स निर्दिष्टोऽनिर्दिष्टो वा संज्ञी असंज्ञी वा भवतु, यश्चाशिखाकः श्रावकोऽभ्युपगतः सोऽपि निर्दिष्टोऽनिर्दिष्टो वा भवतु, एष सर्वोऽपि यमेवाभ्युपगतो विपरिणतोऽपि तस्यैवाभवति । एतेन प्रथम-तृतीय-पञ्चम-सप्तम-नवम-त्रयोदशभङ्गाः सूचिताः । तथा यो लिङ्गी निर्दिष्टः संज्ञी च स यद्यप्यनभ्युपगतस्तथापि यमेव निर्दिश्यागतः तस्यैवाभवति, न पुनर्विपरिणतोऽप्यन्यस्य, अनेन द्वितीयो भङ्गो गृहीतः । शेषेषु तु सप्तदशस्वपि भङ्गेषु यत्राभ्युपगतस्तत्राविपरिणतस्तस्यैव, विपरिणतस्तु स्वेच्छया; यत्र तु नाभ्युपगतस्तत्र विपरिणतोऽविपरिणतो वा यथास्वच्छन्दमाभाव्य इति ॥ ४६९९ ॥

गतं "कथं कल्पोऽभिधारणे" इति द्वारम् । अथैकग्रामे इति द्वारमाह—

अस्सन्नी उवसमितो, अप्पणो इच्छाइ अण्णहिं तस्स ।
दट्ठूणं च परिणए, उवसामिते जस्स वा खित्तं ॥ ४७०० ॥

केनचिद् धर्मकथिना कश्चिद् 'असंज्ञी' मिथ्यादृष्टिः 'उपशमितः' प्रव्रज्याभिमुखीकृतः स यावद् नाद्यापि सम्यक्त्वं प्रतिपद्यते तावत् प्रव्रजन् क्षेत्रिकस्याभवति । अथ सम्यक्त्वं प्रतिपन्नः तच्च क्षेत्रमन्यस्याचार्यस्य सत्कं ततोऽसावात्मन इच्छया आभवति; यदि क्षेत्रिकस्योपतिष्ठते ततस्तस्यैव, अथोपशमयत उपस्थितस्ततः उपशामयत एव, एतौ द्वौ मुक्त्वाऽन्यस्य नाभवति । "अन्नहिं" ति अथ 'अन्यत्र' क्षेत्राद् बहिरुपशमितस्तदा तस्योपशमकस्याभवति । अथ धर्मकथिनाऽपि नोपशामितः परमन्यं कमप्याचार्यादिकं दृष्ट्वा स्वयमेव प्रव्रज्यायां परिणतस्ततोऽसौ क्षेत्राद् बहिरुपशान्तः उपशमिन आभवति, मूर्तिदर्शनद्वारेणोपशमनकारिण इत्यर्थः । अथ क्षेत्रान्तरुपशान्तस्ततो यस्य सत्कं क्षेत्रं तस्याभाव्यः ॥ ४७०० ॥ अमुमेवार्थं सविशेषमाह—

परखित्ते वसमाणो, अइक्कमंतो व ण लभति असण्णि ।
छंदेण पुव्वसण्णि, गाहितसम्माति सो लभति ॥ ४७०१ ॥

परक्षेत्रे मासकल्पेन वर्षावासेन वा वसन् 'अतिक्रामन् वा' परक्षेत्रमग्रतो गन्तुमनास्तत्राव-स्थितः 'असंज्ञिनम्' अप्रतिपन्नसम्यक्त्वं स्वयमुपशमितमपि न लभते । अथ कश्चिन्मिथ्यादृष्टिं सम्यक्त्वम् आदिशब्दादणुव्रतानि वा ग्राहयित्वा क्षेत्रान्तरं गतः भूयोऽप्यन्यदा तदेव क्षेत्रमा-यातः, स च प्रागुपशामित इदानीं पूर्वसंज्ञी लभ्यते, ततस्तं पूर्वसंज्ञिनं सम्यक्त्वादिग्राहितं 'सः' उपशमकश्छन्देन लभते । किमुक्तं भवति ?—उपशमिकं क्षेत्रिकं वा यमसावभिरोचयति तस्या-भवति । एवं त्रयाणां वर्षाणामारतो मन्तव्यः, त्रिषु वर्षेषु पूर्णेषु स पूर्वसंज्ञी क्षेत्रिकस्यैवाभाव्यः, नोपशामयतः । आह च चूर्णिकृत्—"तिसु वरिसेसु पुण्णेसु खेत्तियस्सेवाभवति, न उव-सामितस्स" त्ति ॥ ४७०१ ॥ गतमेकग्रामद्वारम् । अथ 'अतिक्रामन्'द्वारमाह—

मग्गंतो अन्नखित्ते, अभिधारंतो उ भावतो तस्स ।
खित्तम्मि खित्तियस्सा, बाहिं वा परिणतो तस्स ॥ ४७०२ ॥

शैक्षः कश्चिदाचार्यं मार्गयन् व्रजति, तस्य च 'अन्यक्षेत्रे' परकीयक्षेत्राभ्यन्तरे पथि गच्छतः कश्चिद् धर्मकथी मिलितः, स यथाकर्षणहेतोस्तस्य धर्मं कथयति तदा यमाचार्यमभिधारयन् व्रजति तस्याभवति, न कथयतः । अथ 'भावतः' स्वभावादेव कथयति ततस्तस्य धर्मकथि-कस्याभवति । तुशब्दो विशेषणे, स चैतद् विशिनष्टि—यदि क्षेत्राभ्यन्तरे स्वभावतः कथयति ततः क्षेत्रिकस्याभाव्यः, अथ क्षेत्राद् बहिस्ततो धर्मकथिनः । अथान्तराऽन्तरा तस्य भावः परि-णमते निवर्त्तते च ततः क्षेत्रे 'परिणतः' प्रव्रज्याभिमुखीभूतः क्षेत्रिकस्याभवति, बहिस्तु परि-णतः 'तस्य' कथयत आभाव्य इति ॥ ४७०२ ॥ इदमेव व्याचष्टे—

अभिधारिंतो वच्चति, पुच्छित्ता साह वच्चतो तस्स ।
परिसागतो व कहई, कड्डणहेउं न तं लभति ॥ ४७०३ ॥

कश्चिदाचार्यमभिधारयन् शैक्षो व्रजति, तस्य कोऽपि साधुः पथि गच्छन् मिलितः, तेन च पृष्टः—अमुक आचार्यः कुत्राऽऽस्ते ?; साधुराह— किं तेन भवतः प्रयोजनम् ?; स प्राह—तस्या-न्तिके प्रव्रजितुकामोऽहम्; एवं पृष्ट्वा तस्य व्रजत एवाकर्षणहेतोः "साह" त्ति धर्मं कथयति । यद्वा ग्रामे क्वापि पर्षदन्तर्गतस्य धर्मं कथयत उपस्थितस्ततो वन्दित्वा तथैव स्वाभिप्राये कथिते स आकर्षणहेतोर्विशेषतो धर्मं कथयति, कथिते च यद्यसौ प्रव्रजितुमभिलषति ततो न तं शैक्षं लभते, अभिधारिताचार्यस्यैव स आभवति ॥ ४७०३ ॥

उज्जु कहए परिणतं, अंतो खित्तस्स खित्तिओ लभइ ।
खित्तबहिं तु परिणयं, लभतुज्जु कही ण खलु मादी ॥ ४७०४ ॥

अथासौ 'कथकः' धर्मकथी ऋजुकः सद्भावतः कथयति नाकर्षणहेतोः, स च प्रव्रज्यायां परिणतः ततः क्षेत्रान्तः परिणतं क्षेत्रिको लभते, क्षेत्रबहिः परिणतं तु ऋजुको धर्मकथी लभते न खलु 'मायी' मायावान् ॥ ४७०४ ॥

परिणमइ अंतरा अंतरा य भावो णियत्तति ततो से ।
खित्तम्मि खेत्तियस्सा, बाहिं तु परिणतो तस्स ॥ ४७०५ ॥

---

१ कहयति, क° ताभा° ॥

अथान्तराऽन्तरा तस्य भावः प्रव्रज्यां प्रति परिणमते निवर्त्तते वा ततः क्षेत्रे परिणतः क्षेत्रिकस्याभवति बहिस्तु परिणतः 'तस्य' धर्मकथिन आभवतीति ॥ ४७०५ ॥ गतम् 'अतिक्रामन्'द्वारम् । अथ "द्विविधा मार्गणा शिष्ये एकविधा च प्रतीच्छके" (गा० ४६६१) इति यदुक्तं तत्र प्रतीच्छकविषयां तावदेकविधां केवलसज्ञातकविषयां मार्गणामाह—

माया पिया य भाया, भगिणी पुत्तो तहेव धूता य ।
छप्पेते नालबद्धा, सेसे पभवंति आयरिया ॥ ४७०६ ॥

माता पिता भ्राता भगिनी पुत्रस्तथैव दुहिता च, षडप्येतेऽनन्तरवल्लीमधिकृत्य नालबद्धा मन्तव्याः । एते चाभिधारयन्तः प्रतीच्छकस्याभवन्ति । उपलक्षणमिदम्, तेन परम्परावल्लीबद्धा अपि वक्ष्यमाणाः षोडश जना अभिधारयन्तस्तस्यैवाभवन्ति । शेषास्तु—ये नालबद्धा न भवन्ति तेषु आचार्याः प्रभवन्ति, न प्रतीच्छकः ॥ ४७०६ ॥

इदमेव व्यक्तीकुर्वन् परम्परावल्लीं प्रतिपादयति—

माउम्माया य पिया, भाया भगिणी य एव पिउणो वि ।
भातादिपुत्त-धूता, सोलसगं छ च्च बावीसं ॥ ४७०७ ॥
बावीस लभति एए, पडिच्छओ जति य तमभिधारंती ।
अभिधारमणभिधारे, णायमणातेतरे ण लभे ॥ ४७०८ ॥

मातुः सम्बन्धिनो माता पिता भ्राता भगिनी चेति चत्वारो जनाः ४, पितुः सम्बन्धिनोऽप्येवमेव चत्वारो जनाः ८, "भायाइपुत्त-धूय" त्ति भ्रातुः सम्बन्धी पुत्रो दुहिता चेति जनद्वयम् १०, आदिशब्दाद् भगिन्या अप्यपत्यं भागिनेयो भागिनेयी चेति द्वयम् १२, पुत्रस्यापत्यं पौत्रः पौत्री चेति द्वयम् १४, दुहितुरपत्यं दौहित्रो दौहित्री चेति द्वयम् १६, सर्वसङ्ख्यया षोडशकं भवति । षट् चाऽनन्तरवल्लीजना अत्र प्रक्षिप्यन्ते, ततो द्वाविंशतिर्भवति ॥ ४७०७ ॥

द्वाविंशतिमप्येतान् जनान् प्रतीच्छको लभते यदि च 'तं' प्रतीच्छकम् 'अभिधारयन्ति' मनसि कुर्वन्ति, अनभिधारयन्तस्तु तेऽप्याचार्यस्यैवाभाव्या इति भावः । इतरे—उक्तव्यतिरिक्तास्तानभिधारयतो वा अनभिधारयतो वा ज्ञातकान् वाऽज्ञातकान् वा प्रतीच्छको न लभते ॥ ४७०८ ॥

अथ शिष्यविषयां द्विविधां मार्गणामाह—

नायगमणायगा पुण, सीसे अभिधारमणभिधारे य ।
दोक्खर-खरदिट्ठंता, सव्वे वि भवंति आयरिए ॥ ४७०९ ॥

द्विविधा मार्गणा नाम—ये शिष्यस्य 'ज्ञातकाः' स्वजना ये च 'अज्ञातकाः' अस्वजनास्ते तमभिधारयन्तो वाऽनभिधारयन्तो वा सर्वेऽप्याचार्यस्याभवन्ति न शिष्यस्य । कुतः ? इत्याह—'द्व्यक्षर-खरदृष्टान्तात्' "दासेण मे खरो कीओ, दासो वि मे खरो वि मे ।" इति निदर्शनात् ॥ ४७०९ ॥ अथ "पडिसेहिय वच्चंते कहं कप्पो विहिज्जइ" (गा० ४६६२) इति द्वारं निरूपयन्नाह—

पुव्वुप्पभगिलाणे, असंथरंते य चउगुरू छण्हं ।
वयमाण एगे संघाडए य छप्पेते ण लभंति ॥ ४७१० ॥

एकत्र ग्रामे गच्छः स्थितः, तेषां च ग्लान उत्पन्नः, तत्प्रतिचरणे साधवो व्यापृताः सन्तः सर्वेऽपि भिक्षामटितुं न प्रभवन्ति, ततश्चासंस्तरणं सञ्जातम् । एवं ग्लाने पूर्वोत्पन्ने असंस्तरतां शैक्ष उपस्थितः, ते च ग्लानकार्यव्यापृततया शैक्षं वर्त्तापयितुं न पारयन्ति, अतो भगवद्भिः प्रतिषिद्धम्—न तैः शैक्षो दीक्षणीयः, यदि दीक्षयन्ति ततश्चतुर्गुरुकाः । अथ लोभदोषेणामीषां षण्णां प्रकाराणामन्यतरेण प्रेषयन्ति—"वयमाण" इत्यादि, तं शैक्षं मुण्डयित्वा 'व्रज त्वमेकाक्येवामुकाचार्यसन्निधौ' इति वदन्तो विसर्जयन्ति, यद्वा तस्यैकं कमपि सहायं सङ्घाटकं वा समर्पयन्ति, एते त्रयः प्रकारा मुण्डितस्य भवन्ति; अमुण्डितस्याप्येत एव त्रयः; एते षडपि तं शैक्षं न लभन्ते, षड्भिः प्रकारैः प्रेषयन्त इत्यर्थः । येषां समीपे प्रेषयन्ति तेषामेवासौ शिष्यः ॥ ४७१० ॥ ◁ अथात्मसमीपे स्थापयन्ति तत इमे दोषाः—▷[1]

आयरिय-गिलाणे गुरुगा, सेहस्सा अकरणम्मि चउलहुगा ।
परितावणणिप्फण्णं, दुहतो भंगे य मूलं तु ॥ ४७११ ॥

शैक्षं प्रव्राज्य तद्वैयावृत्यव्याकुलाः सन्तो यद्याचार्याणां ग्लानस्य वा वैयावृत्यं न कुर्वन्ति चतुर्गुरुकाः । अथ शैक्षस्य न कुर्वन्ति चतुर्लघुकाः । अथ ग्लानादीनामनागाढमागाढं वा परितापना भवति ततस्तन्निष्पन्नम् । "दुहतो भंगे य" त्ति शैक्षस्य यदुन्निष्क्रमणं ग्लानस्य यद् मरणम् एष द्विधा भङ्ग उच्यते तत्र मूलं भवति ॥ ४७११ ॥ अथ द्वितीयपदमाह[2]—

संथरमाणे पच्छा, जायं गहिते व पच्छ गेलन्नं ।
अपव्वइए पव्वइए, संघाडेगे व वयमाणे ॥ ४७१२ ॥

इह गच्छे ग्लानो विद्यते परं नागाढं ग्लानत्वम्, ततः संस्तरति तैः शैक्षमपि वर्त्तापयितुमाचार्याणामपि कर्तुमेवं प्रव्राजितः शैक्षः, पश्चाच्च ग्लानत्वमागाढं समजनि, तत्रोद्वर्त्तन-परिवर्त्तनादिव्यापृता एके तावद् भिक्षां न हिण्डन्ते, येऽपि हिण्डन्ते तेऽपि न शक्नुवन्ति सर्वेषामपि पर्याप्तमानेतुम्, एवमसंस्तरणं जातम्; यद्वा मूलत एव ग्लानत्वं पूर्वं नासीत् किन्तु पश्चाच्छैक्षे 'गृहीते' प्रव्राजिते सति[3] ग्लानत्वमुत्पन्नं ततोऽसौ षड्भिः प्रकारैः प्रेषणीयः । तद्यथा—'अप्रव्रजितः' मुण्डितः, 'प्रव्रजितः' मुण्डितः । एष द्विविधोऽपि त्रिधा—सङ्घाटकेन एकसाधुना "वयमाणे" त्ति एकाकी व्रजेति ब्रुवाणैः, एकाकित्वेनेत्यर्थः ॥ ४७१२ ॥

अथ "संथरमाणे पच्छा जायं" ति पदं विशेषतो व्याचष्टे—

नागाढं पउणिस्सइ, अचिरेणं तं च जायमागाढं ।
सेहं वट्टावेउं, ण तरंति गिलाणकिच्चं च ॥ ४७१३ ॥

पूर्वमनागाढं ग्लानत्वं भवेत्, ततः शैक्षे उपस्थिते चिन्तितम्—अचिरेणैवायं ग्लानः प्रगुणीभविष्यति; ततः शैक्षे प्रव्राजिते तद् ग्लानत्वमागाढं जातम्, ततस्ते शैक्षं वर्त्तापयितुं ग्लानकृत्यं च कर्तुं समकमेव "न तरंति" न शक्नुवन्ति, अतोऽन्येषां समीपे प्रेषयन्तः शुद्धाः ॥ ४७१३ ॥

अपडिच्छणेतरेसिं, जं सेहवियावडा उ पावंति ।

१ ◁ ▷ एतदन्तर्गतमवतरणं भा० नास्ति ॥ २ अत्र द्वि° भा० कां० ॥ ३ °ति तद्गुरुत्व° भा० ॥

तं चेव पुव्वभणियं, परितावण-सेहभंगाइ ॥ ४७१४ ॥

इतरे नाम—येषां समीपे प्रेष्यते यदि ते न प्रतीच्छन्ति तदा चतुर्गुरुकाः, यच्च ते शैक्ष-व्यापृताः प्राप्नुवन्ति तन्निष्पन्नं तेषामप्रतीच्छतां प्रायश्चित्तम् । किं पुनस्तद् यत् ते प्राप्नुवन्ति ? इत्याह—तदेव पूर्वभणितं परितापन-शैक्षभङ्गादिकमत्र दोषजातं मन्तव्यम् । किमुक्तं भवति ?—ग्लानोऽप्रतिचर्यमाणः परिताप्येत, शैक्षो वैयावृत्येऽविधीयमाने प्रतिभज्येत, आदिशब्दाद् ग्लानस्य मरणं वा भवेत् ॥ ४७१४ ॥

संखडिए वा अट्ठा, अमुंडियं मुंडियं च पेसंती ।
वयमाणे एग संघाडए य छप्पेएँ न लभंति ॥ ४७१५ ॥

सङ्खडिः—प्रकरणं तस्या वाऽर्थाय मनोज्ञाहारलम्पटतया कापि ग्रामे व्रजन्तः सागारिकमिति कृत्वा शैक्षममुण्डितं मुण्डितं वा प्रेषयन्ति । तत्रापि "वयमाणि" त्ति एकाकितया प्रेषणेन एकसाधुना सङ्घाटकेन च षट् प्रकारा भवन्ति । एतैः षड्भिरपि प्रेषयन्तो न लभन्ते ॥ ४७१५ ॥

इदमेव व्याख्याति—

होहिंति णवग्गाइं, आवाह-विवाह-पव्वयमहादी ।
सेहस्स य सागरियं, विद्दाहिति मा व पेसिंति ॥ ४७१६ ॥

इह शैक्षः केपाञ्चिदुपस्थितः, तत्र च आवाह-विवाह-पर्वतमहादीनि प्रकरणानि 'नवाग्राणि' प्रत्यासन्नानि भविष्यन्ति । आवाहः—वध्वा वरगृहानयनम्, विवाहः—पाणिग्रहणम्, पर्वतमहः प्रतीतः, आदिशब्दात् तडाग-नदीमहादिपरिग्रहः । शैक्षस्य च तत्र 'सागारिकम्' उत्प्रव्राजन-भयम्, यद्वा यद्येष शैक्षोऽत्र स्थास्यति तदा सङ्खडिभोजनगृद्धः 'मा विद्रास्यति' मा विनङ्क्ष्यति, यदि च वयमनेनैव सह गच्छामस्ततः सङ्खडेः स्फिटामः अत एनमन्यत्र प्रेषयाम इति विचिन्त्य षड्भिः प्रकारैस्तं प्रेषयन्ति न च लभन्ते, येषामन्तिके प्रेषयन्ति तेपामेवासावाभवतीति ॥ ४७१६ ॥ गतं 'प्रतिषिद्धे व्रजति कथं कल्पो विधीयते ?' इति द्वारम् । सम्प्रति 'सङ्गारदत्ते कथं कल्पो विधीयते ?' (गा० ४६६२) इति द्वारमाह—

गिहियाणं संगारो, संगारं संजते करेमाणे ।
अणुमोयति सो हिंसं, पव्वावितो जेण तस्सेव ॥ ४७१७ ॥

गृहिणां सम्बन्धी यः 'सङ्गारः' 'युष्मदन्तिकेऽस्मामिरियतः कालादूर्ध्वं प्रव्रज्या ग्रहीतव्या' इति सङ्केतस्तं प्रतीच्छन् संयतः स्वयं च तैः सार्द्धं 'सङ्गारं' 'अहममुष्मिन् दिने युष्मान् प्रव्राजयिष्यामि' इति लक्षणं कुर्वन् 'हिंसां' यावदसौ न प्रव्रजति तावन्तं कालं षट्कायविराधनालक्षणामनुमोदयति । स च शैक्षस्तं प्रति विपरिणतो येन प्रव्राजितस्तस्यैवाभवति न सङ्केतदायिन इति ॥ ४७१७ ॥ किञ्च—

विप्परिणमइ सयं वा, परओ ओसण्ण अण्णतित्थी वा ।
मोत्तुं वासावासं, ण होइ संगारतो इहरा ॥ ४७१८ ॥

सङ्केतकरणानन्तरं स शैक्षः स्वयं वा विपरिणमति, 'परतो वा' परेण—स्वजनादिना स विप-

१ °म्पटाः का° भा० ॥

रिणाम्येत, अवसन्नविहारिषु वा प्रव्रजेत्, अन्यतीर्थिको वा भवेत्; अतो वर्षावासं मुक्त्वा 'इतरथा' पुष्टालम्बनं विना सङ्गारो न प्रतीच्छनीयो न वा कर्त्तव्यः ॥ ४७१८ ॥

किमर्थं पुनः सङ्गारमसौ करोति ? इत्याह—

संखडि सण्णाया वा, खित्तं मोत्तव्वयं व मा होज्जा ।
एएहिँ कारणेहिं, संगार करेंतें चउगुरुगा ॥ ४७१९ ॥

सङ्खडिस्तत्र ग्रामे उपस्थितानां परिहर्त्तुं न शक्नोति, सज्ञातका वा तस्य तत्र भूयांसस्तेषामाग्रहात् तदानीं न शक्नोति गन्तुम्, क्षेत्रं वा तदतीवस्निग्ध-मधुराहारादिलाभसम्पन्नं शैक्षस्य च तत्र सागारिकम् अतस्तद् मोक्तव्यम् मा भूत्, 'एतैः' एवमादिभिः कारणैः शैक्षस्य सङ्गारं यः करोति तस्य चतुर्गुरु ॥ ४७१९ ॥ अथ गृहस्थाः किमर्थं सङ्गारं कुर्वन्ति ? इत्याह—

रिण वाहिं मोक्खेउं, कुडुंबवित्तिं वऽतिच्छिते गिम्हे ।
एमादिअणाउत्ते, करिंति गिहिणो उ संगारं ॥ ४७२० ॥

ऋणं वा व्याधिं वा 'मोक्षयितुम्' अपनेतुम्, कुटुम्बस्य वा पश्चान्निर्वहणयोग्यां वृत्तिं सम्पादयितुम्, यद्वा ग्रीष्मस्तदानीमतिक्रान्तो वर्षावास आयातः, एवमादिभिः कारणैः अनायुक्ते–अक्षणिकतायां गृहिणः सङ्गारं कुर्वन्ति ॥ ४७२० ॥

अथ द्वितीयपदेन सङ्गारे प्रतीष्यमाणे आभाव्यविधिमाह—

अगविट्ठो मि त्ति अहं, लब्भति असढेहिँ विप्परिणतो वि ।
चोयंतऽप्पाहेंति व, ते वि य णं अंतरा गंतुं ॥ ४७२१ ॥

सङ्गारे कृते यदि 'अशठैः' ग्लानादिकार्यव्यापृतैः स शैक्षो न गवेषितस्तदाऽसौ 'अगवेषितः' 'नैकमपि वारमहममीभिर्गवेषितः' इति बुद्ध्या विपरिणतोऽपि लभ्यते, तेषामेवाभवतीत्यर्थः; परं तेऽपि साधवस्तमन्तराऽन्तरा गत्वा 'नोदयन्ति' सङ्केतस्मारणापुरस्सरं शिक्षयन्ति, अथ स्वयं गन्तुं न प्रभवन्ति ततः "अप्पाहेंति" सन्देशं तस्य प्रेषयन्ति ॥ ४७२१ ॥

एवं खलु अच्छिन्ने, छिन्ने वेला तहेव दिवसेहिं ।
वेला पुण्णमपुण्णे, वाघाए होइ चउभंगो ॥ ४७२२ ॥

एवं तावद् 'अच्छिन्ने' अनियते सङ्गारे विधिरुक्तः, यस्तु छिन्नः सङ्गारस्तत्र विधिरभिधीयते— छिन्नो नाम–क्षेत्रतः कालतश्च प्रतिनियतः । क्षेत्रतो ग्राम-वनखण्डादौ प्रव्रज्यादानार्थं भवद्भिः समागन्तव्यम्, कालतो वेलया दिवसैर्मासैश्च प्रतिनियतैः । तत्र च "वेला पुण्णमपुण्णे" त्ति वेलया उपलक्षणत्वाद् दिवसैश्च पूर्णेऽपूर्णे वा सङ्गारकाले व्याघातो भवेत्, तत्र चेयं चतुर्भङ्गी—कालः पूर्णो निर्व्याघातं च प्राप्ताः, कालः पूर्णः परं व्याघातः सञ्जातः, कालोऽद्याप्यपूर्णः परं निर्व्याघातं तत्र प्राप्ताः, कालोऽप्यपूर्णो व्याघातोऽपि जात इति ४ । अथवा अन्यथा चतुर्भङ्गी—संयतस्य व्याघातो न गृहस्थस्य, गृहस्थस्य व्याघातो न संयतस्य, द्वयोरपि व्याघातः, द्वयोरपि न व्याघातः ॥ ४७२२ ॥ तत्र संयतस्य व्याघाते विधिमाह—

मंदक्खिगा ते तहियं च पत्तो, जति मण्णते ते य सढा ण होंति ।

---

१ °ङ्किः क्वाप्युपस्थि° भा० ॥ २ °स्तेषां प्रतिबन्धाग्र° भा० ॥ ३ °रपि चाव्या° भा० ॥

सो लब्भती अण्णगतो वि ताहे, दप्पट्ठिया जे ण उ ते लभंती ॥ ४७२३ ॥

यत्र ग्रामादौ सङ्केतः कृत आसीत् तत्र स शैक्षः प्राप्तः साधवस्तु न प्राप्ताः, ततो यद्येवं मन्यते—'मन्दार्थिनस्ते मद्विषये, मन्दप्रयोजना अत एव नायाताः' इति बुद्ध्या विपरिणतः, ते च साधवो यदि 'शठाः' व्रजिकादिप्रतिबन्धयुक्ता न भवन्ति, ग्लानादिकार्यव्याप्ततया नायाता इति भावः; ततः स शैक्षः 'अन्यगतोऽपि' अन्यमाचार्यमभ्युपगतोऽपि तैः साधुभिर्लभ्यते । ये तु दर्पतः स्थितास्ते नैव तं लभन्ते, येन प्रव्राजितस्तस्यैवासौ शिष्य इति ॥ ४७२३ ॥

पंथे धम्मकहिस्सा, उवसंतो अंतरा उ अन्नस्स ।
अभिधारिंतो तस्स उ, इयरं पुण जो उ पव्वावे ॥ ४२७४ ॥

यद्यसौ येन साधुना सङ्केतो दत्तस्तदभिमुखं प्रस्थितः पथि गच्छन् अन्तराऽन्यस्य धर्मकथिनः समीपे धर्मकथामाकर्ण्योपशान्तः, स च यद्यभिधारयन् गच्छति तदा 'तस्यैव' अभिधारितस्याभवति । इतरः पुनः—अनभिधारयिता तं यो धर्मकथी प्रव्राजयति तस्याभवति ॥४७२४॥

इदमेव व्याचष्टे—

पुण्णेहिं पि दिणेहिं, उवसंतो अंतरा उ अण्णस्स ।
अभिधारिंतो तस्स उ, इयरं पुण जो उ पव्वावे ॥ ४७२५ ॥

पूर्णैः अपिशब्दादपूर्णैरपि दिवसैः 'अन्तरा' पथि वर्त्तमानोऽन्यस्य सकाशे उपशान्तः सन् यद्यभिधारयति 'प्रव्रजामि तावदहममीषां समीपे, परं पूर्वेषामेवाहं शिष्यः' एवमभिधारयन् तस्यैव पूर्वाचार्यस्याभवति । इतरो नाम—यः पूर्वेषां विपरिणतस्तं यः प्रव्राजयति तस्यैव स शिष्यः ॥ ४७२५ ॥ नियमप्रदर्शनार्थमिदमाह—

ण्हाणादिसमोसरणे, दट्ठूण वि तं तु परिणतो अण्णं ।
तस्सेव सो ण पुरिमे, एमेव पहम्मि वच्चंते ॥ ४७२६ ॥

स्नानादौ समवसरणे 'तं' पूर्वाचार्यं दृष्ट्वाऽपि यद्यन्यमेव 'परिणतः' प्रतिपन्नस्तदा तस्यैवासौ शिष्यो न पूर्वस्य । एवमेव पथि व्रजतामप्याभाव्या-ऽनाभाव्यविधिरवगन्तव्यः ॥ ४७२६ ॥

अथ कः संयतस्य गृहस्थस्य वा व्याघातो भवति ? इत्याह—

गेलन्न तेणग नदी, सावय पडिणीय वाल महि वासं ।
इइ समणे वाघातो, महिगावज्जो उ सेहस्स ॥ ४७२७ ॥

ग्लानत्वं तस्य साधोरुत्पन्नम्, स्तेनका वा अन्तराले द्विविधाः, नदी वा पूर्णा, 'श्वापदा वा' व्याघ्रादयः पथि तिष्ठन्ति, प्रत्यनीको वा तं प्रतिचरन्नास्ते, 'व्यालाः' सर्पास्ते वा पथि गच्छन्तं जनं दशन्ति, महिका वा वर्षं वा पतितुमारब्धम्, "इय" एवं श्रमणे व्याघातः सम्भवति । शैक्षस्यापि महिकावर्जः सर्वोऽप्येष एव व्याघातो वक्तव्यः ॥ ४७२७ ॥

पूर्वं स्वयं विपरिणतमाश्रित्य विधिरुक्तः, अथान्येन विपरिणामितस्य विधिमाह—

विप्परिणामियभावो, ण लब्भते तं च णो वियाणामो ।
विप्परिणामियकहणा, तम्हा खलु होंति कायव्वा ॥ ४७२८ ॥

---

१ पुण्णा-ऽपुण्णदिणेहिं, तुवसंतो ताभा० ॥

विपरिणामितः—विवक्षिताचार्याद् उत्तारितो भावो यस्य स विपरिणामितभावः, एवंविधः शैक्षो न लभ्यते, विपरिणामकस्य नाभवतीति भावः। शिष्यः प्राह—'तमेव' विपरिणामनं तावद् वयं न विजानीमः। सूरिराह—यत एवं भवतो जिज्ञासा तस्माद् विपरिणामनं विपरिणामितं तस्य कथना—प्ररूपणा कर्त्तव्या भवति ॥ ४७२८ ॥ तामेवाह—

दिट्ठमदिट्ठ विदेसत्थ गिलाणे मंदधम्म अप्पसुते।
णिप्फत्ति णत्थि तस्सा, तिविहं गरहं व से जणति ॥ ४७२९ ॥

शैक्षः कमप्याचार्यमभिधार्य गच्छन् मार्गे कमपि साधुं दृष्ट्वा पृच्छति—अमुके आचार्या भवद्भिः कदाचिद् दृष्टाः ? उताहो न दृष्टाः ?; एवं पृष्टे स साधुर्विपरिणामनबुद्ध्या भणति—किं तैः करिष्यसि ?; शैक्षः प्राह—प्रव्रजितुकामोऽहं तेषां समीपे; एवं श्रुत्वा साधुर्दृष्टानपि तान् 'न मया दृष्टाः' इति, अथवा स्वदेशस्थानपि भणति 'विदेशस्थास्ते'। एवमग्लानानपि 'ग्लानोऽसौ, व्रज त्वमपि तस्य द्वितीयः'; अथवा ब्रवीति—यस्तस्य पार्श्वे प्रव्रजति सोऽवश्यं ग्लानो ग्लानवैयावृत्त्ये वा नित्यं व्यापृतो भवति। अथवा मन्दधर्माणस्ते, ततः किं तव मन्दधर्मता रोचते ?। यद्वाऽसावल्पश्रुतः, त्वं च ग्रहण-धारणासमर्थस्तस्य पार्श्वे गतः किं करिष्यसि ?, त्वमेव वा तं पाठयिष्यसीति। अथवा तस्य शिष्याणां निष्पत्तिरेव नास्ति, यं प्रव्राजयति स सर्वोऽपि प्रतिभज्यते म्रियते वेति। 'त्रिविधां वा' मनो-वाक्-कायभेदाद् ज्ञान-दर्शन-चारित्रभेदाद् वा त्रिप्रकारां गर्हां वक्ष्यमाणरीत्या यदसौ करोति सा विपरिणामना मन्तव्या। एनां कुर्वतश्चतुर्गुरुकम्, न च तं शैक्षं लभते, अतो नैवं कथनीयम्, किन्तु दृष्टादिपदेषु सद्भावः कथनीयः ॥ ४७२९ ॥ कथम् ? इत्याह—

जइ पुण तेण ण दिट्ठा, णेव सुया पुच्छितो भणति अण्णे।
जति वा गया विदेसं, तो साहइ जत्थ ते विसए ॥ ४७३० ॥

योऽसौ शैक्षेण पृष्टस्तेन यदि ते सूरयो न दृष्टाः नैव श्रुतास्ततः पृष्टः सन् भणति—अहं न जानामि, 'अन्यान्' अपरान् साधून् पृच्छ। अथ जानाति ततो यथावत् कथनीयम्। यदि विदेशं गतास्ततो यत्र 'विषये' देशे ते वर्त्तन्ते तं कथयति। अथ नाख्याति हीनाधिकं वाऽऽख्याति ततो विपरिणामना भवति ॥ ४७३० ॥

सेसेसु उ सब्भावं, णातिक्खति मंदधम्मवज्जेसु।
गूहयते सब्भावं, विप्परिणाति हीणकहणे वा ॥ ४७३१ ॥

'शेषेषु' ग्लानादिषु पदेषु मन्दधर्मवर्जेषु सद्भावं नाख्याति, यद्यप्यसौ ग्लानोऽल्पश्रुतो वा शिष्यनिष्पत्तिर्वा तस्य नास्ति तथापि तन्न कथनीयम्। यस्तु मन्दधर्मा पार्श्वस्थादिस्तत्र सद्भावः कथनीयः, मा संसारपारगन्तुकामः सुतरां संसारे पतिष्यतीति कृत्वा। यस्तु ज्ञान-दर्शन-चारित्र-तपःसम्पन्नो वादी धर्मकथी सङ्घोपग्रहकारी तद्विषयं सद्भावं यदि 'गूहयति' अपलपति हीनकथनं वा करोति, अधिकमप्यन्याचार्येभ्यो हीनं कृत्वा कथयतीत्यर्थः, एषा विपरिणामना मन्तव्या ॥ ४७३१ ॥ अथ त्रिविधां गर्हां व्याचिख्यासुस्तत्स्वरूपं तावदाह—

१ °नपि ग्लानानसौ वक्ति, 'व्रज मो° ॥

सीसोकंपण गरिहा, हत्थ विलंबिय अहो य हकारे ।
वेला कण्णा य दिसा, अच्छतु णामं ण घेत्तव्वं ॥ ४७३२ ॥

गर्हा नाम शैक्षेण पृष्टः सन् शीर्षविकम्पनं करोति, हस्तौ वा धुनीते, विलम्बितानि वा करोति–हस्तौ वोष्ठौ वा विलम्बयतीत्यर्थः, यद्वा ब्रवीति—अहो ! प्रव्रज्या अहो ! प्रव्रज्या, हाकारं वा करोति—हा ! हा ! कष्टं यदेवं नष्टो लोकः, "वेल" त्ति नामापि तस्य न वर्त्ततेऽस्यां वेलायां ग्रहीतुमिति, कर्णौ वा तदीयनामग्रहणे स्थगयति, यस्यां वा दिशि स तिष्ठति तस्यां न स्थातव्यमिति ब्रवीति, ◁ [3] उपलक्षणत्वाद् अक्षिणी वा निमीलयति, यद्वा ▷ नामापि तस्य निरन्नैर्न ग्रहीतव्यम्, अत आस्तामेतद्विषयं पृच्छादिकमिति ॥ ४७३२ ॥

नाणे दंसण चरणे, सुत्ते अत्थे य तदुभए चेव ।
अह होति तिहा गरहा, कायो वाया मणो वा वि ॥ ४७३३ ॥

ज्ञाने दर्शने चारित्रे चेति त्रिविधा गर्हा भवति—तत्र ज्ञानगर्हा नाम नटपठितेनेव किं तदीयेन ज्ञानेन ?, दर्शनगर्हा तु मिथ्यादृष्टिर्नास्तिकप्रायोऽसौ, चारित्रगर्हा सातिचारचारित्रोऽचारित्री वाऽसौ । अथवा सूत्रेऽर्थे तदुभये चेति त्रिविधा गर्हा—तत्र सूत्रं तस्य शङ्कित-स्खलितम् अर्थं पुनरवबुध्यते १, यद्वाऽर्थं नावबुध्यते सूत्रं पुनरागच्छति २, उभयमपि वा तस्याविशुद्धं न जानाति वा किमपीति ३ । अथवा काय-वाङ्-मनोभेदात् त्रिधा गर्हा—तत्र कायगर्हा तेषामाचार्याणां शरीरं हुण्डादिसंस्थानं विरूपं वा, वाग्गर्हा मन्मनं काहलं वा ते जल्पन्ति, मनोगर्हा न तेषां तथाविधमूहा-ऽपोहपाटवं न वा ग्रहण-धारणासामर्थ्यमिति । 'अथ' एषा त्रिविधा गर्हा भवति ॥ ४७३३ ॥ प्रकारान्तरेण गर्हामेवाह—

पव्वयसि आम कस्स, त्ति सगासे अमुगस्स निद्दिट्ठे ।
आयपराधिगसंसी, उवहणति परं इमेहिं तु ॥ ४७३४ ॥

कोऽपि शैक्षः केनापि साधुना पृष्टः—प्रव्रजसि त्वम् ; स प्राह—आमम् ; 'कस्य सकाशे ?' इति पृष्टः सन् भूयोऽप्याह—अमुकस्याचार्यस्य समीपे, एवं 'निर्दिष्टे' उक्ते स साधुरात्मानं परस्मादधिकं शंसितुम्–आख्यातुं शीलमस्येत्यात्मपराधिकशंसी परममीभिर्वचनैरुपहन्ति ॥ ४७३४ ॥ तद्यथा—

अबहुस्सुताऽविसुद्धं, अधछंदा तेसु वा वि संसग्गिं ।
ओसन्ना संसग्गी, व तेसु एक्केकए दुन्नि ॥ ४७३५ ॥

अहं बहुश्रुतः सोऽबहुश्रुतः, अहं विशुद्धपाठकः स पुनरविशुद्धपाठी, यद्वा यथाच्छन्दास्ते आचार्याः 'तैर्वा' यथाच्छन्दैः सह ते गाढतरं संसर्गिणः, गाथायां तृतीयार्थे सप्तमी, अवसन्ना वा [ते] तैः सार्धं संसर्गिणो वा, एवं पार्श्वस्थादावपि एकैकस्मिन् भेदे द्वौ द्वौ दोषावेवमेव वक्तव्यौ ॥ ४७३५ ॥ अथ काय-वाङ्-मनोगर्हामेव प्रकारान्तरेणाह—

सीसोकंपण हत्थे, कण्ण दिसा अच्छि कायिगी गरिहा ।

१ अच्छी नामं तांभा० । चूर्णिकृता विशेषचूर्णीकृता चायमेव पाठ आदृतोऽस्ति ॥ २ शीर्षं कम्पयति, हस्तौ भा० ॥ ३ ◁ ▷ एतन्मध्यगतः पाठः भा० नास्ति ॥

वेला अहो य ह त्ति य, णामं ति य वायिगी गरहा ॥ ४७३६ ॥
अह माणसिगी गरहा, सूतिज्जति णित्त-वत्तरागेहिं ।
धीरत्तणेण य पुणो, अभिणंदइ णेय तं वयणं ॥ ४७३७ ॥

शीर्षावकम्पनं हस्तविलम्बनं कर्णस्थगनम् अन्यस्यां दिशि स्थानम् अक्षिनिमीलनम् अनिमेषलोचनस्य वा क्षणमवस्थानम् एषा सर्वाऽपि कायिकी गर्हा । यत्तु अस्यां वेलायां नाम न ग्रहीतव्यम् अहो ! कष्टम् हाहाकारकरणम् नाम च तस्य कदाऽपि न ग्रहीतव्यमित्यादिभाषणं सा वाचिकी गर्हा ॥ ४७३६ ॥

'अथ' अनन्तरं मानसिकी गर्हा मनसि तमाचार्यं जुगुप्सते । कथमेतद् ज्ञायते ? इत्याह—नेत्र-वक्त्रयोः सम्बन्धिनो ये रागाः—मुकुलन-विच्छायीभवनादयो विकारास्तैः सूच्यते मानसिकी गर्हेति । यद्वा 'प्रव्रजामि' इति भणिते 'साध्विदम्, कृत्यमेतद् भव्यानाम्' इत्यादिवचोभिर्नैव तदीयं वचनमभिनन्दते, धीरतया वा तूष्णीक आस्ते । एवमन्यतरस्मिन् गर्हाप्रकारे कृते तस्य शङ्का भवति—अवश्यमकार्यकारी स आचार्यादिः सम्भाव्यते, न चामी साधवोऽलीकं भाषन्ते, अहमपि तत्र गत आत्मानं नाशयिष्यामीति ॥ ४७३७ ॥

एताणि य अण्णाणि य, विप्परिणामणपदाणि सेहस्स ।
उवहि-णियडिप्पहाणा, कुव्वंति अणुज्जुया केई ॥ ४७३८ ॥

'एतानि च' अनन्तरोक्तानि 'अन्यानि च' द्रव्य-क्षेत्र-काल-भावैः शैक्षस्य विपरिणामनपदानि भवन्ति—तत्र द्रव्यतो मनोज्ञाहारादि ददाति, क्षेत्रतः प्रवात-निवाते मनोऽनुकूले प्रदेशे तं स्थापयति, कालतो वेलायामेव भोजयति, भावतस्तस्याकर्षणार्थं हित-मधुरमुपदेशं ददाति । एवं केचिद् 'अनृजुकाः' शठा उपधिः—परवञ्चनाभिप्रायो निकृतिः—कैतवार्थप्रयुक्तवचना-ऽऽकाराच्छादनं ते प्रधाने येषां ते तथाविधा विपरिणामनपदानि कुर्वन्ति ॥ ४७३८ ॥ उपसंहरन्नाह—

एएसामन्नयरं, कप्पं जो अतिचरेज्ज लोभेण ।
थेरे कुल गण संघे, चाउम्मासा भवे गुरुगा ॥ ४७३९ ॥

'एतेषाम्' अव्याहतादिद्वारकलापप्रतिपादितानां कल्पानामन्यतरं 'कल्पं' विधिं 'यः' आचार्यादिर्लोभदोषेण 'अतिचरेत्' अतिक्रामेत् तं सम्यग् ज्ञात्वा कुल-गण-सङ्घस्थविरैः कुलादिसमवायेन वा तस्य पार्श्वात् तं शैक्षमाकृष्य चत्वारो मासा गुरुकास्तस्य प्रायश्चित्तं दातव्यम् । अथ स्थविरैः समवायेन वा भणितोऽपि तं शैक्षं न समर्पयति ततः कुल-गण-सङ्घबाह्यः क्रियते ॥ ४७३९ ॥

सूत्रम्—

अत्थि या इत्थ केइ उवस्सयपरियावन्नए अचित्ते परिहरणारिहे स च्चेव उग्गहस्स पुव्वाणुण्णवणा चिट्ठइ अहालंदमवि उग्गहे २६ ॥

अस्य सम्बन्धमाह—

असहीणेसु वि साहम्मितेसु इति एस उग्गहो वुत्तो ।
अयमपरो आरंभो, गिहिविजढे उग्गहे होइ ॥ ४७४० ॥

'अस्वाधीनेष्वपि' क्षेत्रान्तरं गतेषु साधर्मिकेषु इत्येषोऽवग्रहः प्रोक्तः । अयं पुनरपरः प्रकृतं-सूत्रस्यारम्भो गृहिभिर्विजढः—परित्यक्तो यः प्रतिश्रयस्तद्विषयेऽवग्रहे भवति ॥ ४७४० ॥

अनेन सम्बन्धेनायातस्यास्य व्याख्या—अस्ति च 'अत्र' अनन्तरसूत्रप्रस्तुते प्रतिश्रये, किम् ? 'किञ्चिद्' आहारा-ऽर्थजातादिकं गृहस्थसत्कं उपाश्रये पर्यापन्नं—विस्मृतं परित्यक्तं वा उपाश्रय-पर्यापन्नम्, 'अचित्तं' प्रासुकम्, 'परिहरणार्हं' साधूनां परिभोक्तुं योग्यम्, तत्र सैवावग्रहस्य पूर्वानुज्ञापना तिष्ठति, तत्रोपाश्रये तिष्ठद्भिः पूर्वमेव 'अनुजानीत प्रायोग्यम्' इत्येवं यदवग्रहोऽनुज्ञापितः सैवानुज्ञापना पश्चादुपाश्रयपर्यापन्नग्रहणे व्यवतिष्ठते न पुनरभिनवमनुज्ञापनं कर्त्तव्यमिति भावः । कियन्तं कालम् ? इत्याह—'यथालन्दमपि' मध्यमलन्दमात्रमपि कालं यावदवग्रह इति सूत्रार्थः ॥ अथामुमेव सूत्रार्थं भाष्यकृत् प्रतिपादयति—

आहारो उवही वा, आहारो भुंजणारिहो कोयी ।
दुविहपरिहारअरिहो, उवही वि य कोयि ण वि कोयि ॥ ४७४१ ॥

इह सूत्रे किञ्चिद्ग्रहणेन आहार उपधिर्वा गृहीतः, परिहरणार्हग्रहणेन तु स एव परिभोगार्हः । तत्राहारः कश्चिद् भोजनार्हो भवति कश्चिच्च न भवतीति, उपधिरपि कश्चिद् द्विविधपरिहारस्य—धारणा-परिभोगरूपस्यार्हो भवति कश्चिच्च न भवति ॥ ४७४१ ॥ तथाहि—

संसत्ताऽऽसव पिसियं, आहारो अणुवभोज्ज इच्चादी ।
झुसिरतिण-वक्कगादी, परिहारे अणरिहो उवही ॥ ४७४२ ॥

'संसक्तं' द्वीन्द्रियादिजन्तुमिश्रं भक्त-पानं 'आसवः' मद्यं 'पिशितं' पुद्गलम् इत्यादिक आहारः 'अनुपभोज्यः' साधूनामुपभोक्तुमयोग्यः, शुषिरतृण-वल्ककादिक उपधिरपि 'परिहारस्य' परिभोगस्यानर्हो मन्तव्यः, अर्थादापन्नं ओदनादिक आहारो वस्त्रादिकश्चोपधिः परिभोगार्ह इति ॥ ४७४२ ॥

ठायंते अणुण्णवणा, पातोग्गे होइ तप्पढमयाए ।
सो चेव उग्गहो खलु, चिट्ठइ कालो उ लंदक्खा ॥ ४७४३ ॥

साधुभिः प्रतिश्रये तिष्ठद्भिस्तत्प्रथमतया या प्रायोग्यस्यानुज्ञापना कृता भवति स एवोपाश्रयपर्यापन्नस्यापि ग्रहणेऽवग्रहस्तिष्ठति, न पुनर्भूयोऽनुज्ञाप्यते । या तु सूत्रे 'लन्दाख्या'-लन्द इत्यभिधानं स कालः प्रतिपत्तव्य इति ॥ ४७४३ ॥

कृता सूत्रव्याख्या भाष्यकृता । सम्प्रति निर्युक्तिविस्तरः—

पुव्विं वसहा दुविहे, दव्वे आहार जाव अवरण्हे ।
उवहिस्स ततियदिवसे, इतरे गेहियम्मि गिण्हंति ॥ ४७४४ ॥

१ °दिजीवमिश्रं कां० ॥ २ गहियम्मि जयणाए इत्येव पाठोऽस्मत्सविधवर्तिषु निखिलेष्वप्यादर्शेषु दृश्यते, तथापि गहियम्मि गिण्हंति इत्येव पाठः टीकानुसारेणास्माभिर्विहित इति ॥

बृ० १६१

'पूर्वं' प्रथमं तिष्ठन्त एव वृषभाः समन्तादुपाश्रयमवलोकयन्तो द्विविधे द्रव्ये उपयोगं प्रयच्छन्ति । द्विविधं द्रव्यं नाम—आहार उपधिश्च । तत् प्राघूर्णकादयो गृहिणो विस्मृत्य परित्यज्य वा गता भवेयुः, तेषु गतेषु यावदपराह्णो न भवति तावदाहारं न गृह्णन्ति, परतस्तु गृह्णन्ति । उपधेस्तु तृतीये दिवसे गते ग्रहणं कुर्वन्ति । 'इतरद् नाम' अर्थजातं तत् कदाचिद-गारिणां विस्मृतं भवेत् तदेकान्ते निक्षेपणीयम् । "गहियम्मि गिण्हंति" त्ति यदि धनिकादिभिः गृहीतः—प्रारब्धः प्रातिवेश्मिको नष्टो भवेत् तदा तत्रापि यत् तेषां विस्मृतं तद् यथोक्तविधिना गृह्णन्ति[1] । एष निर्युक्तिगाथासमासार्थः ॥ ४७४४ ॥ साम्प्रतमेनामेव विवृणोति—

पायं सायं मज्झंतिए व वसभा उवस्सय समंता ।
पेहंति अपेहाए, लहुगो दोसा इमे तत्थ ॥ ४७४५ ॥

'प्रातः' प्रभाते 'सायं' सन्ध्यायां 'मध्यान्ते वा' मध्याह्नसमये वृषभा उपाश्रयं समन्तात् प्रत्युपेक्षन्ते । अप्रत्युपेक्षमाणानां लघुको मासः, दोषाश्चेमे 'तत्र' अप्रत्युपेक्षणे[2] भवन्ति ॥४७४५॥

साहम्मि अण्णधम्मिय, गारत्थिणि खिवण वोसिरण रज्जू ।
गिण्हण-कड्ढण-ववहार-पच्छकडुड्डाह-णिव्विसए ॥ ४७४६ ॥

'साधर्मिणी' संयती 'अन्यधर्मिणी' परतीर्थिका 'अगारस्था' अविरतिका, एताः प्रद्विष्टाः सत्यः साधुप्रतिश्रयसमीपेऽर्थजातस्य निक्षेपणं कुर्युः, यद्वा बालकं व्युत्सृज्य गच्छेयुः, परीषह-पराजितो वा कोऽपि संयतो रज्जूद्बन्धनेन म्रियेत, तत्र राजपुरुषैर्ज्ञाते सति ग्रहणा-ऽऽक-र्षण-व्यवहार-पश्चात्कृतोड्डाह-निर्विषयाज्ञापनादयो दोषा भवन्ति ॥ ४७४६ ॥

इदमेव भावयति—

चोदणकुविय सहम्मिणि, परउत्थिणिगी उ दिट्ठिरागेण ।
अणुकंप जदिच्छा वा, छुभिज्ज वालं अगारी वा ॥ ४७४७ ॥

साधर्मिणी काचित् खण्डितशीला गर्भवती 'उड्डाहोऽयम्' इति मन्यमानैः साधुभिर्गाढं निर्भर्त्स्य रजोहरणादिलिङ्गबहिःकृता भवेत्, ततः सा 'मदीयं लिङ्गमपहृतम्' इति मन्यमाना तया नोदनया कुपिता सती स्वमपत्यजातं तदाश्रयसमीपे परित्यजेत् । परतीर्थिनी तु 'दृष्टिरागेण' 'माऽस्माकमपयशःप्रवादो भविष्यति' इति कृत्वा संयतानामुपाश्रयसन्निधौ बालकं व्युत्सृजेत्; वरं लोकश्चिन्तयिष्यति—एतैरेवैतद् जनितमिति । अथवा अगारी काचिदनुकम्पया यदृच्छया वा बालकं तत्र प्रक्षिपेत् । तत्र 'अनुकम्पया नाम' दुष्कालादौ काचिद् दुःस्थयोषिद् जीवनाय स्वापत्यं तदाश्रयान्तिके त्यजति—वरमेतेऽनुकम्पापरायणा अमुं बालकं शय्यातरस्यापरस्य वा ईश्वरस्य गृहे निक्षेप्स्यन्तीति । 'यदृच्छया' अभिसन्धिमन्तरेणैवमेव व्युत्सृजति ॥ ४७४७ ॥

हाउं वे[3] जरेउं वा, अचदंता तेणगाति वत्थादी ।
एएहिं चिय जणियं, तहिं च दोसा उ जणदिट्ठे ॥ ४७४८ ॥

स्तेनकादयो वस्त्रादिकं हातुं वा[4] जरीतुं वा 'अचयन्तः' अशक्नुवन्तः साधूनां प्रतिश्रयस-

---

१ °न्ति इति निर्यु° कां० ॥ २ °क्षणायां भ° कां० ॥ ३ व हरेउं भा० । एतदनुसारेणैव भा० टीका, दृश्यतां टिप्पणी ४ । विशेषचूर्णिकृताऽप्ययमेव पाठः स्वीकृतोऽस्ति ॥ ४ वा हर्तुं वा 'अच° भा० ॥

न्निधौ परित्यजेयुः । उपलक्षणमिदम्, तेनान्यतीर्थिकादयः प्रत्यनीकतया हिरण्य-सुवर्णादिकमपहृत्य तत्र निक्षिपेयुः । ततो यदि वृषभास्त्रिसन्ध्यं वसतिं न प्रत्युपेक्षन्ते तदा लोको ब्रूयात्—एतैरेवैतदपत्यभाण्डं जनितम्, सुवर्णादिकं वा अपहृतम् । एवं तत्र जनदृष्टे सति 'दोषाः' ग्रहणा-ऽऽकर्षणादयो भवेयुः ॥ ४७४८ ॥

अहवा छुभेज्ज कोयी, उब्भामग वेरियं व हंतूणं ।
वेहाणस इत्थी वा, परीसहपराजितो वा वि ॥ ४७४९ ॥

अथवा कश्चिद् 'उद्भ्रामकं' पारदारिकं वैरिणं वा हत्वा प्रत्यनीकतया तत्र प्रक्षिपेत्, स्त्री वा काचिदत्यन्तदुःखिता वैहायसमरणमुपाश्रयसमीपे कुर्यात्, परीषहपराजितो वा संयत एव कोऽपि रज्जूद्बन्धनेन म्रियेत,

'वरं प्रवेष्टुं ज्वलितं हुताशनं, न चापि भग्नं चिरसञ्चितं व्रतम् ।'

इति कृत्वा ॥ ४७४९ ॥

दवियट्ठऽसंखडे वा, पुरिसित्थी मेहुणे विसेसो वि ।
एमेव य समणम्मि वि, संकाए गिण्हणादीणि ॥ ४७५० ॥

कोऽपि कश्चित् पुरुषं 'द्रव्यार्थम्' अर्थजातनिमित्तं यद्वा असङ्खडं—कलहो वैरमित्यर्थः तेन वा कश्चिद् व्यपरोप्य संयतोपाश्रयसमीपे परित्यजेत् । एवं स्त्रियमपि कश्चिद् विनाश्य प्रक्षिपेत्, नवरं मैथुने विशेषः । किमुक्तं भवति ?—सपत्नी काचिदपरां सपत्नीं चतुर्थसेवाविघ्नकारिणीं मत्वा व्यपरोप्य न तत्र व्युत्सृजेत्, 'अमीषामपयशो भूयात्' इति कृत्वा । एवमेव श्रमणेऽपि मन्तव्यम्, तमपि कश्चिदुपकरण-द्रव्यार्थं वैरेण वा मारयेदित्यर्थः, तत्र साधवः शङ्क्येरन्, ततो ग्रहणा-ऽऽकर्षणादीनि पदानि प्राप्नुवन्ति ॥ ४७५० ॥ यत एवमतः—

कालम्मि पहुप्पंते[1], चच्चरमादी ठवितु पडियरणं ।
रक्खंति साणमादी, छण्णो जा दिट्ठमण्णेहिं ॥ ४७५१ ॥

त्रिसन्ध्यं वृषभैः समन्ततो वसतिः प्रत्युपेक्षणीया, प्रत्युपेक्षितायां च यदि किञ्चित् कल्पस्थकादिकं पश्यन्ति कालश्च पूर्यते ततश्चत्वरादिषु स्थापयित्वा प्रतिचरणं कुर्वाणाः प्रच्छन्नावकाशे स्थिताः श्वान-मार्जारादिना विनाश्यमानं तावद् रक्षन्ति यावत् कल्पस्थकादिकमन्यैर्दृष्टमिति ॥ ४७५१ ॥

बोलं पभायकाले, करिंति जणजाणणट्ठया वसभा ।
पडियरणा पुण देहे, परोग्गहे णेव उज्झंति ॥ ४७५२ ॥

यत् तत्र हिरण्य-सुवर्णादि केनचित् परित्यक्तं भवति तत् प्रभातकाले एव प्रत्युपेक्षमाणाः सम्यग् निरीक्ष्य वृषभा जनज्ञापनार्थं बोलं कुर्वन्ति, यथा—केनचित् पापेनेदं हिरण्यादिकमस्मदपयशःप्रदानार्थमत्र प्रक्षिप्तमिति । यस्तु देहः—द्रव्या-ऽर्थ-वैरादिकारणव्यपरोपितस्य पुरुषादेः शरीरमित्यर्थः तत्र प्रतिचरणा कर्त्तव्या, सम्यक् प्रतिचर्य यदि कोऽपि न पश्यति तदा परिष्ठापनीयमिति हृदयम् । तच्च 'परावग्रहे' परकीयनिवेशनादौ नैव 'उज्झन्ति' परित्यजन्ति, किन्तु

१ पहुव्वंते ताभा० ॥

परैरपरिगृहीते भूभागे इति ॥ ४७५२ ॥

अप्पडिचर-पडिचरणे, दोसा य गुणा य वण्णिया एए ।
एतेण सुत्त ण कतं, सुत्तनिवातो इमो तत्थ ॥ ४७५३ ॥

'अप्रतिचरण-प्रतिचरणयोः' प्रतिश्रयस्याप्रत्युपेक्षण-प्रत्युपेक्षणयोर्यथाक्रममेते दोषा गुणाश्च वर्णिताः, परमेतेनार्थेन सूत्रं 'न कृतं' न विहितम्, किन्तु सामाचारीप्रकाशनार्थं सर्वमेतद् व्याख्यातमिति । सूत्रनिपातः पुनरयं 'तत्रेति' सूत्रनिपातस्यैवोपदर्शनार्थः ॥ ४७५३ ॥

आगंतारठियाणं, कज्जे आदेसमादिणो केई ।
वसिउं विस्समिउं वा, छड्डित्तु गया अणाभोगा ॥ ४७५४ ॥

इह यत्रागारिण आगत्यागत्य तिष्ठन्ति तद् आगन्तुकागारं तत्र 'कार्ये' कारणविशेषतः स्थितानां प्रकृतसूत्रमवतरति । कथम् ? इत्याह—आदेशः—प्राघूर्णकस्तदादयः केचित् पथिका आगन्तुकागारे रजन्यां वासमुपगता दिवा वा भोजनार्थं विश्रामं कृतवन्तः, तत उषित्वा विश्रम्य वा किञ्चिद् द्रव्यजातमनाभोगात् परित्यज्य गताः ॥ ४७५४ ॥

किं पुनस्तत् ? इत्याह—

समिई-संतुग-गोरस-सिणेह-गुल-लोणमादि आहारे ।
ओहे उवग्गहम्मि य, होउवही अट्ठजातं वा ॥ ४७५५ ॥

इहाहार उपधिश्चेति द्विविधं द्रव्यं भवति । तत्राहारः 'समिति-सक्तु-गोरस-स्नेह-गुड-लवणादिकः' समितिः—कणिका, शेषं प्रतीतम् । उपधिस्तु द्विधा भवति—ओघे उपधिः उपग्रहे वा, ओघोपधिरुपग्रहोपधिश्चेत्यर्थः । 'अर्थजातं' द्रव्यं तद् वा परित्यक्तं भवेत् ॥ ४७५५ ॥

तत्राहारोपधिविषयं तावद् द्विविधमाह—

काऊणमसागरिए, पडियरणाऽऽहार जाव अवरण्हे ।
एमेव य उवहिस्स वि, असुण्ण सेधाइ दूरे य ॥ ४७५६ ॥

आहारमसागारिके प्रदेशे कृत्वा तावत् प्रतिचरणं कुर्वते यावदपराह्णः सञ्जायते । एवमेवोपधेरपि प्रतिचरणं कर्त्तव्यम्, नवरमशून्ये भूभागे संस्थापनीयः । शैक्षादयश्च द्विविधस्यापि द्रव्यस्य दूरे कर्त्तव्याः ॥ ४७५६ ॥ किं कारणमाहारमपराह्णं यावत् प्रतिचरन्ति ? इत्युच्यते—

वोच्छिज्जई ममत्तं, परेण तेसिं च तेण जति कज्जं ।
गिण्हंता वि विसुद्धा, जति वि ण वोच्छिज्जती भावो ॥ ४७५७ ॥

अपराह्णात् परतस्तेषां पथिकानामाहारे ममत्वं व्यवच्छिद्यते, 'तेषां च' साधूनां यदि 'तेन' आहारेण कार्यं भवति ततो गृह्णन्तोऽपि विशुद्धाः, यद्यपि च भावस्तेषां तदुपरि न व्यवच्छिद्यते तथाप्यपराह्णादूर्द्ध्वं गृह्णतां न कश्चिद् दोषः । उपधिं तु तृतीयदिवसे पूर्णे गृह्णन्ति, एतावता तद्विषयममत्वस्य व्यवच्छेदात् ॥ ४७५७ ॥

१ °तेन पर्यन्तसूत्रं डे० मो० ॥ २ °तं वा द्रव्यमुच्यते ॥ ४७५५ ॥ तत्रा° भा० ॥ ३ कां० विनाऽन्यत्र—°पधेरप्यशून्ये भूभागे स्थापनं कर्तव्यम् । शैक्षा° भा० । °पधिरपि [अ]शून्ये भूभागे संस्थापनीयः । शैक्षा° ताटी० मो० डे० ॥

अव्वोच्छिन्ने भावे, चिरागयाणं पि तं पयंसिंति ।
पण्णवणमणिच्छंते, कप्पं तु करेंति परिभुत्ते ॥ ४७५८ ॥

अथ तेषामद्यापि भावो न व्यवच्छिद्यते । ततोऽव्यवच्छिन्ने भावे तेषां स्ववस्त्राणि गवेषयतां चिरादायातानामपि 'तम्' उपधिं प्रदर्शयन्ति, एवं च तेषां प्रज्ञापनां कुर्वन्ति—अस्माभिरेतानि वस्त्राणि स्वीकृतानि, ततोऽनुग्रहं मन्यमानाः साधूनामनुजानीथ । एवमुक्ते यद्यनुजानते ततः सुन्दरम्, अथ नेच्छन्त्यनुज्ञातुं तानि च वस्त्राणि परिभुक्तानि ततोऽप्कायवधपरक्षणार्थं कल्पं कुर्वन्ति ॥ ४७५८ ॥ अथार्थजातविषयं विधिमाह—

पच्चोनियत्तपुट्ठा, करादि दाएंति एत्थ णं पेहे ।
दरिसिंति अपिच्छंते, को पुच्छति केण ठवियं च ॥ ४७५९ ॥

इहोपाश्रये यद्यर्थजातं पतितमुपलभ्यते तदा तदप्यल्पसागारिके स्थाप्यते, शैक्षादयश्च दूरे कर्तव्याः, प्रत्यवनिवृत्तैश्च—भूयस्तत्रैव समायातैर्गृहिभिः पृष्टाः—'कुत्रास्माकं तदर्थजातं तिष्ठति?' ततः 'करादिना' हस्ताङ्गुल्यादिसंज्ञया दर्शयन्ति—अत्र प्रदेशे "णं" एनं प्रेक्षध्वम् । अथ ते न पश्यन्ति ततः स्वयमेव तदर्थजातं दर्शयन्ति । यदि ते पृच्छेयुः—केनेदमत्र स्थापितम्?; ततो वक्तव्यम्—कः पृच्छति? केन स्थापितं च? इति ॥ ४७५९ ॥ एवं तावदुपाश्रयपर्यापन्ने आहारादौ विधिरुक्तः । अथ शय्यातरादिगृहपर्यापन्ने विधिमाह—

भडमाइभया णट्ठे, गहिया-ऽगहिएसु तेसु सज्झादी ।
गिण्हंति असंचइयं, संचइयं वा असंथरणे ॥ ४७६० ॥

भटाः—राजपुरुषास्तदादिभयाद् नष्टे शय्यातरादौ अथवा सज्झिकाः—प्रातिवेश्मिकास्ते गृहीतृभिः—धनिकैः आगृहीताः—ऋणं दापयितुमारब्धास्ततस्तेषु सज्झिकादिषु नष्टेषु तत्र य आहारोऽसञ्चयिकः—दधि-घृतादिस्तं गृह्णन्ति । अथासंस्तरणं ततः 'सञ्चयिकमपि' अवगाहिमादिकं गृह्णन्ति ॥ ४७६० ॥

साविक्खेतर णट्ठे, एमेव य होइ उवहिगहणं पि ।
पच्चागएसु गहणं, भुंजंति दिण्णेवमट्ठे वि ॥ ४७६१ ॥

प्रातिवेश्मिकादिः सापेक्षो वा नष्टो भवेद् 'इतरो वा' निरपेक्षः । सापेक्षो नाम—भूयस्तत्रैवागन्तुकामः, तद्विपरीतो निरपेक्षः । तत्रोभयस्मिन्नपि नष्टे 'एवमेव' आहारवदुपधेरपि ग्रहणं कुर्वन्ति । सापेक्षनष्टेषु च प्रत्यागतेषु कथयन्ति, कथिते च दत्तमनुज्ञातं सत् परिभुञ्जते । ये तु निरपेक्षनष्टास्तेषु निर्विवादमेव परिभुञ्जते । एवं "अट्ठे वि" त्ति अर्थजातेऽपि ग्रहणं मन्तव्यम् ॥ ४७६१ ॥ अत्रैवाक्षेप-परिहारावाह—

पाउग्गमणुण्णवियं, जति भण्णसि एवमतिपसंगो त्ति ।
आउरभेसज्जुवमा, तह संजमसाहगं जं तु ॥ ४७६२ ॥

यद्येवं मन्यसे—'प्रायोग्यं' साधूनामुचितं यत् तदेव साधुभिः पूर्वमनुज्ञापितम्, न पुनः 'अप्रायोग्यम्' अर्थजातादि, तत एवमनुज्ञापितमप्यर्थजातं गृह्णतामतिप्रसङ्गो भवति । तत्राभिधीयते—नैकान्तेनार्थजातमप्रायोग्यम्, यत आतुरः—रोगी तस्य भेषजोपमा कर्तव्या—यथाऽऽतुरस्या-

भिनवोदीर्णे ज्वरादौ यदौषधं प्रतिषिध्यते तदेवान्यस्यामवस्थायां तस्यैवानुज्ञायते, एवमर्थजातमपि पुष्टकारणाभावे प्रतिषिद्धम्, यत्तु दुर्भिक्षादौ संयमस्य साधकं तदनुज्ञातमेव ॥ ४७६२ ॥

सूत्रम्—

से वत्थूसु अव्वावडेसु अव्वोगडेसु अपरपरिग्गहिएसु अमरपरिग्गहिएसु स च्चेव उग्गहस्स पुव्वाणुण्णवणा चिट्ठइ अहालंदमवि उग्गहे २७ ॥

अस्य सम्बन्धमाह—

गिहिउग्गहसामिजढे, इति एसो उग्गहो समक्खातो ।
सामिजढे अजढे वा, अयमण्णो होइ आरंभो ॥ ४७६३ ॥

स्वामिना जढः—परित्यक्तो यो गृहिणां सम्बन्धी अवग्रहस्तद्विषय इत्येषः 'अवग्रहः' ग्रहणविधिः समाख्यातः । अयं पुनः 'अन्यः' प्रस्तुतसूत्रस्यारम्भः स्वामिना त्यक्तेऽत्यक्ते वा अवग्रहे भवति ॥ ४७६३ ॥

अनेन सम्बन्धेनायातस्यास्य व्याख्या—"से" तस्य निर्ग्रन्थस्य 'वास्तुषु' गृहेषु । कथम्भूतेषु ? 'अव्यापृतेषु' शटित-पतिततया व्यापारविरहितेषु, 'अव्याकृतेषु' दायादादिभिरविभक्तेषु, अथवाऽतीतकाले केनाप्यनुज्ञातमिति न ज्ञायते यत् तदव्याकृतं तेषु, तथा 'अपरपरिगृहीतेषु' परैः—अन्यैरनधिष्ठितेषु, 'अमरपरिगृहीतेषु' देवैः स्वीकृतेषु; सैवावग्रहस्य पूर्वानुज्ञापना तिष्ठति यथालन्दमप्यवग्रहे । किमुक्तं भवति ?—यावन्तं कालं तानि वास्तूनि तेषां पूर्वस्वामिनामवग्रहे वर्त्तन्ते तावन्तं कालं सैव पूर्वानुज्ञा तिष्ठति, न पुनर्भूयोऽप्यवग्रहोऽनुज्ञापनीय इति सूत्रार्थः ॥

सम्प्रति निर्युक्तिविस्तरः—

खित्तं वत्थुं सेतुं, केतुं साहारणं च पत्तेयं ।
अव्वावडमव्वोअडमपरममरपरिग्गहे चेव ॥ ४७६४ ॥

इह वास्तु सामान्यतो द्विधा—क्षेत्रं 'वास्तु च' गृहं चेत्यर्थः । क्षेत्रं द्विधा—सेतु केतु च । यदरहट्टजलेन सिच्यते तत् सेतु, वृष्टिजलेन तु यन्निष्पाद्यते तत् केतु । गृहं पुनः खातोच्छ्रितोभयभेदात् त्रिधा वक्ष्यते । क्षेत्रं गृहं चोभयमपि द्विधा—साधारणं प्रत्येकं च । साधारणं—बहूनां सामान्यम्, प्रत्येकम्—एकस्वामिकम् । सूत्रपदानि पश्चार्धेन सङ्गृहीतुमाह—अव्यापृतमव्याकृतमपरपरिगृहीतममरपरिगृहीतं चेति ॥ ४७६४ ॥

अथ साधारणपदं विवृणोति—

दाईय-गण-गोट्ठीणं, सेणी साहारणं व दुगमादी ।
वत्थुम्मि एत्थ पगयं, ऊसित खाते तदुभए य ॥ ४७६५ ॥

---

१ °त्रार्थः ॥ अथ निर्युं° कां० ॥

दायाद-गण-गोष्ठीनां श्रेणीनां वा "दुगमाइ" त्ति द्वि-त्रिप्रभृतिसङ्ख्याकानां द्वि-त्र्यादिजनप्रतिबद्धानां वा यत् क्षेत्रं वास्तु वा सामान्यं तत् साधारणमुच्यते । अत्र तु वास्तुनाऽधिकारः, न क्षेत्रेण । तच्च वास्तु त्रिधा—उच्छ्रितं खातं तदुभयं च । 'उच्छ्रितं' प्रासादः, 'खातं' भूमिगृहम्, 'तदुभयम्' अधोभूमिगृहयुक्तः प्रासादः ॥ ४७६५ ॥ अव्यापृतादिपदानि व्याचष्टे—

सडिय-पडियं ण कीरइ, जहियं अव्वावडं तयं वत्थुं ।
अव्वोगडमविभत्तं, अणहिट्ठियमण्णपक्खेणं ॥ ४७६६ ॥

यत् शटित-पतितं यत्र च व्यापारः कोऽपि न क्रियते तद् वास्तु अव्यापृतमुच्यते । अव्याकृतं नाम यद् दायादैरविभक्तम् । अपरपरिगृहीतं नाम यद् 'अन्यपक्षेण' अन्यदीयवंशेन नाधिष्ठितं—नान्यैः परिगृहीतम्, स्वाम्येव तस्य शय्यातर इति भावः ॥ ४७६६ ॥

इदमेव भावयति—

अवरो सु च्चिय सामी, जेण विदिण्णं तु तप्पढमताए ।
अमरपरिग्गहियं पुण, देउलिया रुक्खमादी वा ॥ ४७६७ ॥

'अपरो नाम' येन तत्प्रथमतया साधूनां तद् दत्तं स एव तस्य स्वामी नान्यः कश्चिद्, न परोऽपर इति समासाश्रयणात् । अमरपरिगृहीतं पुनर्देवकुलिका वा वृक्षादिकं वा वानमन्तराधिष्ठितं मन्तव्यम् ॥ ४७६७ ॥ अथाव्याकृतादिषु दृष्टान्तानुपदर्शयति—

अव्वावडे कुडुंबी, काणिट्ठऽव्वोगडे य रायगिहे ।
अपरपरे सो चेव उ, अमरे रुक्खे पिसायघरे ॥ ४७६८ ॥

अव्यापृते गृहे कुटुम्बी दृष्टान्तः । अव्याकृते तु राजगृहे नगरे "काणिट्ट" त्ति पाषाणमयः पक्वेष्टका वा बलिका महत्यश्च काणिका उच्यन्ते, तन्मयगृहकारापको वणिग् दृष्टान्तः । अपरपरिगृहीतेऽपि स एव दृष्टान्तः । अमरपरिगृहीते वृक्षः पिशाचगृहं वा निदर्शनं भवतीति निर्युक्तिगाथासमासार्थः ॥ ४७६८ ॥

अथैनामेव विवरीषुः कुटुम्बिदृष्टान्तमाह—

निम्मवणं पासाए, संखडि जक्ख सुमिणे य कंटीय ।
अण्णं वा वावारं, ण कुणति अव्वावडं तेणं ॥ ४७६९ ॥

एगेणं कुडुंबिएणं सुंदरं घरं कारियं । समत्ते तम्मि संखडिं काउं 'कल्ले पविसामि' त्ति चिंतेइ । नवरं वाणमंतरेणं रत्तिं भण्णति—जइ पविसिहिसि तो ते कुलं उच्छाएमि । तेण कंटियाहिं फलहिऊण मुक्कं, वावारं च से न करेइ । अन्नया साहूहिं आगएहिं सो कुडुम्बी अणुण्णविओ । तेण भण्णइ—देवयाए परिग्गहियं ततो मे अवाओ भविस्सइ । साहूहिं भणितो—अणुजाणसु तुमं, लैभिस्सामो वयं देवयाए । तओ तेण अणुण्णाए तेहिं काउस्सग्गेण जक्खो आकंपिओ भणइ—उवरिल्लभूमियं मोत्तुं वीसत्था अच्छह । ते ठिया । तेसु गतेसु जे अन्ने साहुणो इंति ते तत्थेव ठायंति, स च्चेव उग्गहस्स पुव्वाणुन्नवणा ॥

१ °गृहे 'काणेष्टकाः' पक्वेष्टकाः तन्मयगृहकाराप° भा० ॥ २ "पलिहणिऊणं" इति चूर्णौ विशेषचूर्णौ च ॥ ३ भलिस्सामो भा० चूर्णौ च ॥

अथ गाथाक्षरार्थः—कुटुम्बिना प्रासादस्य निर्मापणं कृतम् । ततः सङ्खडिः कर्तुमारब्धा । यक्षेण च स्वप्ने निवेदितं—यदि प्रासादं प्रवेक्ष्यसि ततः सकुटुम्बं भवन्तं व्यपरोपयिष्यामीति । तेन कण्टिकाभिः परिक्षिप्तं तद् गृहम्, अन्यमपि च व्यापारं तत्र न करोति, तेनाव्यापृतमुच्यते ॥ ४७६९ ॥ अव्याकृते दृष्टान्तमाह—

इड्डित्तणे आसि घरं महल्लं, कालेण तं खीणधणं च जायं ।
ते उम्मरीयस्स भया कुडीए, दाउं ठिया पासि घरं जईणं ॥ ४७७० ॥

एगेणं इड्डिमंतेणं वाणिएणं रायगिहे नयरे सजालमालाचोप्पीलं पक्किट्टगाहिं गिहं कारियं । सो य तम्मि निम्मविए पंचत्तीहूओ । पुत्ता से फेल्ला जाया, क्षीणविभवा इत्यर्थः । तत्थ य उंबरीओ करो घिप्पइ । ते तं दाउं अचयंता एगपासे कुडियं काउं ठिया । तं च तेहिं संजयाण दिन्नं ॥

अथाक्षरगमनिका—'ऋद्धिमत्त्वे' महर्द्धिकतायां कस्यापि वणिजो गृहं 'महल्लं' महाजनाकुलमासीत् । कालेन तत् क्षीणधनं चशब्दादल्पमानुषं च सञ्जातम् । ते च तदीयाः पुत्राः 'उम्बरीयस्स' 'प्रत्युदुम्बरं रूपको दातव्यः' इत्येवंलक्षणस्य करस्य भयादेकस्मिन् पार्श्वे कुटीं कृत्वा मौलं च गृहं यतीनां दत्त्वा कुटीरके स्वयं स्थिताः, एतदव्याकृतमुच्यते ॥ ४७७० ॥

अथ पूर्वानुज्ञापनापदं व्याख्याति—

पुव्वट्ठियऽणुण्णवियं, ठायंतऽण्णे वि तत्थ ते य गता ।
एवं सुण्णमसुण्णे, सो च्चेव य उग्गहो होइ ॥ ४७७१ ॥

अव्यापृतेऽव्याकृते वा पूर्वं साधवोऽनुज्ञाप्य स्थिताः, तेषां मासकल्पे वर्षावासे वा पूर्णे शून्यीभूते 'तत्र' प्रतिश्रयेऽपूर्णे वा कल्पेऽशून्य एवोपाश्रयेऽन्ये साधवस्तिष्ठन्ति, 'ते च' पूर्वसाधवः कल्पं समाप्यान्यत्र गताः; एवं शून्ये अशून्ये वा तत्र तिष्ठतां तेषां स एवावग्रहो भवति, न पुनर्भूयोऽनुज्ञापयन्ति ॥ ४७७१ ॥ अपरपरिगृहीतं व्याचष्टे—

अपरपरिग्गहितं पुण, अपरे अपरे जती जइ उवेंति ।
अव्वोकडं पि तं चिय, दोन्नि वि अत्था अपरसद्दे ॥ ४७७२ ॥

पुनःशब्दो विशेषणार्थः, स चैतद्विशिनष्टि—अपरपरिगृहीतं नाम येन साधूनां तद् दत्तं स एव स्वामी नान्य इति तावदपरपरिगृहीतस्यैकोऽर्थः प्रागुक्तः; यद्वा यदि अपरेऽपरे यतयस्तत्रोपयन्ति तदपरपरिगृहीतम् । अव्याकृतमपि तदेव मन्तव्यम्, सर्वेषामपि साधूनां साधारणमिति कृत्वा । तदेवं द्वावप्यर्थावपरशब्दे भवतः, एकः—न परोऽपरस्तेन परिगृहीतमपरपरिगृहीतम्, द्वितीयः—अपरैः साधुभिः परिगृहीतमपरपरिगृहीतमिति ॥ ४७७२ ॥

अमरपरिगृहीतं तु वृक्षो वृक्षस्याधस्ताद्वा गृहं मन्तव्यम्, तत्र गृहे यदि पूर्वं साधवोऽनुज्ञाप्य स्थितास्तदा शेषाणां स एवावग्रहो भवति । अथ वृक्षविषयं विधिमाह—

१ "चोप्पोलं" चूर्णौ ॥ २ जती समुवयंति भा० । एतदनुसारेणैव भा० टीका, दृश्यतां टिप्पणी ३ ॥ ३ यत्रापरेऽपरे यतयः समुपयन्ति भा० ॥ ४ तु पिशाचगृहं वृक्षादिकं वा भवति, तत्र पिशाचगृहे यदि भा० ॥

भूयाइपरिग्गहिते, दुमम्मि तमणुण्णवित्तु सज्झायं ।
एगेण अणुण्णविए, सो चेव य उग्गहो सेसे ॥ ४७७३ ॥

भूतादिना–व्यन्तरेण परिगृहीतो यो द्रुमस्तत्र स्वाध्यायार्थं कदाचिद् गन्तव्यं भवति, तं च व्यन्तरमनुज्ञाप्य स्वाध्यायं करोति । एवमेकेनापि तस्मिन्ननुज्ञापिते शेषाणां साधूनां स एवावग्रहो भवति ॥ ४७७३ ॥ अथासौ वृक्षः परपरिगृहीतोऽप्यस्ति ततः—

सामी अणुण्णविज्जइ, दुमस्स जस्सोग्गहो व्व असहीणे ।
कूरसुरपरिग्गहिते, दुमम्मि काणिट्टगेण गमो ॥ ४७७४ ॥

यस्तस्य द्रुमस्य स्वामी सोऽनुज्ञाप्यते । अथासौ न स्वाधीनस्ततो अस्वाधीने तस्मिन् 'यस्यायमवग्रहः सोऽनुजानीताम्' इति वक्तव्यम् । अथासौ द्रुमः क्रूरसुरपरिगृहीतस्ततो येषामगारिणां सत्कस्तेषामागन्तुमसौ न ददाति तत्र काणेष्टकागृहगमो (गा० ४७७०) मन्तव्यः, तं सुरं कायोत्सर्गेणाकम्प्य स्वाध्यायादि कुर्वन्तीति भावः ॥ ४७७४ ॥ तत्र चायं विधिः—

नेच्छंतेण व अन्ने, ईसालुसुरेण जं अणुण्णायं ।
तत्थ वि सो चेव गमो, सगारिपिंडम्मि मग्गणता ॥ ४७७५ ॥

ईर्ष्यालुसुरेण 'अन्यान्' गृहिणोऽनिच्छता 'यद्' वृक्षमूलादिकं साधूनामनुज्ञातं तत्रापि 'स एव गमः' पूर्वानुज्ञापनावस्थानलक्षणो विज्ञेयः । नवरं तत्र स्थितानां सागारिकपिण्डस्य मार्गणा कर्त्तव्या ॥ ४७७५ ॥ तामेवाह—

जक्खो चिय होइ तरो, बलिमादीगिण्हणे भवे दोसा ।
सुविणे ओयरिए वा, संखडिकारावणमभिक्खं ॥ ४७७६ ॥

येन यक्षेण स द्रुमः परिगृहीतः स एव तत्र स्थितानां 'तरः' शय्यातरो भवति । ततो यत् तस्य बलिकूरादि निवेद्यते स शय्यातरपिण्ड ☞ इति कृत्वा तस्य ग्रहणे 'दोषाः' आज्ञाभङ्गादयो भवन्ति । यद्वा यक्षो वृक्षस्वामिनः स्वप्ने रात्राववतीर्णः कथयेत्—मामुद्दिश्य भूयोभूयः प्रकरणं विधेयं ततोऽहं न किमपि भणिष्यामि । एवमभीक्ष्णसङ्खडिकारापणे यत् तत्र भक्तं पानकं वा स शय्यातरपिण्ड ☜ इति कृत्वा परिह्रियते ॥ ४७७६ ॥

सूत्रम्—

से वत्थूसु वावडेसु वोगडेसु परपरिग्गहिएसु भिक्खुभावस्स अट्ठाए दोचं पि उग्गहे अणुण्णवेयव्वे सिया अहालंदमवि उग्गहे २८ ॥

अस्य सम्बन्धमाह—

सागारिगी उग्गहमग्गणेयं, स केच्चिरं वा कओ मो कहं वा ।

१ °यं कुर्वन्ति । एव° भा० ॥   २ °गासगमो ताभा० ॥
३ ☞ ☜ एतदन्तर्गतः पाठः भा० प्रतिं विहाय निखिलास्वप्यस्मत्सविधवर्तिनीषु प्रतिषु नास्ति ॥

इदाणि राउग्गहमग्गणा उ, केणं विदिण्णो स कया कहं वा ॥ ४७७७ ॥

'सागारिकी' सागारिकसत्का तावदियमवग्रहमार्गणा प्रकृता । 'स च' सागारिकावग्रहः कियन्तं कालं कथं वा भवति ? इत्येतत् पूर्वसूत्रे 'व्याकृतं' व्याख्यातम्, "मो" इति पादपूरणे, इदानीं तु राजावग्रहस्य उपलक्षणत्वाद् देवेन्द्रावग्रहस्य च मार्गणा क्रियते, यथा—केन कदा कथं वाऽसौ 'वितीर्णः' अनुज्ञातः ? इति ॥ ४७७७ ॥

अनेन सम्बन्धेनायातस्यास्य व्याख्या—"से" तस्य निर्ग्रन्थस्य 'वास्तुषु' गृहेषु 'व्यापृतेषु' व्यापारयुक्तेषु वहमानकेष्वित्यर्थः 'व्याकृतेषु' दायादादिभिर्विभक्तेषु 'परपरिगृहीतेषु' अन्यवंशीयैरधिष्ठितेषु 'भिक्षुभावस्यार्थाय' भिक्षुभावो नाम—ज्ञान-दर्शन-चारित्राणि तृतीयव्रतादिकं वा, तत्रैव भिक्षुशब्दस्य परमार्थत्वेन रूढत्वात्, स भिक्षुभावः परिपूर्णो भूयादित्येवमर्थं ये साधवः पश्चादागच्छन्ति तैर्द्वितीयमपि वारमवग्रहोऽनुज्ञापयितव्यः स्याद् 'यथालन्दमपि' जघन्यलन्दमात्रमपि कालमवग्रहे तत्रावस्थान इति सूत्रार्थः ॥ अथ भाष्यविस्तरः—

अणवट्ठिया तहिं होंति उग्गहा रायमादिणो चउरो ।
पासाणम्मि व लेहा, जा तित्थं ताव सक्कस्स ॥ ४७७८ ॥

इह देवेन्द्रावग्रहादयः पञ्चावग्रहाः, 'तत्र' तेषां पञ्चानां मध्ये 'राजादयः' राज-गृहपति-सागारिक-सार्धर्मिकसम्बन्धिनश्चत्वारोऽवग्रहा अनवस्थिता भवन्ति, भूयोभूयः परावर्तन्त इत्यर्थः । शक्रस्य पुनरवग्रहः पाषाण इव रेखा यावत् तीर्थं तावदेकवारमनुज्ञापितः सन्ननुवर्तते ॥४७७८॥

अथ यदुक्तम् "इयाणि राउग्गहमग्गणा उ, केणं विदिन्नो स कया कहं व" त्ति (गा० ४७७७) तदेतन्निर्वाहयितुमाह—

सोऊण भरहराया, सव्विड्ढी आगतो जिणसगासं ।
वंदिय नमंसिया णं, भत्तेण निमंतणं कुणइ ॥ ४७७९ ॥

अष्टापदे समवसृतं श्रीऋषभस्वामिनं श्रुत्वा भरतराजः साधूनामर्थाय पञ्च शकटशतानि भक्त-पानभृतानि गृहीत्वा सर्वर्द्ध्या जिनसकाशमागतः । ततो भगवन्तं 'वन्दित्वा' स्तुत्वा 'नमस्कृत्य' शिरसा प्रणम्य भक्तेन साधूनां निमन्त्रणं करोति ॥ ४७७९ ॥ भगवानाह—

पीलाकरं वताणं, एयं अम्हं न कप्पए घेत्तुं ।
अणवज्जं णिरुवहयं, भुंजंति य साहुणो भिक्खं ॥ ४७८० ॥

आधाकर्मा-ऽभ्याहृत-राजपिण्डदोषदुष्टतया व्रतानां पीडाकरमेतदस्माकम्, अतो न कल्पते ग्रहीतुम् । यतः 'अनवद्यां' प्रासुकां 'निरुपहताम्' एषणीयां साधवो भिक्षां भुञ्जते, नाप्रासुकामनेषणीयां वा ॥ ४७८० ॥

तं वयणं सोऊणं, महता दुक्खेण अँदितो भरहो ।
समणा अणुग्गहं मे, ण करिंति अहो ! अहं चत्तो ॥ ४७८१ ॥

१ °धर्मिकाख्याश्चत्वा° भा० ॥ २ भा० विनाऽन्यत्र—°वन्तमभिवन्द्य 'वन्दित-नमस्कृतानां' स्तुत-प्रणतानां साधूनां भक्तेन निम° कां० । °वन्तमभिवन्द्य वन्दित-नमस्कृतानां भक्तेन निम° ताटी० मो० डे० ॥ ३ अभिद्दतो ताभा० ॥

'तद्' अनन्तरोक्तं वचनं श्रुत्वा भरतो महता मानसिकेन दुःखेनार्दितः सञ्जज्ञे । कथम्? इत्याह—अमी श्रमणाः 'मे' ममानुग्रहं न कुर्वन्ति, अहो! अहमेभिस्त्यक्त इति ॥ ४७८१ ॥

नाऊण तस्स भावं, देविंदो तस्स जाणणट्ठाए ।
वंदिय नमंसिया णं, पंचविहं उग्गहं पुच्छे ॥ ४७८२ ॥

ज्ञात्वा 'तस्य' भरतस्य 'भावं' विषादात्मकं तस्यैव चावग्रहस्वरूपज्ञापनार्थं भगवन्तं वन्दित्वा नमस्कृत्य च णमिति वाक्यालङ्कारे पञ्चविधमवग्रहं पृच्छति ॥ ४७८२ ॥ ततश्च—

अट्ठावयम्मि सेले, आदिकरो केवली अमियनाणी ।
सक्कस्स य भरहस्स य, उग्गहपुच्छं परिकहेइ ॥ ४७८३ ॥

अष्टापदे शैले आदिकरः केवली अमितज्ञानी शक्रस्य च भरतस्य च पुरतोऽवग्रहपृच्छां परिकथयति ॥ ४७८३ ॥ तद्यथा—

देविंद-रायउग्गह, गहवति सागारिए य साहम्मी ।
पंचविहम्मि परूविते, णायव्वं जं जहिं कमइ ॥ ४७८४ ॥

देवेन्द्रावग्रहो राजावग्रहो गृहपत्यवग्रहः सागारिकावग्रहः साधर्मिकावग्रहश्चेति पञ्चधाऽवग्रहः । एतस्मिन् पञ्चविधे प्ररूपिते ज्ञातव्यं यद् 'यत्र' देवेन्द्रावग्रहादौ मनसा वचसा वा अवग्रहानुज्ञापनं 'क्रमते' अवतरतीति सङ्ग्रहगाथासमासार्थः । विस्तरार्थस्तु यथा पीठिकायां "हिट्ठिल्ला उवरिल्लेहिँ बाहिया न तु लभंति पाहन्नं ।" (गा० ६७०) इत्यादिगाथाभिरभिहितस्तथैवात्रापि वक्तव्य इति ॥ ४७८४ ॥

तं वयणं सोऊणं, देविंदो वंदिऊण तित्थयरं ।
वितरति अप्पणगे उग्गहम्मि जं साहुपाउग्गं ॥ ४७८५ ॥

'तद्' अवग्रहप्रतिपादकं भगवतो वचनं श्रुत्वा देवेन्द्रस्तीर्थकरं वन्दित्वा यदात्मीयेऽवग्रहे साधूनां प्रायोग्यं सचित्तमचित्तं मिश्रं वा तत् तदानीं सर्वमपि वितरति, अनुजानातीत्यर्थः ॥ ४७८५ ॥

सोउं तुट्ठो भरहो, लद्धो भए एत्तिओ इमो लाभो ।
वितरति जं पाउग्गं, केवलकप्पम्मि भरहम्मि ॥ ४७८६ ॥

भरतोऽपि भगवतो वचनं श्रुत्वा 'तुष्टः' प्रमुदितः 'अहो! मयैतावान् लाभो लब्धः' इति परिभाव्य 'केवलकल्पे' सम्पूर्णेऽपि भरते यत् 'प्रायोग्यं' साधूनामुचितं सचित्तादिकं तत् सर्वं वितरति ॥ ४७८६ ॥

पंचविहम्मि परूविते, स उग्गहो जाणएण घेत्तव्वो ।
अण्णाणेणोग्गहिए, पायच्छित्तं भवे तिविहं ॥ ४७८७ ।
इक्कड-कढिणे मासो, चाउम्मासा य पीढ-फलएसु ।
कट्ठ-कलिंचे पणगं, छारे तह मल्लगाईसु ॥ ४७८८ ॥

पञ्चविधेऽवग्रहे प्ररूपिते सति सम्प्रति तात्पर्यमुच्यते—स खल्ववग्रहो जानता ग्रहीतव्यः । अथाज्ञानेनावगृह्णाति अजानन्नित्यर्थः ततस्त्रिविधं प्रायश्चित्तं भवति ॥ ४७८७ ॥

तद्यथा—इक्कडमये कठिनमये च संस्तारके लघुमासः, पीठ-फलकेषु चत्वारो मासा लघवः, काष्ठे कलिञ्चे क्षारे मल्लकादिषु च पञ्चकम् ॥ ४७८८ ॥

सूत्रम्—

से अणुकुड्डेसु वा अणुभित्तीसु वा अणुचरियासु वा अणुफरिहासु वा अणुपंथेसु वा अणुमेरासु वा स च्चेव उग्गहस्स पुव्वाणुण्णवणा चिट्ठइ अहालंदमवि उग्गहे २९ ॥

अस्य सम्बन्धमाह—

जे चेव दोन्नि पगता, सागारिय-रायउग्गहा होंति ।
तेसिं इह परिमाणं, णिवोग्गहम्मी विसेसेणं ॥ ४७८९ ॥

यावेव द्वौ सागारिक-राजावग्रहौ पूर्वसूत्रयोः प्रकृतौ तयोरेवेह सूत्रे परिमाणमुच्यते । तत्रापि नृपावग्रहे परिमाणं विशेषेणाभिधीयते ॥ ४७८९ ॥

अनेन सम्बन्धेनायातस्यास्य व्याख्या—"से" तस्य निर्ग्रन्थस्य 'अनुकुड्येषु वा' कुड्यसमीपवर्त्तिषु वा प्रदेशेषु, एवमनुभित्तिषु वा अनुचरिकासु वा अनुपरिखासु वा अनुपथेषु वा अनुमर्यादासु वा । अत्र चरिका—नगर-प्राकारयोरपान्तराले हस्ताष्टकप्रमाणो मार्गः, परिखा—खातिका, मर्यादा—सीमा, शेषं प्रतीतम् । एतेषु सैवावग्रहस्य पूर्वानुज्ञापना तिष्ठति यथालन्दमपि कालमवग्रह इति सूत्रार्थः ॥ अथ निर्युक्तिविस्तरः—

अणुकुड्डे भित्तीसुं, चरिया-पागारपंथ-परिहासु ।
अणुमेरा सीमाए, णायव्वं जं जहिं कमति ॥ ४७९० ॥

अनुशब्दः प्रत्येकमभिसम्बध्यते, अनुकुड्या-ऽनुभित्त्योरनुचरिका-प्राकारपथ-परिखासु च, "अणुमेरा सीमाए" त्ति मर्यादा—सीमा, ततो अनुमर्यादायामनुसीमायामित्येकोऽर्थः । एतेषु ज्ञातव्यं यद् यत्र सागारिक-राजाद्यवग्रहानुज्ञापनं क्रमते ॥ ४७९० ॥

एनां निर्युक्तिगाथां व्याख्यानयति—

अणुकुड्डं उवकुड्डं, कुड्डसमीवं व होइ एगट्ठं ।
एमेव सेसएसु वि, तेसि पमाणं इमं होइ ॥ ४७९१ ॥

अनुशब्दस्य समीपार्थद्योतकत्वादनुकुड्यमुपकुड्यं कुड्यसमीपमिति चैकार्थम् । एवमेव 'शेषेष्वपि' अनुभित्त्यादिषु पदेषु मन्तव्यम् । 'तेषाम्' अनुकुड्यादीनामवग्रहविषयमिदं प्रमाणं भवति ॥ ४७९१ ॥

वति-भित्ति-कडगकुड्डे, पंथे मेराय उग्गहो रयणी ।
अणुचरियाए अट्ठ उ, चउरो रयणीउ परिहाए ॥ ४७९२ ॥

वृतौ—बब्बूलादिपरिक्षेपरूपायां भित्तौ—इष्टकादिनिर्मितायां कटकमये च कुड्ये पथि मर्यादायां च "रयणि" त्ति एकहस्तमानोऽवग्रहो भवति । अनुचरिकायामष्टौ हस्ताः । परिखायां चत्वारो रत्नयः ॥ ४७९२ ॥ इदमेव भावयति—

वतिसामिणो वतीतो, हत्थो सेसोग्गहो णरवतिस्स ।
तस्स तहिं ममकारो, जति वि य णिम्माणि जा भूमी ॥ ४७९३ ॥

यो गृहपतिर्विवक्षिताया वृतेः स्वामी तस्य वृतेः परतो हस्तमात्रमवग्रहो भवति, शेषस्तु सर्वोऽपि नरपतेरवग्रहो मन्तव्यः । अथ किं कारणं वृतिस्वामिनो वृतेः परतोऽप्यवग्रहो भवति ? इत्याह—'तस्य' गृहपतेः 'तत्र' वृतेः परतो हस्तप्रमाणे भूभागे ममकारो भवति, अतो यद्यपि "निम्माणि" त्ति मूलपादानेव यावद् विवक्षितगृहसत्का भूमिस्तथापि वृतेः परतो हस्तमेकं तस्यावग्रहः । एवं भित्ति-कुड्यादिष्वपि भावनीयम् ॥ ४७९३ ॥

हत्थं हत्थं मोत्तुं, कुड्डादीणं तु मज्झिमो रण्णो ।
जत्थ न पूरइ हत्थो, मज्झे तिभागो तहिं रण्णो ॥ ४७९४ ॥

तेषामेव कुड्यादीनां हस्तं हस्तमुभयोरपि गृहयोर्मुक्त्वा मध्यमः सर्वोऽपि राज्ञोऽवग्रहः । यत्र तु गृहद्वयापान्तरालस्यातिस्तोकतया हस्तो न पूर्यते तत्र मध्यमस्त्रिभागो राज्ञः, शेषौ द्वौ गृहस्वामिनोः; एतदवग्रहपरिमाणमुक्तम् । अत्र चोच्चारादीनि स्थान-निषदनादीनि वा कुर्वन् यदि कुड्यादीनां हस्ताभ्यन्तरे करोति ततो गृहपत्यवग्रहो मनसि क्रियते, हस्ताद् बहिश्चरिका-प्राकार-परिखादिषु च राजावग्रहोऽनुज्ञाप्यते, अटव्यामपि यद्यसौ राजा प्रभवति तदा तस्यैवावग्रहः स्मर्यते, अथासौ तत्र न प्रभवति ततो देवेन्द्रावग्रहो मनसि क्रियते ॥ ४७९४ ॥

॥ अवग्रहप्रकृतं समाप्तम् ॥

से ना प्र कृ त म्

सूत्रम्—

से गामस्स वा जाव रायहाणीए वा बहिया सेणं सन्निविट्ठं पेहाए कप्पइ निग्गंथाण वा निग्गंथीण वा तद्दिवसं भिक्खायरियाए गंतुं पडिएत्तए । नो से कप्पइ तं रयणिं तत्थेव उवाइणावित्तए । जो खलु निग्गंथो वा निग्गंथी वा तं रयणिं तत्थेव उवाइणाइ, उवातिणंतं वा साइज्जति, से दुहतो वि अइक्कममाणे आवज्जइ चाउम्मासियं परिहारट्ठाणं अणुग्घाइयं ३० ॥

अस्य सम्बन्धमाह—

उवरोहभया कीरइ, सप्परिखो पुरवरस्स पागारो ।
तेण र सेणासुत्तं, अणुअत्तइ उग्गहो जं च ॥ ४७९५ ॥

पूर्वसूत्रे प्राकारः प्राकारपरिखा चोक्ता । स च प्राकारः सपरिखोऽपि पुरवरस्योपरोधः—परचक्रेण वेष्टनं तद्भयात् क्रियते । तेन कारणेन "र" इति पादपूरणे सेनासूत्रमिदमारभ्यते । यच्चावग्रहः पूर्वसूत्रेभ्यः अनुवर्तते, अव्यवच्छिन्न एवागच्छन्नस्तीति भावः, अतो यथा रोधके राजावग्रहमनुज्ञाप्य बहिर्निर्गम्यते प्रविश्यते वा तथाऽभिधीयते ॥ ४७९५ ॥

अनेन सम्बन्धेनायातस्यास्य व्याख्या—सेशब्दोऽथशब्दार्थे । अथ ग्रामस्य वा यावद् राजधान्या वा, यावत्करणाद् नगरस्य वा खेटस्य वा इत्यादिपरिग्रहः, एतेषामन्यतरस्य बहिः 'सेनां' राज्ञः स्कन्धावारं रोधकं कृत्वा सन्निविष्टं 'प्रेक्ष्य' दृष्ट्वा कल्पते निर्ग्रन्थानां वा निर्ग्रन्थीनां वा तद्दिवसं भिक्षाचर्यायां गत्वा प्रत्यागन्तुम् । "नो" नैव "से" तस्य विवक्षितस्य भिक्षोः कल्पते तां रजनीं 'तत्रैव' सेनायाम् 'उपादातुम्' अतिक्रामयितुम् । यः खलु निर्ग्रन्थो वा निर्ग्रन्थी वा तां रजनीं तत्रैवोपाददाति उपाददतं वा स्वादयति सः 'द्विधाऽप्यतिक्रामन्' जिनसीमानं राजसीमानं च विलुम्पन् आपद्यते चातुर्मासिकं परिहारस्थानमनुद्घातिकमिति[1] सूत्रार्थः ॥ अथ भाष्यविस्तरः—

सेणादी गम्मिहिई, खित्तुप्पायं इमं वियाणित्ता ।
असिवे ओमोयरिए, भय-चक्काऽणिग्गमे गुरुगा ॥ ४७९६ ॥

क्वचित्[2] मासकल्पक्षेत्रे स्थितैर्ज्ञातम्—सेना—परचक्रमत्र समायास्यति, आदिशब्दाद् अशिवमवमौदर्यं म्लेच्छादिभयं वा भविष्यति । एवमादौ कारणे पश्चादपि गमिष्यत इति कृत्वा अनागतमेव ततः क्षेत्राद् निर्गन्तव्यम् । कथं पुनरनागतं तद् ज्ञायते ? इत्याह—क्षेत्रस्योत्पातः क्षेत्रोत्पातः—परचक्राद्युपद्रवसूचकानि लिङ्गानीत्यर्थः, तानि च दिक्चक्रवालं धूमायते, अकाले तरूणां पुष्प-फलानि जायन्ते, महता शब्देन भूमिः कम्पते, समन्ततः क्रन्दित-कूजितशब्दाः श्रूयन्ते इत्यादीनि मन्तव्यानि । एवं क्षेत्रोत्पातममुं विज्ञाय निर्गन्तव्यम् । अथ न निर्गच्छन्ति ततः अशिवे अवमौदर्ये बोधिकभये परचक्रागमने ज्ञातेऽपि निर्गमनमकुर्वतां चतुर्गुरुकाः ॥ ४७९६ ॥

आणाइणो य दोसा, विराहणा होइ संजमा-ऽऽयाए ।
असिवादिम्मि परूविते, अधिकारो होति सेणाए ॥ ४७९७ ॥

आज्ञादयश्च दोषाः विराधना च संयमा-ऽऽत्मविषया भवति । संयमविराधना शुद्धे भक्तपानेऽलभ्यमानेऽनेषणीयं गृह्णीयादित्यादिका, आत्मविराधना परिताप-महादुःखादिका । यदा चाशिवादिकं प्रतिपदं प्ररूपितं भवति तदा अत्र सेनाया अधिकारः कर्तव्यः । अशिवादिकं च प्रथमोद्देशकेऽन्यसूत्रे (गा० ३०६२ आदि) सप्रपञ्चं प्ररूपितमिति नेह भूयः प्ररूप्यते ॥ ४७९७ ॥ तच्च परचक्रागमनं यथा ज्ञायते तथा दर्शयति—

---

१ अस्मदन्तिकवर्तिषु निखिलेष्वप्यादर्शेषु °स्थानमुद्धा° इत्येव पाठ उपलभ्यते, न चासौ साधुरिति परिमार्जितोऽस्माभिः ॥ २ °त् क्षेत्रे स्थि° भा० । °त् क्षेत्रे मासकल्पस्थि° कां० ॥

अतिसेस-देवत-णिमित्तमादि अवितहं पवित्ति सोतूणं ।
णिग्गमण होइ पुव्वं, अणागते रुद्ध वोच्छिण्णे ॥ ४७९८ ॥

अवधिज्ञानाद्यतिशयेन स्वयमेव ज्ञातम्, अपरेण वा अतिशयज्ञानिना पृष्टेन कथितम्, देवतया वा कयाचिदाख्यातम्, अविसंवादिना वा निमित्तेनावगतम्, आदिग्रहणेन विद्या-मन्त्रादिपरिग्रहः, अथवा प्रवृत्तिः—वार्ता तामवितथां श्रुत्वा, ततः क्षेत्रात् पूर्वमेव निर्गमनं कर्त्तव्यं भवति । अथानागतं न ज्ञातम् सहसैव तन्नगरं रुद्धं पन्थानो व्यवच्छिन्नास्ततो न निर्गच्छेयुरपि ॥ ४७९८ ॥ अथवा अमीभिः कारणैर्ज्ञातेऽपि न निर्गता भवेयुः—

गेलन्न रोगि असिवे, रायदुट्ठे तहेव ओमम्मि ।
उवही-सरीरतेणग, णाते वि ण होति णिग्गमणं ॥ ४७९९ ॥

'ग्लानः' ज्वरादिपीडितः कश्चिदस्ति तत्प्रतिबन्धेन गन्तुं न शक्यते, "रोगि" त्ति दुष्टरोगेण कुष्ठादिना कश्चिदत्यन्तमभिभूतः स परित्यक्तुं न पार्यते, बहिर्वा अशिवं राजद्विष्टमवमौदर्यं च विद्यते, उपधिस्तेनाः शरीरस्तेना वा बहिर्गच्छत उपद्रवन्ति, एतैः कारणैर्ज्ञातेऽपि परचक्रागमने निर्गमनं न भवति ॥ ४७९९ ॥

एएहि य अण्णेहि य, ण णिग्गया कारणेहिँ बहुएहिं ।
अच्छंति होइ जयणा, संवट्टे णगररोधे य ॥ ४८०० ॥

एतैरन्यैश्च बहुभिः कारणैर्न निर्गता भवेयुः ततस्तत्रैव सन्तिष्ठतां संवर्त्ते नगररोधके च यतना वक्तव्या । संवर्त्तो नाम—परचक्रागमनं श्रुत्वा यत् पर्वत-जल-दुर्गादिषु बहूनां ग्रामाणां जनः संवर्त्तीभूयैकत्र तिष्ठति । नगररोधकः प्रतीतः ॥ ४८०० ॥ तत्र संवर्त्ते यतनामाह—

संवट्टम्मि तु जयणा, भिक्खे भत्तट्ठणाएँ वसहीए ।
तम्मि भये संपत्ते, अवाउडा एकओ ठंति ॥ ४८०१ ॥

संवर्त्ते तिष्ठतां 'भैक्षे' भक्तार्थनायां वसतौ च यतना कर्त्तव्या । 'तस्मिंश्च' परचक्रलक्षणे भये सम्प्राप्तेऽप्रावृता एकतस्तिष्ठन्तीति निर्युक्तिगाथासमासार्थः ॥ ४८०१ ॥

साम्प्रतमेनामेव विवृणोति—

वईयासु व पल्लीसु व, भिक्खं काउं वसंति संवट्टे ।
सव्वम्मि रज्जखोभे, तत्थेव य जाणि थंडिल्ले ॥ ४८०२ ॥

संवर्त्तेऽभिनवसन्निविष्टतया सचित्तः पृथिवीकायो भवतीति कृत्वा भिक्षां न हिण्डन्ते किन्तु पूर्वस्थितासु व्रजिकासु वा पल्लीषु वा भिक्षां कृत्वा तत्रैव स्थण्डिले भुक्त्वा रात्रौ संवर्त्ते समागत्य वसन्ति । अथ सर्वस्यापि राज्यस्य क्षोभः ततो व्रजिकादिकमपि नास्ति तदा 'तत्रैव' संवर्त्ते यानि कुलानि स्थण्डिले स्थितानि तेषु भिक्षां हिण्डन्ते ॥ ४८०२ ॥

अथ न सन्ति स्थण्डिले स्थितानि तत इयं यतना—

पूवलिय-सत्तु-ओदणगहणं पडलोवरिं पगासमुहे ।
सुक्खादीण अलंभे, अजवित्ता वा वि लक्खेंति ॥ ४८०३ ॥

अगारि-तक्र-तीमनादौ आर्द्रे प्रपतति पृथिवीकायविराधना भवेदिति मत्वा याः पूपलिका

ये च सक्तवो यश्च शुष्कौदन एवमादिकं शुष्कद्रव्यं पटलोपरिस्थिते प्रकाशमुखे भाजने गृह्णन्ति। अथ शुष्कादीनां लाभो न भवति, आदिशब्दः स्वगतानेकभेदसूचकः, न वा तैरात्मानं यापयन्ति तत आर्द्रेण गृह्यमाणेन यत्र पटलकादौ खरण्टको लग्नस्तं सम्यग् लक्षयन्ति ॥ ४८०३ ॥

गतं भिक्षाद्वारम्। अथ भक्तार्थनाद्वारमाह—

पच्छन्नासति बहिया, अह सभयं तेण चिलिमिणी अंतो।
असतीय व सभयम्मि व, धरंति अद्धेयरे भुंजे ॥ ४८०४ ॥

संवर्त्तस्यान्तः प्रच्छन्ने प्रदेशे भक्तार्थनं कर्त्तव्यम्। अथान्तः प्रच्छन्नं नास्ति ततः संवर्त्तस्य बहिर्गत्वा समुद्देष्टव्यम्। अथ बहिः सभयं ततः 'अन्तः' संवर्त्तस्याभ्यन्तर एव चिलिमिलिकां दत्त्वा भोक्तव्यम्। अथ नास्ति चिलिमिलिका सभये वा सा न प्रकटीक्रियते ततो अर्द्धे साधवो भाजनानि धारयन्ति, 'इतरे' द्वितीया अर्द्धे कमठकेषु भुञ्जते ॥ ४८०४ ॥

काले अपहुच्चंते, भए व सत्थे व गंतुकामम्मि।
कप्पुवरि भायणाइं, काउं इक्को उ परिवेसे ॥ ४८०५ ॥

अथ वारकेण भुञ्जानानां कालो न पूर्यते, भये वा त्वरितं भोक्तव्यम्, यो वा संवर्त्ते सार्थः स गन्तुकामस्ततः कल्पस्योपरि भाजनानि 'कृत्वा' स्थापयित्वा सर्वेऽपि कमठकादिषु भुञ्जते, एकश्च तेषां सर्वेषामपि परिवेषयेत् ॥ ४८०५ ॥

पत्तेग वड्डगासति, सज्झिलगादेकओ गुरू वीसुं।
ओमेण कप्पकरणं, अण्णो गुरुणेक्कतो वा वि ॥ ४८०६ ॥

प्रत्येकं यदि सर्वेषां 'वड्डकानि' कमठकानि न सन्ति ततो ये 'सज्झिलकाः' परस्परं सहोदरा भ्रातरः, आदिशब्दाद् अन्येऽपि ये प्रीतिवशेनैकत्र मिलन्ति ते एकतः समुद्दिशन्ति, गुरवः 'विष्वक्' पृथग् भुञ्जते। यदा सर्वेऽपि भुक्तास्तदा यस्तत्र 'अवमः' लघुस्तेन कमठकानां कल्पकरणं विधेयम्, गुरूणां सत्कं कमढकं तैः सह न मील्यते। अन्यस्तस्य कल्पं प्रयच्छति। अपूर्यमाणेषु च साधूनां गुरोश्च कमढकान्येकतोऽपि कल्पयन्ति ॥ ४८०६ ॥

भाणस्स कप्पकरणं, दड्ढिल्लग मुत्ति कडुयरुक्खे य।
तेसऽसति कमढ कप्पर, काउमजीवे पदेसे य ॥ ४८०७ ॥

भाजनस्य कल्पकरणं दग्धभूमिकायां गोमूत्रभाविते वा भूभागे कटुकवृक्षस्याधस्ताद्वा कर्त्तव्यम्। 'तेषां' दग्धादिस्थण्डिलानामभावे कमढकेषु घटादिकर्परे वा भाजनस्य कल्पं कृत्वा तत् कल्पपानकमन्यत्र नीत्वा स्थण्डिले परिष्ठापयन्ति, गते वा संवर्त्ते पश्चात् परिमलितजीवप्रदेशेषु परिष्ठाप्यम्। सभये वा त्वरमाणाः स्थण्डिलस्य वा अभावे 'धर्मा-ऽधर्मास्तिकायसम्बन्धिषु अजीवप्रदेशेषु परिष्ठापयामः' इति बुद्धिं विधाय अस्थण्डिले परिष्ठापयन्ति ॥ ४८०७ ॥

गतं भक्तार्थनद्वारम्। वसतिद्वारमाह—

गोणादीवाघाते, अलब्भमाणे व बाहि वसमाणा।
वातदिसि सावयभए, अवाउडा तेण जग्गणता ॥ ४८०८ ॥

संवर्त्तस्यान्तो निराबाधे परिमलिते प्रदेशे वसन्ति। अथ तत्र गवादिभिरितस्ततस्ताडफडा-

यमानैर्व्याघातो यद्वा तत्र प्रासुकप्रदेशो न लभ्यते ततो बहिर्वसन्तो यतो धाटिभयं तं भूभागं वर्जयित्वा वसन्ति । अथ तत्र श्वापदभयं ततो यस्यां दिशि गातस्तां वर्जयन्ति । येन च परचक्रभयेन तत्र संवर्त्ते प्रविष्टास्तस्मिन् प्राप्ते सर्वमुपकरणं गुपिले प्रदेशे स्थापयित्वा स्वयमेकतोऽन्यत्र प्रदेशेऽपावृताः कायोत्सर्गेण तिष्ठन्ति स्तेनरक्षणार्थं च वारकेण रजनीं सकलामपि जाग्रते ॥ ४८०८ ॥ अथ कस्मादपावृतास्तिष्ठन्ति ? इत्याह—

जिणलिंगमप्पडिहयं, अवाउडे वा वि दिस्स वज्जंति ।
थंभणि-मोहणिकरणं, कडजोगे वा भवे करणं ॥ ४८०९ ॥

अचेलतालक्षणं जिनलिङ्गमप्रतिहतम्, एवंस्थितानां न कोऽप्युपद्रवं करोतीति भावः । अथवा ते स्तेना अपावृतान् दृष्ट्वा स्वयमेव वर्जयन्ति, स्तम्भनी-मोहनीविद्याभ्यां वा तेषां स्तम्भन-मोहने कुर्वन्ति । यो वा 'कृतयोगः' सहस्रयोधी तेन तादृशे आकम्पे गच्छसंरक्षणार्थं 'करणं' शिक्षणं तेषां विधेयम् ॥ ४८०९ ॥ गतं संवर्त्तद्वारम् । अथ नगररोधकद्वारमाह—

संवट्टणिग्गयाणं, णियट्टणा अट्ठ रोह जयणाए ।
वसही-भत्तट्ठणया, थंडिल्लविगिंचणा भिक्खे ॥ ४८१० ॥

ये मासकल्पप्रायोग्याद् क्षेत्रान्निर्गत्य संवर्त्ते स्थितास्ते संवर्त्तनिर्गता उच्यन्ते, तेषां तत्र स्थितानामवस्कन्दादिभयेन भूयोऽपि संवर्त्ताद् नगरं प्रति निवर्तना भवति । यद्वा ग्लानादिभिः कारणैः प्रथममेव नगरान्न निर्गतास्ततो नगरे वसतामष्टौ मासान् रोधके यतनया वस्तव्यं भवति । सा च यतना वसति-भक्तार्थन-स्थण्डिलविवेचन-भैक्षविषया कर्त्तव्या ॥ ४८१० ॥

तत्र वसतियतनां तावदाह—

हाणी जावेकट्ठा, दो दारा कडग चिलिमिणी वसभा ।
तं चेव एगदारे, मत्तग सुवणं च जयणाए ॥ ४८११ ॥

रोधके तिष्ठद्भिरष्टौ वसतयः प्रत्युपेक्षणीयाः, तासु प्रत्येकमृतुबद्धे मासं मासमासितव्यम् । अष्टानामलाभे सप्त, एवं हान्या तावद् वक्तव्यं यावत् संयतानां संयतीनां च "एगट्ठ" त्ति एकैव वसतिर्भवति । तत्रैकस्यां वसतौ स्थितानां द्वे द्वारे भवतः, अपान्तराले कटकं चिलिमिलिकां वा वृषभाः कुर्वन्ति । अथ द्वारद्वयं न भवति तत एकद्वारेऽपि तमेव विधिं कुर्वन्ति । कायिकाभूमेश्चाभावे मात्रकेण यतन्ते, यतनया च स्वपनं कुर्वन्तीति निर्युक्तिगाथासमासार्थः ॥ ४८११ ॥ अथ भाष्यकार एनामेव विवृणोति—

रोहेउ अट्ठ मासे, वासासु सभूमि तो णिवा जंति ।
परबलरुद्धे वि पुरे, हाविंति ण मासकप्पं तु ॥ ४८१२ ॥

अष्टौ ऋतुबद्धिकान् मासान् 'रोधयित्वा' रोधं कृत्वा ततो वर्षासु नृपाः 'स्वभूमिम्' आत्मीयराज्यभुवं गच्छन्ति । साधवश्च रोधके वसन्तः परबलरुद्धेऽपि पुरे मासकल्पं न हापयन्ति किन्तु तत्र प्रथमत एवाष्टौ वसतयोऽष्टौ भिक्षाचर्याः प्रत्युपेक्षणीयाः ॥ ४८१२ ॥

अथाष्टौ न प्राप्यन्ते ततः—

१ °थममेवाष्टौ कां० ॥

भिक्खस्स व वसहीय व, असती सत्तेव चउरों जावेक्का ।
लंभालंभे एक्केक्कगस्स भेगा उ संजोगा ॥ ४८१३ ॥

भैक्षस्य वा वसतेर्वा असति सप्त प्रत्युपेक्षणीयाः । तदप्राप्तौ षडादिपरिहाण्या चतस्रो यावदेकाऽपि प्रत्युपेक्षणीया । किमुक्तं भवति ?—वसतयो भिक्षाचर्याश्च यद्यष्टौ न प्राप्यन्ते तत एकैकपरिहाण्या यावदेका वसतिरेका भिक्षाचर्या । अत्र चैकैकस्या लाभेऽलाभे चानेके संयोगा भवन्ति । तथाहि—अष्टौ वसतयो अष्टौ भिक्षाचर्याः १, अष्टौ वसतयः सप्त भिक्षाचर्याः २, अष्टौ वसतयः षड् भिक्षाचर्याः ३, एवं यावदष्टौ वसतय एका भिक्षाचर्या, एवमष्टौ भङ्गा भवन्ति, एते च वसतेरष्टकममुञ्चता लब्धाः, सप्तकादिभिरप्येककपर्यन्तैरेवमेवाष्टावष्टौ भङ्गा लभ्यन्ते, सर्वसङ्ख्यया भङ्गकानां चतुःषष्टिरुत्तिष्ठते । चतुःषष्टितमश्च भङ्गक एका वसतिरेका भिक्षाचर्येतिलक्षणः । सा चैका वसतिः संयतानां संयतीनां च पृथग् भवति ॥४८१३॥

अथोभयेषामपि योग्या वसतिः प्रत्येकं नावाप्यते तत एकत्रापि वस्तव्यम्, तत्र यतनामाह—

एगत्थ वसंताणं, पिहदुवाराऽसतीय सयकरणं ।
मज्झेण कडग चिलिमिणि, तेसुभयो थेर खुड्डीतो ॥ ४८१४ ॥

संयतानां संयतीनां च एकत्र वसतौ वसतामियं यतना—यदि चतुःशालादिकं पृथग्द्वारं तद् गृहं तदा तत्रान्तरे कटकं चिलिमिलीं वा दत्त्वा तिष्ठन्ति । पृथग्द्वारस्याभावे "सयकरणं" ति स्वयमेव कुड्यं छित्वा द्वितीयं द्वारं कर्त्तव्यम् । गृहमध्ये च कुड्याभावे कटश्चिलिमिलिका वा दातव्या । 'तयोश्च' कटस्य चिलिमिलिकाया वा आसन्नयोरुभयोः पार्श्वयोर्मध्यादेकस्मिन् स्थविराः साधवो द्वितीये च क्षुल्लिकाः संयत्यो भवन्ति । एतच्चाग्रे व्यक्तीकरिष्यते ॥४८१४॥

अथ "तं चेव एगदारे" (गा० ४८११) त्ति पदं व्याख्याति—

दारदुयस्स तु असती, मज्झे दारस्स कडग पुत्ती वा ।
णिक्खम-पवेसवेला, ससद्द पिंडेण सज्झातो ॥ ४८१५ ॥

यदि द्वारद्वयं न भवति स्वयं च पृथग् द्वारं कर्तुं न लभ्यते ततस्तस्यैकद्वारस्य मध्ये कटकं 'पोतिकां वा' चिलिमिलीं दत्त्वा द्विधा विभजनं विधेयम् । तत्रार्द्धेन साधवो निर्गच्छन्ति अर्द्धेन संयत्य इति । अथ सङ्कीर्णा सा वसतिर्न वा विभक्तुं लभ्यते ततः परस्परं निर्गमप्रवेशवेलां वर्जयन्ति, यस्यां वेलायां संयता निर्गच्छन्ति तस्यां न संयत्य इति । निर्गच्छन्तश्च शब्दं कुर्वन्ति, पिण्डेन च स्वाध्यायं कुर्वन्ति, शृङ्गारकथां न कुर्वन्ति, न वा पठन्ति ॥ ४८१५॥

अथ "स्वपनं च यतनया" (गा० ४८११) इति पदं व्याचष्टे—

अंतम्मि व मज्झम्मि व, तरुणी तरुणा य सव्वबाहिरतो ।
मज्झे मज्झिम थेरी, खुड्डी खुड्डा य थेरा य ॥ ४८१६ ॥

यास्तरुण्यस्ता अन्ते वा मध्ये वा भवन्ति, तरुणास्तु सर्वबाह्यतः कर्त्तव्याः, ततो मध्ये मध्यमाः स्थविराः क्षुल्लिकाश्च साध्व्यः, ततः क्षुल्लकाः स्थविराः चशब्दाद् मध्यमास्तरुणाश्च भवन्तीत्यक्षरार्थः ।

भावार्थस्तु वृद्धविवरणादवगन्तव्यः । तच्चेदम्—तरुणीओ अंते वा ठविज्जंति मज्झे वा ।

तत्थ अंते ताव भन्नइ—एगम्मि अंते तरुणीओ ठविज्जंति, तासिं आरतो मज्झिमातो, तासिं आरतो थेरीओ, तासिं आरतो खुड्डीतो, खुड्डीणं आरतो थेरा, थेराणं आरतो खुड्डा, तेसिं आरतो मज्झिमा, तेसिं आरतो तरुणा । एवं ताव तरुणीओ तरुणा य अंते जाया । इयाणिं जइ मज्झे तरुणीओ ठविज्जंति तो तासिं उभयतो मज्झिमियाओ, तासिं बाहिं थेरीओ, तासिं उभयतो खुड्डीओ, तासिं परिक्खेवेण थेरा, तेसिं उभयतो खुड्डा, तेसिं बाहिं मज्झिमा, तेसिं परिक्खेवेण तरुणा, एसा रत्तिं वसंताणं जयण त्ति ॥ ४८१६ ॥ अथ मात्रकपदं व्याख्याति—

पत्तेय समण दिक्खिय, पुरिसा इत्थी य सव्वे एकत्था ।
पच्छण्ण कडग चिलिमिणि, मज्झे वसभा य मत्तेणं ॥ ४८१७ ॥

यत्रोपाश्रयाणामल्पतया राजकीय आदेशो भवेत्—ये केचित् पाखण्डिनस्ते सर्वेऽप्येकत्रावतिष्ठन्तामिति । तत्र यदि 'प्रत्येकाः' स्त्रीवर्जिताः 'श्रमणाः' निर्ग्रन्थ-शाक्यादयो दीक्षितपुरुषाः सर्वेऽप्येकस्यां वसतौ स्थिताः याश्च पाखण्डिन्यः स्त्रियस्ता अपि सर्वा एकत्र स्थितास्तत इयं यतना—यः प्रच्छन्नः प्रदेशस्तत्र साधुभिः साध्वीभिश्च स्थातव्यम्, प्रच्छन्नस्याभावे मध्ये कटकं चिलिमिलिकां वा वृषभाः कुर्वन्ति, कायिकाभूमेरभावे दिवा रात्रौ च मात्रकेण वृषभा यतन्ते ॥ ४८१७ ॥

पच्छन्न असति णिण्हग, बोडिय भिक्खुय असोय सोया य ।
पउरदव वड्डगादी, गरहा य सअंतरं एको ॥ ४८१८ ॥

प्रच्छन्नस्य कटक-चिलिमिलिकयोश्चाभावे निह्नवेषु तिष्ठन्ति, तदभावे बोटिकेषु, तदप्राप्तौ भिक्षुकेषु । एतेष्वपि पूर्वमशौचवादिषु, ततः शौचवादिषु । शौचवादिषु च स्थिता आचमनादिषु क्रियासु प्रचुरद्रवेण कार्यं कुर्वन्ति, वड्डकम्—कमढकं तत्र भुञ्जते, आदिशब्दाद् अपरेणापि येन ते शौचवादिनो जुगुप्सां न कुर्वन्ति तस्य परिग्रहः । एवं प्रवचनस्य गर्हा परिहृता भवति । सान्तरं चोपविष्टा भुञ्जते । "एगो" त्ति एकः क्षुल्लकादिः कमढकानां कल्पं करोति ॥ ४८१८ ॥

अथ "पत्तेय समण दिक्खिय" (गा० ४८१७) त्ति पदं व्याख्याति—

पासंडीपुरिसाणं, पासंडित्थीण वा वि पत्तेगे ।
पासंडित्थि-पुमाणं, च एकतो होतिमा जयणा ॥ ४८१९ ॥

पाषण्डिपुरुषाणां पाषण्डिस्त्रीणां वा प्रत्येकं स्थितानां पाषण्डिस्त्री-पुरुषाणामेकतः स्थितानां वा इयं यतना भवति ॥ ४८१९ ॥

जे जह असोयवादी, साधम्मी वा वि जत्थ तहिं वासो ।
णिहुया य जुद्धकाले, ण वुग्गहो णेव सज्झाओ ॥ ४८२० ॥

ये यथा अशौचवादिनो ये च जीवादिपदार्थास्तित्वयवादित्वेन कारुणिकत्वेन च साधूनां साधर्मिकाः 'तेषु' तेषां मध्ये साधुभिर्वासः कर्त्तव्यः । यदा च तत्र द्वयोरपि सैन्ययोर्युद्धकालो भवति तदा 'निभृताः' निर्व्यापारा भवन्ति । इदमेव व्याचष्टे—'न विग्रहः' स्वपक्षेण परपक्षेण वा सह कलहो न कर्त्तव्यः, नैव च तदानीं स्वाध्यायो विधेयः ॥ ४८२० ॥

१ भिक्खू असो° ताभा० ॥

गता वसतियतना । भक्तार्थनयतनाऽपि "पउरदव वड्डगाई" (गा० ४८१८) इत्यादिना अत्रैवोक्ता । अथ स्थण्डिलयतनामाह—

तं चेव पुव्वभणितं, पत्तेयं दिस्समाणे कुरुया य ।
थंडिल्ल सुक्ख हरिए, पवायपासे पदेसेसु ॥ ४८२१ ॥

स्थण्डिलं तदेव पूर्वभणितं "अणावायमसंलोए" (गा० ४१९) इत्यादिना यथा पीठिकायामुक्तं तथैवात्रापि मन्तव्यम् । प्रथमस्थण्डिलालाभे शेषेषु गच्छतां प्रत्येकं मात्रकग्रहणं भवति, सागारिकेण च दृश्यमाने कुरुकुचा कर्त्तव्या । एवं बहिः स्थण्डिले लभ्यमाने यतना । अथ बहिर्न लभ्यते निर्गन्तुं ततो यद् नगराभ्यन्तरे स्थण्डिलमनुज्ञातं तत्र यानि तृणानि शुष्काणि तेषु व्युत्सृजति, तेषामभावे दरमलितेषु मिश्रेषु, तदप्राप्तौ हरितेषु सचित्तेष्वपि व्युत्सृजति । अत्र च प्रत्येका-ऽनन्त-स्थिरा-ऽस्थिरादियतना सर्वाऽपि कर्त्तव्या यथा ओघनिर्युक्तौ (गा० ६१८ आदि पत्र १९७) भणिता । अथ प्रपाते गर्त्तायां नदीतटे प्राकारोपरि वा राज्ञाऽनुज्ञातं तत एतेषां पार्श्वे व्युत्सृजति । यदि सर्वथैव स्थण्डिलं न लभ्यते अधश्च भूमिं न पश्यति ततो धर्मा-ऽधर्मादिप्रदेशेष्वपि व्युत्सृजन् शुद्धः ॥ ४८२१ ॥

अथ "पत्तेयं दिस्समाणे कुरुया य" त्ति पदं व्याख्याति—

पढमासइ अमणुण्णेतराण गिहियाण वा वि आलोगं ।
पत्तेयमत्त कुरुकुय, दवं च पउरं गिहत्थेसुं ॥ ४८२२ ॥
तेण परं पुरिसाणं, असोयवादीण वच्च आवातं ।
इत्थी-नपुंसकेसु वि, परम्मुहो कुरुकुया सेव ॥ ४८२३ ॥

गाथाद्वयमपि पीठिकायां (गा० ४६३-६४) व्याख्यातम् ॥ ४८२२ ॥ ४८२३ ॥ एषा उच्चारयतना भणिता । अथ शरीरविवेचनयतनामाह—

पच्छण्ण पुव्वभणियं, विदिण्ण थंडिल्ल सुक्ख हरिए य ।
अगड वरंडग दीहिय, जलणे पासे पदेसेसु ॥ ४८२४ ॥

यद्यसौ कालगतः साधुस्तत्र केनापि न ज्ञातस्ततोऽन्तर्मुहूर्त्तप्रमाणे उपयोगकालेऽतीतेऽन्यलिङ्गं कृत्वा 'प्रच्छन्नम्' अल्पसागारिकं स्थण्डिले परिष्ठाप्यते । अथ ज्ञातस्तदा "पुव्वभणिय" त्ति यदि नगराद् निर्गमो न लभ्यते प्रत्यपायो वा निर्गतानां भवति ततो नगराभ्यन्तरे पूर्वम्—इहैव मासकल्पप्रकृते (गा० १६३०) पारिष्ठापनिकानिर्युक्तौ (गाथा ३३-३५ हारि० आव० वृत्ति पत्र ६३०) वा यो भणितो विधिस्तेनोपाश्रयादपरदक्षिणस्यां दिशि परिष्ठापयन्ति । अथ तस्यां न लभ्यते ततो राज्ञा 'वितीर्णम्' अनुज्ञातं यत् स्थण्डिलं तत्र परिष्ठापयन्ति । अथ स्थण्डिले हरितानि भवन्ति ततः शुष्कतृणेषु, तदभावे मिश्रेषु, तदप्राप्तौ हरितेष्वपि परिष्ठापयन्ति । अथ राज्ञाऽभिहितम्—सर्वैरपि पाखण्डिभिः 'अगडे' गर्त्तायां शवं परित्यक्तव्यम्, प्राकारवरण्डके वा दीर्घिकायां वा नद्यां वा वहन्त्यां ज्वलने वा ज्वलति प्रक्षेप्तव्यं तत एतेषां पार्श्वे परिष्ठापयन्ति । अथ न लभ्यते पार्श्वतः परित्यक्तुं ततः 'धर्मास्तिकायादि-

१ °न प्राप्यते प्र° कां० ॥ २ °स्ततो मुहूर्त्तमात्रेण उप° कां० ॥ ३ °गारिके स्थ° कां० ॥

प्रदेशेषु परिष्ठापयामि' इति बुद्धिं कृत्वा तत्रैव प्रक्षिपन्ति ॥ ४८२४ ॥ अथ राज्ञा वितीर्णे स्थण्डिले परिष्ठापयतां विधिमाह—

अन्नाए परलिंगं, उवओगद्धं तुलेतु मा मिच्छं ।
णाते उड्डाहो वा, अयसो पत्थारदोसो वा ॥ ४८२५ ॥

यद्यसौ तत्राज्ञातस्तदा परलिङ्गं क्रियते, तच्च 'उपयोगाद्धाम्' अन्तर्मुहूर्त्तलक्षणां 'तोल-यित्वा' प्रतीक्ष्य कर्त्तव्यम्, मा मिथ्यात्वं गमिष्यतीति कृत्वा । यो जनज्ञातस्तत्र परलिङ्गं न क्रियते, मा उड्डाहो भवेत् । उड्डाहो नाम—एते मायावन्तः पापाचाराः परोपघातकारिणश्चेति । इत्थं तेषामुड्डाहे जायमाने प्रवचनस्याप्ययशःप्रवादो भवति 'प्रस्तारदोषश्च' कुल-गण-सङ्घविनाशलक्षण उपजायते । एतद्दोषपरिहरणार्थं स्वलिङ्गेनैव परिष्ठाप्यते ॥ ४८२५ ॥

अथ भिक्षाद्वारमाह—

न वि को वि कंचि पुच्छति, णिंतमणिंतं व अंतो बाहिं वा ।
आसंकिते पडिसेहो, णिक्कारण कारणे जतणा ॥ ४८२६ ॥

यत्र रोधके 'अन्तः' नगराभ्यन्तराद् बहिर्निर्गच्छन्तं बहिः—कटकाद्वा नगरान्तः प्रविशन्तं न कोऽपि कश्चित् पृच्छति तत्र स्वेच्छया बहिरन्तर्वा भिक्षामटन्ति । यत्र पुनराशङ्कितं—क एषः ? कुतो वा आगतः ? मैष बहिर्गतः सन् किमपि कथयिष्यति किमर्थं वा निर्गच्छति ? ईदृशे आशङ्किते निष्कारणे 'प्रतिषेधः' न गन्तव्यम् । कारणे तु यतना वक्ष्यमाणा भवति ॥ ४८२६ ॥ इदमेव भावयति—

पउरण्ण-पाणगमणे, चउरो मासा हवंतऽणुग्घाया ।
सो त इयरे य चत्ता, कुल गण संघे य पत्थारो ॥ ४८२७ ॥

प्रचुरान्न-पाने लभ्यमाने यदि बहिर्गच्छति तदा चत्वारो मासा अनुद्धाता भवन्ति आज्ञादयश्च दोषाः । तेन साधुना 'सः' स्वकीय आत्मा 'इतरे च' अभ्यन्तरवर्त्तिनः साधवः परित्यक्ता भवन्ति । तत्र स बहिःसैन्ये गतः सन् पृच्छ्यमानोऽपि यदा किमपि नाख्याति तदा 'चारिकोऽयम्' इति मत्वा गृह्यते, अभ्यन्तरवर्त्तिनस्तु 'अमीमां प्रव्रजितो निर्गतस्तेन भेदः प्रदत्तः' इति कृत्वा गृह्यन्ते । एवं च कुल-गण-सङ्घप्रस्तारोऽपि राज्ञा क्रियेत ततो निष्कारणे न गन्तव्यम् ॥ ४८२७ ॥

अंतो अलब्भमाणे, एसणमाईसु होति जइतव्वं ।
जावंतिए विसोधी, अमच्चमादी अलाभे वा ॥ ४८२८ ॥

'अन्तः' मध्ये प्रासुकैषणीयेऽलभ्यमाने पञ्चकपरिहाणिक्रमेणैषणादिषु दोषेषु नगराभ्यन्तर एव यतितव्यम्, यावद् यावन्तिकादिरूपेषु विशोधिकोटिदोषेषु यतमानश्चतुर्लघुमासो भवति । तथाप्यलम्भेऽमात्यं आदिशब्दाद् दानश्राद्धादीन् वा प्रज्ञापयन्ति । ते यद्यविशोधिकोटिदोषैर्दुष्टं प्रयच्छन्ति तदा तदपि गृह्यते, न पुनर्बहिर्गन्तव्यम् ॥ ४८२८ ॥

अथ तथापि न लभ्यते ततः—

आपुच्छित आरक्खिय, सेट्ठी सेणावती अमच्च रायाणं ।
णिग्गमण दिट्ठरूवे, भासा य तहिं असावज्जा ॥ ४८२९ ॥

'आरक्षिकः' कोट्टपालस्तमापृच्छन्ति—वयमत्र न संस्तरामः ततो बहिर्निर्गच्छतां द्वारं प्रयच्छत। यद्यसौ ब्रूयात्—मा निर्गच्छत अहं भवतां पर्याप्तं दास्यामि ततो गृह्यते। अथ ब्रूयात्—नास्ति मे किञ्चिद् भक्तं दातव्यम्, युष्मांश्च विसर्जयन् राज्ञो बिभेमि, ततः श्रेष्ठिनं पृच्छत। ततः श्रेष्ठिनमापृच्छन्ति, एवं सेनापतिममात्यं राजानं वाऽऽपृच्छन्ति। ततो यदि राज्ञाऽपि विसर्जितास्तदा निर्गमनं कुर्वन्ति। द्वारपालानां च साधवो दर्श्यन्ते, यथा—एतान् दृष्टरूपान् कुरुत, भिक्षाग्रहणार्थमेते निर्गमिष्यन्ति प्रवेक्ष्यन्ति वा, न किञ्चिद् भवद्भिर्वक्तव्यम्। तत्र च बहिर्गतैरसावद्या भाषा भाषितव्या ॥ ४८२९ ॥ अमुमेवार्थं स्पष्टयति—

मा वच्चह दाहामिं, संकाए वा ण देंति णिग्गंतुं।
दाणम्मि होइ गहणं, अणुसट्ठादीणि पडिसेधे ॥ ४८३० ॥

आरक्षिकादयः पृष्टाः सन्तो भणन्ति—मा व्रजत, वयं भक्तं दास्यामहे। ते च भेद-शङ्कया साधूनां निर्गन्तुं न ददति ततो यद्यविशुद्धमपि ते प्रयच्छन्ति तदा तस्य ग्रहणं कर्त्तव्यम्। अथ "पडिसेहे" त्ति न भक्तं न च निर्गन्तुं ददति ततोऽनुशिष्टि-धर्मकथादीनि प्रयुज्यन्ते ॥ ४८३० ॥

बहिया वि गमेतूणं, आरक्खितमादिणो तहिं र्णिति।
हित-णट्ठ-चारिगादी, एवं दोसा जढा होंति ॥ ४८३१ ॥

बहिरपि गता एवमेवारक्षिक-श्रेष्ठिप्रभृतीन् 'गमयित्वा' प्रज्ञाप्य तत्र भिक्षामटन्ति। एवं कुर्वद्भिर्हृत-नष्ट-चारिकादयो दोषाः परिहृता भवन्ति ॥ ४८३१ ॥

ये साधवो बहिः प्रस्थाप्यन्ते तेऽमीभिर्गुणैर्युक्ता भवन्ति—

पियधम्मे दढधम्मे, संबंधऽविकारिणो करणदक्खे।
पडिवत्तीसु य कुसले, तब्भूमे पेसए बहिता ॥ ४८३२ ॥

प्रियधर्मणो दृढधर्मणश्च प्रतीतान्, "संबंध" त्ति येषां अन्तर्बहिश्च स्वजनसम्बन्धो भवति 'अविकारिणो नाम' नोद्भटवेषा न वा कन्दर्पशीलास्तान्, 'करणदक्षान्' भिक्षाग्रहणादिक्रियासु परिच्छेदवतः, प्रतिपत्तिः—प्रतिवचनप्रदानं तत्र कुशलान्, "तब्भूमि" त्ति यो बहिः स्कन्धावार आगतस्तस्य भूमौ जात-वर्धितान्, एवंविधान् साधून् बहिः प्रेषयेत् ॥ ४८३२ ॥

"भासा य तहिं असावज्ज" (गा० ४८२९) त्ति पदं व्याचिख्यासुराह—

केवतिय आस हत्थी, जोधा धण्णं व कित्तियं णगरे।
परितंतमपरितंता, नागर सेणा व ण वि जाणे ॥ ४८३३ ॥

बाह्यस्कन्धावारसत्काः पृच्छेयुः—नगराभ्यन्तरे कियन्तोऽश्वा हस्तिनो योधा वा सज्जिताः सन्ति? धान्यं वा कियन्नगरेऽस्ति? 'नागराः' पौराः सेना वा 'परितान्ताः' रोधकेणोद्विग्ना उत 'अपरितान्ताः' अनुद्विग्नाः?। एवं पृष्टे वक्तव्यम्—न जानेऽहं ॥ ४८३३ ॥

ते ब्रवीरन्—तत्रैव वसन्तः कथं न जानीथ?। साधवो ब्रुवते—

सुणमाणा वि न सुणिमो, सज्झाय-ज्झाण निच्चमाउत्ता।
सावज्जं सोऊण वि, ण हु लब्भाऽऽइक्खिउं जतिणो ॥ ४८३४ ॥

वयं स्वाध्याय-ध्यानयोर्नित्यमायुक्ताः सन्तः शृण्वन्तोऽपि वार्तान्तरं न शृणुमः, अपि च सावद्यं श्रुत्वाऽपि यतीनामन्यस्याख्यातुं 'न लभ्यते' न युज्यते । अन्तःप्रविष्टस्य तु यदि कोऽपि पृच्छति तदा वक्तव्यम्—भिक्षाद्युपयोगेन न ज्ञातम् । अन्तर्बहिश्च साधारणमिदमुत्तरम्—

शृणोति बहु कर्णाभ्यामक्षिभ्यां बहु पश्यति ।
न च दृष्टं श्रुतं सर्वं, भिक्षुराख्यातुमर्हति ॥ ॥ ४८३४ ॥

एवं भिक्षामटित्वा पर्याप्ते सञ्जाते सति किं कर्त्तव्यम्? इत्याह—

भत्तट्ठणमालोए, मोत्तूणं संकिताइँ ठाणाइं ।
सच्चित्ते पडिसेधो, अतिगमणं दिट्ठरूवाणं ॥ ४८३५ ॥

'भक्तार्थनं' भोजनं 'आलोके' प्रकाशे भवति । यानि 'शङ्कितानि' चारिकादिशङ्काविषयभूतानि गुपिलानि स्थानानि तानि मुक्त्वा, तेषु न विधेयमित्यर्थः । यश्च सचित्तः प्रव्रजितुमुपतिष्ठते तत्र 'प्रतिषेधः' स न प्रव्राजयितव्यः किन्तु ये पूर्वं द्वारपालेन दृष्टरूपाः कृतास्तेषामेव 'अतिगमनं' भूयः प्रवेशो भवति ॥ ४८३५ ॥

एषा बह्वर्थसङ्ग्राहिका[1] निर्युक्तिगाथा, अत एनां भाष्यकृद् विवृणोति—

सावग-सण्णिट्ठाणे, ओतवितेकतर इतर भत्तट्ठं ।
तेसऽसती आलोए, वड्डुग-कुरुयादि स च्चेव ॥ ४८३६ ॥

यत्र श्रावकः श्राविका चोभयमपि ओयवितं—साधुसामाचारीकुशलं तत्र स्थाने भक्तार्थयन्ति । तदलाभे यत्रैकतरं साधुसामाचारीचतुरं तत्र समुद्देष्टव्यम् । एकतरस्यापि खेदज्ञस्याभावे 'इतरेषु' अखेदज्ञेष्वपि श्रावकेषु यथाभद्रके वा भक्तार्थयितव्यम् । तेषामभावेऽटव्याम् 'आलोके' अशङ्कनीये सप्रकाशे प्रदेशे समुद्दिशन्ति । वड्डुग-कुरुकुचादिका तु सैव यतना कर्त्तव्या । शैक्षस्तु यदि कोऽप्युपतिष्ठते तदा न प्रव्राजनीयः । अथ कोऽपि स्वयमेव लिङ्गं कृत्वा प्रविशति ततो वक्तव्यम्—वयं गणिता नामाङ्किता एव द्वारेण निर्गताः, ततः त्वं तत्र गतः सन् गृहीत्वा विनाशयिष्यसे । एवमुक्तेऽपि यद्यसावागच्छति तदा द्वारं प्राप्ता द्वारपालं भणन्ति—न जानीमो वयं कमप्येनम्, अस्मानेतान् दृष्टरूपान् कुरुत ॥ ४८३६ ॥

भत्तट्ठिय वाहाडा, पुणरवि घेत्तुं अतिंति पज्जत्तं ।
अणुसट्ठी दारट्ठे, अण्णो वऽसतीय जं अंतं ॥ ४८३७ ॥

एवं भक्त-पानं पर्याप्तं गृहीत्वा 'भक्तार्थिताः' कृतभोजनाः 'वाहाडिताः' तद्भुक्तन्यूनभाजनाः पुनरपि नगरं 'अतियन्ति' प्रविशन्ति । यदि 'द्वारस्थः' द्वारपालो मार्गयति—पौद्गलिकं मे प्रयच्छत; ततोऽनुशिष्टिः कर्त्तव्या । अन्यो वा यदि कोऽप्यनुकम्पया ददाति तदा न वारणीयः । तस्य 'असति' अभावे यद् 'अन्तम्' प्रान्तं तद् दीयते ॥ ४८३७ ॥

रुद्धे वोच्छिन्ने वा, दारट्ठे दो वि कारणं दीवे ।
इहरा चारियसंका, अकालओखंदमादीसु ॥ ४८३८ ॥

अथ निर्गतानां द्वारं रुद्धं—स्थगितं गमागमो वा व्यवच्छिन्नस्ततः 'द्वयेऽपि' आभ्यन्तरा

१ °का भद्रबाहुस्वामिकृता गा° भा० ॥

बाह्याश्च साधवो द्वारस्थस्याग्रे कारणं दीपयन्ति । आभ्यन्तरा ब्रुवते—अस्माकं साधवो बहिर्निर्गताः बहिश्च रुद्धाः; बाह्या ब्रुवते—वयं कारणे भिक्षायां बहिर्निर्गता परं द्वाराणि निरुद्धानि । 'इतरथा' यदि न कथयन्ति ततः अकाले–रात्रौ वा विकाले वा यद्यवस्कन्दः–धाटी तदादीनि भवन्ति तदा चारिकशङ्का भवेत्—ये साधवो निर्गतास्ते भूयो न प्रविष्टाः, नूनं चारिकास्ते आगता आसीरन्निति ॥ ४८३८ ॥

बाहिं तु वसिउकामं, अतिणेंती पेल्लणा अणेच्छंते ।
गुरुगा पराजय जये, बितियं रुद्धे व वोच्छिण्णे ॥ ४८३९ ॥

बहिर्निर्गतानां कोऽप्येकश्चिन्तयेत्—मुक्तोऽसि तावत् चारकवासात्, न भूयः प्रविशामि; अत्र सूत्रमवतरति । एवं बहिर्वसन्तं प्रज्ञापयन्ति—आर्य ! सूत्रे प्रतिषिद्धम्, न वर्तते बहिर्वस्तुम्, द्वयोर्जिन-राजाज्ञयोरतिक्रमः कृतो भवति । एवं प्रज्ञाप्य नगरं प्रवेशयन्ति । अथ नेच्छति प्रवेष्टुं ततः "पेल्लण" त्ति बलामोटिकया शेषैः स प्रवेशनीयः । यदि न प्रवेशयन्ति ततश्चत्वारो गुरुकाः । कदाचिदाभ्यन्तराणां पराजयोऽपरेषां च जयो भवेत् ततः 'एभिर्भेदः प्रदत्तः' इति शङ्कया प्रस्तारदोषा भवेयुः । द्वितीयपदमत्र भवति—बहिर्निर्गतस्य सर्वतोऽपि नगरं निरुद्धम्, गमागमः सर्वथैव व्यवच्छिन्न इति कृत्वा तत्रापि वसन् शुद्धः ॥ ४८३९ ॥

॥ सेनाप्रकृतं समाप्तम् ॥

अ व ग्र ह क्षे त्र प्र मा ण प्र कृ त म्

सूत्रम्—

से गामंसि वा जाव सन्निवेसंसि वा कप्पइ निग्गंथाण वा निग्गंथीण वा सव्वओ संमंता सकोसं जोयणं उग्गहं ओगिण्हित्ताण चिट्ठित्तए ३१ ॥

अस्य सम्बन्धमाह—

गामाइयाण तेसिं, उग्गहपरिमाणजाणणासुत्तं ।
कालस्स व परिमाणं, वुत्तं इहइं तु खेत्तस्स ॥ ४८४० ॥

'तेषाम्' अनन्तरसूत्रोक्तानां ग्रामादीनां कियानवग्रहो भवति ? इति शङ्कायामवग्रहपरिमाणज्ञापनार्थमिदं सूत्रमारभ्यते । यद्वा पूर्वसूत्रेषु "अहालंदमवि उग्गहे" इत्यादि भणताऽवग्रहविषयं कालस्य परिमाणमुक्तम्, इह तु क्षेत्रस्य तदेवोच्यते ॥ ४८४० ॥

अनेन सम्बन्धेनायातस्यास्य व्याख्या—अथ ग्रामे वा नगरे वा यावत् सन्निवेशे वा कल्पते निर्ग्रन्थानां वा निर्ग्रन्थीनां वा 'सर्वतः' सर्वासु दिक्षु 'समन्तात्' चतसृष्वपि विदिक्षु सक्रोशं योजनमवग्रहमवगृह्य स्थातुमिति सूत्रार्थः ॥ अथ भाष्यविस्तरः—

उड्ढमहे तिरियं पि य, सकोसगं होइ सव्वतो खेत्तं ।
इंदपदमाइएसुं, छद्दिसि सेसेसु चउ पंच ॥ ४८४१ ॥

ऊर्द्धदिग् अधोदिक् "तिरियं पि य" त्ति तिर्यक्-पूर्व-दक्षिणा-ऽपरोत्तरालक्षणाश्चतस्रो दिशः, एतासु षट्सु दिक्षु गिरिमार्गे स्थितानां सर्वतः सक्रोशं योजनं क्षेत्रं भवति, तच्च इन्द्रपदादिषु सम्भवति । इन्द्रपदो नाम—गजाग्रपदगिरिः, तत्र ह्युपरिष्टाद् ग्रामो विद्यते अधोऽपि ग्रामो मध्यमश्रेण्यामपि ग्रामः । तस्याश्च मध्यमश्रेण्याश्चतसृष्वपि दिक्षु ग्रामाः सन्ति, ततो मध्यमश्रेणिग्रामे स्थितानां षट्सु दिक्षु क्षेत्रं भवति । आदिशब्दाद् अन्योऽपि य ईदृशः पर्वतस्तस्य परिग्रहः । शेषेषु पर्वतेषु चतसृषु पञ्चसु वा दिक्षु सक्रोशं योजनं क्षेत्रं भवति ॥ ४८४१ ॥ समभूमिकायां व्याघाताभावे दिक्चतुष्टये क्षेत्रम्, व्याघातं प्रतीत्य पुनरित्थम्—

एगं च दो व तिन्नि व, दिसा अकोसं तु सव्वतो वा वि ।
सव्वत्तो तु अकोसे, अग्गुज्जाणाओं जा खेत्तं ॥ ४८४२ ॥

एकदिग्भाविना पर्वतादिव्याघातेन किञ्चिद् ग्रामादिकमेकस्यां दिशि अक्रोशं भवति, सक्रोशयोजनावग्रहरहितमित्यर्थः । एवं दिग्द्वयभाविना व्याघातेन द्वयोर्दिशोरक्रोशम्, त्रिदिग्भाविना तिसृषु दिक्षु, दिक्चतुष्टयभाविना तु सर्वतोऽप्यक्रोशं भवति । तत्र च सर्वतोऽक्रोशे ग्रामादौ अग्रोद्यानं यावत् क्षेत्रम्, ततः परमक्षेत्रमिति ॥ ४८४२ ॥ किञ्च—

संजम-आयविराहण, जत्थ भवे देह-उवहितेणा वा ।
तं खलु ण होइ खेत्तं, उग्घेयव्वं च किं तत्थ ॥ ४८४३ ॥

यत्र ग्रामादौ प्राप्तानां संयमा-ऽऽत्मविराधना भवति, यत्र च देहोपधिस्तेना भवन्ति तत् खलु क्षेत्रं न भवति । किं वा तत्रावग्रहीतव्यं येन क्षेत्रमुच्येत ? ॥ ४८४३ ॥

अथ किं पुनः क्षेत्रम् ? इत्याह—

खेत्तं चलमचलं वा, इंदमणिंदं सकोसमकोसं ।
वाघातम्मि अकोसं, अडवि जले सावए तेणे ॥ ४८४४ ॥

यत्रावग्रहो विचारयितुमुपक्रान्तस्तत् क्षेत्रं चलमचलं वा भवेत् । चलं व्रजिकादि, अचलं ग्रामादि । पुनरेकैकं द्विधा[३]—'ऐन्द्रम्' इन्द्रकीलादियुक्तम् 'अनिन्द्रं वा' तद्विपरीतम् । तत्र यदचलमनिन्द्रं च तत् सक्रोशमक्रोशं वा । पश्चानुपूर्व्या अमूनेव भेदान् व्याचिख्यासुरिदमाह—"वाघायम्मि" इत्यादि, यत्र यस्यां दिशि व्याघातस्तत् तस्यामक्रोशं भवति । कः पुनर्व्याघातः ? इति चेद् अत आह—अटवी तस्यां दिशि वर्तते, "जलं" ति समुद्रो नदी वा तत्राऽऽस्ते, 'श्वापदा वा' सिंह-व्याघ्रादयः तत्र सन्ति, 'स्तेना वा' उपधि-शरीरहरा विद्यन्ते । एतैः कारणैः सा दिग् निरुद्धा, ग्राम-गोकुलाद्यभावादवग्रहीतव्यं किमपि तत्र नास्ति ॥४८४४॥

अथ सक्रोशमाह—

सेसे सकोस मंडल, मूलनिबंधं अणुम्मुयंताणं ।
पुव्वुद्दिताण उग्गहो, सममंतरपल्लिगा दोण्हं ॥ ४८४५ ॥

शेषं नाम-यद् अनन्तरोक्तव्याघातरहितं तत्र मूलनिबन्धं मण्डलममुञ्चतां सर्वतः सक्रोशं योजनमवग्रहो भवति । कथम् ? इति चेद् उच्यते—मूलग्रामादेकैकस्यां दिशि योजनार्द्धमर्द्ध-

१ °सास ऽको° ताभा० ॥ २ ओघेतव्वं ताभा० ॥ ३ °धा-इन्द्रयुक्तमनिन्द्रं वा । तत्र भा० ॥

क्रोशेन समधिकं तावदवग्रहो भवति, स च पूर्वा-ऽपराभ्यां दक्षिणोत्तराभ्यां वा कृत्वा सक्रोशं योजनं भवति, यद्वा[1] गति-प्रत्यागतिभ्यामेकस्यामपि दिशि [सक्रोशं] योजनं मन्तव्यम्। तत्र सक्रोशे अक्रोशे वा ये पूर्वस्थितास्तेषामवग्रहो भवति । यत्र समकमनुज्ञापितं तत् क्षेत्रं साधारणम्। अथ सम्बद्धेषु क्षेत्रेषु समकमेवानुज्ञापितं ततो यदि द्वे अन्तरपल्लिके तत एकेषामेका अपरेषामप्येका। अथैकैवान्तरपल्लिका ततो द्वयोरपि साधारणा ॥ ४८४५ ॥

अथ बह्व्यस्तत्रान्तरपल्लिकास्ततः को विधिः ? इत्याह—

खेत्तस्संतो दूरे, आसण्णं वा ठिताण समगं तु ।
अद्धं अद्धद्धं वा, दुगाइसाहारणं होइ ॥ ४८४६ ॥

द्वित्रिप्रभृतिषु सम्बद्धेषु क्षेत्रेषु समकमनुज्ञाप्य स्थितानां काश्चिदन्तरपल्लिकाः 'क्षेत्रान्तः' क्षेत्रस्याभ्यन्तरे भवन्ति, "दूरे" त्ति काश्चित्तु दूरे याभ्यः समुदानं मूलग्राममानीयमानं क्षेत्रातिक्रान्तं भवतीति कृत्वा प्रथमालिकायां तद् निर्वाह्यते, "आसन्ने" त्ति काश्चित् पुनरासन्ने याभ्यः समुदानं मूलग्राममानीयमानं क्षेत्रातिक्रान्तं न भवति । ततो यावन्त्यस्ता अन्तरपल्लिकास्तासां सर्वासामप्यर्द्धं वा, अर्द्धार्द्धं वा चतुर्थभाग इत्यर्थः, वाशब्दात् त्रिभागादिकं वा द्विकादीनां- द्वित्रिप्रभृतीनां गच्छानां साधारणं भवति ॥ ४८४६ ॥ अथात्रैवाभाव्या-ऽनाभाव्यविधिमाह—

तण-डगल-छार-मल्लग-संथारग-भत्त-पाणमादीणं ।
सति लंभे अस्सामी, खेत्तिय ते मोत्तऽणुण्णवणा ॥ ४८४७ ॥

तृण-डगल-क्षार-मल्लक-संस्तारक-भक्त-पानादीनां 'सति' विद्यमाने प्राचुर्येण लाभे क्षेत्रिका अस्वामिनः, अक्षेत्रिकाणामप्येतान्याभवन्तीत्यर्थः । "ते मोत्तऽणुण्णवण" त्ति येषां तृणादीनां क्षेत्रिकैरनुज्ञापना कृता तानि मुक्त्वा, तान्यक्षेत्रिकाणां नाभवन्तीति भावः ॥ ४८४७ ॥

किं पुनः क्षेत्रिकाणामाभवति ? इत्युच्यते—

ओहो उवग्गहो वि य, सच्चित्तं वा वि खेत्तियस्सेते ।
मोत्तूण पाडिहारिं, असंथरंते चऽणुण्णवणा ॥ ४८४८ ॥

ओघोपधिरुपग्रहोपधिश्च 'सचित्तं वा' शैक्षादिकम्, एतानि क्षेत्रिकस्याभवन्ति । यद्यक्षेत्रिका एतेषामेकतरं गृह्णन्ति तदा प्रायश्चित्तम्, परं मुक्त्वा प्रातिहारिकं द्विविधमप्युपधिम्, तं गृहस्थेभ्यो मार्गयन्तो न प्रायश्चित्तभाज इति हृदयम् । यः पुनरप्रातिहारिकस्तं न लभन्ते । अथ शीतादिना परिताप्यन्ते तत एवमसंस्तरद्भिर्वस्त्रादेरनुज्ञापना कर्तव्या । क्षेत्रिकैरपि संस्तरणे तेषामनुज्ञातव्यम् ॥ ४८४८ ॥

जइ पुण संथरमाणा, ण दिंति इतरे व तेसि गिण्हंति ।
तिविधं आदेसो वा, तेण विणा जा य परिहाणी ॥ ४८४९ ॥

यदि पुनः संस्तरन्तः क्षेत्रिका असंस्तरतामक्षेत्रिकाणां वस्त्रादिकं न प्रयच्छन्ति, 'इतरे वा' अक्षेत्रिकाः संस्तरन्तोऽपि 'तेषां' क्षेत्रिकाणामनापृच्छया बलामोटिकया वा गृह्णन्ति ततः 'त्रिविधं' जघन्य-मध्यमोत्कृष्टनिष्पन्नं पञ्चक-मासलघु-चतुर्लघुलक्षणं प्रायश्चित्तम्, सूत्रस्यादेशाद्वा नवमम् ।

---

१ "एवं गति-प्रत्यागतिणा सक्कोसं जोयणं भवति" इति चूर्णौ विशेषचूर्णौ च ॥

'तेन च' वस्त्रादिना विना या परिहाणिः तन्निष्पन्नमपि तेषां प्रायश्चित्तम् ॥ ४८४९ ॥

इदमेव व्यक्तीकरोति—

जे खेत्तिया मो त्ति ण देंति ठागं, लंभे वि जाऽऽगंतुवयंतें हाणी ।
पेल्लंति वाऽऽगंतु असंथरम्मि, चिरं व दोण्हं पि विराहणा उ ॥ ४८५० ॥

ये 'क्षेत्रिका वयम्' इति कृत्वा भक्त-पानादेः प्राचुर्येण लाभेऽपि अन्येषां "ठागं" अवकाशं न प्रयच्छन्ति तत आगन्तुकानां व्रजतां या परिहाणिस्तन्निष्पन्नं तेषां प्रायश्चित्तम् । अथ क्षेत्रिकाणामसंस्तरणेऽप्यागन्तुकाः 'प्रेरयन्ति' प्रेर्य तिष्ठन्ति ते चागन्तुका अदेशिकाः प्राघुणकाश्च ततः 'चिरं वा' प्रभूतं कालं वाशब्दाद् अल्पं वा कालमसंस्तरणं तेषां भवेद् ततः 'द्वयेषामपि' आगन्तुकानां वास्तव्यानां च या विराधना तन्निष्पन्नं प्रायश्चित्तम् ॥ ४८५० ॥

यत एवमतः—

अत्थि हु वसभग्गामा, कुदेसणगरोवमा सुहविहारा ।
बहुगच्छुवग्गहकरा, सीमच्छेदेण वसियव्वं ॥ ४८५१ ॥

'सन्ति' विद्यन्ते वृषभग्रामाः । इहाचार्य आत्मद्वितीयो गणावच्छेदिक आत्मतृतीय एवं पञ्चको गच्छो भवति, ईदृशास्त्रयो गच्छाः पञ्चदश जनाः, एते यत्र ऋतुबद्धे निर्वहन्ति; वर्षासु पुनः सप्तको गच्छः, तद्यथा—आचार्य आत्मतृतीयो गणावच्छेदिक आत्मचतुर्थः, ईदृशास्त्रयो गच्छा एकविंशतिर्जना भवन्ति, एते यत्र वर्षावासे जघन्येन निर्वहन्ति ते वृषभग्रामा उच्यन्ते । ते च कीदृशाः ? इत्याह—कुदेशस्य यन्नगरं तेनोपमा येषां ते कुदेशनगरोपमाः, ते च 'सुखविहाराः' सुलभभक्त-पाना निरुपद्रवाश्च, अत एव बहूनामनन्तरोक्तप्रमाणानां त्रिप्रभृतीनां गच्छानामुपग्रहकराः, ततस्तेषु सीमाच्छेदेन बहुभिरपि गच्छैर्वस्तव्यम्, न कोऽपि परस्परं मत्सरो विधेय इति भावः । सीमाच्छेदो नाम—साहिका-ग्रामार्ध-वाटकादिविभजनम् । यथा—अस्यां साहिकायां भवद्भिः पर्यटनीयम् अस्यां पुनरस्माभिरित्यादि । यद्वा ये तत्र क्षेत्रे समकं प्राप्तास्तैः सीमाच्छेदेन वस्तव्यम् । यथा—युष्माकं सचित्तमस्माकमचित्तम्, अथवा युष्माकमन्तः अस्माकं बहिः, युष्माकं स्त्रियः अस्माकं पुरुषाः, युष्माकं श्राद्धाः अस्माकमश्राद्धाः, अथवा यो यद् लप्स्यते तस्यैव तद् आभाव्यम् ॥ ४८५१ ॥ इदमेव व्याख्यानयति—

एक्कवीस जहण्णेणं, पुव्वट्ठितें उग्गहो इतरें भत्तं ।
पल्ली पडिवसभे वा, सीमाए अंतरा गामो ॥ ४८५२ ॥

पूर्वोक्तनीत्या वर्षासु एकविंशतिर्जनाः उपलक्षणत्वाद् ऋतुबद्धे पञ्चदश जना यत्र जघन्येन संस्तरन्ति स वृषभग्राम उच्यते, उत्कर्षतस्तु द्वयोरपि कालयोर्द्वात्रिंशत्सहस्रसङ्ख्याको गच्छो यत्र संस्तरति स वृषभग्रामः, तत्र ये पूर्वस्थितास्तेषामवग्रहः, इतरे भक्त-पानमात्रसंतुष्टास्तिष्ठन्ति, तत्र च सीमाच्छेदो विधातव्यः । कथम् ? इत्याह—"पल्ली" इत्यादि, युष्माभिरन्तरपल्ल्यां पर्यटनीयम्, अस्माभिः प्रतिवृषभग्रामे । प्रतिवृषभग्रामो नाम—मूलग्रामादर्धयोजने महान् ग्रामः । अथवा अन्तरपल्ल्याः प्रतिवृषभस्य वा अर्धं युष्माकमर्धमस्माकम् । एवं सीमायां मूलग्रामस्य प्रतिवृषभग्रामस्य वाऽन्तरा यो ग्रामस्तस्याप्यर्धं युष्माकमर्धमस्माकम् । एतदुचलम-

निन्द्रं च क्षेत्रं मन्तव्यम् ॥ ४८५२ ॥ अथाचलैमैन्द्रं क्षेत्रमाह—

इंदक्खीलमणोग्गहों, जत्थ य राया जहिं च पंच इमे ।
सेट्ठि अमच्च पुरोहिय, सेणावति सत्थवाहे य ॥ ४८५३ ॥

इन्द्रकीलको नाम—इन्द्रस्थूणा सा यत्रोच्छ्रियते इन्द्रमातृका वा तत्र 'अनवग्रहः' अवग्रहो न भवति । अनिन्द्रकीलकेऽपि यत्र राजा मूर्धाभिषिक्तः परिवसति । राजरहितेऽपि यत्रेमे पञ्च वसन्ति—श्रेष्ठी अमात्यः पुरोहितः सेनापतिः सार्थवाहश्चेति ॥ ४८५३ ॥

अद्धाणसीसए वा, समोसरणे वा वि ण्हाण अणुयाणे ।
एतेसु णत्थि उग्गहों, वसहीए मग्गण अखेत्ते ॥ ४८५४ ॥

अध्वशीर्षकं नाम—यतः परं समुदायेन गन्तव्यं सम्यग् मार्गावहनात् तत्र मिलितानाम्, समवसरणं नाम—कुलसमवायो गणसमवायः सङ्घसमवायो वा [तत्र मिलितानाम्,] स्नानम्—अर्हत्प्रतिमास्नपनं तन्निमित्तमेकत्र मिलितानाम्, अनुयानं—रथयात्रा तत्र वा मिलितानाम्, एतेषु नास्त्यवग्रहः । अत एवाक्षेत्रतया एतेषु वसताववग्रहस्य मार्गणा कर्त्तव्या ॥ ४८५४ ॥

अथ किमर्थमेतेष्ववग्रहो न भवति ? इत्युच्यते—

बहुजणसमागमो तेसु होति बहुगच्छसन्निवातो य ।
मा पुव्वं तु तदट्ठा, पेल्लेज्ज अकोविया खेत्तं ॥ ४८५५ ॥

'तेषु' इन्द्रकीलकादिषु बहोः—प्रभूतस्य जनस्य समागमो भवति, अध्वशीर्षकादिषु च बहूनां गच्छानां सन्निपातः—मीलको भवति, अतः केचिदकोविदाः 'तदर्थं' 'क्षेत्रमिदमस्माकमेवाभाव्यं भवतु' इति कृत्वा 'पूर्वम्' अन्येभ्यः प्रथमं समागत्य मा क्षेत्रं प्रेरयेयुः इत्येतेषु नावग्रहोऽधिक्रियते ॥ ४८५५ ॥ इदमेव भावयति—

सड्ढा दलंता उवहिं निसिद्धा, सिट्ठे रहस्सम्मि करेज्ज मन्नुं ।
पभावयंते य ण मच्छरेणं, तित्थं सलद्धी दुहतो वि हाणी ॥ ४८५६ ॥

तत्रेन्द्रकीलादौ श्राद्धाः केषाञ्चिदाचार्याणां 'उपधिम्' वस्त्राद्युपकरणं दातुं लग्नाः, तैश्च 'न वर्त्ततेऽस्माकमिदं ग्रहीतुम्' इति भणित्वा ते निषिद्धाः; ततः श्राद्धाः पृच्छेयुः—एषणीयान्यप्यमूनि वस्त्राणि किमिति न कल्पन्ते ?; ततो रहस्यम्—'नास्माकममूनि आभवन्ति' इतिलक्षणं तेषां पुरतः कथयितव्यम्, तत्र च 'शिष्टे' कथिते सति ते श्राद्धाः 'मन्युम्' अप्रीतिकं कुर्वीरन् । ये च 'सलब्धयः' धर्मकथादिलब्धिसम्पन्नास्ते मत्सरेण 'वयं किमपि तावद् न लप्स्यामहे अतः किमर्थमेवमेव प्रयासं कुर्मः ?' इत्यनुशयेन तीर्थं धर्मकथादिना न प्रभावयन्ति । ततः "दुहतो वि हाणि" त्ति द्वयोरपि—सचित्ता-ऽचित्तलाभयोः परिहाणिर्भवति । तत्र सचित्तहानिः कोऽपि देशविरतिं सर्वविरतिं वा न प्रतिपद्यते, अचित्तहानिराहार-वस्त्रादि तथाविधं न प्राप्यते । अत एतेषु नावग्रहो भवति । वसतिं प्रतीत्य पुनरेतेष्वपि भवति ॥ ४८५६ ॥ कथम् ? इत्याह—

एगालयट्ठियाणं, तु मग्गणा दूरें मग्गणा नत्थि ।
आसण्णे तु ठियाणं, तत्थ इमा मग्गणा होइ ॥ ४८५७ ॥

---

१ °लमिन्द्रयुक्तं क्षे° भा० ॥ २ °ह्वीय पमग्ग° ताभा० ॥ ३ इति प्रतिषिद्धाः कां० ॥

'एकालये' एकस्यां वसतौ स्थितानामवग्रहस्य मार्गणा भवति । तत्र यः पूर्वं तस्यां वसतौ स्थितः तस्य सचित्तमचित्तं वा आभवति । अथ समकं द्वौ बहवो वा स्थितास्तदा साधारणा सा वसतिः । ये तु तस्या वसतेर्दूरे स्थिताः तेषामवग्रहस्य मार्गणा नास्ति । ये पुनरासन्ने स्थितास्तेषामियमवग्रहस्य मार्गणा भवति ॥ ४८५७ ॥

सज्झाय काल काइय, निल्लेवण अच्छणे असति अंतो ।
वसहिगमो पेल्लंते, वसही पुण जा समापुण्णा ॥ ४८५८ ॥

'अन्तः' प्रतिश्रयस्याभ्यन्तरे यदि स्वाध्यायभूमेः कायिकाभूमेः पात्रनिर्लेपनभूमेः आसनम्—ध्यानादिनिमित्तमुपवेशनं तद्भूमेश्चाभावस्ततो या बहिः स्वाध्यायभूमिप्रभृतयस्ताः समकमनुज्ञापिताः साधारणाः । अथैके पूर्वं स्थिता अपरे च पश्चात् ततः पूर्वस्थितानामवग्रहः, पश्चादागतास्तु पूर्वस्थिताननुज्ञापयन्ति । यदि ते पूर्यमाणेऽवकाशे नानुजानन्ति इतरे वा तमपूर्यमाणं प्रेरयन्ति ततो वसतिविषयोऽपि स एव प्रायश्चित्तादिर्गमो भवति यः पूर्वं क्षेत्रं प्रेरयताम् उपलक्षणत्वाद् अननुज्ञापयतां चोक्तः । वसतिः पुनरिह या 'समापूर्णा' श्रमणैराकुला तस्याः प्रेरणे दोषा मन्तव्याः ॥ ४८५८ ॥ उक्तमचलक्षेत्रम् । अथ चलमाह—

वइगा सत्थो सेणा, संवट्टो चउविहं चलं खेत्तं ।
एतेसिं णाणत्तं, वोच्छामि अहाणुपुव्वीए ॥ ४८५९ ॥

व्रजिका सार्थः सेना संवर्त्त इति चतुर्विधं चलं क्षेत्रम् । एतेषां चतुर्णामपि नानात्वं वक्ष्यामि यथाऽऽनुपूर्व्या ॥ ४८५९ ॥ प्रतिज्ञातमेव करोति—

जेणोग्गहिता वइगा, पमाण तूह दुह भंडि परिभोगे ।
समवइग पुव्व उग्गह, साहारण जं च णीसाए ॥ ४८६० ॥

येन साधुना सा व्रजिका पूर्वमवगृहीता स व्रजिकावग्रहस्य स्वामी भवति । तस्य च व्रजिकावग्रहस्य किं प्रमाणम् ? इति चिन्तायां नैगमपक्षाश्रिता इमे आदेशाः—तत्रैक आचार्यदेशीयो भणति—यावत्प्रमाणं भूभागं गावश्चारीं चरितुं व्रजन्ति तावान् व्रजिकाया अवग्रहः; अपरो ब्रवीति—"तूहं" ति तीर्थं जलपानस्थानमित्येकोऽर्थः, तत्र जलपानार्थं गावो यावद् गच्छन्ति; अन्यः प्राह—"दुह" त्ति यत्रोपस्थाने गावो दुह्यन्ते । आचार्यः प्राह—त्रयोऽप्येतेऽनादेशाः, अयं तु समीचीन आदेशः—"भंडि परिभोगे" त्ति यावति भूभागे 'भण्डिकाः' गन्त्र्यस्तिष्ठन्ति यावच्च व्रजिकायाः समीपे गोभिः परिभुक्तम्, एतावद् व्रजिकावग्रहस्य प्रमाणं मन्तव्यम् । तत्र च यदि समकं द्वौ साधुवर्गावेकस्यां व्रजिकायां स्थितौ तदा साधारणा सा व्रजिका । अथैकः पूर्वं स्थितो द्वितीयस्तु व्रजिकान्तरेण समं पश्चादायातस्ततः पूर्वस्यावग्रहो भवति । अथ परस्परनिश्रया स्थितास्ततः साधारणं तत् क्षेत्रम् । यस्याश्च व्रजिकाया निश्रया द्वितीया व्रजिका स्थिता तस्यां ये साधवस्तेषामवग्रह आभवतीति सङ्ग्रहगाथासमासार्थः ॥ ४८६० ॥

अथैनामेव विवरीषुरनादेशत्रयं निरस्याचार्यमतं तावद् विभावयति—

ण गोयरो णेव य गोणिपाणं, णोवट्ठ दुज्झंति व जत्थ गावो ।
अब्भरथ गोणादिसु जत्थ खुण्णं, स उग्गहो सेसमणुग्गहो तु ॥ ४८६१ ॥

न 'गोचरः' गवां चारिस्थानं नैव च गवां यत्र पानं न वा यत्रोपस्थाने गावो दुह्यन्ते किन्तु व्रजिकाया अभ्यासे गवादिभिर्यत्र क्षुण्णं आदिशब्दाद् गन्त्रीभिश्च यावदाक्रान्तं तावानवग्रहः 'शेषं तु' गोचरादिस्थानं सर्वमप्यनवग्रहः ॥ ४८६१ ॥

जइ समगं दो वइगा, ठिता तु साधारणं ततो खेत्तं ।
अण्णवइगाएँ सहिता, तत्थेवऽण्णे ठिता अपभू ॥ ४८६२ ॥

यदि समकमेकस्यां व्रजिकायां द्वौ गच्छौ स्थितौ ततः साधारणं तत् क्षेत्रम् । अथ काचिद् व्रजिका पूर्वं साधुभिरवगृहीता तत्रान्ये साधवो अन्यया व्रजिकया सहिताः पश्चादागताः तत्रैव व्रजिकायां स्थितास्तदा ते पश्चादागता अप्रभवः, पूर्वस्थिता एव स्वामिन इति ॥ ४८६२ ॥

अन्नोन्नं णीसाए, ठिताण साहारणं तु दोण्हं पि ।
णीसट्ठिताएँ अपभू, तत्थ व अण्णत्थ च वसंता ॥ ४८६३ ॥

अथ पूर्वस्थिताः पश्चादागताश्च 'अन्योन्यं' परस्परं निश्रया स्थितास्ततस्तेषां द्वयेषामपि साधारणं क्षेत्रम् । अथ पूर्वस्या व्रजिकाया निश्रया स्थितायामागन्तुकव्रजिकायां ये साधवो वर्तन्ते ते तत्र वाऽन्यत्र वा वसन्तोऽवग्रहस्य 'अप्रभवः' न स्वामिनः ॥ ४८६३ ॥

अथ किमर्थमन्यस्या व्रजिकाया निश्रां सा व्रजिका प्रतिपद्यते ? उच्यते—

दुग्गट्ठिए वीरअहिट्ठिए वा, कते णिपाणे च ठिएहिँ पुव्वं ।
भएण तोयस्स व कारणेणं, ठायंतगाणं खलु होइ णिस्सा ॥ ४८६४ ॥

'दुर्गे स्थिताः' स्तेन-परचक्राद्यगम्ये स्थाने स्थिता साऽन्या व्रजिका, यद्वा वीरेण स्वामिना सा अधिष्ठिता, अथवा तैः 'पूर्वं स्थितैः' प्रथमव्रजिकासम्बन्धिभिर्गोकुलिकैस्तत्र 'निपानं' जलपानस्थानं कृतमस्ति, ततो भयेन तोयस्य वा कारणेन तस्यां व्रजिकायां तिष्ठतामपरेषां गोकुलिकानां निश्रा भवति ॥ ४८६४ ॥ एवमागन्तुका व्रजिका येन कारणेन पूर्वस्या निश्रां प्रतिपद्यते तदभिहितम् । अथागन्तुकाया निश्रां यथा पूर्वा प्रतिपद्यते तथा दर्शयति—

भयसा उट्ठेतुमणा, वइगा अण्णा य तत्थ जइ एज्जा ।
पच्छापत्ते निस्सा, जे पुव्वठिया ण ते पभुणो ॥ ४८६५ ॥

काचिद् व्रजिका भयेन 'उत्थातुमनाः' प्रचलितुकामा, 'अन्या च' नवा व्रजिका यदि तत्रागच्छेत्, सा च बलवता परिगृहीता, ततः पश्चात्प्राप्ताया अपि तस्या निश्रां पूर्वा प्रतिपद्यते, ततो ये पूर्वस्थिताः साधवस्तेऽवग्रहस्य न प्रभवः किन्तु पश्चात्प्राप्ता इति ॥ ४८६५ ॥

अथ व्रजिकाया एव प्रकारान्तरमाह—

वइगाएँ उट्ठियाए, अच्छंते अहव होज्ज गेलन्नं ।
अन्ने तत्थ पविट्ठा, तम्मि च अण्णम्मि वा तूहे ॥ ४८६६ ॥

यस्यां व्रजिकायां साधवः स्थिता सा उत्थिता अन्या च तत्रागन्तुकामा तैः श्रुता तत उत्थितायामपि व्रजिकायां तिष्ठताम् अथवा ग्लानत्वं कस्यापि साधोर्भवेत् ततस्तत्रैव स्थितानामन्ये गोकुलिकाः साधुभिः सहिताः 'तत्र' प्राचीनव्रजिकास्थाने प्रविष्टास्ते च तत्र वा ''तूहे'' तीर्थे

१ वा अन्यत्र वा तीर्थे गाः पानीयं पाययेयुः ततोऽन्ना° मो० ॥

गाः पानीयं पाययेयुः अन्यत्र वा ततोऽत्रावग्रहमार्गणा क्रियते ॥ ४८६६ ॥

जइ वा कुडी-पडालिसु, पुव्विल्लकतासु ते ठिता संता ।
अण्णम्मि वि पज्जेंता, तूहे अस्सामिणो होंति ॥ ४८६७ ॥

वाशब्दः प्रकारान्तरद्योतकः । यदि 'ते' आगन्तुका गोकुलिकाः पूर्वगोकुलिककृतासु कुटी-पडालिकासु स्थितास्ततोऽन्यस्मिन्नपि तीर्थे गाः पाययन्तोऽस्वामिनो भवन्ति । ततो यदि ते पूर्वस्थिताः साधवो निष्कारणिका तदा न प्रभवः । अथ ग्लानादिकारणेन स्थितास्तदा ते स्वामिनः, नागन्तुकाः तत्रावग्रहस्य प्रभवः ॥ ४८६७ ॥

अन्नत्थ वा वि ठाउं, पाइंति कइल्लए जइ निवाणे ।
ते खलु ण होंति पहुणो, सभावतूहे पहू हुंति ॥ ४८६८ ॥

यद्वा पूर्वकृताः कुटी-पडालिका वर्जयित्वाऽन्यत्र स्थाने स्थित्वा आगन्तुका गोकुलिका यदि पूर्वैः कृते निपाने गाः पाययन्ति तदा 'ते खलु' आगन्तुकाः साधवो न प्रभवो भवन्ति । यदि तु 'स्वभावतीर्थे' स्वाभाविके निपाने पाययन्ति तदा आगन्तुकाः साधवः प्रभव इति ॥४८६८॥

एमेव मासकप्पे, अतीरिए उट्ठियाएँ पत्तियरा ।
पुव्विल्ला हुंति पहू, पुण्णे हट्ठा य न लहंति ॥ ४८६९ ॥

एवमेव 'अतीरिते' असम्पूर्णे मासकल्पे उत्थितायां पूर्वव्रजिकायाम् इतरा व्रजिका तत्र प्राप्ता ततः पूर्वसाधव एव प्रभवः । अथ मासकल्पः पूर्णस्ते च 'हृष्टाः' अग्लाना अपि तत्रैव स्थितास्ततो नावग्रहं लभन्ते, पश्चात्प्राप्ता एव तत्र प्रभव इति ॥ ४८६९ ॥

फासुग गोयरभूमी, उच्चारे चेव छण्ण वसही य ।
हट्ठा वि लभंतेवं, तदभावे पच्छ जे पत्ता ॥ ४८७० ॥

अथ तत्र प्राशुका गोचरभूमिरुच्चारभूमिश्च विद्यते, वसतिश्च छन्ना प्राप्यते, अन्यत्र च तथाविधा नास्ति ततो हृष्टा अपि 'एवम्' अनन्तरोक्तयुक्त्या लभन्ते । 'तदभावे' अनन्तरोक्तकारणाभावे ये पश्चात् प्राप्तास्त एव लभन्ते ॥ ४८७० ॥

गतं व्रजिकाद्वारम् । अथ सार्थद्वारमाह—

जेणोग्गहिओ सत्थो, जेण य सत्थाहो समग दोण्हं पि ।
जावइया पडिसत्था, पुव्वठिय साहारणं जं च ॥ ४७७१ ॥

'येन' साधुना सार्थः पूर्वमवगृहीतो येन वा सार्थवाहः पूर्वमनुज्ञापितस्तस्यावग्रह आभवति । अथ समकमनुज्ञापितस्ततो द्वयोरप्यवग्रहः । यावन्तश्च 'प्रतिसार्थाः' मौलसार्थाद् लघुतरास्तत्र समागत्य मिलन्ति तेषु ये साधवस्ते पूर्वस्थितानामुपसम्पन्ना भवन्ति । यत्र परस्परं निश्रया द्वौ सार्थौ तिष्ठतस्तत्र साधारणं मन्तव्यमिति ॥ ४८७१ ॥ एतदेव स्पष्टयति—

सत्थे अइप्पधाणा, एक्केणेक्केण सत्थवाहो उ ।
आपुच्छिया विदिण्णे, दोण्ह वि मिलिया व एगट्ठा ॥ ४८७२ ॥

सार्थे ये केचिद् यथाप्रधानाः पुरुषास्ते एकेनानुज्ञापिताः, एकेन तु साधुना सार्थवाह

१ यत्र प॰ भा॰ कां॰ ॥

आपृष्टः, ताभ्यां चोभयोरपि वितीर्णम्—अनुज्ञापितं ततो येन कृतं नातिक्रम्यते तेन यस्मै प्रदत्तं तस्यावग्रहः । अथ द्वावप्यनतिक्रमणीयौ ततो द्वयोरपि साधारणं क्षेत्रम् । अथ द्वावप्येकत्र मिलितावनुज्ञापितौ ततो येन पूर्वमनुज्ञापितस्तस्यावग्रह इति ॥ ४८७२ ॥

इंतं महल्लसत्थं, डहरागो पडिच्छए ण ते पभुणो ।
तुरियं वा आधावति, भएण एमेव अस्सामी ॥ ४८७३ ॥

महल्लं—बृहत्तरं कमपि सार्थमागच्छन्तं 'डहरकः' लघुतरः सार्थः प्रतीक्षते ततो ये लघुतरसार्थवासिनः साधवस्ते नावग्रहस्य प्रभवः । यो वा सार्थो भयेन त्वरितं बृहत्तरसार्थमिलनायाधावति तत्रापि ये साधवस्ते 'एवमेव' अस्वामिनः, बृहत्तरसार्थवासिन एवावग्रहस्य स्वामिन इति भावः ॥ ४८७३ ॥

अडवीमज्झम्मि णदी, दुग्गं वा एत्थ दो वि वसिऊणं ।
वोलेहामो पभाए, णिस्सा साधारणं कुणइ ॥ ४८७४ ॥

द्वौ सार्थावेकत्र मिलितौ परस्परमित्थं निश्रां कुरुतः, यथा—यदिदमटवीमध्ये नदी दुर्गं वा विद्यते अत्र द्वयेऽपि जना रात्रावुषित्वा प्रभाते 'वोलयिष्यामः' पुरतो गमिष्यामः इति परस्परसाधारणां निश्रां यत्र कुरुतस्तत्र सचित्तादिकं सर्वमपि साधारणम् ॥ ४८७४ ॥

गतं सार्थद्वारम् । अथ सेनाद्वारमाह—

सेणाएँ जत्थ राया, अणोग्गहो जत्थ वा पविट्ठो सो ।
सेसम्मि उग्गहो जो, गमो उ वइगाएँ सो इहइं ॥ ४८७५ ॥

'यत्र' यस्यां सेनायां राजा भवति तत्रावग्रहो न भवति । 'यत्र वा' ग्रामादौ क्षेत्रे 'सः' राजा प्रविष्टस्तत्र यद्यप्यन्ये साधवः पूर्वस्थिताः सन्ति तथापि यावन्तं कालं स तत्रास्ते तावन्नावग्रहः । शेषं नाम—यत्र ग्रामादौ राजा न प्रविष्टो या वा मुण्डसेना अराजका इत्यर्थः तत्रावग्रहो भवति परं तत्र यो व्रजिकायां गम उक्तः स इहापि मन्तव्यः ॥ ४८७५ ॥

गतं सेनाद्वारम् । अथ संवर्त्तद्वारमाह—

नागरगो संवट्टो, अणोग्गहो जत्थ वा पविट्ठो सो ।
सेसम्मि उग्गहो जो, गमो उ सत्थम्मि सो इहइं ॥ ४८७६ ॥

'नागरकः' नगरसम्बन्धी संवर्त्तः 'अनवग्रहः' न तत्रावग्रहो भवति । 'यत्र वा' ग्रामादौ स नागरकः संवर्त्तः प्रविष्टस्तत्रापि नावग्रहः । शेषः—ग्रामेयकसंवर्त्तस्तत्रावग्रहो भवति परं य एव सार्थे गम उक्तः स एवेह द्रष्टव्यः ॥ ४८७६ ॥

॥ इति कल्पाध्ययनटीकायां तृतीय उद्देशकः परिसमाप्तः ॥

॥ ग्रन्थाग्रम्[1]—२३८२५ ॥

चूर्णिवचोभिः फलकैः सुयोजितैर्गुरुप्रतिष्ठानयुतैः ससूत्रकैः[2] ।
तृतीयकोद्देशकवारिधिं सतां, तरी तरीतुं विवृतिः कृता मया ॥

---

१ ग्रन्थाग्रम्—२५०० भा० । ग्रन्थाग्रम्—८६०६ कां० । ग्रन्थाग्रम्—३१०० डे०
२ °तिष्ठैर्दृढसूत्रगुम्फितैः । तृती° भा० ॥